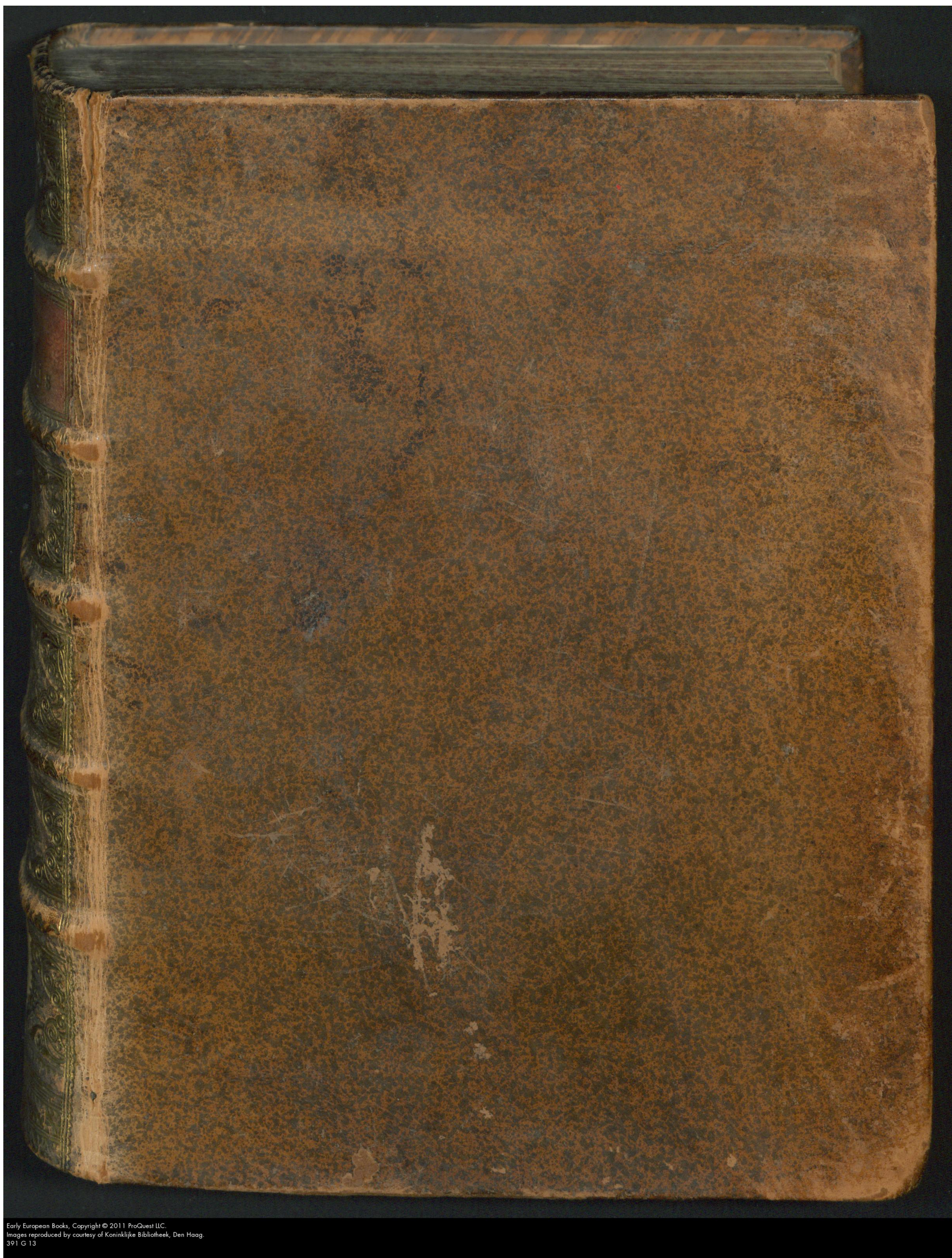
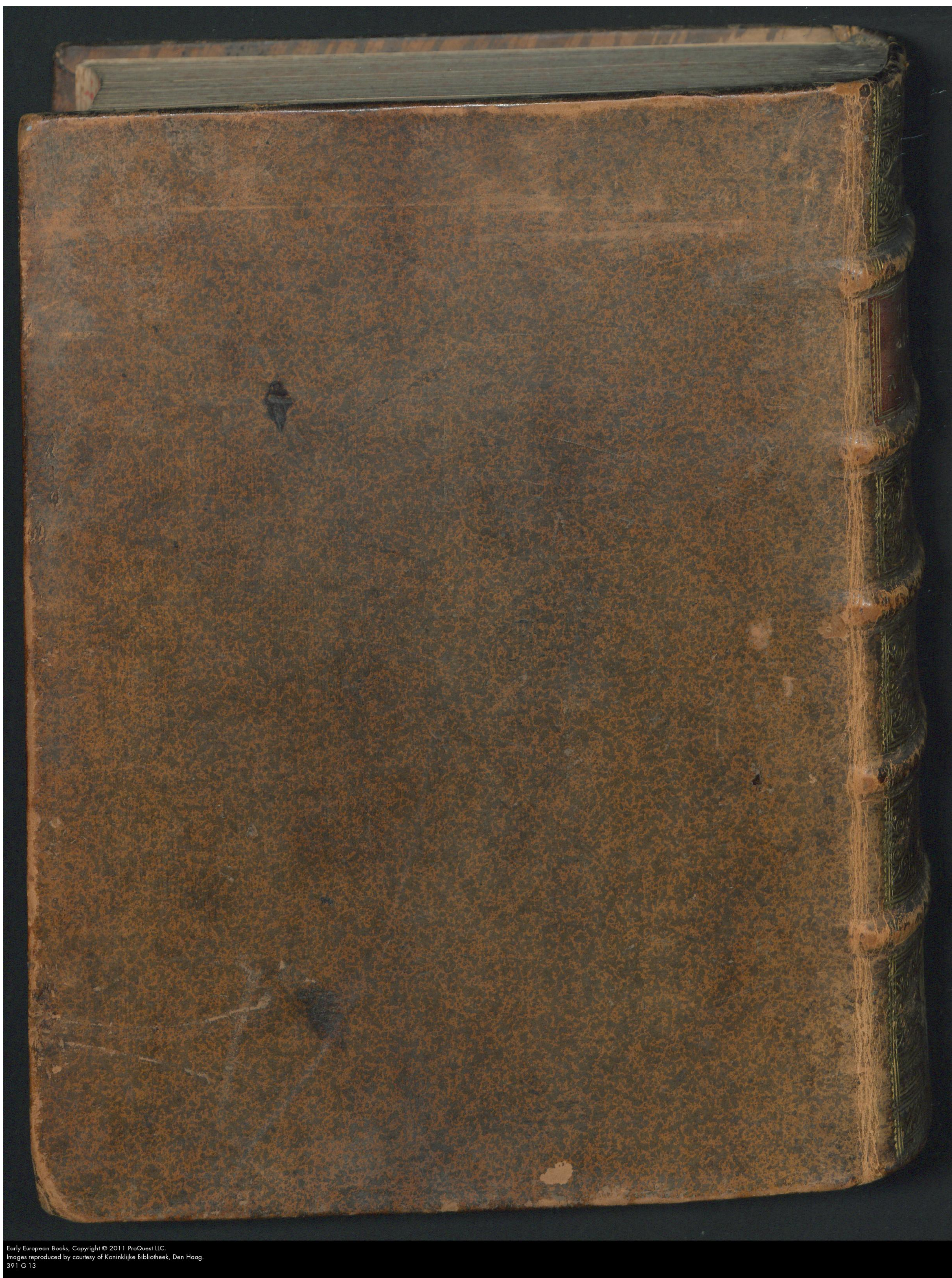
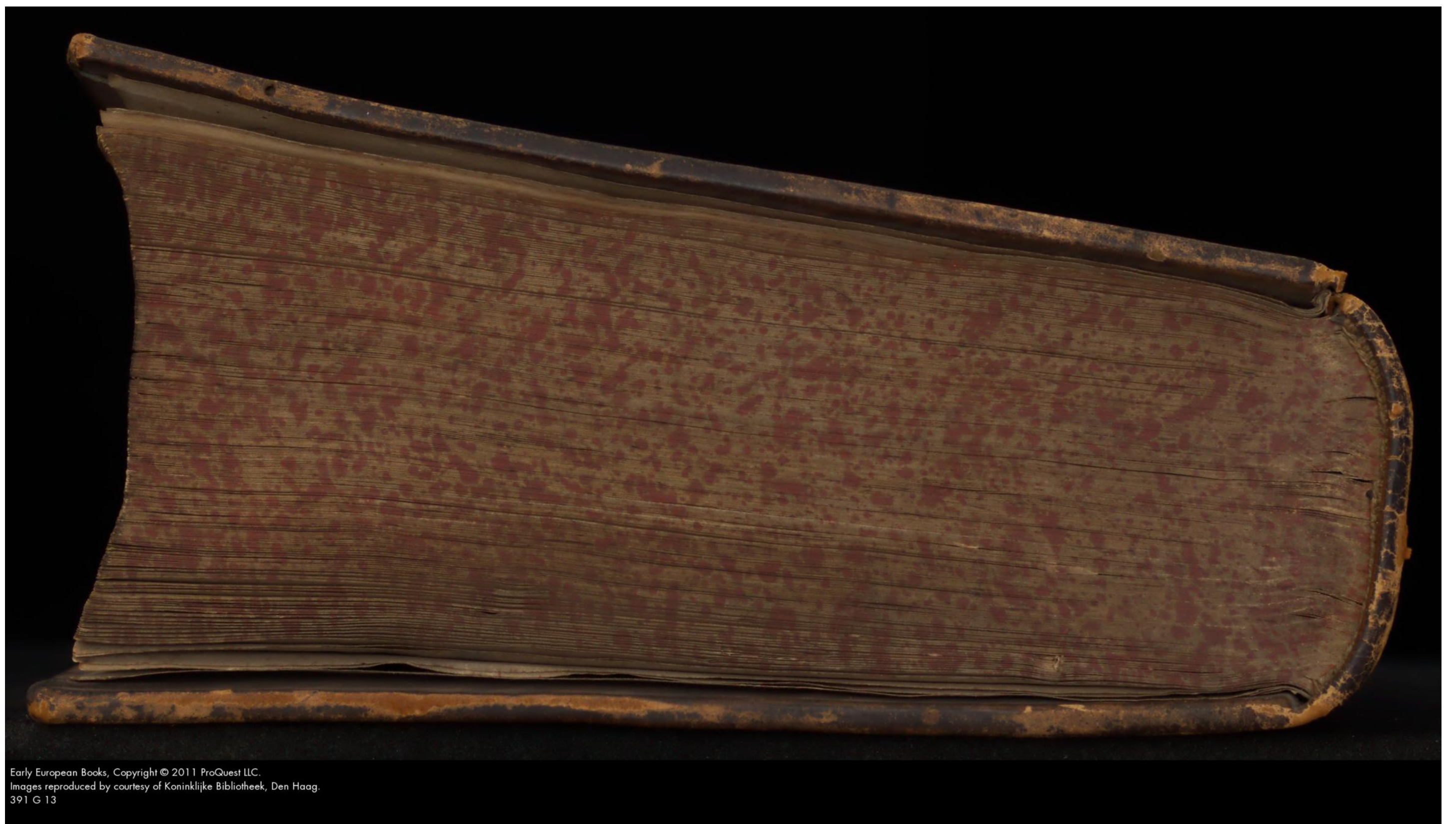
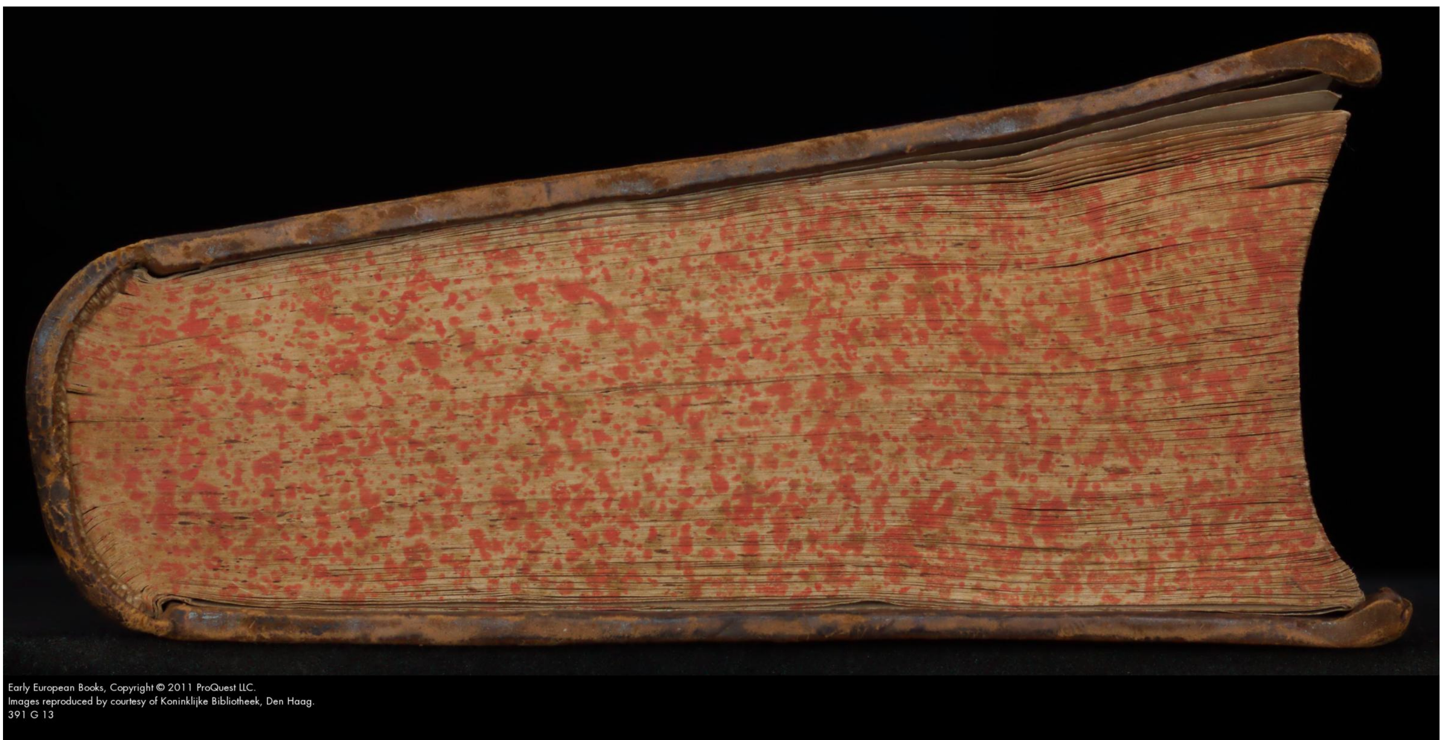
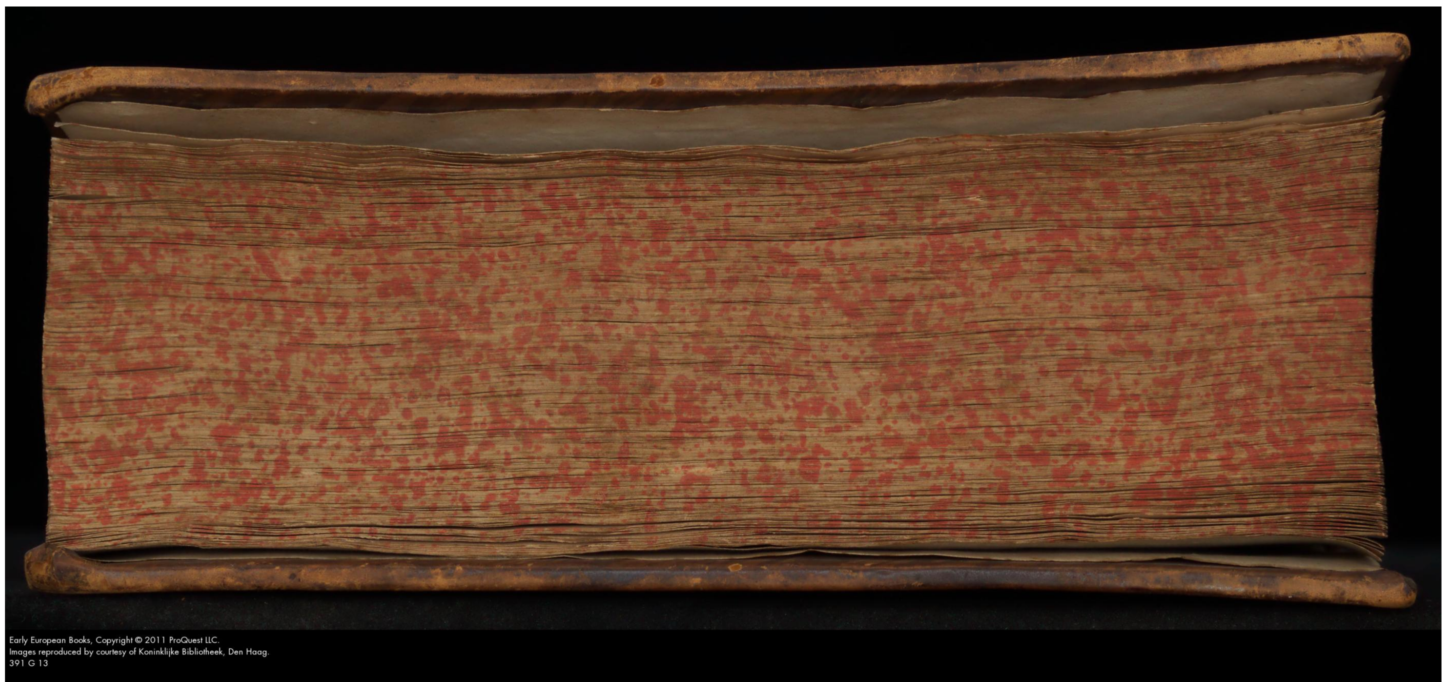

HEINSII
ETHICA
ARISTOTELIS

PARAPHRASTES GRÆCVS IN ETHICA ARISTOTELIS NICOMACHEA.

Nunc primum è bibliotheca publica editus, & Latine redditus

A

DANIELE HEINSIO.

ARISTOTELIS

ETHICORVM NICOMACHIORUM PARAPHRASIS,

Incerto Auctore, antiquo & eximio peripatetico;

EX BIBLIOTHECA LUGDUNOBATAVA nunc primum Græce edita, emendata & Latine reddita

a

DANIELE HEINSIO.

LUGD. BATAV.
Ex officina Johannis Patij Academiæ Typographi.
CI . I . CVII.

ΑΡΕΤΗ.   ΚΑΚΙΑ.

W.Swanenburg. fecit.

ARISTOTELIS STAGIRITÆ
EFFIGIES.
Ex Bibliotheca Lugduno-Batava.

Nobilißimis Amplißimisque viris,

ADRIANO A MATHENES,
Domino in Mathenes & Opmeer.

CORNELIO VANDER MYLE,
Illustrissimo Principi Mauritio à
Nassou &c. à Consiliis,

ACADEMIÆ CVRATORIBVS.

ET

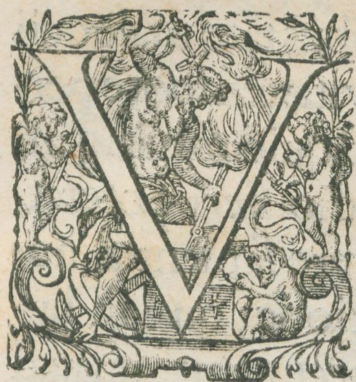
Amplißimis Prudentißimisq; viris

ISAACO NICOLAI SVVANENBVRG,
FEVDONI BROVCHOVIO,
IOHANNI YSNOVTS VANDER NESSE,
IOHANNI BAESDORPIO F.
Reipublicæ Leidensis Consulibus.

Amplißimo item Consultißimoq; viro,

D. NICOLAO SEYSTIO,
Ejusdem Reip. Syndico dignissimo, & magnificis DD. Curatoribus à Secretis,

Dominis suis plurimum colendis.

Enit ad vos, Viri Amplissimi, simulq; ad omnes, opus antiquissimũ, opus nec Græce nec Latine visum hactenus: cujus propemodum quantum de autore nescimus, tantum de eruditione ejus constat nobis aç scientia. Et antiquitatem quidem ejus plurima evincunt, nihil tamen magis quam pręstantia, & hoc scribendi genus, quod in posterioribus requiras, qui ad studium sapientiæ mores adferunt suos, & ut scire se aliquid aut invenisse aliis persuadeant, naturalem illam & simplicem mille modis philosophiæ faciem involuunt. Quare post eximios illos peripateticæ philosophiæ interpretes Græcos, accrevit semper vera philosophia & defecit: dum paulatim quisq; addit prioribus, quantum aut deesse Aristoteli ad intellectum, aut ad res eas absolvendas quæ ab eo brevius delineatæ sunt, requiri posse existimat. Hinc tot vastæ librorum moles, tot inusitata vocabula, tot novę quęstiones, tot deliria, quot aut male feriati homines

mines

mines excogitare, aut quibus tam male ocii ſui ratio conſtaret, toto vitæ tempore percipere vix poſſent. Quod quidem ubiq; ab illis minori cum diſpendio fieri poterat, quam in ea parte, quæ vere ſapientiæ nomen meretur, quæ in actione, quæ in humanæ felicitatis ratione occupatur, quæ ad civilem ſocietatē mores præparat & emendat, quæ homines in vita eſſe docet, quales in Rep. bene conſtituta cives eſſe oportet. quam quidem, meo judicio, & perſpicue primus, & quod proprium illius eſt, diſtincte breviterque Ariſtoteles abſolvit. Sed neſcio quo pacto factum ſit, ut alii quodcunque excogitarent, Philoſophiæ peripateticæ partem eſſe ſuis perſuaderēt, alii cum prolixas & ſpinoſas præceptorum ſuorum diſputationes intelligere non poſſent, de obſcuritate Ariſtotelis conquererentur. & quicquid in aliorum ſcriptis aſſequi non poſſent, ejus culpa factum putarent, cujus ne verbum quidem unquam legiſſent. Atqui profecto aut vehementer fallunt nos veteres, aut præcipua Ariſtotelicæ orationis virtus eſt σαφήνεια, ut recte monet vir

magnus

magnus Halicarnassensis Dionysius: neque in rebus ipsis tanta esse potest obscuritas, cum nec prolixe, & divino proponantur ordine. In quo quidem rerum naturam vir ille aut æquavit, aut quod mihi interdū videri solet, ubique est imitatus. Fateor summam orationis esse brevitatem, fateor concisum esse dicēdi genus, quod quemadmodum nullo negotio à linguæ illius perito, & Aristotelici characteris familiari, percipi potest, ita cum in alium transfertur sermonem, non illustratur sed involvitur: & una cum proprietate vim quoque amittit & efficaciam. Vt omittam quam sint multa, quæ cum linguæ suæ fiducia acute distinguat philosophus, si Latine dicātur, aut ambiguitatem pariunt, aut barbare & ridicule redduntur. Quam multę sint allusiones, quę ut omnem venustatem amittunt, ita tenebras interpretationi & caliginem offundunt. Quas tamen omnes molestias devorare malunt homines indocti, quam aut Aristotelem absolvere, aut ignorātiam suam profiteri. Nam quæ illorum impudentia est, postquam toto vitę tempore diligenter

has literas neglexerunt, tum demum odisse eas incipiunt, cum usum earum vident: & elapsa cum ætate spe discendi, quæ pueri nō percepere, senes autoritate sua oppugnatum atq; oppressum eunt. Sed utinam tam discere aliquid vellēt boni illi judices, quam ignorare nil volunt, alterum saltem ab iis impetraremus. Nam aut aliis hac de re judicium relinquerent, aut linguas quas tantopere oderunt, cognitione sua dignas existimarēt. Nunc vero ignavissimi mortalium, ejusdem rei fructum sibi vindicant, & laborem aliis relinquunt: neque eruditione cum indoctis, sed studio & factionibus cum eruditis contendunt. Nos hoc liquido affirmare possumus, minus esse obscuritatis in Aristotele, quam optarent prolixissimi interpretes, quorum interest ne plus sapiat juventus quam ipsi, aut ne cito ea intelligat, sine quibus ipsi nomen philosophi & existimationem tueri non possent. Longe alia veterum ac præcipue Græcorum mens fuit: qui cum genus dicendi Aristotelicum recte percepissent & mentem, utrunq; breviter & sine ambitione ulla proponebant.

Inter

Inter quos principem illi locum obtinere videntur, qui fusius paulo summam illam viri divini brevitatem, non interrupto sermonis ordine, illustrarant: & ubi necesse esset, quæ à minus rerum harum peritis desiderari possent, interjunxerant. Quod jam olim in octo De physica auscultatione libros, tres de anima, & alios nonnullos à Themistio admirabili quadam ratione factum esse, omnes fatentur. Idem præstiterat in decem illos De moribus, quos Nicomachios vocant, summus hic autor quem videtis. cujus tanta est perspicuitas, tanta in hoc interpretationis genere simplicitas, tam accõmodata rebus ipsis ἑρμηνεία, & sermonis proprietas, ut metuendum sit ne nõ satis intricatus esse videatur illis, qui in obscuritate Aristotelica spem omnem reponunt. Tanta autem est vetustas, ut iisdem quibus Aristoteles ubique fere usus videatur autoribus: quorum nõnullos ante annos octingentos & amplius periisse nemo est qui dubitet. Porro cum eam in his libris rationem secutus sit philosophus, ut quemadmodũ in iis qui De natura sunt, & qui disserendi

modum tradunt, mathematicis omnia illustrat exemplis, ita hic è poëtis plerunque, & historicis, ea desumit, quæ leviter nonnunquam indicantur tantum aut tanguntur, antiquo certe opus fuit interprete: qui cætera è scriptis illis adderet quæ ad ætatem non pervenerunt nostram: quod quidem multis in locis accurate homo summi judicii, & cum necesse est, præstat. Nam & alia interdum ex iisdem adducit, interdum qua ratione ea dicta sint ab iis, ostendit. & quod satis mirari non possis, cum plura quam quisquam necessaria adjungat, nemo tamen brevius commentatur. Vt interea nō dicam, quoties & quam docte à vulgari decedat interpretum fæce: in quibus mentem solus capit, solus tangit, solus scopum assequitur autoris: & tanquam in magna sylva, cum feram omnes sequantur aut videant, solus configit. Idque sine ostentatione ulla aut verborum pompa, sine ullo negotio aut molestia, sine puerili vitio, quod φορτικότητα dicunt. Nam quemadmodum venator imperitus magno sæpe conatu prædam petit, & aberrat, alter ille minimo motu tangit

tangit ac prosternit, ita qui leviter aliqua imbuti sunt sciẽtia, nihil nõ agunt, ut aliquid scire videãtur: qui solide ac profunde eruditi sunt, cętera cõtemnunt, & docent. Quod quidẽ libere de hoc scriptore dicere audeo: quem nos pari simplicitate Latina donavimus: ut nõ ad paucos tantũ, sed ad omnes ea perveniat utilitas. Hoc opus, Viri Amplissimi, bis vestrũ, & quia liberalitati id debetur vestrę, & quia nostrę, qui omnino vester sum, aliquid in eo relucet industrię, vobis offero. Et profecto nõ alibi quã in vestra Academia nasci debebat hic fœtus: quæ in urbe florentissima hodie ignoratur à nemine, nisi qui simul disciplinas omnes, quarum illa mater unica propemodũ & nutrix est, ignorat. Testes sunt tot illustres animę, tot eximii homines, qui abhinc annis aliquot partim in ea viguerũt, partim adhuc vigẽt ac florẽt. qui facultatũ omniũ ac scientiarũ peritissimi, iisdẽ juvẽtutem imbuunt, & ęterna serie quod ipsi didicerũt, in posteros, in urbes vestras ac Remp. imo omnes orbis totius nationes ac sęcula trãsmittunt ac deducunt. & fœcundissimo disciplinarũ ac literarũ dilu-

 vio or-

vio orbem terrarũ inundant: teſtes ſunt tot eximii ingeniorum conatus, tot ęterna monumenta, tot præclara ſcripta, quæ ab omni mortalitate illuſtriſſimos Ordines, patriæ patres, ſimulque nomen veſtrum vindicabunt & magnificētiam. qua profecto regũ nulli, nulli principũ ceſſiſtis hactenus. Quorum nõnulli, dum parum intereſſe ſua exiſtimant, quid in ſcholis deliretur, ne artes quidem illas ſatis tuentur, quarum ſtudio reliquas contemnunt. Et dum minora illa, ſicut vocant ipſi, infra curam ſuam poſita & cogitationem arbitrantur, ſua quoque deſtruunt: neque tantum conſilio & judicio eruditorum hominum regna ſua carere æquo animo ferunt, ſed rem militarem quoque, cujus dux quaſi ac caput eſt prudentia, belluarum more adminiſtrant: quarum laus omnis & virtus in robore ac vi corporis conſiſtit. Rationem porro, qua neque majus quicquam generi humano ſuperior illa numinis divini majeſtas conceſſit, neque altius quicquam, excepta una Dei mente, natura novit, diſciplinis omnibus deſtitutam ac artibus, indignis modis cor-

rumpunt ac enervant. Qui majores ignorantiæ ſuæ & perverſo judicio poenas dant ipſi, quam quiſquam ab illis vel infenſiſſimus exigeret. Bataviam vero ſemper mirabitur poſteritas, & bello parem omnibus fuiſſe, & in bello, tanquam rerum omnium ſecuram, diverſiſſima nõ neglexiſſe. eodem tempore & militiæ maximorum vires hostium fregiſſe, & domi tamen pacis artes conſervaſſe. Sic eſt profecto: maximum invicti animi teſtimoniũ dediſtis. Nam dum reliquorum opes vel profligat hoc bellum vel atterit, vos ne occupare quidem totos adhuc potuit. & quod pleraſque evertit Academias, veſtram erexit. Vt intelligant omnes quam facile vobis vincere fuerit in bello, quibus ne ociari quidem fuit difficile. Eſt enim ociari profecto, vacare his artibus, quarum ocium ut res militaris tuetur, ita viciſſim confirmatur ab iis & regitur.

—— *alterius ſic*

Altera poſcit opem res, & conjurat amice.

Quorum utrumque vobis hoc tam difficili tempore ſuppeditavit patria. Quare accipite & hoc donũ, Nobiliſſimi Muſarum patroni,

troni, & hoſpites: qui ut literas civilibus his bellis errantes κὴ ἀνεςίυς in urbem veſtram recepiſtis, ita illæ vobis eam nominis celebritatem apud omnes pepererunt, quam nec aliena ab his artibus intelligunt ingenia, & quia non intelligunt, ſatis eſſe putant ſi contemnant. Accipite, dico, à nobis præclarum hoc munus; ut cum reliquis Academiæ monumentis, in celeberrima veſtra Bibliotheca, etiam hoc tam eximium legatur volumen: quod ut veſtra omnibus indulſit liberalitas, ita vobis, ut ſpero, noſtra approbabit induſtria. Vos autem Deus immortalis,

Nobiliſſimi Ampliſſimique viri, Academiæ Reique publicæ incolumes conſervet. Lugduni Batavorum, Anno M. D. CVII.

Amplitudini veſtræ addictiſſimus,

DANIEL. HEINSIUS.

Amico Lectori Daniel. Heinsius S. D.

Mice Lector. Antiquissimum Nicomachiorum interpretem nunquam ante editum, Græce & Latine tibi damus. Cui nullum cum nomen esset, nomen Anonymi, hoc est nullum quoq; dedimus. Si tamē tanti esse existimes, etiam illud scire potes. In ipso quo usi sumus codice, scriptum hoc modo invenimus: Ἀνδρονίκου Ῥοδίου Περιπατητικοῦ φιλοσόφου: *scriptum; sed barbara manu, indoctissimi hominis, & quem ne Græca quidem unquam legisse, nedum scripsisse, appareret. Nulla quippe vox sibi constabat, aut eo modo erat notata, quo apices illius linguæ notant periti. Unde igitur hæc inquies inscriptio? Nescio equidem: nam in hominem indoctum fucus non cadit, quo interdum libros commendare Græculi solent eruditi. Andronicum certe ignorare nemo potest, qui Plutarchum inspexit, quem à Tyrannione Aristotelis accepisse libros ait scriptor gravissimus: & cum nec noti essent, descripsisse eos & in vulgus edidisse. Verba summi viri sunt:* λέγεται δὲ κομισθείσης αὐτῆς εἰς Ῥώμην, Τυραννίωνα τὸν

γραμματικὸν ἐνσκευάσασθαι τὰ πολλά, καὶ παρ' αὐτοῦ τὸν Ῥόδιον Ἀνδρόνικον εὐπορήσαντα τῶν ἀντιγράφων, εἰς μέσον θεῖναι, καὶ ἀναγράψαι τοὺς νῦν φερομένους πίνακας. *id est.* Ferunt autem, cum advecta Romam ea esset (Apelliconis Teii bibliothecam intelligit) intervertisse plurimos Tyrannionem grammaticum: è cujus libris descripsisse atque edidisse Rhodium Andronicum: qui hos quoque quos nunc in manibus habemus indices excerpsit. *Non ergo commentatus est in hos libros, sed edidit. quanvis hoc fieri tacente etiam Plutarcho potuerit. Sed cur nemo veterum tam prisci tam eximii meminit interpretis? Mihi verisimile certe non fit. credat qui volet tamen, & Andronicum existimet. Quid in eo à me sit præstitũ, satis est si intelligas. Primo volumen ipsum inter alia nonnulla inveni: quod cum aliud parentis sui nomen non præferret, & ut in ignoto infante crepundia nusquam apparerent aut bullæ, ex virtute judicium feci, neque dubitavi Peripatetici alicujus, & quidem præstantissimi, esse. Legi postea ac relegi: & cum admiratione quidẽ singulari ac voluptate. Quare Amplissimis Academiæ Curatoribus judicium hoc meum perscripsi: petii ut redimerent, & obtinui. Ipsum cum Aristotele codicem contulimus; ex quo multa emendavimus, supplevimus; multa, imo omnia*

prope-

propemodum, confuse scripta, distinximus. Quæ cum certa essent & ad mentem philosophi exacta, notas non addidi, & lectori illam, si qua est, gloriolam remisi. Græca argumenta, sicubi opus esset, addidi: quæ ut singulis capitibus autor præfixerat, ita sæpe neglexerat librarius. Interpretationem Latinam adjunxi; simplicem illam quidē & nō elaboratam: (aliter enim qui possem, dum sub prælo sunt Græca, & festinant operæ?) quæ tamen, nisi fallor, mentem auctoris candide proponat. Quod meum studium, vereor ne maxime contemnant ii, qui maxime opus habebunt: quales nonnulli sunt, qui cum Græca non intelligant, Latina non legunt: ne aut ignorare videantur quod non didicerunt, aut tanti facere ea quæ Græce conscripta sunt, ut cum linguam eorum fortiter contempserint, parum sibi videantur constantes, nisi scripta quoque & res contemnant. Quibus ego mentem sanam opto, & quod in principiis epistolarum Græci solent, τὸ ὑγιαίνειν. Alii existimabunt hoc inglorium esse, qui cum nunquam attigerint hæc studia, summi haberi literatores volunt, si tres toto vitæ tempore autoris alicujus locos emendarint, & admirationem aliquot tyronibus expresserint: quæ vero paulo magis seria sunt, ne limis quidem intuentur. Qui certe præclari Satrapæ, si experiantur quid sit Græca è Latinis

 conver-

convertere, & in his aliquid operæ ponere, faxo illis

Cor contabescat, quasi in aquam si indideris salem.

Præterquam enim quod res molestißima est, paucis etiam ætate hac doctioribus feliciter succeßit. Ubi præsertim rerum quoque aliqua requiritur scientia, & ὁ ἐπιστημονικὸς evolvendus est sensus. Cincinnos orationis qui requirit vel fucum, delicias facit, & fastidiosus est. Imo imperitus. Nam quemadmodum pictor, vultum si exprimat aut tabellam aliquam, non ornat eam, sed imitatur: ita interpreti satis est, si autoris mentem exprimat, quam non dat illi sed ab eo accipit. Ut omittam, aliud esse dicere, aliud docere: nec requiri eloquentiam, ubi res nudas satis est proponi. Nam ut iis qui esuriunt aut sitiunt satis est si absque strepitu edant aut bibant, nec ab alio audiantur: ita iis qui in gravioribus versantur, satis est si mentem exprimant animi, & hoc agant quod proponunt. Recte Euripides reginam hominum Suadam vocat, sed cum suadet aliquid aut vi sua extorquere conatur. hic autem Πειθὼ *esse desinit, neque locum habet in philosopho, non magis quam hæc nostra in oratore. Et præclare cygnus Thebanus:*

Ἔστιν ἀνθρώποις ἀνέμων ὅτε πλεῖστα
Χρῆσις· ἔστιν οὐρανίων ὑδάτων
Ὀμβρείων, παίδων νεφέλας.

Aliis

Aliis alia conveniunt; & ut nauta ventum, imbrem agricola exoptat sibi, ita dicendi Veneres orator, docendi efficaciam philosophus sectatur. Erunt fortasse quibus plus ocii erit ut aliena reprehendant, quam nobis fuit cum hæc scriberemus, ut bene de aliis mereremur. Qui aut nobis veniam dabunt, aut humanum genus accusabunt: quorum nemo est qui non erret subinde aut hallucinetur. Quo minus mirum est, si festinanti accidat, quod cuilibet accidere solet: & si currenti evenit, quod ne eundo quidem vitari potest. Sed nec nos unquam pigebit moneri: neque illi unquam obtinebunt, facilius esse bene aliquid scribere, quam in iis quæ bene scripta sunt, minutos quosdam errores subnotare. & quod de Nerone dicitur, muscas domi stylis confodere. Verum est illud Comici,

—— ubi probus est architectus,
Bene lineatam si semel carinam collocavit,
Facile esse navem facere, ubi fundata & cōstituta est.

Quo magis, etiam quæ bene scripta sunt, pungere & vellicare. Sed nec nos illis scribimus: neque ad nos spectant, quæ ab illis dicuntur. Ita pares sumus. Nam ut in potestate alterius non est ut febri laborem aut tussi, quod de se magnus quidam vir dicebat: ita nemo calumniis efficere potest ut doleam. Cui unice propositum est prodesse.

In Pa-

In Paraphraſten à ſe inventum, editum, & in publica Bibliotheca iterum repoſitum.

Τῆνδέ σοι ἀργυρότοξε, καὶ ἡ πολιοῦχος Ἀθήνη,
Λουγδούνου ἱερῆς τείχεα ῥυομένη,
Εἰνσιάδης ἀνὰ βίβλον ἐθήκατο σῷ ἐνὶ νηῷ·
Εὗρε δέ νιν πολλαῖς ἐν περιπλομέναις,
Εὗνιν πατρὸς ἐοῦ καὶ ἀνώνυμον, ἀλλὰ καὶ ἔμπης
Θεῖον Ἀριστοτέλην εὖ παραφρασαμένην.
Οὕτω καὶ Διῒ βωμὸν ἀνώνυμον εἵσατο Κέκρωψ·
Ζεὺς δὲ πατὴρ μούνῃ χαῖρεν ἀνωνυμίῃ.

ΑΝΩΝΥΜΟΥ
ΠΑΡΑΦΡΑΣΙΣ ΤΩΝ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΗΘΙΚΩΝ
Νικομαχείων.

ΚΕΦ. α'.

Ὅτι ἐστί τι ἔσχατον τέλος, πρὸς ὃ πᾶσαι τείνονται αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις.

Ἐν πάσῃ τέχνῃ καὶ μεθόδῳ ἀγαθόν τι ζητοῦμεν· καὶ προαιρούμεθα δὲ καὶ πράττομεν ἐκεῖνα, ὅθεν ἀγαθόν τι προσδοκῶμεν λαβεῖν. διὰ τοῦτο καλῶς ἀπεφήναντο ἐκεῖνο εἶναι τὸ ἀγαθὸν, οὗ πάντα ἐφίενται. καὶ γὰρ οὐ μόνον τὰ λογισμῷ κινούμενα ἕνεκα τινὸς ἀγαθοῦ κινεῖται, ἀλλὰ καὶ τὰ φύσει κινούμενα, πρός τι φέρεται τέλος ἀγαθὸν ἀλόγως, καθάπερ τὸ βέλος εἰς τὸν σκοπόν. ἔστι μὲν οὖν πάσης πράξεως καὶ κινήσεως τέλος.

Διαφορὰ δέ τις φαίνεται τῶν τελῶν. ἔστι γὰρ πράξεως τέλος, ἔργον, ὥσπερ τῆς ναυτικῆς τὸ πλοῖον· ἔστι δὲ πάλιν πράξεως τέλος ἄλλη πρᾶξις, ὥσπερ τῆς ἱππικῆς τὸ ἱππεύειν.

Ἐφ' ὧν δὲ οὐχ ἡ πρᾶξις τέλος, ἀλλὰ ἔργον, ἐπ' ἐκείνων βέλτιον τὸ ἔργον τῆς πράξεως. πολλῶν δὲ πράξεων οὐσῶν,

πολλὰ γίνεται καὶ τὰ τέλη. ἰατρικῆς μὲν γὰρ τέλος ὑγίεια, ναυπηγικῆς δὲ πλοῖον, στρατηγικῆς δὲ νίκη, οἰκονομικῆς δὲ πλοῦτος. συμβαίνει δὲ πολλὰς πράξεις καὶ τέχνας ὑπὸ μίαν δύναμιν εἶναι καὶ τέχνην πολλάκις, ἡνίκα διὰ τὸ τέλος ἐκείνης τῆς τέχνης ἐκεῖναι ζητοῦνται. οἷον ἡ χαλινοποιητική, καὶ ἡ ἱππική, καὶ πᾶσα πολεμικὴ πρᾶξις, τὸ τέλος ζητοῦσι τῆς στρατηγικῆς· πᾶσαι γὰρ ἕνεκα τῆς νίκης ἐπιτηδεύονται, καὶ διὰ τοῦτο αἱ μὲν, ὑπὸ τὴν στρατηγικὴν λέγονται εἶναι, ἡ δὲ στρατηγικὴ, ἀρχιτεκτονικὴ πρὸς αὐτὰς καλεῖται· δύναται γὰρ ὅπερ ὁ ἀρχιτέκτων ἐν τοῖς τέκτοσι. καθάπερ γὰρ ἐκεῖνος ἀποβλέπων εἰς τὸ εἶδος τῆς οἰκίας ἐκεῖνα κελεύει ποιεῖν τοὺς τέκτονας, ἃ πρὸς ἐκεῖνο φέρει τὸ εἶδος, οὕτω καὶ ἡ στρατηγικὴ καὶ εἴ τις ἄλλη τοιαύτη ἀπὸ τοῦ ἰδίου τέλους ταῖς ἄλλαις δίδωσι τοὺς κανόνας. καὶ γὰρ καὶ τὸν χαλινὸν ὁ χαλινοποιὸς, πρὸς τὴν νίκην, ὥσπερ εἰς κανόνα, ἀποβλέπων, τοιοῦτον ἐποίησεν, ὥστε ἁρμόδιον καὶ ἐπιτήδειον εἶναι τῷ ἐπειγομένῳ νικᾶν· καὶ τὴν ἐφεστρίδα ἕτερος, καὶ ἄλλοι ὅσοι τεχνῖται τῶν ἱππικῶν ὀργάνων εἰσί· καὶ ὁ ἱππικὸς οὕτω διέθηκεν ἑαυτὸν, ὥστε δυνηθῆναι νικᾶν, καὶ ὁ στρατιώτης· καὶ ὅλως πάσας τὰς ὑπὸ τὴν στρατηγικὴν τὸ τέλος αὐτῆς διατίθησιν. ἔστι μὲν οὖν ἑκάστῃ τῶν ὑπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τέλος, καθάπερ χαλινοποιητικῇ χαλινὸς, καὶ ἱππικῇ ἱππεύειν, καὶ ταῖς ἄλλαις ἄλλό τι. ἔστι δὲ καὶ τῇ ἀρχιτεκτονικῇ τέλος, καθάπερ τῇ στρατηγικῇ ἡ νίκη· ἀλλὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς βέλτιον, καὶ προτιμότερον τῶν ἄλλων τελῶν. διότι καὶ τὰ τῶν ἄλλων τέλη τῶν ὑπ᾽ αὐτὴν, διὰ τὸ ταύτης τέλος ζητεῖται,

τεῖται, καθάπερ εἴρηται. εἰ δὲ καὶ μὴ πράξεις εἶεν τὰ τέλη τῶν πράξεων, ἀλλὰ ἔργα, οὐδὲν κωλύει βέλτιον εἶναι καὶ αἱρετώτερον καὶ αὐτῶν τῶν ἔργων τὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τέλος, καὶ πρᾶξις ὄν. ὥσπερ χαλινοποιητικῆς μὲν τέλος ἔργον· χαλινὸς γάρ· στρατηγικῆς δὲ τέλος πρᾶξις. νίκη γάρ. καὶ οὐδὲν κωλύει τὴν νίκην βελτίω εἶναι καὶ αἱρετωτέραν τοῦ χαλινοῦ· τὸ γὰρ ἔργον βέλτιον τῆς πράξεως, οὐ πάσης, ἀλλὰ μόνης ἐκείνης, ἧς ἀποτέλεσμά ἐστι, διότι τέλος ἐκείνης ἐστί· τὸ δὲ τέλος ἀεὶ τιμιώτερον τοῦ πρὸς αὐτὸ τεταγμένου. ἔστι δὲ πολλαῖς ἓν τέλος τὸ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν· ἔστι δὲ καὶ πάσαις ὁμοῦ τέλος ἓν ἔσχατον, δι᾽ ὃ τὰ τῶν ἄλλων τέλη ζητοῦνται, καὶ οὐκ ἔστι ἐκεῖνο δι᾽ ἄλλο, ἀλλὰ αὐτὸ δι᾽ ἑαυτό.

Καὶ γὰρ εἰ μὴ ἕν τι εἴη ἔσχατον τέλος, ἀλλὰ ἀεί τι δι᾽ ἕτερον αἱρούμεθα καὶ ἐκεῖνο δι᾽ ἄλλο, καὶ ἀεὶ ἐν τῷ παρόντι ἄλλο ζητήσομεν, οὐδέποτε ἐπιτευξόμεθα οὗ ἐφιέμεθα, καὶ οὕτω συμβαίνει ματαίαν καὶ κενὴν τὴν ὄρεξιν εἶναι, οὐκ ὄντος ἐφ᾽ οὗ στήσεται φερομένη. τοῦτο δὲ ἄτοπον· οὐδεμία γὰρ φυσικὴ ἔφεσις μάτην. ἀνάγκη τοίνυν ἕν τι ἔσχατον εἶναι τέλος· τοῦτο δ᾽ ἂν εἴη τὸ ἀγαθόν, καὶ τὸ ἄριστον. Ὥστε καὶ ἡ γνῶσις αὐτοῦ μεγάλη ἡμῖν πρὸς τὸν βίον ἔσται βοήθεια. συμβήσεται γὰρ τοῦ δέοντος μᾶλλον ἐπιτυγχάνειν καθάπερ τοξόταις, εἰς τὸν σκοπὸν βλέπουσιν.

ΚΕΦ. β΄.

Ὅτι τῆς πολιτικῆς ἐστι τέλος, τὸ ἔσχατον τέλος.

ΕΙ δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, πειρατέον ὁρίσασθαι ὡς ἐν τύπῳ, τί ποτέ ἐστι τοῦτο τὸ ἔσχατον τέλος· καὶ τίνος ἐστὶ προ-

σεχῶς τῶν ἐπιστημῶν, καὶ τῶν πράξεων. ἔστι μὲν γὰρ ἁπά-
στης τέχνης καὶ δυνάμεως, κοινὸν τέλος. ἔστι δὲ προσεχῶς
μιᾶς τινος δυνάμεως· καθάπερ τὸ τέλος τῆς ἀρχιτεκ-
τονικῆς ἐστι μὲν καὶ πασῶν τῶν ὑπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικήν,
ἐστὶ δὲ καὶ προσεχῶς αὐτῆς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. δοκεῖ τοίνυν
εἶναι τέλος τῆς κυριωτάτης τῶν τεχνῶν καὶ μάλιστα ἀρ-
χιτεκτονικῆς· τοιαύτη δὲ ἡ πολιτική. ταῖς γὰρ ἄλλαις τέ-
χναις τὴν τάξιν καὶ τὸν καιρὸν αὕτη δίδωσι. τίνας γὰρ
ἐπιστήμας ἐν ταῖς πόλεσιν εἶναι προσήκει, καὶ τίνας ἀν-
θρώπους ποίας ἐπιστήμας δέον μανθάνειν, καὶ μέχρι τί-
νος, μόνης τῆς πολιτικῆς ἐστὶ σκοπεῖν· μόνη γὰρ ἡ πολιτι-
κὴ τὰς μὲν πονηρὰς τῶν τεχνῶν τῆς πόλεως ἀπελαύ-
νει, τὰς δὲ λυσιτελούσας οὐ συγχωρεῖ πάντας μανθάνειν,
ἢ μαθόντας ἀεὶ μεταχειρίζεσθαι. οὐ γὰρ εἴ τις δυνάμενος
στρατηγεῖν καὶ σώζειν τὴν πόλιν, τοῦτον ἐᾷ σκυτοτομεῖν, οὐδὲ
στρατιώτην εἶναι δίκαιον ἔτι ὄντα, στρατηγὸν ἐποίησε. τῷ
δὲ προσήκοντι τῇ τέχνῃ τοὺς καιροὺς ἀποδίδωσιν, ὥστε μὴ
στρατηγεῖν, ὅτι ἡσυχίαν ἄγειν προσῆκεν. ὁ γὰρ πολιτικὸς
πέμψει μὲν τὸν στρατηγὸν ὁπόταν δέῃ, κελεύσει δὲ ἡσυχίαν
ἄγειν ὅτε τούτου καιρός. εἰ γὰρ καὶ ὁ στρατηγὸς πολλάκις
ἑαυτῷ δίδωσι τὸν καιρόν, ἀλλ' οὐ τῇ στρατηγικῇ τέχνῃ.
πάντες γὰρ οἱ τῆς τέχνης κανόνες τὸ τέλος τῆς τέχνης
ἐκείνης μόνον σκοποῦσιν. ὃς δὲ πρὸς τοὐναντίον ἢ πρὸς ἄλλο
φέρεται, οὐκ ἔστι τῆς τέχνης ἐκείνης κανών. ὥστε ὁ στρατηγὸς
σκοπῶν, ὁπότε δεῖ πολεμεῖν, καὶ διὰ τοῦτο ἡσυχάζων πολ-
λάκις, ἢ περὶ εἰρήνης διαπρεσβευόμενος, δῆλός ἐστιν
οὐ τῷ κανόνι τῆς στρατηγικῆς κεχρημένος, ἀλλ' ἑτέρας τινὸς

τέχνης μείζονος καὶ κυριωτέρας, ἥτις ἐστὶν ἡ πολιτική. ἐπεὶ τίνων καὶ τὰς τιμιωτάτας τῶν τεχνῶν ὑφ' ἑαυτὴν ἡ πολιτικὴ ποιεῖται, λέγω δὴ στρατηγικὴν, οἰκονομικὴν, καὶ ῥητορικὴν, καὶ ταῖς λοιπαῖς τῶν πρακτικῶν χρῆται πρὸς τὸ οἰκεῖον δηλαδὴ τέλος· πάσας γὰρ ταύτας πρὸς τὸ κοινὸν τῆς πόλεως ἀγαθὸν, καὶ διὰ τοῦτο νομοθετεῖ, τί δεῖ πράττειν καὶ τίνων ἀπέχεσθαι· τὸ ταύτης τέλος περιέχοι ἂν τὰ τῶν ἄλλων· ἐπεὶ δὲ πάντα τὰ τῶν ἄλλων τέλη ζητεῖται, διὰ τὸ εὖ εἶναι τὸν ἄνθρωπον, τὸ δὲ τέλος ἐστὶ τῆς πολιτικῆς, δι' ὃ τὰ τῶν ἄλλων τέλη ζητοῦνται, φανερὸν ὅτι τοῦτο ἂν εἴη τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν. καὶ δῆλον μὲν, ὅτι τὸ αὐτὸ ἀγαθὸν ζητεῖται καὶ παρὰ ἑνὸς ἀνθρώπου, καὶ παρὰ πόλεως. ἀλλ' ὅμως μεῖζον καὶ τελειότερον τὸ τῆς πόλεως φαίνεται ἀγαθὸν, καὶ λαβεῖν καὶ λαβόντα διασῶσαι. ἔστι μὲν γὰρ καὶ τὸ ἐν ἑνὶ ἀνθρώπῳ τὸ ἀγαθὸν διασῶσαι, ἀγαπητὸν, αὐτε ἐν ἑτέρῳ τις, αὐτε ἐν ἑαυτῷ δυνηθῇ φυλάξαι· κάλλιον δὲ καὶ θειότερον ἔθνει καὶ πόλεσιν, ὅσον ἡ τῶν πολλῶν εὐδαιμονία τῆς ἑνὸς ἀμείνων ἐστίν. ὥστε δικαιότερον ἂν εἴη τὸ τῆς πολιτικῆς τέλος ἔσχατον εἶναι τέλος καὶ ἔσχατον ἀγαθόν· ἥτις, οὐχ ἓν μόνον τέλος ἀλλὰ τῶν ἄλλων πάντων σκοπεῖ ὡς οἰκεῖα, κοινή τις οὖσα τέχνη καὶ πολιτική.

ΚΕΦ. γ'.

Ὅτι οὐ δεῖ ἀκριβεστάτην ἀπόδειξιν ἐν τοῖς περὶ τῆς πολιτικῆς λόγοις ζητεῖν, ὅτι οὐ δίδωσιν ἡ κατ' αὐτὴν ὕλη.

Λέξιν δὲ περὶ τούτου τοῦ τέλους προεθυμουμένοις ἱκανὸς ἂν γένοιτο περὶ αὐτοῦ λόγος ὁ τῇ ὑποκειμένῃ ὕλῃ προσήκων. οὐ γὰρ ὁμοίως ἐν πᾶσι λόγοις τὸ ἀκριβὲς ζητη-

ζητεῖν. οὐ γὰρ δυνατὸν ἐπὶ πάσης ὕλης ὁμοίως τὴν ἀκρι-
βεστάτην ἀλήθειαν εὑρεῖν, ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς μαθηματικοῖς
ἅτε ἀναγκαίαν ἔχουσιν ὕλην καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχουσαν
ἀμιγὴς ἡ ἀλήθεια καὶ οὐδὲν ἡ ὕλη κωλύει τὸ ἀκριβές· ἐν δὲ
τοῖς ἄλλοις, ἐν οἷς τὰ ὑποκείμενα οὐκ ἀναγκαῖα, οὐδὲ ἀεὶ
ὁμοίως ἔχει, ἀρκετός ἐστι λόγος, ὁ ἀπὸ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-
στον συνάγων. οὕτω δὲ ἐπὶ τῶν δημιουργικῶν τεχνῶν ἔχει.
τὸ γὰρ τεχνικὸν εἶδος οὐχ ὁμοίως ἐφαρμόζεται ταῖς ὕλαις.
ἀλλ' ἐν μὲν ταῖς ἐπιτηδειοτέραις, ἀκριβέστερον, ἐν δὲ ταῖς
ἑτέρως ἐχούσαις, οὐχ ὁμοίως. τὸ γὰρ ἀνθρώπινον εἶδος
οὐχ ὁμοίως ἐφαρμόζεται ταῖς ὕλαις, ὅ, τε πλάστης καὶ ὁ ζω-
γράφος· ὁ μὲν γὰρ ζωγράφος, καὶ τὸ χρῶμα παρεί-
στησι, καὶ ὄγκον τινὰ δοκεῖ μιμεῖσθαι, καὶ διάστασιν· ἡ γὰρ ὕλη
συγχωρεῖ. ὁ δὲ πλάστης τὸν μὲν ὄγκον ἐφαρμόσει τῇ ὕλῃ·
τὸ χρῶμα δὲ ἀπὸ τῆς ὕλης οὐκ ἔχει δεῖξαι. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ
τῶν ἄλλων τεχνῶν. διὰ τοῦτο οὐ τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν παρὰ
πάσης τέχνης ἀπαιτεῖν δεῖ, ἀλλ' ὅσην ἡ ὕλη δίδωσι. τοιαύ-
τη δέ ἐστι καὶ ἡ τῆς πολιτικῆς ὕλη πρὸς τὴν ἀλήθειαν. τὰ γὰρ
καλὰ, καὶ τὰ δίκαια, περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖ, καὶ ἁπλῶς ὕλη
ποιεῖται, τοσαύτην ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην, ὥστε καὶ δο-
κεῖν μὴ τὸ καλὸν φύσει καλὸν εἶναι, οὐδὲ τὸ δίκαιον φύσει
δίκαιον, ἀλλὰ θέσει τινὶ καὶ νόμῳ. καὶ διὰ τοῦτο τὸ κατ' ἀλή-
θειαν καλὸν καὶ δίκαιον δυσχερές ἐστι τοῦ δοκοῦντος διελεῖν·
οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ ἐξ ὧν δοκεῖ συνίστα-
σθαι ἡ εὐδαιμονία, ἀνδρείαν λέγω ἢ πλοῦτον, ἢ τοιοῦτόν τι, καὶ
αὐτὰ πλάνην ἔχει πολλήν, διὰ τὸ πολλοῖς συμβαίνειν
βλάβας ἀπ' αὐτῶν. ἤδη γάρ τινες ἀπώλοντο διὰ πλοῦτον,

ἕτεροι

ἕτεροι δὲ δι᾽ ἀνδρίαν. ἀγαπητὸν οὖν περὶ τοιούτων λέγοντας καὶ ἐκ τούτων τέλους παχυλῶς, καὶ ὡς ἐν τύπῳ τὴν ἀλήθειαν ἐνδείξασθαι· καὶ καθόλου περὶ τῶν ἐνδεχομένων ὡς ἐπιτοπολὺ λέγοντα καὶ ἐκ τούτων τέλους, ἱκανὸν ἂν εἴη τοιαῦτα καὶ συμπεραίνεσθαι.

Ὥσπερ δὲ ὁ περὶ τῆς πολιτικῆς λέγων οὐ δύναται ἀκριβεστέραν ἀλήθειαν εὑρεῖν, ἢ ὅσην ἡ ὕλη δίδωσιν, οὕτω καὶ ὁ κρίνων τοὺς τοιούτους λόγους καλῶς ἂν κρίνοι, εἰ κατὰ τὸν ἴσον τρόπον μὴ ἀκριβεστέραν ἀλήθειαν ἀπαιτεῖ, ἢ ὅσην ἡ ὕλη δίδωσιν, ἀλλὰ τὴν ἐνδεχομένην ἀποδέχεται· πεπαιδευμένου γάρ ἐστιν ἐπὶ τοσοῦτον τἀκριβὲς ἐπιζητεῖν καθ᾽ ἕκαστον γένος μεθόδου, ἐφ᾽ ὅσον ἡ τοῦ πράγματος φύσις ἐπιδέχεται. ἐν μὲν γὰρ τῷ τῶν μαθηματικῶν γένει, καθὼς εἴρηται, οὐδὲν ἐνδεχόμενον συγχωρήσει, ἐν δὲ τοῖς λογικοῖς, ἢ τοῖς φυσικοῖς ἢ τοῖς ἄλλως ἔχουσιν, οὐχ ὡσαύτως. παραπλήσιον γάρ ἐστι, μαθηματικοῦ πιθανολογοῦντος ἀποδέχεσθαι, καὶ ῥητορικὸν ἀποδείξεις ἀπαιτεῖν.

ΚΕΦ. δ᾽.

Ὅτι τὸν ἀκροατὴν τῶν περὶ τῆς πολιτικῆς λόγων ἔμπειρον εἶναι δεῖ τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων.

Ἡ μὲν οὖν προσήκουσα κρίσις τῶν λόγων τοιαύτη. κρίνει δὲ ἐκεῖνα καλῶς ἃ γινώσκει, καὶ τούτων ἐστὶν ἀγαθὸς κριτής. ὥστε καὶ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ἐκεῖνος κρινεῖ καλῶς, ὃς πεπαιδευμένος ἐστὶ τὰ πολιτικὰ, καὶ ἀπὸ τοῦ χρόνου πεῖραν ἔλαβεν αὐτῶν· καὶ ὁ μὲν ἐν τισι μερικοῖς πεπαιδευμένος ἐκεῖνα κρινεῖ καλῶς· ὁ δὲ περὶ πᾶν πεπαιδευμέ-

δευμένος, ἀξιόχρεως ἔσται περὶ πάντων κριτής. διὰ τοῦ-
το τῶν περὶ τῆς πολιτικῆς λόγων οὐκ ἔστιν ὁ νέος οἰκεῖος
ἀκροατής· ἄπειρος γὰρ τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων. οἱ δὲ
τῆς πολιτικῆς λόγοι, οἱ μὲν περὶ τούτων διαλαμβάνουσιν,
οἱ δὲ ἐκ τούτων συμπεραίνονται. ἔτι δὲ, οὔπω κατὰ λόγον ζῶν,
ἀλλ' ἔτι πάθεσι καὶ ἀνέσει καὶ συνηθείᾳ ἀκολουθῶν, μα-
ταίως ἀκούσεται καὶ ἀνωφελῶς· οὐ γὰρ πρὸς τὸ τέλος ἀφι-
κέσθαι δυνήσεται τῶν λόγων, καὶ τὸ ἦθος ἀμεῖψαι, καὶ
κατὰ λόγον ζῆν, ὑπὸ τῆς συνηθείας ἔτι κρατούμενος. τὸ γὰρ
τέλος τῶν τοιούτων λόγων, οὐ γνῶσις, ἀλλὰ πρᾶξις. οὐ μό-
νον δὲ ὁ νέος, ἀλλὰ καὶ ὁ νεαρὸς τὸ ἦθος, εἰ καὶ τὴν ἡλικίαν
ὑπερέβη τῶν νέων, ὁμοίως ἀνωφελῶς ἀκούσεται τῶν περὶ
τῆς πολιτικῆς λόγων, ζῶν ἔτι τὴν προσήκουσαν τοῖς νέοις
ζωήν. καὶ γὰρ ἐστὶ τῷ νέῳ τὴν ἡλικίαν, οὐ παρὰ τὸν χρόνον ἡ
ἔλλειψις, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ λογισμῷ διοικεῖσθαι, ἀλλὰ κατὰ
πάθος ἔτι ζῆν, καὶ κατὰ πάθος πάντα ζητεῖν. τοῖς γὰρ τοιού-
τοις ἡ γνῶσις τῶν λόγων τούτων ἀνωφελής, καθάπερ τοῖς
πάντῃ ἀκολάστοις, καὶ περὶ τὰς ἡδονὰς ἀκρατέσι. τοῖς δὲ
κατὰ λόγον τὰς ὀρέξεις ποιουμένοις καὶ πράττουσι πολλὴν ὠ-
φέλειαν φέρει τὸ περὶ τῶν τοιούτων λόγων εἰδέναι. ἐν ἐκεί-
νοις γὰρ ὁ λογισμὸς ἃ νοήσει δέοντα παρὰ τούτων τῶν λό-
γων, καὶ δυνήσεται ποιεῖν, τῆς τῶν παθῶν δουλείας ἀπηλ-
λαγμένος, καὶ δυνάμενος ἤδη τῇ ἰδίᾳ χρῆσθαι δυνάμει.

ὅτι

ΚΕΦ. ε'.

Ὅτι τῆς πολιτικῆς τέλος ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία, καὶ ὅτι ἐπιγνωσόμεθα αὐτὴν τίς ἐστιν ἀπὸ τῶν πράξεων τῆς πολιτικῆς.

ΟΠοῖον μὲν οὖν εἶναι δεῖ τὸν ἀκροατὴν τῶν περὶ τῆς πολιτικῆς λόγων, καὶ πῶς κρίνειν δεῖ καὶ ἀποδέχεσθαι τοὺς λόγους, καὶ τί τὸ προκείμενον ἡμῖν ἐν τῷ παρόντι, ἱκανῶς ἐπεφροιμιασάμεθα. ἀναλαβόντες δὲ τὸν λόγον, λέγωμεν ἤδη. ἐπειδὴ πᾶσα γνῶσις καὶ προαίρεσις ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεται, τί ἐστιν οὗ λέγομεν τὴν πολιτικὴν ἐφίεσθαι; καὶ πασῶν πράξεων ἐπί τι ἀγαθὸν φερομένων, καθὼς εἴρηται, πρός τι αὕτη φέρεται, καὶ τί τὸ πάντων ἀκρότατον τῶν πρακτικῶν ἀγαθῶν, ὃ τέλος ἐστὶ τῆς πολιτικῆς; τὸ μὲν οὖν ὄνομα αὐτοῦ, ἓν παρὰ τῶν πλείστων καὶ τὸ αὐτὸ λέγεται, καὶ ἐν τούτῳ καὶ οἱ πολλοὶ καὶ οἱ βέλτιστοι τῶν ἀνθρώπων συμφωνοῦσιν. εὐδαιμονίαν γὰρ αὐτὸ ὀνομάζουσι πάντες. τὸ δὲ εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν, ταυτὸν ὑπολαμβάνουσι τῷ εὐδαιμονεῖν.

Περὶ δὲ τοῦ τί ἐστιν ἡ εὐδαιμονία, ἀμφισβητοῦσι, καὶ οὐχ ὁμοίως τοῖς πολλοῖς οἱ σοφοὶ λέγουσι περὶ αὐτῆς. οἱ πολλοὶ γὰρ, ἕν τι τῶν ἐναργῶν καὶ δοκούντων ἀγαθῶν τὴν εὐδαιμονίαν φασίν· οἷον ἡδονὴν, ἢ πλοῦτον, ἢ τιμήν. ἄλλοι δὲ ἄλλο τοιοῦτον. καὶ πολλάκις δὲ ὁ αὐτὸς οὐκ ἀεὶ τὸ αὐτὸ εὐδαιμονίαν ὀνομάζει, ἀλλὰ νῦν μὲν, τοῦτο, νῦν δὲ, ἐκεῖνο· νοσήσας μὲν γὰρ, τὴν ὑγείαν, πενόμενος δὲ, πλοῦτον, καὶ ὅλως ἀεὶ οὗ νῦν ἐπιθυμεῖ τις, εὐδαιμονίαν ὀνομάζει. οἱ δὲ σοφίας ἐρῶντες, ὧν ἑαυτοῖς συνίσασιν ἀγνοοῦσιν, ἐφίενται μανθάνειν. καὶ τοὺς μέγα τι καὶ ὑπὲρ αὐτοὺς λέγοντας,

θαυμάζουσιν· ἔνιοι δὲ ἐνόμιζον παρὰ τὰ πολλὰ ταῦτα
ἀγαθά, ἀλλό τι ἀγαθὸν εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, καθ'
ἑαυτὸ ὑφεστός, ὃ καὶ τοῖς ἄλλοις αἴτιον εἶναι τοῦ ἀγαθότητος.
ἁπάσας μὲν οὖν ἐξετάζειν τὰς περὶ τῆς εὐδαιμονίας δόξας,
μάταιον ἴσως ἐστίν. ἱκανὸν δέ ἐστιν εἰ ἐξετάσομεν τὰς ἐπὶ
τὸ πολὺ καὶ ὑπὸ πλειόνων νομιζομένας ἢ δοκούσας ἔχειν
τινὰ λόγον.

Ἐπεὶ δὲ περὶ ἀρχῆς ὁ λόγος· ἀρχὴ γὰρ καὶ αἰτία ἐστὶ τὸ
τέλος τῶν πράξεων· δι' ἐκεῖνο γάρ τι πράττομεν, ζητητέον,
πῶς δεῖ ποιήσασθαι τὸν περὶ αὐτῆς λόγον. ἔχει γὰρ δια-
φοράν. καὶ πρῶτον περὶ τῶν αἰτίων μικρὸν διαληψόμεθα.
τῶν γὰρ αἰτίων, τὸ μὲν, τελικόν ἐστι, τὸ δέ, εἰδικὸν, τὸ δὲ,
ὑλικὸν, τὸ δέ, ποιητικόν. καὶ ποιητικὸν μὲν, ἡ ἐνέργεια τοῦ
τεχνίτου· ὑλικὸν δέ, τὰ ξύλα, καὶ οἱ λίθοι ἐξ ὧν ἡ οἰκία·
εἰδικὸν δέ, τὸ εἶδος τῆς οἰκίας. τελικὸν δέ, δι' ὃ ἡ οἰκία γέ-
γονεν. ἐπεὶ δὲ ταῦτα αἴτια εἰσὶ τοῖς πράγμασι τοῦ εἶναι, αἴ-
τια εἰσὶ καὶ τῆς γνώσεως αὐτῶν, καὶ δι' αὐτῶν δύναται ἐκεῖ-
να γινώσκεσθαι. ἐὰν γάρ τις εἰδῇ τὴν τέχνην τοῦ τεχνίτου,
καθ' ἣν τὴν οἰκίαν ἐδημιούργησεν, εἴσεται τὴν οἰκίαν ἢ
ἀγαθὴν ἢ φαύλην, ὅσον τῇ τέχνῃ προσῆκε. καὶ ὁ τὴν
ὕλην εἰδὼς καὶ ὁ τὸ εἶδος ὁμοίως. πάλιν δὲ γινώσκοντες
τί τὸ τέλος αὐτῆς, εἰσόμεθα ἢ ἀγαθὴν ἢ φαύλην.
συμβαίνει δὲ καὶ τὸ ἀνάπαλιν, ἀπὸ τοῦ εἰδέναι τὸ ἀποτέ-
λεσμα τὰς αἰτίας γινώσκειν. ὁ γὰρ εἰδὼς τὴν αἰτίαν,
τὴν τέχνην εἴσεται τοῦ τεχνίτου, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως.
ὥστε τοὺς λόγους διχῶς ἀνάγκη γίνεσθαι, ἢ ἀπὸ τῶν ἀποτε-
λεσμάτων τὰς ἀρχὰς ἀποδεικνύναι, ἢ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν

τὰ

τὰ ἀποτελέσματα· χρησόμεθα δὲ ἑκατέρᾳ τῶν μεθόδων κατὰ καιρόν. καὶ ἀπὸ μὲν τῶν ἀρχῶν ἀποδείξομεν, ὅταν αὗται δῆλαι ὦσιν· τὸ δὲ ἀνάπαλιν, ὅταν τὰ ἀποτελέσματα φανερώτερα ᾖ. διὰ τοῦτο καὶ Πλάτων καλῶς ἐζήτει τοῦτο καὶ ἠπόρει, ὡς οὐκ ἀδιάφορον ὂν ἐπὶ παντὸς, πότερον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἡ προσήκουσα τῆς ἀποδείξεως ὁδὸς, ἢ ἐπὶ τὰς ἀρχάς· ὥσπερ ἐν σταδίῳ ἀπὸ τῶν ἀθλοθετῶν ἐπὶ τὸ πέρας, ἢ τὸ ἀνάπαλιν. διττῆς οὖν οὔσης τῆς ὁδοῦ, πόθεν ἡμῖν ἀρκτέον, ἢ δῆλον ὅτι ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων δηλονότι τῶν πολιτικῶν πράξεων, ὧν ἀρχὴ καὶ αἴτιον τὸ πολιτικὸν τέλος ἐστί. δεῖ γὰρ ἀπὸ τῶν γνωρίμων ἄρξασθαι, οὐ τῇ φύσει, ἀλλ' ἡμῖν. φύσει μὲν γὰρ γνώριμα λέγονται αἱ ἀρχαὶ, καὶ τὰ αἴτια· ἐκεῖνα γὰρ ἡ φύσις πρότερα παρίστησι, καὶ πρὸς ἐκεῖνα πρώτως ὁρᾷ. ἡμῖν δὲ τὰ ἀποτελέσματα γνώριμα· ὅθεν ἀρκτέον· οὕτω γὰρ σαφὴς ἔσται ὁ λόγος ἀπὸ τῶν ἡμῖν γνωρίμων γινόμενος.

ΚΕΦ. ϛ'.

Ὅτι τὸν ἀκουσόμενον τῶν περὶ τῆς πολιτικῆς λόγων ἐν ἔθει δεῖ εἶναι τῶν ἀγαθῶν πράξεων.

Διὰ τοῦτο τὸν ἀκουσόμενον τῶν τοιούτων λόγων, εἰ μέλλει καλῶς αὐτοὺς γινώσκειν καὶ κρίνειν ὀρθῶς, καὶ ἐκ τούτων ὠφελεῖσθαι, προσήκει ἐν ἔθει εἶναι τῶν καλῶν καὶ δικαίων πράξεων· εἰ μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἀπεδείκνυμεν τὰς πολιτικὰς πράξεις ἀγαθὰς εἶναι, καὶ τὸν μὴ πεπαιδευμένον ἐν ταῖς τοιαύταις πράξεσιν ἐπειθόμεν ἄν, λόγων ἀνάγκῃ δήζαντες. ἐπεὶ δὲ ἀπὸ τῶν ὑστέρων τὴν ἀρχὴν βου-

λόμεθα ἀποδεικνῦναι τῶν πολιτικῶν πράξεων δηλονότι, καὶ δεῖ ὑποκεῖσθαι περὶ αὐτῶν καθάπερ ἀρχὴν ἀποδείξεως ὅτι ἀγαθαὶ, φανερὸν ὅτι οὐ δύναται πεισθῆναι, εἰ μὴ ὁ πείρα καλὰς καὶ δικαίας τὰς τοιαύτας πράξεις εἰδώς. εἰ γὰρ τὸ ὅτι ἀγαθαὶ αἱ πράξεις ἀρκούντως δέξαιτό τις, οὐδὲν δεησόμεθα τοῦ διότι, τὴν δὲ αἰτίαν, τὸ τέλος δηλονότι, ἢ γινώσκει ἤδη, ἢ ἀκούσας ῥαδίως γνώσεται· ὃς δὲ οὐδ᾽ ἕτερον ἔχει τούτων, καὶ μήτε αὐτὸς γινώσκει, μήτε παρ᾽ ἑτέρων δύναται μανθάνειν, ἀκουσάτω τῶν Ἡσιόδου,

Οὗτος μὲν πανάριστος, ὃς αὐτὸς πάντα νοήσῃ,
Φρασσάμενος τά κ᾽ ἔπειτα, καὶ ἐς τέλος ᾖσιν ἀμείνω.
Ἐσθλὸς δ᾽ αὖ κἀκεῖνος, ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται·
Ὃς δέ κε μήτ᾽ αὐτὸς νοέῃ μήτ᾽ ἄλλου ἀκούων
Ἐν θυμῷ βάλληται, ὅδ᾽ αὖτ᾽ ἀχρήιος ἀνήρ.

ΚΕΦ. ζ.

Ὅτι τρεῖς εἰσὶ βίοι, ὁ καθ᾽ ἡδονὴν, καὶ ὁ τὴν τιμὴν ζητῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ χρηματιστικὸς θεωρεῖται, καὶ τρίτος, ὁ θεωρητικός· καὶ ὅτι οὔτε ὁ τὴν ἡδονὴν, οὔτε ὁ τὴν τιμὴν, οὔτε ὁ τὰ χρήματα ζητῶν τὴν εὐδαιμονίαν ζητεῖ.

Ἡμεῖς δὲ λέγωμεν ὅθεν παρεξέβημεν. ἦν δὲ ἡμῖν ὁ λόγος περὶ τοῦ ὅτι διαφόρους οἱ ἄνθρωποι περὶ τῆς εὐδαιμονίας ἔχουσι δόξας. ἕκαστος γοῦν ἀκολούθως τῷ οἰκείῳ βίῳ τὴν εὐδαιμονίαν ὁρίζεται. ὥστε καὶ οἱ πολλοὶ καὶ ἀκόλαστοι τὴν ἡδονὴν φασὶ τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι. διὰ τοῦτο καὶ τὸν βίον ἀγαπῶσι τὸν ἀπολαυστικόν· οἱ γὰρ καθολικοὶ βίοι μάλιστα τρεῖς εἰσίν. ὅ,τε καθ᾽ ἡδονὴν, καὶ ὁ πολιτικὸς, καὶ τρίτος ὁ θεωρητικός. ὁ μὲν οὖν πρῶτος βίος, οὐδὲν ἱερόν· ἀνδραποδώδεις γὰρ ἐπιεικῶς οἱ τοῦτον διώ-

τὸν διώκοντες, καὶ βοσκημάτων βιοῦσι βίον. λόγου δέ τινος ὅλως ἄξιος φαίνεται, διὰ τὸ πολλοὺς τῶν ἐν ἐξουσίαις τοῦτον αἱρουμένους τὸν βίον, ὁμοιοπαθεῖν σαρδαναπάλῳ.

Τὸν δὲ δεύτερον οἱ βελτίους τῶν ἀνθρώπων αἱροῦνται, καὶ οἱ τὰς ἀγαθὰς διώκοντες πράξεις, ἡγοῦνται τὴν τιμήν· σχεδὸν γὰρ τοῦ πολιτικοῦ βίου τὸ τέλος οὗτος, ὃν λέγω, καὶ τὸ παρὰ πάντων ζητούμενον, ἡ τιμή ἐστι. φαίνεται δὲ, ὅτι οὐ τοῦτό ἐστι τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν, ἀλλὰ τῶν δοκούντων καὶ αὐτό ἐστι καὶ φαινομένων ἀγαθῶν. τὸ γὰρ ἀληθῶς ἀγαθὸν δι' οὗ τις εὐδαιμονεῖ, ἐν αὐτῷ δεῖ εἶναι. ἡ δὲ τιμὴ οὐκ ἔστιν ἐν τῷ τιμωμένῳ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐν τῷ τιμῶντι· οὐκ ἄρα ἐν τῇ τιμῇ ἡ εὐδαιμονία. δεῖ γὰρ τῷ εὐδαίμονι οἰκεῖον εἶναι τὸ ἀγαθὸν, καὶ δυσαφαίρετον. ἔτι διὰ τοῦτο τις τὴν τιμὴν διώκει, ἵνα τις εὐσυνῇ περὶ ἑαυτοῦ ὅτι ἀγαθός ἐστι· καὶ διὰ τοῦτο ζητεῖ ὑπὸ τῶν φρονίμων τιμᾶσθαι, καὶ παρ' οἷς γινώσκεται καὶ ἐπ' ἀρετῇ. φαίνεται τοίνυν ὅτι διὰ τοῦτό τις τὴν τιμὴν διώκει, ἵνα ἀγαθὸς δοκῇ καὶ σπουδαῖος διὰ τὴν ἀρετήν· ὥστε δῆλον, ὅτι οὐ δι' ἑαυτὴν ἡ τιμὴ διώκεται, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρετήν. καὶ διὰ τοῦτο, αὐτὴ μὲν οὐκ ἂν εἴη ἔσχατον τέλος, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἀρετή.

Ἔστι δὲ καὶ αὐτὴ ἀτελής, καὶ οὐκ ἂν εἴη ἐν αὐτῇ τὸ τέλειον ἀγαθὸν ἡ εὐδαιμονία· ὅτι δὲ ἀτελής ἐστι, δῆλον· δυνατὸν γάρ τινα ἕξιν ἀρετῆς ἔχειν, ἢ καθεύδοντα ἢ ἄλλον τρόπον ἀπρακτοῦντα διὰ βίου· ἢ κακοπαθοῦντα, καὶ δυστυχοῦντα, καὶ ἀτυχοῦντα τὰ μέγιστα, καὶ οὕτως ἀτελῆ τὴν ἀρετὴν ἔχειν. τὸν δὲ οὕτω βιοῦντα οὐδεὶς ἂν εὐδαιμονίσειεν, μήπου αὐτὸ ὑποθοῖτο καὶ ὀνομάζοι εὐδαιμονίαν, τὴν ἕξιν τῆς ἀρετῆς.

καὶ περὶ μὲν τοῦ καθ' ἡδονὴν βίου καὶ τοῦ πολιτικοῦ, εἴρηται. ἱκανῶς γὰρ καὶ ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις περὶ αὐτῶν εἴπομεν. περὶ δὲ τοῦ βίου τοῦ θεωρητικοῦ μετὰ ταῦτα ἐπισκεπτέον. νῦν γὰρ τὸ προκείμενον ἄλλο.

Ἔστι δὲ καὶ ἄλλος βίος ἐν αὐτοῖς θεωρούμενος τοῖς εἰρημένοις, ὁ τοῦ χρηματιστικοῦ· καὶ γὰρ καὶ ὁ τὴν ἡδονὴν καὶ ὁ τὴν τιμὴν διώκων, χρήματα ἐθέλει συλλέγειν. καὶ διὰ τοῦτο τρεῖς ἔφαμεν τοὺς μάλιστα προέχοντας βίους. οὗτος γὰρ ἐν αὐτοῖς θεωρεῖται, καὶ ἔστι βίαιος. οὔτε γὰρ τὸ ἀγαθὸν διώκει, ὃ τέλειόν ἐστιν, οὔτε πάνυ δοκεῖ διώκειν. ὅθεν οὐ πολλοῖς ἐστιν ἐραστός· ὀλίγοι γὰρ εἵλοντο πάσης τῆς ἐν βίῳ σπουδῆς τέλος τὰ χρήματα ἔχειν. ὅτι δὲ οὐδ' αὐτὸς τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν ζητεῖ, πρόδηλον· ὁ γὰρ πλοῦτος διὰ τὴν χρῆσιν ἐστὶν ἀγαθὸς, καὶ ἄλλου χάριν ζητεῖται, τιμῆς ἕνεκα ἢ ἡδονῆς· τὸ δὲ ἔσχατον ἀγαθὸν, δι' ἑαυτὸ δεῖ ἀγαθὸν εἶναι. δι' ὃ μᾶλλον τὰ πρότερον λεχθέντα τέλη τις ἂν ὑπολάβοι, ἡδονὴν λέγω καὶ τὴν τιμήν· δι' ἐκεῖνα γὰρ ἀγαπᾶται. φαίνεται δὲ οὐδ' ἐκεῖνα τὰ τέλεια ἀγαθά. καίτοι πολλοὶ λόγοι περὶ αὐτῶν ἐγένοντο πολλοῖς τῶν παλαιῶν, τῶν μὲν, τὴν ἡδονὴν, τῶν δὲ, τὴν τιμὴν λεγόντων ἔσχατον ἀγαθόν. ταῦτα μὲν οὖν ἀφείσθω.

ΚΕΦ. ζ.

Ὅτι οὐκ ἔστι μία ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ.

ΕΠεὶ δὲ περὶ τοῦ ἐσχάτου τέλους ὁ λόγος ἡμῖν, ὃ δοκεῖ καθόλου τι ἀγαθὸν εἶναι, σκεπτέον περὶ τοῦ καθόλου πῶς λέγεται, καὶ εἰ ἔστι τις ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. καίτοι προ-

σάντης

σαύτης ὁ λόγος οὗτος ἡμῖν, διὰ τὸ φίλους εἶναι τοὺς εἰσενεγκόντας τὸν περὶ τῶν ἰδεῶν λόγον. ὁ δὲ λόγος, εἶναι τινὰ ἰδέαν ἑκάστου τῶν ὄντων, καθ' ἑαυτὴν ὑφεστηκυῖαν. δόξειε δ' ἂν ἴσως βέλτιον εἶναι καὶ δεῖν, καὶ τὰ οἰκεῖα ἀναιρεῖν, ἐπὶ τὸ σῶσαι τὴν ἀλήθειαν, ἄλλως τε καὶ φιλοσόφους ὄντας. ἀμφοῖν γὰρ ὄντων φίλων, τῆς τε ἀληθείας, καὶ τοῦ περὶ τῶν ἰδεῶν εἰπόντος, ὅσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν.

Οἱ δὲ ταύτην εἰσαγαγόντες τὴν δόξαν, οὐκ ἔλεγον ἐκείνων τῶν ὄντων μίαν ἰδέαν εἶναι, ἐν οἷς τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον ἦν. καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ τοῦ ἀριθμοῦ μίαν ἐποίουν ἰδέαν ὅτι τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον ἔχει. ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερόν ἐστι, φανερὸν ὅτι οὐκ ἂν εἴη μία αὐτοῦ ἰδέα.

Ὅτι δὲ τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερόν ἐστιν ἰδεῖν ἐν τῷ ἀγαθῷ, δῆλον. ἔστι γὰρ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ, οἷον νοῦς ἢ θεός. καὶ ἐν τῷ ποιῷ, αἱ ἀρεταί· καὶ ἐν τῷ πρός τι, τὸ χρήσιμον· καὶ ἐν τῷ ποσῷ, τὸ σύμμετρον· καὶ ἐν τῷ ποῦ, δίαιτα· ἡ γὰρ δίαιτα τόπος ἐστὶν, ἐν ᾧ δὴ διάγομεν· καὶ ἐν τῷ πότε, καιρός. ἔστι γὰρ ὁ καιρὸς, ὁ ἐπιτήδειος ἑκάστῳ χρόνος· καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ὁμοίως. ἐν τούτοις δὲ τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερόν ἐστιν. ἡ γὰρ οὐσία προτέρα ἐστὶ τοῦ πρός τι. καὶ ὅτι ἡ μὲν, καθ' ἑαυτό ἐστι, τὸ δὲ ἐν ἑτέρῳ ἔχει τὸ εἶναι. καὶ ὅτι ἡ μὲν, ἄρχει, τὸ δὲ ἐν σχέσει ἐστί. παραφυάδι γὰρ ἔοικε καὶ συμβεβηκότι τοῦ ὄντος.

Ἔτι ἐπεὶ τὸ ἀγαθὸν ἰσαχῶς λέγεται τῷ ὄντι, πολλαχῶς δὲ λέγεται τὸ ὂν, πολλαχῶς ἂν λέγοιτο καὶ τὸ ἀγαθὸν, καὶ οὐκ ἂν εἴη κοινόν τι καὶ καθόλου καὶ ἕν. οὐ γὰρ ἂν ἐν πά-

σαις

σαις ταῖς κατηγορίαις ἐλέγετο, καθὼς εἴρηται, ἀλλ' ἐν μιᾷ μόνῃ.

Ἔτι ἐπεὶ μιᾶς ἰδέας μία ἐστὶν ἐπιστήμη, καὶ καὶ μία ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ, εἴγε καὶ μία ἰδέα. ἀλλὰ τοῦ οὐκ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ, εἴγε καὶ μία ἰδέα. ἀλλὰ τοῦ οὐκ ἐστιν. οὐκ ἄρα μία ἐστὶν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. ὅτι δὲ πολλαὶ ἐπιστῆμαι τοῦ ἀγαθοῦ, φανερόν. οὐ μόνον γὰρ τῶν ἐν διαφόροις ὄντων κατηγορίαις οὐκ ἔστι μία ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὸ μίαν. οἷον ἐν τῷ πότε, τὸ ἀγαθὸν ὁ καιρός ἐστιν. ἐπεὶ δὴ ὁ καιρὸς, καὶ ἐν πολέμῳ ἐστὶ, καὶ ἐν νόσῳ, οὐ τῆς αὐτῆς ἐπιστήμης· ἀλλ' ὁ μὲν ἰατρικὸς, τὸν ἐν τῇ νόσῳ καιρὸν, ὁ δὲ στρατηγικὸς τὸν ἐν τῷ πολέμῳ γινώσκει. καὶ τὸ σύμμετρον ὅ ἐστι τοῦ ποσοῦ, καὶ ἐν τροφῇ καὶ ἐν πόνοις. καὶ τὸ μὲν, γυμναστικῆς, τὸ δὲ ἰατρικῆς εἰδέναι.

Ἔτι ἐπεὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ αὐτοανθρώπῳ εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ὁρισμός ἐστι, καὶ ἐν τῷ ἵππῳ καὶ ἐν τῷ αὐτοΐππῳ, τί ἡ ἰδέα; δηλονότι εἰ γὰρ διάφορος, πῶς ἂν εἴη αὐτοῦ ἰδέα; φανερὸν ὅτι οὐδὲν διαφέρει ὁ ἄνθρωπος ἢ ἄνθρωπος, τοῦ αὐτοανθρώπου, καὶ ἐπὶ πάντων ὁμοίως. ὥστε καὶ τὸ ἀγαθὸν ἢ ἀγαθὸν οὐδὲν διαφέρει τοῦ αὐτοαγαθοῦ. φανερὸν γὰρ ὅτι οὐ διοίσουσιν ὡς ἀγαθὰ, ὅτι τὸ μὲν αὐτοαγαθὸν αἴδιον, τὸ δὲ, οὔ. ὥσπερ οὐδὲ τὸ πολυχρόνιον λευκὸν τοῦ ἐφημέρου λευκότερον. οὐκ ἄρα οὔτε ἄλλου τινὸς τῶν ὄντων ἰδέα ἐστὶν ὑπὲρ αὐτὸ, οὔτε τοῦ ἀγαθοῦ. οἱ δὲ πυθαγόρειοι, πιθανώτερον ἐοίκασι λέγειν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ. τὸ γὰρ ἓν ἐν ᾗ ἔλεγον τοῦ ἀγαθοῦ ἔταξαν συστοιχίᾳ. οἷς δὴ καὶ Σπεύσιππος ἀκολουθῆσαι δοκεῖ. ἡ δὲ συστοιχία τῶν ἀγαθῶν, ἣν ἔλεγον, αὕτη· τὸ πέρας, τὸ περιττὸν, τὸ ἕν, τὸ δεξιὸν, τὸ ἄῤῥεν, τὸ εὐθὺ, τὸ φῶς, τὸ τετρά-

τετράγωνον, τὸ ἠρεμοῦν, τὸ ἀγαθόν· ἤ τινὶ καὶ ἑτέραν ἐποίουν ἀντικειμένην. τὸ ἄπειρον, τὸ ἄρτιον, τὸ πλῆθος, τὸ ἀριστερὸν, τὸ θῆλυ, τὸ καμπύλον, τὸ σκότος, τὸ ἑτερόμηκες, τὸ κινούμενον, τὸ κακόν.

ΚΕΦ. η'.

Ὅτι οὐκ ἔστιν ἰδέα μία τῶν καθ' ἑαυτὰ ἀγαθῶν.

Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἄλλος ἔσται λόγος· ἐρρόμεν δ' ἔτι περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἀκριβέστερον. τὰ γὰρ εἰρημένα δεῖται τινὸς ἐξετάσεως καὶ ἀκριβείας, διὰ τὸ μὴ περὶ παντὸς ἀγαθοῦ κατὰ μέρος εἰρῆσθαι ἐν τοῖς λόγοις. νῦν δὲ διελόντες, ἀκριβέστερον ποιήσωμεν τὸν λόγον. διπλῶς τοίνυν λέγεται τὸ ἀγαθόν· τὰ μὲν γὰρ, δι' ἑαυτά εἰσιν ἀγαθὰ, καὶ δι' ἑαυτὰ ζητοῦνται, καὶ ἀγαθὰ λέγονται, καὶ ἀγαπῶνται· τὰ δὲ, οὐ δι' ἑαυτὰ, ἀλλὰ δι' ἐκεῖνα· διώκονται γὰρ, ὅτι φυλακτικά εἰσι τῶν δι' ἑαυτὰ ἀγαθῶν, ἢ ποιητικὰ, ἢ τῶν ἐναντίων κωλυτικά. καὶ καθ' ἑαυτὰ μὲν ἀγαθὰ, ὑγίεια, καὶ ἀρετὴ, τὸ φρονεῖν, τὸ ὁρᾶν. οὐ δι' ἑαυτὰ δὲ, ἀσκήσεις, ἃ πρὸς ἀρετὴν φέρει, γυμνάσια, φαρμακεῖαι, ἃ τῆς ὑγιείας ἕνεκα ζητοῦνται. ταῦτα δὲ καὶ ὠφέλιμα καλοῦνται.

Διελόντες οὖν ἀπὸ τῶν ὠφελίμων τὰ ἀγαθὰ, ἃ καθ' ἑαυτά εἰσι, σκεψώμεθα εἰ μία ἰδέα τούτων ἐστί· φαίνεται τοίνυν μάταιον εἶναι, ἰδέαν λέγειν τῶν καθ' ἑαυτὰ ἀγαθῶν. τί γὰρ αὖ τούτων καὶ διαφέρει, εἴπερ καὶ ταῦτα καθ' ἑαυτά εἰσιν ἀγαθὰ, καθάπερ ἐκείνη. τὸ γὰρ φρονεῖν, καὶ ὁρᾶν, καὶ ἡδοναί τινες αἱ σώφρονες, καὶ τιμαί, εἰ καὶ δι' ἄλλα ζητοῦνται, ἀλλ' ὅμως καὶ χωρὶς τῆς ἐκείνων προσθήκης

αὐτὰ δι' ἑαυτὰ, καὶ αἱρετά εἰσι καὶ διωκτά. ὥστε κατὰ τοῦτο καθ' ἑαυτὰ ἀγαθά εἰσι, καὶ οὐ μόνῃ τῇ ἰδέᾳ τοῦτο δώσομεν.

Ἐπεὶ εἰ ἔστιν ἰδέα μία τῶν καθ' ἑαυτὰ ἀγαθῶν, ὁ αὐτὸς ὁρισμὸς τοῦ ἀγαθοῦ ἐφαρμόσει πᾶσι. καθάπερ ὁ αὐτὸς ἐφαρμόζει λόγος ὁ τῆς λευκότητος ἔν τε χιόνι καὶ ψιμμυθίῳ· ἀλλ' οὐκ ἔστι. φρονήσεως γὰρ καὶ ἡδονῆς, καθ' ὃ ἀγαθὰ, διάφοροι εἰσὶν ὁρισμοί. ἄλλο γὰρ τὸ τῆς ἡδονῆς ἀγαθὸν, καὶ ἄλλο τὸ τῆς φρονήσεως.

ΚΕΦ. θ'.

Ὅτι τὰ ἀγαθὰ κατ' ἀναλογίαν ἑνὶ ὀνόματι λέγονται. καὶ ὅτι οὐδεμία βοήθεια τῷ ἠθικῷ ἀπὸ τοῦ τὴν ἰδέαν αὐτὸν εἰδέναι.

Ἐπεὶ δὲ τὰ ἀγαθὰ, καθὼς εἴρηται, οὐ συνωνύμως λέγονται· οὐ γὰρ τὸν αὐτὸν ἔχουσιν ὁρισμόν· ζητητέον πῶς λέγονται. ἢ γὰρ ὁμωνύμως, ἢ ὡς τὰ ἀφ' ἑνὸς, ἢ πρὸς ἓν συντελοῦντα, ἢ κατὰ ἀναλογίαν. ὥσπερ λέγεται ὁ νοῦς ὀφθαλμὸς, ὅτι τὸν αὐτὸν λόγον ἔχει πρὸς τὴν ψυχὴν, ὃν ὁ ὀφθαλμὸς πρὸς τὸ σῶμα. δοκεῖ δὲ τὰ ἀγαθὰ, κατὰ ἀναλογίαν ἑνὶ ὀνόματι λέγεσθαι. καθάπερ γὰρ ψυχὴν ἀγαθὴν λέγομεν, οὕτω καὶ χρόνον, καὶ τόπον· ἔχει γὰρ ἀνάλογον καὶ ὅπερ ἐν ψυχῇ ἀρετὴ, τοῦτο ἐν χρόνῳ καιρὸς, καὶ ἐν τόπῳ δίαιτα, καὶ ἐν ποσῷ συμμετρία. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀφετέον νῦν· ἐξακριβοῦν γὰρ ὑπὲρ αὐτῶν ἄλλῃ ἂν εἴη φιλοσοφίᾳ οἰκειότερον· οὐ γὰρ τῇ ἠθικῇ ταῦτα προσήκει. ὁμοίως δὲ καὶ τὸ περὶ τῆς ἰδέας λέγειν καθόλου· θεολογικοῦ γάρ τινος καὶ τοῦτο, καὶ οὐδὲν συντελεῖ τῷ ζητοῦντι τὸ πολιτικὸν ἀγαθόν.

Ἡ γὰρ

Ἡ γὰρ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἰ καὶ ἔστιν, ἥ τις κοινῇ τῶν ἄλλων καὶ καθόλου κατηγορεῖται καὶ χωριστὸν τῶν ἄλλων καὶ καθ' ἑαυτὸ ὑφεστὸς, δῆλον ὡς οὐκ ἂν εἴη δυνατὸν ἀνθρώπῳ πρᾶξαι τοῦτο ἢ κτήσασθαι. ἡμῖν δὲ περὶ τοιούτου ἀγαθοῦ ὁ λόγος. ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ τὴν εὐδαιμονίαν συστῆναι δυνατόν. εὐδαιμονεῖ γάρ τις ἐν ᾧ ἔπραξεν ἢ ἐν ᾧ ἐκτήσατο. ὥστε οὐκ ἂν εἴη προσῆκον ἡμῖν περὶ τοῦ μὴ τοιούτου λέγειν. τάχα δέ τῳ δόξειεν ἂν τοὐναντίον, βέλτιον εἶναι μᾶλλον καὶ συμφορώτερον εἰς τὸ πρᾶξαι καὶ κτήσασθαι τὰ κτητὰ καὶ πρακτὰ ἀγαθὰ, τὸ εἰδέναι αὐτὴν τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. καθάπερ γὰρ παραδείγματι χρώμενοι ταύτῃ γνωσόμεθα, ποῖα τῶν πρακτῶν καὶ κτητῶν εἰσὶν ἡμῖν ἀγαθά. κἂν εἰδῶμεν, ἐπιτευξόμεθα αὐτῶν. πιθανότητα μὲν οὖν ἔχει τινὰ οὗτος ὁ λόγος. ἔοικε δὲ ταῖς ἐπιστήμαις διαφωνεῖν. πᾶσαι γὰρ αἱ ἐπιστῆμαι ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίενται, καὶ τὸ ἐνδεὲς ἀναπληρῶσαι ἐπιζητοῦσιν. ὥσπερ ἰατρικὴ μὲν τὸ ἐλλεῖπον τῆς ὑγείας, γυμναστικὴ δὲ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ἀνδρίας. οὕτω δὲ ἔχουσαι, πρὸς τὴν ζήτησιν τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καθόλου τούτου ἀγαθοῦ τὴν γνῶσιν παραλιμπάνουσιν. οὐκ ἂν δὲ παρελίμπανον, εἰ βοήθειά τις ἦν αὐταῖς ἀπ' αὐτοῦ. βοήθημα γὰρ τηλικοῦτον ἅπαντας ἀγνοεῖν τοὺς τεχνίτας καὶ μὴ ἐπιζητεῖν, οὐκ εὔλογον. ὥστε καὶ διὰ τοῦτο ματαίαν τινὰ τὴν ἰδέαν εἶναι. ἄπορον καὶ τί ὠφεληθήσεται ὑφάντης ἢ τέκτων πρὸς τὴν αὐτοῦ τέχνην, εἰ γινώσκει αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν τὸ καθόλου, ἢ ἰατρὸς πῶς ἰατρικώτερος ἔσται, ἢ στρατηγὸς πῶς ἂν γένοιτο στρατηγικώτερος, ὁ τὴν ἰδέαν αὐτὴν τοῦ ἀγαθοῦ τεθεαμένος. οὐ γὰρ τὸ καθόλου ὁ τεχνίτης

σκοπεῖ, ὥσπερ ὁ ἰατρός. οὐ γὰρ τὴν καθόλου ὑγίειαν σκοπεῖ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου. μᾶλλον δὲ, οὐδὲ τοῦ καθόλου ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἀτόμου· καθ' ἕκαστον γὰρ ἰατρεύει.

ΚΕΦ. ι.

Ὅτι τέλειόν ἐστιν ἀγαθὸν τὸ ζητούμενον τῇ πολιτικῇ τέλος, καὶ αὔταρκες.

Καὶ περὶ μὲν τούτων ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω. πάλιν δὲ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τὸ ζητούμενον, καὶ σκοπῶμεν τί ποτ' ἂν εἴη· λέγω δὴ, τὸ ζητούμενον τῇ πολιτικῇ τέλος. ἔστι μὲν γὰρ ἄλλο ἐν ἄλλῃ τέχνῃ ἀγαθόν· ἄλλο γὰρ ἐν ἰατρικῇ, καὶ ἄλλο ἐν στρατηγικῇ, καὶ ταῖς λοιπαῖς ὁμοίως. ἑκάστῃ δὲ ἀγαθὸν, τὸ τέλος ἐστὶν, οὗ ἕνεκα τὰ ἄλλα ποιεῖ. ὥσπερ ἐν ἰατρικῇ μὲν, ὑγίεια τὸ ἀγαθὸν, καὶ ἐν στρατηγικῇ, νίκη, καὶ ἐν οἰκοδομικῇ, οἰκία. ἐπεὶ τοίνυν ἐν πάσῃ πράξει καὶ τέχνῃ ἐκεῖνό ἐστι τὸ ἀγαθὸν, οὗ ἕνεκα τὰ ἄλλα γίνεται, τὸ τέλος δηλονότι· καὶ καθόλου εἰ εὑρήσομεν τὸ τέλος πασῶν τῶν πράξεων, οὗ ἕνεκα πάσας ποιοῦμεν, τοῦτ' ἂν εἴη τὸ ἐν πάσαις ταῖς πράξεσιν ἀγαθόν· καὶ καθάπερ ἰατρικὸν ἀγαθὸν τὸ τέλος ἐστὶ τῆς ἰατρικῆς, καὶ στρατηγικὸν, τὸ τέλος τῆς στρατηγικῆς· οὕτω καὶ πρακτικόν τι ἔσται ἀγαθὸν, τὸ τέλος πασῶν τῶν πράξεων. εἰ δὲ καὶ μὴ ἓν ἀλλὰ πλείω εἴη, ταῦτα ἂν εἴη τὰ πρακτὰ ἀγαθά. τοῦτο δὲ τί ἐστι, πειρατέον ἔτι διασαφῆσαι. οὔπω γάρ τι περὶ αὐτοῦ σαφὲς εἴπομεν, ἀλλ' ἔτι ζητοῦμεν τί ἐστι. μεταβαίνων γὰρ ὁ λόγος οὐδὲν ἤνυσε πλέον, ἀλλ' εἰς τὸ αὐτὸ ἀφίκετο, ὃ καὶ ἐν τοῖς προοιμίοις ἐλέγομεν, ὅτι τὸ πάσης πράξεως τέλος τοῦτ' ἂν εἴη τὸ ἀγα-

ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον. ἐπεὶ τοίνυν πολλὰ φαίνεται τῶν πράξεων τὰ τέλη, τούτων δέ τινα οὐ δι' ἑαυτὰ αἱρούμεθα, ἀλλὰ δι' ἕτερα τέλη ἄλλων ἐπιστημῶν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν, καθὼς εἴρηται, καί εἰσι χρήσιμα πρὸς ἐκεῖνα, ὥσπερ ὁ πλοῦτος, ὃ οὐ χρηματιστοῦ ἐστι τέλος, χρήσιμος δὲ τῷ πολιτικῷ εἰς τὸ ἴδιον τέλος, καὶ ὁ αὐλὸς, τέλος μὲν τοῦ αὐλοποιοῦ, χρήσιμον δὲ τῷ αὐλητῇ διὰ τὸ αὐλεῖν, ὁμοίως δὲ καὶ πάντα τὰ ὄργανα· ἐπεὶ τοίνυν εἰσί τινα τῶν τελῶν μὴ δι' ἑαυτὰ ἀγαθὰ, οὐκ ἂν εἴη πάντα τὰ τέλη τέλεια. τὸ δὲ ἀγαθὸν, οὗ ἕνεκα πάντα πράττομεν, τέλειον δεῖ εἶναι. ὥστε οὐκ ἂν εἴη ἐν τῶν τοιούτων τελῶν, ἅπερ ἀτελῆ εἰσιν. ἀλλ' εἰ μὲν πολλά εἰσι τὰ τέλεια, τὸ τελειότατον τούτων, εἰ δὲ ἓν, ἐκεῖνό ἐστι τὸ ζητούμενον ἐν πάσαις ταῖς ἀνθρωπίναις πράξεσιν ἀγαθόν. καὶ τὸ μὲν, δι' ἑαυτὸ ζητούμενον, τοῦ δι' ἄλλο ζητουμένου τελειότερον λέγομεν. πάλιν δὲ ἐπεί τινα τῶν ἀγαθῶν καὶ δι' ἑαυτὰ καὶ δι' ἄλλα ζητοῦνται, ὥσπερ τὸ ὑγιαίνειν καὶ τὸ φρονεῖν, τελειότερον τούτων ἐστὶν, ὅπερ δι' ἑαυτὸ μόνον ζητεῖται, οὐδέποτε δὲ δι' ἄλλο· καὶ οὐ μόνον κατὰ σύγκρισιν τελειότερον ἄλλου, ἀλλὰ καὶ ἁπλῶς τέλειον ἀγαθὸν τοῦτ' ἐστι. τοιοῦτον δὲ ἡ εὐδαιμονία μάλιστα εἶναι δοκεῖ· ταύτην γὰρ αἱρούμεθα ἀεὶ δι' ἑαυτήν· τιμὴν δὲ καὶ ἡδονὴν καὶ φρόνησιν, καὶ πᾶσαν ἀρετὴν αἱρούμεθα μὲν δι' ἑαυτά· μηδενὸς γὰρ ἀποβαίνοντος ἄλλου ἀπὸ τῆς κτήσεως αὐτῶν, ἑλοίμεθα ἂν ἕκαστον αὐτῶν· αἱρούμεθα δὲ καὶ τῆς εὐδαιμονίας χάριν, διὰ τούτων ὑπολαμβάνοντες εὐδαιμονήσειν. τὴν δὲ εὐδαιμονίαν οὐδεὶς αἱρεῖται διὰ ταῦτα, ἢ ὅλως δι' ἄλλο· ἀλλὰ μόνον δι' ἑαυτήν. ὥστε ἡ εὐδαιμονία ἂν εἴη τὸ ζητού-

μενον περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἀγαθόν.

Ἔπι δὲ καὶ ἐκεῖθεν δῆλον. καὶ γὰρ τὸ τέλειον ἀγαθὸν ὃ ζη-
τεῖται, αὔταρκες εἶναι δοκεῖ. αὔταρκες δὲ, ὃ ἀρκεῖ οὐ μόνον
ἑνί τινι ζῶντι βίον μονώτην, ἀλλὰ καὶ γονεῦσι καὶ τέκνοις
καὶ γυναικὶ, καὶ ὅλως τοῖς φίλοις καὶ πολίταις, ἐπεὶ καὶ τοῦ
ἐν τούτοις ἀγαθοῦ ὁ ἄνθρωπος χρήσει, φύσει πολιτικὸς ὢν
καὶ κοινωνικός. καὶ ὅλως αὔταρκές ἐστιν, ὃ μονούμενον, ἀρ-
κιον καὶ αἱρετὸν ποιεῖ τὸν βίον καὶ μηδενὸς ἐνδεᾶ· τοιοῦτον δὲ
τὴν εὐδαιμονίαν οἰόμεθα εἶναι. φαίνεται ἄρα τὸ ζητού-
μενον ἀγαθὸν, τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι. ἔτι τὴν εὐδαιμο-
νίαν οὐ λέγομεν συναριθμεῖσθαι τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς· τῶν
γὰρ αἱρετῶν ἡγούμεθα εἶναι τὸ ἄκρον. καὶ εἰ σύστοιχον αὐ-
τὴν τοῖς ἄλλοις ποιήσωμεν ἀγαθοῖς, φανερὸν ὅτι, εἰ προσ-
θήσωμέν τι τῶν ἄλλων αὐτῇ, αἱρετωτέραν ποιήσομεν, καὶ
οὕτως οὐκ ἂν εἴη αὐτὴ τὸ ἄκρον τῶν αἱρετῶν· τὸ γὰρ προστι-
θέμενον τῶν ἀγαθῶν μετὰ τῆς εὐδαιμονίας, ἀγαθόν τι ἀπο-
τελέσει τῆς εὐδαιμονίας αἱρετώτερον. τοιοῦτον δὲ καὶ τὸ ζη-
τούμενον ἀγαθόν ἐστι, οὐ συναριθμούμενον τοῖς ἄλλοις καὶ
τῶν αἱρετῶν ἄκρον ὑπάρχον· τέλειον γάρ ἐστι· τὸ δὲ τέλειον,
αἱρετώτατον. ἀεὶ γὰρ τὸ τελειότερον ἀγαθὸν μᾶλλον αἱ-
ρούμεθα· ἡ ἄρα εὐδαιμονία ἐστὶ τὸ ζητούμενον τέλος. ἔχει
δέ τινα ἀπορίαν ὁ περὶ τοῦ αὐτάρκους λόγος. εἰ γὰρ τότε
τὸ ἀγαθὸν αὔταρκές τινι, ὅταν αὐτῷ καὶ πᾶσι τοῖς οἰκείοις
ἀρκέσῃ, καὶ τοῖς πολίταις, καὶ τοῖς φίλοις, καὶ ἔτι τοῖς οἰκείοις
καὶ συγγενέσιν ἐκείνων, ἐπεὶ τοῦτο εἰς ἄπειρον πρόεισιν, οὐκ
ἂν συσταίη τὸ αὔταρκες ἀγαθόν. ὥστε ἀνάγκη λαβεῖν τινὰ
ὅρον τῶν οἰκείων, ἐφ' οὓς δεῖ προϊέναι τὸ ἀγαθόν. ἀλλὰ

τοῦτο

τοῦτο μὲν εἰσαῦθις ἐπισκεπτέον· λέγωμεν δὲ περὶ τοῦ προκειμένου.

ΚΕΦ. ια'.

Ὅτι ἐν τῇ κατὰ λόγον τοῦ ἀνθρώπου ζωῇ ἡ εὐδαιμονία συνίσταται, καὶ ἔστι ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν ἐν βίῳ τελείῳ.

ΤΟ μὲν οὖν λέγειν τὴν εὐδαιμονίαν αὐτὸ εἶναι τὸ ζητούμενον τῇ πολιτικῇ ἀγαθὸν τὸ ἄριστον, ὁμολογούμενόν τι φαίνεται. ποθεῖται δὲ λεχθῆναι περὶ αὐτῆς ἐναργέστερον, τί ἐστι. τοῦτο δὲ γένοιτ' ἄν, εἰ τὸ ἔργον εὑρήσομεν τοῦ ἀνθρώπου καθ' ὅ ἐστιν ἄνθρωπος. ὥσπερ γὰρ παντὸς τεχνίτου ἀγαθὸν ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ἐστι, καὶ αὐλητοῦ μὲν ἐν τῷ αὐλεῖν, ἀγαλματοποιοῦ δὲ ἐν τῷ ἀγάλματι, καὶ ὅλως ἐπὶ παντὸς ἔργου καὶ πράξεως οὕτως ἔχει, οὕτω καὶ τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ἐστιν, εἴπερ τι ἔργον ἐστὶ τοῦ ἀνθρώπου καθ' ὅ ἐστιν ἄνθρωπος. πότερον οὖν τέκτονος μὲν καὶ σκυτέως ἐστὶν ἔργα τινὰ καὶ πράξεις, ἀνθρώπου δὲ οὐδέν ἐστιν, ἀλλ' ἀργὸν πέφυκεν; ἢ καθάπερ ὀφθαλμοῦ καὶ χειρὸς καὶ ποδὸς καὶ ὅλως ἑκάστου τῶν μορίων φαίνεταί τι ἔργον, οὕτω καὶ ἀνθρώπου παρὰ πάντα ταῦτα θείη τις ἔργον τι;

Τί οὖν ἐστι τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἔργον; τὸ μὲν οὖν ζῆν, κοινόν ἐστι καὶ τοῖς φυτοῖς, ἡμεῖς δὲ τὸ ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου ζητοῦμεν· ὥστε ἐατέον τὸν περὶ τούτου λόγον. ἐπεὶ δὲ μετὰ τὴν θρεπτικὴν καὶ αὐξητικὴν ζωήν, τὴν φυτικὴν δηλονότι, ἑπομένη ἐστὶν ἡ αἰσθητική, ἔγγιον γὰρ τῆς λογικῆς, σκεπτέον καὶ περὶ αὐτῆς· ἀλλὰ καὶ αὕτη κοινὴ καὶ ἵππῳ καὶ βοΐ, καὶ παντὶ ζώῳ· ὥστε οὐδὲ αὕτη ἐστὶ τὸ ζητούμενον ἔργον τοῦ ἀνθρώπου. λείπεται δὴ ἡ ἐν λόγῳ πρακτικὴ ζωή. καὶ αὕτη δὲ διπλῆ τις

φαίνε-

φαίνεται. τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς, ἄλογον μέν, ἐπιτήδειες δὲ
καὶ ὑπεῖκον τῷ λόγῳ· τὸ δὲ λόγον ἔχον καὶ διανοούμενον. καὶ
τὸ μὲν λόγον ἔχον καὶ διανοούμενον, τάττει καὶ ῥυθμίζει· τὸ
δὲ ἄλογον, τάττεται καὶ ῥυθμίζεται. ὥστε τὸ λογικὸν κυ-
ριώτερον ἀνθρωπίνη ἐνέργειά ἐστιν, ἐπεὶ καὶ τοῦτό ἐστιν ἐνέρ-
γεια· θάτερον γὰρ παθητικὸν λέγεται.

Ἐστι τοίνυν ἔργον ἀνθρώπου, ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λό-
γον, ὅταν διανοεῖται, ἢ οὐκ ἄνευ λόγου, ὅταν κατὰ τὸ παθη-
τικὸν μέρος κινεῖται μετὰ λόγου. ἐπεὶ τοίνυν ἐνέργειά ἐστιν
ἀνθρωπίνη ἡ κατὰ λόγον, εἰ καὶ εὖ καὶ καλῶς γίνοιτο, οὐδὲν
κωλύει ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν πάλιν εἶναι. οὐ γὰρ ἑτερο-
γενῆ τὸ τοῦ κιθαριστοῦ ἔργον, καὶ τὸ τοῦ σπουδαίου κιθαριστοῦ·
κιθαριστοῦ μὲν γὰρ, τὸ κιθαρίζειν, σπουδαίου δέ, τὸ εὖ κι-
θαρίζειν. καὶ οὐκ εἰσὶν ἑτερογενῆ· ὥσπερ οὐδὲ ὁ ἵππος τοῦ
ἀγαθοῦ ἵππου ἕτερος τῷ γένει. εἰ δ' οὕτω ταῦτα, ἀνθρώ-
που δὲ τίθεμεν ἔργον ζωήν τινα, ταύτην δὲ ψυχῆς ἐνέρ-
γειαν καὶ πράξεις μετὰ λόγου, σπουδαίου ἀνθρώπου ἂν εἴη ἔρ-
γον, τὸ εὖ καὶ καλῶς κατὰ λόγον ἐνεργεῖν. εὖ δέ τι καὶ καλῶς
γίνεται ἕκαστον, κατὰ τὸ προσῆκον αὐτῷ ἀγαθόν· καὶ ἡ ἀν-
θρωπίνη ἄρα ἐνέργεια εὖ καὶ καλῶς ἔσται, κατὰ τὸ προσῆκον
αὐτῷ ἀγαθόν. τὸ δὲ προσῆκον αὐτῷ ἀγαθόν, ἡ ἀρετή ἐστιν.
ὥστε τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ἐκεῖνο ἂν εἴη, ψυχῆς ἐνέρ-
γεια κατ' ἀρετήν. εἰ δὲ πολλαὶ αἱ ἀρεταί, κατὰ τὴν ἀρίστην
αὐτῶν καὶ τελειοτάτην. εὕρηται ἄρα τὸ ἀνθρώπινον ἀ-
γαθόν. τὸ δὲ ἐν ἑκάστῳ ἀγαθόν, τὸ τέλος ἐστίν, ὥσπερ εἴρηται.
εὕρηται ἄρα τὸ τέλος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. τὸ δὲ
τέλος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἐδείχθη ταὐτὸν τῇ εὐ-

δαιμο-

δαιμονίᾳ. ἡ εὐδαιμονία ἄρα εὕρηται, ὅπερ ἔδει ποιῆσαι.

Ἔτι δὲ προσήκει τὸ ἀνθρώπινον ἔργον, εἰ μέλλοι παντῇ τέλειον εἶναι, ἐν βίῳ εἶναι τελείῳ. μία γὰρ χελιδὼν ἔαρ οὐ ποιεῖ, οὐδὲ μία ἡμέρα. οὕτω δὲ οὐδὲ μακάριον καὶ εὐδαίμονα μία ἡμέρα, οὐδὲ ὀλίγος χρόνος.

Περιείσθω μὲν οὖν τὸ ἀγαθὸν τὸ ἀνθρώπινον ἡ εὐδαιμονία τοῦτον τὸν τρόπον, ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν ἐν βίῳ τελείῳ. δεῖ γὰρ ἴσως ὑποτυπῶσαι πρῶτον, εἶτα τελείως γράψαι καθάπερ εἰκόνα, τὸν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ λόγον. τὸ δὲ τὰ καλῶς τυπωθέντα προαγαγεῖν εἰς τὸ βέλτιον καὶ διαρθρῶσαι, δόξειεν ἂν εὔλογον εἶναι καὶ τοῦ βουλομένου παντός. συντελεῖ γὰρ καὶ ὁ χρόνος εὑρετὴς ὢν ἢ συνεργὸς ἀγαθὸς τῶν τοιούτων. ἀπὸ τούτου γὰρ καὶ αἱ τῶν τεχνῶν ἐπιδόσεις γεγόνασι· παντὸς γὰρ προσθεῖναι τὸ ἐλλεῖπον.

ΚΕΦ. ιβ'.

Ὅτι δεῖ κατὰ τὸ προσῆκον τῇ ὕλῃ τοὺς περὶ αὐτῆς λόγους ἀπαιτεῖν. καὶ ὅτι οὐκ ἐν ταῖς ἀρχαῖς τὸ διότι ζητήσομεν.

Χρὴ δὲ καὶ τῶν προειρημένων λόγων μεμνῆσθαι, καὶ τὴν ἀκρίβειαν μὴ ὁμοίως ἐν ἅπασιν ἀπαιτεῖν, ἀλλ' ἐν ἑκάστοις κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην· καὶ ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον οἰκεῖον τῇ μεθόδῳ. καὶ τέκτων καὶ γεωμέτρης οὐχ ὁμοίως ἐπιζητοῦσι τὴν ὀρθήν. ἕκαστος γὰρ, ἐφ' ὅσον οἰκεῖον τῇ προκειμένῃ μεθόδῳ. ὁ μὲν γὰρ τέκτων τοσοῦτον ἐπιζητεῖ, ὅσον χρησιμεῦσαι αὐτῷ πρὸς τὸ ἔργον· ὁ δὲ γεωμέτρης αὐτὴν ὀρθὴν ζητεῖ, τί ἐστι καὶ ποῖόν τι· οὐ γὰρ ἔργον τι κατασκευάσαι βούλεται δι' αὐτῆς, ἀλλὰ τὸν ἀληθῆ ζη-

τεῖ περὶ αὐτῆς λόγον. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ποιητέον, ὅπως μὴ τὰ πάρεργα τῶν ἔργων πλείω γίνηται. εἰ γὰρ τὸν τέκτονα ἀπαιτήσομεν τὸν περὶ τῆς ὀρθῆς λόγον, ὅπερ πάρεργόν ἐστιν αὐτῷ πρὸς τὸ ἔργον, πλείονος ζητήσεως αὐτῷ δεήσει, ἢ πρὸς τὰ τέχνης ἔργα. οὐκ ἀπαιτητέον δὲ οὐδὲ τὴν αἰτίαν ὁμοίως ἐν ἅπασιν. ἱκανὸν γὰρ ἐνίοισιν, εἰ δειχθεῖεν καλῶς ὅτι εἰσί, καὶ εἰ μὴ προσθήσομεν τὸ διότι. τοῦτο δὲ συμβαίνει καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τῶν ἐπιστημῶν. ἐν αὐταῖς γὰρ οὐ τὸ διότι ζητήσομεν, ἀλλὰ τὸ ὅτι μόνον. καὶ τοῦτο ἐν πάσαις ἐπιστήμαις ἀρχή ἐστιν· εἰ γὰρ ζητήσομεν τῶν ἀρχῶν αἰτίαν, οὐδέποτε ἀρξόμεθα, ἀλλ' ἐπ' ἄπειρον βαδιούμεθα. φανερὸν δὲ γίνεται ἐν ταῖς ἀρχαῖς τὸ ὅτι, ἢ ἐπαγωγῇ, ἢ αἰσθήσει, ἢ ἐθισμῷ. ἐπαγωγῇ μὲν, ὥσπερ τὰ τῷ αὐτῷ ἴσα, καὶ ἀλλήλοις ἐστὶν ἴσα. δείξομεν γὰρ ἀριθμούς τινας καὶ μεγέθη εἰσαγαγόντες· ἐπαγωγὴ γάρ ἐστιν ἡ ἀπὸ τῶν μερικῶν δεῖξις. αἰσθήσει δὲ, ὅταν δεικνύει ὁ φυσικὸς τὸ πῦρ θερμὸν, καὶ τὸ ὕδωρ ψυχρὸν, ἅτινα ἀρχαί εἰσιν τῆς ἐπιστήμης. ἐθισμῷ δὲ αἱ ἀρχαὶ τοῦ ἠθικοῦ γινώσκονται. καὶ γὰρ ἀδύνατον εἰς γνῶσιν ἐλθεῖν τῶν περὶ ἀρετῆς λόγων, μὴ ἐν ἔθει γενόμενον τῶν σπουδαίων πράξεων, ὡς ἐν τῷ ϛ' εἴρηται κεφαλαίῳ. πειρατέον δὲ μετέρχεσθαι ἑκάστην τῶν ἀρχῶν καθὼς πέφυκε δείκνυσθαι, καὶ σπουδαστέον, ὅπως δι' ὁρισμοῦ φανῶσι καλῶς. μεγάλην γὰρ παρέχουσι βοήθειαν ταῖς ἀποδείξεσι ταῖς ἑπομέναις αὐταῖς. καὶ διὰ τοῦτο φαίνεται πλέον, ἢ τὸ ἥμισυ τῆς ἀποδείξεως, δύνασθαι τὴν ἀρχὴν, καὶ πολλὰ τῶν ζητουμένων ἐμφανῆ γίνεσθαι δι' αὐτῆς. ἐν γὰρ τῇ μείζονι προτάσει ἀεὶ ἡ ἀρχὴ παραλαμβάνεται· ἡ δὲ

μείζων πρότασις, τὸ πᾶν δύναται τῆς ἀποδείξεως σχεδόν. καὶ ἴσως εἰ τὸ δι' ἄλλην αἰτίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο μείζων καλεῖται.

ΚΕΦ. ιγ'.

Ὅτι οὐ πάνυ ἀπᾴδουσιν οἱ λεγόμενοι περὶ τῆς εὐδαιμονίας παρὰ τῶν παλαιῶν λόγοι τῷ λεχθέντι αὐτῆς ὁρισμῷ.

ΤΑῦτα μὲν οὖν καθόλου περὶ τῶν ἀρχῶν εἴρηται. περὶ δὲ τῆς προκειμένης ἡμῖν ἀρχῆς, τῆς εὐδαιμονίας δηλονότι, σκεπτέον ἔτι, οὐ μόνον τὸν ὁρισμὸν αὐτῆς ἐξετάσαντας, καὶ τοὺς λόγους τοὺς συμπεραίνοντας αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ τοὺς λεγομένους περὶ αὐτῆς παρὰ τῶν παλαιῶν ἀληθεῖς λόγους, εἰ συνᾴδουσι τῷ ὁρισμῷ. τῷ μὲν γὰρ ἀληθεῖ ὁρισμῷ, καὶ πάντα συνᾴδει τὰ προσόντα τῷ ὁρισμῷ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα τὰ λεγόμενα περὶ αὐτοῦ. τῷ δὲ ψευδεῖ ταχὺ διαφωνεῖ τὸ ἀληθές. τῶν ἀγαθῶν τοίνυν εἰς τρία διαιρουμένων, καὶ τῶν μὲν λεγομένων ἐκτὸς, τῶν δὲ περὶ ψυχὴν, τῶν δὲ περὶ σῶμα· τὰ περὶ ψυχὴν ἀγαθὰ κυριώτατα καὶ μάλιστα ἀγαθὰ κοινῇ πάντες λέγομεν. περὶ ψυχὴν δὲ λέγομεν ἀγαθὰ τὰς πράξεις, καὶ τὰς ἐνεργείας τὰς ψυχικάς. οὐκοῦν αἱ ψυχικαὶ πράξεις καὶ ἐνέργειαι αἱ ἀγαθαὶ κυριώτατα καὶ μάλιστα εἰσὶν ἀγαθά. ἐν τῇ κατὰ ψυχὴν ἄρα ἀγαθῇ ἐνεργείᾳ τὸ κυριώτατον καὶ μάλιστα ἀγαθὸν συνίσταται. τοῦτο δέ ἐστιν ἡ εὐδαιμονία. ἔστιν ἄρα ἡ εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν, καὶ κατὰ ταύτην τὴν δόξαν παλαιὰν οὖσαν, καὶ ὁμολογουμένην ὑπὸ τῶν φιλοσοφούντων.

Ὀρθῶς δὲ πράξεις τινὲς λέγονται καὶ ἐνέργειαι ἡ εὐδαιμονία.

μονία. οὕτω γὰρ ἂν εἴη τῶν περὶ ψυχὴν ἀγαθῶν καὶ οὐ τῶν ἐκτός.

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ εὐδαίμων εὖ πράττειν λέγεται καὶ εὖ ζῆν, ἃ ἐνέργειαν καὶ πρᾶξιν δηλοῦσι.

Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ τὰ ζητούμενα παρὰ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, ἐνυπάρχουσι τῷ λεχθέντι. τὰ ἐπιζητούμενα δὲ τοῖς μὲν ἀρετὴ, τοῖς δὲ φρόνησις, ἄλλοις δὲ σοφία τις. τοῖς δὲ καὶ πάντα ταῦτα εὐδαιμονία εἶναι δοκεῖ.

Τοῖς δὲ τούτων τι μεθ᾽ ἡδονῆς, ἀλλὰ τῆς ἀπ᾽ αὐτῶν τούτων τικτομένης.

Ἕτεροι δὲ καὶ τὴν ἐκτὸς εὐετηρίαν συμπαραλαμβάνουσι. τούτων δὲ, τὰ μὲν πολλοὶ καὶ παλαιοὶ λέγουσι, τὰ δὲ, ὀλίγοι καὶ ἔνδοξοι ἄνδρες· ὧν οὐδετέρους εὔλογον τῆς ἀληθείας ἐν πᾶσι διαμαρτάνειν· ἀλλὰ καθ᾽ ἕν τι μόνον ἴσως, ἐν τοῖς πλείστοις δὲ ἀληθεύειν.

Τοῖς μὲν οὖν λέγουσι πᾶσαν ἀρετὴν τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι, ἢ τὴν ἀρετὴν τὴν ἀρίστην, συνῳδὸς ὁ ἡμέτερος περὶ αὐτῆς λόγος. κατὰ γὰρ τὴν τῆς ἀρετῆς ἐνέργειαν ἡ εὐδαιμονία ἐστί. διαφέρει δὲ, ὅτι οἱ μὲν ἐν τῇ ἕξει καὶ κτήσει τῆς ἀρετῆς τὴν εὐδαιμονίαν εἶναί φασιν, ἡμεῖς δὲ ἐν τῇ χρήσει καὶ τῇ ἐνεργείᾳ. διαφορὰ δέ ἐστιν οὐκ ὀλίγη, τοῦ ἐν κτήσει ἢ χρήσει τὸ ἄριστον ὑπολαμβάνειν, καὶ ἐν ἕξει, ἢ ἐνεργείᾳ. τὴν μὲν γὰρ ἕξιν ἐνδέχεται ὑπάρχουσαν μηδὲν ἀποτελεῖν, οἷον τῷ καθεύδοντι, ἢ ἄλλως πως ἐξηργηκότι, τὴν δ᾽ ἐνέργειαν, οὐχ οἷόν τε· πράξει γὰρ ἐξ ἀνάγκης ὁ τὴν ἐνέργειαν ἔχων, καὶ εἰ τὴν ἀγαθὴν ἐνέργειαν ἔχει, εὖ πράξει. τοῦτο δέ ἐστι τὸ εὐδαιμονεῖν. ὥσπερ γὰρ ὀλυμπιάσιν οὐχ

οἱ κάλ-

οἱ κάλλιστοι καὶ ἰσχυρότατοι στεφανοῦνται, ἀλλ' οἱ ἀγωνιζόμενοι· τούτων γάρ τινες καὶ νικῶσιν· οὕτω καὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ καλῶν καὶ ἀγαθῶν οὐχ οἱ δυνάμενοι πράττειν ὀρθῶς, ἀλλ' οἱ πράττοντες ὀρθῶς, ἐπήβολοι γίνονται.

ΚΕΦ. ιδ'.

Ὅτι ἥδιστος δι' ἑαυτόν ἐστιν ὁ κατ' ἀρετὴν βίος· καὶ μάλιστα ἀγαθὸς καὶ καλός.

Ἔστι δὲ καὶ ὁ βίος αὐτῶν καθ' ἑαυτὸν ἡδύς, οὐκ ἔξωθεν ἔχων τὴν ἡδονήν. ἐπεὶ γὰρ τὸ ἥδεσθαι τῆς ψυχῆς ἐστιν, οὐδὲν κωλύει τὴν τῆς ψυχῆς κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαν μεθ' ἡδονῆς εἶναι· ὅτι δὲ καὶ ἔστι, δῆλον. ἐπεὶ γὰρ ἑκάστῳ ἐκεῖνό ἐστιν ἡδὺ, πρὸς ὃ λέγεται φιλοτοιοῦτος· οἷον ὁ ἵππος ἡδὺ τῷ φιλίππῳ, καὶ θέαμα τῷ φιλοθεώρῳ, καὶ τῷ φιλαρέτῳ ἄρα ἡδεῖα ἡ ἀρετὴ, καὶ αἱ κατ' αὐτὴν πράξεις. τὰ μὲν οὖν δοκοῦντα τοῖς πολλοῖς ἡδέα μάχεται· ἄλλος γὰρ ἄλλο νομίζει ἡδὺ, καὶ τὸ ἄλλο ἀηδές. αἴτιον δὲ, ὅτι οὐκ ἔστι φύσει ἡδέα. τοῖς δὲ φιλοκάλοις ἡδέα δοκεῖ τὰ καὶ φύσει ἡδέα· ἀρίστοις γὰρ οὖσι τὰ ἀληθῶς ἡδέα διώκειν ἀκόλουθον· διώκουσι δὲ τὰς κατ' ἀρετὴν πράξεις. ὥστε δῆλον, ὅτι αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις ἡδεῖαί εἰσι τοῖς φιλαρέτοις καὶ δι' ἑαυτάς· τὸ γὰρ φύσει ἡδὺ, οὐκ ἔστι δι' ἕτερον ἡδύ. διὰ τοῦτο οὐ προσδεῖται ὁ βίος αὐτῶν ἄλλης ἔξωθεν ἡδονῆς, καθάπερ τινὸς περιάπτου, ἀλλ' ἔχει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ. εἰ δέ τις εἴποι μὴ πάντας τοὺς σπουδαίους ἥδεσθαι τῇ ἀρετῇ (εἰσὶ γὰρ οἱ μὴ μεθ' ἡδονῆς ταύτην πράττουσιν) ἐροῦμεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀγαθὸς, οὐδὲ σπουδαῖος, ὁ μὴ χαίρων ταῖς καλαῖς πράξεσιν.

οὔτε γὰρ δίκαιον οὐδεὶς ἂν εἴποι, τὸν μὴ χαίροντα τῷ δικαιοπραγεῖν, οὔτε ἐλευθέριον, τὸν μὴ χαίροντα ταῖς ἐλευθερίοις πράξεσιν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. εἰ δ᾽ οὕτω, δι᾽ ἑαυτὰς ἂν εἶεν αἱ κατ᾽ ἀρετὴν πράξεις ἡδεῖαι· ἀλλὰ μὴν καὶ ἀγαθαί γε καὶ καλαί, καὶ μάλιστα τούτων ἕκαστον, εἴπερ καλῶς κρίνει περὶ αὐτῶν ὁ σπουδαῖος· μὴ καλῶς γὰρ κρίνειν οὐκ εὔλογον. κρίνει δέ, ἀγαθὰς εἶναι καὶ καλάς· ἄριστον ἄρα καὶ κάλλιστον καὶ ἥδιστον ἡ εὐδαιμονία, καὶ οὐκ ἄλλο μὲν κάλλιστον, ἄλλο δὲ ἄριστον, ἄλλο δὲ ἥδιστον κατὰ τὸ Δηλιακὸν ἐπίγραμμα.

Κάλλιστον τὸ δικαιότατον, λῷστον δ᾽ ὑγιαίνειν,
Ἥδιστον δὲ πέφυχ᾽ οὗ τις ἐρᾷ τὸ τυχεῖν.

Ἅπαντα γὰρ ταῦτα ταῖς ἀρίσταις ἐνεργείαις ὑπάρχει. ταύτας δέ φαμεν εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, ἢ μίαν τούτων τὴν πασῶν ἀρίστην.

ΚΕΦ. ιά.

Ὅτι δεῖται καὶ τῶν ἔξωθεν ὁ μέλλων εὐδαιμονεῖν· εἰ καὶ μὴ ἐν τοῖς ἔξωθεν ἡ εὐδαιμονία συνίσταται. καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ἀπὸ τύχης ἡ ἀνθρωπίνη εὐδαιμονία.

Ἔστι μὲν οὖν τὸ εἶναι τῆς εὐδαιμονίας ἐν ταῖς ἀγαθαῖς πράξεσι. φαίνεται δ᾽ ὅμως καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν προσδεομένη, καθάπερ εἴπομεν. ἀδύνατον γάρ, ἢ οὐ ῥᾴδιον, τὰ καλὰ πράττειν, μὴ βοηθούμενον τοῖς ἔξωθεν. πολλὰ γὰρ τῶν ἀρίστων πράττεσθαι διὰ τῶν ἔξωθεν, καθάπερ δι᾽ ὀργάνων, ἢ διὰ φίλων, ἢ διὰ πλούτου, ἢ διὰ τῆς ἐν τῇ πόλει τιμῆς, καὶ ἀρχῆς, καὶ δυνάμεως. ὥσπερ καὶ τινῶν τούτων στερισκόμενοι ἀκαλλῆ τινα τὴν εὐδαιμονίαν

ποιοῦ

ποιοῦσιν, οἷον εἴ τις στέροιτο εὐγενείας ἢ εὐτεκνίας, ἢ κάλλους. οὐ πάνυ γὰρ εὐδαιμονικὸς ὁ τὴν ἰδέαν παναίσχης, ἢ δυσγενής, ἢ μονώτης καὶ ἄτεκνος, ἢ κακοὺς παῖδας ἔχων, ἢ ἀγαθοὺς ἀποβαλών· διὰ τοῦτο φαμέν, τὴν εὐδαιμονίαν προσδεῖσθαι καὶ τῆς τοιαύτης εὐημερίας. καὶ τούτου χάριν τινὲς τὴν διὰ τῶν ἔξωθεν εὐτυχίαν ταὐτὸν εἶναι ἐνόμισαν τῇ ζητουμένῃ εὐδαιμονίᾳ· ἔνιοι δέ φασιν εἶναι τὴν ἀρετήν, ὅτι καὶ ἀμφοτέρων χρεία τῷ κυρίως εὐδαίμονι.

Καὶ διὰ τοῦτο ἀπορεῖται, πότερον μαθητόν ἐστι, καὶ διὰ μεθόδου τινὸς παραγίνεται, ἢ ἐκ τοῦ ἐθίζεσθαι ταῖς κατ᾽ ἀρετὴν πράξεσιν, ἢ δι᾽ ἄλλης τινὸς ἀσκήσεως, ἢ θεόθεν δίδοται τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἀπὸ τύχης τινός. δοκεῖ δέ, ὅτι εἰ καὶ ἄλλο τι δώρημά ἐστι παρὰ θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τοῦτο ἂν εἴη δικαίως. καὶ μάλιστα δὲ τῶν ἄλλων εἴη ἂν ἡ εὐδαιμονία θεόσδοτος, ὅσῳ καὶ βέλτιστον τῶν ἀνθρωπίνων ἁπάντων. ἀλλὰ τὸ μὲν περὶ τούτων λέγειν, τῶν περὶ προνοίας ἂν εἴη λόγων, καὶ ἄλλης πραγματείας· ἡμῖν δὲ κατὰ τὸ προσῆκον τῇ προκειμένῃ μεθόδῳ σκεπτέον. φαίνεται τοίνυν, εἰ καὶ μὴ θεόσδοτός ἐστιν ἡ εὐδαιμονία, ἀλλὰ δι᾽ ἀρετήν, ἢ ἄλλην τινὰ ἄσκησιν, παραγίνεται, ὅμως τῶν θειοτάτων εἶναι. τὸ γὰρ τῆς ἀρετῆς ἆθλον καὶ τέλος, ὅπερ ἐστὶν αὐτὴ ἡ εὐδαιμονία, ἄριστον εἶναι φαίνεται, καὶ θεῖόν τι καὶ μακάριον. γένοιτο δ᾽ ἂν καὶ πᾶσι κοινόν. δυνατὸν γὰρ πᾶσι τοῖς μὴ τὴν διάνοιαν βεβλαμμένοις, καὶ πάντῃ ἀκινήτοις πρὸς τὴν κλῆσιν τῆς ἀρετῆς, διά τινος μαθήσεως καὶ ἐπιμελείας ὑπάρξαι τὴν εὐδαιμονίαν.

Εὔλογον δὲ ἀπὸ ἀσκήσεως μείζονα καὶ τελεωτέραν

ὑπάρ-

ὑπάρξαι τὴν εὐδαιμονίαν, ἢ ἀπὸ τύχης. ὁμοίως δὲ, καὶ τὰ ἀπὸ πάσης ἄλλης αἰτίας γινόμενα, ἢ τεχνικῆς ἢ φυσικῆς, βελτίω τῶν ἀπὸ τύχης γινομένων· καὶ μάλιστα τὰ ἀπὸ τῆς ἀρίστης αἰτίας γινόμενα, ἥ τίς ἐστιν ἡ ἀρετή. ἄλλως τε τὸ μέγιστον ἀγαθὸν καὶ κάλλιστον τὴν εὐδαιμονίαν ἐπιτρέψαι τῇ τύχῃ, λίαν πλημμελὲς ἂν εἴη. τοῦτο δὲ φανερόν ἐστι καὶ ἐκ τοῦ εἰρημένου τῆς εὐδαιμονίας ὁρισμοῦ· εἴρηται γὰρ ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν ἐν βίῳ τελείῳ. τὰ δὲ λοιπὰ ἀγαθὰ, τά τε σωματικὰ, αὐτοῦ τοῦ σώματος, καὶ τὰ περὶ τὸ σῶμα, τὰ μὲν, ἀναγκαῖα πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, τὰ δὲ καθάπερ ὄργανά εἰσι πρὸς αὐτήν. ἀναγκαῖα μὲν, οἷον ὑγίεια σώματος, καὶ ζωῆς ἐπίτασις, καὶ τ' ἄλλα, ὧν χωρὶς οὐκ ἔστι τελειωθῆναι τὴν εὐδαιμονίαν· ὄργανα δὲ, ὥσπερ πλοῦτος καὶ φίλοι. εἰ τοίνυν οὗτός ἐστιν ὁ ὁρισμὸς τῆς εὐδαιμονίας, πῶς ἂν αἰτίαν ἔχοι τὴν τύχην; ἡ γὰρ ψυχικὴ ἐνέργεια οὐκ ἀπὸ τύχης. τούτῳ δὴ τῷ ὁρισμῷ καὶ τὰ εἰρημένα περὶ τοῦ τέλους τῆς πολιτικῆς ἀκόλουθα. τὸ γὰρ τῆς πολιτικῆς τέλος, τὸ ἄριστον ἐλέγομεν εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ἐν αὐτῇ εἶναι τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν. εἰκότως οὖν οὔτε ἵππον, οὔτε βοῦν, οὔτε ἄλλό τι τῶν ζώων, εὔδαιμον λέγομεν· οὐδὲν γὰρ αὐτῶν οἷόν τε κοινωνῆσαι τοιαύτης ἐνεργείας. διὰ ταύτην δὲ τὴν αἰτίαν οὐδὲ παῖς εὐδαίμων ἐστίν· οὔπω γὰρ πρακτικὸς τῶν τοιούτων διὰ τὴν ἡλικίαν. οἱ δὲ λεγόμενοι εὐδαίμονες παῖδες, διὰ τὴν ἐλπίδα μακαρίζονται. δεῖ γὰρ, ὡς εἴπομεν, καὶ ἀρετῆς καὶ βίου τελείου.

Πολλαὶ γὰρ μεταβολαὶ γίνονται καὶ παντοῖαι τύχαι κατὰ τὸν βίον· καὶ ἐνδέχεται τὸν μάλιστα εὐθηνοῦντα, μεγά-

λαις

λαῖς συμφοραῖς περιπεσεῖν ἐπὶ γήρως, καθάπερ ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς περὶ Πριάμου μυθεύεται. τὸν δὲ τοιαύταις χρησάμενον τύχαις καὶ τελευτήσαντα ἀθλίως, οὐδεὶς εὐδαιμονίζει.

ΚΕΦ. ιϛ'.

Εἰ δεῖ ζῶντας μακαρίζειν.

ΠΟτερον οὖν οὐδ' ἄλλον οὐδένα ἀνθρώπων εὐδαιμονίζειν ἄξιον ἕως ἂν ζῇ, ἀλλὰ χρεὼν τὸ τέλος ὁρᾶν καθὰ φησὶ Σόλων· καὶ εἰ τοῦτο θήσομεν, ἔσται ἄρα τις εὐδαίμων τότε, ἐπειδὰν ἀποθάνῃ. ἢ τοῦτό γε παντελῶς ἄτοπον, ἐν τῷ τεθνάναι τὴν εὐδαιμονίαν λαβεῖν; ἄλλως τε καὶ ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἔν τινι ἐνεργείᾳ ἐστίν. ἐκ τούτου δὲ φαίνεται μᾶλλον ἐν ἀργίᾳ παντελεῖ εἶναι.

Λέγομεν δὲ, ὅτι οὔτε ἡμεῖς οὔτε ὁ Σόλων τὸν τεθνεῶτα μακαρίζει διὰ τὸ τεθνάναι, ἀλλ' ὅτι μέχρι παντὸς ὁ βίος αὐτῷ μακάριος ἦν, καὶ ὅτι τηνικαῦτα ἄν τις ἀσφαλῶς μακαρίσειεν ἄνθρωπον, ὡς ἐκτὸς ἤδη τῶν κακῶν ὄντα καὶ δυστυχημάτων. πάλιν δὲ οὐκ ἀρκοῦσα ἡ λύσις δοκεῖ· ἀπορία γάρ ἐστιν ἔτι, εἰ λέγομεν εἶναί τι τῷ τεθνεῶτι καὶ κακόν τι καὶ ἀγαθὸν, καὶ αἰσθανομένῳ δὲ ὥσπερ καὶ τῷ ζῶντι· μακαρίζεται γὰρ καὶ ταλανίζεται, καὶ ἀτιμάζεται καὶ τιμᾶται· καὶ τέκνων δὲ καὶ ἀπογόνων εὐπραξίαι εἰς τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῖς λογίζονται. εὐδαίμονες γὰρ καὶ μακάριοι διὰ τὴν τῶν ἀπογόνων εὐδαιμονίαν, καθάπερ δυστυχεῖς διὰ τὴν αὐτῶν δυστυχίαν· ἀπορίαν γὰρ καὶ τοῦτο παρέχει. τῷ γὰρ μακαρίως βεβιωκότι καὶ τελευτήσαντι κατὰ λόγον, ἐνδέχεται πολλὰς μεταβολὰς συμβαίνειν περὶ τοὺς ἐκγόνους, καὶ

τοὺς μὲν αὐτῶν ἀγαθοὺς εἶναι, καὶ τυχεῖν βίου τοῦ κατ' ἀξίαν· τοὺς δὲ ἐκ τῆς ἐναντίας. ἄτοπον δὲ γένοιτ' ἄν, εἰ συμμεταβάλλοι καὶ ὁ τεθνεὼς, καὶ γίνοιτο ποτὲ μὲν εὐδαίμων, πάλιν δὲ ἄθλιος. ἄτοπον δὲ πάλιν κἀκεῖνο δοκεῖ, τὸ μὴ κοινωνεῖν τοὺς ζῶντας τοῖς ἀπελθοῦσι τῆς τύχης, διὰ τὴν ἐκ τοῦ γένους οἰκειότητα. ἀλλ' ἐπανιτέον ἐπὶ τὴν προτέραν ἀπορίαν, καὶ ζητῶμεν, εἰ οὐ δεῖ ζῶντας ἀλλὰ μετὰ τελευτὴν μακαρίζειν· τάχα γὰρ ἂν ἐξ ἐκείνης θεωρηθείη καὶ τὸ νῦν ἐπιζητούμενον.

Εἰ δὴ τὸ τέλος ὁρᾶν δεῖ, καὶ τότε μακαρίζειν ἕκαστον, οὐχ ὡς ὄντα διὰ τὸ τεθνάναι μακάριον, ἀλλ' ὅτι πρότερον μακάριος ἦν, πῶς οὐκ ἄτοπον, εἰ ὅτε ἐστὶν εὐδαίμων, μὴ ἀληθεύσεται κατ' αὐτοῦ τὸ ὑπάρχον αὐτῷ, μηδὲ ἐροῦμεν αὐτὸν ἀληθῶς εὐδαίμονα, διὰ τὸ μὴ τοὺς ζῶντας ἐθέλειν εὐδαιμονίζειν, σκοποῦντας τὰς τοῦ βίου μεταβολὰς, τῷ μόνιμόν τι τὴν εὐδαιμονίαν ὑπολαμβάνειν, καὶ μηδαμῶς εὐμετάβολον, τὴν δὲ τύχην πᾶν τοὐναντίον. δῆλον γὰρ, ὡς, εἰ συνακολουθείημεν ταῖς τύχαις, τὸν αὐτὸν εὐδαίμονα καὶ πάλιν ἄθλιον ἐροῦμεν πολλάκις, χαμαιλέοντά τινα τὸν εὐδαίμονα ἀποφαίνοντες, καὶ σαθρῶς ἱδρυμένον.

Λέγομεν τοίνυν πρὸς τὴν ἀπορίαν, ὅτι τὸ μὲν ταῖς τύχαις ἐπακολουθεῖν, οὐδαμῶς ὀρθόν· οὐ γὰρ ἐν ταύταις ἡ εὐδαιμονία συνίσταται ἢ τοὐναντίον, ἀλλὰ προσδεῖται μὲν τούτων πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ὁ ἀνθρώπινος βίος, καθάπερ εἴπομεν· ἡ δὲ οὐσία τῆς εὐδαιμονίας οὐκ ἐν αὐταῖς, ἀλλ' ἐν τῇ κατ' ἀρετὴν ἐνεργείᾳ συνίσταται, καθὼς εἴρηται. μόνιμον γὰρ δεῖ εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δυνατὸν αὐτὴν ἐν τοῖς ἀπὸ τύχης συνίστασθαι· καὶ τούτῳ

μαρτυρεῖ ἡ προκειμένη ζήτησις· ἀπὸ τούτου γὰρ ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τοῦ ὑποκεῖσθαι τὴν εὐδαιμονίαν μόνιμον εἶναι. περὶ οὐδὲν γὰρ τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων τοσαύτη βεβαιότης ὑπάρχει, ὥστε ταῖς κατ᾽ ἀρετὴν ἐνεργείαις, ἐν αἷς ἡ εὐδαιμονία· μονιμώτεραι γὰρ καὶ τῶν ἐπιστημῶν αὗται τυγχάνουσι. τούτων δὲ πάλιν τῶν ἀρετῶν αἱ τιμιώτεραι μονιμώτεραι, διὰ τὸ ζῆν ἐν αὐταῖς τοὺς μακαρίους μάλιστα καὶ συνεχέστατα, μὴ διακοπτομένης ποτὲ οὐδ᾽ ἐν ἐλαχίστῳ χρόνῳ τῆς περὶ τὰς πράξεις τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἐργασίας, διὰ τὸ ἡδεῖαν αὐτοῖς τὴν τοιαύτην εἶναι ζωήν, καθὼς εἴρηται· καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ λήθην αὐτῶν λαμβάνουσιν.

Ἐπεὶ τοίνυν οὐκ ἐν τῇ τύχῃ ἡ εὐδαιμονία συνίσταται, ἀλλ᾽ ἐν ταῖς κατ᾽ ἀρετὴν πράξεσιν, ὑπάρξει τὸ ζητούμενον τῷ εὐδαίμονι, τὸ μόνιμον δηλονότι αὐτῷ εἶναι τὸ ἀγαθόν, καὶ ἔσται διὰ βίου εὐδαίμων. ἀεὶ γὰρ ἢ μάλιστα πάντων πράξει καὶ θεωρήσει τὰς κατ᾽ ἀρετὴν πράξεις καὶ θεωρίας, καὶ πρὸς τὰς τύχας στήσεται, καὶ ὑπὸ τῶν ἐναντίων οὐδεμίαν πείσεται μεταβολήν, ἀλλ᾽ οἴσει τὰ ἐπιόντα κάλλιστα καὶ ἐμμελέστατα ὅ γε ὡς ἀληθῶς ἀγαθός, καὶ τετράγωνος, ἄνευ ψόγου.

Πολλῶν δὲ ὄντων τῶν ἐπερχομένων ἀπὸ τῆς τύχης, καὶ τῶν μὲν μεγάλων ὄντων, τῶν δὲ μικρῶν, τὰ μὲν μικρὰ τῶν εὐτυχημάτων, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἀτυχημάτων, οὐ παρέξει πράγματα τῷ σπουδαίῳ, οὐδὲ ἐπάξει τῷ βίῳ μεταβολήν.

Τὰ δὲ μεγάλα καὶ πολλὰ, εὐτυχήματα μὲν ὄντα, μακαριώτερον τὸν βίον ποιήσει· καὶ γὰρ αὐτὰ συνεπικοσμεῖ τὴν εὐδαιμονίαν· χρῆται γὰρ αὐτοῖς ὁ σπουδαῖος ἐπὶ τὰ κάλλιστα.

Ἀτυχήματα δὲ ὄντα θλίβει μὲν καὶ λυμαίνεται τὸ μακάριον, καὶ ἐμποδίζει πολλαῖς ἐνεργείαις, ὅμως δὲ καὶ ἐν τούτοις διαλάμπει τὸ καλὸν, ἐπειδὰν φέρῃ τις εὐκόλως πολλὰς καὶ μεγάλας ἀτυχίας, οὐ δι' ἀναλγησίαν καὶ ἀναισθησίαν, ἀλλὰ γεννάδας ὢν καὶ μεγαλόψυχος.

Εἰ γὰρ ἐν ταῖς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείαις ἡ μακαριότης ἔχει τὸ εἶναι, καὶ αὗται κύριαί εἰσι τῆς τοῦ εὐδαίμονος ζωῆς, οὐδεὶς ἂν γένοιτο τῶν μακαρίων ἄθλιος· οὐδέποτε γὰρ πράξει τὰ μισητὰ καὶ φαῦλα. τὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἔμφρονα καὶ ἀγαθὸν πάσας οἰόμεθα τὰς τύχας εὐσχημόνως φέρειν· καὶ καθάπερ ὁ ἄριστος τεχνίτης ἀπὸ τῆς τυχούσης ὕλης τὴν ἰδίαν ἐπιδείκνυται τέχνην, καὶ στρατηγὸς μὲν τῷ παρόντι στρατοπέδῳ, καὶ εἰ μὴ ἀξιόλογον εἴη, χρῆται πολεμικώτατα, καὶ ὁ σκυτοτόμος ὁ ἄριστος ἐκ τῶν δοθέντων σκυτῶν κάλλιστον ὑπόδημα ποιεῖ, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ οἱ ἄλλοι τεχνῖται ἅπαντες· οὕτω καὶ ὁ μακάριος οὐκ εὐερίαν ἀεὶ ζητήσει, ἀλλ' ἐκ τῆς παρούσης τύχης, ἀεὶ τὰ κάλλιστα πράξει· καὶ διὰ τοῦτο ἄθλιος μὲν οὐδέποτε γένοιτ' ἂν, ἀλλὰ μονονοὺ μακάριος τῆς γε τύχης ἕνεκα, ἐὰν Πριαμικαῖς περιπέσῃ τύχαις.

Οὐδὲ δὴ ποικίλος γε καὶ εὐμετάβολος ἔσται· οὔτε γὰρ ἀπὸ τῆς εὐδαιμονίας κινηθήσεται ῥᾳδίως, οὔτε ὑπὸ τῶν τυχόντων ἀτυχημάτων, ἀλλ' ὑπὸ μεγάλων ἴσως καὶ πολλῶν.

Καὶ οὐδὲ ὑπὸ τούτων ῥᾳδίως· ἐπεὶ καὶ ἀπαλλαγεὶς τῶν δυστυχημάτων οὐκ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πρὸς τὸ τέλειον ἀγαθὸν μεταπεσεῖται, οὗ μικρὸν παρέκλινε, διὰ τὸ μὴ εὐκίνητος

νητος εἶναι, ἀλλ' ἐν πολλῷ χρόνῳ ἔσται τοιοῦτος, μεγάλων καὶ καλῶν ἐν τούτῳ γενόμενος ἐπιτυχής.

Τί οὖν κωλύει τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον εὐδαίμονα λέγειν; ὃς κατ' ἀρετὴν μὲν τελείαν ἐνεργεῖ, δυστυχήσας δὲ τοῖς ἔξωθεν πάλιν εἰς τὴν εὐτυχίαν ἐπανελεύσεται, καὶ ἱκανῶς ὑπὸ τῶν ἐκτὸς χορηγηθήσεται ἀγαθῶν, οὐ τὸν τυχόντα χρόνον, ἀλλὰ τὸν μέχρι τελευτῆς, καὶ βιωσάμενος οὕτω καὶ τελευτήσας κατὰ λόγον. προστίθημι δὲ καὶ τὰ ἔξωθεν ἀγαθὰ διὰ τὸ τὴν εὐδαιμονίαν τέλος εἶναι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, καὶ διὰ τοῦτο προσήκειν τέλειον ἀγαθὸν εἶναι, καὶ μηδενὸς ἐλλείπειν. εἰ δὲ τοῦτο οὕτως, οὐ μετὰ τὴν τελευτὴν μακαρίζομεν τοὺς εὐδαίμονας, ἀλλὰ ζῶντας ἔτι, οἷς ὑπάρχει καὶ ὑπάρξει τὰ λεχθέντα, μακαρίους δέ, ὡς ἀνθρώπους τὴν ἀνθρωπίνην μακαριότητα, ἥ τις οὐ πάντη τέλειον ἔχει τὸ ἀγαθόν. καὶ τὸ μὲν ὅτι δεῖ ζῶντας τοὺς εὐδαίμονας μακαρίζειν, ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω.

ΚΕΦ. ιζ.

Εἰ κοινωνοῦσι τῆς τύχης τῶν ἀπογόνων οἱ μακάριοι μετὰ τελευτήν.

Ῥητέον δὲ πρὸς τὴν ἄλλην ἀπορίαν, εἰ ἐκ τῶν ἀπογόνων δυστυχούντων ἢ τῶν φίλων χείρονα δόξει τοῖς μακαρίοις τὰ πράγματα· τὸ μὲν οὖν μηδοτιοῦν ἐκ τῶν ἀπογόνων ἢ ἄλλως οἰκείων εἰς τοὺς εὐδαίμονας ἔρχεσθαι ἢ εὐτυχίας ἢ δυστυχίας, ἀκοινώνητόν ἐστι καὶ ἀλλότριον τῶν ἀνθρωπίνων· κοινωνικὸν γὰρ ὁ ἄνθρωπος. καὶ πρός γε ἔτι καὶ ταῖς κοιναῖς δόξαις ἐναντίον. κοινὰ γὰρ τὰ τῶν φίλων εἶ-

ναι πᾶσι δοκεῖ· πολλῶν δὲ ὄντων τῶν συμβαινόντων τοῖς οἰκείοις τῶν μακαρίων, καὶ παντοίας ἐχόντων διαφορὰς, καὶ τῶν μὲν μᾶλλον συντελούντων εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, τῶν δὲ ἧττον, τὸ μὲν κατὰ μέρος διαιρεῖν αὐτὰ, μακρὸν καὶ ἄπειρον φαίνεται, εἰ δὲ ὁλοσχερῶς καὶ ὡς ἐν τύπῳ εἴποιμεν περὶ αὐτῶν, ἱκανὸν ἂν εἴη.

Διαιρήσωμεν τοίνυν καὶ ταῦτα, καθάπερ τὰ συμβαίνοντα δυστυχήματα τοῖς μακαρίοις, ὅτι τὰ μὲν μεγάλα, καὶ ἀξιόλογα, καὶ βάρος ἔχει πρὸς τὸν βίον. τὰ δὲ μικρὰ καὶ ἐλαφρότερα. ἔχει δὲ διαφορὰν, ὅσα ζώντων ἔτι τῶν μακαρίων τοῖς οἰκείοις συμβαίνει, τῶν συμβαινόντων μετὰ τὴν αὐτῶν τελευτὴν, ὅσην ἔχει τὰ ἐν ταῖς τραγῳδίαις πλαττόμενα κακὰ τῶν προϋπαρξάντων πραγμάτων, ὧν ταῦτα σκιαί· σκεπτέον οὖν περὶ τῆς διαφορᾶς. βέλτιον δέ ἐστι σκέψασθαι εἰ κοινωνοῦσιν οἱ μακάριοι τοῖς οἰκείοις μετὰ τελευτὴν τῆς τύχης. φαίνεται τοίνυν, ὅτι, εἰ καὶ ἔρχεταί τι πρὸς αὐτοὺς ἀπὸ τούτων, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε φαῦλον, ἀσθενές μέν τι καὶ μικρόν. ἢ διότι καὶ τῇ ἑαυτοῦ φύσει μικρόν ἐστιν, ἢ ἐκείνοις μικρὸν, κἂν μέγα ὑπάρχῃ, διὰ τὸ μὴ ζῆν τὴν ἐνταῦθα ζωήν. εἰ δὲ ἔχει τινὰ δύναμιν, ἀλλ' οὐ τοσαύτην γε καὶ τοιαύτην, ὥστε ποιεῖν εὐδαίμονας τοὺς μὴ τοιούτους, ἢ τοὺς ὄντας ἀφαιρεῖσθαι τὴν μακαριότητα. ὥστε ἔρχεται μέν τι ἀπὸ τῶν ζώντων τοῖς τεθνεῶσι· τοιαῦτα δὲ καὶ τοσαῦτα ὡς μηδεμίαν ἐπάγειν μεταβολήν.

ΚΕΦ. ιη'.

Ὅτι τῶν τιμίων ἡ εὐδαιμονία.

Διωρισμένων δὲ τούτων, σκεψώμεθα περὶ τῆς εὐδαιμονίας, πότερον τῶν δυνάμεων ἐστὶν, ἢ τῶν ἐπαινετῶν, ἢ τῶν τιμίων ἡ εὐδαιμονία. καὶ δυνάμεις μὲν εἰσιν, αἱ ἕξεις τῶν τεχνῶν· οἷον κυβερνητικῆς ἢ ἰατρικῆς, δῆλον ὅτι τὸ δύνασθαι ἰατρεύειν ἢ κυβερνᾶν· ἐπαινετὰ δὲ, τὰ ἤδη κατορθωθέντα, καὶ εἰς ἐνέργειαν ἐλθόντα ἀγαθά. τίμια δὲ, τὰ θεῖα καὶ ὑπὲρ ταῦτα. τούτων οὕτως ἐχόντων, ζητητέον τί τούτων ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία· δύναμις μὲν οὖν οὐκ ἔστιν· ἔστι γὰρ τέλειον ἀγαθὸν· ἡ δὲ δύναμις ἀτελές. ἄλλως τε ἡ μὲν εὐδαιμονία οὐ συναριθμεῖται πολλοῖς, ἡ δὲ δύναμις τοιαύτη· πολλαὶ γὰρ δυνάμεις· ἡ εὐδαιμονία ἄρα οὐκ ἔστι δύναμις, καὶ μὴν οὐδὲ τῶν ἐπαινετῶν ἐστίν· ἐπαινεῖται γὰρ, ὃ μετέχει τινὸς ἀγαθοῦ. τὸν γὰρ δίκαιον καὶ τὸν ἀνδρεῖον, καὶ ὅλως τὸν ἀγαθὸν, καὶ τὴν ἀρετὴν ἐπαινοῦμεν, διὰ τὸ ποιότητός τινος ἀγαθοῦ μετέχειν, καὶ σχέσιν ἔχειν πρὸς ἀγαθόν τι καὶ σπουδαῖον. διὰ τοῦτο καὶ οἱ τοὺς θεοὺς ἐπαινοῦντες γελοῖοί εἰσιν, ἡμῖν αὐτοὺς ἐξισοῦντες. τοῦτο δὲ συμβαίνει, διὰ τὸ γίνεσθαι τοὺς ἐπαίνους ἕνεκα τῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀναφορᾶς καὶ σχέσεως. τὰ μὲν οὖν ἐπαινετὰ, τοιαῦτα· ἡ εὐδαιμονία δὲ οὐ τοιοῦτον· ἔστι γὰρ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον. τοῦ δὲ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀρίστου οὐκ ἔστιν ἔπαινος· οὐ γὰρ πρός τι ἀναφέρεται ἀγαθόν. διὰ τοῦτο οὐδὲ τοὺς θεοὺς ἐπαινοῦμεν, ἀλλὰ μακαρίζομεν, καὶ εὐδαιμονίζομεν. ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἀνδρῶν τοὺς θειοτάτους, καὶ τὰ ἀγαθὰ, ὅσα δι' ἑαυτά εἰσιν ἀγαθὰ, οἷά ἐστιν ἡ εὐδαιμονία. οὐδεὶς γὰρ τὴν εὐδαιμονίαν

μονίαν ἐπαινεῖ καθάπερ τὸ δίκαιον, ἀλλ᾽ ὡς θειότερόν τι καὶ βέλτιον μακαρίζει.

Ἐπεὶ τοίνυν τὰ μὲν ἐπαινετὰ, διά τι τέλος ἀγαθὸν ἐπαινοῦνται, ἡ δὲ εὐδαιμονία εἰς οὐδὲν ἀναφέρεται τέλος (ἔστι γὰρ αὐτὴ τὸ ἔσχατον τέλος) οὐκ ἂν εἴη τῶν ἐπαινετῶν· λείπεται δὴ τῶν τιμίων εἶναι. τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ καὶ ὁ Εὔδοξος μαρτυρεῖ· τὴν γὰρ ἡδονὴν βουλόμενος δεῖξαι ἄριστον εἶναι καὶ τέλειον ἀγαθὸν, ἀπὸ τούτου ἔλεγε δείκνυσθαι, ὅτι οὐκ ἔστι τῶν ἐπαινετῶν, ἀλλὰ βέλτιον τούτων, ἀπὸ τοῦ μὴ ἐπαινεῖσθαι, ἀγαθὸν οὖσαν. τοιοῦτον δὲ ἔλεγεν εἶναι τὸν θεὸν καὶ τὸ ἀγαθόν. πρὸς ταῦτα γὰρ καὶ τἄλλα ἀναφερόμενα, ἀγαθὰ λέγεσθαι καὶ ἐπαινετὰ εἶναι· ἐπαινεῖται μὲν γὰρ ἡ ἀρετὴ, ὅτι πρακτικοὶ γίνονται οἱ ἄνθρωποι τῶν καλῶν ἀπὸ ταύτης· ἐγκωμιάζονται δὲ τὰ ἔργα ὁμοίως τὰ ἀγαθὰ, τά τε σωματικὰ, καὶ τὰ ψυχικὰ, ὅτι πρὸς τι τέλος φέρουσιν ἀγαθόν· αὐτὴ δὲ ἡ εὐδαιμονία, οὐκ ἂν ἐπαινεθείη· οὐ γὰρ πρός τι τέλος ἀγαθὸν φέρει· αὐτὴ γάρ ἐστι τὸ ἔσχατον τέλος, καθὼς εἴρηται. ἀλλὰ τὸ μὲν περὶ ἐπαίνων καὶ ἐγκωμίων λέγειν τισὶν ἁρμόττει, οὐκ ἔστιν ἡμῖν προκείμενον· οἰκειότερον γὰρ ἄλλοις· ἡμῖν δὲ περὶ τοῦ προκειμένου ῥητέον. φαίνεται μὲν οὖν ἀπὸ τῶν εἰρημένων, ὅτι ἐστὶ τῶν τιμίων καὶ τελείων. φαίνεται δὲ καὶ ἀρχὴ καὶ αἰτία τῶν ἄλλων ἀγαθῶν· ταύτης γὰρ χάριν τὰ ἄλλα πράττομεν· τὴν δὲ ἀρχὴν καὶ τὸ αἴτιον τῶν ἀγαθῶν τίμιον καὶ θεῖον τίθεμεν.

ΚΕΦ. ιβ'.

Περὶ ἀρετῆς· ἐν ᾧ περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς.

Ἐπεὶ δέ ἐστιν ἡ εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν τελείαν, σκεψώμεθα περὶ τῆς ἀρετῆς· ἡ γὰρ περὶ αὐτῆς σκέψις, σαφέστερον ποιήσει τὸν περὶ τῆς εὐδαιμονίας λόγον. φαίνεται δέ, ὅτι καὶ ὁ κατ' ἀλήθειαν πολιτικὸς περὶ αὐτῆς σκέπτεται· βούλεται γὰρ ἀγαθοὺς ποιεῖν τοὺς πολίτας, καὶ τῶν νόμων ὑπηκόους, καθάπερ οἱ Κρητῶν καὶ Λακεδαιμονίων νομοθέται, καὶ εἴ τινες ἕτεροι τοιοῦτοι γεγένηνται· ὥστε δῆλον ὅτι ἡ ζήτησις αὕτη ἀκόλουθος ἂν εἴη τῷ ἐξ ἀρχῆς τοῦ λόγου σκοπῷ. ἦν γὰρ ἐκεῖνος περὶ τοῦ τέλους τῆς πολιτικῆς.

Περὶ ἀρετῆς τοίνυν ἐπισκεπτέον, ἀνθρωπίνης δηλονότι· ἐπεὶ καὶ ἐξ ἀρχῆς τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ἐζητοῦμεν.

Ἐπεὶ τοίνυν ἡ ἀνθρωπίνη ἀρετὴ οὐ τοῦ σώματός ἐστιν, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς· καὶ τὴν εὐδαιμονίαν γὰρ ψυχῆς ἐνέργειαν λέγομεν, ὁ πολιτικὸς δὲ σκέπτεται περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς· δῆλον ὅτι δεῖ τὸν πολιτικὸν εἰδέναι πῶς ἔχει τὰ περὶ ψυχήν, ὥσπερ καὶ τὸν μέλλοντα ὀφθαλμὸν θεραπεύσειν, τοῦ σώματος παντὸς τὴν γνῶσιν ἔχειν ἀνάγκη. καὶ τοσούτῳ πλέον ὁ πολιτικὸς δικαίως ἔσεται τὰ περὶ ψυχήν, ἢ ὁ ἰατρὸς τὸ σῶμα, ὅσῳ βελτίων ἡ πολιτικὴ τῆς ἰατρικῆς, καὶ τιμιωτέρα. καὶ οἱ βέλτιστοι δὲ τῶν ἰατρῶν πολλὰ πραγματεύονται περὶ τὴν τοῦ σώματος γνῶσιν, ὥστε εἰκὸς δὴ εἴη τὸν πολιτικὸν περὶ τῆς ψυχῆς εἰδέναι. θεωρητέον δὲ περὶ ψυχῆς τοσαῦτα, ὅσα ἀρκέσει ἡμῖν πρὸς τὸν προκείμενον περὶ ἀρετῆς λόγον· τὸ γὰρ ἐπὶ πλεῖον ἐξακρι-

βῶσαι περὶ ψυχῆς, καὶ τὸν καθόλου περὶ αὐτῆς ἐκθέσθαι λόγον, μεῖζον ἔργον ἐστὶ τῶν προκειμένων.

Περὶ ψυχῆς τίνων οὐ μόνον ἐν συγγράμμασιν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ στόματος πρὸς τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀρκούντως εἴπομεν ἔνια· καὶ χρηστέον αὐτοῖς. λέγομεν τοίνυν, ὅτι τῆς ψυχῆς τὸ μὲν λογικόν ἐστι, τὸ δ' ἄλογον. ταῦτα δὲ πότερον κεχωρισμένα εἰσὶν ἀλλήλων, καθάπερ τὰ τοῦ σώματος μέρη, καὶ τὰ ἄλλα τὰ μεριστά, ἢ πράγματι μὲν ἕν εἰσι, λόγῳ δὲ δύο, καθάπερ ἐν τῇ περιφερείᾳ τὸ κυρτὸν καὶ τὸ κοῖλον· ἓν μὲν γάρ εἰσι πρᾶγμα, καὶ ἀχώριστα πέφυκε, τῷ ὁρισμῷ δὲ διαφέρουσιν· ἄλλος γὰρ ὁρισμὸς τῆς περιφερείας καθὸ κοίλης, καὶ ἄλλος καθὸ κυρτῆς· τοῦτο μὲν οὖν ζητεῖν οὐδὲν συντείνει πρὸς τὴν προκειμένην μέθοδον. ἐροῦμεν δὲ περὶ τοῦ ἀλόγου. ἔστι τοίνυν τοῦ ἀλόγου τῆς ψυχῆς τὸ μὲν φυτικόν, λέγω δὲ τὸ θρεπτικὸν καὶ αὐξητικόν, ὅπερ κοινόν ἐστι καὶ τοῖς φυτοῖς καὶ τοῖς ζώοις πᾶσιν· αὕτη γὰρ ἡ δύναμις ἐν ἅπασι τοῖς τρεφομένοις ἐστί, καὶ ἐν τοῖς ἐμβρύοις· ἡ αὐτὴ δὲ καὶ ἐν τοῖς τελείοις τῶν ἀνθρώπων ἐστίν· οὐ γὰρ ἄλλην εὔλογον λέγειν. ἐν ταύτῃ μὲν οὖν τῇ δυνάμει οὐκ ἔστιν εὑρεῖν ἰδίως ἀρετὴν ἀνθρωπίνην, ἀλλὰ κοινὴν ἁπάσιν. ἡ γὰρ τοιαύτη ἀρετή, τὸ τρέφεσθαι καὶ αὐξάνεσθαι, καὶ ὑπνώττουσιν ἐνεργεῖται, καὶ μάλιστα τότε· ἡ δὲ ἀνθρωπίνη ἀρετή, οὐδαμῶς· ὁ γὰρ ἀγαθὸς καὶ κακὸς ἥκιστα διάδηλος ὑπνώττων. καὶ διὰ τοῦτό φασι μηδὲν διαφέρειν τὸ ἥμισυ τοῦ βίου, τὸν τοῦ ὕπνου καιρὸν δηλονότι, τοὺς εὐδαίμονας τῶν ἀθλίων· καὶ εἰκότως· ἀργία γάρ ἐστιν ὁ ὕπνος καὶ τῇ σπουδαίᾳ καὶ τῇ φαύλῃ ψυχῇ. πλὴν εἰ μή τις ἐκεῖνο εἴποι,

ὅτι καὶ

ὅτι καὶ οἱ ὕπνοι τῶν σπουδαίων βελτίους, τῶν μεθημερινῶν κινήσεων τρόπον τινὰ καὶ ἐπὶ τοὺς ὕπνους διερχομένων, καὶ διὰ τοῦτο τῶν καθ' ὕπνους φαντασμάτων ἀμεινόνων τοῖς σπουδαίοις γινομένων, ἢ τοῖς τυχοῦσιν. ἀλλὰ περὶ τούτων ἅλις. τὸ γὰρ θρεπτικὸν ἄμοιρον τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος. ἔστι δὲ καὶ ἄλλη τις φύσις τῆς ψυχῆς οὐ παντῃ ἄλογος κατὰ τὴν εἰρημένην, ἀλλὰ πῃ μετέχουσα λόγου, καὶ μαχομένη πρὸς τὸν λόγον· δι' ὃ καὶ τὸν τοῦ ἐγκρατοῦς λόγον, καὶ τὸν τοῦ ἀκρατοῦς δὲ, ἐνίοτε ἐπαινοῦμεν, ὅτι ἀντέχουσι πρὸς τὸ ἀντιτεῖνον· ὁ μὲν, μέχρις οὗ δεῖ, ὁ δὲ, ἐνίοτε καὶ μέχρι τινός. καὶ διὰ τοῦτο φαίνεται ἄλλο τι ὂν ἐν αὐτοῖς παρὰ τὸν λόγον, ὃ μάχεται καὶ ἀντιτείνει τῷ λόγῳ. ἀτεχνῶς γὰρ, καθάπερ τὰ παραλελυμένα τοῦ σώματος μόρια, εἰς τὰ δεξιὰ προαιρουμένων κινῆσαι, τοὐναντίον καὶ εἰς τὰ ἀριστερὰ παραφέρεται, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς. ἐπὶ τἀναντία γὰρ αἱ ὁρμαὶ τῶν ἀκρατῶν φέρονται τῆς τοῦ λόγου κινήσεως. ἀλλ' ἐν τοῖς σώμασι μὲν ὁρῶμεν τὸ παραφερόμενον, ἐπὶ δὲ τῆς ψυχῆς οὐχ ὁρῶμεν. εἰ δὲ καὶ μὴ ὁρᾶται, ὅμως ἐστὶ καὶ νομιστέον εἶναί τι παρὰ τὸν λόγον ἐναντιούμενον τούτῳ, καὶ ἀντιβαῖνον· πῶς δὲ, πρὸς τὸ προκείμενον λέγειν οὐδὲν συντελεῖ. φαίνεται δὲ καὶ τοῦτο λόγου μετέχον, ὥσπερ εἴπομεν, καθότι τῷ λόγῳ πειθαρχεῖ. καὶ γὰρ τῷ τοῦ ἐγκρατοῦς λόγῳ, τοῦτο τὸ ἄλογον, τὸ θυμικὸν λέγω καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν, ἄγεται καὶ πείθεται. ἔτι δὲ μᾶλλον πείθεται καὶ ὑπηκοώτερόν ἐστι τῷ λόγῳ τοῦ σώφρονος καὶ ἀνδρείου· ἐν αὐτῷ γὰρ πάντα τῷ λόγῳ συμφωνεῖ. ὥστε φαίνεται τὸ ἄλογον τῆς ψυχῆς διττὸν εἶναι. τὸ μὲν παντῃ ἄλογον, τὸ φυτικὸν, τὸ

αὐξητικὸν δηλονότι, καὶ θρεπτικόν. τὸ δὲ πῇ λόγου μετέχον, τὸ θυμικὸν καὶ ἐπιθυμητικόν. τοῦτο γὰρ κοινωνεῖ λόγου, καθ᾽ ὅσον κατήκοόν ἐστιν αὐτοῦ καὶ πειθαρχικόν. ὅτι δὲ πείθεταί πως ὑπὸ λόγου τὸ ἄλογον, φανερὸν ἀπὸ τῶν νουθεσιῶν, καὶ τῶν παρακλήσεων, καὶ ἐπιτιμήσεων· ἀπὸ τούτων γὰρ πολλαὶ τῶν ἀλόγων κινήσεων ῥυθμίζονται. διττῶς δὲ λέγεται τὸ λόγου μετέχειν, καθάπερ καὶ τὸ λόγον ἔχειν. λέγομεν γὰρ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν φίλων λόγον ἔχειν, τὸ ἐπιστρέφεσθαι πρὸς αὐτοὺς, καὶ οἷς κελεύουσιν ἐξακολουθεῖν. λέγομεν δὲ καὶ τῶν μαθηματικῶν λόγον ἔχειν, τὸ εἰδέναι αὐτὰ, καὶ γνῶσίν τινα καὶ ἐπιστήμην αὐτῶν ἔχειν. κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον διπλῶς λέγεται καὶ τὸ λόγου μετέχειν· τὸ μὲν κυρίως καὶ ἑαυτῷ, ὥσπερ αὐτὸ τὸ λογικόν· τὸ δὲ διὰ τὸ ἐκείνῳ πειθαρχεῖν, λόγου μετέχειν λέγεται, ὥσπερ τις τῷ πατρὶ πείθεται.

Διαιρεῖται δὲ καὶ ἡ ἀρετὴ κατὰ τὴν διαφορὰν ταύτην. λέγομεν γὰρ αὐτὰς, τὰς μὲν διανοητικὰς, αἵ τοῦ λογικοῦ εἰσί· τὰς δὲ ἠθικὰς, αἳ τοῦ θυμικοῦ καὶ ἐπιθυμητικοῦ εἰσί. καὶ διανοητικαὶ μέν εἰσι, σοφία, σύνεσις, καὶ φρόνησις· ἠθικαὶ δὲ, ἐλευθεριότης, καὶ σωφροσύνη. ὅταν γὰρ περὶ τοῦ ἤθους λέγομεν, οὐ λέγομεν τὸν ἄνθρωπον σοφὸν ἢ συνετὸν, ἀλλὰ πρᾶον καὶ σώφρονα. ἐπαινοῦμεν δὲ τὸν σοφὸν, διὰ τὴν ἀγαθὴν ἕξιν, ἥτις ἐστὶν ἀρετή. τὰς γὰρ ἐπαινετὰς ἕξεις, ἀρετὰς λέγομεν.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Β.

ΚΕΦ. α'.

Ὅτι οὔτε φύσει, οὔτε παρὰ φύσιν ἐν ἡμῖν γίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ ἔθους.

Ἐπεὶ δὲ ἡ ἀρετὴ τῆς ψυχῆς ἐστὶ τελειότης, τῆς ψυχῆς δὲ τὸ μέν ἐστι λογικόν, τὸ δὲ ὀρεκτικόν, διττὴν ἀνάγκη καὶ τὴν ἀρετὴν εἶναι. καὶ τὴν μὲν τοῦ διανοητικοῦ, ἥτις ἐστὶν ἡ σοφία καὶ ἡ φρόνησις, τὴν δὲ τοῦ ὀρεκτικοῦ, ἥτις ἠθικὴ καλεῖται. καὶ ἡ μὲν διανοητικὴ ἔχει μὲν καὶ ἀπὸ τῆς φύσεως τὴν ἀρχὴν (δεκτικὸν γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἐπιστήμης) καὶ ἀπὸ ἔθους αὔξησιν λαμβάνει τινά· τὸ δὲ πλέον ἀπὸ τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν ἔχει· διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου. ἡ δὲ ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται. ἡ μὲν γὰρ φύσις ἐκεῖνο δίδωσι μόνον, τὸ δύνασθαι σπουδαίους γενέσθαι· ἡ δὲ διδασκαλία, γινώσκειν ὅ, τι δέον γενέσθαι· τὸ δὲ καὶ ἐνεργείᾳ ἤδη γενέσθαι σπουδαίους, μόνον τὸ ἔθος παρέχεται. ἀπὸ τούτου δὲ καὶ τὸ ὄνομα ἔλαβεν· ἠθικὴ γὰρ καλεῖται, μικρὸν παρεκκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους.

Ὥστε δῆλον, ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν περιγίνεται. εἰ γὰρ φύσει σπουδαῖοι ὑπήρχομεν, οὐκ

ἂν ἐκινούμεθα περὶ τοὐναντίον ἀπὸ τοῦ ἔθους, νυνὶ δὲ κινούμεθα. οὐδεμία ἄρα τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν περιγίνεται· οὐδὲν γὰρ τῶν φύσει κινουμένων ὑπὸ τοῦ ἔθους ἐπὶ τὴν ἐναντίαν μεταβάλλει ῥοπήν. οὔτε γὰρ τὸν λίθον ἐθίσει τις ἄνω φέρεσθαι, κἂν μυριάκις ἄνω ῥίπτῃ, οὔτε τὸ πῦρ κάτω, οὐδὲ ἄλλο τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθείη. οὔτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἡμῖν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί· ἀλλὰ τὸ δύνασθαι μὲν ἀπὸ φύσεως ἔχομεν, καὶ πεφύκαμεν δέχεσθαι τὰς ἀρετάς· δεχόμεθα δὲ καὶ τελειούμεθα διὰ τοῦ ἔθους. ἔτι τῶν φυσικῶν τὰς δυνάμεις πρῶτον τελείας ἔχοντες, εἶτα χρώμεθα· τὴν γὰρ ὀπτικὴν ἢ ἀκουστικὴν δύναμιν τελείαν ἔχοντες ἐχρησάμεθα· οὐ γὰρ ἀπὸ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν, ἢ πολλάκις ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν, ἔχοντες, ἐχρησάμεθα· τὰς δὲ ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἔχει τεχνῶν· ἃ γὰρ δεῖ μαθόντες ποιεῖν, ταῦτα ἀπὸ τοῦ ποιεῖν μανθάνομεν. οἷον, οἰκοδομοῦντες μὲν οἰκοδόμοι γινόμεθα, κιθαρίζοντες δὲ κιθαρισταί. οὕτω δὴ καὶ δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, καὶ τὰ σώφρονα σώφρονες, καὶ τὰ ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι.

Μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ γινόμενον ἐν ταῖς πόλεσιν· οἱ γὰρ νομοθέται τῷ ἔθει ἀγαθοὺς τοὺς πολίτας ποιοῦσι. συνελαύνουσι γὰρ ἀμοιβαῖς ἀγαθαῖς καὶ τιμωρίαις ἐπὶ τὰς ἀγαθὰς πράξεις, καὶ οὕτω σπουδαίους ἀποτελοῦσιν· εἰ δὲ καὶ μὴ πάντες τοῦτο ποιοῦσιν, ἁμαρτάνουσιν· ἡ γὰρ ἐπαγγελία καὶ τὸ βούλημα παντὸς νομοθέτου τοῦτό ἐστι, τὸ τοὺς πολίτας ἐπὶ τὰς ἀγαθὰς πράξεις ἐθίζειν. οὐκ ἄρα ἀπὸ φύσεως,

σεως, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ ἔθους αἱ ἀρεταί.

Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν ἐθῶν καὶ ἔργων καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται· γίνεται μὲν ἀγαθῶν ὄντων τῶν ἐθῶν, φθείρεται δὲ ἀπὸ τῶν ἐναντίων. ὁμοίως δὲ καὶ ἡ τέχνη. ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ οἱ κακοὶ ἀποτελοῦνται κιθαρισταί· ἐκ μὲν τοῦ καλῶς, οἱ ἀγαθοί, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κιθαρίζειν, κακοί. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ οἰκοδόμοι καὶ πάντες ἄλλοι τεχνῖται ἀπὸ τῆς κατὰ τέχνην ἐνεργείας ἢ ἀγαθοὶ ἢ κακοὶ γίνονται. ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν, ἀγαθοὶ γίνονται οἰκοδόμοι, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς, κακοί· εἰ γὰρ μὴ ἀπὸ τῶν τοιῶνδε ἦν ἐνεργειῶν ἡ τοιάδε τέχνη, ἀλλὰ φύσις ἦν ἡ τὸν τεχνίτην ποιοῦσα, οὐκ ἂν ἐδέησεν οὐδενὶ διδασκάλου πρὸς τὴν τέχνην, ἀλλὰ πάντες ἂν εὐθὺς ἐγίνοντο ἢ ἀγαθοί, ἢ τοὐναντίον. τοῦτον δὴ τὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει. πράττοντες γὰρ τὰ συναλλάγματα τὰ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι, οἱ δὲ ἄδικοι, τὸ μὲν ἀπὸ τοῦ πάντα δικαίως πράττειν καὶ κατὰ νόμον, τὸ δὲ ἀπὸ τῆς ἐναντίας πολιτείας. πάλιν δὲ ἐπειδὰν δεινοῖς τισι περιπέσωμεν, ἐθιζόμεθα φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν· καὶ οἱ μὲν ἀνδρεῖοι, οἱ δὲ δειλοὶ γινόμεθα. ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰς ὀργάς· ἀπὸ γὰρ τῶν ἐθῶν, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς ἀναστροφῆς, οἱ μὲν σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δὲ ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι· καὶ ἑνὶ λόγῳ τὸ πᾶν συνελόντα εἰπεῖν, πᾶσα ἕξις ἀπὸ τῆς ὁμοίας ἐνεργείας τίκτεται, ἀγαθὴ μὲν ἀγαθῆς, φαύλη δὲ φαύλης. διὰ τοῦτο, οὐ δεῖ τῆς ἀγαθῆς ἕξεως ἐνέργειαν ἁπλῶς αἰτίαν λέγειν, ἀλλ᾽ ἀγαθήν· οὐδὲ τῆς κακῆς ἁπλῶς ἐνέργειαν, ἀλλὰ κακήν.

κήν. ὥσπερ ἐπὶ τῆς οἰκοδομικῆς· οὐ γὰρ τῆς ἀγαθῆς οἰκοδομικῆς ἕξεως τὴν οἰκοδομικὴν ἁπλῶς ἐνέργειαν αἰτίαν ἐροῦμεν· ἀλλὰ τὴν ἀγαθὴν οἰκοδομικὴν ἐνέργειαν τῆς ἀγαθῆς, καὶ τὴν φαύλην καὶ τῆς φαύλης αἰτίαν. καὶ ὅλως ποιάσδε τινὰς ἀποδοτέον ἑκάστῃ τῶν ἕξεων τὰς ἐνεργείας· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἕξεις. διὰ ταῦτα πολλὴ διαφορὰ πρὸς τὴν ἕξιν, ἀπὸ τοῦ καλῶς ἢ κακῶς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι· μᾶλλον δὲ πᾶσα ἡ τῶν ἕξεων διαφορὰ ἐκεῖθέν ἐστιν.

ΚΕΦ. β΄.

Ὅτι αἱ κατ᾽ ἀρετὴν πράξεις μεσότητές εἰσι, καὶ ὑπὸ ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως φθείρονται.

ΕΠεὶ οὖν ἡ παροῦσα πραγματεία οὐκ ἔστι τοῦ θεωρητικοῦ φιλοσοφίας μέρους, ὃ τὴν θεωρίαν τῆς ἀληθείας μόνον ἔχει τέλος, καταγίνεται γὰρ περὶ τὰ ὄντα, ἃ μόνον γνωστά εἰσιν, οὐ μέντοι καὶ πρακτά, ἀλλὰ τοῦ πρακτικοῦ μέρους ἐστὶν, ὃ τέλος ἔχει τὸ ποιῆσαι τὸ ἀγαθόν. οὐ γὰρ ἵνα εἰδῶμεν τί ἐστιν ἀρετὴ σκεπτόμεθα, ἀλλ᾽ ἵν᾽ ἀγαθοὶ γενώμεθα· ἐπεὶ εἰ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἦν ὄφελος ἡμῖν τῆς σπουδῆς, μὴ πρὸς τὸ τέλος ἀφικνουμένοις. ἐπεὶ οὖν αἱ πράξεις τὸ τέλος, σκεψώμεθα τὰ περὶ τὰς πράξεις, αἳ κύριαι εἰσι, καθάπερ εἴρηται, τοῦ ἀγαθὰς ἢ πονηρὰς τὰς ἕξεις γενέσθαι, ὑπὲρ ὧν ὁ λόγος ἡμῖν. τὸ μὲν οὖν οὕτω διορίσασθαι τὰς ἀγαθὰς πράξεις, τὰς κατὰ τὸν ὀρθὸν γινομένας λόγον, καὶ τὰς πονηρὰς τοὐναντίον, ἀληθὲς μὲν, οὐκ ἔστι δὲ ἱκανὸν τὰς πράξεις σημᾶναι. τὸ γὰρ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον γίνεσθαι καθόλου τί ἐστιν· τὸ δὲ τοιοῦτον ἀποδιδόμενον οὐχ ἱκανὸν

πραγμα

πρᾶγμα ἀγνοούμενον ὑποδεῖξαι. τὸν γὰρ ἐρωτῶντα περὶ τοῦ ἀνθρώπου τί ἐστιν, τὸ ζῶον ἀποδιδόμενον οὐκ ἀρκεῖ διδάξαι τὸν περὶ αὐτοῦ λόγον. διὰ τοῦτο, τοῦτο μὲν ὑπερκείσθω, ῥηθήσεται δὲ ὕστερον περὶ αὐτοῦ, καὶ τί ἐστιν ὀρθὸς λόγος, καὶ πῶς ἔχει πρὸς τὰς ἄλλας ἀρετάς· ἐκεῖνο δὲ προδιομολογείσθω, ὅτι πάντα τὸν περὶ τῶν πρακτῶν λόγον, δηλονότι τὸν περὶ τῶν πράξεων, τίνες αὐτῶν ἀγαθαί, καὶ τίνες αἱ φαῦλαι, οὐκ ἀκριβῶς, ἀλλ' ὡς ἐν τύπῳ, γίνεσθαι δεῖ· ὥσπερ καὶ κατ' ἀρχὰς εἴπομεν, ὅτι ταῖς ὕλαις ἀκολούθως τοὺς λόγους τοὺς περὶ αὐτῶν ἀπαιτεῖν προσήκει· ἐπεὶ καὶ αἱ πράξεις καὶ τὰ ἐν αὐταῖς συμφέροντα, οὐ τὰ αὐτά εἰσιν ἀεί, ὥσπερ οὐδὲ τὰ νῦν ὑγιεινά· ἀλλὰ νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δὲ τοὐναντίον ἅπαν. ταῖς γὰρ διαθέσεσι τῶν σωμάτων, καὶ ταῖς τοῦ καιροῦ μεταβολαῖς συμμεταβάλλουσιν. οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν πράξεων ἔχει. αἱ αὐταὶ γὰρ νῦν μὲν βλαβεραί, νῦν δὲ ὠφέλειαν ἤνεγκαν, καὶ τοῖς αὐτοῖς ἀνθρώποις πολλάκις. οὕτω δὲ ἀκριβῶς διωρίσθαι μὴ δυναμένου τοῦ περὶ τῶν καθόλου λόγου, ἔτι μᾶλλον σφαλερώτερος ὁ περὶ τῶν καθέκαστα. τὰ γὰρ καθέκαστα τῶν καθόλου ἧττον δυνάμεθα γινώσκειν· ἡ γὰρ περὶ ταῦτα σκέψις οὔτε ὑπὸ τέχνην ἐστί τινα, οὔτε μέθοδον καὶ παραγγελίαν ὡρισμένην. καὶ διὰ τοῦτο δέον ἐστὶ τοὺς πράττοντας πρὸς τὸν καιρὸν βλέπειν, καὶ ἀπὸ τούτου ζητεῖν τὸν περὶ τῶν πράξεων λόγον· γνώσονται γὰρ εἰ ἀγαθαί εἰσιν αἱ πράξεις, ἢ φαῦλαι, τοῦτον τὸν τρόπον σκοποῦντες, ὥσπερ καὶ ἰατροὶ καὶ κυβερνῆται ποιοῦσι. τὰς γὰρ κατὰ τὴν τέχνην πράξεις ἑκάτερος ἀπὸ τοῦ καιροῦ κρίνουσιν. ἀλλὰ καίπερ ὄντος τοιούτου τοῦ παρόντος λόγου, πειρα-

τέον βοηθεῖν τῇ κατ' αὐτὸν ἀληθείᾳ.

Καὶ πρῶτον τοῦτο θεωρητέον, ὅτι αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις ὑπὸ ἐνδείας ἢ ὑπερβολῆς πεφύκασι φθείρεσθαι, ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ὑγιείας ὁρῶμεν· δεῖ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἀφανῶν τοῖς φανεροῖς μαρτυρίοις κεχρῆσθαι. τά, τε γὰρ ὑπερβάλλοντα γυμνάσια τὴν ἰσχὺν τοῦ σώματος διαφθείρει, καὶ τὰ ἐλλείποντα τοῦ μετρίου. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὰ σιτία καὶ τὰ ποτά, τὰ μὲν πλείω ἢ ἐλάττω τῶν δεόντων τὴν ὑγίειαν ἀπελαύνει, τὰ μέτρια δὲ καὶ ποιεῖ καὶ αὔξει καὶ σώζει. οὕτως οὖν καὶ ἐπὶ τῆς σωφροσύνης, καὶ τῆς ἀνδρίας ἔχει, καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν. ὅ, τε γὰρ πάντα φεύγων καὶ φοβούμενος καὶ μηδὲν ὑπομένων, δειλὸς γίνεται· ὅ, τε μηδὲν ὅλως φοβούμενος, ἀλλὰ πρὸς πάντα βαδίζων, θρασύς· ἀνδρεῖος δέ, ὁ μέσος. ὁμοίως δὲ καὶ ἡ σωφροσύνη ὑπὸ τῆς ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως φθείρεται. καὶ γὰρ ὁ μὲν πάσης ἡδονῆς ἀπολαύων, καὶ μηδεμιᾶς ἀπεχόμενος, ἀκόλαστός ἐστιν· ὁ δὲ πάσας φεύγων, ὥσπερ οἱ ἄγροικοι, ἀναίσθητος· ὁ δὲ μέσος ὁ σώφρων ἐστίν. ὑπὸ τῆς μεσότητος γὰρ καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀνδρία σώζεται.

Οὐ μόνον δὲ αἱ ἐνέργειαι, δι' ὧν αἱ γενέσεις, καὶ αἱ αὐξήσεις τῶν ἀρετῶν, καί αἱ φθοραὶ καταλλήλως ἔχουσι τοῖς ἀποτελουμένοις, ἀγαθαὶ μέν, εἰ γεννῶσι καὶ αὔξουσι, φαῦλαι δέ, εἰ φθείρουσιν· ἀλλὰ καὶ αἱ μετὰ τὰς ἕξεις τῶν ἀρετῶν ἐνέργειαι, ὧν αἴτιαι εἰσὶν αἱ ἕξεις, ὡσαύτως ἔχουσι· καὶ δῆλον ἀπὸ τῶν ὁμοίων τῶν φανερωτέρων. ἡ γὰρ ἰσχὺς γίνεται ἐκ τοῦ πολλὴν τροφὴν λαμβάνειν καὶ πολλοὺς πόνους ὑπομένειν. καὶ πάλιν ἡ ἰσχὺς αἰτία γίνεται ταύτης τῆς ἐνεργείας·

ὁ γὰρ

ὁ γὰρ ἰσχυρὸς δύναται μάλιστα πολλὴν τροφὴν λαμβάνειν, καὶ πολλοὺς πόνους ὑπομένειν. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει. καὶ γὰρ ἐκ τοῦ ἀπέχεσθαι τῶν ἡδονῶν, σώφρονες γινόμεθα, καὶ σώφρονες γενόμενοι δυνάμεθα τῶν ἡδονῶν ἀπέχεσθαι μᾶλλον. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἀνδρίας· ἐθιζόμενοι γὰρ καταφρονεῖν τῶν ἡδονῶν καὶ ὑπομένειν αὐτά, γινόμεθα ἀνδρεῖοι· γενόμενοι δὲ αὐτὸ τοῦτο πάλιν πλέον δυνάμεθα τὸ ὑπομένειν τὰ φοβερά.

ΚΕΦ. γʹ.

Ὅτι περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετή.

Ἐπεὶ δὲ καὶ πρὶν εἰς ἕξιν ἐλθεῖν ἀρετῆς καὶ μετὰ τὴν ἕξιν τὰς αὐτὰς ἐπιδεικνύμεθα ἐνεργείας, τί σημεῖον γένοιτ' ἂν τῶν ἐχόντων τὰς ἕξεις, ἢ τῶν μήπω κτησαμένων; οὐδὲν ἄλλο, ἢ ἡ ἐπὶ τοῖς κατ' ἀρετὴν ἔργοις ἡδονή τε καὶ λύπη. ὁ μὲν γὰρ ἀπεχόμενος τῶν σωματικῶν ἡδονῶν, καὶ τῷ ἀπέχεσθαι χαίρων, οὗτος σώφρων ἐστίν, ὁ δὲ ἀχθόμενος, ἀκόλαστος ἐστι· καὶ ὁ μὲν ὑπομένων τὰ δεινά, καὶ χαίρων, ἢ μὴ λυπούμενός γε, ἀνδρεῖος· ὁ δὲ λυπούμενος, δειλός ἐστι.

Περὶ ἡδονὰς γὰρ καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετή. διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν τὰ φαῦλα πράττομεν· διὰ δὲ τὴν λύπην τῶν καλῶν ἀπεχόμεθα. διὰ τοῦτο δεῖ τῶν ἀγαθῶν ἐθῶν καὶ πράξεων εὐθὺς ἐκ παίδων πολλοῦ ποιήσασθαι λόγον, ὡς ὁ Πλάτων φησί, καὶ ἀνάγεσθαι παῖδας ὄντας τοῖς τοιούτοις ἔθεσιν, ὥστε δυνηθῆναι χαίρειν μὲν οἷς δεῖ, λυπεῖσθαι δὲ οἷς προσήκε λυπεῖσθαι· ἡ γὰρ ὀρθὴ καὶ κατὰ λόγον παιδεία αὕτη ἐστίν· ἔτι ἐπεὶ αἱ ἀρεταὶ πράξεις εἰσὶν ἢ πά-

θη, οἷς δέ τις πράττει, ἢ πάσχει, ἢ χαίρει, ἐὰν βουλόμενος πράττῃ, ἢ πάσχῃ, ἢ λυπεῖται, ἐὰν ἄλλου βιαζομένου, φανερὸν ὅτι πᾶσα ἀρετὴ περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας ἐστίν. ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς πολιτείαις κολάσεων, φανερόν. τοὺς γὰρ τοῖς πονηροῖς ἡδομένους λυποῦντες οἱ νομοθέται πείθουσι τὰ μὲν φαῦλα μισεῖν, ἥδεσθαι δὲ τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις. καὶ οὕτως ἐντιθέασιν αὐτοῖς ἐθίζοντες τὴν ἐπ' ἀρετῇ ἡδονήν· αἱ γὰρ τοιαῦται κολάσεις πρὸς τοὺς νοσοῦντας τὰ πολιτικὰ ἰατρειῶν ἔχουσι λόγον. καὶ καθάπερ ἐκείναις ἐναντίαι αἱ νόσοι, ἃς θεραπεύουσι, καὶ ἐὰν ἴδωμεν ἰατρὸν ψυχρὰν προσάγοντα θεραπείαν, γινώσκομεν εὐθὺς τὴν νόσον ἀπὸ θέρμης συστῆναι, οὕτω καὶ ἀπὸ τῶν κολάσεων ὀδυνηρῶν οὐσῶν γινώσκομεν, ὅτι θεραπευόμεναι κακίαι ἀπὸ ἡδονῆς γίνονται. ἔτι, καθὼς εἴρηται, πᾶσα ψυχῆς ἕξις, ὑφ' ὧν τίκτεται, καὶ βελτίων, ἢ χείρων γίνεται, πρὸς ταῦτα τὴν φύσιν ἔχει, καὶ ἐν αὐτοῖς συνίσταται· ἀλλὰ ἀπὸ τῆς ἡδονῆς, καὶ τῆς λύπης αἱ φαῦλαι γίνονται ἕξεις, δηλαδὴ τοῦ διώκειν τὴν ἡδονὴν ὥσπερ οὐ δεῖ, καὶ ὅτε οὐ δεῖ, καὶ πάλιν φεύγειν τὴν λύπην ὅτε οὐ δεῖ, καὶ ὡς οὐ δεῖ, καὶ ὅπου οὐ δεῖ· καὶ ὅσαι ἄλλαι περιστάσεις πονηρὰν ποιοῦσι τὴν ζήτησιν τῆς ἡδονῆς, ἢ τὴν φυγὴν τῆς λύπης. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς ἔχει. συνίσταται γὰρ ἀπὸ τοῦ διώκειν καὶ φεύγειν τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν λύπην ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ. ὥστε φανερόν, ὅτι περὶ ταύτας αἱ ἕξεις τὴν φύσιν ἔχουσι, καὶ ἐν αὐταῖς συνίστανται. διὰ τοῦτο καί τινες ὁρίζονται τὰς ἀρετὰς ἀπαθείας καὶ ἠρεμίας εἶναι, ἀπὸ τῆς ἡδονῆς τὸν ὁρισμὸν λαμβάνοντες· καίτοι οὐ καλῶς ὁρίζονται· ὅτι ἁπλῶς αὐτὸ

προσθή-

προσθήκης ποιοῦνται τὸν ὁρισμὸν, μὴ προστιθέντες τῇ
ἠρεμίᾳ καὶ ἀπαθείᾳ, τὸ, ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ τὰς ἄλλας
περιστάσεις. ὑπόκειται ἄρα ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἕξις ἡ οὕτως ἔ-
χουσα περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας, καθὼς προδιωρισάμε-
θα, τῶν βελτίστων πρακτική. ἡ δὲ κακία τοὐναντίον. γνοίη-
μεν δ' ἂν ἔτι βέλτιον περὶ τῶν εἰρημένων, καὶ ἀπὸ τούτων
τῶν λόγων. τριῶν γὰρ ὄντων, δι' ἅ τις αἱρεῖται τι, καὶ τού-
των δι' ἅ τις φεύγει τι· καλοῦ, συμφέροντος, ἡδέος,
αἰσχροῦ, ἀσυμφόρου, λυπηροῦ· ὁ μὲν ἀγαθὸς πᾶσι κατὰ τὸ
εἰκὸς ἐπιβάλλει, διώκων μὲν τὰ ἄριστα, φεύγων δὲ ἃ βλά-
βην διώκει· ὁ δὲ κακὸς ἁμαρτάνει περὶ τὴν κρίσιν αὐτῶν, καὶ
μάλιστα τὴν τοῦ ἡδέος· ἡ γὰρ ἡδονὴ οὐ μόνον κοινή ἐστι πᾶσι
τοῖς ζώοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἕπεται τοῖς εἰρημένοις αἱρετοῖς.
ἃ γὰρ αἱρούμεθα, τούτοις πᾶσιν ἡδόμεθα. καὶ ἔστι τὸ καλὸν καὶ
συμφέρον ἡδὺ τῇ ἑαυτῶν φύσει, καὶ διὰ τοῦτο οἱ κακοὶ ἀ-
πατῶνται, τὸ ἡδὺ καλὸν καὶ συμφέρον ἡγούμενοι πᾶν,
διότι ἕπεται νομίζοντες καὶ ἀντιστρέφειν. τὸ δὲ οὐχ οὕτως ἔχει·
συμβαίνει γὰρ πολλὰ τῶν ἡδέων αἰσχρὰ καὶ ἀσύμφορα
εἶναι. ὥστε φανερὸν ὅτι περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας αἱ ἀνθρώ-
πιναι καταγίνονται πράξεις. ἔτι πᾶσιν ἡμῖν ἐκ νηπίου τοῦ-
το τὸ πάθος συνέστι καὶ συντρέφεται, καθάπερ ἐγκεχρω-
σμένον τῷ βίῳ· καὶ τὰς ἀγαθὰς πράξεις καὶ τὰς πονη-
ρὰς τούτῳ κρίνομεν τῷ κανόνι, τῷ τὰς μὲν λύπην φέρειν,
τὰς δὲ ἡδονήν, καὶ πάντες οὕτω κανονίζομεν τὰς ἐνεργείας,
εἰ καὶ μὴ ὁμοίως, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἧττον. ὥστε ἀνάγκη
περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας εἶναι τὴν πᾶσαν ταυτηνὶ πραγ-
ματείαν· οὐ γὰρ μικρὸν βοηθεῖ τῷ ζητοῦντι τὰ πρακτέα, τὸ

εἰδέναι, τί ἐστι τὸ καλῶς χαίρειν ἢ λυπεῖσθαι, ἢ τὸ κακῶς· ἐπεὶ μηδὲ μικρὸν μέρος τῶν πράξεων τὸ ἥδεσθαι καλῶς ἢ λυπεῖσθαι, ἢ τοὐναντίον. ἀπὸ τούτων γὰρ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἤθη γινώσκομεν, ἢ φαῦλα ἢ ἀγαθά· ἔτι ὅσα τῶν πρακτέων οὐκ εἰσὶ ῥάδια, περὶ ταῦτα καὶ τέχνη καταγίνεται καὶ ἀρετή· πρὸς γὰρ τὰ ῥάδια οὐδεμία χρεία πολυχρονίου ἔθους, ἢ μεθόδου τεχνικῆς. ὥστε ὅσῳ χαλεπώτερα, τοσούτῳ μείζονος δεήσονται καὶ τέχνης καὶ ἀρετῆς· ἐπεὶ καὶ βέλτιον τὸ τὰ χαλεπώτερα διαθέσθαι καλῶς, ἢ τῶν ῥᾳδίων περιγενέσθαι· ἡ ἀρετὴ ἄρα μάλιστα ἐν τοῖς χαλεπωτέροις ἐστὶ, καὶ περὶ ταῦτα καταγίνεται. ἔστι δὲ χαλεπώτερον τῷ σπουδαίῳ ἡδονῇ μάχεσθαι, ἢ θυμῷ, καθά φησιν Ἡράκλειτος· καὶ διὰ τοῦτο ἄρα περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας εἶναι ἀνάγκη πᾶσαν τὴν πραγματείαν καὶ τῇ ἀρετῇ καὶ τῇ πολιτικῇ· ὁ μὲν γὰρ καλῶς χρώμενος ἡδονῇ καὶ λύπῃ, ἀγαθὸς, ὁ δὲ κακῶς, κακός.

ΚΕΦ. δ΄.

Ὅτι διαφέρει ὁ δίκαιος τοῦ ποιοῦντος τὰ δίκαια, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως.

Ὅτι μὲν οὖν ἡ ἀρετὴ περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας ἐστὶ, καὶ ὅτι ἐξ ὧν γίνεται, ἀπὸ τούτων καὶ αὔξεται καὶ φθείρεται, καθ' ἕτερον τρόπον καὶ ἕτερον τῶν ἐνεργειῶν γινομένων, καὶ ὅτι ἐξ ὧν ἐγένετο περὶ ταῦτα καὶ ἐνεργεῖ, εἴρηται.

Ἀπορήσειε δ' ἄν τις πῶς λέγομεν ὅτι τὸν θέλοντα δίκαιον γενέσθαι δεῖ τὰ δίκαια ποιεῖν, καὶ τὸν σώφρονα τὰ σώφρονα. εἰ γὰρ τὰ δίκαια πράττοντες δίκαιοι πάντως εἰσὶ, καὶ εἰ τὰ σώφρονα, σώφρονες· ὥσπερ οἱ πράττοντες τὰ μου-

τὰ μουσικὰ ἢ γραμματικά, μουσικοί εἰσι καὶ γραμματικοί.

Λέγομεν δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι φαίνεταί τις οὖσα διαφορά, τοῦ τὰ δίκαια ποιοῦντος καὶ τοῦ δικαίου, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τεχνῶν· ἐνδέχεται γάρ τινα γραμματικόν τι ποιῆσαι ἢ ἀπὸ τύχης, ἢ ἄλλου ὑποθεμένου, καὶ μὴ γραμματικὸν εἶναι. ἔσται δὲ γραμματικός, ὅτε γραμματικόν τι ποιήσει, καὶ γραμματικῶς· τουτέστιν ἀκολουθῶν τῷ κανόνι τῆς ἐν αὐτῷ γραμματικῆς. οὕτω καὶ τὰ δίκαια ἐνδέχεται ποιῆσαί τινα, καὶ μὴ δίκαιον εἶναι.

Μᾶλλον δὲ καὶ μείζων ἐστὶν ἐν τούτοις ἡ διαφορὰ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς, ἢ ἐπὶ τῶν τεχνῶν. ἀγαθὸν γὰρ ἐν αὐταῖς ἐστὶ ταῖς ἐνεργείαις τῆς τέχνης. ὥστε ἐάν τις μουσικὰ ποιῇ μουσικὴν εἰδώς, οὐδὲν κωλύει μουσικὸν αὐτὸν ὀνομάζειν· ἔστι γὰρ μουσικός, καὶ ἐὰν μὴ προαιρούμενος αὐτὸς τὰ μουσικὰ ποιῇ, ἀλλὰ ἑτέρου βιαζομένου. ἐπὶ δὲ τῆς ἀρετῆς, οὐχ οὕτως. καὶ γὰρ ἐάν τις δίκαια ποιῇ, οὐκ ἂν εἴη δίκαιος, ἐὰν μὴ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ πάνυ βουλόμενος ποιῇ, καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ κινούμενος, καὶ οὐχ ἑτέρου βιαζομένου. τότε γὰρ ἔσται δίκαιος, πρῶτον μὲν ἐὰν πράττῃ τὰ δίκαια, γινώσκων ἃ πράττει· ἔπειτα, ἐὰν προαιρούμενος αὐτὸς πράττῃ· καὶ τρίτον, εἰ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχει πρὸς τὴν πρᾶξιν. καὶ γὰρ οὐκ ἂν εἴη δίκαιος ὁ εἰδὼς μὲν τὰ δίκαια καὶ πράττων ἑκών, οἰόμενος δὲ μὴ πάντα χρόνον καιρὸν εἶναι δικαιοσύνης. ταῦτα δὲ πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν τὰς ἄλλας τέχνας καὶ τεχνίτας εἶναι κατ' αὐτὰς οὐ ζητοῦνται, πλὴν τοῦ εἰδέναι· χωρὶς γὰρ τοῦ εἰδέναι, πῶς ἂν τις εἴη τεχνίτης; εἰ δὲ μήτε προαιρούμενος τὴν τέχνην ποιεῖ, μήτε

ἀκινή-

ἀκινήτως ἔχων πρὸς τὴν μεταχείρισιν τῆς τέχνης, οὐ διὰ τοῦτο κωλύεται τεχνίτης εἶναι· πρὸς δὲ τὴν ἀρετὴν, τὸ μὲν εἰδέναι περὶ αὐτῆς πάντα ἃ προσῆκεν εἰδέναι, μικρὸν, ἢ οὐδὲν, συντελεῖ, πρὸς τὸ σπουδαῖόν τινα γενέσθαι· τὰ δ' ἄλλα οὐ μικρὸν, ἀλλὰ τὸ πᾶν δύναται. καὶ γὰρ ἐνδέχεται μηδὲν ἀκριβὲς περὶ ἀρετῆς εἰπεῖν εἰδότα, σπουδαῖον εἶναι. χωρὶς δὲ τοῦ προαιρεῖσθαι καὶ ἀκινήτως ἔχειν πρὸς ἀρετὴν, ἀδύνατον εἶναι σπουδαῖον· ἅτινα ἐκ τοῦ πολλάκις ποιεῖν τὰς ἐνεργείας περιγίνεται, καθὼς εἴρηται.

Τὰ μὲν οὖν πράγματα, δίκαια καὶ σώφρονα, ὅταν ᾖ τοιαῦτα, οἷα ἂν ὁ δίκαιος, ἢ ὁ σώφρων πράξει· δίκαιος δὲ καὶ σώφρων ἐστὶν, οὐχ ὁ ταῦτα πράττων πᾶς, ἀλλὰ ὁ οὕτω πράττων, ὥσπερ οἱ δίκαιοι, καὶ οἱ σώφρονες πράττουσιν. ὥστε καλῶς λέγεται, ὅτι ἐκ τοῦ τὰ δίκαια ποιεῖν ὁ δίκαιος γίνεται, καὶ ἐκ τοῦ τὰ σώφρονα ὁ σώφρων. ὃς δὲ μὴ πράττει ταῦτα, οὐδέποτε γίνεται ἀγαθὸς, οὐδὲ μελλήσει ποτὲ γενέσθαι.

Ἀλλ' οἱ πλείους τῶν ἀνθρώπων ταῦτα μὲν οὐ πράττουσιν· ἐπὶ δὲ τὴν σοφίαν καταφεύγοντες καὶ τοὺς λόγους, οἴονται διὰ τοῦτο φιλοσοφεῖν· καὶ οἴονται σπουδαῖοι εἶναι, ὅτι μόνον περὶ τῆς ἀρετῆς ἀκριβῶς γινώσκουσιν εἰπεῖν, ὅμοιόν τι ποιοῦντες τοῖς κάμνουσιν, οἳ τῶν ἰατρῶν ἀκούουσιν μὲν ἐπιμελῶς, ποιοῦσι δὲ οὐδὲν τῶν προσταττομένων. ὥσπερ τοίνυν ἐκείνοις οὐδέποτε ἕξει τὰ σώματα καλῶς, οὕτω θεραπευομένοις, οὕτως οὐδὲ οὗτοι τὴν ψυχὴν καλλίω ποιήσουσιν οὕτω φιλοσοφοῦντες.

ΚΕ

ΚΕΦ. έ.

Ὅτι ἕξις ἐστὶν ἡ ἀρετὴ καὶ μεσότης.

ΜΕτὰ δὲ ταῦτα σκεπτέον τί ἐστιν ἡ ἀρετή. τρία γάρ ἐστι τὰ ἐν τῇ ψυχῇ· πάθη, δυνάμεις, ἕξεις·

Καὶ πάθη μὲν εἰσιν, ἐπιθυμία, ὀργὴ, φόβος, θράσος, φθόνος, χαρὰ, φιλία, μῖσος, πόθος, ζῆλος, ἔλεος· ὅλως οἷς ἕπεται ἡδονὴ ἢ λύπη.

Δυνάμεις δὲ, αἱ πρὸς ταῦτα ἐπιτηδειότητες τῆς ψυχῆς, καθ' ἃς παθητικοὶ τούτων λεγόμεθα· οἷον, καθ' ἃς ἐσμὲν δυνατοὶ ὀργισθῆναι, ἢ λυπηθῆναι, ἢ ἐλεῆσαι.

Ἕξεις δὲ, οἱ τρόποι, καθ' οὓς πάσχομεν τὰ πάθη, δηλονότι τὸ πάσχειν αὐτὰ καλῶς ἢ κακῶς· οἷον πρὸς τὸ ὀργισθῆναι εἰ μὲν σφοδρῶς καὶ ἀχέτως ἔχομεν, ἢ τοὐναντίον ἀνειμένως καὶ μαλακῶς, κακῶς ἔχομεν· εἰ δὲ μέσως, καλῶς· ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς τὰ ἄλλα. τούτων δὲ τῶν τριῶν, τί ἐστιν ἡ ἀρετὴ, πάθος, ἢ δύναμις, ἢ ἕξις;

Πάθος μὲν οὖν οὐκ ἔστιν οὔτε ἡ ἀρετὴ, οὔτε ἡ κακία· κατὰ μὲν γὰρ τὴν ἀρετὴν σπουδαῖοι λεγόμεθα, καὶ κατὰ τὴν κακίαν φαῦλοι· κατὰ δὲ τὰ πάθη οὐδαμῶς· οὐδεὶς γὰρ φαῦλος ἢ σπουδαῖος διὰ μόνον τὸ ὀργίζεσθαι· ἡ ἀρετὴ ἄρα, ἢ ἡ κακία, οὐκ ἔστι πάθος. ἔτι, κατὰ μὲν τὰ πάθη οὔτε ἐπαινούμεθα οὔτε ψεγόμεθα, κατὰ δὲ τὰς ἀρετὰς ἢ τὰς κακίας ἐπαινούμεθα ἢ ψεγόμεθα. ἔτι ὀργιζόμεθα μὲν καὶ φοβούμεθα ἀπροαιρέτως, καὶ τὰ ἄλλα πάσχομεν ὁμοίως· ἐπὶ δὲ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, οὐχ οὕτως· οὐκ ἄρα εἰσὶ πάθη. ἔτι πρὸς τὰ πάθη οὐ λεγόμεθα διακεῖσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον κατ' αὐτὰ κινεῖσθαι· πρὸς δὲ τὴν ἀρετὴν διακεῖσθαι λεγό-

μεθα καὶ περὶ τὴν κακίαν· οὐκ ἄρα εἰσὶ πάθη.

Διὰ ταὐτὰ δὲ οὐδὲ δυνάμεις εἰσίν. οὔτε γὰρ φαῦλοι οὔτε ἀγαθοὶ λεγόμεθα τῷ δύνασθαι ὀργισθῆναι ἁπλῶς, οὔτε ἐπαινούμεθα ἢ ψεγόμεθα. οὔτε τῷ προαιρεῖσθαι δυνάμεθα ὀργισθῆναι, καθάπερ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς ἔχει, ἀλλὰ μᾶλλον τῷ πεφυκέναι. ἀγαθοὶ γὰρ ἢ κακοὶ οὐ γινόμεθα φύσει, καθὼς ἐν τοῖς προειρημένοις ἐδείχθη.

Εἰ οὖν μήτε πάθη αἱ ἀρεταὶ, μήτε δυνάμεις, λείπεται τῶν ἕξεων αὐτὰς εἶναι· τί μὲν οὖν ἐστιν ἀρετὴ τῷ γένει εἴρηται· ἔστι γὰρ ἕξις.

Δεῖ δὲ μὴ μόνον ἕξιν αὐτὴν εἶναι λέγειν, ἀλλὰ προσθεῖναι τὸ ποιά δέ τις, τοῦτ' ἐστιν ἀγαθή· ἡ γὰρ κακία ἕξις ἐστὶ πονηρά. ῥητέον οὖν περὶ τῆς ἀρετῆς ἐκεῖνο, ὅτι πᾶσα ἀρετὴ αὐτό τε κοσμεῖ τὸ ἔχον τὴν ἀρετὴν, καὶ καλῶς ἔχειν ποιεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ τὸ δι' αὐτῆς ἐνεργούμενον οὗ διατίθησιν· οἷον ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετὴ καὶ αὐτὸν τὸν ὀφθαλμὸν τελειοῖ καὶ ποιεῖ ἀγαθὸν, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, δηλονότι τὸ ὁρᾶν· τῇ γὰρ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετῇ, εὖ ὁρῶμεν. ὁμοίως καὶ ἡ τοῦ ἵππου ἀρετὴ αὐτόν τε τὸν ἵππον κοσμεῖ καὶ ἀγαθὸν ποιεῖ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ· καὶ γὰρ τῇ τοιαύτῃ ἀρετῇ δύναται ἐνεγκεῖν καλῶς ἐπιβάτην, καὶ δραμεῖν, καὶ μεῖναι τοὺς πολεμίους. ἐπεὶ δὲ οὕτως ἐπὶ πάντων ἔχει, καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἀρετὴ ὁμοίως ἂν ἔχοι, καὶ εἴη ἂν ἡ ἀνθρωπίνη ἀρετὴ, ἕξις, ἀφ' ἧς ὁ ἄνθρωπος ἀγαθὸς γίνεται, καὶ ἀφ' ἧς τὸ ἀνθρώπινον ἔργον εὖ καὶ καλῶς ἀποτελέσει. πῶς δὲ ἔσται ἡμῖν ἡ τοιαύτη ἕξις, εἴρηται μὲν καὶ πρὸ ὀλίγου. ἐλέγομεν γὰρ τῆς μεσότητος ἀεὶ στοχάζεσθαι τῶν ἐπὶ τὰ πάθη κινήσεων, καὶ ἑαυτὸν ἐθίζειν

ἐν τοῖς

ἐν τοῖς τοιούτοις τὸν ἐν ἀρετῇ ζῆν προαιρούμενον. ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τῶν λεχθησομένων ἔσται φανερὸν, ἐὰν θεωρήσωμεν, ποία τίς ἐστιν ἡ φύσις τῆς ἀρετῆς. σκοπῶμεν δὲ οὕτως.

Ἐν παντὶ συνεχεῖ, οἷον γραμμῇ, ἐπιφανείᾳ, σώματι, ἢ λόγῳ, ἢ χρόνῳ, καὶ ὅλως ἐν παντὶ δυναμένῳ διαιρεθῆναι, λαβεῖν ἐστὶ τὸ μὲν πλεῖον, τὸ δὲ ἔλαττον, τὸ δὲ ἴσον· οἷον ἐπὶ τοῦ συνεχοῦς, εἰ τὸ μὲν δεκάπηχυ πολὺ, τὸ δὲ δίπηχυ ὀλίγον, ἴσον ἔσται τὸ ἓξ ἔχον πήχεις, ὃ καὶ μέσον καλεῖται, ὅτι ᾧ ἐλλείπει τοῦ δεκαπήχεος, ὑπερέχει τοῦ διπήχεος. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ διωρισμένου ποσοῦ. εἰ γὰρ τὰ εἴκοσι πολὺ, τὰ δὲ δέκα ὀλίγον, ἴσον ἔσται τὰ δέκα πέντε. ὅτι ᾧ ἐλλείπει τοῦ μείζονος ὑπερέχει τοῦ ἐλάττονος· τὸ δὲ τοιοῦτον ἴσον, μέσον καλεῖται· καὶ ἡ τοιαύτη τάξις, ἀριθμητικὴ ἀναλογία. καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ διωρισμένου ποσοῦ οὐκ ἀνάγκη ἐπὶ παντὸς λαβεῖν τὴν τοιαύτην ἀναλογίαν· οὐ γάρ ἐστιν ἐπ' ἄπειρα διαιρετέον· ἐπὶ δὲ τοῦ συνεχοῦς ἐπὶ παντὸς δυνατόν ἐστιν, ἅτε ἀπειράκις δυναμένου διαιρεθῆναι. τοῦτο δὴ τὸ μέσον οὐχ ὁμοίως ἀεὶ κρίνομεν, ἀλλὰ ποτὲ μὲν καθ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ποτὲ δὲ πρὸς ἡμᾶς. καὶ καθ' αὐτὸ μὲν τὸ πρᾶγμα μέσον ἐστὶ, τὰ ἓξ, τοῦ δέκα καὶ δύο, ἴσον ὑπερέχοντα καὶ ἐλλείποντα· ἀπ' αὐτῶν γὰρ τῶν πραγμάτων λαμβάνεται ἡ διαφορά. πρὸς ἡμᾶς δὲ, ὅταν ἀφ' ἡμῶν ἡ μεσότης, καὶ ἡ ὑπερβολὴ, καὶ ἔλλειψις λαμβάνεται. οἷον εἴ τινι πολὺ τὸ δέκα μνᾶς φαγεῖν, δύο δὲ ὀλίγον, οὐκ ἀνάγκη τὰς ἓξ μνᾶς τὴν μεσότητα φυλάττειν, καὶ προσηκούσας εἶναι τῷ σώματι· δυνατὸν γὰρ ἢ πλείους ἢ ἐλάττους ἀρκεῖν. πρὸς μὲν οὖν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, αἱ ἓξ μναῖ τὸ μέσον καὶ ἴσον ἐστί· πρὸς

ἡμᾶς δὲ ἑπτὰ ἴσως, ἢ πέντε, ἤγουν ὅσαις τὸ σῶμα προσήκει. αἱ δὲ ἓξ Μίλωνι μὲν, ἅτε ἱκανῶς γεγυμνασμένῳ, ὀλίγη ἔσται τροφὴ, καὶ ὁ ἀλείπτης πλείω παρέξει. τῷ δὲ ἀρχομένῳ τῶν γυμνασίων, πολύ. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης ἔχει· καὶ ἐπὶ τούτων γὰρ ἀπὸ τῶν γυμναζομένων τὸ ἴσον κρίνομεν· ἔτι δὲ καὶ πᾶς ἡστινοσοῦν προϊστάμενος ἐπιστήμης, τὸ μέσον ἀεὶ ζητεῖ, τὴν ὑπερβολὴν, καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγων· μέσον ἐκεῖνο δηλονότι διώκων, ὃ πρὸς ἡμᾶς, οὐ πρὸς τὸ πρᾶγμα, μέσον ἐστί.

Καὶ τοῦτον τὸν τρόπον πᾶσα ἐπιστήμη τὸ ἴδιον ἔργον καλῶς ἀποτελεῖ. διὰ τοῦτο καὶ εἰώθαμεν λέγειν ἐν τοῖς εὖ ἔχουσι τῶν ἔργων, ὅτι οὔτε ἀφελεῖν ἐστὶν, οὔτε προσθεῖναι, δεικνῦντες ὅτι καὶ τὴν ὑπερβολὴν ὁμοίως, καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγει, ὡς τῶν μὲν διαφθειρουσῶν τὸ τῶν ἔργων ἀγαθὸν, τῆς δὲ μεσότητος μόνης σωζούσης· ἐπεὶ δὲ ἡ ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἐστὶ, καθάπερ καὶ ἡ φύσις, τὸ μέσον ἂν καὶ αὐτὴ σκοποίη. ἀρετὴν δὲ λέγω οὐ τὴν διανοητικὴν, ἄλλως γὰρ τὸ καθ' αὐτὴν ἔχει, ἀλλὰ τὴν ἐθικήν· αὕτη γάρ ἐστι περὶ πάθη καὶ πράξεις, ἃ καὶ πλείω καὶ μείζω τοῦ δέοντος καὶ ἐλάττω δυνατὸν εἶναι. καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ δέον ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, δηλονότι τὸ ἴσον. καὶ γάρ ἐστι καὶ φοβηθῆναι, καὶ θαρρῆσαι, καὶ ἐπιθυμῆσαι, καὶ μισῆσαι, καὶ ὀργισθῆναι, καὶ ἐλεῆσαι, καὶ ὅλως ἡσθῆναι, καὶ λυπηθῆναι μᾶλλον καὶ ἧττον, καὶ ἀμφότερα οὐ καλῶς. τὸ δὲ παθεῖν ταῦτα πάντα ὅτε δεῖ, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ πρὸς οὓς δεῖ, καὶ οὗ ἕνεκα δεῖ, μέσον ἐστὶ καὶ ἄριστον, ἐν ᾧ ἡ ἀρετὴ γίνεται. ὁμοίως δὲ ἔχει καὶ περὶ τὰς ἀποτελουμένας ὑπὸ τῶν παθῶν πράξεις.

πράξεις. ἔστι γὰρ καὶ ἐν αὐταῖς ὑπερβολὴ, καὶ ἔλλειψις, καὶ μεσότης· ἐπεὶ τοίνυν ἡ ἀρετὴ περὶ πάθη καὶ πράξεις καταγίνεται· τῶν δὲ παθῶν καὶ τῶν πράξεων τὸ μέσον ἀεὶ καὶ κατόρθωμα ὀνομάζεται καὶ ἐπαινεῖται, ἅπερ ἄμφω προσήκει τῇ ἀρετῇ, φανερὸν ὅτι οὔτε ὑπερβολὴ, οὔτε ἔλλειψις, ἀλλὰ μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, τοῦ μέσου ἀεὶ σκοποῦσα.

Ἔτι τὸ μὲν ἁμαρτάνειν πολυειδές ἐστιν, ὡς εἰπεῖν. πολλαχῶς γάρ τις δύναται ἁμαρτάνειν. τὸ γὰρ κακὸν ἄπειρον, ὡς οἱ Πυθαγόρειοι ἔλεγον, τὸ δὲ ἀγαθὸν ὡρισμένον τι καὶ πεπερασμένον· καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ κατορθοῦν, ἁπλοῦν τι ἐστὶ καὶ μονοειδές. ὅθεν καὶ τὸ μὲν ἁμαρτάνειν, ῥᾴδιόν ἐστιν, ὥσπερ τοξότῃ τὸ ἀποτυγχάνειν τοῦ σκοποῦ· τὸ δὲ κατορθοῦν, χαλεπὸν, ὥσπερ τὸ βάλλειν κατὰ σκοπόν. φαίνεται ἄρα καὶ διὰ τοῦτο τὴν μὲν ὑπερβολὴν καὶ τὴν ἔλλειψιν τῆς κακίας εἶναι (ἀόριστα γὰρ ἑκάτερον) τὴν μεσότητα δὲ τῆς ἀρετῆς, ὡρισμένην καὶ μίαν οὖσαν.

Ἐσθλοὶ μὲν γὰρ ἁπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοί.

ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὡρισμένῃ λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειε, μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν, τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν. τὴν μὲν γὰρ ὑπερβάλλει, τῆς δὲ ἐλλείπει· διὰ τὸ τὴν μὲν τῶν κακιῶν ὑπερβάλλειν τὸ δέον, τὴν δὲ ὑπερβάλλεσθαι· τὴν δὲ ἀρετὴν τὸ δέον μόνον ζητεῖν, δηλονότι τὸ μέσον, καὶ τοῦτο μόνον αἱρεῖσθαι. ὥστε εἰ μὲν ζητοίημεν αὐτὸ τὸ εἶναι τῆς ἀρετῆς, μεσότης ἐστίν· εἰ δὲ τὸ ἀγαθὸν αὐτῆς καὶ τὸ εὖ, ἀκρότης ἐστί.

ΚΕΦ. ϛʹ.

Ὅτι οὐκ ἐν παντὶ πάθει ἢ πάσῃ πράξει μεσότης. καὶ κατὰ μέρος περὶ τοῦ πῶς ἀρετὴ τινῶν κακιῶν μέση ἐστί.

ΠΡοσήκει δὲ καὶ ἐκεῖνο γινώσκειν, ὅτι οὐ πᾶσα πρᾶξις οὐδὲ πᾶν πάθος, μεσότητα ἐπιδέχεται τὴν ζητουμένην, τὸ δέον δηλονότι. ἔνια γὰρ ὅμως καὶ ὑπερβάλλοντα καὶ ἐλλείποντα καὶ ἐν μεσότητί τινι ὄντα, ἀεὶ πονηρά εἰσιν. οἷον ἐν μὲν πάθεσιν ἀναισχυντία, καὶ φθόνος, ἐν δὲ πράξεσι, μοιχεία, κλοπὴ, ἀνδροφονία. καὶ πάντα ταῦτα οὐ διὰ τὸ ὑπερβάλλειν τὴν ἐν αὐτοῖς μεσότητα, ἢ ἐλλείπειν αὐτοῦ, φαῦλα λέγονται, ἀλλὰ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ πονηρά ἐστιν. οὐκ ἔστιν οὖν οὐδέποτε τὸ δέον ἐν τοῖς τοιούτοις, οὐδὲ κατορθοῦν ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ ἀεὶ ἁμαρτάνειν. οὐδ' ἐστὶν ἐν αὐτοῖς προσδιορίζειν, καθάπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πάθεσι, τὸ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ· οὐ γὰρ προσδιοριστέον, τοῦ τοιχωρύχους πῶς δεῖ κλέπτειν, καὶ πότε, καὶ τίνα, καὶ παρὰ τίνων, ἀλλὰ ἁπλῶς τὸ τι τούτων ποιεῖν, ἁμαρτάνειν ἐστίν.

Οὐ τοίνυν ἐστὶν ἐν τοῖς τοιούτοις μεσότης, οὐ δὲ ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις, ὥσπερ οὐδὲ ἀδικίας, ἢ δειλίας, ἢ ἀκολασίας. τούτων γὰρ, αἱ μὲν ὑπερβολαί εἰσιν, αἱ δὲ, ἐλλείψεις ἀρετῆς· ὑπερβολῆς δὲ καὶ ἐλλείψεως ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν καὶ μεσότητα ζητεῖν, σφόδρα ἄτοπον.

Ἀλλ' ὥσπερ μεσότητος οὐκ ἔστιν ὑπερβολὴ, καὶ ἔλλειψις, καὶ μεσότης, τῆς ἀρετῆς λέγω, ἀλλ' ἔστι τὸ ἄκρον τῆς μεσότητος, ὡς εἰπεῖν· οὕτως οὐδὲ τῶν ὑπερβολῶν καὶ ἐλλείψεων, μεσότης, καὶ ὑπερβολὴ, καὶ ἔλλειψις γένοιτ' ἄν, ἀλλὰ ἀεὶ καὶ καθ' ὃν ἂν τρόπον πράττονται, ἁμαρτάνονται.

ται. καὶ καθόλου εἰπεῖν, οὔτε ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως μεσότης ἐστίν, οὔτε μεσότητος ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις.

Δεῖ δὲ μὴ μόνον καθόλου λέγειν τὴν ἀρετὴν μεσότητα, τὴν δὲ κακίαν τὰ ἄκρα, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέρος, τίς ἀρετή, τίνων κακιῶν μεσότης ἐστί. τῶν γὰρ περὶ τὰς πράξεις λόγων οἱ μὲν καθολικοί, κοινότεροι καὶ πλείοσιν ἐφαρμόζουσιν, οἱ δὲ μερικοί, ἀληθινώτεροι· ἅτε διὰ τοῦτο προσεχῶς ταῖς πράξεσιν ἐφαρμόζοντες, αἵτινες ἀεὶ ἐν τοῖς μερικοῖς γίνονται· οἷς δὴ μερικοῖς οἱ ἀληθεῖς συμφωνοῦσι λόγοι. ληψόμεθα δὲ τὰ ζητούμενα ἐκ τῆς ἐκτεθείσης διαγραφῆς. ἐν ἑκάστῳ μὲν οὖν τῆς ψυχῆς πάθει, πλὴν τῶν καθ' αὐτὰ πονηρῶν, καθὼς εἴρηται, ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως μεταξύ ἐστιν ἡ ἀρετή.

Καὶ ἐν μὲν τῷ φόβῳ καὶ τῷ θάρρει· πάθη γὰρ ταῦτα τῆς ψυχῆς· μέση ἐστὶν ἡ ἀνδρεία. ἄκρα δέ, ἔλλειψις μέν, δειλία, ὑπερβολὴ δέ, θρασύτης. ἀπὸ γὰρ τοῦ φόβου οὐκ ἔστιν ὄνομα τῇ ὑπερβολῇ, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ θάρρους μόνον. πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἀνώνυμά ἐστιν· ἐπεὶ καὶ τῇ ἐλλείψει οὐκ ἔστιν ἀπὸ τοῦ θάρρους ὄνομα, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ φόβου μόνον· δειλία γάρ. ὥστε τῶν ἄκρων, τὸ ἕτερον μὲν ἀπὸ τοῦ φόβου, θάτερον δὲ ἀπὸ τοῦ θάρρους ὀνομάζεται.

Καὶ ἐν ταῖς ἡδοναῖς δὲ καὶ ταῖς λύπαις αἱ ἀκρότητες καὶ μεσότητες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνώνυμοί εἰσι, μάλιστα δὲ ἐν ταῖς λύπαις· περὶ δὲ τὰς ἐν σώματι ἡδονάς, μεσότης μέν, σωφροσύνη, ὑπερβολὴ δέ, ἀκολασία, ἔλλειψις δέ, ἐπεὶ οἱ ταύτῃ τῶν ἡδονῶν ἀπεχόμενοι ὀλίγοι εἰσί, διὰ τοῦτο, ἀνώνυμός ἐστι· καλείσθω δέ, ἀναισθησία.

Εν δὲ

Ἐν δὲ τῷ πάθει, ὃ πάσχομεν ἐν τῷ διδόναι καὶ λαμβάνειν χρήματα, μεσότης μὲν, ἐλευθεριότης, ἄκρα δὲ, ὑπερβολὴ μὲν, ἀσωτία, ἔλλειψις δὲ, ἀνελευθερία. συμβαίνει δὲ καὶ τὸ ἀνάπαλιν· τὴν μὲν ἀσωτίαν, ἔλλειψιν εἶναι, τὴν δὲ ἀνελευθερίαν, ὑπερβολήν. ἐν μὲν γὰρ τῷ διδόναι χρήματα, ἡ μὲν ἀσωτία ὑπερβολή ἐστιν, ἔλλειψις δὲ ἡ ἀνελευθερία. ἐν δὲ τῷ λαμβάνειν, ἡ μὲν ἀνελευθερία ὑπερβολή ἐστιν, ἡ δὲ ἀσωτία ἔλλειψις. νῦν μὲν οὖν κεφαλαιωδῶς περὶ αὐτῶν λέγωμεν καὶ ὡς ἐν τύπῳ, ἀρκούμενοι αὐτῷ τούτῳ· μετὰ δὲ ταῦτα, ἀκριβέστερον ἐροῦμεν περὶ αὐτῶν.

Εἰσὶ δὲ περὶ τὴν δόσιν καὶ τὴν λῆψιν τῶν χρημάτων καὶ ἄλλη μεσότης καὶ ἄκρα, καὶ ἔστιν ἄλλη μεσότης μὲν, μεγαλοπρέπεια· διαφέρει γὰρ τῆς ἐλευθεριότητος, ὅτι ἡ μὲν μεγάλα τινὰ προΐεται, ἡ δὲ μικρά. ὑπερβολὴ, ἡ ἀπειροκαλία, καὶ βαναυσία· ἔλλειψις, μικροπρέπεια· αὗται γὰρ διαφέρουσι τῶν τῆς ἐλευθεριότητος ἄκρων. αἱ δὲ διαφοραὶ, μετὰ ταῦτα ῥηθήσονται.

Ἐν δὲ τῷ περὶ τὴν τιμὴν καὶ ἀτιμίαν πάθει μεσότης μὲν, μεγαλοψυχία, ὑπερβολὴ δὲ, χαυνότης τις λεγομένη, ἔλλειψις δὲ, μικροψυχία.

Ὡς δὲ ἐλέγομεν διαφέρειν τὰς περὶ τὰ χρήματα διαθέσεις, τὴν ἐλευθεριότητα δηλαδὴ, καὶ μεγαλοπρέπειαν, τῷ τὴν μὲν ἐλευθεριότητα περὶ μικρὰ εἶναι, περὶ μεγάλα δὲ τὴν μεγαλοπρέπειαν· οὕτω καὶ περὶ τὴν τιμὴν ἐστί τις διάθεσις διαφέρουσα τῆς μεγαλοψυχίας, τῷ τὴν μὲν περὶ μικρὰ εἶναι, τὴν δὲ μεγαλοψυχίαν,

περὶ

περὶ μεγάλα. ἔστι γὰρ ὀρέγεσθαι τιμῆς ὡς δεῖ, καὶ ἔστιν ὀρέγεσθαι πλέον ἢ προσήκει, καὶ ἧττον τοῦ δέοντος. λέγεται γὰρ ὁ μὲν ὑπερβάλλων ταῖς ὀρέξεσι, φιλότιμος, καὶ ἡ διάθεσις, φιλοτιμία, ὁ δὲ ἐλλείπων, ἀφιλότιμος. ἡ δὲ διάθεσις, ἀνώνυμος· ἡ δὲ μεσότης, καὶ αὐτὴ ἀνώνυμος, ἥ τις διαφέρει τῆς μεγαλοψυχίας, τῇ εἰρημένῃ διαφορᾷ. καὶ διότι ἀνώνυμος ὁ μέσος, ἀπὸ τῶν ἄκρων ὀνομάζεται, διότι καὶ ἀμφοτέρων μετέχει, καί ποτε μὲν φιλότιμον αὐτὸν καλοῦμεν, ποτὲ δὲ ἀφιλότιμον· καὶ ποτὲ μὲν ἐπαινοῦμεν τὸν φιλότιμον, ποτὲ δὲ τὸν ἀφιλότιμον. τίνος δὲ χάριν τοῦτο ποιοῦμεν, ἐν τοῖς ἑξῆς ῥηθήσεται· νῦν δὲ περὶ τῶν λοιπῶν παθῶν λέγωμεν, ζητοῦντες ἐν ἑκάστῳ τὴν μεσότητα, καὶ τὰ ἄκρα.

Ἔστι τοίνυν ἐν τῇ ὀργῇ μεσότης μὲν πρᾳότης, ὁ γὰρ μέσος πρᾷος λέγεται, τὰ δὲ ἄκρα, ἀνώνυμα· καλείσθω δὲ, ἡ μὲν ὑπερβολὴ ὀργιλότης, καὶ ὀργίλος ὁ ὑπερβάλλων, ἡ δὲ ἔλλειψις ἀοργησία, καὶ ὁ ἐλλείπων ἀόργητος.

Εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι τρεῖς μεσότητες, αἳ κατά τι μὲν κοινωνοῦσιν, ἔχουσι δὲ καὶ διαφοράν. τῶν γὰρ πράξεων καὶ λόγων, ἃ λέγομεν, καὶ πράττομεν ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους κοινωνίᾳ, τὰ μὲν πρὸς ἀλήθειαν λέγομεν καὶ πράττομεν, τὰ δὲ πρὸς ἡδονήν. καὶ τῶν πρὸς ἡδονὴν, τὰ μὲν παιδιᾶς λέγονται καὶ πράττονται χάριν· τὰ δὲ ἕνεκα τῆς λοιπῆς τῆς ἐν τῷ βίῳ ἡδονῆς. ὥστε τρεῖς εἶναι τὰς μεσότητας ἐξ ἀνάγκης. καὶ τῶν μὲν πρὸς ἀλήθειαν λεγομένων ἢ πραττομένων, ἡ μεσότης καὶ ἀλήθεια ὀνομάζεται· τῶν δὲ πρὸς ἡδονὴν, ἡ μὲν περὶ τὴν παιδιὰν, εὐτραπελία, ἡ δὲ περὶ τὴν λοιπὴν ἡδονὴν, φιλία. κοινωνοῦσι μὲν οὖν ἀλλήλαις,

ὅτι πᾶσαι εἰσὶ περὶ λόγων καὶ πράξεων κοινωνίαν· διαφέρουσι δὲ, ὅτι οὐ περὶ τὰ αὐτὰ, καθὼς εἴρηται. τὰ δὲ ἄκρα αὐτῶν, ἀνώνυμα· ὀνοματοποιήσομεν δὲ καὶ ἐν αὐτοῖς σαφηνείας ἕνεκα, καὶ τοῦ ῥαδίως τῷ λόγῳ παρακολουθεῖν τοὺς ἀκροωμένους. καλείσθω δὲ τὰ ἄκρα τῆς ἀληθείας, ἡ μὲν ἐπὶ τὸ μεῖζον προσποίησις, ἀλαζονεία, καὶ ὁ ἔχων αὐτὴν, ἀλαζών· ἡ δὲ ἐπὶ τὸ ἔλαττον, εἰρωνεία, καὶ εἴρων. τῆς δὲ εὐτραπελίας, ἡ μὲν ὑπερβολὴ, βωμολοχία, καὶ ὁ ἔχων αὐτὴν βωμολόχος, ἡ δὲ ἐπὶ τὸ ἔλαττον, ἀγροικία, καὶ ὁ ἔχων, ἄγροικος. τῆς δὲ φιλίας, ὁ μὲν ὑπερβάλλων καὶ οὐδενὸς ἕνεκα, ἄρεσκος καλείσθω· εἰ δὲ ἕνεκα τῆς αὐτοῦ ὠφελείας, κόλαξ· ὁ δὲ ἐλλείπων καὶ ἄχαρις ἐν πᾶσι, δύσερίς τις καὶ δύσκολος.

Οὐ μόνον δὲ ἐν τοῖς πάθεσιν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς περὶ τὰ πάθη, μεσότητές εἰσι, καθάπερ ἐπὶ τῆς αἰδοῦς φαίνεται· καὶ γὰρ ἡ αἰδὼς, ἀρετὴ μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ οὐκ ἔστι πάθους μεσότης, ἀλλὰ τῶν περὶ τὸ πάθος. τῶν ἐπαινουμένων δὲ ἐστιν· ὁ γὰρ αἰδήμων ἐπαινεῖται, καὶ παρ' ἑκάτερα, καὶ ὑπερβολὴν ἔχει καὶ ἔλλειψιν· καὶ αὕτη μεσότης ἐστὶ, καὶ ὁ μὲν ὑπερβάλλων αἰδοῖ, καταπλὴξ καλεῖται· ὁ δὲ ἐλλείπων, ἢ ὁ μηδὲ ὅλως αἰδούμενος, ἀναίσχυντος, ὁ δὲ μέσος, αἰδήμων.

Ἔστι δὲ καὶ ἐν τῇ λύπῃ μεσότης, ὅτε λυπεῖται ἐπὶ τοῖς παρὰ τὴν ἀξίαν εὐτυχοῦσιν, ἥ τις νέμεσις καλεῖται. καὶ ὑπερβολὴ δέ ἐστι παρ' ἑκάτερα καὶ ἔλλειψις. ὑπερβολὴ μὲν, ὅταν τις ἐπὶ πᾶσι τοῖς εὐτυχοῦσι λυπῆται· καὶ ἡ τοιαύτη κακία, φθόνος καλεῖται, καὶ ὁ ἔχων, φθονερός. ἔλ-

λειψις

λειψις δὲ, ὅταν τις οὐ μόνον οὐ λυπεῖται, ἀλλὰ καὶ χαίρει ἐπὶ τοῖς παρὰ τὴν ἀξίαν κακῶς πράττουσι· καὶ ὁ τοιοῦτος, ἐπιχαιρέκακος καλεῖται, καὶ ἡ ἔλλειψις ἐπιχαιρεκακία· τὸ δὲ μεσότητος νεμέσεως καλουμένης, ὁ ἔχων, νεμεσητικὸς καλεῖται. ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς μεσότητος καὶ τῶν ἄκρων, καὶ μετὰ ταῦτα ἀκριβέστερον ἐροῦμεν.

Καὶ περὶ τῆς δικαιοσύνης δὲ, ἐπεὶ διπλῆ τίς ἐστι, καὶ δεῖ αὐτῇ μακροτέρων λόγων, νῦν μὲν οὐκ εὔκαιρον λέγειν· ἐν δὲ τοῖς ἑξῆς διελόντες περὶ ἑκατέρας διαληψόμεθα, πῶς μεσότητές εἰσι, καὶ τίνων. ὁμοίως δὲ καὶ περὶ μὲν λογικῶν ἀρετῶν.

ΚΕΦ. ζ'.

Περὶ τῆς ἐναντιότητος τῶν παρ' ἑκάτερον τῆς ἀρετῆς κακιῶν, ἥν τε πρὸς ἀλλήλους ἔχουσι καὶ πρὸς τὴν ἀρετήν.

ΝΥν δὲ ἐροῦμεν περὶ τῆς ἐναντιότητος τῶν ἄκρων πρὸς ἄλληλα, καὶ πρὸς τὴν μεσότητα. τριῶν γὰρ διαθέσεων οὐσῶν, μιᾶς μὲν ἀρετῆς, ἥ τις μεσότης ἐστὶ, δύο δὲ κακιῶν, τῆς μὲν ὑπερβαλλούσης, τῆς δὲ ἐλλειπούσης, ἐν πάσαις ἐστί τις ἀντίθεσις. καὶ αἱ μὲν ἄκραι ἐναντίως ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας· ἡ δὲ μέση πρὸς ἑκατέραν τῶν ἄκρων. ὥσπερ γὰρ τὸ ἴσον καὶ πρὸς τὸ μεῖζον ἀντικείμενόν ἐστι, καὶ πρὸς τὸ ἔλαττον· τοῦ μὲν γὰρ μείζονος ἔλαττόν ἐστι, τοῦ δὲ ἐλάττονος μεῖζον· οὕτως αἱ μέσαι ἕξεις, πρὸς μὲν τὰς ἐλλείψεις ὑπερβολαί εἰσι, πρὸς δὲ τὰς ὑπερβολὰς, ἐλλείψεις· ὃ καὶ ἐν πάθεσι, καὶ ἐν πράξεσιν ὁμοίως ἔχει. ἐν πάθεσι μὲν, ἀνδρία μεσότης, ἐν πράξεσι δὲ, ἡ κατὰ τὴν ἀνδρίαν πρᾶξις. καὶ διὰ τούτων ὁ ἀνδρεῖος πρὸς μὲν τὸν δειλὸν θρασὺς

φαίνεται, πρὸς δὲ τὸν θρασύν, δειλός. ὁμοίως δὲ καὶ ὁ
σώφρων πρὸς μὲν τὸν ἀναίσθητον, ἀκόλαστος, πρὸς δὲ
τὸν ἀκόλαστον, ἀναίσθητος. ὁ δὲ ἐλευθέριος, ἄσωτος
μὲν, πρὸς τὸν ἀνελεύθερον, πρὸς δὲ τὸν ἄσωτον, ἀνελεύ-
θερος. καὶ ὅλως ἑκάτερος τῶν ἄκρων τῷ ὀνόματι ἑτέρο
τὸν μέσον καλεῖ. καὶ ὁ μὲν θρασὺς, τὸν ἀνδρεῖον δειλὸν κα-
λεῖ, ὁ δὲ δειλὸς, θρασύν. καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως.

Οὕτω δὲ τῶν ἄκρων πρὸς τὸ μέσον ἀντικειμένων κα
πρὸς ἄλληλα, μείζων ἐστὶν αὐτῶν ἡ ἐναντιότης. πορρωτέ
ρω γὰρ ἀλλήλων ἐστὶν ἢ τοῦ μέσου. καθάπερ τὸ μέγα καὶ τὸ μι
κρὸν πλέον ἀντίκειται πρὸς ἄλληλα ἢ τὸ μέσον, τὸ ἴσο
δηλονότι. καὶ πρὸς μὲν τὸ μέσον, ἔστι τις ὁμοιότης ὁ
ἑκατέρῳ τῶν ἄκρων, ὥσπερ τῇ θρασύτητι πρὸς τὴν ἀν
δρίαν, καὶ τῇ ἀσωτείᾳ πρὸς τὴν ἐλευθεριότητα. ἐν δ
τοῖς ἄκροις, οὐδεμία ἐστὶν ὁμοιότης, ἀλλὰ πλεῖστον ἀλλ
λων διαφέρουσι. τὰ δὲ πλεῖστον ἀλλήλων ἀπέχοντα, ἐναν
τία ὁρίζονται. ὥστε καὶ μᾶλλον ἐναντία, τὰ μᾶλλον ἀλ
λήλων ἀπέχοντα.

Τὰ δὲ ἄκρα πλέον ἀντίκειται πρὸς ἄλληλα, ἢ πρ
τὸ μέσον, οὐκ ἐπίσης δὲ ἀντίκειται ἄκρων ἑκάτερον. ἀλ
ἐπὶ τινῶν μὲν ἡ ἔλλειψις πλέον ἀντίκειται πρὸς τὸ μέσ
ἢ ἡ ὑπερβολή· ἐπὶ τινῶν δὲ ἡ ὑπερβολὴ μᾶλλον, ἢ ἡ ἔλλ
ψις. νεύουσι γὰρ αἱ μεσότητες πρὸς τὸ ἕτερον τῶν ἄκρ
πλέον ἢ πρὸς τὸ ἕτερον, καὶ ὁμοιότεραί εἰσι ποτὲ μὲν ἐλ
λείψει, ποτὲ δὲ ὑπερβολῇ· οἷον ἡ ἀνδρία μᾶλλον ὁμοιοῦτα
τῇ θρασύτητι, ἢ τῇ δειλίᾳ. καὶ διὰ τοῦτο ἐναντιωτέρα ἐσ
τῇ δειλίᾳ, ἢ τῇ θρασύτητι. ἡ δὲ σωφροσύνη μᾶλλον ὁμοί

ἐστὶ τ

ἐστὶ τῇ ἀναισθησίᾳ, ἢ τῇ ἀκολασίᾳ. καὶ διὰ τοῦτο ἐναντιωτέρα ἐστὶ τῇ ἀκολασίᾳ, ἢ τῇ ἀναισθησίᾳ. ἔστι δὲ οὐ μόνον ἡ πρὸς τὸ ἕτερον τῶν ἄκρων ὁμοιότης αἰτία τῆς πρὸς τὸ ἕτερον ἐναντιότητος, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν τὸ τοιοῦτον συμβαίνει. ἐπεὶ γὰρ ὁ πόλεμος τῷ σπουδαίῳ πρὸς τὰ ἄκρα γίνεται τὴν μεσότητα ζητοῦσι, πρὸς ὃ τῶν ἄκρων μείζων ἡ μάχη, ἐκεῖνο ἐναντιώτερον τῷ μέσῳ δοκεῖ· μείζων δὲ ἡ μάχη πρὸς ὃ μᾶλλον πεφύκαμεν, καὶ εἰς ὃ πλέον κινούμεθα. ὥστε εἰς ὃ πλέον αὐτοὶ κινούμεθα, ἐκεῖνο ἐναντιώτερόν ἐστι τῷ μέσῳ, καθάπερ τῶν τῆς σωφροσύνης ἄκρων πλέον εἰς ἀκολασίαν κινούμεθα, ἢ εἰς ἀναισθησίαν, ὅτι πρὸς ἡδονὰς πεφύκαμεν μᾶλλον, ἢ πρὸς τοὐναντίον. καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὴν ἀκολασίαν μείζων ὁ πόλεμος· καὶ αὕτη ἐναντιωτέρα ἐστὶ τῇ σωφροσύνῃ, ἢ ἡ ἀναισθησία. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἔχει.

ΚΕΦ. η'.

Περὶ τοῦ πῶς ἂν γένοιτο μάλιστα τῆς μεσότητος τυγχάνειν.

ΟΤι μὲν οὖν ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ μεσότης ἐστὶ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολήν, τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν, διὰ τὸ τὸ μέσον ἀεὶ ζητεῖν τῶν παθῶν καὶ τῶν πράξεων, ἱκανῶς εἴρηται. τὸ δ' ἐπίστασθαι λαβεῖν τὸ μέσον καὶ γενέσθαι σπουδαῖον, ἐργῶδές ἐστιν. ἐν παντὶ γὰρ πράγματι τὸ μέσον εὑρεῖν, δύσκολόν ἐστιν, ὥσπερ τοῦ κύκλου τὸ μέσον, δηλονότι τὸ κέντρον, οὐ πᾶς εὑρεῖν δύναται, ἀλλὰ μόνος ὁ γεωμετρεῖν ἐπιστάμενος. οὕτω γὰρ καὶ ἐπὶ τῶν παθῶν καὶ τῶν πράξεων ἔχει. τὸ μὲν γὰρ ὀργισθῆναι, ῥᾴδιον, καὶ τὸ δοῦναι ἀργύριον καὶ δαπανῆσαι· τὸ δ' ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ πρὸς τίνα, καὶ ὅσον,

καὶ τίνος ἕνεκα, ὅπερ ἐστὶ τὸ μέσον, καὶ τὸ εὖ, καὶ σπάνιον, καὶ ἐπαινετὸν, καὶ καλὸν, τοῦτο δὲ οὐ ῥᾴδιον, οὐδὲ τοῦ βουλομένου παντός. διὰ τοῦτο προσήκει τὸν βουλόμενον σπουδαῖον γενέσθαι καὶ ζητοῦντα τὸ μέσον, πρῶτον φεύγειν πάσῃ δυνάμει τῶν ἄκρων τὸ μᾶλλον ἐναντίον τοῦ μέσου, δηλονότι, πρὸς ὃ μᾶλλον εὐαινετώτερός ἐστι τῶν παρ' ἑκάτερα τῆς μεσότητος κακῶν· καθάπερ καὶ ἡ Καλυψὼ παρῄνει· τὸ,

——τοῦ μὲν καπνοῦ καὶ κύματος ἐκτὸς ἔεργε

Νῆα ——

καὶ γὰρ ἁμαρτάνομεν μὲν, πρὸς ὅπερ ἂν πέσωμεν τῶν ἄκρων, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως. μείζων γὰρ ἔσται ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ ἐναντιωτέρῳ τῶν ἄκρων, ἢ ἐν τῷ ἧττον ἐναντίῳ. ἐπεὶ οὖν ἄκρως τοῦ μέσου τυχεῖν χαλεπὸν, κατὰ τὸν δεύτερόν φασι πλοῦν τὰ ἐλάχιστα τῶν κακῶν αἱρεῖσθαι προσήκει. τοῦτο δὲ ἔσται, εἰ διακείμεθα πρὸς τὰ ἄκρα τοῦτον τὸν τρόπον, ὃν ἔφην.

Δεῖ δὲ μὴ μόνον σκοπεῖν πρὸς ποῖον τῶν ἄκρων πεφύκαμεν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἕκαστος ἡμῶν πρὸς ποῖον πέφυκε ζητητέον. ἄλλοι γὰρ πρὸς ἄλλα πεφύκαμεν. γνωσόμεθα δὲ τοῦτο, ἐξετάσαντες τίσιν ἡδόμεθα καὶ τίσι λυπούμεθα· εὑρόντες δὲ πρὸς ποῖον τῶν ἄκρων πεφύκαμεν, ἐπὶ τὸ ἐναντίον αὐτοῦ διὰ σπουδῆς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀφελκύσομεν. φεύγοντες γὰρ σφόδρα τοῦτο τὸ ἄκρον, εἰς τὸ μέσον ἥξομεν. ὥσπερ ποιοῦσιν οἱ τὰ διεστραμμένα τῶν ξύλων ὀρθῶσαι σπουδάζοντες. κλίνουσι γὰρ εἰς τοὐναντίον.

Μάλιστα δὲ τῶν ἄλλων παθῶν ἡ ἡδονὴ καὶ τὸ ἡδὺ, βίαιον, καὶ διὰ τοῦτο πολλῆς χρεία τῆς ἀκριβείας, καὶ τὴν ἀπάτην πάντα τρόπον φυλάττεσθαι δεῖ, ὅτε τὴν πονηρὰν τῆς ἀγα-

τῆς ἡδονῆς ἐθέλομεν διακρίνειν· χαλεπὸν γὰρ ἀδέκαστον εἶναι τὸν τούτων κριτήν. ὅπερ οὖν οἱ δημογέροντες τῶν Τρώων πρὸς τὴν Ἑλένην ἔπαθον, καλὴν μὲν εἰπόντες αὐτήν, καὶ τοῦ κάλλους θαυμάζοντες, ψηφισάμενοι δὲ καὶ οὕτως ἔχουσαν ἀποπέμψαι πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τοῦτο δεῖ παθεῖν καὶ ἡμᾶς πρὸς τὴν ἡδονήν· οὕτω γὰρ αὐτὴν ἀποπεμπόμενοι, ἧττον ἁμαρτησόμεθα. αὕτη ἐστὶν ἡ μέθοδος ὡς ἐν κεφαλαίῳ καὶ τύπῳ, δι' ἧς μάλιστα τυχεῖν δυνησόμεθα τῆς μεσότητος.

Καὶ οὕτω δὲ ὅμως χαλεπόν ἐστι, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς μερικοῖς. οὐ γὰρ ὡρισμένη τίς ἐστιν ἡ κρίσις τούτων, ἀλλὰ ἄλλοτε ἄλλη· ἐπεὶ μηδὲ αὐτὰ ὡρισμένα· οἷον τὸ ὀργισθῆναι· οὐ γὰρ ῥᾴδιον διορίζαι, τίσι καὶ πῶς καὶ πότε ὀργιστέον· καὶ γὰρ ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ καιροῦ κρίνοντες, καὶ τῶν ἄλλων περιστάσεων, ἄλλοτε ἄλλα ἀποφαινόμεθα· καί ποτε μὲν τοὺς ἐλλείποντας ἐπαινοῦμεν, καὶ πράους φαμέν, ποτὲ δὲ τοὺς ὑπερβάλλοντας ὀργῇ καὶ καλοῦμεν ἀνδρώδεις. ἀλλ' ὁ μὲν μικρὸν τῆς μεσότητος ἐκκλίνας οὐ ψέγεται· καὶ γὰρ οὔτε ὑπερβάλλειν, οὔτε ἐλλείπειν δοκεῖ· ψέγεται δὲ ὁ τοσοῦτον τῆς μεσότητος παρακλίνας, ὅσον μὴ λαθεῖν. τὸ δὲ μέχρι τίνος καὶ ἐπὶ πόσον τοῦ ὀρθοῦ παρεκβάντες ψεγόμεθα, οὐκ ἔστιν ἑνὶ καθολικῷ διορίσασθαι λόγῳ· ἐπεὶ μηδὲ ἄλλο μηδέν, ὅπερ ἐν τοῖς μερικοῖς εὑρίσκεται, καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἔχει. ἡ γὰρ τούτων κρίσις μερικῶς καὶ αἰσθήσει γίνεται. φαίνεται τοίνυν, ὅτι ἐν πᾶσιν ἡ μέση ἕξις ἐπαινετή. δεῖ δέ, καθὼς εἴρηται, ἀποκλίνειν ποτὲ μὲν ἐπὶ τὴν ὑπερβολήν, ποτὲ δὲ ἐπὶ τὴν ἔλλειψιν· δῆλον ὅτι ἐπὶ

ταύτην

ταύτην τῶν ἀκροτήτων, ἥ τις ὁμοιοτέρα ἐστὶ τῇ μεσότητι. οὕτω γὰρ ῥᾶστα τῆς μεσότητος τευξόμεθα, καὶ τοῦ ἀγαθοῦ.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Γ.

ΚΕΦ. α'.

Περὶ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου.

Πεὶ δὲ ἡ ἀρετὴ περὶ πάθη καὶ πράξεις ἐστὶ, καὶ ἔστιν ἀρετὴ πρᾶξις ἀγαθὴ ἑκούσιος, καὶ ἡ κακία τοὐναντίον, καὶ ἐν τῷ ὁρισμῷ κακίας καὶ ἀρετῆς καὶ τὸ ἑκούσιον παραλαμβάνεται, διὰ τοῦτο τῷ λέγοντι περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, ἀνάγκη περὶ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου διαλαβεῖν. τῷ γὰρ ἑκουσίῳ καὶ ἀκουσίῳ τὰς πράξεις κρίνομεν, καὶ τὰς μὲν ἐπαινετὰς λέγομεν, τὰς δὲ συγγνωστὰς, τὰς δὲ ψόγου ἀξίας. καὶ τὰς μὲν ἑκουσίως γινομένας ἀγαθὰς ἐπαινοῦμεν, τὰς δὲ ἑκουσίως πονηρὰς ψέγομεν, τὰς δὲ ἀκουσίως πονηρὰς οὐ ψέγομεν, ἀλλὰ συγγνώμης ἀξιοῦμεν. τὰς δὲ ἀκουσίως πονηρὰς καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῶν ποιούντων γινομένας ἐλέου ἀξίας ἡγούμεθα. διὰ τοῦτο, ἐπεὶ περὶ τῶν ἐπαίνου καὶ τῶν ψόγου ἀξίων ὁ λόγος ἡμῖν, δέον εἰδέναι περὶ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου. ὁ δὲ περὶ τούτων λόγος καὶ τοῖς νομοθέταις

τοῦ

τοῦσι χρήσιμος. ἀπὸ τούτων γὰρ εἴωνται τινάς τε κολάζειν ἄξιον, καὶ τινὰς τιμᾶν, καὶ τινὰς ἀξιοῦν συγγνώμης ἢ ἐλέου, ὃ δὴ τῆς ἐν πολιτείᾳ τέχνης κεφάλαιόν ἐστι. διοριστέον δὴ, τί ἐστιν ἑκούσιον, καὶ τί ἀκούσιον. δοκεῖ τοίνυν ἀκούσιον εἶναι, τὸ βίαιον, ἢ δι' ἄγνοιαν γινόμενον. βίαιον δὲ, οὗ ἡ ἀρχὴ οὐκ ἐν τῷ ποιοῦντι, ἀλλὰ ἔξωθεν, ἐν ᾗ οὐδὲν συμβάλλεται ὁ πράττων ἢ ὁ πάσχων· οἷον εἴ τινα κινήσει τὸ πνεῦμα, καὶ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἀγάγοι, ἢ ἄνθρωποι κύριοι ὄντες καὶ δυνάμενοι κινεῖν μὴ βουλόμενον. ἑκούσιον δὲ, τοὐναντίον, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ ποιοῦντι πᾶσα. εἰσὶ δέ τινα μήτε ἀκούσια ὄντα κυρίως μήτε ἑκούσια, ἀλλὰ μέσα τινά. εἰσὶ δὲ ὅσα διὰ φόβον μειζόνων κακῶν πράττεται, ἢ διὰ καλόν τι. οἷον, εἰ τύραννος προστάττοι αἰσχρόν τι ποιῆσαι κύριος ὢν καὶ αὐτοῦ, καὶ γονέων, καὶ τέκνων, καὶ δυνάμενος πράττοντα μὲν σώζειν καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς αὐτοῦ, μὴ πράττοντα δὲ, ἀποκτεῖναι. τοῦτο γὰρ ἀμφισβήτησιν ἔχει, πότερον ἑκούσιόν ἐστιν, ἢ ἀκούσιον. τοιοῦτον δὲ ἐστὶ καὶ τὸ γινόμενον ἐν τοῖς κλυδωνίοις ὑπὸ τῶν ἐπιβατῶν· ῥίπτουσι γὰρ τὰ ἀγώγιμα· ὅπερ οὔτε ἑκούσιον εἴποι τις ἂν τελείως, οὔτε ἀκούσιον, ἀλλ' ἑκάτερον παρὰ μέρος. τοῦ γὰρ ἔργου ἐστὶ μὲν καὶ ἀρχὴ ἔξωθεν, ὁ κλύδων δηλονότι, ἔστι δὲ καὶ ἐν τοῖς ποιοῦσι· κρίνοντες γὰρ αὐτοὶ καὶ βουλευόμενοι τοῦτο ποιοῦσιν ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ αὐτῶν καὶ τῶν συμπλεόντων οἵ γε νοῦν ἔχοντες· ὥστε τὰς τοιαύτας πράξεις μικτὰς εἶναι, καὶ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου μετέχειν. δοκοῦσι δὲ μᾶλλον τοῦ ἑκουσίου μετέχειν, ἢ τοῦ ἑτέρου· καὶ γὰρ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ κλύδωνος αἱ τοιαῦται πράξεις αἱρεταί εἰσι· καὶ τὸ τέλος αὐτῶν εἴ τις κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον σκοπεῖ, ἀγαθόν

ἐστὶ καὶ θελητὸν, ἐπεὶ καὶ τὸ ἑκάστης πράξεως τέλος κατὰ τὸν
καιρὸν αὐτῆς ἐστὶ, καὶ ἀπὸ τοῦ καιροῦ ἢ ἀγαθὸν ἢ πονηρὸν γί-
νεται. ὥστε καὶ τὸ ἑκούσιον, ἢ τὸ ἀκούσιον κατὰ τὸν καιρὸν, ὅτε
πράττεται, ζητητέον. κατ' ἐκεῖνον τοίνυν τὸν καιρὸν ἑκὼν
πράττει ἃ πράττει, εἰ καὶ ἐν ἄλλῳ καιρῷ γαλήνης οὔσης οὐκ
ἂν ποιήσειε βουλόμενος ταῦτα. καὶ γὰρ τὰ ὀργανικὰ
μέρη, καὶ χεῖρες, καὶ πόδες, οὐκ ἔξωθεν ὑπ' ἄλλης ἀρ-
χῆς κινοῦνται, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐν αὐτῷ τῷ ποιοῦντι. ἃ δέ τι[ς]
ποιεῖ ὑφ' ἑαυτοῦ κινούμενος, κύριός ἐστι καὶ ποιεῖν, καὶ μή·
τοιαῦτα δὲ ἑκούσια λέγονται. ἔστι τοίνυν ἑκούσιον μὲν αὐ-
τὴ ἡ πρᾶξις δηλονότι μετὰ τῶν περιστατικῶν· ἁπλῶς δὲ τὸ χω-
ρὶς περιθήκης ἀκούσιον· χωρὶς γὰρ τῆς περιστάσεως οὐδεὶ[ς]
ἂν ἕλοιτο τοιαῦτα ποιεῖν. τινὲς δὲ τῶν τοιούτων πράξεων [καὶ]
ἐπαίνων ἀξιοῦνται, ἔνιαι δὲ καὶ ψόγων. ἐπαίνων μὲν, ὅτα[ν]
τις αἰσχρόν τι ἢ λυπηρὸν ὑπομένῃ ἀντὶ καλῶν καὶ μεγά-
λων· ψόγων δὲ, ὅταν φαύλων ἕνεκα. φαῦλος γὰρ, ὁ τ[ὰ]
αἴσχιστα ὑπομένων ἐπὶ μηδενὶ καλῷ ἢ μετρίῳ· ἔστι δὲ ἃ
οὔτε ἐπαίνων οὔτε ψόγων ἀξιούμενα, καθὼς εἴρηται, ἀλλ[ὰ]
συγγνώμης ἢ ἐλέου, ὅταν τις τὰ μὴ δέοντα πράττῃ, δέει με-
γάλων δεινῶν, καὶ μειζόνων ἢ δύναται ὑπομεῖναι φύσ[ις]
ἀνθρωπίνη. ἔνια δὲ οὕτως εἰσὶν αἰσχρὰ, ὥστε οὐδεμία ἐστὶ[ν]
ποιοῦντι παραίτησις, ἀλλὰ δεῖ φεύγειν τὴν πρᾶξιν τούτω[ν]
πάσῃ δυνάμει, κἂν δέῃ ἀποθανεῖν, πάντα παθόντα [τὰ]
δεινότατα. καὶ γὰρ τὸν Εὐριπίδου Ἀλκμαίωνα γελο[ῖα]
φαίνεται τὰ ἀναγκάσαντα μητροκτονῆσαι. ἐνίοτε δὲ χα-
λεπόν ἐστι διακρῖναι, τίνων δεινῶν φόβῳ τίνα τῶν αἰσχρῶ[ν]
ὑπομένειν ἄξιον, καὶ τίνα ἀντὶ τίνων αἱρησόμεθα· ἔτι χα-
λεπώ

λεπώτερον τὸ εὑρόντα τὸ προσῆκον ἐμμεῖναι τοῖς δεδογμένοις. καὶ γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἃ μὲν ἀναγκαζόμεθα ποιεῖν, μᾶλλον αἰσχρὰ, ἢ λυπηρὰ, ἃ δὲ προσδοκῶντες ποιοῦμεν, λυπηρά. διὰ τοῦτο γυναικὸς ἀνδρός ἐστι κατατολμῆσαι τῶν λυπηρῶν ὑπὲρ τοῦ μηδὲν αἰσχρὸν ὑπομεῖναι ποιῆσαι. ὅθεν ἐν ταῖς τοιαύταις πράξεσι καὶ ἐπαινοῦμέν τινας καὶ ψέγομεν ἐνίους, ἢ οὐδέτερον τούτων, ἀλλὰ συγγνώμης ἀξιοῦμεν. ἔστι τοίνυν ἁπλῶς μὲν ἀκούσια, ὁπόταν ἡ αἰτία αὐτῶν ἐν τοῖς ἐκτὸς ᾖ, καὶ ὁ πράττων μηδὲν συμβάλληται πρὸς τὴν πρᾶξιν· ἑκούσια δὲ, ὁπόταν ἡ αἰτία τῶν πράξεων πᾶσα ᾖ ἐν τῷ ποιοῦντι. ἃ δὲ δι' ἑαυτὰ μὲν οὐκ εἰσὶ θελητὰ, θέλομεν δὲ αὐτὰ κατά τινα καιρὸν καί τινων ἄλλων ἕνεκα, καθ' ἑαυτὰ μὲν ἀκούσιά εἰσι, νῦν δὲ καὶ ἀντὶ τῶνδε ἑκούσια. μᾶλλον δὲ δοκεῖ ἑκούσια εἶναι, ἢ ἀκούσια· αἱ γὰρ πράξεις ἀεὶ ἐν τοῖς μερικοῖς γίνονται, ἐν οἷς ἀεὶ καὶ ὁ καιρὸς, καὶ ὁ τόπος, καὶ ἡ αἰτία. ταῦτα δὲ ἑκουσίους τὰς τοιαύτας πράξεις ποιοῦσι. διὰ τὴν αὐτὴν δὲ αἰτίαν, δηλονότι τὸ περὶ τὰ μερικὰ εἶναι τὰς πράξεις, οὐκ ἔστιν εὐχερὲς ἀποδοῦναι, ποῖα αἰσχρὰ ποίων λυπηρῶν προκρίνειν ἄξιον. πολλαὶ γὰρ διαφοραὶ ἐν τοῖς μερικοῖς.

ΚΕΦ. β'.

Ἔτι περὶ ἑκουσίου, καὶ ἀκουσίου, καὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν θεωρουμένων.

ΔΟκεῖ δὲ καὶ τὰ καλὰ, καὶ τὰ ἡδέα, βίαιά τινα εἶναι, ὅτι αὐτὰ κινεῖ καὶ ἀναγκάζει ποιεῖν τοὺς ποιοῦντας τῷ κάλλει καὶ τῇ ἡδονῇ, ἔξωθεν ὄντα. οὐκ ἔστι δέ. εἰ γὰρ τοῦτο δώσομεν, πάντα ἂν εἴη βίαια. πάντα γὰρ ὅσα πράττομεν,

ἕνεκα τοῦ νομίζειν, ὅτι καλὰ, ἢ ἡδέα πράττομεν. καὶ μέν τινα λυπούμενοι πράττομεν, ὅσα ποιοῦμεν ἔξωθεν βιαζόμενοι, τινὰ δὲ μεθ' ἡδονῆς, ὅσα ἑκόντες αὐτοὶ ποιοῦμεν, τοῦ ἡδέος ἕνεκα. πάντα δὲ ἕνεκά τινος καλοῦ, ἢ ἡδέος ποιοῦμεν. καὶ γὰρ καὶ ἃ λυπηρὰ ποιοῦμεν ἀναγκαζόμενοι, τῆς ἡδονῆς ἕνεκα ποιοῦμεν· ποιοῦμεν γὰρ ἵνα φύγωμεν τὰ λυπηρότερα. τοῦτο δὲ τὴν ἡδονήν ἐστι διώκειν. διὰ τοῦτο οὐ δεῖ τὰ καλὰ καὶ ἡδέα βίαια λέγειν· ἄλλως τε καὶ γελοῖόν ἐστιν, αἴτια νομίζειν τῶν πράξεων τὰ ἔξωθεν καλὰ καὶ ἡδέα, καὶ μὴ ἑαυτὸν ὑπὸ τούτων ῥᾳδίως ἁλισκόμενον. ἀλλὰ τῶν μὲν καλῶν πράξεων, πολλάκις τις ἑαυτὸν αἰτιᾶται, τῶν δὲ αἰσχρῶν, οὐχ ἑαυτὸν, ἀλλὰ τὴν ἡδονήν. οὐκ ἔστι δὲ ἀκούσιον γάρ ἐστιν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἔξωθεν, οὐδὲν πρὸς τὴν πρᾶξιν συντελοῦντος τοῦ πράττοντος. τὰ δὲ δι' ἄγνοιαν γινόμενα, ζητητέον εἰ ἑκούσιά εἰσιν, ἢ ἀκούσια. ἔχει δὲ οὐ πάντα ὁμοίως· ἀλλὰ τὰ μὲν ἀκούσιά εἰσι, τὰ δὲ οὔτε ἑκούσια, οὔτε ἀκούσια, ἀλλὰ καλείσθω οὐχ ἑκούσια. καὶ ἀκούσια μὲν, ὅσα ποιήσαντες λυπούμεθα, γνόντες μετὰ τὸ ποιῆσαι καὶ μεταμελόμεθα. οὐχ ἑκούσια δὲ, ὅσα ποιοῦντες οὐ λυπούμεθα, καὶ μετὰ τὴν πρᾶξιν οὐ μεταμελόμεθα· ὁ γὰρ δι' ἄγνοιαν πράττων τι, μετὰ τὸ γνῶναι μὴ δυσχεραίνων τῇ πράξει, οὔτε ἑκὼν ἔπραξεν ὅγε μὴ ᾔδει, οὔτε ἄκων· οὐ γὰρ γνοὺς ἑαυτῷ δυσχεραίνει. διὰ τοῦτο οὐχ ἑκούσια τὰ τοιαῦτα καλείσθω. διαφέρει δὲ τὸ δι' ἄγνοιαν πράττειν, τοῦ ἀγνοοῦντα πράττειν. καὶ διὰ τοῦτο, τὸ μὲν δι' ἄγνοιαν πράττειν, ἢ ἀκούσιόν ἐστιν, ἢ οὐχ ἑκούσιον· τὸ δὲ ἀγνοοῦντα πράττειν, ἑκούσιόν ἐστι. καὶ γὰρ τὸ ἀγνοοῦντα πράττειν ἐστὶν, ἐπάν τις ὀργίζηται, ἢ μεθύῃ, ἢ

ἄλλω

ἄλλην τινὰ ποιῇ πονηρίαν. ἕτερος γὰρ οὐ δι' ἄγνοιαν, ἀλλὰ διὰ ἡδονήν, ἢ ἄλλο τι ποιεῖ ὃ ποιεῖ, ἀγνοῶν δέ. πᾶς οὖν μοχθηρὸς ἀγνοεῖ τίνα δεῖ πράττειν, καὶ τίνων ἀπέχεσθαι. καὶ διὰ τὴν τοιαύτην ἁμαρτίαν οἱ ἄνθρωποι ἄδικοι, ἢ ὅλως κακοὶ γίνονται. αἱ δὴ τοιαῦται πράξεις οὐκ εἰσὶν ἀκούσιοι· ἡ γὰρ ἐν τῇ προαιρέσει ἄγνοια, ἥ τις ἐστὶν αἰτία τῶν κακιῶν, οὐκ ἔστιν αἰτία τοῦ ἀκουσίου, ἀλλὰ τῆς μοχθηρίας. οὐ γὰρ τὸ καθόλου περὶ τῆς μέθης ἀγνοεῖν ὅτι πονηρὸν, αἴτιον γίνεται τοῦ ἀκουσίου· ἀλλὰ τὸ ἀγνοῆσαι μερικῶς τήνδε τὴν μέθοδον· οἷον, φέρε εἰπεῖν, οὐκ εἰδότα μέχρι πόσου πόντας ἔνι μεθύειν. τοῦτο γὰρ καὶ συγγνώμης ἀξιοῦται καὶ ἐλέου· ὁ γὰρ οὕτως ἀγνοήσας, δι' ἄγνοιαν ποιεῖ ὃ ποιεῖ, καὶ ἀκουσίως πράττει. δεῖ δὲ διορίσαι, τίνα καὶ πόσα ἐστὶν, ἃ ἀγνοοῦντες ἀκουσίως πράττομεν· τὸ αὐτοῦ πρόσωπον τοῦ πρὸς ὄντις ποιεῖ ὃ ποιεῖ, τὸ πρᾶγμα ὃ ποιεῖ, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ διά τινος ὀργάνου ποιεῖ, καὶ τὸ οὗ ἕνεκα, οἷον σωτηρίας, καὶ πῶς, δηλαδὴ τὸν τρόπον, οἷον, ἠρέμα ἢ σφόδρα. ἅπαντα μὲν οὖν ταῦτα οὐδεὶς ἂν ἀγνοήσειεν, εἰ μὴ μαίνοιτο· ἐνδέχεταί δέ τινα τούτων ἀγνοεῖν καὶ σωφρονοῦντα· ὥσπερ ἀγνοεῖ τις πολλάκις αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ὃ πράττει, καθάπερ οἱ ἐξειπόντες τὰ μυστήρια· λέγοντας γὰρ περὶ ἄλλων συγχυθῆναί φασι, καί τι καὶ περὶ τῶν μυστηρίων παραφθέγξασθαι, μὴ συνορῶντες ὃ λέγουσιν, ἢ καὶ ἀγνοοῦντες ὅτι ἀπόρρητα ἦν. οὗτοι γὰρ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα γινόμενον ἀγνοοῦσιν· οὐ γὰρ γινώσκουσιν, ὅτι τὰ μυστήρια ἐξάγουσι. καί τις ἀφῆκε πρός τινα καταπέλτην, δεῖξαι βουλόμενος αὐτὸν, καὶ τυχὼν, ἀπέκτεινε· καί τις τὸν υἱὸν τὸν ἑαυτοῦ οἰηθεὶς πο-

πολέμιον εἶναι, ὥσπερ ἡ Μερόπη, ἢ λελογχωμένον τὸ δόρυ νο-
μίσας, ἄνευ λόγχης εἶναι, ἢ κίσηριν τὸν λίθον ὑπολαβὼν,
ἐπὶ σωτηρίᾳ πέμψας, ἀπέκτεινεν· ὁ τοίνυν τι τούτων ἀ-
γνοῶν, ἐν οἷς ἡ πρᾶξις, ἄκων ἐποίησε. κυρίως δὲ ἄκων, ὅταν
τὰ κυριώτατα ἀγνοῇ τῶν περὶ τὸ πρᾶγμα· κυριώτατα δὲ,
τὰ πρόσωπα, καὶ τὸ ἔργον, ἐν οἷς ἡ πρᾶξις, καὶ τὸ οὗ ἕνεκα. ἀ
ἵνα εἰ ἀγνοεῖ καὶ προσέτι μεταμέλοι αὐτῷ ἐφ' οἷς ἐποίησεν,
κυρίως ἄκων ἐποίησε· τοιούτου δὲ ὄντος τοῦ ἀκουσίου, τὸ ἑκού-
σιόν ἐστιν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ, εἰδότι τὸ καθ' ἕκαστα, ἐν οἷς ἡ
πρᾶξις. οὐ γὰρ καλῶς λέγεται ἀκούσια εἶναι, ἃ ποιοῦμεν
ὑπὸ θυμοῦ κινούμενοι, ἢ ἐπιθυμίας, γινώσκοντες πάντα τὰ
κατὰ μέρος, δι' ὧν, καὶ ἐν οἷς πράττομεν. εἰ γὰρ τοῦτο δοίημεν,
πρῶτον μὲν οὐδὲν τῶν ἀλόγων ζώων ἑκούσιόν τι πράττειν
ἐροῦμεν· ἀεὶ γὰρ ἐπιθυμίᾳ καὶ θυμῷ πράττει. ὁμοίως δὲ καὶ
τοὺς παῖδας· ἔπειτα καὶ ἐφ' ἡμῖν ἄτοπον συμβαίνει. ἢ γὰρ
οὐδὲν ἑκουσίως πράττομεν τῶν δι' ἐπιθυμίαν, ἢ θυμὸν, ἢ τὰ
καλὰ μὲν ἑκουσίως, τὰ φαῦλα δὲ ἀκουσίως. τῶν γὰρ ἀπὸ
ἐπιθυμίας ἢ θυμοῦ, τὰ μὲν ἀγαθὰ, τὰ δὲ φαῦλα. εἰ
μὲν οὖν τὰ καλὰ μόνον ἑκουσίως πράττομεν, τὰ φαῦλα δὲ
ἀκουσίως, γελοῖον εἰπεῖν. ἓν γὰρ τὸ αἴτιον θυμὸς, ἢ ἐπιθυ-
μία. τὸ δὲ ἑκούσιον, καὶ ἀκούσιον ἡ διαφορὰ τοῦ αἰτίου ποιεῖ, τῷ
τὸ μὲν ἔνδον εἶναι, τὸ δὲ ἔξωθεν. εἰ δὲ πάντα ἀκούσια, πῶς
οὐκ ἄτοπον, ἀκουσίως ὀρέγεσθαι λέγειν, ὧν δεῖ ὀρέγεσθαι; ἔστι
γὰρ εἰς δέον χρήσασθαι τῇ ἐπιθυμίᾳ, καὶ τῷ θυμῷ, καὶ δεῖ ὀρ-
γίζεσθαι ἐπί τισι, καὶ ἐπιθυμεῖν τινῶν, οἷον ὑγιείας, ἢ μαθή-
σεως. ἅπερ ἀκούσια λέγειν οὐκ εὔλογον. τὰ γὰρ ἀκούσια,
λυπηρά· τὰ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν, ἡδέα. ἐπεὶ ἀκούσια μὲν

τὰ κα

τὰ κατὰ θυμὸν ἁμαρτηθέντα, διέφερεν ἂν τῶν ἀπὸ τοῦ λογισμοῦ ἁμαρτανομένων, κατὰ τὴν ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου διαφοράν. διαφέρει γὰρ οὐδέν· καὶ γὰρ ταῦτα ὁμοίως ἐκείνοις φευκτά, ὃ τοῦ ἑκουσίου ἐστί, καὶ ψόγων ἄξια οὐδὲν ἧττον· ὅπερ οὐκ ἂν ἦν, εἰ διέφερεν ὡς ἑκούσιον ἀκουσίου· ἔτι δὲ τὰ ἄλογα πάθη καὶ ἀνθρωπινά εἰσιν, ὥσπερ ὁ λογισμός· ἀπὸ τούτων δὲ τῶν παθῶν, θυμοῦ δηλονότι καὶ ἐπιθυμίας, πᾶσαι αἱ ἀνθρώπιναι γίνονται πράξεις. ταύτας τοίνυν ἀκουσίους λέγειν, ἄτοπον.

ΚΕΦ. γʹ.

Περὶ προαιρέσεως.

ΕΠεὶ δὲ περὶ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου διωρισάμεθα, μετὰ ταῦτα ἀκόλουθον ἂν εἴη περὶ τῆς προαιρέσεως διαλαβεῖν. ἡ γὰρ προαίρεσις οἰκείως ἔχει πρὸς τὴν ἀρετήν, καὶ τῷ ταύτης κανόνι δυνησόμεθα κρίνειν τὰ ἤθη, καὶ τὰς πράξεις.

Ἡ προαίρεσις τοίνυν ἑκούσιον μὲν ἐστιν, οὐκ ἔστι δὲ αὐτὸ τὸ ἑκούσιον, ἀλλά τι τῶν τοῦ ἑκουσίου. τὸ γὰρ ἑκούσιον ἐπὶ πλέον ἐστὶ τῆς προαιρέσεως. καὶ δῆλον· τὸ μὲν γὰρ ἑκούσιον καὶ ζώοις ἀλόγοις, καὶ παισί, καὶ τελείοις τὸν νοῦν πρόσεστι· ποιοῦσι γὰρ καὶ οἱ παῖδες καὶ τἄλλα ζῶα ἑκουσίως. ἡ δὲ προαίρεσις μόνοις τοῖς κρίνειν δυναμένοις καὶ βουλεύεσθαι εἰδόσι πρόσεστιν· ἡ γὰρ μεταβολῆς ὄρεξις, προαίρεσις καλεῖται. ἄλλως τε, καὶ τὰ ἐξαίφνης ὑφ᾽ ἡμῶν γινόμενα μὴ προβουλευσαμένων, ἑκούσια μὲν λέγονται, προαιρετὰ δὲ οὐδαμῶς.

Οὐ γάρ ἐστιν ἡ προαίρεσις θυμός, ἢ ἐπιθυμία, ἢ βούλησις, ἢ δόξα, καθώς τινες ὑπειλήφασιν.

Ὁ μὲν

Ὁ μὲν γὰρ θυμὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία κοινή ἐστι καὶ ἡμῖν καὶ τοῖς ἀλόγοις. προαίρεσις δὲ οὐδαμῶς. ἔτι δὲ καὶ ὁ ἀκρατὴς οὐ λέγεται προαιρούμενος πράττειν ἃ πράττει, ἀλλ' ἐπιθυμῶν· ὁ δὲ ἐγκρατὴς λέγεται πράττειν προαιρούμενος, οὐκ ἐπιθυμῶν. ἔτι προαιρέσει μὲν ἐπιθυμία ἐναντίον ἐστί· καὶ γὰρ προαιρούμεθα πολλάκις ἐναντία ὧν ἐπιθυμοῦμεν· ἐπιθυμία δὲ ἐπιθυμίας οὐκ ἔστιν ἐναντίον· ἡ ἄρα προαίρεσις οὐκ ἔστιν ἐπιθυμία. ἔτι ἡ μὲν ἐπιθυμία λυπηρά ἐστι, καὶ τὸ ἡδὺ ἀεὶ ἀντικείμενον ἔχει· πρὸς αὐτὸ γὰρ ἀεὶ φέρεται· ἡ δὲ προαίρεσις οὔτε λυπηρά ἐστιν, οὔτε τὸ ἡδὺ ἀντικείμενον ἔχει.

Ἔτι δὲ οὐδὲ ὁ θυμὸς προαίρεσίς ἐστι, καὶ πολλῷ μᾶλλον, ἢ ἡ ἐπιθυμία· ἥκιστα γὰρ διὰ θυμὸν γινόμενα κατὰ προαίρεσιν εἶναι δοκεῖ.

Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ βούλησίς ἐστιν ἡ προαίρεσις. καίτοι ἔγγιστα εἶναι ταῦτα δοκεῖ. ἡ μὲν γὰρ προαίρεσις οὐκ ἔστι τῶν ἀδυνάτων· οὐ γὰρ προαιρούμεθα ἵπτασθαι, ἢ ἀθάνατοι εἶναι, ἀλλὰ βουλόμεθα· ὁ γὰρ τὰ τοιαῦτα προαιρούμενος δοκοίη ἂν ἠλίθιος εἶναι· ἡ προαίρεσις ἄρα οὐκ ἔστι βούλησις. καὶ βουλόμεθα μὲν πολλάκις ἅπερ οὐχ ἡμεῖς αὐτοὶ, ἀλλ' ἕτεροι, ποιοῦσιν, οἷον ὑποκριτήν τινα νικᾶν τῶν ἐν τῇ σκηνῇ, ἢ ἀθλητήν· προαιρεῖται δὲ ταῦτα οὐδεὶς, ἀλλ' ὅσα οἴεται γενέσθαι ἂν δι' αὐτοῦ. ἔτι ἡ μὲν βούλησις τοῦ τέλους ἐστὶν ἀεὶ, ἡ δὲ προαίρεσις τῶν πρὸς τὸ τέλος φερόντων. βουλόμεθα μὲν γὰρ τὴν ὑγίειαν, προαιρούμεθα δὲ ἃ πρὸς αὐτὴν φέρει, καὶ δι' ὧν ἐστιν ὑγιαίνειν. καὶ τὴν μὲν εὐδαιμονίαν καὶ βουλόμεθα καὶ φαμὲν βούλεσθαι

προαιρεῖσθαι δ' οὐ λέγομεν· ἐπεὶ μηδὲ ἁρμόζει. καὶ ὅλως ἔοικεν ἡ προαίρεσις τῶν ἐφ' ἡμῖν εἶναι.

Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ δόξα ἐστίν. ἡ μὲν γὰρ δόξα περὶ πάντα ὁμοίως ἐστὶ καὶ τὰ ἀΐδια, καὶ τὰ ἐφ' ἡμῖν, καὶ τὰ ἀδύνατα· ἡ δὲ προαίρεσις, τῶν ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ μόνων. ἔτι ἡ δόξα τῷ ψευδεῖ καὶ τῷ ἀληθεῖ διαιρεῖται· τὴν μὲν γὰρ τῶν δοξῶν ἀληθῆ λέγομεν, τὴν δὲ ψευδῆ. ἡ δὲ προαίρεσις τῷ ἀγαθῷ καὶ τῷ κακῷ μᾶλλον διαιρεῖται· τὴν μὲν γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ λέγομεν, τὴν δὲ τοῦ κακοῦ. τῇ μὲν οὖν καθόλου δόξῃ ταυτὸν εἶναι τὴν προαίρεσιν, οὐδενὶ δοκεῖ. οὐ μόνον δὲ τῇ καθόλου δόξῃ οὐκ ἔστι ταυτὸν, ἀλλ' οὐδέ τινι.

Ἀπὸ μὲν γὰρ τῆς προαιρέσεως ποιοί τινες γινόμεθα· τῷ γὰρ προαιρεῖσθαι τὰ κακὰ, κακοὶ γινόμεθα, καὶ τῷ προαιρεῖσθαι τὰ ἀγαθὰ, ἀγαθοί. ἀπὸ δὲ τῆς δόξης, οὐκ ἔτι. ἔτι προαιρούμεθα μὲν πράττειν τι, ἢ μὴ πράττειν, λαβεῖν τι, ἢ φυγεῖν ἢ τῶν τοιούτων· δοξάζομεν δὲ τί ἐστιν ὃ προαιρούμεθα, ἢ ἄλλο τι, ἢ τίνι συμφέρει, ἢ πῶς. λαβεῖν δὲ, ἢ φυγεῖν τι, ἢ ἑλέσθαι, οὐκ ἔστι τῆς δόξης· ἡ ἄρα προαίρεσις οὐκ ἔστι δόξα. ἔτι ἡ μὲν προαίρεσις ἐπαινεῖται, ὅταν προαιρώμεθα ἃ δεῖ· ἡ δὲ δόξα ἐπαινεῖται, ὅταν δοξάζωμεν τὰ ἀληθῆ. ἔτι, προαιρούμεθα μὲν, ἃ σφόδρα γινώσκομεν ἀγαθὰ εἶναι, δοξάζομεν δὲ, ἃ οὐ πάνυ γινώσκομεν ἀληθῆ εἶναι. ἔτι ὁ αὐτὸς οὐχ ὁμοίως προαιρεῖται καὶ δοξάζει· δοξάζει γὰρ πολλάκις καλῶς, δοξάζων τὰ ἀληθῆ, προαιρεῖται δὲ τὰ φαῦλα. οὐκ ἄρα ταυτὸν δόξα καὶ προαίρεσις. εἰ δὲ πολλάκις ἡ δόξα προηγεῖται τῆς προαιρέσεως ἢ παρακολουθεῖ, οὐ διὰ τοῦτο ταυτὸν ἔσται

δόξα καὶ προαίρεσις. τοῦτο γὰρ οὐδὲν κωλύει διάφορα εἶναι.

ΚΕΦ. δ'.

Περὶ προαιρέσεως, τί ἐστι καὶ περὶ τίνα, καὶ περὶ βουλεύσεως.

Ἐπεὶ δὲ οὔτε ἐπιθυμία ἐστὶν ἡ προαίρεσις, οὔτε θυμός, οὔτε βούλησις, οὔτε δόξα, ζητητέον τί ἐστιν, ἢ ποῖόν τί ἐστι. φαίνεται μὲν οὖν, ὅτι ἑκούσιόν ἐστιν, οὐκ αὐτὸ τὸ ἑκούσιον, καθὼς εἴρηται. οὐ γὰρ πᾶν ἑκούσιον προαιρετόν· ἀλλὰ τῶν ἑκουσίων ἐκεῖνο μόνον προαιρετὸν καλεῖται, ὃ προβουλευόμενοι ποιοῦμεν· ἡ γὰρ προαίρεσις, μετὰ λόγου καὶ διανοίας. φαίνεται δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος· τὸ γὰρ προαιρετὸν δοκεῖ σημαίνειν τὸ πρὸ ἑτέρων αἱρετόν.

Τούτων δὲ ὑποκειμένων, ζητητέον, πότερον περὶ πάντων δυνατὸν βουλεύσασθαι, ἢ περὶ ἐνίων οὐ δυνατόν· ἵνα γνῶμεν ἐντεῦθεν, τίνων ἐστὶν ἡ προαίρεσις, καὶ τίνων οὐκ ἔστι. τῶν γὰρ βουλευτῶν καὶ ἡ προαίρεσίς ἐστι. βουλευτὸν δὲ λέγω, περὶ οὗ βουλεύεται οὐχ ἠλίθιος ἢ μαινόμενος, ἀλλ' ὁ νοῦν ἔχων.

Ἡ τοίνυν βουλὴ οὔτε περὶ τῶν ἀϊδίων ἐστίν, οἷον περὶ τοῦ κόσμου· οὐδεὶς γὰρ βουλεύεται πῶς δεῖ κινεῖσθαι τὰ οὐράνια σώματα, ἢ περὶ τῶν ἀδυνάτων ἄλλως εἶναι, οἷον περὶ τὰς πλευρὰς τοῦ τετραγώνου καὶ τῆς διαμέτρου, ποιῆσαι λόγον τινὰ ἔχειν πρὸς ἀλλήλας, ὃν ἀριθμὸς πρὸς ἀριθμόν.

Οὔτε περὶ τῶν κινουμένων ἀεὶ ὡσαύτως, ἢ ἀνάγκῃ, ἢ φύσει, ἢ δι' ἄλλην τινὰ αἰτίαν, οἷον τροπῶν καὶ ἀνατολῶν.

Ἀλλ'

Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῶν ἄλλοτε ἄλλως ἐχόντων βουλευσόμεθα, οἷον αὐχμῶν καὶ ὄμβρων.

Οὐδὲ τῶν ἀπὸ τῆς τύχης, οἷον θησαυροῦ εὑρέσεως· ὅτι οὐδὲν τούτων ἐφ' ἡμῖν ἐστιν, οὐδὲ ἀνθρώπινον.

Καὶ μὴν οὐδὲ περὶ τῶν ἀνθρωπικῶν πάντων βουλευσόμεθα, ἀλλὰ μόνον περὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν, καὶ ἅπερ ἂν αὐτοὶ πράξαιμεν, ἢ δι' ἡμῶν, αὐτῶν, ἢ δι' ἑτέρων. οὐ γὰρ Λακεδαιμόνιοι περὶ τῆς τῶν Σκυθῶν πολιτείας βουλεύονται, πῶς ἂν Σκύθαι ὀρθῶς πολιτεύοιντο. οὐδὲν γὰρ τῶν εἰρημένων δι' ἡμῶν ἂν γένοιτο. βουλευόμεθα δὲ περὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν πρακτῶν, ἅτινα γνωσόμεθα.

Οὕτω τρία εἰσὶ τὰ αἴτια ἐν τοῖς οὖσι, φύσις, ἀνάγκη, καὶ τύχη· ἔτι δὲ νοῦς καὶ πᾶν τὸ δι' ἀνθρώπου, οἷον τέχνη, ἢ ἄλλη τις πρᾶξις. οἱ δὲ ἄνθρωποι βουλεύονται οὔτε περὶ ὧν αἰτία ἡ φύσις, οὔτε περὶ ὧν ἡ ἀνάγκη αἰτία, ἢ ὧν ἡ τύχη· ἀλλὰ περὶ μόνων ἐκείνων, ὧν αἰτία ἐστὶν ἡ ἀνθρωπίνη μέθοδος, καὶ ἡ πρᾶξις.

Ἔτι δὲ, οὐδὲ περὶ πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων μεθόδων οἱ ἄνθρωποι βουλεύονται. περὶ γὰρ τὰς ἀκριβεῖς καὶ αὐτάρκεις τῶν ἐπιστημῶν οὐκ ἔστι βουλή, οἷον περὶ τῶν γραμμάτων. οὐ γὰρ διστάζομεν πῶς γραπτέον· ὅτι ἐγνωσμένον ἐστὶν ἀκριβῶς, καὶ ὡρισμένα εἰσὶ τὰ σημεῖα.

Ἀλλ' ὅσα γίνονται ὑφ' ἡμῶν δυνάμενα πολλαχῶς γενέσθαι, περὶ τούτων βουλευόμεθα· οἷον περὶ τῶν κατὰ τὴν ἰατρικὴν πράξεων, αἵτινες οὐ πάνυ εἰσὶν ὡρισμέναι, ἢ τὴν χρηματιστικὴν πολλαχῶς τὰς δυνατὰς χρηματίσασθαι· ἢ τὴν κυβερνητικὴν, ἢ γυμναστικὴν· καὶ μᾶλλον περὶ τῶν κατὰ τὴν κυ-

βερνητικὴν βουλευσόμεθα, ἢ τὴν γυμναστικήν. ἐπεὶ καὶ ἔλαττόν ἐστιν ἀκριβὴς ἡ κυβερνητική· καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ὁμοίως. πλέον δὲ περὶ τῶν κατὰ τὰς τέχνας βουλευσόμεθα, ἢ τὰς ἐπιστήμας. πλέον γὰρ διστάζομεν ἐν ταῖς τέχναις, ὅτι ἔλαττόν εἰσιν ὡρισμέναι τῶν ἐπιστημῶν.

Τὸ δὲ βουλεύεσθαι, ἐστὶ μὲν τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνδεχομένων γίνεσθαι. ὅταν δὲ καὶ ἐπὶ τούτων ὁ τρόπος ἄδηλος, ἢ πῶς δηλονότι γενήσεται, καὶ ἐν οἷς, οὐκ ἔστι δυνατὸν τὴν βούλευσιν ὡρισμένην εἶναι.

Διὰ τοῦτο καὶ συμβούλους παραλαμβάνομεν, ὅταν ᾖ περὶ μεγάλων ἡ βουλή. καὶ γὰρ ἀπιστοῦμεν ἡμῖν αὐτοῖς ὡς οὐχ ἱκανοῖς περὶ τοῦ πράγματος διαγνῶναι.

Βουλευόμεθα δὲ οὐ περὶ τελῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὰ τέλη. ὁ γὰρ ἰατρὸς οὐ βουλεύσεται δοῦναι τὴν ὑγίειαν τῷ κάμνοντι· οὐ γὰρ ἐνδέχεται πρὸς ἄλλο τι βλέπειν τὸν ἰατρόν. καὶ τούτου χάριν οὐ χρείαν ἔχει βουλεύσεως· ἀλλὰ περὶ τῶν φερόντων εἰς τὴν ὑγίειαν, περὶ τούτων βουλεύεται, ἅτινα πολλαχῶς ἐνδέχεται γενέσθαι. ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ῥήτωρ οὐ βουλεύσεται περὶ τῆς πειθοῦς, ἀλλὰ περὶ τῶν φερόντων εἰς τὴν πειθώ. καὶ ὁ πολιτικὸς οὐ καθίζει τὴν βουλὴν, ἵνα γνῷ περὶ τῆς εὐνομίας· δεῖ γὰρ καλῶς τὰ πράγματα αὐτὸν διοικῆσαι· ἀλλὰ περὶ τῶν συνισταντων τὴν εὐνομίαν βουλεύσεται.

Καὶ ὅλως πάντες οἱ τοιοῦτοι τὸ μὲν τέλος ὑποτιθέασι, ζητοῦσι δὲ πῶς, καὶ διὰ τίνων ἀφίξονται πρὸς αὐτό. καὶ πολλῶν ὄντων δι' ὧν ἐστι τυχεῖν τοῦ σκοποῦ, ζητοῦσι διὰ τίνος ῥᾷστα καὶ κάλλιστα τὸ τέλος εὑρήσουσιν. ὅταν δὲ δι' ἑνὸς

ἐνδε-

ἐνδέχεται μόνον, ὅτε οὐ τοῦτο ζητοῦσιν, ἀλλὰ τὸν τρόπον πῶς χρησόμεθα αὐτῷ, καὶ τίνι πράξει μεταχειρισάμενοι, διὰ τούτου τοῦ τέλους τευξόμεθα. καὶ πάλιν ἐκείνην τὴν πρᾶξιν διὰ τίνος ἐργασόμεθα, κἀκεῖνο διὰ τίνος· ἕως ἂν ἔλθωμεν ἐπὶ τὸ ἀμέσως γινόμενον, καὶ οὐ δι' ἄλλου, ὅ ἐστι τὸ πρῶτον αἴτιον τοῦ τέλους, ὅπερ τελευταῖον εὑρίσκεται. οὕτω γὰρ ὁ βουλευόμενος ἀπὸ τοῦ τέλους ἀρχόμενος, διὰ τῶν πρὸς τὸ τέλος ὁδεύει, μέχρι τοῦ πρώτου αἰτίου τὴν πρᾶξιν πᾶσαν ἀναλύων, καθάπερ οἱ μαθηματικοὶ τὰ διαγράμματα.

Ἔστι τοίνυν ἡ μὲν βούλευσις ζήτησίς τις· πᾶσα δὲ ἡ ζήτησις οὐκ ἔστι βούλευσις. καίτοι, καθὼς εἴρηται, τρόπον τινὰ ὁμοίως καὶ ὁ βουλευόμενος, καὶ ὁ μαθηματικὸς ἀναλύει· καὶ ὃ ἔσχατον εὑρίσκεται ἀναλύοντι, τοῦτο ἔργον πρῶτον γίνεται τῷ βουλευομένῳ· καθάπερ ὁ μαθηματικὸς, πρὸς ὃ ἔσχατον ἀφίξεται ἀναλύων, τοῦτο ὑποτιθεὶς, καὶ ἀπὸ τούτου διὰ τῶν ἄλλων ὁδεύων, ἀποδείκνυσι τὸ προκείμενον· καὶ ἄμφω δὲ, εἰ ἀναλύοντες ἀδυνάτοις ἐντύχοιεν, ἀφίστανται τοῦ ζητήματος. οἷον, εἰ χρημάτων δεήσει πρὸς τὸ ζητούμενον τέλος, ὃ τούτων δίχα οὐκ ἔνι γενέσθαι, ἀδύνατον δὲ φανείη ταῦτα πορισθῆναι, περὶ τοῦ τρόπου οὐκ ἔτι ζητοῦσιν, ἀλλ' ἀφίστανται· εἰ δὲ δυνατὸν, ἐγχειροῦσι πράττειν. ἐκεῖνα δὲ δυνατὰ καλοῦμεν, ἃ δι' ἡμῶν γένοιτ' ἄν. τὰ γὰρ διὰ τῶν φίλων τρόπον τινὰ δι' ἡμῶν γίνονται. ἡ γὰρ αἰτία καὶ τούτων ἐν ἡμῖν ἐστι. βουλευόμεθα δὲ, καθὼς εἴρηται, ποτὲ μὲν περὶ τῶν ὀργάνων, ποτὲ δὲ περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν, καὶ ἁπλῶς ποτὲ μὲν περὶ τῶν φερόντων εἰς τὸ

λ. iij. τέλος,

τέλος, πῶς ἂν ληφθεῖεν· ποτὲ δὲ περὶ τοῦ τρόπου, πῶς χρησόμεθα αὐτοῖς, ἢ διὰ τίνος.

Φαίνεται δὴ ἀπὸ τῶν εἰρημένων, μὴ εἶναι τὸ τέλος βουλευτόν. βουλευτὰ μὲν γάρ εἰσιν, ὧν κύριος ὁ ἄνθρωπός ἐστι ποιῆσαι, ἢ μή. ὧν δὲ ὁ ἄνθρωπος κύριός ἐστιν, ἐκεῖναι πράξεις ἀνθρώπιναί εἰσιν. αἱ δὲ ἀνθρώπιναι πράξεις ἄλλων ἕνεκα γίνονται· αἳ δ' ἄλλων ἕνεκα γίνονται, οὐκ εἰσὶ τέλη· τὸ βουλευτὸν ἄρα οὐκ ἔστι τέλος. οὔτε τοίνυν τὸ τέλος ἐστὶ βουλευτὸν, οὔτε τῶν πρὸς τὸ τέλος, ὅσα καθ' ἕκαστα· οἷον εἰ ἄρτος τοῦτο, εἰ πέπεπται, εἰ πεποίηται ὡς δεῖ. ταῦτα γὰρ αἰσθήσει γινώσκομεν, οὐ βουλῇ, καὶ κρίσει. εἰ δὲ περὶ τούτων ἀεὶ βουλεύσεται, εἰς ἄπειρον ἥξει.

Τὸ μὲν οὖν βουλευτὸν, τοῦτό ἐστι. τὸ δὲ προαιρετόν ἐστι βουλευτὸν ὡρισμένον. τὸ γὰρ ἀπὸ τῆς βουλῆς προκριθὲν, προαιρετὸν καλεῖται. μετὰ γὰρ τὸ προκρῖναι ὃ δέον γίνεσθαι, οὐκ ἔτι περὶ τοῦ πράγματος βουλευόμεθα, ἀλλὰ γινώσκομεν ὡρισμένως ὡς δεῖ ποιεῖν. ἀνάγομεν γὰρ τὴν μὲν τοῦ πράγματος τοῦ ζητουμένου ἀρχὴν εἰς τὴν ἡμετέραν βούλησιν· τὴν δὲ ἡμετέραν κρίσιν καὶ βούλησιν, εἰς τὴν προαίρεσιν, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ ἤδη τῆς πράξεως. τοῦτο δὲ δῆλον καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν, ἃς Ὅμηρος ἐν ταῖς ῥαψῳδίαις ἐμιμεῖτο. εἰσάγει γὰρ τοὺς βασιλεῖς μετὰ τὴν βουλὴν τὸ προκριθὲν ἀπαγγέλλοντας τῷ δήμῳ, ὥσπερ τῇ προαιρέσει, ὥστε πραχθῆναι. ἐπεὶ τοίνυν τὸ προαιρετὸν, βουλευτόν ἐστιν, ὀρεκτὸν τῶν ἐφ' ἡμῖν δηλονότι, ὃ μετὰ τὴν βουλὴν ὀρεγόμεθα δυνάμενοι τοῦτο ποιῆσαι, φανερὸν, ὅτι ἡ προαίρεσις εἴη ἂν ὄρεξις βουλευτικὴ τῶν ἐφ' ἡμῖν. ἐκ

τοῦ βου-

τοῦ βουλεύσασθαι γὰρ κρίναντες, ὀρεγόμεθα κατὰ τὴν βούλευσιν. οὗτος μὲν οὖν ὁ ὁρισμὸς τῆς προαιρέσεως, ὡς ἐν τύπῳ. εἴρηται δὲ καὶ περὶ ποιά ἐστιν, ὅτι τὰ πρὸς τὸ τέλος.

ΚΕΦ. ε'.

Περὶ βουλήσεως καὶ βουλητοῦ.

ΔΕῖ δὲ καὶ περὶ τῆς βουλήσεως εἰπεῖν ἤδη. ὅτι μὲν οὖν ἡ βούλησις τοῦ τέλους ἐστὶν, ἀπὸ τῶν προειρημένων ἐδείχθη.

Ἀμφισβητεῖται δὲ πότερον παντὸς τέλους, οὗ τις ἂν ἐθέλοι τυχεῖν, ἡ βούλησίς ἐστι, ἢ τοῦ ἀγαθοῦ μόνου.

Καὶ τίνων τοῖς μὲν λέγουσιν αὐτὴν τοῦ ἀγαθοῦ μόνου, τοῖς δὲ τοῦ δοκοῦντος, ἢ ὄντος δὲ, ἢ μὴ ὄντος. συμβαίνει δὲ τοῖς μὲν λέγουσι τὸ ἀγαθὸν μόνον βουλητὸν εἶναι, τὸ κακὸν λέγειν μὴ εἶναι τῷ μοχθηρῷ βουλητόν. καίτοι βουλητόν ἐστιν αὐτῷ.

Τοῖς δὲ λέγουσι τὸ δοκοῦν ἀγαθὸν ἐκεῖνο εἶναι τὸ βουλητὸν, οὐ δι' ἑαυτὸ, ἀλλὰ μόνον τὸ ἑκάστῳ δοκοῦν, ἐπειδὴ ἄλλῳ ἄλλο δοκεῖ ἀγαθὸν, καὶ τὸ αὐτὸ τῷ μὲν ἀγαθὸν δοκεῖ, τῷ δὲ κακὸν, ἢ ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος τὰ ἐναντία ἀγαθὰ νομίζει πολλάκις, καὶ οὕτως οὐδὲν ἔσται βουλητὸν φύσει καὶ δι' ἑαυτό.

Εἰ δὲ ταῦτα οὐ δοκεῖ εἰκότα εἶναι, ἐκεῖνο ἐροῦμεν· βουλητὸν μὲν εἶναι φύσει καὶ ἀληθείᾳ καὶ δι' ἑαυτὸ, τὸ ἀγαθόν· πῇ δὲ καὶ ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων τὸ δοκοῦν ἀγαθὸν βουλητόν ἐστιν· εἰ γὰρ καὶ τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν, ἀλλὰ κατά τινα περιστάσιν ἀγαθόν ἐστιν, οἷον τὸ λωποδυτεῖν, κακὸν μὲν ἐστι τῇ φύσει, τῷ λωποδύτῃ δὲ, καὶ κατά τινα καιρὸν, ἀγαθόν·

θόν. διὰ τοῦτο καὶ δοκεῖ ἀγαθὸν ἁπλῶς εἶναι· καθόσον δὲ ἀγαθὸν, καὶ βουλητόν ἐστιν. ὥστε συμβαίνει τὸ δοκοῦν ἀγαθὸν πῃ εἶναι βουλητόν. τῷ μὲν οὖν σπουδαίῳ, τὸ ἀληθῶς ἀγαθὸν βουλητόν ἐστι, τῷ δὲ φαύλῳ, τὸ τυχόν.

Ὥσπερ ἔχει καὶ ἐπὶ τῶν σωμάτων· τοῖς μὲν ὑγιαίνουσι καὶ εὖ ἔχουσι τὰ σώματα ὑγιεινὰ δοκεῖ, τὰ κατ᾽ ἀλήθειαν ὑγιεινὰ, τοῖς δὲ ἐπινόσοις, ἕτερα· ὁμοίως δὲ καὶ πικρὰ καὶ γλυκέα, τοῖς μὲν ὑγιαίνουσι τὰ ὄντα πικρὰ τῇ φύσει καὶ γλυκέα, τοιαῦτα δοκεῖ, ὁμοίως καὶ θερμὰ καὶ βαρέα, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστα· τοῖς δὲ νοσοῦσι τὰς αἰσθήσεις, ἑτεροῖα. οὕτω τοίνυν καὶ ἐπὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡδέων καὶ κακῶν· ὁ μὲν σπουδαῖος τὰ ὄντα νομίζει καὶ τὰ ἀληθῆ, ὁ δὲ φαῦλος τἀναντία πολλάκις· καθ᾽ ἑκάστην γὰρ τῶν ψυχικῶν διαθέσεων ἐστί τι ἴδιον ἀγαθὸν, καὶ ἡδύ· καὶ τούτῳ διαφέρει τῶν φαύλων ὁ σπουδαῖος, ὅτι διακρίνει τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἡδέος, καὶ τὸ ἀληθὲς ἐν πᾶσιν ὁρᾷ, καθάπερ κανὼν καὶ μέτρον αὐτῶν γινόμενος. οἱ δὲ φαῦλοι, μὴ δυνάμενοι τὸ ἀληθὲς συνιδεῖν, ὑπὸ τῆς ἡδονῆς ἀπατῶνται, νομίζοντες ἀγαθὰ τὰ ἡδέα, οὐκ ὄντα φύσει ἀγαθά· ὁμοίως δὲ καὶ τὰ λυπηρὰ φεύγουσιν, οὐκ ὄντα φύσει πονηρὰ καὶ φαυλά.

ΚΕΦ. ϛʹ.

Ὅτι καὶ ἡ ἀρετὴ, καὶ ἡ κακία ἑκούσιον.

Ἐπεὶ δὲ τὰ μὲν τέλη βουλητὰ, τὰ δὲ πρὸς τὰ τέλη βουλευτὰ καὶ προαιρετὰ, φανερὸν ὅτι αἱ πράξεις αἱ περὶ τὰ βουλευτὰ καὶ προαιρετὰ, κατὰ προαίρεσιν εἶεν ἂν καὶ ἑκούσιοι. τοιαῦται δὲ αἱ κατ᾽ ἀρετὴν πράξεις· περὶ γὰρ

τὰ βου-

τὰ βουλευτὰ καὶ προαιρετὰ γίνονται. ἐφ' ἡμῖν ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία. αἱ γὰρ πράξεις, δι' ὧν ἐθίζομεν ἑαυτοὺς εἰς τὴν ἀρετὴν, προαιρεταὶ καὶ ἐφ' ἡμῖν εἰσίν. εἰ δὲ τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ἐφ' ἡμῖν, καὶ τὸ μὴ πράττειν ἐφ' ἡμῖν ἐστίν. ἐν οἷς γὰρ τὸ μὴ, καὶ τὸ ναί. καὶ εἰ τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ἐφ' ἡμῖν ἐστὶν ἀγαθὸν ὂν, καὶ τὸ μὴ πράττειν αὐτὸ αἰσχρὸν ὂν ἐφ' ἡμῖν ἔσται. καὶ εἰ τὸ μὴ πράττειν τὸ κακὸν ἀγαθὸν ὂν, ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ, καὶ τὸ πράττειν τὸ κακὸν, αἰσχρὸν ὂν, ἐφ' ἡμῖν ἐστί. ταῦτα δὲ ἡμᾶς ἀγαθοὺς ἢ κακοὺς ποιεῖ. ὥστε ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ τὸ ἐπιεικέσιν εἶναι, ἢ πονηροῖς. τὸ δὲ λέγειν ὡς οὐδεὶς ἑκὼν πονηρὸς, οὐδ' ἄκων μακάριος, τὸ μὲν ἀληθὲς δοκεῖ, τὸ δὲ ψεῦδος. τὸ μὲν γὰρ, ὡς οὐδεὶς ἂν γένοιτο μακάριος ἄκων, ἀληθές. ψεῦδος δὲ τὸ πρῶτον· ἡ γὰρ μοχθηρία οὐδαμῶς ἀκούσιον. δέδεικται γὰρ ἀπὸ τῶν εἰρημένων, τὸν ἄνθρωπον ἀρχὴν εἶναι τῶν ἰδίων πράξεων. ὧν δὲ αἱ ἀρχαὶ ἐν ἡμῖν, ταῦτα ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ, καὶ ἑκούσια· ὥστε διὰ τοῦτο πᾶσαν ἀνθρωπίνην πρᾶξιν ἑκούσιον εἶναι· ὁμοίως τήν τε ἀγαθὴν καὶ τὴν πονηράν. τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ καὶ οἱ ἰδιῶται καὶ οἱ νομοθέται μαρτυροῦσι, δι' ὧν πράττουσι. τοὺς γὰρ τιμωροῦνται μὲν καὶ κολάζουσι τοὺς ποιοῦντας τὰ πονηρὰ, ἐὰν μὴ ποιῶσιν ἑτέρωθεν βιασθέντες, ἢ ἀγνοοῦντες ἄγνοιαν, ἧς οὐκ εἰσὶν αἴτιοι αὐτοί. καθάπερ εἴ τις μεθύων πονηρόν τι ποιήσειεν ἀγνοήσας· οὗτος γὰρ καὶ τῆς ἀγνοίας αἴτιος ἐγένετο ἑαυτῷ. τοὺς δὲ τὰ καλὰ πράττοντας τιμῶσιν, ἵνα τοὺς ἄλλους προτρέψωνται μὲν ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ, κωλύσωσι δὲ ποιεῖν τὰ φαῦλα. ὅθεν δῆλον, ὅτι νομίζουσιν ἐφ' ἡμῖν εἶναι, πονηροῖς τε εἶναι καὶ γενέσθαι ἀγαθοῖς, καὶ διὰ τοῦτο

πείθειν τὰ τοιαῦτα ἐπιχειροῦσιν. ἃ γὰρ μήτε ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ, μήτε ἑκούσια, οὐδεὶς προτρέπεται πράττειν νοῦν ἔχων· οὐδεὶς γὰρ πείθει τινὰ μὴ θερμαίνεσθαι, ἢ ἀλγεῖν, ἢ πεινῆν, ἢ ἄλλο ὁτιοῦν τῶν τοιούτων, ὧν οὐκ ἐσμὲν αὐτοὶ κύριοι· οὐ γὰρ δυνατὸν γενέσθαι τὸ πλέον ἀπὸ τῆς παρακλήσεως, οὐδ' ἂν αὐτοὶ οἱ παρακαλούμενοι σφόδρα βουλώμεθα· οὐδὲν γὰρ ἧττον πεισόμεθα αὐτά. ὁμοίως δὲ καὶ εἴ τις ἄκων ἀγνοεῖ μὴ δυνάμενος εἰδέναι, τοῦτον οὐδεὶς προτρέψεται δυνηθῆναι εἰδέναι· οὐ γάρ ἐστιν ἐπ' αὐτῷ εἰδέναι καὶ ἀγνοεῖν· ὃς δὲ αἴτιός ἐστιν ἑαυτῷ τῆς ἀγνοίας, δι' ἧς ἐποίησε τὸ πονηρὸν, κολάζεται· καὶ γὰρ ἑκουσίως φαίνεται ἀγνοῶν, ὅτι ἐπ' αὐτῷ ἐστὶν εἰδέναι καὶ ἀγνοεῖν. καθάπερ ὁ μεθύων, ἢ ὁ δι' ἀμέλειαν ἀγνοῶν τὸν νόμον, ὃν ἐδύνατο ῥᾳδίως μαθεῖν· κἀκεῖνος γὰρ αἴτιός ἐστιν ἑαυτῷ καὶ τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς μοχθηρίας, καὶ ἑκών ἐστι μοχθηρός. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, ἃ δυνατὸν μαθεῖν, οὐ γινώσκοντες ἁμαρτάνομεν. καὶ τούτων ἕνεκα διδόαμεν δίκην τοῖς νομοθέταις. κύριοι γάρ ἐσμεν τοῦ μὴ ἀγνοεῖν, ὅτι ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ μὴ ἀμελεῖν, ἀλλὰ ἐπιμεληθῆναι μαθεῖν.

Εἰ δέ τις καὶ τοιοῦτός ἐστιν, οἷος μὴ δύνασθαι ἐπιμεληθῆναι, οὐ διὰ τοῦτο φεύξεται τὴν δίκην· κολασθήσεται μὲν οὖν διὰ τοῦτο· ὅτι καὶ τοῦ μὴ δύνασθαι ἐπιμεληθῆναι, αὐτὸς ἑαυτῷ αἴτιος ἐγένετο, ἀκρατῶς καὶ ἀνειμένως διαιτώμενος, ἀφ' ἧς διαίτης καὶ οἱ πλείους μοχθηροὶ γίνονται, καὶ ἄδικοι, καὶ ἀκόλαστοι. καὶ γὰρ γίνονται μὲν καὶ ἀπὸ τῶν ἀδίκων καὶ ἀκολάστων πράξεων ἐθιζόμενοι, ἄδικοι καὶ ἀκόλαστοι· γίνονται δὲ καὶ ὅταν αὐτὸ μὲν μὴ προ-

κείμενον ἔχωσι τὸ κακουργεῖν, ζῶσι δὲ βίον ἀνειμένον, καὶ τρυφῇ χαίρωσιν. ἀπὸ ταύτης γὰρ τῆς διαίτης καὶ ἐπὶ τὸ κακουργεῖν ἔρχονται· ἀεὶ γὰρ ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν ἐθιζόμενοι, καθὼς προείρηται, πονηροὶ ἢ ἀγαθοὶ γινόμεθα, ἢ ἄλλην τινὰ ἕξιν λαμβάνομεν· καθάπερ ὁρῶμεν καὶ τοὺς ἐθέλοντας γυμνικοὺς γενέσθαι, ἢ ἄλλην τινὰ πρᾶξιν ἢ ἀγωνίαν ἀσκῆσαι, ἐνεργοῦντας καὶ γυμναζομένους ἐν πράξεσι, δι' ὧν εἰς ἐκεῖνα ἀφίξονται. καὶ οὐδεὶς ἀγνοεῖ, ὅτι ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν εἰς ἕξιν ἐρχόμεθα κακιῶν ἢ ἀρετῆς, εἰ μὴ λίαν εἴη ἀναίσθητος. εἰ δὲ τοῦτο δῆλον ἅπασι, φανερόν ἐστιν ὅτι πάντες γινώσκουσι τὰ ἑαυτῶν ἔργα καὶ τὰς πράξεις, εἴτε πρὸς κακίαν φέρουσιν, εἴτε πρὸς ἀρετήν· εἰδότες δὲ ἃ ποιοῦσιν, ἑκόντες εἰσὶν ἢ ἀγαθοί, ἢ πονηροί. πάνυ γάρ ἐστιν ἄλογον, τὸν ἀδικοῦντα λέγειν ὅτι οὐ βούλεται ἄδικος εἶναι, ἢ τὸν ἀκόλαστον ὅτι οὐ βούλεται ἀκολασταίνειν. εἰ γὰρ καὶ βουλόμενος δίκαιος καὶ σώφρων γενέσθαι, οὐ δύναται τῷ μακρῷ ἔθει κρατούμενος, καὶ οὕτως ἑκών ἐστι πονηρός. καὶ γὰρ καὶ ὁ διαίτῃ διεφθαρμένῃ χρώμενος, καὶ ἀπειθῶν τοῖς ἰατροῖς, καὶ διὰ τοῦτο νοσήσας, ἑκὼν μὲν νοσεῖ. καὶ γὰρ ἐπ' αὐτῷ ἦν ἡ δίαιτα· βουλόμενος δὲ ἀπαλλαγῆναι, οὐ δύναται. πρὶν μὲν γὰρ νοσῆσαι, ἐπ' αὐτῷ ἦν τὴν ὑγίειαν φυλάττειν. προειμένῳ δὲ διὰ τῆς ἀκρατοῦς διαίτης, οὐκ ἔστιν ἐπ' αὐτῷ τὴν ὑγίειαν ἐπαναγαγεῖν· ὥσπερ λίθον μέν τις δύναται κατὰ πελάγους ἀφεῖναι, ἀφεὶς δὲ, οὐ δύναται πάλιν ἐπαναλαβεῖν· ἀλλ' ὅμως ἑκὼν ἔρριψε τὸν λίθον. ἐπ' αὐτῷ γὰρ ἦν ῥῖψαι, καὶ μή. οὕτω τοίνυν καὶ ἐπὶ τοῦ ἀδίκου καὶ τοῦ ἀκολάστου. πρὸς μὲν γὰρ πονηροὺς γενέσθαι καὶ εἰς ταύτην τὴν ἕξιν ἐλθεῖν, ἐξῆν μὴ

γενέσθαι· γενόμενοι δὲ οὐ δύνανται μὴ εἶναι. οὐ μόνον δὲ αἱ ψυχικαὶ κακίαι ἑκούσιοί εἰσιν, ἀλλ᾽ ἐνίοις τῶν ἀνθρώπων καὶ τινὲς σωματικαὶ ἑκουσίως γίνονται, δι᾽ ἃς καὶ ἐπιτιμῶνται. τοῖς μὲν γὰρ κατὰ φύσιν αἰσχροῖς οὐδεὶς ἐπιτιμᾷ νοῦν ἔχων· τοῖς δὲ δι᾽ ἀγυμνασίαν, καὶ ἀμέλειαν, ἢ μοχθηρίαν τὰ σώματα διαφθείρασι, τούτοις μεμφόμεθα· ὃς μὲν γὰρ ἀπὸ φύσεως τυφλὸς, ἢ ὑπὸ νόσου, ἢ ὑπὸ πληγῆς, τοῦτον οὐκ ὀνειδίζομεν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐλεοῦμεν· ὃς δὲ ἐξ οἰνοφλυγίας, ἢ ἄλλης τινὸς μοχθηρίας διέφθειρε τοὺς ὀφθαλμοὺς, τούτῳ μεμφόμεθα, καὶ ἐπιτιμῶμεν. φαίνεται τοίνυν, ὅτι τῶν σωματικῶν κακιῶν αἱ μὲν ἑκούσιοι καὶ ἐφ᾽ ἡμῖν ἐπιτιμῶνται, αἱ δὲ ἀκούσιοι οὐδαμῶς. ὥστε καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων οὕτως ἂν ἔχοι. ἃς μὲν γὰρ κολάζομεν, καὶ ὑπὲρ ὧν αἱ τιμωρίαι, πᾶσαι εἰσὶν ἑκούσιοι καὶ ἐφ᾽ ἡμῖν, αἱ δὲ μὴ τοιαῦται, ἀκούσιοι. ἡ κακία ἄρα ἑκούσιον. δοκεῖ δὲ τῷ λόγῳ ἐκεῖνο ἐναντιοῦσθαι, ὅτι ἡ μὲν κακία γίνεται ἀπὸ τοῦ τιθέναι τοῖς ἔργοις τέλος πονηρόν· τοῦτο δὲ γίνεται ἀπὸ τοῦ νομίζειν, ὅτι ἀγαθόν ἐστι· τὸ δὲ νομίζειν τὸ ἀγαθὸν, ἢ τοὐναντίον, οὐκ ἔστιν ἐφ᾽ ἡμῖν.

Πάντες μὲν γὰρ ἐφιέμεθα τοῦ φαινομένου ἀγαθοῦ, τῆς δὲ φαντασίας ταύτης οὐκ ἐσμὲν αὐτοὶ κύριοι. ἡ ἄρα κακία οὐκ ἔστιν ἑκούσιον.

Πρὸς δὴ τοῦτο, ἐκεῖνο λέγομεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς ταῦτα ὁμοίως ἔχει. ἀλλ᾽ ἑκούσιόν ἐστιν. οὐδεὶς γὰρ ἄκων μακάριος. εἰ μὲν γὰρ ἀπὸ τῆς ἕξεως τῆς πονηρᾶς ἡ ἄγνοια γίνεται τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ, φανερὸν ὅτι ἑκουσίως καὶ ἀγαθοὶ καὶ πονηροὶ γινόμεθα· τῆς γὰρ ἕξεως ἡμεῖς ἡμῖν αὐτοῖς αἴτιοι. εἰ δὲ ἡ γνῶσις τοῦ τέ-

λους οὐκ ἔστιν ἀπὸ τῆς ἕξεως, οὐδ᾽ ἔστι προαιρετὴ, ἀλλ᾽ ὥσπερ ὄψις ἀγαθὴ, ἢ ἄλλό τι τῶν φυσικῶν ἐστὶν, ὅπερ μὴ ἔχοντα οὐκ ἔνι λαβεῖν ἑτέρωθεν, οὐδὲ αὐτόν τινα κτήσασθαι οἴκοθεν, ἀλλὰ φῦναι ἀνάγκη μετὰ τῆς τοιαύτης κρίσεως, εἰ μέλλει κρίνειν καλῶς, ὅ ἐστιν ἡ τελεία καὶ ἀληθινὴ εὐφυΐα. εἰ δὴ ταῦτά ἐστιν ἀληθῆ, καὶ οὕτως ὁμοίως τῇ ἀρετῇ καὶ ἡ κακία ἑκούσιόν ἐστιν. ἡ γὰρ γνῶσις τοῦ τέλους, ὡσαύτως ἐστὶ καὶ τῷ φαύλῳ καὶ τῷ σπουδαίῳ, εἴτε ἀπὸ τῆς ἕξεως γινώσκεται ἢ ἀγνοεῖται, ἢ φύσει, καθὼς εἴρηται. εἰ δὲ τὴν ἀρετὴν ἑκούσιον λέγομεν, ὅτι τὸ μὲν τέλος φύσει ἐστὶ καὶ γινώσκεται τῷ σπουδαίῳ, τὰ δὲ πρὸς τὸ τέλος ἐπ᾽ αὐτῷ ἑλέσθαι καὶ μὴ, τί κωλύει καὶ τὴν κακίαν διὰ ταῦτα ἑκούσιον εἶναι; καὶ γὰρ καὶ τὰ πρὸς τὸ τέλος ἄγοντα φαῦλον, ἐφ᾽ ἡμῖν ἑλέσθαι καὶ μή· εἰ δὲ πάλιν ἑκούσιόν ἐστιν ἡ ἀρετὴ, ὅτι καὶ ἡ γνῶσις τοῦ τέλους ἀπὸ τῶν ἕξεων γίνεται τῶν ἀγαθῶν, ὧν αὐτοί πως συναίτιοι ἐσμὲν, εἴη ἂν καὶ ἡ κακία διὰ τοῦτο ἑκούσιον, ὅτι ἀπὸ τῶν πονηρῶν ἕξεων ἀγνοεῖται τὸ τέλος.

ΚΕΦ. ζ.

Ὅτι οὐχ ὁμοίως ἑκούσιά εἰσιν αἱ πράξεις, καὶ αἱ ἕξεις, καὶ περὶ ἀνδρίας.

ΤΙ μὲν οὖν ἐστιν ἡ ἀρετὴ, καθόλου καὶ ὁλοσχερῶς εἴρηται, ὅτι μεσότης ἐστὶ δύο κακιῶν, τῆς μὲν ἐλλειπούσης, τῆς δὲ ὑπερβαλλούσης, καὶ ὅτι ἕξις ἐστίν. ἔτι δὲ εἴρηται καὶ ὑπό τινων γίνεται, καὶ ὅτι ὑφ᾽ ὧν ἐνεργειῶν καὶ πράξεων γίνεται, ταύτας πράττομεν μετὰ τὸ κτήσασθαι τὴν ἀρετήν· ἐδείχθη δὲ ὅτι καὶ ἐφ᾽ ἡμῖν ἐστὶ, καὶ ἑκούσιος· νῦν δὲ εἴη ῥητέον, ὅτι οὐχ ὁμοίως ἐστὶν ἑκούσιον ἡ πρᾶξις καὶ ἡ ἕξις. καὶ γὰρ ἐδείχθη

καὶ ἄμφω ἑκούσια εἶναι. τὰς μὲν οὖν πράξεις ποιοῦμεν, γινώσκοντες κατὰ μέρος, καὶ διὰ τοῦτο κύριοι ἐσμὲν καθάπαξ αὐτῶν ποιῆσαι ἢ μὴ ποιῆσαι, ἀπ' ἀρχῆς αὐτῶν μέχρι τέλους· καὶ εἰσὶν ἑκούσιοι κυρίως. ἡ δὲ ἕξις οὐ γινώσκεται παντελῶς. γνώριμος γὰρ ἡ ἕξις οὐ δι' ἑαυτήν ἐστιν, ἀλλὰ διὰ τὰς πράξεις, ἐξ ὧν γίνεται. τὰς μὲν γὰρ πράξεις σφόδρα γινώσκομεν ὅθεν τὴν ἕξιν λαμβάνομεν, τὴν δὲ ἕξιν οὐκ ἔτι. καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρρωστιῶν γίνεται· τὴν μὲν γὰρ δίαιταν γινώσκοντες αἱρούμεθα, ἡ δὲ ἀρρωστία λεληθότως ἐπακολουθεῖ. λέγεται τοίνυν ἕξις ἑκούσιος, διὰ τὸ τὰς ἐνεργείας, ἐξ ὧν γίνεται, ἑκουσίους εἶναι. ταύτας γὰρ δυνατὸν ἦν μὴ ποιῆσαι.

Δεῖ δὲ ἤδη καὶ περὶ τῶν ἕξεων κατὰ μέρος διεξελθεῖν, τί τέ ἐστιν ἑκάστη, καὶ περὶ ποῖα πάθη τῆς ψυχῆς, καὶ πῶς γίνεται· ἅμα δὲ ἀπὸ τούτων δῆλον ἔσται καὶ πόσαι εἰσί. καὶ πρῶτον περὶ τῆς ἀνδρίας διαληψόμεθα.

Ὅτι μὲν οὖν περὶ φόβους καὶ θάρρη ἐστὶ, καὶ ὅτι μεσότης τούτων ἐστὶν ὑπερβάλλουσα μὲν τὴν δειλίαν, ἐλλείπουσα δὲ τῆς θρασύτητος, διὰ τῶν προειρημένων ἐφάνη. ῥητέον δὲ, τίσιν ἀντίκειται.

Ὁ μὲν οὖν φόβος πρὸς τὰ φοβερὰ λέγεται, καὶ τούτοις ἀντίκειται· φοβερὰ δέ εἰσι καθόλου πάντα τὰ δοκοῦντα κακά· διὸ καὶ τὸν φόβον ὁριζόμενοι φασὶν εἶναι προσδοκίαν κακοῦ. φοβούμεθα οὖν πάντα τὰ κακὰ, οἷον ἀδοξίαν, πενίαν, νόσον, ἀφιλίαν, θάνατον. ἡ δὲ ἀνδρία οὐ τούτοις πᾶσιν ἀντίκειται· οὐ γὰρ περὶ πάντα ὁ ἀνδρεῖος εἶναι. φοβεῖται γὰρ ὁ ἀνδρεῖος, ἃ δεῖ φοβεῖσθαι· οὐ πάντα δὲ ταῦτα

δέον

δέον φοβεῖσθαι, ἀλλ' ἔνια. οἷον ἀδοξίαν φοβεῖσθαι μὲν καλόν, μὴ φοβεῖσθαι δέ, αἰσχρόν. τὸ μὲν γὰρ αἰδήμονός ἐστιν ἀνθρώπου, τὸ δὲ ἀναισχύντου, εἰ καὶ ἀνδρεῖος ὁ τοιοῦτος καλεῖται κατὰ μεταφοράν, ὅτι ἔχει τι τοῦ ἀνδρείου, τὸ μὴ πάντα φοβεῖσθαι δηλονότι. ἄφοβος γάρ τίς ἐστι καὶ ὁ ἀνδρεῖος. πενίαν δὲ καὶ νόσον ἴσως οὐ δεῖ φοβεῖσθαι, καὶ πάντα ὅσα μὴ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἡμῖν συμβαίνουσιν, ἢ διὰ κακίαν. ὥσπερ δὲ ὁ μὴ φοβούμενος ἃ δέον φοβεῖσθαι, οὐκ ἔστιν ἀνδρεῖος, εἰ μὴ κατὰ μεταφοράν, οὕτως οὐδὲ ὁ μὴ φοβούμενος ἃ μὴ δεῖ φοβεῖσθαι, ἀνδρεῖός ἐστιν, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα μόνον λέγεται ἀνδρεῖος. καὶ γὰρ πολλοὶ ταῦτα μὴ φοβούμενοι, ἀλλὰ ἐλευθέριοι ὄντες καὶ περὶ χρημάτων ἀποβολὴν εὐθαρσῶς ἔχοντες, δειλοί εἰσιν ἐν τοῖς πολεμικοῖς κινδύνοις. ὥσπερ δὲ ὁ φοβούμενος ἃ δεῖ μὴ φοβεῖσθαι, οὐκ ἔστιν ἀνδρεῖος, οὕτως οὐδὲ ὁ μὴ φοβούμενος ἃ δεῖ φοβεῖσθαι, ἀνδρεῖός ἐστιν. οἷον τὴν περὶ παῖδας ἢ γυναῖκα ὕβριν ὁ μὲν φοβούμενος, οὐκ ἔστι δειλός· ὁ δὲ μὴ φοβούμενος, οὐκ ἔστιν ἀνδρεῖος. ἢ ἐάν τις μέλλων μαστιγοῦσθαι οὐ φοβεῖται, ἀλλὰ θαρρεῖ. ὅτι γὰρ ἃ δεῖ φοβεῖσθαι μὴ φοβούμενοι, οὐκ εἰσὶν ἀνδρεῖοι. ἔστι τοίνυν ἀνδρεῖος ὁ τὰ μέγιστα μὲν τῶν δεινῶν μὴ φοβούμενος· οὐδεὶς γὰρ καρτερικώτερος τοῦ ἀνδρείου. οὐκ ἀεὶ δὲ ὁμοίως. τινὰ γὰρ τῶν δεινῶν διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπάγονται, φοβερά εἰσι καὶ τῷ ἀνδρείῳ· οἷον ὁ θάνατος μὲν δοκεῖ εἶναι τὸ ἔσχατον τῶν κακῶν, ὅτι πέρας ἐστὶ τοῦ βίου, καὶ οὐ δυνατὸν τῷ τεθνεῶτι ἢ ἀγαθὸν ἢ κακὸν γενέσθαι. καὶ τούτου ἕνεκα δοκεῖ μέγιστον εἶναι δεινόν, καὶ τοῖς ἀγαθοῖς καὶ τοῖς φαύλοις.

Ἀλλ'

Ἀλλ' ὁ μὲν ἀπὸ αἰσχρῶν γινόμενος αἰτιῶν φοβερὸς
ἐστὶ τῷ ἀνδρείῳ, ὁ δὲ ἀπὸ τῶν ἀρίστων, οἷός ἐστιν ὁ ἐν πολέμῳ
συμβαίνων, οὐκ ἔτι, ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἀγαπητός ἐστιν· ὁ δὲ
ἐν νόσῳ, ἢ ἐν θαλάττῃ θάνατος, καθόσον μὲν οὐκ ἐπῆλθε
κατὰ σεμνοῦ τινὸς, φοβερὸς ἔσται τῷ ἀνδρείῳ, καθόσον δὲ λυ-
πηρός ἐστιν, οὐδαμῶς. ὥστε λέγοιτο ἂν ἀνδρεῖος ὁ περὶ τὸν
καλὸν θάνατον ἢ τὸν μὴ αἰσχρὸν ἀδεὴς, καὶ ὅσα θάνατον
ἐπιφέρει αἰφνιδίως ἐπερχόμενα· οἷά εἰσι τὰ ἐν τῷ πο-
λέμῳ. ὁ γὰρ τὰ αἰφνιδίως ἐπερχόμενα δεινὰ καρτερῶν
ἀπόδειξιν ἐναργῆ παρέχεται τοῦ πρὸς ἕξιν ἀνδρίας ἐλη-
λακέναι. κυρίως δὲ ἀνδρεῖος, ὁ τὸν ἄριστον θάνατον καρ-
τερῶν. ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν τιμῶν ἔχει. τῶν μὲν γὰρ παρὰ
τοῖς τυράννοις τιμῶν, ὡς οὐδὲν ὅσιον ἐχουσῶν οὐδὲ βέβαιον,
ὁ ἀνδρεῖος καταφρονήσει. τῶν δὲ ἐν ταῖς πόλεσι ταῖς εὐνο-
μουμέναις, ὡς ἐννόμων καὶ δικαίων, οὐκ ἔτι. εἰσὶ δὲ καὶ οἱ θα-
λάττιοι πρὸς τὸν θάνατον ἀδεεῖς· ἀλλ' οὐχ ὁμοίως τῷ ἀν-
δρείῳ. οἱ μὲν γὰρ δοκοῦσι καρτερεῖν, διὰ τὸ καθάπαξ ἀ-
πεγνωκέναι τὴν σωτηρίαν· οἱ δὲ διὰ τὴν ἐμπειρίαν ἐλ-
πίζοντες περιγενέσθαι τῶν ἀπὸ τῆς θαλάσσης κακῶν. ἐπεὶ οὐδὲ
δυνατὸν κυρίως ἐν τοῖς τοιούτοις ἀνδρίζεσθαι· ἀνδρίζεται
γάρ τις ἐν οἷς χρεία τόνου τινὸς καὶ ὁρμῆς, ἢ θάνατος σεμνὸς
ἐστιν. ἐν κλύδωνι δὲ, ἢ ἐν νόσῳ, τὰ τοιαῦτα χώραν οὐκ ἔχει.
οὔτε γὰρ ὁ θάνατος ἀγαθοῦ τινός ἐστιν αἴτιος, οὔτε ὁρμῇ
τινὶ καὶ ἀλκῇ χρώμεθα πρὸς αὐτόν. ἔτι τοίνυν ὁ ἀνδρεῖος
περὶ τὰ φοβερὰ οὐχ ὁμοίως ἔχει. εἰσὶ γὰρ ἄλλα ἄλλοις
φοβερώτερα. οἱ μὲν γὰρ τὴν τῶν χρημάτων ἀποβολὴν
μάλιστα φοβοῦνται, ὅσοι φιλοχρήματοι, οἱ δὲ τὴν ἀδο-
ξίαν

ξίαν, ὅσοι δόξης μάλιστα τῶν ἄλλων ἐρῶσιν, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως· ἅτινα τὰ μὲν σφόδρα φοβοῦνται, τὰ δὲ ἔλαττον, οἱ δὲ οὐδαμῶς.

Εἰσὶ δέ τινα, ἃ οὐδείς ἐστιν ἀνθρώπων, ὃς οὐ φοβεῖται· οἷά ἐστι τὰ ὑπὲρ ἄνθρωπον κακὰ, οἷον σκηπτοὶ, καὶ σεισμοὶ, καὶ θαλάσσης ἐκδρομαί. ταῦτα γὰρ πᾶσι τοῖς νοῦν ἔχουσι φοβερά. καὶ ὁ ἀνδρεῖος φοβεῖται μὲν, ὡς δεῖ δὲ, καὶ καθὼς ὁ λόγος προστάττει, καὶ τοῦ καλοῦ ἕνεκα· τοῦτο γὰρ τέλος ὁ σπουδαῖος ποιεῖται τῶν ἰδίων παθῶν καὶ τῶν πράξεων, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα ἀρετή. καὶ ταῦτα δὲ, οὐχ ὁμοίως πᾶσίν εἰσι φοβερὰ, ἀλλὰ τοῖς μὲν μᾶλλον, τοῖς δὲ ἧττον, ὥσπερ καὶ τὰ κατὰ ἄνθρωπον, ἅπερ οὐ πᾶσίν εἰσι φοβερά. οἷον πενία, καὶ ἀδοξία, καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἅτινα καὶ ὁ σπουδαῖος, ὅτε δεῖ, φοβηθήσεται, καθὼς εἴρηται, καὶ ὡς δεῖ. ὁ γὰρ φαῦλος διὰ τοῦτο ἁμαρτάνει, ὅτι οὐ φοβεῖται καθὼς δεῖ, ἢ ὅτε δεῖ, ἢ ἔνθα δεῖ. ὁμοίως δὲ καὶ θαῤῥῶν, οὐ κατὰ τὸν προσήκοντα τρόπον καὶ χρόνον θαῤῥεῖ. ὁ μὲν οὖν θαῤῥῶν ἢ φοβούμενος ἃ, καὶ οὗ ἕνεκα, καὶ ὅτε προσήκει θαῤῥεῖν καὶ φοβεῖσθαι, ἀνδρεῖος· κατὰ τὸ εἰκὸς γὰρ θαῤῥεῖ καὶ φοβεῖται, καὶ ὥσπερ ὁ λόγος τῆς ἀνδρίας ἔχει. τοῦτο γὰρ τέλος ἐστὶ πάσης ἐνεργείας τῆς κατ᾽ ἀρετὴν, τὸ κατὰ τὸν λόγον τῆς ἕξεως γίνεσθαι· οἷον αἱ κατὰ δικαιοσύνην πράξεις τέλος ἔχουσι, τὸ κατὰ τὸν λόγον τῆς ἕξεως τῆς δικαιοσύνης πράττεσθαι· καὶ αἱ κατὰ τὴν ἀνδρείαν, κατὰ τὸν λόγον τῆς ἕξεως τῆς ἀνδρείας. τέλος μὲν γὰρ ἁπάσης πράξεως, τὸ καλόν· καλὸν δὲ τῷ ἀνδρείῳ, ὁ τῆς ἀνδρείας λόγος, καὶ τῷ δικαίῳ ὁ τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. τοῦτο γάρ ἐστιν ὁ λό-

ὁ λόγος τῶν πράξεων, τὸ κατὰ τὴν ἕξιν γίνεσθαι· ὅρος γὰ
ἐστὶν ἑκάστῳ, τὸ τέλος αὐτοῦ. ὁ μὲν οὖν ἀνδρεῖος ἐν τῷ δέον
καὶ τῷ προσήκοντι ἕστηκε.

Τῶν δὲ ὑπερβαλλόντων, ὁ μὲν τῷ μὴ φοβεῖσθαι ὑπερ-
βάλλων, ἀνώνυμος· εἴρηται δ' ἡμῖν ἐν τοῖς προτέρο
ὅτι πολλά ἐστιν ἀνώνυμα· καλοῖτο δ' ἂν ὁ τοιοῦτος μαιν
μενος, ἢ ἀνάλγητος, εἰ μηδὲν φοβοῖτο, μήτε σεισμὸν μ
τε κύματα, καθάπερ φασὶ τοὺς Κελτούς. ὁ δὲ τῷ θαῤῥε
ὑπερβάλλων περὶ τὰ φοβερὰ, θρασύς. δοκεῖ δὲ καὶ ἀλα
ζὼν εἶναι ὁ θρασὺς, καὶ προσποιητικὸς εἶναι ἀνδρείας· σχ
ματίζεται γὰρ ἀνδρεῖος εἶναι. ὡς γὰρ ἐκεῖνος περὶ
φοβερὰ ἔχει, οὕτως ὁ θρασὺς βούλεται φαίνεσθαι. ἐν οἷς
δύναται μιμεῖται. διὸ καί εἰσιν οἱ πολλοὶ αὐτῶν θρασ
δειλοι· ἐν τούτοις γὰρ θρασυνόμενοι, τὰ φοβερὰ οὐχ ὑπο
μένουσιν· ὁ δὲ τῷ φοβεῖσθαι ὑπερβάλλων, δειλός· ὅτι ἃ μ
δεῖ, φοβεῖται, καὶ οὐχ ὡς δεῖ. ἐλλείπει δὲ καὶ τῷ θαῤῥε
ὑπερβάλλει δὲ ἐν ταῖς λύπαις, καὶ δύσελπίς τίς ἐστιν ὁ δ
λός· πάντα γὰρ φοβεῖται.

Ὁ δὲ ἀνδρεῖος, ἐναντίος, εὔελπις γάρ ἐστι. τὸ γα
θαῤῥεῖν ἀπὸ τοῦ τὰ χρηστὰ ἐλπίζειν, γίνεται. περὶ τὰ αὐ
τὰ μὲν οὖν καὶ ὁ δειλὸς, καὶ ὁ θρασύς ἐστι, καὶ ὁ ἀνδρεῖος. εἰ
γὰρ περὶ τὰ φοβερὰ καὶ θαῤῥαλέα· ἀλλ' οὐχ ὁμοίως. δια
φόρως γὰρ ἔχουσι πρὸς αὐτά· οἱ μὲν γὰρ ὑπερβάλλου
καὶ ἐλλείπουσιν· ὁ δὲ μέσως ἔχει, καὶ ἐπὶ τοῦ δέοντος ἵστα
καὶ οἱ μὲν θρασεῖς προπετεῖς, καὶ πρὸ τῶν κινδύνων ὁρ
μῶντες, καὶ σφόδρα βουλόμενοι τὰ δεινὰ, ἐν αὐτοῖς δ
γινόμενοι ἀποπηδῶσιν· οἱ δὲ ἀνδρεῖοι τοὐναντίον, ἐν αὐ

τοῖ

τοῖς μὲν τοῖς ἔργοις ὀξεῖς, πρότερον δὲ ἡσυχίαν ἄγουσι. καθάπερ οὖν εἴρηται, ἡ ἀνδρεία μεσότης ἐστὶ περὶ θαῤῥαλέα καὶ φοβερὰ, καθὼς δεῖ. καὶ ὅ,τι καλὸν, αἱρεῖται καὶ ὑπομένει, καὶ ὅ,τι μὴ αἱρεῖσθαι καὶ ὑπομένειν, αἰσχρόν.

Τὸ δὲ ἀποθνήσκειν βουληθῆναι διὰ πενίαν, ἢ διὰ ἔρωτα, οὐκ ἔστιν ἀνδρείας, ἀλλὰ μᾶλλον δειλίας· τὸ γὰρ φεύγειν τὰ ἐπίπονα, μαλακίας καὶ χαυνότητος. οὐ γὰρ αἱρεῖταί τις τὸν τοιοῦτον θάνατον ὅτι καλὸς, ἀλλ᾽ ὅτι ἀπαλλαγή ἐστι κακοῦ, ὃ φέρειν οὐ δύναται· τὸ δὲ οὕτως ἔχειν, δειλίας. ἡ μὲν οὖν ἀνδρεία τοιοῦτόν τι.

ΚΕΦ. η'.

Ἔτι περὶ ἀνδρίας.

Λέγονται δὲ καὶ ἕτεραι ἀνδρεῖαι κατὰ πέντε τρόπους· πρώτη, ἡ πολιτικὴ, καθ᾽ ἣν οἱ πολῖται, διὰ τὰ ἐκ τῶν νόμων ἐπιτίμια καὶ τὰ ὀνείδη, καὶ διὰ τὰς τιμὰς, ὑπομένουσι τοὺς ὑπὲρ τῆς πόλεως κινδύνους. καὶ δοκοῦσιν ἀνδρειότατοι εἶναι, παρ᾽ οἷς οἱ δειλοὶ ἄτιμοι, οἱ δὲ ἀνδρεῖοι, ἔντιμοι. οἵους καὶ Ὅμηρος ἐν τοῖς ποιήμασιν ᾄδει· οἷον τὸν Διομήδη καὶ τὸν Ἕκτορα·

Πουλυδάμας μοι πρῶτος ἐλεγχείην ἀναθήσει.

καὶ Διομήδης·

Ἕκτωρ γάρ ποτε φήσει ἐνὶ Τρώεσσ᾽ ἀγορεύων,
Τυδείδης ὑπ᾽ ἐμεῖο. ——

ἔοικε δὲ αὕτη ἡ ἀνδρεία τῇ πρότερον εἰρημένῃ, ὅτι καθάπερ ἐκείνη τοῦ καλοῦ ἕνεκα, οὕτω καὶ αὕτη διά τινα γίνεται ἀρετήν. διὰ τὴν αἰδῶ γὰρ καὶ τὴν τοῦ καλοῦ ὄρεξιν, καὶ διὰ τὴν φυ-

γὴν τοῦ ὀνείδους, αἰσχροῦ ὄντος. οἱ πολῖται ἀνδρίζονται· αἰδούμενοι γὰρ τοὺς νόμους καὶ τιμῆς ὀρεγόμενοι, τοὺς κινδύνους ὑπομένουσι. δευτέρα δὲ ἀνδρεία, καθ' ἣν ἀνδρίζονται οἱ ὑπὸ τῶν ἀρχόντων ἀναγκαζόμενοι τοὺς πόνους καρτερεῖν, καὶ πρὸς τοὺς κινδύνους ἀνδρείως ἔχειν· χείρων δὲ αὕτη τῆς πολιτικῆς, ὅτι διὰ φόβον, καὶ οὐ δι' ἔρωτα ἀγαθοῦ, γίνεται· καὶ οἱ κατ' αὐτὴν ἀνδριζόμενοι οὐ τὸ αἰσχρὸν, ἀλλὰ τὸ λυπηρὸν φεύγουσιν· ἀναγκάζουσι γὰρ οἱ κύριοι, ὥσπερ ὁ Ἕκτωρ·

Ὃν δέ κ' ἐγὼν ἀπάνευθε μάχης πτώσσοντα νοήσω,
Οὔ οἱ ἄρκιον ἐσσεῖται φυγέειν κύνας ——

κἂν μὴ παρῶσι δὲ οἱ στρατηγοὶ τῇ παρατάξει, καὶ ἀναγκάζωσι τοὺς στρατιώτας τοὺς κινδύνους καρτερεῖν, ἀλλὰ φόβον αὐτοῖς ἐνθέντες, δι' ὧν πολλάκις ἐτύπησαν λιπόντες τὴν τάξιν, τὸ αὐτὸ δρῶσι· καὶ οὕτω δι' ἀνάγκην ἀνδρεῖοι δοκοῦσιν εἶναι· δεῖ δὲ οὐ δι' ἀνάγκην αἱρεῖσθαι τὴν ἀνδρίαν, ἀλλ' ὅτι καλόν.

Δοκεῖ δὲ καὶ ἡ περὶ τὰ καθέκαστα ἐμπειρία ἀνδρία εἶναι· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωκράτης τὴν ἀνδρίαν ἐπιστήμην ἐνόμισεν εἶναι. ἄλλοι μὲν οὖν ἐν ἄλλοις ἐπιστήμονες ὄντες ἀνδρεῖοι ἂν περὶ ταῦτα καλοῖντο, ἐν δὲ τοῖς πολεμικοῖς οἱ στρατιῶται. δοκεῖ γὰρ εἶναι τινὰ ἐν τῷ πολέμῳ κενά, ἃ μάλιστα συνεωράκασιν οὗτοι, καὶ τῶν ἄλλων μὴ εἰδότων οἷς συμπλέκονται, αὐτοὶ ἀνδρεῖοι δοκοῦσιν. ἐκ γὰρ τῆς ἐμπειρίας ταύτης δύνανται ποιῆσαι τοὺς ἀντιπάλους κακῶς, καὶ μηδὲν παθεῖν ὑπ' ἐκείνων, καὶ φυλάξασθαι μὲν τὰ βέλη καὶ τὰ δόρατα, πατάξαι δὲ αὐτοὺς εὐχερῶς. διὰ τὸ δύνα-

δύνανται χρῆσθαι τοῖς ὅπλοις καλῶς, καὶ τοιαῦτα ἔχειν τὰ ὅπλα, ὁποῖα ἂν γένοιτο ἐπιτήδεια, καὶ πρὸς τὸ πατάξαι τοὺς ἀντιπάλους, καὶ πρὸς τὸ μηδὲν παθεῖν δεινὸν ὑπ' ἐκείνων· μάχονται οὖν ὥσπερ ὡπλισμένοι ἀνόπλοις. καὶ ἐν τοῖς τοιούτοις ἀγῶσιν οὐχ οἱ ἀνδρειότατοι μαχιμώτατοί εἰσιν, ἀλλ' οἱ μάλιστα ἰσχύοντες, καὶ τὰ σώματα ἄριστα ἔχοντες, καὶ τὴν ἐμπειρίαν ἄριστοι. δειλοὶ δὲ γίνονται οἱ τοιοῦτοι, ὅταν ὑπερβάλλῃ ὁ κίνδυνος καὶ λείπωνται τοῖς πλήθεσι καὶ ταῖς παρασκευαῖς· πρῶτοι γὰρ οἱ ἔμπειροι φεύγουσιν, οἱ δὲ ἀνδριζόμενοι κατὰ τὰ πολιτικὰ μένοντες ἀποθνήσκουσιν· ὅπερ κἀπὶ τῷ Ἑρμαίῳ συνέβη. οἱ μὲν γὰρ παρατεταγμένοι στρατιῶται, ἔφυγον, αἰσθόμενοι τοῦ κινδύνου μείζονος· οἱ δὲ πολῖται μείναντες ἀπέθανον· ὁ γὰρ θάνατος αὐτοῖς αἱρετώτερος ἐδόκει τῆς σωτηρίας ταύτης. οἱ δὲ στρατιῶται ἀνδρίζονται μὲν, οἰόμενοι κρείττους εἶναι καὶ πλείους τῶν ἀντιπάλων· ἐπεὶ δὲ ἑώρων ἐλάττονες ὄντες καὶ χείρονες, ἔφυγον, τὸν θάνατον μᾶλλον φοβηθέντες, ἢ τὸ αἰσχρόν. ὁ δὲ ἀνδρεῖος οὐ τοιοῦτος.

Λέγεται δὲ ἀνδρεία καὶ ὁ θυμὸς παρά τισι, καὶ ἀνδρεῖοι καλοῦνται, καθάπερ τὰ θηρία, ἐπὶ τοὺς τρώσαντας φερόμενοι· ὅτι καὶ οἱ ἀνδρεῖοι θυμοειδεῖς. ὁ γὰρ θυμὸς ὁρμητικόν ἐστι πρὸς τοὺς κινδύνους. ὅθεν καὶ Ὅμηρός φησι.

— σθένος ἔμβαλε θυμῷ. — καὶ,
— μένος καὶ θυμὸν ἔγειρε, — καὶ,
— δριμὺ δ' ἀνὰ ῥῖνας μένος, — καὶ,
— ἔζεσεν αἷμα. —

πάντα γὰρ τὰ τοιαῦτα ἔοικε σημαίνειν τὴν τοῦ θυμοῦ ἔγερσιν καὶ ὁρμήν. ὁ μὲν οὖν ἀνδρεῖος καλοῦ τινὸς ἕνεκα πάντα ποιεῖ, ἄγεται δὲ ὑπὸ τοῦ θυμοῦ οὐδαμῶς, ἀλλὰ χρῆται τούτῳ συνεργῷ καθάπερ ὀργάνῳ. οἱ δὲ λεγόμενοι ἀνδρεῖοι, διὰ τὴν ὁρμὴν τοῦ θυμοῦ, οὐ διὰ τὸ καλὸν, πράττουσιν, ἀλλὰ διὰ λύπην, ὥσπερ τὰ θηρία διὰ τὸ πληγῆναι, ἢ διὰ τὸ φοβεῖσθαι, οὐ χρώμενα τῷ θυμῷ, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ μᾶλλον ἀγόμενα· οἵτινες, πρὶν πληγῆναι ἢ φοβηθῆναι, οὐδεμίαν ἐπιδείκνυνται ὁρμήν· ἐπεὶ καὶ τὰ θηρία, ἐὰν ἐν ὕλῃ ᾖ ἢ ἐν ἕλει, οὐ προσέρχονται, οὐδὲ ὁρμῶσιν· οὐκ ἔστι τοίνυν ἀνδρεῖος, ὁ δι' ἀλγηδόνα, ἢ θυμοῦ κινοῦντος, ἢ ἄλλου τινὸς πάθους, πρὸς τὸν κίνδυνον ὁρμῶν, καὶ μηδὲν τῶν δεινῶν προορώμενος· ἐπεὶ οὕτω γε κἂν οἱ ὄνοι ἀνδρεῖοι καλοῖντο δικαίως, πεινῶντες· τυπτόμενοι γὰρ οὐκ ἀφίστανται τῆς νομῆς· καὶ οἱ μοιχοὶ δὲ διὰ τὴν ἐπιθυμίαν τολμηρὰ πολλὰ δρῶσιν, ἀλλ' οὐκ εἰσὶν ἀνδρεῖοι, οὔτε οἱ ὄνοι, οὔτε ἄνθρωποι, οἱ δι' ἀλγηδόνος ἢ θυμοῦ, ἢ ἄλλου τινὸς πάθους ἐξελαυνόμενοι πρὸς τὸν κίνδυνον. ἡ δὲ φυσικωτάτη καὶ ἡ κυρίως ἀνδρία ἐκείνη ἐστὶν, ὅταν κινώμεθα μὲν διὰ τοῦ θυμοῦ, μετὰ προαιρέσεως δὲ, καὶ ἕνεκα τοῦ ἀγαθοῦ. οἱ δὲ διὰ τὰ προειρημένα ὀργιζόμενοι, οὐκ ἀνδρεῖοί εἰσιν, ἀλλὰ μάχιμοι. οὐ γὰρ διὰ τὸ καλὸν ὁρμῶσι καὶ ὀργίζονται, ἀλλὰ διὰ τὸ πάθος· καὶ οὐχ ὡς δέον ἐστὶ, καὶ ὁ ὀρθὸς ἀπαιτεῖ λόγος, ἀλλ' ὡς ἂν κινήσειε τὸ πάθος. δοκοῦσι δὲ καὶ οἱ εὐέλπιδες πάντες ἀνδρεῖοι εἶναι· οὐκ εἰσὶ δὲ πάντες. δυνατὸν γὰρ εὐέλπιδας εἶναι, οὐ διὰ τὸ μὴ φοβεῖσθαι τὰ λυπηρὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, ἀλλὰ διὰ τὸ πολλάκις καὶ πολλοὺς νενικηκέναι, καὶ διὰ τοῦτο θαρ-

θαρρεῖν, ὡς οὐ περιπεσοῦνται τοῖς κακοῖς. δοκοῦσι δ' ἀνδρεῖοι, διὰ τὸ ἐοικέναι τοῖς ἀνδρείοις κατὰ τὸ θαρρεῖν. ἀλλ' οἱ μὲν ἀνδρεῖοι θαρροῦσι, διὰ τὰ προειρημένα, οὗτοι δὲ, διὰ τὸ οἴεσθαι μηδὲν πείσεσθαι λυπηρόν. οὕτω δὲ καὶ οἱ μεθυσκόμενοι εὐέλπιδές εἰσιν, ὅτι οἴονται πάντα αὐτοῖς καθ' ἡδονὴν ἀπαντήσειν. διὰ τοῦτο καὶ ἐπειδὰν ἐναντίοις ἐντύχωσι τῶν προσδοκωμένων, ἀποπηδῶσιν· ὁ δ' ἀνδρεῖος ἐρχόμενα καὶ φαινόμενα τὰ λυπηρὰ ὑπομένει, ὅτι ἀγαθόν ἐστιν ὑπομένειν, ἢ αἰσχρὸν τὸ μὴ ὑπομένειν· διὰ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς ἀνδρείοις ἐκεῖνος μᾶλλον ἀνδρεῖός ἐστιν, ὃς ἐν τοῖς αἰφνιδίοις ἀτάραχος καὶ ἄφοβός ἐστιν, ἢ ἐν τοῖς σφόδρα προδήλοις καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν οὖσιν. ὁ μὲν γὰρ προγινώσκων τὰ λυπηρά, λογισμῷ καὶ κρίσει προπαρασκευασάμενος, ὑπομείνειεν ἄν· ὁ δὲ μὴ προγινώσκων, εἶτα ἐπιόντα ὑπομένων, δῆλός ἐστιν εἰς ἕξιν ἀνδρίας ἐλθών.

Λέγονται δ' ἀνδρεῖοι καὶ οἱ δι' ἄγνοιαν τῶν ἀπαντησόντων κακῶν εἰς τοὺς κινδύνους ὁρμῶντες· καὶ σχεδὸν τῶν εὐελπίδων οὐδὲν διαφέρουσι, πλὴν ὅσον οἱ μὲν εὐέλπιδες ὑπομένουσι τὰ δεινὰ χρόνον τινά· οἱ δ' ἀγνοοῦντες, ἐπειδὰν γνῶσι, φεύγουσιν, ὥσπερ οἱ Ἀργεῖοι ἔπαθον περιπεσόντες τοῖς Λάκωσιν, ὡς Σικυωνίοις.

ΚΕΦ. θ'.

Ἔτι περὶ ἀνδρίας. ὅτι ὁ ἀνδρεῖος περὶ τὰ φοβερὰ καὶ λυπηρά ἐστι μᾶλλον, ἢ περὶ τὰ θαρραλέα καὶ ἡδέα.

Τίνες μὲν οὖν οἱ ἀληθῶς ἀνδρεῖοι, καὶ τίνες οἱ δοκοῦντες, εἴρηται. ἐπεὶ δὲ περὶ θάρρη καὶ φόβους ἐστὶν ἡ ἀνδρία, οὐχ ὁμοίως περὶ ἄμφω ἐστίν· ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τὰ φοβε-

φοβερά. ὁ γὰρ περὶ τὰ φοβερὰ ἀτάραχος, μᾶλλον ἀνδρεῖός ἐστιν, ἢ ὁ περὶ τὰ θαρραλέα. μείζων γὰρ ὁ ἀγὼν οὗτος, ἢ ἐκεῖνος· τὸ γὰρ ὑπομεῖναι λύπην, χαλεπώτερόν ἐστιν, ἢ τῶν ἡδέων ἀπέχεσθαι. διὰ τοῦτο καὶ λυπηρὸν ἡ ἀνδρία, ὅτι ἀνδρεῖοί εἰσιν, οἱ τὰ λυπηρὰ ὑπομένοντες· τούτου δὴ χάριν καὶ ἐπαινεῖται. εἰ γὰρ καὶ ἡδονὴν ἔχει τινὰ ὁ ἀνδρεῖος διὰ τὸ τέλος· τὸ γὰρ τέλος ἡδύ· ἀλλ᾽ ὅμως ὑπὸ τῶν λυπηρῶν, οἷς παλαίει, καὶ ταύτην ἀφανίζεσθαι συμβαίνει. καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν γυμνικῶν ἀγώνων ἔχει. τοῖς γὰρ πύκταις τὸ μὲν τέλος ἡδύ· στέφανος γὰρ καὶ τιμαί· τὸ δὲ τύπτεσθαι, ἀλγεινόν· σάρκινοι γάρ· τοῖς δὲ τοιαύτοις λυπηρὸν πᾶς πόνος. ὅτι τοίνυν τὰ μὲν λυπηρὰ μεγάλα, τὸ δὲ ἡδὺ μικρόν, οὐδὲν ἡδὺ δοκοῦσιν ἔχειν· τοιοῦτον δή τι καὶ ἐπὶ τῶν ἀνδρείων συμβαίνει. ὁ μὲν γὰρ θάνατος, καὶ τὰ τραύματα λυπηρὰ ἐστιν αὐτοῖς, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀκούσια· ὑπομένουσι δὲ αὐτά, ὅτι καλὸν τὸ ὑπομένειν, ἢ ὅτι αἰσχρὸν μὴ ὑπομένειν. καὶ τοσοῦτον μᾶλλον δοκοῦσιν, ὅσον ἂν εἶεν ἀγαθοὶ καὶ ἀνδρεῖοι, καὶ εὐδαίμονες, καὶ πᾶσαν μετελθόντες ἀρετήν. τοῖς γὰρ τοιούτοις μάλιστα ὁ θάνατος λυπηρόν, ὅτι τὸ ζῆν πολλοῦ τινὸς ἄξιον ἦν, διὰ τὸ ἄριστα ζῆν, καὶ ὡς προσῆκεν ἀνθρώπῳ, καὶ ὁ θάνατος αὐτοὺς πολλῶν ἀποστερήσει τῶν ἀγαθῶν. διὰ τὸ μέγεθος τοίνυν τῶν λυπηρῶν, δοκεῖ τὸν ἀνδρεῖον μηδεμίαν ἡδονὴν ἔχειν· τὸ δὲ οὕτως ἀλγεῖν καὶ δάκνεσθαι ὑπὸ τῶν λυπηρῶν, οὐδὲν κωλύει ἀνδρεῖον εἶναι· τὸ μὲν γὰρ ἡττᾶσθαι τῶν λυπηρῶν καὶ ὑποχωρεῖν, οὐκ ἀνδρείου, τὸ δὲ δάκνεσθαι καὶ λυπεῖσθαι, οὐκ ἔτι· ὅσον γὰρ μᾶλλον λυπεῖται, καὶ λυπούμενος ὑπομένει διὰ τὸ ἀγαθόν, τοσοῦτον

ἀνδρεῖος

ἀνδρεῖος ἂν εἴη κυρίως. ἐπεὶ καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς οὐδεμία ἐνέργεια μεθ' ἡδονῆς ἐστὶ καθ' ἑαυτήν· ἀλλὰ μόνον διότι πρὸς τὸ τέλος ἀγαθὸν ἄγει, ἡδεῖα δοκεῖ τῷ ἐνεργοῦντι. ἐν δὲ τοῖς στρατιώταις ἴσως οὐκ ἀνάγκη πᾶσαν τὴν ἀκριβῆ τῆς ἀνδρίας ὅρον ζητεῖν. μᾶλλον δὲ χρησιμώτεροι ἂν εἶεν πρὸς τὸν πόλεμον οἱ ἀνδρίας μὲν οὐ πάνυ μετέχοντες, τῶν ἄλλων δὲ ἀγαθῶν ἐστερημένοι. ἑτοιμότεροι γὰρ οὗτοι πρὸς τοὺς κινδύνους, καὶ τὸν βίον μικρῶν ἕνεκα κερδῶν προδιδόασιν· οἱ γὰρ κυρίως ἀνδρεῖοι, φρόνιμοι ὄντες καὶ τὰ ἄλλα σπουδαῖοι, χαίρουσι μὲν τῷ βίῳ ἑαυτῶν ἀγαθῷ ὄντι, προΐενται δὲ αὐτὸν οὐ πάνυ ῥᾳδίως. περὶ μὲν οὖν ἀνδρίας ἱκανῶς εἴρηται. ῥᾴδιον δὲ ἀπὸ τῶν εἰρημένων καὶ ὁρισμὸν αὐτῆς ἀποδοῦναι, ὡς ἐν τύπῳ.

ΚΕΦ. ι.

Περὶ σωφροσύνης.

Μετὰ δὲ ταῦτα περὶ σωφροσύνης λέγωμεν. ὁμοταγὴς γάρ ἐστι τρόπον τινὰ τῇ ἀνδρείᾳ, καθό γε τοῦ ἀλόγου μέρους εἰσὶν ἀμφότεραι.

Ὅτι μὲν οὖν ἡ σωφροσύνη μεσότης ἐστὶ περὶ ἡδονάς, εἴρηται ἡμῖν. περὶ ἡδονὰς δὲ λέγω, ὅτι εἰ καὶ περὶ λύπας ἐστὶν, ἀλλ' ἧττον, καὶ οὐχ ὁμοίως, ὡς περὶ τὰς ἡδονὰς ἔχει· ἐν τούτοις δὲ καὶ ἡ ἀκολασία φαίνεται.

Ὅτι μὲν οὖν περὶ ἡδονάς ἐστιν ἡ σωφροσύνη, εἴρηται· νυνὶ δὲ ἀφορίσωμεν περὶ ποίας ἐστὶ τῶν ἡδονῶν. τῶν ἡδονῶν δὲ αἱ μέν εἰσι σωματικαί, αἱ δὲ ψυχικαί· ἐν γὰρ φιλοτιμίᾳ καὶ φιλομαθείᾳ ἡδοναί εἰσι ψυχικαί· ἑκάτερος γὰρ

ὅ, τε φιλότιμος, καὶ ὁ φιλομαθὴς, ἥδεται ᾧ φιλεῖ, μηδὲν
πάσχοντος τοῦ σώματος, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς διανοίας· οἱ
περὶ τὰς τοιαύτας ἡδονὰς οὔτε σώφρονες οὔτε ἀκόλασ
λέγονται. ὁμοίως δὲ οὐδὲ οἱ περὶ τὰς ἄλλας, ὅσαι οὐκ εἰσ
σωματικαί· τοὺς γὰρ φιλομύθους καὶ διηγητικοὺς, καὶ περὶ τὰ
τυχόντα κατατρίβοντας τὰς ἡμέρας, ἀδολέσχους ὀνομά
ζομεν, ἀκολάστους δὲ οὐδαμῶς· οὐ δὲ τοὺς λυπουμένους ἐπὶ
χρήμασιν ἢ φίλοις, ὅταν ἢ τούτους, ἢ ἐκεῖνα ζημιωθῶσι.

Περὶ μὲν οὖν τὰς ψυχικὰς ἡδονὰς οὐκ ἔστιν ἡ σωφροσύ
περὶ δὲ τὰς σωματικὰς εἴη ἄν· οὐ περὶ πάσας δὲ οὐδ
ταύτας. οἱ γὰρ χαίροντες τοῖς ἥδεσι τῶν ὁρατῶν, αἰ
χρώμασι καὶ σχήμασι, καὶ γραφῇ, οὔτε σώφρονες, οὔτε ἀκ
λαστοι λέγονται· οὐδ᾽ ὅσοι ψόφων τινῶν καὶ μελῶν ἐρῶσι
οὐδ᾽ ὅσοι τῶν ἡδέων ὀσμῶν. καί τοι ἐν τούτοις εἰσὶ καὶ μεσότη
τες, καὶ τὸ ὡς δεῖ, καὶ ὑπερβολαὶ, καὶ ἐλλείψεις τοῦ δέοντος
ἀλλ᾽ ὅμως οὔτε τοὺς μέσους σώφρονας λέγομεν, οὔτε τοὺ
ὑπερβάλλοντας ἀκολάστους. εἰ δὲ τῶν περὶ τὰς ὀσμὰς τοὺ
μὲν μήλων ὀσμῆς ἐρῶντας, ἢ ῥόδων, ἢ θυμιαμάτων οὐ λ
γομεν ἀκολάστους, ἀλλὰ τοὺς μύρων καὶ ὄψων, ἀκολάσ
καλοῦμεν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός. χαίρουσι γὰρ τούτοις
ἀκόλαστοι· ὅτι διὰ τούτων ἀνάμνησις γίνεται αὐτοῖς τ
ἐπιθυμητῶν. ἴδοι δ᾽ ἄν τις καὶ τοὺς ἄλλους, ὅταν πεινῶσιν, ἡ
δομένους τῇ τῶν βρωμάτων ὀσμῇ. ὅθεν δῆλον, ὅτι οἱ τα
τοιαύταις ὀσμαῖς ἡδόμενοι κατὰ συμβεβηκὸς ἥδονται· δ
ἀνάμνησις αὐτοῖς γίνεται τῶν βρωμάτων, καὶ τῆς ἄλλ
φλυαρίας, οἷς ἥδονται οἱ ἀκόλαστοι· οὐκ ἔστι τοίνυν οὔτε τ
ἀνθρώπῳ, οὔτε ἄλλῳ τινὶ ζώῳ κατὰ τὰς εἰρημένας αἰσθήσ

ἡδον

ἡδονή, εἰ μὴ κατὰ συμβεβηκός. ἡδονὰς δὲ λέγω, περὶ ἃς ὁ ἀκόλαστός ἐστιν, ἢ ὁ σώφρων. καὶ γὰρ οἱ κύνες, εἰ δὲ χαίρουσι ταῖς ὀσμαῖς τῶν λαγωῶν, ἀλλ' οὐ δι' αὐτάς, ἀλλὰ διὰ τὴν βρῶσιν. ἀπὸ γὰρ τῆς ὀσμῆς αἴσθησιν λαμβάνοντες τῆς θήρας, διώκουσιν. ὁμοίως δὲ καὶ ὁ λέων οὐχ ἥδεται τῇ ὀσμῇ τοῦ βοός, ἢ τῇ φωνῇ, ἀλλὰ τῇ βρώσει· ὅτι δὲ ἐγγύς ἐστι, διὰ τῆς φωνῆς ᾔσθετο. οὐδὲ χαίρει ὅτι εἶδεν, ἢ εὗρεν ἔλαφον, ἢ ἄγριον αἶγα, ἀλλ' ὅτι βορὰν ἕξει.

Περὶ τὰς ἡδονὰς τοιαύτας, ὧν κοινωνοῦμεν καὶ τοῖς λοιποῖς ζώοις, ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀκολασία ἐστίν· αἱ δέ εἰσιν, ἁφὴ καὶ γεῦσις. διὰ τοῦτο θηριώδεις τινὲς καὶ ἀνδραποδώδεις οἱ ἀκόλαστοι φαίνονται, ὅτι οἷς ἥδονται τὰ θηρία, περὶ ταῦτά εἰσιν ἀκρατεῖς. τούτων δὲ μᾶλλον τῇ ἁφῇ ἥδονται, ἢ τῇ γεύσει· μᾶλλον δὲ τῇ γεύσει μὲν οὐδαμῶς, ἀλλὰ τῇ ἁφῇ μόνον. ὥστε ἀκόλαστοι οὐ μόνον ἐν ταῖς ἄλλαις ἡδοναῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν σιτίοις καὶ ἐν ποτοῖς. καὶ τούτοις γὰρ οὐχ ὡς γευστοῖς μόνον χαίρουσι· γεύσεως γάρ ἐστι τὸ κρῖναι τοὺς χυμούς, ὅπερ ποιοῦσιν οἱ τοὺς οἴνους δοκιμάζοντες καὶ σῖτα ὄψα ἀρτύοντες, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἁπλοῖς. διὰ τοῦτο καί τις Φιλόξενος Ἐρύξιος, ὁ ὀψοφάγος ὤν, ηὔξατο τὸν φάρυγγα αὐτοῦ μακρότερον γεράνου γενέσθαι, ὡς ἡδόμενος τῇ ἁφῇ τῶν ὄψων· κοινοτάτη γάρ ἐστιν ἡ ἁφὴ ἐν πάσαις ταῖς αἰσθήσεσιν· ἐπεὶ καὶ ἁφῇ τινὶ πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις αἰσθάνονται. περὶ ταύτην δὴ τὴν ἁφὴν ἡ ἀκολασία ἐστί, καὶ δόξειεν ἂν δικαίως ἐπονείδιστος εἶναι, ὅτι συμβαίνει ἡμῖν, οὐ καθ' ὅσον ἐσμὲν ἄνθρωποι, ἀλλὰ καθ' ὃ ζῷα. τὸ δὲ τοῖς τοιούτοις χαίρειν, καὶ τούτων μάλιστα ἐφίεσθαι, θηριῶδες. καίτοι εἰσὶ καὶ κατὰ

τὴν ἀφὴν ἐλευθέριοι ἡδοναί, ἃς ὁ ἀκόλαστος ἀφήρηται· οἷον αἱ ἐν τοῖς γυμνασίοις διὰ τρίψεως καὶ θερμασίας γινόμεναι. οὐ γὰρ περὶ πᾶν τὸ σῶμα, ἀλλὰ περί τινα μέρη.

ΚΕΦ. ια΄.

Περὶ ἐπιθυμίας.

Ἐπεὶ δὲ περὶ ἐπιθυμιῶν ἀκόλουθον εἰπεῖν, ῥητέον ποσαχῶς ἡ ἐπιθυμία. ἡ μὲν οὖν ἐστι κοινὴ καὶ φυσική, ἡ δὲ ἰδία καὶ ἐπίθετος. κοινὴ μὲν οὖν ἐπιθυμία ἐστί, τὸ ὀρέγεσθαι τροφῆς ξηρᾶς ἢ ὑγρᾶς, ὅταν ἐν χρείᾳ τούτων γινώμεθα. ἰδία δὲ καὶ ἐπίθετος, τὸ τοιᾶσδε ὀρέγεσθαι, ἢ τοιᾶσδε. τοῦτο γὰρ οὐκ ἔτι φυσικὸν οὐδὲ κοινόν· οὐ γὰρ τῶν αὐτῶν πάντες ὀρέγονται, οὐδὲ ὁμοίως· ἀλλ' οἱ μὲν ταύτης, οἱ δὲ ἐκείνης· καὶ οἱ τῆς αὐτῆς ὀρεγόμενοι, οὐχ ὁμοίως ὀρέγονται, ἀλλ' οἱ μὲν μᾶλλον, οἱ δὲ ἧττον. ὥστε ἡ τοιαύτη ἐπιθυμία οὐκ ἔστι κοινὴ οὐδὲ φυσικὴ ἁπλῶς, ἀλλὰ ἐπίθετος, ὑφ' ἡμῶν ἐπινοηθεῖσα. καίτοι κατά τινα τρόπον καὶ φυσική ἐστι, διὰ τὸ ἀκολούθως ἕκαστον τῇ ἑαυτοῦ φύσει καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἔχειν.

Ἐν μὲν οὖν ταῖς φυσικαῖς ἐπιθυμίαις ὀλίγοι ἁμαρτάνουσι, καὶ καθ' ἕνα τρόπον· ὅταν χρῶνται ταῖς τοιαύταις ἐπιθυμίαις πλέον, ἢ προσῆκεν. οἷον ὅταν πλείω τῶν μετρίων ἐσθίωσιν, ὥσπερ οἱ γαστρίμαργοι, οἵτινες παρὰ τὸ δέον πληροῦσι τὴν φυσικὴν ἐπιθυμίαν. τοιοῦτοι δὲ γίνονται οἱ λίαν ἀνδραποδώδεις. ἐν δὲ ταῖς ἐπιθέτοις καὶ ἰδίαις ἐπιθυμίαις πολλοὶ ἁμαρτάνουσι, καὶ κατὰ πολλοὺς τρόπους· ἐπεὶ πολλαὶ ἰδέαι τῶν τοιούτων ἐπιθυμιῶν· πολλαὶ γὰρ ἰδέαι τροφῶν, καὶ πόσεων, καὶ ἐνδυμάτων, καὶ τῶν ἄλλων φυσι-

κῶν

κῶν ἐπιθυμητῶν. καὶ διὰ τοῦτο καὶ πολλαχῶς περὶ τὰς τοιαύτας ἐπιθυμίας ἁμαρτάνουσιν· ἢ χαίροντες οἷς μὴ δεῖ, ἢ πλέον, ἢ κατὰ τοὺς πολλούς· οἱ γὰρ ἀκόλαστοι κατὰ πάντα ὑπερβάλλουσι· χαίροντες γὰρ οἷς οὐ δεῖ, ἐάν ποτε καὶ τὰς δεούσας τῶν ἡδονῶν ἕλωνται πλέον, ἢ προσήκει, καὶ οὐχ ὡς οἱ πολλοί, χαίρουσιν αὐταῖς.

ΚΕΦ. ιβ'.

Τίνα τρόπον περὶ λύπας ἐστὶν ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀκολασία.

Ὅτι μὲν οὖν ἡ περὶ τὰς ἡδονὰς ὑπερβολή, ἡ ἀκολασία, ψεκτόν, δῆλον· ἐν δὲ ταῖς λύπαις, οὐ καθάπερ ἐπὶ τῆς ἀνδρίας ἐλέγετο, ὅτι τὸ μὴ ὑπομένειν, μηδὲ φέρειν, δειλία ἐστίν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς σωφροσύνης, τὸ μὴ ὑπομένειν, ἀκολασία ἐστίν, ἢ τὸ φέρειν, σωφροσύνη· ἀλλ' ἔστιν ἀκολασία περὶ τὰς λύπας, ὅταν τις λυπῆται τῶν ἡδέων οὐ τυγχάνων, πλέον ἢ δεῖ, καὶ οὐχ ὡς δεῖ· καὶ σωφροσύνη ὁμοίως, ὅταν τις ὅσον δεῖ λυπῆται, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ μηδεμίαν αὐτῷ λύπην ἐπάγῃ ἡ τῶν ἡδέων ἀπουσία. ὁ γὰρ ἀκόλαστος ἐπιθυμεῖ τῶν ἡδέων πάντων ἢ τῶν μάλιστα, καὶ ἄγεται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας, ὥστε ἀντὶ πάντων ταῦτα ἡδέα αἱρεῖσθαι· διὸ καὶ λυπεῖται ἀποτυγχάνων τῶν ἐπιθυμητῶν· μετὰ λύπης γὰρ ἡ ἐπιθυμία. ὥστε καὶ ἄτοπόν τι δοκεῖ, τὸ δι' ἡδονὴν λυπεῖσθαι, καὶ αἰτίαν εἶναι τὴν ἡδονὴν τοῦ ἐναντίου. ἡ μὲν οὖν περὶ τὰς ἡδονὰς ὑπερβολή, ἀκολασία ἐστίν, ὡς εἴρηται.

Ἡ δὲ ἔλλειψις ὄνομα οὐκ ἔχει, διὰ τὸ μὴ πάνυ εὑρίσκεσθαι. οἱ γὰρ περὶ τὰς ἡδονὰς ἐλλείποντες, καὶ τοῦ δέοντος ἐλατ-

ἔλαττον ἐπιθυμοῦντες αὐτῶν, οὐ πάνυ γίνονται· σχεδὸν γὰρ ἔξω τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς ἐστιν ἡ τοιαύτη ἀναισθησία· καὶ τοι καὶ τὰ ἄλογα ζῶα διακρίνει τὰ βρώματα, καὶ χαίρει μὲν τοῖς ἡδέσι, τοῖς δὲ μὴ τοιούτοις, οὐδαμῶς· εἰ δέ τις οὐδὲν ἡδὺ νομίζει εἶναι, οὐδὲ γινώσκει διαφορὰν τῶν ἡδέων καὶ τῶν ἐναντίων, πόῤῥω ἂν εἴη τοῦ ἄνθρωπος εἶναι. ἡ μὲν οὖν περὶ τὰς ἡδονὰς, ἢ λύπας ἔλλειψις, ἢ ὑπερβολὴ, κακία ἐστί

Ἀρετὴ δὲ τὸ μέσον, ἡ σωφροσύνη. ὁ γὰρ σώφρων οὔτ ἥδεται μάλιστα οἷς ὁ ἀκόλαστος, ἀλλὰ μᾶλλον δυσχε- ραίνει πᾶσιν, οἷς οὐ δέον ἐστὶ χαίρειν. οὔτε οἷς χαίρει, μᾶλλον χαίρει τοῦ δέοντος, οὔτε λυπεῖται τῶν ἡδέων ἀπόντων, οὐδ ἐπιθυμεῖ τῶν ἡδέων, ἢ ἐπιθυμῶν μετρίως ἐπιθυμεῖ, καὶ πλέον, ἢ δεῖ, οὐδὲ ὅτε μὴ δεῖ. ὅσα μέν τι πρὸς ὑγίειαν ἐστὶ πρὸς εὐεξίαν συντελοῦντα, ἡδέα ὄντα, ἢ τὸ ἐλάχιστον ὄν ἐμποδὼν γινόμενα τῇ ὑγιείᾳ καὶ τῇ εὐεξίᾳ, τούτων ὀρέγεται μὲν, μετρίως δὲ, καὶ καθὼς δεῖ· ὁ γὰρ ἡδονῶν ἐπιθυμ αἵτινες αὐταὶ πρὸς τὸ εἶναι ἐμποδὼν γίνονται, ἢ πρὸς τ εὖ εἶναι, παρὰ τὸ δέον ἐπιθυμεῖ. ὁ δὲ σώφρων οὐ τοιοῦτος ἀλλ' ὡς ὁ ὀρθὸς λόγος.

ΚΕΦ. ιγ'.

Ὅτι ἡ ἀκολασία μᾶλλον ἑκούσιόν ἐστιν, ἢ ἡ δειλία.

Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ ἀκολασία καὶ ἡ δειλία ἑκούσιά εἰσι, ζητητέον εἰ ὁμοίως εἰσὶν ἑκούσια. δοκεῖ δὲ μὴ ὁμοίως, ἀλλὰ τὴν ἀκολασίαν μᾶλλον ἑκούσιον εἶναι. τῆς μὲν γὰρ δειλίας λύπη αἰτία· διὰ γὰρ τὸ φοβεῖσθαι τὴν λύπην, δειλοὶ γιν μεθα. τὴν δὲ ἀκολασίαν ἡ ἡδονὴ ποιεῖ· ὧν ἡ μὲν ἡδονὴ αἱ

ρετὸν, ἡ δὲ λύπη φευκτόν· ὃ δὲ διὰ τὸ αἱρετὸν ποιοῦμεν, μᾶλλόν ἐστιν ἑκούσιον ἢ διὰ τὸ φευκτὸν γινόμενον· καὶ ἡ μὲν λύπη ἐξίστησι, καὶ φθείρει τὴν τοῦ ἔχοντος φύσιν, ἡ δὲ ἡδονὴ οὐδὲν τοιοῦτον ποιεῖ.

Διὰ τοῦτο καὶ ἐπονειδιστότερον ἡ ἀκολασία τῆς δειλίας· ἐπεὶ γὰρ διὰ τὸ ἑκούσιον ἀγαθὸν, ἢ κακὸν, ἐπαινεῖταί τις, ἢ ψέγεται, φανερὸν ὅτι τὸ κακὸν, ἢ τὸ ἀγαθὸν καθόσον ἐστὶν ἑκούσιον, κατὰ τοσοῦτον ἐπαινεῖται μᾶλλον, ἢ ψέγεται. ἐπεὶ καὶ εὐκολώτερόν ἐστι τῆς ἀκολασίας ἀποστῆναι, ἢ τῆς δειλίας· πολλοὶ γὰρ ἐθισμοὶ, δι' ὧν τὰ τοιαῦτα κατορθοῦνται, ἐπὶ μὲν τῆς δειλίας ἐπικίνδυνοί εἰσιν· οἱ γὰρ ἐν τῷ πολέμῳ ἐθισμοὶ, καὶ ἐν ἄλλοις τισὶ φοβεροῖς, δι' ὧν τὴν δειλίαν ἐκβάλλομεν, οὐ πόρρω κινδύνων· οἱ δὲ σώφρονες ἐθισμοὶ καθάπαξ εἰσὶν ἀκίνδυνοι. ὥστε καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον ἑκούσιόν ἐστιν ἡ ἀκολασία τῆς δειλίας.

Δόξειε δ' ἂν οὐχ ὁμοίως ἑκούσιον εἶναι τὴν δειλίαν τοῖς καθ' ἕκαστον· ἡ μὲν γὰρ δειλία, αὐτὴ δηλονότι ἡ ἕξις, ἄλυπός ἐστιν· οὐ γὰρ ἀναγκαζόμεθα παρ' οὐδενὸς λυπηροῦ δειλοὶ εἶναι· ὥστε μᾶλλον ἑκούσιόν ἐστι. τὰ δὲ κατὰ τὴν δειλίαν ἔργα, ἃ ποιοῦμεν διὰ λύπην καὶ φόβον, ἀνάγκῃ τινὶ ποιοῦμεν, ἥτις ἐξίστησιν ἡμᾶς, καὶ πείθει τὰ ὅπλα ῥίπτειν, καὶ τὰ ἄλλα ἀσχημονεῖν. καὶ τούτου χάριν ἧττον ἑκούσιά εἰσι τὰ καθ' ἕκαστον. ἐπὶ δὲ τῆς ἀκολασίας, τὸ ἀνάπαλιν ἔχει. αὐτὴν μὲν τὴν ἀκολασίαν οὐδεὶς ἐπιθυμεῖ, οὐδὲ βούλεταί τις ἀκόλαστος εἶναι, τὰ δὲ κατὰ τὴν ἀκολασίαν ἔργα σφόδρα ὀρεγόμενοι ποιοῦσιν. ὥστε τὴν ἀκολασίαν ἧττον ἑκούσιον εἶναι τῶν καθ' ἕκαστα.

Τοῦτο

Τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα τῆς ἀκολασίας καὶ ἐπὶ τὰς παιδικὰς ἁμαρτίας φέρομεν, καὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας τῶν παίδων ἀκολάστους καλοῦμεν. ἔχουσι γὰρ αἱ τοιαῦται ἁμαρτίαι πρὸς τὴν εἰρημένην ἀκολασίαν ὁμοιότητά τινα· πότερον δὲ ἀπὸ ποτέρου καλεῖται, ζητεῖν, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον τὸν προκείμενον συντελεῖ· πλὴν ἐκεῖνο εἰπεῖν εἰκὸς, ὅτι τὸ ὕστερον ἀπὸ τοῦ προτέρου καλεῖσθαι μᾶλλον προσήκει, καὶ ἀπὸ τῶν παιδικῶν ἁμαρτιῶν, ἐπὶ ταύτην τὴν ἀκολασίαν τὸ ὄνομα μετενεχθῆναι. ἔοικε δὲ οὐ κακῶς, ἀλλὰ καὶ λίαν προσηκόντως μετενεχθῆναι τὸ ὄνομα· ὥσπερ γὰρ κολάζειν δεῖ τὸν παῖδα τῶν αἰσχρῶν ὀρεγόμενον, καὶ συστέλλειν εἴσω τοῦ μετρίου τὴν ὄρεξιν αὐτοῦ, οὕτω καὶ τὴν ἐπιθυμίαν κεκολάσθαι δεῖ, πολλὴν αὔξησιν ἔχουσαν. ὅ, τε γὰρ παῖς, εἰ μὴ παιδαγωγοῖτο τὴν ὄρεξιν τοῦ ἡδέος ἄπληστον ἔχων, καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἡλικίαν, ἔξω τοῦ δέοντος πεσεῖται· ἥ τε ἐπιθυμία, εἰ μὴ ὑπὸ τοῦ λόγου κολάζοιτο, ἐπὶ πολὺ ἥξει· καὶ ὑπὸ τῶν κατ' ἐπιθυμίαν ἐνεργειῶν αὐξανομένη, καὶ τὸν λογισμὸν ἐκκρούει πολλάκις. διὸ δεῖ μετρίας τὰς ἐπιθυμίας καὶ ὀλίγας εἶναι, καὶ τῷ λόγῳ μηδὲν ἐναντιοῦσθαι. τὰς δὲ τοιαύτας εὐπειθεῖς λέγομεν καὶ κεκολασμένας· ὥστε εἰκότως τοὐναντίον ἐπί τε τῶν παίδων καὶ τῆς ἐπιθυμίας, ἀκολασία καλεῖται. ὥσπερ γὰρ τὸν παῖδα δεῖ κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ παιδαγωγοῦ ζῆν, οὕτω καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν κατὰ τὸν λόγον. διὸ δεῖ τοῦ σώφρονος τὸ ἐπιθυμητικὸν συμφωνεῖν τῷ λόγῳ· σκοπὸς γὰρ ἀμφοῖν τὸ καλόν. καὶ ἐπιθυμεῖ ὁ σώφρων ὧν δεῖ, καὶ ὡς δεῖ καὶ ὅτε· οὕτω δὲ τάττει καὶ ὁ λόγος. ταῦτ' οὖν ἡμῖν εἰρήσθω περὶ σωφροσύνης.

ΑΡ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Δ.

ΚΕΦ. α΄.

Περὶ ἐλευθεριότητος.

Αἱ ἡ ἐλευθεριότης δὲ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ ἐστὶν ἀρετή· καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὴν σωφροσύνην περὶ ἐλευθεριότητος λέγομεν. ἔστι δὲ ἐλευθεριότης ἡ περὶ χρήματα μεσότης, ὅταν οὔτε πλέον τοῦ δέοντος, οὔτε ἔλαττον ἀναλίσκωμεν, ἀλλ' ὡς δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς προσήκει, καὶ ὧν ἕνεκα· ἐπαινεῖται γὰρ ὁ ἐλευθέριος οὐκ ἐν τοῖς πολεμικοῖς, οὐδ' ἐν οἷς ἐπαινεῖται ὁ σώφρων, οὐδ' αὖ ἐν ταῖς κρίσεσιν, ὥσπερ ὁ δίκαιος, ἀλλὰ περὶ δόσιν χρημάτων καὶ λῆψιν.

Μᾶλλον δὲ ἐπαινεῖται ἐν τῇ δόσει.

Χρήματα δὲ λέγομεν, πάντα, ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται.

Ἡ μὲν οὖν περὶ χρήματα μεσότης ἡ ἐλευθεριότης ἐστίν· ἡ δὲ ὑπερβολὴ ἡ ἀσωτία· ἔλλειψις δὲ ἡ ἀνελευθεριότης.

Ἀσωτίαν δὲ οὐ μόνον τὴν περὶ τὰ χρήματα ὑπερβολὴν καλοῦμεν, ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ τοὺς ἀκολάστους ἀσώτους καλοῦμεν, οἵτινες πολλὰ δι' ἀκολασίαν δαπανῶσι, καὶ ἀσωτίαν τὴν τοιαύτην κακίαν ὀνομάζομεν. διὰ τοῦτο καὶ φαυλό-

ταριέισιν ὡς τοιοῦτοι, πολλὰς ἅμα κακίας ἔχοντες, καὶ περὶ χρήματα δὲ καὶ ἡδονὰς διεφθαρμένοι· διὰ τοῦτο οὐδ᾽ οἰκείως προσαγορεύονται ἑνὶ ὀνόματι μίαν κακίαν δη-λοῦντι. βούλεται γὰρ ἄσωτος εἶναι ὁ ἕν τι κακὸν ἔχων τὸ φθείρειν τὴν οὐσίαν. ἄσωτος γὰρ ὁ δι᾽ ἑαυτὸν ὀλλύμενος. δοκεῖ γὰρ ἀπώλειά τις αὐτοῦ εἶναι καὶ ἡ τῆς οὐσίας φθορά, ὡς τοῦ ζῆν διὰ τῶν χρημάτων ὄντος. ἀσώτους μὲν οὖν καὶ τοὺς ἀκρατεῖς καὶ εἰς ἀκολασίαν δαπανηροὺς καλοῦμεν· ἀνελευθέρους δὲ μόνους τοὺς πλέον, ἢ δεῖ, τῶν χρημάτων ἀντεχομένους, καὶ πρὸς τὴν ἐλευθεριότητα ἐλλείποντας.

Ἐπεὶ τοίνυν πᾶσιν, ὧν χρεία τίς ἐστιν, οἷον δόξης, ἢ προ-φῆς, τούτοις δυνατὸν χρῆσθαι καὶ εὖ καὶ κακῶς, (δὲ τοιοῦτον καὶ ὁ πλοῦτος, καὶ τούτου γὰρ χρεία τίς ἐστιν ἐν τῷ βίῳ) δυνατὸν ἄρα χρῆσθαι τῷ πλούτῳ καὶ εὖ καὶ κακῶς. ἐπεὶ δὲ ἑκάστῳ πράγματι ἐκεῖνος χρῆται καλῶς, ὁ ἔχων τὴν περὶ αὐτὸ ἀρετήν, καὶ τῷ πλούτῳ ἐκεῖνος χρήσεται ἄριστα ὁ ἔχων τὴν περὶ αὐτὸν ἀρετήν. οὗτος δέ ἐστιν ὁ ἐλευθέριος.

Ἡ δὲ χρῆσις τῶν χρημάτων οὐδὲν ἄλλό ἐστιν, ἢ δαπάνη καὶ δόσις. ἡ δὲ λῆψις καὶ φυλακὴ οὐ χρῆσις δοκεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον κτῆσις. διὰ τοῦτο ὁ ἐλευθέριος περὶ τὴν δαπάνην ἐσ- τῶν χρημάτων μᾶλλον, ἢ περὶ τὴν λῆψιν, καὶ μᾶλλον αὐτῷ προσήκει τὸ εἰδέναι, ὅπως δεῖ δαπανᾶν, καὶ ὧν ἕνεκα, καὶ πρὸς οὕς, ἢ ὅπως δεῖ λαμβάνειν, καὶ ὧν ἕνεκα, καὶ παρ᾽ ὧν δεῖ. ἔστι μὲν γὰρ περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ πλούτου, καθὼς εἴρηται· χρῆσις δὲ ἡ δόσις μᾶλλόν ἐστι, ἢ ἡ λῆψις. καὶ ἔτι μᾶλλον δοκεῖ ἀρετῆς εἶναι, τὸ εὖ ποιεῖν, ἢ τὸ εὖ πάσχειν, καὶ τὸ τὰ καλὰ

πράττειν

πράττειν, ἢ τὰ αἰσχρὰ μὴ πράττειν· ἕπεται δὲ τῇ μὲν δόσει τὸ εὖ ποιεῖν, καὶ τὸ τὰ καλὰ πράττειν, τῇ δὲ λήψει τὸ εὖ πάσχειν, καὶ τὸ αἰσχρὰ μὴ πράττειν. τὸ γὰρ λαβεῖν ὅθεν δεῖ, εὖ πάσχειν ἐστὶν, καὶ τὸ μὴ λαβεῖν ὅθεν οὐ δεῖ, τὸ μὴ αἰσχρὰ πράττειν ἐστίν. ἔτι, ὃ μᾶλλον ἐπαινεῖται, τοῦτο μᾶλλον ἀρετῇ προσήκει, μᾶλλον δὲ ἐπαινεῖται τὸ ὡς δεῖ διδόναι, ἢ τὸ ὡς δεῖ λαμβάνειν· ἡ γὰρ χάρις, καὶ ὁ ἔπαινος τῷ διδόντι μᾶλλον, ἢ τῷ μὴ λαμβάνοντι. ἔτι περὶ τὸ δυσχερέστερόν ἐστιν ἡ ἀρετή. δυσχερέστερον δὲ ἐστι διδόναι καλῶς, ἢ λαμβάνειν, ἢ μὴ λαμβάνειν καλῶς· τὸ γὰρ οἰκεῖον προέσθαι πολλῷ δυσχερέστερον τοῦ τὸ ἀλλότριον ἀποπέμψασθαι· μᾶλλον ἄρα προσήκει τῷ ἐλευθερίῳ διδόναι καλῶς, ἢ οὐ λαμβάνειν ἢ λαμβάνειν καλῶς· ἐπεὶ καὶ ἐλευθερίους οὐ τούτους καλοῦμεν, ὅσοι οὐ λαμβάνουσιν ὅθεν οὐ δεῖ, ἀλλὰ ὅσοι διδόασιν οἷς δεῖ· ἐκεῖνοι γὰρ μᾶλλον δοκοῦσι δίκαιοι ἢ ἐλευθέριοι, καὶ διὰ τοῦτο ἐπαινοῦνται· οἱ δὲ λαμβάνοντες ὅθεν δεῖ, οὐδὲ ἐπαινοῦνται· ἐπαινεῖται γὰρ ὁ δυσχερές τι ποιῶν διὰ τὸ ἀγαθόν· ὁ δὲ λαμβάνων ὅθεν δεῖ, οὐδὲν δυσχερὲς ὑπομένει. ἔτι φιλοῦνται οἱ ἐλευθέριοι μάλιστα τῶν σπουδαίων, ὅτι ὠφέλιμοί εἰσι· τὸ δὲ ὠφέλιμον οὐκ ἐν τῷ μὴ λαβεῖν κακῶς, ἀλλ᾽ ἐν τῷ δοῦναι καλῶς· ὁ ἄρα ἐλευθέριος περὶ τὴν δόσιν εἶναι δοκεῖ μᾶλλον, ἢ περὶ τὴν λῆψιν· ἔστι τοίνυν ἐλευθέριος ὁ διδοὺς οἷς δεῖ, καὶ τοῦ καλοῦ ἕνεκα.

Πᾶσαι γὰρ αἱ κατ᾽ ἀρετὴν πράξεις τοῦ καλοῦ ἕνεκα. καὶ οὐ μόνον τοῦ καλοῦ ἕνεκα καὶ οἷς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ τ᾽ ἄλλα πάντα ὅσα ἕπεται τῇ ὀρθῇ δόσει, ἀλλὰ καὶ ἡδέως, ἢ ἀλύπως· ὁ γὰρ μετὰ λύπης διδοὺς οὔπω ἐλευθέριος. ἐλευθε-

ρίου μὲν γὰρ ἔργον ποιεῖ, ἐλευθέριος δὲ οὔπω ἐστίν· οὔπω γὰρ εἰς ἕξιν ἦλθεν· οὐ γὰρ ἂν ἐλυπεῖτο. τὰ γὰρ κατ' ἀρετὴν ἔργα ἢ ἡδέα ἐστίν, ἢ ἄλυπα. ὁ δὲ διδοὺς οἷς μὴ δεῖ, ἢ οὐ τοῦ καλοῦ ἕνεκα, ἀλλὰ διά τινα ἄλλην αἰτίαν, οὐκ ἐλευθέριος, ἀλλὰ ἄλλος τις ῥηθήσεται. ὁμοίως δὲ οὐδὲ ὁ μετὰ λύπης διδούς, καθὼς εἴρηται· ὁ γὰρ τοιοῦτος προτιμᾷ τὰ χρήματα τῆς καλῆς πράξεως· διὰ τοῦτο δὲ οὐκ ἐλευθέριος.

Ὁ γὰρ ἐλευθέριος δώσει μὲν, ὡς ὁ ὀρθὸς τάττει λόγος, λήψεται δὲ οὐδαμῶς παρ' ὧν οὐ δεῖ λαβεῖν· ὅ, τε μὴ τιμῶν τὰ χρήματα οὔτε αἰτήσεται· οὐ γὰρ εὐχερῶς εὐεργετεῖται, ὁ φιλῶν τὸ εὐεργετεῖν· λήψεται δὲ ἀφ' ὧν δεῖ, δηλονότι ἀπὸ τῶν οἰκείων κτημάτων, οὐχ ὅτι καλὸν ἡγεῖται τὸ χρηματίζεσθαι, ἀλλ' ὅτι ἀναγκαῖον πρὸς τὸ διδόναι· καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ τῶν ἰδίων ἀμελήσει χρημάτων, βουλόμενος διὰ τούτων τισὶν ἐπαρκεῖν.

Οὐδὲ τοῖς τυχοῦσι δώσει, ἵνα ἔχῃ διδόναι οἷς δεῖ, καὶ ὅτε, καὶ οὗ καλόν· ἔστι δὲ σημεῖον τοῦ σφόδρα ἐλευθερίου καὶ τὸ ὑπερβάλλειν ἐν τῇ δόσει τοσοῦτον, ὥστε καταλείπειν ἑαυτῷ τὰ ἐλάττω. τὸ γὰρ μὴ πρὸς τὴν οἰκείαν χρείαν ὁρᾷν, τῆς μεγίστης ἐλευθεριότητος σημεῖόν ἐστιν· οὐ γὰρ πρὸς τὸ μέγεθος, ἢ τὸ πλῆθος τῶν διδομένων ἡ ἐλευθεριότης κρίνεται, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀναλογίαν, ἣν ἔχουσι τὰ διδόμενα πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ διδόντος. ἀπὸ τούτου γὰρ ἡ ἕξις τῆς ἐλευθεριότητος δείκνυται· ὥστε οὐδὲν κωλύει ἐλευθεριότερον εἶναι τοῦ τὰ πολλὰ διδόντος, τὸν ἐλάττω διδόντα, ἐὰν ἀπὸ ἐλάττονος οὐσίας διδῷ. συμβαίνει δὲ τοὺς μὴ κτησαμένους οὐσίαν ἰδίοις πόνοις, ἀλλὰ διαδεξαμένους

παρ' ἄλλων, ἐλευθεριωτέρους δοκεῖν· οἱ γὰρ τοιοῦτοι ἄπειροί εἰσι τῆς ἐνδείας· καὶ διὰ τοῦτο οὐ σφόδρα ἀγαπῶσι τὸν πλοῦτον. καὶ ὅτι, καθάπερ οἱ γονεῖς καὶ οἱ ποιηταὶ, μᾶλλον ἀγαπῶσι τὰ χρήματα οἱ κτησάμενοι. οἱ δ' ἐλευθέριοι οὐ δύνανται σφόδρα πλουτεῖν· οὔτε γὰρ εὐχερεῖς εἰς τὸ λαμβάνειν εἰσὶν, οὔτε εἰς τὸ φυλάττειν τὴν οὐσίαν προνοητικοί· ἀλλὰ μᾶλλον προετικοὶ τῶν ὄντων· καὶ οὐ τιμῶντες δι' ἑαυτὰ τὰ χρήματα, ἀλλ' ἕνεκα τῆς δόσεως. διὸ καὶ ἐγκαλοῦμεν τῇ τύχῃ, ὅτι μὴ πλουτοῦσιν οἱ ἐλευθέριοι, πλούτου καὶ χρημάτων ὄντες ἄξιοι. τοῦτο δ' οὐ συμβαίνει ἀλόγως· τὸν γὰρ μὴ ἐπιμελούμενον ὅπως ἔχῃ χρήματα, πῶς οἷόν τε πλουτεῖν; ὥσπερ οὐδ' ἄλλο τι κτήσασθαι δυνατὸν, τὸν μὴ ἐπιμελούμενον ὅπως κτήσηται. διὰ τοῦτο οὐδὲ ὁ ἐλευθέριος δυνήσεται πλουτεῖν, μήτε ἑτέρωθεν χρήματα συλλέγων, καὶ τὰ οἴκοι σκορπίζων.

Ἔτι καὶ μὴ δίδωσιν οἷς οὐ δεῖ, καὶ ὅτε μὴ δεῖ· ἵνα μὴ εἰς τὰ μὴ δέοντα ἀναλώσας ἐνδεὴς εὑρεθῇ πρὸς τὰ δέοντα, καὶ μὴ δῷ οἷς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ. ἐλευθέριος γάρ ἐστι, καθὼς εἴρηται, ὁ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς οὐσίας δαπανῶν εἰς ἃ δεῖ. ὁ δ' ὡς ἔτυχε διδοὺς, ἄσωτος. διὰ τοῦτο τοὺς τυράννους οὐ λέγομεν ἀσώτους, καίτοι πολλὰ καὶ ἄμετρα διδόντας· τὸ γὰρ πλῆθος τῆς κτήσεως, τὸ πλῆθος τῶν δόσεων ὑπερβάλλειν δοκεῖ, καὶ πλείω εἶναι τὴν οὐσίαν τῆς δαπάνης συμβαίνει.

Ἐπεὶ τοίνυν ἡ ἐλευθεριότης μεσότης ἐστὶ περὶ χρημάτων δόσιν καὶ λῆψιν, ὁ ἐλευθέριος καὶ δώσει καὶ δαπανήσει εἰς ἃ δεῖ, καὶ ὅσα δεῖ· καὶ ἐν μικροῖς καὶ ἐν μεγάλοις ὁμοίως,

καὶ ἀμφότερα ἡδέως ποιήσει, τό, τε δοῦναι, καὶ τὸ λαβεῖν κατὰ
τὸν προσήκοντα λόγον· μεσότης γάρ ἐστιν ἡ ἐλευθεριότης
περί τε λῆψιν καὶ δόσιν. ἕπεται δὲ τῷ διδόντι καλῶς καὶ
λαμβάνειν καλῶς, καὶ ἄμφω μεθ' ἡδονῆς.

Ὥστε λυπήσεται, ἐὰν μὴ δῷ, ἢ μὴ λάβῃ κατὰ τὸν προ-
σήκοντα λόγον· καὶ τοῦτο δὲ μετρίως καὶ ὡς δεῖ. ἔστι δὲ ὁ ἐλευ-
θέριος καὶ εὐκοινώνητος ἐν τοῖς χρήμασι, καὶ ἡδύς ἐστιν ἐν
ταῖς περὶ τὰ χρήματα κοινωνίαις, ὅτι χρημάτων καταφρο-
νῶν οὐ πάνυ ἄχθεται ἀδικούμενος καὶ ζημιούμενος. μᾶλ-
λον γὰρ ἄχθεται εἴ τι προσῆκον ἀναλῶσαι οὐκ ἀνάλω-
σεν, ἢ εἴ τι προσῆκον μὴ ἀναλῶσαι, ἀνάλωσε. τὸ μὲν γὰρ
δαπανῆσαι πολὺ παρὰ τὸ δέον, περὶ χρήματά ἐστιν ἡ ζη-
μία, καὶ οὐ τοσοῦτον λυπεῖ τὸν ἐλευθέριον· τὸ δὲ μὴ εἰς τὸ δέον
δαπανῆσαι, περὶ τὸ δέον καὶ τὴν ἀρετὴν ἡ ζημία γίνεται
καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον λυπεῖ. ὥστε οὐδὲ τὴν Σιμωνίδου δέ-
χεται παραίνεσιν, τἀναντία ὑποτιθεμένου. ὁ δὲ ἄσωτος
περὶ τὴν ἡδονὴν ἀεὶ καὶ τὴν λύπην διαμαρτάνει· οὔτε γὰρ
ἥδεται ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ οὐχ ὡς δεῖ· φανερώτερον δὲ ἐν τοῖς
ἑξῆς ῥηθήσεται.

ΚΕΦ. β'.

Ὅτι χεῖρον κακὸν ἡ ἀνελευθεριότης τῆς ἀσωτίας.

Ἔστι μὲν οὖν ἡ ἐλευθεριότης ἡ μεσότης, ὑπερβολὴ
δὲ ἡ ἀσωτία, ἔλλειψις δὲ ἡ ἀνελευθεριότης. ἡ μὲν γὰρ
ἀσωτία τῷ διδόναι καὶ μὴ λαμβάνειν ὑπερβάλλει, τῷ δὲ
λαμβάνειν ἐλλείπει· ἡ δὲ ἀνελευθεριότης τῷ λαμβάνειν
ὑπερβάλλει, τῷ δὲ διδόναι ἐλλείπει.

Ἀμφοτέρων δὲ οὐσῶν ἔξω τοῦ δέοντος χείρων ἐστὶν
ἀνελευ

ἀνελευθεριότης τῆς ἀσωτίας. ἡ γὰρ ἀσωτία πρῶτον μὲν οὐ δύναται παραμένειν, ἀλλὰ δυσχερῶς ἀφίσταται, τῆς ὕλης δαπανηθείσης (ὁ γὰρ πλοῦτος ταχέως ἐπιλείπει τοὺς δαπανῶντας ἰδιώτας, διδόντας μὲν ἀμέτρως, λαμβάνοντας δὲ οὐδαμόθεν) ἡ δὲ ἀνελευθεριότης, οὐδαμῶς. οὔτε γὰρ αὐξομένου τοῦ πλούτου βελτίων ὁ ἀνελεύθερος γίνεται, καὶ δαπανωμένου πολλῷ χείρων. ἔπειτα καὶ ὑπὸ τῆς ἡλικίας, καὶ ὑπὸ τῆς πείρας τῶν ἀπὸ τῆς ἀπορίας κακῶν ἰαθῆναι τὸν ἄσωτον δυνατὸν, καὶ πρὸς τὸ μέσον ἐλθεῖν· ἐγγὺς γάρ ἐστι τοῦ μέσου (καὶ γὰρ δίδωσι, καὶ οὐ λαμβάνει· εἰ καὶ μὴ ὡς δεῖ, καὶ οἷς οὐ δεῖ.) ὥστε εἰ τοῦτο μόνον ἐθισθείη, διδόναι οἷς δεῖ, καὶ ὡς δεῖ, εἴη ἂν ἐλευθέριος, καὶ δώσει οἷς δεῖ, καὶ οὐ λήψεται ὅθεν οὐ δεῖ. διὰ τοῦτο ὁ ἄσωτος οὐ δοκεῖ φαῦλός τις εἶναι τὸ ἦθος· οὐ γὰρ μοχθηροῦ καὶ ἀγεννοῦς τὸ ὑπερβάλλειν ἐν τῷ διδόναι καὶ μὴ λαμβάνειν, ἠλιθίου δέ. διὰ τοῦτο βελτίων ὁ ἄσωτος τοῦ ἀνελευθέρου, καὶ διὰ τὰ εἰρημένα, καὶ ὅτι ὁ μὲν ἄσωτος πολλοὺς ὠφελεῖ, ὁ δὲ ἀνελεύθερος οὐδένα, ἀλλ' οὐδὲ ἑαυτόν. ἄσωτον δὲ λέγω, ὃς ὑπερβάλλει μὲν τῷ διδόναι, ἐλλείπει δὲ τῷ μὴ διδόναι, ὃν ὑπεθέμεθα ἄκρον εἶναι πρὸς τὸν ἐλευθέριον. πολλοὶ γὰρ ἄσωτοι καὶ ἀνελεύθεροί εἰσιν, ὑπερβάλλοντες ὁμοίως καὶ τῷ λαμβάνειν καὶ τῷ διδόναι· ληπτικοὶ γάρ εἰσι διὰ τὸ βούλεσθαι μὲν ἀναλίσκειν, δυσχερῶς δὲ τοῦτο μὴ ποιεῖν. ταχέως γὰρ ἐπιλείπει αὐτοὺς τὰ ὑπάρχοντα, καὶ ἀναγκάζονται ἑτέρωθεν πορίζειν· ἅμα δὲ καὶ διὰ τὸ μὴ φροντίζειν τοῦ δέοντος, πανταχόθεν, καὶ ὡς ἔτυχε, λαμβάνουσι. διδόναι γὰρ ἐπιθυμοῦσι μόνον, τὸ δὲ πῶς δεῖ, καὶ πόθεν λαμβάνοντας, οὐδὲν προσ-

περιερ-

περιεργάζονται. διὰ τοῦτο οὐδὲ ἐλευθέριοί εἰσιν αἱ δόσει
αὐτῶν· οὐ γὰρ καλαί, οὐδὲ τοῦ καλοῦ ἕνεκα, οὐδὲ ὡς δεῖ· ἀλλ
ἐνίοτε οὓς δεῖ πένεσθαι, τούτους πλουσίους ποιοῦσι, τοῖς δὲ με-
τρίοις τὰ ἤθη οὐδὲν ἂν δοῖεν· τοῖς κόλαξι δέ, ἢ ἄλλην τινὰ ἡ-
δονὴν αὐτοῖς προξενοῦσι, πολλὰ παρέχουσιν. διὸ καὶ ἀκό-
λαστοί εἰσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἄσωτοι. διὰ γὰρ τὸ μὴ ζ
κατὰ λόγον, πρὸς τὰς ἡδονὰς ἀποκλίνουσι· διὰ δὲ τὸ ἐθισθῆ-
ναι πολλὰ δαπανᾶν, καὶ εἰς τὰς ἀκολασίας δαπανηρ
γίνονται· ὥστε σφόδρα ἀκόλαστοι εἶναι. ὁ μὲν οὖν ἄσωτος
ἀπαιδαγώγητος γενόμενος, εἰς τοῦτον ἔρχεται πον
ίας, παιδαγωγηθεὶς δὲ καὶ τυχὼν ἐπιμελείας, εἰς τὸ δέ
ἀφικέσθαι δύναται.

Ἡ δὲ ἀνελευθεριότης ἀνίατός ἐστιν· οὐ γάρ ἐστιν ἐλπ
ἀπὸ πλείονος πείρας ἢ ἡλικίας τινός, βελτίονα γενέσθαι τ
ἀνελεύθερον. τὸ γὰρ πεῖραν λαβεῖν τῶν ἐν τῷ βίῳ, καὶ τὸ γ
ρας, καὶ τὰ ἐκ τοῦ γήρως κακά, καὶ πᾶσα ἀδυναμία, καὶ κα-
κοπάθεια, πολλῷ μείζω ποιεῖ τὴν ἀνελευθεριότητα. κ
ἄλλως δὲ μᾶλλον πεφύκασιν οἱ ἄνθρωποι πρὸς τ
ἀνελευθεριότητα, ἢ πρὸς τὴν ἀσωτίαν· οἱ γὰρ πλεῖσ
τῶν ἀνθρώπων φιλοχρήματοι καὶ ἀνελεύθεροί εἰσι· δι-
δόασι δὲ οὐ σφόδρα πολλοί, ἐλάχιστοι δὲ οἱ ἄσωτοι. δι
τοῦτο τοίνυν πολλῷ βελτίων ἡ ἀσωτία τῆς ἀνελευθεριότητο
φαίνεται γὰρ ἀπὸ τούτων ἐγγύτερον οὖσα τοῦ μέσου.

Καὶ χωρὶς δὲ τούτων καὶ πολυειδές τι κακὸν ἡ ἀνελευ-
θεριότης· πολλοὶ γὰρ τρόποι δοκοῦσι τῆς ἀνελευθεριότη-
τος εἶναι. ἐπεὶ γὰρ περὶ λῆψιν καὶ δόσιν ἐστίν, οἱ μὲν τ
ἀνελευθέρων περὶ τὴν δόσιν φαύλως ἔχουσιν, οἱ δὲ π
τ

τὴν λῆψιν· οἱ μὲν γὰρ οὔτε οὐδενὶ διδόασιν, οὔτε λαμβάνειν βούλονται παρ' οὐδενός. οἱ μὲν διά τινα ἐπιείκειαν, καὶ ἵνα μὴ ἀναγκασθῶσι πρᾶξαί τι αἰσχρόν, οἱ δὲ φοβούμενοι, μή ποτε καὶ δοῦναί ποτε ἀναγκασθῶσιν, διότι λαμβάνουσιν. ἀγαπῶσιν οὖν τῷ μήτε λαμβάνειν μήτε διδόναι.

Καλοῦνται δὴ οὗτοι φειδωλοί, γλίσχροι, κίμβικες, ὅσοι τῇ δόσει ἐλλείπουσι· τούτων δὲ καὶ ὁ κυμινοπρίστης. ἕτεροι δὲ τῇ λήψει ὑπερβάλλουσιν, ὅσοι πάντα τὰ αἰσχρὰ καὶ ποιοῦσι καὶ πάσχουσιν, ἵνα τι λάβωσιν, οὐχ ὡς δεῖ, οὐδὲ παρ' ὧν δεῖ.

Οὗτοι δὲ πάντες αἰσχροκερδεῖς καλοῦνται· οἷοί εἰσιν οἱ πορνοβοσκοί, καὶ οἱ τοκισταί, καὶ οἱ κυβευταί, καὶ οἱ λωποδύται, καὶ οἱ λησταί· πάντες γὰρ ἕνεκα κέρδους καὶ τούτου μικροῦ, μεγάλα ὑπομένουσιν ὀνείδη. οἱ γὰρ μεγάλων ἕνεκα κερδῶν τὰ τοιαῦτα ὑπομένοντες καὶ λαμβάνοντες ὅθεν οὐ δεῖ, οὐδὲ ὡς δεῖ, οὐκ αἰσχροκερδεῖς, ἀλλὰ πονηροί, καὶ ἀσεβεῖς, καὶ ἄδικοι καλοῦνται. οἷοί εἰσιν οἱ τύραννοι, καὶ οἱ τὰς πόλεις πορθοῦντες, καὶ ἱερὰ συλῶντες· ὁ γὰρ κυβευτὴς λαμβάνει μὲν ὅθεν οὐ δεῖ· παρὰ τῶν φίλων γάρ, οἷς δεῖ διδόναι· μικρὰ δέ, καὶ διὰ τοῦτο αἰσχροκερδής. καὶ ὁ ληστὴς μεγάλους μὲν ὑπομένει κινδύνους, ἀλλὰ μικροῦ λήμματος ἕνεκα. ὁμοίως καὶ ὁ λωποδύτης, καὶ εἴ τις ἄλλος τοιοῦτος.

Εἰκότως οὖν ἡ ἀνελευθεριότης τῇ ἐλευθεριότητι ἐναντίον λέγεται· ὅτι τε μᾶλλον ἀφέστηκεν αὐτῆς, ἢ ἡ ἀσωτία· ἐναντιώτερον γάρ ἐστιν αὐτῆς, διότι μεῖζον κακόν ἐστιν, ἢ ἡ ἀσωτία· καὶ ὅτι κατὰ πλείονας τρόπους ἁμαρτάνουσιν οἱ ἄνθρωποι περὶ ταύτην, ἢ περὶ τὴν ἀσωτίαν.

ΚΕΦ. γʹ.

Περὶ μεγαλοπρεπείας.

Περὶ μὲν οὖν ἐλευθεριότητος, καὶ τῶν ἀντικειμένων κακιῶν, τοσαῦτα εἰρήσθω· ἀκόλουθον δ' ἂν εἴη μετὰ ταῦτα περὶ μεγαλοπρεπείας διεξελθεῖν· ἔοικε γὰρ ἡ μεγαλοπρέπεια τῇ ἐλευθεριότητι, καθόσον καὶ αὐτὴ περὶ χρήματα ἐστι, καὶ περὶ δαπάνας χρημάτων.

Διαφέρει δὲ, ὅτι ἡ μὲν ἐλευθεριότης καὶ περὶ δόσεις καὶ περὶ λήψεις, καὶ δαπάνας ἐστίν· ἡ δὲ μεγαλοπρέπεια περὶ δαπάνας μόνον. καὶ ἡ μὲν ἐλευθεριότης περὶ δαπάνας ὀλίγων χρημάτων καὶ μικρῶν, ἡ δὲ μεγαλοπρέπεια περὶ μεγάλων καὶ πολλῶν. καθάπερ δηλοῖ καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς μεγαλοπρεπείας· ἔστι γὰρ δαπάνη μεγέθει πρέπουσα. τὸ δὲ μέγεθος οὐκ ἔστι τὸ αὐτὸ πᾶσι τῆς δαπάνης· οὐ γὰρ τὸ αὐτὸ μέγεθος πᾶσι προσήκει, ἀλλὰ ἀνάλογον· οὐδὲ τὸ αὐτὸ δαπάνημα προσήκει τριηράρχῳ, καὶ τῷ ἀρχιθεωρῷ· ἀλλ' ἑκατέρῳ τὸ πρέπον τῷ μεγέθει τῆς ἀρχῆς, ὅπερ ἑκάτερος ἀναλώσας ὡς δεῖ, καὶ περὶ ἃ δεῖ, μεγαλοπρεπὴς λέγεται. ὁ γὰρ τὰ πρέποντα μὲν δαπανῶν καὶ ἑαυτῷ καὶ τῷ λαμβάνοντι, μὴ μεγάλα δὲ, οὐ λέγεται μεγαλοπρεπὴς, ἀλλὰ ἐλευθέριος· οἷός ἐστιν ὁ λέγων, Πολλάκι δόσκον ἀλήτῃ· ἀλλ' ὁ μεγάλα δαπανῶν, καὶ πρέποντα ἑαυτῷ καὶ τῷ λαμβάνοντι. ὥστε τὸν μὲν μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐλευθέριον εἶναι, τὸν δὲ ἐλευθέριον, οὐ πάντως μεγαλοπρεπῆ.

Ταύτης δὲ τῆς ἕξεως ἡ μὲν ἔλλειψις μικροπρέπεια καλεῖται, ἡ δὲ ὑπερβολὴ, βαναυσία καὶ ἀπειροκαλία, καὶ ὅσα

τοιαῦ

τοιαῦται, αἵ τινες γίνονται οὐ διὰ τὸ ὑπερβάλλειν τὴν μεγαλοπρέπειαν τῷ μεγέθει τῆς δαπάνης τῆς προσηκούσης, ἀλλὰ τῷ δαπανᾶν ἐν οἷς οὐ δεῖ, καὶ οὐχ ὡς δεῖ. καὶ περὶ μὲν τῶν παρ' ἑκάτερα τῆς μεγαλοπρεπείας κακιῶν ὕστερον ἀκριβέστερον ἐροῦμεν· λέγωμεν δὲ περὶ τῆς μεγαλοπρεπείας.

Ἔστι τοίνυν ὁ μεγαλοπρεπὴς, καθάπερ ἐπιστήμων, θεωρῶν πάντα κατὰ λόγον, καὶ τάττων μετὰ τοῦ πρέποντος κανόνος· δαπανήσει γὰρ τὰ μεγάλα ἐμμελῶς, καὶ ὡς προσῆκεν. αἱ γὰρ κατὰ τὴν ἕξιν ἐνέργειαι τῇ ἕξει ἀκολουθοῦσι, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἕξις ταῖς ἐνεργείαις ὁρίζεται, καθὼς εἴρηται ἐν ἀρχῇ· ὥστε καὶ αἱ τοῦ μεγαλοπρεποῦς δαπάναι, μεγάλαι καὶ πρέπουσαι τῷ μεγαλοπρεπεῖ, καὶ τῷ ἔργῳ, οὗ ἕνεκα δαπανῶνται, μεγάλῳ καὶ αὐτῷ ὄντι. καὶ οὕτως ἔσονται αἱ δαπάναι μὲν τῷ ἔργῳ πρέπουσαι, τὸ δὲ ἔργον ταῖς δαπάναις προσῆκον· εἰ δὲ δεῖ τὸ ἕτερον ὑπερβάλλειν, τὸ ἔργον. τοῦτο γὰρ μᾶλλον προσήκει τῷ μεγαλοπρεπεῖ· ταῦτα δὲ ὁ μεγαλοπρεπὴς δαπανήσει, πρῶτον μὲν τοῦ καλοῦ ἕνεκα, ὅπερ κοινόν ἐστι πᾶσι τοῖς σπουδαίοις· ἔπειτα ἡδέως καὶ προετικῶς, μηδὲν ἀκριβολογούμενος. ἡ γὰρ ἀκριβολογία μικροπρεπές· ὁ δὲ μεγαλοπρεπὴς περὶ μὲν τοῦ ἔργου σκέψεται, ὅπως ἄριστον γένοιτο καὶ πρεπωδέστατον, καὶ τούτου χάριν ὁ πλεῖστος λόγος αὐτῷ· περὶ δὲ τῆς δαπάνης, ὅση προσήκει τῷ ἔργῳ, καὶ περὶ τοῦ μηδὲν πλέον ἀναλωθῆναι, ἀλλὰ γενέσθαι δι' ὅσων μάλιστα ἐνδέχεται ἐλαχίστων, οὐ τοσοῦτον ποιεῖται λόγον· μικροπρεπὲς γὰρ τὸ τοιοῦτον. ἀνάγκη δὲ, καθὼς εἴρηται, τὸν μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐλευθέριον εἶναι· εἰ καὶ ὁ ἐλευθέριος οὐκ ἔστι μεγαλοπρεπής.

δαπανᾷ γὰρ ὁ μεγαλοπρεπὴς ἃ δεῖ, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅπ
δεῖ· τοῦτο δέ ἐστιν ὁ ἐλευθέριος. μεγάλα δὲ καὶ μεγάλω
ἕνεκα, ὅπερ ἐστὶν ἴδιον τοῦ μεγαλοπρεποῦς. πολλάκις γὰρ
καὶ διὰ τῆς αὐτῆς δαπάνης ὁ μεγαλοπρεπὴς οὐ τὸ αὐτὸ
ἔργον ποιεῖ τῷ ἐλευθερίῳ, ἀλλὰ μεγαλοπρεπέστερ
οἷον, φέρε εἰπεῖν, θεραπεῦσαι τὸ θεῖον δεῆσαν, ὁ μὲν ἐλευ-
θέριος χρυσοῦν τι σκεῦος ποιήσει, καὶ λίθους τιμίους ἐγκολ-
λήσει τῷ σκεύει· ὁ δὲ μεγαλοπρεπὴς ναὸν μέγαν καὶ καλὸ
οἰκοδομήσει, ἢ ἀνδριάντας ἀναστήσει, ἢ γεφύρας οἰκοδο-
μήσει, ἢ ἄλλο τι μέγα καὶ θαυμαστὸν διὰ τῆς ἴσης δα-
πάνης ἐργάσεται· καὶ τὸ μὲν τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἔργον
κυρίως ἔργον ἐστί· τὸ δὲ τοῦ ἐλευθερίου, κτῆμα μᾶλλον
ἔργον. οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ ἀρετὴ κτήματος καὶ ἔργου· ἀλλὰ κτή-
ματος μὲν τὸ πλείστου ἄξιον εἶναι καὶ τιμιώτατον, οἷον
χρυσὸς, καὶ οἱ τίμιοι λίθοι· ἔργου δὲ ἀρετὴ, τὸ μέγα εἶναι κ
καλὸν καὶ θαυμαστὸν, ὃ τῷ μεγαλοπρεπεῖ μάλιστα προ-
σήκει. ἔστι γὰρ ἔργου ἀρετὴ μεγαλοπρέπεια ἐν μεγέθει.
ἔργα δὲ μεγαλοπρεπῆ καὶ τίμια, οἷον τὰ περὶ τὸ θεῖον
ἀναθήματα, κατασκευαὶ θυσιῶν καὶ ναῶν, φιλοτιμίαι
πρὸς τὸ κοινὸν, χορηγίαι ἢ τριηραρχίαι, ἢ καὶ τὸ ἑστιᾶν τὴν
πόλιν δεῆσαν. οὐ μόνον δὲ τὰ ἔργα δεῖ εἶναι μεγαλοπρεπῆ
καὶ τὰς δαπάνας προσηκούσας, καὶ μεγαλοπρεπεῖς, ἀλλὰ
καὶ τῷ ποιοῦντι πρεπούσας, μάλιστα μὲν διὰ τὴν οὐσίαν· πε-
νης γὰρ οὐκ ἂν εἴη μεγαλοπρεπής· εἰ δ' ἐπιχειροίη με-
γάλοις ἔργοις, ἠλίθιος ἔσται, παρὰ τὴν ἀξίαν, καὶ τὸ δέον
ἐπιχειρῶν. ἔπειτα πρέπειν δοκεῖ καὶ τοῖς πολλάκις τοιαῦ-
τα πεποιηκόσιν, ἢ ὧν οἱ πρόγονοι μεγαλοπρεπεῖς ἢ τοιαῦ
τῷ

τῶν δ᾽ ἔργων τὰ πλείω μὲν εἰς τὸ κοινὸν καὶ εἰς τὸ θεῖον· ταῦτα γὰρ μεγαλοπρεπῆ. τινὰ δὲ καὶ ἴδια, ὅσα εἰσάπαξ γίνονται, οἷον γάμοι, καὶ οἰκίαι, καὶ ἄλλο τοιοῦτον. τῷ γὰρ μεγαλοπρεπεῖ μάλιστα προσήκει τὸ δαπανᾶν εἰς τὸ κοινόν, ἢ εἰς τὸ θεῖον, ἐλάχιστα δὲ εἰς ἑαυτόν. ἔσται δὲ μεγαλοπρεπὲς ἔργον, καὶ τὸ πολυχρόνιον· τὰ γὰρ τοιαῦτα ἔργα θαυμαστά εἰσι καὶ καλά.

Δεῖ δὲ καὶ ἐν τοῖς ἔργοις καὶ ἕτερον τρόπον τὸ πρέπον ζητεῖν, καὶ σκοπεῖν τίνα ἔργα τίσιν ἁρμόζει· οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ πρέπει τῷ θεῷ, καὶ τῷ κοινῷ· οὐδὲ ταῦτα προσήκει ἱερῷ καὶ τάφῳ· ὥστε εἶναι τὰ ἔργα τοῦ μεγαλοπρεποῦς μεγάλα καὶ θαυμαστά, πρὸς τὰ ὁμογενῆ συγκρινόμενα. τάφων μὲν οἰκοδομήματα πρὸς τάφους, ναῶν δὲ πρὸς ναούς, ἢ γεφύρας πρὸς γεφύρας· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. ὁ γὰρ μεγαλοπρεπής, οὐ μόνον σκοπεῖ τὸ μέγεθος, ὃ προσήκει τῷ γένει τοῦ ἔργου· οὐ γὰρ ταὐτὸν μέγα εἶναι ἁπλῶς διὰ τὴν δαπάνην, ἢ μέγα εἶναι πρὸς τὰ ὁμογενῆ συγκρινόμενον, ἀλλὰ διαφέρει. καὶ γὰρ ἡ σφαῖρα, καὶ ἡ λήκυθος ἡ καλλίστη μικρὰ μέν εἰσι διὰ τὴν δαπάνην· εἰσὶ δὲ μεγαλοπρεπῆ δῶρα τῶν παίδων, καὶ εἰσὶ μεγάλα πρὸς τὰ παιδικὰ συγκρινόμενα δῶρα. ἐπεὶ τίνων διαφέρει τὸ ἐν γένει μέγεθος τοῦ ἐν ταῖς δαπάναις, ἀνάγκη σκοπεῖν ἀμφότερα τὸν μεγαλοπρεπῆ, καὶ ποιεῖν μεγαλοπρεπῶς, κατὰ τὴν προσήκουσαν ἑκάστῳ γένει μεγαλοπρέπειαν. οὕτω γὰρ γινόμενον τὸ ἔργον μέγα ἔσται, καὶ θαυμαστόν, καὶ καλόν, καὶ οὐδὲ αἰσχρῶς ὑπὸ ὁμογενοῦς ὑπερβληθήσεται. τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ μεγαλοπρεπής.

Ὁ δὲ ὑπερβάλλων, καὶ βάναυσος παρὰ τὸ δέον ἀνα-
λίσκει, καὶ ὥσπερ οὐ δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς οὐ δεῖ· καὶ διὰ τοῦτο ὑπερ-
βάλλειν λέγεται τὸν μεγαλοπρεπῆ. καὶ γὰρ φαύλων ἕνε-
κα ἔργων, ὧν ἡ δαπάνη μετρία, πολλὰ δαπανᾷ καὶ με-
γάλα, καὶ μεγαλοπρεπὴς βούλεται δοκεῖν, παρὰ τὸ εἰκὸς κ
τὸ προσῆκον τῇ μεγαλοπρεπείᾳ· οἷον ἐρανιστὰς ἑστιᾷ πο-
λυτελέστατα, ὥσπερ εἰ γάμους ἐποίει, καὶ τοῖς κωμῳδοῖ
χορηγῶν παριοῦσι, καὶ χρήματα φιλοτίμως ἀναλίσκω
ἐν αὐτοῖς, ὥσπερ εἰς κοινὸν ὄφελος, ἢ ἐν ταῖς κωμῳδίαις
ἀντὶ κωδίων, ἃ παραπετάσματα ἦν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, πορ-
φυρίδας ἔχειν, καθάπερ οἱ Μεγαρεῖς. καὶ ταῦτα ποιεῖ
τοῦ καλοῦ ἕνεκα, ἀλλ' ἵνα μόνον ἐπιδείξηται τὸν πλοῦτ
οἴεται γὰρ ἀπὸ τούτου θαυμαστός τις εἶναι δόξαι. καὶ ἐν οἷ
μὲν πολλῆς χρεία δαπάνης, ὀλίγα ἀναλίσκει, ἐν οἷς δ
ὀλίγης, πολλά. τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ ὑπερβάλλων τὸν μεγα-
λοπρεπῆ, ὃς καὶ βάναυσος καλεῖται.

Ὁ δ' ἐλλείπων, ὃς καὶ μικροπρεπὴς καλεῖται, περὶ πάν-
τα ἐλλειπής ἐστιν· ἀναλίσκων γὰρ οὐδὲν τοῦ καλοῦ ἕνεκα, ἐπι
σκοπεῖ, πῶς ἄν, ὅσον ἐνδέχεται, τὰ ἐλάχιστα ἀναλῶσαι·
πολλάκις τὰ πλείω τῆς δαπάνης ἀναλώσας, καὶ πρὸς τὴν
τελείωσιν ἤδη βλέποντος τοῦ ἔργου, ὑπ' ἀκριβολογία
ἀτελὲς ὂν ἀφίησι διὰ μικρὰν δαπάνην. καὶ πάντα δέ, ὅσ
ποιεῖ, ἀεὶ μέλλων καὶ σκοπῶν ποιεῖ, καὶ οἰόμενος καὶ πλείω
δέοντος ἀναλίσκειν, καὶ ὀδυρόμενος ὅτι πολλὰ ἀναλώσει

Αὗται μὲν οὖν αἱ ἕξεις, ἥτε μικροπρέπεια, καὶ βαναυσία
κακίαι εἰσίν, ὀνείδη δὲ οὐκ ἐπιφέρουσι· διότι οὔτε βλαβεραί
εἰσι τῶν πέλας, οὔτε λίαν αἰσχραί, καὶ ἀσχήμονες.

ΚΕ

ΚΕΦ. δ'.

Περὶ μεγαλοψυχίας.

Λέγωμεν δὲ ἤδη καὶ περὶ μεγαλοψυχίας. ἔστι τοίνυν ἡ μεγαλοψυχία περὶ μεγάλα, ὥς καὶ τὸ ὄνομα δίδωσιν εἰκάζειν. περὶ ποῖα δὲ μεγάλα, σκοπῶμεν. φανερὸν δὲ ὅτι ταυτόν ἐστι τῷ περὶ μεγαλοψυχίας καὶ τὸ περὶ μεγαλοψύχου σκοπεῖν. οὐδὲν γὰρ διαφέρει τὴν ἕξιν εἰδέναι, ἢ τὸν ἔχοντα τὴν ἕξιν.

Ἔστι τοίνυν μεγαλόψυχος περὶ μεγάλων· μεγάλα δὲ τὰ αὐτῷ προσήκοντα· ὅταν μεγάλων ἄξιος ὤν, καὶ αὐτὸς κρίνει ἑαυτὸν μεγάλων ἄξιον εἶναι. ὁ γὰρ μικρῶν ἄξιος ὤν, καὶ μικρῶν ἑαυτὸν ἀξιῶν, οὐ λέγεται μεγαλόψυχος, ἀλλὰ σώφρων· ἡ γὰρ μεγαλοψυχία ἐν μεγέθει ἐστί. τοιοῦτον γὰρ λόγον ἔχει πρὸς τὸν σώφρονα ὁ μεγαλόψυχος, οἷον ὁ καλὸς πρὸς τὸν ἀστεῖον· ὁ μὲν γὰρ καλὸς μετὰ μεγέθους ἔχει τὸ κάλλος, ὁ δὲ ἀστεῖος μετὰ σμικρότητος, ὃς καὶ σύμμετρος καλεῖται, καλὸς δὲ οὐδαμῶς. ὁ μὲν οὖν μεγαλόψυχος, τοιοῦτος· τῶν δὲ παρ᾽ ἑκάτερα, ὁ μὲν ὑπερβάλλων, χαῦνος· χαῦνος γάρ ἐστιν ὁ μεγάλων ἑαυτὸν ἀξιῶν, οὐκ ἄξιος ὤν· ὁ δὲ ἄξιος μὲν ὢν πολλῶν, πλειόνων δὲ ἀξιῶν ἑαυτὸν, οὐ πάντη χαῦνος. ἐλλείπων δὲ, ὁ μικρόψυχος· ἔστι γὰρ μικρόψυχος ὁ πολλῶν μὲν ἄξιος, ἐλαττόνων δὲ κρίνων ἑαυτὸν ἄξιον. ἢ ὁ ὀλίγων ἄξιος, ἔτι δὲ ἐλαττόνων ἀξιῶν ἑαυτόν. τούτων δὲ μᾶλλόν ἐστι μικρόψυχος, ὁ πολλῶν ἄξιος ὤν, εἶτα τῆς οἰκείας ἀξίας μὴ ἐπαισθανόμενος. ποταπὸς γὰρ ἂν ἦν εἰ ὀλίγων καὶ μετρίων ἄξιος;

ἄξιος ὤν, εἰσὶ μὲν οὖν οἱ παρ' ἑκάτερα, ὁ μὲν ὑπερβάλλων, ὁ δὲ ἐλλείπων.

Ὁ δὲ μεγαλόψυχος, καθόσον μὲν περὶ μεγάλα ἐστὶν, ἄκρος δοκεῖ· καθόσον δὲ ἐπὶ τοῦ δέοντος ἕστηκεν ἀεὶ, καὶ οὔτε ὑπὲρ τὸ δέον ζητεῖ, οὔτε παρὰ τὸ δέον, διὰ τοῦτο μέσος ἐστίν.

ΚΕΦ. ς'.

Περὶ μεγαλοψυχίας· καὶ περὶ τίνα ὁ μεγαλόψυχος, καὶ τίνα ἴδιά ἐστιν αὐτοῦ.

Ἐπεὶ δὲ περὶ τὰ ἔξω ἀγαθὰ ὁ μεγαλόψυχός ἐστιν, ὧν παρὰ τῶν ἄλλων ἀξιοῦται κατὰ τὸ προσῆκον αὐτῷ, εἴη ἂν πάντως ἢ περὶ χρήματα, ἢ περὶ ἡδονὴν, ἢ περὶ τιμήν· ἐπεὶ δὲ περὶ τὰ μέγιστα τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀγαθῶν ἐστιν (ἔ… γὰρ μεγαλόψυχος ὁ τῶν μεγίστων ἑαυτὸν ἀξιῶν ἄξιος ὤν) εἴη ἂν περὶ τὴν τιμήν· ἥτις δοκεῖ μέγιστον εἶναι τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τῶν ἔξωθεν ἀγαθῶν. καὶ διὰ τοῦτο τῷ θε… ταύτην μάλιστα ἀπονέμομεν. ὥστε περὶ τιμὰς καὶ ἀτιμίας ὁ μεγαλόψυχός ἐστιν, ὡς δεῖ. καὶ χωρὶς δὲ τούτων, ἀπὸ ἐπαγωγῆς φανερόν ἐστι· ὁρῶμεν γὰρ πάντας τοὺς μεγαλοψύχους τιμῆς μάλιστα ἐφιεμένους τῆς ἀξίας ἑαυτῶν. ὁ δὲ μικρόψυχος ἐλλείπει καὶ πρὸς ἑαυτόν· ἐλάττω γὰρ ἀξίας φρονεῖ τῆς ἑαυτοῦ· ἐλλείπει καὶ πρὸς τὸ τοῦ μεγαλοψύχου ἀξίωμα. ὁ δὲ χαῦνος πρὸς ἑαυτὸν μὲν ὑπερβάλλει· μείζω γὰρ φρονεῖ τῆς ἀξίας τῆς ἑαυτοῦ· τὸν δὲ μεγαλόψυχον οὐχ ὑπερβάλλει τῷ φρονήματι. ὁ γὰρ μεγαλόψυχος τῶν μεγίστων ἑαυτὸν ἀξιοῖ, τῶν μεγίστων ἄξιος ὤν. ὥστε ἀνάγκη τὸν μεγαλόψυχον ἄριστον εἶναι, ἢ σο…

ἄρα ἀγαθὸν τοῦ τρόπους, καὶ ἀνδρεῖον καὶ δίκαιον, καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν ἄκρον. ὁ δὲ μικρὰ ἡγούμενος πάντα, καὶ οὐδαμῶς ἄξια ἑαυτοῦ, καὶ οὐ ψευδόμενος, ἀλλὰ ἀληθεύων ἐν τῇ τοιαύτῃ ψήφῳ, τίνος ἕνεκα αἰσχρόν τι ποιήσει καὶ ἄτιμον; ἢ πῶς δυνατόν; ἐναντίον γάρ ἐστι τῷ λόγῳ τοῦ μεγαλοψύχου τὸ τοιοῦτον. πῶς γὰρ ἂν εἴη τιμῆς ἄξιος ὁ φαῦλος; εἰ δὲ τιμῆς ἑαυτὸν ἀξιοῖ φαῦλος ὤν, καὶ τοῖς αἰσχροῖς ἁλισκόμενος, γελοῖος ἂν δόξειεν εἶναι· ἡ γὰρ τιμὴ τῆς ἀρετῆς ἐστιν ἆθλον, καὶ τοῖς ἀγαθοῖς ἀπονέμεται μόνοις δικαίως. ὥστε ὁ μεγαλόψυχος πάσας συλλαβὼν ἔχει τὰς ἀρετάς· καὶ ἔστιν ἡ μεγαλοψυχία οἷον κόσμος τις τῶν ἀρετῶν. καὶ οὐ γίνεται μὲν ἄνευ ἐκείνων, μείζους δὲ καὶ καλλίους αὐτὰς ποιεῖ· κρίνει γὰρ αὐτὰς ἀξίας εἶναι ὧν εἰσὶν ἄξιαι. διὰ τοῦτο σφόδρα χαλεπὸν μεγαλόψυχόν τινα εὑρεθῆ. οὐ γὰρ δυνατὸν μεγαλόψυχον εἶναι ἄνευ πασῶν τῶν ἀρετῶν. τὸ δὲ πάσας κτήσασθαι, καὶ ταύτας εἰς ἄκρον, σφόδρα χαλεπόν. ἔστι μὲν οὖν ὁ μεγαλόψυχος περὶ τιμὰς καὶ ἀτιμίας, καθὼς εἴρηται. καὶ ἐπὶ μὲν ταῖς μεγάλαις, καὶ ὑπὸ μεγάλων, ἥδεται, ὡς τῶν οἰκείων τυγχάνων, καὶ ὧν ἄξιος, ἢ καὶ ἐλαττόνων τῆς ἀξίας. τῆς γὰρ τελείας ἀρετῆς οὐκ ἂν πορισθείη παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἀξία τιμή. οὐ μὴν ἀλλ᾽ εἰ καὶ ἥδεται, διὰ τοῦτο ἥδεται, ὅτι τὴν δυνατὴν προσάγουσιν αὐτῷ τιμήν, καὶ ἧς οὐκ ἔχουσιν μείζω. τῆς δὲ παρὰ τῶν τυχόντων τιμῆς καθάπαξ ὀλιγωρήσει καὶ μάλιστα ὅταν ἐπὶ μικροῖς αὐτὸν τιμῶσιν. οἷον εἴ τις ἐτίμα τὸν ἀχιλλέα, ὅτι καλῶς ᾔδει κιθαρίζειν. ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς ἀτιμίας κατὰ τὸ προσῆκον αὐτῷ. ἔστι τοίνυν ὁ μεγαλό-

ψυχος, μάλιστα μὲν περὶ τιμὰς καὶ ἀτιμίας, καθὼς εἴρηται. ἐστὶ δὲ ἑπομένως καὶ περὶ πλοῦτον καὶ δυναστείαν, καὶ πᾶσαν εὐτυχίαν καὶ ἀτυχίαν· καὶ περὶ ταύτας γὰρ μετρίως ἕξει ταῦτα ὡς προσῆκεν· καὶ οὐδὲν αἰσχρὸν πείσεται περὶ τὴν ἐν τούτοις μεταβολήν. καὶ οὔτε εὐτυχῶν περιχαρὴς ἔσται, οὔτε ἀτυχῶν περίλυπος· οὐ γὰρ μέγιστον ἡγήσεται τὴν τιμήν, καὶ οὕτω περὶ αὐτὴν ἕξει ὡς μέγιστον ὄν. οὕτω δὲ ἔχων περὶ τὴν τιμὴν πολλῷ μᾶλλον περὶ τὸν πλοῦτον ὀλιγώρως ἕξει, καὶ τὰς δυναστείας. αἱρετώτερον γὰρ τιμὴ δυναστείας καὶ πλούτου. διὰ γὰρ τὴν τιμὴν ἀγαπητά εἰσιν ὁ πλοῦτος καὶ ἡ δυναστεία· καὶ γὰρ οἱ ἔχοντες αὐτά, τιμᾶσθαι δι' αὐτῶν βούλονται· ὁ δὲ τὴν τιμὴν μικρὸν ἡγούμενος πολλῷ μᾶλλον τὰ ἄλλα. διὰ τοῦτο καὶ οἱ μεγαλόψυχοι ὑπερόπται δοκοῦσιν εἶναι, ὅτι οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων σφόδρα τιμῶσιν. ἐπεὶ δὲ καὶ τὰ εὐτυχήματα τιμῆς ἄξια δοκοῦσιν εἶναι, καὶ ταῦτα συντελοῖεν ἂν πρὸς τὴν μεγαλοψυχίαν· τὸ γὰρ ὑπερέχον ἐν ἀγαθοῖς ἐντιμότερον· ὑπερέχει δὲ ἐν ἀγαθοῖς ὁ εὐτυχής. διὸ καὶ τὰ τοιαῦτα τὴν μεγαλοψυχίαν συνίστησιν. ὁ γὰρ εὐτυχὴς ἄξιον ἑαυτὸν μεγάλης τιμῆς ἡγεῖται, διὰ τὴν ἀγαθὴν τύχην· τιμᾶται γὰρ παρ' ἐνίων. κατ' ἀλήθειαν δὲ μόνος ὁ ἀγαθὸς τοῦτον τρόπον ἄξιός ἐστι τιμῆς. ᾧ δὲ ἄμφω πρόσεστι, καὶ ἡ ἀρετὴ καὶ τὰ ἔξωθεν ἀγαθά, μᾶλλον ἀξιοῦται τιμῆς τὴν ἀρετὴν μόνον ἔχοντος· ὃς δὲ μόνον εὐτυχής ἐστι, καὶ τοῖς ἔξωθεν ἀγαθοῖς εὐθηνεῖ, πρὸς δὲ τὴν ἀρετὴν οὐδὲν κοινὸν ἔχει, ὁ τοιοῦτος οὔτε δικαίως τιμᾶται, οὔτε αὐτὸς δικαίως ἑαυτὸν μεγάλης ἀξιοῖ τιμῆς, οὔτε κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον

λόγον μεγαλόψυχος λέγεται. ἄνευ γὰρ ἀρετῆς τελείας, ἀδύνατόν τινα μεγαλόψυχον εἶναι, καθὼς εἴρηται. διὰ τοῦτο δὲ ἐν εὐτυχίᾳ ὄντες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὑπερόπται καὶ ὑβρισταὶ γίνονται· χωρὶς γὰρ ἀρετῆς οὐ ῥάδιον φέρειν τὰ εὐτυχήματα ἐμμελῶς καὶ μετρίως. οὐ δυνάμενοι δὲ φέρειν τὴν εὐτυχίαν καλῶς οἴονται μὲν τῶν ἄλλων ὑπερέχειν, καὶ πάντων καταφρονοῦσιν· αὐτοὶ δὲ ἀσυλλογίστως πάντα ποιοῦσιν, ὡς ἔτυχε. βούλονται γὰρ μιμεῖσθαι τὸν μεγαλόψυχον, καίτοι παντελῶς ἀνόμοιοι ὄντες· ὁ γὰρ μεγαλόψυχος καταφρονεῖ μὲν, ἀλλὰ δικαίως· τὰ ἀληθῆ γὰρ περὶ ἑαυτοῦ οἴεται. καὶ μεγάλοις μὲν ἐπιχειρεῖ, καὶ μεγάλων κινδύνων κατατολμᾷ· ἀλλὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, καὶ πρὸς μεγάλα τινὰ ἀφορῶν. οἱ δὲ τὰ ἔξω μόνον ἀγαθοὶ τὴν μὲν ἀρετὴν οὐ τιμῶσιν, οὔτε βούλονται κατορθοῦν, τῶν δὲ ἄλλων καταφρονοῦσι, καὶ τὰς ἄλλας πράξεις αὐτῶν βούλονται ἀφομοιοῦν πρὸς τὰς τοῦ μεγαλοψύχου πράξεις, ὅση δύναμις. οὐκ ἀφομοιοῦσι δὲ, διὰ τὸ μὴ ἔχειν τὴν ἀρετήν.

Ἔστι δὲ ὁ μεγαλόψυχος οὐ πυκνοκίνδυνος μέν· οὐ γὰρ συνεχῶς εἰς κινδύνους ἑαυτὸν ἐκβάλλει, διὰ τὸ μὴ τιμᾶν τὰ τυχόντα, καὶ μικρῶν τινῶν καὶ ὀλίγων προκινδυνεύειν· μεγαλοκίνδυνος δέ· ὅταν γὰρ μεγάλων τινῶν ἀγαθῶν προκινδυνεύῃ, οὐδὲ τῆς οἰκείας φείδεται ζωῆς.

Καὶ εὐεργετῶν μὲν χαίρει, εὐεργετούμενος δὲ αἰσχύνεται. τὸ μὲν γὰρ εὐεργετεῖν ὑπερέχοντος, τὸ δὲ εὐεργετεῖσθαι ὑπερεχομένου. ὁ δὲ μεγάλα περὶ ἑαυτοῦ φρονῶν ἄχθεται τῇ ἐλάττονι μοίρᾳ. εἰ δὲ εὐεργετηθεὶς, ἀντευερ-

γετεῖν ἐθελήσῃ, πλείονα δίδωσιν, ἵνα ὀφειλέτην ἑαυτ
ποιήσῃ τὸν ὑπάρξαντα τῆς εὐεργεσίας. δοκεῖ δὲ ὁ μεγαλό-
ψυχος τῶν μὲν εὖ παρ' αὐτοῦ παθόντων ἐθέλειν ἀεὶ μεμ
νῆσθαι· παρ' ὧν δὲ αὐτὸς εὖ πέπονθεν, ἐπιλελῆσθαι· οὐ
ἀγνωμοσύνῃ τινί· πῶς γάρ, ὃς μείζω δίδωσιν, ἢ λαμβάνει
ἀλλ' ὅτι οἰκειότερον αὐτῷ, καὶ μᾶλλον προσῆκον, τὸ εὖ ποιεῖν
ἢ τὸ εὖ πάσχειν. καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὲν εὐεργετεῖν, ὅτι ἀεὶ σο
καὶ τοιῷδε πρέπον, λόγου καὶ μνήμης ἀξιοῦται· τὸ δὲ εὖ πα
χειν, οὐδαμῶς· βούλεται γὰρ ἀεὶ ὑπερέχειν. καὶ ἄλλου
διηγουμένου, τὸ μὲν ἡδέως ἀκούει, τὸ δὲ ἀηδῶς. διὰ τοῦτο
ἡ Θέτις παρ' Ὁμήρῳ οὐ λέγει τὰς εὐεργεσίας τῷ Διΐ οὐ
μέμνηται πρὸς αὐτὸν ὧν εὖ ἐποίησεν αὐτόν, ἀλλ' ὧν ε
πέπονθε παρ' αὐτοῦ. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Λάκωνες βουλ
μενοι χαρίζεσθαι τοῖς Ἀθηναίοις, τὰς εἰς αὐτοὺς τ
Ἀθηναίων εὐεργεσίας εἰς μέσον ἄγουσι. καὶ τοῦτο δὲ ἴδιο
μεγαλοψύχου, τὸ μηδενὸς δεῖσθαι ἢ μόλις, αὐτὸν δ
τοῖς ἄλλοις ἃ βούλονται ὑπηρετεῖν πρόθυμον εἶναι
καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἐν ἀξιώματι μέγαν εἶναι, διὰ τ
μηδὲν ἡγεῖσθαι σεμνὸν τῶν τοιούτων ἀγαθῶν, ἐξ ὧν ἀξι
σιν οἱ ἐν ἐξουσίαις φοβεροί τινες εἶναι· πρὸς δὲ τοὺς μ
σους, μέτριον· διὰ τὸ σωφρονεστέρους καὶ ἐπιεικεστέρ
τοὺς τοιούτους εἶναι· ἄλλως τε τῶν μὲν τῶν ἐν ἀξιώμα
ὑπερέχειν καὶ ἐργῶδές ἐστι, καὶ σεμνόν, καὶ διὰ τοῦτο τῷ με
γαλοψύχῳ προσήκει· τὸ δὲ τῶν μέσων, καὶ ῥᾴδιον καὶ
οὐδὲν μέγα· καὶ ἐν ἐκείνοις μὲν σεμνύνεσθαι οὐκ ἀγεννὲς
ἐν δὲ τοῖς ταπεινοῖς, φορτικόν· ὥσπερ εἴ τις ἐπεδείκνυτο τὴν
τοῦ σώματος ῥώμην ἐν τοῖς ἀσθενέσι καὶ ὑπὸ νόσου ἢ γήρω

διεφθαρμένοις. ἔτι δὲ ὁ μεγαλόψυχος οὐδὲ περιελεύσεται ζητῶν οὗ τιμηθήσεται· μικρὸν γὰρ καὶ τοῦτο· οὐδὲ ἐθελήσει ποτὲ παραγγέλλεσθαι ὅπου πρωτεύουσιν ἄλλοι, ἵνα μὴ τύχῃ τῶν δευτερείων, τῶν πρωτείων ἄξιος ὤν. ἔστι δ' οὐδὲ ἔντιμος εἰς τὰς πράξεις, ἀλλὰ ἀργός τις καὶ μελλητής· ζητεῖ γὰρ ἀεὶ πράττειν μεγάλα, καὶ μεγάλων ἕνεκα, καὶ ὅθεν μεγάλη γίνεται τιμή. ταῦτα δὲ σπανίως συμπίπτει· καὶ διὰ τοῦτο ὀλίγα μὲν πράττει, μεγάλα δὲ καὶ ὀνομαστά. οὓς δὲ ἢ φίλους ἡγεῖται ἢ ἐχθρούς, φανερῶς καὶ μισεῖ καὶ φιλεῖ· γινώσκει γὰρ ἀσφαλῶς, ὅτι κατὰ τὸ δέον ἀμφότερα ποιεῖ, καὶ οὐ δέδοικε τὴν παρὰ τῶν πολλῶν ἀδοξίαν. μᾶλλον γὰρ φροντίζει τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δέοντος, ἢ τῆς δόξης. καὶ διὰ τοῦτο φανερόμισός ἐστι καὶ φανερόφιλος· καὶ πάντα δέ, ἃ λέγει καὶ πράττει, φανερῶς καὶ λέγει καὶ πράττει, διὰ τὸ καταφρονεῖν, ὡς εἴρηται, τῆς παρὰ τῶν πολλῶν δόξης. διὰ τοῦτο καὶ παρρησιαστικός ἐστι, καὶ ἀεὶ ἀληθεύει· εἰ μή που εἰρωνεύοιτο πρὸς τοὺς πολλούς, καὶ τὰ μικρὰ λέγοι περὶ ἑαυτοῦ, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι παρὰ φαύλων ἀνθρώπων τιμᾶσθαι. συζῇ δὲ καὶ συνδιάγει οὐ τῷ τυχόντι, ἀλλὰ τῷ φίλῳ. τὸ γὰρ τῷ μὴ φίλῳ συνεῖναι, καὶ τραπέζης καὶ στέγης κοινωνεῖν, οὐ μεγαλόψυχον, ἀλλὰ δουλικὸν καὶ κολακικόν. ταπεινοὶ γὰρ οἱ κόλακες, καὶ τὸ ἀνάπαλιν οἱ ταπεινοὶ πάντες κόλακές εἰσιν. ἔτι δὲ οὐδὲ θαυμαστικός τις ὁ μεγαλόψυχός ἐστι, τὰ τυχόντα ὑπερθαυμάζων· οὐδὲν γὰρ αὐτὸς νομίζει μέγα. ἀλλ' οὐδὲ μνησίκακος· μικρὰν γὰρ καὶ τὴν παρὰ τῶν ἐχθρῶν βλάβην ἡγεῖται, καὶ μηδὲν αὐτῷ δυναμένην λυμήνασθαι, διὰ τὸ μέγεθος τῆς ἀρετῆς. ἀλ-

λωστε καὶ τὸ ἀπομνημονεύειν, καὶ τῶν παρεληλυθότων ποιεῖσθαι λόγον, καὶ ταῦτα καὶ κακῶν, μικροψύχου τινός ἐστι· τὸ δὲ παρορᾶν, μεγαλοψύχου. ὃς γὰρ ὧν εὖ πέπονθεν οὐδαμῶς ἀξιοῖ μεμνῆσθαι, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω λέλεκται, διὰ τὸ μὴ μέγα εἶναι καὶ ἄξιον αὐτοῦ τὸ εὖ πάσχειν, πολλῷ μᾶλλον ὧν κακῶς πέπονθε παρά τινων οὐ μνησθήσεται. ἔτι δὲ οὐδὲ πράξεις τινὰς ἢ ἄλλων ἀνθρώπων ἀνέχεται καταλέγειν, ἢ ἑαυτοῦ. οὔτε γὰρ τῶν ἐπαίνων αὐτῷ μέλει τῶν ἑαυτοῦ, οὔτε τῶν ἄλλων. οὐδὲ πάλιν σπουδὴν ἔχει, ἵνα οἱ ἄλλοι ψέγωνται. οὐ τοίνυν οὔτε ἐπαινετικός ἐστιν, οὔτε κακολόγος· οὐδὲ τοὺς ἐχθροὺς διασύρει, εἰ μή που παρόντας· τὸ γὰρ ἀπόντας λοιδορεῖσθαι, οὐ μεγαλοψύχου. περὶ δὲ ἀναγκαίων, ἢ μικρῶν, οὐ σφόδρα ἱκετεύει, ἢ ὀλοφύρεται, ἐάν τινος δεηθῇ. ὁ γὰρ μηδὲν μέγα ἡγούμενος, μηδὲ σπουδάζων περὶ οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων, πῶς δύναται οὕτως ἀγεννῶς ἔχειν; ἀεὶ δὲ τὸ καλὸν τοῦ κέρδους προτιμῶν, βελτίω νομίζει τὰ καλὰ καὶ ἄκαρπα τῶν καρπίμων καὶ ὠφελίμων, ἂν μὴ καλὰ ὦσιν. ὁμοίως ἐπί τε κτημάτων, καὶ ἀνδρῶν, καὶ οἰκετῶν. οὐ γὰρ χρηματιστὰς ἀλλὰ τοὺς καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς κτήσεται τῶν οἰκετῶν. καὶ κίνησις δὲ τοῦ μεγαλοψύχου βραδεῖα δοκεῖ εἶναι, καὶ ἡ φωνὴ βαρεῖα, καὶ λέξις στάσιμος· οὐ γὰρ δυνατὸν σπουδάζειν τὸν περὶ ὀλίγων φροντίζοντα· ὀλίγα γὰρ αὐτῷ ἃ θαυμάζουσιν οἱ πολλοί. οὐδὲ σύντονον εἶναι τὸν οὐδὲν μέγα οἰόμενον· σπεύδουσι γὰρ καὶ ὀξυφωνοῦσιν οἱ περί τι σφόδρα ἐπτοημένοι, καὶ πολλὴν αὐτοῦ ποιούμενοι φροντίδα. ὁ μὲν οὖν μεγαλόψυχος τοιοῦτος.

Ὁ δὲ

Ὁ δὲ ἐλλείπων, μικρόψυχος, ὁ δὲ ὑπερβάλλων, χαῦνος. οὐκ εἰσὶ δὲ οὐδὲ οὗτοι κακοί. οὐ γὰρ κακοποιοί εἰσιν, ἀλλὰ μόνον ἡμαρτημένοι· καθ' ὅσον τοῦ δέοντος ἐκπίπτουσι καὶ τοῦ μέσου.

Ὁ μὲν γὰρ μικρόψυχος, ἄξιος ὢν ἀγαθῶν, ἀγνοεῖ ἑαυτὸν, καὶ ἀποστερεῖ ἑαυτὸν ὧν ἐστὶν ἄξιος. καὶ τοῦτο τὸ μέρος κακός ἐστιν ἑαυτῷ, μὴ εὖ ποιῶν ἑαυτὸν, διὰ τὸ ἀγνοεῖν τὰ αὐτῷ προσήκοντα· εἰ γὰρ ἤδει, ὠρέγετο ἂν, ἀγαθῶν ὄντων. ὁ τοιοῦτος δὲ ἠλίθιος μὲν οὐκ ἂν λέγοιτο, ἀλλὰ μᾶλλον νωθρός. οὐ μόνον δὲ τοῦτο τὸ μέρος ὁ μικρόψυχος ἑαυτὸν βλάπτει, ἀλλὰ καὶ ἕτερον τρόπον. καὶ γὰρ διὰ τὸ ἀγνοεῖν ἑαυτὸν, καὶ χείρων γίνεται τοὺς τρόπους. τῶν γὰρ ἀγαθῶν καὶ γενναίων πράξεων καὶ τῶν καλῶν ἐπιτηδευμάτων ἀφίσταται, ὡς ἀνάξιος ὢν αὐτῶν· ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν ἀπέχεται, νομίζων ὑπὲρ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ταῦτα εἶναι.

Ὁ δὲ χαῦνος, καὶ ἠλίθιος, καὶ ἑαυτὸν ἀγνοῶν, τοῖς ὑπὲρ τὴν ἀξίαν ἐπιχειρεῖ· ἀρετῇ μὲν οὐκ ἔχων κοσμεῖσθαι, κοσμούμενος δὲ ἐσθῆτι καὶ σχήματι, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς τοιούτοις· καὶ σεμνός τις εἶναι διὰ τούτων νομίζων, εὐτυχής τις ἐθέλει δοκεῖν· καὶ πειρᾶται φανερὰ ποιεῖν ἀεὶ τὰ εὐτυχήματα ἑαυτοῦ, καὶ περὶ αὐτῶν ἀεὶ λέγει, ὡς διὰ τούτων τιμηθησόμενος.

Ἀμφοτέρων δὲ ἀντικειμένων τῇ μεγαλοψυχίᾳ, τῆς τε μικροψυχίας, καὶ τῆς χαυνότητος, ἡ μικροψυχία μᾶλλον ἀντίκειται, ὅτι μᾶλλον γίνεται, καὶ χεῖρόν ἐστι κακόν· τοῦ γὰρ ἔχοντος τὸ ἦθος χεῖρον ποιεῖ καὶ τὴν

ἀρετὴν

ἀρετὴν ἐλάττοι, καθὼς εἴρηται. ἡ δὲ χαυνότης φαῦλον μέν ἐστι δι᾽ ἑαυτήν, τὸν δὲ ἔχοντα οὐ ποιεῖ κατὰ τὰ ἄλλα φαυλότερον. οὐδὲν γὰρ ἀγαθὸν, ὧν ἔχει, ὁ χαῦνος ἀπόλλυσι διὰ τὴν χαυνότητα, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνίοτε διὰ τοῦτο καὶ καλοῖς καὶ ἀγαθοῖς ἔργοις ἐπιχειρεῖ, ἄξιον ἑαυτὸν ἡγούμενος τῶν τοιούτων. ἔτι δὲ ἡ μὲν χαυνότης οὐκ ἀεὶ αὔξει· ἀπὸ γὰρ τῆς πείρας ὁ χαῦνος ἐπιγνώμων ἑαυτοῦ γίνεται· ἣν γὰρ ζητεῖ τιμὴν οὐ λαμβάνων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀναγκάζεται σωφρονεῖν. καὶ διὰ τοῦτο ἡ χαυνότης εὐαπάλλακτός ἐστι, καὶ οὐ δύναται παραμένειν. ἡ δὲ μικροψυχία ἀεὶ προχωρεῖ. τοῦ γὰρ ἤθους, ὥσπερ εἴρηται, χεῖρον διατεθέντος καὶ τὸ φρόνημα ἐλαττοῦται· τοῦ φρονήματος δὲ ἐλαττωθέντος, καὶ ὁ τρόπος γίνεται χείρων, καὶ τὸ φρόνημα διὰ τοῦτον. καὶ οὕτως ἡ μικροψυχία ἀεὶ προχωρεῖ. καὶ ἀπὸ πείρας δὲ ὁ μικρόψυχος οὐ γίνεται βελτίων· οἷς γὰρ ἔργοις ἐπιχειρεῖ, ῥᾳδίως ταῦτα περαίνων (μικρὰ γὰρ καὶ τῆς δυνάμεως ἐλάττω) τὴν ἰδίαν ἀρετὴν ὥσπερ ἀγνοεῖ καὶ τιμὴν δὲ ζητῶν ἐλάττω τῆς ἀξίας οὐδένα λυπεῖ. καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ ἐξελεγχόμενος θεραπεύεται, καθάπερ χαῦνος· διὰ ταῦτα τοίνυν ἡ μικροψυχία χεῖρόν ἐστι κακὸν τῆς χαυνότητος, καὶ δυσαπαλλακτότερον· ὅθεν μᾶλλον ἀντίκειται τῇ μεγαλοψυχίᾳ.

ΚΕΦ. ϛʹ.

Περὶ τῆς ἐν φιλοτιμίᾳ μεσότητος.

Ἡ μὲν οὖν μεγαλοψυχία περὶ τιμὴν μεγάλην ἐστὶ, καθὼς εἴρηται. ἔστι δὲ καὶ ἄλλη τις ἀρετὴ περὶ τιμὴν, ἥ τις λόγον ἔχει πρὸς τὴν μεγαλοψυχίαν, ὃν

ἐλευθε

ἐλευθεριότης πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν· ὥσπερ γὰρ ἡ μεγαλοπρέπεια διαφέρει τῆς ἐλευθεριότητος τῷ μεγάλῳ, περὶ τὰ χρήματα καὶ αὐτῆς οὔσης, οὕτως ἡ μεγαλοψυχία τῆς τοιαύτης ἀρετῆς διαφέρει, τῷ περὶ μεγάλας εἶναι τιμάς, αὐτῆς περὶ τὰς μικρὰς οὔσης.

Ὥσπερ γὰρ ἐν λήψει καὶ δόσει χρημάτων μεσότης ἐστὶ, καὶ ὑπερβολὴ, καὶ ἔλλειψις, οὕτω καὶ ἐν τῇ ὀρέξει τῆς τιμῆς ἔνι λαβεῖν μεσότητα, καὶ ὑπερβολὴν, καὶ ἔλλειψιν. ἔστι γὰρ δυνατὸν ἐφίεσθαι τιμῆς πλέον ἢ δεῖ, καὶ ἔλαττον τοῦ δέοντος, καὶ πάλιν κατὰ τὸ δέον, καὶ ὡς ὁ ὀρθὸς ἀπαιτεῖ λόγος· ψέγομεν γὰρ καὶ ἐπαινοῦμεν πολλοὺς ἐπὶ τῆς τιμῆς ὀρέξει. ὅθεν δῆλον, ὅτι οἱ μὲν, ὡς δεῖ, ταύτης ἐφίενται, οἱ δὲ οὐχ ὡς δεῖ. τούτων δὲ οἱ μὲν ὑπερβαίνουσι τὸ δέον, οἱ δὲ ἐλλείπουσι.

Καὶ γὰρ ψέγομεν τὸν φιλότιμον, ὡς πλέον, ἢ δεῖ, τιμῆς ἐφιέμενον. ψέγομεν δὲ καὶ τὸν ἀφιλότιμον, ὡς μηδὲ ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἐθέλοντα τιμᾶσθαι.

Ἐνίοτε δὲ καὶ τὸν φιλότιμον ἐπαινοῦμεν, ὡς ἀνδρώδη καὶ φιλόκαλον, τὸν δὲ ἀφιλότιμον, ὡς μέτριον καὶ σώφρονα, ὡς καὶ ἐν τοῖς πρώτοις εἴπομεν. γίνεται γὰρ τοῦτο διὰ τὸ ἐοικέναι τὰ ἄκρα τῇ μεσότητι, καὶ διὰ τὸ τὴν μεσότητα ἀνώνυμον εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζεσθαι ἀπὸ τῶν ἄκρων. καὶ οὐδὲν κωλύει τὴν μεσότητα φιλοτιμίαν ὀνομάζεσθαι, ἢ ἀφιλοτιμίαν· ὁ γὰρ φιλότιμος, καὶ ὁ φιλοχρήματος πολλαχῶς δύναται λέγεσθαι· ἐπεὶ καὶ τὸ φιλεῖν κατὰ πολλοὺς τρόπους δύναται εἶναι· ἔστι γὰρ καὶ ὑπὲρ τὸ δέον φιλεῖν τι, καὶ παρὰ τὸ δέον, καὶ ὡς δεῖ. ὥστε καὶ τὸ ὄνομα οὕτως ἂν ἔχειν, καὶ λέγοιτο ἂν φιλοτοιοῦτος εἰκότως καὶ ὁ ὡς δεῖ,

καὶ ὁ μὴ, ὡς δεῖ, φιλῶν. ὥστε ὅταν τινὰ φιλότιμον ὀνομάζοντες ἐπαινῶμεν, νομίζομεν ὑπερβάλλειν μὲν ἐν τῇ τῆς τιμῆς ὀρέξει, ἀλλ' οὐ τὸ δέον, ἀλλὰ τοὺς πολλούς. ὅταν δὲ ψέγομεν τὸν φιλότιμον, τὸν ὑπερβάλλοντα τὸ δέον φιλότιμον ὀνομάζομεν. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀφιλοτίμου ἔχει.

Ἔστι τοίνυν μεσότης ἐν τῇ τῆς μετρίας τιμῆς ὀρέξει, εἰ καὶ ἀνώνυμός ἐστιν· ἐν οἷς γάρ ἐστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις, ἀνάγκη καὶ τὸ μέσον εἶναι· ὥστε ἐπεὶ ὀρέγονται τιμῆς καὶ πλέον τοῦ δέοντος καὶ ἔλαττον, ἀνάγκη καὶ τὴν μέσην ὄρεξιν εἶναι τὴν κατὰ τὸ δέον γινομένην, ἥτις ἐπαινεῖται.

Καὶ ἔστιν ἀρετὴ ἀνώνυμος· φαίνεται δὲ πρὸς μὲν τὴν φιλοτιμίαν τὴν ἀκρότητα συγκρινομένη, ἀφιλοτιμία, πρὸς δὲ τὴν ἀφιλοτιμίαν, φιλοτιμία· πρὸς ἀμφοτέρας δὲ, τὴν φιλοτιμίαν, καὶ τὴν ἀφιλοτιμίαν συγκρινομένη, ἀμφότερα δοκεῖ, καθότι ἀμφοτέρων μετέχει. ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν γίνεται· ἀεὶ γὰρ ἡ μεσότης τῶν ἄκρων μετέχουσα τοῖς ὀνόμασιν αὐτῶν ὀνομάζεται καθότι καὶ φεύγει τὸ ἕτερον, πρὸς τὸ ἕτερον ἀποκλίνειν δοκεῖ· ἐπὶ ταύτης δὲ μᾶλλον, διότι ἀνώνυμός ἐστι.

Διὰ τοῦτο δὲ οὐδὲ ἀντικεῖσθαι δοκοῦσι τὰ ἄκρα μέσῳ τινὶ, ἀλλὰ μᾶλλον ἀλλήλοις· ἡ γὰρ ἀφιλοτιμία τῇ φιλοτιμίᾳ φαίνεται ἀντικεῖσθαι.

ΚΕΦ. ζ'.

Περὶ πρᾳότητος.

Ἡ δὲ πρᾳότης περὶ τὰς ὀργάς ἐστι μεσότης. ἧς ἡ μὲν ὑπερβάλλουσα ἕξις, ὀργιλότης καλεῖται· ἡ δὲ ἐλλείπουσα, ἀνώνυμος. τὸ μὲν οὖν πάθος, περὶ ὃ ἡ πρᾳότης, ὀργ…

ὀργή ἐστι· τὰ δὲ κινοῦντα τὴν ὀργὴν, πολλὰ καὶ διαφέροντα.

Ὁ μὲν οὖν, ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς δεῖ ὀργιζόμενος, ἐπαινεῖται· ὃς δὴ ὁ πρᾶός ἐστι. δοκεῖ γὰρ πρᾶος εἶναι, ὁ ἀτάραχος καὶ μὴ ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ πάθους, ἀλλ' αὐτὸς ἄγων τὸ πάθος, καθὼς ὁ ὀρθὸς προστάττει λόγος. δοκεῖ δὲ μᾶλλον πρὸς τὴν ἔλλειψιν ἀποκλίνειν, καθόσον οὐ τιμωρητικός ἐστιν, ἀλλὰ μᾶλλον συγγνωμονικός.

Ἡ δὲ ἔλλειψις κακίζεται, εἴτε ἀοργησία καλεῖται, εἴτε ὅ,τι δήποτε. τὸ γὰρ ἐν οἷς δέον μὴ ὀργίζεσθαι καὶ περιορᾶν προπηλακιζόμενον καὶ ἑαυτὸν, καὶ τοὺς οἰκείους, ἠλίθιον καὶ ἀνδραποδῶδες.

Ἡ δὲ ὑπερβολὴ κατὰ πάντα μὲν γίνεται. καὶ γὰρ ὅτε παρὰ τὸ δέον καὶ τοῦ τρόπου, καὶ τοῦ χρόνου, καὶ τοῦ πράγματος, καὶ τοῦ προσώπου, καὶ τῶν ἄλλων περιστάσεων ὀργίζηταί τις, ὑπερβάλλει· οὐ μὴν ἀεὶ ὁ ὑπερβάλλων καὶ πάντῃ ὑπερβάλλει· σχεδὸν δὲ καὶ ἀδύνατον τοῦτο. τὸ γὰρ κακὸν, εἰ κατὰ μηδένα τρόπον ἀγαθὸν εἴη, οὐ δύναται συστῆναι, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸ ἀπόλλυσι· κἂν ὁλόκληρον ᾖ, ἀφόρητον γίνεται.

Οἱ μὲν οὖν ὀργίλοι ταχέως μὲν ὀργίζονται, καὶ οἷς οὐ δεῖ· παύονται δὲ ταχέως, ὃ καὶ βέλτιστον ἔχουσι. τοῦτο δὲ πάσχουσιν, ὅτι οὐ κατέχουσι τὴν ὀργὴν, οὐδὲ κρύπτουσιν, ἀλλὰ ἐξάγονται, καὶ ἀμύνονται εὐθὺς δι' ὧν ἔξεστιν· ἀμυνάμενοι δὲ ταχέως διὰ τὴν ὀξύτητα παύονται εὐθὺς τῆς ὀργῆς. καθ' ὑπερβολὴν δέ εἰσιν ὀξεῖς οἱ ἀκρόχολοι, καὶ πρὸς πᾶν ὀργίλοι, καὶ ἐπὶ παντί. ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα ἔχουσιν ἀπὸ τοῦ ἄκρου παρηγμένον. οἱ δὲ πικροὶ καὶ δυσδιάλυτοι, καὶ πολὺν χρόνον ὀργίζονται· οὐ γὰρ εὐθὺς φανεροῦσι τὸν

θυμόν, ἀλλὰ κατέχοντες κρύπτουσι. παύονται δὲ τοῦ θυμοῦ, ἐπειδὰν ἀνταποδώσωσι κακὰ τοῖς λελυπηκόσιν· ἡ γὰρ τιμωρία ἡδονὴν αὐτοῖς ἐμποιεῖ, καὶ διὰ τοῦτο τῆς λύπης ἀφίστησι. τούτου δὲ μὴ γινομένου, τὸ βάρος ἔχουσι, καὶ περιφέρουσι τὴν ὀργήν. διὰ γὰρ τὸ μὴ φανερὰν εἶναι τὴν ὀργήν, οὐδὲ παραμυθίας παρὰ τῶν ἀνθρώπων τυγχάνουσιν, οὐδὲ παρακαλεῖ τις αὐτούς. ὅθεν καὶ κατέχουσιν αὐτήν, μέχρις ἂν αὐτὴ ὑφ᾽ ἑαυτῆς διαλυθῇ, καὶ πεφθῇ· τοῦτο δὲ διὰ χρόνου γίνεται. εἰσὶ τοιοῦτοι δὲ καὶ ἑαυτοῖς εἰσὶν ὀχληροὶ, καὶ τοῖς μάλιστα φίλοις. οὗτοι δὴ καὶ χαλεποὶ καλοῦνται, οἵτινες χαλεπαίνουσιν ἐφ᾽ οἷς οὐ δεῖ, καὶ ὅτε μὴ δεῖ, καὶ ὅσον οὐ δεῖ, καὶ πλεῖστον ὀργίζονται χρόνον, καὶ οὐ διαλλάττονται εἰ μὴ ἀντιλυπήσουσι τοὺς λελυπηκότας. οὗτοι δὲ καὶ συνοικῆσαι χαλεποὶ, καὶ βαρεῖς τοῖς ὁμοδιαίτοις. ἡ μὲν οὖν μεσότης ἡ πρᾳότης ἐστὶν, ὑπερβολὴ δὲ ἡ ὀργιλότης, ἔλλειψις δὲ ἀναισθησία τις ἂν καλοῖτο, καὶ ἠλιθιότης, ἢ ἀοργησία.

Ἀμφοτέρων δὲ ἀντικειμένων τῇ μεσότητι, μᾶλλον ἀντίκειται ἡ ὀργιλότης, ἢ ἡ ἀοργησία· χεῖρον γὰρ κακόν ἐστιν ἡ ὀργιλότης τῆς ἀοργησίας, ὅτι μᾶλλον γίνεται· ἐλάχιστοι γὰρ εἰσὶν ἀόργητοι· καὶ ὅτι συνοικῆσαι ὁ μὲν ἀόργητος ἡδύς· ὁ δὲ ὀργίλος χαλεπός. καὶ διὰ τοῦτο χεῖρον τὸ κακόν· τὸ γὰρ ἥμερον τῶν ἀνθρώπων καὶ φιλάλληλον ἀναιρεῖ. ὅτι μὲν οὖν μεσότης τις τὸ ἀγαθὸν, καὶ ἡ ἀρετὴ, τὰ δὲ παρ᾽ ἑκάτερα ὑπερβολαὶ, καὶ ἐλλείψεις κακὰ, δῆλον· καὶ εἴρηται ὅτι τὸ ὡς δεῖ ὀργισθῆναι καὶ ἐφ᾽ οἷς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, τοῦτό ἐστιν καὶ μεσότης. μέχρι δὲ τίνος ὀργιζόμενοι, καὶ ὀρθῶς πᾶσιν τὰ δέοντα ποιῶμεν, καὶ τίς ὁ δέων τῆς ὀργῆς καιρὸς,

καὶ

καὶ ὁ τόπος, καὶ τὸ πρόσωπον, καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐ δυνατόν ἐστι διορίσασθαι. τὰ γὰρ κατὰ μέρος, καὶ τὰ καθ' ἕκαστα ἀόριστα, καθὼς καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς εἴρηται· καὶ ἄλλοτε ἄλλα εἰσὶ τὰ προσήκοντα, καὶ οὐδὲν τούτων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἕστηκε. τοῦτο δὲ μόνον δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ἡ μὲν μέση ἕξις ἐπαινετή, αἱ δὲ ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις ἐπὶ παντὸς πάθους κακίζονται· καὶ αἱ μὲν μικρὸν ἀφιστάμεναι τοῦ μέσου, οὐ πάνυ γίνονται φανεραί, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ πάνυ ψέγονται· αἱ δὲ πλεῖστα, καὶ πλεῖστα δοκοῦσι, καὶ σφόδρα κακίζονται. ὅθεν δῆλον, ὅτι τῆς μέσης ἕξεως ἀνθεκτέον.

ΚΕΦ. η'.

Περὶ φιλίας, καὶ τῶν παρ' ἑκάτερα κακιῶν δυσκολίας, καὶ κολακείας.

Αἱ μὲν οὖν περὶ τὴν ὀργὴν ἕξεις εἴρηνται· εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι ἕξεις ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαις ταῖς πρὸς ἀλλήλοις· αἵτινες ἐν λόγοις καὶ ἐν πράγμασι γίνονται. περὶ ταύτας τίνω τὰς κοινωνίας δυνατὸν ἐπαινεῖσθαί τινα καὶ ψέγεσθαι· ἐπεὶ δὲ ἡ μὲν μεσότης ἐπαινετὸν, ψεκτὸν δὲ αἱ ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις, φανερὸν ὅτι ἐν ταῖς κοινωνίαις ταύταις ὑπερβολὴ, καὶ ἔλλειψίς ἐστι, καὶ μεσότης· οἱ μὲν γὰρ ἄλυποι παντάπασι βούλονται εἶναι τοῖς ἐντυγχάνουσι, καὶ πάντα ἐπαινοῦσι, καὶ πᾶσιν ἀρέσκεσθαι βούλονται δοκεῖν, καὶ οὐδενὶ περὶ οὐδενὸς ἀντιλέγουσιν.

Οἱ δὲ ἐκ διαμέτρου τούτοις ἔχουσι, καὶ πάντας λυποῦσι, καὶ πάντα ψέγουσι. καὶ οὐδὲν αὐτοῖς τῶν γινομένων ἀρέσκει· καὶ πᾶσι περὶ παντὸς ἀντιλέγουσιν.

Οὗτοι δὴ ἄμφω κακίζονται· ἐπαινεῖται δὲ ὁ κατὰ τὸ δέον

ταῦτα ποιῶν· καὶ ἃ μὲν δεῖ ψέγων, ἃ δὲ δεῖ, ἐπαινῶν, κα
ἀρεσκόμενος οἷς ἀρέσκεσθαι δεῖ. καλεῖται τοίνυν ὁ μὲ
πάντα ἐπαινῶν, ἀρεσκός τις καὶ κόλαξ· ὁ δὲ πᾶσιν ἐπιτι-
μῶν, δύσκολος· ὁ δὲ τὸ γινόμενον σώζων περὶ ἄμφω, φί
λος ἂν καλοῖτο· ἔοικε γὰρ τῇ κατ' αὐτὸν φιλίᾳ· ὄνομ
γὰρ ἴδιον τῆς τοιαύτης μεσότητος οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ ἀπὸ το
ὁμοίου καλεῖται. ἡ γὰρ τοιαύτη ἕξις τὸ στέργειν προσλα
βοῦσα, φιλία ἐστί· διαφέρει γὰρ τῆς φιλίας, ὅτι ἄνευ π
στοργῆς γίνεται. οὐ γὰρ διὰ τὸ στέργειν, ἢ ἐχθαίρειν, ἀποδ
χεται τὰ λεγόμενα καὶ πραττόμενα, ἢ ψέγει· ἀλλ' ἁπλ
τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, καὶ ὅτι τοιαύτην ἔλαβεν ἕξιν. ὁμοί
γὰρ διάκειται πρός τε τοὺς γνωρίμους καὶ τοὺς ἀγνῶτα
καὶ πρὸς τοὺς συνήθεις καὶ ἀσυνήθεις κατὰ ταύτην τὴν ἕξ
ἐπαινεῖ γὰρ ἀεὶ καὶ ψέγει ἃ δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ· πλὴν οὐχ
μοίως παντάπασιν· ἐν οἷς γὰρ δεῖ λυπεῖν οὐχ ὁμοίως λ
πήσει τοὺς γνωρίμους, καὶ τοὺς ἀγνῶτας, καὶ τοὺς συνήθ
καὶ ἀσυνήθεις. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἡδονῆς· οὐ γὰρ τὰ α
τὰ ἁρμόζει· καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀποβλέπ
ἀεὶ καὶ τὸ συμφέρον ὁ σπουδαῖος καὶ λύπην ποιήσει κα
ἡδονὴν τοῖς ἐντυγχάνουσιν.

Ἔστι γὰρ τοιαύτη ἕξις περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας τὰς ἐ
ταῖς ὁμιλίαις γινομένας, καὶ ὅσαι μὲν ἡδοναὶ οὐ πρὸς
ἀγαθὸν ἀποβλέπουσιν, ταύτας οὐ συνηθήσεται τοῖς ἐ
τυγχάνουσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἡδομένοις δυσχερανεῖ· κα
προαιρήσεται λυπηρὸς ὀφθῆναι μᾶλλον, ἢ ἡδὺς τοῦ ἀγα
θοῦ ἕνεκα· μάλιστα ἂν ἡ ἡδονὴ αἰσχύνην φέρῃ καὶ βλά
βην τῷ ποιοῦντι μεγάλην. οὔτε γὰρ αἱρήσεται μᾶλλ
λυπῆσ

λυπῆσαι, ἢ αἰσχῦναι μικρόν, καὶ τοῦ μείζονος ἀπαλλάξαι λύπης καὶ αἰσχύνης, ἢ μικρὸν εὐφράναντα διὰ τοῦ συνηδῦναι, τῇ μείζονι λύπῃ περιβαλεῖν. οὐχ ὁμοίως δὲ ὁμιλήσει τοῖς ἐν ἀξιώμασι καὶ τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλ' ἑκάστῳ ἀποδώσει τὸ πρέπον· καὶ κατὰ τὰς ἄλλας δὲ διαφορὰς τῶν ἐντυγχανόντων καὶ αὐτὸς διαφέρουσαν τὴν ὁμιλίαν ποιήσεται, καὶ ἐπαινέσει ὡς δεῖ ἕκαστον, καὶ ἐπιτιμήσει ὁμοίως ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, τὸ μὲν συνηδύνειν μάλιστα ζητῶν, καὶ τοῦτο καὶ καθ' ἑαυτὸ αἱρούμενος, τὸ δὲ λυπεῖν ἐλάχιστα καὶ μετρίως, καὶ οὐ δι' ἑαυτό, ἀλλὰ τοῦ συμφέροντος ἕνεκα. καὶ γὰρ καὶ ὅτε λυπεῖ ἕνεκά τινος μεγάλης ἡδονῆς, μετρίως λυπεῖ, τὸ φορτικὸν ἀεὶ εὐλαβούμενος. ὁ μὲν οὖν περὶ τὰς ἐν ταῖς ὁμιλίαις ἡδονὰς καὶ λύπας μέσος, τοιοῦτος. οὐκ ὠνόμασται δὲ ἰδίῳ ὀνόματι, ἀλλὰ φίλος καλεῖται διὰ τὴν πρὸς τὴν φιλίαν ὁμοιότητα, καθὼς εἴρηται.

Τῶν δὲ παρ' ἑκάτερα, ὁ μὲν ὑπερβάλλων, εἰ μὲν οὐδενὸς ἕνεκα πάντα ἐπαινῶν καὶ πᾶσιν ἀρεσκόμενος τὸ ἡδὺ εἶναι μόνον ζητεῖ, ἄρεσκος καλεῖται· εἰ δὲ ὅπως ὠφέλειά τις αὐτῷ γίνηται εἰς χρήματα, ἢ ὅσα διὰ χρημάτων, κόλαξ.

Ὁ δὲ ἐλλείπων, δύσκολος καὶ δύσερις, ὃς πᾶσι δυσχεραίνει, καὶ πᾶσιν ἐπιτιμᾷ.

Ὅτι δὲ καὶ ἐνταῦθα ἡ μεσότης ὃν εἴρηται τρόπον ἀνώνυμός ἐστιν, οὐ δοκεῖ μέσῳ τινὶ ἀντικεῖσθαι τὰ ἄκρα, ἀλλὰ ἀλλήλοις.

ΚΕΦ.

ΚΕΦ. Θ'.

Περὶ ἀληθείας καὶ τῶν παρ' ἑκάτερα κακιῶν.

ΠΕρὶ ταύτας δὲ τὰς πρὸς ἀνθρώπους ὁμιλίας καὶ ἕτεραι γίνονται ἕξεις. ἡ γὰρ πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων ὁμιλία, διπλῆ ἐστίν· ἢ γὰρ περὶ τῶν λόγων ἢ τῶν ἔργων τοῦ συντυγχάνοντος γίνεται, ἢ ἑκάστου περὶ τῶν ἑαυτοῦ. καὶ περὶ μὲν τὴν πρώτην αἱ εἰρημέναι γίνονται ἕξεις· περὶ δὲ τὴν δευτέραν ἄλλαι. ἢ γὰρ ψεύδεταί τις περὶ ἑαυτοῦ λέγων καὶ τῶν ἰδίων ἔργων, ἢ ἀληθεύει· καὶ εἰ ψεύδεται, ἢ ἐλάττω λέγει τῶν ὄντων, ἢ μείζω. εἰ μὲν οὖν ἀληθεύει, καὶ οὔτε μείζω λέγει τῶν ὄντων, οὔτε ἐλάττω, ἡ τοιαύτη ἕξις ἀλήθεια καλεῖται, καὶ ὁ ἔχων ἀληθευτικός.

Εἰρωνεία δὲ, καὶ ἀλαζονεία, καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἕκαστα, ἐπιτηδεύονται μὲν παρ' ἐνίων καὶ τινὸς ἕνεκα· οἷον δόξης ἢ πλούτου, ἢ ἄλλου τινὸς τῶν τοιούτων· εὑρίσκονται δὲ παρά τισι καὶ οὐδενὸς ἕνεκα. καί τινες ἐλάττω περὶ ἑαυτῶν λέγουσιν ὧν εἰσὶν ἄξιοι, καὶ αὖθις ἕτεροι μείζω· οὐχ ὅτι βούλονται οὕτω δοκεῖν, ἀλλ' ὅτι ἑαυτοὺς ἀγνοοῦσι. τοῦτο δὲ ἐλάχιστα συμβαίνει. ὡς γὰρ ἐπὶ τὸ πολὺ, ἐάν τις οὐδενὸς ἕνεκα λέγῃ ἢ πράττῃ, οἷός ἐστι, τοιαῦτα καὶ λέγει καὶ πράττει καὶ οὕτω ζῇ· ἐπεὶ τοίνυν τὸ μὲν ψεῦδος ψεκτόν ἐστι καθ' ἑαυτὸ, ἡ δὲ ἀλήθεια ἐπαινετὸν, διὰ τοῦτο μεσότης μὲν κἀνταῦθα τὸ ἐπαινετὸν, ἡ ἀλήθεια· ὑπερβολὴ δὲ, καὶ ἔλλειψις τὰ ψεκτὰ, τὰ ψεύδη δηλονότι. ὧν ἡ μὲν ἀλαζονεία ὑπερβάλλει, ἡ δὲ εἰρωνεία ἐλλείπει. ἐροῦμεν δὲ περὶ ἑκατέρου ἀκριβέστερον· πρότερον δὲ περὶ τοῦ μέσου ἐροῦμεν.

Ἔστι τοίνυν ἀληθευτικὸς, οὐχ ὁ ἀληθεύων ἐν ταῖς συμ-

φωνίαις, καὶ ἐν ἄλλοις τοιούτοις, ὅσα εἰς δικαιοσύνην, ἢ ἀδικίαν συντείνει· τοῦτο γὰρ ἄλλης ἐστὶν ἀρετῆς· ἀλλ' ὅσοις οὐδὲν ἀνάγκης, ἢ νομίμου, ἢ δικαίου, ἢ ἄλλου τινὸς πολιτικοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐν λόγῳ καὶ ἐν βίῳ ἀληθεύει, διὰ μόνον τὸ ἔχειν ἕξιν τῆς τοιαύτης ἀρετῆς, ἢ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα· καὶ τοιαῦτα περὶ ἑαυτοῦ λέγει ὁ τοιοῦτος τοῖς ἄλλοις ἐθέλει δοκεῖν, οἷος κατ' ἀλήθειαν ἐστιν. οὗτος δὲ καὶ ἐπιεικὴς ἂν εἴη· ὁ γὰρ φιλαλήθεις καὶ ἐν οἷς οὐκ ἔστιν ἀνάγκη, πολλῷ μᾶλλον ἐν οἷς ἀληθεύειν ἀνάγκη διὰ τὸ πολιτικὸν ἀγαθόν· ὃς γὰρ εὐλαβεῖται τὸ ψεῦδος καθ' ἑαυτὸ, διότι κακὸν, ὅταν καὶ αἰσχρὸν τὸ αὐτὸ γίνηται, καὶ οὐ μόνον ᾖ κακὸν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις δοκῇ τοιοῦτον, πῶς οὐ φεύξεται πάσῃ δυνάμει; ὁ μὲν οὖν ἀληθευτικὸς τοιοῦτος, καὶ ἔστιν ἐπαινετὸς, τὸ κακὸν καὶ αἰσχρὸν εὐλαβούμενος· ὃς εἰ δεήσει παρεκκλῖναι τοῦ μέσου, πρὸς τὴν ἔλλειψιν, οὐ πρὸς τὴν ὑπερβολὴν, νεύσει· τοῦτο γὰρ ἐμμελέστερον δοκεῖ θατέρου, διὰ τὸ τὰς ὑπερβολὰς ἐπαχθεῖς εἶναι.

Ὁ δὲ ἀλαζὼν, μείζω τῶν ὑπαρχόντων προσποιούμενος καὶ λόγοις καὶ ἔργοις. οὗτος δὴ, εἰ μὲν οὐδενὸς ἕνεκα προσποιεῖται, φαῦλος μὲν ἔοικεν εἶναι· οὐ γὰρ ἂν ἔχαιρε τῷ ψεύδει. μάταιος δὲ φαίνεται μᾶλλον ἢ κακός· εἰ δέ τινος ἕνεκα προσποιεῖται, εἰ μὲν δόξης ἢ τιμῆς, οὐ λίαν ψεκτὸς ὁ ἀλαζών· ὁ δὲ ἕνεκα ἀργυρίου, ἢ ὅσα εἰς ἀργύριον ἔρχεται, ἀσχημονέστερος.

Οὐ γάρ ἐστιν ἐν τῇ δυνάμει τοῦ ἀλαζόνος ἡ ἀλαζονεία· εἰ γὰρ οὕτως εἶχεν, οὐκ ἂν ἦν ψεκτόν. οὐ γὰρ ἂν ἦν τῶν ἑκουσίων καὶ ἐφ' ἡμῖν· ἀλλ' ἐν τῇ προαιρέσει ἐστί. καὶ διὰ τοῦτο καὶ αἰσχρόν ἐστι, καὶ ψέγεται· ἕξις γάρ τις ἐστὶν ἡ ἀλαζονεία.

καὶ κατά τινα ἕξιν ὁ ἀλαζὼν γίνεται, ὥσπερ καὶ ὁ ψεύστης, ὅς οὐ δόξης ἕνεκα, ἢ χρημάτων προσποιεῖται, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ ψεύδους ἕνεκα μόνον.

Οἱ μὲν οὖν δόξης ἕνεκα ἀλαζονευόμενοι, τοιαῦτα προσποιοῦνται, ὅθεν ἔπαινος ἀκολουθεῖ, ἢ εὐδαιμονισμός· οἱ δὲ κέρδους ἕνεκα ἀλαζονευόμενοι, ἐκεῖνα προσποιοῦνται, ὅσα τοὺς πέλας ὠφελοῦσιν· οἷον ἰατρικήν, ἢ μαντείαν· προσποιοῦνται γὰρ ἰατροί τινες εἶναι, ἢ μάντεις σοφοί, ἵνα δόξαντες ὠφέλιμοι εἶναι τοῖς κεχρημένοις παρακερδαίνωσι τὰ ἐκείνων. τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ ἀλαζών.

Εἴρων δέ ἐστιν, ὁ τὰ ἐλάττω τῶν ὄντων προσποιούμενος· οὗτος δὴ χαριέστερος τοῦ ἀλαζόνος δοκεῖ· οὐ γὰρ κέρδους ἕνεκα προσποιεῖται, ἀλλὰ φεύγων τὸ ὀγκηρόν, καὶ τὸ μέγα εἶναι δοκοῦν. ὃς μὲν οὖν εἰρωνευόμενος τὰ ἔνδοξα ἀπαρνεῖται, ὥσπερ καὶ Σωκράτης ἐποίει, χαρίεις τις εἶναι δοκεῖ· ὃς δὲ οὐ μόνον τὰ μεγάλα καὶ ἔνδοξα, ἀλλὰ καὶ τὰ μικρὰ ἀπαρνεῖται, καὶ ἃ δῆλός ἐστι δυνάμενος, ταῦτα προσποιεῖται μὴ δύνασθαι, ὁ τοιοῦτος βαυκοπανοῦργος λέγεται, καὶ εὐκαταφρόνητός ἐστιν. ἐνίοτε δὲ καὶ ἀλαζὼν διὰ ταῦτα καλεῖται· οἷα ἐποίουν ἐν τοῖς ἱματίοις οἱ Λάκωνες. καὶ γὰρ καὶ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ λίαν ἔλλειψις, ἀλαζονικόν. οἱ δὲ μετρίως χρώμενοι τῇ εἰρωνείᾳ, χαρίεντες φαίνονται· οἵτινες οὐ περὶ τὰ λίαν εὐτελῆ, καὶ σφόδρα φανερὰ εἰρωνεύονται. οὕτω δὲ τῷ ἀληθευτικῷ τοῦτε εἴρωνος τοῦ ἀλαζόνος ἀντικειμένου, μᾶλλον ἀντίκειται ὁ ἀλαζὼν ἢ ὁ εἴρων. χεῖρον γὰρ κακὸν ἡ ἀλαζονεία, ὡς φανερὸν ἐστὶν ἐκ τῶν εἰρημένων.

ΚΕΦ. ι΄.

Περὶ εὐτραπελίας καὶ τῶν παρ' ἑκάτερα κακιῶν.

Ἐπεὶ δέ ἐστιν ἄνεσίς τις καὶ ἀνάπαυσις ἐν τῷ βίῳ, καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἀνέσει ἐστί τις διαγωγὴ μετὰ παιδιᾶς, δοκεῖ καὶ ἐνταῦθα εἶναί τις ὁμιλία ἀγαθὴ καὶ ἐμμελὴς, καὶ λέγειν, οἷα δεῖ, καὶ ὡς δεῖ τὸν ἀναπαύσεως δεόμενον, ὁμοίως δὲ καὶ οἷα δεῖ ἀκούειν, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ. διαφέρει γὰρ τὸ τοιαῦτα λέγειν τοῦ τοιούτων ἀκούειν· ὅθεν δῆλον, ὅτι ἐστὶ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ὁμιλίᾳ καὶ ὑπερβολὴ, καὶ ἔλλειψις, καὶ μεσότης.

Ἡ μὲν οὖν ὑπερβολὴ βωμολοχία καλεῖται, καὶ οἱ ἔχοντες, βωμολόχοι, καὶ φορτικοὶ, οἱ τοῦ γελοίου ὑπερβάλλουσι, καὶ μᾶλλον ζητοῦσι τὸ γέλωτα ποιῆσαι, ἢ τὸ λέγειν εὐσχήμονα, καὶ μὴ λυπεῖν τὸν σκωπτόμενον.

Ἔλλειψις δὲ, σκληρότης, καὶ ἀγριότης· καὶ οἱ ἔχοντες, ἄγριοι καὶ σκληροί. οἵτινες οὔτε αὐτοὶ γελοῖον οὐδὲν λέγουσι, καὶ τοὺς λέγοντας δυσχεραίνουσι καὶ μισοῦσιν.

Ἡ δὲ μεσότης, εὐτραπελία, καὶ οἱ ἔχοντες, εὐτράπελοι, οἷον εὔτροποι· καὶ γὰρ τοῦ ἤθους εἶναι δοκοῦσιν τοιαῦται κινήσεις. οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παίζοντες ἐμμελῶς, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε. ὥσπερ γὰρ αἱ κινήσεις τὰ σώματα χαρακτηρίζουσιν, οἷον πῦρ μὲν ἡ εἰς τὸ ἄνω κίνησις, καὶ πᾶν κοῦφον· βαρὺ δὲ ἡ εἰς τὸ μέσον, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως, οὕτω καὶ ἀπὸ τῶν ἔξω καὶ φαινομένων τοῦ ἀνθρώπου κινήσεων, αἱ ἕξεις τῆς ψυχῆς φαίνονται καὶ τὰ ἤθη. ἐπεὶ δὲ οἱ μὲν σκληροὶ ἐλάχιστα γίνονται, πλεῖστοι δέ εἰσιν οἱ χαίροντες παιδιᾷ καὶ σκώμμασι, καὶ τὸ γελοῖον ἀγαθὸν δοκεῖ μᾶλλον, ἢ τὸ σκυθρωπόν· διὰ τοῦτο οἱ βωμολόχοι, εὐτράπελοι λέγονται,

ὡς χαρίεντες καὶ ἡδεῖς. ὅτι δὲ οἱ βωμολόχοι τῶν εὐτραπέ-
λων οὐ μικρῷ διαφέρουσι, καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον.

Οὗτοι δὲ οἱ εὐτράπελοι καὶ ἐπιδέξιοί εἰσι, καὶ εὐτρα-
πελία ἐπιδεξιότης ἂν εἰκότως καλοῖτο. τοῦ ἐπιδεξίου γὰ
ἐστιν ἐκεῖνα καὶ λέγειν καὶ ἀκούειν, οἷα τῷ ἐπιεικεῖ καὶ ἐλευ
θέρῳ ἁρμόττει. ἔστι γάρ τινα πρέποντα τῷ τοιούτῳ λέγειν ἐ
παιδιᾶς μέρει καὶ ἀκούειν. ἡ γὰρ τοῦ ἐλευθέρου παιδιὰ δια
φέρει τῆς τοῦ ἀνδραποδώδους, καὶ ἡ τοῦ πεπαιδευμένου τῆς τ
ἀπαιδεύτου. τοῦτο δὲ ἀπὸ τῶν κωμῳδιῶν γίνεται δῆλον, τ
τε παλαιῶν καὶ τῶν νέων. ἐν γὰρ ταῖς κωμῳδίαις οἱ μ
φαύλους τινὰς καὶ ἀνδραποδώδεις ὑποκρινόμενοι, γ
λοῖα καὶ ἡδέα ἡγοῦνται τὰ αἰσχρά· οἱ δὲ ἐλευθερίους τινὰ
καὶ ἐπιδεξίους, καὶ ἐπιεικεῖς ὑποκρινόμενοι, τὰ μεθ' ὑπ
νοίας. ταῦτα δὲ οὐ μικρῷ τινὶ διαφέρει ἀλλήλων πρ
εὐσχημοσύνην. τίνα οὖν ἐροῦμεν εἶναι τὸν μέσον ἐν ταῖς πα
διαῖς; τὸν εὖ σκώπτοντα, καὶ ὡς δεῖ ἄνθρωπον ἐλεύθερον,
τὸν μὴ λυπηρὸν τοῖς ἀκούουσιν, ἢ καὶ χαρίεντα καὶ ἡδύν. κ
τοῦτο ὁρισμὸς ἔσται τοῦ ἐν ταῖς παιδιαῖς μέσου. ἀλλὰ ἀ
ριστός τις οὗτος ὁ ὁρισμὸς εἶναι δοκεῖ· οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ πα
τες μισοῦσιν, οὐδὲ τοῖς αὐτοῖς χαίρουσιν· ἀλλὰ ἄλλοις ἄ
λα δοκεῖ ἡδέα καὶ λυπηρά. καὶ οἷς ἕκαστος χαίρει, τοια
τα καὶ λέγει καὶ ποιεῖ ἐν ταῖς πρὸς ἄλλους ὁμιλίαις· κα
σκώμματα ἀκούων ἀνέχεται, ταῦτα καὶ λέγει· οὐ γὰ
πάντα ἐρεῖ. καὶ γὰρ καὶ οἱ νομοθέται ἔνια λοιδορεῖν κω
λύουσι. λοιδόρημα δέ τι ἐστὶ καὶ τὸ σκῶμμα. ὅτι τοίνυν ἀ
ριστά εἰσιν, ἃ μισοῦμεν, καὶ οἷς χαίρομεν, διὰ τοῦτο χα
λεπόν ἐστιν ἀκριβῶς ὁρίσασθαι τὸν ἐν ταῖς παιδιαῖς μέσ

ἀλ

ἀλλ' αὐτὸς ἐλευθέριος ὁ χαρίεις οὕτως ἕξει, οἷον νόμος ὢν ἑαυτῷ. τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ μέσος, εἴτε εὐτράπελος, εἴτε ἐπιδέξιος λέγεται.

Ὁ δὲ βωμολόχος σφόδρα ἐρῶν τοῦ γελοίου οὐδενὸς φείδεται τῶν γέλωτα ποιούντων οὔτε ἔργων οὔτε ῥημάτων, καὶ οὔτε ἑαυτοῦ, οὔτε τῶν ἀκουόντων ἀπέχεται. ἀλλ' ἵνα μόνον κινήσῃ γέλωτα, καὶ ἑαυτὸν αἰσχύνει, καὶ τοὺς ἀκούοντας, ἐκεῖνα λέγων καὶ πράττων, ὧν οὐδὲν οὔτε εἴποι ἄν, οὔτε ποιήσειεν ὁ χαρίεις· ἔνια δὲ οὐδὲ ἀναίσχοιτο ἂν ἀκοῦσαι.

Ὁ δ' ἄγριος εἰς τὰς τοιαύτας ὁμιλίας ἀχρεῖος· οὔτε γὰρ αὐτὸς ἡδύς ἐστιν, καὶ τοὺς ἄλλους οὕτως ἔχοντας δυσχεραίνει· καὶ τοῦτο δὲ κακίζεται διὰ τὸ ἀναγκαῖον εἶναι πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὴν παιδιάν.

Τρεῖς γάρ εἰσι μεσότητες ἐν τῷ βίῳ περὶ τὰς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων ὁμιλίας. μία μὲν περὶ τὴν ἀλήθειαν, ἥτις παρ' ἑκάτερα τήν τε ἀλαζονείαν καὶ τὴν εἰρωνείαν ἔχει, δύο δὲ περὶ τὸ ἡδύ· ὧν ἡ μέν ἐστιν ἡ λεγομένη φιλία, ἥτις παρ' ἑκάτερα τήν τε κολακείαν καὶ τὴν δυσκολίαν ἔχει· ἑτέρα δὲ ἡ εὐτραπελία καὶ ἐπιδεξιότης, ἧς παρ' ἑκάτερα ἡ βωμολοχία, καὶ ἡ σκληρότης, καὶ ἡ ἀγριότης ἐστίν· ἄμφω γὰρ ἡδονήν τινα ποιοῦσι τῷ βίῳ, ὅ, τε φίλος, καὶ ὁ εὐτράπελος.

ΚΕΦ. ια΄.

Περὶ αἰδοῦς, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀρετή.

Ἡ δὲ αἰδὼς οὐκ ἔστιν ἀρετή· οὐ γάρ ἐστιν ἕξις, ἀλλὰ μᾶλλον πάθος· ὃ δῆλον ἀπὸ τοῦ ὁρισμοῦ. ὁρίζεται

γὰρ φόβος ἀδοξίας. συμβαίνει γὰρ τῷ αἰδουμένῳ παρα-
πλήσιον τῷ περὶ τὰ δεινὰ φοβουμένῳ. ἐρυθραίνεται γὰρ
ὥσπερ ὠχριᾷ ὁ φοβούμενος τὸν θάνατον. ἄμφω δὲ σωμα-
τικά πως φαίνονται εἶναι, ἤτε αἰσχύνη, καὶ ὁ φόβος τῶν
δεινῶν· τὰ τοιαῦτα δὲ, πάθη μᾶλλον δοκοῦσιν, οὐχ ἕξεις λέ-
γονται. τοῦτο δὲ τὸ πάθος οὐ πάσῃ ἡλικίᾳ ἁρμόζει, ἀλλὰ
τῇ νέᾳ μόνον. δεῖ γὰρ τοὺς νέους αἰδήμονας εἶναι διὰ τὸ πολ-
λὰ ἁμαρτάνειν· πολλὰ γὰρ ἁμαρτάνουσιν οἱ νέοι, διὰ τὸ
πάθει μᾶλλον ἄγεσθαι ἢ λόγῳ. συστελλόμενοι γὰρ ὑπὸ τῆς
αἰδοῦς, ἀμείνους γίνονται. διὰ τοῦτο τῶν μὲν νέων ὅσοι αἰδή-
μονες, ἐπαινετοὶ, πρεσβύτερον δὲ οὐδεὶς ἂν ἐπαινέσειεν, ὅτι
αἰσχυντηλός· οὐ δεῖ γὰρ τὸν πρεσβύτερον ἐκεῖνα πράττειν
ἐφ᾿ οἷς αἰσχύνη ἐστίν. οὐ γάρ ἐστιν ἡ αἰσχύνη τοῦ ἐπιεικοῦς
εἴπερ ἐστὶν ἐπὶ τοῖς φαύλοις.

Ἐπεὶ γὰρ τὰ μέν εἰσι κατ᾿ ἀλήθειαν αἰσχρὰ, τὰ δὲ οὐ
εἰσὶ μὲν, δοκοῦσι δὲ, δέον ἐστὶ φεύγειν ἀμφότερα τὸν ἐπιεικῆ·
φεύγων δὲ τὰ αἰσχρὰ, οὐδέποτε αἰσχυνθήσεται.

Τὸ γὰρ οἴεσθαι αὐτὸ τοῦτο ἐπιεικοῦς εἶναι τὸ αἰσχυνέσθαι
πράξαντά τι τῶν αἰσχρῶν, καὶ τὸν οὕτως ἔχοντα ἐπιεικῆ νομίζειν
ἄτοπον. ἡ γὰρ αἰδὼς ἐπὶ τῶν ἑκουσίων αἰσχρῶν γίνεται·
ὁ δὲ ἐπιεικὴς οὐδὲν αἰσχρὸν οὐδέποτε πράξειεν ἂν ἑκουσίως.

Φαίνεται δὴ μὴ εἶναι τὴν αἰδῶ ἀρετήν τινα, ἀλλὰ
μᾶλλον πάθος· οὐ γὰρ ἀεὶ ἐπαινετόν ἐστιν, οὐδὲ ἁπλῶς, καὶ
καθ᾿ ἑαυτὸ, ἐπιεικὲς ἂν λέγοιτο, ἀλλ᾿ ἐξ ὑποθέσεως. οἷον
εἰ γένοιτο ἁμαρτεῖν τινὰ, ἐπιεικές ἐστιν αἰδεῖσθαι. οὐχ οὕτω
δὲ ἔχουσιν αἱ ἀρεταί· ἕξεις γάρ εἰσι, διὰ παντὸς ἐγκείμεναι
τῇ ψυχῇ.

Εἰ δὲ καὶ μεσότης τις εἶναι δοκεῖ, καὶ ἔστι μεταξὺ τῆς τε καταπλήξεως, καὶ τῆς ἀναισχυντίας, καὶ ἐπαινεῖται μὲν ὁ αἰδήμων, κακίζονται δὲ οἵ τε ἀναίσχυντοι περὶ τὰ αἰσχρά, καὶ οἱ πλέον τοῦ δέοντος αἰδήμονες, οἱ λεγόμενοι καταπλῆγες, οὐδὲν μᾶλλον διὰ τοῦτο ἀρετή ἐστιν ἡ αἰδώς. ἡ μὲν γὰρ ἀρετὴ, μεσότης· ἡ δὲ μεσότης οὐ πᾶσα ἀρετή· οὐ γὰρ ἀντιστρέφει.

Οὐκ ἔστι δὲ οὐδὲ ἡ ἐγκράτεια ἀρετὴ, ἀλλά τις μικτή. δειχθήσεται δὲ περὶ αὐτῆς ἐν τοῖς ὕστερον· νῦν δὲ περὶ δικαιοσύνης εἴπωμεν.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Ε.

ΚΕΦ. α.

Περὶ δικαιοσύνης.

Δη δὲ σκεπτέον περὶ δικαιοσύν
καὶ ἀδικίας, περὶ ποίας πράξει
εὑρίσκονται, καὶ ποία μεσότης ἐσ
ἡ δικαιοσύνη, καὶ τὸ δίκαιον τίνω
μέσον, καὶ τίνα τὰ παρ' ἑκάτερ
τοῦ δικαίου.

Σκεψώμεθα δὲ κατὰ τὴν αὐ
τὴν μέθοδον, μεθ' ἧς καὶ πε
τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἐσκεψάμεθα.

Ὁρῶμεν δὴ πάντας δικαιοσύνην ὀνομάζοντας, ἕξ
τινά, ἣν ἔχοντες πρακτικοὶ τῶν δικαίων ἐσμὲν, καὶ δικαι
πραγοῦμεν, καὶ βουλόμεθα τὰ δίκαια. τὸν δὲ αὐτὸν τρόπ
καὶ περὶ τῆς ἀδικίας· ἀδικίαν γὰρ ὀνομάζουσι, καθ' ἣν ἀδ
κοῦμεν, καὶ τὰ ἄδικα βουλόμεθα. ταύτας δὴ τὰς κοιν
περὶ δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας δόξας ὑποθώμεθα· καὶ ἔσ
δικαιοσύνη καὶ ἀδικία ὡς ἐν τύπῳ, ἕξις, ἀφ' ἧς βουλόμε
τὰ δίκαια, καὶ ἕξις, ἀφ' ἧς οὐ βουλόμεθα. δεῖ γὰρ προσκ
σθαι ἀεὶ ταῖς ἀρεταῖς ταῖς ἠθικαῖς τὸ βούλεσθαι· καὶ ἀδ
νατον ἄλλως αὐτὰς ὁρισθῆναι. διὰ τὸ βούλεσθαι γὰρ σ
φρονεῖν καὶ δικαιοπραγεῖν, ὁ δίκαιος καὶ ὁ σώφρων γίνε
ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἐπιστημῶν καὶ δυνάμεων, τὸ δύνασθαι μ
εἶνα

ἀναγκαῖον, τὸ βούλεσθαι δὲ, οὐκ ἀναγκαῖον. εἰ γάρ τις δύναται ὑγιάζειν *** τὴν γὰρ ἕξιν τῆς ἰατρικῆς οὐδὲν κωλύει τὸ μὴ βούλεσθαι· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. ἐπὶ δὲ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν ἀνάπαλιν ἔχει. τὸ μὲν γὰρ δύνασθαι δίκαια πράττειν, δυνατόν ἐστι καὶ τῷ ἀδίκῳ πολλάκις· τὸ δὲ βούλεσθαι μόνον ἐστὶ τοῦ δικαίου. ὅθεν δίκαιός ἐστι καὶ ὁ μὴ δυνάμενος μὲν πράττειν τὰ δίκαια, βουλόμενος δὲ, καὶ ἕξιν ἔχων δικαιοσύνης. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ὁ ἄδικος ἔχει. ἔτι δὲ πᾶσα δύναμις καὶ ἐπιστήμη τῶν ἐναντίων ἐστί· μιᾷ γὰρ ἐπιστήμῃ δυνατὸν τὰ ἐναντία εἰδέναι· μία γὰρ γνῶσίς ἐστι τοῦ ὑγιεινοῦ καὶ νοσώδους ἡ ἰατρικὴ, καὶ μιᾷ δυνάμει τὰ ἐναντία γίνονται. μία δὲ ἕξις οὐκ ἔστι τῶν ἐναντίων πρακτική· οὐ γὰρ ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης τὰ ἄδικα πράττομεν καὶ δίκαια. ὥσπερ οὐδὲ αἱ νοσώδεις κινήσεις ταῖς ὑγιειναῖς αἱ αὐταί· γινώσκονται μέντοι αἱ ἐναντίαι ἕξεις ἀπὸ τῶν ἐναντίων. εἰ γάρ τις γινώσκει τὴν εὐεξίαν εἶναι πυκνότητα σαρκὸς, εἴσεται τὴν καχεξίαν εἶναι μανότητα σαρκός. γινώσκονται δὲ αἱ ἕξεις καὶ ἀπὸ τῶν ἐκτῶν· ἕξις μὲν γὰρ φέρε εἰπεῖν ἡ ὑγίεια· ἐκτὸν δὲ τὸ ὑγιεινὸν, ὃ πρὸς ὑγίειαν φέρει. εἰ γὰρ γινώσκομεν ὑγιεινὸν εἶναι τὸ ποιητικὸν πυκνότητος ἐν σαρκὶ, γινώσκομεν εὐεξίαν εἶναι τὴν ἐν σαρκὶ πυκνότητα. ἀκολουθεῖ δὲ κἀκεῖνο ταῖς ἕξεσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· καὶ γὰρ ἐὰν πλεοναχῶς λέγεται ἡ ἑτέρα τῶν ἐναντίων ἕξεων, καὶ ἡ ἑτέρα πλεοναχῶς λέγεται. οἷον, εἰ ἡ σωφροσύνη πολυσήμαντόν ἐστι, καὶ ἡ ἀκολασία πολυσήμαντον ἔσται. καὶ εἰ ἡ δικαιοσύνη ὁμώνυμός ἐστι καὶ ἐπὶ πλειόνων λέγεται, καὶ ἡ ἀδικία τοῦτον ἕξει τὸν τρόπον. ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ εἴρηται,

ὅτι καὶ ἔστιν ἐν αἷς τῶν ἕξεων τὸ τοιοῦτον οὐ συμβαίνει. οἷον, τὸ φι-
λεῖν τῷ μισεῖν ἐναντίον ἐστίν. ἀλλὰ τὸ μὲν φιλεῖν οὐχ ἁ-
πλοῦν ἐστι· σημαίνει γὰρ τό, τε ἀγαπᾶν, καὶ τὸ τοῖς χείλεσι
ἀσπάζεσθαι· τὸ δὲ μισεῖν ἓν μόνον σημαίνει, τὴν ἔχθραν
τοιοῦτο δὲ ἐλάχιστα συμβαίνει· μάλιστα δὲ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ
τὸ πλεοναχῶς λέγεσθαι τὴν ἕξιν, τῆς ἐναντίας πλεοναχῶς
λεγομένης. ἐπεὶ τοίνυν καὶ ἡ δικαιοσύνη πλεοναχῶς λεγο-
μένη ἐστὶ, καὶ ἡ ἀδικία τῶν πλεοναχῶς λεγομένων ἂν εἴη
δοκεῖ δὲ ἕν τι σημαίνειν τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀδικίαν
διὰ τὸ τὰ σημαινόμενα μὴ σφόδρα διαφέρειν ἀλλήλων
τότε γὰρ ἡ ὁμωνυμία καὶ τὸ πολυσήμαντον γίνεται δῆλον
ὅτε τὰ σημαινόμενα πράγματα πολλὴν ἔχουσι πρὸς ἀλ-
λῆλα τὴν διαφοράν· οἷον κλεῖς λέγεται ἥτε ὑπὸ τὸν αὐ-
χένα τοῦ ζώου, καὶ ᾗ τὰς θύρας κλείομεν· ἐνταῦθα γὰρ δι-
τὸ πολλὴν εἶναι τῶν πραγμάτων διαφοράν, φανερὰ ἐ-
ἡ ὁμωνυμία καὶ τὸ πολυσήμαντον. ἐπεὶ τοίνυν πολλαχ-
ἡ δικαιοσύνη λέγεται καὶ ἡ ἀδικία, εἰλήφθω ποσαχῶς λ-
γεται ὁ ἄδικος· ἐντεῦθεν γὰρ ληψόμεθα καὶ τὰ σημαι-
νόμενα τῆς δικαιοσύνης.

Λέγεται τοίνυν ἄδικος, ὅ, τε παράνομος, καὶ ὁ πλε-
νέκτης, καὶ ὁ ἄνισος· ὥστε καὶ δίκαιος ἂν εἴη, ὅ, τε νόμιμο-
καὶ ὁ ἴσος. καὶ δίκαιον μὲν, τὸ νόμιμον, καὶ τὸ ἴσον· ἄδικον
τὸ παράνομον, καὶ τὸ ἄνισον.

Ἐπεὶ δὲ καὶ πλεονέκτης ἐστὶν ὁ ἄδικος, ἡ δὲ πλεονεξία
περί τι ἐστὶν ἀγαθὸν, εἴη ἂν καὶ αὐτὸς περί τι πλεονεκτῶν ἀγα-
θόν. ἀγαθὸν δὲ ζητεῖ οὐ τὸ αὐτῷ ἀγαθὸν, καὶ ὅπερ ἂν αὐτὸν
μείνω ποιήσειεν· οὐ γὰρ ζητεῖ τῶν ἄλλων σωφρονέστερος
γα

και, οὐδὲ τῶν ἰατρῶν ἰατρικώτερος, οὐδὲ τῶν ἐλευθερίων ἐλευθεριώτερος, οὐδὲ ἄλλο οὐδὲν τῶν ἀγαθῶν, ὅσα αὐτά τε ἁπλῶς καὶ καθ' ἑαυτά εἰσιν ἀγαθὰ, καὶ αὐτὸν ἀγαθὸν ποιεῖ· ἀλλὰ περὶ ἐκεῖνα τῶν ἀγαθῶν ζητεῖ τοὺς ἄλλους ὑπερνικᾷν, ὅσα ἁπλῶς καὶ καθ' αὑτά εἰσιν ἀγαθὰ, αὐτὸν δὲ οὐ ποιεῖ ἑαυτοῦ βελτίονα, ἀλλὰ καὶ χείρω πολλάκις. οἷον χρήματα, καὶ δυναστείαν, καὶ σώματος εὐεξίαν· ταῦτα γὰρ ὕλη κακίας τῷ φαύλῳ γίνεται χείρονος· καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα περὶ εὐτυχίαν ἢ ἀτυχίαν ἐστὶν, ἅπερ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ἑαυτοῖς εὔχονται καὶ διώκουσι. δεῖ δὲ οὐχ οὕτω ποιεῖν, ἀλλ' εὔχεσθαι μὲν ταῦτα τὰ ἁπλῶς ἀγαθὰ, καὶ αὐτοὺς ἀγαθῦναι καὶ ὠφελῆσαι, καὶ μὴ χείρους ποιῆσαι. αἱρέσεως δὲ προκειμένης, προκρίνειν οὐ τὰ ἁπλῶς ἀγαθὰ, ἀλλὰ τὰ αὐτοῖς ἀγαθὰ, καὶ ὅσα αὐτοὺς δυνήσεται βελτίους ποιεῖν.

Ὁ δὲ ἄδικος εὔχεται μὲν αὐτῷ τὰ περὶ εὐτυχίαν ἀγαθὰ, καὶ ἐν τούτοις ἀεὶ ζητεῖ τὸ πλέον ἔχειν· αἱρεῖται δὲ καὶ τὰ ἐλάττονα τῶν περὶ δυστυχίαν κακῶν· νομίζει γὰρ τὸ ἔλαττον κακὸν ἀγαθὸν εἶναι· καὶ διότι ὁ πλεονέκτης ἀεὶ καὶ ἡ πλεονεξία περὶ τὸ ἀγαθόν ἐστι, διὰ τοῦτο δοκεῖ πλεονέκτης εἶναι. ἔστι δὲ ὁ ἄδικος ἄνισος· τοῦτο γὰρ περιεκτικὸν ὄνομα καὶ κοινόν ἐστι πᾶσι τοῖς εἴδεσι τῆς ἀδικίας, ἡ ἀνισότης. καὶ γὰρ καὶ ὁ παράνομος, ἄνισός τίς ἐστι, καὶ ὁ πλεονέκτης.

Ἐπεὶ δὲ ὁ παράνομος ἄδικός τίς ἐστι, καὶ ὁ νόμιμος δίκαιος, φανερὸν ὅτι πάντα τὰ νόμιμα δίκαιά πως ἐστί· τὰ γὰρ ὡρισμένα ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς, νόμιμά τέ ἐστι, καὶ δίκαια λέγονται· ἕκαστον γὰρ τῶν νομίμων καὶ δίκαιον εἶναί

φαμὲν· ὥστε περὶ ὅσα εἰσὶν οἱ νόμοι, περὶ ταῦτα καὶ τὴν δικαιοσύνην εἶναι συμβαίνει.

Ἀλλ' οἱ νόμοι περὶ ἁπάντων ἀγορεύουσι, στοχαζόμε νοι τοῦ συμφέροντος ταῖς πολιτείαις ἁπάσαις, εἴτε δη μοκρατίαν, εἴτε ἀριστοκρατίαν, εἴτε ἄλλην τινὰ τα πολιτείαν, προστάττοντες δὲ πάντα τὰ κατὰ πᾶσαν ἀρετ ἔργα, οἷον σώφρονα, καὶ δίκαια, καὶ ἀνδρεῖα.

Προστάττουσι γὰρ μὴ λείπειν τὴν τάξιν, μηδὲ φεύγειν, ὅπ ἐστι τῆς ἀνδρείας, καὶ μὴ μοιχεύειν, μηδὲ ὑβρίζειν, ὅπερ ἐστὶ τ σώφρονος ἔργον, καὶ μὴ τύπτειν, μηδὲ κακουργεῖν, ὃ πρᾳότη ἐστιν. ὁμοίως δὲ καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἀρετῶν καὶ κακιῶν, τὰ μὲν κε λεύει, τὰ δὲ ἀπαγορεύει. καὶ ὁ μὲν ἀκριβὴς νόμος καὶ ὀρθ κατὰ τὸν ὀρθὸν καὶ ἀκριβῆ λόγον, ὁ δὲ αὐτοσχεδίως καὶ ἀβα σανίστως τεθεὶς οὐ πάνυ ἀκριβῶς καὶ ὡς προσῆκεν, ἀλλ χεῖρον καὶ κελεύει καὶ ἀποτρέπει· κελεύει δ' οὖν ὅμως κα ἀποτρέπει τὰ ἀγαθὰ, καὶ τὰ φαῦλα. παντὸς γὰρ νόμ τόδε σκοπός ἐστιν.

Εἰ τοίνυν ὅσα νόμιμα τοσαῦτα καὶ δίκαια, καὶ περὶ ὅσ νόμος, περὶ ταῦτα καὶ τὴν δικαιοσύνην εἶναι συμβαίν πᾶσαν ἀρετὴν ἡ δικαιοσύνη περιέχει, καὶ ἔστι τις ἀρετὴ τ λεία διὰ τὸ πάσας τὰς ἀρετὰς περιέχειν, καὶ αὐτὴν ε ναι τὴν ὅλην ἀρετήν. τούτῳ γὰρ μόνῳ τῆς καθόλου ἀρ τῆς ἡ δικαιοσύνη διαφέρει, ὅτι ἡ μὲν ἕξις ἐστὶ καθ' ἑαυτ μόνον, ἡ δὲ δικαιοσύνη τελεία ἐστὶν ἕξις, οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ πρὸς ἕτερον ἀναφερομένη. τὸ γὰρ χρῆσθαι πάσαις ἀρ ταῖς πρὸς τὸ συμφέρον τῶν πέλας, τοῦτό ἐστιν ἡ δικαιοσ

Καὶ διὰ τοῦτο κρατίστη δοκεῖ πασῶν ἀρετῶν, καὶ ἐσ

ἔσ

ἕσπερος, οὔθ' ἑῷος ἀστὴρ οὕτω λαμπρός ἐστι καὶ θαυμαστός, ὥσπερ ἡ δικαιοσύνη. καὶ παροιμιαζόμενοί φαμεν,

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετή 'στι.

Καὶ τελεία μάλιστα ἀρετὴ, ὅτι τῆς τελείας ἀρετῆς χρῆσίς ἐστιν. ὁ γὰρ ἔχων αὐτὴν, καὶ πρὸς ἕτερον δύναται τῇ ἀρετῇ χρῆσθαι, ἀλλὰ οὐ μόνον καθ' αὑτόν. πολλοὶ γὰρ ἑαυτῶν μὲν ταῖς ἀρεταῖς ὠφελοῦσιν, ἄλλοις δὲ δι' αὐτῶν οὐ δύνανται βοηθεῖν· καὶ διὰ τοῦτο καλῶς ὁ τοῦ Βίαντος ἔχει λόγος, ἀρχὰ δείξει ἄνδρα, οὐδὲν γὰρ ἄλλό ἐστιν ἡ ἀρχὴ, ἢ ἡ πρὸς ἄλλους τῶν ἀρετῶν κοινωνία. καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀλλότριον ἀγαθὸν εἶναι δοκεῖ ἡ δικαιοσύνη μόνη τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ὅτι οὐχ ἑαυτῷ τὸ συμφέρειν, ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις ζητεῖ, ἢ τῷ κοινῷ, ἢ τῷ ἄρχοντι. ὁ μὲν οὖν ἑαυτόν τε βλάπτων τῇ μοχθηρίᾳ, καὶ τοὺς φίλους, κάκιστος· ὁ δὲ ταῖς ἀρεταῖς οὐ πρὸς τὸ οἰκεῖον κεχρημένος συμφέρειν, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἄλλους, ἄριστός ἐστι· τοῦτο γὰρ ἔργον χαλεπόν.

Αὕτη μὲν οὖν ἡ δικαιοσύνη οὐ μέρος ἀρετῆς, ἀλλ' ὅλη ἐστὶν ἡ ἀρετή. καὶ ἀδικία ὁμοίως οὐ μέρος ἐστὶ κακίας, ἀλλ' ὅλη κακία.

Τίνι δὲ διαφέρει ἡ καθόλου ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης ταύτης, εἴρηται.

ΚΕΦ. β'.

Περὶ τῆς μερικῆς δικαιοσύνης.

Ἔστι δὲ καὶ ἄλλη τις δικαιοσύνη, ἥ τίς ἐστι μερικὴ ἀρετή· ὥσπερ καὶ ἀδικία, ἥ τίς ἐστι μερικὴ κακία.

Σημεῖον δὲ τοῦ καὶ μερικὴν εἶναι δικαιοσύνην καὶ ἀδικίαν, ἐκεῖνο ἂν εἴη· ὁ γὰρ ἐνεργῶν κατὰ τὰς ἄλλας μοχθη-

ρίας, ἄδικος μὲν λέγοιτο ἄν, πλεονέκτης δὲ οὐδαμῶς· οἷός ἐστιν ὁ ῥίψας τὴν ἀσπίδα διὰ δειλίαν, ἢ ὁ λοιδορήσας μὲν τὸν πέλας διὰ χαλεπότητα, καὶ τὸ μὴ δύνασθαι θυμοῦ κρατεῖν καὶ ὀργῆς, ἢ ὁ μὴ βοηθήσας χρήμασι δι' ἀνελευθερότητα. οὗτοι γὰρ πάντες ἄδικοι μέν εἰσι, πλεονέκται δὲ οὐδαμῶς. ὥστε ὁ πλεονέκτης περὶ ἄλλην τινά ἐστι πονηρίαν, ὅτι μήτε περὶ μίαν τούτων ἐστὶν, οὔτε περὶ πάσας· ψέγεται δὲ ὡς ἄδικος. ἔστιν ἄρα ἄλλη τις ἀδικία μερικὴ, ὡς μέρος οὖσα τῆς ὅλης ἀδικίας· καὶ ἄδικόν τι μερικὸν, μέρος τοῦ ὅλου ἀδίκου τοῦ παρὰ τὸν νόμον. ἔτι, εἰ ὁ μὲν κέρδους ἕνεκα μοιχεύει καὶ προσλαμβάνει, ὁ δὲ ἡδονῆς ἕνεκα καὶ διὰ τοῦτο ζημιοῦται καὶ ἀναλίσκει τὰ ὄντα· ὁ μὲν ἀκόλαστος ἂν λέγοιτο καὶ οὐ πλεονέκτης, ὁ δὲ πλεονέκτης καὶ ἄδικος, ἀκόλαστος δὲ οὐδαμῶς. ὥστε ἀδικία τίς ἐστι μὴ περιέχουσα τὴν ἀκολασίαν· καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἡ αὐτὴ τῇ καθόλου ἀδικίᾳ, ἀλλὰ μερική· ἔτι, πᾶσα μὲν πονηρὰ πρᾶξις ἐπί τινα κακίαν ἀναφέρεται· οἷον, τὸ μὲν μοιχεύειν εἰς ἀκολασίαν ἀνάγεται, τὸ δὲ φυγεῖν καὶ ῥίψαι τὴν ἀσπίδα, ἐπὶ δειλίαν, τὸ δὲ λοιδορήσασθαι καὶ πατάξαι, ἐπὶ ὀργήν, τὸ δὲ κερδᾶναι τὰ ἑτέρων, καὶ οὐδαμόθεν ἑαυτῷ προσήκοντα, εἰς οὐδὲν ἕτερον ἀναφέρεται, ἢ ἐπὶ τὴν ἀδικίαν.

Ὥστε φανερὸν, ὅτι ἔστι τις ἀδικία ἄλλη μερικὴ συνώνυμος τῇ καθόλου· καὶ γὰρ ὁ ὁρισμὸς ἑκατέρας ἐν τῷ αὐτῷ ἐστὶ γένει· ἄμφω γὰρ ἐν τῷ πρὸς ἕτερον χρῆσθαι τῷ ἀγαθῷ τὸ εἶναι ἔχουσι· διαφέρει δὲ ἡ μερικὴ τῆς καθόλου, ὅτι ἡ μὲν μερικὴ περὶ χρήματα ἢ σωτηρίαν, ἢ περὶ ἡδονὴν τὴν ἀπὸ τοῦ κέρδους, ἢ εἴ τι ἐστὶν ὄνομα κοινὸν τούτων

ἁπαν-

ἁπάντων· ἡ δὲ καθόλου, περὶ ἅπαντά ἐστι, περὶ ὅσα ὁ σπουδαῖος καταγίνεται.

Ὅτι μὲν οὖν πολλαχῶς ἡ δικαιοσύνη λέγεται, καὶ ὅτι ἐστί τις ἄλλη μερικὴ δικαιοσύνη παρὰ τὴν καθόλου ἀρετὴν, δῆλον ἀπὸ τῶν εἰρημένων· τίς δέ ἐστιν αὕτη ἡ μερικὴ δικαιοσύνη, τοῦτο ἤδη ῥητέον. διωρισάμεθα μὲν οὖν, ὅτι τὸ ἄνισον καὶ τὸ παράνομόν ἐστι τὸ ἄδικον, δίκαιον δέ ἐστι τὸ νόμιμον, καὶ τὸ ἴσον. ἡ μὲν οὖν καθόλου δικαιοσύνη ἐστὶ περὶ τὸ νόμιμον, καὶ ἡ καθόλου ἀδικία περὶ τὸ παράνομον καὶ τὸ ἄνισον· ἐπεὶ δὲ τὸ πλέον οὐ ταυτόν ἐστι τῷ ἀνίσῳ, ἀλλ' ἔστι τὸ μὲν ἄνισον ὥσπερ ὅλον, τὸ δὲ πλέον ὡς μέρος· τὸ γὰρ πλέον καὶ ἄνισον, οὐ πᾶν δὲ τὸ ἄνισον πλέον· ἔστι τις ἀδικία καὶ περὶ τὸ ἄνισον ἄλλη· αἱ οὐκ ἂν εἶεν αἱ αὐταὶ ἀδικίαι· ἀλλ' ἡ μὲν περὶ τὸ πλέον μερικὴ ἔσται ἀδικία· ἡ δὲ περὶ τὸ ἄνισον ἀδικία, καθόλου. ἡ ἄρα μερικὴ ἀδικία, ἥ τις ἔχει πρὸς τὴν τελείαν ἀδικίαν ὡς μέρος πρὸς ὅλον, περὶ τὸ πλέον ἐστί· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ λεγομένη πλεονεξία. ἀπὸ τούτων δὲ γινώσκεται καὶ ἡ μερικὴ δικαιοσύνη τί ἐστιν, ὡς ἐν τύπῳ· λεκτέον δὲ ἔτι περὶ αὐτῆς ἀκριβέστερον.

ΚΕΦ. γ'.

Περὶ τῶν εἰδῶν τῆς μερικῆς δικαιοσύνης.

Ἡ μὲν οὖν καθόλου δικαιοσύνη, καθὼς εἴρηται, τελεία ἐστὶν ἀρετὴ, καὶ χρῆσις τῆς ὅλης ἀρετῆς. ὥσπερ καὶ ἡ ἀδικία παντελὴς κακία ἐστί· καὶ γὰρ νόμιμός ἐστιν. ὁ δὲ νόμος οὐ μόνον τὰς πράξεις ἁπάσης ἀρετῆς κελεύει ποιεῖν, ὡς ἐν τοῖς εἰρημένοις ἐδείχθη, ἀλλὰ καὶ παιδεύει σπουδαίους

τοὺς

τοὺς πολίτας γενέσθαι, καὶ εἰς ἕξιν τῆς ὅλης ἐλθεῖν ἀρετῆς. οὐ
γὰρ ταὐτὸν πράξεις ποιεῖν ἀρετῆς, καὶ ἀρετῆς ἕξιν ἔχειν·
καὶ διὰ τοῦτο ἄλλο ἐστὶ τὸ πολίτην εἶναί τινα ἀγαθὸν, καὶ ἕτε-
ρον τὸ ἄνδρα εἶναι ἀγαθόν. ἀνὴρ μὲν γὰρ ἀγαθός ἐστιν
ἕξιν ἀρετῆς ἔχων· πολίτης δὲ ἀγαθὸς, ὁ πράττων ἀρετ
ἔργα, δι' ὧν τοὺς ἑαυτοῦ πολίτας ὠφελήσει κοινῇ, καὶ ὅλω
ὁ πρὸς τοὺς πολίτας ὢν ἀγαθός.

Ὅθεν ἀπορήσειεν ἄν τις, πῶς τῆς πολιτικῆς ἐστὶν ἡ πα
δεία, καθ' ἣν γίνεταί τις ἀνὴρ ἀγαθὸς, περὶ οὗ ὕστερ
ἐροῦμεν. ἡ μὲν οὖν καθόλου δικαιοσύνη καὶ ἀδικία τοιαύτ
τῆς δὲ κατὰ μέρος δικαιοσύνης καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν δικαίου,
μέν ἐστιν εἶδος τὸ ἐν ταῖς διανομαῖς, ὅταν διανέμειν δε
σῃ χρήματα, ἢ τιμὴν, ἢ ἄλλο τι τῶν, ὅσα μερίζονται πρὸς
τοὺς ἐν ταῖς πολιτείαις. ἐν τούτοις γάρ ἐστι καὶ τὸ ἴσον καὶ
ἄνισον, καὶ τὸ ἔλαττον καὶ τὸ μεῖζον. καὶ διὰ τοῦτο τὸ ὡς δ
μερίζειν καὶ διανέμειν, δικαιοσύνης εἶδός ἐστιν. ἕτερο
δὲ τὸ ἐν τοῖς συναλλάγμασι διορθωτικόν. τούτου δὲ μέρη δύ
διὰ τὸ καὶ τὰ συναλλάγματα εἰς δύο μέρη διαιρεῖσθαι. τῶ
γὰρ συναλλαγμάτων τὰ μέν εἰσιν ἑκούσια, τὰ δὲ ἀκούσια.
ἑκούσια μὲν, πρᾶσις, ὠνὴ, δανεισμὸς, ἐγγύη, χρῆσις, ὅτα
τις ἐπὶ μισθῷ τὴν ἰδίαν οἰκίαν, ἢ τὸ ζῶον, δώσῃ τινὶ χρ
σασθαι, παρακαταθήκη, μίσθωσις ἢ δούλου ἢ τεχνίτ
ἑκούσια δὲ λέγεται ταῦτα, ὅτι λαβὼν μέν τις ἢ χρησά
μενος καὶ ἑκουσίως ἀποδώσει· κατάρχας μέντοι ἑκουσί
ἔλαβε καὶ παρ' ἑκόντος καὶ βουλομένου τοῦ διδόντος
καὶ διὰ τοῦτο ἑκούσια λέγονται. ἀκούσια δὲ τὰ μὲν λα
θραῖα λέγονται, τὰ δὲ βίαια· λαθραῖα μὲν, οἷον κλοπ

μοιχεία

μοιχεία, φαρμακεία, προαγωγία, τὸ δοῦλον ἀπατῆσαί τινος, δολοφονία, ψευδομαρτυρία· βίαια δὲ, οἷον πληγαὶ, δεσμὸς, θάνατος, ἁρπαγὴ, πήρωσις, κακηγορία, προπηλακισμός. συναλλάγματα δὲ τὰ τοιαῦτα βίαια λέγονται, ὅτι ὁ περὶ ταῦτα ἀδικῶν λαμβάνει μὲν λάθρα καὶ βιαίως ἢ χρήματα, ἢ ἡδονήν· ἀποδίδωσι δὲ ἐν τῷ δικαστηρίῳ, ἢ διὰ ζημίαν, ἢ θάνατον, ἢ τὸ αἰκισθῆναι, ἢ τὸ ἀτιμασθῆναι. εἰσὶ τοίνυν δικαιοσύνης εἴδη δύο· τό, τε περὶ τὴν διανομὴν, καὶ τὸ περὶ τὰ συναλλάγματα. τοῦ δὲ περὶ τὰ συναλλάγματα, τὸ μὲν περὶ τὰ ἑκούσιά ἐστι συναλλάγματα, τὸ δὲ περὶ τὰ ἀκούσια· ἐροῦμεν δὲ ἀκριβέστερον περὶ ἑκάστου.

ΚΕΦ. δʹ.

Περὶ τῆς ἐν δικαιοσύνῃ ἰσότητος καὶ ἀναλογίας, καὶ περὶ τοῦ διανεμητικοῦ εἴδους τοῦ δικαίου.

Ἔστι τοίνυν τὸ δίκαιον, καὶ μέσον, καὶ ἴσον, καὶ ἀνάλογον, καὶ ἡ δικαιοσύνη, μεσότητος, καὶ ἰσότητος, καὶ ἀναλογίας ποιητική. καὶ μέσον μὲν ἐστὶ τὸ δίκαιον, ὅτι μεταξύ ἐστι τοῦ τε πλείονος καὶ ἐλάττονος, καὶ τοῦ ὑπὲρ τὸ δέον καὶ παρὰ τὸ δέον, ὥσπερ καὶ πᾶσαι αἱ ἀρεταί. καὶ τοῦτο κοινόν ἐστι τῇ δικαιοσύνῃ πρὸς τὰς ἄλλας ἀρετάς. τὸ δὲ ἴσον ἴδιόν ἐστι τῆς δικαιοσύνης, ὅτι ἑκάστῳ τὸ ἁρμόζον καὶ τὸ προσῆκον ἀποδίδωσι· καὶ ὃ δίδωσι τῷ λαμβάνοντι ἴσον ἐστί· τὰ γὰρ ἐφαρμόζοντα ἴσα. τὸ δὲ προσῆκον τρόπον τινὰ ἐφαρμόζει. ἄλλως τε, ἐπεὶ ἡ ἀδικία ἀνισότης ἐστὶ, καὶ τὸ ἄδικον ἄνισον, εἰκὸς δὴ εἴη τὴν δικαιοσύνην ἰσότητα εἶναι, καὶ τὸ δίκαιον ἴσον. μέσον γάρ ἐστι τοῦ πλείονος καὶ τοῦ ἐλάττονος.

ἐν ὁποίᾳ γὰρ πράξει τὸ πλέον ἐστὶ καὶ τὸ ἔλαττον, ἀνάγκη
καὶ τὸ ἴσον εἶναι· καὶ χωρὶς δὲ λόγου τινὸς οὕτω πᾶσι δοκεῖ τὸ
δίκαιον ἴσον εἶναι· ἀνάλογον δέ ἐστιν, ὅτι κατὰ τὴν διανομὴν
ἀνάλογα τίθησι τὰ διανεμόμενα τοῖς λαμβάνουσι. ὥστε τοῦ-
τον τὸν λόγον ἔχει τὰ διδόμενα πρὸς ἄλληλα, ὃν καὶ οἱ λαμ-
βάνοντες πρὸς ἀλλήλους. εἰ γὰρ ὁ Ἀχιλλεὺς τοῦ Αἴαντος δι-
πλασίων, φέρε εἰπεῖν, κατὰ τὴν ἀρετὴν, ἡ πρὸς τὸν Ἀχιλλέ-
τιμὴ τῆς πρὸς τὸν Αἴαντα διπλασίων δοθήσεται παρὰ τ
δικαίου. καὶ καθόσον μέν ἐστι μέσον, πολλῶν ἐστί· τὰ γὰρ ἔξ
τοῦ μέσου, ἐγγὺς ὄντα καὶ πόρρω μᾶλλον καὶ ἧττον, πολλά.

Καθόσον δὲ ἴσον, δύο τινῶν ἐστὶ, τοῦτε λαμβάνοντος
καὶ τοῦ δώρου. τὸ γὰρ ἴσον τῶν πρός τι ὂν ἀεὶ δύο τινῶν ἐστί. καθ
σον δὲ ἀνάλογόν ἐστι τὸ δίκαιον, τὸ ἐλάχιστον τεσσάρων ἐστ
ἡ γὰρ ἀναλογία ἀεὶ τεσσάρων· ἡ γὰρ ἀναλογία δύο λόγ
ἐστὶν ἰσότης· ὁ δὲ λόγος ἐν δυσίν ἐστιν ὅροις. ὥστε ἀνάγκην
ναι τὴν ἀναλογίαν τεσσάρων εἶναι. οἷον λόγος ἐστ
διπλάσιος, φέρε εἰπεῖν, ἢ ὁ τριπλάσιος· δύο τινῶν ἐστι χ
σις, τοῦ μὲν ὄντος διπλασίου, τοῦ δὲ ἡμίσεος, ὥσπερ ὁ εἴκο
τοῦ δέκα, ὥστε δύο ἀνάγκη ὅρους τῷ ἑνὶ εἶναι λόγῳ. εἰ δὲ λ
βοιμεν καὶ τὸν αὐτὸν λόγον ἐν ἄλλοις δυσὶν ὅροις· οἷον
ι̅β̅ καὶ ς̅, ἀναλογίαν ποιήσομεν, καὶ ἔσται ὡς ὁ α̅ πρὸς
ὁ ι̅β̅ πρὸς ς̅· καὶ οὕτως ἀεὶ ἔσται ἡ ἀναλογία, ἐν τέσσαρ
τὸ ἐλάχιστον. δυνατὸν γὰρ καὶ ἐν πλείοσιν εἶναι.

Εἰ δὲ τρεῖς συμβαίνει πολλάκις ὅρους λαβεῖν καὶ ἀνα
λογίαν ποιῆσαι. ὥσπερ γὰρ ὁ κ̅ πρὸς ι̅, ὁ δέκα πρὸς
ἀλλ' ὅτι τὸν δέκα δὶς λαμβάνομεν, τέσσαρες γίνονται πά
λιν. καλεῖται δὲ ἡ μὲν τοιαύτη ἀναλογία συνεχὴς, ἡ

διὰ τεσσάρων ὅρων, διῃρημένη. ἐκάλεσαν δὲ γεωμετρικὴν ἀναλογίαν οἱ μαθηματικοὶ καλοῦσι, διὰ τὸ καὶ ἄλλην ἀναλογίαν εἶναι, ἥτις ἀριθμητικὴ ἀναλογία καλεῖται.

Ἔστι δὲ ἀριθμητικὴ ἀναλογία, ὅταν τὸ α ὑπερέχῃ τοῦ β τοσοῦτον, ὅσον τὸ γ ὑπερέχει τοῦ δ. τὸ δὲ διανεμητικὸν δίκαιον ἀνάλογόν ἐστι κατὰ τὴν γεωμετρικὴν ἀναλογίαν· τὸ δὲ αἴτιον ἐροῦμεν. ὑποκείσθω δὴ τὸ μὲν διανεμόμενον τιμή, πρὸς οὓς διανέμεται, ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ὁ Αἴας. δεῖ δὴ λόγον ἔχειν τὴν τιμὴν πρὸς τὴν τιμήν, ὃν ὁ Ἀχιλλεὺς πρὸς τὸν Αἴαντα, καὶ ἐναλλάξ, ὃν ἡ τιμὴ τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸν Ἀχιλλέα, ἡ τιμὴ τοῦ Αἴαντος πρὸς τὸν Αἴαντα· καὶ συνθέντι, ὃν ἔχει λόγον ὁ τετιμημένος Ἀχιλλεὺς πρὸς τὸν Ἀχιλλέα, τοῦτον ὁ τετιμημένος Αἴας πρὸς τὸν Αἴαντα· καὶ ἐναλλάξ, ὃν λόγον ἔχει ὁ τετιμημένος Ἀχιλλεὺς πρὸς τὸν τετιμημένον Αἴαντα, τοῦτον ἔχει τὸν λόγον ὁ Ἀχιλλεὺς πρὸς τὸν Αἴαντα. αὕτη δὴ πᾶσα ἡ ἀναλογία τῷ διανεμητικῷ δικαίῳ προσήκει, ἥτις εὑρεθῆναι οὐ δύναται ἐν τῇ ἀριθμητικῇ ἀναλογίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ γεωμετρικῇ μόνον. καὶ ὅτι μὲν ἐν τῇ γεωμετρικῇ ἀναλογίᾳ ταῦτα τὰ εἴδη πάντα τῶν ἀναλογιῶν εὑρίσκονται, δείκνυσιν ὁ γεωμέτρης. ὅτι δὲ ἐν τῇ ἀριθμητικῇ οὐ δύναται εὑρεθῆναι, δῆλον ἐκεῖθεν. ἔστωσαν γὰρ ἀριθμοὶ τέσσαρες ἐν ἀριθμητικῇ ἀναλογίᾳ, ὁ δ καὶ ὁ γ, καὶ ὁ ϛ καὶ ὁ ε. ὑπερέχει δὴ ὁ δ τοῦ γ, ὅσον ὑπερέχει ὁ ϛ τοῦ ε. ἀλλὰ συνθέντι οὐκ ἔσται ἀνάλογον ἀριθμητικῶς. συντεθέντα γὰρ ὁ ϛ καὶ ὁ ε ὑπερέξει τοῦ ε τῷ ϛ· ὁ δὲ δ καὶ γ συντεθέντα ὑπερέξει τοῦ γ τῷ δ. καὶ οὕτω διῃρημένα μὲν ἀνάλογον ἔχει ἀριθμητικῶς.

δ γ ϛ ε

κῶς. ἡ αὐτὴ γὰρ ὑπεροχὴ τοῦ δ πρὸς γ, ἥτις ἐστὶ τοῦ β πρὸς ε. συντεθέντα δὲ οὐκ ἔτι ἀνάλογόν ἐστι. μᾶλλον γὰρ ὑπερέχει ὁ ια τοῦ ε, ἢ ὁ ζ τοῦ γ.

Διὰ ταῦτα δὴ τὸ διανεμητικὸν δίκαιον ἀνάλογόν ἐστι κατὰ τὴν γεωμετρικὴν ἀναλογίαν, τὸ οὐ κατὰ τὴν συνημμένην, ἀλλὰ κατὰ τὴν διῃρημένην· τέσσαρας γὰρ εἶναι δεῖ τοὺς ὅρους τῷ ἀριθμῷ· οὐ γὰρ δύναται τὸ διδόμενον καὶ τὸν λαμβάνοντα ἓν εἶναι τῷ ἀριθμῷ. καὶ τὸ δίκαιον ἐκεῖνο ἀνάλογόν ἐστι, ὅπερ ἐστὶν ἐν ταῖς διανομαῖς, ὅταν ἕκαστος λάβῃ κατ᾽ ἀξίαν, ἢ τιμὴν, ἢ χρήματα, ἢ ἄλλο τι τῶν μεριζομένων ὅθεν εἰρήνη γίνεται καὶ τάξις ταῖς πολιτείαις. ἀπὸ γὰρ τῶν ἐναντίων αἱ στάσεις, καὶ αἱ μάχαι, καὶ τὰ ἐγκλήματα, ὅταν ἢ οἱ ἴσοι μὴ ἴσα λάβωσιν, ἢ μὴ ἴσοι, ἴσα. ὅτι δὲ ἀναλογίαν ζητεῖ ὁ κατὰ δικαιοσύνης ποιούμενος τὴν διανομὴν καὶ ἀπὸ τούτου δῆλον. τὸ γὰρ κατ᾽ ἀξίαν ἑκάστου τοῦ πάντες νομίζουσι δίκαιον. τὴν ἀξίαν δὲ, δι᾽ ἣν τις τιμᾶται, οὐ τὴν αὐτὴν πάντες λέγουσιν· ἀλλ᾽ οἱ μὲν δημοκρατικοὶ τὴν ἐλευθερίαν λέγουσιν, οἱ δὲ ὀλιγαρχικοὶ τὸν πλοῦτον, οἱ δ᾽ ἀριστοκρατικοὶ ἀρετήν. ἐπεὶ τοίνυν διάφοροι εἰσιν αἱ ἀξίαι, εἴ τις κατὰ δικαιοσύνης βουληθείη τιμὴν διανεῖμαι κατὰ τὴν ἀξίαν ἑκάστῳ, οὐκ ἴσην ποιήσεται τὴν διανομὴν, ἀλλὰ ἀνάλογον. τὸ μὲν οὖν δίκαιον τὸ ἀνάλογον καθὼς εἴρηται· τὸ ἄδικον δὲ τὸ ἔξω τοῦ ἀναλόγου· ὅταν διανομὴ κατὰ τὸ πλεῖον τῆς ἀξίας καὶ τὸ ἔλαττον γίνηται, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν ἄλλων τῆς ἀδικίας συμβαίνει. ὁ μὲν γὰρ ὁ ἀδικῶν τοῦ ἀδικουμένου πλεῖον ἀγαθὸν ἔχειν ζητεῖ ὁ δὲ ἀδικούμενος ἔλαττον ἔχει. καὶ ἐπὶ τοῦ κακοῦ δὲ τὸ ἀνά-

πάλιν, ὁ μὲν ἀδικῶν ἔλαττον κακὸν ἔχει, ὁ δὲ ἀδικούμενος μεῖζον, διότι τὸ ἔλαττον κακὸν μᾶλλον αἱρετὸν τοῦ μείζονος, καὶ ὡς μεῖζον ἀγαθὸν τὸ ἔλαττον κακὸν ζητεῖται. τὸ μὲν οὖν διανεμητικὸν εἶδος τοῦ δικαίου τοῦτ' ἐστί. λέγωμεν δὲ ἤδη περὶ θατέρου.

ΚΕΦ. ε'.

Περὶ τοῦ διορθωτικοῦ εἴδους τῆς δικαιοσύνης, καὶ περὶ τῆς κατ' αὐτὸ ἀναλογίας.

Τὸ δὲ δεύτερον εἶδος τοῦ δικαίου τὸ διορθωτικὸν, ἣ περὶ τὰ συναλλάγματά ἐστι, τά τε ἑκούσια, καὶ τὰ ἀκούσια, καὶ τὰ λαθραῖα, καὶ τὰ βίαια. ἔστι μὲν καὶ αὐτὸ κατὰ ἀναλογίαν τινά, ἀλλ' οὐ κατὰ τὴν γεωμετρικὴν, καθ' ἣν ὑπῆρχε τὸ πρῶτον εἶδος τὸ διανεμητικὸν, ἀλλὰ κατὰ ἀριθμητικήν. τὸ μὲν γὰρ διανεμητικὸν δίκαιον ἀπὸ τῶν κοινῶν εἰς τοὺς πολίτας ποιούμενον τὴν διανομὴν, ἀναλόγως ἑκάστῳ δίδωσι κατὰ τὴν ἀξίαν ἑκάστου, καὶ τὴν εἰσφορὰν, ἣν εἰς τὸ κοινὸν συνετέλεσεν· ἐπεὶ οὐ πάντες ὅμοιοι, οὐδὲ πάντες ὁμοίως εἰσφέρουσιν· ὅθεν οὐ τὰ ἴσα, ἀλλὰ τὰ ἀνάλογα, δέχονται. τὸ δὲ διορθωτικὸν τῶν συναλλαγμάτων δίκαιον ὅρους μὲν ἔχει τὸν ἠδικηκότα καὶ τὸν ἠδικημένον· δίδωσι δὲ ἑκάστῳ οὐ τὸ ἀνάλογον, ἀλλὰ τὸ ἴσον· τὴν γὰρ ἰσότητα, ἣν ὁ ἀδικῶν διαφθείρει ἀφαιρούμενος ἀγαθόν τι τοῦ ἠδικημένου καὶ προσθεὶς ἑαυτῷ, ταύτην ὁ δίκαιος ἀνακαλεῖται ζημιῶν τὸν ἀδικήσαντα τοσοῦτον, ὅσον ἠδίκησε· καὶ οὕτως ἑκατέρῳ τὸ ἴσον δίδωσιν. οὕτω δὲ τεσσάρων γινομένων τῶν ὅρων, τοῦ τε ἀδικηθέντος, καὶ τοῦ ἠδικηκότος, καὶ ὃ πέπονθεν ὁ ἀδικηθεὶς παρὰ τοῦ ἀδικήσαντος, καὶ ὃ πέπονθεν

ὁ ἀδικήσας παρὰ τοῦ δικαστοῦ, ἀναλογίαν εἶναι ἀριθμητι-
κήν. ᾧ γὰρ ὑπερέχεν ὁ ἀδικήσας τοῦ ἠδικημένου, τούτ
ὑπερέχειν ποιεῖ ὁ δικαστὴς τοῦ ἀδικήσαντος τὸν ἠδικη-
μένον. καὶ οὕτω συμβαίνει εἰκόνα τινὰ τῆς τοιαύτης ἀνα-
λογίας τὸ διορθωτικὸν δίκαιον εἶναι· καὶ γὰρ εἰ καὶ ἐπιεικὴ
μὲν ὁ ἀποστερῶν, φαῦλος δὲ ὁ ἀποστερηθεὶς, οὐδὲν πρὸς τ
τοιοῦτον δίκαιον διαφέρει. οὐδὲ εἰ ὁ μὲν μοιχεύσας φαῦ-
λος, ὁ δὲ ἀδικηθεὶς ἐπιεικὴς, ἀλλ᾽ ἀεὶ τὴν ἰσότητα ζητη-
τέον τῷ διορθωτῇ· ὡς ἀδικηθεὶς γὰρ μόνον, καὶ ὡς ἀδικοῦμ
νος, ἑκάτερος λαμβάνεται, καὶ ὃ ἐκέρδανεν ὁ ἀδικήσα
ἢ ἡδονῆς, ἢ χρημάτων, ἢ δόξης παρὰ τοῦ ἠδικημένου, κ
διὰ τοῦτο ὑπερέχεν αὐτοῦ, τοῦτο ἀποδίδωσιν ὁ δικαστὴς τ
ἠδικημένῳ, ἢ ζημιώσας τὸν ἠδικηκότα, ἢ ἀτιμάσας,
αἰκισάμενος, ἢ ἀποκλείνας. δυνατὸν δὲ καὶ ἕτερον τρόπ
τὴν ἀναλογίαν ταύτην ἐν ταύτῃ τῇ δικαιοσύνῃ κα
δεῖν, συνεχεῖς ποιησάμενον τοὺς ὅρους. ἔστι γὰρ ὡς ὁ ἀδ
κήσας πρὸς τὸν ἠδικημένον, οὕτως ὁ δικαστὴς πρὸς τ
ἀδικήσαντα· οἷς γὰρ ἐποίησε πρὸς τὸν ἠδικημένον ὁ ἀ-
δικήσας, τὰ ἴσα πάσχει παρὰ τοῦ δικαστοῦ.

Ἐπεὶ τοίνυν ἡ μὲν ἀδικία τὸ μεῖζον καὶ τὸ ἔλαττον ει
σάγει καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐν τοῖς κακοῖς, ἐναντίως μ
τοι· ὃς γὰρ τὸ μεῖζον ἀγαθὸν ζητεῖ, τὸ ἔλαττον κακὸν α
ρεῖται, ἡ δὲ δικαιοσύνη τὴν ἰσότητα, ἡ δὲ ἰσότης μέσον ἐστὶ
μείζονος καὶ τοῦ ἐλάττονος· φανερὸν, ὅτι ἡ τοιαύτη δ
καιοσύνη μεσότης ἐστὶ μεταξὺ ζημίας καὶ κέρδους. καλ
σθω γὰρ ζημία μὲν πᾶν τὸ ἀδικεῖσθαι, κέρδος δὲ πᾶ
τὸ ἀδικεῖν καὶ πλεονεκτεῖν, ἄντε εἰς χρήματα ἄντε εἰς δόξα

αὖτε εἰς ἄλλο τι ἀδικεῖν τις ἐθέλῃ· ἔστι τοίνυν τὸ ἐπανορθωτικὸν δίκαιον μέσον ζημίας καὶ κέρδους· διὰ τοῦτο καὶ ὅταν ἀμφισβητῶσιν, ἐπὶ τὸν δικαστὴν καταφεύγουσιν, οἰόμενοι τοῦτον τὸν τρόπον μηδέτεροι τούτων ζημιωθῆναι, ὅθεν ἐξ ἀνάγκης μηδὲν κερδῆναι, ἀλλά τι μέσον λαβεῖν· καὶ γὰρ αὐτὸν εἶναι νομίζειν οἷον ἔμψυχον δίκαιον διορθωτικόν· καὶ καλοῦσι δὲ αὐτὸν μέσον, ὡς διὰ τούτου τοῦ μέσου τευξόμενοι. ἔνιοι δὲ οὐχ ἕνα μόνον, ἀλλὰ καὶ δύο καὶ τρεῖς μεσιδίους καλοῦσιν ἐν ταῖς ἀμφισβητήσεσιν· ὅθεν φαίνονται ὅτι τὸ μέσον ζητοῦσιν, ὡς ταυτὸν ὂν τὸ μέσον ζητεῖν καὶ τὸ δίκαιον· μέσον ἄρα τὸ δίκαιον. ἐπεὶ καὶ ὁ δικαστὴς μέσος, τὴν μεσότητα καὶ τὸ δίκαιον εἰσάγων, καὶ ἐπανισῶν τὴν ἀπὸ τῆς ἀδικίας ἀνισότητα· καὶ ὥσπερ τὴν αβ γραμμὴν εἰς ἄνισα τμηθεῖσαν κατὰ τὸ δ εἴ τις ἐθέλοι εἰς ἴσα διελεῖν, ἀφελὼν ἀπὸ τῆς μείζονος τῆς βδ τὴν ὑπεροχὴν, ᾗ ὑπερέχει τῆς ἐλάττονος τῆς δα, τὴν γδ, καὶ προσθεὶς τῇ δα τὴν αγ, ἴσην ἐποίησε τῇ γβ, καὶ εὗρε τὴν διχοτομίαν τῆς αβ· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἀνισότητος τῆς ἀδικίας συμβαίνει. τὸ γὰρ διορθωτικὸν δίκαιον, ἀφελόμενον ἀπὸ τοῦ κέρδους τοῦ ἠδικηκότος, ὅπερ ὡς ὑπεροχή ἐστιν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἠδικημένον, καὶ προσθὲν τῷ ἠδικημένῳ, ἰσότητα καὶ μεσότητα ἐποίησε. καὶ διὰ τοῦτο καὶ δίκαιον καλεῖται, ὅτι δίχα ἐστὶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις εἴποι δίχαιον· καὶ ὁ δικαστὴς διχαστής.

Καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῆς γραμμῆς ἔχει, ὅταν δίχα διαιρεθῇ, ὅτι ἡ ἑτέρα τῶν ἴσων εὐθειῶν μέση ἀνάλογόν ἐστι κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν τοῦ μείζονος καὶ τοῦ ἐλάττονος, οὕτω καὶ τὸ δίκαιον μέσον ἐστὶ τοῦ κέρδους καὶ τῆς ζημίας τοῦ

μείζο-

μείζονας ἢ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ, καὶ τοῦ ἐλάττονος· ἔλαττον μὲν
τοῦ μείζονος, μεῖζον δὲ τοῦ ἐλάττονος. ὅτι δὲ ἐπὶ τῆς γραμ-
μῆς οὕτως ἔχει, καθὼς εἴρηται, φανερόν. ἡ γὰρ βδ ὑπερέ-
χει τῆς γα, τῇ γδ. ἡ δὲ γα ὑπερέχει τῆς αδ τῇ αὐτῇ
τῇ γδ. ὥστε αἱ μὲν βδ, γα, αδ ἀνάλογον ἔχουσι κατὰ ἀριθ-
μητικὴν ἀναλογίαν. μέση δὲ ἐστὶν ἡ γα, ἡ ἴση τῇ γβ, ἡ π
ἐλάττων μὲν ἐστὶ τῆς βδ, μείζων δὲ τῆς αδ, τῇ αὐτῇ τῇ γδ
ἐλαττουμένη τε καὶ ὑπερέχουσα· ἔτι δὲ κἀκεῖθεν δῆλον, τὸ δί-
καιον καὶ τὸ ἴσον μέσον ἀνάλογον εἶναι τῆς ζημίας καὶ τοῦ
κέρδους, κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν. ἔστωσαν τρεῖς εὐ-
θεῖαι ἴσαι ἀλλήλαις αἱ αα ββ γγ· τετμήσθω δὲ ἡ αα δί-
χα κατὰ τὸ ε, ἥ τε γγ κατὰ τὸ ζ· καὶ ἀφῃρήσθω ἀπὸ τῆς αα
αε. φανερὸν δὲ, ὅτι ἡ γγ μείζων ἔσται τῆς εα, τῇ γζ. προσ-
κείσθω δὲ ἡ ἀφαιρεθεῖσα τῆς αα τῇ γγ, καὶ ἔστω ἡ δγ. φα-
νερὸν δὴ, ὅτι ἡ δγ μείζων ἐστὶ τῆς εα τῇ τε δγ, καὶ τῇ γζ.
τοίνυν δεήσει τῶν ἄκρων εὐθειῶν τὴν ἰσότητα ἐπαναγαγεῖν
διὰ τῆς ββ τοῦτο ποιήσομεν. ὥσπερ γὰρ κανόνα τῇ γ
ἐφαρμόσαντες τὴν ὑπεροχὴν ἀφελοῦμεν· ἐφαρμόσαν-
τες δὲ τῇ αα, τὸ ἐλλεῖπον προσθήσομεν· καὶ οὕτως ἔσονται
πάλιν αἱ ἄκραι ἴσαι ἀλλήλαις. αὕτη δὴ ἡ τὴν ἰσότητα
συνάγουσα ββ, μέση ἀνάλογόν ἐστιν ἀριθμητικὴν τ
δγ καὶ εα. ἡ μὲν γὰρ δγ, τῆς ββ ὑπερέχει τῇ δγ· ἡ
ββ τῆς εα ὑπερέχει τῇ αὐτῇ τῇ δγ· ὅτι δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ διορ-
θωτικοῦ δικαίου τὸ αὐτὸ συμβαίνει, φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημέ-
νων· τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τεχνῶν συμβαίνει· τότε γὰρ
ἔχουσι καὶ συνίστανται, ὅταν ἐν χρείᾳ τούτων γινώμεθα
καὶ τοσούτων τεχνιτῶν δεώμεθα, ὅσον αὐτοὶ περὶ τὴν τέχνην
πον

πονοῦσι καὶ ζημιοῦνται. οὕτω γὰρ δυνατὸν συνεστάναι τοὺς τεχνίτας, τὴν ἔνδειαν παρὰ τῶν δεομένων ἀναπληροῦντας. εἰ δὲ οἱ μὲν πονοῦσι καὶ ποιοῦσι τὰς τέχνας, οἱ πάσχοντες δὲ αὐτὰς, οἱ δεόμενοι αὐτῶν δηλονότι, οὐχ οὕτω πάσχουσιν ὡς ἐκεῖνοι ποιοῦσιν, ἀλλὰ πολλῷ ἔλαττον, οὐδὲν κωλύει πάσας ἀπολέσθαι. διὰ τοῦτο κἀνταῦθα τὸ μέσον καὶ τὸ ἴσον ἀναγκαῖόν ἐστιν, ὅ ἐστι μεταξὺ ζημίας καὶ κέρδους.

Ταῦτα δὲ τὰ ὀνόματα, ἡ ζημία, καὶ τὸ κέρδος, λέγεται μὲν κυρίως ἐπὶ τῶν ἑκουσίων συναλλαγμάτων, ἐλήφθη δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀκουσίων· λέγεται γὰρ ἁπλῶς κερδαίνειν, τὸ κλήσασθαι πλείονα ὧν τις κέκληται). ὁμοίως τε ζημιοῦσθαι, τὸ κλήσασθαι ἐλάττονα ὧν εἶχεν ἐξ ἀρχῆς. τὸ δὲ τὰ ὄντα ἔχειν, οὔτε ζημία, οὔτε κέρδος ὀνομάζεται, ἀλλά τι μέσον· ὥστε κέρδους τινὸς καὶ ζημίας μέσον τὸ δίκαιόν ἐστι. λέγω δὲ τῶν ἐν τοῖς ἀκουσίοις συναλλάγμασιν, ὅταν τις τοσαῦτα λάβῃ, ὅσα εἶχε πρὶν ἀδικηθῆναι ἢ ἀδικῆσαι, τουτέστι κερδαίνειν ἢ ζημιωθῆναι. τὸ γὰρ ἐν τοῖς ἑκουσίοις συναλλάγμασι κέρδος οὔτε ἄδικόν ἐστιν, οὔτε εὐθύνεται. τούτων γὰρ ἄδειαν ἔδωκεν ὁ νόμος.

ΚΕΦ. ς'.

Ὅτι τὸ ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἔστιν εἶδος δικαιοσύνης, εἰ μὴ κατ' ἀναλογίαν ἡ ἀντιπεπόνθησις γένοιτο.

ΟΙ δὲ Πυθαγόρειοι ἔλεγον δίκαιον εἶναι τὸ ἀντιπεπονθὸς, τὸ τὰ αὐτὰ πάσχειν, ἃ ποιεῖ τις· καὶ περὶ τούτου φέρειν καὶ τὸ τοῦ Ῥαδαμάνθυος ἔπος·

Εἴκε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη κ' ἰθεῖα γένοιτο.

τοῦτο δὲ τὸ ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμόττει οὐδενὶ εἴδει τοῦ δι-

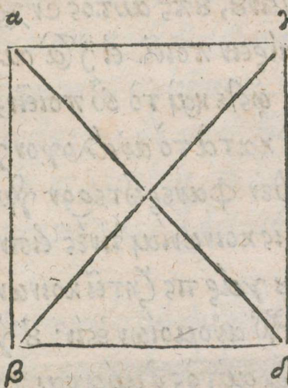
καίυ. οὔτε γὰρ τὸ διανεμητικὸν δίκαιον τοιοῦτόν ἐστιν, οὔτε τὸ διορθωτικόν. ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς διανομῆς οὐ δυνατὸν ἀεὶ τὸν πολίτην ἐκεῖνα πάσχειν εὖ ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ἅπερ ἐποίησεν. εἰ γὰρ τύραννον ἀπέκτεινε, πῶς τὸ αὐτὸ πείσεται; ἐπὶ δὲ τοῦ διορθωτικοῦ δικαίου πολλαχοῦ διαφωνεῖ. εἰ γάρ τις ἄρχοντα ἐπάταξεν, οὐ δίκαιον πληγῆναι μόνον, ἀλλὰ καὶ κολασθῆναι· καὶ εἴ τις ἄρχων ὢν τινὰ τῶν ἀρχομένων ἐπάταξεν, οὐ δίκαιον τὰ ἴσα παθεῖν. εἰ δέ τις καὶ ἀκουσίως καὶ ἀγνοῶν ἔβλαψε τὸν πέλας, οὐ δίκαιόν ἐστιν ὁμοίως ἀντιβλαβῆναι.

Δυνατὸν δὲ τὴν τοιαύτην ἀντιπάθειαν δικαίαν εἶναι ἐν ταῖς ἀλλακτικαῖς κοινωνίαις· οἷον ἐν τῷ εὖ ποιεῖν ἀλλήλους καὶ κακῶς ποιεῖν, καὶ ἐν τοῖς τῶν τεχνῶν πρὸς ἀλλήλους συναλλάγμασι· πλὴν τὴν ἀντιπάθειαν οὐ κατὰ τὸ ἴσον ἐκλαβεῖν δεῖ, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀνάλογον· ὁ γὰρ τὸν ἄρχοντα τυπήσας τὴν τάξιν τῆς πολιτείας ἀνεῖλε, καὶ οὐ τυπήσεται, ἀλλὰ ἀποκτανθήσεται· καὶ ὁ τὸν γάμον τοῦ πέλας διαφθείρας, πείσεται μὲν καὶ αὐτὸς κακῶς, οὐ τὰ αὐτὰ δὲ, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀνάλογον· εἴτε γὰρ μὴ πείσεται κακῶς ὁ δράσας κακῶς, δουλεία τις ἔσται καὶ τυραννὶς ἡ πολιτεία· εἴτε τὰ αὐτὰ πείσεται ἅπερ ἔδρασεν, ἄτοπόν τι καὶ αἰσχρόν· ὁμοίως δὲ ἔχει καὶ ἐπὶ τῶν χαρίτων, καὶ τοῦ εὖ ποιεῖν καὶ εὖ πάσχειν· πρὸς μὲν γὰρ τὴν ἰσότητα τῆς πολιτείας ἀναγκαῖόν ἐστι τὸν εὖ παθόντα καὶ εὖ ποιῆσαι, καὶ τὴν χάριν ἀμείψασθαι, καὶ ἔτι δευτέρων ἄρξαι χαρίτων· εἰ γὰρ μὴ τοῦτο εἴη, ἀπολεῖται ἡ μετάδοσις, ἢ συνέχει τὴν πολιτείαν καὶ τὴν ὁμόνοιαν. διὰ τοῦτο καὶ χαρίτων ἱερὸν ἐν ἑκάστῃ τῶν πόλεων ἵδρυται

ἵνα αἱ χάριτες τηρῶνται διὰ τῆς ἀντιχάριτος. οὐ δυνατὸν δὲ τὴν χάριν τὴν αὐτὴν εἶναι τῇ ἀντιχάριτι, ἀλλὰ ἀνάλογον· δίδωσι γάρ τις τινὶ οὗ δεῖται ὁ λαμβάνων, καὶ λαμβάνει παρ' ἐκείνου, οὗτινος αὐτὸς ἐν χρείᾳ καθέστηκε· καὶ οὕτω χαίρει καὶ χαίρειν ποιεῖ. εἰ δὲ τὰ αὐτὰ λήψεται ἃ δέδωκε, τίς ἡ χάρις; ὥστε καὶ τὸ εὖ ποιεῖν, καὶ εὖ πάσχειν οὐ κατὰ τὸ αὐτὸ, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀνάλογον γίνεται.

Τοῦτο δὲ καὶ ἐκεῖθεν φανερώτερον γένοιτ' ἄν· αἱ μεταδόσεις καὶ ἀντιδόσεις κοινωνίαι τινές εἰσιν· αἱ δὲ κοινωνίαι, τῶν ἐν χρείᾳ· ἐκείνου γάρ τις ζητεῖ κοινωνεῖν, οὗ χρείαν ἔχει· τὸ δὲ ἐν χρείᾳ εἶναι τῶν ἀνομοίων ἐστίν· οὐ γὰρ δεῖταί τις ἑαυτοῦ ἢ τῶν ἑαυτοῦ, ἢ ὧν αὐτὸς δύναται ποιεῖν, ἀλλ' ὧν οὐκ ἔχει, οὐδὲ δύναται ποιεῖν, ἐκείνων ζητεῖ τῷ πλησίον κοινωνεῖν· ὁ γὰρ σκυτοτόμος οὐ δεῖται τοῦ σκυτοτόμου, οὐδὲ ὁ ἰατρὸς τοῦ ἰατροῦ· ἀλλ' ὁ σκυτοτόμος ἰατροῦ, καὶ ὁ ἰατρὸς σκυτοτόμου· ὥστε φανερὸν, ὅτι αἱ χάριτες τῶν ἀνομοίων εἰσίν· αἱ ἄρα μεταδόσεις, καὶ αἱ ἀντιδόσεις οὐχ αὐταὶ ἔσονται, ἀλλ' ἵνα καὶ κατὰ τὸ δίκαιον γίνωνται, κατὰ τὸ ἀνάλογον τὴν ἰσότητα ἐκληπτέον· ὁ γὰρ σκυτοτόμος τῷ οἰκοδόμῳ ὑπόδημα δώσει, λήψεται δὲ ὅσα εἰς οἰκίαν φέρει ἀναλόγως τῇ χάριτι. καὶ ὁ ἰατρὸς τῷ γεωργῷ ἄλλα μὲν δώσει, ἄλλα δὲ παρ' αὐτοῦ λήψεται κατὰ ἀναλογίαν. ἐνδέχεται γὰρ τὸ ἑτέρου ἔργον τιμιώτερον εἶναι θατέρου· οὐ γὰρ ἀντὶ οἰκίας ὑποδήματα δώσει ὁ σκυτοτόμος τῷ οἰκοδόμῳ, ἀλλὰ τοσοῦτον δεῖ εἰσενεγκεῖν τὸν σκυτοτόμον εἰς τὴν ἀντίδοσιν, ὅσον ἐκεῖνος εἰς τὴν οἰκίαν ἐζημιώθη· εἰ δὲ μὴ, ἄνισα ἔσται τὰ ἀλλάγματα, καὶ αἱ χάριτες ἀνώμαλοι. δεῖ τοίνυν ἐν ταῖς

χάρισι τηρεῖν τὴν ἰσότητα, πλὴν κατὰ τὴν ἀναλογίαν, ἣν ποιεῖ ἡ κατὰ διάμετρον σύζευξις· διάμετρος μὲν γάρ

ἐστιν, ἡ ἀπὸ τῆς γωνίας τοῦ παραλληλογράμμου ἐπὶ τὴν ἀπεναντίον γωνίαν ἐπιζευγνυμένη εὐθεῖα. ἔστω δὲ ὥσπερ τετράγωνον οὗ τέσσαρες ὅροι· ὁ οἰκοδόμος, ὁ σκυτοτόμος, τὸ ὑπόδημα, ἡ οἰκία· ὁ οἰκοδόμος μὲν ἐφ' οὗ τὸ α, σκυτοτόμος δὲ, ἐφ' οὗ τὸ γ, οἰκία, ἐφ' οὗ τὸ β, ὑπόδημα, ἐφ' οὗ τὸ δ. ἐπεὶ τοίνυν ὑπὸ τὸν σκυτοτόμον τὸ ὑπόδημα πίθεται, ὥσπερ τὸ δ ὑπὸ τὸ γ, καὶ ὑπὸ τὸν οἰκοδόμον ἡ οἰκία, ὥσπερ τὸ β ὑπὸ τὸ α, ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους κοινωνίαις συναφθήσεται μὲν ὁ οἰκοδόμος τοῖς ὑποδήμασιν, ὥσπερ συνάπτεται τὸ α τῷ δ, ὁ δὲ σκυτοτόμος τῇ οἰκίᾳ, ὥσπερ τὸ γ τῷ β, καὶ οὕτως ἔσονται αἱ κοινωνίαι κατὰ διάμετρον· οὐ κατὰ τὰ αὐτὰ, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἀνάλογα.

Διὰ τοῦτο δεῖ τὰ ἀλλασσόμενα λόγον ἔχειν καὶ συμμετρίαν πρὸς ἄλληλα. εἰσὶ γὰρ ἔνια, ἃ οὐδὲ δύναται σχεδὸν ἀλλα-

ἀλλαγῆναι, διὰ τὸ ἀσύμμετρα εἶναι· οἷον τὸ τοῦ αὐλητοῦ ἔργον, καὶ τὸ τοῦ οἰκοδόμου. διὰ τοῦτο παρελήφθη τὰ νομίσματα, ἅτινα πρὸς πᾶν ἔργον δύνανται ἀλλαγῆναι, καὶ παντὸς ἔργου τὴν ἀξίαν μετροῦσιν. ὑπὸ τούτων γὰρ γινώσκομεν πόσων ὑποδημάτων ἡ οἰκία ἀξία ἐστὶν, ἢ πόσης τροφῆς, ἢ ἄλλων ἔργων· εἰ γὰρ μὴ ἡ ἀξία ἑκάστου γινώσκοιτο, οὐ δύναται συστῆναι ἡ ἀλλαγὴ καὶ ἡ κοινωνία. τὸ γὰρ μὴ διδόναι, καὶ λαμβάνειν ἀξίωμα, οὐκ ἔστιν ἀλλαγὴ, οὐδὲ κοινωνία.

Διὰ τοῦτο ἀνάγκη εἶναί τι ἓν μέτρον κοινὸν ἁπάντων, ᾧ πάντα δυνάμεθα μετρεῖν, καὶ δι' οὗ τὴν ἀξίαν ἑκάστου γινώσκομεν. ἔστι δὲ φύσει μὲν καὶ ἀληθείᾳ ἡ χρεία μέτρον ἁπάντων· καθόλου γάρ τις δεῖται τινὸς, κατὰ τοσοῦτον βούλεται αὐτῷ κοινωνεῖν· εἰ γὰρ μὴ δέοιτο τῶν ἑτέρου, ἢ μὴ ὥσπερ ἄλλος τῶν ἐκείνου, ἀλλὰ ἔλαττον, οὐκ ἔσται ποτὲ ἀλλαγή· δεόμενος δὲ τὰ ἑαυτοῦ δίδωσι, καὶ λαμβάνει τὰ τῶν ἄλλων· ἡ μὲν οὖν χρεία φύσει καὶ ἀληθείᾳ μέτρον ἐστὶ τῶν πραγμάτων· αὕτη γὰρ πάντας εἰς ἓν συνάγει· νόμῳ δὲ καὶ κατὰ συνθήκην τὸ νόμισμα· καὶ διὰ τοῦτο καὶ νόμισμα καλεῖται, ὅτι οὐκ ἔστι φύσει, ἀλλὰ παρ' ἡμῶν ἐτέθη, καὶ ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ μεταβαλεῖν αὐτὸ καὶ ποιῆσαι ἄχρηστον· ἔστι τοίνυν καὶ τὸ νόμισμα μέτρον, ὡς εἴρηται, τῆς τῶν πραγμάτων ἀξίας, καὶ αὐτὸ μὲν οὐκ ἔστι χρεία δι' ἑαυτῆς, ἔστι δὲ ὥσπερ ὑπάλλαγμα τῆς χρείας. διὰ τούτων τοίνυν τῶν μέτρων γνωσθείσης ἑκάστου τῆς ἀξίας τῶν ἔργων, ἡ ἀλλαγὴ ἰσόρροπος ἔσται, καὶ κατὰ τὸ ἀνάλογον.

Ἡ δὲ ἀναλογία ἔσται ἀντιπεπονθότως. οὕτω γὰρ δυ-

κατὰ τὸ ἰσασθῆναι τὴν ἀλλαγήν. ἀντιπεπονθότα δὲ λέγονται παρὰ τοῖς μαθηματικοῖς, ὅταν ᾖ ὡς τὸ α πρὸς τὸ β, τὸ γ πρὸς τὸ δ. καὶ ὡς τὸ α πρὸς τὸ γ, τὸ δ πρὸς τὸ β. εἰ τοῦτον τοίνυν τὸν τρόπον ἀνάλογον ἔσται τὰ ἀλλασσόμενα, καὶ οἱ ἀλλάσσοντες, δικαία ἔσται ἡ ἀλλαγή. ἔστω γὰρ σκυτοτόμος, ἐφ' οὗ γ, γεωργὸς, ἐφ' οὗ α, ὑποδήματα, ἐφ' οὗ δ, σῖτος, ἐφ' οὗ β. κείσθω δὴ τὸν γεωργὸν πρὸς τὸν σκυτέα διπλάσιον λόγον ἔχειν· ἔσται δὴ καὶ ὁ σῖτος διπλάσιος τῇ ἀξίᾳ τῶν ὑποδημάτων· εἰ τοίνυν ἔσται ὡς γεωργὸς πρὸς τὸν σκυτέα, τὰ ὑποδήματα πρὸς τὴν τροφὴν ἢ τὸν σῖτον, διπλασίονα ἔσται τὰ ὑποδήματα τοῦ σίτου· καὶ οὕτως ἔσονται ἄξια τοῦ σίτου. εἰ δὲ μὴ οὕτως ἡ ἀλλαγὴ γένοιτο, οὐ δεῖ εἰς σχῆμα ἀναλογίας ἄγειν αὐτά· οὐ γὰρ δυνατὸν ἰσασθῆναι. εἰ γὰρ ἔσται, ὡς ὁ γεωργὸς πρὸς τὸν σκυτέα, τὸ ἔργον τοῦ γεωργοῦ, ὃ λαμβάνει ὁ σκυτεὺς, πρὸς τὸ ἔργον τοῦ σκυτέως, ὃ λαμβάνει ὁ γεωργὸς, οὐκ ἔσται ἰσότης· ἀλλ' ὅταν ἀντιπεπονθότως ἔχωσι, τότε ἀλλαγὴ κυρίως καὶ κοινωνία γίνεται.

Ὅτι δὲ ἡ χρεία συνέχει τὰς πολιτείας, καὶ αὕτη τὰς κοινωνίας ποιεῖ καὶ τὰς ἑνώσεις, καθάπερ ἕν τι ὄν, δῆλον· καὶ γὰρ ὅταν μὴ χρείαν ἔχωσιν ἀλλήλων, οὐκ ἀλλάττονται, οὐδὲ κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις. ἢ ὅταν ὁ μὲν δεῖται θατέρου, ἅτερος δὲ θατέρου χρείαν οὐκ ἔχῃ, καὶ τότε γὰρ ὁμοίως ἀκοινώνητοί εἰσιν· ὥσπερ τοὐναντίον, ὅταν οὗ μὲν ἔχει αὐτὸς δέηταί τις, αὐτὸς δὲ χρήζει ὧν ἐκεῖνος δοῦναι δυνατός.

Ἐπεὶ δὲ πολλάκις ὁ μὲν γεωργὸς δεῖται τοῦ ἔργου τοῦ τέκτονος, ὁ δὲ τέκτων οὐ δεῖται τοῦ γεωργικοῦ, ἵνα τὰ ἀλ-

λάγματα

λάγματα καὶ αἱ κοινωνίαι μηδὲ τότε κωλύωνται), παρελήφθη τὸ νόμισμα· καὶ τοῦτο διδοὺς ὁ γεωργὸς τῷ τέκτονι, λαμβάνει παρ' ἐκείνου τὸ ἐκείνου ἔργον· ὃ δὴ τὸ νόμισμα καθάπερ ἐγγυτής ἐστι πρὸς τὸν τέκτονα, ὅτι ἐπειδὰν τῆς τοῦ γεωργικοῦ δεηθῇ, δι' αὐτοῦ λήψεται παρὰ τοῦ γεωργοῦ ὧν ἐν χρείᾳ καθέστη. καὶ οὕτω κἀνταῦθα διὰ τὴν μέλλουσαν τοῦ τέκτονος χρείαν ἡ ἀλλαγὴ καὶ ἡ κοινωνία γίνεται. καὶ τὸ νόμισμα δυνάμει ἐστὶ πάντα σχεδὸν, ὧν δεῖται ἕκαστος ἑκάστου· καὶ ἡ τούτου χρεία μάλιστα μένει· εἰ καὶ μὴ ἀεὶ ὁμοίως. καὶ γὰρ ἐν μὲν ταῖς εὐθηνίαις πολλή τις ἐστὶν ἡ χρεία τοῦ νομίσματος. ἐν δὲ ταῖς σιτοδείαις οὐκ ἔτι. οὐ γὰρ ἄν τις ἕλοιτο ὀλίγον προέσθαι σῖτον πολλῶν νομισμάτων. ὅμως δὲ δι' ἃ εἴρηται μᾶλλον μένει ἡ τούτου χρεία, ἢ ἡ τῶν ἄλλων. διὸ δεῖ πάντα τιμᾶσθαι· οὕτω γὰρ δυνατὸν εἶναι ἀεὶ ἀλλαγὴν καὶ κοινωνίαν. ἀπὸ γὰρ τοῦ πάντα μετρεῖσθαι καὶ τιμᾶσθαι νομίσματι, ἡ ἰσότης γίνεται· ἀπὸ δὲ τῆς ἰσότητος ἀλλαγὴν γενέσθαι δυνατόν· ἰσότητα δὲ οὐκ ἀεὶ δυνατὸν γίνεσθαι δίχα νομίσματος. ἔνια γὰρ ἔργα τεχνῶν οὕτως ἀλλήλων διαφέρει, ὥστε παντελῶς ἀσύμμετρα εἶναι, καὶ μηδένα λόγον ἔχειν πρὸς ἄλληλα· ὅθεν οὐ δυνατὸν ἰσότητα εὑρεῖν ἐν αὐτοῖς. ὅτι δὲ ἑκάτερος ἑκατέρου δεῖται, διὰ ταύτην τὴν χρείαν παρελήφθη ἕν τι κοινὸν μέτρον ὃ πάντα μετρεῖ, τὸ νόμισμα· ὃ φύσει μὲν καὶ ἀληθείᾳ οὐ μετρεῖ· οὐ γάρ ἐστι μέτρον τῶν μετρουμένων, νόμῳ δέ τινι ἡμετέρῳ καὶ συνθήκῃ· καὶ οὕτως ἐν μέσῳ γινόμενον τῶν ἀσυμμέτρων, σύμμετρα ποιεῖ καὶ ἰσάζει. τοῦτο δὲ ἔσται καὶ ἀπὸ τοῦ διαγράμματος σαφέστερον. ἔστω τὸ α οἰκία, τὸ δὲ β μναῖ δέκα, τὸ δὲ γ κλίνη.

κλίνη. ἔστω δὲ ἡ οἰκία πέντε μνῶν, ἡ δὲ κλίνη μιᾶς· ὥστε αἱ δέκα μναῖ τὸ β̄, τῆς μὲν κλίνης δεκαπλάσιόν ἐστι, τῆς δὲ οἰκίας διπλάσιον· ἡ ἄρα οἰκία ἡμίσεια ἐστὶ τῶν δέκα μνῶν. ἐπεὶ γίνεται ἡ μὲν οἰκία ἥμισυ, ἡ δὲ κλίνη δέκατον τοῦ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἥμισυ τοῦ δεκάτου πενταπλάσιον, ἡ ἄρα οἰκία τῆς κλίνης πενταπλάσιος· σύμμετρος ἄρα ἡ οἰκία γέγονε τῇ κλίνῃ διὰ μέσου τοῦ νομίσματος, ὃ κοινὸν ἐγένετο μέτρον· εἰ δὲ σύμμετρος, καὶ ἴση γενέσθαι δυνατόν. εἰ γὰρ πενταπλασιασθῇ, ἴση ἔσται τῇ οἰκίᾳ. τί μὲν οὖν τὸ ἄδικον, καὶ τί τὸ δίκαιόν ἐστιν, εἴρηται, κατά τε διανομὴν καὶ διόρθωσιν, ἤγουν τὸ διανεμητικὸν καὶ διορθωτικόν.

ΚΕΦ. ζ΄.

Ὅτι ἡ δικαιοσύνη μεσότης ἐστὶ τοῦ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι.

Τούτων δὲ οὕτω διωρισμένων, φανερόν ἐστιν, ὅτι ἡ δικαιοπραγία μεσότης ἐστὶ τοῦ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι· τὸ μὲν γὰρ πλέον ἐστὶ, τὸ δὲ ἔλαττον. τὸ μὲν γὰρ ἀδικεῖν οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ πλέον ἔχειν, ὅπου τὸ ἴσον ἔδει· τὸ δὲ ἀδικεῖσθαι, τὸ ἔλαττον ἔχειν. καὶ ἡ δικαιοσύνη μεσότης ἐστὶν, οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον ταῖς προτέραις ἀρεταῖς· τῶν μὲν γὰρ ἄλλων ἀρετῶν ἑκάστη μέση ἐστὶ δύο κακιῶν, τὴν μὲν ὑπερβάλλουσα, τῆς δὲ ἐλλείπουσα· ἡ μὲν γὰρ σωφροσύνη μεταξὺ τῆς ἠλιθιότητος καὶ τῆς ἀκολασίας ἐστίν· ἡ δὲ ἀνδρία μεταξὺ τῆς δειλίας καὶ τῆς θρασύτητος, καὶ αἱ ἄλλαι ὁμοίως. ἡ δὲ δικαιοσύνη οὐκ ἔχει παρ' ἑκάτερα δύο κακίας, αἷς ἀντίκειται, ἀλλὰ μόνῃ τῇ ἀδικίᾳ ἀντίκειται· μέση δέ ἐστιν, ὅτι τῆς ἀδικίας τὴν ἀνισότητα εἰσαγούσης, τὸ ἴσον αὐτὴ ζητεῖ, καὶ

τεῖ, τὸ τούτου ἐστὶ ποιητική. ὁ δ' ἴσον μέσον ἐστὶ τοῦ μείζονος καὶ τοῦ ἐλάττονος, καὶ διὰ τοῦτ' αὐτὴ μὲν μεσότης ἐστίν· ἡ δ' ἀδικία ἀκρότης, ὅτι τῶν ἄκρων ἐστί· καὶ ἡ μὲν δικαιοσύνη ἐστὶν ἕξις, καθ' ἣν ὁ δίκαιος κατὰ προαίρεσιν πρακτικός ἐστι τοῦ δικαίου, καὶ διανεμητικός, ὥστε καὶ ἑαυτῷ νομοθετεῖν προσηκόντως διανέμειν πρὸς ἄλλους, καὶ πρὸς ἑαυτόν, εἰ δεήσει, καὶ τοῖς ἄλλοις παρέχειν κανόνα διανομῆς, οὐχ ἑαυτῷ μὲν πλέον τοῦ ἀγαθοῦ παρέχων ἐν τῇ διανομῇ, ἔλαττον δὲ τῷ πλησίον, ἢ τοῦ βλαβεροῦ ἑαυτῷ μὲν ἔλαττον, πλέον δὲ τῷ πλησίον, ἀλλὰ τὸ ἴσον τὸ κατ' ἀναλογίαν. ὁμοίως δὲ καὶ ἄλλῳ νομοθετῶν τὰ ἴσα ποιεῖν ἐν ταῖς διανομαῖς. τοιαύτη μὲν ἡ δικαιοσύνη.

Ἡ δ' ἀδικία, πᾶν τοὐναντίον. ὑπερβολὴ γὰρ καὶ ἔλλειψίς ἐστι τοῦ ὠφελίμου καὶ βλαβεροῦ παρὰ τὸ ἀνάλογον· ὁ γὰρ ἄδικος ἐν ταῖς διανομαῖς ὑπερβάλλει μὲν τὸν πλησίον ἐν τοῖς ὠφελίμοις, ἐλλείπει δ' αὐτοῦ ἐν τοῖς βλαβεροῖς. ὅταν δὲ πρὸς ἄλλους τὴν διανομὴν ποιῆται, καὶ τότε μὲν παρὰ τὸ ἀνάλογον· πλὴν οὐ τοῦτο αὐτὸ ποιεῖ τὴν αὐτὴν ὑπερβάλλειν ἢ ἐλλείπειν, ἀλλ' ὡς ἔτυχεν, ὥστε εἶναι καὶ ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν ἐν τοῖς ἀδικήμασι, τὸ μεῖζον καὶ τὸ ἔλαττον· καὶ μεῖζον μὲν ἐστι τὸ ἄδικον. ἔλαττον δὲ τὸ ἀδικεῖσθαι. ὧν μέσον ἐστὶ τὸ ἴσον, ἤτοι τὸ δίκαιον.

ΚΕΦ. η'.

Πῶς ἐστιν ἀδικεῖν, καὶ μὴ ἄδικον εἶναι.

Περὶ μὲν οὖν δικαιοσύνης, καὶ ἀδικίας, καὶ τίς ἑκατέρα τούτων ἡ φύσις, καὶ περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου, καθόλου εἴρηται. ἐκεῖνο δὲ νῦν ζητητέον. ἐπεί εἰσί τινα ἀδικήματα, ἃ ποιῶν

τις ἀδικεῖ μὲν, ἄδικος δ' οὐκ ἔστι, τίνα ταῦτα. πρῶτον δὲ ἐκεῖνο δείξομεν, ὅτι δυνατὸν ἀδικεῖν τινὰ, καὶ μὴ ἄδικον εἶναι. οἷον κλέπτειν, καὶ μὴ κλέπτην εἶναι, καὶ μοιχεύειν, καὶ μὴ μοιχὸν εἶναι. ὁ γὰρ κλέψας τὴν μάχαιραν τοῦ μαινομένου, ἵνα μὴ ἑαυτὸν ὁ μαινόμενος ἀποσφάζῃ, ἔκλεψε μὲν, κλέπτης δ' οὐκ ἔστι· καὶ ὁ μοιχεύων, ἵνα δυνηθῇ πλουτεῖν, μοιχεύει μὲν, μοιχὸς δ' οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ φιλοχρήματος. καὶ εἴ τις ἰατρὸς ἀπατῴη τὸν νοσοῦντα ἐφ' ᾧ σώσει, ἀπατᾷ μὲν, ἀπατεὼν δ' οὐκ ἔστιν. ὅτι μὲν οὖν ἐστὶ δυνατὸν τινὰ ἀδικεῖν, καὶ μὴ ἄδικον εἶναι κατ' ἐκείνην τὴν ἀδικίαν, ἧς τὸ ἔργον ποιεῖ, δῆλον· τίνα δέ ἐστι ταῦτα τὰ ἀδικήματα, ἑνὶ καθολικῷ λόγῳ ῥητέον. ὅσα ἀδικεῖ τις, οὐχ ἕνεκα τοῦ τέλους, ὃ προσήκει τῇ ἀδικίᾳ ἐκείνῃ, ἧς τὴν πρᾶξιν ποιεῖ, ἀλλὰ ἄλλου τέλους ἕνεκα ἢ ἀγαθοῦ ἢ φαύλου, κατ' ἐκεῖνα ἀδικεῖ μὲν, ἄδικος δ' οὐκ ἔστιν. ἀπατᾷ μὲν γὰρ ὁ ἰατρὸς, ἀπατεὼν δ' οὐκ ἔστιν· οὐ γὰρ τέλος ἔχει τὴν ἀπάτην τοῦ νοσοῦντος, ἀλλὰ τὴν σωτηρίαν. ὁμοίως καὶ ὁ κλέψας τὸ ξίφος τοῦ μαινομένου, οὐ ζητεῖ τὸ πλέον λαβεῖν ἑαυτῷ καὶ λάθρα παρακερδαίναι τοῦ πλησίον, ὥσπερ ὁ κλέπτης, ἀλλὰ τέλος ἔχει τὴν τοῦ μαινομένου σωτηρίαν. πᾶσα δ' ἡ πρᾶξις ἀπὸ τοῦ τέλους τὸ εἶδος λαμβάνει, καὶ τὸν ὁρισμὸν καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὄνομα· τὸ γὰρ ὄνομα συνεσταλμένος ὁρισμός ἐστιν. οὐδὲ γὰρ τὸν στρατηγὸν ἑλεπόλεις κατασκευάζοντα πολλάκις καὶ ὁρμητήρια ἐν πολιορκίαις, οἰκοδόμον ἐροῦμεν, ἢ τέκτονα· τὰ μὲν γὰρ οἰκοδόμου καὶ τοῦ τέκτονος ποιεῖ, καὶ οἰκοδομεῖν λέγεται. ὅτι δ' οὐ πρὸς τὸ τέλος ἀποσκοπεῖ τοῦ οἰκοδόμου, ἀλλὰ τὸ τοῦ στρατηγοῦ, οὐκ οἰκοδόμος, ἀλλὰ στρατηγός

ἐστὶ καὶ καλεῖται. καὶ ὁ τὸν γάμον μὲν τοῦ πλησίον ἀδικῶν, καὶ μὴ δι' ἀκολασίαν δὲ αὐτὸ τοῦτο προαιρούμενος, ἀλλὰ διὰ φιλοχρηματίαν, οὐκ ἂν εἴη μοιχὸς, ἀλλὰ φιλοχρήματος. δυνατὸν τοίνυν τινὰ ἀδικεῖν, καὶ μὴ ἄδικον εἶναι κατ' ἐκείνην τὴν ἀδικίαν, ἧς τὴν πρᾶξιν ποιεῖ, ἀλλὰ ἢ οὐδαμῶς ἄδικον, ὥσπερ ὁ ἰατρὸς, ἢ καθ' ἑτέραν ἀδικίαν ἄδικον, ὥσπερ ὁ μοιχός. κατὰ τίνα δὲ τρόπον, εἴρηται. δυνατὸν δὲ καὶ ἄλλως ἀδικοῦντα μὴ ἄδικον εἶναι, ὅταν ἀκουσίως τις ἀδικῇ. ὁ γὰρ νυκτὸς ἀγνοήσας τὸν κλέπτην, καὶ τὸν μὴ κλέπτην ἀποκτείνας, ἠδίκησε μὲν, ἄδικος δὲ οὐκ ἔστι.

ΚΕΦ. θ'.

Περὶ δικαίου, ὃ κυρίως οὐκ ἔστι δίκαιον.

Περὶ μὲν οὖν τοῦ ἀντιπεπονθότος, τίνα τρόπον γινόμενον δίκαιον ἔσται, εἴρηται πρότερον. ἔστι δὲ καὶ ἄλλο δίκαιον, ὃ οὐκ ἔστι κυρίως δίκαιον, ὥσπερ δὴ τὸ πατρικὸν, καὶ δεσποτικόν. ταῦτα γὰρ οὐκ εἰσὶ κυρίως δίκαια, ἀλλὰ ὁμοιά πως τῷ πολιτικῷ δικαίῳ. λέγω δὲ πατρικὸν δίκαιον, ὃ προσήκει πατρὶ πρὸς παῖδα ποιεῖν, καὶ δεσποτικὸν, ὃ δεῖ δεσπότην πρὸς δοῦλον. κυρίως τοίνυν καὶ ἀληθῶς δίκαιόν ἐστι τὸ διανεμητικὸν, καὶ τὸ διορθωτικὸν, ὅπερ ἐστὶ τὸ πολιτικόν. ὅπερ ἢ κατὰ γεωμετρικὴν ἀναλογίαν γίνεται, καθὼς εἴρηται, ἢ κατὰ ἀριθμητικήν. ἐν ἐκείνοις γάρ ἐστι δίκαιον, ἐν οἷς καὶ νόμος τίθεται. νόμος δὲ τίθεται ἐν ἐκείνοις, οὓς δυνατὸν καὶ ἀδικεῖσθαι καὶ ἀδικεῖν. ὁ γὰρ νόμος, καὶ ἡ δίκη διάκρισίς ἐστι τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου. ταῦτα δὲ ἁρμόζει τοῖς πολίταις. ἔτι γὰρ ἀλλήλους δύνανται ἀδικεῖν, τῷ βούλεσθαι ἕκα-

στον πλέον ἑαυτῷ νέμειν τῶν ἁπλῶς ἀγαθῶν, ἔλαττον δὲ τῷ πλησίον. καὶ τῶν βλαβερῶν τὸ ἀνάπαλιν· διὰ τοῦτο οὐκ ἐῶμεν ἄρχειν ἄνθρωπον πόλεως, δηλονότι αὐτὸν ταῖς ἑαυτοῦ ὁρμαῖς ἑπόμενον, ἀλλὰ τοὺς νόμους ἄρχοντας ποιούμεθα, ἵνα μὴ ἑαυτοῦ ἕνεκα ἄρχῃ, μηδὲ τὸ πλέον ἑαυτῷ παρέχῃ ἐν ταῖς διανομαῖς τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ τὸ ἀνάλογον· εἰ γὰρ μὴ οὕτως ἔχει, τύραννος ἔσται· ὁ γὰρ ἄρχων οὐδὲν ἄλλο βούλεται, ἢ φυλάττειν τὸ δίκαιον, ἤτοι τὸ ἴσον, καὶ τὸ ἀνάλογον· οὐ γὰρ ἑαυτοῦ ἕνεκα ἄρχει, καθὼς εἴρηται, ἀλλὰ διὰ τὸ συμφέρον τῶν ἄλλων. διὰ τοῦτο καὶ τὴν δικαιοσύνην ἀλλότριον ἀγαθὸν ὀνομάζουσιν. ὅθεν καὶ μισθοὶ πολλοὶ κεῖνται τοῖς ἀγαθοῖς ἄρχουσιν. οἱ δέ εἰσι τιμαὶ δημόσιαι καὶ γέρα. ὃς δὲ οὐκ ἀρκεῖται τοῖς τοιούτοις μισθοῖς, τυραννίδι ἐπιχειρεῖ.

Τὸ μὲν οὖν πολιτικὸν δίκαιον διὰ τοῦτο κυρίως δίκαιον λέγεται. τὸ δὲ πατρικὸν καὶ δεσποτικὸν οὐκ ἔτι. οὐ γὰρ δύναταί τις πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὸ ἴδιον μέρος ἄδικος εἶναι, οὐδὲ τὸ ἴδιον κτῆμα προαιρεῖταί τις βλάπτειν· ἔστι δὲ ὥσπερ μέρος τῷ πατρὶ τὸ τέκνον, ἕως ὑπ' αὐτόν ἐστι, καὶ τῆς αὐτοῦ προνοίας ἐξηρτημένον ἐστιν, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ δοῦλος ὠφέλειά τις τοῦ δεσπότου ἐστί, καθόσον ἐστὶ δοῦλος, καὶ ἕως ἂν ᾖ. οὐδεὶς δὲ τῇ ἑαυτοῦ ὠφελείᾳ ἐπιβουλεύει. ἐν οἷς δὲ οὐ δυνατὸν ἀδικίαν εἶναι, οὐδὲ τὸ κυρίως δίκαιόν ἐστι, ὅ ἐστι τὸ πολιτικόν, ἀλλὰ ὅμοιον αὐτῷ. τὸ γὰρ πολιτικόν, καθὼς εἴρηται, ἐν ἐκείνοις ἐστίν, ἐν οἷς ἐστὶ νόμος. ἐν πατρὶ δὲ καὶ υἱῷ καὶ δεσπότῃ καὶ δούλῳ διὰ τὰ εἰρημένα οὐκ ἔστι νόμος, ὅτι μηδὲ ἀδικία. ἀλλὰ ἐν ἐκείνοις ἐστίν, ἐν οἷς ἰσότης τοῦ ἄρχειν

χειν καὶ ἄρχεσθαι· διὸ μᾶλλον δοκεῖ δίκαιον εἶναι τὸ τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν γυναῖκα, ἢ πρὸς υἱὸν καὶ κτήματα· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ οἰκονομικὸν δίκαιον, καὶ μᾶλλον ἔοικε τῷ πολιτικῷ· ἔστι δὲ ὅμως· καὶ αὐτὸ ἄλλο παρὰ τὸ πολιτικόν.

ΚΕΦ. ι.

Περὶ τοῦ φυσικοῦ, καὶ τοῦ νομικοῦ δικαίου, τί ἐστιν ἑκάτερον.

ΤΟῦ δὲ πολιτικοῦ δικαίου, τὸ μὲν φυσικόν ἐστι, τὸ δὲ νομικόν· καὶ φυσικὸν μὲν λέγεται, ὃ πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν, καὶ πᾶσι δίκαιον δοκεῖ· οἷον τὸ τὸν δανεισάμενον τὸ δάνειον ἀποδοῦναι. πᾶσι γὰρ δοκεῖ δίκαιον εἶναι τὸ ἕκαστον ἔχειν τὰ ἑαυτοῦ. νομικὸν δὲ, ὃ πρὶν νομοθετηθῆναι, ἀδιάφορον ἦν, τὸ οὔτε δίκαιον, οὔτε ἄδικον ἐδόκει, μετὰ δὲ τὸ νομισθῆναι, δίκαιόν ἐστιν· ὥσπερ τὸ πιπράσκειν τὸν δοῦλον μιᾶς μνᾶς. πρὶν μὲν γὰρ τεθῆναι τὸν νόμον, ἀδιάφορος ἦν ἡ πρᾶσις τῶν δούλων, τὸ ὡς ἕκαστος τῶν δεσποτῶν ἐβουλήθη· μετὰ δὲ τὸ τεθῆναι τοῦτον τὸν νόμον, οὐκ ἔτι ἀδιάφορος. ἀλλὰ τὸ δίκαιόν ἐστι τὸ τοσοῦδε πωλεῖν. τοιαῦτα δέ εἰσι καὶ τὰ ἐπὶ τῶν μερικῶν, οἷα τὰ ψηφίσματα· οἷον, ἔδοξε τῇ βουλῇ τὸ τῷ δήμῳ τὸν Δημοσθένη στεφανῶσαι, ἢ τὸν Θεμιστοκλέα καλεῖν Ὀλύμπιον. ταῦτα γὰρ πρὶν ψηφισθῆναι, ἀδιάφορα ἦν· ψηφισθέντα δὲ δίκαια δοκεῖ.

Τινὲς δὲ νομίζουσι μηδὲν δίκαιον εἶναι φύσει, ἀλλὰ πάντα νομικά. πάντα μὲν γὰρ τὰ φυσικὰ, ἀμετάβλητα. τὸ γὰρ πῦρ πανταχοῦ τὸ ἑκάστοτε θερμαίνει, καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ὁμοίως· τὰ δὲ δίκαια πάντα, μετα-

βάλλονται· τὸ γὰρ δανείζεσθαι, καὶ μὴ ἀποδιδόναι, παρά τισι δίκαιον δοκεῖ· καὶ τἄλλα ὁμοίως ἔχει· καὶ οὐ πᾶσι δίκαια δοκεῖ τὰ αὐτά, ὥστε πάντα τὰ δίκαια νομικὰ εἶναι, καὶ οὐδὲν φυσικόν. πρὸς δὴ ταῦτα ἐκεῖνο λέγομεν, ὅτι οὐ καθάπαξ κινεῖται πᾶν τὸ δίκαιον καὶ μεταπίπτει· εἰ γὰρ καὶ παρ' ἀνθρώποις πάντα ἦν τὰ δίκαια μεταβλητά, παρά γε τοῖς θεοῖς ἀνάγκη δίκαιον εἶναι ἀμετάβλητον· ὥστε εἶναί τι φυσικὸν δίκαιον. νῦν δὲ καὶ παρ' ἀνθρώποις, τοῖς τε ὀρθῶς καὶ ὑγιῶς ἔχουσιν, ἐστὶ δίκαιον ἀκίνητον, ὃ φυσικὸν λέγεται· εἰ δὲ τοῖς νοσοῦσι τὰς φρένας καὶ διεστραμμένοις οὐ δοκεῖ δίκαιον, οὐδὲν διαφέρει. οὐδὲ γὰρ ὁ λέγων τὸ μέλι γλυκὺ εἶναι ψεύδεται, διότι τοῖς νοσοῦσιν οὐ τοιοῦτον δοκεῖ· τὸ τοίνυν δίκαιον τὸ φυσικὸν δοκεῖ μέν τισι δίκαιον, δοκεῖ δὲ ἄλλοις μὴ δίκαιον εἶναι· ἀλλὰ τὸ μὲν πρώτον φυσικόν ἐστι καὶ ὑγιεινὸν τῶν ἀνθρώπων. τὸ δὲ δεύτερον παρὰ φύσιν καὶ μαινομένων ἀνθρώπων. ὅτι μὲν οὖν οὐδὲν κωλύει φυσικὸν εἶναι δίκαιον, ὅτι ἔνιοι δίκαιον οὐ νομίζουσιν αὐτό, δῆλον· ἐπεὶ δὲ καὶ τὸ νομικὸν δίκαιον κινητόν ἐστι, καὶ τὸ φυσικὸν ὃν εἴρηται τρόπον, τίνι διακριθήσονται καὶ ἀμφότερα κινούμενα; καὶ ἔστιν ἡ διάκρισις φανερά. αὐτὸ γὰρ ἐξετασθήσεται τὸ δίκαιον καθ' ἑαυτό, εἰ συμφέρει πᾶσιν ἀκίνητον ὄν, καὶ εἰ καταλυθὲν βλάβην ἐπενεγκεῖν δύναται· καὶ εἰ οὕτως ἔχει, φυσικὸν δίκαιόν ἐστιν. εἰ δὲ μὴ τοιοῦτον, νομικόν· καὶ γὰρ ἐνδέχεται μὲν πάντας τῇ ἀριστερᾷ χειρί, ὡς δεξιᾷ, χρήσασθαι. ἡ μέντοι δεξιὰ φύσει φαίνεται κρείττων εἶναι τῆς ἀριστερᾶς· τὰ δὲ νομικὰ δίκαια κατὰ συνθήκην τηρούμενα, ὅμοιά ἐστι τοῖς μέτροις, ἅπερ ἄλλα ἀλλαχοῦ γίνονται· τὰ γὰρ οἰνηρὰ καὶ σι-

τηρὰ

περὶ μέτρα, οὐ πανταχοῦ εἰσὶν ἴσα· ἀλλ' οὗ μὲν ὠνοῦνται τὸν οἶνον ἢ τὸν σῖτον, μείζω τὰ μέτρα ποιοῦσιν· οὗ δὲ πωλοῦσιν, ἐλάττω. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ἔχει καὶ τὰ μὴ φυσικά, ἀλλὰ ἀνθρώπινα, καὶ κατὰ συνθήκην γινόμενα δίκαια. οὐ γάρ ταὐτὰ πανταχοῦ· ἐπεὶ οὐδὲ πολιτεία μία πᾶσιν, ἀλλὰ μία πανταχοῦ πολιτεία, ἡ κατὰ φύσιν ἀρίστη· ὥσπερ καὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον ἓν πανταχοῦ ἐν ταῖς εὐνομουμέναις πολιτείαις. καὶ οὕτως ἔχει πρὸς τὰς ἐν αὐταῖς πράξεις, ὡς τὸ καθόλου πρὸς τὰ καθέκαστα. τὰ μὲν γὰρ πραττόμενα πολλά, τὸ δὲ δίκαιον, ἢ τὸ νόμιμον, ἕν. καθόλου γάρ ἐστιν. οὐ γὰρ τόνδε τὸν ἀριστέα κελεύει τιμᾶσθαι, ἢ τοιάνδε τιμήν, ἀλλὰ καθόλου πάντα ἀριστέα ἁπλῶς τιμᾶσθαι.

ΚΕΦ. ιά.

Τί ἐστι δικαίωμα, καὶ δικαιοπράγημα, καὶ ἀδικοπράγημα.

Διαφέρει δὲ τὸ δικαίωμα τοῦ δικαίου, καὶ τὸ ἀδίκημα τοῦ ἀδίκου. δίκαιον μὲν γάρ ἐστιν, ὅπερ ἁπλῶς θεωρεῖται, καὶ καθόλου, ἢ νομικόν, ἢ φυσικόν, οἷον τὸ τὸν ἀνδροφόνον ἀποθνήσκειν· ὅταν δὲ τὸ τοιοῦτο δίκαιον ἐν τοῖς καθέκαστα γένηται, καὶ ὅδε ὁ ἀνδροφόνος τόνδε τὸν τρόπον ἀποθάνῃ, τότε δικαίωμα καλεῖται. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀδίκου καὶ ἀδικήματος ἔχει. καλεῖται δὲ δικαιοπράγημα μὲν πᾶσα πρᾶξις δικαία, κἄντε ἀδικίας ἔκτισις ᾖ, κἄντε ἀρετῆς ἀνταπόδοσις. δικαίωμα δὲ ἰδίως, ἡ τῆς ἀδικίας τιμωρία. ὁποῖα δὲ καὶ πόσα εἴδη δικαιοπραγημάτων, καὶ δικαιωμάτων εἰσίν, ὕστερον ἐπισκεψόμεθα. νῦν δὲ ἐκεῖνο λέγωμεν. οὕτως οὖν ἐχόντων τῶν δικαίων, καὶ τῶν ἀδίκων, ὡς εἴρηται,

ρη δέ, ἀδικεῖ μὲν ἢ δικαιοπραγεῖ, ὅταν ἑκών τις αὐτὰ πράττῃ, ὅταν δὲ ἄκων, οὔτε ἀδικεῖ οὔτε δικαιοπραγεῖ καθ' αὑτό, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· αἱ γὰρ πράξεις καθ' ἑαυτὰς οὐκ εἰσὶν ἄδικοι, οὔτε δίκαιαι· οὐ γὰρ ἐφαρμόσει αὐταῖς ὁ ὁρισμὸς τοῦ ἀδικοπραγήματος, ὃς συνίσταται ἐν τῷ ἑκουσίῳ· ἀκούσιοι γάρ εἰσιν· ἀλλ' ὅτι συμβέβηκεν αὐταῖς ἡ ἰσότης τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἡ ἀνισότης τῆς ἀδικίας, διὰ τοῦτο ἄδικοι λέγονται κατὰ συμβεβηκός, καὶ οἱ πράττοντες αὐτὰς ἀδικοπραγεῖν ἢ δικαιοπραγεῖν, καθ' αὑτὸ δέ, ὅταν ἑκούσιον ᾖ τὸ ἔργον, τότε καὶ ἀδίκημα ἔσται, καὶ ἀδικοπράγημα· χωρὶς δὲ τοῦ ἑκουσίου ἄδικον μὲν ἔσται πεποιηκώς. ἡ πρᾶξις δὲ οὐκ ἔσται ἀδίκημα· αὐτὸς γὰρ οὐκ ἔστιν ἄδικος, εἰ καὶ ἄδικα ποιεῖ. ὡς γὰρ ἐν τοῖς προειρημένοις ἐδείχθη, δυνατὸν εἶναι ἄδικα μὲν ποιεῖν, ἄδικον δὲ μὴ εἶναι· τότε γὰρ ἄδικός ἐστιν, ὅταν ἡ πρᾶξις ἐπ' αὐτῷ ᾖ, καὶ μηδεὶς βιάζηται, καὶ εἰδὼς καὶ μὴ ἀγνοῶν τὰ περιστατικὰ πάντα. οἷον τίνα τύπτει, καὶ τίνος ἕνεκα· ταῦτα δὲ ἐν τῷ περὶ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου διωρισάμεθα. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν δίκαια ποιούντων ἐστί· τότε γάρ τις δίκαιός ἐστι, καὶ τὸ ἔργον δικαιοπράγημα καθ' αὑτό, ὅταν ἑκουσίως γίνηται· ὁ γὰρ τὴν παρακαταθήκην ἀποδοὺς διὰ φόβον, οὔτε δικαιοπραγεῖ, οὔτε δίκαιός ἐστιν. ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκὸς λέγεται· ταῦτα δὲ ἔτι διαιρετέον ἀκριβέστερον.

ΚΕΦ. ιβʹ.

Περὶ ἀδικημάτων καὶ ἀτυχημάτων, καὶ συγγνωστῶν καὶ ἀσυγγνώστων.

Αἱ γὰρ ἐν ταῖς κοινωνίαις βλάβαι, αἱ μὲν ἑκούσιοι εἰσίν· αἱ δὲ ἀκούσιοι· καὶ τῶν ἀκουσίων, αἱ μὲν ἁμαρτήματα

τήματα λέγονται, αἱ δὲ ἀτυχήματα. καὶ ἁμάρτημα μέν ἐστιν, ὅταν τις βλάψῃ τινὰ ἀκουσίως μέν, παρέχων δέ τινα τῆς βλάβης αἰτίαν· οἷον, εἴ τις ἐν ὁδῷ τρέχων, ἐν ᾗ ἐνεδέχετο ἄνθρωπον παριέναι, ἐφόνευσέ τινα· οὗτος γὰρ ἄκων μὲν ἀπέκτεινε τὸν ἄνθρωπον, παρέσχε δὲ αἰτίαν τοῦ φόνου τὸ, ἐν τοιούτῳ τόπῳ τρέχειν. ἀτύχημα δέ ἐστιν, ὅταν παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἡ βλάβη συμβῇ. οἷον, εἴ τις τρέχων ἐπ' ἐρημίας, οὕτω συμβάν, παριόντα τινὰ ἀπέκτεινεν· ἐνταῦθα γὰρ παράλογός τις ἡ βλάβη συνέβη καὶ παράδοξος, καὶ οὐδὲν ἐς αὐτὸ συνετέλεσεν ὁ βλάψας, εἰ μὴ κατὰ συμβεβηκός, ἀλλ' ἔξωθεν ἡ αἰτία πᾶσα τοῦ φόνου.

Τῶν δὲ ἑκουσίων τὰ μὲν ἐκ προαιρέσεως λέγονται, τὰ δὲ οὐκ ἐκ προαιρέσεως ἀδικήματα· καὶ ἐκ προαιρέσεως μὲν τὰ προβεβουλευμένα, ὅταν τις σκεψάμενος καὶ βουλευσάμενος, τὴν βλάβην ποιήσῃ δι' αὐτὸ τοῦτο, ἵνα βλάψῃ. οὐκ ἐκ προαιρέσεως δέ, τὰ ἐκ πάθους τινὸς γινόμενα, καὶ μὴ προβεβουλευμένως, οἷον, ὅταν τις βλάψῃ τὸν πέλας ἀθρόον τῷ θυμῷ συσχεθείς, ἢ ὑπὸ ἐνδείας τυραννούμενος κλέψῃ, οὐκ αὐτὸ τοῦτο, βουλόμενος κακουργεῖν, ἀλλὰ τὴν ἔνδειαν παραμυθήσασθαι. ταῦτα δὲ ἑκάτερα, τά τε ἐκ προαιρέσεως, καὶ οὐκ ἐκ προαιρέσεως, ἀδικήματα λέγονται. τῶν δὲ πραττόντων αὐτά, ὁ μὲν ἐκ προνοίας βλάπτων, ἄδικός ἐστι καὶ πονηρός. ὁ δὲ ὑπὸ πάθους κινηθεὶς ἢ φυσικοῦ, οἷον ὀργῆς ἢ λύπης, ἢ ἀναγκαίου, ὥσπερ πείνης ἢ φόβου, ὁ τοιοῦτος οὐκ ἔστιν ἄδικος οὐδὲ πονηρός. διὰ τοῦτο καὶ διακρίνεται παρὰ τοῖς δικασταῖς ὁ ἀμυνόμενος τοῦ προκατάρξαντος. ἄρχει δὲ οὐχ ὁ θυμῷ ποιῶν,

ἀλλ' ὁ κινήσας αὐτὸν εἰς ὀργήν· ὃς καὶ ἐκκαλεῖται ὡς ἄδικος. οὐδὲ γὰρ ἐγίνετο τῆς βλάβης αἴτιος. καὶ τούτου χάριν ὁ μὲν προκατάρξας ἀπαρνεῖται μὴ προκατάρξαι, ὁ δὲ ἀμυνάμενος τὴν βλάβην μὲν ὁμολογεῖ, ἣν ἔβλαψε τὸν ἄρξαντα, ἄμυναν δὲ καὶ ἀνταπόδοσιν ὀνομάζει, διὰ τὸ μὴ οἴκοθεν, ἀλλὰ παρὰ τοῦ βλαβέντος, εἰς τὴν ὀργὴν κινηθῆναι. οὐ γὰρ, ὥσπερ ἐν τοῖς ἑκουσίοις συναλλάγμασιν ἔχει, οὕτω κἀνταῦθα ἡ ἀμφισβήτησις γίνεται. ἐν ἐκείναις μὲν γὰρ ἡ πρᾶξις ἀμφισβητεῖται, οἷον, εἰ ἔλαβε τὴν παρακαταθήκην, ἢ τὸ δάνειον, καὶ λαβὼν οὐκ ἀπέδωκε. κἂν τοῦτο δειχθῇ, πονηρὸς εὐθὺς καὶ ἄδικός ἐστιν. εἰ μὴ ἐπιλαθόμενος ἀρνεῖται. ἐνταῦθα δὲ ἡ μὲν πρᾶξις ὁμολογεῖται καὶ φανερά ἐστιν· ὃ γάρ τις ὀργῇ ποιεῖ, φανερῶς ποιεῖ· ἀμφισβητεῖται δὲ, εἰ δικαίως ἐπάταξεν, ἢ ἀδίκως. ὥστε ὁ μὲν προκατάρξας καὶ ἐπιβουλεύσας ἄδικος οἴεται εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο οὐχ ὁμολογεῖ προκατάρξαι· ὁ δὲ ὀργισθεὶς παρ' ἐκείνου, μὴ ἄδικος εἶναι νομίζει, καὶ διὰ τοῦτο τὴν βλάβην ὁμολογεῖ.

Φαίνεται δὴ καὶ ἀπὸ τούτου, ὅτι ὅσα διὰ θυμὸν, ἢ ἄλλα πάθη, καὶ οὐ διὰ μοχθηρίαν, ἀδικεῖ τις, κατ' ἐκεῖνα οὐκ ἔστιν ἄδικος, ὁ δὲ ἐκ προνοίας ἄδικός ἐστι καὶ πονηρὸς οὐ μόνον ἐν τῷ διορθωτικῷ δικαίῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ διανεμητικῷ, ἐάν τις μὴ κατὰ τὸ ἴσον καὶ ἀνάλογον διανέμῃ. ὁμοίως δὲ καὶ δίκαιός ἐστιν ἐν ἑκατέρῳ τῶν δικαίων, ὁ μὴ διὰ πάθος, ἀλλὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, τὸ δίκαιον ποιῶν· ὁ γὰρ ὑπὸ πάθους κινηθεὶς, ἢ λύπης, ἢ ἔρωτος, καὶ δικαιοπραγήσας, δίκαια μὲν ἐποίησε, δίκαιος δὲ οὐκ ἔστιν.

Ἐπεὶ δὲ τῶν ἀκουσίων ἀδικημάτων τὰ μὲν συγγνώμης τυγχάνει, τὰ δ' οὔ, ῥητέον ποῖα τὰ συγγνωστὰ, καὶ ποῖα τὰ ἀσύγγνωστα. ὅσα μὲν οὖν τις ἁμαρτάνει καὶ ἀγνοῶν καὶ δι' ἄγνοιαν, συγγνωστά. ὅσα δ' ἀγνοῶν μὲν, οὐ δι' ἄγνοιαν δὲ, ἀλλὰ διὰ πάθος, ὃ μήτε φυσικόν ἐστι, μήτε ἀνθρωπικὸν, οἷον φόβον, ἢ λύπην, ἢ πεῖναν, ἢ ἄλλην ἀνάγκην, ἀλλὰ τρυφήν τινα, οἷον διὰ τὸ ὀρέγεσθαι πιεῖν ἀνθοσμίου, καὶ φαγεῖν πέρδικος, τὰ τοιαῦτ' ἀσύγγνωστά ἐστι. ἔστιν δὲ τὸ μὲν δι' ἄγνοιαν καὶ ἀγνοοῦντα ἁμαρτάνειν, οἷον, ὅταν τις ἀγνοῶν, ὅτι κακὸν τὸ τὸν πατέρα ἀπελαύνειν, νυκτὸς ἀγνοήσας τὸν πατέρα ἀπελαύνῃ τῆς οἰκίας. ὁ μὲν γὰρ μὴ εἰδὼς τὸ καθόλου, ἀγνοῶν λέγεται ποιεῖν· ὁ δὲ μὴ εἰδὼς τὸ μερικὸν, δι' ἄγνοιαν· ὁ δ' ἄμφω μὴ γινώσκων, καὶ ἀγνοῶν καὶ δι' ἄγνοιαν λέγεται ἁμαρτάνειν, ὃς καὶ συγγινώσκεται· ἀγνοῶν δὲ καὶ οὐ δι' ἄγνοιαν, ὅταν τις ἀγνοῇ μὲν καθόλου, ὅτι κακὸν τὸ κλέπτειν, κλέπτει δὲ, οὐ διότι ἀγνοεῖ, ἀλλὰ διὰ μοχθηρίαν καὶ πάθος, ὃ οὔτε ἀναγκαῖόν ἐστιν, οὔτε φυσικὸν, καθὼς εἴρηται.

ΚΕΦ. ιγ΄.

Ὅτι οὐ δυνατὸν ἑκόντα ἀδικεῖσθαι.

Δόξειε δ' ἂν μὴ ἱκανῶς διωρίσθαι περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου· ἐπεὶ γὰρ τὸ ἀδικεῖν τῷ ἀδικεῖσθαι ἀντίκειται, διείλομεν δὲ τὸ ἀδικεῖν εἴς τε τὸ ἑκούσιον καὶ ἀκούσιον, διαιρετέον ἂν εἴη τὸ ἀδικεῖσθαι εἰς ἑκούσιον καὶ ἀκούσιον, ὃ καὶ Εὐριπίδῃ δοκεῖ. φησὶ γὰρ εἶναί τι ἀδικεῖσθαι ἑκούσιον, λέγων πως.

Μητέρα κατέκτα τὴν ἐμὴν, βραχὺς λόγος,
Ἑκὼν ἑκοῦσαν, καὶ θέλουσαν οὐχ ἑκών.

δεῖ γάρ, ἐπεὶ ἀντίκειται, ἢ ἅπαν τὸ ἀδικεῖν ἑκούσιον εἶναι, καὶ τὸ ἀδικεῖσθαι πᾶν ἀκούσιον· ἢ ἐπεὶ διῄρηται τὸ ἀδικεῖν, καὶ τὸ μὲν ἑκούσιόν ἐστι, τὸ δὲ ἀκούσιον, καὶ τὸ ἀδικεῖσθαι οὕτω διῃρῆσθαι, ἵνα θατέρῳ θάτερον ἀντικέηται. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον δοκεῖ καὶ ἐπὶ τοῦ δικαιοῦν καὶ δικαιοῦσθαι· ἀλλὰ τὸ μὲν νομίζειν πᾶν ἀδικεῖσθαι ἢ δικαιοῦσθαι, ἑκούσιον εἶναι, ἄτοπον· καὶ γὰρ καὶ ἄκων πολλάκις τις δικαιοῦται, ὅταν ἀδικήσας κολασθῇ· ὁμοίως δὲ καὶ τὸ εἶναί τι ἑκούσιον ἀδικεῖσθαι, οὐδὲ τοῦτο ἐστὶν ἀληθές· ἀεὶ γὰρ ἀκουσίως τις ἀδικεῖται· δικαιοῦται δὲ ποτὲ μὲν ἀκουσίως, ποτὲ δὲ ἑκουσίως. ὁ μὲν γὰρ ἀδικῶν, κολαζόμενος, ἀκουσίως δικαιοῦται· ὁ δὲ ἀδικούμενος ἐκδικούμενος, ἑκουσίως δικαιοῦται.

Ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ δικαιοῦσθαι, τὰ εἰρημένα ἀρκείτω· περὶ δὲ τοῦ ἀδικεῖσθαι, ὅτι οὐ δυνατὸν ἑκούσιον εἶναι, ῥητέον ἔτι σαφέστερον.

Καὶ πρῶτον ἐροῦμεν τοὺς λόγους, ὅθεν δοκεῖ συνάγεσθαι ἑκουσίως τινὰ δύνασθαι ἀδικεῖσθαι. ἐπεὶ γὰρ ἑκουσίως ἐστὶν ἀδικεῖν, τὸ βλάπτειν ἀδίκως τινά, εἰδότα καὶ τὴν βλάβην καὶ τὸν βλαπτόμενον, καὶ μηδὲν ἀγνοοῦντα τῶν περὶ τὸ πρᾶγμα, καὶ ἔτι οἴκοθεν κινούμενον καὶ οὐκ ἔξωθεν βιαζόμενον, εἴη ἂν τὸ ἑκουσίως ἀδικεῖσθαι τὸ βλάπτεσθαι παρὰ τὸ δίκαιον, εἰδότα τὴν βλάβην καὶ τὸν βλάπτοντα. καὶ πάντα τὰ περὶ τὸ πρᾶγμα, καὶ ἀνέχεσθαι, δυνάμενον ἀποσείσασθαι· τοῦτο δὲ ὅτι γίνεται, φανερόν· ὁ γὰρ ἀκρατὴς καὶ ὑφ' ἑτέρου βλάπτεται, εἰδὼς πάντα, καὶ ἀνέχεται, δυνάμενος ἀποσείσασθαι· δυνατὸν ἄρα ἐστὶν ἑκόντα τινὰ ἀδικεῖσθαι· ἔτι δὲ καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ ἀκρατὴς βλάπτει, καὶ ἑκουσίως· ἑκουσίως ἄρα

ἑαυτὸν ἀδικεῖσθαί ἐστι, τὸ ἄδικα πάσχειν· πάσχει δέ τις ἄ-
δικα ἑκών· οἱ γὰρ ἐπιεικέστεροι ἐν ταῖς διανομαῖς, ἐλάττω
τῆς ἀξίας λαμβάνουσι βουλόμενοι. ὅπερ ἄδικον μέν ἐστιν,
ἑκούσιον δέ. ἀδικοῦνται ἄρα ἑκουσίως· ἔστιν ἄρα τι ἀδικεῖσθαι
ἑκούσιον· ἀλλὰ τοὐναντίον ἐστὶν, ἀδύνατον εἶναι ἀδικεῖσθαι τι-
νὰ ἑκουσίως. οὔτε γάρ τις ἀδικεῖται, ὅτε τι πάσχει ἄδικον
παρὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν· τὸ γὰρ πάσχειν τι παρὰ τὴν ἑαυτοῦ
βούλησιν τινὰ, ἐναντίον ἐστὶ τῷ λόγῳ τοῦ ἑκουσίου· ὥστε οὐ δυ-
νατὸν βούλεσθαι τινὰ ἀδικεῖσθαι, οὐδὲ τὸν ἀκρατῆ· καὶ οὗτος
γὰρ ἀγαθὰ βούλεται ἑαυτῷ, καὶ οὐκ ἀνέχεται ἀδικεῖσθαι
ἁπλῶς. ταύτης δὲ τῆς βλάβης ἀνέχεται· οἴεται γὰρ μὴ βλά-
πτεσθαι· καὶ οἴεται μὲν δέον εἶναι πράττειν ἃ ὠφελήσει, πράττει
δὲ τὰ βλάπτοντα, οἰόμενος μὴ βλάπτοντα εἶναι. ὥστε οὐ δυ-
νατόν ἐστιν, ἀδικεῖσθαι τινὰ ἑκόντα. ἀπὸ τούτου δὲ καὶ τὰ ἐκ τοῦ
ἐναντίου ἐπιχειρήματα λύεται. καὶ γὰρ ἀδικεῖ τις, ὅταν βλά-
πτῃ τινὰ ἑκὼν παρὰ τὴν τοῦ βλαπτομένου βούλησιν· ὁμοίως
δὲ καὶ ἀδικεῖται, ὅταν ἄδικα πάσχῃ παρὰ τὴν ἑαυτοῦ βού-
λησιν. τὸ δὲ ἑκόντα ἄδικα πάσχειν, οὐκ ἔστιν ἀδικεῖσθαι· ὥσπερ
γὰρ τὸ ἄδικον ποιεῖν, οὐ πᾶν ἐστὶν ἀδικεῖν, οὐδὲ ὁ ἄδικα ποιῶν
ἄδικος, ὡς ἀνωτέρω δέδεικται, οὕτως οὐδὲ πᾶς ὁ πάσχων
ἄδικα ἀδικεῖται· ἀλλ' ὥσπερ ὁ ἀπατῶν τὸν νοσοῦντα ἰατρὸς,
ἢ ὁ κλέπτων τὴν τοῦ μαινομένου μάχαιραν, ἄδικα μὲν
ποιεῖ, ἄδικος δὲ οὐκ ἔστι, διότι πρὸς σωτηρίαν ὁρᾷ τοῦ νο-
σοῦντος, καὶ οὐ ζημιοῦν, ἀλλὰ κερδαίνειν ποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ ἐν
ταῖς διανομαῖς ἐλάττω λαμβάνων τῆς ἀξίας, οὐκ ἀδικεῖ
ἑαυτὸν, εἰ καὶ ἄδικα πάσχει· οὐ γὰρ ἵνα βλάψῃ ἑαυτὸν ἀνέ-
χεται τῶν ἐλαττόνων ἀξιούμενος, ἀλλ' ἵνα ὠφελήσῃ μᾶλ-

λον, δόξαν μετριότητος ἢ ἐπιεικείας λαβόντα· ἔπειτα εἰ καὶ βλάπτειν ἑαυτὸν ἀνέχεται, οὐκ ἀδικεῖται· οὐ γὰρ παρὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν τὰ ἄδικα πάσχει, τοῦτο γάρ ἐστιν ἀδικεῖσθαι· ὁ γὰρ ἀλλαξάμενος τὰ βελτίω τῶν ἐλαττόνων, ὥσπερ φησὶν Ὅμηρος τὸν Γλαῦκον τῷ Διομήδει δοῦναι,

Χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων,

οὐκ ἀδικεῖται· βουλόμενος γὰρ ἔδωκεν· ὁ δὲ ἀδικούμενος ἀκουσίως βλάπτεται· οὐκ ἄρα δυνατὸν ἀδικεῖσθαί τινα ἑκόντα, βλάπτεσθαι δὲ ἑκόντα δυνατόν.

ΚΕΦ. ιδʹ.

Περὶ τοῦ πότερον ἀδικεῖ μᾶλλον ὁ διανέμων ἀδίκως, ἢ ὁ λαμβάνων.

ΡΗτέον δὲ ἐκεῖνο, πότερον ἀδικεῖ ὁ διανέμων ἀδίκως καὶ μὴ κατὰ ἀνάλογον, ἢ ὁ λαμβάνων τὸ πλέον τῆς ἀξίας τῆς ἑαυτοῦ· φαίνεται δὲ, ὅτι ὁ διανέμων ἀδικεῖ καθ' αὑτὸ, ὁ δὲ λαμβάνων κατὰ συμβεβηκός· ἐκεῖνος γὰρ ἀδικεῖ καθ' αὑτὸ, ὃς ἑκὼν τοῦτο ποιεῖ. ἑκὼν δέ τις ποιεῖ, ὅταν ᾖ παρ' αὐτῷ ἡ τῆς πράξεως ἡ αἰτία καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ποιεῖν. τῆς δὲ διανομῆς ἡ ἀρχὴ παρὰ τῷ διανέμοντι· ὁ ἄρα διανέμων τὸ πλέον ἀδικεῖ καθ' αὑτὸ, ἀλλ' οὐχ ὁ δεχόμενος· οὐ γὰρ ἐπ' αὐτῷ ἐστιν ἡ ἀρχὴ, καθὼς εἴρηται· οὐ γὰρ ὁ ποιῶν τὰ ἄδικα ἀδικεῖν λέγεται, εἰ μὴ κατὰ συμβεβηκὸς, ὥσπερ λέγεται καὶ ἡ χεὶρ τοῦ φονεύειν, ἢ μάχαιρα, ἢ λίθος, παρ' οἷς οὐκ ἔστιν ἀρχὴ τοῦ φόνου, οὐδὲ ἀφ' ἑαυτῶν πράττουσιν· ἄδικα μὲν γὰρ ποιοῦσιν, ἀδικοῦσι δὲ οὐδαμῶς. ὁ δὲ διανέμων ἀδίκως, εἰ μὲν ἀγνοῶν τοὺς νόμους ἔξω τοῦ νομικοῦ δικαίου ἔκρινεν, οὐκ ἀδικεῖ κατὰ τὸν νόμον, οὐδὲ ἄδικος ἡ κρίσις ἐστίν· ἕτερον δὲ τρό-

πον

που ἀδικεῖ, λέγω δὴ κατὰ τὸ φυσικὸν δίκαιον· ἄλλο γὰρ τὸ νομικὸν δίκαιον, καὶ ἄλλο τὸ φυσικόν· οἷον, νόμου ὄντος τὸν ἀριστέα πλέα ἔχειν ἐν ταῖς διανομαῖς, ὁ διανέμων ἀγνοήσας τὸν νόμον, τῶν ἴσων τοῖς ἄλλοις ἠξίωσεν· οὗτος τοίνυν κατὰ μὲν τὸ νομικὸν δίκαιον οὐκ ἠδίκησεν· ἠγνόησε γὰρ τὸν νόμον· ὁ δὲ δι' ἄγνοιαν τὰ ἄδικα πράττων οὐκ ἀδικεῖ· ἐπεὶ δὲ καὶ φυσικὸς νόμος ἐστὶ τοὺς εὐεργέτας ἀντευποιεῖν, καὶ μὴ ἀγνοῶν, ἅτε φυσικὸν ὄντα, παρέβη, κατὰ τοῦτον ἄδικός ἐστιν. εἰ δὲ καὶ τὸν νόμον γινώσκων καὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον, παρέβη, καὶ ἀδίκως ἔκρινε, καὶ τὸ πλέον ἔνειμεν ᾧ μὴ προσῆκεν, οὐ μόνον τὸν λαβόντα πλεονεκτεῖν ἐποίησεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς πλεονεκτεῖ· καὶ γὰρ, εἴτε διὰ φιλίαν, ἢ δι' ἔχθραν, ἢ διὰ δῶρα ἠδίκησε, συμμερίζεται τὸ ἀδίκημα· πλεονεκτεῖ γὰρ καὶ αὐτὸς, ἢ χάριτος πρὸς τὸν φίλον, ἢ τιμωρίας εἰς τὸν ἐχθρὸν, ἢ ἀργυρίου· καὶ διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς κοινωνεῖ τοῦ ἀδικήματος τῷ πλέον λαβόντι· καθάπερ γὰρ εἰ ἀγρόν τις ἀδίκως, ᾧ μὴ προσῆκεν, ἔδωκεν ἀργυρίου, συμμερίσασθαι λέγεται τὸν ἀγρὸν τῷ λαβόντι· καίτοι οὐκ ἀγρὸν ἔλαβεν, ἀλλ' ἀργύριον, οὕτω καὶ ὁ ἐν ταῖς διανομαῖς ἀδικήσας, ἵνα ἢ ἑαυτῷ ἢ φίλῳ χαρίσηται, μετέχει τοῦ πλεονεκτήματος, καὶ συμμερίζεται τὸ ἀδίκημα· καὶ ὁ μὲν λαβὼν πλέον μὲν ἔχει, καὶ ἄδικα ἐποίησεν· οὐκ ἠδίκησε δὲ, εἰ μὴ δώροις, ἢ ἄλλῃ τινὶ πείθοι τὸν διανομέα παρέπεισεν· ὁ δὲ διανομεὺς καὶ τὸ πλέον ἔχει ὃν εἴρηται τρόπον, καὶ ἄδικός ἐστι.

Ὅτι οὐ

ΚΕΦ. ιε'.

Ὅτι οὐ ῥᾴδιον παντὶ ἑκάστοτε ἄδικον ἢ δίκαιον εἶναι.

Τινὲς δὲ τὸ ἀδικεῖν ἢ δίκαιον εἶναι ῥᾴδιον νομίζουσι, καὶ ἅμα τῷ θελῆσαι δυνατὸν εἶναι δίκαιον ἢ ἄδικον γενέσθαι· τοῦτο δὲ οὐχ οὕτως ἔχει. τὸ μὲν γὰρ πρᾶξαι τὰ δίκαια ἢ τὰ ἄδικα, καὶ ἢ δοῦναι ἀργύριον, ἢ πατάξαι τὸν πλησίον, ῥᾴδιόν ἐστι καὶ τοῦ βουλομένου· τὸ δὲ ἢ δικαιοσύνης ἕξιν ἔχειν ἢ ἀδικίας, ὃ χρόνου καὶ ἀσκήσεως δεῖται, δι' ἃς ἕξεις ἢ δίκαιός τις ἢ ἄδικος λέγεται, τοῦτο δὲ οὐκ ἔστιν ἐφ' ἡμῖν, ὥστε ἅμα τῷ βούλεσθαι, καὶ ῥᾴδιον εἶναι κτήσασθαι· ὁμοίως δὲ νομίζουσι καὶ τὴν γνῶσιν τῶν δικαίων, καὶ τῶν ἀδίκων ῥᾳδίαν εἶναι, καὶ τὸ δύνασθαι ταῦτα γινώσκειν, οὐδὲν οἴονται σοφὸν εἶναι· ὅτι περὶ ὧν οἱ νόμοι λέγουσιν, οὐ χαλεπὸν συνιέναι. ταῦτα δὲ εἶναι φασὶ τὰ δίκαια· οὐκ εἰσὶ δέ, εἰ μὴ κατὰ συμβεβηκός· οὐ γὰρ ἁπλῶς οὕτω πραττόμενος ὁ νόμος, δίκαιός ἐστιν ἑκάστοτε καὶ ὡς ἔτυχε, τελούμενος, καὶ παρ' ὧν, ἀλλ' ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ παρ' ὧν δεῖ. τὸ δὲ ταῦτα καθ' ἕκαστον τῶν νόμων εἰδέναι, δυσχερέστερόν ἐστι τοῦ τὰ ὑγιεινὰ εἰδέναι. ἐπεὶ κἀκεῖ, μέλι καὶ οἶνον καὶ ἐλλέβορον, καὶ καῦσιν καὶ τομὴν εἰδέναι ῥᾴδιον· ἀλλὰ πῶς δεῖ τούτων ἕκαστον πρὸς τὴν ὑγίειαν τάξαι, καὶ τίνι προσενεκτέον, καὶ πότε, τοσοῦτον ἔργον, ὅσον ἰατρὸν εἶναι.

Διὰ ταῦτα δὴ καὶ τὸν δίκαιον νομίζουσι δύνασθαι ἀδικεῖν οὐδὲν ἔλαττον τοῦ ἀδίκου, ἀλλὰ καὶ πλέον, διὰ τὸ ἄδικα δύνασθαι πράττειν· δύναιτο γὰρ ἂν καὶ πατάξαι τὸν οὐδὲν ἠδικηκότα καὶ ὑφελέσθαι τὰ ἀλλότρια, καὶ ὁ ἀνδρεῖος ῥίψαι τὴν ἀσπίδα καὶ φυγεῖν· ἀλλ' οὐ τὸ τὰ ἄδικα πράττειν

ἀδικεῖν

ἀδικεῖν ἐστὶν, οὐδὲ τὸ τὰ τοῦ δειλοῦ πράττειν δειλαίνειν ἐστὶ, πλὴν κατὰ συμβεβηκός· ἀλλὰ τὸ μετὰ τῆς ἕξεως ταῦτα πράττειν, τοῦτ' ἐστὶ τὸ δειλαίνειν ἢ ἀδικεῖν· ὅταν τις οὐκ ἐθέλων ἁπλῶς, ἀλλὰ πάθει κινούμενος δειλίας φύγῃ, ἢ τῷ ἕξιν ἔχειν ἀδικίας ἀδικῇ· ὥσπερ καὶ τὸ ἰατρεύειν, καὶ τὸ ὑγιάζειν, οὐ τὸ τέμνειν, ἢ φαρμακεύειν, ἢ μὴ φαρμακεύειν ἐστὶν, ἀλλὰ τὸ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, ταῦτα ποιεῖν, ἕξιν ἰατρικῆς ἔχοντα. τὸ μὲν οὖν ἐπανορθωτικὸν, καὶ διανεμητικὸν δίκαιον, περὶ ὧν εἰπεῖν προὔκειτο, τίνα ἐστὶ καθ' αὑτὰ, καὶ ὅπως ἔχει, διωρισάμεθα.

Νῦν δὲ ῥητέον ἐστὶ, πῶς ἔχει τὸ δίκαιον πρὸς τὸ ἐπιεικὲς, καὶ ἡ δικαιοσύνη πρὸς τὴν ἐπιείκειαν· ἐκεῖνο μόνον τῷ περὶ τοῦ δικαίου λόγῳ προσθέντες, ὅτι τὸ διανεμητικὸν, καὶ διορθωτικὸν δίκαιον ἐν ἐκείνοις ἐστὶν, ἃ μετέχουσι τῶν ἁπλῶς ἀγαθῶν· οἷον πλούτου ἢ δόξης, ἐν οἷς ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις εὑρίσκεται· ἐν γὰρ δόξῃ καὶ ὑπερβάλλειν δυνατὸν τὸ δέον καὶ ἐλλείπειν· ὁμοίως καὶ ἐν πλούτῳ. ἐπὶ γὰρ τῶν οὕτως ἐχόντων ἡ ἰσότης καὶ ἡ ἀναλογία ζητεῖται. καὶ τοῖς μετέχουσι τούτων, τοῦ διανεμητικοῦ δικαίου χρεία καὶ τοῦ διορθωτικοῦ. ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς θεοῖς οὐκ ἔχει χώραν ἡ ἀνισότης, οὐδὲ ὑπερβολή ἐστιν ἐν ἐκείνοις, οὐδὲ ἔλλειψις. ὅθεν οὐδὲ χρεία τῆς τοιαύτης δικαιοσύνης. ἀλλ' οὐδὲ ἐν τοῖς φαύλοις παντάπασι τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὑπὸ τρυφῆς καὶ τῆς ἄλλης μοχθηρίας διεφθαρμένοις· τοῖς γὰρ ὑγιάζεσθαι μέλλουσιν ἀνάγκη τι μόριον ὑγιὲς ἔχειν, ἵν' ἐκεῖθεν ὁ ἰατρὸς ἐπανακαλέσηται τὴν ὑγίειαν· οἱ δὲ παντάπασι διαφθαρέντες οὐ δύνανται θεραπευθῆναι· ὅθεν οὐδ' ἐν αὐτοῖς ἔχει χώραν τὸ δί-

καιον· ἐν ἐκείνοις δ' ἔστι τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι βούλονται τὰ δίκαια καὶ ποιοῦσι κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν, καὶ αὖθις ἁμαρτάνουσιν ὅσον ἀνθρώποις προσῆκε.

ΚΕΦ. ιϛ'.

Περὶ ἐπιεικείας, καὶ τοῦ ἐπιεικοῦς.

ΠΕρὶ δὲ ἐπιεικείας, καὶ τοῦ ἐπιεικοῦς, πῶς ἔχει ἡ μὲν ἐπιείκεια πρὸς δικαιοσύνην, τὸ δ' ἐπιεικὲς πρὸς τὸ δίκαιον, ἀκόλουθόν ἐστιν εἰπεῖν. καὶ γὰρ οὔτε πάντα ταυτά ἐστιν, οὔτε ἕτερα τῷ γένει. καθόσον μὲν γὰρ τὸ ἐπιεικὲς ἐπαινεῖται μᾶλλον τοῦ δικαίου, καὶ ὁ ἐπιεικὴς ἀνὴρ τοῦ δικαίου βελτίων δοκεῖ, ἔτι δὲ καὶ ἐπὶ τὰ ἄλλα μεταφέρομεν, ὅταν ἐπαινεῖν δέῃ τινὰ τῶν ἀρετῶν, καὶ γὰρ ἐπιεικεστέραν τήνδε ἐκείνης λέγομεν, τὸ βέλτιον δηλοῦντες οὐ τὸ δικαιότερον, κατὰ τοῦτο ἄλλη τις δοκεῖ εἶναι παρὰ τὴν δικαιοσύνην ἡ ἐπιείκεια. πάλιν δὲ τῷ λόγῳ ἀκολουθοῦσι φαίνεται ἄτοπον, εἰ τὸ ἐπιεικὲς ἄλλο παρὰ τὸ δίκαιον ὂν, ἐπαινετόν ἐστιν. εἰ γὰρ ἐπαινετόν, δίκαιόν ἐστι· πᾶν γὰρ ἐπαινετὸν δίκαιον, καὶ ἡ δικαιοσύνη τελεία ἐστὶν ἀρετὴ, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω δέδεικται· εἰ δὲ οὐκ ἔστι δίκαιον, οὐδὲ ἐπαινετόν. ἢ εἰ τὸ ἐπιεικὲς ἐπαινετὸν, τὸ δίκαιον οὐκ ἔστιν ἐπαινετόν· ἡ μὲν οὖν ἀπορία σχεδὸν διὰ ταῦτα συμβαίνει. ἔχει δὲ καὶ ἀμφότερα ὀρθῶς, τό, τε ἓν εἶναι τὸ δίκαιον, καὶ τὸ διαφέρειν, καὶ οὐδὲν ἀλλήλοις ἐναντιοῦνται. τὸ γὰρ ἐπιεικὲς καὶ δίκαιόν ἐστι, καὶ δικαίου τινὸς βέλτιον, καὶ οὐχ ὡς ἑτερογενὲς τοῦ δικαίου βέλτιόν ἐστιν αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς μέρος ἄλλου μορίου ὁμογενοῦς· καὶ σπουδαίου ὄντος καὶ αὐτοῦ καὶ δικαίου, τὸ ἐπιεικὲς δίκαιον σπουδαιότερόν ἐστι. ταύτην δὲ τὴν ἀπορίαν

ἀπορίαν εἰσήγαγεν, ὅτι τὸ ἐπιεικὲς δίκαιον μέν ἐστιν, οὐ κατὰ νόμον δέ, οὐ γὰρ περιέχεται ὑπὸ νόμου, ἀλλ' ἔστιν ἐπανόρθωμα δικαίου νομίμου. τὸ δὲ αἴτιον τῆς διορθώσεως, ὅτι ὁ μὲν νόμος ἅπας καθόλου διορίζεται· ἐπ' ἐνίοις δὲ τῶν καθέκαστα οὐ δυνατὸν ἐφαρμόζειν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, διὰ τὸ τὸν μὲν νόμον ὡρισμένον εἶναι, καὶ εἰς ὡρισμένον τι σκοπεῖν, τὰ δὲ καθέκαστα ἀόριστα, καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντα· οἷον, ὁ νόμος κελεύει καθόλου πάντα τὸν ἐπὶ τὸ τεῖχος ἀνελθόντα ξένον ἀποθνήσκειν· ἀνελθὼν δέ τις ἠρίστευσεν· εἰ τοίνυν ἐφαρμόσομεν τὸν νόμον τῷ ἀριστεῖ, καὶ ἀποκτείνομεν παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, καὶ τὸ δίκαιον ποιήσομεν. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ ἄλλων πολλῶν ἔχει. τούτου δὲ τὸ ἁμάρτημα οὐκ ἔστιν ἐν τῷ νόμῳ, οὐδὲ ἐν τῷ νομοθέτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν πραγμάτων φύσει. ὁ γὰρ νόμος, ἐπεὶ ἀδύνατον τὰ κατὰ μέρος πάντα περιλαβεῖν ἀόριστα ὄντα, τὸ ὡς ἐπὶ πλέον λαμβάνει, καὶ πρὸς τοῦτο βλέπων νομοθετεῖ· καὶ οὐκ ἀγνοῶν τὸ ἁμάρτημα ὁ νομοθέτης ἀπροσδιόριστον ἀφῆκε τὸν νόμον, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ δυνατὸν εἶναι τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν διορισμῷ καθυποβληθῆναι ἄλλοτε ἄλλως ἐχόντων. ἀόριστος γάρ ἐστιν ἡ τῶν πρακτῶν ὕλη, καὶ πολλὰς ἔχει τὰς μεταβολάς. διὰ τοῦτο τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμβαινόντων οἱ νομοθέται στοχάζονται. τὸ γὰρ ξένον ἐπὶ τὸ τεῖχος ἀνιόντα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πολέμου τὴν πόλιν ὠφελῆσαι, ἐπ' ἐλάχιστα συμβαίνει· πλέον δὲ ἐνδέχεται κατὰ τῆς πόλεως ἀνέρχεσθαι. ἐπεὶ τοίνυν ἀναγκαῖον εἰδέναι πῶς δεῖ τοὺς τοιούτους νόμους τηρεῖν, καὶ ὅτε, καὶ ἐπὶ τίσιν, ἔδει τινὰ ἕξιν εἶναι καθ' ἣν δυνησόμεθα τὰ τοιαῦτα ἐπανορθοῦν ἁμαρτή-

ματα· αὕτη δέ ἐστιν ἡ ἐπιείκεια, καθ' ἣν τὸ ἐλλεῖπον ἀναπληροῦται τοῦ νόμου, καὶ τὸ ἁμάρτημα ἐπανορθοῦται, καὶ τὸν προσδιορισμὸν, ὃν ἐκεῖνος παρέλιπε, διὰ τὸ πάντα τὰ κατὰ μέρος οὐκ εἰδέναι, προστίθεται· ἐρεῖ γὰρ ὁ ἐπιεικὴς, πάντα τὸν ἀνιόντα ξένον ἀποθνήσκειν, εἴγε ἐμβουλεύσων ἀνῆλθεν· εἰ δὲ ἠλευθέρωσεν, οὐ μόνον σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ γερῶν ἀξιωθήτω. ταῦτα δὲ καὶ αὐτὸς ἂν εἶπεν ὁ νομοθέτης, εἴγε παρῆν· καὶ εἰ ᾔδει, ἐνομοθέτησεν ἄν. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς ὁμοίως νόμους ὁ ἐπιεικὴς ἐπανορθώσεται. διὰ τοῦτο ἡ ἐπιείκεια δίκαιον μέν ἐστι βέλτιόν τινος δικαίου· οὐ τοῦ καθόλου δικαίου, ἀλλὰ τοῦ νομικοῦ τοῦ διὰ τὸ καθόλου ἁμαρτάνοντος· καὶ ἔστιν αὕτη ἡ φύσις ἡ τοῦ ἐπιεικοῦς ἐπανόρθωμα τοῦ νόμου, καθόσον ἁμαρτάνει καὶ ἐλλειπής ἐστι διὰ τὸ καθόλου· τοῦτο γὰρ αἴτιον καὶ τοῦ μὴ πάντα τὰ δικαίως γινόμενα κατὰ νόμον εἶναι, ὅτι καθόλου καὶ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ νόμοι· καὶ διὰ τοῦτο ψηφισμάτων ἐδέησεν, ἃ ποιοῦσιν οἱ πολιτευόμενοι ἐν τοῖς κατὰ μέρος πράγμασιν, ἄλλοτε ἄλλως καὶ αὐτοῖς ἔχουσι· τῶν δὲ ἀορίστων ἀόριστος καὶ ὁ κανών ἐστιν. ὥσπερ καὶ τῆς Λεσβίας οἰκοδομῆς ὁ μολίβδινος κανὼν, ὃς μετακινεῖται πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ λίθου· τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον καὶ τὰ ψηφίσματα πρὸς τὰ πράγματα μεταβάλλονται.

Τί μὲν οὖν ἐστι τὸ ἐπιεικὲς καὶ ἡ ἐπιείκεια, καὶ ὅτι δίκαιον, καὶ πῶς ἔχει πρὸς τὸ καθόλου δίκαιον, καὶ τίνος βέλτιον δικαίου, εἴρηται· δῆλος δὲ ἀπὸ τούτων καὶ ὁ ἐπιεικὴς τίς ἐστιν· ἔστι γὰρ ὁ τῶν εἰρημένων προαιρετικὸς καὶ πρακτικός· καὶ ὁ μὴ ἀκριβοδίκαιος ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἀλλὰ ἐλαττωτικὸς,

καὶ πῶς ἔχων τὸν νόμον βοηθόν· καὶ ἡ ἕξις αὕτη ἐπιείκεια, δικαιοσύνη τις οὖσα, καὶ οὐκ ἄλλη τις παρὰ ταύτην καὶ διάφορος ἕξις.

ΚΕΦ. ιζ.

Ὅτι οὐ δυνατὸν ἀδικεῖσθαι ἑαυτόν.

Ῥητέον δὲ περὶ τοῦ ἀδικεῖσθαι τελεώτερον, εἰ δύναταί ποτε ἑκούσιον εἶναι. ἐπεὶ γίνεται ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀδικία, ἡ μὲν καθολική τίς ἐστι καὶ τελεία ἀρετή, καθὼς δέδεικται, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ἀδικία κακία, ἡ δὲ μερική· φανερὸν ὅτι οὔτε κατὰ τὴν καθόλου, οὔτε κατὰ τὴν μερικὴν ἀδικίαν δυνατόν τινα ἑαυτὸν ἀδικεῖν· δοκεῖ δὲ δυνατὸν εἶναι. διὰ ταῦτα οὖν· νόμου μὴ κελεύοντος ἑαυτόν τινα ἀποκτείνειν, παράνομόν ἐστι τὸ ἑαυτόν τινα ἀποκτείνειν· ὃ γὰρ μὴ κελεύει ὁ νόμος, ἀπαγορεύει. τὸ δὲ παράνομον ἄδικον, καὶ ἀδικεῖ ὁ ἑαυτὸν ἀποκτείνας· ὁ δὲ ἀδικῶν, τινὰ ἀδικεῖ· δῆλον δὴ ὅτι ἑαυτὸν ἀδικεῖ· τοῦτο δὲ καὶ ἑκουσίως ἐποίησεν· ἑκουσίως ἄρα ἀδικεῖται. ἔτι δὲ καὶ ὁ παρὰ τὸν νόμον βλάπτων τινά, καὶ μὴ ἀμυνόμενος, καὶ ἀντιβλάπτων, ἀλλὰ πρῶτος κατάρχων τῆς βλάβης, ἑκὼν ἀδικεῖ, ὅταν καὶ γινώσκῃ τὴν βλάβην καὶ τὸν βλαπτόμενον, καὶ τἄλλα τὰ περὶ τὸ πρᾶγμα· ὁ δὲ δι' ὀργὴν ἑαυτὸν ἀποσφάξας, οὔτε ἀμύνεται ἑαυτόν, καὶ γινώσκει καὶ ἑαυτὸν καὶ τὴν βλάβην, καὶ πάντα τὰ περὶ τὸ πρᾶγμα· ἑκὼν ἄρα ἀδικεῖ· εἰ δὲ ἑκὼν ἀδικεῖ, καὶ ἑκὼν ἀδικεῖται. διὰ ταῦτα μὲν οὖν δοκεῖ δυνατὸν εἶναι ἑκουσίως ἀδικεῖσθαί τινα κατὰ τὴν καθόλου ἀδικίαν, ἥ τις ἐστὶν ἐναντία τῇ καθόλου δικαιοσύνῃ, ἥ τις χρῆσίς ἐστι πάσης ἀρετῆς. τὸ γὰρ δι' ὀργὴν ἑαυτὸν ἀποσφάττειν ἐναντίον ἐστὶ παρὰ

κατὰ τὴν πραότητα νόμῳ. τοῦτο δὲ ὅτι ἀδύνατόν ἐστιν, ἀπὸ τῶν προειρημένων ἐδείχθη. ὁ γὰρ ὁρισμὸς τοῦ ἀδικεῖσθαι ἐναντίος ἐστὶ τῷ τοῦ ἑκουσίου λόγῳ.

Ὁ δὲ ἐναντίος λόγος, καθότι μὲν ἑκουσίως ἀδικεῖν φησὶ τὸν ἀποσφάξαντα ἑαυτὸν, ἀληθεύει· καθότι δέ φησιν αὐτὸν ἑαυτὸν ἀδικεῖν, ψεύδεται· οὐ γὰρ αὐτὸς ἀδικεῖται, οὐ γὰρ παρὰ τὴν βούλησιν αὐτοῦ τὸ κακὸν, ἀλλὰ ἡ πόλις ἣ ζημιοῦται στρατηγὸν, ἢ στρατιώτην, ἢ οἰκοδόμον, ἢ πολίτην ἁπλῶς, καὶ παρὰ τὴν αὐτῆς βούλησιν.

Διὰ τοῦτο καὶ ὡς ἠδικημένη δίκας ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ, ἀμυνομένη αὐτὸν δι' ὧν ἔξεστιν· οὐ γὰρ ἐᾷ θάπτειν τὸ σῶμα.

Κατὰ μὲν οὖν τὴν καθόλου ἀδικίαν, ὅτι οὐχ ἑκούσιον τὸ ἀδικεῖσθαι, δέδεικται· κατὰ δὲ τὴν μερικὴν, ἥτις ἐστὶν ἡ πλεονεξία, πῶς δυνατὸν ἑαυτόν τινα ἀδικεῖν; εἰ γὰρ τὸ ἀδικεῖν κατὰ ταύτην τὴν ἀδικίαν οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἢ τὸ πλέον ἔχειν θατέρου, ἕξει αὐτὸς ἑαυτοῦ πλέον ὁ ἑαυτὸν ἀδικῶν· εἰ δὲ πλέον ἑαυτοῦ, καὶ ἔλαττον, καὶ εἴη ἂν τὸ αὐτὸ καὶ προσθήκη αὐτῷ καὶ ἀφαίρεσις· ὅπερ ἀδύνατον. ἀνάγκη γὰρ τὸ τοιοῦτον δίκαιον τὸ ἐλάχιστον ἐν δυσὶν εἶναι· οὕτω γὰρ δυνατὸν καὶ ἀφαίρεσιν καὶ προσθήκην γίνεσθαι, τὸ ἀδικεῖσθαι καὶ ἀδικεῖν.

Ἔτι δὲ ἀνάγκη τὸν ἀδικοῦντα τοῦ ἀδικουμένου πρότερον τὴν βλάβην ποιεῖν, καὶ ἑκουσίως τὸ ἐκ προαιρέσεως βλάπτειν· ὁ γὰρ, διότι ἔπαθε, τὸ αὐτὸ ἀντιποιῶν, οὐ δοκεῖ ἀδικεῖν. τὸν δὲ ἑαυτὸν ἀδικοῦντα ἀνάγκη κατὰ ταυτὸν τὸ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι· διὰ τὸ τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ ἀδικοῦντα καὶ ἀδικούμενον, καὶ ἅμα καὶ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι. δεῖ

ἄρα

ἄρα ἐν πλείοσιν εἶναι ταύτην τὴν ἀδικίαν· οὐκ ἄρα δυνατὸν αὐτόν τινα ἑαυτὸν ἀδικεῖν. πρὸς δὲ τούτοις, ὁ ἀδικῶν οὐδὲν ἄλλό ἐστιν, ἢ ὁ ποιῶν τὰ κατὰ μέρος ἀδικήματα· καὶ χωρὶς τῶν καθέκαστα οὐ δύναταί τις ἀδικεῖν, οὐδ' ὅλως ἄλλό τι ποιεῖν. τὰ δὲ κατὰ μέρος, κλοπὴ, ὕβρεις, πληγαὶ, τοιχωρυγία· οὐδεὶς δὲ ἢ κλέπτει τὰ ἑαυτοῦ, ἢ τὸν ἑαυτοῦ τοῖχον διορύττει, ἢ ἑαυτὸν ὑβρίζει, ἢ πλήττει. ὅλως δὲ ἐλέγχεται ψεῦδος εἶναι τὸ ἑαυτόν τινα ἀδικεῖν καὶ ἑκουσίως ἀδικεῖσθαι, διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ ἀδικεῖσθαι, ὅ ἐστι τὸ ἄδικα πάσχειν παρὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν.

ΚΕΦ. ιη'.

Ὅτι χεῖρον κακὸν τὸ ἀδικεῖν τοῦ ἀδικεῖσθαι.

Φανερὸν δὲ, ὅτι ἄμφω μὲν φαῦλα καὶ τὸ ἀδικεῖσθαι καὶ τὸ ἀδικεῖν· καὶ γὰρ ἄμφω τοῦ μέσου ἔξω πίπτουσι· καὶ τὸ μὲν ἀδικεῖν πλέον ἐστὶ, τὸ δὲ ἀδικεῖσθαι ἔλαττον, τὸ δὲ δικαιοπραγεῖν ἴσον καὶ μέσον· ὥσπερ τὸ ὑγιεινὸν ἐν ἰατρικῇ, καὶ τὸ εὐεκτικὸν ἐν γυμναστικῇ· ἄμφω μὲν οὖν φαῦλα· χεῖρον δὲ ἐστὶ τὸ ἀδικεῖν. τὸ μὲν γὰρ ἀδικεῖν καὶ κακόν ἐστι, καὶ ψέγεται· καὶ κακὸν ἢ κατὰ τελείαν κακίαν, ἤτοι τὴν καθόλου ἀδικίαν, ἢ τὴν μερικήν. καὶ ἢ ἑκουσίως καὶ μετὰ προαιρέσεως, ὅ ἐστι τὸ τελείως ἀδικεῖν· ἢ ἑκουσίως μὲν, οὐ μετὰ προαιρέσεως δὲ, ὅπερ ἐγγύς ἐστι τοῦ ἀδικεῖν, καὶ οὐ τέλειον· οὐ γὰρ ἅπαν ἑκούσιον βλαβερὸν τοῦ πλησίον, καὶ ἄδικον. τὸ δὲ ἀδικεῖσθαι κακὸν μέν ἐστιν, οὐ ψέγεται δὲ, ὅτι μὴ διὰ πονηρείαν, ἢ ἄλλην τινὰ κακίαν, ἀδικεῖταί τις. καθ' αὑτὸ μὲν οὖν τὸ ἀδικεῖσθαι ἧττον κακόν ἐστι τοῦ ἀδικεῖν, κατὰ συμβε-

βηκὸς

βηκὸς δὲ, οὐδὲν κωλύει καὶ χεῖρον εἶναι, διότι συνέβη πολλάκις τὸ ἀδικεῖσθαι μείζονος βλάβης αἴτιον γενέσθαι, ἢ τὸ ἀδικεῖν· ὥσπερ εἴ τις διὰ τὸ ἀδικεῖσθαι ὀργισθεὶς, πῦρ ἀνῆψε τῇ τοῦ ἀδικοῦντος οἰκίᾳ, ἐκεῖθεν δὲ συνέβη πᾶσαν ἐμπρησθῆναι τὴν πόλιν. ὅμως δὲ καὶ οὕτω μεῖζον κακὸν τὸ ἀδικεῖν· οὐδὲν γὰρ αὐτὸ ἑαυτοῦ χεῖρον διὰ τὰ συμβεβηκότα· ἐπεὶ οὐδὲ πλευρῖτις ἔλαττον κακόν ἐστι τοῦ προσπταίσματος, διότι συνέβη τινὰ προσπταίσαντα ὑπὸ τῶν πολεμίων ληφθῆναι καὶ ἀποθανεῖν.

Τὸ μὲν οὖν κυρίως δίκαιον καὶ ἄδικον, καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀδικία, τὰ εἰρημένα ἐστί· λέγεται δὲ καὶ ἄλλο οὐ κυρίως, ἀλλὰ κατὰ μεταφορὰν καὶ ὁμοιότητα τοῦ δικαίου, ὅπερ ἔχει τις πρὸς τὰ ἑαυτοῦ, ὥσπερ ὁ δεσπότης πρὸς τὸν δοῦλον, καὶ ὁ πατὴρ πρὸς τὸν υἱόν· καθ' ὃ καὶ ἡ ψυχὴ πρὸς τὰ ἑαυτῆς μέρη δικαία λέγεται, ἢ ἄδικος· καὶ τὸ λογικὸν τοῦ ἀλόγου διέστηκε, καὶ τὸ μὲν λογικὸν ἄρχει καὶ τάττει, τὸ δὲ ἄλογον ἄρχεται καὶ τάττεται. πρὸς ὃ δή τινες βλέποντες νομίζουσιν ἀδικεῖν τινα ἑαυτὸν καὶ δικαιοῦν· ὅτι ποτὲ μὲν ὁ λόγος ἀκολουθεῖ τῷ ἀλόγῳ, ποτὲ δὲ ἀντίκειται, ὅταν τις ποιῇ παρὰ τὰς ἑαυτοῦ ὀρέξεις· καὶ ἔχουσιν, ὥσπερ ἄρχον πρὸς ἀρχόμενον καὶ δίκαιόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς, ὅπερ ἐν ἀρχομένῳ καὶ ἄρχοντι· περὶ μὲν οὖν δικαιοσύνης, καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

ΑΡΙ-

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Ζ.

ΚΕΦ. α΄.

Ὅτι λοιπὸν περὶ τοῦ ὀρθοῦ διορίσασθαι λόγου τίς ἐστιν.

Ἐπεὶ δὲ ἐν τοῖς προειρημένοις περὶ τῶν ἀρετῶν λόγοις ἐκεῖνο κεφάλαιον ἐποιούμεθα, ὅτι τὸ μέσον ἐστὶν ἐν παντὶ πάθει καὶ πάσῃ πράξει τὸ ἐπαινετὸν καὶ τὸ ἄριστον, καὶ τοῦτο δέον αἱρεῖσθαι, μὴ τὴν ὑπερβολὴν ἢ τὴν ἔλλειψιν· μέσον δὲ εἶναι ἐλέγομεν, ὅπερ ὁ ὀρθὸς λόγος κελεύει· ῥητέον ἂν εἴη, τίς ὁ ὀρθὸς λόγος, καὶ τίς ὁ ὅρος αὐτοῦ.

Ἐν πάσαις γὰρ ταῖς εἰρημέναις ἕξεσι, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων πράξεων ἢ ἕξεων, ἐστί τις σκοπὸς, πρὸς ὃν ἀποβλέπων ὁ τὸν λόγον ἔχων, καὶ ὑπ' αὐτοῦ ταττόμενος, αὐξάνει μὲν τὰ ἐλάττω τοῦ δέοντος, συστέλλει δὲ τὰ ὑπὲρ τὸ δέον, εἴτε πάθη εἶεν, εἴτε πράξεις, εἴτε ἄλλό τι τῶν δυνατῶν καὶ ἐπιτείνεσθαι καὶ ἀνίεσθαι. καὶ ἔστι τις κανὼν καὶ ὅρος, δι' οὗ τὸ μέσον γινώσκεται, ὃ λέγομεν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον γίνεσθαι, καὶ μεταξὺ εἶναι τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως. ἀνάγκη τοίνυν τοὺς μέλλοντας γινώσκειν περὶ τοῦ μέσου, τὸν ὅρον αὐτοῦ γινώσκειν καὶ τὸν κανόνα· τοῦτο δὲ ὁ ὀρθός ἐστι λόγος.

Τὸ δὲ οὕτως ἁπλῶς εἰπεῖν, μέσον ἐστὶ τὸ κατὰ τὸν ὀρθὸν γι-

νόμενον λόγον, ἀληθὲς μέν, οὐδὲν δὲ σαφές. ἄδηλον γὰρ ἔτι τὸ μέσον τοῖς μὴ τὸν ὀρθὸν γινώσκουσι λόγον· καὶ γὰρ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πράξεσι καὶ σπουδαῖς, ἐν αἷς ἐστιν ἐπιστήμη, ἀληθὲς μὲν εἰπεῖν, ὅτι οὔτε πλείω τοῦ δέοντος, οὔτε ἐλάττω οὐ δεῖ πονεῖν, ἀλλὰ τὰ μέσα, καὶ ὡς ὁ ὀρθὸς λόγος· οὐ δυνατὸν δὲ ἀπὸ τούτου μόνου τὸ δέον μαθεῖν. οὐδὲ γὰρ τὰ ἰατρικὰ τὰ ὑγιεινὰ γνώσεταί τις, τὰ οἷα δεῖ προσάγειν τῷ νοσοῦντι, εἰ μόνον ἀκούσεται ὅτι ὑγιεινά ἐστι τὰ ἰατρικά, ἅπερ ἂν ἡ ἰατρική, καὶ ὁ ταύτην ἔχων ἰατρὸς κελεύοι ποιεῖν. καὶ γὰρ ἀληθὴς μὲν ὁ λόγος, ἄδηλον δὲ τὸ ζητούμενον οὐδὲν ἧττον.

Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ περὶ τῶν μέσων τῆς ψυχῆς οὐκ ἀληθῆ λόγον μόνον εἰπεῖν ἀναγκαῖον, ἀλλὰ τὸ δηλωτικόν. τοῦτο δέ ἐστι τὸ περὶ τοῦ ὀρθοῦ διορίσασθαι λόγου, τίς τέ ἐστι, καὶ τίς ὁ ὅρος αὐτοῦ· λέγωμεν τοίνυν περὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἄνωθεν ἀρξάμενοι.

ΚΕΦ. β΄.

Διαίρεσις τοῦ λογικοῦ τῆς ψυχῆς, καὶ τίνα ἐν ἡμῖν τὰ κύρια τῆς πράξεως.

ΕΝ τοῖς προειρημένοις διελόντες τὰς τῆς ψυχῆς ἀρετάς, τὰς μὲν ἠθικὰς ἐλέγομεν εἶναι, ὅσαι τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς μέρους, τὰς δὲ διανοητικάς, ὅσαι τῆς διανοίας εἰσί. περὶ μὲν οὖν τῶν ἠθικῶν διεληλύθαμεν· περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ἤδη λέγωμεν· ἐν αὐταῖς γὰρ τὸν ὀρθὸν εὑρήσομεν λόγον ἐκεῖνο πρῶτον εἰπόντες περὶ τῆς ψυχῆς.

Πρότερον μὲν οὖν δύο μέρη τῆς ψυχῆς εἴπομεν εἶναι, τό, τε λόγον ἔχον, καὶ τὸ ἄλογον.

Νῦν δὲ τὸ λόγον ἔχον διαιροῦντες, λέγομεν δύο εἶναι τὰ λόγον ἔχοντα· ἓν μὲν, δι' οὗ τὰ ἀναγκαῖα γινώσκομεν καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντα, καὶ ἃ μὴ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν· ἄλλο δὲ, δι' οὗ τὰ ἐνδεχόμενα γινώσκομεν, καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντα.

Καὶ γὰρ ἐπεὶ τὰ γνωστὰ διάφορά εἰσι καὶ τῷ εἴδει ἕτερα, καὶ τὰς γνώσεις ἕπεται διαφόρους εἶναι τῷ εἴδει. τὴν γὰρ γνῶσιν ὁμοίαν εἶναι τῷ γινωσκομένῳ, καὶ ἀναγκαίαν μὲν τὴν τοῦ ἀναγκαίου, ἐνδεχομένην δὲ τὴν τοῦ ἐνδεχομένου, πᾶσα ἀνάγκη· καὶ γὰρ ἐνδεχομένη γνῶσίς ἐστιν, ἥτις οὐκ ἀεὶ ἀληθεύει. ψεύδεται δὲ ἡ γνῶσις, ὅταν τὸ γινωσκόμενον μὴ οὕτως ἔχῃ ὥσπερ γινώσκεται· τὸ δὲ μὴ οὕτως ἔχειν ὥσπερ εἶχε, τῶν ἐνδεχομένων ἐστὶ καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἐχόντων. τῶν ἐνδεχομένων ἄρα ἡ γνῶσις ἐνδεχομένη ἐστί. διὰ ταῦτα δὴ καὶ τῶν ἀναγκαίων ἀναγκαία ἡ γνῶσις. πᾶσα γὰρ γνῶσις καθ' ὁμοιότητα καὶ κατ' οἰκειότητα γίνεται· καὶ γὰρ ἐφαρμογή τις ἐστὶ καὶ ἐπαφὴ τοῦ γινωσκομένου καὶ τοῦ γινώσκοντος.

Ἐπεὶ τοίνυν διττὴ ἡ γνῶσις, ἡ μὲν ἀναγκαία, ἡ δὲ ἐνδεχομένη, καλείσθω ἡ μὲν ἀναγκαία ἐπιστημονικὴ, ἡ δὲ ἐνδεχομένη λογιστικὴ, ἢ βουλευτική. τὸ γὰρ βουλεύεσθαι καὶ λογίζεσθαι, ταυτόν. ἔστι γὰρ ἡ βούλευσις περὶ τὰ ἐνδεχόμενα. οὐδεὶς γὰρ βουλεύεται περὶ τῶν μὴ ἐνδεχομένων ἄλλως ἔχειν· ἀνάγκη γὰρ ὁμοίως ἔχειν, καὶ οὐδὲν ἡ βουλὴ κινήσει οὐδὲ μεταβαλεῖ. ἐπεὶ τοίνυν περὶ τὰ ἐνδεχόμενα τὸ βουλευτικόν, περὶ δὲ τὰ ἐνδεχόμενα αὐτό φαμεν εἶναι τὸ λογιστικόν, ταυτὸν ἂν εἴη τὸ λογιστικὸν καὶ βουλευτικόν. ἔστιν

ἄρα τὸ βουλευτικόν, τὸ ἕτερον μέρος τοῦ λογιστικοῦ.

Ἐπεὶ δὲ περὶ τῶν διανοητικῶν ἀρετῶν ὁ λόγος ἡμῖν, τουτέστι τῶν οὐσῶν ἐν τῇ διανοίᾳ τῷ λογιστικῷ· τὰ δὲ μέρη τοῦ λογικοῦ, τὸ ἐπιστημονικόν ἐστι καὶ βουλευτικόν· ἐν αὐτοῖς τοῖς μέρεσι τοῦ λογικοῦ ζητητέον ἡμῖν τὰς διανοητικὰς ἀρετάς. ληπτέον ἄρα ἑκατέρου τούτων τίς ἡ βελτίστη ἕξις· αὕτη γὰρ ἀρετὴ ἑκατέρου· ἐπεὶ δὲ ἡ ἀρετὴ ἐν τοῖς οἰκείοις ἔργοις θεωρεῖται, ζητητέον τίνα τὰ ἔργα τὰ προσήκοντα τῷ ἐπιστημονικῷ καὶ βουλευτικῷ.

Τρία τοίνυν ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ τὰ κύρια πράξεως καὶ ἀληθείας. ἀληθείας μὲν κύρια, νοῦς καὶ αἴσθησις, ὅτι ἑκάτερον γνῶσίς ἐστιν· ἡ δὲ γνῶσις τέλος ἔχει τὴν ἀλήθειαν. πράξεως δέ, ἡ ὄρεξις· ἐν αὐτῇ γάρ ἐστι πᾶσα πράξεως ἀρχή, καὶ παντὸς ἔργου αὕτη αἰτία· ὁ μὲν γὰρ νοῦς γινώσκει ὅτι τόδε τι δέον ποιῆσαι· ἡ δὲ εἰς τὴν πρᾶξιν κίνησις ἀπὸ τῆς ὀρέξεως γίνεται· ἡ δὲ αἴσθησις οὐδεμιᾶς ἐστὶν ἀρχὴ πράξεως. δῆλον δὲ ἀπὸ τῶν ἀλόγων· καὶ γὰρ αἴσθησιν ἔχοντα οὐ δύνανται πρᾶξιν ἔχειν· πρᾶξις γάρ ἐστιν ἡ μετὰ βουλεύσεως ἐνέργεια. ὥστε ἡ μὲν αἴσθησις οὐδεμιᾶς αἰτία πράξεως, ὁ δὲ νοῦς καὶ ἡ ὄρεξις πασῶν πράξεών εἰσιν ἀρχή, ὁ μὲν τὰ δέοντα διδάσκων, ἡ δὲ ἐπὶ τὸ πράττειν κινοῦσα.

Ὃ δὲ ἔχει λόγον ἐν τῇ διανοίᾳ κατάφασις καὶ ἀπόφασις, τοῦτον ἔχει ἐν τῇ ὀρέξει δίωξις καὶ φυγή· ὥστε ἐπεὶ ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ ἕξις ἐστὶ προαιρετική, ἡ δὲ προαίρεσις ὄρεξις βουλευτική (προαίρεσις γάρ ἐστι, τὸ θελῆσαι τὸ ἑλέσθαι τὸ βουλευθὲν) πᾶσα ἀνάγκη, εἴπερ ἡ προαίρεσις ἀγαθή ἐστι καὶ σπουδαία, ἐκεῖνα αἱρεῖσθαι, ὅσα σπουδαῖα, καὶ τὴν ὄρεξιν

ὄρεξιν ὀρθὴν εἶναι τὸ ἀγαθὸν βουλομένην. οὐ δύναται δὲ ἡ προαίρεσις τὸ ἀγαθὸν ἐθέλειν, μὴ τῆς βουλήσεως διδασκούσης· ὥστε ἀνάγκην εἶναι τὴν μὲν βούλησιν ἀληθῆ λέγειν, τὴν δὲ προαίρεσιν ἑλέσθαι· καὶ τὴν ὄρεξιν τὸ ἀγαθὸν διώκειν, καὶ τὸ αὐτὸ τὴν μὲν βούλησιν λέγειν, τὴν ὄρεξιν δὲ διώκειν. αὕτη μὲν οὖν ἡ διάνοια, τὸ λογιστικὸν δηλονότι καὶ βουλητικὸν, καὶ ἡ κατ᾽ αὐτὴν ἀλήθεια, πρακτικὴ καλεῖται· διότι τέλος ἔχει τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ. καὶ ἔστιν αὐτῆς ἔργον ἡ ῥημένη ἀλήθεια, ἥτις ἐστὶ περί τε τὸ ἀγαθὸν καὶ κακόν· τῆς δὲ θεωρητικῆς διανοίας καὶ μὴ πρακτικῆς ἔργόν ἐστιν ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος. καὶ τέλος ἔχει τὴν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς. τοῦτο γάρ ἐστιν ἔργον παντὸς διανοητικοῦ, καθόσον ἐστὶ διανοητικός. ὃς δὲ διανοητικὸς καὶ πρακτικός ἐστιν, ἐκείνην τὴν ἀλήθειαν ἔργον ἔχει, ἥτις σύμφωνός ἐστι τῇ σπουδαίᾳ πράξει, καὶ τῇ ὀρθῶς ἐχούσῃ καὶ σπουδαίως ὀρέξει.

ΚΕΦ. γʹ.

Ὅτι ἡ πρακτικὴ διάνοια ἀρχή ἐστι τῆς προαιρέσεως.

Ἡ μὲν οὖν προαίρεσις αἰτία καὶ ἀρχὴ πράξεως· αἰτία δὲ οὐ τελική· οὐ γὰρ ἕνεκα τῆς προαιρέσεως πράττομεν· ἀλλὰ ποιητικὴ μᾶλλον. πρὶν γὰρ πρᾶξαι προαιρούμεθα, τὸ δὲ τέλος μετὰ τὴν πρᾶξιν· προαιρέσεως δὲ ἀρχὴ, ὄρεξις καὶ λόγος, ἥτις ἐστὶν ἡ βούλησις. τὸ ἕτερον τοῦ λογικοῦ μέρος τὸ λογιστικὸν καὶ βουλητικὸν, ὃ τὴν ἀλήθειαν ζητεῖ μὲν, οὐ δι᾽ ἑαυτὴν δὲ, ἀλλὰ τῆς πράξεως τοῦ ἀγαθοῦ χάριν· διὰ τοῦτο δὲ, ὅτι ὁ λόγος καὶ ἡ ὄρεξις τῆς προαιρέσεώς εἰσιν ἀρχαὶ, οὐδὲ δυνατὸν προαίρεσιν εἶναι

αὐτοῦ διανοίας καὶ ἠθικῆς ἕξεως· ἀπὸ γὰρ τῆς ἠθικῆς ἕξεως ἡ ὄρεξις γίνεται τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ τοῦ κακοῦ.

Καθὸ δὲ θεωρητικὴ ἡ διάνοια, οὐδενός ἐστιν ἀρχή· οὐδὲν γὰρ κινεῖ, ἀλλὰ μόνον καθὸ πρακτικὴ τῶν εἰρημένων ἐστὶν ἀρχὴ τῆς τε ὀρέξεως, καὶ τῆς προαιρέσεως, καὶ τῆς πράξεως· ἔτι δὲ καὶ τῆς ποιητικῆς ἀρχή ἐστιν ἡ πρακτικὴ αὕτη διάνοια. διαφέρει γὰρ ποιητικὴ πρακτικῆς· ἡ μὲν γὰρ πρακτικὴ τοῦ ἀγαθοῦ τέλος ἔχει, αὐτὸ τὸ εὖ πράττειν τὸ ἀγαθόν· καὶ μέχρι τούτου σκοπεῖ, ὅπως εὖ πράξηται τὰ τῇ ὀρέξει δοκοῦντα. ἡ δὲ ποιητικὴ αὐτό ἐστι τὸ πράττειν εὖ τὸ ἀγαθόν· καὶ τέλος ἔχει τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν. καὶ τὸ μὲν τέλος τῆς πρακτικῆς καθ' αὑτό ἐστι· τὸ δὲ τέλος τῆς ποιητικῆς πρός τι. καὶ γὰρ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀναφέρεται· τὴν γὰρ ὠφέλειαν τοῦ ἀνθρώπου ζητεῖ. ἐπεὶ τοίνυν ὅπερ ἔχει τέλος ἡ πρακτικὴ διάνοια καὶ οὗ ἐστιν ἀρχὴ καὶ αἰτία, τὴν πρᾶξιν λέγω τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦτο ἀρχὴν ἔχει τοῦ ἰδίου τέλους ἡ ποιητικὴ (ἀπὸ γὰρ τῆς ἀγαθῆς πράξεως ἡ ἀνθρωπίνη εὐδαιμονία) διὰ τοῦτο καὶ αὐτῆς ἀρχὴ λέγεται.

Ἐπεὶ δὲ ἀρχή ἐστιν ἡ διάνοια τῆς ὀρέξεως, ἡ δὲ ὄρεξις τῆς προαιρέσεως, εἴη ἂν ἡ προαίρεσις, ἢ ὀρεκτικὸς νοῦς, ἢ ὄρεξις διανοητική· ταῦτα δ' ἂν εἴη ἐν μόνῳ τῷ λογικῷ ζώῳ, ὅς ἐστιν ἄνθρωπος.

ΚΕΦ. δ'.

Περὶ τέχνης, ἐπιστήμης, φρονήσεως, σοφίας, καὶ νοῦ, καὶ τίνι διαφέρει τῶν λοιπῶν ἡ ἐπιστήμη.

Ἡ μὲν οὖν προαίρεσις τοιαύτη· προαιρεῖται δὲ, δηλονότι ἃ δυνάμεθα προαιρεῖσθαι, τὰ ἐνδεχόμενα

εἰσί

εἰσὶ καὶ τούτων τὰ μέλλοντα· περὶ γὰρ τῶν παρελθόντων οὐδεὶς βουλεύεται, εἰ δεῖ ποιῆσαι· περὶ ὧν δὲ οὐδεὶς βουλεύεται, οὐδὲ προαιρεῖται· τὰ γὰρ βουλευτὰ καὶ προαιρετὰ, ὡς ἐν τοῖς περὶ προαιρέσεως εἴρηται· οὐδεὶς γὰρ προαιρεῖται Ἴλιον πεπορθηκέναι· διὸ ὀρθῶς ὁ Ἀγάθων εἶπε·

Μόνου γὰρ αὐτοῦ καὶ θεὸς στερίσκεται,
Ἀγένητα ποιεῖν, ἅσσ᾽ ἂν ᾖ πεπραγμένα.

καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔχει. λέγομεν δὲ περὶ τοῦ ἔργου τοῦ τε ἐπιστημονικοῦ διανοητικοῦ, καὶ τοῦ βουλευτικοῦ ἀκριβέστερον.

Τὸ μὲν γὰρ ἔργον ἑκατέρων, ὡς δέδεικται, ἀλήθειά ἐστι· τοῦ ἔργου δὲ δειχθέντος ἑκατέρου, φανερά ἐστιν αὐτῶν ἡ ἀρετή· ἑκάστου γὰρ ἡ ἀρετὴ ἐν τῷ οἰκείῳ αὐτοῦ ἔργῳ συνίσταται· τὸ γὰρ εὖ καὶ καλῶς ποιῆσαι τὸ ἔργον τὸ οἰκεῖον, τοῦτ᾽ ἔστιν ἡ ἀρετή. αἱ τίνων ἕξεις καθ᾽ ἃς δυνήσεται ἑκάτερον αὐτῶν τὴν οἰκείαν ἀλήθειαν ἀληθεύειν, ὡς ἔνι μάλιστα δυνατὸν, αὗταί εἰσιν αἱ ἀρεταὶ ἑκατέρου.

Ἀρξάμενοι οὖν ἄνωθεν, περὶ αὐτῶν πάλιν λέγωμεν. ἐπεὶ περὶ τῆς ἀληθείας ὁ λόγος ἡμῖν, ζητητέον ποσαχῶς ἡ ψυχὴ δύναται ἀληθεύειν ἐν τῷ καταφάσκειν καὶ ἀποφάσκειν· καὶ πόσαι εἰσὶν αἱ ἕξεις καθ᾽ ἃς ἀληθεύομεν. εἰσὶ τοίνυν πέντε τὸν ἀριθμὸν, τέχνη, ἐπιστήμη, φρόνησις, σοφία, νοῦς· τὴν γὰρ ὑπόληψιν καὶ τὴν δόξαν, ὡς ἐνδεχομένως ἀληθεύουσαν, παραλείπομεν. τῶν γὰρ εἰρημένων πέντε δυνάμεων, νοῦς μὲν οὐδέποτε ψεύδεται οὐδὲ ἡ ἐπιστήμη· τοῦτο γάρ ἐστιν αὐτοῖς τὸ εἶναι, τὸ ἐξ ἀνάγκης ἀληθεύειν· τέχνη δὲ καὶ φρόνησις καὶ σοφία ψεύδονται μέν ποτε, ἀλλ᾽ οὐ δι᾽ ἑαυτὰς, ἀλλὰ διὰ τὴν τῆς ὕλης ἀνωμαλίαν·

λίαν·

λίαν· τότε γάρ τις μέθοδος ψεύδεται δι' ἑαυτήν, ὅταν ἀπὸ τῶν κανόνων αὐτῆς τὸ ψεῦδος συνάγηται· εἰ δ' αὐτὴ μὲν περὶ τοὺς οἰκείους κανόνας ὑγιῶς ἔχει, τὰ δὲ πράγματα ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντα τὸ ψεῦδος ποιοῦσιν, οὐκ αὐτὴ λέγοιτο ἂν δικαίως ψευδής, ἡ δὲ ὑπόληψις καὶ ἡ δόξα· καὶ τῶν γινωσκομένων ἀεὶ ὡσαύτως ἐχόντων, αὐτὴ ψεύδεται· ὅθεν δῆλον ὅτι οὐ δι' ἑαυτὴν ψεύδεται· ὥσπερ τὸ οἴεσθαι τὸν ἥλιον ποδιαῖον εἶναι, ἢ τὴν σελήνην οἴκοθεν ἔχειν τὸ φῶς· τούτων γὰρ ὡς ἔχουσιν ἀεὶ ὁμοίως ἐχόντων ἡ περὶ αὐτῶν δόξα καὶ ὑπόληψις ψεύδεται· τὰ μὲν οὖν ἀληθεύοντα πέντε εἰσὶν ὡς εἴρηται. ῥητέον δὲ τί ἐστιν ἕκαστον αὐτῶν· καὶ γὰρ εἰ καὶ ὁμοιότητας ἔχουσι πρὸς ἄλληλα (καὶ γὰρ πολλὰ κοινὰ τέχνῃ καὶ ἐπιστήμῃ, καὶ αὖθις ἐπιστήμῃ καὶ σοφίᾳ, καὶ τοῖς ἄλλοις ὁμοίως) ἀλλ' ὅμως ἀκριβῶς σκοποῦσι περὶ αὐτῶν, καὶ διάφορά εἰσι, καὶ διάφορος ὁ ἑκάστου λόγος.

Επιστήμη μὲν οὖν ἐστι γνῶσις τῶν ἀναγκαίων. ἐκεῖνο γὰρ λέγομεν ἐπίστασθαι, ὃ οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν, καὶ οὐ βεβαίως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια παρ' ἡμῖν, διὰ τὸ αὐτοῦ μένειν· ἡ γὰρ περὶ τὰ ἐνδεχόμενα ἀλήθεια οὐχ οὕτω βεβαία. μετὰ γὰρ τὸ γνωσθῆναι, μεταβάλλεται, καὶ πολλάκις λανθάνει ἀπογινόμενον, ὥστε μηδὲ τὸν περὶ αὐτοῦ λόγον καὶ τὴν ἀλήθειαν ἑστάναι, ἀλλὰ ἄλλοτε ἄλλως ἔχειν· οὗ δὲ ἡ γνῶσις βεβαία καὶ ἕστηκεν, ἐκεῖνό ἐστι τὸ ἀναγκαῖον καὶ ὁμοίως ἔχον ἀεί· τοιαῦτα δέ εἰσι τὰ ἀΐδια· ἀνάγκη ἄρα τὸ ἐπιστητὸν ἀΐδιον εἶναι, καὶ τὴν ἐπιστήμην γνῶσιν εἶναι τῶν ἀϊδίων.

Ἔτι πᾶσα ἐπιστήμη διδακτή ἐστι, καὶ τὸ ἐπιστητὸν μαθητόν.

Πᾶσα δὲ διδασκαλία καὶ μάθησις ἐκ προϋπαρχούσης γίνεται γνώσεως, ὡς ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς λέγομεν· πάσης ἄρα ἐπιστήμης εἰσὶν ἀρχαί. καὶ αἱ μὲν τῶν ἐπιστημῶν ἀρχὰς ἔχουσιν ἀμέσους καὶ ἀναποδείκτους δι' ἐπαγωγῆς δεικνυμένας, οἷαί εἰσιν αἱ τῆς γεωμετρίας ἀρχαί· τινὲς δὲ ἐξ ἀρχῶν ὁρμῶνται ἀποδεικτῶν, αἳ συλλογισμῷ δείκνυνται, ἄλλης ἐπιστήμης ὑψηλοτέρας. οἷα ἐστὶν ἡ ὀπτική, καθάπερ ἀρχαῖς χρωμένη ταῖς ἀποδείξεσι τῆς γεωμετρίας. ἡ μὲν οὖν ἐπαγωγὴ καθάπερ ἀρχή ἐστι καὶ τῶν ἀναποδείκτων ἀρχῶν, αἳ καθόλου μέν εἰσι, γινώσκονται δὲ ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα· ὁ δὲ συλλογισμός, ὃς πιστοῦται τὰς ἀποδεικτὰς ἀρχὰς ἐνίων ἐπιστημῶν, ἀρχὰς ἔχει τὰς καθόλου καὶ ἀναποδείκτους ἐννοίας. εἰσὶν ἄρα ἀρχαὶ ἐπιστήμης, αἱ καθόλου καὶ κοιναὶ ἔννοιαι, ἐξ ὧν ὑποτιθεμένων συλλογιζόμεθα, ἃς οὐ πιστοῦται συλλογισμός, ἀλλ' ἐπαγωγή· ὑφ' ἧς ἐπιστήμης ἄλλη ἀποδείκνυται ἐπιστήμη, ἥτις καὶ ὑπ' αὐτὴν εἶναι λέγεται. καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα ἐπιστήμη ἀπὸ αὐτοπίστων τῶν ἐσχάτων ἀρχῶν ἀποδείκνυται.

Ἔστιν ἄρα ἐπιστήμη ἕξις ἀποδεικτικὴ ἐκ τῶν καθ' αὑτό, καὶ ᾗ αὐτό, καὶ πρώτων καὶ αἰτίων τοῦ συμπεράσματος ἀποτελουμένη, καθάπερ ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς διωρισάμεθα. καὶ γὰρ ὅταν τις ὑποθέσεις τινὰς πιστεύῃ, καὶ γνώριμοι αὐτῷ ὦσιν αἱ τοῦ πράγματος ἀρχαί, τότε ἐπίστασθαι αὐτὸ δύναται· εἰ γάρ τις μὴ τὰς ἀρχὰς γινώσκῃ, μὴ δὲ φανερώτεραι εἶεν αἱ προτάσεις τοῦ συμπεράσματος αὐτῷ, κατὰ συμβεβηκὸς ἔχει τὴν ἐπιστήμην· οὐ γὰρ δι' ἑαυτοῦ ὁ τοιοῦτος ἐπίσταται, καὶ διὰ τὴν ἐγκειμένην αὐτῷ τῶν ἀρχῶν

γνῶσιν, ἀλλὰ παρ' ἄλλων ἴσως ἀκούσας. εἰ γὰρ οὕτως ἐγίνωσκε διὰ τὰς ἀρχὰς τὸ συμπέρασμα, μᾶλλον δ' ἂν ἐγίνωσκε τὰς ἀρχὰς, ἢ τὸ συμπέρασμα· δι' ὃ γὰρ ἄλλο γνωστὸν, ἐκεῖνο μᾶλλον γινώσκεται. περὶ μὲν οὖν ἐπιστήμης, διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

ΚΕΦ. ε'.

Περὶ τέχνης.

Ρητέον δὲ περὶ τέχνης. τῶν ἐνδεχομένων γὰρ καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἐχόντων τὰ μέν εἰσι ποιητὰ, τὰ δὲ πρακτά· καὶ ποιητὰ μὲν, περὶ ἃ ἡ ποίησις, πρακτὰ δὲ, περὶ ἃ ἡ πρᾶξίς ἐστι· καὶ ποίησις μέν ἐστιν, ἧς τὸ * * * * * * * * * * ἐπεὶ δὲ ἕτερόν ἐστι ποίησις τῆς πράξεως, ἑτέρα ἂν εἴη ἡ μετὰ λόγου ἕξις πρακτικὴ, τῆς μετὰ λόγου ποιητικῆς ἕξεως. ἕτεραι δέ εἰσιν οὐχ οὕτως, ὥστε περιέχεσθαι ὑπ' ἀλλήλων, ὡς τὸ μερικὸν καὶ τὸ καθόλου, ἀλλ' ὥσπερ ἵππος καὶ βοῦς. οὔτε γὰρ ἡ πρᾶξις ὑπὸ τὴν ποίησιν ἀνάγεται, οὐ γάρ ἐστι ποίησις· οὔτε ἡ ποίησις ὑπὸ τὴν πρᾶξιν, οὐ γάρ ἐστι πρᾶξις. δῆλον δὲ ἀπὸ τῶν ὁρισμῶν ἑκατέρας· ἄλλος γὰρ πράξεως ὁρισμὸς, καὶ ἄλλος ποιήσεως. ἔστι δὲ τέχνη μὲν ἕξις μετὰ λόγου ποιητικὴ, ὥσπερ ἡ οἰκοδομική· φρόνησις δὲ ἕξις μετὰ λόγου πρακτικὴ, ὡς μετὰ ταῦτα ῥηθήσεται. ἡ ἄρα τέχνη καὶ τῆς ἐπιστήμης διαφέρει· καὶ γὰρ περὶ ἐνδεχόμενα καταγίνεται· καὶ τῆς φρονήσεως, ὅτι ποιητική ἐστιν οὐ πρακτική· ἡ γὰρ τέχνη πᾶσα ἕξις ἐστὶ μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητική· καὶ ἥ ἐστι τοιαύτη ἕξις, τέχνη ἐστίν· ἀντιστρέφει γάρ.

Πᾶσα δὲ τέχνη περὶ γένεσίν ἐστιν ἐκείνων, ἃ ἐνδέχεται γενέσθαι

γίνεσθαι καὶ μὴ γίνεσθαι. οἷον ἡ οἰκοδομικὴ περὶ τὸ γίνεσθαι οἰκίαν· καὶ ἡ ναυπηγικὴ περὶ τὸ γίνεσθαι τὸ πλοῖον, ἃ ἐνδέχεται γίνεσθαι καὶ μὴ γίνεσθαι. πλὴν οὐκ ἔστι περὶ πάντα τὰ ἐνδεχόμενα γίνεσθαι, ἀλλὰ περὶ ἐκεῖνα μόνον, ὧν ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως ἐν τῷ ποιοῦντι καὶ οὐκ ἐν τῷ ποιουμένῳ ἐστίν· οἷά ἐστι τὰ φυσικά· τῶν γὰρ κατὰ φύσιν ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως ἐν αὐτοῖς ἐστί· καί εἰσι μὲν ἐνδεχόμενα, τεχνητὰ δὲ οὐκ εἰσίν· οὐκ ἔχουσι γὰρ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἔξωθεν· ὥσπερ οἰκία τὸν οἰκοδόμον, καὶ πλοῖον τὸν ναυπηγόν.

Ἔστι δὲ ἡ τέχνη καὶ ἡ τύχη σχεδὸν περὶ τὰ αὐτὰ ὑποκείμενα· καὶ γὰρ ἡ τύχη ἐν τούτοις, ὧν ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως ἔξωθεν· εἰ γὰρ ἐν αὐτοῖς εἶχον τὰ τυχηρὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ὑπάρξεως, οὐκ ἂν ἐδόκει παράδοξα· νῦν δὲ διὰ τοῦτο θαυμάζονται, ὅτι ἡ αἰτία αὐτῶν οὐ μόνον ἔξωθεν, ἀλλὰ καὶ ὅθεν ἂν οὐδεὶς προσεδόκησε· τὸ γὰρ σκάπτειν τοῦ πλουτεῖν αἴτιον ὑπῆρξε πολλάκις· θεμελίῳ γάρ τις βόθρον ὀρύττων περιέτυχε θησαυρῷ. παρὰ προσδοκίαν δέ ἐστι, διότι καθ' αὑτὸ οὐκ ἔστιν αἴτιον τὸ σκάπτειν τοῦ πλουτεῖν· ἢ γὰρ ἂν πάντες ἐπλούτουν οἱ σκάπτοντες· ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός. τὰ γὰρ κατὰ συμβεβηκὸς αἴτια, ὧν εἰσὶν αἴτια, οὐ προσεδοκῶντο γενέσθαι· ἐκεῖνα γάρ τις περὶ τοῦ πράγματος προσδοκᾷ, ὅσα ἐν τῷ αὐτοῦ περιέχονται λόγῳ, ἢ δυνάμει, ἢ ἐνεργείᾳ. τὰ δὲ κατὰ συμβεβηκὸς οὐ τοιαῦτα. ἔστι τοίνυν τέχνη καὶ τύχη τρόπον τινὰ περὶ τὰ αὐτά. τρόπον τινὰ δὲ λέγω, ὅτι τῶν ἐνδεχομένων ἐστὶ καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἐχόντων· οὐκ ἔστι δὲ καθ' αὑτὸ τούτων αἰτία, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· ἡ δὲ τέχνη καθ' αὑτό ἐστιν αἰτία τῶν τεχνητῶν.

Ἡ μὲν οὖν τέχνη, ὡς εἴρηται, ἕξις ἐστὶ μὲν μετὰ λόγου ποιητικὴ περὶ τὰ ἐνδεχόμενα ὧν ἡ αἰτία ἐν τῷ ποιοῦντι· ἀτεχνία δὲ τοὐναντίον, μετὰ λόγου ψευδοῦς ποιητικὴ ἕξις, περὶ τὸ ἐνδεχόμενον ἄλλως ἔχειν.

ΚΕΦ. ις΄.

Περὶ φρονήσεως.

Νῦν δὲ λέγωμεν περὶ φρονήσεως. γένοιτο δ' ἂν σαφὴς ὁ περὶ τῆς φρονήσεως λόγος, εἰ θεωρήσαιμεν τίνας λέγομεν εἶναι φρονίμους. δοκεῖ δὴ φρόνιμος εἶναι, ὃς δύναται καλῶς βουλεύεσθαι περὶ τὰ αὑτῷ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα, οὐ περὶ τῶν μερικῶν ἀγαθῶν σκοπούμενος· οἷον περὶ ὑγιείας, ἢ ἰσχύος, ἢ ἄλλου τινός, καὶ τῶν πρὸς ταῦτα φερόντων· ἀλλὰ περὶ τοῦ εὖ ζῆν ἁπλῶς, καὶ ὅσα συντελεῖ πρὸς εὐδαιμονίαν, ὅ ἐστι τὸ ἀνθρώπινον τέλος. ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, δῆλον· φρονίμους γὰρ ὀνομάζομεν τοὺς πρὸς τὸ τέλος ἀγαθὸν τὰς ἰδίας πράξεις τάττοντας, καὶ καλῶς βουλευομένους περὶ αὐτῶν, καὶ ὥσαν δι' αὐτῶν δυνηθεῖεν τοῦ σπουδαίου τέλους τυχεῖν, ἐκεῖνα πράττοντας, ὧν οὐκ ἔστι τέχνη· ὥστε καὶ ὅλως ἂν εἴη φρόνιμος ὁ βουλευτικός, εἰ δὲ βουλευτικός, περὶ τὰ ἐνδεχόμενά ἐστιν.

Οὐδεὶς γὰρ βουλεύεται περὶ τῶν ἀναγκαίων, καὶ μὴ δυναμένων ἄλλως ἔχειν. ἔτι δὲ οὐδὲ περὶ τῶν ἐνδεχομένων μὲν γενέσθαι ὅλως, ὑπ' αὐτοῦ δὲ γενέσθαι οὐκ ἐνδεχομένων· ὁμοίως γὰρ οὐδὲ περὶ αὐτῶν βουλεύεταί τις, ἀλλὰ μόνον περὶ τῶν δυνατῶν ὑπ' αὐτοῦ πραχθῆναι. φανερὸν δὴ ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι ἡ φρόνησις ἄλλό ἐστιν οὐ μόνον παρὰ τὴν τέχνην,

τέχνην, ὡς δέδεικται, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν ἐπιστήμην· ὅτι ἡ μὲν περὶ τὰ ἀναγκαῖά ἐστιν, ἡ δὲ φρόνησις περὶ τὰ ἐνδεχόμενα ἄλλως ἔχειν.

Ἔστι γὰρ φρόνησις ἕξις ἀληθὴς μετὰ λόγου πρακτικὴ περὶ τὰ ἀνθρώπου ἀγαθὰ καὶ κακά. τῆς τέχνης δὲ διαφέρει, καθὼς εἴρηται, ὅτι ἄλλο πρᾶξις, καὶ ἄλλο ποίησις· τῆς μὲν γὰρ ποιήσεως τὸ τέλος ἄλλο ἐστὶ παρὰ τὴν ποίησιν· ἄλλο γάρ ἐστι ναυπηγική, καὶ ἕτερον τὸ πλοῖον· τῆς δὲ πράξεως τὸ τέλος οὐκ ἔστιν ἄλλο παρὰ τὴν πρᾶξιν ἀεί. καὶ γὰρ ἐνίοτε αὐτὴ ἡ πρᾶξις τέλος ἐστὶν ἑαυτῆς, ὅταν εὖ καὶ καλῶς πραχθῇ· τῆς γὰρ ἱππικῆς τέλος τὸ εὖ καὶ καλῶς ἱππεύειν.

Ἔστι τοίνυν φρόνησις ἕξις περὶ τὰ ἀνθρώπου ἀγαθὰ ἢ κακά.

Διὰ τοῦτο Περικλέα καὶ τοὺς τοιούτους φρονίμους οἰόμεθα εἶναι, διότι τὰ ἑαυτοῖς ἀγαθὰ καὶ τὰ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις δύνανται θεωρεῖν. τοιούτους δὲ εἶναι ἡγούμεθα τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ πολιτικούς.

Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς σωφροσύνης γίνεται δῆλον. ὁ γὰρ σώφρων φυλάττων τὸ ἑαυτοῦ ἀγαθόν, τὴν φρόνησιν λέγεται σώζειν· καὶ τὴν σωφροσύνην, ὡς σώζουσαν τὴν φρόνησιν, τούτῳ προσαγορεύομεν τῷ ὀνόματι· καὶ γὰρ ὁ ἀκόλαστος οὐδεμίαν τῶν ἄλλων γνώσεων τῇ ἡδονῇ διαφθείρει, εἰ μὴ τὴν φρόνησιν μόνην· ἀλλ᾽ οὔτε τὴν ἐπιστήμην, οὔτε τὴν τέχνην, οὔτε ἄλλην τινὰ τῶν ἀπηριθμημένων· ἡ γὰρ ἡδονὴ οὐδὲν κωλύει εἰδέναι τὸ τρίγωνον δύο ὀρθὰς ἔχειν· ὅπερ ἐστὶ τῆς ἐπιστήμης· οὐδὲ πῶς δεῖ ναῦν οἰκοδομῆσαι, ἢ ἄλλο τι ποιῆσαι τεχνητόν· ἀλλὰ μόνον τὸ πρακ-

πρακτὸν διαστρέφει, περὶ ὃ ἡ φρόνησίς ἐστιν· αἱ γὰρ ἀρχαὶ καὶ τὰ αἴτια τῶν πρακτῶν, τὰ τέλη εἰσὶν, ὧν ἕνεκα πράττονται. τέλος δέ ἐστιν ἑκάστῳ πρακτῷ τὸ ἀγαθὸν τοῦ πράττοντος προσεχῶς, ὅπερ εἰ ἀγνοήσεται, τὸ πρακτὸν διαστρέφεται. ἀγνοεῖται δὲ, ὅταν τις ὑφ᾽ ἡδονῆς, ἢ λύπης διαφθαρεὶς, ἢ ἄλλου τινὸς πάθους, οἴεται τὴν ἡδονὴν εἶναι τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὸ τέλος τὸ προσῆκον αὐτῷ νομίζει, καὶ εἰς αὐτὴν τάττει τὰς πράξεις· καὶ οὕτω διαφθείρει τὸ ἑαυτοῦ ἀγαθὸν, ὅ ἐστι τὸ τέλος καὶ ἡ προσήκουσα τῶν πρακτῶν ἀρχή· ἔστι γὰρ ἡ κακία φθαρτικὴ ἀρχῆς. καὶ διὰ τοῦτο τοῦ ἀκολάστου φθείροντος τὴν φρόνησιν, ὁ διασώζων, σώφρων καλεῖται· ὥστε ἀνάγκη τὴν φρόνησιν ἕξιν εἶναι μετὰ λόγου ἀληθῆ, περὶ τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ πρακτικήν. δῆλον μὲν οὖν καὶ ἀπὸ τούτων, ὅτι ἄλλο ἐστὶ παρὰ τὴν ἐπιστήμην, καὶ τὴν τέχνην, καὶ τὰς ἄλλας γνώσεις.

Ἔτι δὲ τῆς μὲν τέχνης ἐστὶ καὶ κακία καὶ ἀρετή· καὶ γὰρ δυνατὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναι τεχνίτην καὶ πονηρόν. φρονήσεως δὲ οὔτε κακία ἐστὶν (ἀδύνατον γὰρ φρόνιμόν τινα φαῦλον εἶναι) οὔτε ἀρετήν. αὐτὴ γάρ ἐστιν ἀρετή· ἀρετὴ δὲ ἀρετῆς οὐκ ἔστιν, οὐ γὰρ μεσότης μεσότητος. ἔτι ὁ μὲν κατὰ τὴν τέχνην ἑκὼν ἁμαρτάνων βελτίων τοῦ ἄκοντος ἁμαρτάνοντος, καθόσον ἐστὶ τεχνίτης. ἐπὶ δὲ τῆς φρονήσεως οὐχ οὕτως, ἀλλὰ τοὐναντίον· ὁ γὰρ ἑκὼν τὴν φρόνησιν διαφθείρων, χείρων τοῦ ἄκοντος. δῆλον οὖν, ὅτι ἡ φρόνησις ἀρετή τις ἐστὶ καὶ οὐ τέχνη· ἀρετὴ δέ ἐστι τοῦ δοξαστικοῦ.

Δυοῖν γὰρ ὄντων τῶν λόγον ἐχόντων τῆς ψυχῆς μερῶν, τοῦτε διανοητικοῦ, καὶ τοῦ δοξαστικοῦ, ἤτοι τοῦ βουλευτικοῦ,

τὸ δεύτερον περὶ τὰ ἐνδεχόμενά ἐστι, περὶ ἃ καὶ ἡ φρόνησις. ἔστι δὲ ἡ φρόνησις οὐχ ἕξις μόνον μετὰ λόγου ἀληθής, ὥσπερ ἡ τέχνη, ὅταν μὴ ποιῇ ὁ τεχνίτης τὰ τεχνητὰ (οὐδὲν γὰρ κωλύει καὶ μὴ ποιοῦντα τεχνίτην εἶναι, καὶ τέχνην τὴν μετὰ λόγου ἕξιν ἀληθῆ) τὴν δὲ φρόνησιν ἀεὶ πρακτικὴν εἶναι πᾶσα ἀνάγκη. τὰ μὲν γὰρ ὑποκείμενα καὶ ἡ ὕλη τῆς τέχνης, οὐκ ἀεὶ πάρεισι τῷ τεχνίτῃ· τὰ δὲ τῆς φρονήσεως ὑποκείμενα οὐδέποτε τὸν φρόνιμον ἐπιλείπει· τὰ γὰρ τῆς ψυχῆς πάθη, καὶ ἀνθρώπιναι πράξεις, καὶ αἱ πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαι, καὶ τἄλλα, περὶ ἃ πᾶσα ἀρετή ἐστι, καὶ φρόνησις. ταῦτα τοίνυν ἔξω τοῦ ἀνθρωπίνου βίου γενέσθαι ἀδύνατον· διὰ τοῦτο καὶ λήθη τῆς μὲν τέχνης ἐστί, φρονήσεως δὲ οὐκ ἔστιν. περὶ μὲν οὖν φρονήσεως εἴρηται.

ΚΕΦ. ζ.

Περὶ τοῦ νοῦ.

Ῥητέον δὲ ἤδη περὶ τοῦ νοῦ, περὶ τίνα ἐστὶ τῶν γνώσεων. ἐπεὶ τοίνυν ἡ ἐπιστήμη γνῶσίς ἐστι τῶν καθόλου καὶ τῶν ἐξ ἀνάγκης ὄντων, μετὰ λόγου καὶ ἀποδείξεως, ἡ δὲ ἀπόδειξις ἀρχὰς ἔχει, ἃς δεῖ προϋποκεῖσθαι τῆς ἀποδείξεως τῷ ἐπιστήμονι, ζητητέον τίνος τῶν ἀπηριθμημένων γνώσεών ἐστι τὸ ταύτας εἰδέναι τὰς ἀρχάς, ἐπιστήμης, ἢ τέχνης, ἢ φρονήσεως, ἢ σοφίας, ἢ νοῦ. ἐπιστήμης μὲν οὖν οὐ δυνατὸν εἶναι. ἡ γὰρ ἐπιστήμη ἀποδεικτική· αἱ δὲ ἀρχαὶ οὐκ ἀποδεικταί· ἀλλ' οὐδὲ φρονήσεως, οὐδὲ τέχνης· αἱ μὲν γὰρ περὶ τὰ ἐνδεχόμενα, αἱ δὲ ἀρχαὶ οὐ τοιαῦται. ἔτι δὲ οὐδὲ τῆς σοφίας ἐστὶ τὸ τὰς ἀρχὰς εἰδέναι· καὶ γὰρ καὶ σοφία ἐστὶ, τὸ

ἀποδει-

ἀποδεικτά τινα εἰδέναι· αἱ δὲ ἀρχαὶ, ἄμεσοι.

Λείπεται δὴ τὸν νοῦν εἶναι γνῶσιν τῶν ἀρχῶν. καὶ τοῦτό ἐστι νοῦς, ᾧ τὰς ἀρχὰς γινώσκομεν τῆς ἐπιστήμης.

ΚΕΦ. θ'.

Περὶ σοφίας.

Ἡ δὲ σοφία διχῶς λέγεται· ἔστι γὰρ ἡ μὲν μερικὴ σοφία, ἡ δὲ καθόλου· καὶ μερικὴ μέν ἐστιν ἡ ἑκάστης τέχνης ἀρετὴ, καθ' ἣν τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν τεχνίτην σοφὸν λέγομεν κατὰ τὴν αὐτοῦ τέχνην· οἷον τὸν Φειδίαν λιθουργὸν σοφὸν λέγομεν, ὅτι ἄριστός ἐστι τὴν λιθουργικὴν, καὶ Πολύκλειτον σοφὸν ἀνδριαντοποιόν.

Καθόλου δὲ σοφία ἐστὶ, καθ' ἣν οὐ κατά τι λέγομέν τινας σοφούς· ὥσπερ Ὅμηρός φησιν ἐν τῷ Μαργείτῃ·

Τόν δ' οὔτ' ἂρ σκαπτῆρα θεοὶ θέσαν, οὔτ' ἀροτῆρα,
Οὔτ' ἄλλως τι σοφόν. —— ——

ὥστε δῆλον, ὅτι ἡ ἀκριβεστάτη τῶν ἐπιστημῶν ἂν εἴη ἡ σοφία, κἄντε τὴν μερικὴν εἴποι τις, κἄντε τὴν καθόλου· ἥ τε γὰρ μερικὴ αὐτὸ τοῦτό ἐστιν ἀκριβὴς ἐπιστήμη καὶ τέχνη, καὶ ἡ καθόλου, διὰ τὸ καθόλου εἶναι, ἀκριβεστέρα ἐστὶ τῶν ἄλλων, καθόσον μᾶλλόν ἐστιν ὡρισμένη. ἐπεὶ τίνων καθόλου τί ἐστιν ἡ σοφία, δεῖ τὸν σοφὸν τὸν κατ' αὐτὴν σοφὸν μὴ τὰ μὲν τῶν γνωστῶν εἰδέναι, τὰ δὲ ἀγνοεῖν. καὶ διὰ τοῦτο μὴ μόνον τὰ ἀποδεικτὰ ὁ σοφὸς εἴσεται, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀρχὰς, ὅθεν αἱ ἀποδείξεις, καὶ τὸν ἐγχωροῦντα περὶ αὐτῶν ἀποδώσει λόγον. ὥστε εἴη ἂν ἡ σοφία νοῦς καὶ ἐπιστήμη· καὶ οὕτως ἔσται ἐπιστήμη ἡ τιμιωτάτη, καθάπερ κεφαλὴν ἔχουσα τὰς ἀρχάς. οὐ γὰρ

γὰρ τῷ αὐτῆς λόγῳ, καὶ τὰ ἀποδεικτὰ καὶ αἱ ἀρχαὶ λαμβάνονται· ἐπὶ γὰρ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν οὐχ οὕτως ἔχει· οὐ γὰρ ἐν τῷ ὁρισμῷ αὐτῶν ἡ γνῶσις τῶν ἀρχῶν περιλαμβάνεται, ἀλλὰ τῶν ἀποδεικτῶν μόνον.

Διαφέρει δὲ ἡ σοφία φρονήσεως, ὅτι ἡ μὲν φρόνησις πολιτική ἐστιν, ἡ δὲ σοφία ἡ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν σπουδαιοτάτη· οὐ γὰρ φρόνησις σπουδαιοτάτη· σπουδαιοτάτη γάρ ἐστιν, ἥτις περὶ τὸ ἄριστον καταγίνεται· ἡ δὲ φρόνησις περὶ τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ καταγίνεται· ὁ δὲ ἄνθρωπος, καὶ τὰ αὐτοῦ ἀγαθὰ, οὐκ ἔστι τὸ ἄριστον. ἔτι φρόνιμόν ἐστι τὸ εὑρετικὸν τοῦ ἰδίου ἀγαθοῦ· ἀγαθὸν δὲ οὐ πᾶσι τὸ αὐτό· οὐ γὰρ τὸ αὐτὸ πᾶσιν ὑγιεινὸν καὶ ὠφέλιμον. φρόνιμον ἄρα οὐ παρὰ πᾶσι τὸ αὐτό· σοφὸν δὲ τὸ αὐτὸ παρὰ πᾶσιν. τὸ γὰρ ἐπιστητὸν σοφόν· τὸ δὲ τὸ τρίγωνον δύο ὀρθὰς ἔχειν, ἐπιστητόν ἐστι, καὶ τὸ αὐτὸ δοκεῖ παρὰ πᾶσιν ἐπιστητὸν εἶναι, καθάπερ καὶ τὸ αὐτὸ εὐθὺ, καὶ τὸ αὐτὸ λευκὸν παρὰ πᾶσιν. φρόνιμον δὲ οὐκ ἐπ' ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, τὸ θεωρεῖν ἕκαστον τὰ ἑαυτοῦ ἀγαθὰ καὶ πράττειν. ὅθεν καὶ ἔνια τῶν θηρίων φρόνιμά φασιν εἶναι, ὅσα περὶ τὸν αὐτῶν βίον ἔχοντα φαίνεται δύναμιν προνοητικήν. φανερὸν τοίνυν, ὅτι οὐκ ἂν εἴη ἡ σοφία καὶ ἡ φρόνησις ἡ αὐτή· εἰ γὰρ τὴν πρακτικὴν τῶν ἑαυτοῖς ὠφελίμων ἐροῦσι σοφίαν, πολλαὶ ἔσονται σοφίαι· πολλὰ γὰρ τὰ ὠφέλιμα ἑκάστῳ· καθάπερ καὶ ἰατρικὴ οὐ μία περὶ πάντα τὰ ζῶα. διότι ἄλλοις ἄλλα ὑγιεινὰ ἢ νοσώδη. εἰ δὲ φαῖεν βέλτιστον εἶναι τὸν ἄνθρωπον τῶν ἄλλων ζώων, καὶ διὰ τοῦτο τὴν πολιτικὴν, ἤτοι τὴν φρόνησιν, σπουδαιοτάτην εἶναι, καθάπερ ἡ σοφία, οὐδὲν

διαφέρει· καὶ γὰρ ἀνθρώπου ἄλλα πολλῷ θειότερα τὴν φύσιν· οἷα τὰ περιδήλως συνιστάντα τὸ πᾶν· λέγω δὴ ἐξ ὧν ὁ κόσμος συνέστηκεν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δὲ δῆλον, ὅτι σοφία ἐστὶ νοῦς καὶ ἐπιστήμη, περὶ τὰ φύσει τιμιώτατα, ἅ εἰσι τὰ ἀναγκαῖα καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντα.

Διὸ Ἀναξαγόραν, καὶ Θαλῆν, καὶ τοὺς τοιούτους, σοφοὺς μὲν λέγουσι, φρονίμους δὲ οὐδαμῶς. διότι τὰ μὲν αὐτοῖς συμφέροντα ἠγνόουν, καὶ τὰ πρὸς τὸν βίον χρήσιμα· ἐγίνωσκον δὲ περιττά τινα, καὶ θαυμαστά, καὶ χαλεπά, καὶ δαιμόνια. ἡ μὲν οὖν σοφία περὶ ταῦτα· φρόνησις δὲ περὶ τὰ ἀνθρώπινα, καὶ περὶ ὧν ἐστὶ βουλεύσασθαι. τοῦ γὰρ φρονίμου μάλιστα τοῦτό φαμεν ἔργον εἶναι, τὸ εὖ βουλεύεσθαι· οὐδεὶς δὲ περὶ τῶν ἀναγκαίων βουλεύεται, καὶ ἅπερ οὐ δύναται ἄλλως ἔχειν· οὐδὲ ὅσα μὴ ἔχουσι τέλος τὸ πρακτὸν ἀγαθόν. ἡ δὲ σοφία τέλος ἔχει τὴν καθόλου ἀλήθειαν· καὶ ἡ μὲν ὑποκείμενον ἔχει τὸ καθόλου ἐπιστητόν, καὶ τὰς ἀρχὰς ἁπάσης ἐπιστήμης.

Ἡ δὲ φρόνησις καὶ τῶν μερικῶν ἐστί. γινώσκει μὲν γὰρ ὁ φρόνιμος καὶ καθόλου τίνα τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθά, γινώσκει δὲ καὶ τὰ μερικὰ ἐξ ἀνάγκης, τίνα εἰσὶν ἃ δεῖ πράττειν τόνδε τὸν ἄνθρωπον κατὰ τόνδε τὸν καιρόν· καὶ γὰρ πρακτική ἐστιν· ἡ δὲ πρᾶξις περὶ τὰ καθ' ἕκαστα. διὰ τοῦτο καὶ οἱ τὰ μερικὰ μόνον εἰδότες τῶν τὰ καθόλου εἰδότων πρακτικώτεροι. καὶ ὅλως ἐν πᾶσιν οἱ ἔμπειροι μᾶλλον δύνανται πράττειν, ἢ οἱ τὰ καθόλου γινώσκοντες· εἰ γάρ τις εἰδοίη μὲν ὅτι τὰ κοῦφα κρέα εὔπεπτα καὶ ὑγιεινά, τίνα δέ εἰσιν ἀγνοεῖ,

οὐ ποιή-

οὐ ποιήσει ὑγίειαν· ἀλλ' ὁ εἰδὼς, ὅτι τὰ ὀρνίθεια κοῦφα καὶ ὑγιεινὰ, ποιήσει μᾶλλον. ἐπεὶ γίνεται ἡ φρόνησις πρακτική, ὥστε ἄμφω ἔχειν ἀνάγκη, ἢ τὰ καθ' ἕκαστα μᾶλλον. μετὰ γὰρ τοῦ καθόλου μόνον οὐ δύναται εἶναι πρακτική. τί μὲν οὖν ἐστιν ἡ σοφία καὶ τίνι διαφέρει φρονήσεως, εἴρηται.

ΚΕΦ. η'.

Περὶ φρονήσεως.

ΠΕρὶ δὲ φρονήσεως ἔτι λέγωμεν. ἔστι γίνεται ἡ φρόνησις καὶ τῶν καθόλου τε καὶ καθ' ἕκαστα, καθάπερ ἀρχιτεκτονική· ὁ γὰρ τὰ καθόλου εἰδὼς περὶ τὸν ἔμπειρον ὥσπερ ἀρχιτέκτων ἔχει λόγον.

Τῆς δὲ φρονήσεως ἁπλῶς, ἡ μέν ἐστιν ἠθική, ὅταν τις ζητῇ μόνον τὸ ἑαυτῷ ἀγαθὸν, ἥτις φρόνησις καλεῖται· ἡ δὲ, ἥτις τὸ πόλεως ἀγαθὸν ἔχει τέλος, ἥτις καλεῖται πολιτική. καὶ ἔστι μὲν ἡ αὐτὴ τῇ φρονήσει, τῷ λόγῳ δὲ διαφέρει· καθόσον περὶ ὑποκείμενά εἰσι διάφορα. τῆς δὲ πολιτικῆς, ἡ μὲν ἐστι καθάπερ ἀρχιτεκτονικὴ φρόνησις, ἥτις καλεῖται νομοθετική· ἡ δὲ μερικὴ καὶ ὑπ' αὐτήν ἐστιν, ἥτις καλεῖται πολιτική. πολιτικὴν δὲ λέγω τὴν πρακτικὴν τε βουλευτικήν, ἥτις ἐστὶν περὶ τὰ ψηφίσματα καὶ τὰς πράξεις· τὰ γὰρ ψηφίσματα πρακτικά εἰσιν, οὐχ ὡς ἡ πρώτη φρόνησις ἡ ἀρχιτεκτονική, ἀλλ' ὡς ἡ ἐσχάτη, ἥτις καὶ κυρίως ἐστὶ πρακτική. διὰ τοῦτο καὶ τούτους μόνους λέγουσι πολιτευομένους, καὶ τὸ κατ' αὐτῶν πολιτείαν· διότι οὗτοι μόνοι τῶν φρονίμων πράττουσιν, ὥσπερ οἱ χειροτέχναι. καὶ γὰρ οὗτοι μόνοι κυρίως πράττουσιν· οἱ γὰρ ἀρχιτέκτονες τῷ τάττειν μό-

νον τὰς πράξεις, πρακτικοὶ λέγονται· κυρίως δὲ οὐκ εἰσὶν πρακτικοί.

Δοκεῖ δὲ κυρίως εἶναι φρόνησις, ὅταν τις ζητῇ μόνον τὸ ἑαυτῷ ἀγαθόν· ἥτις καὶ ἔχει τὸ κοινὸν ὄνομα, καὶ φρόνησις ἰδίως λέγεται· τῶν δὲ ἄλλων ἡ μὲν περὶ οἰκίαν, οἰκονομική· ἡ δὲ περὶ πόλιν, ἡ μὲν νομοθεσία, ἡ δὲ πολιτική. καὶ τῆς πολιτικῆς ἡ μὲν βουλευτική, ἡ δὲ δικαστική.

Ἡ μὲν οὖν ἰδίως καλουμένη φρόνησις, δηλονότι τὸ τὰ ἑαυτῷ ὠφέλιμα εἰδέναι καὶ ἀγαθά, γνῶσίς τις ἐστίν, ὥσπερ καὶ ἡ πολιτική. οὐκ ἔστι δὲ πάντῃ ἡ αὐτὴ τῇ πολιτικῇ. καὶ διὰ τοῦτο τὸν μὲν τὰ ἀγαθὰ ἑαυτῷ μόνον ζητοῦντα, φρόνιμον οἱ ἄνθρωποι νομίζουσι· τὸν δὲ πολιτικὸν πολυπράγμονα. διὰ τοῦτο καὶ Εὐριπίδης φησί·

Πῶς δ' ἂν φρονοίην, ᾧ παρῆν ἀπραγμόνως
Ἐν τοῖσι πολλοῖς ἠριθμημένον στρατοῦ
Ἴσον μετασχεῖν τῷ σοφωτάτῳ τύχης.
Τοὺς γὰρ περισσοὺς καί τι πράσσοντας πλέον
Ζεὺς μισεῖ. —— —— ——

τούτου χάριν καὶ ἰδίως φρόνησις ἐκλήθη ἡ ἠθική· καὶ φρόνιμος ἰδίως, ὁ ζητῶν μόνον τὸ ἑαυτοῦ ἀγαθὸν, καὶ τοῦτο μόνον δεῖν οἰόμενος πράττειν, περαιτέρω δὲ μὴ ζητεῖν.

Καίτοι οὐ δυνατὸν ἴσως τὴν ἠθικὴν εἶναι ἄνευ τῆς οἰκονομικῆς, οὐδὲ τὴν οἰκονομικὴν ἄνευ τῆς πολιτικῆς· οὐ γὰρ δυνατὸν εὖ καὶ καλῶς τὰ καθ' ἑαυτόν τινα διαθεῖναι τῆς οἰκίας αὐτῷ, ἢ τῆς πόλεως οὐ καλῶς ἐχούσης. χαλεπὸν γὰρ μὴ διαφθαρῆναι τινὰ μετὰ πολλῶν φαύλων διατρίβοντα· εἰ δὲ μετὰ μηδενὸς διατρίβει, ἀλλὰ βίον ἔχει μονώτην, πῶς εἴ-

σεται

σεται τὸ ἑαυτῷ ἀγαθόν· ἄδηλον γάρ, καὶ χρεία διδασκαλίας περὶ αὐτὸ καὶ σκέψεως. ταῦτα δὲ ἀδύνατον ἄνευ ἐμπειρίας γίνεσθαι· ἡ δὲ ἐμπειρία τῶν ἐν κοινωνίᾳ ὄντων ἐστί, καὶ οἰκίας καὶ πόλεως, καὶ ἄνευ τούτων οὐκ ἔνι ἔμπειρον οὐδὲ φρόνιμον εἶναι. διὰ τοῦτο καὶ οἱ νέοι μαθηματικοὶ μὲν γίνονται καὶ σοφοὶ τὰ τοιαῦτα, φρόνιμοι δὲ οὐ δοκοῦσιν εἶναι. τὸ γὰρ αἴτιον, ὅτι τῶν καθ' ἕκαστά ἐστιν ἡ φρόνησις, ἅτινα ἐξ ἐμπειρίας γινώσκονται· ὁ δὲ νέος ἔμπειρος οὐκ ἔστι, διὰ τὸ χρόνου πολλοῦ δεῖσθαι τὴν ἐμπειρίαν. καὶ τοῦτο δὲ ἀκόλουθον σκέψασθαι, πῶς οἱ νέοι μαθηματικοὶ μὲν γίνονται, σοφοὶ δὲ ἢ φυσικοὶ οὐδαμῶς· ἢ ὅτι τῶν μὲν φυσικῶν καὶ τῆς σοφίας αἱ ἀρχαὶ ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα λαμβάνονται. καὶ γὰρ καὶ τὴν σοφίαν, ἥτις περὶ τὰ ἀναγκαῖά ἐστι καὶ ἀΐδια, ἀδύνατόν ἐστι κατορθῶσαι ἄνευ τῆς ἐμπειρίας. ἀπὸ γὰρ τῶν ἡμῖν καὶ τῇ αἰσθήσει γνωρίμων ἐπὶ τὰ ὑπὲρ αἴσθησιν ἀγόμεθα· χωρὶς μὲν γὰρ τοῦ γνῶναι τίνα συμβαίνουσι τῷδε, ἢ ἐκείνῳ τῷ φυσικῷ, τὸν καθόλου περὶ αὐτῶν λόγον, οὐ δυνατὸν συμπεράναι οὐδὲ ποιήσασθαι ἐπιστήμην. πάλιν δὲ χωρὶς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀδύνατον ἐπὶ τὴν σοφίαν ἐλθεῖν· μετὰ τὰ φυσικὰ γὰρ τὰ ὑπὲρ φύσιν γιγνώσκομεν. τὸ δὲ γνῶναι τὰ καθ' ἕκαστα, ἐμπειρίας ἐστίν· ἡ δὲ ἐμπειρία χρόνου πολλοῦ. καὶ διὰ τοῦτο τοὺς νέους οὐ δυνατὸν φυσικοὺς ἢ σοφοὺς εἶναι· τῶν δὲ μαθηματικῶν αἱ ἀρχαὶ χωρὶς τῆς ὕλης λαμβάνονται. καὶ διὰ τοῦτο οὐ χρείαν ἔχουσι γνῶσιν ἔχειν τῶν καθ' ἕκαστα· καὶ γὰρ οὐκ ἐν τῇ ὕλῃ σκοποῦσι τὸν κύκλον ἢ τὸν ἀριθμόν, ἐν ᾗ πολυειδής τις, ὡς εἰπεῖν, ὁ ἀόριστος γίνεται, καθάπερ τὰ φυσικὰ ὁ φυσικός· ἀλλὰ ἀφελόντες

τῆς ὕλης καὶ αὐτὸν σκοποῦντες καθ' ἑαυτόν, τούτου χάριν τοὺς νέους οὐδὲν κωλύει μαθηματικοὺς εἶναι· καὶ γὰρ τὰς μὲν τῶν φυσικῶν ἀρχάς, καὶ ὅλως τὰ φυσικὰ εἰ καὶ λέγουσιν, ἀλλ' οὐκ ἴσασιν ἀκριβῶς περὶ αὐτῶν, οὐδὲ πιστεύουσι· τὰς δὲ τῶν μαθηματικῶν καὶ πιστεύουσι· γινώσκουσι γὰρ διὰ τὸ ὡρισμένους εἶναι τοὺς αὐτῶν λόγους. ἐπεὶ τοίνυν φανερόν, ὅτι τῆς φρονήσεως τῆς ἠθικῆς αἰτία ἐστὶν ἡ ἐμπειρία, τὴν δὲ ἐμπειρίαν οὐκ ἔνι γενέσθαι χωρὶς κοινωνίας πολιτικῆς, ἡ δὲ πολιτικὴ κοινωνία οὐ δυνατὸν εἶναι ἄνευ τῆς πολιτικῆς φρονήσεως, δῆλον ὅτι τὴν ἠθικὴν φρόνησιν οὐ δυνατὸν εἶναι ἄνευ τῆς πολιτικῆς. ἔτι ἐπεὶ ἡ ἁμαρτία ἡ περὶ τὰς πράξεις ἢ ἀπὸ ἀγνοίας συμβαίνει, ἢ τῆς καθόλου, ἢ τῆς μερικῆς (καὶ γὰρ ὁ ἀγνοῶν καθόλου, ὅτι τὰ βαρύσταθμα ὕδατα φαῦλα, καὶ ὁ τοῦτο μὲν εἰδώς, ἀγνοῶν δὲ μερικῶς, ὅτι τάδε τὰ ὕδατα βαρύσταθμα, ὁμοίως ἁμαρτήσεται· χρήσεται γὰρ ἑκάτερος τοῖς φαύλοις ὕδασι) φανερόν, ὅτι πρὸς τὸ μὴ ἁμαρτεῖν, ἀναγκαῖον μὴ μόνον εἰδέναι, ὅτι τάδε τὰ ὕδατα βαρύσταθμα, ἀλλὰ καὶ ὅτι τὰ βαρύσταθμα φαῦλα· δεῖται ἄρα ἡ μερικὴ φρόνησις τῆς καθόλου φρονήσεως τῆς πολιτικῆς, καὶ ἀδύνατον τὴν ἠθικὴν ἄνευ τῆς πολιτικῆς συστῆναι, ὥσπερ καὶ τὴν μερικὴν γνῶσιν ἄνευ τῆς καθόλου μὴ ἁμαρτάνειν ἀδύνατον.

Ἀπὸ τούτων δὲ φανερόν, καὶ ὅτι ἡ φρόνησις οὔτε ἐπιστήμη ἐστίν, οὔτε νοῦς· ἐπιστήμη μέν, ὅτι περὶ τὰ καθ' ἕκαστά ἐστιν, ἅπερ ὕστερά εἰσι τῇ φύσει· ἡ δὲ ἐπιστήμη τῶν πρώτων τῇ φύσει τῶν καθόλου ἐστί· νοῦς δὲ ἡ φρόνησις οὐκ ἔστιν.

Ἔτι καὶ ἀντίκειται τῷ νῷ. καὶ γὰρ ὁ μὲν νοῦς περὶ τὰ πρῶτα

πρῶτα καὶ ἀναπόδεικτα· φρόνησις δὲ περὶ τὰ ἔσχατα, περὶ ἃ οὐδὲ ἐπιστήμη ἐστὶν, ἀλλ' αἴσθησις. ἐκεῖνα δὲ λέγω, οὐχ ὧν ἰδίως ἑκάστη αἴσθησις ἀντιλαμβάνεται, οἷον τῶν γευστῶν, καὶ ὀσφραντῶν, ἢ ἀκουστῶν· οὐ γὰρ χυμοὺς κρίνει ἡ φρόνησις, ἢ ἀναθυμιάσεις, ἢ ἤχους, ἀλλ' ἁπλῶς τὰ καθ' ἕκαστα· ταῦτα γὰρ μόνη γινώσκει ἡ αἴσθησις, καὶ διὰ τοῦτο τὴν φρόνησιν περὶ ἐκεῖνα λέγομεν εἶναι, περὶ ἃ καὶ ἡ αἴσθησις· οἷον, εἰ δεῖ τήνδε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων τῇδε τῇ πόλει τῶν Κορινθίων πολεμεῖν, τοῦ φρονίμου εἰδέναι· πρακτικὴ γὰρ ἡ φρόνησις· ἡ δὲ πρᾶξις τῶν μερικῶν. τοῦτον δὲ τὸν τρόπον καὶ οἱ μαθηματικοὶ τὸ αἰσθητὸν γινώσκουσι τρίγωνον, οὐ καθόσον ἀντίκειται τῇ ὁράσει, ἢ τῇ ἀφῇ, ἀλλὰ ἁπλῶς, καθόσον ἐστὶ τῶν καθ' ἕκαστα, καὶ μερικῶν, ἅπερ τελευταῖα γινώσκονται· ἐν αὐτοῖς γὰρ ὁ γινώσκων ἵσταται, καὶ οὐδὲν περαιτέρω ζητεῖ. καὶ γὰρ ἀπὸ μὲν τῶν μερικῶν καὶ αἰσθητῶν ἀρχομένοις ἐσχάτη ἐστὶν ἡ γνῶσις τῶν καθόλου· ἀπὸ δὲ τῶν καθόλου τῆς γνώσεως περιϊούσης, τὰ αἰσθητὰ τελευταῖον γινώσκονται. τὸ μὲν οὖν γινώσκειν τὰ μερικὰ, καθόσον εἰσὶν αἰσθητὰ, καὶ ἀντίκεινται τὰ μὲν γεύσει, τὰ δὲ ἀκοῇ, τὰ δὲ ἀφῇ, τὰ δὲ ὁράσει, τῆς αἰσθήσεώς ἐστι, καὶ οὐ τῆς φρονήσεως· τὸ δὲ εἰδέναι ταῦτα, καθόσον λυσιτελοῦσιν, ἢ λυμαίνονται τῷ ἀνθρωπίνῳ ἀγαθῷ, τοῦτο δέ ἐστι τῆς φρονήσεως.

ΚΕΦ. Θ'.

Περὶ εὐβουλίας.

ΠΕρὶ μὲν οὖν σοφίας, καὶ φρονήσεως, καὶ νοῦ, καὶ τέχνης, καὶ ἐπιστήμης, καὶ τί ἐστιν ἕκαστον, καὶ πῇ διαφέρουσιν ἀλλήλων, εἴρηται. νῦν δὲ ῥητέον περὶ εὐβουλίας, περὶ συνέσεως,

καὶ περὶ

καὶ περὶ γνώμης· τίς τέ ἐστιν ἑκάστη, καὶ τίνι διαφέρει τῶν εἰρημένων πέντε ἀληθευτικῶν ἕξεων.

Καὶ πρῶτον περὶ εὐβουλίας. οἰκείως γὰρ ἔχει μάλιστα τῇ φρονήσει, ἧς τὸν λόγον ἀρτίως ἀπηλλάξαμεν· ὥστε τὸν περὶ εὐβουλίας λόγον τῷ περὶ τῆς φρονήσεως συναπτέον. πρῶτον μὲν οὖν οὐκ ἔστι ζήτησις· ἐπὶ πλέον γάρ ἐστιν ἡ ζήτησις τῆς εὐβουλίας. οὐ μόνον γὰρ ὁ εὖ βουλευόμενος, ἀλλὰ καὶ ὁ κακῶς βουλευόμενος ζητεῖ, καὶ οὐ μόνον τὰ ἐνδεχόμενα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναγκαῖα ζητοῦνται, περὶ ἅ ἐστιν ἡ ἐπιστήμη· οἷον, εἰ τὸ τρίγωνον ἔχει δύο ὀρθὰς, ζητεῖται παρὰ τοῦ ἐπιστήμονος· καὶ εἰ ἡ σελήνη σφαιροειδής ἐστι. διὰ τοῦτο ἡ εὐβουλία οὐκ ἔστιν ταυτὸν τῇ ζητήσει.

Ἔτι δὲ οὐδὲ ἐπιστήμη ἐστὶν ἡ εὐβουλία. ὁ μὲν γὰρ ἐπιστήμων οὐ ζητεῖ περὶ ὧν ἐπίσταται, ὁ δὲ εὔβουλος ζητεῖ. ἡ γὰρ εὐβουλία βουλή τίς ἐστιν· ἡ δὲ βουλὴ ζήτησίς ἐστιν τοῦ τί δεῖ πράττειν. καὶ ὁ βουλευόμενος ζητεῖ καὶ λογίζεται περὶ τῶν πράξεων, ὅπως εὖ καὶ καλῶς γένωνται. ὥστε ἡ μὲν εὐβουλία ζήτησις, ἡ δὲ ἐπιστήμη οὐ τοιαύτη· ἡ εὐβουλία ἄρα οὐκ ἔστιν ἐπιστήμη.

Ἔτι δὲ οὐδὲ εὐστοχία ἐστὶν ἡ εὐβουλία· ἡ μὲν γὰρ εὐστοχία ἄνευ χρόνου τινὸς καὶ λογισμοῦ καὶ μελέτης γίνεται· τὸ γὰρ γνῶναι περὶ τοῦ προκειμένου καλῶς ἀθρόον καὶ ἄνευ μελέτης, τοῦτό ἐστιν εὐστοχία. ἡ δὲ εὐβουλία οὐ τοιαύτη· μετὰ γὰρ χρόνου καὶ βραδέως ἡ βουλὴ γίνεται. καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὁ τῶν πολλῶν λόγος φησὶ, δεῖν ταχέως μὲν πράττειν τὰ βουλευθέντα, βουλεύεσθαι δὲ βραδέως. ἔτι ἡ ἀγχίνοια ἑτέρα παρὰ τὴν εὐβουλίαν· ἀγχίνοια γάρ ἐστιν ἄσκεπτος ἀπόδοσις

δοσις τοῦ μέσου, δηλονότι τῆς αἰτίας τοῦ προτεθέντος. ἡ δὲ εὐβουλία μετὰ σκέψεως. ἔστι γὰρ ἀγχίνοια εὐστοχία τις. οὐκ ἄρα ἀγχίνοια ἡ εὐβουλία ἐστί· ἐπεὶ γὰρ ἡ μὲν εὐστοχία ἐστὶ τὸ περὶ τοῦ παντὸς τοῦ προτεθέντος εὐεπηβόλως εἰπεῖν· ἡ δὲ ἀγχίνοια τῆς αἰτίας τοῦ προτεθέντος ζητήματος ἀπόδοσις ταχεῖά ἐστιν. οἷον, διὰ τί βέλτιον ἄρχεσθαι ἢ ἄρχειν ἐν ταῖς ὀλιγαρχίαις· ὅτι ἀσφαλέστερον. διὰ ταῦτα μὲν οὖν ἡ εὐβουλία οὔτε εὐστοχία, οὔτε ἀγχίνοιά ἐστιν.

Ἀλλ' οὐδὲ δόξα ἐστὶν ἡ εὐβουλία· πολλῶν γὰρ ὄντων τῶν εἰδῶν τῆς δόξης, οὐδὲν τούτων ἡ εὐβουλία ἐστί· καὶ γὰρ τῶν δοξῶν αἱ μὲν εἰσι συμπεράσματα διανοίας ἐξ ἀνάγκης ἀποδειχθέντα· ὥσπερ τὸ τρίγωνον δύο ὀρθὰς ἔχει, εἴ τις ἀπὸ τῆς ἀποδείξεως δοξάζει, δόξαν ἔχει ἀναγκαίαν. αἱ δὲ ἀπὸ αἰσθήσεως συνάγονται, ὅθεν ἔνιαι καὶ ψευδεῖς πολλάκις εἰσί. πᾶσαι δὲ τὴν ἀλήθειαν ἔχουσι τέλος, καὶ ἡ ὀρθότης τῆς δόξης ἡ ἀλήθειά ἐστι· ἡ δὲ εὐβουλία τέλος ἔχει τὸ συμφέρον ἢ τοῦ βουλευομένου, ἢ ᾧ τὴν βουλὴν δίδωσιν, ὃ καὶ διὰ ψευδοῦς καὶ ἀπάτης πολλάκις οἱ εὔβουλοι κατορθοῦσιν.

Ἔτι δὲ οὐ τῆς εὐβουλίας ἄλλη τίς ἐστιν ὀρθότης, ἀλλὰ αὐτή ἐστιν ὀρθότης βουλῆς· εἰ γὰρ ὁ κακῶς βουλευόμενος ἁμαρτάνει, πάντως ὁ εὖ βουλευόμενος κατὰ τὸν ὀρθὸν βουλεύεται λόγον.

Ἔστι γὰρ ὀρθότης ἡ εὐβουλία οὔτε δόξης, οὔτε ἐπιστήμης, ἀλλὰ τῆς βουλῆς, ὡς δηλοῖ καὶ τοὔνομα· ἐπιστήμης μὲν γὰρ οὐδεμία ὀρθότης· οὐδὲ γὰρ ἁμαρτάνει ἡ ἐπιστήμη, ὥστε ὀρθότητος δεῖται.

Τῆς δὲ δόξης ἡ ὀρθότης, καθὼς εἴρηται, ἡ ἀλήθειά ἐστιν.

οὔτε τοίνυν δόξα ἐστὶν ἡ εὐβουλία, ἢ ἐπιστήμη, οὔτε ὀρθότης ἐστὶν ἢ δόξης ἢ ἐπιστήμης. ἔτι δὲ ἡ μὲν εὐβουλία ζήτησίς ἐστι μετὰ τὸν ὀρθὸν λόγον· ἡ δὲ δόξα εὕρεσίς τινος συμπεράσματος, καὶ περί τι ὡρισμένον ἐστί· καὶ ἡ μὲν εὐβουλία ζητεῖν ἐστίν, ἡ δόξα δὲ εὑρηκέναι. καθὸ καὶ τῆς διανοίας ἡ εὐβουλία λείπεται· ἡ μὲν γὰρ διάνοια λόγος ἐστὶν ἀπηρτισμένος καὶ εὑρημένος μετὰ τῆς προσηκούσης αἰτίας· ἡ δὲ εὐβουλία ἐν τῇ ζητήσει ἔχει τὸ εἶναι· ὁ γὰρ βουλευόμενος, ἐάν τε εὖ, ἐάν τε κακῶς βουλεύηται, ζητεῖ τι καὶ λογίζεται· καὶ μετὰ λόγου μὲν ζητεῖ, οὔπω δὲ συνεπέρανεν· ἡ δὲ δόξα οὐ τοιαύτη. οὐ γὰρ ζήτησίς ἐστιν, ἀλλὰ φύσις ἀπηρτισμένη, οὔτε τοίνυν ἐπιστήμη ἐστὶν ἡ εὐβουλία, οὔτε εὐστοχία, οὔτε δόξα. ἀλλ' ἐπεὶ ὀρθότης ἐστὶ βουλῆς, ζητητέον πρῶτον τί ἐστι βουλή, καὶ περὶ τίνα καταγίνεται ὁ βουλευόμενος. καὶ περὶ μὲν βουλῆς καὶ βουλευτῶν ἐν τοῖς προτέροις εἴρηται. ῥητέον δὲ περὶ τῆς ὀρθότητος.

Ἡ τοίνυν ὀρθότης πολλαχῶς λέγεται. καὶ γὰρ καὶ οἱ πονηρὸν τιθέμενοι τέλος, καὶ τὰ πρὸς αὐτὸ ἄντικρυς φέροντα ζητοῦντες, ὀρθῶς βουλεύονται· καὶ ἡ τοιαύτη βουλὴ ὀρθότης ἐστί. καὶ οἱ ἀγαθὸν μὲν τιθέμενοι τέλος, καὶ πρὸς αὐτὸ φερόμενοι, τὰ δὲ πρὸς αὐτὸ φέροντα μάλιστα τῶν ἄλλων οὐ ζητοῦντες, ἀλλ' ἕτερα, ὥσπερ οἱ διὰ προτάσεων ψευδῶν, ἢ μὴ ἐξ ἀναγκαίων, ἀληθὲς συνάγοντες συμπέρασμα· καὶ οὗτοι γὰρ περὶ μὲν τὰ πρὸς τὸ τέλος σφάλλονται, ὅτι δὲ πρὸς τὸ τέλος τὸ ἀγαθὸν φέρονται, ὀρθῶς βουλεύονται· καὶ ἡ τοιαύτη βουλὴ ὀρθότης ἐστί.

Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἡ εὐβουλία ὀρθότης ἐστίν, ἥτις καὶ κυ-

εἴως ὀρθότης λέγεται βουλῆς, καθ' ἣν πρὸς τὸ ἀγαθὸν φερόμεθα τέλος, καὶ ἐκεῖνα ζητοῦμεν, δι' ὧν δυνησόμεθα ῥᾷστα καὶ κάλλιστα τοῦ τέλους τυχεῖν.

Εὐβουλία γὰρ οὔτε ἡ πρώτη ὀρθότης ἐστὶν, οὔτε ἡ δευτέρα· ἡ μὲν γὰρ πρώτη κακή ἐστι βουλή· ἡ δὲ εὐβουλία ἀγαθόν. τοῦτο γὰρ βούλεται τὸ ὄνομα, ἀγαθὴ βουλή. ἡ δὲ δευτέρα ὀρθότης ζητεῖ μὲν ὃ δεῖ, δι' οὗ δὲ τυχεῖν οὐ ζητεῖ, καὶ περὶ τὰ πρὸς τὸ τέλος οὐ καλῶς βουλεύεται, περὶ ἃ ἡ βουλὴ γίνεται, καθὼς προείρηται. ὥστε καθ' ὅσον μὲν εἰς τὸ ἀγαθὸν φέρεται, ὀρθῶς φέρεται· καθ' ὅσον δὲ οὐ διὰ τῶν προσηκόντων τῷ τέλει φέρεται, οὐ καλῶς φέρεται· ὥστε οὐκ ἂν εἴη εὐβουλία ἡ τοιαύτης ὀρθότης.

Ἔτι δὲ οὐδὲ ἡ διὰ πολλοῦ χρόνου καὶ πλείονος τοῦ δέοντος γινομένη βουλὴ, εὐβουλία ἐστίν.

Εὐβουλία γάρ ἐστι μόνον ἡ ὀρθότης τῆς βουλῆς, ἡ κατὰ τὸ ὠφέλιμον, ὅταν περὶ ὧν δεῖ, βουλευώμεθα, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅσον χρόνον δεῖ.

Ἐπεὶ δὲ τὸ τέλος ἢ καθόλου ἐστὶ καὶ ἔσχατον, ἢ μερικὸν, ἔσχατον μὲν, πρὸς ὃ πᾶσα πρᾶξις ἀνθρωπίνη φέρεται, μερικὸν δὲ, πρὸς ὅ τινες πράξεις φέρουσιν, ἀκολούθως καὶ ἡ εὐβουλία ἔχει· ἡ μὲν γὰρ καθόλου ἐστὶν, ἥτις ὀρθὴ καὶ ἀγαθὴ βουλή ἐστι περὶ τῶν φερόντων εἰς τὸ ἔσχατον τέλος, τὴν κατ' ἀρετὴν ζωήν· ἡ δὲ μερικὴ, ἥτις εἰς μερικόν τι τέλος φέρει, ὃ οὐκ ἔστι μὲν τὸ ἔσχατον, φέρει δὲ εἰς τὸ ἔσχατον τέλος.

Ἐπεὶ δὲ τῶν φρονίμων ἐστὶ τὸ εὖ βουλεύεσθαι, δεῖ προσθεῖναι τῷ τῆς εὐβουλίας ὁρισμῷ καὶ τὴν φρόνησιν. ὥστε εἶναι τὸν ὁρισμὸν τῆς εὐβουλίας οὕτως· εὐβουλία ἐστὶν ὀρθότης,

ἡ κατὰ τὸ συμφέρον πρός τι τέλος, οὗ ἡ φρόνησις ἀληθὴς ὑπόληψίς ἐστι. κατὰ τὸ συμφέρον μὲν, διὰ τὴν βουλὴν ἣ πρὸς τέλος μὲν ἀγαθὸν φέρεται, δι' ὧν δὲ προσῆκεν, οὐδαμῶς, λέγω δὴ πράξεων καὶ χρόνου καὶ τρόπου· τὸ δὲ πρός τι τέλος, οὗ ἡ φρόνησις ἀληθὴς ὑπόληψίς ἐστι, διὰ τὴν πονηρὰν βουλὴν, ἥτις τὰ μὲν τέλει προσήκοντα καὶ ἀκόλουθα ζητεῖ· πρὸς τέλος δὲ φέρεται πονηρὸν, οὗ οὐκ ἔστιν ἡ φρόνησις ἀληθὴς ὑπόληψις.

ΚΕΦ. ι.

Περὶ συνέσεως.

ΠΕρὶ μὲν εὐβουλίας τοσαῦτα· ῥητέον δὲ περὶ συνέσεως. ἔστι τοίνυν σύνεσις καὶ ἀσυνεσία, καθ' ἃς λέγομεν συνετοὺς καὶ ἀσυνέτους.

Καὶ οὔτε ἐπιστήμη ταυτόν ἐστιν ἡ σύνεσις, οὔτε δόξη, οὔτε φρονήσει· ἐπιστήμη μὲν γὰρ οὐκ ἔστιν οὐδὲ δόξα ἡ σύνεσις. ἢ γὰρ ἂν πάντες οἱ ἐπιστήμονες ἢ οἱ δοξάζοντες συνετοὶ ἦσαν.

Ἀλλ' οὐκ εἰσίν· ἀλλ' οὐδὲ μία τις τῶν ἐπιστημῶν ἐστιν ἡ σύνεσις, οἷον ἰατρικὴ, ἢ γεωμετρία· ἢ γὰρ ἂν περὶ ὑγιεινῶν ἦν, ἢ περὶ μεγεθῶν.

Ἄλλως τε οὐδὲ περὶ τὰ ἀναγκαῖα καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντά ἐστιν ἡ σύνεσις.

Οὐδὲ ἰδίως περὶ ἑνός τινος τῶν ἐνδεχομένων ἄλλως ἔχειν.

Καθόλου δὲ περὶ ὧν ἀπορήσειεν ἄν τις καὶ βουλεύσαιτο, καὶ ἃ σκέψεως ἀνέχεταί τινος, καὶ βουλῆς, καὶ ζητήσεως. διὰ τοῦτο περὶ τὰ αὐτὰ μέν ἐστιν ἡ σύνεσις τῇ φρονήσει· ἔστι γὰρ περὶ

περὶ τὰ ἐνδεχόμενα, ὧν ἐσμὲν αὐτοὶ κύριοι πράττειν καὶ μὴ πράττειν.

Οὐκ ἔστι δὲ πάντη ταυτὸν τῇ φρονήσει· ἡ μὲν γὰρ φρόνησις ἐπιτάττει μόνον πρὸς ποῖον τέλος δεῖ φέρεσθαι, καὶ τίνα δεῖ ποιεῖν, ὥστε τέλους τυχεῖν. καὶ τοῦτό ἐστιν αὐτῆς τὸ ἔργον, τὸ ἐπιτάττειν ἃ δεῖ πράττειν· τὸ δὲ κρίνειν τὰ ἐπιταχθέντα παρὰ τῆς φρονήσεως, καὶ τὸ εἰδέναι ὅτι καλῶς ἔχει καὶ οὕτω δεῖ πράττειν, τοῦτ' ἐστιν ἡ σύνεσις.

Οὐ γὰρ διαφέρει ὁ εὐσύνετος τοῦ συνετοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ συνετὸς αὐτὸ τοῦτο βούλεται, τὸ εὖ καὶ καλῶς συνιέναι καὶ κρίνειν τὰ παρὰ τοῦ φρονίμου ἐπιταττόμενα.

Καὶ ταυτόν ἐστι σύνεσις καὶ εὐσυνεσία, ἥτις οὔτε φρόνησίς ἐστιν, οὔτε τὸ ἔχειν φρόνησιν. οὔτε δὲ τὸ δέχεσθαι ἢ λαμβάνειν φρόνησιν, σύνεσίς ἐστιν· τὸ γὰρ λαμβάνειν φρόνησιν ἐστὶ τὸ μανθάνειν ἅπερ ὁ φρόνιμος γινώσκει. ἡ δὲ σύνεσίς ἐστι, τὸ κρίνειν αὐτά. οὐκ ἄρα ταυτὸν σύνεσις τῷ φρόνησιν λαμβάνειν, ἢ φρόνησιν ἔχειν.

Ἀλλ' ὥσπερ ὁ παρ' ἄλλου τινὸς ἐπιστήμην ἀκούων καὶ γινώσκων καλῶς, ξυνιέναι λέγεται, οὕτως ὁ τὰ παρὰ τοῦ φρονίμου ἐπιταττόμενα γινώσκων ἢ κρίνων ὀρθῶς, συνιέναι τε λέγεται, καὶ συνετὸς ὀνομάζεται, καὶ εὐσύνετος, διὰ τὸ καλῶς γινώσκειν· τὸ γὰρ εὖ καὶ τὸ καλῶς ταυτόν. καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς αἰτίας ἐλήφθη τὸ ὄνομα, ὅτι τὸ ἄλλου λέγοντος ἄλλον τινὰ ἀκούοντα γινώσκειν καλῶς, μανθάνειν καὶ συνιέναι λέγεται.

ΚΕΦ. ιά.

Περὶ γνώμης.

ΡΗτέον δὴ περὶ τῆς γνώμης· ἔστι δὲ καὶ αὕτη περὶ τὰ ἐνδεχόμενα, καθάπερ καὶ ἡ φρόνησις, καὶ ἡ εὐβουλία, καὶ ἡ σύνεσις. διὰ τοῦτο καὶ περὶ αὐτῆς λέγωμεν.

Ἔστι τοίνυν γνώμη, καθ' ἣν εὐγνώμονας λέγομεν, καὶ ἔχειν γνώμην, ἡ ὀρθὴ κρίσις τοῦ ἐπιεικοῦς. τίς δὲ ἐστιν ὁ ἐπιεικὴς καὶ ἡ ἐπιείκεια, εἴρηται ἐν τοῖς πρότερον.

Ὅτι δὲ τοῦτό ἐστιν ἡ γνώμη, δῆλον· τὸν γὰρ ἐπιεικῆ μάλιστά φαμεν εἶναι συγγνωμονικόν· καὶ ἐπιεικὲς, τὸ ἔν τισιν ἔχειν συγγνώμην.

Ἡ δὲ συγγνώμη, γνώμη ἐστὶν ὀρθὴ κριτικὴ τοῦ ἐπιεικοῦς· κρίσις γὰρ ὀρθὴ καὶ γνώμη ἐπιεικής ἐστιν, ἡ συγγνώμη.

Ὀρθὴ δὲ λέγεται κρίσις, ἡ τοῦ ἀληθοῦς· εἰ τοίνυν ἡ μὲν συγγνώμη κρίσις ἐστὶ τοῦ ἐπιεικοῦς καὶ γνώμη ὀρθὴ, κατὰ δὲ τὴν ὀρθὴν γνώμην εὐγνώμονές τινες λέγονται, ἡ γνώμη ἄρα, καθ' ἣν εὐγνώμονες λέγονται, τοῦ ἐπιεικοῦς ἐστὶ κρίσις.

Πᾶσαι μὲν οὖν αἱ ἕξεις αἱ ἀληθευτικαὶ πρὸς τὸ αὐτὸ φέρουσι, καὶ τὰ αὐτὰ ἔχουσιν ὑποκείμενα, περὶ ἃ καταγίνονται· καὶ γὰρ καὶ φρόνησις, καὶ νοῦς, καὶ εὐβουλία, καὶ σύνεσις, καὶ γνώμη, περὶ τὰ καθ' ἕκαστά εἰσι καὶ τὰ μερικὰ τὰ ἐν οἷς αἱ πράξεις. νοῦν δὲ λέγω, τὸν πρακτικὸν, ὃς ἀρχὰς ἔχει τὰ μερικὰ καὶ αἰσθητά· ὁ γὰρ αὐτὸς ἄνθρωπος ὅταν μὲν τὰ πρὸς τὸ ἀγαθὸν τέλος φέροντα ποιῇ, φρόνιμός ἐστιν· ὅταν δὲ περὶ αὐτῶν ὡς δεῖ βουλεύηται, εὔβουλός ἐστιν· ὅταν δὲ ὅσα ἔταξε πρὸς τὸ τέλος τὸ ἀγαθὸν, καὶ ἐποίησε, γινώσκῃ καὶ κρίνῃ ὀρθῶς, καὶ ὡς ἔδει πεπρᾶχθαι, συνετός ἐστιν·

τός ἐστιν· ὅταν δὲ τὰ ὑπ᾽ ἄλλου πραχθέντα ὀρθῶς κρίνων καὶ συγγνώμης ἐνίοτε ἀξιοῖ οἷς τοῦτο προσῆκεν, εὐγνώμων ἐστὶ καὶ συγγνώμων.

Πάντα γὰρ ἡ τοῦ ἐπιεικοῦς κρίσις περὶ πάντα ἐστὶ κοινὴ τὰ ἀγαθὰ τὰ ὑπ᾽ ἄλλων πραττόμενα· καὶ γὰρ καὶ ἡ καλουμένη ἐπιείκεια, ἥτις ἐστὶ τοῦ νομικοῦ δικαίου διορθωτική, περὶ ἧς εἴρηται πρότερον, τοὺς παρ᾽ ἑτέρων τεθέντας νόμους κρίνει, καὶ ἡ συγγνώμη καὶ ἡ γνώμη περὶ τῶν πραττομένων ὑφ᾽ ἑτέρων ὀρθῶς ψηφίζεται. πάντα δὲ ταῦτα τοῦ ἐπιεικοῦς ἐστί. συμβαίνει δὲ καὶ πάσας τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις ταύτας εἶναι μόνας, ἃς ὁ ἐπιεικὴς κρίνει, καὶ περὶ ὧν ψηφίζεται· ἡ μὲν γὰρ ἐπιείκεια περὶ τὸ νομικὸν δίκαιόν ἐστιν· ἡ δὲ γνώμη περὶ τὰ πρακτά ἐστιν, ὅταν ὑφ᾽ ἑτέρων πράττωνται. περὶ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ ὁ νοῦς ἐστὶν ὁ πρακτικός· καὶ γὰρ ἐπεὶ ὁ νοῦς γνῶσίς ἐστι τῶν ἀρχῶν, ἀρχαὶ δὲ τῶν μὲν πράξεων τὰ καθ᾽ ἕκαστα, τῶν δὲ θεωρητῶν καὶ ὧν ἐστὶ τέλος ἡ ἀλήθεια, οἱ ὅροι, καὶ οἱ ἄμεσοι λόγοι, καὶ αἱ κοιναὶ ἔννοιαι, εἴη ἂν ὁ μὲν θεωρητικὸς νοῦς γνῶσις τῶν ὅρων, καὶ τῶν πρώτων καὶ ἀκινήτων λόγων· ὁ δὲ πρακτικὸς, γνῶσις τῶν ἐσχάτων καὶ ἐνδεχομένων, δηλονότι τῶν καθ᾽ ἕκαστα πρακτῶν· ὥστε τὸν πρακτικὸν, καὶ τὸν θεωρητικὸν νοῦν τῶν ἐσχάτων εἶναι, καὶ πρώτων. καὶ γὰρ καὶ οἱ ἄμεσοι λόγοι, καὶ οἱ ὅροι, καὶ τὰ καθ᾽ ἕκαστα, καὶ πρῶτα καὶ ἔσχατά εἰσιν. οἱ μὲν ἄμεσοι λόγοι τῇ φύσει πρῶτοι, ἔσχατοι δὲ ἡμῖν· τὰ δὲ καθ᾽ ἕκαστα πρῶτα μὲν ἡμῖν, ἔσχατα δὲ τῇ φύσει. ταῦτα δὲ τὰ ἔσχατα τῇ φύσει ἀρχαί εἰσι καὶ αἴτια τοῦ τέλους τοῦ πρακτοῦ· καὶ γὰρ ἀπὸ τῶν ἐν τῇ αἰσθήσει καθ᾽ ἕκαστα διδασκόμενοι πράττειν

τὰ συμ-

τὰ συμφέροντα ἡμῖν αὐτοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις, καὶ δι' ὧν πρὸς τὸ ζητούμενον ἀφιξόμεθα τέλος· καὶ ἀπὸ τούτων τῶν μερικῶν καθολικούς τινας συνάγοντες λόγους, φρόνιμοι γινόμεθα πρὸς τὰς ἐν τῷ βίῳ πράξεις. διὰ τοῦτο δεῖ τὸν πολιτικὸν γνῶσιν ἔχειν τῶν μερικῶν· ἡ τοιαύτη δὲ γνῶσις αὐτοῦ μέσου γινομένη νοῦς ἐστί· νοῦς γάρ ἐστιν ἡ γνῶσις τῶν ἀμέσων καὶ τῶν ἀρχῶν.

Διὰ τοῦτο καὶ φυσική τις ἡ τοιαύτη γνῶσις εἶναι δοκεῖ· οὐ γὰρ ἀπὸ μεθόδων τινῶν καὶ μαθήσεως περιγίνεται, ἀλλὰ φύσει. καὶ οὐχ ὁ νοῦς μόνον, ἀλλὰ καὶ φρόνησις, καὶ ἡ σύνεσις, καὶ ἡ γνώμη, φυσικὰ δοκεῖ εἶναι· ἀπὸ γὰρ τῆς φυσικῆς γνώσεως τοῦ νοῦ ταῦτα πάντα ὁρμῶνται, καὶ περὶ τὰ αὐτὰ εἰσι τῷ νῷ, τὰ καθ' ἕκαστα δηλονότι. σοφία δὲ οὐκ ἔτι. φύσει γὰρ σοφὸς οὐδείς ἐστιν, ὅτι μεθόδων χρεία καὶ μαθήσεως πρὸς τὸ γενέσθαι σοφόν, καὶ τὴν μὲν φρόνησιν, καὶ τὴν γνώμην, καὶ τὸν νοῦν, καὶ τὴν σύνεσιν οἰόμεθα ταῖς ἡλικίαις ἀκολουθεῖν· φαμὲν γὰρ τήνδε τὴν ἡλικίαν νοῦν ἔχειν, καὶ γνώμην, καὶ φρόνησιν, ὡς τῆς φύσεως αἰτίας οὔσης. σοφίαν δὲ οὐ τῇδε τῇ ἡλικίᾳ, ἢ τῇδε ἀποδίδομεν· καὶ νέῳ γὰρ δυνατὸν γενέσθαι σοφόν, καὶ μειρακίῳ, καὶ οὐ πρεσβύτῃ μόνον, καθάπερ ἐπὶ τῆς φρονήσεως ἔχει, καὶ τῶν ἄλλων. ἡ γὰρ πεῖρα τῶν πρεσβυτέρων ἐστίν, ἧς χωρὶς οὐ δυνατὸν φρόνιμον γενέσθαι, καὶ νοῦν, καὶ σύνεσιν ἔχειν, καὶ γνώμην.

Νοῦν λέγω τὸν πρακτικόν· ὁ γὰρ νοῦς, καθὼς εἴρηται, καὶ θεωρητικός ἐστι καὶ πρακτικός, καὶ ἀρχή, καὶ τέλος· ἀρχὴ μέν, καθ' ὅσον τῶν πρώτων ἀρχῶν ἐστὶ γνῶσις καὶ θεωρητικὸς λέγεται· ἀρχὴ γάρ ἐστιν ἀποδείξεως. τέλος δέ,

καθ' ὅσον γνῶσίς ἐστι τῶν καθ' ἕκαστα καὶ ἐν αἰσθήσει, καὶ πρακτικὸς λέγεται· περὶ τούτων γὰρ αἱ ἀποδείξεις, καὶ ταῦτά εἰσι τὰ ἀπόδεικτα, καὶ εἰς ταῦτα τελευταῖον ὁ ἀποδεικνὺς ἔρχεται ἀπὸ τῶν καθ' ὅλου καταβαίνων.

Οὗτος δὲ ὁ νοῦς ἀπὸ ἐμπειρίας περιγινόμενος ἐν τοῖς πρεσβυτέροις εὑρίσκεται· διὰ τοῦτο δεῖ πιστεύειν ταῖς τῶν ἐμπείρων, καὶ πρεσβυτέρων, ἢ φρονίμων ταῖς ἀναποδείκτοις φάσεσι καὶ δόξαις, οὐχ ἧττον τῶν ἀποδείξεων· διὰ γὰρ τὸ ἔχειν ἐκ τῆς ἐμπειρίας ὄμμα, ὁρῶσι τὰς ἀρχὰς τῶν πράξεων, τὰ καθ' ἕκαστα δηλονότι πρακτά· δι' ὧν τὰ συμφέροντα γινώσκουσι καὶ ὑποτίθενται, καὶ ἑαυτοῖς, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις.

ΚΕΦ. ιβ'.

Περὶ φρονήσεως, καὶ τῆς σοφίας, τί χρήσιμοι καὶ πότερα βελτίων.

ΤΙ' μὲν οὖν ἐστιν ἡ φρόνησις καὶ ἡ σοφία, καὶ περὶ τίνα ἐστὶν ἑκατέρα, καὶ ὅτι ἄλλου τῆς ψυχῆς μορίου ἐστὶν ἑκατέρα, εἴρηται. διαπορήσειε δ' ἄν τις περὶ αὐτῶν, τί χρήσιμοί εἰσι, καὶ πρὸς τί συντελοῦσι τοῖς ἀνθρώποις.

Ἡ μὲν γὰρ σοφία οὐδὲν θεωρεῖ ἐξ ὧν ἐστιν εὐδαίμων ὁ ἄνθρωπος. ἡ μὲν γὰρ εὐδαιμονία περὶ τὴν πρᾶξιν ἐστὶν, ἡ δὲ σοφία οὐδεμιᾶς αἰτία γενέσεως· οὐ γάρ τέλος ἔχει τὸ πρακτὸν ἀγαθόν.

Ἡ δὲ φρόνησις ἐστὶ μὲν αἰτία πράξεως, καὶ πρὸς τὸ πρακτὸν ἀγαθόν· ἀναγκαία δὲ πρὸς τὴν κτῆσιν τῆς ἀρετῆς ἐπαίνου δοκεῖ· τοῖς μὲν γὰρ σπουδαίοις ἀπὸ τοῦ ἔθους τὰς ἀρχὰς περιγινομένας, βεβαίας εἶναι συμβαίνει· ἕξεις γάρ εἰσι· καὶ οὐδὲν μᾶλλον ἀπὸ τοῦ εἰδέναι τὰ καλὰ καὶ δίκαια

πρακτικοὶ αὐτῶν γίνονται, ὥσπερ οὐδὲ ὑγιεινοὶ ἢ εὐεκτικοὶ γινόμεθα, ἀπὸ τοῦ καλῶς εἰδέναι τὰ ὑγιεινὰ καὶ εὐεκτικά, ἀλλὰ τῷ ἔχειν ἕξιν ὑγιείας καὶ εὐεξίας· οὐ γὰρ ὁ πύκτης πυκτικώτερος γίνεται διὰ τὸ εἰδέναι τί ἐστι τὸ εὖ καὶ καλῶς πυκτεύειν· οὐ γὰρ τῷ εἰδέναι, ἀλλὰ τῷ ἕξιν ἔχειν πυκτικῆς, πυκτεύει· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ παλαιστὴς καὶ ὁ δρομικός. καὶ γάρ τοι καὶ ὁ γυμνικὸς διὰ τὴν ἕξιν γυμνικός ἐστιν, οὐ διὰ τὸ εἰδέναι τὰ εὐεκτικὰ καὶ γυμνικά· λέγω δὲ εὐεκτικὰ καὶ γυμνικὰ ἢ ὑγιεινά, οὐ τὰ ποιητικὰ εὐεξίας ἢ ὑγιείας, ἀλλ' ἃ ποιεῖ ὁ ὑγιαίνων, ἢ ὁ εὐεκτῶν, ἀπὸ τοῦ ἕξιν ὑγιείας ἢ εὐεξίας ἔχειν· ὥσπερ τοίνυν ἐπὶ τῶν εἰρημένων ἕξεων οἱ ἔχοντες οὐκ ἂν ἀμείνους γένοιντο διὰ τὸ εἰδέναι, οὕτως οὐδὲ ὁ σπουδαῖος καλλίων περὶ τὴν ἀρετὴν γένοιτο διὰ τὴν φρόνησιν· εἰ δὲ τοῖς σπουδαίοις οὐδὲν πρὸς τὴν ἀρετὴν ἡ φρόνησις συντελεῖ, λείπεται δὴ τοὺς μὴ ὄντας σπουδαίους τὴν φρόνησιν καλλίους ποιεῖν· καὶ τούτους δὲ οὐ σφόδρα ἀναγκαῖον φρονίμους εἶναι πρὸς τὸ γενέσθαι σπουδαίους· δυνατὸν γὰρ καὶ παρ' ἄλλων μαθόντας τὸν περὶ ἀρετῆς λόγον καὶ πεισθέντας αὐτοῖς σπουδαίους γενέσθαι· ὥσπερ βουλόμενοι ὑγιαίνειν οὐκ αὐτοὶ μανθανόμεν ἰατρικήν, ἀλλὰ τοὺς ἰατροὺς ἐρωτῶμεν, καὶ οὐδὲν κωλύει ὑγιαίνειν. ταῦτα μὲν οὖν ἀπορήσειεν ἄν τις περὶ τῆς φρονήσεως καὶ τῆς σοφίας, εἰς τί συντελοῦσι τοῖς ἀνθρώποις καὶ πρὸς τί εἰσι χρήσιμοι.

Ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖνο δεῖ ζητεῖν περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους αὐτῶν σχέσεως, ποτέρα βελτίων. δοκεῖ μὲν γὰρ ἡ σοφία βελτίων τῆς φρονήσεως, καθόσον τῶν ἀναγκαίων ἐστὶ γνῶσις. δοκεῖ δὲ ἡ φρόνησις βελτίων τῆς σοφίας καθόσον ἀρχή ἐστι πράξεων.

ξεως, καὶ διὰ τοῦτο κυριωτέρα τῆς σοφίας, ἥτις μόνον θεωρητική ἐστιν· ἡ γὰρ πρακτικὴ ἕξις ἄρχει καὶ ἐπιτάττει περὶ ἕκαστον.

Ταῦτα μὲν οὖν ἠπόρηται περὶ σοφίας καὶ φρονήσεως· ῥητέον δὲ πρὸς ταῦτα, καὶ πρῶτον περὶ τοῦ πρώτου· πρῶτον μὲν οὖν εἰ καὶ πρὸς μηδὲν ἦσαν χρήσιμοι αἱ τοιαῦται ἀρεταί, ἀλλὰ δι' ἑαυτὰς ἀναγκαῖον αἱρετὰς αὐτὰς εἶναι· ἀρεταὶ γάρ εἰσιν ἑκατέρα ἑκατέρου τοῦ διανοητικοῦ, καθὼς εἴρηται· πᾶσα δὲ ἀρετὴ αἱρετόν τι ἐστίν.

Ἔπειτα καὶ χρήσιμοί εἰσι πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, οὐχ ὥσπερ ἰατρικὴ πρὸς ὑγίειαν· ἀλλ' ὥσπερ ἡ ὑγίεια πρὸς ὑγίειαν ἔχει, οὕτω σοφία καὶ φρόνησις πρὸς εὐδαιμονίαν χρήσιμοι εἰσιν· ἡ μὲν γὰρ καθόλου εὐδαιμονία ἡ παντελής ἐστιν ἀρετή, σοφία δὲ καὶ φρόνησις μέρος εἰσὶ τῆς ὅλης ἀρετῆς. ὥστε μέρος εἰσὶ τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας σοφία καὶ φρόνησις, καὶ τὸ ταύτας ἔχειν μετὰ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, εὐδαιμονεῖν ἐστὶ τὴν ὅλην εὐδαιμονίαν.

Ἔτι δὲ καὶ πρὸς πᾶσαν πρᾶξιν σπουδαίαν ἡ φρόνησις χρήσιμός ἐστι, καὶ δι' αὐτῆς πᾶν τὸ ἄριστον ἔργον ἀποτελεῖται· ἡ μὲν γὰρ ἠθικὴ ἀρετὴ τὴν θέλησιν εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀπευθύνει τέλος, καὶ ὀρθὸν ποιεῖ τὸν σκοπόν· ἡ δὲ φρόνησις τὰ πρὸς τὸ τέλος φέροντα τὸ ἀγαθὸν ζητεῖ· καὶ βουλεύεται δι' ὧν κάλλιστα, καὶ ῥᾶστα, καὶ ὡς δεῖ, τοῦ τέλους ἔνι τυχεῖν· τοῦ δὲ τετάρτου μορίου τῆς ψυχῆς, ὅ ἐστι τὸ θρεπτικόν, οὐκ ἔστιν ἀρετὴ τοιαύτη, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος, ἥτις ἀρχὴν ἔχει τὸ ὀρεκτικόν, λέγω δὴ τὴν ἠθικήν· οὐ γάρ ἐστι τὸ θρεπτικὸν κύριον πράξεως οὐδεμιᾶς. ὁ δὲ οὐκ ἔστιν ἀρχὴ πράξεως,

οὐ δύναται ἀρετὴν ἔχειν τοιαύτην. δύναται δὲ λέγεσθαι ἀρετὴ τοῦ θρεπτικοῦ τὸ εὐτραφές, καὶ ὅσα ἄλλα ἕπονται, ὅταν καλῶς ἔχῃ τὸ θρεπτικόν, οἷον κάλλος ἢ μέγεθος, ὅπερ ἀρετὴ οὐκ ἔστι κυρίως· οὐ γὰρ ἀπὸ προαιρέσεως γίνεται, οὐδὲ αἱρετή ἐστιν· ἀλλὰ κατὰ μεταφορὰν λέγεται. καὶ ταῦτα μὲν μεταξὺ εἴρηται. ῥητέον δὲ ἔτι πρὸς τὸ προκείμενον. ὅτι μὲν οὖν εἰ καὶ πρὸς μηδὲν ἄλλο συντελεῖν ἠδύνατο ἡ σοφία καὶ ἡ φρόνησις, διά γε ἑαυτὰς ἔδει πολλοῦ τινὸς ἀξίας εἶναι δοκεῖν, δέδεικται.

Δείξομεν δὲ ἔτι σαφέστερον, ὅτι ἡ φρόνησις συντελεῖ πρὸς τὸ σπουδαιοτέρους γενέσθαι, καὶ πρακτικωτέρους τῶν καλῶν καὶ δικαίων· μικρὸν δὲ ἄνωθεν ἀναληπτέον τὸν λόγον, ἀρξαμένους ἐκεῖθεν. ὥσπερ γὰρ λέγομεν δυνατὸν εἶναι πράττοντάς τινας τὰ δίκαια οὔπω δικαίους εἶναι, καὶ τὰ σώφρονα καὶ μὴ σώφρονας εἶναι, οἷοί εἰσιν οἱ τὰ προσταττόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου ποιοῦντες διὰ φόβον καὶ ἀκουσίως, ἢ οἱ δι' ἄγνοιαν δίκαιόν τι πεποιηκότες· ὥσπερ εἴ τις λάθοι τὸν ἀδικοῦντα κολάσας ἀντὶ τοῦ ἠδικημένου· ἢ δι' ἄλλο τι, ἢ χρήματα, ἢ ἡδονὴν, τὸ δίκαιον ποιοῦντες, καὶ μὴ δι' ἑαυτό. ὥσπερ τοίνυν τοὺς τοιούτους οὐ λέγομεν δικαίους, καί τοι πράττοντας τὰ δίκαια, οὕτως, ὡς ἔοικεν, ἐπὶ πάσης ἀρετῆς ἔχει· καὶ ὁ ποιῶν τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν ἀρετὴν, καὶ δι' ἑαυτὴν, καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, καὶ αὐτὸς προαιρούμενος καὶ οὐκ ἀκουσίως, οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ σπουδαῖος· ὁ γὰρ βιαζόμενος ὑφ' ἑτέρου πρὸς τὸ ποιῆσαι τὸ ἀγαθὸν, τοῦ ἀγαθοῦ μὲν ἕνεκα ποιεῖ ὅπερ ποιεῖ, εἴπερ ὁ καταναγκάζων αὐτὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα καταναγκάζει· σπουδαῖος δὲ οὐκ ἔστιν, οὐδὲ ἀγαθός,

ὅτι μὴ

ὅτι μὴ προαιρούμενος καὶ ἑκουσίως πράττει τὸ ἀγαθόν· ἡ μὲν οὖν ἕξις τῆς ἀρετῆς ῥυθμίζουσα τὸ ὀρεκτικὸν τῆς ψυχῆς, τὸ θυμικὸν καὶ ἐπιθυμητικόν, ὀρθὴν ποιεῖ τὴν προαίρεσιν· ἐπιθυμεῖ γὰρ καὶ προαιρεῖται τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς ἕξεως· οὐ δεῖ δὲ μέχρι τούτου τὸν σπουδαῖον ἱστάναι τοῦ ἕξιν ἔχειν ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ πράττειν ἐξ ὧν ἔσται βεβαία ἡ ἕξις ἐν τῇ ψυχῇ, τὰς πράξεις τὰς σπουδαίας δηλονότι. τὸ τοίνυν τὰς τοιαύτας πράξεις εἰδέναι, οὐ δυνατὸν λαβεῖν ἀπὸ τῆς ἕξεως τῆς ἀρετῆς. αὕτη γὰρ μόνην ἐμποιεῖ τῇ ψυχῇ τὴν ὄρεξιν τοῦ ἀγαθοῦ· τὸ δὲ εἰδέναι ἃ δεῖ πράττειν τὸν σπουδαῖον, ἄλλης ἐστὶ δυνάμεως.

Λεκτέον δὴ περὶ ταύτης τῆς δυνάμεως σαφέστερον. ἔστι δή τις δύναμις, ἣν καλοῦσι δεινότητα· αὕτη δέ ἐστι τοιαύτη, ὥστε τὰ πρὸς τὸν ὑποτεθέντα σκοπὸν συντείνοντα δύνασθαι ταῦτα πράττειν, καὶ τυγχάνειν αὐτῶν. ἂν μὲν οὖν ὁ σκοπὸς ᾖ καλός, ἐπαινετή ἐστιν, ἂν δὲ φαῦλος, πανουργία· διὸ καὶ τοὺς φρονίμους δεινοὺς καὶ πανούργους φαμὲν εἶναι. ἔστι δὲ ἡ φρόνησις οὐχ αὕτη ἡ δύναμις, ἡ δεινότης, ἀλλ' οὐκ ἄνευ τῆς δυνάμεως ταύτης. ταύτης γὰρ τῆς δυνάμεως ἀρετή ἐστιν ἡ φρόνησις· οὔτε τοίνυν ἄνευ φρονήσεως τελειωθείη ἂν ἡ ἠθικὴ ἀρετή, τήν τε φρόνησιν ἀδύνατον ἐπιγενέσθαι τῷ πρακτικῷ νῷ ἄνευ τῆς ἄλλης ἠθικῆς ἀρετῆς· οἱ γὰρ συλλογισμοὶ τῶν πρακτῶν, οὓς δηλονότι συλλογιζόμενοι πράττομεν, ἀρχὰς ἔχουσι τὰ τέλη τῶν πράξεων. ἀπὸ γὰρ τῶν τελῶν συλλογιζόμεθα, εἰ ἀγαθαί εἰσιν αἱ πράξεις, ἢ πονηραί· τὰς δὲ τοιαύτας ἀρχάς, τὰ τέλη δηλονότι, οὐ γινώσκομεν ἄνευ τῆς ἕξεως τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς· πονηροὶ γὰρ

τιθέμεθα τέλος ὑπὸ πονηρᾶς ἕξεως, καὶ πρὸς τοῦτο τὰς πράξεις τάττομεν, ὥσπερ εἰς ἀγαθόν· καὶ συμβαίνει τὴν γνῶσιν τῶν τοιούτων πρακτῶν μὴ εἶναι φρόνησιν· ἡ γὰρ φρόνησις περὶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἀνθρώπου. ὥστε ἀνάγκη τὸν φρόνιμον τὸ ἀγαθὸν τίθεσθαι τέλος· καὶ διὰ τοῦτο οὐ δυνατὸν τὴν φρόνησιν συστῆναι ἄνευ τῆς ἄλλης ἠθικῆς ἀρετῆς· καὶ ἀδύνατον φρόνιμον εἶναι μὴ ὄντα ἀγαθόν. οὕτω μὲν οὖν φαίνεται τὴν φρόνησιν μὴ εἶναι ἄνευ τῆς ἄλλης ἠθικῆς ἀρετῆς.

Φανερὸν δὲ μηδὲ τὴν ἀρετὴν εἶναι ἄνευ φρονήσεως· καὶ γὰρ ὡς ἔχει ἡ φρόνησις πρὸς τὴν δεινότητα, οὐ ταυτὸν μὲν, ὅμοιον δέ· καὶ γὰρ ἡ μὲν δεινότης φυσική ἐστιν ἐπιτηδειότης τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ φρόνησις ἀρετή ἐστι τῆς τοιαύτης ἐπιτηδειότητος· οὕτω καὶ ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ πρὸς τὴν φυσικὴν ἀρετὴν ἔχει.

Πᾶσι γὰρ δοκεῖ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν ἑκάστη φυσική πως εἶναι· καὶ γὰρ δίκαιοι, καὶ σωφρονικοί, καὶ ἀνδρεῖοι, καὶ τἄλλα ἔχομεν εὐθὺς ἐκ γενετῆς.

Ἀλλ' ὅμως ζητοῦμεν ἕτερόν τι· νομίζοντες οὐ ταύτας εἶναι τὰς κυρίως ἀρετάς.

Αὗται γὰρ καὶ παισὶ καὶ θηρίοις ὑπάρχουσαι, βλαβεραὶ γίνονται ἐνίοτε, διὰ τὸ ἄνευ νοῦ προσεῖναι· καὶ καθάπερ σώματι ἰσχυρῷ κινουμένῳ συμβαίνει σφάλλεσθαι ἰσχυρῶς, ὅταν ἄνευ ὄψεως κινῆται, οὕτω καὶ τὰς τοιαύτας ἕξεις ἄνευ νοῦ πονηρὰς εἶναι συμβαίνει, μετὰ δὲ νοῦ ἀγαθάς· αἳ καὶ ἀρεταὶ κυρίως καλοῦνται. καὶ αἱ αὐταὶ ἕξεις νοῦ μὲν ἄνευ οὐκ εἰσὶν ἀρεταὶ κυρίως, μετὰ δὲ νου κυρίως ἀρεταὶ γίνονται

ὥστε καθάπερ ἐπὶ τοῦ δοξαστικοῦ δύο εἰσὶν εἴδη, δεινότης καὶ φρόνησις· οὕτως ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ δύο ἐστὶ, τὸ μὲν ἀρετὴ φυσικὴ, τὸ δὲ ἡ κυρίως.

Καὶ τούτων ἡ κυρίως οὐ γίνεται ἄνευ φρονήσεως.

Διόπερ φασὶ πάσας τὰς ἀρετὰς φρονήσεις εἶναι.

Καὶ Σωκράτης τούτῳ τῷ λόγῳ στοιχῶν, πῇ μὲν ὀρθῶς εἶχε, πῇ δὲ ἡμάρτανεν· ὅτι μὲν γὰρ φρονήσεις ᾤετο εἶναι τὰς ἀρετὰς ἁπάσας, ἡμάρτανεν. ὅτι δὲ οὐκ ἄνευ φρονήσεως, καλῶς ἔλεγε.

Σημεῖον δὲ, καὶ γὰρ νῦν πάντες ὅταν ὁρίζωνται τὴν ἀρετὴν, εἰπόντες αὐτὴν ἕξιν, καὶ περὶ τίνα καταγίνεται, προστιθέασι καὶ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον· ὀρθὸς δὲ λόγος ὁ κατὰ τὴν φρόνησιν· φαίνεται ἄρα μὴ δύνασθαι εἶναι ἀρετὴν ἄνευ φρονήσεως.

Ἔτι δὲ οὐ μόνον κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἕξις ἡ ἀρετὴ λέγεται, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου· ὁ δὲ περὶ τῶν τοιούτων ὀρθὸς λόγος, ἡ φρόνησίς ἐστιν.

Ὁ μὲν γὰρ Σωκράτης λόγους τὰς ἀρετὰς ᾤετο εἶναι· πάσας γὰρ ἐπιστήμας ἔλεγεν εἶναι. ἡμεῖς δὲ ἕξεις μετὰ λόγου. τὸ γὰρ κατὰ λόγον διαφέρει τοῦ μετὰ λόγου· κατὰ λόγον γάρ τις ποιεῖ τι, καὶ ἑτέρου κινοῦντος, καὶ τὸ τέλος σκοποῦντος, ὥσπερ ἡ φύσις κατὰ λόγον ποιεῖ· μετὰ λόγου δὲ, ὅταν αὐτὸς εἰδὼς πράττῃ, καὶ τὸ τέλος σκοπῶν κατὰ λόγον ποιῇ. διὰ τοῦτο δεῖ προσκεῖσθαι τῷ κατὰ λόγον, τὸ μετὰ λόγου· τέλος δέ ἐστιν ἡ φρόνησις, καθὼς εἴρηται.

Δῆλον τοίνυν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι οὐχ οἷόν τε ἀγαθὸν εἶναι κυρίως τὴν ἕξιν ἄνευ φρονήσεως, οὐδὲ φρόνησιν ἄνευ ἀρετῆς.

Εντεῦ-

Ἐντεῦθεν δὲ λύοιτ' ἂν καὶ εἴ τις ἐκ τοῦ ἐναντίου λόγος εἰσάγοιτο· δοκεῖ γὰρ δυνατὸν εἶναι χωρίζεσθαι τὴν φρόνησιν τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς. οὐ γὰρ ὁ αὐτὸς οὕτως εὐφυῶς ἔχει πρὸς ἁπάσας, ὥστε πάσας τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς, καὶ τὴν φρόνησιν ὁμοῦ λαβεῖν δυνηθῆναι. ὥστε τὴν μὲν λήψεται, τὴν δὲ οὔπω εἰληφὼς ἔσται. δοκεῖ ἄρα χωρίζεσθαι τὰς ἀρετάς.

Τοῦτο τοίνυν κατὰ μὲν τὰς φυσικὰς ἀρετὰς ἐνδέχεται, κατὰ δὲ τὰς ἠθικὰς, καθ' ἃς ἁπλῶς ἀγαθὸς ὁ ἄνθρωπος λέγεται, οὐκ ἐνδέχεται.

Ἅμα γὰρ τῇ φρονήσει μιᾷ οὔσῃ πᾶσαι ὑπάρξουσιν.

Ἡ τοίνυν φρόνησις ἐστὶ μὲν καὶ πρακτικὴ καὶ χρήσιμός ἐστι πρὸς τὰς πράξεις ἁπάσας τῶν ἄλλων ἀρετῶν. ἔστι δὲ καὶ καθ' ἑαυτὴν ζητητέα διὰ τὸ ἀρετὴν εἶναι τοῦ βελτίστου μορίου τῆς ψυχῆς, τοῦ λογικοῦ δηλονότι, καὶ τούτου μόνου χάριν κατὰ τὸ χρεία ἂν ἦν αὐτῆς· οὐ γάρ τις ἁπλῶς γένοιτο ἀγαθὸς κατὰ τὸ βέλτιστον ἑαυτοῦ μέρος φαύλως ἔχων· νῦν δὲ οὐκ ἔνι οὐδεμίαν ἀρετὴν ἄνευ τῆς φρονήσεως συστῆναι· οὐ γάρ ἐστιν ὀρθὴν εἶναι τὴν προαίρεσιν ἄνευ φρονήσεως, ὥσπερ οὐδὲ τὸ ἄνευ ἀρετῆς, καθὼς εἴρηται· ἡ μὲν γὰρ ἀρετὴ πρὸς τὸ τέλος κινεῖ τὸ ἀγαθὸν, καὶ τούτου ἐφίεσθαι παρασκευάζει· ἡ δὲ φρόνησις τὰ πρὸς τὸ τέλος ποιεῖ πράττειν.

Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ κυρία γέ ἐστι τῆς σοφίας, ὅτι διὰ τὴν φρόνησιν ἡ σοφία. τῷ γὰρ φρόνιμοι εἶναι ζητοῦμεν τὴν σοφίαν, καὶ ἡ φρόνησις τὸ τέλος ζητεῖ τῆς σοφίας, ἐπεὶ τὰ πρὸς τὴν σοφίαν φέροντα ζητεῖ, καὶ οὕτω γὰρ ἔχουσα οὐκ ἔστι τῆς σοφίας βελτίων· ἔστι γὰρ ἡ σοφία ἀρετὴ τοῦ βελτίονος μορίου

εἰς τῆς ψυχῆς· ἡ μὲν γὰρ φρόνησις ἀρετή ἐστι τοῦ πρακτικοῦ νοῦ· ἡ δὲ σοφία τοῦ θεωρητικοῦ· εἰ δὲ καὶ περὶ τῆς σοφίας ἡ φρόνησις σκοπεῖ, ἀλλ᾽ οὐ χρῆται αὐτῇ πρὸς τὸ ἑαυτῆς τέλος, ὥσπερ αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ ἔχουσι πρὸς τὰς ὑπ᾽ αὐτὰς τέχνας, ἀλλὰ ζητεῖ ὅπως γένηται· καὶ οὐ διὰ τοῦτο κυρία αὐτῆς ἐστὶν, ὥσπερ οὐδ᾽ ἡ ἰατρικὴ κυρία ἐστὶ τῆς ὑγιείας· οὐ γὰρ αὐτῇ ἐπιτάττει, ἀλλὰ αὐτῆς ἕνεκα· καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον βελτίων ἡ σοφία τῆς φρονήσεως, καθάπερ καὶ ἡ ὑγίεια τῆς ἰατρικῆς, ὅτι αὐτῆς ἕνεκα πράττει· εἰ δὲ ἐπιτάττει ἡ φρόνησις, ἀλλ᾽ οὐ τῷ σοφῷ, ἀλλὰ τῷ μήπω εἰς ταύτην ἐλθόντι τὴν ἀρετήν· τῷ δὲ ἐλθόντι οὐκ ἔτι. οὐδὲ γὰρ ἡ πολιτικὴ, διότι ἐπιτάττει περὶ πάντων ἐν τῇ πόλει, ἤδη καὶ τῶν θεῶν ἄρχει.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Η.

ΚΕΦ. α.

Περὶ ἐγκρατείας.

Ετὰ τὰ εἰρημένα περὶ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν καὶ διανοητικῶν, ῥητέον περὶ ἐγκρατείας, καὶ τῆς ὑπὲρ ἡμᾶς ἀρετῆς, ἥ τις ἡρωϊκή τις ἐστὶ καὶ θεία· οὔτε γὰρ ἡ ἐγκράτεια ὁμογενής ἐστι ταῖς εἰρημέναις ἀρεταῖς, οὔτε ἡ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀρετή· διὰ τοῦτο μετὰ τὰ περὶ τῶν ἀρετῶν εἰρημένα περὶ τούτων ἰδίως λέγωμεν, ἄλλην ποιησάμενοι ἀρχήν. ὅτι δὲ οὐδετέρα αὐτῶν ὁμογενής ἐστι ταῖς προειρημέναις, δῆλον ἔσται ἀπὸ τῶν περὶ αὐτῶν ῥηθησομένων· τῶν δὴ ψόγου ἀξίων καὶ φευκτῶν τρία ἐστὶν εἴδη, κακία, ἀκρασία, θηριότης.

Τὰ δὲ ἐναντία τούτοις, τῇ μὲν κακίᾳ ἡ ἀρετὴ ἡ ἠθική, περὶ ἧς διείληπται· τῇ δὲ ἀκρασίᾳ ἡ ἐγκράτεια· τῇ δὲ θηριότητι ἡ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀρετή, ἣ ἡρωϊκὴ καλεῖται, καθ' ἣν ἄνθρωποι γίνεσθαι λέγονται θεῖοί τινες ἐξ ἀνθρώπων.

Ὥσπερ καὶ Ὅμηρος εἰσάγει τὸν Πρίαμον περὶ τοῦ παιδὸς Ἕκτορος λέγοντα·

——— οὐ γὰρ ἐῴκει

Ἀνδρός γε θνητοῦ παῖς ἔμμεναι, ἀλλὰ θεοῖο,

δι' ἀρετῆς ὑπερβολήν.

Αὐτη

Αὕτη ἡ ἕξις ἐστὶν ἡ ἀντικειμένη τῇ θηριωδίᾳ· ὥσπερ γὰρ ἡ θηριωδία οὐκ ἔστι κακία, οἵα ἐστὶν ἡ ἀντικειμένη ταῖς ἀρεταῖς· οὐ γάρ ἐστιν ἀνθρωπίνη κακία, ὅλως δὲ οὐδὲ κακία, οὐ γάρ ἐστι θηρίου κακία ἢ ἀρετή, διὰ τὸ μὴ μετὰ λόγου ποιεῖν ἢ παρὰ τὸν λόγον· οὕτως οὐδὲ ἡ θεία ἀρετὴ καὶ ἡρωϊκή, ἀρετὴ ἂν εἴη κυρίως· τὸ γὰρ ἀνθρώπινον ἀγαθόν, ἀρετὴ λέγεται· τὸ δὲ θεῖόν τί ἐστιν. οὐκ ἔστι δὲ θεοῦ ἀρετή, ἀλλά τι τιμιώτερον ἀρετῆς τὸ θεῖόν ἐστιν ἀγαθόν. καὶ ὥσπερ σπάνιόν ἐστιν ἡ τοιαύτη ἕξις, οὕτω καὶ ἡ ἀντικειμένη θηριωδία, σπάνιον. ἔστι δὲ μάλιστα ἐν τοῖς βαρβάροις· γίνεται δὲ ἡ τοιαύτη θηριωδία οὐ μόνον διὰ πονηροτάτην ἕξιν, ἀλλὰ καὶ διὰ νόσους καὶ πηρώσεις.

Περὶ μὲν οὖν τῆς τοιαύτης διαθέσεως ὕστερον ποιησόμεθα λόγον. περὶ δὲ τῆς κακίας εἴρηται πρότερον, ὅτι περὶ ἀρετῶν ἐλέγομεν τῶν ἠθικῶν· νῦν δὲ περὶ τῆς ἀκρασίας ἐροῦμεν, καὶ περὶ τῆς μαλακίας καὶ τῆς τρυφῆς, καὶ τῶν ἀντικειμένων, ἐγκρατείας καὶ καρτερίας· οὔτε γὰρ τῇ εἰρημένῃ κακίᾳ καὶ ἀρετῇ αἱ αὐταί εἰσιν, οὔτε πάντα διάφοροι, ὡς ἑτερογενεῖς εἶναι· καθόσον μὲν γὰρ τὸ ἀγαθὸν αἱρεῖται ὁ ἐγκρατὴς καὶ τῷ λόγῳ ἀκολουθεῖ, ἀρετῇ προσήκει ἡ ἐγκράτεια· καθόσον δὲ ἐναντιοῦται αὐτῷ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἐν ἀγῶνί ἐστιν ἀεί, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἕξιν, κατὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἀρετή· ἀκολούθως δὲ οὐδὲ ἡ ἀκρασία κακία ἐστὶ κατὰ τὴν κακίαν τὴν ἀντικειμένην ταῖς ἠθικαῖς ἀρεταῖς· ὁ μὲν γὰρ τὴν ἄλλην κακίαν φαῦλος, ἕξιν ἔχων τῆς φαυλότητος, πράττει τὰ φαῦλα, μὴ ἀντιτείνοντος αὐτῷ τοῦ λογισμοῦ· ὁ δὲ ἀκρατὴς τοῦ λογισμοῦ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἕλκοντος, ὑπὸ τῆς ἐπιθυ-

ἐπιθυμιῶν κρατεῖται· καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ὁμοειδὴς τῇ κακίᾳ ἡ ἀκρασία· ὅτι δὲ παρὰ τὸν λόγον καὶ αὐτή ἐστι, καὶ ἑκούσιον, τούτῳ αὐτῇ κοινωνεῖ.

Λέγωμεν δὴ περὶ αὐτῶν κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ περὶ τῶν ἄλλων εἴπομεν· ἐκθησόμεθα γὰρ τοὺς δοκοῦντας περὶ αὐτῶν λόγους, ὧν τοὺς μὴ συμβαίνοντας τῇ ἀληθείᾳ ἐλέγξαντες, τοὺς μάλιστα ἐνδόξους καταλείψαντες βεβαιώσομεν. καὶ οὕτως ἔσται φανερὸς ὁ περὶ αὐτῶν λόγος.

Δοκεῖ δὴ πᾶσιν ἡ ἐγκράτεια ἀγαθὸν, καὶ ἡ καρτερία τῶν σπουδαίων καὶ τῶν ἐπαινετῶν εἶναι. ἡ δὲ ἀκρασία τοὐναντίον· φασὶ δὲ περὶ τῆς ἐγκρατείας καὶ ταῦτα. πρῶτον μὲν, ὅτι ὁ ἐγκρατὴς ὁ αὐτός ἐστι τῷ ἐμμενετικῷ ἔν τινι λογισμῷ καὶ ἀκινήτῳ, καὶ ἐγκράτεια τὸ ἐμμένειν τῷ λογισμῷ· ἀκρασία δὲ καὶ ἀκρατὴς τοὐναντίον. δεύτερον, ὅτι εἰδὼς ὁ ἐγκρατὴς ὅτι φαῦλαι αἱ ἐπιθυμίαι, ἀφίσταται τούτων καὶ ἀκολουθεῖ τῷ λόγῳ· ὁ δὲ ἀκρατὴς, εἰδὼς ὅτι φαῦλα πράττει, διὰ τὴν ἡδονὴν οὐ πείθεται τῷ λόγῳ. τρίτον, ὅτι καὶ ὁ σώφρων ἐγκρατής ἐστι καὶ καρτερικὸς, καὶ ὁ ἀκόλαστος τοὐναντίον. τέταρτον, ὅτι καὶ πᾶς ἐγκρατὴς σώφρων· ἔνιοι δὲ ὁμοίως καὶ τὸν ἀκρατῆ πάντα ἀκόλαστον, καὶ τὸν ἀκόλαστον ἀκρατῆ εἶναι φασίν. ἄλλοι δὲ διαφέρειν ἀλλήλων. πέμπτον, ὅτι ἐνδέχεται φρόνιμον καὶ δεινὸν ὄντα καὶ ἀκρατῆ εἶναι. ἕκτον, ὅτι λέγονται ἀκρατεῖς οἱ πρὸς θυμὸν ἐπιρρεπεῖς, καὶ οἱ σφόδρα τιμῆς καὶ κέρδοις ὀρεγόμενοι. ταῦτα μὲν οὖν εἰσὶ πάντα σχεδὸν τὰ λεγόμενα περὶ ἐγκρατείας καὶ ἀκρασίας· ὧν περὶ ἑκάστου σκεψώμεθα· καὶ πρῶτον περὶ τοῦ πρώτου.

ΚΕΦ.

ΚΕΦ. β΄.

Ὅτι οὐκ ἔστιν ἐγκράτεια τὸ ἁπλῶς ἐμμένειν τοῖς δεδογμένοις.

Εἰ τοῦτ' ἔστιν ἡ ἐγκράτεια, τὸ ἐμμένειν πάσῃ δόξῃ, ἔσται καὶ φαύλη ἐγκράτεια, ὅταν ἐμμένῃ τις ψευδεῖ δόξῃ· ἀλλὰ μὴν ὑπόκειται ἐπαινετὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναι αὐτήν· οὐκ ἄρα τὸ ἐμμένειν ἁπλῶς τῇ παρούσῃ δόξῃ ἐγκράτειά ἐστιν.

Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ἀκρασία οὐ πᾶσα φαύλη ἔσται καὶ φαυλή, ἀλλὰ καὶ ἀγαθή, ὅταν μὴ ἐμμένῃ τις τῇ ψευδεῖ δόξῃ, ὥσπερ ὁ Νεοπτόλεμος πεισθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως ψεύσασθαι, καὶ μὴ ἐμμείνας τῇ δόξῃ, ἀλλὰ ἀληθεύσας, ἢ εἴ τις ἀπατηθεὶς ὑπὸ τοῦ προσδιαλεγομένου καὶ δοξάσας ψευδῆ, οὐκ ἐμμένει τοῖς δεδογμένοις· οὐ γὰρ ψέγεται ὁ τοιοῦτος· ὁ δὲ ἀκρατὴς ψέγεται· οὐκ ἄρα ὁ ἐμμενετικὸς τῇ δόξῃ ἐγκρατής ἐστιν· οὐδὲ ὁ τῆς δόξης ἐκστατικὸς ἀκρατής· ὅλως δὲ ἀκρασία μετὰ ἀφροσύνης, συμβαίνει ἀρετὴν εἶναι, εἰ τοῦτ' ἔστιν ἀκρασία τὸ ἐξίστασθαι τῆς δόξης καὶ μὴ ἐμμένειν τοῖς δοκοῦσιν ἀγαθοῖς· εἰ γάρ τις ὑπὸ ἀφροσύνης νομίζει τὴν ἀκολασίαν ἀγαθὸν, μὴ ἐμμένῃ δὲ τοῖς δεδογμένοις, ἔσται σώφρων· καὶ οὕτως ἔσται ὁ ἀκρατὴς σπουδαῖος, ὅπερ ἐστὶ ψεῦδος· ψεκτὸν γὰρ δοκεῖ πᾶσιν ἡ ἀκρασία· ἔτι ὁ δυνάμενος ἐκστῆναι τῆς δόξης τοῦ μὴ δυναμένου βελτίων ἐστὶ πολλάκις· ὁ δὲ ἀκρατὴς τοῦ ἐγκρατοῦς οὐκ ἔστι βελτίων· οὐκ ἄρα ὁ ἐμμενετικὸς τῇ δόξῃ ἐγκρατής, οὐδὲ ὁ ἐκστατικὸς, ἀκρατής.

Ὅτι δὲ ὁ δυνάμενος ἐκστῆναι τῆς δόξης βελτίων τοῦ μὴ δυναμένου, δῆλον· ὁ γὰρ τῷ ἠπατῆσθαι τὰ φαῦλα διώ-

διώκων, ὅτι νομίζει ἀγαθὰ εἶναι, βελτίων ἐστὶ τοῦ εἰδότος ὅτι φαῦλα, καὶ διώκοντος· ὁ μὲν γὰρ ἠπατημένος μεταπεισθεὶς δύναται ἀγαθὸς γενέσθαι· ὁ δὲ δι' ἀκρασίαν διώκων, καὶ εἰδὼς ὅτι φαῦλα, οὐ δύναται ἐκστῆναι τῶν κακῶν· πῶς γὰρ ἂν ἐκσταίη, ἐπεὶ οὐ δύναται μεταπεισθῆναι; ὃ γὰρ ἔδει γινώσκειν, οἶδε, καὶ εἰδὼς ἀκρατεύεται, καὶ ἔνοχός ἐστι τῇ παροιμίᾳ, ὅταν τὸ ὕδωρ πνίγῃ, τί δεῖ ἐπιπίνειν; φανερὸν δὴ ὅτι τὸ ἐμμένειν τῇ παρούσῃ δόξῃ οὐκ ἔστιν ἐγκράτεια, οὐδὲ τὸ ἐξίστασθαι ἀκρασία.

ΚΕΦ. γ'.

Περὶ τῆς γνώσεως τοῦ ἀκρατοῦς, ἢ γινώσκων οὐκ ἐμμένει.

Ζητητέον δὴ περὶ τοῦ δευτέρου. ἀπορία γάρ ἐστι, πῶς ὑπολαμβάνων ὀρθῶς περὶ ὧν πράττει τις, ἔπειτα ἀκρατεύεται. καὶ φασί τινες, ὅτι οὐ γινώσκει ὁ ἀκρατὴς, ἃ πράττει, φαῦλα εἶναι, οὐδὲ ἔχει ἐπιστήμην αὐτῶν, ὥσπερ ὁ Σωκράτης ἔλεγεν, οὐ δυνατὸν ἐπιστήμης ἐνούσης ἄλλο τι κρατεῖν καὶ περιέλκειν ὥσπερ ἀνδράποδον· οὗτος δὲ ὁ λόγος ἐναντίος ἐστὶ τοῖς φανεροῖς· ὅτι γάρ ἐστιν ἀκρατὴς, καὶ τοῦτο ἐστιν ἀκρατὴς, ὁ πρὸς ταὐναντία ὧν οἶδεν ἀγαθῶν φερόμενος, φανερόν. δι' ὃ ζητητέον, εἰ δι' ἄγνοιαν πράττει πᾶς ὁ πράττων τὸ πονηρὸν, καὶ τίς ὁ τρόπος γίνεται τῆς ἀγνοίας· ἄλλοι δὲ οἴονται εἰδέναι μὲν ἃ πράττει τὸν ἀκρατῆ, ἐπιστήμην δὲ οὐκ ἔχειν αὐτῶν, ἀλλὰ δόξαν· οὐ γὰρ δυνατὸν ἐπιστήμην ἔχοντα κρατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἡδονῶν· οὐδὲν γὰρ εἶναι τῆς ἐπιστήμης ἐπικρατέστερον· διὰ τοῦτο τὴν τοῦ ἀκρατοῦς καὶ μὴ γνῶσιν δόξαν εἶναι φασίν· ἀλλὰ μὴν εἴ γε δόξα ἐστὶ καὶ μὴ ἐπιστ-

ἐπιστήμη, οὐδὲ ἰσχυρὰ γνῶσις τοῦ πράγματος ἐν τῷ ἀκρατεῖ, ἀλλ' ἀσθενής τις καὶ ἠρεμαία, καθάπερ ἐν τοῖς διστάζουσι, συγγνώμη ἂν εἴη τοῖς ἀκρατέσι, μὴ ἐμμένουσι τοῖς οὕτω γινωσκομένοις, βιαίων ἀνθελκουσῶν ἐπιθυμιῶν· οὐκ ἄρα μοχθηρὸν ἡ ἀκρασία. οὐδενὶ γὰρ συγγνώμη τῶν μοχθηρῶν, ἢ ψεκτῶν, καὶ φευκτῶν. τοιοῦτον δὲ ἡ ἀκρασία· ἐπεὶ δὲ οὔτε δόξα ἐστὶν ἡ γνῶσις τοῦ ἀκρατοῦς, οὔτε ἐπιστήμη, δοκεῖ φρόνησις εἶναι· αὕτη γὰρ λείπεται καὶ ἔστιν ἰσχυρὰ γνῶσις· καὶ τοῦτο δὲ ἄτοπον· ἔσται γὰρ ἅμα καὶ φρόνιμος καὶ ἀκρατής. οὐδεὶς δ' ἂν εἴποι φρονίμου εἶναι τὸ πράττειν τὰ φαῦλα ἑκόντα· ἐπεὶ καὶ δέδεικται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὅτι πρακτικός γε ὁ φρόνιμος, καὶ περὶ αὐτὰς ἐστὶ τὰς πράξεις τὰς μερικάς, καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς ἑπομένας ἔχων ἐξ ἀνάγκης· οὐκ ἄρα φρόνησιν γινώσκει ἀκρατής· κατὰ μὲν οὖν τοὺς εἰρημένους τρόπους γινώσκειν τὸν ἀκρατῆ δέδεικται μὴ δυνατὸν εἶναι· ζητητέον ἄρα τὸν τρόπον. ὃ μετὰ μικρὸν ἀκριβέστερον ἐπισκεψώμεθα.

ΚΕΦ. δ'.

Ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ ἐγκρατὴς σώφρων, οὔτε ὁ σώφρων ἐγκρατής.

ΝΥν δὲ σκοπῶμεν περὶ τοῦ τρίτου, εἰ δυνατὸν τὸν σώφρονα ἐγκρατῆ εἶναι. καὶ ἔτι περὶ τοῦ τετάρτου, εἴπως ἐγκρατὴς σώφρων· φανερὸν δὲ ἔσται λαβοῦσι τὸν ὁρισμὸν τοῦ ἐγκρατοῦς· ἔστι δὴ ἐγκρατὴς ὁ ἀνθιστάμενος πρὸς ἰσχυρὰς καὶ φαύλας ἐπιθυμίας· ἔχει ἄρα ὁ ἐγκρατὴς ἰσχυρὰς καὶ φαύλας ἐπιθυμίας· εἰ δὴ ὁ σώφρων ἔσται ἐγκρατής, ἕξει φαύλας ἐπιθυμίας καὶ ἰσχυράς· ὅπερ ἐναντίον ἐστὶ τῷ λόγῳ τῆς σωφροσύνης· ἐν γὰρ τῷ ἕπεσθαι τὰς ἐπιθυμίας τῷ λό-

τῷ λόγῳ ἡ σωφροσύνη οὐ συνίσταται· ἄλλως τε ὁ μὲν σώφρων ἥδεται οἷς πράττει· ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν εἴη σώφρων· ὁ δὲ ἐγκρατὴς ἐν ἀγῶνι ὢν καὶ μάχῃ πρὸς τὰς ἐπιθυμίας, οὐχ ἥδεται. ἡ γὰρ ἡδονὴ ἐν τῇ ἠρεμίᾳ ἐστίν. ἔτι τὸν ἔχοντα ἕξιν ἀνδρίας ἐπιόντα ἐξαίφνης τὰ φοβερὰ, καὶ πρὶν τῷ λόγῳ καὶ αὐτῷ χρήσασθαι, οὐ ταράττει. ὁμοίως δὴ τὸν ἔχοντα ἕξιν σωφροσύνης οὐ κινήσει τὰ ἡδέα, καὶ πρὶν περὶ αὐτῶν σκέψασθαι, καὶ τὸν λόγον ἀντιστῆσαι. ὁ δὲ ἐγκρατὴς οὐ τοιοῦτος· ἐν γὰρ τῷ χρήσασθαι τῷ λόγῳ καὶ αὐτῷ καὶ ἀντίστασθαι πρὸς αὐτὰς ἡ ἐγκράτεια συνίστασθαι λέγεται. εἰ μὲν γὰρ χρησταὶ αἱ ἐπιθυμίαι τοῦ ἐγκρατοῦς, φαύλη ἡ ἐγκράτεια, κωλύουσα αὐταῖς χρῆσθαι· εἰ δὲ ἀσθενεῖς καὶ φαῦλαι, οὐδὲν σεμνὸν ἡ ἐγκράτεια· νῦν δὲ τοιαύτη δοκεῖ. εἰ δὲ φαῦλαι καὶ ἀσθενεῖς, οὐδὲν μέγα τὸ τούτων κρατεῖν. ὥστε οὐ μέγα ἡ ἐγκράτεια. λείπεται δὴ φαύλας εἶναι τὰς ἐπιθυμίας τοῦ ἐγκρατοῦς καὶ ἰσχυράς. καὶ διὰ τοῦτο οὔτε ὁ σώφρων ἐγκρατὴς ἂν εἴη, οὔτε ὁ ἐγκρατὴς σώφρων.

ΚΕΦ. ς΄.

Ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ φρόνιμος ἀκρατής·

Ἐκ τῶν εἰρημένων δὲ φανερὸν, καὶ ὅτι οὐ δύναται ὁ φρόνιμος ἀκρατὴς εἶναι. ἐπεὶ γὰρ τῇ φρονήσει ἕπεται καὶ ἡ σωφροσύνη, ὅτι καὶ πᾶσα ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ, ὁ δὲ σώφρων οὐ δύναται ἐγκρατὴς εἶναι, πολλῷ μᾶλλον οὐδὲ ἀκρατὴς ἐστιν. εἰ δὲ τοῦτο, οὐδὲ ὁ φρόνιμος ἀκρατὴς ἂν εἴη.

ΚΕΦ. ϛʹ.

Ὅπως ζητῆσαι δεῖ τὸ περὶ ἐγκρατείας ζήτημα.

Ζητητέον δὲ καὶ περὶ τοῦ ἐκλου, εἰ περὶ πλοῦτον καὶ δόξαν καὶ ἁπλῶς πᾶν ἐπιθυμητὸν ἡ ἀκρασία ἐστὶ, καὶ ἡ ἐγκράτεια. καὶ εἰ τοῦτο, καὶ ὁ περὶ ἕκαστον τούτων ἐπιρρεπῶς ἔχων ἀκρατής ἐστι, ζητητέον τίς ὁ ἁπλῶς ἀκρατής· οὐ γὰρ ὁ περὶ πάντα ἔχων οὕτως, ἐστίν. οὐδεὶς γὰρ ἁπάσας ἔχει τὰς ἀκρασίας. ὥστε ζητῶμεν τὸν κυρίως ἀκρατῆ. τὰ μὲν οὖν ζητήματα τὰ περὶ τῆς ἐγκρατείας, καὶ αἱ ἀπορίαι τοιαῦται συμβαίνουσι. τούτων δὲ τὰ μὲν ἀνελεῖν δεῖ, τὰ δὲ καταλιπεῖν· ἡ γὰρ λύσις τῆς ἀπορίας εὕρεσίς ἐστι τοῦ ζητουμένου.

Πρῶτον μὲν οὖν σκεπτέον, πότερον εἰδότες ἀκρατεύονται οἱ ἀκρατεῖς, ἢ οὔ, καὶ πῶς εἰδότες· ἔπειτα περὶ ποῖά ἐστιν ὁ ἐγκρατὴς καὶ ὁ ἀκρατής· λέγω δὲ περὶ πᾶσαν ἡδονὴν καὶ λύπην, ἢ περί τινας ἀφωρισμένως· καὶ τὸν ἐγκρατῆ καὶ τὸν καρτερικὸν εἰ διαφέρουσι, καὶ ὅσα ἀκόλουθα τούτοις τοῖς ζητήμασίν εἰσιν· ὧν ἡ ἀρχή ἐστι τὸ ζητῆσαι περὶ τοῦ ἐγκρατοῦς καὶ ἀκρατοῦς, κατὰ τί διαφέρουσι· κατὰ τὰ ὑποκείμενα, περὶ ἃ εἰσίν, ἢ κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν πρὸς αὐτὰ ἔχουσιν, ἢ καὶ ἀμφότερα.

Μετὰ δὲ τοῦτο σκεπτέον, εἰ περὶ ἅπαντα τὰ ἡδέα ἐστὶν ἡ ἀκρασία, καὶ ἡ ἐγκράτεια, ἢ οὔ. οὔτε γὰρ περὶ ἅπαντά ἐστιν ἡ ἀκρασία, καὶ ἡ ἐγκράτεια, καὶ ὁ ἁπλῶς ἀκρατὴς, ἀλλὰ περὶ ἃ ὁ ἀκόλαστος· οὔτε ὁμοίως τῷ ἀκολάστῳ ἔχει πρὸς αὐτὰ, ἀλλ' ἕτερον τρόπον· ὁ μὲν γὰρ ἀκόλαστος διεφθαρμένως κρίνων, καὶ νομίσας ἤδη ἀγαθὸν τὸ διώκειν ἀεὶ τὸ ἡδὺ, πρὸς αὐτὸ φέρεται· ὁ δὲ ἀκρατὴς, τοῦ λόγου ἀντιλέγοντος τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτοῦ ἀκολουθεῖ.

ΚΕΦ. ζ.

Τίνα τρόπον γινώσκει ὁ ἀκρατής.

Τὸ μὲν οὖν δόξαν εἶναι τὴν γνῶσιν τῶν ἀκρατῶν, ἢ ἀντιπράττουσι, καὶ μὴ ἐπιστήμην, οὐδὲν διαφέρει πρὸς τὸν λόγον· τοῦτο γὰρ ζητοῦμεν, εἰ βεβαία ἐστὶν αὐτοῖς, ἢ ἀμφίβολος ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ· συμβαίνει δὲ πολλάκις τὴν δόξαν οὕτω βεβαίως ἔγκεισθαι, ὥστε μὴ διαφέρειν ἐπιστήμης κατὰ τὸ ἀντιβαίνειν ταῖς ἐπιθυμίαις· καὶ ἔνιοι οὕτω πιστεύουσιν οἷς δοξάζουσιν· ὥσπερ οἱ ἐπιστήμονες τοῖς διὰ τῆς ἐπιστήμης γινωσκομένοις, ὥσπερ ὁ Ἡράκλειτος ἃ ἐδόξαζεν ᾤετο ἐπίστασθαι ἀκριβῶς, οἷον, ὅτι οὐκ ἔστι κίνησις, καὶ τἄλλα ὅσα ἐτίθει· τῇ γοῦν τοιαύτῃ δόξῃ τοῦ ἀγαθοῦ ὁ ἀντιπράττων οὐδὲν διαφέρει τοῦ ἔχοντος τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ πρὸς τὸ ἡδὺ φερομένου. ὁμοίως γάρ εἰσι μοχθηροί, καθ' ὅσον ὁμοίως ἰσχυρῷ λογισμῷ ἑκάτερος πολεμεῖ. ὥστε ὃ ἐν τοῖς προειρημένοις ἠπορήθη, πῶς δυνατὸν τὸν εἰδότα τὸ ἀγαθὸν αἱρεῖσθαι τὸ κακὸν, οὐχ οὕτω δύναται λυθῆναι· ζητητέον δὴ πῶς ἑτέρως λυθήσεται.

Λέγωμεν τοίνυν ὅτι τὸ ἐπίστασθαι, καὶ κατ' ἐπιστήμην γινώσκειν διττόν ἐστι· λέγεται γὰρ ἐπίστασθαι καὶ ὁ ἔχων τὴν ἐπιστήμην καὶ χρώμενος αὐτῇ, ὥσπερ εἴ τις γεωμέτρης ὢν καὶ γεωμετρεῖ, λέγεται ἐπίστασθαι· καὶ ὁ ἔχων μὲν τὴν ἐπιστήμην, μὴ χρώμενος δὲ αὐτῇ· ὥσπερ γεωμέτρης λογοποιῶν, ἢ ἄλλο τι, οὐ γεωμετρῶν· ὥσπερ οὖν ἐπὶ τοῦ γεωμέτρου θαυμαστὸν μέν ἐστιν, εἰ γεωμετρῶν ψευδῆ συναγάγοι· θαυμαστὸν δὲ οὐδὲν, εἰ λογοποιῶν οὐ συνορᾷ εἴ τις παρὰ τὴν γεωμετρίαν τὰ σχήματα θεωροίη, τὸν ἴσον τρό-

πον

που καὶ ἐπὶ τοῦ ἀκρατοῦς ἔχει. εἰ μὲν γὰρ ἐπιστάμενος ὁ ἀκρατὴς, καὶ χρώμενος τῇ ἐπιστήμῃ, καὶ κατ' αὐτὴν θεωρῶν, ἐπὶ τἀναντία ὧν ἐπίσταται φέρεται, θαυμαστόν· εἰ δὲ μὴ χρώμενος, κἂν ἐπιστήμην ἔχῃ, οὐ δεῖ θαυμάζειν.

Ἔτι δὲ ὅταν τις ἔχων τὴν ἐπιστήμην καὶ χρώμενος, ἂν μὴ τελέως χρῆται, οὐδὲν θαυμαστὸν, εἰ μοχθηρός ἐστιν· ἐπεὶ γὰρ δυσὶ τρόποις προτάσεων ἀποδεικνὺς ἐπίσταται ὁ ἐπιστάμενος, καθόλου καὶ μερικῶς, ἐὰν ἀμφοτέραις μὴ χρῆται, λέγω τῇ καθόλου, τῇ δὲ μερικῇ οὐ χρῆται, θαυμαστὸν οὐδὲν εἰ μοχθηρός ἐστιν· οἷον, ἐπίσταταί τις, ὅτι τόδε πονηρὸν, τὸ δὲ πονηρὸν οὐ δεῖ πράττειν, τόδε ἄρα οὐ δεῖ πράττειν· καὶ ἀμφοτέρων οὐσῶν ἐν τῇ ψυχῇ τῶν προτάσεων, ἐπειδὰν ἐπιθυμία τις ἐπί τι κινῇ πονηρὸν, συμβαίνει τῇ μὲν καθόλου χρῆσθαι, ὅτι τὸ κακὸν οὐ δεῖ πράττειν, καὶ θεωρεῖν κατ' αὐτὴν τηνικαῦτα· τὴν δὲ μερικὴν, ὅτι τόδε κακὸν, ἔχειν μὲν, οὐ χρῆσθαι δὲ, οὐδὲ συνορᾶν ἐνεργείᾳ, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὴν μοχθηρίαν χωρεῖν, ὥσπερ ἀποτυφλωθέντα· τοῦτο δὲ οὐδὲν θαυμαστόν· εἰ γὰρ καὶ χρῆται τῇ καθόλου προτάσει, ἀλλὰ πράττειν οὐ δύναται κατὰ τὴν ἐπιστήμην μὴ χρώμενος καὶ τῇ μερικῇ· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ κυρία τῶν πράξεων. ἢν γὰρ τις εἰδῇ, ὅτι τοῖς ξηροῖς χρηστέον, μὴ εἰδῇ δὲ, ὅτι τάδε ξηρὰ, οὐδὲν μᾶλλον χρήσεται τοῖς ξηροῖς· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τούτων ἔχει. ἂν τις τῇ καθόλου χρῆται καὶ θεωρῇ, τῇ μερικῇ δὲ οὐ χρῆται, οὐδὲν τῆς ἐπιστήμης ἀπώνατο. αἱ μερικαὶ δὲ διαφέρουσι. τὰς μὲν γὰρ ἀνάγκη πᾶσα εἰδέναι, τῶν καθόλου γινωσκομένων· τὰς δὲ οὔ. ὅταν γὰρ τὸ καθόλου οὕτως ἔχῃ, ὥστε περιέχειν αὐτὸν τὸν συλλογιζόμενον, ἢ τὸν ὁμοειδῆ, τῇ κα-

θόλου συγγινώσκεται καὶ ἡ μερική· οἷον, πᾶσιν ἀνθρώποις βλαβερὸν ὁ ἐλλέβορος, αὐτὸς δὲ ἄνθρωπος, αὐτῷ ἄρα βλαβερὸν ὁ ἐλλέβορος· ἐνταῦθα τῇ καθόλου καὶ ἡ μερικὴ συγγινώσκεται· οὐ γὰρ ἑαυτὸν δύναται ἀγνοεῖν ὅτι ἐστὶν ἄνθρωπος· ὁμοίως δὲ κἂν τοὺς ὁμοειδεῖς περιέχῃ· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ αὐτοὺς ἀγνοεῖν δυνατόν. ὅταν δὲ ἡ καθόλου πρᾶγμα τι περιέχῃ, τότε οὐκ ἀνάγκη, τῆς καθόλου γινωσκομένης, καὶ τὴν μερικὴν γινώσκεσθαι· οἷον πᾶς ἐλλέβορος βλαβερόν, τόδε ἐλλέβορος, τόδε ἄρα βλαβερόν. ἐνταῦθα οὐκ ἀνάγκη γινώσκεσθαι τὴν μερικήν, τῆς καθόλου γινωσκομένης. τὴν τοιαύτην οὖν μερικὴν ὁ ἀκρατὴς ἢ οὐκ ἔχει, ἢ ἔχων οὐ χρῆται. τὸ δὲ χρῆσθαι καὶ μὴ χρῆσθαι τοσούτῳ διαφέρει ἀλλήλων, ὥστε τὸν μὲν χρώμενον τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἁμαρτάνοντα, ἄτοπόν τινα ἡγούμεθα, καὶ θαυμάζομεν εἰ ἔστι τις οὕτως ἔχων. τὸν δὲ μὴ χρώμενον καὶ ἁμαρτάνοντα, οὐδαμῶς.

Ἔτι οὐ τούτῳ μόνῳ διαφέρουσιν οἱ ἐπιστάμενοι, τῷ τοὺς μὲν ἔχειν καὶ χρῆσθαι, τὴν δὲ ἔχειν μέν, οὐ χρῆσθαι δέ, ἀλλὰ καὶ κατ᾽ αὐτὸ τὸ ἔχειν διαφέρουσιν· οὐ γὰρ ὁμοίως ἔχουσι τὰς ἐπιστήμας οἱ ἐπιστάμενοι· ἔστι γὰρ ἔχοντά τινα ἐπιστήμην, μὴ ἔχειν· οἷον τὸν καθεύδοντα, καὶ μαινόμενον, καὶ οἰνωμένον· κατὰ τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ἔχουσι τὴν ἐπιστήμην καὶ οἱ ἐν τοῖς πάθεσιν ὄντες· μεθύουσι γὰρ ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας, καὶ μαίνονται ὑπὸ τοῦ θυμοῦ. καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῶν μαινομένων καὶ οἰνωμένων, καὶ αὐτῶν τὰ σώματα ἀλλοιοῦνται καὶ μεθίστανται φανερῶς ὑπὸ τῶν τοιούτων παθῶν· καὶ γὰρ καὶ χρῶμα, καὶ βλέμμα. ἔνιοι δὲ καὶ καθαρῶς μαίνονται. φανερὸν οὖν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀκρατῶν ὁμοίως ἔχει τῇ τῶν μεθυόντων καὶ μαινομένων.

Εἰ δὲ

Εἰ δὲ καὶ λέγουσι λόγους τῆς ἐπιστήμης, οὐ παρὰ τοῦτο φαίνονται μὴ ὁμοίως ἔχειν τοῖς εἰρημένοις· καὶ γὰρ καὶ οἱ μεθύοντες ἀποδείξεις καὶ ἔπη λέγουσιν Ἐμπεδοκλέους· ὥσπερ καὶ οἱ ἄρτι μανθάνοντες παῖδες συνείρουσι μὲν τοὺς λόγους, ἴσασι δὲ οὔπω πρὶν ἐν ἔθει γενέσθαι, καὶ ὥσπερ συμφύναι, ὅπερ διὰ μακροῦ γίνεται χρόνου. ὥστε καθάπερ τοὺς ὑποκρινομένους, οὕτως ὑποληπτέον λέγειν καὶ τοὺς ἀκρατευομένους, οἱ πρόσωπα ὑποκρινόμενοι τὰ ἐν τοῖς ποιήμασιν ἔπη λέγουσιν μὲν, ἴσασι δὲ ὧν λέγουσιν οὐδέν.

Ἔτι καὶ τόνδε τὸν τρόπον φυσικῶς ἄν τις συνίδοι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν γινώσκοντες οἱ ἀκρατεῖς τὸ ἀγαθὸν οὐχ αἱροῦνται· ἔστι δόξα καθόλου, καὶ ἔστι δόξα μερική, ἥ τις δὴ μερικὴ περὶ τὰ αἰσθητά ἐστιν· ὅταν δὲ ἀπὸ τῆς καθόλου καὶ τῆς μερικῆς δόξης ἄλλην τινὰ συναγάγωμεν δόξαν, ἀνάγκη, εἰ μέν ἐστιν ἡ δόξα θεωρητική, καταφάναι τὴν διάνοιαν, καὶ πιστεῦσαι ὅτι οὕτως ἔχει· εἰ δέ ἐστι πρακτικὴ ἡ δόξα, ἀνάγκη πράττειν εὐθὺς, ἂν μή τις κωλύῃ· οἷον θεωρητικὴ μὲν δόξα, ὅτι ὁ ἐλλέβορος βλαβερὸν, ἢ τὸ μέλι γλυκύ· ὅπερ εἰ συναγάγωμεν, πιστεύομεν μόνον, οὐ πράττομεν. πρακτικὴ δὲ, ὅτι τοῦ γλυκέος γεύεσθαι δεῖ· ὅπερ εἰ συναγάγωμεν, πράξομεν καὶ γευσόμεθα. ὅταν οὖν αἱ μὲν δόξαι καὶ ἡ καθόλου, καὶ ἡ μερική, κελεύωσι πράττειν τι· οἷον δεῖ γεύεσθαι τοῦδε, ὅτι τόδε γλυκὺ, τοῦδε γλυκέος γεύεσθαι δεῖ· ἡ δὲ ἐπιστήμη κελεύῃ καὶ ὁ καθόλου λόγος μὴ γεύεσθαι, τύχῃ δὲ καὶ ἐπιθυμία ἐνοῦσα τοῦ πράγματος, τὸ μὲν ἐκ τούτων συναγόμενον ἐνέργειαν ἔχει, καὶ χρῆται αὐτῷ, τὸ δὲ καθόλου κωλύει γεύεσθαι, ἡ δ' ἐπιθυμία μετὰ τῆς δόξης

ἐπὶ τὸ γευστὸν ἄγει. δύναται γὰρ κινεῖν ἕκαστον τῶν μορίων, λέγω δὲ τὰς οἰκείας αἰσθήσεις, τῷ ἐπιθυμητῷ· ὅρασιν εἰ ὁρατόν ἐστι τὸ ἡδὺ, πρὸς ἑαυτὸ ἕλκει, καὶ γεῦσιν τὸ γευστόν· ὥστε συμβαίνει τὴν ἀκρασίαν ὑπὸ λόγου γίνεσθαι, καὶ δόξης τῆς ἐναντίας τῷ λόγῳ· ἔστι δὲ ἐναντία ἡ δόξα τῷ ὀρθῷ λόγῳ οὐ δι' ἑαυτὴν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπιθυμίαν. οὐ γὰρ ἡ δόξα τῇ ἰδίᾳ δυνάμει τοῦ λόγου τοῦ ὀρθοῦ κρατεῖ· ἀδύνατον γὰρ ἐπιστήμης δόξαν περιγίνεσθαι· ἀλλὰ τῇ δυνάμει τῆς ἐπιθυμίας, ἣ καὶ τὸ σῶμα μεθίστησι καὶ ἀλλοιοῖ. γίνεται δὴ ἡ ἀκρασία ὑπὸ λόγου καὶ δόξης ἀντιφθεγγομένης τῷ ὀρθῷ λόγῳ, διὰ τῆς ἐπιθυμίας.

Διὰ τοῦτο οὐδὲ τὰ θηρία ἀκρατῆ δύνανται λέγεσθαι, ὅτι οὐκ ἔχουσι λόγον ᾧ ἀνθίσταται ἡ ἐπιθυμία, ἀλλὰ φαντασίαν τινὰ τῶν μερικῶν καὶ μνήμην.

Πῶς δὲ λύεται ἡ ἄγνοια τοῦ ἀκρατοῦς τῆς ἐπιθυμίας σβεσθείσης, καὶ πάλιν γίνεται ὁ ἀκρατὴς ἐπιστήμων καὶ κατὰ τὴν ἐπιστήμην ἐνεργῶν, ὁ αὐτός ἐστι λόγος, ὅς ἐστι καὶ ἐν τῷ μεθύοντι καὶ καθεύδοντι, τοῦτο δὲ φυσιολόγων εἰδέναι.

Ὅταν δὲ ἐν τῷ πάθει γένηται ὁ ἀκρατὴς, τὴν ἐλάττω πρότασιν, τὴν κυρίαν τῶν πράξεων, τὴν ὅτι τόδε κακὸν, ἢ οὐκ ἔχει οὐδαμῶς οὐδὲ ἐπίσταται, ἢ οὕτως ἔχει ὥσπερ οἱ μεθύοντες καὶ οἱ μαινόμενοι ἔπη τινὰ καὶ ἀποδείξεις λέγουσιν. ἄλλως τε ὅτι οὐδὲ ἡ ἐλάττων πρότασις αὕτη καθ' αὑτὴν ἐπιστημονική ἐστιν, ὥσπερ ἡ καθόλου καὶ μείζων.

Ὥστε ἔοικεν, ὃ ἐζήτει Σωκράτης, συμβαίνειν· οὐ γὰρ παρούσης τῆς κυρίως εἶναι δοκούσης ἐπιστήμης, ἥτις ἐστὶν ἡ καθόλου, γίνεται τὸ πάθος· οὐ γὰρ ταύτης κρατεῖ ἡ ἐπιθυμία·

μία· ἀλλὰ τῆς κυρίας τῶν πράξεων, ἥ τις ἐστὶν ἡ ἐλάττων καὶ ἡ περὶ τὰ καθέκαστα· ταύτην γὰρ διαφθείρει ὁ πράττων, ἥ τις ἐστὶ περὶ τὰς πράξεις· καὶ αὐτὴ περιέλκεται διὰ τὸ πάθος, οὐχ ἡ καθόλου. περὶ μὲν οὖν τῆς γνώσεως τῶν ἀκρατῶν, εἰ γινώσκουσιν ὅλως τὸ ἀγαθὸν, καὶ πῶς γινώσκοντες ἀκρατεύονται, τοσαῦτα εἰρήσθω.

ΚΕΦ. η'.

Τίς ὁ ἁπλῶς ἀκρατὴς, καὶ ὁ ἁπλῶς ἐγκρατής.

Μετὰ δὲ ταῦτα ῥητέον, εἰ ἔστι τις ἁπλῶς ἀκρατὴς ἄνευ προσθήκης, ἢ πάντες κατὰ μέρος, οἷον ἀκρατὴς θυμοῦ, καὶ ἀκρατὴς δόξης· καὶ εἰ ἔστιν ἁπλῶς ἀκρατὴς, λεκτέον περὶ ποῖά ἐστιν ὑποκείμενα.

Ὅτι μὲν οὖν περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας εἰσὶν ἅπαντες οἵ τε ἐγκρατεῖς καὶ καρτερικοὶ καὶ ἁπλῶς καὶ μερικοὶ, καὶ οἱ ἀκρατεῖς καὶ μαλακοὶ, φανερόν.

Ἐπεὶ δὲ τῶν ἡδέων τὰ μέν εἰσιν ἀναγκαῖα, τὰ δὲ οὐκ ἀναγκαῖα μὲν, αἱρετὰ δὲ καθ' ἑαυτὰ καὶ ἡδέα· λέγω δὲ ἀναγκαῖα μὲν, ὧν χωρὶς οὐ δύναται συνεστάναι ἢ τὸ εἶδος καθόλου τὸ ἀνθρώπινον, ὥσπερ ὁ γάμος, ἢ τὸ ἄτμον, ὥσπερ τροφὴ, ἄνεσις, ὕπνος, καὶ τὰ τοιαῦτα· οὐκ ἀναγκαῖα δὲ, αἱρετὰ καὶ ἡδέα δι' ἑαυτὰ, οὐ διὰ τὴν σύστασιν τοῦ ἀνθρώπου, πλοῦτος, τιμὴ, νίκη, καὶ τὰ τοιαῦτα. συμβαίνει καὶ ἐν ἀμφοτέροις ἡδέσιν ὑπερβολὰς εἶναι, καὶ ἐν τοῖς ἀναγκαίοις καὶ ἐν τοῖς δι' ἑαυτὰ αἱρετοῖς, ὅταν τις αὐτοῖς χρήσηται πλέον ἢ δεῖ, καὶ ὁ ὀρθὸς κελεύει λόγος αὐτοῖς χρήσασθαι. ὁ μὲν οὖν περὶ τὰ ἡδέα ὑπερβάλλων τὰ μὴ ἀναγκαῖα οὐ λέγεται ἁπλῶς χωρὶς προσθήκης ἀκρατὴς, ἀλλὰ ἀκρατὴς δόξης, ἢ

ἀκρα-

ἀκρατὴς πλούτου, ὡς ἕτερος ὢν ἐκείνου τοῦ κυρίως καὶ ἁπλῶς ἀκρατοῦς, ὀνομαζόμενος δὲ ἀκρατὴς διά τινα πρὸς ἐκεῖνον ὁμοιότητα· καθάπερ διαφέρει ὁ ἄνθρωπος ὁ τὰ Ὀλύμπια νενικηκὼς τοῦ ἁπλῶς ἀνθρώπου· καὶ γὰρ εἰ καὶ μικρόν ἐστι τὸ διάφορον αὐτῶν, ἀλλ' ὅμως διαφέρει, καὶ ἕτερός ἐστι διὰ τὴν προσθήκην.

Ὅτι δὲ διάφορός ἐστιν ἡ περὶ τὰ μὴ ἀναγκαῖα ἡδέα ἀκρασία τῆς ἀκρασίας, δῆλον καὶ ἀπὸ τοῦ τὴν μὲν ἀκρασίαν ἁπλῶς ψέγεσθαι, καὶ δοκεῖν οὐ μόνον ἁμαρτίαν, ἀλλὰ καὶ κακίαν, ἢ κυρίως, ἢ κατά τι· τὴν δὲ μετὰ προσθήκης ἀκρασίαν οὐ ψέγεσθαι ὡς κακίαν. Οἱ μὲν οὖν περὶ τὰ μὴ ἀναγκαῖα ἡδέα ὑπερβάλλοντες, ἀκρατεῖς λέγονται μετὰ προσθήκης.

Οἱ δὲ περὶ τὰς ἀναγκαίας καὶ σωματικὰς ἡδονὰς ὑπερβάλλοντες, οὐ κρίνοντος καὶ συντιθεμένου τοῦ λόγου, ἀλλὰ ἀνθισταμένου, καὶ τὰς μὲν ἡδονὰς ὑπερβαλλόντως διώκοντες, περὶ ἃς ἔφαμεν εἶναι τὸν σώφρονα καὶ τὸν ἀκόλαστον, τὰς δὲ λύπας φεύγοντες πλέον ἢ προσῆκεν, οἷον, πείνης, δίψης, καὶ ἀλέας, καὶ ψύχους, καὶ πάντων τῶν περὶ ἁφὴν καὶ γεῦσιν, οὗτοι ἀκρατεῖς λέγονται, οὐ μετὰ προσθήκης, ἀλλὰ ἁπλῶς.

Δῆλον δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ἀκολάστους λέγεσθαι τοὺς περὶ ταῦτα ὑπερβάλλοντας· τοὺς δὲ περὶ τὰ μὴ ἀναγκαῖα ἡδέα ὑπερβάλλοντας, οὐδαμῶς.

Ὅτι γὰρ περὶ τὰς αὐτὰς σωματικὰς ἡδονὰς συμβαίνει εἶναι τὸν σώφρονα καὶ ἐγκρατῆ, καὶ τὸν ἀκρατῆ, καὶ ἀκόλαστον, εἰς ταὐτὸν τίθεμεν τὸν σώφρονα τῷ ἐγκρατεῖ, καὶ τὸν ἀκόλαστον τῷ ἀκρατεῖ.

Εἰ καὶ οὐχ ὁμοίως ἔχουσι πρὸς ταύτας τὰς ἡδονάς· ὁ μὲν γὰρ ἀκόλαστος προαιρούμενος ἐπὶ τὴν ἐπιθυμίαν φέρεται· ὁ δ' ἀκρατὴς μὴ προαιρούμενος, ἀλλὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀνθισταμένου. τὸν μὲν οὖν ἀκρατῆ τῷ ἀκολάστῳ εἰς ταυτὸν τίθεμεν, καὶ τῷ σώφρονι τὸν ἐγκρατῆ· καὶ περὶ τὰ αὐτὰ λέγομεν αὐτοὺς εἶναι· τὸν δὲ περὶ τὰς ἄλλας ἡδονὰς τὰς μὲν ἀναγκαίας ἀκρατῶς ἔχοντα, οὐδαμῶς, εἰ δὲ καὶ περὶ τὰ αὐτά ἐστιν ἡδέα ὁ ἀκρατὴς τῷ ἀκολάστῳ, ἀλλὰ μᾶλλον ψέγεται ὁ ἀκόλαστος, ὡς μᾶλλον ταῖς ἐπιθυμίαις δουλεύων· ὁ μὲν γὰρ ἀκρατὴς σφοδροτάτων ἐπιθυμιῶν ἡττᾶται· οὐ γὰρ τὴν ἄλλως, τοῦ ὀρθοῦ ἀνθισταμένου λόγου· ὁ δ' ἀκόλαστος καὶ μικρῶν καὶ ἀσθενῶν ἐπιθυμιῶν ἡττᾶται, διὰ τὸ μὴ ἀντιπράττειν αὐταῖς τὸν ὀρθὸν λόγον. καὶ ζητεῖ τὰς ὑπερβολὰς, καὶ φεύγει μετρίας λύπας· καὶ εἰ μετρίων κινουσῶν ἐπιθυμιῶν οὕτως εἰς τὰς ὑπερβολὰς φέρεται, τίς ἂν γένοιτο, εἰ προσγένοιτο αὐτῷ ἐπιθυμία νεανικὴ, καὶ περὶ τὰς τῶν ἀναγκαίων χρείας λύπη ἰσχυρά;

ΚΕΦ. Θ'.

Περὶ τῆς θηριωδίας, καὶ τῆς καθ' αὐτὴν ἀκρασίας.

ΠΑλιν τῶν ἡδέων τὰ μέν ἐστι φύσει ἀγαθὰ, τὰ δὲ φύσει κακὰ, τὰ δὲ μεταξύ· καὶ φύσει μὲν ἀγαθὰ ἡδέα εἰσὶν, ἃ δι' ἑαυτὰ, καὶ οὐ δι' ἄλλα, ζητοῦμεν· οἷον, δόξαν, νίκην, ὑγίειαν· φύσει δὲ κακὰ, οἷον τὸ φαγεῖν ἄνθρωπον, καὶ πιεῖν αἵματος ἀνθρωπίνου, καὶ ἡ παρὰ φύσιν ἀκολασία· μεταξὺ δὲ τούτων, ὅσα δι' ἑαυτὰ μὲν οὔτε ἀγαθά εἰσιν, οὔτε κακὰ, ἀλλὰ χρήσιμα πρὸς τὸ ἀγαθόν· οἷον τὰ σιτία, καὶ τὸ

ἱμάτιον, καὶ ὁ γάμος. τὰ μὲν οὖν φύσει ἀγαθά, καὶ τὰ μεταξύ, ἐπειδάν τις ζητῇ, ἐπαινεῖται, ἐὰν μὴ ὑπερβάλλῃ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλ' ὡς προσήκει ζητῇ.

Καὶ γὰρ ἡ ὑπερβολὴ ἐν ἅπασιν οὐκ ἐπαινετόν· ἀλλ' ἡ μὲν ἐν τοῖς φύσει ἀγαθοῖς ὑπερβολὴ ψεκτὸν μὲν οὐκ ἔστιν οὐδὲ μοχθηρόν, ὅτι τὰ διωκόμενα, ὡς εἴρηται, φύσει εἰσὶν ἀγαθά, καὶ δι' ἑαυτὰ ζητοῦνται· φαῦλον δέ ἐστι καὶ φαῦλον. τοῦ γὰρ φιλεῖν τοὺς παῖδας, φύσει ὄντος ἀγαθοῦ, φεύγειν δεῖ τὴν ὑπερβολήν, καὶ μὴ καθάπερ ἡ Νιόβη, ἢ καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς ὑπὲρ τῶν τέκνων ἐμάχετο· ἢ ὁ Σάτυρος ὡς θεὸν ἐπικαλούμενος τὸν πατέρα· λίαν γὰρ ἐδόκει μωραίνειν. ἀλλ' οὐδὲ ἀκρασία ἐστὶν ἡ τοιαύτη ὑπερβολή· ἡ γὰρ ἀκρασία οὐ μόνον φαῦλον, ἀλλὰ καὶ τῶν ψεκτῶν ἐστί. λέγεται δὲ καὶ ἀκρασία, δι' ὁμοιότητά τινα, ἣν ἔχει περὶ τὴν ἀκρασίαν μετὰ προσθήκης, καθὼς εἴρηται, ἀκρασία κέρδους ἢ ἀκρασία τιμῆς. καὶ ἀκρατὴς οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ ἀκρατὴς τιμῆς, ἢ φιλοτεκνίας, ἤ τινος τῶν τοιούτων· ὥσπερ κακὸν ἰατρὸν λέγομεν, τὸν παρὰ τὴν ἐπιστήμην χρώμενον τοῖς νοσοῦσι, καὶ κακὸν ὑποκριτήν, τὸν μὴ ἀκριβῶς μιμούμενον ὃν ὑποκρίνεται, καὶ οὐχ ἁπλῶς κακόν· ὅτι οὐκ ἔστι κακία ἡ τοιαύτη παρατροπή, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα μετὰ προσθήκης. ἡ μὲν οὖν περὶ τὰ φύσει ἀγαθὰ καὶ ἡδέα ὑπερβολὴ οὕτως ἔχει. τῶν δὲ μεταξὺ ἀγαθῶν αἱ ὑπερβολαὶ μοχθηραί εἰσι καὶ ψεκταί· ὅτι τὰ τοιαῦτα ἀγαθὰ ἀφ' ἑαυτῶν οὐκ ἔχουσι τὸ ταῦτα ἢ τοιαῦτα εἶναι, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ τέλους, πρὸς ὃ τάττονται, ἢ ἀγαθά εἰσιν ἢ κακά. καὶ διὰ τοῦτο, ἂν πρὸς τέλος ταχθῶσι μοχθηρόν, μοχθηραί εἰσι· τάπλον [illegible] δὲ εἰς μοχθηρὸν τέ-

ρῶν τέλος, ὅταν μεθ' ὑπερβολῆς διώκων ᾖ· ὁ γὰρ ὑπερβάλλων ἐν τῇ χρήσει τῶν σιτίων, καὶ τῶν ἐνδυμάτων, καὶ τῶν ἄλλων ἀναγκαίων, καὶ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον αὐτοῖς χρώμενος, εἰς τὴν ἀκολασίαν αὐτὰ τάττει. καὶ διὰ τοῦτο ἡ τούτων ἁπάντων ὑπερβολὴ μοχθηρία ἐστί. λοιπὸν δὲ καὶ ἁπλῶς ἀκρασία καὶ χωρὶς προσθήκης, περὶ ἃ καὶ ἡ σωφροσύνη ἐστὶ, καὶ ἡ ἀκολασία.

Τῶν δὲ φύσει κακῶν καὶ ἡδέων οὐχ αἱ ὑπερβολαὶ μοχθηραί εἰσιν, ἀλλ' ἁπλῶς αἱ περὶ ταῦτα ἕξεις, αἵ εἰσιν αἱ θηριώδεις· ἅπερ οὐδὲ φύσει ἡδέα εἰσί· τῶν γὰρ ἡδέων τὰ μέν ἐστιν ἡδέα φύσει καὶ πᾶσι ζώοις, οἷον τροφὴ, καὶ ὕπνος, καὶ τὰ τοιαῦτα. τὰ δὲ φύσει μὲν ἡδέα, οὐ πᾶσι δὲ ἡδέα, ὥσπερ ἡ τοιάδε τροφή· οἷον τὸ πόαν φαγεῖν, ἢ κρέα ἐνίοις τῶν ζώων φύσει ἡδέα εἰσί· τὰ δὲ οὐδαμῶς φύσει ἡδέα, ἀλλὰ ἢ διὰ ἔθη, ἢ διὰ πηρώσεις, ἢ διὰ μοχθηρίαν φύσεως· ἄπνά εἰσι φύσει κακά,

Περὶ ἃ ἡ θηριότης ἐστίν· οἷον τὴν ἄνθρωπον ἐκείνην λέγουσι ποιεῖν, τὰς κυούσας ἀνασχίζουσαν τὰ παιδία κατεσθίειν, ἢ οἷς ἥδονται οἱ ἀπηγριωμένοι περὶ τὸν Πόντον ἄνθρωποι, οἱ μὲν ἰχθῦς ὠμοὺς ἐσθίοντες, καὶ κρέα ὠμά, οἱ δὲ δανείζοντες τὰ τέκνα ἀλλήλοις εἰς εὐωχίαν· ἢ ὃ Φάλαρις ἐποίησε φαγὼν τὸν ἑαυτοῦ παῖδα· τοιαῦτα δὴ τὰ κακὰ καὶ ἡδέα, οὐ φύσει ἡδέα, ἀλλὰ διὰ μοχθηρίαν φύσεως ἡδέα δοκοῦσι ταῦτα. τοῖς δὲ διὰ πηρώσεις τινὲς ἥδονται ἢ διὰ μανίαν, ἢ ἄλλην τινὰ νόσον· διὰ μανίαν μὲν, ὥσπερ ὁ μανεὶς καὶ φαγὼν τοῦ συνδούλου ἧπαρ, ἢ ὁ τὴν μητέρα καθιερεύσας καὶ φαγών· διὰ νόσον δὲ ὁ ἐσθίων ἄν-

θηρίων καὶ γῆς. ἐξ ἔθους δὲ γίνεται θηριώδης, ὁ ταῖς παρὰ φύσιν ἡδοναῖς ἐκ προοιμίων τοῦ βίου συνεθισθείς, καὶ χαίρων μὲν σιτίοις, οἷς οὐδεὶς ἥδεται ἀνθρώπων μὴ τῶν φυσικῶν ὅρων ἐκστάς, ἀκολασταίνων δὲ τὴν παρὰ φύσιν ἀκολασίαν· τούτων δέ ἐστι καὶ ὁ χαίρων τριχῶν τίλσει, ἢ ὀνύχων τρώξει. ταῦτα δὲ καὶ διὰ μοχθηρίαν φύσεως γίνεται.

Ὅσοι μὲν οὖν διὰ μοχθηρίαν φύσεως τοῖς φύσει κακοῖς ἥδονται, οὐκ εἰσὶν ἀκρατεῖς· οὐ γάρ ἐστιν αὐτοῖς ὀρθὸς λόγος, ᾧ ἀνθίστανται· ὁμοίως δὲ οὐδὲ ὅσα ἐξ ἔθους, ἢ νοσήματος, ἢ μανίας· ἀλλὰ τὸ ἥδεσθαι τοῖς τοιούτοις ἔξω ἐστὶ παντελῶς τῶν τῆς κακίας ὅρων.

Εἰ δέ τις τούτων τῶν ἐπιθυμιῶν νῦν μὲν κρατεῖ, νῦν δὲ ἡττᾶται, οὐ λέγεται ἀκρατὴς ἁπλῶς, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης· οὐδὲ ἐγκρατὴς ἁπλῶς, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης· οἷον, ἐγκρατὴς τὴν θηριωδίαν, καὶ ἀκρατὴς ὁμοίως. οὐ γάρ ἐστιν ἡ θηριωδία περὶ τὰ αὐτὰ τῇ ἀκολασίᾳ, ὥσπερ ἡ ἁπλῶς ἐγκράτεια. ἡ μὲν γὰρ ἀκολασία περὶ τὰς φυσικάς ἐστιν ἡδονὰς ὁμοίως, καὶ ἡ ἁπλῶς ἐγκράτεια· ἡ δὲ θηριωδία περὶ τὰς παρὰ φύσιν.

Πᾶσα μὲν γὰρ ὑπερβάλλουσα κακία, καὶ ἀφροσύνη, καὶ δειλία, καὶ ἀκολασία, καὶ χαλεπότης, αἱ μὲν θηριώδεις, αἱ δὲ νοσηματώδεις εἰσίν· ὁ μὲν γὰρ φύσει τοιοῦτος, οἷος δεδιέναι πάντα, κἂν ψοφήσῃ μῦς, θηριώδη δειλίαν δειλός· νοσηματώδης δέ, οἷος ἦν ὁ δεδιὼς τὴν γαλῆν διὰ νόσον. καὶ ἐπὶ τῆς ἀφροσύνης οἱ μὲν ἐκ φύσεως ἀλόγιστοι καὶ μόνῃ αἰσθήσει ζῶντες, ὥσπερ τινα γένη τῶν πόρρω βαρβάρων, θηριώδη ἀφροσύνην ἄφρονες· οἱ δὲ διὰ νό-

σους

τις ἐπιληπτικὰς ἢ μανίας, νοσηματώδεις· ταύτας δὲ τὰς ἕξεις δυνατὸν καὶ ἔχειν καὶ μὴ κρατεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν· ὥσπερ εἰ Φάλαρις ἐκράτει τῆς ἐπιθυμίας ἐπιθυμῶν παιδίου φαγεῖν. δυνατὸν δὲ καὶ κρατεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν.

Τὴν γοῦν τοιαύτην ἀκρασίαν καὶ ἐγκράτειαν οὐχ ἁπλῶς ἀκρασίαν καὶ ἐγκράτειαν ἐροῦμεν, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης, καθὼς ἐν τοῖς δευτέρω εἴρηται, ἀκρασία θηριώδης, ἢ ἀκρασία νοσηματώδης· καὶ ἐγκράτεια θηριώδους κακίας, ἢ ἐγκράτεια νοσηματώδους κακίας· ἀκρασία δὲ ἁπλῶς, ἡ περὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀκολασίαν μόνη.

Ὅτι μὲν οὖν ἀκρασία καὶ ἐγκράτειά ἐστι μόνον, περὶ ἅπερ ἀκολασία καὶ σωφροσύνη, καὶ ὅτι ἡ περὶ τὰ ἄλλα ἡδέα ἀλλό τι εἶδός ἐστιν ἀκρασίας κατὰ μεταφορὰν λεγόμενον καὶ οὐ κυρίως, εἴρηται.

ΚΕΦ. ι.

Ὅτι ἡ τῆς ἐπιθυμίας ἀκρασία αἰσχίων τῆς θυμοῦ.

Ζητητέον δὲ ὁποτέρα ἀκρασία τῆς ἑτέρας αἰσχίων, ἡ τῶν ἐπιθυμιῶν, ἢ ἡ τοῦ θυμοῦ. δοκεῖ δὲ ἡ τῶν ἐπιθυμιῶν αἰσχίων εἶναι τῆς τοῦ θυμοῦ ἀκρασίας. ὁ μὲν γὰρ θυμούμενος οὐ παντῇ παρακούει τοῦ λόγου, ἀλλὰ κατά τι καὶ ὑπακούει καὶ παρακούει, καθάπερ οἱ ταχεῖς τῶν διακόνων, οἳ, πρὶν ἀκοῦσαι πᾶν τὸ προσταττόμενον, ἐκθέουσιν, εἶτα διαμαρτάνουσι τῆς προστάξεως· ἢ ὥσπερ οἱ κύνες, πρὶν σκέψασθαι εἰ φίλος ὁ προσιὼν, πρὸς τὸν ψόφον μόνον ὑλακτοῦσιν· οὕτω καὶ ὁ θυμὸς διὰ θερμότητα καὶ ταχυτῆτα τῆς φύσεως ἀκούσας τοῦ λόγου μόνον, οὐκ ἐπίταγμα δὲ ἀκούσας, ὁρμᾷ πρὸς τὴν τιμωρίαν. ὁ μὲν γὰρ λογισμὸς, ἢ ἡ φαντασία,

τοῦτο δείκνυσι μόνον, ὅτι οὗτος ὑβρίζει, ἢ καταφρονεῖ, ἢ ζη-
μιοῖ. ὁ δὲ θυμὸς, ὥσπερ συλλογισάμενος ὅτι δεῖ τῷ τοιούτῳ
πολεμεῖν, εὐθὺς χαλεπαίνει. οὕτω μὲν οὖν ὁ θυμὸς ἕπεται
κατά τι τῷ λόγῳ· ἡ δὲ ἐπιθυμία, ἐὰν μόνον εἴπῃ ἡ αἴσθησις,
ἢ ὁ λογισμὸς διεφθαρμένος ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως, ὅτι τόδε
ἡδὺ, ὁρμᾷ εὐθὺς πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν. ὥσθ᾽ ὁ μὲν θυμὸς
ἀκολουθεῖ τῷ λόγῳ πως, ἡ δὲ ἐπιθυμία οὔ. αἰσχίων οὖν διὰ
τοῦτο ὁ πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν ἀκρατὴς ἢ ὁ πρὸς θυμόν· ὁ
μὲν γὰρ ἀκρατὴς τοῦ θυμοῦ κρατεῖται ὑπὸ τοῦ λόγου τρό-
πον τινά· ὁ δὲ τῆς ἐπιθυμίας ἀκρατὴς ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας
κρατεῖται. ἔτι ταῖς μᾶλλον φυσικαῖς ὀρέξεσιν ἀκολουθεῖν
κουφότερον κακόν ἐστιν ἢ ταῖς ἧττον φυσικαῖς· μᾶλλον
γὰρ ἀξιοῦται τὸ τοιοῦτον συγγνώμης· ἀλλὰ ἡ τοῦ θυμοῦ ἀκρα-
σία φυσικώτερον τῆς ἀκρασίας τῶν ἐπιθυμιῶν. λέγω δὲ
τῶν μὴ ἀναγκαίων ἐπιθυμιῶν, καὶ τῶν ὑπερβαλλουσῶν,
οἷον χρημάτων καὶ δόξης· ὥστε ἀνεκτότερον κακὸν ἡ τοῦ θυ-
μοῦ ἀκρασία τῆς τῶν ἐπιθυμιῶν. ὅτι δὲ τὸ μᾶλλον φυσικὸν,
μᾶλλον συγγνωστὸν, δῆλον· ἐγκαλούμενος γάρ τις ὅτι
τύπτει τὸν πατέρα, ἀπελογεῖτο φυσικὸν αὐτῷ εἶναι τὸν θυ-
μὸν τὸν τοιοῦτον, καὶ τὴν περὶ αὐτὸν ἀκρασίαν. καὶ γὰρ καὶ τὸν
πατέρα αὐτοῦ τοιοῦτον εἶναι πατραλοίαν, καὶ ἔτι τὸν πάπ-
πον, καὶ τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν ἔσεσθαι, καὶ τυπτήσειν αὐτὸν ἐπειδὰν ἀνὴρ
γένηται. καί τις ἑλκόμενος ὑπὸ τοῦ υἱοῦ ἐκέλευεν αὐτὸν
πρὸς ταῖς θύραις παύεσθαι· καὶ γὰρ ἐγὼ τὸν πατέρα τὸν
ἐμὸν εἵλκυσα, φησὶ, μέχρις ἐνταῦθα. φαίνεται τοίνυν
ὅτι ἀπολογίαν τινὰ δίδωσι τοῖς αἰσχροῖς, τὸ πεφυκέναι
πρὸς αὐτὰ, καὶ ἀνεκτότερον ποιεῖ τὸ ἔγκλημα· ὅτι δὲ καὶ
φυσι-

φυσικώτερον ἡ τοῦ θυμοῦ ἀκρασία τῆς τῶν ἐπιθυμιῶν, δῆ-
λον· ἁπλῶς γὰρ θυμοῦσθαι φυσικώτερόν ἐστι τοῦ ἐπιθυμεῖν
τῶν μὴ ἀναγκαίων· τὸ μὲν γὰρ θυμοῦσθαι, διὰ σωτηρίαν
τῆς φύσεως, ἐνετέθη τῇ φύσει, ἵνα τὸ βλαβερὸν ἀποσείηται,
καὶ εἰς τοῦτο φέρει. ἡ δὲ τῶν μὴ ἀναγκαίων ἐπιθυμία, οὐκ
ἔτι· ἔστι γὰρ καὶ ἄνευ νίκης, ἢ τιμῆς, διασώζειν τὴν φύσιν. διὰ
τοῦτο καὶ κοινότερον τὸ θυμοῦσθαι τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν μὴ ἀ-
ναγκαίων. τὸ μὲν γὰρ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ πᾶσι ζώοις
πρόσεστιν· αἱ δὲ οὐδὲ πᾶσιν ἀνθρώποις. ἐπεὶ δὲ τὸ θυμοῦσθαι
τῶν τοιούτων ἐπιθυμιῶν φυσικώτερον, καὶ αἱ ὑπερβολαὶ
τοῦ θυμοῦ φυσικώτεραι τῆς τῶν ἐπιθυμιῶν ὑπερβολῆς, ἡ
ἄρα τοῦ θυμοῦ ἀκρασία φυσικώτερον, καὶ διὰ τοῦτο ἧττον
αἰσχρὰ τῆς τῶν ἐπιθυμιῶν.

Ἔτι τῶν ἀδίκων οἱ ἐπιβουλότεροι ἀδικώτεροι. ἐπι-
βουλοτέρα δὲ ἡ ἐπιθυμία τοῦ θυμοῦ. ἀδικωτέρα ἄρα. ὅτι
δὲ ἐπιβουλοτέρα, δῆλον. λεληθότως γὰρ εἰσέρχεται, καὶ οὐκ
ἀθρόον, ὥσπερ ὁ θυμός· καὶ οἱ θυμούμενοι φανεροί εἰσιν.
οἱ δὲ ἐπιθυμοῦντες οὐ πάνυ φαίνονται, ὅτι λάθρα πως καὶ
δόλῳ κλεπτόμενοι ἐπιθυμοῦσι· καὶ διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ δόλῳ
τινὶ καὶ κλοπῇ ἐπὶ τὰ ἐπιθυμητὰ φέρονται. ὅθεν καὶ Ὅμη-
ρός φησι τὴν Ἀφροδίτην δολοπλόκον, καὶ τὸν κεστὸν ἱμάν-
τα διὰ τοῦτο τῇ Ἀφροδίτῃ ἀνατιθέασι, τὸ ποικίλον ἐμ-
φαίνοντες τῆς ἐπιθυμίας· καὶ τ.

Πάρφασις, ἥ τ' ἔκλεψε νόον πύκα περ φρονεόντων, ὡς
εἰς τοῦτο φέρει. ὥστε εἴπερ ἀδικωτέρα ἡ τοιαύτη ἐπιθυμία, καὶ
αἰσχίων τῆς τοῦ θυμοῦ, καὶ ἡ περὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἀκρασία ἐστὶ
καὶ κυρίως ἀκρασία, καὶ ἡ ἀκολασία, ἥτις ἐστὶ κυρίως κακία.

Ἔτι

Ἐπεὶ οὐδεὶς λυπεῖται ταῖς ἀτόποις ἐπιθυμίαις ἀκολουθήσας, πᾶς δὲ ὀργιζόμενος λυπεῖται, κακίζεται δὲ μᾶλλον ὃς ἐν τῷ ποιεῖν τὸ κακὸν ἥδεται, ἢ ὃς ἐν τῷ ποιεῖν τὸ κακὸν λυπεῖται· ὁ γὰρ λυπούμενος δοκεῖ τινὰ διδόναι δίκην ὧν ἁμαρτάνει, καὶ διὰ τοῦτο ἧττον κακίζεται· ὁ ἄρα ἀτόποις ἀκολουθῶν ἐπιθυμίαις μᾶλλον κακίζεται δικαίως, ἢ ὁ θυμούμενος· χεῖρον ἄρα κακὸν ἡ περὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἀκρασία τῆς τοῦ θυμοῦ· οἷς γὰρ ὀργίζεσθαι δικαιότερον, ταῦτα ἀδικώτερα. ὅτι μὲν οὖν αἰσχίων ἡ τῆς ἐπιθυμίας ἀκρασία τῆς τοῦ θυμοῦ, καὶ ὅτι ἐστὶν ἡ ἐγκράτεια καὶ ἀκρασία περὶ ἐπιθυμίας, τὰς ἡδονὰς σωματικάς, δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων.

ΚΕΦ. ιά.

Τίσι διαφέρουσιν ἀλλήλων ἐγκράτεια, καὶ καρτερία, καὶ σωφροσύνη, καὶ αἱ ἀντικείμεναι κακίαι.

Νῦν δὲ ἐπιθεωρήσωμεν τὰς διαφορὰς σωφροσύνης, καὶ ἐγκρατείας, καὶ καρτερίας, καὶ τῶν ἀντικειμένων ταύταις, ἀκολασίας, ἀκρασίας, καὶ μαλακίας. τῶν γὰρ σωματικῶν ἡδονῶν αἱ μέν εἰσιν ἀνθρωπικαί, αἱ δὲ θηριώδεις, αἱ δὲ νοσηματώδεις. ἀνθρωπικαὶ μὲν τοιαῦται, οἷαι τέρπειν φύσει τὸν ἄνθρωπον, τοσαῦται, ὅσαις χαίρει ἄνθρωπος ἢ ἀγαθὸς ἢ κακὸς τὴν ἀνθρωπίνην κακίαν· οἷον ἐπὶ πλούτῳ, ἢ δόξῃ, ἢ τροφῇ, ἢ γάμῳ· ὁ γὰρ ἡδόμενος καὶ διώκων, ἢ ὡς δεῖ, ἢ ἐλλείπων, ἢ ὑπερβάλλων τὸν λόγον, οὐ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, ὁ τοιοῦτος ἥδεται τὴν ἀνθρωπικὴν ἡδονήν. θηριώδεις δὲ αἱ τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐκπίπτουσαι κατὰ τὴν ποιότητα, καὶ κατὰ τὴν ποσότητα· καὶ αἱ ὑπερβολαὶ

βολαὶ δὲ τῶν ἀνθρωπίνων ἡδονῶν, ὅταν ὑπερβάλλωσιν ἑαυτὰς, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὅρων ἐκτὸς γίνωνται, θηριώδεις εἰσί· νοσηματώδεις δὲ αἱ διὰ νόσον, ἢ μανίαν, ὑπερβάλλουσαι τὴν ἀνθρωπίνην ἡδονὴν, καὶ αἱ παρὰ φύσιν· καὶ ὅλως, καθὼς ἐν τοῖς ἀνωτέρω διήρηται περὶ τῆς θηριώδους ἡδονῆς, περὶ ταύτας τὰς ἡδονὰς παραπλήσιαί εἰσιν ἕξεις.

Ἀλλ' ἡ σωφροσύνη, καὶ ἀκολασία, περὶ τὰς ἀνθρωπικὰς μόνον εἰσί· διὸ καὶ τὰ θηρία οὐ λέγομεν σώφρονα, οὐδὲ ἀκόλαστα, εἰ μή που κατὰ μεταφορὰν, καὶ οὐ κυρίως. καὶ τότε δὲ λέγομεν σώφρονα, ἢ ἀκόλαστα θηρία, συγκρίνοντες πρὸς ἄλληλα· ἔχουσι γάρ τινα διαφορὰν περὶ τὰς σωματικὰς ἡδονάς· καὶ τὰ μὲν μᾶλλον χαίρουσι ταῖς τοιαύταις, τὰ δὲ ἧττον. κυρίως δὲ οὐ λέγονται ἀκόλαστα, ἢ σώφρονα, ὅτι οὐδαμῶς ἔχουσι λόγον, ἀλλὰ παντὴ τῆς φύσεως ταύτης ἀφέστηκεν, ὥσπερ οἱ μαινόμενοι τῶν ἀνθρώπων.

Διὰ τοῦτο καὶ ἔλαττον κακὸν ἡ θηριότης τῆς ἀνθρωπίνης κακίας, ἢ καὶ φοβερώτερον· ἡ μὲν γὰρ ἀνθρωπίνη κακία τὸ βέλτιστον τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διαφθείρει, δηλονότι τὸν λόγον, ἡ δὲ θηριότης οὐδαμῶς. οὐ γὰρ ἔχει λόγον· ὥσπερ καὶ τὸ ἄψυχον κακὸν ἔλαττον τοῦ ἐμψύχου κακοῦ. τὸ γὰρ κακὸν τὸ ἔχον ἀρχὴν, ἥτις αὐτὸ κινεῖ, βλαβερώτερον τοῦ μὴ ἔχοντος. τὸ γὰρ ἀκίνητον κακὸν ἀνεκτότερον τοῦ κινουμένου κακοῦ, καθότι ἔλαττον δύναται δρᾶν. ὥσπερ οὖν τὸ ἔμψυχον κακὸν χεῖρον τοῦ ἀψύχου, ὅτι ἔχει ἀρχὴν ἐν αὐτῷ τὴν ψυχὴν, ἥτις αὐτὸ κινεῖ· οὕτω καὶ τὸ λογικὸν, ὅτι τοῦ ἀλόγου μᾶλλον ἀρχὴν ἔχει, βλαβερώτερον καὶ χεῖρον· μυριοπλάσια γὰρ ἂν ποιήσειεν ἄνθρωπος κακὸς θηρίου· καὶ ταῦτα μὲν

εἰς τὸ αὐτόν. ἐχώμεθα δὲ τῶν προκειμένων.

Ἔστι μὲν οὖν περὶ ἕκαστον γένος τῶν προειρημένων ἰδία τις ἕξις. περὶ δὲ τὰς ἀνθρωπικὰς ἡδονὰς καὶ λύπας ἐστὶ μὲν ἡ σωφροσύνη, ὡς προείρηται, ἔστι δὲ ἡ ἐγκράτεια, καὶ ἡ καρτερία, καὶ αἱ ἀντικείμεναι ταύταις· λέγω δὲ ἀνθρωπικὰς ἡδονὰς καὶ λύπας, περὶ ἃς ἡ σωφροσύνη, ὅσαι ἁφῇ καὶ γεύσει προσήκουσι· τούτων δὴ οἱ μὲν ἡττῶνται μᾶλλον ἢ οἱ πολλοί, καὶ πρὸς αὐτὰς φέρονται, ὡς ὀλίγοι μοχθηροί· οἱ δὲ κρατοῦσιν ὧν οἱ πολλοὶ ἡττῶνται. ἐπεὶ δὲ λῦπαι εἰσὶ καὶ ἡδοναὶ ὧν ἡττῶνται ἢ κρατοῦσιν, οἱ μὲν τῶν ἡδονῶν κρατοῦντες ἐγκρατεῖς εἰσι, καὶ οἱ ἡττώμενοι ἀκρατεῖς· οἱ δὲ τῶν λυπηρῶν κρατοῦντες, ὥστε μὴ κινεῖσθαι ὑπ᾽ αὐτῶν, καρτερικοί, καὶ οἱ ἡττώμενοι καὶ ῥᾳδίως ὑπ᾽ αὐτῶν κινούμενοι, μαλακοί· τὰ πλεῖστα δὲ οἱ ἄνθρωποι οὔτε καρτερικοί εἰσιν οὔτε μαλακοί, ἀλλὰ μεταξύ, εἰ καὶ πρὸς τὸ χεῖρον ῥέπουσι μᾶλλον· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἕξεων ἔχει. πάλιν δὲ διοριστέον περὶ αὐτῶν ἀκριβέστερον.

Ἐπεὶ γὰρ αἱ μὲν τῶν ἡδονῶν ἀναγκαῖαί εἰσιν· αἱ δὲ οὔκ, ἐρρήθη δὲ περὶ αὐτῶν πρότερον τίνες ἡδοναὶ καὶ μέχρι τίνος ἀναγκαῖαί εἰσιν· αἱ δὲ ὑπερβολαὶ οὐκ εἰσὶν ἀναγκαῖαι, οὐδὲ ἐλλείψεις, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ ἐπιθυμίαι καὶ αἱ λῦπαι ἔχουσιν, ὁ μὲν τὰς ὑπερβολὰς διώκων τῶν ἡδονῶν, καὶ ἢ τὰς φύσει μεγάλας ἀεὶ ζητῶν ἡδονάς, ἢ τὰς φύσει μετρίας ὑπερβαλλόντως ζητῶν, οὐχ ἑλκόμενος βιαίως πως ὑπ᾽ αὐτῶν, ἀλλὰ μετὰ προαιρέσεως ἐπ᾽ αὐτὰς τρέχων, οὐ δι᾽ ἄλλο τι, δόξαν, φέρε εἰπεῖν, ἢ κέρδος, ἀλλὰ αὐτὰς δι᾽ ἑαυτάς, ἀκόλαστος. τὸν τοιοῦτον γὰρ ἀνάγκη μὴ μεταμέλεσθαι

μετὰ τὴν ἡδονήν, καὶ διὰ τοῦτο ἀνίατον εἶναι· ὁ γὰρ ἀμεταμέλητος, ἀνίατος. τοιοῦτος δὲ ὁ ἀκόλαστος. ὁ δὲ ἔλαττον τοῦ δέοντος τὰ τοιαῦτα ζητῶν, ὁ ἐκ διαμέτρου ἀντικείμενος, ὅς ἐστιν ἀναίσθητος. ὁ δὲ μέσος ὁ σώφρων ἐστίν. οὐ μόνον δὲ ὁ διώκων τὰς σωματικὰς ἡδονάς, ὃν εἴρηται τρόπον, ἀκόλαστός ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ὁ φεύγων τὰς σωματικὰς λύπας, οὐχ ἡττώμενος αὐτῶν, ἀλλὰ προαιρούμενος, ὁμοίως ἀκόλαστός ἐστι. τῶν δὲ ἀπροαιρέτως ἐπὶ τὰ ἡδέα φερομένων, ὁ μὲν φέρεται διὰ τὴν ἡδονήν, ὁ δὲ ἵνα φύγῃ τὴν ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας λύπην. ὥστε διαφέρουσιν οὗτοι ἀλλήλων. ἔστι δὲ ὁ μὲν διὰ τὸ φεύγειν τὴν λύπην τὰ ἡδέα διώκων, μαλακός· ὁ δὲ δι' ἡδονήν, ἀκρατής· ἀντίκειται δὲ ὁ μὲν ἀκρατὴς τῷ ἐγκρατεῖ, ὁ δὲ καρτερικὸς τῷ μαλακῷ· ἡ μὲν γὰρ καρτερία ἐστὶν ἐν τῷ ἀντέχειν, ἡ δὲ ἐγκράτεια ἐν τῷ κρατεῖν· ἕτερον δὲ τὸ ἀντέχειν τοῦ κρατεῖν, ὥσπερ καὶ τοῦ μὴ ἡττᾶσθαι τὸ νικᾶν· διὸ βέλτιον καὶ αἱρετώτερον ἡ ἐγκράτεια τῆς καρτερίας· βέλτιον γὰρ νικᾶν, ἢ μὴ ἡττᾶσθαι. φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἡ ἀκολασία χείρων τῆς ἀκρασίας ἐστί. φανερὸν γὰρ πᾶσιν ὡς χείρων ἐστὶν ὁ διώκων τὴν ἡδονὴν προαιρούμενος, καὶ ἢ μὴ ἐπιθυμῶν ἢ ἠρέμα, καὶ οὐ τυραννούμενος τοῦ ὑπὸ σφοδροτάτων ἐπιθυμιῶν τυραννουμένου. ἔστι δὲ ὁ μὲν πρῶτος ὁ ἀκόλαστος, ὁ δὲ δεύτερος ὁ ἀκρατής. ὥστε ἡ ἀκολασία χείρων τῆς ἀκρασίας ἐστίν. ὁ μὲν οὖν ἐγκρατὴς καὶ καρτερικὸς οὕτω διαφέρουσιν, καὶ οὕτως αἱρετώτερον ἐγκράτεια καρτερίας, καὶ ἀκρασία ἀκολασίας ἀνεκτότερον.

ΚΕΦ. ιβ΄.

Τίς ἡ συγγνωστὴ ἀκρασία καὶ μαλακία.

Ἔτι δὲ διοριστέον περὶ αὐτῶν· ἐγκρατὴς μὲν οὖν ἐστιν ὁ κρατῶν τῶν ἐπιθυμιῶν, καρτερικὸς δέ ἐστιν ὁ ἀντέχων πρὸς αὐτὰς καὶ μὴ ἡττώμενος· ὁ δὲ χαυνούμενος πρὸς ἃ οἱ πολλοὶ ἀντιτείνουσι καὶ δύνανται φέρειν, οὗτος μαλακὸς καὶ τρυφῶν· καὶ γὰρ ἡ τρυφὴ μαλακία τίς ἐστιν· ὃς οὐχ ἕλκει τὸ ἱμάτιον, ἵνα μὴ πονήσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ αἴρειν λύπην, καὶ μιμούμενος τὸν ἐκλελυμένον ὑπὸ νόσου, οὐκ οἴεται ἄθλιος εἶναι, ἀθλίῳ ὅμοιος ὤν. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ἐπὶ ἐγκρατείας καὶ ἀκρασίας ἐστίν. εἰσὶ γὰρ ἡδοναὶ καὶ λῦπαι οὕτω μεγάλαι καὶ σφοδραί, ὥστε τὸν ἡττώμενον αὐτῶν συγγνώμης τινὸς ἀξιοῦσθαι. τὸ γὰρ τοιούτων ἡττᾶσθαι οὐδὲν θαυμαστόν, ὥσπερ Φιλοκτήτης, ὃν εἰσήγαγεν ἐν τοῖς ποιήμασι Θεοδέκτης ὁ ποιητὴς πεπληγμένον ὑπὸ ὄφεως, καὶ μέχρι τινὸς κρατοῦντα τῆς λύπης, εἶτα ἀναβοήσαντα· ἢ ὃν εἰσάγει Καρκῖνος ὁ ποιητὴς Κερκύονα ἐπὶ τῇ ὕβρει τῆς θυγατρὸς Ἀλόπης καρτεροῦντα μέχρι τινός, εἶτα ἡττηθέντα τῆς ἀλγηδόνος. ὥσπερ οἱ κατέχειν πειρώμενοι τὸν γέλωτα ἀθρόον ἐκκαγχάζουσιν, ὅπερ ὁ Ξενόφαντος ἐποίησεν· οὐ τοῦτο τοίνυν ἐστὶ θαυμαστὸν τὸ ἡττηθῆναι οὕτω σφοδροτάτων παθῶν· ἀλλ' εἴ τις ἡττᾶται πρὸς ἃς οἱ πολλοὶ δύνανται ἀντέχειν ἡδονὰς καὶ λύπας· καὶ μὴ δύναται ἀντιτείνειν, μὴ διὰ φύσιν τινὰ τοῦ γένους, ὥσπερ οἱ Σκυθῶν βασιλεῖς φύσει εἰσὶ μαλακοί, ἢ ὥσπερ τὸ θῆλυ φύσει ἐστὶ τοῦ ἄρρενος μαλακώτερον, ἢ διὰ νόσον· ἀλλ' ὁ διὰ πονηρὰν ἕξιν καὶ μοχθηρίαν, ὁ τοιοῦτος ἀσύγγνωστος· ἔστι δὲ καὶ ὁ σφόδρα

χρώμε-

χαίρων ταῖς παιδιαῖς μαλακὸς, εἰ καὶ δοκεῖ ἀκόλαστος εἶναι· οἱ γὰρ τὴν ἄνεσιν σφόδρα ζητοῦντές εἰσιν οἱ μαλακοί· ἡ δὲ παιδιὰ ἄνεσίς τις καὶ ἀνάπαυσίς ἐστι· καὶ ὁ σφόδρα χαίρων παιδιαῖς ὑπερβάλλει κατά τινα ἄνεσιν, καὶ παιδιώδης καλεῖται.

ΚΕΦ. ιγʹ.

Περὶ τῶν εἰδῶν τῆς ἀκρασίας· καὶ ὅτι χεῖρον κακὸν ἡ ἀκολασία τῆς ἀκρασίας.

Τῆς δὲ ἀκρασίας δύο εἰσὶν εἴδη· καὶ τὸ μὲν προπέτεια, τὸ δὲ ἀσθένεια καλεῖται. οἱ μὲν γὰρ προβουλευσάμενοι μὴ συγχωρῆσαι τῷ πάθει, εἶτα ἡττηθέντες αὐτοῦ, τὴν ἀσθενῆ ἀκρασίαν εἰσὶν ἀκρατεῖς· οἱ δὲ μὴ προβουλευσάμενοι, ἀλλ' εὐθὺς προσβαλόντος ἡττηθέντες, τὴν προπετῆ ἀκρασίαν εἰσὶν ἀκρατεῖς· ἔνιοι γὰρ προαισθόμενοι, καὶ προϊδόντες, καὶ προεγείραντες ἑαυτοὺς, καὶ τὸν λογισμὸν, οὐχ ἡττῶνται ὑπὸ τοῦ πάθους, ὥσπερ τὰ προτριβέντα, καὶ προγαργαλισθέντα μέλη οὐ γαργαλίζονται· μάλιστα δὲ οἱ ὀξεῖς καὶ μελαγχολικοὶ τὴν προπετῆ ἀκρασίαν εἰσὶν ἀκρατεῖς· οἱ μὲν ὀξεῖς διὰ τὴν ταχύτητα οὐκ ἀναμένουσι τὴν ἀπὸ τοῦ λόγου κρίσιν· οἱ δὲ μελαγχολικοὶ, διὰ τὸ σφόδρα φανταστικοὶ εἶναι, καὶ ἀκολουθεῖν τῇ φαντασίᾳ. διὸ σφοδροτέρως κινοῦνται μὴ ἐπιστρεφόμενοι πρὸς τὸν λόγον· πᾶς δὲ ἀκρατὴς καὶ μεταμελητικός ἐστι, καθὼς εἴρηται. τῆς γὰρ ἐπιθυμίας σβεσθείσης, ὁ λόγος ὑγιαίνων συνορᾷ τὴν ἀτοπίαν τοῦ πάθους, ὥστε ἕπεται μετάνοια.

Ὁ δὲ ἀκόλαστος ἀμεταμέλητος· ὁ γὰρ λόγος αὐτῷ οὐχ ὑγιαίνει καὶ διὰ τοῦτο καθιδεῖν τὸ αἰσχρὸν οὐ δύναται·

καὶ διὰ τοῦτο ὁ μὲν ἀκρατὴς ἰατός ἐστιν, ὁ δὲ ἀκόλαστος ἀνίατος· οὐ γάρ, ὥσπερ εἴπομεν ἐν οἷς πρότερον ἐζητοῦμεν περὶ αὐτῶν, οὕτω καὶ ἔχει· εἴρηται γὰρ ὥσπερ ἔνδοξος λόγος γυμνάζουσι τὸ ζήτημα, τὸ δὲ ἀληθὲς τοῦτό ἐστιν· ἔοικε γὰρ ἡ μὲν ἀκολασία ὑδέρῳ καὶ φθίσει, ἃ συνεχῶς τὸν νοσοῦντα λυπεῖ, ἡ δὲ ἀκρασία τοῖς ἐπιληπτικοῖς, ἃ διαλιμπάνοντα οὐ συνεχῶς ἐνοχλοῦσιν· ἡ μὲν γὰρ ἀκολασία συνεχὴς πονηρία ἐστίν· ἀεὶ γὰρ ὁ ἀκόλαστος οἴεται δεῖν ἀκολασταίνειν· ὁ δὲ ἀκρατὴς οὐκ ἀεί, ἀλλ' ὅτε σφοδραῖς περιπέσῃ ἐπιθυμίαις. καὶ ὅλως δὲ ἕτερον τὸ γένος ἀκολασίας καὶ ἀκρασίας· ἡ μὲν γὰρ ἀκολασία λανθάνει οὖσα αἰσχρά, ἡ δὲ ἀκρασία οὐ λανθάνει· οἶδε γὰρ ὁ ἀκρατὴς ὅτι αἰσχρὸν τῷ πάθει συγχωρῆσαι. ἡ μὲν οὖν ἀκολασία χείρων ἑκατέρου εἴδους τῆς ἀκρασίας.

Αὐτῶν δὲ τῶν τῆς ἀκρασίας εἰδῶν ἡ ἀσθένεια χείρων τῆς προπετείας. οἱ γὰρ τὴν ἀσθενῆ ἀκρασίαν ἀκρατεῖς ὑπὸ ἐλάττονος πάθους ἡττῶνται· οἱ δὲ τὴν προπετῆ ἀκρασίαν, ὑπὸ μείζονος. οἷς γὰρ δυνατὸν τὸ βουλεύσασθαι, φανερὸν ὅτι οὐ σφοδρῶς πολεμεῖ τὸ πάθος. οἱ δὲ προπετεῖς, δι' ὧν οὐ δύνανται βουλεύσασθαι δῆλοί εἰσιν ὑπὸ μεγάλων ἐπιθυμιῶν βιαζόμενοι· καὶ ἄλλως δὲ αἰσχρότερον ἡττηθῆναι προβουλευσαμένους, ὥσπερ ὁπλισαμένους, ἢ ἀπροβουλεύτους· ὅμοιος γάρ ἐστιν ὁ κατὰ τὴν ἀσθενῆ ἀκρασίαν ἀκρατὴς τοῖς ταχέως μεθυσκομένοις, καὶ ὑπὸ ὀλίγου οἴνου καὶ ἐλάττονος, ἢ ὡς οἱ πολλοί.

Ὅτι μὲν οὖν κακία ἐστὶν ἡ ἀκρασία, φανερόν, πλὴν οὐχ ἁπλῶς κακία, οἵα ἡ ἀκολασία, ἀλλά πη· καθόσον μὲν γὰρ

γὰρ περιαιρεῖται πως τὸ κακὸν ἐν τῷ πάθει ὤν, κακία ἐστί· καθόσον δὲ οὐ πάντη οἴεται δεῖν διώκειν τὸ πάθος, οὐκ ἔστι κακία· καὶ ἔστιν ὁμοία τοῖς Μιλησίοις, οὓς Δημόδοκος ἔφη σκώπτων, Μιλήσιοι ἀσύνετοι μὲν οὐκ εἰσὶν, δρῶσι δὲ οἷάπερ οἱ ἀσύνετοι· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ ἀκρατεῖς ἀκόλαστοι μὲν οὐκ εἰσὶ, δρῶσι δὲ τὰ τῶν ἀκολάστων.

Ἐπεὶ δὲ ὁ μὲν ἀκρατὴς διώκει τὰς σωματικὰς ἡδονὰς παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον οὐ πεπεισμένος ὅτι εἰσὶν ἀγαθαὶ καὶ δεῖν διώκειν, ὁ δὲ ἀκόλαστος πέπεισται ὡς δεῖ διώκειν, ὁ μὲν ἀκρατὴς εὐμετάπειστός ἐστιν, ὁ δὲ ἀκόλαστος οὔ. τὴν γὰρ ἀρχὴν τῶν πράξεων, ἥ τις ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ τέλος οὗ ἕνεκα, ἡ μὲν ἀρετὴ σώζει, ἡ δὲ μοχθηρία φθείρει. καὶ γὰρ διὰ μὲν τῆς ἀρετῆς ἀφικνούμεθα εἰς τὸ ἀγαθὸν, διὰ δὲ τῆς μοχθηρίας ἀποχωροῦμεν αὐτοῦ· τὸ δὲ τοιοῦτον τέλος οὐ διὰ λόγου καὶ ἀποδείξεως γινώσκεται, ὥσπερ οὐδὲ αἱ ἀρχαὶ τῶν μαθημάτων ἀποδείξει γινώσκονται· ἀλλὰ ἀρετή τίς ἐστι φυσικὴ, ἢ ἐθιστὴ, τὸ ὀρθὴν δόξαν ἔχειν περὶ τοῦ τέλους. ἢ γὰρ φύσει, ἢ ἀπὸ ἀγαθοῦ ἔθους ἡ τοιαύτη ἡμῖν περιγίνεται γνῶσις. ὁ μὲν οὖν εἰδὼς τὸ ἀγαθὸν, ὃ δεῖ ποιεῖσθαι τέλος τῶν πράξεων, καὶ πράττων ἃ πρὸς αὐτὸ φέρει, σώφρων· ὁ δὲ τὸ κακὸν ὑποτιθέμενος τέλος, καὶ πρὸς ἐκεῖνο τάττων τὰς ἡδονὰς, ἀκόλαστος.

Ὃς δὲ ὑποτίθεται μὲν ἀγαθὸν τέλος, καὶ πρὸς τοῦτο τάττειν τὰς ἑαυτοῦ πράξεις οἴεται δεῖν, ἐξίσταται δὲ διὰ πάθος τοῦ ὀρθοῦ λόγου οὐχ ὥστε νομίσαι δέον εἶναι διώκειν τὰς τοιαύτας ἡδονὰς, ἀλλ᾽ ὥστε μόνον περὶ τὰς πράξεις ἐξαμαρτάνειν, ὁ τοιοῦτος οὔτε σώφρων ἂν εἴη, οὔτε ἀκόλαστος·

λαστος. ἀλλὰ τοῦ μὲν σώφρονος χείρων διὰ τὰς πράξεις, τοῦ δὲ ἀκολάστου βελτίων, διὰ τὸν λόγον. ὁ μὲν γὰρ πῃ φαῦλος, ὁ δ᾽ ἀκόλαστος ἁπλῶς. τῷ δὲ ἀκρατεῖ ἄλλος ἐναντίος, ὁ ἐγκρατὴς, ὃς οὐκ ἐξίσταται τοῦ λογισμοῦ διὰ τὸ πάθος. ὅθεν φανερὸν, ὅτι ἡ μὲν ἐγκράτεια σπουδαία ἕξις ἐστίν· ἡ δ᾽ ἀκρασία, φαύλη.

ΚΕΦ. ιδ΄.

Τίς ὁ καθ᾽ αὑτὸ ἐγκρατὴς, καὶ τίς ὁ κατὰ συμβεβηκός.

ΖΗτητέον δὲ κἀκεῖνο, ὅπερ ἠπορήθη πρότερον· πότερον ὁποιαοῦν προαιρέσει ἐμμένων οὗτος ἐγκρατής ἐστιν, ἢ ὁ τῇ ὀρθῇ· καὶ περὶ τοῦ ἀκρατοῦς ὁμοίως. κατὰ συμβεβηκὸς μὲν οὖν ἐγκρατὴς λέγεται ὁ ἐμμένων ὁποιαοῦν προαιρέσει, καθ᾽ αὑτὸ δ᾽ ἐγκρατὴς, ὁ ἐμμένων τῇ ὀρθῇ προαιρέσει, καὶ τῷ ἀληθεῖ λόγῳ· καὶ ἀκρατὴς ὁμοίως κατὰ συμβεβηκὸς, ὁ μὴ ἐμμένων ὁποιαοῦν δόξῃ· καθ᾽ αὑτὸ δ᾽ ὁ μὴ ἐμμένων τῇ ὀρθῇ· καὶ γὰρ εἴ τις ζητεῖ καὶ αἱρεῖταί τι οὐκ αὐτὸ δι᾽ ἑαυτὸ, ἀλλὰ δι᾽ ἄλλο, αὐτὸ μὲν κατὰ συμβεβηκὸς ζητεῖ, οὗ δὲ ἕνεκα τοῦτο ζητεῖ, ἐκεῖνο ζητεῖ καθ᾽ αὑτό· ὁ γὰρ διὰ δόξαν χρήματα ζητῶν, κατὰ συμβεβηκὸς μὲν τὰ χρήματα ζητεῖ, καθ᾽ αὑτὸ δὲ τὴν δόξαν. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν τούτων συμβαίνει· ὁ μὲν γὰρ τῇ ἀγαθῇ δόξῃ ἐμμένων τῇ ὀρθῇ προαιρέσει, αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν αἱρεῖται, διότι ἀγαθόν· ὥστε καθ᾽ αὑτὸ ἐγκρατής ἐστιν. ὁ δ᾽ ἐμμένων τῇ μὴ ὀρθῇ προαιρέσει καὶ τῇ ψευδεῖ δόξῃ, ἐμμένει διὰ τὸ νομίζειν ὅτι ἀγαθόν ἐστιν ὃ αἱρεῖται· νομίζει δὲ ὅτι ἐστὶν ἐν αὐτῷ τοῦ ἀγαθοῦ τι ἀμυδρὸν ἴχνος· δι᾽ ὃ ἔχεται τῆς μὴ ὀρθῆς προαιρέσεως

ρέσεως καὶ τῆς ψευδοῦς δόξης, ὡς ὀρθῆς καὶ ἀληθοῦς· ἐπεὶ τίνων οὐ δι' ἑαυτὰ αἱρεῖται ἃ αἱρεῖται καὶ οἷς ἐμμένει, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀγαθὸν, οὐ καθ' αὑτὸ ἐγκρατής ἐστιν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων ἔχει· πῶς μὲν ἀκρατὴς ὁ μὴ ἐμμένων ὁποιασοῦν δόξῃ, ἁπλῶς δὲ ὁ μὴ ἐμμένων τῇ ὀρθῇ. τὸ γὰρ ἁπλῶς καὶ τὸ καθ' αὑτὸ, ταυτόν ἐστιν.

ΚΕΦ. ιε'.

Ὅτι οἱ ἰσχυρογνώμονες καὶ ἰδιογνώμονες οὐκ εἰσὶν ἐγκρατεῖς.

ΟΙ δὲ καλούμενοι ἰσχυρογνώμονες, ἐμμένουσι μὲν δόξῃ τινὶ, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀληθεῖ καὶ ἀγαθῇ προαιρέσει, ἐγκρατεῖς δὲ οὐκ εἰσίν· ἀλλ' ὥσπερ οἱ ἄσωτοι ἐοίκασι τοῖς ἐλευθερίοις, καὶ οἱ θρασεῖς τοῖς ἀνδρείοις, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οὗτοι τοῖς ἐγκρατέσι· καὶ εἰσὶν οἷον δύσπειστοί τινες, καὶ οὐκ εὐμετάπειστοι. καθότι μὲν οὖν ἐμμενετικοί εἰσιν, ἐοίκασι τοῖς ἐγκρατέσιν· ἀλλ' οἱ μὲν ἐγκρατεῖς μεταβάλλονται ὑπὸ λόγου τινὸς καὶ πάθους, οἱ δὲ ἰσχυρογνώμονες ὑπὸ μὲν λόγου οὐ μεταβάλλονται, ὑπὸ δὲ ἐπιθυμίας καὶ ἡδονῶν πολλοὶ τούτων ἄγονται. εἰσὶ δὲ ἰσχυρογνώμονες καὶ οἱ ἰδιογνώμονες, καὶ οἱ ἀμαθεῖς, καὶ οἱ ἄγροικοι· οἱ μὲν ἀμαθεῖς καὶ ἄγροικοι, διὰ τὸ μὴ εἰδέναι τὰς ἀρχὰς ὅθεν πεισθῆναι δυνατόν· οἱ δὲ ἰδιογνώμονες διὰ ἡδονὴν καὶ λύπην οὐ μεταπείθονται· ἥδονται γὰρ μὴ ἡττώμενοι τῶν πείθειν ἐπιχειρούντων, καὶ λυποῦνται, ἐὰν ἄκυρα γίνωνται τὰ αὐτῶν ὥσπερ ψηφίσματα. καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον ἐοίκασι τοῖς ἀκρατέσιν οἱ ἰδιογνώμονες ἢ τοῖς ἐγκρατέσιν· οὐ γὰρ λόγῳ, ἀλλὰ πάθεσιν ἀκολουθοῦσιν, ὥσπερ ἐκεῖνοι.

Εἰσὶ δέ τινες, οἳ ἐμμένουσι τοῖς δεδογμένοις ἀληθέσιν, ἢ οὐκ ἐμμένουσι τοῖς ψευδέσι δι' ἡδονήν, οἳ οὐκ εἰσὶ φαῦλοι, ὅτι διὰ ἡδονὴν ἐπαινετὴν ἐμμένουσιν ἢ οὐκ ἐμμένουσιν, ὥσπερ ὁ Νεοπτόλεμος ἐποίησεν. οὐ γὰρ ἐνέμεινεν οἷς συνέθετο τῷ Ὀδυσσεῖ, καὶ οὐκ ἠπάτησε τὸν Φιλοκτήτην ψευσάμενος, δι' ἡδονὴν καλὴν καὶ οὐ φαύλην· οὐ γὰρ ὁ δι' ἡδονήν τι ποιῶν ἁπλῶς, ἀκόλαστος, ἢ φαῦλος, ἢ ἀκρατής, ἀλλ' ὁ δι' αἰσχρὰν ἡδονήν, οὗτος ψέγεται.

ΚΕΦ. ιϛʹ.

Περὶ τῆς ἀκρατείας πῶς ἔχει πρὸς τὴν σωφροσύνην· καὶ τίνα τρόπον ὁ ἀκρατὴς δοκεῖ φρόνιμος ἐνίοτε εἶναι.

Ἐπεὶ δὲ ἡ ἐγκράτεια ἕξις ἐστὶν ἐπαινετή, μεσότης δὲ ἂν εἴη δύο κακιῶν· ὧν τῆς μὲν ἐλαττωθήσεται, τὴν δὲ ὑπερβαλεῖ· ἡ μὲν οὖν ἀκρασία ὑπερβάλλει τὴν ἐγκράτειαν· ἡ δὲ ἐλλείπουσα ἕξις ἀνώνυμος· ἔστι δὲ καθ' ἣν τινες ἥδονται ταῖς σωματικαῖς ἡδοναῖς ἔλαττον τοῦ δέοντος, οἳ καὶ αὐτοὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου διαμαρτάνουσιν. ὁ μὲν γὰρ ἀκρατὴς οὐκ ἐμμένει τῷ ὀρθῷ λόγῳ, διὰ τὸ μᾶλλον, ἢ προσήκει, χαίρειν ταῖς ἡδοναῖς· ὁ δὲ ἐλλείπων παρὰ τὸν ὀρθὸν ποιεῖ λόγον, διὰ τὸ ἔλαττον, ἢ δεῖ, τὰ ἡδέα ζητεῖν. ὁ δὲ ἐγκρατὴς ἐμμένει τῷ ὀρθῷ λόγῳ, καὶ οὐκ ἐξίσταται αὐτοῦ, οὔτε διὰ μικρὰν ἡδονήν, οὔτε διὰ μεγάλην. ἐπεὶ δὲ ἡ ἐγκράτεια τῶν ἐπαινετῶν καὶ σπουδαίων, ἀνάγκη τὰς παρ' ἑκάτερα ἕξεις φαύλας εἶναι, καὶ τῇ ἐγκρατείᾳ ἐναντίας· ἀλλ' ὅτι ἡ ἐλλείπουσα ἕξις ἀνώνυμος καὶ ἐλάχιστα συμβαίνει· σπάνιοι γάρ οἱ ἧττον τοῦ δέοντος χαίροντες ταῖς σωματικαῖς ἡδοναῖς· διὰ

τούτου μόνη ἡ ἀκρασία δοκεῖ ἐναντία εἶναι, ὅτι ἡ ἠλιθιότης ὀλιγάκις εὑρίσκεται.

Σώφρων δὴ ὁ ἐγκρατὴς λέγεται, καὶ ὁ ἀκρατὴς ἀκόλαστος, καὶ τὸ ἀνάπαλιν, καθ' ὁμοιότητα· πολλὰ γὰρ ὀνομάζομεν ἑνὶ ὀνόματι διά τινα ὁμοιότητα. καὶ γὰρ περὶ τὰ αὐτά ἐστιν ὁ σώφρων καὶ ὁ ἐγκρατὴς, καὶ παρὰ τὸν λόγον οὐδὲν ποιοῦσιν ἀμφότεροι, εἰ καὶ τῷ σώφρονι μὲν αἱ ἐπιθυμίαι οὐ πολεμοῦσι, τῷ ἐγκρατεῖ δὲ πολεμοῦσι. καὶ ὁ μὲν σώφρων οὐδὲ ἥδεται παρὰ τὸν λόγον, ὁ δὲ ἐγκρατὴς ἥδεται μὲν, οὐκ ἄγεται δὲ ὑπὸ τῶν ἡδονῶν. καὶ ὁ ἀκόλαστος δὲ καὶ ὁ ἀκρατὴς ὁμοίως ὅμοιον μέν εἰσι, καθότι τῶν αὐτῶν ἡδονῶν ἡττῶνται· διαφέρουσι δὲ, ὅτι ὁ μὲν ἀκόλαστος οἴεται δεῖν διώκειν τὰς ἡδονὰς, ὁ δὲ ἀκρατὴς οὔ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καί τινας ἀκρατεῖς φρονίμους ὀνομάζουσι καθ' ὁμοιότητά τινα πρὸς τὴν φρόνησιν· τινὲς γὰρ τῶν ἀκρατῶν δεινοί εἰσιν· ἡ δὲ δεινότης ἔοικε τῇ φρονήσει· καὶ γὰρ οἱ δεινοὶ κατὰ τὴν γνῶσιν τοῦ δέοντος ἐοίκασι τοῖς φρονίμοις. ἀλλ' οἱ μὲν γινώσκουσι μόνον τὸ δέον, οὐ προαιροῦνται δὲ πράττειν, οὐδὲ πράττουσιν· οἱ δὲ φρόνιμοι γινώσκοντες τὸ δέον καὶ πράττουσι. καὶ διὰ τοῦτο ὁ μὲν φρόνιμος σπουδαῖός ἐστιν· ἀκρατὴς δὲ, κἂν δεινὸς ᾖ, φαῦλός ἐστι καὶ ψέγεται.

Καὶ γὰρ εἰ καὶ γινώσκει τὸ δέον, ἀλλ' οὐχ ὥσπερ ὁ φρόνιμος ἐνεργείᾳ θεωρῶν καὶ χρώμενος τῇ ἐπιστήμῃ, ἀλλὰ καθάπερ εἴρηται, ὡς ὁ καθεύδων καὶ οἰνωμένος. διὰ ταύτην δὴ τὴν ὁμοιότητα ὁ δεινὸς ἀκρατὴς, φρόνιμος ὀνομάζεται, καὶ ἔοικε φρονίμῳ· ἐπεὶ καὶ ὁ ἁπλῶς ἀκρατὴς οὐ

πονηρὸς καθάπαξ, ἀλλ' ἡμιπόνηρός τις· οὐδὲ ἄδικος· οὐ γὰρ ἐπίβουλος· ἐπεὶ γὰρ ἑκὼν ποιεῖ τὰ φαῦλα, καὶ εἰδὼς ὅτι φαῦλα, καὶ ὅτι εἰς φαῦλον φέρουσι τέλος, καὶ ὅτι δεῖ τὰ βελτίω ποιεῖν, κατά τι μὲν πονηρὸς, κατά τι δὲ οὐ πονηρός. ἡ μὲν γὰρ πρᾶξις πονηρὰ, ἡ δὲ κρίσις ἐπιεικής· ἡ δὲ τοῦ πονηροῦ περὶ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς, ὅς ἐστιν ὁ ἀκόλαστος, καὶ ἡ πρᾶξις πονηρὰ, καὶ ἡ κρίσις· ὁ δὲ περὶ τὸ ἕτερον μόνον ἁμαρτάνει· ὁ γὰρ ἀκρατὴς, ἢ τὴν ἀσθενῆ ἀκρασίαν ἐστὶν ἀκρατὴς, ἢ τὴν προπετῆ· ἀμφότεροι δὲ κατὰ τὴν πρᾶξιν μόνον εἰσὶ πονηροί. ὁ μὲν γὰρ προπετὴς οὐδὲ βουλεύεται· ὁ δὲ ἀσθενὴς βουλεύεται, ὡς οὐ δεῖ ταῖς αἰσχραῖς ἐπιθυμίαις ἀκολουθεῖν· ὁ δὲ ἀκόλαστος καὶ ἄμφω διέφθαρται. διὰ τοῦτο ὁ μὲν ἀκρατὴς ἔοικε πόλει, ἣ ψηφίζεται μὲν ἅπαντα τὰ δέοντα, καὶ νόμους ἔχει σπουδαίους, καὶ ὑγιαίνει τοῦτο τὸ μέρος, χρῆται δὲ οὐδενὶ, ὥσπερ Ἀναξανδρίδης ἔσκωψεν·

Ἡ πόλις ἐβούλεθ', ᾗ νόμων οὐδὲν μέλει.

ὁ δὲ ἀκόλαστος ἔοικε πόλει χρωμένῃ μὲν νόμοις, πονηροῖς δὲ χρωμένῃ· πᾶσα δὲ ἐγκράτεια καὶ ἀκρασία ἐστὶ περὶ τὰς ὑπερβολὰς τῆς ἕξεως τῶν πολλῶν· ὁ μὲν γὰρ ἐγκρατὴς νικᾷ ὧν οἱ πολλοὶ ἡττῶνται· ὁ δὲ ἀκρατὴς ἡττᾶται ὧν οἱ πολλοὶ κρατοῦσιν.

Ἔστι δὲ ἡ προπετὴς ἀκρασία, ἣν οἱ μελαγχολικοὶ ἀκρατεύονται, δυσχερεστέρα ἰαθῆναι τῆς ἀσθενοῦς, καθ' ἣν βουλεύονται οἱ ἀκρατεῖς καὶ οὐκ ἐμμένουσιν. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ φυσικῶς ἀκρατευόμενοι δυσιατώτεροι τῶν δι' ἔθος ἀκρατῶν. ῥᾷον γὰρ μετακινῆσαι ἔθος ἢ φύσιν· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τὸ ἔθος χαλεπὸν, ὅτι ἔοικε φύσει· ὥσπερ Εὔηνος λέγει.

Φημὶ

Φημὶ πολυχρόνιον μελέτην ἔμμεναι φίλε, καὶ δὴ
Ταύτην ἀνθρώποισι τελευτῶσαν φύσιν εἶναι.

τί μὲν οὖν ἐστὶν ἐγκράτεια, καὶ τί καρτερία, καὶ ἀκρασία, καὶ μαλακία, καὶ πῶς ἔχουσιν αἱ ἕξεις αὗται πρὸς ἀλλήλας, εἴρηται.

ΚΕΦ. ιζ.

Περὶ ἡδονῆς.

Περὶ δὲ ἡδονῆς καὶ λύπης ἤδη σκοπῶμεν· ἔστι γὰρ οἰκεῖον καὶ προσῆκον τῷ περὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφοῦντι. οὗτος γάρ ἐστι τοῦ τέλους ἀρχιτέκτων, καθὼς ἐν τοῖς προειρημένοις ἐφάνη. τὸ δὲ τέλος ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὸ ἄριστον, ᾧ καθάπερ κανόνι, διακρίνομεν τῶν πρακτῶν τὰ ἀγαθὰ τῶν φαύλων, ἃ μὲν γὰρ πρὸς ἐκεῖνο φέρει τὸ τέλος, ἀγαθὰ νομίζομεν· ἃ δὲ τοῦ τέλους ἀπάγει, φαῦλα. ἐπεὶ τοίνυν ἡ ἡδονὴ τοῖς μὲν ἀγαθὸν δοκεῖ, τοῖς δὲ φαῦλον, ἐνίοις δὲ καὶ αὐτὸ τὸ τέλος τὸ ἄριστον, ἀκόλουθόν ἐστι τῷ πολιτικῷ ζητῆσαι περὶ αὐτῆς. ἔτι δὲ καὶ ἀναγκαῖόν ἐστιν ἐν τῇ περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν πραγματείᾳ· καὶ γὰρ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία περὶ τὰς ἡδονάς ἐστι καὶ τὰς λύπας, ὡς εἴρηται πρότερον· καὶ δέον τὸν περὶ ἀρετῶν σκοπούμενον καὶ περὶ ἡδονῆς εἰπεῖν· καὶ ὅτι τὴν εὐδαιμονίαν μεθ' ἡδονῆς τινες εἶναι φασί· διὸ καὶ τὸν μακάριον ὀνομάζουσιν ἀπὸ τοῦ χαίρειν. ῥητέον δὲ πρότερον ἃ τοῖς ἄλλοις περὶ τούτου δοκεῖ.

Τοῖς μὲν οὖν οὐδαμῶς δοκεῖ ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἡδονὴ οὔτε καθ' αὑτὸ οὔτε κατὰ συμβεβηκός, οὐ γὰρ νομίζουσι δύνασθαι τὸ αὐτὸ καὶ ἀγαθὸν εἶναι καὶ ἡδονήν. τοῖς δὲ φαῦλαι μὲν αἱ πλείους δοκοῦσι τῶν ἡδονῶν, ἔνιαι δὲ ἀγαθαί· ἄλλοις δὲ ἐδά-

κει, εἰ καὶ πᾶσα ἡδονὴ ἀγαθὸν, ἀλλ' οὐδαμῶς ἐνδέχεσθαι τὸ τέλος ἡδονὴν εἶναι. τὰ μὲν οὖν δοκοῦντα περὶ τῆς ἡδονῆς ταῦτά ἐστι.

ΚΕΦ. ιη.

Ὅτι οὐδεμία ἡδονὴ ἀγαθόν.

ΡΗτέον δὲ δι' ἃ ἕκαστον ἐδόκει. οἱ μὲν οὖν λέγοντες μηδεμίαν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι οὕτως ἐπεχείρουν· πᾶσα ἡδονὴ γένεσίς ἐστιν εἰς φύσιν αἰσθητή. ἡ γὰρ εἰς τὴν φύσιν γένεσις τῶν φυτῶν οὐκ οὖσα αἰσθητὴ, ἡδονὴ οὐκ ἔστιν· εἰ τοίνυν ἡ ἡδονὴ γένεσις, ἡ δὲ γένεσις ἀτελὲς, τὸ δὲ ἀτελὲς οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν, ἡ ἡδονὴ ἄρα οὐκ ἔστιν ἀγαθόν· ἀγαθὸν γὰρ τὸ ἤδη γεγονὸς, οὐ τὸ γίνεσθαι. οὐ γάρ ἐστιν ἡ γένεσις ὁμογενὴς τοῖς τέλεσιν, εἰς ἃ τελευτᾷ. οὐ γὰρ ἡ οἰκοδομία ὁμογενὴς τῷ οἴκῳ. ἔτι ὁ σώφρων φεύγει τὰ φευκτά· σπουδαῖος γάρ· φεύγει δὲ τὰς ἡδονάς. ἡ ἡδονὴ ἄρα οὐκ ἔστιν ἀγαθόν. ἔτι ὁ φρόνιμος τὸ ἀγαθὸν διώκει· τὴν ἡδονὴν δὲ οὐ διώκει· τὸ γὰρ ἄλυπον διώκει, οὐ τὸ ἡδύ· οὐκ ἄρα ἡ ἡδονὴ ἀγαθόν. ἔτι ἐμπόδιον ἡ ἡδονὴ τῇ φρονήσει, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ μείζων ἡ ἡδονή· οὐδεὶς γὰρ δύναται ἐν ταῖς μεγίσταις ἡδοναῖς ὢν νοῆσαί τι. ἔτι πᾶν ἀγαθὸν τέχνης ἔργον· οὐδεμιᾶς δὲ τέχνης ἔργον ἡ ἡδονή. οὐκ ἄρα ἀγαθόν. ἔτι τὰ θηρία διώκει τὰς ἡδονὰς, καὶ τὰ παιδία ἀλόγως φερόμενα· ὃ δὲ ζητεῖ τὰ ἀλόγως κινούμενα, οὐκ ἔστιν ἀγαθόν· οὐκ ἄρα ἡ ἡδονὴ ἀγαθόν.

Ὅτι δὲ οὐ πᾶσα ἡδονὴ ἀγαθὸν ἐδόκει, διὰ τὸ ἔνια τῶν ἡδέων βλαβερὰ εἶναι καὶ νοσώδη, καὶ ἡδονάς τινας αἰσχρὰς καὶ ἐπονειδίστους.

Ὅτι δὲ οὐκ ἔστι τὸ τέλος ἡ ἡδονή, διότι γένεσίς ἐστι καὶ κίνησίς τις, τὸ δὲ τέλος ὅρος, εἰς ὃν ἡ κίνησις. τὰ μὲν οὖν λεγόμενα σχεδὸν περὶ ἡδονῆς ταῦτά ἐστι. τούτων δὲ τὸ μὲν τῶν ἡδονῶν τὰς μὲν ἀγαθάς, τὰς δὲ φαύλας εἶναι ἀληθές· τὰ δὲ λοιπὰ ψευδος. καὶ πειρατέον ἐλέγχειν· καὶ πρῶτον περὶ τοῦ πρώτου λέγωμεν.

ΚΕΦ. ιβ'.

Λύσις τῶν λόγων, περὶ ὧν ἡ ἡδονὴ δοκεῖ μὴ ἀγαθὸν εἶναι.

ΟΤι γὰρ οὐκ ἀνάγκη διὰ τοὺς εἰρημένους λόγους μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθόν, μηδὲ τὸ ἄριστον, ἐκ τῶνδε δῆλον. ἐπεὶ γὰρ τὸ ἀγαθὸν διχῶς λέγεται, τὸ μὲν ἁπλῶς καὶ καθ' αὑτὸ καὶ κυρίως, ὡς ἡ ἀρετή· τὸ δὲ οὐχ ἁπλῶς μὲν ἀγαθόν, τινὶ δὲ ἀγαθόν, ὡς τὸ λωποδυτεῖν τῷ λωποδύτῃ ἀγαθόν, ἀκόλουθόν ἐστιν ὅτι καὶ φύσις πᾶσα, καὶ ἕξις, καὶ πᾶσα κίνησις, καὶ γένεσις, ἡ μὲν ἔσται ἁπλῶς ἀγαθή, ἡ δέ τινι. ὁμοίως καὶ ἐπὶ τοῦ κακοῦ. κινήσεις γὰρ, καὶ γενέσεις, καὶ ἕξεις, αἱ μὲν φαῦλαι ἁπλῶς, αἱ δέ τινι, καὶ τῶν φαύλων τινί· καὶ αἱ μὲν καὶ ἀεὶ φαῦλαι τινί, αἱ δὲ κατά τινα τρόπον, καὶ ὀλίγον χρόνον· ἁπλῶς μὲν φαῦλαι πᾶσα κακία· τινὶ δὲ φαῦλον ἡ σωφροσύνη τῷ ἀκολάστῳ, καὶ ἀεί, καὶ πάντα τρόπον. τινὶ δὲ φαῦλον καὶ οὐκ ἀεί, τὸ ἀκολασταίνειν τῷ ἀκρατεῖ. τῆς γὰρ ἐπιθυμίας σβεσθείσης φαῦλον δοκεῖ, καθάπερ συνὼν τῷ πάθει οὐκ ἔτι. ἐπεὶ τοίνυν πᾶσα κίνησις καὶ γένεσις οὕτω διαιρεῖται, καὶ ἡ μὲν ἁπλῶς φαύλη, ἡ δέ τινι, κίνησις δὲ καὶ ἡδονή, φανερὸν ὅτι οὐ πᾶσα ἡδονὴ φαῦλον. ἔστι γὰρ ἥδεσθαι ἐφ' οἷς δεῖ, ὅταν τις ἥδεται ἐπ' ἀρετῇ ἢ σοφίᾳ, καὶ

ἔστιν

ἔστιν ἥδεσθαι ἐπὶ φαύλοις, καὶ ὅλως καθὼς καθόλου διωρι-
σάμεθα. ἔτι τοῦ ἀγαθοῦ τὸ μὲν ἐστὶν ἕξις, ὥσπερ ὁ ἔχων δι-
καιοσύνης ἕξιν· τὸ δὲ ἐνέργεια, ὥσπερ ὁ ποιῶν· ἡ δὲ ἐνέργεια
τὴν ἐλλείπουσαν ἕξιν ἀναπληροῖ τῆς ἐνεργείας, σώζεται
δὲ καὶ ἡ φυσικὴ ἕξις· ὥσπερ ἡ ὑγίεια ἔγκειται μὲν, σώζεται δὲ
διὰ τῶν ὑγιεινῶν σιτίων. αὕτη δὴ ἡ ἐνέργεια ἡ σώζουσα τὴν
ἕξιν ὁποτέραν ἄν τις εἴποι, ἡδεῖα μέν· οὐ καθ' αὑτὸ δὲ, ἀλ-
λὰ κατὰ συμβεβηκός. οὐ γὰρ αὐτὸ τὸ ἀναπληροῦν τὸ ἐνδέον τῆς
ἕξεως αὕτη ἐστὶν ἡ ἡδονή, ἀλλὰ τούτῳ ἕπεται ἡδονή. εἰ γὰρ
τοῦτο ἦν ἡ ἡδονὴ, ἀναπλήρωσις τῆς φυσικῆς ἕξεως ἡ τῆς ἐνδε-
ούσης, καὶ πᾶσα ἂν ἡδονή· νῦν δὲ οὐχ οὕτως ἔχει· οὐκ ἄρα τοῦ-
το ἐστὶν ἡδονὴ, γένεσις εἰς φύσιν αἰσθητή. τοῦτο γάρ ἐστιν ἡ ἀ-
ναπλήρωσις τοῦ φυσικῶς ἐνδέοντος· καὶ οὕτω λύεται τὸ ἐπι-
χείρημα τῶν συναγόντων μηδεμίαν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶ-
ναι· ὅτι δὲ οὐ πᾶσα ἡδονὴ ἀναπλήρωσίς ἐστι, δῆλον ἀπὸ τοῦ
καὶ ἄνευ λύπης καὶ ἐπιθυμίας ἡδονὰς εἶναι. τὴν δὲ τοιαύ-
την ἀναπλήρωσιν ἄνευ τούτων οὐκ εἶναι δυνατόν. αἱ γὰρ
ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν ἐπιστημῶν ἡδοναὶ ἄνευ ἐνδείας εἰσὶ καὶ
λύπης· ἐπειδὰν γὰρ ἡ μήπω παροῦσα ἐπιστήμη ἐγγένηται
τῇ ψυχῇ, ἡδονὴν μὲν ἐποίησε τῷ παρεῖναι, λύπην δὲ οὐδε-
μίαν ἀποῦσα δίδωσι, ἐπεὶ οὐδὲ ἔνδεια ἐστὶν ἡ ἀπουσία τῆς ἐπι-
στήμης· οὐ γὰρ ἦν ὅτε παρῆν ἡ ἐπιστήμη· νῦν δὲ ἀπώλε-
το· καὶ σωματικαὶ δὲ ἡδοναί εἰσιν οὕσως ἔχουσαι ἄνευ ἐν-
δείας καὶ λύπης. καὶ γὰρ οὐ μόνον ἐνδεεῖς ὄντες τροφῆς ἡ-
δόμεθα τρεφόμενοι, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ πληρῶσαι τὸ ἐλλεῖ-
πον, ἐστὶν οἷς σιτίοις ἡδόμεθα· οὐ γὰρ τοῖς αὐτοῖς χαίρομεν
ἐνδεεῖς ὄντες καὶ πεπληρωμένοι· ἀλλὰ πληρωθέντες μὲν
ἡδόμε-

ἡδόμεθα τοῖς κυρίως ἡδέσι, καὶ πᾶσιν ἡδονὴν φέρει· πρὶν δὲ πληρωθῆναι, τοῖς τυχοῦσι καὶ τοῖς ἐναντίοις πολλάκις χαίρομεν· ὅθεν φαίνεται, καὶ ὅτι τῶν ἡδονῶν αἱ μέν εἰσιν ἁπλῶς, αἱ δὲ πισίν· ὡς γὰρ ἔχουσι τὰ ἡδέα, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ αἱ ἡδοναὶ αἱ ἀπὸ τούτων. ὅτι μὲν οὖν οὐ πᾶσα ἡδονὴ ἀναπλήρωσίς ἐστι φυσική, δέδεικται· καὶ μὴν οὐδὲ πᾶσα ἀναπλήρωσις ἡδονή. ἡ γὰρ ὑγιείας πλήρωσις, ἥ τις φυσική ἐστιν ἕξις, διὰ τῆς διαίτης γινομένη, οὐκ ἔστιν ἡδεῖα· οὐκ ἄρα ὀρθῶς ἔχει λέγειν τὴν ἡδονὴν, ὅτι ἐστὶ γένεσις εἰς φύσιν αἰσθητή. καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἀνάγκη ἀπὸ τούτων τῶν λόγων μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθόν.

ΚΕΦ. κ'.

Λύσις τοῦ λόγου ὅθεν ἡ ἡδονὴ δοκεῖ μὴ τὸ ἄριστον εἶναι.

ΚΑὶ οἱ λέγοντες δὲ τὴν ἡδονὴν μὴ εἶναι αὐτὸ τὸ τέλος τὸ ἄριστον, οὐκ ἀναγκαίως συλλογίζονται· εἰ γὰρ οὐ δύναται ἡ ἡδονὴ τέλος εἶναι, ἀνάγκη ἀεὶ ἕτερόν τι βέλτιον αὐτῆς εἶναι, τὸ τέλος δηλονότι· τὸ γὰρ τέλος παντὸς ἐστὶ βέλτιον· αὐτὸ γάρ ἐστι τὸ ἄριστον καὶ τὸ βέλτιστον. οὐκ ἀνάγκη δέ. οὐ γάρ ἐστι γένεσις ἡ ἡδονὴ, ἵνα ἐξ ἀνάγκης βέλτιον αὐτῆς ᾖ τὸ τέλος τῆς γενέσεως· οὐδὲ ἀεὶ ἐν τῇ γενέσει θεωρεῖται, ἀλλὰ ἐνέργειά ἐστι καὶ τέλος· θεωρεῖται δὲ οὐκ ἐν τῇ συστάσει τῶν ἕξεων· οἷον, φέρε εἰπεῖν, ὅταν τὰ δίκαιά τις ποιῇ, καὶ τὴν ἕξιν τῆς δικαιοσύνης ἐν τῇ ψυχῇ συντιθῇ, οὔπω δίκαιος ὤν, ἀλλ' ἐν τῇ χρήσει τῆς ἕξεως, ὅταν τις δίκαιος γενόμενος ἔπειτα χρῆται τῇ ἕξει τῆς δικαιοσύνης. διὰ τοῦτο οὐδὲ πάσης ἡδονῆς ἐστι τέλος, ἀλλ' ἔνιαι αὐ-

ταί εἰσι τέλος. καὶ γὰρ τῶν ἐνεργειῶν ὅσαι μὲν εἰς τελείω-
σιν ἄγουσι φύσεως, οὐκ αὐταί εἰσι τέλος, ὥσπερ ἡ καθ'
ἕξιν ἰατρικὴν ἐνέργεια τέλος ἔχει τὴν ὑγίειαν· ὅσαι δ'
οὐκ ἄγουσιν εἰς φυσικὴν τελείωσιν, ἀλλ' αὐταί εἰσιν ἡ φυ-
σικὴ τελείωσις, δῆλον ὡς οὐκ ἔχουσιν ἄλλο τέλος, ἀλλὰ
ἄλλων αὐταί εἰσι τέλη· ὥσπερ εἴ τις κατὰ τὴν τελείαν ἕξιν τῆς
ἀρετῆς ἐνεργεῖ. ἡ γὰρ τοιαύτη ἐνέργεια τέλος ἐστὶν ἄλλων,
οὐκ αὐτή ἐστι πρὸς ἄλλο τεταγμένη τέλος. ὅθεν καὶ ἡ ἡδονὴ
ἐνέργεια οὖσα οὐ πᾶσα τέλος ἔχει. ἐνέργεια γάρ ἐστι τῆς
κατὰ φύσιν ἕξεως. διὸ οὐ καλῶς ἔχει αἰσθητὴν γένεσιν εἶναι
λέγειν τὴν ἡδονὴν ἀλλὰ ἐνέργειαν τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως
λεκτέον εἶναι τὴν ἡδονήν. ἀντὶ δὲ τοῦ αἰσθητὴν, ἀνεμπόδι-
στον· καὶ ἔσται ἡδονὴ ἐνέργεια τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως ἀνεμπόδι-
στος. δέδεικται δὲ ἐν τῷ ιη κεφαλαίῳ μὴ πᾶσαν ἡδονὴν
γένεσιν εἶναι εἰς φύσιν. ὥστε ἐλλιπής ἐστιν ὁ τοιοῦτος ὁρισ-
μός. ἔτι δὲ οὐδὲ πᾶσα αἰσθητή ἐστιν. ἡ γὰρ ἐν τῷ θεωρεῖν ἡδο-
νὴ οὐκ ἔστιν αἰσθητή· ἡ δὲ ἐνέργεια καὶ τὴν γένεσιν ἔχει τὴν
αἰσθητήν· καὶ οὐδεμία ἡδονή ἐστιν, ἥτις οὐκ ἔστιν ἀνεμπό-
διστος· τὸ δὲ κατὰ φύσιν πᾶσαν ἕξιν περιέχει φυσικήν τε
καὶ ἐθιστήν. καὶ γὰρ καὶ ἡ ἐθιστὴ ἕξις κατὰ φύσιν ἐστί· πεφύκαμεν
γὰρ πρὸς τὰς τοιαύτας ἕξεις, καὶ διὰ τοῦτο κτώμεθα· ὁ
γοῦν ἐνεργῶν κατά τινα ἕξιν ἀνεμποδίστως, ἥδεται. καὶ
τοῦτό ἐστιν ἡ ἡδονή· γένεσις δὲ ἔδοξέ τισιν εἶναι ἡ ἡδονὴ, ὅτι
ᾤοντο τὴν ἡδονὴν εἶναι τὸ κυρίως ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον·
τὸ δὲ κυρίως ἀγαθὸν ἐνέργειαν εἶναι· ἐνέργειαν δὲ καὶ γέ-
νεσιν μηδὲν ἀλλήλων διαφέρειν. τὸ δὲ οὐχ οὕτως ἔχει· οὐ γὰρ
ταυτόν ἐστι γένεσις ἐνεργείᾳ· γένεσις μὲν γάρ ἐστιν ἡ ἀπὸ
τοῦ μὴ

τοῦ μὴ ὄντος ἐπὶ τὸ εἶναι ὁδὸς τῆς ἕξεως ἐνέργεια δ' ἤ τις ἐστὶ τὸ ἄριστον, ἢ μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἕξεως, κατ' αὐτὴν τὴν τελείαν ἕξιν ἐνέργεια.

ΚΕΦ. κα΄.

Λύσις τοῦ ἐπιχειρήματος, ὅθεν ἐδόκει μὴ πᾶσαν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι· καὶ ἔτι δι' ὧν δοκεῖ φαύλη εἶναι· καὶ ἀπόδειξις, ὅτι ἀνάγκη τὸ ἄριστον ἡδονὴν εἶναι.

Οὐδὲ φαύλην δ' εἶναι ἀνάγκη τὴν ἡδονὴν, ὅτι ἔνια ἡδέα νοσώδη. εἰ γὰρ τοῦτο, ἔσονται καὶ τὰ ὑγιεινὰ φαῦλα, ὅτι τινὰ ὑγιεινὰ ἐμποδὼν ἵσταται τῷ πλουτεῖν, ὅτι πολλῶν χρημάτων εἰσὶν ἀναλωτικά· ἀλλ' οὐ φαῦλα διὰ τοῦτο· οὐ γὰρ τὸ ἐναντιούμενον ὁπωσοῦν ἄλλῳ τινὶ ἀγαθῷ, φαῦλον· ἐπεὶ καὶ τὸ θεωρεῖν βλάπτει ποτὲ εἰς ὑγίειαν, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο φαῦλον. οὐκ ἄρα οὐδὲ ἡ ἡδονὴ φαῦλον, ὅτι τινὰ ἡδέα νοσώδη.

Καὶ μὴν οὐδὲ ὅτι ἐμποδίζουσιν ἔνιαι τῶν ἡδονῶν τῇ φρονήσει καὶ τῇ θεωρίᾳ διὰ τοῦτο φαῦλον ἡ ἡδονή· οὐ γὰρ ἡ ἡδονὴ τῆς φρονήσεως τῇ φρονήσει ἐνοχλεῖ, οὐδὲ ἡ ἡδονὴ τῆς τέχνης τῇ τέχνῃ· ἀλλὰ μᾶλλον αὔξει ἑκάστην ἕξιν ἡ οἰκεία ἡδονή· ἀλλὰ αἱ ἐμποδίζουσαι ἡδοναὶ τὰς ἕξεις ἀλλότριαί εἰσι, καὶ ὡς μὴ προσήκουσαι ἐνοχλοῦσι. τοῦτο δ' οὐκ ἐστὶ φαυλότητος σημεῖον, ἐπεὶ καὶ τῇ ὑγιείᾳ ἡ θεωρία ἐνοχλεῖ, καθὼς εἴρηται, ὅτι οὐκ ἐστὶ προσήκουσα ἐνέργεια τῇ ὑγιείᾳ. ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο φαῦλον ἡ θεωρία.

Καὶ μὴν οὐδὲ ὅτι οὐκ ἔστιν ἔργον τέχνης οὐδεμιᾶς, διὰ τοῦτο φαῦλον. οὕτω γὰρ δὴ πᾶσα ἐνέργεια φαῦλον δὴ ἦν. οὐδεμία γὰρ ἐνέργεια τέχνης ἐστὶν ἀποτέλεσμα·

ἀλλὰ τὴν μὲν δύναμιν ἡ τέχνη, ἡ δὲ δύναμις παράγει τὴν ἐνέργειαν. ἡ μὲν γὰρ περὶ τὴν κυβερνητικὴν τέχνη αἰτία ἐστὶ τοῦ δύνασθαι κυβερνᾶν· τὸ δὲ δύνασθαι κυβερνᾶν αἴτιόν ἐστι τῆς κατὰ τὴν κυβερνητικὴν ἐνεργείας. καί τοι καὶ ἡ ἡδονὴ γίνεταί τινος τέχνης πολλάκις. ἡ γὰρ μυρεψική, καὶ ἡ ὀψοποιητικὴ τέχναι εἰσὶν ἡδονῆς ποιητικαί.

Ὅτι δὲ οἱ σώφρονες, καὶ οἱ φρόνιμοι φεύγουσι τὴν ἡδονὴν, καὶ τὸν ἄλυπον διώκουσι βίον, οἱ δὲ παῖδες, καὶ τὰ θηρία διώκουσι τὰς ἡδονὰς, λύεται τοῖς ἐν τῷ ιη κεφαλαίῳ εἰρημένοις. ἐπεὶ γὰρ τῶν ἡδονῶν αἱ μέν εἰσιν ἁπλῶς ἀγαθαί, αἱ δὲ οὐχ ἁπλῶς ἀγαθαί, τὰς μὲν μὴ ἁπλῶς ἀγαθὰς τὰ παιδία καὶ τὰ θηρία διώκει, καὶ ὁ σώφρων φεύγει, καὶ κατὰ ταύτας βούλεται μόνον ἄλυπος εἶναι· καὶ ὁ φρόνιμος, καὶ εἴ τις σπουδαῖος, τὰς μετ' ἐπιθυμίας καὶ λύπης, τὰς σωματικὰς (τοιαῦται γὰρ αὗται) καὶ τὰς τούτων ὑπερβολὰς, περὶ ἃς ὁ ἀκόλαστος στρέφεται. δι' ὃ ὁ σώφρων φεύγει ταύτας. τὰς δὲ ἁπλῶς ἡδονὰς ὁ σώφρων καὶ ὁ φρόνιμος διώκει· αἵ εἰσι σώφρονες ἡδοναί· αἵ εἰσιν αἱ τῶν ἐπαινετῶν ἕξεων ἐνέργειαι· οἷον σωφροσύνης, ἢ δικαιοσύνης, ἢ θεωρίας.

Ἐπεὶ δὲ καὶ λύπης ἡ μέν ἐστιν ἀγαθὸν, ἡ δὲ φαῦλον καὶ φευκτὸν, καὶ τῆς φευκτῆς ἡ μὲν καθ' αὑτό ἐστι φευκτή, ὡς ἡ ἐπὶ ἀρετῇ λύπη, ἡ δέ πῃ, ὡς ἡ ἐπὶ ζημίᾳ τινὶ λύπη, ἥ τις φευκτή ἐστι κατά τι, ὅτι ἐμποδίζει τῇ θεωρίᾳ· φανερὸν ὅτι ἀνάγκη πᾶσα τὸ ἐναντίον τῇ λύπῃ τὴν ἡδονὴν, τὴν μὲν ἁπλῶς φευκτὴν εἶναι, τὴν δέ πῃ· ἀνάγκη γὰρ τῷ ἁπλῶς κακῷ ἁπλῶς ἀγαθὸν εἶναι ἐναντίον, καὶ τῷ πῃ κακῷ τὸ

πῃ ἀγα-

τι ἀγαθόν· οὐ γὰρ ἡ τοῦ Σπευσίππου λύσις, καθ' ἣν ἐνιστά-μενος λύειν ἐπιχειρεῖ τόνδε τὸν λόγον, συμβαίνει τῇ ἀλη-θείᾳ. φησὶ γὰρ, ὅτι καθάπερ τὸ μεῖζον καὶ τὸ ἔλαττον ἐναν-τία ἐστὶ τῷ ἴσῳ, καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν τὰ παρ' ἑκάτερα ἐναν-τία, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ τῇ ἀλυπίᾳ ἀντίκειται ἡ ἡδονὴ καὶ λύπη, ἡ μὲν, ὡς μεῖζον, ἡ δὲ λύπη, ὡς ἔλαττον· καὶ ἔστιν ἡ μὲν ἀλυπία ἀγαθὸν, ἡ δὲ ἡδονὴ, καὶ ἡ λύπη, κακόν. τοῦτο γὰρ ὁ λό-γος παντελῶς ἄδοξός ἐστιν. οὐδενὶ γὰρ ἡ ἡδονὴ κακὸν δοκεῖ· οὐδεὶς γὰρ ἂν φαίη τὴν ἡδονὴν αὐτὴν, ὅπερ ἐστὶ, κακὸν εἶναι.

Οὐδὲν δὲ κωλύει ἡδονὴν εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον, ὅτι ἔνιαι τῶν ἡδονῶν φαῦλαι· καὶ γὰρ πολλῶν φαύλων οὐσῶν ἐπιστημῶν οὐδὲν κωλύει τὸ ἄριστον εἶναι τὴν ἐπιστή-μην. ἴσως δὲ οὐ μόνον δυνατὸν, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖον τὴν ἡδο-νὴν τὸ ἄριστον εἶναι καὶ τὸ αἱρετώτατον· εἰ γὰρ πάσης ἕξεώς ἐστιν ἐνέργεια, ἡ δὲ εὐδαιμονία ἐστὶ τὸ ἄριστον ἐνέργειά ἐστιν ἕξεως ἀγαθῆς, ἢ μιᾶς τῆς ἀρίστης ἢ πασῶν, ἀνεμπόδιστος· ἡ δὲ ἡδονὴ ἐνέργειά ἐστι τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως ἀνεμπόδιστος· ἀνάγκη δὴ τὴν εὐδαιμονίαν, ἐστὶ τὸ ἄριστον, ἡδονὴν εἶναι· ἐστὶ οὐδὲν προσίσταται τὸ τινὰς τῶν ἡδονῶν φαύλας εἶναι. ὅτι δὲ τὴν εὐδαιμονίαν ἀνάγκη ἐνέργειάν τινα εἶναι ἀνεμπό-διστον, φανερόν· δεῖ γὰρ τελείαν εἶναι. οὐδεμία δὲ ἐνέρ-γεια ἐμποδιζομένη τελεία δύναται εἶναι. διὰ τοῦτο, καθὼς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, δεῖται ὁ εὐδαίμων τῶν ἔξωθεν ἀγαθῶν, ἵνα μὴ ἐμποδίζηται ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ. οἱ δὲ τὸν ἀνωμάλως βιοῦντα καὶ δυστυχίαις μεγάλαις περιπίπτοντα εὐδαίμονα φάσκοντες εἶναι, ἐὰν ᾖ ἀγαθὸς, ἢ ἑκόντες ἢ ἄκον-τες οὐδὲν λέγουσι. προσδεῖται γὰρ ὁ εὐδαίμων καὶ τῶν σω-

ματικῶν ἀγαθῶν, ὑγιείας δηλονότι καὶ μακροβιότητος, καὶ τῶν περὶ τὸ σῶμα τῶν ἀναγκαίων, καὶ τοῦ ἀπὸ τῆς τύχης ῥοπῆς. διὰ τοῦτο τινὲς ᾠήθησαν τὸν εὐτυχῆ ταυτὸν εἶναι τῷ εὐδαίμονι, ὅτι ἄνευ εὐτυχίας οὐκ ἔνι καθαρῶς εὐδαιμονεῖν· οὐκ ἔστι δὲ ταυτόν. δεῖ γὰρ σπουδαῖον εἶναι τὸν εὐδαίμονα· οὐ πάντες δὲ εὐτυχεῖς σπουδαῖοι· καὶ βλάπτει δὲ ἐνίοτε εἰς τὴν ἀρετὴν ἡ εὐτυχία, καὶ συγχεῖ τὸν σπουδαῖον, ἂν ὑπερβάλλουσα ᾖ, ἥτις οὐδὲ εὐτυχία δικαίως ἂν καλοῖτο· τὸ γὰρ εἶναι τῆς εὐτυχίας ἐστὶν ἐν τῷ συμβάλλεσθαι πρὸς εὐδαιμονίαν· ἀκολούθως δὲ καὶ ὁ ὅρος ἀπὸ τούτου λαμβάνεται· καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὄνομα. δι' ὃ οὐκ ἂν εὐτυχία δικαίως καλοῖτο, μὴ πρὸς εὐδαιμονίαν συμβαλλομένη· φανερὸν δὴ ὅτι τὸ ἀνεμπόδιστον ἀνάγκη προσκεῖσθαι τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ εὐδαίμονος. τοῦτο δέ ἐστιν ἡ ἡδονή, ἐνέργεια ἀνεμπόδιστος. τὶς ἄρα ἡδονή ἐστιν ἡ εὐδαιμονία· ἔτι δὲ δῆλον καὶ ἀπὸ τοῦ θηρία καὶ ἀνθρώπους καὶ πάντα τὰ αἰσθητὰ διώκειν τὴν ἡδονήν, ὅτι τὸ ἄριστον ἡδονή ἐστι. πάντα μὲν γὰρ βοῶσιν ἀγαθὸν εἶναι τὴν ἡδονὴν καὶ ἄριστον, δι' ὧν εἰς αὐτὴν ἐπείγονται.

Φήμη δ' οὔτι γε πάμπαν ἀπόλλυται, ἥν τινα πολλοὶ
Λαοὶ φημίζουσιν. —— ——

οὐ πάντα δὲ διώκουσι τὴν ἀρίστην ἡδονήν, ἐπεὶ οὐδὲ πάντα τὴν αὐτὴν ἕξιν ἔχει, ἢ τὴν αὐτὴν φύσιν. πάντα δὲ ἡδονὴν διώκουσιν, εἰ καὶ τὰ μὲν ἀγαθήν, τὰ δὲ φαύλην. ἴσως δὲ οὐδὲ διώκει οὐδὲν φαύλην ἡδονήν, οὐδὲ ζητεῖ, οὐδὲ ἐφίεται φαύλου τινός· οὐ γὰρ ἣν οἴεται ζητεῖν, καὶ ἣν ἂν εἴποι διώκειν, ταύτην διώκει, ἀλλὰ τὴν ἀρίστην διώκει πάντα.

πάντα. πάντα γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίεται φύσει, ὅτι φύσει τι θεῖον ἔγκειται πᾶσι, καὶ πρὸς τὴν ἀγαθὴν ἡδονὴν καὶ κυρίως ἅπαντα φέρεται, εἰ καὶ ἡδοναὶ κυρίως δοκοῦσιν εἶναι αἱ σωματικαὶ ἡδοναί, διὰ τὸ πλειστάκις παραβάλλειν εἰς αὐτὰς, καὶ πάντας μετέχειν αὐτῶν. διὰ τὸ μόνας οὖν ταύτας γνωρίμους εἶναι, ταύτας μόνας οἴονται εἶναι ἡδονάς. ἐπεὶ δὲ αὗται αἱ ἡδοναὶ οὐκ ἀγαθαί εἰσι καὶ κυρίως, ἔλεγον μηδεμίαν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι. φανερὸν δὲ ὅτι ἀνάγκη τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι.

Εἰ γὰρ μὴ ἔστιν ἡ ἡδονὴ ἀγαθὸν καὶ ἡ κατ' αὐτὴν ἐνέργεια, οὐ δυνατὸν ἡδέως ζῆν τὸν εὐδαίμονα. ἀλλὰ μὴν ἀνάγκη μεθ' ἡδονῆς τὸν εὐδαίμονα ζῆν· οὐκ ἄρα δυνατὸν τὴν ἡδονὴν μὴ ἀγαθὸν εἶναι. ὅτι δὲ εἰ μεθ' ἡδονῆς ὁ εὐδαίμων ζήσεται, ἀγαθὸν ἔσται ἡ ἡδονὴ, δῆλον ἀπὸ τοῦ τῇ εὐδαιμονίᾳ μηδὲν παραμεμίχθαι κακὸν, ἢ μὴ κυρίως ἀγαθόν· τινὸς γὰρ ἕνεκα διώκει ταύτην ὁ εὐδαίμων, εἴπερ μὴ ἔστιν ἀγαθόν; εἰ δὲ μήτε ἀγαθὸν, μήτε κακὸν ἡ ἡδονὴ, οὐδὲ ἡ λύπη εἴη ἂν οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακόν· οὐκ ἄρα φευκτὸν ἡ λύπη. διὰ τί οὖν φεύγει αὐτὴν ὁ εὐδαίμων, εἴπερ μὴ ἔστιν φευκτόν; οὐ γὰρ φευκτὸν εἰ μὴ κακόν· οὐ δύναται δὲ μὴ φεύγειν τὴν λύπην ὁ εὐδαίμων· ἀνάγκη γὰρ ἥδιστον εἶναι τὸν εὐδαίμονα βίον· τοῦτο δὲ οὐ δυνατὸν, εἰ μὴ ἡδεῖαι εἶεν αἱ ἐνέργειαι τοῦ εὐδαίμονος. πῶς γὰρ ἂν ἥδιστος γίνοιτο; εἰ δὲ μήτε κακὸν ἡ ἡδονὴ, μήτε οὐκ ἀγαθὸν, εἴη ἂν ἀγαθόν.

ΚΕΦ. κβʹ.

Ἀπορία διὰ τί πᾶσα λύπη φευκτόν, ἐπεὶ οὐ πᾶσα ἡδονὴ ἀγαθόν, καὶ λύσις.

Ἀπορήσειε δ' ἄν τις, εἰ τινὲς ἡδοναὶ ἀγαθαί εἰσι καὶ αἱρεταί, τινὲς δὲ φαῦλαι, ὥσπερ αἱ σωματικαὶ περὶ ἃς ὁ ἀκόλαστος, διὰ τί πᾶσα λύπη μοχθηρά ἐστι καὶ φευκτή· δεῖ γὰρ τὴν μὲν ἐναντίαν ταῖς ἀγαθαῖς ἡδοναῖς λύπην πονηρὰν εἶναι, τὴν δὲ ταῖς φαύλαις ἐναντίαν ἀγαθήν· κακῷ γὰρ ἐναντίον ἀγαθόν. εἰ δὲ καὶ αὕτη ἡ λύπη πονηρά, δόξειεν ἂν τὰς σωματικὰς ἡδονὰς ἀγαθὸν εἶναι· πρὸς δὴ ταῦτα λέγομεν, ὅτι αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ ἀγαθαί εἰσιν οὕτως, ὥστε μὴ εἶναι κακαί· τὸ γὰρ μὴ κακὸν ἀγαθόν ἐστι. τοῦτο γὰρ μέχρι τινός. ἀγαθαὶ γάρ εἰσι τόνδε τὸν τρόπον αἱ μὴ ὑπερβάλλουσαι· διὰ τοῦτο αἱ λύπαι αἱ ἐναντίαι ταύταις οὐκ εἰσὶν ἀγαθαί· ἐπεὶ γὰρ ἕξεις αἱ μὲν ὑπερβάλλουσι τὸ βέλτιστον καὶ τὸ δέον, αἱ δὲ οὐχ ὑπερβάλλουσιν, καὶ αἱ ὑπερβάλλουσι μὲν αἱ ἀναγκαῖαι ἕξεις, οἷον ἡ θρεπτική, καὶ αἱ ἄλλαι ἀναγκαῖαι, καὶ ὅλως αἱ σωματικαί· ἔστι γὰρ πλέον τοῦ δέοντος αὐταῖς χρήσασθαι· οὐχ ὑπερβάλλουσι δέ, ὅσαι ἐπιτεινόμεναι οὐχ ὑπερβάλλουσι τὸ δέον, ἀλλ' ἀεὶ ἀγαθαί εἰσιν, ὥσπερ αἱ θεωρητικαὶ ἕξεις.

Ἐπεὶ δὲ αἱ ἡδοναὶ ταῖς ἕξεσιν ἀκολουθοῦσιν, ἀνάγκη καὶ τῶν ἡδονῶν τὰς μὲν ὑπερβάλλειν τὸ δέον, τὰς δὲ μὴ ὑπερβάλλειν. ὅσαι τοίνυν ὑπερβάλλουσι τὸ δέον φαῦλαί εἰσι, καὶ κατὰ ταύτας ὁ ἀκόλαστός ἐστι, καὶ ὁ ἀκρατής· τὰς δὲ ἐναντίας λύπας ἀκόλαστος οὐ περὶ τὰς ὑπερβολικάς ἐστιν, ἀλλὰ τὰς μὲν ὑπερβαλλούσας ἡδονὰς διώκει, τὰς δὲ μι-

κερὰς λύπας φεύγει. ὥστε φανερὸν ὅτι ταῖς ὑπερβαλλούσαις ἡδοναῖς αἱ ἐν τῷ ἀκολάστῳ ἀντικείμεναι λύπαι οὐχ ὑπερβολικαί εἰσιν, ἀλλὰ μέτριαι, καὶ ἃς οὐδεὶς ἂν φύγοι τῶν σπουδαίων, ὅτι οὐδὲ λύπαι εἰσίν. ἀλλὰ τῷ διώκοντι τὴν ὑπερβολὴν τῶν ἡδονῶν ἀλγεινὸν δοκεῖ τὸ μετρίως καὶ κατὰ λόγον αὐταῖς χρήσασθαι. λύεται δὲ δὴ ἡ ἀπορία οὕτως. ταῖς μὲν συμμέτροις ἡδοναῖς αἱ ἀντικείμεναι λύπαι οὐκ ἀγαθαί εἰσιν. αἱ γὰρ σύμμετροι σωματικαὶ ἡδοναί ἀγαθαὶ, καθόσον οὐ κακαί. αἱ δὲ ταῖς ὑπερβαλλούσαις ἀντικείμεναι, μέτριαι, καὶ οὐδὲ λύπαι, καὶ διὰ τοῦτο οὐ φαῦλαι. ὥστε παντὶ ἀγαθὸν φαύλῳ ἐστὶν ἐναντίον, καὶ αἱ φαῦλαι ἡδοναὶ ταῖς ἀγαθαῖς λύπαις εἰσὶν ἐναντίαι, καὶ αἱ ἀγαθαὶ ταῖς φαύλαις.

ΚΕΦ. κγ΄.

Διὰ τί αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ τῶν θεωρητικῶν αἱρετώτεραι δοκοῦσι.

Ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον δεῖ εἰπεῖν τὸ ἀληθὲς, ἀλλὰ καὶ διὰ τί δοκεῖ τὸ ἐναντίον ψεῦδος ἀληθές. τοῦτο γὰρ συμβάλλεται πρὸς τὸ πιστεῦσαι τὴν ἀλήθειαν. ὅταν γὰρ φανῇ ἡ αἰτία, δι᾽ ἣν εἰκότως τὸ ψεῦδος ἀλήθεια δοκεῖ, καὶ ἡ αὐτῆς ἀπάτη ἐλεγχθῇ, πιστεύειν ποιεῖ τῷ ἀληθεῖ μᾶλλον· ὥστε λεκτέον διὰ τί φαίνονται αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ αἱρετώτεραι τῶν κυρίως ἀγαθῶν ἡδονῶν. πρῶτον μὲν, ὅτι ἰατρεῖαί εἰσι ταῖς λύπαις ταῖς σωματικαῖς, καὶ ταύτας ῥᾳδίως ἐκκρούουσι καὶ μεγάλας οὔσας αἱ ὑπερβάλλουσαι ἡδοναί, καὶ διὰ τοῦτο διώκονται παρὰ τὸν καιρὸν τῆς λύπης τῆς σωματικῆς, ὅτι δοκοῦσιν ἰατρεῖαι εἶναι σφοδραί, καὶ ῥᾳ-

διὼς ἀπαλλάττουσι τῆς ἐπὶ τῇ ἐνδείᾳ τῶν ἡδέων λύπης. ἔπειτα, διότι διώκονται παρὰ τῶν μὴ δυναμένων ἄλλαις ἡδοναῖς χαίρειν. πολλοὶ δὲ οἱ τοιοῦτοι, καὶ διὰ τοῦτο ὑπ' αὐτῶν ζητούμενον ἀγαθόν τι δοκεῖ καὶ αἱρετόν, οἵτινες οὐ ταῖς ἐκ φύσεως ἐπιθυμίας ἐμπιπλάναι μόνον σπουδάζουσιν, ἀλλὰ καὶ ἐπισκευαστάς τινας ἐπιθυμίας ἐπινοοῦσι, καὶ δίψας τινὰς παρασκευάζουσιν ἑαυτοῖς, ἵνα δύνωνται διὰ παντὸς ἥδεσθαι. τοῦτο δὲ, εἰ μὲν οὐχ ὑπερβαίνει τὸν λόγον καὶ τὸ μέτριον, οὔτε βλαβερόν ἐστιν· αἱ γὰρ σύμμετροι ἡδοναὶ οὐ λυμαίνονται τῷ σώματι καὶ ἀνεπιτίμητόν ἐστιν· εἰ δὲ ὑπερβάλλουσι καὶ βλαβεραί εἰσιν αἱ διωκόμεναι ἡδοναί, φαῦλον. ἀνεπιτίμητον δέ ἐστι τὸ χρῆσθαι συμμέτροις ἡδοναῖς, ὅτι ἀνάγκη χρῆσθαι τὸν ἄνθρωπον τοῖς ἡδέσι διὰ τὴν φύσιν ἀεὶ οὖσαν ἐν πόνῳ καὶ δεομένην τινὸς ἡδονῆς, ὥσπερ ἀναπαύσεως. ἀεὶ γὰρ πονεῖ τὸ ζῶον, ὥσπερ καὶ οἱ φυσικοὶ λόγοι μαρτυροῦσι· λέγουσι γὰρ τὸ ὁρᾶν καὶ τὸ ἀκούειν λυπηρὸν εἶναι, διὰ δὲ τὸ ἔθος οὐ τοιοῦτον δοκεῖν. διὰ τοῦτο χρεία τῷ ἀνθρώπῳ ἡδονῆς. ᾧ δὲ οὐκ εἰσὶν αἱ θεωρητικαὶ ἡδοναί, πᾶσα ἀνάγκη ταῖς σωματικαῖς χρῆσθαι. οἱ οὖν συμμέτρως χρώμενοι, καὶ ὥσπερ οὐκ * ἐοὶ διαφθεῖραι τὸ σῶμα, οὐκ ἐπιτιμῶνται· ὁμοίως δὲ διώκονται αἱ ἡδοναὶ ὑπὸ τῶν νέων, καθάπερ ὑπὸ τῶν ἀκολάστων, ὅσαι εἰσὶ περὶ τὸ θρεπτικόν, τῆς φύσεως κινούσης, ἵνα αὐξηθῶσι, καὶ διάκεινται ὥσπερ οἱ οἰνωμένοι· ἐσθίοντες γὰρ ἀεί, καὶ πίνοντες, καὶ ὑπνώττοντες ἀκμαιοτάτην ἔχουσι τὴν περὶ ταῦτα ἐπιθυμίαν, ὥσπερ ἐκεῖνοι τὴν δίψαν. διὰ τοῦτο ἡ νεότης ἡδύ ἐστιν, ὅτι μετ' ἐπιθυμίας ἀεὶ τῶν ἀναγκαίων ἅπτεται. τὸν ἴσον δὴ τρόπον καὶ οἱ μελαγ-

χολικοὶ τὴν φύσιν ἀεὶ ἐν ὀρέξει εἰσὶ σφοδρᾷ, καὶ δέονται ἀεὶ θεραπείας. δάκνεται γὰρ αὐτοῖς ἀεὶ τὸ σῶμα διὰ τὴν κρᾶσιν. οἱ μὲν οὖν ζητοῦντες τὰς ἡδονὰς οὗτοί εἰσι· καὶ διὰ ταύτας τὰς αἰτίας ζητοῦσι. καθόλου δὲ πᾶσα ἡδονὴ σωματικὴ ζητεῖται, ἵνα ἐκβάλλῃ λύπην σωματικήν· ἐκκρούει γὰρ ἡδονὴ λύπην οὐ μόνον ἡ ἀντικειμένη αὐτῇ, οἷον ἡ ἐπὶ τοῦ θρεπτικοῦ ἡδονὴ τὴν ἐπὶ τοῦ θρεπτικοῦ λύπην· ἀλλὰ καὶ ἑτέρα τις, ἐὰν ᾖ ἰσχυρά. διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ διώκονται, καὶ ἐντεῦθεν ἀκόλαστοι καὶ φαῦλοι γίνονται.

Αἱ δὲ ἡδοναὶ αἱ θεωρητικαί, ὧν οὐ προηγεῖται λύπη· οὐ γάρ, ὥσπερ ἐπὶ τῶν σωματικῶν, πρὶν ἡσθῆναι, λυπούμεθα. αἱ δὴ τοιαῦται οὐχ ὑπερβάλλουσι τὸ δέον, οὐδ᾽ ἔστι θεωρῆσαι πλέον ἢ προσῆκεν, ἀλλὰ ἀεὶ ἐπαινεταί εἰσιν· ὅτι τὰ κατ᾽ αὐτὰς ἡδέα φύσει εἰσὶν ἡδέα, καὶ οὐ κατὰ συμβεβηκός. λέγω δὲ κατὰ συμβεβηκὸς ἡδέα, τὰ ἰατρεύοντα τὰς σωματικὰς ἐνδείας καὶ λύπας, ὥσπερ τὰ σιτία. ἰατρεύει γὰρ τὴν φύσιν τοῦ πεινῶντος νοσοῦσαν τοῦτο τὸ μέρος, καὶ εἰσάγει τὸ ἐλλεῖπον, ἐπειδὴ κατὰ τὸ ἕτερον μέρος οὐκ ἐνδεὴς ᾖ, οὐδὲ νοσεῖ. λέγω δὴ τὸ θρεπτικόν· ἀλλ᾽ ἔχῃ τε αὐτὸ καὶ ὑγιαίνῃ κατ᾽ αὐτό, καὶ ἐνεργῇ, τοῦτ᾽ ἔστιν ὀρέγηται. κατὰ συμβεβηκὸς γὰρ τὰ τοιαῦτα ἡδέα ἐστίν, ὅτι διὰ τὴν ἰατρείαν συμβαίνει αὐτοῖς ἡδέσιν εἶναι· φύσει δὲ ἡδέα οὐ τὰ ἀναπληροῦντα τὴν ἔνδειαν τῆς φύσεως, ἀλλὰ τὰ ποιοῦντα πρᾶξιν αὐτῆς· οἷά ἐστι τὰ θεωρητά· τελειοῦσι γὰρ τῆς ψυχῆς τὴν ἐνέργειαν.

Ὅτι δὲ οὐκ ἐσμὲν ἁπλοῖ, οὐδὲ μόνῃ ζῶμεν τῇ ψυχῇ, διὰ τοῦτο οὐκ ἀεὶ ταυτὰ ἡδέα ἡμῖν ἐστίν, ἐπεὶ οὐδὲ τὰ κατὰ συμβε-

βηκὸς ἡδέα ἀεὶ ζητοῦμεν, ἀλλὰ νῦν μὲν ταῦτα, νῦν δὲ ἐκεῖνα. ὅταν μὲν γὰρ πρὸς τὸ σῶμα ῥέπωμεν, τοῖς σωματικοῖς χαίρομεν· ἐπειδὰν δὲ ὑπὲρ τοῦτο ἴδωμεν, τὰ φύσει ἡδέα ζητοῦμεν· αἱ γὰρ τῆς ψυχῆς ἡδοναὶ ταῖς σωματικαῖς μάχονται· καὶ οἷς ἡ ψυχὴ πράττουσα χαίρει, ταῦτα τῷ σώματι παρὰ φύσιν. ὁπόταν δὲ διὰ τῆς περὶ τὴν ἀρετὴν μελέτης τῇ ψυχῇ τὸ σῶμα ἀκολουθήσῃ, τηνικαῦτα οἷς ἐνεργοῦσα ἥδεται ἡ ψυχὴ, οὐχ ἥδεται μὲν τὸ σῶμα καθότον οὐκ εἰσὶν αἰσθητὰ, οὐκ ἀλγεῖ δέ.

Διὰ τοῦτο καὶ οἷς ἐστὶν ἡ φύσις καθάπαξ ἁπλῆ, ἡ αὐτὴ πρᾶξις ἀεὶ ἡδίστη ἐστίν· ὁ γὰρ θεὸς ἀεὶ μίαν καὶ ἁπλῆν χαίρει ἡδονήν· καί τοι ἀκίνητός ἐστι, καὶ δοκεῖ διὰ τοῦτο μὴ ἔχειν ἡδονήν. ἡ γὰρ ἡδονὴ ἐνέργειά ἐστιν· ἡ δὲ ἐνέργεια κινήσεως δοκεῖ μόνον εἶναι, ἀλλ' οὐκ ἔστιν· ἔστι γὰρ καὶ ἀκινησία ἐνέργεια· καὶ ἡ ἡδονὴ μᾶλλον ἐν ἠρεμίᾳ ἐστὶν, ἢ ἐν κινήσει.

Ἡ δὲ μεταβολὴ πάντων γλυκύτατον, κατὰ τὸν ποιητὴν, οὐ τῇ ἀρίστῃ καὶ ἀγαθῇ φύσει, ἀλλὰ τῇ συνθέτῳ, διὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτῆς καὶ τὴν πονηρίαν· ὥσπερ γὰρ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος εὐμετάβολος, οὕτω καὶ ἡ πονηρὰ φύσις ἀεὶ δεῖται μεταβολῆς. οὐ γὰρ ἁπλῆ, οὐδὲ ἐπιεικής. περὶ μὲν οὖν ἐγκρατείας, καὶ ἀκρασίας, καὶ περὶ ἡδονῆς, καὶ λύπης, καὶ τί ἐστιν ἕκαστον αὐτῶν, καὶ πῶς τὰ μὲν ἀγαθὰ, τὰ δὲ κακὰ, εἴρηται· λοιπὸν δὲ περὶ φιλίας ἐροῦμεν.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Θ.

ΚΕΦ. α'.

Περὶ φιλίας.

Μετὰ δὲ ταῦτα περὶ φιλίας ἀκόλουθόν ἐστι διελθεῖν. ἔστι γὰρ ἡ φιλία ἀρετή τις, ἢ ἕπεται τῇ ἀρετῇ. καὶ γὰρ ἡ μεταξὺ δυσκολίας καὶ κολακείας ἀρετὴ προσλαβοῦσα τὸ στέργειν φιλία ἐστὶν, ὡς ἐν τῷ η' κεφαλαίῳ τοῦ δ' βιβλίου εἴρηται), καὶ ἕπεται δὲ τῇ τελείᾳ ἀρετῇ. ἡ γὰρ ἀληθὴς φιλία, ὡς αὐτίκα εἰρήσεται), ἐν τοῖς σπουδαίοις μόνοις εὑρίσκεται). διὰ ταῦτα ἐν τῇ περὶ τῶν ἀρετῶν πραγματείᾳ ἀκόλουθόν ἐστι καὶ περὶ αὐτῆς εἰπεῖν, ἐπεὶ καὶ ἀναγκαιότατόν ἐστιν εἰς τὸν βίον. ἄνευ γὰρ φίλων οὐδεὶς ἂν ἕλοιτο ζῆν, ἔχων τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ πάντα. καὶ γὰρ τοῖς πλουτοῦσι, καὶ ἀρχὰς καὶ δυναστείας κεκτημένοις δοκεῖ μάλιστα χρείαν εἶναι φίλων. τί γὰρ ὄφελος τῆς τοιαύτης εὐδαιμονίας, μὴ δυναμένοις εὐεργετεῖν; οὐκ εὐεργετοῦσι δὲ μὴ ἔχοντες φίλους. ἡ γὰρ μάλιστα γινομένη εὐεργεσία καὶ ἐπαινουμένη πρὸς τοὺς φίλους ἐστίν. ἢ πῶς ἂν ὁ εὐδαίμων ἐν τῇ εὐδαιμονίᾳ διαμείνῃ καὶ σώζοιτο ἄνευ φίλων; ὅσῳ γὰρ μείζων ἡ εὐδαιμονία, τοσούτῳ καὶ ἐπισφαλεστέρα. οὐ μόνον δὲ εὐδαίμοσι χρεία φίλων, ἀλλὰ καὶ δυστυχέσι καὶ πένησι. μό-

νίαν γὰρ οἴονται πάντες καταφυγὴν εἶναι τοὺς φίλους· οὐ μόνον δὲ τύχῃ, ἀλλὰ καὶ ἡλικίᾳ πάσῃ λυσιτελής ἐστιν ἡ φιλία. οἱ γὰρ φίλοι νέους μὲν εἰς τὸν ὀρθὸν ὁδηγοῦσι λόγον, ἵνα μὴ δι' ἀπειρίαν τοῦ ἀγαθοῦ διαμαρτάνωσι, πρεσβυτέρους δὲ θεραπεύουσι, καὶ τὸ ἐλλεῖπον τῆς πράξεως διὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἡλικίας ἀσθένειαν αὐτοὶ ἀναπληροῦσι. τοῖς δ' ἐν ἀκμῇ ταῖς ἀγαθαῖς πράξεσι προστιθέασι, καὶ βελτίω ποιοῦσι τὰ ἔργα,

Σύν τε δύ' ἐρχομένω. ——— ———

καὶ γὰρ μετὰ τῶν φίλων καὶ νοῆσαι καὶ πρᾶξαι δυνατώτεροι γινόμεθα, καὶ φύσει δὲ πρόσεστιν ἡμῖν ἡ φιλία. φύσει γὰρ τὸ γεννῶν φιλεῖ τὸ γεννώμενον· καὶ οὐκ ἐν ἀνθρώποις μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐν ὀρνέοις, καὶ ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ζώων· καὶ οὐκ ἐν γεννῶντι μόνον καὶ γεννωμένῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὁμογενέσι πρὸς ἄλληλα, μάλιστα δὲ πάντων ἐν τοῖς ἀνθρώποις. διὰ τοῦτο τοὺς φιλανθρώπους ἐπαινοῦμεν, ὡς ἀνθρωπινόν τι ποιοῦντας· ἴδοι δ' ἄν τις καὶ ἐν ταῖς πλάναις, ὡς οἰκεῖον ἅπας ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ καὶ φίλον. οἵ τε γὰρ ἐπὶ χώρας μένοντες σὺν ἡδονῇ τὸν πλανώμενον ὑποδέχονται καὶ θεραπεύουσιν, ὅ, τε πλανώμενος, εἰ συντύχοι μόνον ἀνθρώποις, μάλιστα χαίρει. καὶ τὰς πόλεις ἡ φιλία συνέστησε τὴν ἀρχὴν καὶ ἀεὶ συνέχει· καὶ οἱ καθιστάντες τὰς πόλεις νομοθέται μᾶλλον τῆς φιλίας φροντίζουσιν, ἢ τῆς δικαιοσύνης. καὶ γὰρ διὰ τὴν ὁμόνοιαν ἡ δικαιοσύνη ζητεῖται· ἡ δὲ ὁμόνοια ὅμοιόν τι ἐστὶ τῇ φιλίᾳ· ἡ δὲ στάσις ὁμοία ἐστὶ τῇ ἔχθρᾳ, ἣν ἀεὶ τῆς πόλεως ἀπελαύνειν σπουδάζουσιν οἱ νομοθέται. ἄλλως τε, φίλων μὲν ὄντων πρὸς ἀλλήλους τῶν

πολιτῶν, οὐ χρεία τῇ πόλει δικαιοσύνης, δικαίων δὲ ὄντων, φιλίας χρεία. βέλτιον γὰρ μετὰ ταύτης ὁμονοήσουσιν, ἢ μετὰ τῆς δικαιοσύνης. ἔτι δὲ τὸ μάλιστα δίκαιον φιλικὸν εἶναι δοκεῖ. καὶ γὰρ ἐπειδάν τις περὶ τὸν πλησίον πάντα τὰ δίκαια διασώζῃ, κἂν αὐτὸν τι δέῃ ζημιωθῆναι, φίλος ἐστίν· ὥστε μᾶλλον ζητεῖται ἡ φιλία, ἢ ἡ δικαιοσύνη παρὰ τῶν νομοθετῶν, καὶ ἀναγκαῖόν ἐστι πρὸς τὸ καλῶς ὁμονοεῖν δι' αὐτῆς· οὐ μόνον δὲ ἀναγκαῖόν ἐστι, καὶ πρὸς ἄλλο φέρει ἀγαθὸν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καλόν ἐστι καὶ ἐπαινετόν. τοὺς γὰρ φιλοφίλους ἐπαινοῦμεν, ἥ τε πολυφιλία δοκεῖ τῶν καλῶν ἓν εἶναι, καὶ ἔνιοί φασι μηδὲν διαφέρειν τὸν φίλον τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρὸς, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν ἄντικρυς εἶναι.

ΚΕΦ. β'.

Τίς ἡ φιλία, καὶ ὅτι τρία αὐτῆς ἐστὶν εἴδη.

Τοιαύτη μὲν οὖν ἡ φιλία. διαπορεῖται δὲ περὶ αὐτῆς οὐκ ὀλίγα. πότερον ὁμοιότης ἐστὶν ἡ φιλία, καὶ οἱ ὅμοιοι φίλοι, ἢ ἐναντιότης, καὶ οἱ ἔχοντες ἐναντίοι. οἱ μὲν γὰρ ὁμοιότητα τιθέασιν αὐτὴν, καὶ τοὺς ὁμοίους φίλους· ὅθεν τὸν ὅμοιόν φασιν ὡς τὸν ὅμοιον, καὶ κολοιὸν ποτὶ κολοιὸν, καὶ ὅσα τοιαῦτα· οἱ δὲ ἐναντίους φίλους φασὶν εἶναι, καὶ τὸν λόγον εἰς τὸ καθολικώτερον καὶ φυσικώτερον ἀνάγουσιν, Εὐριπίδης μὲν φάσκων,

Ἐρᾶν μὲν ὄμβρου γαῖαν * ξηρανθεῖσαν,
Ἐρᾶν δὲ σεμνὸν οὐρανὸν πληρούμενον
Ὄμβρου, πεσεῖν εἰς γαῖαν. ——

Ἡράκλειτος δὲ λέγων τὸ ἀντίξουν συμφέρον εἶναι, καὶ ἐκ

τῶν

τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν, καὶ πάντα κατ᾽ ἔριν γίνεσθαι. ἐξ ἐναντίας δὲ τούτοις ἀποφαίνεται περὶ τῆς φιλίας μετὰ πολλῶν ἄλλων καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, λέγων τὸ ὅμοιον τοῦ ὁμοίου ἐφίεσθαι. τὸ μὲν οὖν ἀνάγειν τὸν λόγον εἰς καθολικούς τινας καὶ φυσικοὺς λόγους, καὶ ζητεῖν ἁπλῶς πῶς τὰ ἐναντία τῶν ἐναντίων ἐφίεται, καὶ τὰ ὅμοια τῶν ὁμοίων, οὐκ ἔστιν οἰκεῖον τῆς παρούσης σκέψεως.

Ἐπισκεψώμεθα δὲ ὅσα μόνης ἔχεται τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὅσα εἰς ἤθη φέρει καὶ πάθη. ταῦτα γὰρ ὕλη ἐστὶ τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ· ζητητέον τοίνυν πότερον ἐν πᾶσι γίνεται, ἢ ἐν μὲν τοῖς ἀγαθοῖς γίνεται, ἐν δὲ τοῖς μοχθηροῖς οὐχ οἷόν τε γενέσθαι· καὶ πότερον πολλὰ εἴδη φιλίας, ἢ ἕν. οὐ γάρ, διότι ἐπιδέχεται τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον ἡ φιλία, διὰ τοῦτο ἓν εἶδος αὐτῆς ἐστιν. ἐπιδέχεται γὰρ τὸ μᾶλλον, καὶ ἧττον, καὶ τὰ ἕτερα τῷ εἴδει. ἡ γὰρ οὐσία, καὶ τὸ συμβεβηκὸς ἕτερα ὄντα τῷ εἴδει τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐπιδέχονται. οὐ γὰρ ὁμοίως εἰσὶν ὄντα. ὥστε οἱ διὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον οἰόμενοι ἓν εἶδος φιλίας εἶναι, οὐχ ἱκανῷ πεπιστεύκασι σημείῳ. περὶ τούτων δὲ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται.

Τὰ μὲν οὖν ζητούμενα ταῦτα. φανερὰ δ᾽ ἂν γένοιτο, εἰ φανερὸς γένοιτο ὁ περὶ τοῦ φιλητοῦ λόγος. οὐ γὰρ πάντα φιλοῦμεν, ἀλλ᾽ ὅσα πέφυκε φιλεῖσθαι, ἅ ἐστι τὰ φιλητά. φιλητὰ δέ ἐστι ταῦτα, τὸ ἀγαθόν, τὸ ἡδύ, τὸ χρήσιμον. τὸ μὲν οὖν ἀγαθόν, καὶ τὸ ἡδύ, δι᾽ ἑαυτὸ φιλεῖται, τὸ δὲ χρήσιμον φιλεῖται ἢ διὰ τὸ ἀγαθόν, ἢ διὰ τὴν ἡδονήν.

Χρήσιμον γάρ ἐστι, δι᾽ οὗ γίνεται ἢ ἀγαθόν, ἢ ἡδονή. ὥστε τὸ μὲν ἀγαθὸν καὶ ἡδονή, ὡς τέλη εἰσὶ φιλητά· τὸ

δὲ χρήσιμον ὡς πρὸς τὸ τέλος ταττόμενον.

Σκεψώμεθα δὲ πῶς τὸ ἀγαθὸν φιλητόν ἐστι· πότερον τὸ ἁπλῶς ἀγαθόν, ἢ τὸ φιλοῦντι ἀγαθόν. ἐνίοτε γὰρ διαφέρει ταῦτα ἀλλήλων, καὶ ἄλλο μέν ἐστι τὸ ἁπλῶς καὶ κυρίως ἀγαθόν, ἄλλο δέ τισι δοκεῖ ἀγαθόν. ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἡδὺ διαφέρει, τὸ ἁπλῶς ἡδὺ, καὶ τό τισιν ἡδύ. πότερα γοῦν φιλητά ἐστιν; ἢ δῆλον ὅτι τὰ δοκοῦντα ἡδέα καὶ ἀγαθὰ φιλητά ἐστιν; ὁμοίως δὲ καὶ χρήσιμα φιλητά ἐστι, ἃ πρὸς τὰ δοκοῦντα ἡδέα καὶ ἀγαθὰ φέρει· καὶ οὐ πάντα τὰ δοκοῦντα ἡδέα καὶ ἀγαθὰ, ἀλλ' ἃ δοκεῖ αὐτοῖς ἡδέα εἶναι, καὶ ἀγαθὰ, καὶ χρήσιμα, ταῦτα φιλητά.

Ὥστε ἁπλῶς μὲν φιλητὸν τὸ ἀγαθόν ἐστι· τισὶ δὲ φιλητὸν τὸ τισὶν ἀγαθόν· φαινόμενον δὲ φιλητὸν, τὸ δοκοῦν τισὶν ἀγαθὸν εἶναι. ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἡδὺ, καὶ τὸ χρήσιμον.

Τριῶν δὲ ὄντων τῶν φιλητῶν, δι' ἃ ἡ φίλησις γίνεται, οὐκ ἐν πᾶσι τοῖς φιλουμένοις ἤδη καὶ φιλία γίνεται. φιλοῦμεν γὰρ καὶ τὰ ἄψυχα διά τι τούτων τῶν τριῶν φιλητῶν. ἀλλ' οὐ φιλία τὸ τοιοῦτον. φιλία μὲν γάρ ἐστιν, ὅταν τις φιλῶν ἀντιφιλῆται, καὶ βούληται τῷ φιλουμένῳ τὰ ἀγαθὰ, καὶ αὐτῷ βουλομένῳ τῷ φιλοῦντι τὰ ἀγαθά· ὁ δὲ φιλῶν, φέρε εἰπεῖν, οἶνον, οὔτε παρ' αὐτοῦ ἀντιφιλεῖται, οὔτε τῷ οἴνῳ βούλεται τὰ ἀγαθά. γελοῖον γάρ· ἀλλ' εἴπερ σώζεσθαι βούλεται αὐτὸν, οὐκ αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ οἴνου, ἀλλὰ δι' ἑαυτὸν, ἵνα αὐτὸς ἔχῃ. τῷ δὲ φίλῳ βουλόμεθα τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ ἕνεκα. διὰ τοῦτο ἡ πρὸς τὰ ἄψυχα φίλησις οὐκ ἔστι φιλία.

Ἔτι δὲ οὐδὲ εἴ τις ἄνθρωπον φιλοίη καὶ βούλοιτο αὐτῷ τὰ ἀγαθὰ, τὸ τοιοῦτον ἀνάγκη φιλίαν εἶναι· δεῖ γὰρ καὶ ἀντιφι-

λέγεται ὁμοίως. εἰ δὲ μή, οὐ φίλος ἐστίν, ἀλλ' εὔνους τις λέγεται.

Συμβαίνει δέ τινας λανθάνοντας ἀλλήλους φιλεῖν ὑπολαβόντας ἀγαθούς τινας, καὶ χρησίμους εἶναι, καὶ ἐπιεικεῖς, καὶ βούλεσθαι ἀλλήλοις τὰ ἀγαθά. τούτους δὴ κυρίως μὲν φίλους οὐκ ἄν τις εἴποι, ὅτι οὐκ ἴσασι φιλούμενοι, οὐδὲ ὡς ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους. εὔνους δὲ ἀλλήλοις εἴποι τις ἄν. οὔτε τοίνυν ἡ τῶν ἀψύχων φίλησις φιλία ἐστίν, οὔτε ἡ τῶν ἀνθρώπων, ὅταν τινὸς ἐλλείπῃ τῶν εἰρημένων. ἀλλὰ φιλία ἐστίν, ὅταν ἀλλήλοις εὐνοῶσιν, ἢ διὰ τὸ ἀγαθόν, ἢ διὰ τὸ ἡδύ, ἢ διὰ τὸ χρήσιμον, καὶ βούλωνται ἀλλήλοις τὰ ἀγαθά, καὶ οὐ λανθάνωσιν ἀλλήλοις φιλοῦντες.

Ὅτι μὲν οὖν ἐστι φιλία εἴρηται, φανερὸν δὲ ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι καὶ τρία εἴδη φιλίας. ἐπεὶ γὰρ τρία ἐστὶ τὰ δι' ἃ γίνεται ἡ φιλία, τὸ ἡδύ, τὸ ἀγαθόν, τὸ χρήσιμον, καὶ διαφέρουσι ταῦτα ἀλλήλων τῷ εἴδει, ἰσαρίθμως τοῖς φιλητοῖς καὶ ἡ φιλία. καθ' ἕκαστον γὰρ τῶν φιλητῶν δυνατὸν φιλίαν γενέσθαι, ἤτοι φίλησιν μὴ λανθάνουσαν, καὶ ἀντιφίλησιν.

Ἔτι δὲ καὶ βούλησιν ἀλλήλοις τῶν ἀγαθῶν. καθόσον γάρ τι φιλοῦμεν, βουλόμεθα ἐκείνῳ τὸ ἀγαθόν. τρία ἄρα εἴδη φιλίας, κατὰ τὸ ἀγαθόν, κατὰ τὸ ἡδύ, καὶ κατὰ τὸ χρήσιμον.

ΚΕΦ. γ'.

Περὶ τῆς διὰ τὸ χρήσιμον φιλίας, καὶ τῆς διὰ τὴν ἡδονήν· ὅτι ἀτελεῖς εἰσιν αἱ τοιαῦται φιλίαι.

Ζητητέον δὲ περὶ ἑκάστου εἴδους. οἱ μὲν οὖν διὰ τὸ χρήσιμον φιλοῦντες ἀλλήλους οὐκ αὐτοὺς καθ' ἑαυτοὺς ἀλλήλοις φιλοῦσιν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀγαθόν, ἢ τὸ ἡδύ, πρὸς

ᾗ χρήσιμοί εἰσιν, καὶ φιλοῦσιν ἕως ἂν ἔρχηταί τι αὐτοῖς παρ' ἀλλήλων ἀγαθόν. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ δι' ἡδονὴν ἀλλήλοις φιλοῦντες, οὐ καθ' ἑαυτοὺς φιλοῦσιν. οὐ γὰρ ἁπλῶς ὅτι ἡδεῖς εἰσὶ διὰ τοῦτο φιλοῦσιν, ἀλλ' ὅτι αὐτοῖς ἡδεῖς εἰσίν. εἰ γὰρ ἄλλοις ἡδεῖς ἦσαν, οὐκ ἂν ἐφίλουν· οἵτε δὴ διὰ τὸ χρήσιμον φιλοῦντες, καὶ οἱ διὰ τὸ ἡδὺ, οὐχ ἁπλῶς διὰ τὸ ἀγαθὸν, ἢ τὸ ἡδὺ στέργουσι, καὶ οὐ διότι ὁ φιλούμενος αὐτὸς τοιοῦτός ἐστι, διὰ τοῦτο φιλοῦσιν, ἀλλ' ὅτι αὐτοῖς ἡδύς ἐστι καὶ χρήσιμος. ὥστε δῆλον, ὅτι αἱ φιλίαι αὗται κατὰ συμβεβηκός εἰσιν. οὐ διὰ τοῦτο γὰρ φιλεῖται ὁ φιλούμενος, ὅτι τοιόσδε τίς ἐστιν αὐτὸς, ἀλλὰ διότι πορίζει ὁ μὲν ἀγαθὸν, ὁ δὲ ἡδονήν. καὶ εὐδιάλυτοι δέ εἰσιν αἱ τοιαῦται φιλίαι. οἱ γὰρ ἡδεῖς καὶ χρήσιμοι οὐκ ἀεί εἰσιν ἡδεῖς καὶ χρήσιμοι. ἄλλοτε γὰρ ἄλλοις ἡδόμεθα, καὶ ἄλλοτε ἄλλό ἐστι τὸ χρήσιμον.

Μὴ παραμένοντος οὖν τοῦ αἰτίου τῆς φιλίας καὶ αὐτὴ οὐ δύναται παραμένειν, ἀλλὰ διαλύεται, ὡς οὖσα πρὸς ἐκεῖνα, καὶ ταῦτα ἔχουσα τέλη. ἡ δὲ τοιαύτη φιλία ἡ εὐμετάβολος μάλιστα δοκεῖ γίνεσθαι ἐν τοῖς πρεσβύταις. οὐ γὰρ τὸ ἡδὺ οἱ τηλικοῦτοι διώκουσιν, οὔτε σφόδρα, οὔτε συνεχῶς. καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐλλείπουσι τῆς καθ' ἡδονὴν φιλίας, τὸ ὠφέλιμον δὲ ἀεὶ μόνον ζητοῦντες κατὰ τὸ χρήσιμόν εἰσι φίλοι· καὶ οὐχ οἱ πρεσβύται μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν νέων ὅσοι οὐ τὴν ἡδονὴν, ἀλλὰ τὸ ὠφέλιμον ζητοῦσιν. οἱ τοιοῦτοι δὲ οὐδὲ πάνυ συζῶσι μετ' ἀλλήλων. ἐνίοτε γὰρ οὐδὲ ἥδονται ἀλλήλοις. τηνικαῦτα γὰρ ἥδονται ἀλλήλοις, ὅτε ὠφέλιμοι γίνονται, ἢ ἐλπίδας παρέχουσιν ὠφελείας· τὸν δὲ ἄλλον χρόνον οὐκ ἔτι. οὐκ ὄντες δὲ ἀλλήλοις ἡδεῖς, οὐδὲ δύνανται

συνοικεῖν. τοιαύτην δέ φασιν εἶναι καὶ τὴν ξενικὴν φιλίαν. καὶ αὕτη γὰρ διὰ τὸ χρήσιμον συνέστηκεν.

Ἡ δὲ φιλία τῶν νέων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἡδονήν ἐστι. κατὰ πάθος γὰρ οὗτοι ζῶσι, καὶ μάλιστα διώκουσι τὸ ἡδύ, καὶ οὐ τὴν μέλλουσαν ὠφέλειαν, ἀλλὰ τὴν παροῦσαν ἡδονήν. αἰσθήσει γὰρ μάλιστα ζῶντες τῷ παρόντι χαίρουσι, καὶ ἃ τὴν αἴσθησιν θέλγει. τῆς ἡλικίας δὲ μεταπιπτούσης καὶ τὰ ἡδέα γίνεται ἕτερα· διὸ ταχέως γίνονται φίλοι καὶ παύονται. μεταπίπτοντος γὰρ τοῦ ἡδέος καὶ ἡ φιλία μεταπίπτει· μεταπίπτει δὲ τὸ τοιοῦτον ἡδὺ ταχέως, ὥστε καὶ ἡ φιλία. καὶ ἐρωτικοὶ δὲ οἱ νέοι κατὰ πάθος καὶ ἡδονὴν ζῶντες. τὸ γὰρ πλεῖστον τῆς ἐρωτικῆς κατὰ πάθος καὶ ἡδονήν· διὸ φιλοῦσι, καὶ ταχέως παύονται φιλοῦντες, πολλάκις τῆς αὐτῆς ἡμέρας μεταπίπτοντες, ὅτι οὐ λογισμῷ καὶ κρίσει τινὶ φιλοῦσιν, ἀλλὰ πάθει φερόμενοι. συνημερεύειν δὲ καὶ συζῆν οὗτοι βούλονται ἀλλήλοις. ἐντεῦθεν γὰρ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς φιλίας αὐτοῖς γίνεται, καὶ ἡ ἡδονὴ τὴν συνοίκησιν ἀπαιτεῖ. ἡ μὲν οὖν καθ' ἡδονὴν καὶ κατὰ τὸ χρήσιμον φιλία τοιαύτη ἐστίν, ἀτελής, καὶ οὐ καθ' αὑτό, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός.

ΚΕΦ. δ'.

Περὶ τῆς διὰ τὸ ἀγαθὸν φιλίας, ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ τελεία φιλία.

Ἡ δὲ διὰ τὸ ἀγαθὸν φιλία ἡ τῶν ἀγαθῶν καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίως, τελεία ἐστὶ, καὶ καθ' αὑτό· βούλονται γὰρ ἀλλήλοις οὗτοι τὰ ἀγαθὰ, ὅτι αὐτοὶ ἀγαθοί εἰσιν, οὐ δι' ἄλλο, ἀλλὰ καθ' ἑαυτούς· οἱ δὲ βουλόμενοι τὰ ἀγαθὰ τοῖς φίλοις, οὐχ ἑαυτῶν ἕνεκα, ἀλλὰ τῶν φίλων, οὗτοί

εἰσιν οἱ μάλιστα φίλοι· δι' αὑτοὺς γὰρ τοὺς φίλους φιλοῦσι τὸ βούλονται αὐτοῖς τἀγαθὰ, καὶ οὐ δι' ἄλλο, καὶ οὐ κατὰ συμβεβηκός· ἡ τοιαύτη δὲ φιλία καὶ βεβαία ἐστὶ καὶ μόνιμος. διαμένει γὰρ ἕως ἂν ἀγαθοὶ ὦσιν οἱ φίλοι καὶ σπουδαῖοι, τὸ ἀγαθοῖς χαίρωσιν· ἡ γὰρ ἀρετὴ μόνιμόν ἐστι. καὶ ἔστιν ἑκάτερος αὐτῶν τὸ καθ' ἑαυτὸν ἁπλῶς ἀγαθὸς, καὶ τῷ φίλῳ ἀγαθός· οἱ γὰρ ἀγαθοὶ καὶ καθ' ἑαυτοὺς ἀγαθοί εἰσι τὸ ἀλλήλοις. ὁμοίως δὲ καὶ ὠφέλιμοί εἰσι καὶ ἡδεῖς. οἱ γὰρ καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἁπλῶς ἀγαθοὶ, καὶ ἀλλήλοις ἡδεῖς εἰσίν. ἕκαστος γὰρ χαίρει ταῖς ἑαυτοῦ πράξεσι, καὶ διὰ τοῦτο ἥδεται καὶ ταῖς τῶν ἄλλων, ὅταν ὅμοιαι ὦσι ταῖς αὐτοῦ πράξεσιν, ἢ αἱ αὐταί. αἱ δὲ τῶν σπουδαίων καὶ ἀγαθῶν πράξεις αἱ αὐταὶ καὶ ὅμοιαί εἰσιν· ὥστε φανερὸν, ὅτι οἱ σπουδαῖοι ἡδεῖς εἰσὶ καὶ ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις. διὰ τοῦτο ἡ τοιαύτη φιλία μόνιμός ἐστιν. ἃ γὰρ ἴδια αἱ ἄλλαι ἔχουσι φιλίαι, καὶ ὧν ἐστὶ χρεία τοῖς φίλοις, ταῦτα πάντα μόνη αὕτη ἡ φιλία συνείληφεν ἐν ἑαυτῇ. καὶ γὰρ καὶ τὸ ἀγαθὸν ἔχει, καὶ τὸ ἡδὺ, καὶ τὸ χρήσιμον. τῷ γὰρ ἀγαθῷ καὶ τὸ ἡδὺ ἕπεται, καὶ τὸ ὠφέλιμον. καὶ ἔστι τὸ τοιοῦτον ἀγαθὸν οὐ καθ' ἑαυτὸ μόνον ἀγαθὸν, ἀλλὰ καὶ τῷ φιλοῦντι, καὶ ἡδὺ καὶ ὠφέλιμον ὁμοίως, οὐ καθ' ἑαυτὸ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ φιλοῦντι. καὶ ἡ ὁμοιότης δὲ ποιεῖ τοὺς τοιούτοις φίλοις τὴν ἡδονήν· καὶ αὕτη μάλιστα ἡ φιλία τὴν ἡδονὴν ἔχει καὶ τὸ ὠφέλιμον· καὶ καθ' ὁμοιότητα ταύτης αἱ ἄλλαι φιλίαι ὀνομάζονται· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀρίστη φιλία· καὶ τὰ ταύτην ποιοῦντα ταῦτά ἐστι τὰ μάλιστα, καὶ κυρίως φιλητά· σπανίας δὲ εἰκὸς τοιαύτας φιλίας εἶναι· ὀλίγοι γὰρ οἱ οὕτως

ἀγαθοί. οὐ μόνον γὰρ ἀρετῆς δεῖται ἡ τοιαύτη φιλία καὶ τρόπων ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ χρόνου καὶ συνηθείας. κατὰ τὴν παροιμίαν γὰρ, οὐκ ἔστιν εἰδῆσαι ἀλλήλους, πρὶν τοὺς λεγομένους ἅλας συναλῶσαι· οὐδὲ δυνατὸν ἀποδέξασθαι καὶ φιλῆσαι ἀλλήλους, πρὶν ἑκάτερος ἑκατέρῳ φανῇ φιλητὸς, καὶ αὐτὸς φιλεῖν πιστευθῇ. οἱ γὰρ ταχέως τὰ φιλικὰ ποιοῦντες πρὸς ἀλλήλους, βούλονται μὲν φίλοι εἶναι, οὐκ εἰσὶ δὲ, εἰ μὴ τῷ μακρῷ χρόνῳ καὶ τῇ συνηθείᾳ φιλητοὶ γένοιντο ἀλλήλοις, καὶ πιστεύσαιεν φιλούμενοι. βούλησις μὲν οὖν φιλίας τάχιστα γίνεται, φιλία δὲ οὔ. αὕτη μὲν οὖν ἡ φιλία τελεία ἐστὶ καὶ κατὰ τὸν χρόνον, καὶ κατὰ τὰ ἄλλα, καθὼς εἴρηται, κατὰ πάντα τὰ φιλητὰ γίνεται. καὶ ὁμοίως ἐστὶν ἑκατέρῳ παρ' ἑκατέρου ὅπερ δεῖ τοῖς φίλοις ὑπάρχειν. καὶ γὰρ ὅμοιοί εἰσιν ἑκάτεροι ὄντες σπουδαῖοι, καὶ ὁμοίως εἰσὶν ἡδεῖς ἀλλήλοις καὶ φιλητοί.

ΚΕΦ. ε.

Ὅτι αἱ ἀτελεῖς φιλίαι καθ' ὁμοιότητα τῆς τελείας φιλίας λέγονται.

Ἡ δὲ διὰ τὴν ἡδονὴν φιλία, καὶ ἡ διὰ τὸ χρήσιμον ὁμοίωμα ταύτης ἔχουσι τῆς φιλίας. τὸ γὰρ κυρίως ἡδὺ καὶ χρήσιμον τὸ ἀγαθόν ἐστιν· καὶ ἡδεῖς, καὶ χρήσιμοι μάλιστα ἀλλήλοις οἱ ἀγαθοί. καὶ ἐν τούτοις δὲ τοῖς καθ' ὁμοιότητα λεγομένοις αἱ φιλίαι παραμένουσιν, ὅταν τὸ αὐτὸ ἀλλήλοις παρέχωσιν. οἷον εἰ χρήσιμός ἐστιν ἑκάτερος ἑκατέρῳ, ἢ ἡδύς, καὶ ὁ μὲν χρήσιμός ἐστιν, ὁ δὲ ἡδύς. οὐ μόνον δὲ δεῖ τὸ αὐτὸ παρέχειν ἀλλήλοις, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ

εἴγε μέλλουσιν ἐν τῇ φιλίᾳ διαμένειν· οἷον εἰ παρέχουσιν ἀλλήλοις ἡδονὴν, ἀπὸ τῶν αὐτῶν παρέξουσι τρόπων, ὥσπερ οἱ εὐτράπελοι τῇ εὐτραπελίᾳ χαιρόμενοι ἀλλήλοις, καὶ οὐχ ὥσπερ ἐραστὴς καὶ ἐρώμενος. οὗτοι γὰρ ἡδονὴν μὲν παρέχουσιν ἀλλήλοις, ἀλλ᾽ οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον. ἀλλ᾽ ὁ μὲν ἐραστὴς ἥδεται τῇ ὄψει τοῦ ἐρωμένου, ὁ δὲ θεραπευόμενος ὑπὸ τοῦ ἐραστοῦ. ληγούσης δὲ τῆς ὥρας ἐνίοτε καὶ ἡ φιλία λήγει. ἡ γὰρ ἡδονὴ, δι᾽ ἣν ἡ φιλία παύεται. οὔτε γὰρ ἐραστὴς ἥδεται τῇ ὄψει τοῦ ἐρωμένου, οὔτε ὁ ἐρώμενος θεραπεύεται. πολλοὶ δὲ τῶν τοιούτων καὶ διαμένουσιν ἐν τῇ φιλίᾳ, ἐὰν ἐκ τῆς συνηθείας τὰ ἀλλήλων ἤθη στέρξωσιν, ὅμοια ἔχοντες. οἱ δὲ μὴ τὸ αὐτὸ παρέχοντες ἀλλήλοις, ἀλλ᾽ ὁ μὲν ἡδονὴν ὁ δὲ τὸ χρήσιμον, οὔτε διαμένουσιν ἐν τῇ φιλίᾳ, καὶ ὅτε φιλοῦσιν ἀλλήλοις, ἧττον φιλοῦσιν· ὅλως δὲ οἱ διὰ τὸ χρήσιμον ὄντες φίλοι, παυομένου τοῦ συμφέροντος, καὶ αὐτοὶ παύονται φιλοῦντες, καὶ διαλύονται· οὐ γὰρ ἀλλήλων ἦσαν φίλοι, ἀλλὰ τοῦ λυσιτελοῦς. ταύτας μὲν οὖν τὰς φιλίας, τήν τε διὰ τὴν ἡδονὴν, καὶ διὰ τὸ χρήσιμον, καὶ φαύλοις ἐνδέχεται ἔχειν, καὶ φαῦλον φίλον εἶναι, καὶ ἐπιεικῆ. φιλεῖ γὰρ καὶ φαῦλος φαῦλον διὰ ταῦτα, καὶ φαῦλος ἐπιεικῆ, καὶ ἐπιεικὴς φαῦλον, καὶ μέσος τις ἑκατέρῳ αὐτῶν· ἔστι γὰρ καὶ τῷ ἐπιεικεῖ τοῦ φαύλου χρεία πολλάκις. δυνατὸν γὰρ ναύαρχόν τινα ἀγαθὸν, ἢ στρατηγὸν ἄριστον μὴ πάνυ τοὺς τρόπους ἀγαθὸν εἶναι, ὧν χρείαν ἔχειν τὸν σπουδαῖον οὐδὲν κωλύει. καὶ ἥδεσθαι δὲ σπουδαῖον φαύλοις οὐκ ἔστιν ἀδύνατον. εἰσὶ γὰρ οἱ τοὺς μὲν τρόπους ἀπᾴδουσι, διαλεγόμενοι δὲ καὶ φιλοσοφοῦντες, καὶ τῷ δεινοί τινες εἶναι τῆς ἀληθείας κατα-

στοχαζό-

στοχαζόμενοι καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῖς σπουδαίοις ἡδεῖς γίνονται.
οἱ μὲν οὖν οὕτω φιλούμενοι οὐ δι' ἑαυτοὺς φιλοῦνται, ἀλλὰ
ἢ διὰ τὴν ἡδονήν, ἢ διὰ τὸ χρήσιμον. μόνοι δὲ οἱ ἀγαθοὶ
ὑπὸ τῶν ἀγαθῶν αὐτοὶ δι' ἑαυτοὺς φιλοῦνται, καὶ ἡ τοιαύτη
φιλία ἀδιάλυτός ἐστιν, ὅτι πολλῷ δοκιμάζεται χρόνῳ, καὶ
συνηθείᾳ τελείᾳ. περὶ δὲ τῶν οὕτω δοκιμασθέντων οὐ ῥᾴδιον
τὰ χείρω πιστεῦσαι τὸν δοκιμάσαντα. ἐν ταύτῃ δέ ἐστι τῇ
φιλίᾳ καὶ τὸ πιστεύειν ἀλλήλοις, καὶ θαρρεῖν περὶ τῶν μεγί-
στων, καὶ τὸ μηδέποτ' ἂν ἀδικῆσαι, καὶ ὅσα ἄλλα ζητεῖται
παρὰ τῶν ὡς ἀληθῶς φιλεῖν ἑλομένων· ἐν δὲ ταῖς ἑτέραις
οὐδὲν κωλύει καὶ διαβάλλεσθαι πρὸς ἀλλήλους, τὸ ἀδικεῖν
ἀλλήλους μὴ τὴν ἰσότητα σώζοντας, καὶ τἄλλα πάσχειν.
ὅθεν οὐδὲ φίλοι εἰσὶν οἱ τοιοῦτοι κυρίως, ἀλλ' ἐπεὶ εἰώθασιν
οἱ ἄνθρωποι καὶ τοὺς τοιούτους φίλους ὀνομάζειν, ἢ διὰ τὴν
χρείαν, ὥσπερ αἱ πόλεις τοὺς συμμάχους ὀνομάζουσι φί-
λους, ἢ δι' ἡδονήν, ὥσπερ οἱ ἐν συνηθείᾳ παῖδες ἀλλή-
λους· διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς φίλους μὲν αὐτοὺς ὀνομάζομεν,
οὐ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον, ὥσπερ τοὺς ἀγαθούς. οὐ γὰρ ὁμοειδεῖς
οἰόμεθα εἶναι, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα φίλους ὀνομάζομεν.
καὶ διὰ τοῦτο πολλὰ εἴδη φαμὲν εἶναι φιλίας, καὶ ἔστι φι-
λία πρώτως μὲν καὶ κυρίως ἡ τῶν ἀγαθῶν, ᾗ ἀγαθοί·
καθ' ὁμοιότητα δὲ αἱ λοιπαί. καὶ γὰρ καὶ τὸ ἡδύ, καθὸ ἀγα-
θόν τί ἐστιν, ὡς ἡδὺ συνάπτει τοὺς φιληδόνους. ἀγαθὸν γάρ
τι ἐστὶ τοῖς φιληδέσι τὸ ἡδύ· καὶ ἀγαθῷ ἔοικεν, ὅτι αὐτοῖς
ἀγαθὸν δοκεῖ· καὶ τὸ χρήσιμον ἀγαθὸν δοκεῖ τῷ χρωμέ-
νῳ. διὰ τοῦτο καθ' ὁμοιότητα τῆς ἀληθοῦς φιλίας αἱ τοιαῦ-
ται φιλίαι λέγονται. μικτὴ δὲ φιλία ἀπὸ χρησίμου καὶ

ἡδέως οὐ πάνυ γίνεται, ὥστε τῶν φίλων τὸν μὲν διὰ τὸ ἡδὺ φιλεῖν, τὸν δὲ διὰ τὸ χρήσιμον· τὸ γὰρ συνάπτον τοὺς φίλους κατὰ συμβεβηκός ἐστιν ἐν αὐτοῖς· συνάπτει δὲ τοὺς φίλους τὸ τοῖς αὐτοῖς χαίρειν καὶ τὰ αὐτὰ φιλεῖν. διὰ τοῦτο γὰρ ὁ Σωκράτης φιλεῖ τὸν Πλάτωνα, ὅτι τὸν Σωκράτην ἄμφω φιλοῦσι, καὶ τοῖς Σωκράτους ἀγαθοῖς ἄμφω χαίρουσιν. ἢ ὅτι τὴν ἡδονὴν ἄμφω φιλοῦσιν, ἢ τὸ χρήσιμον ἄμφω. ἐπὶ δὲ τῆς μικτῆς φιλίας οὐ τῷ αὐτῷ χαίρουσιν· ὁ μὲν γὰρ ἡδεῖ, ὁ δὲ τῷ χρησίμῳ· κατὰ συμβεβηκὸς δὲ τὸ αὐτὸ φιλοῦσι. συγχαίρει γὰρ ἑκάτερος ἑκατέρῳ, καὶ συνεύχεται τὰ ἀγαθά· οὐ δι' αὐτὸν δέ, ἀλλὰ διὰ τὸ χρήσιμον ἢ τὸ ἡδύ. διὰ τοῦτο δὴ οὐ πάνυ ἡ τοιαύτη φιλία γίνεται, ὅτι τὸ κοινὸν κατὰ συμβεβηκός ἐστιν ἕν, τὸ δὲ κατὰ συμβεβηκὸς ἓν οὐ πάνυ συνάπτει.

ΚΕΦ. ϛ'.

Ὅτι συζῆν καὶ συνεῖναι παρέχει τοῖς φίλοις τὸ ἐνεργείᾳ φίλοις εἶναι.

Εἰς ταῦτα δὲ τὰ εἴδη τῆς φιλίας διῃρημένης, οἱ μὲν φαῦλοι ἔσονται φίλοι δι' ἡδονὴν ἢ τὸ χρήσιμον, ταύτῃ ὅμοιοι ὄντες· οἱ δ' ἀγαθοὶ δι' ἑαυτοὺς ἔσονται φίλοι· ᾗ γὰρ ἄμφω ἀγαθοί, διὰ τοῦτο φιλοῦσιν ἀλλήλους· ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἁπλῶς φίλοι, καὶ κυρίως, οἱ καθ' αὑτό· οὗτοι δὲ κατὰ συμβεβηκός, οἱ τῷ ὁμοιοῦσθαι τούτοις τὸ ὄνομα τῆς φιλίας ἔχουσιν.

Ὥσπερ δὲ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν οἱ μὲν καθ' ἕξιν, οἱ δὲ κατ' ἐνέργειαν ἀγαθοὶ λέγονται· οἱ μὲν γὰρ ἕξιν ἔχουσι δικαιοσύνης, οὐκ ἐνεργοῦσι δὲ κατ' αὐτήν, ὑπὸ τῶν ἔξωθεν κωλυόμενοι· οἱ δ' ἐνεργοῦσι καὶ τὰ δίκαια, κατὰ τὴν ἕξιν ἣν ἔλαβον τῆς δικαιοσύνης· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς

φιλίας συμβαίνει. οἱ μὲν γὰρ συζῶντες ἀλλήλοις χαίρουσι τοῖς ἀλλήλων ἀγαθοῖς, καὶ πορίζουσιν ἑκάτερος ἑκατέρῳ τὰ δυνατὰ ἀγαθά. οἱ δὲ καθεύδοντες ἢ κεχωρισμένοι τοῖς τόποις οὐκ ἐνεργοῦσι μὲν πρὸς ἀλλήλους τὰ φιλικά· οὕτω δὲ ἔχουσιν, ὥστε ἐνεργεῖν φιλικῶς.

Οἱ γὰρ τόποι οὐ διαλύουσι τὴν φιλίαν ἁπλῶς, ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν.

Ἐὰν δὲ χρόνῳ πολλῷ ἡ ἀπουσία γένηται τῶν φίλων, δοκεῖ καὶ τῆς φιλίας γίνεσθαι λήθην· ὅθεν εἴρηται,

Πολλὰς δὴ φιλίας ἀπροσηγορία διέλυσεν.

Οἱ δὲ πρεσβῦται καὶ στρυφνοὶ φαίνονται ὡς οὐ δύνανται φιλικοὶ εἶναι· βραχὺ γὰρ ἐν αὐτοῖς τὸ τῆς ἡδονῆς· ᾧ δὲ οὐκ ἔστιν ἡδονὴ, οὐδὲ συνεῖναι καὶ συνημερεύειν δυνατόν· οὐδεὶς γὰρ ἂν ἕλοιτο συνδιάγειν τῷ λυπηρῷ, ἢ τῷ μὴ ἡδεῖ. φαίνεται γὰρ ὅτι ἡ φύσις φεύγει μὲν τὸ λυπηρὸν, διώκει δὲ τὸ ἡδὺ ἀεί· ᾧ δὲ οὐ δυνατὸν συνεῖναι, τούτῳ οὐκ ἔνι φίλον γενέσθαι· ἡ γὰρ συνήθεια καὶ τὸ συνδιάγειν τὰς φιλίας ποιεῖ.

Οἱ γὰρ ἀποδεχόμενοι ἀλλήλους, μὴ συζῶντες δὲ, εὖνοί εἰσιν ἀλλήλοις μᾶλλον ἢ φίλοι.

Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἐστὶ φίλων ὡς τὸ συζῆν. οὔτε γὰρ οἱ διὰ τὸ χρήσιμον δύνανται μὴ συνοικεῖν· ἐνδεεῖς γὰρ ὄντες ἀλλήλων δέονται ἀλλήλοις χρῆσθαι, ὃ οὐ δυνατὸν ἄνευ τοῦ συνοικεῖν· οὔτε οἱ διὰ τὴν ἡδονὴν πολλῷ μᾶλλον· οὔτε οἱ κυρίως φίλοι, οἵτινές εἰσιν οἱ μακάριοι· ἀλλήλων μὲν γὰρ οὐκ εἰσὶν ἐνδεεῖς, ἡδεῖς δέ εἰσιν ἀλλήλοις. καὶ διὰ τοῦτο μὴ συνδιάγειν ἐθέλειν, ἀμήχανον· οὐ γὰρ δὴ μονώτας τινὰς τοὺς μακαρίους εἶναι προσήκει, ἀλλὰ ἀνάγκη μετ' ἀλλήλων

ἀλλήλων εἶναι τοῖς αὐτοῖς χαίροντας. τοῦτο δὲ τὸ τοῖς αὐτοῖς χαίρειν καὶ τὴν ἑταιρικὴν φιλίαν ποιεῖ τὴν τῶν νέων, ὅταν περὶ τὸ αὐτὸ σπουδάζωσι.

Μάλιστα μὲν οὖν ἐστὶ φιλία ἡ τῶν ἀγαθῶν, καθάπερ πολλάκις εἴρηται. δοκεῖ γὰρ φιλητὸν μὲν καὶ αἱρετὸν τὸ ἁπλῶς καὶ κυρίως ἀγαθὸν, ἢ ἡδύ· ἑκάστῳ δὲ φιλητὸν καὶ αἱρετὸν τὸ αὐτῷ ἀγαθόν. ὁ δὲ ἀγαθὸς τὸν ἀγαθὸν φιλεῖ δι᾽ ἄμφω ταῦτα. τὸ γὰρ ἀγαθὸν αὐτοῦ καὶ ἁπλῶς καὶ κυρίως ἀγαθόν ἐστι, καὶ τῷ φίλῳ ἀγαθόν ἐστιν. ὥστε ὁ ἀγαθὸς φιλητός ἐστι, καὶ κατ᾽ ἀμφοτέρους τοὺς τρόπους· καὶ διὰ τοῦτο συζῶν ἀλλήλοις τοὺς σπουδαίους πᾶσα ἀνάγκη βούλεσθαι χαίροντας ἀλλήλοις, καὶ ὡς ὁμοίοις, καὶ ὡς ἀγαθοῖς ἁπλῶς, καὶ ὡς ἀλλήλοις ἀγαθοῖς.

ΚΕΦ. ζ.

Περὶ τῆς τε φιλίας, καὶ τῆς φιλήσεως.

Ἐπεὶ δὲ ἀρετή ἐστιν ἡ φιλία, ἐν πάσῃ δὲ ἀρετῇ πάθος τι θεωρεῖται καὶ ἕξις, ζητητέον τί ἐστιν ἐν τῇ φιλίᾳ πάθος, καὶ τί ἕξις. ἔοικε τοίνυν ἡ μὲν φίλησις πάθει, ἡ δὲ φιλία ἕξει. πάθος μὲν γάρ ἐστιν, ὃ καὶ μὴ προαιρουμένοις συμβαίνει· ἕξις δὲ, ἣ μετὰ προαιρέσεως γίνεται, καὶ καθ᾽ ἣν μετὰ προαιρέσεως ἐνεργοῦμεν. ἡ μὲν οὖν φίλησις καὶ ἡ πρὸς τὰ ἄψυχά ἐστιν ἀγάπη, καὶ ὅλως ὅθεν οὐκ ἔστιν ἀντιφιλεῖσθαι. τὸ δὲ τοιοῦτον πάθος. οὐ γὰρ κρίναντες καὶ λογισάμενοι ἀγαπῶμεν οὐδὲ προαιρούμενοι, ἀλλ᾽ ἐκεῖθεν κινούμενοι μόνον, ὅπερ ἐστὶ καθαρῶς πάθος· ἡ δὲ φιλία, ἡ πρὸς τοὺς φιλοῦντας ἀγάπη ἐστὶν, ὃ πάθος ἐστὶ μετὰ προαιρέσεως· κρί-

νομένων γὰρ ὡς δεῖ φιλεῖν τὸν φιλοῦντα, καὶ κινούμεθα οὐ μόνον ἔξωθεν, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τοῦ λογισμοῦ. ἡ δὲ μετὰ λογισμοῦ καὶ προαιρέσεως κίνησις, ἀφ' ἕξεως. ἔστιν ἄρα ἡ μὲν φίλησις πάθος, ἡ δὲ φιλία ἕξις.

Ἔτι, οἱ φίλοι βούλονται τοῖς φιλουμένοις τὰ ἀγαθὰ, αὐτῶν ἕνεκα, οὐ κατὰ πάθος, ἀλλὰ καθ' ἕξιν· οὐ γὰρ ἀλόγως ἀλλὰ λογιζόμενοι τὴν αἰτίαν· τὸ δὲ βούλεσθαι τοῖς φιλουμένοις τὰ ἀγαθὰ ἐκείνων ἕνεκα ἐν τῷ λόγῳ ἐστὶ τῆς φιλίας· ἡ ἄρα φιλία ἕξις ἐστίν· ἔτι, φιλεῖ τις τὸν ἀγαθὸν φίλον, ὅτι αὐτῷ ἀγαθός ἐστιν· ὁ γὰρ ἀγαθὸς φίλος γενόμενος, ἀγαθὸς γίνεται τῷ φίλῳ· ἑκάτερος οὖν φιλεῖ ἑκάτερον, ὡς ἀγαθὸν οἰκεῖον, καὶ βούλεται τὰ ἀγαθὰ, καὶ ἡδύς ἐστιν ὁμοίως.

Καὶ ὅλως τὸ ἴσον ἀνταποδίδωσι· λέγεται γὰρ φιλότης ἡ ἰσότης. ταῦτα δὲ οὐκ ἄνευ προαιρέσεως· ἡ δὲ προαίρεσις ἀφ' ἕξεως· ἡ ἄρα φιλία ἕξις ἐστίν· ἡ δὲ φίλησις ἄνευ προαιρέσεως οὖσα, καθαρῶς ἐστὶ πάθος.

ΚΕΦ. η'.

Ὅτι πολλοῖς εἶναι τελείως φίλον οὐκ ἐνδέχεται, καὶ ποῖαι τῶν ἐν ἐξουσίαις φιλίαι.

ΠΑντα μὲν οὖν τὰ φιλικὰ καὶ ἃ προσήκει φίλοις ἐν τῇ φιλίᾳ συμβαίνει τῶν ἀγαθῶν μόνῃ· ἐν δὲ τοῖς στρυφνοῖς καὶ πρεσβυτικοῖς ἧττον γίνεται ἡ φιλία, ὅσῳ δυσκολώτεροί εἰσι, καὶ ἧττον ταῖς ὁμιλίαις χαίρουσιν· ἡ γὰρ ὁμιλία καὶ τὸ συνεῖναι δοκοῦσιν εἶναι φιλίας ποιητικά. διὰ τοῦτο νέοι μὲν ταχέως γίνονται φίλοι, πρεσβῦται δὲ οὔ. οὐ γὰρ δυνατὸν φίλον γενέσθαι τινὰ ᾧ οὐ χαίρει οὐδὲ ἥδεται συνών. τοῦτο δὲ ἐν τοῖς πρεσβύταις οὐ πάνυ συμβαίνει. ὀλίγον γὰρ

αὐτοῖς τὸ τῆς ἡδονῆς. διὰ τὰ αὐτὰ δὴ οὐδὲ οἱ στρυφνοὶ πάνυ γίνονται φίλοι, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι εὖνοι μὲν εἰσιν ἀλλήλοις· βούλονται γὰρ ἀλλήλοις τἀγαθὰ διὰ τὴν χρείαν, καὶ λαμβάνουσι παρ' ἀλλήλων, ὧν ἑκάτερος ἑκατέρου δεῖται· φίλοι δὲ οὐ πάνυ εἰσὶ, διὰ τὸ μὴ συνημερεύειν μηδὲ χαίρειν ἀλλήλοις· ἃ δὴ μάλιστα εἶναι δοκεῖ φιλικὰ, καὶ ποιητικὰ φιλίας.

Πολλοῖς δὲ φίλον εἶναι τὸν σπουδαῖον κατὰ τὴν τελείαν φιλίαν οὐκ ἐνδέχεται, ὥσπερ οὐδὲ τὸ ἐρᾶν πολλῶν ἅμα, δυνατόν. ὑπερβολὴ γάρ τις ἐστὶ φιλίας ἡ τελεία φιλία. τὸ δὲ τοιοῦτον πρὸς ἕνα πέφυκε γίνεσθαι. τὸ γὰρ τοῖς αὐτοῖς χαίρειν σφόδρα, οὐ ῥάδιον ἐν πολλοῖς εἶναι· ἔτι δὲ οὐδὲ ἀγαθοὺς καὶ σπουδαίους πολλοὺς εἶναι ῥάδιον. ἄλλως τε τῇ τοιαύτῃ φιλίᾳ καὶ μακροῦ δεῖ χρόνου, καὶ συνηθείας, καὶ πείρας ἀκριβοῦς ἀλλήλων. τοῦτο δὲ χαλεπόν. κατὰ δὲ τὰς ἄλλας φιλίας πολλοὺς ἐνδέχεται φιλεῖν. καὶ γὰρ διὰ τὸ χρήσιμον πολλοῖς ἀρέσκειν ἐνδέχεται τινὰ, καὶ διὰ τὴν ἡδονὴν πολλοὺς ἐφέλκεται· πολλοὶ γὰρ οἱ τούτοις χαίροντες, καὶ διὰ ταῦτα φιλοῦντες, καὶ οὐδὲ πολλοῦ χρόνου δέονται πρὸς τὸ πεῖραν λαβεῖν ἀκριβῆ τῶν φίλων, ἀλλ' αὐτίκα διὰ τὴν χρείαν ἢ τὴν ἡδονὴν ὁμολογοῦσι φιλεῖν. ἡ μὲν οὖν τελεία φιλία ἐστὶν, ἡ διὰ τὸ ἀγαθόν· αἱ δὲ καθ' ὁμοιότητα, ἡ τοῦ χρησίμου καὶ τοῦ ἡδέος.

Τῶν δὲ καθ' ὁμοιότητα ἡ τοῦ ἡδέος μᾶλλον ὁμοία ἐστὶ τῇ ἀληθινῇ φιλίᾳ, ὅταν τὰ αὐτὰ παρ' ἀλλήλων τοῖς φίλοις γίνηται· καὶ χαίρουσιν ἀλλήλοις, ἢ τοῖς αὐτοῖς. οἷαι τῶν νέων εἰσὶν αἱ φιλίαι. καὶ γὰρ ἐν τῇ τοῦ ἡδέος φιλίᾳ μᾶλ-

λόν ἐστι τὸ ἐλευθέριον, ἢ ἐν τῇ τοῦ χρησίμου. ἡ γὰρ τοῦ χρησί-
μου ἀγοραίων τινῶν ἐστὶ καὶ ἀνελευθέρων. ἔτι ἡ ἀληθὴς
φιλία καὶ τοῦ ἡδέος δεῖται, τοῦ χρησίμου δὲ οὐδαμῶς. οἱ γὰρ
μακάριοι χρησίμων μὲν οὐ δέονται, ἡδέων δέ. συζῆν μὲν
γὰρ βούλονταί τισι, λυπηροῖς δὲ οὐ δύνανται συνεῖναι. τὸ
γὰρ λυπηρὸν ὀλίγον φέρουσι χρόνον. συνεχῶς δὲ οὐδεὶς ἂν
ὑπομεῖναι λυπούμενος, οὐδ' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν δυνήσεται
φέρειν οὐδείς, εἰ λυπηρὸν αὐτῷ εἴη. διὰ τοῦτο τοὺς φίλους οἱ
σπουδαῖοι ἡδεῖς ζητοῦσιν εἶναι ἀγαθοὺς ὄντας καὶ αὐτοῖς
ἀγαθούς. οὕτω γὰρ αὐτοῖς ὑπάρξει ὅσα δεῖ τοῖς φίλοις
ὑπάρχειν. ἡ ἄρα καθ' ἡδονὴν φιλία μᾶλλον ἔοικε τῇ τε-
λείᾳ φιλίᾳ, ἢ ἡ κατὰ τὸ χρήσιμον.

Οἱ δ' ἐν ταῖς ἐξουσίαις οὐ τοῖς αὐτοῖς χρῶνται φίλοις
ὡς χρησίμοις καὶ ὡς ἡδέσιν. ἄλλοι γάρ εἰσιν αὐτοῖς χρήσιμοι,
καὶ ἕτεροι ἡδεῖς. ἄμφω δ' οἱ αὐτοὶ οὐ πάνυ. τὸ δ' αἴτιον,
ὅτι τὸ χρήσιμον, καὶ τὸ ἡδὺ ἐν τῇ τελείᾳ φιλίᾳ ἐστίν, ἥ ἐστι τῶν
σπουδαίων. οἱ δὲ οὐ τοιούτους ζητοῦσιν. οὔτε γὰρ τοὺς δι' ἀρε-
τὴν ἡδεῖς ζητοῦσιν, οὔτε τοὺς χρησίμους εἰς τὰ καλά. ἀλλὰ
τοῖς μὲν εὐτραπέλοις χρῶνται διὰ τὴν ἡδονήν, τοῖς δὲ
δεινοῖς ὡς χρησίμοις, δυναμένοις πρᾶξαι τὸ ἐπιταχθέν.
ταῦτα δὲ οὐ πάνυ συνέρχονται ἐν τῷ αὐτῷ. ἡδὺς γὰρ καὶ
χρήσιμος ἅμα, καθὼς εἴρηται, ὁ σπουδαῖός ἐστιν, ὃς οὐ
γίνεται φίλος ὑπερέχοντι, ἂν μὴ κατ' ἀρετὴν ὑπερέ-
χηται, καὶ ὑπὸ τὸν σπουδαῖον ἑαυτὸν τάττῃ, καὶ κρείττονα
ἑαυτοῦ ἡγεῖται. οὕτω γὰρ ἐξισάζει ὁ σπουδαῖος τῷ κατ'
ἐξουσίαν ὑπερέχοντι, ἀνάλογον ὑπερέχων ἢ ὑπερεχό-
μενος, ἐξισάζων δὲ ἔσται φίλος. ἂν δὲ μὴ οὕτως ἐξισά-
ζῃ, οὐκ

ζῇ, οὐκ ἔσται· ἐπεὶ δὲ οἱ ἐν ἐξουσίαις οὐ πάνυ τοιοῦτοι γίνονται, διὰ τοῦτο οὐδὲ φίλοι αὐτοῖς οἱ σπουδαῖοι.

ΚΕΦ. θ'.

Περὶ τῆς ἡδείας καὶ χρησίμου φιλίας, ὅτι κατά τι φιλίαι, κατά τι οὐ φιλίαι εἰσί· καὶ περὶ τῆς καθ' ὑπεροχὴν φιλίας.

ΠΑσαι μὲν οὖν αἱ εἰρημέναι φιλίαι ἐν ἰσότητί εἰσι. τὰ γὰρ αὐτὰ τοῖς φίλοις ἐξ ἀλλήλων γίνεται, καὶ τὰ αὐτὰ βούλονται ἀλλήλοις, ἢ καὶ ἕτερον ἀνθ' ἑτέρου ἀντικαταλλάττονται, ἴσον ἴσου, οἷον ἡδονὴν ἀντὶ ὠφελείας· αἵτινες ὅτι ἧττόν εἰσι τῶν ἄλλων φιλίαι καὶ ὀλιγοχρονιώτεραι, εἴρηται. τῶν δὲ φιλιῶν ἡ διὰ τὸ χρήσιμον καὶ ἡδὺ, κατά τι μὲν δοκοῦσιν εἶναι φιλίαι, κατά τι δὲ οὔ. καθ' ὃ μὲν γὰρ ἐοίκασι τῇ τελείᾳ φιλίᾳ, φιλίαι εἰσὶ, καθ' ὃ δὲ ἀνόμοιοί εἰσι πρὸς αὐτὴν, οὐκ εἰσὶ φιλίαι. ἐοίκασι μὲν γὰρ, ὅτι ἡ τελεία καὶ τὸ ἀγαθὸν ἔχει, καὶ τὸ χρήσιμον· οὐχ ἐοίκασι δὲ, ὅτι ἡ μὲν ἀδιάβλητος καὶ μόνιμός ἐστιν· αἱ δὲ ταχέως μεταπίπτουσι, καὶ ἄλλοις διαφέρουσι πολλοῖς. αὗται μὲν οὖν πᾶσαι καθ' ὁμοιότητα καὶ ἰσότητά εἰσιν.

Ἕτερον δὲ φιλίας εἶδος τὸ καθ' ὑπεροχήν· οἷον πατρὶ πρὸς υἱὸν, καὶ ὅλως πρεσβυτέρῳ πρὸς νεώτερον, ἀνδρί τε πρὸς γυναῖκα, καὶ παντὶ ἄρχοντι πρὸς ἀρχόμενον.

Διαφέρουσι δὲ αὗται ἀλλήλων. οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ γονεῦσί τε πρὸς τέκνα, καὶ ἄρχουσι πρὸς ἀρχομένους· ἀλλ' οὐδὲ πατρὶ πρὸς υἱὸν, καὶ υἱῷ πρὸς πατέρα, οὐδ' ἀνδρὶ πρὸς γυναῖκα, καὶ γυναικὶ πρὸς ἄνδρα. ὥστε οὐχ αἱ φιλίαι μόνον διαφέρουσιν ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ αἱ φιλήσεις πρὸς τὰς ἀντιφιλήσεις. ἑτέρα γὰρ ἑκατέρου τούτων τῶν φίλων ἡ ἀρετὴ

καὶ τὸ

καὶ τὸ ἔργον. καὶ ἕτερα δι' ἃ φιλοῦσι καὶ δι' ἃ φιλοῦνται. διὰ τοῦτο καὶ αἱ φιλήσεις καὶ αἱ φιλίαι ἕτεραι. ἐν μὲν οὖν ταῖς προειρημέναις φιλίαις τὸ μόνιμον ἐποίει τὸ τὰ αὐτὰ ἑκατέρῳ τῶν φίλων παρ' ἑκατέρου γίνεσθαι. ἐνταῦθα δὲ οὐχ οὕτως. οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ ὁ πατὴρ τὸν υἱόν, καὶ ὁ υἱὸς τὸν πατέρα ἀπαιτήσει.

Οὐ γὰρ δεῖ τὴν ἰσότητα ἐν τοῖς τοιούτοις κατὰ ταῦτα φυλάττειν, ἀλλ' ὅταν ἐκεῖνα ἑκάτερος παρ' ἑκατέρου λαμβάνῃ, ἃ δεῖ τὸν μὲν δοῦναι τὸν δὲ λαβεῖν, μόνιμος ἡ τῶν τοιούτων καὶ ἐπιεικὴς ἔσται φιλία.

Καὶ τὴν φίλησιν δὲ ἀνάλογον δεῖ γίνεσθαι ἐν ταῖς καθ' ὑπεροχὴν φιλίαις. τὸν γὰρ ἀμείνω δεῖ μᾶλλον φιλεῖσθαι ἢ φιλεῖν, καὶ τὸν ὠφελιμώτερον, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον ὁμοίως. δεῖ γάρ τινα γίνεσθαι καὶ ἐν τούτοις ἰσότητα. τοῦτο γὰρ τὴν φιλίαν συνέχει.

Γίνεται δέ πως ἰσότης, ὅταν κατ' ἀξίαν ἡ φίλησις γίνηται, καὶ τὸ δίκαιον δὲ ἐν τῇ ἰσότητι σώζεται. ἀλλ' οὐχ ὁμοίως ἔχει τὸ ἴσον ἔν τε τοῖς δικαίοις, καὶ ἐν τῇ φιλίᾳ. ἐν μὲν γὰρ τοῖς δικαίοις πρώτως μὲν ἴσον ζητεῖται, τὸ κατ' ἀξίαν, καὶ τὴν ἀνάλογον τοῖς δεχομένοις· δευτέρως δὲ ζητεῖται τὸ κατὰ τὴν ποσότητα ἴσον· ἐὰν γὰρ κατ' ἀξίαν καὶ ἀνάλογον γίνηται ἡ διανομή, δικαία ἐστί· κἂν σφόδρα τῷ ποσῷ διαφέρει, οὐδὲν κωλύει τὸν τοῦ δικαίου σώζεσθαι λόγον· εἰ δὲ κατὰ τὸ ποσὸν ἴση εἴη καὶ μὴ ἀνάλογον, οὐ δύναται εἶναι δικαία· ἐπὶ δὲ τῆς φιλίας ἀνάπαλιν. τὸ γὰρ ἴσον ἐν ταύτῃ ζητεῖται, πρῶτον μὲν κατὰ τὴν ποσότητα, δευτέρως δὲ κατὰ τὸ ἀνάλογον· ἐὰν γὰρ πολὺ διαφέρωσιν, καὶ τὸ μεταξὺ διάστημα οὐκ ὀλίγον ἢ

σφόδρα

σφόδρα δ' ἄτερος θατέρου ὑπερέχῃ ἀρετῇ, ἢ εὐπορίᾳ, ἤ τινι ἄλλῳ, οὐκ εἰσὶ φίλοι. οὔτε γὰρ δύνανται, οὔτε βούλονται. φανερώτερον δὲ γίνεται ἐφ' ἡμῶν καὶ τοῦ θεοῦ. ὅτι γὰρ πλεῖστον ἡμῶν πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς ὑπερέχει, διὰ τοῦτο ἡ φιλία ἐνταῦθα χώραν οὐκ ἔχει. δῆλον δὲ καὶ ἐπὶ τῶν βασιλέων. οὐ γὰρ οὐδὲ τούτοις ἀξιοῦσιν εἶναι φίλοι οἱ πολὺ καταδεέστεροι, οὐδὲ τοῖς ἀρίστοις ἢ σοφωτάτοις οἱ μηδενὸς ἄξιοι. οἱ μὲν οὖν σφόδρα διαφέροντες οὐ δύνανται εἶναι φίλοι· ἐν δὲ μετρίᾳ ὑπεροχῇ δυνατόν.

Ἐν πόσῃ δὲ ὡρισμένως εἰπεῖν, καὶ ἀκριβῆ δοῦναι λόγον, οὐκ ἔνι. καὶ γὰρ πολλῶν ἀφαιρουμένων παρὰ θατέρου τῶν φίλων, ὥστε θάτερον ὑπερέχειν, συμβαίνει μὲν τὴν φιλίαν ἐπιμένειν, συμβαίνει δὲ λύεσθαι, ὅταν πολὺ γίνηται μεταξὺ τὸ διάστημα, καθάπερ ἐφ' ἡμῶν καὶ τοῦ θεοῦ.

Διὰ τοῦτο καὶ ἀπορεῖται, μήποτε οὐ βούλονται οἱ φίλοι τοῖς φίλοις τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν. εἰ γὰρ βούλονται, συνεύξονται αὐτοῖς καὶ θεοῖς γενέσθαι, τοῦτο δὲ λύσει τὴν φιλίαν. ὥστε εἰ βούλονται αὐτοῖς τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν, βούλονται μὴ εἶναι αὐτοὺς φίλους. τοῦτο δὲ ἐναντίον ἐστὶ τῷ λόγῳ τῆς φιλίας. ἔτι δὲ οὐδὲ αὐτοῖς ἔσονται ἀγαθοί, μὴ ὄντες φίλοι. οὐκ ἄρα συνεύξονται αὐτοῖς τὰ τοιαῦτα ἀγαθά. ῥητέον δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι ὁ φίλος τῷ φίλῳ συνεύχεται τὰ ἀγαθὰ, ἐκείνου ἕνεκα. εἰ δὲ ἐκείνου ἕνεκα, δεῖ τὸν φίλον μένειν, καὶ αὐτῷ συμβῆναι τὰ ἀγαθά. μένοι δὴ ἄν, εἰ ἄνθρωπος εἴη, καὶ μὴ θεὸς γένοιτο ἐξ ἀνθρώπου. ἀνθρώπῳ δὲ ὄντι βουλήσεται ὁ φίλος τὰ μέγιστα γενέσθαι ἀγαθὰ, ἴσως δὲ οὐ πάντα, καθάπερ οἱ πλείους

τῶν φίλων ἔχουσιν. αὐτῷ γὰρ μάλιστα ἕκαστος βούλεται τὰ ἀγαθά.

ΚΕΦ. ι'.

Περὶ τῆς ἐν τῷ φιλεῖν μᾶλλον, ἢ ἐν τῷ φιλεῖσθαι, οὔσης φιλίας.

ΟΙ πολλοὶ δὲ δοκοῦσι διὰ φιλοτιμίαν βούλεσθαι μᾶλλον φιλεῖσθαι, ἢ φιλεῖν· διὸ φιλοκόλακες οἱ πολλοί, καὶ ἥδονται κόλαξι συνόντες, ὅτι ὑπερέχουσιν αὐτῶν, δοκούντων εἶναι φίλων. τὸ δὲ ὑπερέχειν τῶν φίλων τοῖς φιλοτίμοις ἡδύ. καὶ γὰρ οἱ κόλακες προσποιοῦνται πάντα τῶν συνόντων ἡττᾶσθαι, καὶ διὰ τοῦτο φιλεῖν μᾶλλον, ἢ φιλεῖσθαι. τὸ δὲ φιλεῖσθαι ἐγγὺς εἶναι δοκεῖ τοῦ τιμᾶσθαι, οὗ δὴ οἱ πολλοὶ ἐφίενται.

Τὸ δὲ τιμᾶσθαι οὐ δι' ἑαυτὸ ζητοῦσιν οἱ ζητοῦντες, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· δι' ἄλλο γὰρ δοκεῖ αὐτοῖς ἀγαθὸν ἡ τιμή, τοῖς μὲν πολλοῖς ὑπὸ τῶν ὑπερεχόντων τιμωμένοις, διὰ τὴν ἐλπίδα. οἴονται γὰρ τυχεῖν ἂν ὧν δέονται παρὰ τῶν τιμώντων, καὶ ὡς σημείῳ τῆς εὐπαθείας χαίρουσι τῇ τιμῇ. οἱ δὲ ἐπιεικέστεροι καὶ ὑπὸ τῶν ἐπιεικῶν ὀρεγόμενοι τιμᾶσθαι, διὰ τοῦτο διώκουσι τὴν τιμήν, ὅτι ἐφίενται βεβαίως περὶ ἑαυτῶν τὰ ἄριστα ὑπολαμβάνειν. βεβαιοῦσι δὲ τὰς περὶ ἑαυτῶν ἀγαθὰς δόξας τῇ ψήφῳ τῶν τιμώντων. χαίρουσι δὴ τῇ τιμιότητι ἐντεῦθεν. πιστεύουσιν δὲ ἑαυτοὺς ἀγαθοὺς εἶναι. τὸ μὲν οὖν τιμᾶσθαι δι' ἄλλο ζητεῖται. τὸ δὲ φιλεῖσθαι δι' ἑαυτό. καὶ γὰρ ἡδὺ καὶ φιλητόν ἐστι καθ' ἑαυτό. διὸ δόξειεν ἂν κρεῖττον εἶναι τοῦ τιμᾶσθαι, καὶ ἡ φιλία δὲ καθ' ἑαυτὴν αἱρετὴ εἶναι. ἐπεὶ γὰρ ἐν τῷ φιλεῖσθαι καὶ τῷ φιλεῖν συνίσταται, εἰ ἑκάτερον καθ' ἑαυτόν ἐστι αἱρετόν, φανερόν, ὅτι

καὶ ἡ

καὶ ἡ φιλία καθ' ἑαυτὴν αἱρετή ἐστιν· ἔστι δὴ οὐ μόνον τὸ φιλεῖσθαι δι' ἑαυτὸ αἱρετὸν, ἀλλὰ καὶ τὸ φιλεῖν, καὶ πολλῷ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ βέλτιον.

Ὅθεν καὶ ἡ φιλία ἐν τῷ φιλεῖν ἐστὶ μᾶλλον, ἢ ἐν τῷ φιλεῖσθαι· σημεῖον δὲ, αἱ μητέρες τῷ φιλεῖν χαίρουσαι, καὶ παρὰ τῶν τέκνων φιλεῖσθαι οὐ ζητοῦσαι. ἔνιαι γὰρ ὑποποιοῦσιν ἄλλαις τὰ ἑαυτῶν, ἢ τὰ ἄλλως διδόασιν ἐπὶ τῷ παρ' αὐτῶν τρέφεσθαι, καὶ ἀγνοούμεναι οὐ φιλοῦνται. αὗται δὲ φιλοῦσι μὲν εἰδυῖαι, ἀντιφιλεῖσθαι δ' οὐ ζητοῦσιν, ἐὰν ἀμφότερα μὴ ἐνδέχηται· ἀλλ' ἱκανὸν αὐταῖς ἔοικεν εἶναι, ἐὰν ὁρῶσιν εὖ πάσχοντας τοὺς παῖδας. μᾶλλον δὲ τῆς φιλίας οὔσης ἐν τῷ φιλεῖν, καὶ τῶν φιλοφίλων ἐπαινουμένων, φίλων ἀρετὴ τὸ φιλεῖν ἔοικεν εἶναι.

Ὥστε ἐν οἷς τοῦτο γίνεται κατ' ἀξίαν, οὗτοι μόνιμοι φίλοι, καὶ ἡ τῶν τοιούτων φιλία βεβαία ἐστίν. οὕτω δὲ γένοιντ' ἂν καὶ οἱ ἄνισοι φίλοι, εἰ ἀξίως ἀλλήλοις φιλοῦσιν. ἴσοι γὰρ ἂν ἀλλήλοις οὕτω γένοιντο· ἡ δὲ ἰσότης φιλότης.

ΚΕΦ. ια'.

Περὶ βεβαιότητος φιλίας, καὶ πόθεν τό, τε φιλεῖν, καὶ τὸ φιλεῖσθαι.

Αὕτη δὴ ἡ ὁμοιότης ἐν μὲν τοῖς σπουδαίοις μάλιστα καὶ κυρίως εὑρίσκεται· ἐν δὲ τοῖς φαύλοις ἀμυδρῶς, ἐν δὲ τοῖς διὰ τὸ χρήσιμον καὶ ἡδὺ, μᾶλλον· οἱ μὲν γὰρ σπουδαῖοι καὶ ἑαυτοῖς ὅμοιοί εἰσιν· οὐ γὰρ εὐμετάβολοί εἰσιν, οὐδὲ ἄλλοτε ἄλλοις χαίρουσιν, ἀλλὰ τοῖς σπουδαίοις ἔργοις· μόνιμος γὰρ ἡ ἀρετὴ ὅτι ἕξις ἐστὶ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀλλήλοις

ἀεὶ ὅμοιοί εἰσι, καὶ διαμένουσιν ἐν τῇ φιλίᾳ· καὶ οὔτε δέονται φαύλων, οὔθ' ὑπηρετοῦσι τοιαῦτα, ἀλλ' ὡς εἰπεῖν, καὶ διακωλύουσι. τῶν ἀγαθῶν γὰρ μήτ' αὐτοὺς ἁμαρτάνειν, μήτε τοῖς φίλοις ἐπιτρέπειν ὑπηρετεῖν. οἱ δὲ μοχθηροὶ καὶ τοῦτο μοχθηροί εἰσιν, ὅτι οὐκ ἀεὶ τοῖς αὐτοῖς χαίρουσιν. ὅθεν οὔτε ἑαυτοῖς ὅμοιοί εἰσιν ἀεί, οὔτε τοῖς φίλοις· καὶ διὰ τοῦτο ὀλίγον χρόνον μένουσιν ἐν τῇ φιλίᾳ, χαίροντες τῇ ἀλλήλων μοχθηρίᾳ· οἱ χρήσιμοι δὲ καὶ ἡδεῖς μᾶλλόν εἰσιν ἐν τῇ ὁμοιότητι. μονιμωτέρα γὰρ ἡ τοῦ χρησίμου καὶ τοῦ ἡδέος ζήτησις, καὶ διὰ τοῦτο ὅμοιοί εἰσιν ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις, τῷ τὸ χρήσιμον ἀμφοτέρους ζητεῖν, ἢ τὸ ἡδύ, ἕως ἂν πορίζωσιν ἡδονὰς ἢ ὠφελείας ἀλλήλοις. αἱ μὲν οὖν ἐξ ὁμοιότητος φιλίαι τοιαῦται.

Δοκεῖ δὲ καὶ ἐξ ἐναντιότητος συστῆναι φιλία, ἥτις καὶ διὰ τὸ χρήσιμόν ἐστιν. οἷον εἴ τις πένης πλουσίῳ γένοιτο φίλος, καὶ ἀμαθὴς εἰδότι. οὗ γὰρ τυγχάνει τις ἐνδεής, τούτου ἐφιέμενος, ἀντιδωρεῖται ἄλλο ὃ αὐτὸς δύναται δοῦναι. εἰς ταύτην δὲ τὴν φιλίαν ἀνάγοιτο ἂν καὶ ὁ ἐραστὴς καὶ ἐρώμενος, καὶ ἡ τοῦ καλοῦ καὶ αἰσχροῦ φιλία. διὰ τοῦτο καὶ γελοῖοι δοκοῦσιν οἱ ἐρασταὶ πολλάκις, ἀξιοῦντες ὁμοίως ὑπὸ τῶν ἐρωμένων ἀντιφιλεῖσθαι, αἰσχροὶ ὄντες ὄντων καλῶν. εἰ μὲν γὰρ ὁμοίως εἰσὶ φιλητοί, τὰ εἰκότα ἀξιοῦσι, καὶ δίκαιοί εἰσιν ὁμοίως φιλεῖσθαι· εἰ δὲ μή, γελοῖοι. διὰ ταῦτα δοκεῖ καὶ ἐξ ἐναντίων συνεστάναι φιλίαν, ὅτι οἱ αἰσχροὶ τῶν καλῶν ἐρῶσι, καὶ οἱ πλούσιοι τῶν πενήτων, καὶ οἱ ἀμαθεῖς τῶν ἐπιστημόνων· καὶ ἐν τῇ φύσει τὰ ξηρὰ τῶν ὑγρῶν ἐφίενται. γίνεται δὲ ἡ τοιαύτη φιλία τῶν ἐναντίων οὐ καθ' αὑτό, ἀλλὰ κατὰ συμ-

κατὰ συμβεβηκός. οὐ γάρ, καθὸ φιλοῦσιν ἄλληλα, ἐναντία ἐστίν, ἀλλὰ συμβέβηκεν αὐτοῖς ἐναντίοις εἶναι. καὶ γὰρ ὁ πένης ἐρᾷ τοῦ πλουσίου, ὅτι ὠφέλιμός ἐστιν αὐτῷ καὶ χρήσιμος· χρήσιμος δὲ καὶ ὠφέλιμος τῷ χρωμένῳ οὐκ ἔστιν ἐναντίος καθ' αὑτό· ἢ γὰρ ἂν πᾶς χρήσιμος τῷ χρωμένῳ ἦν ἂν ἐναντίος. οὐκ ἔστι δὲ οὐδὲ ὁ στρατιώτης τῷ στρατηγῷ ἐναντίος, οὐδὲ ὁ διδάσκαλος τῷ μαθητῇ. καὶ ὁ ἐραστὴς δὲ τὸν ἐρώμενον φιλεῖ, ὅτι ἡδύς ἐστιν αὐτῷ. ἡδὺς δὲ ἡδομένῳ οὐκ ἔστιν ἐναντίος, ἀλλὰ συμβαίνει αὐτοῖς ἐναντίοις εἶναι. φύσει δὲ τὸ ξηρὸν ἐφίεται οὐ τοῦ ἐναντίου ὑγροῦ, ἀλλὰ τοῦ μέσου. ἡ γὰρ ὄρεξις τοῦ ἀγαθοῦ ἐστίν. ἀγαθὸν δὲ τὸ μέσον. ταῦτα μὲν οὖν ἀφείσθω· καὶ γὰρ οὐ πάνυ οἰκεῖά εἰσι τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ.

ΚΕΦ. ιβ'.

Περὶ τῆς πολιτικῆς φιλίας.

Ἔοικε δέ, καθὼς εἴρηται πρότερον, ὅτι περὶ τὰ αὐτὰ ἐστιν ἥ τε φιλία καὶ τὸ δίκαιον. καὶ γὰρ τὸ δίκαιον ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλοις τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαις ζητεῖται, ἐν ταύταις δὲ καὶ ἡ φιλία γίνεται. καὶ γὰρ καὶ σύμπλοι, καὶ στρατιῶται, καὶ ὅλως αἱ πράξεων τινῶν καὶ ἐπιτηδευμάτων κοινωνοῦντες ἀλλήλοις καὶ τὰ δίκαια φυλάττειν πρὸς ἀλλήλοις ζητοῦσι, καὶ φίλοι εἰσὶν ἀλλήλοις, καὶ καθ' ὅσον δὲ κοινωνοῦσι, κατὰ τοσοῦτον καὶ φιλοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ τὰ δίκαια πρὸς ἀλλήλοις ποιοῦσιν. ὅθεν καὶ ἡ παροιμία φησί, κοινὰ τὰ τῶν φίλων, ὀρθῶς. ἐν κοινωνίᾳ γὰρ ἡ φιλία. διαφέρουσι δὲ αἱ κοινωνίαι. ἀδελφοῖς μὲν γὰρ καὶ ἑταίροις πάντα κοινά, τοῖς δὲ ἄλλοις οὐ πάντα, ἀλλ' ἔνια ὡρισμένα· καὶ

τούτων ταῖς μὲν πλείω, ταῖς δὲ ἐλάττω. ἀναλόγως δὲ ταῖς κοινωνίαις καὶ αἱ φιλίαι ἔχουσιν. αἱ μὲν γὰρ μᾶλλον, αἱ δὲ ἧττον γίνονται, ταῖς κοινωνίαις ἀκολουθοῦσαι. ὁμοίως καὶ τὰ δίκαια ταῖς φιλίαις ἀναλογοῦσιν. οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ δίκαια ἀδελφοῖς πρὸς ἀλλήλους, καὶ πατρὶ πρὸς υἱόν, ἢ πολίταις, ἢ ἑταίροις πρὸς ἀλλήλους, ἀλλ' ἕτερα· καὶ μᾶλλον καὶ ἧττον γίνεται ταῖς φιλίαις ἀκολουθοῦντα. οὐ γὰρ ὁμοίως ἄδικον χρήματα ἀποστερῆσαι ἑταῖρον ἢ πολίτην, καὶ μὴ βοηθῆσαι δεομένῳ, ἀδελφῷ ἢ ὀθνείῳ· ἢ πατάξαι πατέρα, καὶ ὁντινοῦν ἄλλον. αὔξεσθαι γὰρ πέφυκεν ἅμα τῇ φιλίᾳ καὶ τὸ δίκαιον, ὡς ἐν τοῖς αὐτοῖς ὄντα, καὶ ἐπ' ἴσον διήκοντα. καὶ τὸν φίλτερον δεινότερον ἀδικεῖν, καὶ τὸν μᾶλλον κοινωνοῦντα καὶ φιλοῦντα, ἢ πρὸς ὃν ἧττον ἡ κοινωνία καὶ ἡ φιλία γίνεται.

Πᾶσαι δὲ κοινωνίαι, ἐν αἷς ἐστιν ἡ φιλία καὶ τὸ δίκαιον, μέρη εἰσὶ τῆς πολιτικῆς. ἡ γὰρ πολιτικὴ κοινωνία ἐστὶ τοῦ συμφέροντος ἕνεκα· δι' ὃ καὶ συνέστη τὴν ἀρχὴν ἡ πολιτεία, καὶ μένει. πᾶσα δὲ κοινωνία τοῦ συμφέροντός ἐστιν ἕνεκα· ἡ μὲν τοῦδε τοῦ συμφέροντος, ἡ δὲ ἐκείνου· διὰ γὰρ τῶν κοινωνιῶν τὰ συμφέροντα ποριζόμεθα ἑαυτοῖς, καὶ διὰ ταῦτα ἀλλήλοις κοινωνοῦμεν, ἵνα ποριζώμεθά τι τῶν εἰς τὸν βίον. τούτου δὴ τοῦ κοινῇ συμφέροντος καὶ οἱ νομοθέται στοχάζονται, καὶ δίκαιόν φασιν εἶναι τὸ κοινῇ συμφέρον. αἱ μὲν οὖν ἄλλαι, καὶ αἱ ὅλαι, καὶ τὰ μέρη αὐτῶν, τοῦ συμφέροντος ἐφίενται· οἷον πλωτῆρες μὲν τοῦ κατὰ τὸν πλοῦν τοῦ συμφέροντος, οἷον χρημάτων, ἢ ἄλλου τινός· συστρατιῶται δὲ τοῦ κατὰ τὸν πόλεμον συμφέροντος ὀρέγονται, οἷον χρημάτων, ἢ νίκης,

ἢ νίκης, ἢ πόλεως. ὁμοίως δὲ καὶ φυλέται καὶ δημόται. τινὲς δὲ τῶν κοινωνιῶν τοῦ ἡδέος ἐφίενται, καὶ δι' ἡδονὴν δοκοῦσι γίνεσθαι, ὥσπερ ἡ τῶν θιασωτῶν κοινωνία, καὶ ἡ τῶν ἐρανιστῶν. ἡ μὲν γὰρ θυσίας ἕνεκα γίνεται, ἡ δὲ συνουσίας, ἀλλ' ἢ ἄμφω τοῦ ἡδέος ἐστὶ μᾶλλον, καὶ αὗται δὲ μέρη εἰσὶ τῆς πολιτικῆς. τάττονται γὰρ καὶ αὗται πρὸς τὸ κοινῇ συμφέρον ὑπὸ τῆς πολιτικῆς. καὶ γὰρ οὐ μόνον, ὃ νῦν ἐστι συμφέρον, ζητεῖ, ἀλλὰ καὶ, ὃ νῦν μὲν οὐ συμφέρει, συνοίσει δὲ, καὶ τοῦτο διώκει· οὐ γὰρ τοῦ παρόντος μόνον συμφέροντος ἐφίεται, ἀλλὰ τοῦ μέχρι βίου. διὰ τοῦτο θυσίας τε εἰσήγαγε, καὶ συνόδους, καὶ συνουσίας μεθ' ἡδονῆς, καὶ πόνων ἀναπαύσεις. μετὰ γὰρ τὰς τῶν καρπῶν συγκομιδὰς αἵ τε σύνοδοι ἐγίνοντο, καὶ αἱ θυσίαι, ἀπαρχαί τινες οὖσαι. μάλιστα γὰρ ἐν τούτοις ἐσχολάζον τοῖς καιροῖς. διὰ δὴ τούτων τῶν κοινωνιῶν τό, τε θεῖον ἵλεων αὐτοῖς ἐγίνετο, ὃ συνοίσειν ἐδόκει, καὶ αὐτοὶ ἀναπαυόμενοι, νεαροὶ τῶν ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος πόνων ἦσαν. διὰ τοῦτο φαίνεται, ὅτι πᾶσα κοινωνία, καὶ ἡ ἡδέος ἕνεκα γινομένη, καὶ ἡ τοῦ συμφέροντος, τὸ συμφέρον ἔσχατον ἔχει τέλος, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσαι μέρη εἰσὶ τῆς πολιτικῆς. ταύταις δὲ ταῖς κοινωνίαις καὶ αἱ φιλίαι ἀκολουθήσουσι, καὶ ὥσπερ αἱ κοινωνίαι, οὕτω καὶ αἱ φιλίαι διαιρεθήσονται, καὶ τοιαῦται ἔσονται αἱ φιλίαι, οἷαι αἱ κοινωνίαι.

ΚΕΦ. ιγ'.

Περὶ τῶν τριῶν τῆς πολιτείας εἰδῶν.

Ῥητέον δέ ἐστι περὶ τῆς πολιτικῆς. ταύτης δὴ τρία εἰσὶν εἴδη· βασιλεία, ἀριστοκρατία, καὶ τιμοκρατία, ἣν καὶ πολιτείαν εἰώθασιν οἱ πλεῖστοι καλεῖν, ἥ τις ἐστὶν ἀπὸ

τῶν τι-

τῶν τιμημάτων. διδόντες γὰρ χρήματα τὸ ἄρχειν λαμ-
βάνουσι. διὰ τοῦτο τιμοκρατικὴν οἰκεῖόν ἐστι καλεῖν. τούτων δὲ
τῶν πολιτικῶν βελτίστη μὲν ἡ βασιλεία, χείριστη δὲ ἡ τιμο-
κρατία. αὗται μὲν οὖν αἱ πολιτεῖαι. αἱ δὲ παρεκβάσεις καὶ
οἷον φθοραὶ τῶν πολιτειῶν, τῆς μὲν βασιλείας ἡ τυραννίς.
ἄμφω γὰρ μοναρχίαι. διαφέρουσι δὲ πλεῖστον. ὁ μὲν γὰρ τύ-
ραννος τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον σκοπεῖ, ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ τῶν
ἀρχομένων. οὐ γάρ ἐστι βασιλεὺς ὁ μὴ αὐτὸς ἑαυτῷ ἀρ-
κῶν, καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς ὑπερέχων. ὁ γὰρ τοιοῦτος οὐ
δεηθήσεται τὰ τῶν ἀρχομένων εἰς ἑαυτὸν ἕλκειν. διὰ τοῦτο
τὰ μὲν ὠφέλιμα αὐτῷ οὐ προσκοπεῖ πολιτευόμενος καὶ
τὰ κοινὰ πράττων, μόνα δὲ τὰ τῶν ἀρχομένων. οὐ γὰρ ἀπὸ τῶν
κοινῶν, ἀλλ' οἴκοθεν πορίζει τὰ συμφέροντα ἑαυτῷ. ὁ δὲ μὴ
οὕτως ἔχων κληρωτὸς μᾶλλον αὖ τις εἴη, ἢ βασιλεύς. ἔστι
τοίνυν ἡ τυραννὶς ἐναντία τῇ βασιλείᾳ. ὁ γὰρ τύραννος
τὸ ἑαυτοῦ ἀγαθὸν διώκει, καὶ πολὺ μᾶλλον, ἢ ὁ κληρωτὸς, καὶ
φανερωτέρα ἡ διαφορὰ ἡ πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι καὶ χεί-
ρων. διὰ τοῦτο καὶ ἐναντίον ἐστὶ τῇ βασιλείᾳ ἡ τυραννὶς, ὅτι τὸ
μὲν βέλτιστον, τὸ δὲ κάκιστον. τὸ γὰρ κάκιστον ἐναντίον τῷ
βελτίστῳ. μεταβαίνει τοίνυν ἡ πολιτεία ἐκ βασιλείας εἰς
τυραννίδα. φαυλότης γάρ ἐστι μοναρχίας ἡ τυραννὶς, καὶ
ὁ μοχθηρὸς βασιλεὺς τύραννος γίνεται. τῆς μὲν οὖν βασι-
λείας παρέκβασις ἡ τυραννὶς, τῆς δὲ ἀριστοκρατίας ἡ ὀλι-
γαρχία. ὅταν γὰρ ταύτην πολιτευόμενοι τὴν πολιτείαν
νέμωσι τὰ τῆς πόλεως ἑαυτοῖς παρὰ τὴν ἀξίαν. καὶ πάντα
ἢ τὰ πλεῖστα· οἱ καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς πόλεως τοῖς αὐτοῖς ἀεὶ
διδόασι διοικεῖν, ἵνα συνήθεις αὐτοῖς γινόμενοι δι' αὐτῶν

καρποῦσθαι δυνάμεων τὰ κοινά. ὅθεν συμβαίνει ὀλίγους τινὰς ἐπὶ τῶν πραγμάτων εἶναι, καὶ μοχθηροὺς ἀντὶ τῶν ἐπιεικεστάτων. τῆς δὲ τιμοκρατίας παρέκβασις ἡ δημοκρατία. σύνορροι γάρ εἰσιν αὗται. πλῆθος γὰρ βούλεται καὶ ἡ τιμοκρατία εἶναι, καὶ ἴσοι πάντες οἱ ἐν τῷ τιμήματι. ἥκιστα δὲ μοχθηρά ἐστιν ἡ δημοκρατία. μικρὸν γὰρ ὑπερβαίνει τὸ τῆς τιμοκρατίας εἶδος. κοινωνεῖ γὰρ αὐτῇ μᾶλλον ἢ διαφέρει. τῷ τιμήματι μὲν γὰρ διαφέρει, κοινωνεῖ δὲ κατά τε τὴν ἰσότητα, ἴσοι γὰρ πάντες οἱ ἐν τῷ τιμήματι, καὶ κατὰ τὸ πλῆθος.

ΚΕΦ. ιδʹ.

Περὶ τῶν ὁμοιωμάτων τούτων τῶν εἰδῶν.

ΤΑ μὲν οὖν εἴδη τῆς πολιτικῆς εἰς ταῦτα μεταβάλλουσι μάλιστα. τὸ ἐλάχιστον γὰρ ἑκάστη τῶν εἰρημένων πολιτειῶν εἰς τὴν ἀντικειμένην αὐτῇ μεταβάλλει, καὶ εἰς ταύτην ῥᾷστα μεταβαίνει. εἰσὶ δὲ καὶ ἐν τῇ οἰκονομικῇ ὁμοιώματα αὐτῶν, καὶ οἷον παραδείγματα. ἐν γὰρ ταῖς οἰκίαις καὶ βασιλείας εἰκόνα ἴδοι τις ἂν καὶ ἀριστοκρατίας, καὶ τῶν ἄλλων. ἡ μὲν γὰρ πατρὸς πρὸς υἱοὺς κοινωνία βασιλείας ἔχει σχῆμα. τῶν τέκνων γὰρ τῷ πατρὶ μέλει. ἐντεῦθεν δὲ καὶ Ὅμηρος τὸν Δία πατέρα προσαγορεύει. πατρικὴ γὰρ ἀρχὴ βούλεται ἡ βασιλεία εἶναι, ἣν οἱ Πέρσαι ὑπερβαίνοντες τυραννίδα ποιοῦσι. τῶν γὰρ υἱῶν ὡς δούλων ἄρχουσι. τυραννὶς δὲ ἡ τῶν δούλων ἀρχή. τὸ γὰρ τοῦ δεσπότου συμφέρον ζητεῖται ἀεὶ παρὰ τῶν δούλων. ἔστι δὴ τοιαύτη τῶν τέκνων ἀρχὴ ἡμαρτημένη. ἡ δὲ βασιλεία ἐοικυῖα τοῦ δέοντος ἔχεται. δεῖ γάρ, ἐπεὶ υἱὸς διαφέρει δούλου, καὶ

τὰς ἀρχὰς αὐτῶν διαφόρους εἶναι. ἡ μὲν οὖν πατρὸς πρὸς υἱοὺς κοινωνία τῇ βασιλείᾳ ἔοικεν, ἀριστοκρατίᾳ δὲ ἡ τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν γυναῖκα. κατ' ἀξίαν γάρ, καὶ ὡς βελτίων, ὁ ἀνὴρ ἄρχει. καὶ ἔσται δὴ ἀριστοκρατία, ὅταν ἃ μὲν προσήκει ἀνδρί, ἑαυτῷ ἀποδιδῷ ὁ ἀνήρ, ἃ δὲ γυναιξὶν ἁρμόζει, τῇ γυναικὶ παραχωρῇ. ὑπερβήσεται δὲ τὴν ἀριστοκρατίαν ἡ τοιαύτη κοινωνία, καὶ εἰς ὀλιγαρχίαν μεταβαλεῖ, ὅταν ὁ ἀνὴρ ἁπάντων κυριεύῃ. παρὰ τὴν ἀξίαν γὰρ αὐτὸ ποιεῖ, καὶ οὐχ ᾗ ἀμείνων. ἐνίοτε δὲ ἄρχουσιν αἱ γυναῖκες, ὅταν ἐπίκληροι ὦσι, καὶ διὰ τοῦ πλούτου καὶ δυνάμει τῶν ἀνδρῶν ὑπερέχωσιν. οὐ γὰρ γίνεται ἡ τοιαύτη ἀρχὴ δι' ἀρετήν, ἀλλὰ καθάπερ ἐν ταῖς ὀλιγαρχίαις, διὰ πλοῦτον καὶ δύναμιν. τοιαύτη μὲν οὖν ἡ ἐν οἰκίᾳ ἀριστοκρατία, καὶ ὀλιγαρχία. τιμοκρατία δὲ ἡ τῶν ἀδελφῶν κοινωνία. ἴσοι γάρ, πλὴν ἐφ' ὅσον ταῖς ἡλικίαις διαλλάττουσι. διόπερ, ἂν πολὺ ταῖς ἡλικίαις διαφέρωσιν, οὐκ ἔτι ἀδελφικὴ γίνεται ἡ φιλία, ἀλλὰ πατρικῇ τινὶ ἔοικε πρὸς παῖδας. δημοκρατία δὲ μάλιστα μὲν ἐν ταῖς ἀδεσπότοις τῶν οἰκήσεων γίνεται. ἐνταῦθα γὰρ πάντες ἐξ ἴσου. γίνεται δὲ καὶ ἐν αἷς ὁ ἄρχων ἀσθενής, καὶ διὰ τοῦτο ἕκαστος ἑαυτοῦ ἐξουσιάζει.

ΚΕΦ. ιε'.

Περὶ τῆς καθ' ἑκάστην τῶν πολιτειῶν φιλίας.

ΑΥται μὲν οὖν αἵ τε ἐν πολιτικῇ καὶ ἐν οἰκονομικῇ κοινωνίαι. πάσαις δὲ ταύταις ταῖς κοινωνίαις φαίνεται ἡ φιλία ἀκολουθοῦσα, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον καὶ τὸ δίκαιον.

Τῇ μὲν οὖν βασιλικῇ κοινωνίᾳ ὑπερεχικὴ φιλία, εἰ ὁ βα-

εἰ ὁ βασιλεὺς ὑπερέχει ταῖς εὐεργεσίαις, καὶ εὖ ποιεῖ τοὺς βασιλευομένους, καὶ ἐπιμελεῖται αὐτῶν, ἀγαθὸς ὤν, ἵν' εὖ πράττωσιν, ὥσπερ νομεὺς προβάτων. ὅθεν καὶ Ὅμηρος τὸν Ἀγαμέμνονα ποιμένα προσαγορεύει λαῶν. τοιαύτη δὲ καὶ ἡ πατρικὴ φιλία. ὑπεροχικὴ γάρ ἐστι καὶ αὐτή. διαφέρει δὲ τῷ μεγέθει τῶν εὐεργετημάτων. μείζω γὰρ ὁ πατὴρ εὐεργετεῖ. αἴτιος γὰρ τῷ παιδὶ τοῦ εἶναι, ὃ μέγιστον ἁπάντων δοκεῖ. καὶ ἔτι τροφῆς, καὶ παιδείας. καὶ τοῖς προγόνοις δὲ ταῦτα ἀπονέμεται. φύσει γὰρ ἀρχικὸν, ὅ, τε πατὴρ τῶν υἱῶν, καὶ ὁ πρόγονος τῶν ἐγγόνων, καὶ βασιλεὺς βασιλευομένων. εἰσὶ δὴ πᾶσαι αἱ τοιαῦται φιλίαι ἐν ὑπεροχῇ. διὸ καὶ τιμῶνται οἱ γονεῖς· καὶ τὸ δίκαιον δὲ ἀκολούθως τῇ φιλίᾳ οὐ τὸ αὐτὸ, ἀλλ' ἐν ὑπεροχῇ. τὸ γὰρ πρὸς πατέρα δίκαιον ὑπερέχει τοῦ πρὸς υἱόν. τὸ γὰρ κατ' ἀξίαν ἀποδοῦναι δεῖ. διὰ τοῦτο καὶ ἡ φιλία σωίζεται.

Οὐ τῇ βασιλικῇ δὲ μόνον κοινωνίᾳ ἡ ὑπεροχικὴ φιλία ἀκολουθεῖ, ἀλλὰ καὶ τῇ ἀριστοκρατικῇ. πρὸς γὰρ τὸν ἀμείνω μείζων γίνεται ἡ φίλησις. τοιαύτη δὲ καὶ ἡ τοῦ ἀνδρὸς πρὸς γυναῖκα φιλία. ἡ γὰρ τοιαύτη κοινωνία ἀριστοκρατία ἐστὶν ἐν οἰκίᾳ. κατὰ τὴν ἀρετὴν γὰρ ὁ ἀνὴρ ἄρχει, καὶ τῷ ἀμείνονι δεῖ πλέον ἀπονέμειν φιλήσεως. ὁμοίως δὲ καὶ τὸ δίκαιον κἀνταῦθα ἐν ὑπεροχῇ.

Τῇ δὲ τιμοκρατικῇ κοινωνίᾳ, οἵα ἐστὶ καὶ ἡ τῶν ἀδελφῶν, ἡ ἑταιρικὴ φιλία ἀκολουθεῖ, ἥ τις ἐν ἰσότητί ἐστιν. οἱ γὰρ ἑταῖροι ἴσοι καὶ ἡλικιῶται. οἱ δὲ τοιοῦτοι ὁμομαθεῖς καὶ ὁμοήθεις ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, οἷοί εἰσι καὶ οἱ ἐν τιμοκρατικῇ. ἴσοι γὰρ οἱ πολῖται βούλονται, καὶ ἐπιεικεῖς εἶναι· καὶ

ἄρχουσιν ἕκαστος ἐξίσου, καὶ ἄρχονται ἐν τῷ μέρει. ἐξίσου δὴ καὶ ἡ φιλία, καὶ τὸ δίκαιον. ταῖς μὲν οὖν ὑγιέσι πολιτείαις, καὶ κοινωνίαις οὕτως ἡ φιλία ἀκολουθεῖ, καὶ τὸ δίκαιον.

Ταῖς δὲ παρεκβάσεσι τῶν κοινωνιῶν, ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἐπὶ μικρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ φιλία· ἐπεὶ δὲ τῶν παρεκβάσεων χειρίστη ἐστὶν ἡ τυραννὶς, διὰ τοῦτο οὐδαμῶς ἐν αὐτῇ φιλία εὑρίσκεται, ἢ πάνυ μικρόν. ἐν οἷς γὰρ μηδὲν κοινόν ἐστι τῷ ἄρχοντι καὶ ἀρχομένῳ, οὐδὲ φιλία. οὐδὲ γὰρ οὐδὲ δίκαιον· ἀλλ' ὥσπερ ὁ τεχνίτης ἔχει πρὸς τὸ ὄργανον, καὶ ἡ ψυχὴ πρὸς τὸ σῶμα, οὕτω καὶ δεσπότης ἔσται πρὸς δοῦλον, καὶ τύραννος πρὸς ἀρχόμενον. ὠφελεῖται μὲν γὰρ τό, τε ὄργανον ὑπὸ τοῦ τεχνίτου, καὶ τὸ σῶμα ὑπὸ τῆς ψυχῆς, φιλία δὲ πρὸς αὐτὰ οὐκ ἔστιν. οὐ γὰρ πρὸς τὰ ἄψυχα φιλία δύναται εἶναι. οὐδὲ δίκαιόν τι πρὸς αὐτά ἐστιν ἀπὸ τῶν χρωμένων, ὥσπερ οὐδὲ πρὸς βοῦν, ἢ πρὸς κύνα. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον οὐδὲ πρὸς δοῦλόν ἐστι φιλία δεσπότου, ἢ πρὸς ἀρχομένους τυράννῳ, καθόσον εἰσὶ δοῦλοι. οὐδὲν γὰρ κοινὸν δεσπόταις καὶ δούλοις. ὁ γὰρ δοῦλος ἔμψυχον ὄργανον, καὶ τὸ ὄργανον ἄψυχος δοῦλος. ᾗ μὲν οὖν δοῦλος, οὐκ ἔστι φιλία πρὸς αὐτόν. ᾗ δὲ ἄνθρωπος, δύναται εἶναι. δοκεῖ γὰρ εἶναί τι δίκαιον παντὶ ἀνθρώπῳ πρὸς πάντα ἄνθρωπον τὸν δυνάμενον κοινωνῆσαι νόμων τινῶν καὶ θεσμῶν· ἡ γὰρ κοινωνία τῶν νόμων τὸ πρὸς ἀλλήλοις ποιεῖ δίκαιον, ἡ δὲ κατὰ τὸ δίκαιον κοινωνία, καὶ τὴν φιλίαν εἰσάγει. ἔσται τοίνυν τυράννῳ πρὸς ἀρχομένους φιλία, καθόσον εἰσὶν ἄνθρωποι. διὰ τοῦτο ἀμυδρόν τι ἐνταῦθα καὶ τὸ δίκαιον καὶ ἡ φιλία.

Ἐν δὲ

Εν δὲ τῇ δημοκρατίᾳ ἐπὶ πλεῖον. πολλὰ γὰρ τὰ κοινὰ ἴσοις οὖσιν.

ΚΕΦ. ιϛ'.

Περὶ ἑταιρικῆς φιλίας, καὶ συγγενικῆς, καὶ οἰκονομικῆς.

ΠΑσα μὲν οὖν φιλία ἐν κοινωνίᾳ ἐστί, καθάπερ εἴρηται. μόνη δὲ ἡ συγγενικὴ καὶ ἑταιρικὴ φιλία οὐ δοκοῦσιν ἐν κοινωνίᾳ εἶναι. κοινωνικαὶ γάρ εἰσι φιλίαι αἱ καθ' ὁμολογίαν καὶ συνθήκην τινὰ συνιστάμεναι, οἷαί εἰσιν αἱ φυλετικαί, καὶ συμπλοϊκαί, καὶ ὅσαι τοιαῦται. εἰς ταύτας δὲ τάξειεν ἄν τις καὶ τὴν ξενικήν.

Ἡ δὲ συγγενικὴ φιλία καὶ ἡ ἑταιρικὴ οὐ καθ' ὁμολογίαν, ἢ συνθήκην τινὰ συνίστανται. ἀλλὰ τὴν μὲν ἡ φύσις συνέδησε, τὴν δὲ τὸ τυχεῖν ἡλικιώτας εἶναι, καὶ περὶ τὰ αὐτὰ ἐπιτηδεύματα σπουδάζειν.

Ῥητέον δὴ περὶ τῆς συγγενικῆς. ἔστι δὴ πολυειδὴς ἡ συγγενικὴ φιλία, καὶ τῆς πατρικῆς πᾶσα ἐξήρτηται. διὰ γὰρ τὴν πρὸς τὸν κοινὸν πατέρα, ἢ πρόγονον οἰκειότητα, οἵ τε ἀδελφοί, καὶ ἄλλως συγγενεῖς ἀλλήλοις φιλοῦσιν. οἱ γονεῖς μὲν γὰρ στέργουσι τὰ τέκνα, ὡς ἑαυτῶν τι ὄντα. τὰ δὲ τέκνα τοὺς γονεῖς, ὡς ἀπ' ἐκείνων ὄντα, ἀδελφοὶ δὲ ἀδελφούς, τῷ ἐκ τῶν αὐτῶν πεφυκέναι. μᾶλλον δὲ ἴσασιν οἱ γονεῖς τὰ τέκνα ὅτι ἐξ αὐτῶν εἰσίν, ἢ τὰ γεννηθέντα, ὅτι ἐκ τούτων. καὶ μᾶλλον συνῳκείωται τὸ αἴτιον καὶ τὸ γεννῶν τῷ γεννηθέντι, ἢ τῷ ποιηθέντι, ἢ τὸ γινόμενον τῷ ποιήσαντι, καὶ τὸ γεννηθὲν τῷ γεννήσαντι. τὸ γὰρ ἔκ τινος οἰκεῖον τῷ ἐξ οὗ ἐστιν, ὥσπερ ὀδοὺς ἢ θρὶξ τῷ ἔχοντι οἰκεῖόν ἐστι, τριχὶ δὲ καὶ ὀδόντι οὐκ ἔστιν οἰκεῖον ὁ ἔχων. ἢ τοίνυν οὐδαμῶς ἐστιν οἰκεῖον τῷ

αἴτια τῷ τὸ αἴτιον, καὶ τῷ ἐκ τίνος τὸ ἐξ οὗ, οὐδέ τινα χέσιν
ἔχει πρὸς αὐτό, ἤ, εἰ ἔχει ἐλάττω ἔχει, ἢ ἐκεῖνο πρὸς αὐτό
ἔχει· καὶ τὰ τέκνα δὴ τοὺς γονεῖς ἧττον φιλοῦσιν, ἢ ὑπ' ἐκεί-
νων φιλοῦνται· ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ χρόνου φανερόν. οἱ μὲν γὰρ
εὐθὺς γινόμενα στέργουσιν, τὰ τέκνα δὲ αὐτοὺς χρόνῳ ὕστε-
ρον μετὰ τὸ λαβεῖν σύνεσιν, ἢ αἴσθησιν. διὰ τοῦτο καὶ μητέρες
μᾶλλον φιλοῦσι τὰ τέκνα, ἢ οἱ πατέρες, ὅτι πρότερον
αὐτὰ στέργουσι. γονεῖς μὲν οὖν τὰ τέκνα φιλοῦσιν ὡς ἑαυ-
τούς. τὰ γὰρ ἐξ αὐτῶν, οἷον ἄλλοι αὐτοί, τῷ χωρὶς εἶναι
μόνον διαφέροντες. τέκνα δὲ φιλοῦσι γονεῖς, ὡς ἀπ' ἐκείνων
πεφυκότα.

Ἀδελφοὶ δὲ ἀλλήλους τῷ ἐκ τῶν αὐτῶν πεφυκέναι. ἡ γὰρ
πρὸς τοὺς γονεῖς ταυτότης καὶ αὐτοῖς ταυτότητα ποιεῖ πρὸς
ἀλλήλους, ὥσπερ τοὺς κλάδους ἡ τῆς ῥίζης ταυτότης συνά-
πτει. διό φασι ταὐτὸν αἷμα καὶ ῥίζαν, καὶ τὰ τοιαῦτα.
ἔστι γὰρ ἑκάτερον ταὐτὸ καὶ ἐν πολλοῖς καὶ διῃρημένοις. μέγα
δὲ πρὸς φιλίαν καὶ τὸ συντραφῆναι, καὶ ἥλικας εἶναι.
ἧλιξ γὰρ ἥλικα φιλεῖ· καὶ οἱ συνήθεις, ἑταῖροι. διὸ καὶ ἡ
ἀδελφικὴ τῇ ἑταιρικῇ ὁμοιοῦται, ἀνεψιοὶ δέ, καὶ οἱ λοιποὶ
συγγενεῖς ἐκ τῶν ἀδελφῶν συνῳκείωνται. τῷ γὰρ ἀπὸ
τῶν αὐτῶν εἶναι καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοί πως ἀλλήλοις εἰσίν. γί-
νονται δὲ οἱ μὲν οἰκειότεροι τῶν συγγενῶν, οἱ δ' ἀλλοτριώ-
τεροι, τῷ σύνεγγυς, ἢ πόρρω τὸν ἀρχηγὸν εἶναι τοῦ γένους. οἷς
γὰρ πόρρωθεν ἡ κοινωνία, ἀμυδρὰ γίνεται, τῷ παρεῖναι
ἐλαττουμένη. ἔστι δὲ ἡ μὲν τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς φι-
λία, καὶ τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν θεόν, ὡς πρὸς ἀγαθὸν
καὶ ὑπερέχον. εὐεργέται γάρ εἰσι τὰ μέγιστα εὐεργετοῦντες,
τὸ εἶναι

τὸ εἶναι, καὶ τραφῆναι, καὶ παιδευθῆναι. ἡ δὲ τῶν συγγενῶν πρὸς ἀλλήλους ἐν ἰσότητι. ἔχει δὲ καὶ τὸ ἡδὺ καὶ τὸ χρήσιμον ἡ τοιαύτη φιλία μᾶλλον, ἢ ἡ τῶν ἀλλοτρίων κατὰ γένος, ὅσῳ καὶ κοινότερος ὁ βίος ἐστὶν αὐτοῖς, κατὰ πλείονα κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις. μάλιστα δὲ ἡ ἀδελφικὴ φιλία. συμβαίνει γὰρ αὐτῇ πάντα, ἃ καὶ τῇ ἑταιρικῇ, καὶ μᾶλλον αὐτῇ, ἢ ἐκείνῃ. καὶ διὰ τοῦτο εἰ ἐπιεικεῖς εἶεν οἱ ἀδελφοὶ καὶ ὅμοιοι, μᾶλλον φιλήσουσιν ἀλλήλους, ἢ οἱ ἑταῖροι· οἰκειότεροι γάρ εἰσιν ἀλλήλοις καὶ ὁμοιότεροι, καὶ ἐκ γενετῆς ἀλλήλους στέργουσι, καὶ ὁμοηθέστεροί εἰσιν, ὅτι καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν ἔφυσαν, καὶ ὁμοίως ἐπαιδεύθησαν· καὶ ἡ κατὰ τὸν χρόνον δοκιμασία μείζων ἐνταῦθα, καὶ βεβαιοτέρα. ἡ μὲν οὖν μεγίστη ἐν ταῖς συγγενικαῖς φιλία ἡ ἀδελφική ἐστιν. αἱ δὲ ἄλλαι ἀνάλογον ἔχουσι τῇ κατὰ γένος οἰκειότητι.

Ἀνδρὶ δὲ, καὶ γυναικὶ φιλία δοκεῖ κατὰ φύσιν ὑπάρχειν. ἄνθρωπος γὰρ τῇ φύσει τεκνοποιητικὸν μᾶλλον, ἢ πολιτικὸν, ὅσῳ πρότερον καὶ ἀναγκαιότερον οἰκία πόλεως, καὶ ὅσῳ κοινότερον ζώοις τεκνοποιΐα, ἢ πολιτεία. τὸ μὲν γὰρ πᾶσι ζώοις ἔνεστι, ἡ δὲ πολιτεία μόνοις τοῖς ἀνθρώποις. τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις ζώοις ἐπὶ τοσοῦτον μόνον ἡ κοινωνία ἐστὶν, ἐφ' ὅσον ἔνι τεκνοποιῆσαι, τοῖς δὲ ἀνθρώποις οὐ τῆς τεκνοποιΐας χάριν μόνον ἡ κοινωνία ἐστὶν, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰς τὸν βίον. εὐθὺς γὰρ διήρηται αὐτῶν τὰ ἔργα, καὶ ἄλλα τὰ ἔργα τοῦ ἀνδρὸς, καὶ ἕτερα γυναικός. ἐπαρκοῦσιν οὖν ἀλλήλοις εἰς τὸ κοινὸν τιθέντες τὰ ἴδια. διὰ ταῦτα καὶ τὸ χρήσιμον, καὶ τὸ ἡδὺ ἐν ταύτῃ τῇ φιλίᾳ εἶναι δοκεῖ. εἴη δ' ἂν καὶ τὸ ἀγαθὸν, καὶ ἡ ἀρετὴ, εἰ ἐπιεικεῖς εἶεν. ἔστι γὰρ ἑκατέρου ἀρετή. καὶ εἰ

που-

σπουδαῖος εἴη ἑκάτερος τὴν προσήκουσαν ἀρετήν, χαίροιεν ἂν καὶ διὰ τοῦτο ἀλλήλοις. σύνδεσμος δὲ τῆς τοιαύτης φιλίας καὶ τὰ τέκνα δοκεῖ εἶναι. διὸ θᾶττον οἱ ἄτεκνοι διαλύονται. τὰ γὰρ τέκνα κοινὸν ἀγαθὸν ἀμφοῖν. τὸ δὲ κοινὸν συνέχει τὰ κοινωνοῦντα.

ΚΕΦ. ιζ.

Περὶ τῶν ἐν τῇ κατὰ τὸ χρήσιμον φιλίᾳ ἐγκλημάτων.

Πῶς δὲ συμβιωτέον ἀνδρὶ πρὸς γυναῖκα, καὶ ἀδελφῷ πρὸς ἀδελφὸν, καὶ ὅλως φίλῳ πρὸς φίλον, ταυτόν ἐστι τῷ πῶς δίκαιον. ἕπεται γὰρ πάσῃ κοινωνίᾳ ἀναλόγως τῇ φιλίᾳ καὶ τὸ δίκαιον, ὥσπερ εἴρηται πολλάκις. καὶ οὐ ταυτὸν φαίνεται εἶναι δίκαιον φίλῳ πρὸς φίλον, καὶ τὸν ὀθνεῖον, ἢ τὸν ἀδελφὸν, ἢ τὸν ἑταῖρον, καὶ τὸν συμφοιτητήν. τριῶν δὴ οὐσῶν τῶν φιλιῶν, διὰ τὸ ἀγαθὸν, διὰ τὸ ἡδὺ, καὶ διὰ τὸ χρήσιμον, καὶ καθ' ἑκάστην τῶν μὲν ἐν ἰσότητι φίλων ὄντων, τῶν δὲ καθ' ὑπεροχήν· καὶ γὰρ γίνονται φίλοι καὶ οἱ ὅμοιοι, ἢ κατὰ τὸ ἀγαθὸν, ἢ κατὰ τὸ ἡδὺ, ἢ κατὰ τὸ χρήσιμον· γίνονται φίλοι καὶ ἀμείνους χείροσι.

Τοὺς δὲ ἴσους μὲν κατ' ἰσότητα δεῖ φιλεῖν, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἰσάζειν· τοὺς δὲ ἀνίσους ἀναλόγως τῇ ὑπεροχῇ καὶ ἐλλείψει φιλεῖν καὶ φιλεῖσθαι.

Μόνη δὲ ἐν τῇ κατὰ τὸ χρήσιμον φιλίᾳ, ἢ ταύτῃ μάλιστα, τὰ ἐγκλήματα, καὶ αἱ μέμψεις τῶν φίλων γίνονται πρὸς ἀλλήλους εἰκότως. οἱ μὲν γὰρ δι' ἀρετὴν φίλοι ὄντες εὖ ποιεῖν ἀλλήλους προθυμοῦνται. τοῦτο γὰρ ἀρετῆς καὶ φιλίας. πρὸς τοῦτο δὲ τῶν φίλων ἁμιλλωμένων, οὐκ ἔστιν ἐγκλήματα οὐδὲ μάχαι. τὸν γὰρ φιλοῦντα καὶ εὖ ποιοῦντα

οὐδεὶς δυσχεραίνει. ἀλλ' ἐὰν ᾖ χαρίεις, ἀμείβεται καὶ αὐτὸς εὖ ποιῶν. ὁ δὲ ταῖς εὐεργεσίαις τὸν ἕτερον ὑπερβάλλων, τυγχάνων οὗ ἐφίεται, οὐκ ἂν ἐγκαλοίη τῷ φίλῳ. ἐφίεται γὰρ ἑκάτερος τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τοῦ εὖ ποιεῖν.

Οὐδὲ δὴ οἱ δι' ἡδονὴν φιλοῦντες πάνυ δυσχεραίνειν ἀλλήλους δύνανται. ἅμα γὰρ ἀμφοῖν γίνεται οὗ ὀρέγονται, εἰ τῷ συνδιάγειν χαίρουσι. γελοῖος γὰρ ἂν εἴη ὁ ἐγκαλῶν τῷ μὴ τέρποντι φίλῳ, ἐξὸν συνδιάγοντα τέρπεσθαι. οὔτε τοίνυν ἡ διὰ τὸ ἀγαθὸν φιλία ἐγκλήματα ἔχει καὶ μέμψεις, οὔτε ἡ δι' ἡδονήν.

Μόνη δὲ ἡ διὰ τὸ χρήσιμον ἐγκληματική ἐστιν. ἐπ' ὠφελείᾳ γὰρ χρώμενοι ἀλλήλοις ἀεὶ τοῦ πλείονος δέονται, καὶ ἔλαττον ἔχειν οἴονται τοῦ προσήκοντος, καὶ μέμφονται, ὅτι οὐχ, ὅσων δέονται, τοσούτων τυγχάνουσιν, ἄξιοι ὄντες τυγχάνειν. οἱ γὰρ εὖ ποιοῦντες οὐ δύνανται ἐπαρκεῖν αὐτοῖς τοσαῦτα, ὅσων δέονται. ἀεὶ γὰρ οἱ εὖ πάσχοντες πλειόνων δέονται, ἤπερ εὖ ποιεῖν οἱ εὐεργέται δύνανται.

Ἔοικε δὲ, ὅτι καθάπερ τὸ δίκαιον διττόν ἐστι, τὸ μὲν γὰρ ἄγραφον, τὸ δὲ κατὰ νόμον, οὕτω καὶ τῆς κατὰ τὸ χρήσιμον φιλίας τὸ μὲν ἠθικόν ἐστι, τὸ δὲ νομικόν. νομικὸν μὲν χρήσιμον, ὅταν τίς τινι διδῷ, ἐφ' ᾧ λάβοι τι ῥητὸν καὶ ὡρισμένον. ἠθικὸν δὲ, ὅταν τίς τινι ὡς φίλῳ δωρῆται, κομίζεσθαι δὲ ἀξιοῖ τὸ ἴσον, ἢ πλέον οὐ ῥητὸν, οὐδὲ ὡρισμένον. καὶ ἄμφω δὲ τὰ χρήσιμα ταῖς φιλίαις ἐγκλήματα καὶ μέμψεις ἀκολουθοῦσι. μάλιστα δὲ, ὅταν τῶν φίλων ὁ μὲν τὸ νόμιμον χρήσιμον εἰσάγῃ, ὁ δὲ τὸ ἠθικόν. οἱ τοιοῦτοι γὰρ ταχέως διαλύονται. εἰ γὰρ ὁ μὲν εἰς χρήματα ὠφελεῖ, καὶ ἀξιοῖ ὁμοίως

ὠφελεῖσθαι, καὶ τοσαῦτα λαβεῖν, ὅσα δέδωκεν, ὁ δὲ ἄλλην τινὰ ὠφέλειαν ὠφελεῖ, οὐ δύνανται ἐν τῇ φιλίᾳ μένειν. ἔστι δὲ καὶ τοῦ νομίμου χρησίμου τὸ μὲν πάντῃ ἀγοραῖον, τὸ δὲ ἐλευθεριώτερον. τὸ μὲν γὰρ μὴ δοῦναι, εἰ μὴ αὐτίκα εἴη λαβεῖν, ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα, πάντῃ ἀγοραῖον. τὸ δὲ δόντα ἀναβαλέσθαι τὴν λῆψιν, ἐλευθεριώτερον. καὶ τοῦτο δὲ καθ' ὁμολογίαν γίνεται, τί ἀντὶ τίνος ὀφείλει. ὡρισμένον γὰρ τὸ ὀφείλημα, καὶ οὐκ ἀμφίλογον. ἡ δὲ ἀναβολὴ τῆς κομιδῆς ἐλευθεριώτερόν πως καὶ φιλικώτερον ποιεῖ τὸ συνάλλαγμα. διὸ παρ' ἐνίοις τούτων οὐκ εἰσὶ δίκαι, οὐδὲ δικάζονται ἀλλήλοις περὶ τῶν χρεῶν, ἀλλ' οἴονται δεῖν στέργειν τοὺς κατὰ πίστιν συναλλάξαντας. ὁ δὲ κατὰ τὸ ἠθικὸν χρήσιμον ὠφελῶν, οὐκ ἐπὶ ῥητοῖς, ἀλλ' ὡς φίλῳ, δωρεῖταί τι, ἢ ἄλλην τινὰ ὠφέλειαν ὠφελεῖ. κομίζεσθαι δὲ ἀξιοῖ τὸ ἴσον ἢ πλέον, ὡς οὐ δεδωκώς, ἀλλὰ χρήσας· μὴ λαβὼν δέ, οὐχ ὥσπερ ὁ χρήσας οὕτως ἐγκαλεῖ τῷ μὴ δόντι, ἀλλ' ὡς φίλῳ. τοῦτο δὲ συμβαίνει διὰ τὸ βούλεσθαι μὲν πάντας, ἢ τοὺς πλείστους τὰ καλά, προαιρεῖσθαι δὲ τὰ ὠφέλιμα. τὸ δὲ εὖ ποιεῖν, μὴ ἵνα ἀντιπάθῃ, καλόν. ὠφέλιμον δὲ τὸ εὐεργετεῖσθαι. διὰ τοῦτο τὸ μὲν ὠφέλιμον ζητοῦσι, μὴ τυχόντες δὲ βούλονται καλοὶ δοκεῖν.

Τοὺς δὲ τοιούτους φίλους, τὸ ἵνα εὖ πάθωσιν, εὖ ποιοῦντας, πάσῃ σπουδῇ εὖ ποιητέον τοὺς δυναμένους, καὶ τὴν ἀξίαν εὐεργεσίαν ἀποδοτέον. οὐ γὰρ ἕλκειν δεῖ βίᾳ πρὸς τὴν ἀνθῆ φιλίαν μὴ βουλομένους, ἀλλὰ δυσχεραίνειν, ὅτι ἔλαβον εὖ παθόντες ὑφ' οὗ οὐκ ἔδει. οὐ γὰρ ὑπὸ φίλου, τὸ ζητεῖν ὅπως ἑκόντες ἀποτρίψωνται τὰς αἰσχρὰς εὐεργεσίας, ὡς

ἄκοντες

ἄκοντες ἐδέξαντο, τῷ ἀγνοεῖν τὸν εὐεργετοῦντα. ἀποτείψονται δέ, εἰ μὲν δύνανται, καὶ αὐτοὶ ἀποδόντες, καὶ καθάπερ ἐπὶ ῥητοῖς εὐθὺς διαλυθέντες. εἰ δὲ μὴ δύνανται τηνικαῦτα, ὁμολογήσαντες δυνηθέντες ἢ μὴν εὐθὺς ἀποδώσειν. εἰ δὲ παντὼς ἀδυνάτως ἔχουσιν ἀμείψασθαι, οὐδὲ οἱ δόντες ἀπαιτήσουσιν οὐδὲν παρ' αὐτῶν. ὥστε εἰ δύνανται, ἀποδοτέον εὐθύς· πρὶν δὲ εὐεργετηθῆναι, σκεπτέον ἕκαστον, ὑπὸ τίνος εὐεργετεῖται, καὶ ἐπὶ τίνι, ὡς ἂν εἰδοίη, εἰ δεῖ δέξασθαι, ἢ μή.

ΚΕΦ. ιη'.

Περὶ μέτρου ἀποδόσεως ἐν τῇ χρησίμῳ· καὶ ἔτι περὶ τῶν ἐν τῇ καθ' ὑπεροχὴν φιλίᾳ μέμψεων.

ΕΝ δὲ ταῖς πρὸς ἀλλήλους τῶν φίλων ἀμοιβαῖς ἀπορία ἐστίν. ἐπεὶ γὰρ ἀπὸ μεγάλων εὐεργεσιῶν μικραὶ ὠφέλειαι γίνονται τοῖς εὐεργετουμένοις, καὶ ἀπὸ μικρῶν μεγάλαι πολλάκις· ἐνδέχεται γὰρ πολλὰ πονήσαντα καὶ ἀναλώσαντα μικρὰ τὸν φίλον ὠφελῆσαι, καὶ τὸ ἀνάπαλιν· πότερον ἀμειβομένους τὴν ὠφέλειαν δεῖ σκοπεῖν, ἢ τῆς εὐεργεσίας τὸ μέτρον. καὶ γὰρ οἱ μὲν εὖ παθόντες τοιαῦτα φασὶ λαβεῖν παρὰ τῶν εὐεργετῶν, ἃ μικρὰ ἦν ἐκείνοις δοῦναι, καὶ ἐξῆν παρ' ἑτέρων λαβεῖν, τούτῳ κατασμικρύνοντες τὰς εὐεργεσίας. οἱ δὲ εὖ ποιήσαντες τὸ ἀνάπαλιν, τὰ μέγιστα ὧν εἶχον εὐεργετῆσαι λέγουσι, καὶ ἃ παρ' ἄλλων οὐκ ἦν λαβεῖν, καὶ κινδύνοις, καὶ χρείαις κινδύνων ἐγγύς. ἀμφισβητεῖται δή, ποτέρῳ δεῖ μετρεῖν τὴν ἀμοιβήν, τῇ τοῦ παθόντος εὖ ὠφελείᾳ, ἢ τῇ τοῦ δράσαντος εὐεργεσίᾳ· ἔστι δὲ οὐχ ὁμοίως ἐπὶ πάσης φιλίας, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῆς διὰ

τὸ χρήσιμον φιλίας ἡ ἀμοιβὴ ἀναλογήσει τῇ τοῦ εὖ παθόντος ὠφελείᾳ, ἢ καὶ ὑπερβαλεῖ ταύτην. οὕτω γὰρ κάλλιον. καὶ γὰρ οὗτός ἐστιν ὁ δεόμενος, καὶ ἐπαρκεῖ αὐτῷ, ὡς κομιούμενος τὴν ἴσην. τοσαύτη οὖν γεγένηται ἡ ἐπικουρία ὅσον ὠφελήθη, ἢ καὶ πλέον. ὅλως δὲ τῇ ὠφελείᾳ ἑαυτοῦ μετρεῖν ἄξιον τὴν ἀμοιβὴν, ὅτι διὰ ταύτην φίλος ἐστίν. ἐπὶ δὲ τῆς δι᾽ ἀρετὴν φιλίας οὔτε ἐγκλήματά εἰσιν, ὥσπερ ἐπὶ ταύτης, ἑκατέρου βουλομένου τὰς εὐεργεσίας ἕλκειν ἐπὶ τὸ ὠφέλιμον ἑαυτῷ, οὔτε τῇ ὠφελείᾳ τῶν εὖ παχόντων αἱ ἀμοιβαὶ μετροῦνται, ἀλλὰ τῇ προαιρέσει τῶν εὖ ποιούντων. τῆς ἀρετῆς γὰρ, καὶ τοῦ ἤθους ἐν τῇ προαιρέσει τὸ κύριον. ἐπεὶ τοίνυν διὰ τὴν ἀρετὴν ἀλλήλους φιλοῦσι, καὶ τὰς ἀμοιβὰς τῇ προαιρέσει μετρήσουσι, διὰ τοῦτο παντὸς ἐγκλήματος καθαρά ἐστιν ἡ τοιαύτη φιλία. αἱ δὲ ἄλλαι ἀεὶ ἐν ἐγκλήμασίν εἰσιν.

Οἵα ἐστὶ καὶ ἡ καθ᾽ ὑπεροχὴν, ὅταν ὁ μείζων τὸν ἐλάττω φιλῇ, ἢ ὠφελιμώτερος τὸν ἧττον ὠφέλιμον. ἀξιοῖ γὰρ ὁ ὑπερέχων πλέον ἔχειν· ὁ μὲν, ὅτι βελτίων, ὁ δὲ, ὅτι ὠφελιμώτερος. εἰ γὰρ ἑκάτερος, φησὶ, τῶν φίλων κατὰ τὴν δύναμιν εἰσενέγκοι, καὶ οὐ κατ᾽ ἀξίαν λήψεται, λειτουργία τις ἔσται ἡ φιλία. διὰ τοῦτο φασὶ δεῖν οὐχ ὁμοίων τυγχάνειν τῶν ἐκ τῆς φιλίας, ἀλλὰ μειζόνων. ἀξιοῦσι γὰρ, καθάπερ οἱ κατ᾽ ἐμπορείαν συνεισφέροντες χρήματα, οἱ πλέον, πλέον ἔχουσιν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς φιλίας ἔχειν. καὶ ταῦτα μὲν οἱ ὑπερέχοντες. οἱ δὲ ὑπερεχόμενοι οὐ ταῦτα φασὶ προσήκειν τοῖς ὑπερέχουσι φίλοις, ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν. φίλου γὰρ ἀγαθοῦ εἶναι τὸ ἐπαρκεῖν τοῖς ἐνδεέσι. τί γὰρ, φασὶν,

ὄφελος

ὄφελος σπουδαίῳ, ἢ δυνάστῃ φίλον εἶναι, μηδέν γε μέλλοντα ἀπολαβεῖν τῶν τοῦ φίλου ἀγαθῶν· οὕτω δ' ἐγκαλοῦντες ἀλλήλοις, καὶ ἀξιοῦντες ἑκάτερος πλέον ἔχειν, ῥᾷστα διαλύονται.

Ἔοικε δ' ὀρθῶς καὶ ἑκάτερος ἀξιοῦν. δεῖ γὰρ ἑκατέρῳ τὸ πλέον νέμειν ἐκ τῆς φιλίας, οὐ τοῦ αὐτοῦ δὲ, ἀλλὰ τῷ μὲν ὑπερέχοντι δεῖ πλέον νέμειν τιμῆς, τῷ δ' ἐνδεεῖ πλέον ἀποδιδόναι ὧν δεῖται. τοῦ μὲν γὰρ ἀρετῆς καὶ εὐεργεσίας ἡ τιμὴ γέρας, τοῦ δ' ἐνδείας ἐπικουρία τὸ κέρδος, ἢ ἄλλο ὁτιοῦν, οὗ ἐνδεής ἐστι. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ἐν ταῖς πολιτείαις φαίνεται ἔχον. ἀποδίδοται γὰρ ἀεὶ τοῖς εὐεργέταις ἡ τιμή. οὐ γὰρ τιμᾶται ὁ μηδὲν ἀγαθὸν τῷ κοινῷ πορίζων. τὸ κοινὸν γὰρ δίδοται τῷ τὸ κοινὸν εὐεργετοῦντι· ἡ τιμὴ δὲ κοινόν. οὐ γάρ ἐστιν ἅμα χρηματίζεσθαι ἀπὸ τῶν κοινῶν καὶ τιμᾶσθαι. ἀλλ' ὁ ἐνδεὴς τοῦ κοινοῦ χρήματα μὲν λαμβάνει, τιμᾶται δὲ οὐδαμῶς. οὐδεὶς γὰρ δέχεται κατ' ἄμφω ἐλαττοῦσθαι, καὶ κατὰ τὴν τιμὴν, καὶ κατὰ τὰ χρήματα. ἀλλὰ τὸ ἕτερον διδοὺς, τὸ ἕτερον λήψεται. διὰ τοῦτο τῷ μὲν περὶ χρήματα ἐλαττουμένῳ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τὴν τιμὴν νέμουσι. τῷ δὲ δωροδόκῳ, χρήματα. τὸ κατ' ἀξίαν γὰρ ἐπανισοῖ καὶ σώζει τὴν φιλίαν, καθάπερ εἴρηται. οὕτω δὴ τὸν τρόπον καὶ τοῖς ἀνίσοις φίλοις ὁμιλητέον, καὶ τῷ εἰς χρήματα ὠφελουμένῳ, ἢ εἰς ἀρετὴν, τιμὴν ἀνταποδοτέον τῷ τελοῦντι. ἀνταποδώσει δὲ τὸ ἐνδεχόμενον.

Τὸ δυνατὸν γὰρ ἡ φιλία ἐπιζητεῖ, οὐ τὸ κατ' ἀξίαν. οὐ γὰρ δύνανται πάντες τὰ κατ' ἀξίαν ὧν ὀφείλουσιν ἀποδιδόναι. οὐ γὰρ δυνατὸν ἐπὶ πάντων τὸ κατ' ἀξίαν

εὐεργεῖν, ὥσπερ ἐν ταῖς πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ γονέας τιμαῖς· οὐδεὶς τὴν ἀξίαν ἀποδοῦναι δύναται. ὁ δὲ θεραπεύων κατὰ τὴν δύναμιν, καὶ ὅσον ἔξεστιν, ἐπιεικὴς εἶναι δοκεῖ. διὰ τοῦτο δοκεῖ μὴ ἐξεῖναι υἱῷ πατέρα ἀπείπασθαι, καὶ μὴ ὑπακοῦσαι περὶ ὁτουοῦν ἀξιοῦντα· ἀεὶ γὰρ ὀφείλει, καὶ διὰ τοῦτο αὐτῷ ἀποδοτέον ἀεί. οὐδὲν γὰρ ἄξιον ὧν εὐεργετήθη δέδρακε πρὸς τὸν πατέρα. τῷ πατρὶ δὲ ἀπείπασθαι τὸν υἱόν. ἔξεστι γὰρ τοῖς εὐεργέταις τοὺς ὀφείλοντας ἀποπέμψασθαι. ἴσως δὲ οὐδεὶς πατὴρ ἀφίσταται τοῦ υἱοῦ, εἰ μὴ ὑπερβαλλόντως εἴη μοχθηρός. ἥτε γὰρ φυσικὴ φιλία εἰς τοῦτο ἐπείγει, καὶ ἅμα ἀνθρώπινόν ἐστι τὴν ἐπικουρίαν μὴ διωθεῖσθαι. τῷ δὲ υἱῷ μοχθηρῷ ὄντι μισητὸν, ἢ οὐ λίαν σπουδάζεται τῷ πατρὶ ἐπαρκεῖν. οἱ γὰρ πολλοὶ εὖ πάσχειν βούλονται, τὸ δὲ εὖ ποιεῖν φεύγουσιν ὡς ἀλυσιτελές. περὶ μὲν οὖν τούτων ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω.

ΑΡΙ-

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Ι.

ΚΕΦ. α΄.

Ποῖα τὰ τὴν φιλίαν σώζοντα.

Ἔτι δὲ λέγωμεν περὶ φιλίας, καὶ ὧν δεῖ προσθῶμεν τοῖς εἰρημένοις. ἐν μὲν οὖν ταῖς κατ' ἰσότητα φιλίαις τὰ ἴσα ἀνταποδοτέον ἀλλήλοις τοὺς φίλους, ἐν δὲ ταῖς ἀνομοιοειδέσι φιλίαις, καθὼς εἴρηται, τὸ ἀνάλογον. ἡ γὰρ ἀναλογία ἰσάζει τοὺς φίλους ἐν ταῖς πολιτικαῖς κοινωνίαις. ὁ γὰρ σκυτοτόμος ἀντὶ τῶν ὑποδημάτων οὐχ ὑποδήματα, ἀλλὰ τὸ κατ' ἀξίαν, καὶ τὸ ἀνάλογον λήψεται, ὡς ἐν τῷ πέμπτῳ βιβλίῳ διὰ πλειόνων εἴρηται. ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ὑφάντης, καὶ οἱ ὅμοιοι. τοῦτο γὰρ σώζει τὰς πολιτικὰς κοινωνίας, τὸ ἀναλόγως διδόναι καὶ λαμβάνειν, ὧν ἕκαστος ἢ δεῖται, ἢ εὐπορεῖ. ἀλλ' ἐν μὲν ταῖς πολιτικαῖς κοινωνίαις ἐστὶ κοινὸν μέτρον τὸ νόμισμα, πρὸς ὃ πάντα ἀναφέρεται, καὶ ᾧ τὰς δόσεις, καὶ τὰς λήψεις μετροῦμεν. ἐν δὲ ταῖς ἠθικαῖς τε καὶ φιλικαῖς οὐκ ἔστιν ᾧ μετρῆσαι δυνατὸν τὰ ἀνομοιοειδῆ. καὶ διὰ τοῦτο ἐν ἐγκλήμασιν ἀεί εἰσιν αἱ τοιαῦται κοινωνίαι, οἵα ἐστὶν ἡ ἐρωτική.

Καὶ γὰρ ἐνίοτε μὲν ὁ ἐραστὴς ἐγκαλεῖ τῷ ἐρωμένῳ, ὅτι ὑπερφιλῶν οὐκ ἀντιφιλεῖται, οὐκ ἄξιος ὢν φιλεῖσθαι,

εἰ οὕτως

εἰ οὕτως ἔτυχε. πολλάκις δὴ ὁ ἐρώμενος τῷ ἐρῶντι μέμφεται, ὅτι πρότερον ἐπαγγειλάμενος πάντα νῦν οὐδὲν ἐπιτελεῖ. συμβαίνει δὲ τὰ τοιοῦτα, ὅταν ὁ μὲν δι' ἡδονὴν ἐρῶν, ὁ δὲ διὰ τὸ χρήσιμον, εἶτα μήτε οὗτος πάνυ ἡδὺς ᾖ, μήτε ἐκεῖνος χρήσιμος· διὰ ταῦτα γὰρ τῆς φιλίας οὔσης, ἐπειδὰν μὴ παρῶσι, διάλυσις γίνεται. οὐ γὰρ ἀλλήλους ἔστεργον, ἀλλὰ τὰ ἀλλήλων, ἃ μὴ ὄντα μόνιμα καὶ τὴν φιλίαν συναπόλλυσιν. οἱ δὲ ἀλλήλους στέργοντες, καὶ τὰ ἀλλήλων ἤθη, οἷοί εἰσιν οἱ σπουδαῖοι, μόνιμοί εἰσιν ἐν τῇ φιλίᾳ. φιλοῦσι γὰρ ἀλλήλους δι' αὑτοὺς, καὶ δι' οὐδὲν ἄλλο. αὐτοὶ δὲ μένοντες ἐφ' ἑαυτῶν καὶ τὴν φιλίαν διασώζουσι. διαφέρονται δὲ οἱ ἀνομοιοειδεῖς φίλοι, καὶ ὅταν ἕτερα γίνηται αὐτοῖς παρὰ τῶν φίλων, καὶ μὴ ὧν ὀρέγονται. ὅμοιον γὰρ τῷ μηδὲν γίνεσθαι, ὅταν οὗ ἐφίεται μὴ τυγχάνῃ. ὥσπερ ὁ τῷ κιθαρῳδῷ ἐπαγγειλάμενος, ὅσῳ ἄμεινον ᾄσειε, τοσούτῳ πλεῖον δώσειν, εἰς ἕω δὲ ἀπαιτοῦντι τὰς ὑποχέσεις, ἀνθ' ἡδονῆς ἡδονὴν ἀποδεδωκέναι ἔφη. εἰ μὲν οὖν ἑκάτερος ἡδονὴν ἐβούλετο λαβεῖν, ἱκανῶς ἂν εἶχεν ἡ κοινωνία. εἰ δὲ ὁ μὲν τέρψιν ἐζήτει, ὁ δὲ κέρδος, καὶ ὁ μὲν ὃ ἐζήτει ἔλαβεν, ὁ δὲ μὴ, οὐκ ἂν εἴη τὸ κατὰ τὴν κοινωνίαν καλῶς. ὧν γὰρ ἕκαστος δεῖται, τούτων ἕνεκα, δίδωσιν ἃ τυγχάνει κεκτημένος αὐτός.

ΚΕΦ. β'.

Περὶ τοῦ τίνος ἐστὶν ἐν τῇ ἄνευ διομολογίας γινομένῃ εὐεργεσίᾳ τὴν ἀμοιβὴν τάττειν. καὶ ἔτι περὶ τῆς κατ' ἀρετὴν, καὶ τῆς κατὰ τὸ χρήσιμον φιλίας, ἐν ᾗ διομολογία οὐ γίνεται.

ΕΝ μὲν οὖν ταῖς ἀνομοίοις φιλίαις τὸ ἀνάλογον καὶ κατ' ἀξίαν ζητεῖται. ἀπορία δέ ἐστι, πότερος κύριος

ταύτην ἀξίαν ἀμοιβὴν, ὁ προϊέμενος, ἢ ὁ λαμβάνων. ὁ γὰρ προϊέμενος ἔοικεν ἐπιτρέπειν τῷ λαμβάνοντι τάξαι τὴν ἀξίαν ἀμοιβὴν, ὥσπερ Πρωταγόρας ἐποίει. τοὺς γὰρ φοιτητὰς τῆς διδασκαλίας τὸν μισθὸν οὐκ αὐτὸς ὁριζόμενος ἀπῄτει, ἀλλ' αὐτοὺς ἐκέλευε τιμᾶν ὅσου νομίζουσιν ἄξια μεμαθηκέναι, καὶ τοσοῦτον ἐλάμβανεν. ἐν ταῖς τοιαύταις δὲ κοινωνίαις ἔνιοι ταῖς ἀναλόγοις ἀμοιβαῖς ἀρκοῦνται, καὶ ἀγαπῶσι τοῖς Ἡσιόδου· μισθὸς δ' ἀνδρὶ ἄρκιος εἴη.

Οἱ δὲ ἀγοραῖοι, καὶ κατ' ἐμπορείαν ταῖς κοινωνίαις χρώμενοι πλείω ζητοῦσιν, οἳ καὶ προλαβόντες ἐνίοτε τ' ἀργύριον, καὶ αὐτίκα δώσειν ἐπαγγελλόμενοι, οὐκ ἀποδιδόασιν, οὐδὲ ποιοῦσιν οὐδὲν ὧν ἔφασαν. καὶ ἐγκαλοῦνται δικαίως, ὅτι τὰ ἔργα ταῖς ἐπαγγελίαις ὑπερβάλλουσι. διὰ τοῦτο καὶ οἱ σοφισταὶ οὐ διδάσκουσι, πρὶν μισθὸν λαβεῖν τῆς διδασκαλίας, διὰ τὸ μηδένα ἂν δοῦναι ἀργύριον ὧν μεμάθηκεν ἕνεκα, ὅτι φαῦλα, ἐπαγγελλόμενοι δὲ μεγάλα διδάξειν, λαμβάνουσι μὲν τὸν μισθὸν, διδάσκουσι δὲ τὰ φαυλότατα. οὗτοι μὲν οὖν ὧν ἔλαβον τὸν μισθὸν μὴ ποιοῦντες, εἰκότως ἐν ἐγκλήμασίν εἰσιν.

Ἐν αἷς δὲ κοινωνίαις οὐ γίνεται διομολογία τῆς ἀμοιβῆς ἢ τῆς ὑπουργίας, οἱ μὲν ὠφελοῦντες αὐτοὺς φίλους δι' αὐτοὺς, καὶ προϊέμενοι τὰ ἑαυτῶν τῶν φίλων ἕνεκα, οἷοί εἰσι οἱ σπουδαῖοι, εἴρηται ὅτι ἀνέγκλητοι. τοιαύτη γὰρ ἡ κατ' ἀρετὴν φιλία· τὴν ἀμοιβήν τε ποιητέον κατὰ τὴν προαίρεσιν. αὕτη γὰρ τοῦ φίλου καὶ τῆς ἀρετῆς, ὡς ἐν τοῖς προειρημένοις ἐλέχθη. τοιαύτη δέ ἐστι καὶ ἡ κατὰ φιλοσοφίαν κοινωνία. ὁ γὰρ διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας τὸν μαθητὴν οὐ χρήματα

ἀπαιτεῖ, ἢ τιμὴν ὡρισμένως. μηδὲ ἔστιν ἄξιόν τι τῆς φιλοσοφίας οὔτε ἐν χρήμασιν, οὔτε ἐν τιμῇ, ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν σκοπεῖ. ἔργον δὲ καὶ ἀμοιβὴν ἱκανὸν ἡγεῖται τὸ ἐνδεχόμενον, καθάπερ καὶ τὸ πρὸς θεοὺς καὶ πρὸς γονεῖς ἔχει δίκαιον. οἱ μὲν οὖν τοῖς φίλοις χαριζόμενοι δι' αὐτοὺς οὕτω μετροῦσι τὴν ἀξίαν τῶν ἀμοιβῶν.

Αἱ δὲ ἐπί τινι, ἢ διὰ χρήσιμον, ἢ διὰ ἡδονήν, οὕτω δώσουσι καὶ λήψονται τὴν ἀμοιβήν, ὡς ἀμφοτέροις δοκεῖ ἄξιον εἶναι. οὕτω γὰρ ἂν γένοιτο καθαρὰν ἐγκλημάτων τὴν κοινωνίαν γενέσθαι. εἰ δὲ μὴ συμβαίνει τοῦτο, μηδὲ δύνανται καὶ ἄμφω κρίνειν τὴν προσήκουσαν ἀμοιβήν, ἀλλὰ ἢ ὁ ἕτερος μόνον, ἢ μηδέτερος, ἀνάγκη κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ δεχομένου τὰς εὐεργεσίας τὰς ἀμοιβὰς γίνεσθαι. εἰ γὰρ ὁ μὲν ἀντὶ τούτων τοσαῦτα διδόναι βούλεσθαι λέγοι, ὁ δὲ ἐπὶ τούτοις παρέχοι, ὁ μέν, ἃ δοῦναι συνέθετο, δώσει, καὶ ἀμείψεται ἢ ἡδονήν, ἢ ἄλλην τινὰ ὠφέλειαν ἀποδιδούς. ὁ δὲ οὐκ ἐγκαλέσει λαβών, ἃ λαβεῖν ἔκρινεν ἄξιον εἶναι. τοῦτο δὲ οὐ μόνον ἀναγκαῖόν ἐστι, καὶ τὴν κοινωνίαν ἀπαλλάττει πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ δίκαιον. εἰ γάρ τις ὧν βούλεται τύχοι, οὐκ ἀδικεῖται. διὰ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς ὠνίοις οὕτω φαίνεται γινόμενον. ὁ γὰρ ὠνούμενος τάττει τὴν τιμήν, καὶ μετρεῖ τῇ ἑαυτοῦ ὠφελείᾳ, ἢ τῇ ἡδονῇ, καὶ τοσούτου ἄξιον εἶναι λέγει τὸ ζητούμενον ὤνιον. καὶ νόμος δὲ παρά τισι κεῖται τῶν ἑκουσίων συμβολαίων δίκας μὴ εἶναι, μηδὲ ζητεῖν δίκας ἢν ἑτέρων ἐν ταῖς τοιαύταις κοινωνίαις, μηδὲ νόμους ἑτέρους, ἀλλ' ᾧ τις ἐπίστευσε, καὶ κεκοινώνηκε τῶν αὐτοῦ, καὶ ταῖς συνθήκαις χρησάμενον, διαλύεσθαι. δικαιότερον γὰρ οἴονται κρίνειν

τὸν

τὸν ἐπιτραπέντα ἐξ ἀρχῆς τάξαι τὴν ἀμοιβὴν, ἢ τὸν ἐπιτρέψαντα. ὁ μὲν γὰρ ἐπιτρέψας τῷ δεχομένῳ ψηφίσεται, περὶ τῶν ἑαυτοῦ δ' οὐδεὶς ἀξιόπιστός ἐστι κριτής. ὡς γὰρ ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ οἰκεῖα, καὶ ἃ δίδωσιν ἕκαστος, πολλοῦ ἄξια νομίζει. ὁ δ' ἐπιτραπεὶς τάξαι τὴν ἀμοιβὴν ὧν δέχεται εὐεργεσιῶν, ἐὰν ὕστερον πράγματα αὐτῷ παρέχῃ ὁ κοινωνήσας τῶν ἑαυτοῦ ὡς οὐκ ἀξίως ἀμειψαμένῳ, δύναται κρίνειν ὀρθῶς, χρησάμενος ταῖς ἐξ ἀρχῆς συνθήκαις, ἃς οὗτός τε διωμολόγησε, κἀκεῖνος συνέθετο. οὐ γὰρ ὅσου νῦν ἄξια νομίζει μετὰ τὸ λαβεῖν, τοσαῦτα παρέξει, ἀλλ' ὅσου ἐτίμα μήπω λαβών.

ΚΕΦ. γ΄.

Τίνα τίσιν ἀποδοτέον.

ΚΑὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. ζητητέον δὲ κἀκεῖνο· πότερον τοῖς τιμιωτάτοις καὶ φιλτάτοις πάντα ἀποδοτέον καὶ πειστέον, ἢ ἔστιν ἃ τοῖς ἧττον τιμίοις καὶ φιλουμένοις μᾶλλον ἀποδώσομεν, ἢ τοῖς τιμιωτάτοις καὶ φιλτάτοις. οἷον τῷ πατρὶ πάντα πειστέον ὅ, τι δὴ, καὶ ξένια κελεύοι, ἢ οὐκ ἀεὶ, ἀλλὰ κάμνοντα μὲν ἰατρῷ πειστέον, πολεμοῦντα δὲ στρατηγῷ, καὶ στρατηγὸν χειροτονεῖν ἄξιον οὐ τὸν φίλον, ἢ τὸν πατέρα, ἀλλὰ τὸν πολεμικόν. ὁμοίως δὲ δεῖ ὑπηρετεῖν ποτέρῳ μᾶλλον, τῷ φίλῳ, ἢ τῷ σπουδαίῳ, καὶ χάριν δοῦναι τῷ ἑταίρῳ, ἢ τῷ εὐεργέτῃ, καὶ ᾧ τυγχάνομεν ὀφείλοντες, ἐάν γε ἀμφοτέροις εὖ ποιῆσαι οὐκ ἐνδέχεται.

Ταῦτα μὲν οὖν πάντα κατὰ μέρος καὶ ἀκριβῶς διορίσασθαι οὐ ῥᾴδιον. πολλὰς γὰρ καὶ παντοίας ἔχει διαφορὰς, καὶ

ποικίλως διαφέρουσιν ἀλλήλων τῷ μεγέθει, καὶ μικρότη-
τι, καὶ τῷ καλῷ, καὶ τῷ ἀναγκαίῳ. οὐ γὰρ ὁμοίως πάντα μι-
κρὰ ἢ μεγάλα, ἢ καλὰ ἢ ἀναγκαῖα εἰσίν. ἀλλ' ἐνίοτε τὸ
θεραπεύειν τὸν φίλον ἀναγκαιότερον δοκεῖ τοῦ τὸν σπου-
δαῖον θεραπεύειν. ἐνίοτε δὲ τὸν εὐεργέτην κάλλιον εὖ
ποιεῖν, ἢ τὸν φίλον, καὶ τὸ ἀνάπαλιν. διὰ τοῦτο λόγον ἀκρι-
βῆ περὶ τούτων ἑκάστου δοῦναι οὐ δυνατόν.

Τοῦτο δὲ φανερὸν, ὅτι οὐ πάντα τῷ αὐτῷ ἀποδοτέον· ἀλ-
λὰ τὰς μὲν εὐεργεσίας τοῖς εὐεργέταις ἀνταποδιδόναι
δικαιότερον, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μᾶλλον, ἢ χαρίζεσθαι τοῖς ἑ-
ταίροις. καθάπερ δάνειον τῷ χρήσαντι μᾶλλον δοτέον, ἢ τῷ
ἑταίρῳ.

Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ λέγω, ὅτι συμβαίνει καὶ τὸ ἀνάπαλιν
δικαιότερον εἶναι. οἷον τῷ λυτρωθέντι παρὰ λῃστῶν πότερον
τὸν λυσάμενον ἀντιλυτρωτέον, κἂν ὁστισοῦν ᾖ, ἢ μὴ ἑαλω-
κότι μὲν, ἀπαιτοῦντι δὲ αὐτῷ ἀποδοτέον, ἢ λυτρωτέον τὸν
πατέρα. δόξειε γὰρ ἂν καὶ ἑαυτοῦ μᾶλλον τὸν πατέρα.
διὰ τοῦτο εἴρηται, καθόλου μὲν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνταπο-
δοτέον τὸ ὀφείλημα μᾶλλον ἢ χαριστέον τῷ φιλουμένῳ.
ἐὰν δὲ τὸ χαρίσασθαι τοῖς φίλοις οὕτω σφόδρα ἀναγκαῖον
ᾖ καὶ καλὸν, ὡς ὑπερβάλλειν τὸ πρὸς τοὺς εὐεργέτας δί-
καιον, πρὸς τοῦτο ἀποκλιτέον, ἐπεὶ οὐδὲ ἀεὶ δίκαιόν ἐστι τὸν
εὐεργέτην ἀμείψασθαι, εἰ μοχθηρὸς εἴη ὁ εὐεργέτης. οἷον
εἴ τις ἀγαθῷ δεδάνεικε μοχθηρός. οὐ γὰρ ὁ ἀγαθὸς δα-
νείσει τῷ μοχθηρῷ. ὁ μὲν γὰρ εἰδὼς, ὅτι λήψεται παρὰ τοῦ
ἀγαθοῦ, δεδάνεικεν, ὁ δὲ ἀγαθὸς οὐκ ἐλπίζων ἀπολήψε-
σθαι οὐκ ἀδικεῖ μὴ δανείζων. εἴτε τοίνυν ἀληθῆ περὶ τοῦ

μοχθη-

μοχθηροῦ νομίζει ὁ ἀγαθὸς, ὡς καὶ τοῦτο μοχθηρὸς ἔσται, καὶ οὐκ ἀποδώσει, εἰκότα ποιεῖ μὴ δανείζων· εἴτε μὴ οὕτως ἔχει, οἴεται δὲ, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἀμείβεται τοῖς ἴσοις, καὶ οὕτως οὐ πόρρω ποιεῖ τοῦ δικαίου. οὐ γάρ ἐστι δίκαιον, ἃ δίδωσιν ὁ φαῦλος τῷ σπουδαίῳ, ταῦτα καὶ παρ' ἐκείνου λαμβάνειν. οὐ γάρ ἐστιν ἴσον τὸ παρὰ τοῦ φαύλου τῷ παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ, ὅταν τὸ αὐτὸ γίνεται παρ' ἀλλήλων ἀμφοτέροις. μεῖζον γὰρ γίνεται τῷ ἀξιώματι τοῦ διδόντος. διὰ τοῦτο εἴρηται, ὅτι οὐκ ἀεὶ τοῖς εὐεργέταις μᾶλλον ἀνταποδοτέον, ἢ χαριστέον τοῖς φίλοις. ὃ γὰρ πολλάκις εἶπον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, οἱ περὶ τῶν παθῶν καὶ τῶν πράξεων λόγοι τοῖς πάθεσι καὶ ταῖς πράξεσιν ἀκολουθοῦσιν, ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντες, ὥσπερ ἐκεῖνα· καὶ ὡρισμένους περὶ ἑκάστου καὶ ἀκριβεῖς ἀποδοῦναι οὐ δυνατόν.

Ὅτι μὲν οὖν οὐ ταυτὰ πᾶσιν ἀποδοτέον, οὐδὲ τῷ πατρὶ πάντα, καθάπερ οὐδὲ τῷ Διῒ πάντα θύομεν, φανερόν. ἐπεὶ δ' ἄλλα μὲν ὀφείλομεν τοῖς γονεῦσιν, ἕτερα δὲ τοῖς ἀδελφοῖς, καὶ ἄλλα τοῖς εὐεργέταις ἢ ἑταίροις, ἀπονεμητέον ἑκάστοις τὰ οἰκεῖα, καὶ τὰ ἁρμόζοντα. ταῦτα δὴ ποιοῦντες φαίνονται σχεδὸν πάντες. εἰς γάμους μὲν γὰρ καλοῦσιν οὐ τοὺς εὐεργέτας, ἢ τοὺς ἑταίρους, ἀλλὰ τοὺς συγγενεῖς. τούτοις γὰρ κοινὸν τὸ γένος, καὶ αἱ περὶ τοῦτο δὴ πράξεις, τὸ εἰς τὰ κήδη δὲ μάλιστα οἴονται δεῖν τοὺς συγγενεῖς ἀπαντᾶν τῶν αὐτῶν ἕνεκα. δόξειε δ' ἂν τοῖς μὲν γονεῦσι τροφὴν ἐπαρκεῖν, καὶ τούτοις μᾶλλον, ἢ ἑαυτοῖς. τὸ γὰρ εἶναι δεῖ σωτηρεῖν τοῖς γονεῦσιν, ὅθεν ἐστὶν αὐτοῖς τὸ εἶναι· καὶ τιμὴν δὲ ἀπονεμητέον αὐτοῖς, καθάπερ θεοῖς. οὐ πᾶσαν δὲ τιμὴν καὶ πολυτίαν.

οὐ γὰρ τὴν αὐτὴν πατρὶ καὶ μητρί, οὐδὲ ἀμφοτέροις τὴν τοῦ σοφοῦ τιμὴν ἀποδοτέον, ἢ τὴν τοῦ στρατηγοῦ, ἣν δηλαδὴ τιμῶμεν τὸν σοφὸν, ἢ τὸν στρατηγόν· ἀλλὰ τὴν πατρικὴν μὲν τῷ πατρὶ, τῇ δὲ μητρὶ τὴν προσήκουσαν. ἀπονεμητέον δὲ καὶ παντὶ πρεσβυτέρῳ τιμὴν τὴν καθ' ἡλικίαν, οἵαν δηλονότι προσήκει νέον ἀποδοῦναι γέροντι, ὑπαναστάσει καὶ κατακλίσει, καὶ τοῖς τοιούτοις· ἑταίροις δὲ, καὶ ἀδελφοῖς ἀποδοτέον παρρησίαν καὶ κοινότητα, καὶ συγγενέσι, καὶ φυλέταις, καὶ πολίταις, καὶ τοῖς λοιποῖς ἅπασι, καὶ πειρατέον τὸ οἰκεῖον ἀπονέμειν ἑκάστῳ, θεωροῦντα τὴν ἑκάστου πρὸς αὐτὸν οἰκειότητα, ἢ χρῆσιν, ἢ τὴν ἀρετὴν, καὶ τούτοις μετροῦντα τὰς πρὸς αὐτοὺς τιμὰς, καὶ κοινωνίας. τῶν μὲν οὖν ὁμογενῶν ῥάων ἡ κρίσις. τοῖς γὰρ συγγενέσιν, ἢ πολίταις, ἢ φυλέταις, ἢ καὶ ἄλλως ὁμοτρόποις, ἃ δεῖ ἀποδιδόναι, ῥαδίως ἐπιγνωσόμεθα. τοῖς δὲ ἀλλοτρίοις, καὶ διαφέρουσιν εὑρεῖν, ἃ δεῖ ἀπονέμειν, ἐργωδέστερον. οὐ μὴν διὰ τοῦτο ἀποστατέον τῶν εἰκότων, ἀλλ' ὡς ἐνδέχεται διοριστέον περὶ ἑκάστου, καὶ περὶ πάντας τὰ κατὰ τὸ δέον γιγνόμενα τηρητέον.

ΚΕΦ. δ'.

Περὶ τοῦ διαλύεσθαι τὰς φιλίας, ἢ μή.

Ἔτι δὲ κἀκεῖνο ζητητέον ἐστὶν, εἰ δεῖ διαλύεσθαι τὰς φιλίας, ἢ μή. ἔχει γὰρ ἀπορίαν, εἰ δέον ἐστὶν ἐνίοτε τοῦ φίλου στέργοντος ἔτι καὶ φιλοῦντος, αὐτόν τινα παύεσθαι τῆς φιλίας.

Λέγομεν τοίνυν, ὅτι πρὸς μὲν τοὺς διὰ τὸ χρήσιμον, ἢ ἡδὺ φιλουμένους, ὅταν μηκέτι ταῦτ' ἔχωσιν, οὐδὲν ἄτοπον διαλύε-

διαλύεσθαι. τοῦ ἡδέος γὰρ, ἢ τοῦ χρησίμου διαλιπόντος, ὧν ἦσαν φίλοι, εὔλογον μὴ φιλεῖν. ὅταν δ' ᾖ διὰ τὸ χρήσιμον, ἢ ἡδὺ φιλοῦντες, προσποιῶνται διὰ τὸ ἦθος φιλεῖν, καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, καὶ διὰ τοῦτο διαλυόμενοι ἐλέγχωνται, ἀδικοῦσι, καὶ δικαίως ἐν ἐγκλήμασίν εἰσιν. ὅπερ γὰρ ἐν ἀρχῇ εἴπομεν, ἐγκλημάτων αἱ τοιαῦται φιλίαι γέμουσιν, ὅταν μὴ διὰ τὸ αὐτὸ καὶ ὁμοίως φιλῶνται καὶ φιλῶσιν ἀλλήλους, μηδὲ οἴωνται φιλεῖσθαι ὥσπερ φιλοῦνται, ἀλλὰ ἀπατῶνται. Τηνικαῦτα γὰρ ἐλεγχομένης τῆς ἀπάτης ἐγκαλοῦσιν ἀλλήλοις. ὅταν μὲν οὖν διαψευσθῇ τις καὶ ὑπολάβῃ φιλεῖσθαι διὰ τὸ ἦθος, μηδὲν τοιοῦτον ἐκείνου πράττοντος, ἢ λέγοντος, ὃ προσήκει τῷ διὰ τὸ ἦθος φιλοῦντι, ἑαυτὸν ἂν αἰτιῷτο δικαίως. ὅταν δ' ὑπὸ τῆς ἐκείνου προσποιήσεως ἀπατηθῇ, δίκαιον ἐγκαλεῖν τῷ ἀπατήσαντι, καὶ μᾶλλον ἢ τοῖς τὸ νόμισμα κιβδηλεύουσιν, ὅσῳ περὶ τὰ τιμιώτερα ἡ κακουργία. τοῖς μὲν οὖν διὰ τὸ χρήσιμον, καὶ ἡδὺ φίλοις, οὕτω δικαίως συμβαίνει διαλύεσθαι.

Εἰ δέ τις διὰ τὸ ἦθος φιλεῖ, καὶ ὡς ἀγαθὸν ἀποδέχεται, γένοιτο δὲ μοχθηρὸς, ἢ καὶ δοκεῖ τῷ φιλοῦντι, ἆρα φιλητέον ἔτι, ἢ διαλυτέον; ῥητέον δὴ, ὅτι οὔτε δυνατὸν ἐστὶ τὸν μὴ ἀγαθὸν δοκοῦντα φιλητὸν εἶναι. τὸ γὰρ φιλητὸν, ἀγαθόν, τὸ δὲ πονηρὸν οὔτε δίκαιον. φιλοπόνηρον γὰρ οὐ χρή τινα εἶναι, οὐδ' ὁμοιοῦσθαι φαύλῳ. εἰ δὲ φιλεῖ, πᾶσα ἀνάγκη ὁμοιοῦσθαι. εἴρηται γὰρ, ὅτι τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φίλον.

Ἆρ' οὖν εὐθὺς διαλυτέον; ἢ οὐ πᾶσιν εὐθὺς διαλύεσθαι χρή, ἀλλὰ τοῖς ἀνιάτοις δι' ὑπερβολὴν μοχθηρίας; τοῖς δ' ἴασιμα νοσοῦσι καὶ δυναμένοις ἐπανόρθωσιν δέξασθαι, οὐ διαλυ-

διαλυτέον, ἀλλὰ δεῖ βοηθῆσαι πάσῃ σπουδῇ, καὶ τὸ ἦθος ἐπανορθῶσαι, καὶ σῶσαι αὐτοῖς τὴν ἀρετὴν μᾶλλον ἢ τὴν οὐσίαν· ἐπεὶ βέλτιον τῆς οὐσίας ἡ ἀρετὴ, καὶ τὸ εἰς ταύτην βοηθεῖν τοῖς φίλοις φιλικώτερον, ἢ τὸν πλοῦτον διασώσασθαι· εἰ δὲ πενίαν ἀπελαύνειν δεῖ τῆς τοῦ φίλου οἰκίας τὸν δυνάμενον, πόσῳ δικαιότερον τὴν ἀρετὴν ἐπανάγειν, ἄλλως τε καὶ οἰκειότερον ὄν, ὅτι διὰ τὴν ἀρετήν εἰσι φίλοι. τὸ μὲν οὖν βέλτιον, τὸ καὶ μοχθηρὸν γινόμενον τὸν φίλον φιλεῖν ἔτι, καὶ ζητεῖν ἐπανορθοῦν, εἰ δέ τις εὐθὺς διαλύοιτο, οὐ δοκεῖ ποιεῖν ἔξω λόγου. οὐ γὰρ τῷ μοχθηρῷ φίλος ἦν, ἀλλὰ τῷ ἀγαθῷ. τὸν δὲ ἀγαθὸν μηκέτι ὄντα μὴ φιλῶν οὐδένα ἀδικεῖ· τὸν γοῦν ἀγαθὸν ἀλλοιωθέντα ἀδυνατῶν ἀνασῶσαι, ἀφίσταται τῆς πρὸς αὐτὸν φιλίας. εἰ μὲν οὖν ὁ φίλος ἐξ ἀγαθοῦ πονηρὸς γένοιτο, οὕτω χρηστέον τῇ διαλύσει.

Εἰ δὲ τῶν φίλων ὁ μὲν ἐπιεικέστερος ἑαυτοῦ γένοιτο, καὶ πολὺ διαλλάττοι τῇ ἀρετῇ, ὁ δὲ ὡς εἶχε μένοι, ἆρα χρηστέον τὸν σπουδαῖον τῷ μὴ τοιούτῳ, ἢ οὐκ ἐνδέχεται, ἀλλὰ διαλυτέον; ἐν μεγάλῃ δὲ διαστάσει μάλιστα δῆλον γίνεται. εἰ γὰρ δύο παίδων φίλων ὄντων, διὰ τὴν ἡλικίαν, καὶ τὸ διατριβῶν καὶ παιδιᾶς κοινωνεῖν, ὁ μὲν εἰς ἄνδρας ἐλθὼν σπουδαῖος γένοιτο, καὶ ἀνὴρ εἴη τοῖς ὅλοις, ὁ δὲ νεαρὸν ἔτι μένοι τὸ ἦθος ἔχων, πῶς ἂν εἶεν φίλοι, μήτε τοῖς αὐτοῖς ἀρεσκόμενοι, μήτε τοῖς αὐτοῖς χαίροντες ἢ λυπούμενοι; οὐδὲ γὰρ χαριεῖται οὐδέτερος οὐδετέρῳ· οὐδὲ γὰρ ἔχει ὃ ποιήσας ἡδίω ποιήσει τὸν φίλον. ἔτι δὲ οὐδὲ συζῆν δυνήσονται, ὧν χωρὶς οὐκ ἔνι φιλίαν συστῆναι, καθὼς εἴρηται.

Ἄρ'

Ἆρ' οὖν οὕτω πρὸς αὐτὸν διακεῖσθαι δεῖ τὸν σπουδαῖον, ὥσπερ εἰ μηδέποτε γέγονε φίλος, ἢ δεῖ μνείαν ἔχειν τῆς γενομένης συνηθείας, καὶ καθάπερ φίλοις μᾶλλον, ἢ ὀθνείοις οἰόμεθα δεῖν χαρίζεσθαι, οὕτω καὶ τοῖς ποτὲ γενομένοις φίλοις πλέον δεῖ νέμειν, ἢ οἷς οὐδέποτε ἐχρησάμεθα; δοκεῖ τίνυν ὀφείλεσθαί τι αὐτοῖς, διὰ τὴν προγενομένην φιλίαν, ἐὰν μὴ δι' ὑπερβολὴν μοχθηρίας ἡ διάλυσις γένηται.

ΚΕΦ. δ'.

Περὶ φιλικῶν ἔργων, καὶ ὅτι φίλος ὁμοίως εἰς ἑαυτόν τε καὶ τὸν φίλον, φαῦλος δὲ οὔτε εἰς ἑαυτόν πως, οὔτ' εἰς ἄλλον φιλικῶς διάκειται.

Καὶ οὕτω μὲν γίνοιντο ἂν ἐπικαίρως αἱ τῶν φιλιῶν διαλύσεις. Ἔτι δὲ περὶ αὐτῆς τῆς φιλίας λέγωμεν. Τὰ τίνυν φιλικὰ καὶ ἐν οἷς ἡ φιλία συνίσταται δοκοῦσιν ὥσπερ κανόνα τινὰ ἔχειν καὶ ἀρχὴν τὰ παρ' ἑκάστου ἑαυτῷ ὀφειλόμενα. Ταῦτα γὰρ ζητοῦσι παρ' ἀλλήλων οἱ φίλοι, ἃ παρ' ἑαυτῷ.

Καὶ διὰ τοῦτο φίλον ὁρίζονται ἐκεῖνον εἶναι, τὸν βουλόμενον τὰ ἀγαθὰ τῷ φίλῳ καὶ πράττοντα ἐκείνου ἕνεκα, ἢ τὸν βουλόμενον εἶναι καὶ ζῆν τὸν φίλον αὐτοῦ χάριν, ὅπερ αἱ μητέρες πρὸς τὰ τέκνα πεπόνθασι. βούλονται γὰρ τὰ τέκνα ζῆν καὶ εὖ πράττειν αὐτῶν ἕνεκα τῶν τέκνων, ἐπεὶ καὶ μὴ φιλούμεναι πολλάκις ὑπὸ τῶν τέκνων, ἢ μηδὲ γινωσκόμεναι τὰ ἀγαθὰ καὶ τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῖς συνεύχονται. τοῦτο δὲ πάσχουσι καὶ τῶν φίλων οἱ προσκεκρουκότες μὲν καὶ περιοφθέντες, μένοντες δὲ αὐτοὶ ἐν τῷ φιλεῖν· βούλονται γὰρ τοῖς φίλοις πάντα τὰ ἀγαθὰ, μηδὲν ἐλπίζοντες κοινωνήσειν αὐτοί, ἀλλὰ αὐτῶν ἕνεκα. ἔτι δὲ φίλον

ὁρίζονται εἶναι καὶ τὸν συναλγοῦντα καὶ συγχαίροντα τῷ φίλῳ· ὅπερ καὶ αὐτὸ μάλιστα περὶ τὰς μητέρας συμβαίνει. ἀπὸ τούτων δὲ καὶ ὁ τῆς φιλίας ὁρισμὸς ἀπὸ τοῦ ὁρισμοῦ τῶν ἐχόντων· καὶ ὁ ὁρισμὸς τοῦ σώφρονος τὸν τῆς σωφροσύνης ὁρισμὸν παρέχει. οὗτοι μὲν οὖν εἰσι τῆς φιλίας καὶ τῶν φίλων ὁρισμοί. ἐλήφθησαν δὲ ἀπὸ τῶν ὀφειλομένων παρ' ἑκάστου πρὸς ἑαυτόν, καθὼς εἴρηται.

Καὶ γὰρ ὁ ἐπιεικὴς ταῦτα πάντα πρὸς ἑαυτόν ἐστιν, ἅπερ ὁ ἀληθὴς φίλος πρὸς τὸν φίλον. καὶ ὁ φίλος ἑαυτῷ μάλιστα ὁ ἐπιεικής ἐστι, καὶ ὃς οἴεται ἐπιεικὴς εἶναι. εἰ δὲ μὴ πάντες, καὶ οἱ φαῦλοι τὰ φιλικὰ ἀπονέμουσιν ἑαυτοῖς, οὐδὲν προσίσταται τῷ λόγῳ. καὶ γὰρ ἃ οἱ σπουδαῖοι καὶ ἐπιεικεῖς ποιοῦσι, ταῦτά εἰσι τὰ διαφέροντα τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τῇ κοινῇ φύσει· καὶ γὰρ μέτρον ἐστὶν ἡ ἀρετὴ καὶ ὁ σπουδαῖος τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, καὶ τῶν πράξεων. ἃ δὲ ὁ φαῦλος ζητεῖ, οὐκ εἰς τὴν κοινὴν ἀνάγεται φύσιν. τὴν γὰρ περὶ ταῦτα ψῆφον οὐκ ἀπὸ τῶν νοσούντων, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ὑγιαινόντων ληψόμεθα. ὅτι δὲ ὁ ἐπιεικὴς τὰ φιλικὰ ἑαυτῷ πάντα ἀπονέμει, δῆλον. οὗτος γὰρ ὁμογνωμονεῖ ἑαυτῷ, καὶ τῶν αὐτῶν ὀρέγεται, κατά τε λογικὴν ψυχήν, καὶ κατὰ τὴν ἄλογον, καὶ οὐ καθάπερ ὁ ἀκρατὴς τἀναντία ζητεῖ, καὶ τὸ παθητικὸν αὐτῷ τῷ λογιστικῷ πολεμεῖ. καὶ βούλεται δὴ ὁ σπουδαῖος τὰ ἀγαθὰ ἑαυτῷ, τά τε κυρίως ἀγαθά, ὅσα εἰς ἀρετὴν φέρει, καὶ τὰ φαινόμενα ἀγαθά, καὶ αὐτῇ τῇ ἀρετῇ βοηθοῦντα· καὶ βούλεται ἑαυτῷ ἀγαθὰ ἑαυτοῦ ἕνεκα. ὁ γὰρ φαῦλος οὐχ ἑαυτοῦ ἕνεκα. τὸ γὰρ διανοητικόν ἐστι τὸ ἀνθρώπινον εἶναι, οὗ ἕνεκα ὁ μὲν σπουδαῖος πάντα ποιεῖ καὶ τὰ

καὶ τὰ ἀγαθὰ πάντα ζητεῖ, ὁ δὲ φαῦλος οὐδέν. οὐ γὰρ τὴν θεωρίαν ὁ φαῦλος ἔχει τέλος τῶν ἑαυτοῦ πράξεων, ἀλλὰ τὴν ἡδονὴν τὴν φαύλην· ὅθεν οὐ βούλεται τὰ ἀγαθὰ ἑαυτῷ ἑαυτοῦ ἕνεκα· ἔτι δὲ καὶ ζῆν βούλεται ἑαυτὸν ὁ σπουδαῖος καὶ σώζεσθαι, καὶ μάλιστα κατὰ τὸ διανοητικὸν, καὶ πάντα πράττει, ἃ οἴεται ἀγαθὰ εἶναι ἑαυτῷ, καὶ ἃ πρὸς τὸ ζῆν φέρει, καὶ τὸ σώζεσθαι. τῶν δὲ ἄλλων οἱ μὲν μὴ πάνυ ἐκτετραμμένοι τοῦ ὀρθοῦ, ἀλλ' οὕτως ἔχοντες, ὥστε δύνασθαι οἴεσθαι ἐπιεικεῖς εἶναι, τὰ δοκοῦντα ἀγαθὰ καὶ αὐτοὶ ζητοῦσι, καὶ βούλονται ἑαυτοῖς καὶ ζῆν καὶ σώζεσθαι. οὕτω δὲ ἔχουσιν, ὅτι τρόπον τινὰ ἐοίκασι τοῖς σπουδαίοις. οἱ δὲ σφόδρα φαῦλοι καὶ ἀνοσιουργοὶ οὐδὲν τούτων ἔχουσιν. οὔτε γὰρ τὰ δοκοῦντα ἀγαθὰ διώκουσιν, ἀλλὰ ἄλλα μὲν βούλονται, ἑτέρων δὲ ἐπιθυμοῦσιν, οἷοί εἰσιν οἱ ἐγκρατεῖς, καὶ εἰσὶ δὲ οἱ διὰ δειλίαν καὶ ἀργείαν ἀφίστανται τοῦ πράττειν, ἃ οἴονται ἑαυτοῖς βέλτιστα εἶναι. οὔτε τινὲς τὰ δοκοῦντα ἀγαθὰ διώκουσιν, οὔτε βούλονται ἑαυτοῖς τὸ ζῆν καὶ σώζεσθαι. ἔνιοι γὰρ τῷ πολλὰ καὶ δεινὰ πρᾶξαι μισηθέντες διὰ μοχθηρίας ὑπερβολὴν, φεύγουσι τὸ ζῆν, καὶ ἀναιροῦσιν ἑαυτούς. ὁ δὲ σπουδαῖος βούλεται ἑαυτῷ ζῆν. ἀγαθὸν γὰρ τῷ σπουδαίῳ τὸ εἶναι. τὴν γὰρ θεωρητικὴν διώκει ζωήν. ἐν γὰρ τῷ νοεῖν ἡ ἑκάστου οὐσία συνίσταται, ἢ ἐν τούτῳ μάλιστα. ὃς δὲ τῷ ἀλόγῳ βούλεται τὸ εἶναι καὶ σώζεσθαι, καὶ ἑαυτῷ βούλεται τὰ ἀγαθὰ τοῦ οἰκείου εἶναι παρατραπέντι, οὐχ ἑαυτῷ βούλεται τὰ ἀγαθὰ, ἀλλ' ἐκείνῳ, εἰς ὃ μετεβλήθη. καὶ ἕκαστος δὲ ἑαυτῷ βούλεται γίνεσθαι τὰ ἀγαθὰ, οἰόμενος μένων ὅπερ ἐστίν. εἰ δὲ συνίδοι ἑαυτὸν ἄλλον γινόμενον, οὐκ ἂν

εἵλοιτο πάντα τὰ ἀγαθὰ ἔχειν ἐκεῖνο τὸ γινόμενον. οὐδὲν γὰρ διαφέρει ἄλλῳ τινὶ βούλεσθαι τὰ ἀγαθὰ, ἢ ἑαυτῷ μεταβληθέντι. οὐδεὶς δὲ ἀγαπᾷ, ἐὰν ἄλλῳ τινὶ γίνηται τὰ ἀγαθά. καὶ γὰρ τῷ θεῷ πάντα πρόσεστι τὰ ἀγαθὰ, ἀλλ' ἔστιν αὐτὸς ὅ, τι ποτέ ἐστι. διὰ τοῦτο οὐκ ἀγαπῶμεν, ἀλλ' ἡμῖν αὐτοῖς, ἢ τοῖς φίλοις, συνευχόμεθα τὰ ἀγαθὰ, ὅτι ἡμέτεροί εἰσι καὶ οἱ φίλοι. καὶ μὴν καὶ συνδιάγειν ἑαυτῷ μόνος ὁ σπουδαῖος βούλεται, ὅτι αὐτάρκης ἐστὶ, καὶ ἡδύς ἐστιν ἑαυτῷ. ἥδεται γὰρ ὧν τε ἔπραξε μεμνημένος ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ ἐλπίζων ἔτι ποιήσειν ἀγαθὰ καὶ ἀγαθοῖς ἐντεύξεσθαι, καὶ γενναίων εὐπορεῖ θεωρημάτων τῇ διανοίᾳ. ταῦτα δὴ πάντα ἥδιστον αὐτὸν ἑαυτῷ ποιεῖ, καὶ ἥδεται κατὰ σχολὴν αὐτὸς ἑαυτῷ συνὼν καὶ συνδιάγων.

Οἱ δὲ μοχθηροὶ ζητοῦσι μεθ' ὧν συνημερεύσουσιν, ἑαυτοὺς δὲ φεύγουσιν. ἀναμιμνήσκονται γὰρ καθ' ἑαυτοὺς ὄντες πολλῶν καὶ δυσχερῶν, καὶ τοιαῦτα ἕτερα ἐλπίζουσιν, ὧν μεθ' ἑτέρων ὄντες ἐπιλανθάνονται. ἔτι δὲ συναλγεῖ καὶ συνήδεται ἑαυτῷ μάλιστα ὁ σπουδαῖος, ὅτι τὰ αὐτὰ βούλεται καὶ τῶν αὐτῶν ἐπιθυμεῖ, καὶ οὐ μάχεται τὸ λογικὸν τῷ παθητικῷ. καὶ διὰ τοῦτο τὸ αὐτὸ ἀεὶ λυπηρόν ἐστιν αὐτῷ, καὶ τὸ αὐτὸ ἡδύ. ἀμετάβολος γὰρ, ὡς εἰπεῖν. οἱ δὲ μοχθηροὶ οὐκ ἔτι. οὐδὲν γὰρ φιλητὸν ἔχοντες, οὐδὲν φιλικὸν πάσχουσι πρὸς ἑαυτούς. διὰ τοῦτο οὐδὲ συγχαίρουσιν ἑαυτοῖς, οὐδὲ συναλγοῦσι. στασιάζει γὰρ αὐτῶν ἡ ψυχὴ, καὶ πολεμεῖ τῷ λογικῷ τὸ ἄλογον. καὶ τὸ μὲν ἄλογον ἀλγεῖ τῶν μοχθηρῶν ἀπεχόμενον, τηνικαῦτα δὲ οὐ συναλγεῖ τὸ λογικὸν, ἀλλὰ χαίρει. καὶ τὸ ἀνάπαλιν· καὶ ὅλως τὸ μὲν δεῦρο τὸ δὲ ἐκεῖ-

δὲ ἐκεῖσε ἕλκει, καθάπερ διασπῶντα. εἰ δὲ μὴ οἷόν τε κατὰ ταυτὸν καὶ λυπεῖσθαι καὶ ἥδεσθαι, ἀλλὰ μετὰ μικρόν γε λυπεῖται, ὅτι πρότερον ἥδετο. οὐ γὰρ ἐβούλετο τὴν τοιαύτην αὐτῷ γενέσθαι ἡδονήν. μεταμελείας γὰρ οἱ φαῦλοι γέμουσι. φαίνεται τοίνυν ὅτι οὐδὲ πρὸς ἑαυτὸν φιλικός ἐστιν ὁ μοχθηρός, ὅτι οὐδὲν φιλητὸν ἔχει.

Εἰ δὲ τὸ οὕτως ἔχειν λίαν ἐστὶν ἄθλιον, φευκτέον τὴν μοχθηρίαν πάσῃ σπουδῇ, καὶ πειρατέον ἐπιεικῆ καὶ σπουδαῖον ἕκαστον εἶναι. οὕτω γὰρ ἂν καὶ πρὸς ἑαυτὸν φιλικῶς ἔχοι, καὶ ἑτέρων γένοιτο φίλος.

Ἐπεὶ τοίνυν, ἅπερ ὁ ἐπιεικὴς ἑαυτῷ ἀπονέμει, ταῦτα δεῖ καὶ τῷ φίλῳ ἀπονέμειν· δεῖ γὰρ πρὸς τὸν φίλον ἔχειν ὥσπερ πρὸς ἑαυτόν. ὁ γὰρ φίλος ἄλλος αὐτός· φανερόν, ὅτι ἅπερ ὁ ἐπιεικὴς ἑαυτῷ βούλεται καὶ ἀπονέμει, ταῦτά εἰσι τὰ φιλικά, καὶ ἐν τούτοις ἡ φιλία συνίσταται.

Τὸ δὲ ζητεῖν πότερον φιλία ἐστὶν ἡ πρὸς ἑαυτὸν ἑκάστου ἀγάπη, ἢ μή, ἀφείσθω ἐπὶ τοῦ παρόντος. ἡ γὰρ φιλία δύο, ἢ τριῶν, ὡς δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων. καὶ εἴ τις καὶ τὰ πρὸς ἑαυτὸν φιλίαν καλεῖ, εἴη ἂν φιλία, καθόσον ἐστὶν αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν διαφέρων, καὶ τῷ λογιστικῷ τὸ παθητικὸν συνδεῖται. καὶ διότι δὲ ἡ ὑπερβολὴ τῆς φιλίας ἔοικε τῇ ἑκάστου πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπῃ, καὶ αὐτὴ καλοῖτο ἂν φιλία.

ΚΕΦ. ε'.

Περὶ εὐνοίας.

Ἡ δὲ εὔνοια φιλίᾳ μὲν ἔοικεν, οὐ μήν ἐστί γε φιλία. καὶ γὰρ εὐνοοῦμεν καὶ οἷς οὐκ ἐσμὲν φίλοι· καὶ γίνεται εὔνοια καὶ πρὸς ἀγνῶτα, καὶ λανθάνουσα τὸν φιλού-

μένον. φιλία δὲ οὐκ ἔτι, καθὼς καὶ πρότερον διὰ πλειόνων εἴρηται.

Οὔτε τοίνυν φιλία ἐστὶν ἡ εὔνοια, ἀλλ' οὐδὲ φίλησις ἔοικεν εἶναι. καὶ γὰρ ἡ μὲν φίλησις ὁρμήν τινα καὶ κίνησιν εἰς τὸ φιλούμενον ἔχει, καὶ ὄρεξιν αὐτοῦ, καὶ ζητεῖ ὁ φιλῶν ἀεὶ τὸ φιλούμενον. ἡ δὲ εὔνοια οὐ τοιαύτη. οἱ γὰρ εὔνοι βούλονται μὲν τὰ ἀγαθὰ οἷς εἰσὶν εὔνοι· συνεῖναι δὲ οὐ πάνυ ζητοῦσιν. ἔτι δὲ ἡ μὲν φίλησις μετὰ συνηθείας. χρόνῳ γάρ τινι καὶ συνηθείᾳ ἡ φίλησις γίνεται. ἡ δὲ εὔνοια ἀθρόον, ὡς εἰπεῖν, οἷς ἐπιγίνεται, συμβαίνει. καθάπερ οἱ θεώμενοι πρὸς τοὺς ἀγωνιζομένους διατίθενται. εὔνοι γὰρ γίνονται πρὸς αὐτοὺς εὐθὺς νικῶντας ὁρῶντες, καὶ συνθέλουσιν αὐτοῖς τὰ ἀγαθά· συμπράξαιεν δ' ἂν οὐδέν. οὐ γὰρ φίλησιν ἔχουσιν εἰς αὐτοὺς, χρόνῳ τινὶ καὶ συνηθείᾳ στέρξαντες· ἀλλ' ἅμα τε εἶδον καὶ ἥσθησαν αὐτοῖς· καὶ διὰ τοῦτο ἐπιπολαίως στέργουσιν, ὅπερ ἐστὶν ἡ εὔνοια.

Φαίνεται τοίνυν ἀρχὴ φιλίας ἡ εὔνοια εἶναι, καθάπερ τοῦ ἐρᾶν ἀρχὴ γίνεται ἡ διὰ τῆς ὄψεως ἡδονή· καὶ ὥσπερ οὐ δυνατὸν ἐρᾶν μὴ πρότερον ἡσθέντα τῷ εἴδει τοῦ ἐρωμένου, δυνατὸν δὲ ἡδόμενον μὴ ἐρᾶν· τότε γάρ τις ἐρᾷ ὅταν καὶ ἀπόντα ποθῇ, καὶ τῆς παρουσίας ἐπιθυμῇ· οὕτω δὴ καὶ φίλους οὐχ οἷόν τε εἶναι, μὴ εὔνους γενομένους· εὔνους δὲ μὴ φίλους εἶναι δυνατόν. οἱ γὰρ εὔνοι βούλονται μὲν τὰ ἀγαθὰ οἷς εἰσὶν εὔνοι, συμπράξαιεν δ' ἂν οὐδὲν οὐδ' ὀχληθεῖεν ὑπὲρ αὐτῶν. διὰ τοῦτο μεταφορικῶς τις καλέσειεν ἂν αὐτὴν ἀργὴν φιλίαν· χρονιζομένη γὰρ, καὶ εἰς συνήθειαν ἀφικνουμένη, φιλία γίνεται.

Φιλία

φιλία δ' οὐχ ἡ διὰ τὸ χρήσιμον, ἢ τὸ ἡδὺ, ἀλλὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα. εὔνους γάρ τις τινὶ γίνεται δι' ἀρετὴν καὶ ἐπιείκειαν, ὅταν αὐτῷ καλὸς εἶναι δόξῃ, ἢ ἀνδρεῖος, ἢ τι τοιοῦτον. ὁ δὲ διὰ τὸ ἡδὺ, καὶ χρήσιμον βουλόμενός τινα εὐπραγεῖν, οὐκ ἐκείνῳ ἐστὶν εὔνους, ἀλλ' ἑαυτῷ, καθάπερ οὐδὲ φίλος ἐστὶν ὁ τοιοῦτος. ὁμοίως δ' οὐ διότι ἔλαβε βουλόμενος τῷ εὐεργέτῃ τὰ ἀγαθὰ, εὔνους ἂν εἴη κυρίως, ἀλλὰ τὰ δίκαια δρῶν, καὶ ἀποδιδοὺς τῷ εὐεργέτῃ τὴν χάριν ὧν εὖ πέπονθεν αὐτὸς, οὐ τῇ ἐκείνου ἀρετῇ, ἀλλὰ τῷ ἑαυτοῦ ἀγαθῷ φαίνεται χαίρων.

Ἔστι τίνων ἡ εὔνοια οὔτε φιλία, οὔτε φίλησις, ἀλλὰ φιλίας ἀρχή, χρόνον δὲ καὶ συνήθειαν, καὶ τἄλλα φιλικὰ προσλαβοῦσα, φιλία γίνεται ἡ διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν ἀρετήν.

ΚΕΦ. ϛ'.

Περὶ ὁμονοίας.

Ἡ δὲ ὁμόνοια φιλικόν τι καὶ αὐτή ἐστι, καὶ τῇ φιλίᾳ ἀκολουθεῖ. ἔστι δ' ὁμόνοια οὐ τὸ τὰ αὐτὰ δοξάζειν, οἷον ὁμοδοξία τις. ἡ μὲν γὰρ ὁμοδοξία γένοιτο ἂν καὶ τοῖς ἀγνοοῦσιν ἀλλήλους. οὐδὲν γὰρ κωλύει περὶ τῶν αὐτῶν τὰ αὐτὰ δοξάζειν, καὶ ἐπιστήμην ἔχειν τῶν αὐτῶν τὴν αὐτὴν μηδὲ εἰδότας ἀλλήλους. ἡ δὲ ὁμόνοια τῶν ἐν κοινωνίᾳ τινὶ καὶ φιλίᾳ ὄντων ἐστί. καὶ γὰρ τὰς πόλεις ὁμονοεῖν φασὶν, ὅταν περὶ τῶν συμφερόντων ὁμογνωμονῶσι, καὶ τὰ αὐτὰ καὶ πράττωσι τὰ κοινῇ δόξαντα.

Ἔστι τίνων ὁμόνοια τῶν φίλων ὁμογνωμοσύνη, οὐκ ἐν τοῖς θεωρητοῖς, ἀλλ' ἐν τοῖς πρακτοῖς, καὶ τούτων τοῖς ἀξιολόγοις, καὶ ἐν μεγέθει τινὶ οὖσι. περὶ γὰρ τῶν ἐν τῷ βίῳ μι-

κρῶν

κρῶν οὐ λέγονται ὁμονοεῖν ἀλλήλοις οὔτε πόλις οὔτε φίλοι, οἷον οἴκοι μένειν, ἢ βαδίζειν εἰς ἀγορὰν, ἢ τόδε εἰπεῖν, ἢ δρᾶσαι, δι' ὧν οὔτε ὠφέλειά τις μεγάλη, οὔτε βλάβη ἀκολουθεῖ. περὶ τούτων γὰρ καὶ τῶν τοιούτων οὐ λέγονται ὁμόνοιαν ἔχειν.

Ἀλλὰ τῶν μεγάλων, καὶ συμφερόντων ἢ τοῖς φίλοις ἀμφοῖν, ἢ τῇ πόλει κοινῇ.

Οἷον, ὅταν πάσῃ τῇ πόλει κοινῇ δοκῇ τοὺς ἄρχοντας μὴ κληρωτοὺς εἶναι διαδοχῇ τινὶ κληρουμένους τὴν ἀρχὴν, ἀλλὰ αἱρετοὺς, ἢ συμμαχεῖν Λακεδαιμονίοις, ἢ ἄλλο ὁτιοῦν, ὅπερ ἀξιόλογόν τέ ἐστι καὶ τῇ πόλει πάσῃ διαφέρει. καὶ τοὺς φίλους ὁμοίως ὁμονοεῖν λεγόμεθα, ὅταν τὸν αὐτὸν ἕλωνται βίον, καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἐν τῷ βίῳ, καὶ ἀμφοῖν ἢ πρὸς βλάβην, ἢ πρὸς ὠφέλειαν φέροντα ἀμφότεροι ὁμοίως ἢ φεύγουσιν, ἢ διώκουσιν. οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ δεῖ ζητεῖν μόνον τοὺς ὁμονοοῦντας ἀλλήλοις, ἀλλὰ καὶ ὁμοίως τοῖς ὅλοις. οἷον εἰ δοκεῖ τοῖς φίλοις ἀμφοῖν ἡγεμόνα βίου θατέρου τὸν ἕτερον γενέσθαι, βούλοιντο δ' οὐ τὸν αὐτὸν, ἀλλ' ἑκάτερος ἑαυτόν. τηνικαῦτα γὰρ τὸ αὐτὸ μὲν ζητοῦσιν, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ αὐτῷ, ἀλλ' ἑαυτῷ ἑκάτερος, ὅπερ οὐκ ἔστιν ὁμονοεῖν. καὶ ἐν ταῖς πόλεσι δ' ὁμονοήσουσιν ἐν ταῖς ἀρχαιρεσίαις, ὅταν τὸν αὐτὸν ἕλωνται) πάντες ἄρχειν, ἢ τοὺς ἀρίστους πάντες, καὶ μὴ ἑαυτὸν ἕκαστος, καθάπερ Εὐριπίδης ἐν ταῖς Φοινίσσαις ἐποίησεν. οὕτω γὰρ οὐ τὸ πᾶσιν ἀρέσκον γίνεται. τὸ δὲ οὐκ ἔστιν ὁμόνοια· ἀλλ' ὅταν τύχωσι πάντες, οὗ ἐφίενται, τηνικαῦτα ὁμονοοῦσιν.

Ἔστι τοίνυν ἡ ὁμόνοια πολιτική τις φιλία, καὶ οὕτω λέγεται. καὶ γὰρ περὶ τὰ πρακτὰ, καὶ τὰ συμφέροντά ἐστι,

καὶ

καὶ πρὸς τὸν βίον ἀνήκοντα. ταῦτα δὲ τῆς πολιτικῆς.

Ἔστι δ' ἐν τοῖς ἐπιεικέσιν ἡ ὁμόνοια. οὗτοι γὰρ καὶ ἑαυτοῖς ὁμονοοῦσι, καὶ ἀλλήλοις ἐπὶ τῶν αὐτῶν ὄντες, ὡς εἰπεῖν. τῶν τοιούτων γὰρ ἵσταται τὰ βουλήματα, καὶ μένει, καὶ οὐ μεταρρεῖ, καθάπερ εὔριπος, βούλονταί τε τὰ δίκαια καὶ τὰ συμφέροντα. τούτων δὲ καὶ κοινῇ ἐφίενται.

Τοὺς δὲ φαύλους οὐχ οἷόν τε ὁμονοεῖν πλὴν ἐπὶ μικρόν, καθάπερ καὶ φίλοι βέβαιοι οὐ δύνανται εἶναι πλεονεξίας ἐφιέμενοι, καὶ μεῖζον ἔχειν ἑκάτερος ἑκατέρου ζητοῦντες ἐν τοῖς συμφέρουσιν· ἐν γὰρ τοῖς πόνοις καὶ ἐν ταῖς ὑπὲρ ἀλλήλων λειτουργίαις ἀεὶ ζητοῦσι τὸ ἔλαττον ἔχειν, καὶ ἑαυτὸν ἑκάτερος ἄξιον νομίζων ὀλίγα μὲν πονεῖν, μεγάλα δὲ ὠφελεῖσθαι, τὸν ἕτερον εὐθύνει, περὶ τῶν λειτουργιῶν ἀκριβολογούμενος, καὶ κωλύων τῶν συμφερόντων ἀπολαύειν, ὅσον ἐθέλει, ὡς μεγάλων, φαύλων ἀπονάμενον πόνων. διὰ τοῦτο μὴ τηροῦντες τὸ κοινόν, ἀλλ' ἑκάτερος τὸ ἑαυτοῦ, τάχιστα διαλύονται. τὸ γὰρ συνάπτον διασπῶσιν, ὅπερ ἐστὶ τὸ κοινὸν καὶ ἡ ὁμόνοια. τοῦ συνάπτοντος δὲ διαλυθέντος, οὐ δύνανται συνημμένοι εἶναι. συμβαίνει τοίνυν αὐτοῖς στασιάζειν ἀπαιτοῦσι μὲν παρ' ἀλλήλων τὰ φιλικά, αὐτοῖς δὲ οὐ βουλομένοις τὰ δίκαια ποιεῖν· ὅθεν ἐν τοῖς φαύλοις οὐ δυνατὸν ὁμόνοιαν εἶναι, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐπιεικέσι μόνοις.

ΚΕΦ. ζ.

Περὶ εὐεργεσίας.

Ἐκεῖνο δὲ ζητητέον, ἀνθ' ὅτου τοὺς εὖ πάσχοντας οἱ εὐεργέται φιλοῦσι μᾶλλον, ἢ ὑπ' ἐκείνων φιλοῦνται. καὶ

γὰρ ὡς παράλογον γινόμενον ἐπιζητεῖται. οἱ μὲν οὖν πολ-
λοὶ διὰ τοῦτο φασὶ φιλεῖν μᾶλλον τοὺς εὐεργέτας, δι' ὃ καὶ
οἱ δανεισταὶ φιλοῦσιν οἷς ἐδάνεισαν, μὴ φιλούμενοι ὑπὸ
τῶν ὀφειλόντων. οἱ μὲν γὰρ χρήσαντες βούλονται τοῖς ὀφεί-
λουσι τὴν σωτηρίαν, καὶ παντὰ τρόπον βοηθοῦσιν, ἵνα αὐ-
τοῖς τὰ χρήματα ἐπανέλθῃ· οἱ δὲ ὀφείλοντες, οἷς ὀφείλουσιν
οὐκ ἔτι. βούλοιντο γὰρ ἂν αὐτοὺς μὴ εἶναι, ὡς ἄμεινον οὕτω
πράξοντες τοῦ δανείου λυθέντος. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον φασὶ
καὶ ἐπὶ τούτων, τοὺς μὲν εὐεργέτας βούλεσθαι εἶναι καὶ σώ-
ζεσθαι τοὺς εὖ παθόντας, ὡς οὕτω κομιουμένους τὰς ἀμοι-
βάς· τοὺς δὲ εὖ παθόντας οὐ σφόδρα φιλεῖν τὴν τῶν εὐερ-
γετῶν σωτηρίαν. οὐ γὰρ οὕτως ἐπιμελὲς τοῖς ἀνθρώποις τὸ
ἀνταποδοῦναι, ὡς τὸ ἀπολαβεῖν. ἡ μὲν οὖν δοκοῦσα τοῖς
πολλοῖς αἰτία αὕτη ἐστὶ, καὶ ταῦτα περιήχθησαν νομίζειν,
πρὸς τοὺς ἀγνώμονας καὶ πονηροὺς ἀποβλέποντες τῶν ἀν-
θρώπων· καὶ ὅ φησιν Ἐπίχαρμος, ἐκ πονηροῦ θεώμενοι.
ἔοικε δὲ ἀνθρωπικὸν τὸ τοιοῦτον εἶναι. ἀμνήμονες γὰρ οἱ πολ-
λοὶ, καὶ μᾶλλον εὖ πάσχειν, ἢ ποιεῖν ἐφίενται. δόξειε δ' ἂν
φυσικώτερον εἶναι τὸ αἴτιον, καὶ οὐχ ὅμοιον τῷ περὶ τοὺς δα-
νείσαντας. ἐν μὲν γὰρ τοῖς εὐεργέταις, καὶ τοῖς εὖ πάσχουσι
φίλησίς ἐστιν, ἐν δὲ τοῖς δανειζομένοις, καὶ δανεισταῖς οὐ φίλη-
σις. οὐ γὰρ φιλεῖ ὁ δανείσας τὸν ὀφείλοντα, ἀλλ' αὐτὸ τοῦ-
το μόνον σώζεσθαι αὐτὸν βούλεται τῆς κομιδῆς ἕνεκα, καὶ
ἵνα τὸ δάνειον ἀπολάβῃ· οἱ δ' εὖ πεποιηκότες φιλοῦσι καὶ
ἀγαπῶσι τοὺς εὖ πεπονθότας, κἂν μὴ ὦσι χρήσιμοι, μηδὲ
δύνωνται γενέσθαι. τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τεχνιτῶν συμβέ-
βηκε. πᾶς γὰρ τὸ οἰκεῖον ἔργον ἀγαπᾷ μᾶλλον, ἢ ἀγα-
πηθείη

πηθείη ἂν ὑπὸ τοῦ ἔργου ἐμψύχου γενομένου. μάλιστα δὲ τοῦτο περὶ τοὺς ποιητὰς συμβαίνει. ὑπεραγαπῶσι γὰρ οὗτοι τὰ οἰκεῖα ποιήματα, στέργοντες ὥσπερ τέκνα. τοιοῦτο δὲ ἔοικεν εἶναι καὶ τὸ τῶν εὐεργετῶν. οἱ γὰρ εὖ πάσχοντες ὑπ' αὐτῶν κατὰ τοῦτο ἔργα αὐτῶν εἰσὶ, καὶ διὰ τοῦτο ἀγαπῶσι μᾶλλον αὐτοὺς, ἢ τὰ ἔργα αὐτοὺς ἀγαπᾷ. τούτου δὲ αἴτιον, ὅτι τὸ μὲν εἶναι πᾶσιν αἱρετὸν καὶ φιλητόν· ἐσμὲν δὲ κυρίως ὅταν ἐνεργείᾳ ὦμεν. ἐσμὲν δὲ ἐνεργείᾳ ἐν τῷ ζῆν καὶ πράττειν. ὁ δὲ πράττων ἐνεργείᾳ ἐστὶν ἐν τῷ ἔργῳ. ἡ γὰρ οἰκοδομικὴ, ὁ λόγος ἐστὶ τῆς οἰκοδομίας, ἐνεργείᾳ ἐστὶν ἐν τῇ οἰκίᾳ. καὶ ἔστιν αὐτὴ ἡ οἰκία, καθὸ οἰκία, ὁ τεχνίτης ἐνεργείᾳ, καθὸ τεχνίτης. ὁμοίως καὶ πᾶς ἐνεργῶν ἐνεργείᾳ ἐστὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ. εἰ τοίνυν φυσικὸν μὲν ἐφίεσθαι τοῦ εἶναι, τὸ εἶναι δὲ ἔστιν ἐν τῷ πράττειν, τὸ ἔργον δέ ἐστιν αὐτὸς ὁ πράττων ἐνεργείᾳ, φανερὸν ὅτι καθόσον ζητεῖ τις τὸ ἑαυτοῦ εἶναι, κατὰ τοσοῦτον ζητεῖ καὶ τὸ ἔργον εἶναι. φύσει δέ τις φιλεῖ ἑαυτὸν καὶ βούλεται εἶναι. φύσει ἄρα φιλεῖ τις τὸ ἑαυτοῦ ἔργον. ἐπεὶ δὲ μάλιστά τις φιλεῖ ἑαυτὸν, καὶ μάλιστα φιλεῖ ἕκαστος τὸ ἑαυτοῦ ἔργον, καὶ τὸν εὐεργετούμενον, καθόσον ἔργον ἐστὶν αὐτοῦ, μάλιστα φιλήσει. καὶ διὰ τοῦτο καὶ μᾶλλον, ἢ τὸν εὐεργέτην. ἡ γὰρ μεγίστη φίλησίς ἐστιν, ᾗ τις φιλεῖ ἑαυτόν. ἔτι δὲ καὶ ὅτι ὁ μὲν εὐεργέτης ἑαυτοῦ γίνεται βελτίων εὐεργετῶν, καὶ ἀγαθὸν αὐτῷ ἐστὶ τὸ εὐεργετεῖν, καὶ διὰ τοῦτο χαίρει τῷ εὖ πάσχοντι, ὅτι ἐν αὐτῷ θεωρεῖ τὸ ἑαυτοῦ ἀγαθόν· ὁ δὲ εὖ πάσχων οὐ γίνεται βελτίων ἑαυτοῦ τῷ πάσχειν· οὐδὲ ἐν τῷ εὐεργέτῃ ἔχει τι ἀγαθόν. βελτίων γάρ τις δύναται γενέσθαι ἐξ ὧν αὐτὸς ποιεῖ. ἐν τῷ ἐνεργεῖν γάρ ἐστι τὸ ἀνθρώπινον

ἀγαθὸν, ὥσπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται), διὰ τοῦτο εἴπερ ἐστὶν ἡδὺ τῷ εὖ πάσχοντι παρὰ τῷ εὐεργέτῃ, οὐκ ἀγαθόν ἐστιν αὐτοῦ, ἀλλὰ συμφέρον. τὸ δὲ συμφέρον οὐχ οὕτως ἡδὺ καὶ φιλητόν ἐστιν, ὡς τὸ ἀγαθόν. τὸ γὰρ ἀγαθὸν τέλος ἐστὶ τοῦ συμφέροντος, καὶ διὰ τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὸ συμφέρον, φιλητόν ἐστι καὶ ἡδύ· μᾶλλον ἄρα φιλεῖ ὁ εὐεργέτης τὸν εὖ πάσχοντα, ἢ ὑπ' ἐκείνου φιλεῖται. ἔτι τοῦ ἀγαθοῦ ἡδεῖά ἐστι καὶ ἡ ἐνέργεια, καὶ ἡ ἐλπὶς, καὶ ἡ μνήμη· ἐνέργεια μὲν παρόντος καὶ γινομένου, ἐλπὶς δὲ μέλλοντος, μνήμη δὲ παρεληλυθότος. ἥδιον δὲ παρὸν τὸ ἀγαθὸν, ἢ μέλλον, καὶ παρεληλυθός. ἔστι δὲ ὁ μὲν εὐεργετηθεὶς παρὸν ἀγαθὸν τοῦ εὐεργετηκότος. μένει γὰρ τὸ ἀγαθὸν καὶ πολυχρόνιόν ἐστιν, ὃ ἐν τῷ εὖ παθόντι ὁ εὐεργέτης θεωρεῖ. τοῦ δὲ εὖ παθόντος τὸ ἀγαθὸν οὔτε μένει· καὶ γὰρ χρήσιμον ἦν, καὶ ἅμα τῇ χρήσει παρελήλυθεν· οὔτε ἀγαθόν ἐστι κυρίως. καὶ διὰ τοῦτο εἰ καὶ ἄμφω παρῆσαν, ἥδιον ἂν ἦν τὸ τοῦ εὐεργέτου ἀγαθόν· εἴτε καὶ ἄμφω παρῆλθον, ἡδίων ἂν ἦν ἡ μνήμη τοῦ εὐεργετουμένου ἢ τοῦ εὐεργέτου, καθότι ἡ τοῦ ἀγαθοῦ μνήμη ἡδίστη ἐστὶ μάλιστα, ἡ δὲ τοῦ χρησίμου οὐ πάνυ, ἢ ἧττον. εἰ γὰρ ἡ προσδοκία τῶν χρησίμων ἀνάπαλιν ἔχει, καὶ ἡδίων ἐστὶ τῆς μνήμης παρεληλυθότων ἀγαθῶν· φαίνεται τοίνυν καὶ διὰ ταῦτα μᾶλλον φιλεῖν τὸν εὐεργέτην τὸν εὖ πάσχοντα, ἢ ὑπ' ἐκείνου φιλεῖσθαι. ἔτι ἡ μὲν φίλησις ἐνεργείᾳ ἔοικε, τὸ δὲ φιλεῖσθαι πάθει. τοῖς τοίνυν ἐνεργοῦσι τὰ φιλικὰ, δηλονότι τοῖς εὐεργέταις, μᾶλλον προσήκει τὸ φιλεῖν, ἢ τοῖς πάσχουσιν. ἔτι τὰ πόνῳ κτηθέντα στέργομεν μᾶλλον καὶ φιλοῦμεν τῶν ῥαδίως κατορθωθέντων· ὅθεν καὶ τὰ χρήματα οἱ κτησάμενοι τῶν

νοι τῶν διαδεξαμένων μᾶλλον φιλοῦσιν. ἔστι δὲ ἄπονον μὲν τὸ εὖ πάσχειν, ἐργῶδες δὲ τὸ εὖ ποιεῖν· ἔστι δὲ τὸ μὲν πάσχειν ἐν τῷ εὐεργετουμένῳ, τὸ δὲ εὖ ποιεῖν ἐν τῷ εὐεργέτῃ· καὶ διὰ τοῦτο ὁ εὐεργετούμενος μᾶλλον, ἢ ὁ εὐεργέτης, φιλεῖται. καὶ διὰ τοῦτο καὶ αἱ μητέρες φιλοτεκνότεραι μᾶλλον, ὅτι πόνῳ γεννῶσιν, ἢ οἱ παῖδες φιλομήτορες, τῷ μηδὲν ὑπὲρ οὗ τεχθῶσι ποιῆσαι. καὶ μᾶλλον ἴσασιν αἱ μητέρες, ὅτι ἐξ ἐκείνων οἱ παῖδες, ἢ οἱ παῖδες, ὅτι αὐταὶ παρήγαγον εἰς τὸν βίον. ταῦτα δὲ δόξειεν ἂν εἶναι καὶ τοῖς εὐεργέταις οἰκεῖα. καὶ γὰρ οὐ μόνον ἐπίπονόν τι ποιοῦσιν ὑπὲρ τῶν εὖ πασχόντων, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἴσασιν ὅτι εὐεργετοῦσιν, ἢ ἐκεῖνοι γινώσκουσιν ὅτι ὑπὸ τούτων εὐεργετοῦνται. καὶ γὰρ ἐνδέχεται τὸν εὖ ποιοῦντα οὐκ αὐτὸν οἴκοθεν, ἀλλ' ἑτέρῳ ὑπηρετούμενον εὐεργετεῖν, καὶ διὰ τοῦτο μὴ αὐτὸν εἶναι τὸν εὐεργέτην· ἢ αὐτὸν μὲν οἴκοθεν εὐεργετεῖν, οὐκ αὐτοῦ δὲ ἕνεκα τοῦ εὖ πάσχοντος, ἀλλ' ἑαυτοῦ, καὶ διὰ τὸ χρήσιμον. ταῦτα δὲ ποιεῖ τὸν εὖ πάσχοντα μὴ πάνυ βεβαίως τὸν εὐεργετοῦντα γινώσκειν. τὸν μέν τοι εὐεργέτην οὐδὲν κωλύει τὸν εὖ πάσχοντα γινώσκειν, ὅτι ἑαυτὸν ἀκριβῶς γινώσκει, ὅτι εὐεργέτης ἐστὶν ἀληθῶς. διὰ ταῦτα ὁ εὖ ποιῶν τὸν εὖ πάσχοντα φιλεῖ μᾶλλον, ἢ ὑπ' ἐκείνου φιλεῖται.

ΚΕΦ. η'.

Περὶ τῆς φιλαυτίας.

ΚΑὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. ζητητέον δὲ κἀκεῖνο, πότερον ἑαυτὸν δεῖ φιλεῖν μάλιστα, ἢ ἄλλον τινά. δοκεῖ γὰρ τὸ ἑαυτὸν μάλιστα φιλεῖν οὐκ ἀγαθῶν ἀνδρῶν

εἶναι· καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτιμῶνται οἱ ἑαυτοὺς μάλιστα ἀγαπῶντες, καὶ ὡς ἐν αἰσχρῷ φίλαυτοι ἀποκαλοῦνται. ἔτι δὲ καὶ ὅτι ὁ μὲν φαῦλος δοκεῖ πάντα πράττειν ἑαυτοῦ χάριν, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ φαυλότερος. ὃ ἐγκαλεῖται διὰ τοῦτο, ὅτι οὐδὲν τῶν ἰδίων πλέον ἐπιζητεῖ, ἀλλ᾽ ἑαυτοῦ χάριν πάντα ποιεῖ. ὁ δὲ ἐπιεικὴς διὰ τὸ καλὸν πάντα πράττει, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ βελτίων ὁ ἐπιεικέστερος, καὶ διὰ τὸν φίλον, καὶ ἵνα δὴ τοῖς ἄλλοις τυχεῖν, ὧν δέονται, παρίησι τὰ ἑαυτοῦ. διὰ ταῦτα μὲν οὖν δοκεῖ μὴ δεῖν μάλιστα πάντων φιλεῖν ἑαυτόν. τούτοις δὲ τὰ ἔργα διαφωνεῖ, καὶ οὐκ ἀλόγως. φασὶ γὰρ δέον εἶναι μάλιστα φιλεῖν τὸν μάλιστα φίλον, μάλιστα δὲ φίλος ὁ σώζων πάντα τὰ φιλικὰ περὶ τὸν φιλούμενον. φιλικὰ δέ ἐστι τὸ βούλεσθαι τὰ ἀγαθὰ τῷ φίλῳ ἐκείνου ἕνεκα, καὶ εἰ μηδεὶς εἴσεται τοῦτο, καὶ τὸ συζῆν μάλιστα ζητεῖν, καὶ τὸ συναλγεῖν καὶ συγχαίρειν. ταῦτα δὲ πάντα αὐτός τις ἑαυτῷ ἀπονέμει, καὶ ἀπὸ τῶν πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὰ πρὸς τοὺς φίλους ἐλήφθη, καθὼς ἐν τῷ δι᾽ εἴρηται κεφαλαίῳ. τούτοις δὲ καὶ αἱ παροιμίαι πᾶσαι συμμαρτυροῦσι. τοὺς γὰρ σφόδρα φίλους δηλοῦντες, μία ψυχή φασι. ἔτι δὲ καὶ τὸ, κοινὰ τὰ τῶν φίλων, εἰς τοῦτο φέρει, καὶ, ἰσότης φιλότης, καὶ, γόνυ κνήμης ἔγγιον. εἰ γὰρ τὸ κοινὸν καὶ ἡ ἰσότης, καὶ τὸ ἔγγιστα φιλίας, τί γένοιτ᾽ ἂν ἑκάστῳ φιλικώτερον ἑαυτοῦ; μάλιστα ἄρα φίλος αὐτὸς ἑαυτῷ. εἰ δὲ τὸν μάλιστα φίλον μάλιστα δεῖ φιλεῖν, ἑαυτὸν δεῖ μάλιστα φιλεῖν.

Οὕτω τοίνυν ἀμφοτέρων μὲν λόγων ἀληθῶν εἶναι δοκούντων, εἰκότως ἀπορεῖται ποτέρῳ δέον ἀκολουθεῖν. εὑρή-

σωμεν δὲ διελόντες καὶ διορισάμενοι, ἐφ' ὅσον, καὶ πῶς ἑκάτερος ἀληθεύει. εἰ γὰρ λάβοιμεν τὴν τοῦ φιλαύτου σημασίαν, ὃ βούλεται παρ' ἑκατέρῳ τῶν λόγων, δῆλον τὸ ζητούμενον γένοιτ' ἄν. ὁ μὲν οὖν πρῶτος λόγος αὐτοφιλαύτους καλεῖ, οὐ τοὺς ἑαυτοὺς φιλοῦντας ἁπλῶς, ἀλλὰ τοὺς ζητοῦντας ἑαυτοῖς ἀπονέμειν τὸ πλέον οὐκ ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ τῇ ἀρετῇ, ἀλλ' ἐν χρήμασι καὶ τιμαῖς, καὶ ταῖς σωματικαῖς ἡδοναῖς. τούτων γὰρ οἱ πολλοὶ ὀρέγονται, καὶ ἐσπουδάκασι περὶ αὐτὰ ὡς ἄριστα ὄντα, διὸ καὶ περιμάχητά ἐστιν. οἱ δὴ περὶ ταῦτα πλεονέκται χαρίζονται ταῖς ἐπιθυμίαις, καὶ ὅλως τοῖς πάθεσι, καὶ τῷ ἀλόγῳ τῆς ψυχῆς. τοιοῦτοι δ' εἰσὶν οἱ πολλοί. διὰ τοῦτο καὶ τούτοις ἡ προσηγορεία γέγονε. τοῖς γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γινομένοις τὰ ὀνόματα τίθεται, τὰ δὲ σπάνια οὐδὲ σφόδρα ὀνομάζονται. καὶ γὰρ τούτων ἔνια οὐδὲ γινώσκονται. εἰσὶ δὲ οἱ μὲν φαῦλοι, καὶ τὰ δοκοῦντα ἀγαθὰ ἑαυτοῖς ἀπονέμοντες, πολλοί· οἱ δὲ σπουδαῖοι, σπάνιοι. διὰ τοῦτο τοὺς πολλοὺς φαύλους ὄντας καὶ φιλαύτους ἀποκαλοῦσιν. οἱ δὴ οὕτω φίλαυτοι, καὶ δικαίως ἐκαλοῦνται. ὅτι δὲ τοὺς φαύλως ἔχοντας περὶ τὰς ἐπιθυμίας φιλαύτους οἱ πολλοὶ καλοῦσιν, οὐκ ἄδηλον. εἰ γάρ τις ἀεὶ σπουδάζοι τὰ δίκαια πράττειν αὐτὸς μάλιστα πάντων, ἢ τὰ σώφρονα, ἢ ὁποιαοῦν ἄλλα τῶν κατὰ τὰς ἀρετάς, καὶ ὅλως ἀεὶ τὸ καλὸν ἑαυτῷ περιποιοῖτο, οὐδεὶς αὐτὸν ἐρεῖ φίλαυτον, οὐδὲ ψέξει. ὁ μὲν οὖν πρῶτος λόγος φίλαυτον ὀνομάζει τὸν φαύλως ἑαυτὸν φιλοῦντα. καὶ διὰ τοῦτο ἀληθής ἐστιν. οὐ γὰρ δεῖ τοῦτον τὸν τρόπον φιλεῖν ἑαυτόν. ὁ δὲ δεύτερος τὸν σπουδαῖον, καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἀγαθὸν περιποιοῦ-

εὐποιούμενον ἑαυτῷ, μάλιστα φησὶν φιλεῖν ἑαυτόν.

Ὃς καὶ φίλαυτος δόξειεν ἂν εἶναι μᾶλλον εἰκότως· ἑαυτῷ γὰρ χαρίζεται. τῷ γὰρ κυριωτάτῳ ἑαυτοῦ τῷ διανοητικῷ τὰ κάλλιστα καὶ μάλιστα ἀποδίδωσιν ἀγαθά. ὁ δὲ τῷ κυριωτάτῳ ἑαυτοῦ χαριζόμενος, οὗτος μάλιστα χαρίζεται ἑαυτῷ. καὶ γὰρ ὥσπερ πόλις ἐστὶ μάλιστα τὸ κυριώτατον τῆς πόλεως, καὶ οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν, οὕτω καὶ ἄνθρωπός ἐστι μάλιστα τὸ κυριώτατον τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. διὰ τοῦτο καὶ φίλαυτος μάλιστα ὁ τοῦτο ἀγαπῶν καὶ τούτῳ χαριζόμενος, ἐπεὶ καὶ ἐγκρατής τις ἢ ἀκρατὴς λέγεται, οὐ τῷ ἁπλῶς κρατεῖν ἢ κρατεῖσθαι, ἀλλὰ τῷ τὸν νοῦν ἢ ἄρχειν τῶν παθῶν ἢ ἄρχεσθαι. ὥστε τοῦ μὲν νοῦ κρατοῦντος αὐτός τις λέγεται κρατεῖν. τῶν δὲ παθῶν κρατούντων, οὐκ αὐτὸς κρατεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον κρατεῖσθαι. ὅθεν φανερὸν, ὅτι αὐτός τις ἐστὶ μάλιστα ἕκαστος τὸ αὐτοῦ διανοητικόν· καὶ ὁ τὸ ἑαυτοῦ διανοητικὸν ἀγαπῶν, καὶ πάντα τρόπον αὐτῷ χαριζόμενος, φίλαυτος εἰκότως ἂν λέγοιτο καθ' ἕτερον εἶδος τοῦ ὀνειδιζομένου, καὶ διαφέρων τοσοῦτον, ὅσον τὸ κατὰ λόγον ζῆν τοῦ κατὰ πάθος, καὶ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ὄρεξις τῆς φαύλης ἐπιθυμίας. ἐπεὶ τοίνυν τοὺς σπουδαίους καὶ ἐπιεικεῖς ἐπαινοῦσι καὶ ἀποδέχονται πάντες, δεῖ δὲ ἅπαντας ἐπιεικεῖς εἶναι (καὶ γὰρ πάντων εἰς τὸ καλὸν ἁμιλλωμένων, καὶ διατεινομένων τὰ κάλλιστα πράττειν, πάντα ἀπαντήσειν τὰ ἀγαθὰ, καὶ κοινῇ πᾶσι καὶ ἰδίᾳ ἑκάστῳ) καὶ φανερὸν, ὅτι δέον ἐστὶ τὸν μὲν ἀγαθὸν φίλαυτον εἶναι· καὶ γὰρ αὐτός τε ἑαυτὸν ὠφελήσει τὰ καλὰ πράττων, καὶ τοὺς ἄλλους ἐπὶ τὰ ἴσα κινήσει· τὸν δὲ μοχθηρὸν οὐκ ἔτι. φιλῶν

γὰρ

γὰρ καὶ χαριζόμενος ἑαυτῷ βλάψει καὶ ἑαυτὸν, καὶ τοὺς πέλας, πάθεσιν ἑπόμενος φαύλοις, ἐπεὶ τὰ παρὰ μὲν τῷ σπουδαίῳ ταυτόν ἐστιν ὃ πράττουσι, καὶ ὃ πράττειν δὲ προσήκει· καὶ γὰρ πᾶς μὲν νοῦς αἱρεῖται τὸ βέλτιστον ἑαυτῷ. οἱ δὲ πειθαρχοῦσι καὶ ἀκολουθοῦσι τῷ νῷ. παρὰ δὲ τοῖς φαύλοις τὸ δέον, καὶ ὃ ποιοῦσι, διαφωνεῖ. καὶ διὰ τοῦτο τοὺς μὲν οὐδὲ φιλαύτους εἶναι, τοὺς δὲ ἑαυτοὺς μάλιστα προσήκει φιλεῖν. οὕτω μὲν ὁ ἀληθὴς διώρισαι λόγος. λυτέον δὲ καὶ τὸν πρῶτον λόγον, δι' ὃν ἐδόκει τὸν ἀγαθὸν μὴ εἶναι φίλαυτον, ὅτι τῶν μὲν ἑαυτοῦ ἀμελεῖ, ζητεῖ δὲ τὰ τῶν φίλων καὶ τῆς πατρίδος ἀγαθὰ, ὑπὲρ ὧν καὶ ἀποθνήσκειν δεῆσαν. ὅτι μὲν οὖν τοιοῦτός ἐστιν ὁ σπουδαῖος, ἀληθές ἐστιν. οὐ μὴν διὰ τοῦτο ῥητέον αὐτὸν μὴ μάλιστα φίλαυτον εἶναι. δι' αὐτὰ μὲν οὖν φαίνεται φίλαυτος εἶναι. καὶ γὰρ ἀντὶ μεγάλων μικρὰ προαιρεῖται, καὶ τὰ μικρὰ ῥίπτων τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ἑαυτῷ περιποιεῖται. τοῖς μὲν γὰρ φίλοις, καὶ τῇ πατρίδι χρήματα, καὶ τιμὰς, καὶ τοιαῦτα παρέχει, ἑαυτῷ δὲ τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν, καὶ χρηστὸν, καὶ φιλόπολιν εἶναι, καὶ τὰ τοιαῦτα, ὧν ἐκεῖνα πάντα ἐλάττω. καὶ ὅταν δὲ ὑπὲρ τῶν φίλων, καὶ τῆς πόλεως ἀποθάνῃ, καὶ τὴν ἑαυτοῦ προήσεται ζωὴν, μείζω ἐκέρδανεν, ἢ προήκατο. αἱρεῖται γὰρ ὀλίγον χρόνον ἡσθῆναι σφόδρα τὴν ἀγαθὴν καὶ ἐπαινετὴν ἡδονὴν, ἢ πολλὴν ἠρέμα, καὶ βέλτιον αὐτῷ εἶναι ἡγεῖται τὸν βίον μικρὸν ὄντα μεγάλων γέμειν κατορθωμάτων, ἢ μακρὸν βιῶσαντα μὴ οὕτως ἐπαινετὸν εἶναι, καὶ μίαν πρᾶξιν ποιῆσαι καλὴν καὶ μεγάλην, ἢ πολλὰς καὶ μικράς. ταῦτα γὰρ ἐκείνων καλλίω. καὶ πράξεις δὲ σπουδαίας ἐνίοτε προΐεσθαι)

τῷ φίλῳ, καὶ ἐξὸν αὐτὸν πράττειν, ἐκείνῳ τῆς φιλοτιμίας παραχωρεῖ, καὶ τηνικαῦτα δὲ τὸ μεῖζον ἀγαθὸν ἑαυτῷ ἀπονέμει. κάλλιον γὰρ τοῦ αὐτὸν πρᾶξαι τὸ αἴτιον τοῦ καλοῦ τῷ φίλῳ γενέσθαι. διὰ ταῦτα δὴ εἰκότως δοκεῖ σπουδαῖος εἶναι, ἀντὶ πάντων αἱρούμενος τὸ καλὸν, καὶ τὸ πλέον ζητῶν ἐν τοῖς ἀγαθοῖς καὶ σπουδαίοις. φαίνεται τοίνυν μάλιστα ἑαυτὸν φιλῶν ὁ σπουδαῖος, καὶ ἑαυτῷ τοῦ καλοῦ τὸ πλέον ἑκάστοτε νέμων.

Οὕτω μὲν οὖν δεῖ φίλαυτον εἶναι, καθάπερ εἴρηται. ὡς δὲ οἱ πολλοὶ, οὐ χρή. ὅπως μὲν οὖν δεῖ μάλιστα φιλεῖν ἑαυτὸν, ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω.

ΚΕΦ. Θ'.

Ὅτι καὶ εὐδαίμων φίλων σπουδαίων δεήσει.

ΑΜφισβητεῖται δὲ καὶ περὶ τῶν εὐδαιμόνων, εἰ δεήσει φίλων αὐτοῖς, ἢ μή. φασὶ γὰρ μὴ χρείαν εἶναι τοῖς μακαρίοις καὶ αὐτάρκεσιν. αὐτάρκεις γὰρ ὄντες, καὶ πάντα ἔχοντες τὰ ἀγαθὰ, πῶς ἂν ἄλλων δέοιντο; καὶ γὰρ ἐκείνων οἱ φίλοι δέονται τῶν φίλων, καὶ καρποῦνται δι' ἐκείνων ἃ δι' ἑαυτῶν οὐ δύνανται κτᾶσθαι· καὶ γὰρ ὁ φίλος ἄλλος αὐτός. ἐπεὶ δὲ αὐτοῖς οἱ εὐδαίμονες ἀρκοῦσιν, οὐ χρείαν ἔχουσι φίλων. διὰ τοῦτο φασὶν,

Ὅταν ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων;

διὰ ταῦτα μὲν οὖν δοκεῖ μὴ χρείαν εἶναι τοῖς εὐδαίμοσι φίλων.

Καθ' ἕτερον δὲ λόγον ἄτοπον ἔοικεν εἶναι τὸ πάντα ἀπονέμοντας τὰ ἀγαθὰ τῷ εὐδαίμονι, φίλους μὴ ἀποδιδόναι,

ὁ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν τὸ μέγιστον εἶναι δοκεῖ. ἄλλως τε καὶ ὅτι τὸ μὲν εὐεργετεῖν ἀναγκαῖόν ἐστι πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, ἡ δὲ καλλίστη καὶ μάλιστα ἐπαινουμένη εὐεργεσία πρὸς τοὺς φίλους ἐστίν· ὥστε δεῖ φίλων τοῖς εὐδαίμοσιν, ἐπεὶ χρεία τὴν ἀρίστην εὐεργεσίαν εὐεργετεῖν. μάλιστα γὰρ φίλῳ προσήκει τὸ εὖ ποιεῖν, καὶ τὸ εὖ πάσχειν· καὶ κάλλιον εὐεργετεῖν φίλους, ἢ ὀθνείους καὶ ἀγνῶτας, καὶ μηδὲν προσήκοντας, οὔτε τῶν ἠθῶν ἕνεκα, οὔτε τῆς πολιτείας. διὰ ταῦτα δὴ φαίνεται δεῖσθαι φίλων τὸν εὐδαίμονα, καὶ τούτου ἕνεκα καὶ ζητεῖται, πότερον ἐν εὐτυχίαις χρεία φίλων μᾶλλον, ἢ ἐν ἀτυχίαις. δεῖ γὰρ καὶ ἀτυχοῦντι φίλων βοηθούντων καὶ ἐπανορθούντων αὐτοῦ τὴν τύχην· καὶ τῷ εὐτυχοῦντι, ἵνα εὐεργετεῖν δύνηται. ἔτι δὲ ἄτοπον κἀκεῖνο, τὸν μονώτην καὶ ἑαυτῷ μόνῳ ζῶντα μακάριον οἴεσθαι. ἡ μὲν γὰρ εὐδαιμονία αἱρετόν. τὸ δὲ μονώτης εἶναι οὐδεὶς ἂν ἕλοιτο· οὐδεὶς γὰρ βούλεται καθ' ἑαυτὸν πάντα ἔχειν τὰ ἀγαθά. πολιτικὸν γὰρ ὁ ἄνθρωπος, καὶ φύσει ὀρέγεται μετ' ἄλλων ζῆν. ταῦτα δὲ ὑπάρχει καὶ τῷ εὐδαίμονι, καὶ συζῆν βούλεται. τὰ γὰρ φύσει ἀγαθὰ καὶ αὐτὸς ἔχει. εἰ δὲ συζῆν ἀνάγκη τὸν εὐδαίμονα, φανερὸν, ὅτι τοῖς βελτίστοις τῶν ἀνθρώπων καὶ οἰκειοτάτοις. οἱ δέ εἰσιν οἱ φίλοι καὶ οἱ ἐπιεικεῖς, μεθ' ὧν βέλτιον καὶ ἥδιον συνημερεύειν, ἢ μετ' ὀθνείων, καὶ τῶν τυχόντων. δεῖ ἄρα τῷ εὐδαίμονι φίλων.

¶ Λυτέον δὲ τοὺς πρώτους λόγους, δι' οὓς ἐδόκει μὴ δεῖν φίλων τοῖς μακαρίοις. καὶ ῥητέον τί λέγουσι, καὶ πῇ ἀληθεύουσι. λέγομεν τίνων, ὅτι οἱ πολλοὶ φίλους οἴονται τοὺς χρησίμους εἶναι, καὶ οὐ διὰ τὸ ἀγαθὸν, ἀλλὰ διὰ τὴν χρείαν ἀγα-

πωμένους καὶ ἔτι τοὺς διὰ τὴν ἡδονήν. τούτων δὲ ὁ εὐδαίμων οὐ δεῖται. τοῦ μὲν χρησίμου, ὅτι πάντα ἔχει τὰ ἀγαθά· τοῦ δὲ ἡδέος, ὅτι ἡδὺς ὁ βίος αὐτῷ, καὶ οὐ δεῖται τῆς ἔξωθεν ἡδονῆς.

Οὐ δεόμενος δὲ τῶν τοιούτων φίλων οὐ δοκεῖ δεῖσθαι φίλων τῶν ὡς ἀληθῶς φίλων, ὅσοι διὰ τὴν ἀρετὴν φιλοῦνται, καὶ τὸ ἀγαθόν. τοῦτο δὲ οὐκ ἔστιν ἀληθές. καὶ δῆλον ἐκεῖθεν.

Καθάπερ γὰρ ἐν ἀρχῇ εἴρηται, ἡ εὐδαιμονία ἐνέργειά ἐστιν. ἡ δὲ ἐνέργεια φανερὸν ὅτι γίνεται, καὶ ἐν τῷ γίνεσθαι τὸ εἶναι ἔχει, καὶ οὐ γέγονε καὶ ὑπάρχει ἤδη, καθάπερ τι κτῆμα. συνίσταται μὲν οὖν ἡ εὐδαιμονία ἐν τῷ ζῆν καὶ πράττειν. τὸ γὰρ ζῆν κατ' ἀρετήν, καὶ πράττειν τὰ σπουδαῖα, εὐδαιμονεῖν ἐστίν. ἐπεὶ δὲ ἡ τοιαύτη ἐνέργεια ἡδεῖά ἐστι τῷ σπουδαίῳ, ὅτι τε ἀγαθή, καὶ ἡδεῖα καθ' ἑαυτήν, ὡς ἐν ἀρχῇ εἴρηται, καὶ ὅτι οἰκεία αὐτῷ, τὸ ἄρα θεωρεῖν τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν ἥδιστόν ἐστι τῷ εὐδαίμονι. θεωρεῖν δὲ τὰ τῶν πέλας δυνάμεθα μᾶλλον ἢ τὰ οἰκεῖα, καὶ τὰς ἐκείνων πράξεις, ἢ τὰς ἡμετέρας. ὁ ἄρα εὐδαίμων μάλιστα θεωρήσει τὰς τοῦ φίλου πράξεις, ταῖς ἀγαθαῖς δὲ οὔσαις ἡσθήσεται μάλιστα. εἰ δὲ ἀνάγκη τὴν ἀγαθὴν ἡδονὴν ἥδεσθαι τὸν εὐδαίμονα, φανερόν, ὅτι χρεία τῷ εὐδαίμονι φίλων τοιούτων, εἴπερ θεωρεῖν αἱρεῖται πράξεις ἐπιεικεῖς καὶ οἰκείας, οἷαί εἰσιν αἱ τοῦ ἀγαθοῦ φίλου ὄντος.

Ἔτι δὲ πάντες οἴονται ἡδίστην τὴν τοῦ εὐδαίμονος ζωήν. ἡ δὲ ζωὴ τοῦ εὐδαίμονός ἐστι τὸ κατ' ἀρετὴν ἐνεργεῖν, τὸ δὲ ἐνεργεῖν συνεχῶς μεθ' ἑτέρων μὲν ῥᾴδιον, καθ' ἑαυτὸν δὲ χαλεπόν· ὅθεν χαλεπὸς ὁ μονώτης βίος. τὸ δὲ ῥᾴδιον ἥδιον

ἥδιον τοῦ δυσχεροῦς· τὸ ἥδιον δὲ μᾶλλον προσήκει τῷ μακαρίῳ. καὶ ἅμα ἡ ἐνέργεια συνεχεστέρα αὐτῷ ἔσται, ἡδεῖα οὖσα· τοῦτο δὲ τῷ μακαρίῳ προσήκει συνεχῶς καὶ κατ' ἀρετὴν ἐνεργεῖν. τοῦτο δὲ αὖθις μείζω αὐτῷ ποιήσει τὴν ἡδονήν· ἥδεται γὰρ ὁ σπουδαῖος ταῖς κατ' ἀρετὴν πράξεσιν, ἢ σπουδαίοις· ταῖς δὲ ἀπὸ κακίας δυσχεραίνει. καθάπερ ὁ μουσικὸς τοῖς καλοῖς μέλεσιν ἥδεται, ἐπὶ δὲ τοῖς φαύλοις λυπεῖται.

Οὐ μόνον δὲ τὴν οὖσαν ἕξιν συνεχέστερον ἐνεργήσει ὁ σπουδαῖος, ἀπὸ τοῦ σπουδαίοις συζῆν, ἀλλὰ καὶ τὴν μὴ οὖσαν κτήσεται, ἢ, ὡς ἔχει, ἄμεινον ἕξει. γίνοιτο γὰρ ἂν ἐπίδοσις ἀρετῆς ἀπὸ τοῦ συζῆν τοῖς ἀγαθοῖς, καθάπερ καὶ Θέογνίς φησι. δεῖ ἄρα τῷ εὐδαίμονι φίλων.

Ἔτι δὲ καὶ ὧδε δῆλον ἔσται φυσικώτερον τὸν λόγον ἐπισκοποῦσι. σκεψώμεθα γὰρ οὐκ ἀπὸ τῶν ἰδίᾳ προσόντων τῷ εὐδαίμονι, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν κοινῇ πᾶσι. τὸ μὲν οὖν ζῆν πᾶσι τοῖς ζώοις φύσει ἐστὶν ἡδύ. τὸ δὲ ζῆν ὁρίζονται εἶναι, ἐν μὲν τοῖς ἀλόγοις δύναμιν αἰσθήσεως, ἐν δὲ τοῖς ἀνθρώποις δύναμιν αἰσθήσεως, ἢ νοήσεως. ἡ δὲ δύναμις διὰ τὴν ἐνέργειαν ἐστί, καὶ τὸ κύριον ἐν τῇ ἐνεργείᾳ. εἰ τοίνυν τὸ δύνασθαι αἰσθάνεσθαι, ἢ νοεῖν, ζῆν ἐστί, πολλῷ μᾶλλον αὐτὸ τὸ αἰσθάνεσθαι, ἢ νοεῖν ἐνεργείᾳ· τὸ ἄρα αἰσθάνεσθαι, ἢ νοεῖν ἐνεργείᾳ, αὐτό ἐστι τῷ ζῆν. τὸ δὲ ζῆν ἡδύ τέ ἐστι καθ' ἑαυτὸ, καὶ ἀγαθὸν, μάλιστα μὲν, ὅτι ὡρισμένον πέ ἐστι τὸ ζῆν· τὸ δὲ ὡρισμένον, τῆς τοῦ ἀγαθοῦ φύσεως, καθάπερ καὶ Πυθαγορείοις ἐδόκει. καὶ γὰρ ἔταττον ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ συστοιχίᾳ τὸ ὡρισμένον. ἔπειτα καὶ ὅτι πάντα τοῦ ζῆν ἐφίεται· οὗ δὲ πάντα ἐφίε-

ἐφίεται, ἀγαθόν ἐστι καθ' ἑαυτὸ καὶ ἡδύ. λέγω δὲ ζωὴν, οὐ τὴν μοχθηρὰν, καὶ μυρίων γέμουσαν συμφορῶν. ἀόριστοι γὰρ αἱ τοιαῦται, καθάπερ καὶ τὰ ταύτῃ συμβαίνοντα. λεχθήσεται δὲ περὶ αὐτῶν ἐν οἷς περὶ ἡδονῆς ἐροῦμεν. ἐπεὶ τοίνυν τὸ μὲν ζῆν καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν ἐστι καὶ ἡδὺ, χαίρει δέ τις καὶ ἥδεται ὁρῶν ἐν ἑαυτῷ ἀγαθόν τι καὶ ἡδύ· χαίρομεν ἄρα καὶ ἡδόμεθα αἰσθανόμενοι ὅτι ζῶμεν. καὶ γὰρ αἰσθανόμεθα ὅτι ζῶμεν, ὥσπερ ὁρῶντες αἰσθανόμεθα ὅτι ὁρῶμεν, καὶ ἀκούοντες ὅτι ἀκούομεν, καὶ βαδίζοντες ὅτι βαδίζομεν, καὶ νοοῦντες καὶ αἰσθανόμενοι γινώσκομεν ὅτι νοοῦμεν καὶ αἰσθανόμεθα. τὸ δὲ νοεῖν καὶ αἰσθάνεσθαι τοῦτ' ἐστι τὸ εἶναι τῶν αἰσθανομένων καὶ νοούντων· νοοῦμεν ἄρα ὅτι ἐσμὲν, καὶ ὅλως ἔστι τις ἐν ἡμῖν δύναμις, ᾗ γινώσκομεν ὅτι ἐνεργοῦμεν καὶ ζῶμεν. εἰ δὲ τὸ ζῆν ἀγαθὸν, τὸ δὲ συνειδέναι τινὰ ἑαυτῷ ἀγαθὸν, ἡδὺ καθ' ἑαυτό ἐστι, τὸ ἄρα εἰδέναι ὅτι ζῶμεν, ἡδύ ἐστιν. ἐπεὶ τοίνυν τὰ φύσει ἀγαθὰ καὶ ἡδέα, καὶ τῷ σπουδαίῳ ἀγαθά εἰσι καὶ ἡδέα, ἡσθήσεται μὲν ζῶν ὁ σπουδαῖος, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἁπάντων, καθ' ὅσον ἡ αὐτοῦ ζωὴ αἱρετωτέρα ἐστὶ, καὶ ἡδίων, καὶ μακαρία. ἡσθήσεται δὲ γινώσκων ὅτι ζῇ. τὸ δὲ ζῆν ἐστι τὸ νοεῖν. ἥδεται ἄρα ὁ σπουδαῖος γινώσκων ὅτι νοεῖ. οὕτω δὲ πρὸς τὸν φίλον, ὡς πρὸς ἑαυτὸν, ὁ σπουδαῖος ἔχει. ἕτερος γὰρ αὐτὸς ὁ φίλος ἐστίν. οὐκοῦν φανερὸν, ὅτι καθάπερ τὸ αὐτὸν εἶναι καὶ ζῆν αἱρετόν ἐστιν αὐτῷ καὶ ἡδὺ, οὕτω καὶ τὸ τοῦ φίλου εἶναι ζητεῖ, τουτέστι τὸ τὸν φίλον νοεῖν. τὸ γὰρ εἶναι, καὶ ζῆν, τὸ νοεῖν ἐστίν. ὥσπερ δὲ χαίρει γινώσκων ὅτι νοεῖ, οὕτως ἡδύ ἐστιν αὐτῷ καὶ αἱρετὸν τὸ γινώσκειν ὅτι ὁ φίλος νοεῖ. τὸ δὲ γινώσκειν τὸν φίλον ὅτι νοεῖ,

τότε ἐστὶν ἐνεργείᾳ, ὅταν αὐτὰ γινώσκῃ ἃ νοεῖ, οὐχ ἁπλῶς ὅτι διανοεῖται. τοῦτο δὲ γίνοιτ' ἂν ἐν τῷ ζῆν μετ' ἀλλήλων, καὶ κοινωνεῖν λόγων καὶ διανοίας. τοῦτον γὰρ τὸν τρόπον συζῆν οἱ ἄνθρωποι λέγονται. οὐ γὰρ τὸ ἐν τῷ αὐτῷ εἶναι συζῆν ἐστί, καθάπερ ἐπὶ τῶν βοσκημάτων τὸ ἐν τῷ αὐτῷ νέμεσθαι. τὸ ἄρα συνεῖναι τοῖς φίλοις αἱρετὸν ἐστὶ τῷ σπουδαίῳ καὶ ἡδύ. ὃ δὲ ἐστὶν αὐτῷ αἱρετὸν, τοῦτο δεῖ ὑπάρχειν αὐτῷ· εἰ δὲ μὴ, ἐνδεὴς ἔσται τούτου τὸ μέρος, ὃ ἐναντίον ἐστὶ τῇ εὐδαιμονίᾳ. δεήσει ἄρα τῷ εὐδαιμονήσοντι φίλων σπουδαίων.

ΚΕΦ. Ι.

Περὶ φίλων ἀριθμοῦ.

Ἐπεὶ δὲ χρεία τῷ εὐδαίμονι φίλων, ζητητέον πότερον πλείστους φίλους ὡς ἔνι μάλιστα ποιητέον αὐτόν· ἢ καθάπερ ἐπὶ τῆς ξενίας εἴρηται καλῶς καὶ ἁρμοδίως, ὡς οὐ δεῖ μήτ' ἄξεινον εἶναι, μήτε πολύξεινον, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν φίλων εἰκός ἐστι μήτ' ἄφιλον εἶναι, μήτε πολύφιλον.

Λέγομεν τοίνυν ἐκεῖνο, ὅτι τριχῶς τῆς φιλίας διαιρουμένης, καὶ τῆς μὲν διὰ τὸ χρήσιμον οὔσης, τῆς δὲ δι' ἡδονὴν, τῆς δὲ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα καὶ τῆς ἀρετῆς, τῶν μὲν διὰ τὸ χρήσιμον ἢ τὴν ἡδονὴν φίλων, ὀλίγον ἂν γένοιτο χρεία, μάλιστα τῶν μὲν διὰ τὸ χρήσιμον, ὅτι ὀλίγοις ἄν τις ἀρκέσειεν ἃ χρήζουσι βοηθεῖν, καὶ τὸ πολλοὺς θεραπεύειν ἐπίπονον, μάλιστα εἰ τύχοιεν περίεργοί τινες ὄντες, καὶ ζητοῦντες θεραπεύεσθαι περιττῶς.

Τῶν δὲ διὰ τὴν ἡδονὴν, ὅτι ὀλίγης ἡδονῆς χρεία τῷ βίῳ καὶ ἀνέσεως, καθάπερ ἐν εὐωχίᾳ τοῦ ἡδύσματος.

Τῶν δὲ σπουδαίων καὶ διὰ τὴν ἀρετὴν, καὶ τὸ ἀγαθὸν
φιλούντων, πλειόνων μὲν τῷ εὐδαίμονι δεήσει. πλὴν ἔσται
τι καὶ αὐτῶν μέτρον. καθάπερ γὰρ πόλεώς ἐστι μέτρον, καὶ
οὔτε ἐκ δέκα ἀνθρώπων γένοιτ' ἂν πόλις, οὔτε ἐκ δέκα μυ-
ριάδων· οὐ γὰρ ἂν ἔτι πόλις ἡ τοιαύτη ἂν εἴη συνοικία· οὕτω
δεῖ καὶ τοὺς φίλους ὡρίσθαι, καὶ μέτρον αὐτοῖς εἶναι. καὶ ὥσπερ
ἐπὶ τῆς πόλεως οὐ τὸ ποσὸν ὥρισται καὶ ἀριθμὸς ῥητός ἐστι
τοῦ πλήθους τοῦ πόλει προσήκοντος, ἀλλὰ τοῦ ὑπερβάλ-
λοντος ἀριθμοῦ τὸ τῆς πόλεως μέτρον, καὶ τοῦ ἐλλείποντος ὡ-
ρισμένου, τὰ μεταξὺ ποσὰ μέτρον εἶναι φαμὲν πόλεως·
οἷον, οὔτε οἱ χίλιοι πόλις ἂν εἴη, οὔτε αἱ δέκα μυριάδες,
ἀλλὰ τὰ μεταξύ. οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν φίλων οὐκ ἔνι λαβεῖν
ἀριθμὸν ὡρισμένον, ἀλλ' εἶεν ἂν τοσοῦτον, ὅσοις δύναται
τις συζῆν. τοῦτο γὰρ ἐδόκει φιλικώτατον εἶναι. ὅτι γὰρ οὐχ
οἷόν τε πλείστοις συζῆν καὶ διανέμειν ἑαυτὸν, φανερόν. δεῖ δὲ καὶ
συνημερεύειν τοῖς φίλοις. πλείστοις δὲ οὖσιν ἐργῶδες μάλι-
στα. καὶ μὴν καὶ συναλγεῖν δεῖ, καὶ συγχαίρειν οἰκείως. καὶ
τοῦτο δὲ χαλεπὸν, εἰ πολλοῖς τις χρήσαιτο φίλοις. πολλῶν
γὰρ ὄντων τοῖς μὲν χαίρουσιν, τοῖς δὲ ἄχθονται κατὰ ταὐτόν. καὶ
δέον τὸν φίλον ἐπιμερίζειν ἑαυτὸν ἑκατέροις. τὸ δὲ ἐπί-
πονον. ἴσως οὖν εὖ ἔχει μὴ ζητεῖν σφόδρα πολυφιλώτα-
τον εἶναι, ἀλλὰ τοσούτους παραδέχεσθαι φίλους, ὅσοις δυνά-
μεθα συζῆν, καὶ συνημερεύειν, καὶ συναλγεῖν, καὶ συγχαίρειν.
οὕτω δὲ χρῆσθαι πολλοῖς οὐκ ἐνδέχεται διὰ τοῦτο. οὐδὲ κατὰ τὴν
ἐρωτικὴν φιλίαν πολλῶν ἐνδέχεται φίλον εἶναι. ἡ γὰρ ἐρω-
τικὴ φιλίας ἐστὶν ὑπερβολὴ, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς ἕνα δύναται
γίνεσθαι. τὸν ἴσον δὴ τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς κατ' ἀρετὴν φι-
λίας.

λίας πολλοὺς σφόδρα φιλεῖν, καὶ τὰ φιλικὰ πάντα σώζειν περὶ αὐτοὺς οὐκ ἐνδέχεται, ὀλίγοις δ' οὕτω χρήσασθαι δυνατόν. τούτοις δὲ τοῖς λόγοις καὶ τὰ πράγματα μαρτυρεῖ. οὐ γὰρ γίνονται φίλοι πολλοὶ κατὰ τὴν ἑταιρικὴν φιλίαν· ἀλλ' αἱ μάλιστα ὑμνούμεναι ἑταιρικαὶ φιλίαι ἐν δυσὶ χρέους λέγονται.

Οἱ δὲ πολύφιλοι, καὶ πᾶσιν οἰκείως ἐντυγχάνοντες, καὶ ἃ δεῖ ἑκάστῳ τῶν πολιτῶν καὶ λόγοις καὶ ἔργοις ἀποδιδόναι δοκοῦντες, οὐδενὶ φίλοι εἰσὶ τὴν ἀκριβῆ καὶ ἀληθῆ φιλίαν. ἀλλὰ φίλοι ἂν λέγοιντο τὴν λεγομένην πολιτικὴν φιλίαν. τούτων δ' οἱ μὲν ἄρεσκοί εἰσι, πάντα τοῖς συνοῦσι χαριζόμενοι, περὶ ὧν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται· οἱ δ' ἐπιεικεῖς εἰσι, καὶ πρὸς ἀλήθειαν συνίεισι καὶ τὸ ἀγαθόν, οἳ καὶ φίλοι καλοῦνται διὰ τὴν πρὸς τὴν φιλίαν ὁμοιότητα, καὶ εἰσὶ μεταξὺ τῶν τε ἀρέσκων καὶ τῶν δυσκόλων ἐπαινετοί, ἀμφοτέρων ψεκτῶν, καθὼς ἐν τῷ ὀγδόῳ κεφαλαίῳ τοῦ τετάρτου βιβλίου διείληπται. τοιούτους μὲν οὖν φίλους πολλοὺς ἄν τις εὕροι· τοὺς δὲ κυρίως φίλους ἀγαπητὸν καὶ ὀλίγους εὑρεῖν.

ΚΕΦ. ια'.

Πότερον ἐν εὐτυχίαις φίλων μᾶλλον δεῖ, ἢ ἐν ἀτυχίαις, καὶ ὅτι τὸ συζῆν ἰδιαίτατον ἔργον ἐν φιλίαις σπουδαίων τε καὶ φαύλων.

Ἐπεὶ δὲ δεῖ φίλων τοῖς τε εὐδαίμοσι καὶ τοῖς δυστυχέσι, ζητητέον ποτέροις μᾶλλον δέονται τῶν φίλων. οἵ τε γὰρ ἀτυχοῦντες δέονται τῆς παρὰ τῶν φίλων ἐπικουρείας, οἵ τε εὐδαίμονες οἷς συζήσουσι, καὶ οὓς εὖ ποιήσουσιν. ἐθέλουσι γὰρ εὖ ποιεῖν, καὶ ἀναγκαῖον αὐτοῖς ἐστιν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν.

Ἔστι δὲ τρόπον μέν τινα τῷ δυστυχεῖ χρεία φίλων μᾶλλον, ἢ τῷ σπουδαίῳ, κατ' ἄλλον δὲ τρόπον τῷ εὖ πράττοντι μᾶλλον· τὸ μὲν διὰ τὸ ἀναγκαῖον, τὸ δὲ διὰ τὸ καλόν. τῷ μὲν γὰρ δυστυχεῖ ἀναγκαιότεροι οἱ φίλοι, ἢ τῷ εὐδαίμονι.

Τῷ εὐδαίμονι δὲ κάλλιον, ἢ τῷ κακῶς πράττοντι. διὰ τοῦτο ἐν μὲν ταῖς ἀτυχίαις οὐ τοσοῦτον δεῖ φίλων σπουδαίων, ὅσον ὠφελίμων καὶ χρησίμων, ἐν δὲ ταῖς εὐτυχίαις οὐδαμῶς χρησίμων, ἀλλὰ ἀγαθῶν μόνον. τοὺς γὰρ ἐπιεικεῖς οἱ εὐδαίμονες ζητοῦσι, καὶ τούτους βούλονται μᾶλλον εὐεργετεῖν, καὶ μετὰ τούτων διάγειν.

Ἔστι γὰρ καὶ ἡ παρουσία αὐτὴ τῶν φίλων ἡδεῖα, καὶ ἐν ταῖς εὐτυχίαις.

Κουφίζονται γὰρ οἱ λυπούμενοι συναλγούντων αὐτοῖς τῶν φίλων. διὰ τοῦτο καὶ ἀπορήσειεν ἄν τις, ἀνθ' ὅτου κουφίζονται τῷ συναλγοῦντας τοὺς φίλους ὁρᾶν. δοκεῖ γὰρ ὥσπερ βάρος μεριζόμενον καὶ πρὸς τοὺς φίλους κουφίζεσθαι. τὸ δ' οὐκ ἔστιν· ἀλλ' ἡ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τῶν φίλων ἡδονή, καὶ τὸ τοὺς συναλγοῦντας ὁρᾶν ἡδὺ ὄν, ἐλάττω ποιεῖ τὴν λύπην· ἡδονὴ γὰρ λύπην ἐλαύνει. εἰ μὲν οὖν διὰ ταῦτα, ἢ δι' ἄλλο τι κουφίζονται, ἀφείσθω ζητεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος. ὅτι δὲ ῥᾴους γίνονται οἱ λυπούμενοι διὰ τὴν παρουσίαν τῶν φίλων, φανερόν ἐστι. ἔοικε δὲ μὴ καθαρῶς χαίρειν αὐτοὺς τοῖς συναλγοῦσι τῶν φίλων, μηδὲ ἄμικτον αὐτοῖς εἶναι τὴν τοιαύτην ἡδονήν, ἀλλὰ καὶ ἀλγεῖν ἐν τῷ μέρει. αὐτὸ μὲν γὰρ τὸ ὁρᾶν τοὺς φίλους ἡδύ, μάλιστα τοῖς ἀτυχοῦσι, καὶ παραμυθία τις αὐτῷ γίνεται ἐπικουρία πρὸς τὸ μὴ λυπεῖσθαι. παραμυθητικὸν γὰρ ὁ φίλος, καὶ ὁρώμενος καὶ λέγων, ἐὰν ᾖ ἐπιδέξιος.

δέξιος. γινώσκει γὰρ τὸν τοῦ φίλου τρόπον, καὶ οἷς χαίρει, καὶ οἷς λυπεῖται, καὶ δύναται παραμυθήσασθαι ῥαδίως.

Κατὰ τοῦτον μὲν οὖν τὸν τρόπον ἡδεῖά ἐστιν ἡ παρουσία τῶν φίλων. τὸ δὲ λυπούμενον αἰσθάνεσθαι τὸν φίλον ἐπὶ ταῖς ἑαυτοῦ ἀτυχίαις, λυπηρὰν ποιεῖ τὴν ικαῦτα τὴν συνουσίαν τῶν φίλων. πᾶς γὰρ λυπηρὸν ἡγεῖται τὸ λύπης αἴτιος γίνεσθαι τοῖς φίλοις. διὰ τοῦτο οἱ μὲν ἀνδρώδεις τὴν φύσιν εὐλαβοῦνται συλλυπεῖσθαι τοὺς φίλους αὐτοῖς, κἂν μὴ μεγάλη μὲν ἡ παραμυθία ᾖ καὶ ἐπὶ μεγίσταις συμφοραῖς, μικρὰ δὲ ἡ λύπη, ἣν συναλγοῦσιν αὐτοῖς, οὐκ ἀνέχονται κοινωνεῖν τοῖς φίλοις τῶν κακῶν, ὅλως τε τοὺς συνθρηνοῦντας οὐ προσίενται, διὰ τὸ μηδὲ αὐτοὶ θρηνητικοὶ εἶναι, ἀλλὰ γενναίως ἔχειν πρὸς τὰ λυπηρά. γύναια δὲ, καὶ οἱ γυναικώδεις τῶν ἀνδρῶν τοῖς στενάζουσι χαίρουσι, καὶ φιλοῦσιν ὡς φίλους καὶ συναλγοῦντας. δεῖ δὲ οὐ τούτους, ἀλλὰ τοὺς ἀνδρικοὺς μιμεῖσθαι. ἐν ἅπασι γὰρ προσήκει τὰ βελτίω διώκειν. οὕτω μὲν οὖν τοῖς δυστυχοῦσιν οἱ φίλοι βοηθοῦσιν.

Ἡ δὲ ἐν ταῖς εὐτυχίαις παρουσία τῶν φίλων διπλῶς ἡδεῖά ἐστιν, ὅτι τε ἡδίστη ἐστὶν ἡ μετὰ τῶν φίλων διατριβή, καθόσον εἰσὶ φίλοι, καὶ ὅτι βλέπουσι χαίροντας τοῖς αὐτῶν ἀγαθοῖς, ὃ τῆς μεγίστης εὐνοίας τεκμήριόν ἐστιν.

Ἐπεὶ τοίνυν κοινωνοῦντες μὲν τοῖς φίλοις τῶν συμφορῶν λυποῦμεν, μεταδιδόντες δὲ τῆς εὐδαιμονίας εὐφραίνομεν, δόξειεν ἂν δέον εἶναι προθύμως μὲν καλεῖν αὐτοὺς εἰς τὰς εὐτυχίας, εἰς δὲ τὰς ἀτυχίας ὀκνοῦντα. τὸ μὲν γὰρ εὐεργετεῖν καλόν· μεταδιδόναι δὲ τῶν κακῶν ὡς ἥκιστα δεῖ. διὰ τοῦτο καὶ ὁ τραγῳδός φησιν, Ἅλις ἐγὼ δυστυχῶν.

οὐδὲ γὰρ δεῖ τοὺς φίλους τῶν οἰκείων ἀναπιμπλάναι κακῶν. τηνικαῦτα δὲ παρακλητέον τοὺς φίλους ἐπὶ τὸ συναλγεῖν, ὅταν μέλλωσιν ὀλίγα ὀχληθέντες μεγάλα τοὺς λυπουμένους ὠφελήσειν.

Αὐτοὺς μέντοι τοὺς φίλους τὸ ἀνάπαλιν ἁρμόζει ποιεῖν πρὸς τοὺς ἐν συμφοραῖς, ἔξω συμφορῶν ὄντας. ἰέναι γὰρ δεῖ πρὸς μὲν τοὺς ἀτυχοῦντας ἀκλήτους καὶ προθύμους. φίλου γὰρ τὸ εὖ ποιεῖν, καὶ μάλιστα τοὺς ἐν χρείᾳ, καὶ μήπω ἀξιώσαντας. τοῦτο γὰρ ἀμφοτέροις, καὶ τῷ διδόντι, καὶ τῷ λαμβάνοντι καὶ κάλλιον καὶ ἥδιον. εἰς δὲ τὰς εὐτυχίας ἰέναι μὲν, ἀλλὰ πρὸς μὲν τὸ συνεργεῖν καὶ βοηθεῖν τοῖς φίλοις τὴν εὐτυχίαν προθύμως ἔχειν. πρὸς δὲ τὸ κοινωνεῖν τῆς εὐπαθείας αὐτοῖς, σχολαιότερον. οὐ γὰρ καλὸν τὸ προθυμεῖσθαι ὠφελεῖσθαι. προθυμουμένους δὲ καὶ ἐπειγμένους τοὺς φίλους ὠφελεῖν, ἴσως οὐ δεῖ διωθεῖσθαι καὶ ἀποσείεσθαι τὴν εὐεργεσίαν, μὴ καὶ δόξωσι πρὸς τοὺς φίλους ἀηδῶς ἔχειν. τοῦτο γὰρ ἐνίοτε συμβαίνει.

Φανερὸν δή ἐστιν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι τοῖς φίλοις αἱρετώτατόν ἐστι τὸ ζῆν μετ' ἀλλήλων. καὶ καθάπερ τοῖς ἐρῶσιν ἀγαπητότατόν ἐστι τὸ ἀλλήλους ὁρᾶν, καὶ μᾶλλον αἱροῦνται κατὰ ταύτην τὴν αἴσθησιν συνεῖναι ἀλλήλοις, ἢ κατὰ τὰς ἄλλας, ὡς διὰ ταύτης τῆς αἰσθήσεως καὶ γινομένου τοῦ ἔρωτος ἐξ ἀρχῆς καὶ συνισταμένου, οὕτω καὶ τοῖς φίλοις τῶν ἄλλων φιλικῶν μάλιστα πάντων, αἱρετώτατόν ἐστι τὸ συζῆν.

Κοινωνία γάρ ἐστι τὸ συζῆν, καὶ κοινωνιῶν ἡ τελειωτάτη. ἡ δὲ φιλία ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἔχει τὸ εἶναι. κοινωνία γὰρ ἡ φιλία.

ἄλλως

ἄλλως τε καὶ ὅτι τὸ αἰσθάνεσθαί τινα ἑαυτοῦ αἱρετώτατόν ἐστιν, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται. πρὸς δὲ τὸν φίλον οὕτως ἔχει, ὡς πρὸς ἑαυτόν. ὥστε καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι τοῦ φίλου αἱρετὸν ἂν εἴη μάλιστα πάντων. αἰσθάνοιτο δ' ἄν τις ἐνεργείᾳ τοῦ φίλου συνών, καὶ συζῶν, καὶ συνδιάγων αὐτῷ. ὥστε εἰκότως ἐφίενται συζῆν ἀλλήλοις οἱ φίλοι. διὰ τοῦτο καὶ ἕκαστος ὃ νομίζει εἶναι τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν, καὶ οὗ ἕνεκα αἱρεῖται τὸ ζῆν, καὶ ὃν ἀνθρώπινον ἡγεῖται βίον, ἐν τούτῳ μετὰ τῶν φίλων βούλεται ζῆν καὶ διάγειν· καὶ οἱ μὲν συμπίνειν οἴονται δεῖν τοῖς φίλοις, οἱ δὲ συγκυβεύειν, οἱ δὲ συνθηρεύειν καὶ συγγυμνάζεσθαι, ὅτι ταῦτα αὐτοῖς τίμια εἶναι δοκεῖ, καὶ δεῖν τούτων κοινωνοὺς ἔχειν τοὺς φίλους. ἕτεροι δὲ συμφιλοσοφοῦσι, καὶ ἄλλοι ἄλλων ἐνεργειῶν, καὶ βίων κοινωνοῦσι τοῖς φίλοις, καὶ ὅλως ἕκαστοι ἐν τούτῳ συνημερεύειν βούλονται τοῖς φίλοις, ὅτι περὶ μάλιστα ἀγαπῶσι τῶν ἐν βίῳ. συζῆν γὰρ βουλόμενοι μετὰ τῶν φίλων ταῦτα ποιοῦσι, καὶ τούτων κοινωνοῦσιν, ἃ καὶ ἀμφοτέροις ἡδέα ἐστίν. οὕτω γὰρ συζῆν δυνατόν. γίνεται οὖν ἡ μὲν τῶν φαύλων φιλία μοχθηρά, καὶ κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις τῶν φαύλων, καὶ ἡ φιλία αὐτοῖς οὐχ ἕστηκεν. ἀβέβαιοι γάρ εἰσι. καὶ χείρους δὲ γίνονται ἑαυτῶν, ὁμοιούμενοι ἀλλήλοις καὶ παρακαλοῦντες ἀλλήλους ἐπὶ τὰ φαῦλα. ἡ δὲ τῶν ἐπιεικῶν φιλία ἐπιεικής ἐστι καὶ βεβαία, συναυξανομένη ἀεὶ ταῖς ὁμιλίαις. δοκοῦσι δὲ καὶ βελτίους γίνεσθαι ταῖς ἀγαθαῖς ἐνεργείαις, διορθοῦντες ἀλλήλους. ἀπομάττονται γὰρ παρ' ἀλλήλων τὰ παρ' ἑκατέρῳ ἀγαθά, δι' ἃ φιλοῦσιν ἀλλήλους. διὰ τοῦτο καὶ ποιητής τις φησίν, Ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἄπ' ἐσθλά. καὶ γὰρ ἀπὸ μὲν τῶν ἀγαθῶν

ἀγαθά, ἀπὸ δὲ τῶν φαύλων φαῦλα καρπούμεθα. περὶ μὲν οὖν φιλίας ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω. ἑπόμενον δ' ἂν εἴη διελθεῖν περὶ ἡδονῆς.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Κ.

ΚΕΦ. α΄.

Περὶ ἡδονῆς.

Μετὰ δὲ ταῦτα περὶ ἡδονῆς ἀκόλουθόν ἐστι διελθεῖν τελεώτερον. καὶ γὰρ συμπέφυκέ πως καὶ συνῳκειωμένη τῷ γένει ἡμῶν. διὰ τοῦτο καὶ παιδαγωγοῦντες τοὺς νέους ἄγομεν ἡδονῇ καὶ λύπῃ, διὰ μὲν τῆς λύπης ἀπάγοντες τῶν φαύλων, διὰ δὲ τῆς ἡδονῆς εἰς τὸ ἀγαθὸν προτρεπόμενοι. ὅθεν δῆλον, ὅτι φύσει τὴν μὲν λύπην φεύγομεν, τὴν δὲ ἡδονὴν διώκομεν. ἐπεὶ δὲ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ πράξεων ὁ λόγος ἡμῖν, καὶ περὶ τῆς ἡδονῆς διαλαβεῖν εἰκὸς ἂν εἴη, καὶ πρέπον τῇ πραγματείᾳ. φαίνεται δὲ ὅτι οὐ μικρὰ συμβάλλεται πρὸς τὴν κτῆσιν τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς τὸ χαίρειν οἷς χαίρειν προσήκει, καὶ μισεῖν ἃ δέον ἐστὶ μισεῖν. ταῦτα γὰρ συμπαρεκτείνεται τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ. καὶ τοῖς μὲν χαίρομεν, τοῖς δὲ λυπούμεθα. καὶ μεγάλην ῥοπὴν ἔχει πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὸν εὐδαίμονα βίον

οὖ, καὶ

ἂν, καὶ καλῶς, καὶ κατὰ τὸν ὀρθὸν γινόμενα λόγον.

Περὶ δὲ τῶν τοιούτων μὴ λέγειν ἥκιστα ἂν δόξειεν εἰκὸς εἶναι, ἐπεὶ μηδὲ ἁπλοῦς μηδὲ προφανὴς ὁ περὶ τῆς ἡδονῆς λόγος, ὥστε μὴ δεῖσθαι πολλῶν καὶ σπουδαίων λόγων· ἀλλὰ οὕτω πολλήν τινα τὴν ἀμφισβήτησιν ἔχει, ὥστε οἱ μὲν αὐτὸ τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν τὴν ἡδονὴν εἶναί φασιν, οἱ δὲ οὐδ' ἀγαθὸν ἁπλῶς, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας κομιδῇ φαῦλον. καὶ τῶν λεγόντων φαῦλον ἡδονήν, οἱ μὲν καὶ αὐτοὶ φρονοῦσιν οὕτως ἔχειν, καὶ πεπεισμένοι εἰσὶ φαῦλον αὐτὴν εἶναι· οἱ δὲ φρονοῦσι μὲν ἀγαθήν τινα ἡδονὴν εἶναι, τοὺς ἄλλους δὲ ἐθέλουσι πείθειν φαῦλον ἁπλῶς ἅπασαν εἶναι, νομίζοντες οὕτως βέλτιον εἶναι τῷ βίῳ, καὶ λυσιτελέστερον τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἡδονὴν οἴεσθαι φαῦλον εἶναι. φύσει γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἰς αὐτὴν ῥέποντας δέον εἶναί φασιν εἰς τοὐναντίον ἕλκειν, καὶ δι' ὧν ἕξεσι καθάπαξ τῶν ἡδονῶν ἀπάγειν, ἵνα δυνηθῶσιν εἰς τὸ μέσον ἐλθεῖν, καὶ ὡς δεῖ πρὸς τὴν ἡδονὴν ἔχειν. ταῦτα δὲ οὐ καλῶς λέγουσιν. οὐ γὰρ οὕτω δυνήσονται τοὺς πολλοὺς τῶν φαύλων ἀπαγαγεῖν ἡδονῶν. τὰ γὰρ ἀνθρώπινα πάθη, καὶ ἃ δρῶσι, πιστότερά εἰσι τῶν περὶ αὐτὰ λόγων. ὅταν τοίνυν οἷς μὲν λέγουσι τὴν ἡδονὴν ψέγωσι, δι' ὧν δὲ ποιοῦσι καὶ πάσχουσιν ἐπαινῶσιν, ἑαυτοῖς ἀντιλέγοντες, ὑπὸ τῶν ἀκουόντων καὶ ὁρώντων καταγελῶνται· καὶ τοῖς λόγοις οὐδὲν μᾶλλον ὤνησαν τοὺς πολλούς, ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἐλεγχομένοις. ὁ γὰρ ψέγων τὴν ἡδονὴν ὀφθείς ποτε ἐφιέμενος αὐτῆς, ἀποκλίνειν δοκεῖ πρὸς αὐτήν, καὶ ἀγαθὸν ἡγεῖσθαι. καὶ οὕτω δόξαν ἐντίθησι τοῖς ὁρῶσιν οὐ τινὰ ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι, ἀλλ' ἁπλῶς ἅπασαν ἐπαινεῖσθαι. τὸ γὰρ

διορθ-

διορίζειν καὶ διαιρεῖν, καὶ τὸ μὲν ἀγαθὸν εἶναι κρίνειν, ἐνδέχεσθαι δὲ ἄλλην φαύλην εἶναι, οὐκ ἔστι τῶν πολλῶν. ἀλλ' ἅμα τε εἶδον τὸν νοῦν ἔχοντα ἡδονῇ τινὶ χαίροντα, καὶ πᾶσαν ἡδονὴν ἀγαθὸν καὶ αἱρετὸν ᾠήθησαν εἶναι, καὶ οὕτως οὐ μόνον ἃ ἐβούλοντο οὐκ ἔπεισαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλήθειαν προσαπώλεσαν.

Ὅθεν φανερὸν, ὅτι οἱ ἀληθεῖς λόγοι οὐ μόνον πρὸς τὴν γνῶσιν χρησιμώτατοί εἰσι, πλάνης καθαίροντες ἁπάσης, ἀλλὰ καὶ τῷ βίῳ λυσιτελοῦσι. πιστεύονται γὰρ τοῖς ἔργοις ἀκολουθοῦντες.

ΚΕΦ. β'.

Ἡ τοῦ Εὐδόξου περὶ ἡδονῆς ὑπόληψις, καὶ Πλάτωνος, καὶ ἑτέρων καὶ ἔτι ὅτι ἀγαθὸν ἡ ἡδονὴ, καὶ οὐ πᾶσα αἱρετή. καὶ λύσις τῶν ἐναντίων λόγων.

ΠΕρὶ μὲν τούτων ἅλις. λέγωμεν δὲ περὶ ἡδονῆς. καὶ πρῶτον ἐκθησόμεθα τὰς τῶν παλαιῶν περὶ αὐτῆς δόξας. ὁ μὲν οὖν Εὔδοξος αὐτὸ τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν ᾤετο τὴν ἡδονὴν εἶναι, διότι πάντα ἑώρα τῆς ἡδονῆς ἐφιέμενα, καὶ λογικὰ, καὶ ἄλογα. οὗ δὲ πάντα ἐφίεται, τοῦτ' ἐστι τὸ πάντων ὑπερέχον τῶν ἀγαθῶν. ὥσπερ γὰρ ἀγαθὸν μὲν ἑκάστῳ εἶναι ἰδίως ὃ ἕκαστος ζητεῖ. καθάπερ καὶ τροφὴν ἕκαστον διώκει τὴν αὐτῷ ἀγαθὴν καὶ λυσιτελῆ. πᾶσι δὲ κοινῶς ἀγαθὸν οὗ πάντα κοινῶς ἐφίενται, καὶ πορίζειν βούλονται ἑαυτοῖς. ὃ δὲ πᾶσιν ἐστὶν ἁπλῶς ἀγαθὸν, καὶ οὗ πάντα ἐφίεται, τοῦτο εἶναι τὸ ἔσχατον ἀγαθόν. Ταῦτα μὲν οὖν Εὔδοξος ἀπεφαίνετο περὶ τῆς ἡδονῆς. ἐπιστεύοντο δὲ οἱ λόγοι διὰ τὴν ἐν τῷ ἤθει τοῦ λέγοντος ἀρετὴν μᾶλλον, ἢ δι' ἑαυτούς. σώφρων

φρων γὰρ ὢν διαφερόντως, οὐχ ὡς φίλος τῆς ἡδονῆς ἐδόκει ταῦτα λέγειν, ἀλλὰ τῷ σφόδρα τῆς ἀληθείας φροντίζειν. ἔτι δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου τῇ ἡδονῇ τῆς λύπης φανερὸν ᾤετο εἶναι. τὴν γὰρ λύπην πάντα φεύγοντα τὴν ἡδονὴν ἀνάγκην εἶναι πάντα διώκειν. ὃ δὲ πάντα διώκειν, τοῦτ' εἶναι τὸ ἀγαθόν. ἔτι καὶ οὕτως ἐπεχείρει λέγων, μάλιστα αἱρετὸν εἶναι, ὃ δι' ἑαυτὸ αἱρετόν ἐστι, καὶ ὃ μὴ δι' ἕτερον, μηδὲ ἑτέρου χάριν, αἱρούμεθα. τοιοῦτον δὲ φανερῶς τὴν ἡδονὴν εἶναι. καὶ γὰρ οὐδεὶς ἐρωτᾷ τίνος ἕνεκα τὴν ἡδονὴν βουλόμεθα· ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν ἄλλων ἐρωτώμεθα, οἷον, φέρε εἰπεῖν, τίνος ἕνεκα τὰ χρήματα, ἢ ἡ τιμή. περὶ δὲ τῆς ἡδονῆς οὐκ ἔτι. οὐδεὶς γὰρ δώσει τέλος τῆς ἡδονῆς, ἀνθ' ὅτου βούλεται ἥδεσθαι· ἀλλὰ αὐτὴν αἱρεῖται καθ' ἑαυτήν, ὡς καθ' ἑαυτὴν οὖσαν. ἐπεὶ δὲ τὸ καθ' ἑαυτὸ αἱρετὸν τὸ τέλος ἐστὶ τὸ ἔσχατον, καὶ τὸ ἀγαθὸν αὐτό, διὰ τοῦτο συνῆγε τὴν ἡδονὴν τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν εἶναι. ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖθεν δῆλον εἶναι ᾤετο τὸ προκείμενον. προστιθεμένη γὰρ ἡ ἡδονὴ τῶν ἀγαθῶν ὁτῳοῦν, αἱρετώτερον ποιεῖ, καὶ ἐφετὸν μᾶλλον· ἡ γὰρ σωφροσύνη τὴν ἡδονὴν προσλαβοῦσα, ἢ ἡ δικαιοσύνη, ἡδίων ἔσται καὶ αἱρετωτέρα ἑαυτῆς. ὃ δὲ προστιθέμενον παντὶ ἀγαθῷ βέλτιον δύναται ποιεῖν, τοῦτ' ἐνόμιζεν εἶναι τὸ ἔσχατον ἀγαθόν. ἔχει δὲ οὐχ οὕτως. ὃ γὰρ προστιθέμενον ἀγαθῷ βέλτιον δύναται ποιεῖν, φαίνεται ὅτι ἀγαθόν ἐστιν. οὐκ ἀνάγκη δὲ αὐτὸ εἶναι τὸ ἔσχατον ἀγαθόν, ἢ ἑτέρου ὁτουοῦν βέλτιον. πᾶν γὰρ ἀγαθὸν ἑτέρῳ προστεθὲν ἀγαθῷ αἱρετώτερον ποιεῖ. μεῖζον γάρ τὸ ὅλον τοῦ μέρους ἐστὶ παντός. καὶ ἃ μὲν ἐδόκει τῷ Εὐδόξῳ περὶ ἡδονῆς, ταῦτα.

Πλάτων δὲ οὐκ εἶναι ἔφασκεν αὐτὴν τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν, ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἐπιχειρῶν λόγων, ὅθεν Εὔδοξος ἐπειρᾶτο τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν τὴν ἡδονὴν ἀποφαίνειν. ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἔστι, φησὶν, ἀγαθὸν ἔσχατον, οὗ ἐνδέχεται μεῖζον γενέσθαι· αὐτὸ γὰρ εἰκὸς εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν· ᾧ ἄρα ἀγαθῷ ἄλλο ἀγαθὸν προστεθὲν μεῖζον ἐποίησε καὶ αἱρετώτερον, τοῦτο οὐκ ἔστι τὸ ἔσχατον ἀγαθόν· οὐ γάρ ἐστι τὸ μέγιστον ἀγαθὸν, οὗ μεῖζον ἄλλο δύναται γενέσθαι. ἡ δὲ ἡδονὴ τοιαύτη. ὁ γὰρ ἡδὺς βίος φρόνησιν ἢ σωφροσύνην προσλαβὼν, ἡδίων γίνεται καὶ αἱρετώτερος. ἔστιν ἄρα τι βέλτιον τῆς ἡδονῆς. οὐκ ἄρα ἡ ἡδονή ἐστι τὸ ἔσχατον ἀγαθόν. ἀλλὰ ἀγαθόν τι ἐστὶ τοιοῦτον, οἷα ἀγαθά εἰσιν αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, καὶ τἄλλα, ὧν καὶ ἡμεῖς κοινωνοῦμεν. τοῦτο γὰρ καὶ ζητοῦμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος δεῖξαι, τούτων τῶν ἀγαθῶν ἕν τι εἶναι τὴν ἡδονήν. ἕτεροι δὲ ἐνιστάμενοι πρὸς τοὺς τοῦ Εὐδόξου λόγους ἔφασκον μὴ εἶναι ἀγαθὸν, οὗ πάντα ἐφίεται. λέγουσι δὲ οὐδέν. ἐκεῖνο γάρ φαμεν ἀληθὲς εἶναι, ὃ πᾶσι δοκεῖ ἀληθές. ὁ δὲ ταύτην ἀναιρῶν τὴν κοινὴν δόξαν, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀποστερούμενος πίστιν, πῶς ἂν δύναιτο πιστότερα λέγειν; ὅτι δὲ ἀγαθόν ἐστιν οὗ πάντα ἐφίεται, πᾶσι τοῖς ἐν αἰσθήσει δοκεῖ. δι' ὧν γὰρ εἰς αὐτὸ φέρονται, διώκουσιν. ὡς ἄρα ἀγαθὸν νομίζουσιν εἶναι. εἰ μὲν γὰρ τὰ ἀνόητα μόνον ὠρέγοντο αὐτοῦ, αὐτοῖς ἂν ἦν ἀγαθὸν μόνον, καὶ ἡ ψῆφος οὐκ ἂν ἦν βεβαία τῶν ἀνοήτων· οὐδ' ἂν ἐδόκει ἀγαθὸν ἀληθῶς εἶναι. ὅταν δὲ καὶ τὰ ἀνόητα, καὶ τὰ φρόνιμα κοινῇ πάντα νομίζωσιν ἀγαθὸν εἶναι, δι' ὧν ζητοῦσιν αὐτὸ, τί ἔτι κωλύει ἀγαθὸν ἀληθῶς εἶναι; καὶ γὰρ ἐν τοῖς

ἐν τοῖς ἀνοήτοις ἐστί τι φυσικὸν ἀγαθὸν, τὴν φαυλότητα αὐτῶν ὑπερβαῖνον, δι' ὃ τοῦ ἀγαθοῦ οἰκειούμενα ὡς οἰκείου ἤδη ὀρέγονται. καὶ πρὸς μὲν τὸν πρῶτον τοῦ Εὐδόξου λόγον ταύτην κομίζουσι τὴν ἔνστασιν. πρὸς δὲ τὸν δεύτερον, ὃς ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐστὶν εἰλημμένος, ἐκείνην οὐκ ἀνάγκη φασὶν, εἰ ἡ λύπη κακόν ἐστι, τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι. οὐ γὰρ εἴ τι κακὸν, τὸ ἐναντίον αὐτοῦ ἀγαθόν. ἔστι γὰρ ἐναντίον κακὸν κακῷ· ἡ γὰρ ἠλιθιότης τῇ ἀκολασίᾳ ἐναντίον ἐστὶν, ἀμφοτέρων οὐσῶν κακῶν, καὶ ἀμφότερα τῇ σωφροσύνῃ. ταῦτα μὲν οὖν καλῶς λέγουσιν, οὐ μὴν ἐπί γε τῆς ἡδονῆς ἀληθεύουσιν. εἰ γὰρ ἄμφω κακὰ ἦν, καὶ ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη, ἦν ἂν καὶ ἄμφω φευκτά· καθάπερ εἰ καὶ ἄμφω ἦσαν ἀγαθὰ, ἦν ἂν ἀμφότερα αἱρετὰ, ἢ εἰ μήτε ἀγαθὰ, μήτε φευκτὰ, οὔτε αἱρετὰ ὁμοίως ἀμφότερα. νῦν δὲ τὴν μὲν λύπην φεύγομεν ὡς κακὸν, τὴν δὲ ἡδονὴν αἱρούμεθα ὡς ἀγαθόν. ὅθεν φανερὸν, ὅτι ὡς κακὸν ἀγαθῷ ἡ λύπη ἡδονῇ ἀντίκειται.

Ἕτεροι δὲ λέγουσι μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν, ὅτι οὐκ ἔστι ποιότης, οὐδὲν λέγοντες ἀναγκαῖον. οὐδὲ γὰρ αἱ ἐνέργειαι τῶν ἀρετῶν ποιότητές εἰσιν, οὐδὲ εὐδαιμονία ποιότης ἐστίν. ἐνέργεια γάρ ἐστιν. ἀλλ' ὅμως οὐδὲν κωλύει ἀγαθὰ ταῦτα εἶναι.

Ἔτι δὲ καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ὡρισμένον τι ἡ ἡδονὴ, τὸ δὲ ἀγαθὸν ὡρισμένον, διὰ τοῦτο μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθόν. ἀόριστον δὲ ἔλεγον εἶναι τὴν ἡδονὴν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ αὐτὴ, ἀλλ' ἐπιδέχεται τὸ μᾶλλον, καὶ τὸ ἧττον. εἰ μὲν οὖν ἐν αὐτῇ τῇ ἡδονῇ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐθεωρεῖτο, ἦν ἂν ἀληθὴς ὁ λόγος αὐτοῖς. νῦν δὲ ἡ ἐπίτασις καὶ ἡ ἄνεσις ἐν τῷ ἡδέως γίνεται.

ὅτι ἡδόμενοι μᾶλλον καὶ ἧττον ἥδονται. τοῦτο δὲ καὶ ἐν ταῖς ἀρεταῖς συμβαῖνον φαίνεται. δίκαιοι γάρ εἰσι μᾶλλον καὶ ἧττον καὶ ἀνδρεῖοι· καὶ δικαιοπραγεῖν, καὶ σωφρονεῖν μᾶλλον καὶ ἧττόν ἐστιν. ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἀόριστοί εἰσιν αἱ ἀρεταί. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ἡ ἡδονὴ αὐτὴ μὲν καθ' ἑαυτὴν οὐκ ἔστιν ἀόριστος, ἐν δὲ τοῖς ἡδομένοις τὴν ἐπίτασιν καὶ τὴν ἄνεσιν ἐπιδέχεται, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀμιγὴς λύπης ἐν πᾶσιν, οὐδὲ ὁμοίως, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῆς ὑγιείας συμβαίνει. καὶ γὰρ αὐτὴ ὡρισμένη οὖσα ἐν τοῖς ὑγιαίνουσιν ἐπιτείνεται καὶ ἀνίεται. οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ συμμετρία ἐν πᾶσίν ἐστιν, οὐδὲ ἐν τῷ αὐτῷ μία τις ἀεὶ, ἀλλὰ μεταβάλλει ποτὲ μὲν ἐπὶ τὸ μεῖζον, ποτὲ δὲ ἐπὶ τὸ ἔλαττον, καὶ νῦν μὲν καθαρῶς ὑγιαίνει τινὶ τὸ σῶμα, νῦν δὲ ἔνεστί τι καὶ νόσου. τοιοῦτον δὴ καὶ περὶ τὴν ἡδονὴν ἐνδέχεται εἶναι.

Ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖθεν συνῆγον τὴν ἡδονὴν μὴ εἶναι ἀγαθόν. ἡ ἡδονὴ κίνησίς τις καὶ γένεσίς ἐστι· κίνησις δὲ καὶ γένεσις ἀτελῆ. τὸ δὲ ἀτελὲς οὐκ ἔστιν ἀγαθόν· τὸ γὰρ ἀγαθὸν τέλειον· ἡ ἡδονὴ ἄρα οὐκ ἔστιν ἀγαθόν. ἔστι δὲ αὐτοῖς ἡ ἐλάττων πρότασις ψευδής. οὔτε γὰρ κίνησις, οὔτε γένεσίς ἐστιν ἡ ἡδονή. ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἔστι κίνησις, δῆλον ἐκεῖθεν.

Πάσῃ μὲν γὰρ κινήσει δοκεῖ οἰκεῖον εἶναι τάχος καὶ βραδύτης, καὶ εἰ μὴ αὐτή τις πρὸς ἑαυτὴν βραδεῖα ἢ ταχεῖα φαίνεται τῷ τάχιον ἑαυτῆς καὶ βράδιον κινεῖσθαι τὰ κινούμενα, οἷά ἐστι τὰ ἀνωμάλως κινούμενα, ἀλλὰ πρὸς ἄλλο γοῦν θεωρούμενα ταχέως ἢ βραδέως κινεῖσθαι λέγονται· καθάπερ ἡ τοῦ οὐρανοῦ κίνησις ὁμαλὴ μέν ἐστι καθ' ἑαυτὴν, πρὸς δὲ τὴν τῶν ἀστέρων θεωρουμένη κίνησιν, τα-

χεῖα

χεῖα λέγεται. πάσῃ μὲν οὖν κινήσει τὸ τάχος, καὶ ἡ βραδυτὴς οἰκεῖόν ἐστι· τῇ δ᾽ ἡδονῇ οὐ προσήκει· ἡ ἡδονὴ ἄρα οὐκ ἔστι κίνησις. ὅτι δ᾽ οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἡδονῇ ταῦτα, δῆλον. ἡσθῆναι μὲν γὰρ λέγεταί τις ταχέως, ὥσπερ ὀργισθῆναι, διὰ τὸ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πρὸς τὸ ἥδεσθαι ἀπὸ τοῦ μὴ ἥδεσθαι κινηθῆναι· ἥδεσθαι δὲ ταχέως ἢ βραδέως, οὐκ ἔτι· οὔτε πρὸς ἑαυτὸν, καθάπερ τὰ ἀνωμάλως κινούμενα, οὔτε πρὸς ἄλλο, καθάπερ τὰ ὁμαλά. τὸ δὲ βαδίζειν καὶ αὔξεσθαι, καὶ ἀλλοιοῦσθαι, καὶ πάντα ὅσα κινήσεώς ἐστι, μετὰ τῆς ταχύτητος θεωροῦνται καὶ τῆς βραδύτητος. μεταβάλλειν μὲν γὰρ λέγεταί τις εἰς τὴν ἡδονὴν ταχέως ἢ βραδέως, ἐνεργεῖν δὲ καθ᾽ αὑτὴν ταχέως ἢ βραδέως οὐκ ἔστιν. ὅρος γάρ ἐστι κινήσεως ἡ ἡδονὴ, καὶ ἠρεμία τις, καὶ οὐδήπου αὐτὴ δύναται κίνησις εἶναι. ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἔστι κίνησις ἡ ἡδονὴ δῆλον.

Ἔτι δ᾽ οὐδὲ γένεσίς ἐστιν. εἰ γὰρ ἡ ἡδονὴ γένεσις, ἡ λύπη ἂν εἴη φθορά. καὶ ἔσται ὧν ἡ ἡδονὴ γένεσις, τούτων ἡ λύπη φθορά. οὐ γὰρ ἐκ τοῦ τυχόντος φθειρόμενον τὸ τυχὸν γίνεται, ἀλλ᾽ ἐξ οὗ γίνεταί τι, εἰς τοῦτο καὶ διαλύεσθαι πέφυκεν.

Ἐπεὶ δὲ λέγουσι τὴν λύπην ἔνδειαν εἶναι τοῦ κατὰ φύσιν, εἴη ἂν ἡ ἡδονὴ τοῦ κατὰ φύσιν ἀναπλήρωσις. ταῦτα δὲ σωματικά ἐστι τὰ πάθη. εἰ δή ἐστιν ἡ ἡδονὴ τοῦ κατὰ φύσιν ἀναπλήρωσις, ἐν ᾧ ἡ ἀναπλήρωσις, τοῦτο ἂν καὶ ἔχοι τὴν ἡδονὴν, καὶ ἥδεσθαι δύναται. τὸ σῶμα ἄρα ἥδεται, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἡδονή. τοῦτο δὲ οὐκ ἔστιν ἀληθές. τὸ γὰρ ἥδεσθαι τῆς ψυχῆς εἶναι δοκεῖ. οὐκ ἄρα ἡ ἡδονὴ γένεσίς τις καὶ ἀναπλήρωσίς ἐστιν, ἀλλὰ ἕπεται τῇ ἀναπληρώσει, καθάπερ καὶ τῇ ἐνδείᾳ ἡ λύπη. γινομένης μὲν γὰρ ἀναπληρώσεως ἡδόμεθα, τεμνόμενοι δὲ λυπούμεθα.

Δοκεῖ δὲ γενέσθαι αὕτη ἡ δόξα ἀπὸ τῶν σωματικῶν, καὶ τῶν
περὶ τὴν τροφὴν λυπῶν καὶ ἡδονῶν· ἐνδεεῖς γὰρ γεγονότες
καὶ προλυπηθέντες ἡδόμεθα τῇ ἀναπληρώσει. τοῦτο δὲ οὐ
περὶ πάσας συμβαίνει τὰς ἡδονάς. ἄλυποι γάρ εἰσιν αἵ τε
μαθηματικαί, καὶ αἱ ἐν ταῖς αἰσθήσεσι. καὶ γὰρ καὶ αἱ κατὰ
τὴν ἀκοὴν ἡδοναί, καὶ κατὰ τὴν ὄσφρησιν, καὶ κατὰ τὴν ὅρασιν,
μηδεμιᾶς προηγησαμένης λύπης γίνονται, καὶ οὐκ ἔστιν
οὐδεμία αὐτῶν ἐνδείας ἀναπλήρωσις. ἔτι δὲ καὶ ἐλπίδες καὶ
μνῆμαι τῶν ἀγαθῶν ἥδισταί εἰσιν. αἱ δὴ κατὰ ταύτας ἡδο-
ναὶ τίνος εἰσὶν γενέσεις; οὐδενὸς γὰρ ἔνδεια ἐν αὐτοῖς προη-
γήσατο, οὗ γένοιτ' ἂν ἀναπλήρωσις. ὅθεν φανερόν, ὅτι οὐκ
ἔστιν ἡ ἡδονὴ γένεσις.

Ἕτεροι δὲ ἀξιοῦσι μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθόν, προφέ-
ροντες τὰς ἐπονειδίστους τῶν ἡδονῶν. πρὸς οὓς ἐκεῖνο λεγό-
μενον, ὅτι οὐκ ἔστι ταῦτα ἡδέα, ἃ τοῖς φαύλοις ἡδέα δοκεῖ.
οὐ γὰρ εἰ τοῖς κακῶς διακειμένοις ἡδέα ταῦτά ἐστιν, οἰητέον
ἤδη αὐτὰ καὶ ἡδέα ἁπλῶς εἶναι, ἀλλὰ τούτοις μόνον ἡδέα.
καθάπερ οὐδὲ τὰ τοῖς κάμνουσιν ὑγιεινά, ἢ γλυκέα, ἢ πι-
κρά, ἁπλῶς ὑγιεινά, ἢ γλυκέα, ἀλλὰ αὐτοῖς· ἐπεὶ οὐδὲ
λευκὰ ἁπλῶς τὰ φαινόμενα τοῖς ὀφθαλμιῶσι λευκά.
φανερὸν δή, ὅτι οὐδὲ ἀπὸ τούτων τῶν λόγων δόξειεν ἂν
ἡ ἡδονὴ μὴ ἀγαθὸν εἶναι. μάλιστα μὲν γάρ, ὅτι οὐκ εἰ-
σὶν ἡδοναὶ αἱ παρὰ τοῖς μοχθηροῖς ἡδοναί· ἔπειτα, εἰ καὶ
ταύτας ἡδονὰς εἶναι δώσομεν, ἀλλ' οὐκ ἀνάγκη, διὰ τὸ
τὴν ἡδονὴν ἁπλῶς φαύλην εἶναι. οὐ γὰρ μία ἐστὶν ἡ ἡδο-
νὴ τῷ εἴδει, ἀλλὰ πολλαί. καὶ οὐδὲν κωλύει τὰς μὲν φαύ-
λας εἶναι, τὰς δὲ ἀγαθάς. ἕτεραι γὰρ αἱ ἀπὸ τῶν καλῶν
καὶ ἐπαι-

καὶ ἐπαινετῶν ἡδοναί, καὶ ἄλλαι αἱ ἀπὸ τῶν αἰσχρῶν· καὶ αἱ μὲν ἀγαθαί, αἱ δὲ φαῦλαι. ὥσπερ τὸ πλουτεῖν ἢ ὑγιαίνειν. ἔστι γὰρ πλουτεῖν καλῶς κτώμενον ὅθεν οὐδεὶς ἀδικεῖται, καὶ ἔστιν αἰσχρῶς πλουτεῖν, προδόντα τὴν ἑαυτοῦ ἢ ἐξανδραποδισάμενον τοὺς οἰκείους. καὶ ἔστιν ὑγιαίνειν καλῶς ἀνθρωπικῇ διαίτῃ χρώμενον, καὶ κακῶς, ὅταν οὐκ ὅθεν δεῖ κτησώμεθα τὴν ὑγίειαν· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ἐπὶ τῶν ἡδονῶν. καὶ ὅλως ἕτεραί εἰσι τῷ εἴδει, καὶ οὐκ ἔστιν ἡσθῆναι τὴν τοῦ μουσικοῦ ἡδονὴν, μὴ ὄντα μουσικόν, ἢ τὴν τοῦ δικαίου μὴ ὄντα δίκαιον. ὅθεν φανερὸν, ὅτι ἄλλη ἐστὶ τῷ εἴδει ἡ τοῦ μουσικοῦ ἡδονή, καὶ ἄλλη ἡ τοῦ δικαίου· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. οὐ τοίνυν εἰ ἡ τῶν φαύλων ἡδονὴ κακόν, ἤδη ἁπλῶς ἡ ἡδονὴ φαῦλόν ἐστιν.

Ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τῆς διαφορᾶς τοῦ κόλακος καὶ τοῦ φίλου τὴν ἡδονὴν ἐδόκει μὴ εἶναι ἀγαθόν. ὁ μὲν γὰρ κόλαξ ψέγεται, ὅτι πρὸς ἡδονὴν ὁμιλεῖ, ὁ δὲ φίλος ἐπαινεῖται, ὅτι μὴ πρὸς ἡδονὴν, ἀλλὰ πρὸς ἀλήθειαν, καὶ τὸ ἀγαθόν. ὅθεν δοκεῖ συνάγεσθαι, τὴν ἡδονὴν ἐπονείδιστον εἶναι. οὐ τοῦτο δὲ ἀπὸ τούτων συνάγεται, ἀλλὰ μᾶλλον ὅτι ἀδιάφοροί εἰσι τῷ εἴδει αἱ ἡδοναί. καὶ ἡ μὲν ἐπαινεῖται, ἡ δὲ ἐπονείδιστός ἐστιν. ὅτι γὰρ καὶ ὁ φίλος ἡδύς ἐστιν, καὶ ἡδονὴν ἔχει τῷ φίλῳ, τίς ἀγνοεῖ; φανερὸν τοίνυν, ὅτι ἡδονή ἐστι τοῖς συνοῦσι παρ' ἑκατέρου. καὶ ἡ μὲν τοῦ κόλακος διαβάλλεται, ἐπαινεῖται δὲ ἡ τοῦ φίλου.

Ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖθεν ἐπονείδιστον εἶναι ἐδόκει ἡ ἡδονή. καὶ γὰρ οὐδεὶς ἂν ἕλοιτο νοῦν ἔχων ἥδεσθαι διὰ βίου τὴν τῶν παιδίων ἡδονὴν διανοούμενος καὶ χαίρων, ὥσπερ ἐκεῖνα, οὐδ' ἄλλο τι

αἰσχρὸν

αἰσχρὸν ποιεῖν, ἵνα ἥδοιτο διὰ βίου. διὰ τοῦτο δὲ οὐδεμία ἀνάγκη τὴν ἡδονὴν φαῦλον εἶναι. οὐ γὰρ φεύγει ὁ νοῦν ἔχων τὴν παιδικὴν ζωὴν, καὶ τὸ αἰσχρὰ πράττειν διὰ τὴν ἐκεῖθεν ἡδονὴν, ἀλλὰ αὐτὰ δι' ἑαυτὰ, ὅτι φευκτά εἰσιν.

Ἐπεὶ καὶ πολλὰ πρὸς ἡδονὴν φέροντα διώκομεν οὐ διὰ τὴν ἡδονὴν, ἀλλ' ὅτι αὐτὰ δι' ἑαυτά εἰσιν αἱρετά. τὸ γὰρ ὁρᾶν, καὶ μνημονεύειν, καὶ εἰδέναι, καὶ τὰς ἀρετὰς ἔχειν, ἑλοίμεθα ἂν, καὶ εἰ μηδεμίαν ἐπιφέροι ἡδονήν. εἰ δὲ ἐξ ἀνάγκης ἕπονται τούτοις ἡδοναὶ, οὐδὲν διαφέρει. βουλοίμεθα γὰρ ἂν ταῦτα ἡμῖν αὐτοῖς, καὶ εἰ μηδεμία γένοιτ' ἂν ἀπ' αὐτῶν ἡδονή. ὅτι μὲν οὖν οὐ πᾶσα ἡδονὴ αἱρετὸν καὶ ἀγαθὸν, καὶ ὅτι εἰσί τινες ἀρεταὶ καθ' ἑαυτὰς διαφέρουσαι τῷ εἴδει τῶν φαύλων, ἢ ταῖς αἰτίαις ὅθεν γίνονται, δῆλον ἔοικεν εἶναι.

ΚΕΦ. γ'.

Περὶ τοῦ ὅτι οὐκ ἔστι κίνησις ἡ ἡδονή.

ΤΑ μὲν οὖν λεγόμενα περὶ ἡδονῆς καὶ λύπης ταῦτά ἐστιν. ζητοῦμεν δὲ ἤδη περὶ αὐτῆς τί ἐστιν, ἢ ποῖόν τι. τοῦτο δὲ γένοιτ' ἂν καταφανὲς ἄνωθεν ἀναλαβοῦσι τὸν λόγον. ἔστι τοίνυν ἡ ἡδονὴ τελεία. καὶ καθάπερ ἡ ὅρασις, καθ' ὁντιναοῦν χρόνον τελεία ἐστὶ, καὶ οὐκ ἔστι λαβεῖν μέρος τοῦ ἐν τῷ ὁρᾶν χρόνου, καθ' ὃν γίνεται. ἀλλ' ἐν τῷ ὅλῳ. ἐν γὰρ ἑκάστῳ μέρει ἀτελής ἐστιν ἡ κίνησις, καὶ ἑτέρα τῷ εἴδει. τὰ γὰρ μέρη τῆς κινήσεως διαφέρουσι, καὶ τῆς ὅλης κινήσεως καὶ ἀλλήλων, ὥσπερ ἐπὶ τῆς οἰκοδομίας. τῆς γάρ ὅλης ποιήσεως, φέρε εἰπεῖν, τοῦ ναοῦ ἑτέρα ἡ τῶν λίθων σύνθεσις, καὶ ἄλλη ἡ τῶν κιόνων κατασκευή. καὶ διαφέρουσι πρός τε ἀλλήλας,

καὶ πρὸς

καὶ πρὸς τὴν ὅλην οἰκοδομίαν. ἡ μὲν γὰρ τελεία· καὶ γὰρ οὐδενὸς ἐλλείπει τῶν δεόντων· ἡ δὲ τῆς κρηπῖδος καὶ τοῦ τριγλύφου, ἀτελής. μέρους γὰρ οἰκοδόμησις ἑκατέρα. τῷ εἴδει οὖν διαφέρουσι, καὶ ὅλως οὐκ ἔστιν ἐν ὁτῳοῦν χρόνου μέρει, δηλονότι τοῦ κατὰ κίνησιν χρόνου, τελείαν λαβεῖν κίνησιν, κατὰ τὸ εἶδος, ὃ ζητεῖται ἐν τῇ τελείᾳ κινήσει, ἀλλ' ἐν τῷ ὅλῳ χρόνῳ ἡ τελεία κίνησις ἀποτελεῖται. ὁμοίως δὲ ἔχει καὶ ἐπὶ βαδίσεως, καὶ τῶν λοιπῶν κινήσεων. καὶ γὰρ ἡ φορὰ διάφορα εἴδη κινήσεων περιέχει. καὶ γὰρ ἅλσις, καὶ πτῆσις, καὶ βάδισις, πᾶσαι φοραὶ μέν εἰσι, διαφέρουσι δὲ ἀλλήλων καὶ εἴδει. οὐ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑκάστῃ τῶν φορῶν τούτων διάφορα εἴδη γίνεται βαδίσεως. οἱ γὰρ ὅροι διάφοροι, τὸ πόθεν, καὶ ποῖ. τῶν ὅρων δὲ διαφόρων ὄντων, διάφορα καὶ τὰ εἴδη τῆς βαδίσεως. ἡ γὰρ ἐν τῷ σταδίῳ βαδίσεως τὸ μέρος διαφόρους ἔχει τοὺς ὅρους πρὸς τὴν ὅλην βάδισιν· καὶ οὐ μόνον πρὸς τὴν ὅλην, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ μέρη. εἰ γὰρ εἴη ἡ βάδισις ὅλη ἀπὸ τοῦ ᾱ ἐπὶ τὸ ε̄, ἡ ἀπὸ τοῦ ᾱ ἐπὶ τὸ γ̄ διάφορος ἂν εἴη κατὰ τοὺς ὅρους, τῆς τε ὅλης, καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ γ̄ ἐπὶ τὸ δ̄, καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ δ̄ ἐπὶ τὸ ζ̄, καὶ ἔτι τῆς ἀπὸ τοῦ ζ̄ ἐπὶ τὸ ε̄. διαφόρων δὲ ὄντων τῶν ὅρων, καὶ αὗται διάφοροι ἂν εἶεν τῷ εἴδει. εἰ γὰρ καὶ γραμμὴν ἑκάστη βάδισις διαπορεύεται, τὴν αὐτὴν οὖσαν τῷ εἴδει, **** ἀλλ' ἐπεὶ ἑκάστη γραμμὴ ἐν τόπῳ ἐστὶν, οἱ δὲ τόποι διάφοροι, διὰ τοῦτο διάφοροί εἰσιν αἱ κινήσεις. τοὺς μὲν οὖν ἀκριβεῖς περὶ κινήσεως λόγους ἐν ἄλλοις ἐποιησάμεθα. τοῦτο δὲ μόνον ἐνταῦθα εἰπεῖν ἀναγκαῖον, ὅτι οὐκ ἐν παντὶ χρόνῳ τελεία ἐστὶν ἡ κίνησις, ἀλλ' ἐν τῷ ὅλῳ. αἱ δὲ ἐν τοῖς μέρεσι τοῦ ὅλου χρόνου κι-

νήσεις ἀτελεῖς εἰσὶ, καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων τῷ εἴδει. εἰ γὰρ ὁ ὅρος τῆς κινήσεως τὸ πόθεν καὶ ποῖ, τὴν κίνησιν εἰδοποιοῦσι. τῆς δὲ ἡδονῆς τὸ εἶδος ἐν ὁτῳοῦν χρόνῳ τέλειόν ἐστι. φανερὸν τοίνυν, ὅτι ἡ ἡδονὴ, καὶ ἡ κίνησις ἕτεραί εἰσιν ἀλλήλων· καὶ ἡ μὲν ἡδονὴ ὅλον τι πρὸς τέλειόν ἐστιν, ἡ δὲ κίνησις οὐκ ἐν παντὶ χρόνῳ τελεία, καὶ ὅτι κίνησιν μὲν ἄνευ χρόνου οὐκ ἐνδέχεται εἶναι, ἡδονὴν δὲ δυνατόν. καὶ γὰρ ἐν μὲν τῷ νῦν, καὶ τῷ ἀτόμῳ οὐ δυνατὸν κινηθῆναι, ἡσθῆναι δὲ δυνατὸν ὅλην καὶ τελείαν ἡδονήν.

Ἐκ τούτων δὲ δῆλον, ὅτι οὐ μόνον οὐκ ἔστι κίνησις ἡ ἡδονὴ, ἀλλ᾽ οὐδὲ γένεσις. οὐ γὰρ πάντων ἁπλῶς γένεσίς ἐστιν, ἀλλὰ τῶν μεριστῶν καὶ μὴ ὅλων, ἐπεὶ μηδὲ ὁράσεώς ἐστι γένεσις, οὐδὲ στιγμῆς, οὐδὲ μονάδος. ὅτι ὅλον τι ἕκαστον αὐτῶν ἐστὶ, καὶ οὐ μεριστὸν, οὐδὲ χρόνῳ ἀπὸ τοῦ ἀτελοῦς ἐπὶ τὸ τέλειον ἔρχεται, ἀλλ᾽ ἐν ὁτῳοῦν χρόνῳ ὅλον τι καὶ τέλειον ἕκαστον αὐτῶν ἐστίν. οὔτε γὰρ μονὰς οὐ τὸ μὲν τελεία ἐστὶ, τὸ δὲ ἀτελὴς, καὶ τῷ χρόνῳ τελειοῦται, οὔτε ἡ στιγμή. τό, τε ὁρᾶν ἐν παντὶ μέρει τοῦ χρόνου, καθ᾽ ὃν ὁρῶμεν, τέλειόν ἐστι. καὶ ὅλως πάσης αἰσθήσεως ἐνέργεια πρὸς τὸ οἰκεῖον αἰσθητὸν ἐνεργούσης τελεία ἐστὶν ἐν παντὶ μέρει τοῦ χρόνου.

ΚΕΦ. δ΄.

Περὶ τοῦ, ὅτι πᾶσαν ἐνέργειαν τελειοῖ ἡ ἡδονή.

ΕΠεται δὲ ταῖς ἐνεργείαις τῆς αἰσθήσεως, καὶ τῆς διανοίας ἡ ἡδονὴ, καὶ μάλιστα ὅταν ὑγιαίνουσαι τελειοτάτην περιβάλλωνται τὴν ἐνέργειαν, καὶ περὶ τὸ κάλλιστον ἐνεργῶσιν, ἡ μὲν αἴσθησις τῶν αἰσθητῶν, ἡ δὲ διάνοια τῶν διανοητῶν. τηνικαῦτα γὰρ μάλιστα καὶ τελείως ἐνεργεῖ ἡ

ἐνέργεια, ἢ ἡ ἐνεργοῦσα ἕξις. οὐδὲν γὰρ διαφέρει αὐτὴν ἐνεργεῖν εἰπεῖν, ἢ ἐκείνην. ἐπειδὰν γὰρ ὑγιῶς τε καὶ τελείως ὁρῶμεν, καὶ τὸ κάλλιστον ὁρῶμεν τῶν ὁρατῶν, τελειοτάτη γίνεται ἡ ἐνέργεια. ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῆς διανοίας, καὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων ἡ δὲ τελειοτάτη, καὶ ἡδίστη. ὅτι δὲ γίνεται κατὰ τὴν διάνοιαν ἡδονὴ, καὶ καθ' ἑκάστην αἴσθησιν, φανερόν. φαμὲν γὰρ διανοήματα ἡδέα εἶναι, καὶ θεωρήμασι χαίρομεν, καὶ ὁράμασιν ἡδόμεθα, καὶ ἀκούσμασι, καὶ μάλιστα ὅταν τελείως τε ἐνεργῶμεν, καθὼς εἴρηται, καὶ τὰ βέλτιστα ὁρῶμεν, ἢ θεωρῶμεν, ἢ ἄλλως αἰσθανώμεθα. τοιούτων γὰρ ὄντων τοῦ τε αἰσθήσεως, καὶ τῶν αἰσθητῶν, καὶ τῆς διανοίας, καὶ τῶν διανοητῶν, ἀεὶ ἔσται ἡδονὴ, ἕως ἂν ἡ διάνοια καὶ ἡ αἴσθησις πάσχῃ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων.

Ἕπεται τοίνυν τῇ ἐνεργείᾳ ἡ ἡδονὴ, καὶ τελειότης τίς ἐστιν αὐτῆς. τελειοῖ δὲ οὐχ ὡς ἕξις τὸν ἔχοντα ἀπὸ τοῦ δυνάμει εἰς τὴν ἐνέργειαν ἄγουσα. ὥσπερ τὸν δυνάμει οἰκοδόμον ἡ οἰκοδομικὴ τελειοῖ, καὶ ἐνέργεια ποιεῖ οἰκοδόμον, καθάπερ οὐδὲ ἡ ὑγίεια καὶ ὁ ἰατρὸς ὁμοίως αἴτιά εἰσι τοῦ ὑγιαίνειν. ἡ μὲν γὰρ αὐτὴ ποιεῖ μὴ οὖσαν τὴν τοῦ ὑγιαίνειν ἐνέργειαν· ὁ δὲ σωτηρεῖ καὶ φυλάττει, καὶ ὅπως παραμείνῃ ζητεῖ. ἔτι δὲ οὐδ' ὥσπερ τὸ αἰσθητὸν τελειοῖ τὴν αἴσθησιν, ἢ τὸ διανοητὸν τὴν διάνοιαν, οὕτω καὶ ἡ ἡδονὴ τελειοῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν. ἡ μὲν γὰρ ἕξις, καὶ τὸ ἀντικείμενον, ἀπὸ τοῦ δυνάμει εἰς τὴν ἐνέργειαν παράγουσι τὴν ἐνέργειαν. ἡ δὲ ἡδονὴ τῇ ἐνεργείᾳ γινομένη συμπεφυκυῖα συντηρεῖ καὶ φυλάττει. πέθει γὰρ ἐνεργεῖν ἡ ἐπ' αὐτῷ ἡδονή. καὶ ἔστι τῇ ἐνεργείᾳ καθάπερ ἐπιγινόμενον τέλος, ὥσπερ ἡ ὥρα τοῖς ἐν ἀκμῇ. καὶ ἕπεται

ἀεὶ ταύτῃ, ἕως ἂν ᾖ ἥτε αἴσθησις καὶ ἡ διάνοια, καὶ περὶ τὸ αἰσθητὸν, καὶ διανοητὸν ἐνεργῇ, καὶ μάλιστα, ὅταν ἄμφω καὶ ἄριστα ἔχωσι, καὶ περὶ τὸ ἄριστον ἐνεργῶσιν.

Ἀπορήσειε δ' ἄν τις, εἰ τοῦτο οὕτως ἔχει, πῶς οὐδεὶς οὕτως ἐνεργῶν συνεχῶς ἥδεται. πρὸς ὃ ῥητέον, ὅτι κάμνει πάντα τὰ ἀνθρώπεια, καὶ οὐ δύναται συνεχῶς ἐνεργεῖν. διὰ τοῦτο οὐδὲ ἡδέως δύναται συνεχῶς, ἐπεὶ ἡ ἡδονὴ τῇ ἐνεργείᾳ ἀκολουθεῖ. ἔνια δὲ τέρπει μὲν νεωστὶ φανέντα, χρόνον δέ τινα συνεθισθέντα οὐχ οὕτως ἡδέα δοκεῖ. τὸ δὲ αἴτιον, ὅτι ἔφην. τὸ μὲν γὰρ πρῶτον παρακέκληται ἡ διάνοια, καὶ ἐπιτεταμένως περὶ αὐτὰ ἐνεργεῖ, ὥσπερ κατὰ τὴν ὄψιν οἱ ἐμβλέποντες· μετέπειτα δὲ, οὐ γίνεται τοιαύτη ἡ ἐνέργεια, ἀλλὰ παρημελημένη. διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἡδονὴ ἀμαυροῦται.

ΚΕΦ. ε'.

Περὶ τοῦ, ὅτι φύσει διωκτὸν ἡ ἡδονή. καὶ ἔτι περὶ τοῦ, ὅτι εἴδει διαφέρουσιν αἱ ἡδοναί.

Ἐπεὶ δὲ πᾶσαν ἐνέργειαν τελειοῖ ἡ ἡδονὴ, ἐνέργεια δὲ καὶ τὸ ζῆν, τὰ ἄρα ἐφιέμενα τοῦ ζῆν ὀρέγονται τῆς ἡδονῆς, ὅτι τελειότης ἐστὶν αὐτοῦ. πάντα δὲ ἐφίενται τοῦ ζῆν. ὥστε δόξειεν ἂν πάντα ἐφίεσθαι τῆς ἡδονῆς. πᾶσαν γὰρ ἐνέργειαν ἡ ἡδονὴ αἱρετωτέραν ποιεῖ· καὶ ἕκαστος περὶ ταῦτα καὶ τούτοις ἐνεργεῖ μάλιστα, οἷς μάλιστα ἥδεται. οἷον ὁ μουσικὸς τῇ ἀκοῇ περὶ τὰ μέλη, καὶ ὁ φιλομαθὴς τῇ διανοίᾳ περὶ τὰ θεωρήματα, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος. ἐπεὶ οὖν οὕτω ποιεῖ τὴν ἐνέργειαν ἡ ἡδονὴ καλλίω καὶ αἱρετωτέραν, εἰκότως τὰ ὀρεγόμενά τινος ἐνεργείας καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ὀρέγονται ἡδονῆς. τὰ ἄρα τοῦ ζῆν ἐφιέμενα

εὐλόγως καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἐφίενται ἡδονῆς, ὅτι τὸ αἱρετὸν καὶ ἐφετὸν αὐτοῖς τελειοῖ. τὸ δὲ ζητεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος, πότερον ποτέρου ἕνεκα αἱρετὸν, ἡ ἡδονὴ διὰ τὸ ζῆν, ἢ τὸ ζῆν διὰ τὴν ἡδονὴν, ἀφείσθω. φαίνεται δὲ ὅτι ἀδιαίρετά ἐστι ταῦτα ἀλλήλων, καὶ οὔτε ἡδονὴν χωρὶς ἐνεργείας, οὔτε ἐνέργειαν χωρὶς ἡδονῆς εὕροι τις ἄν. τελείωσις γὰρ ἐνεργείας ἡ ἡδονὴ, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναται χωρὶς εἶναι.

Διὰ ταῦτα φαίνεται, καὶ ὅτι αἱ ἡδοναὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων τῷ εἴδει. καὶ γὰρ διαφόρων τῷ εἴδει ἐνεργειῶν τελειότητες οὖσαι καὶ αὐταὶ διάφοροί εἰσιν. αἱ γὰρ τελειότητες τῶν διαφόρων εἰδῶν οὐ δύνανται μὴ διάφοροι εἶναι τῷ εἴδει. οἷον αἱ τῆς διανοίας ἐνέργειαι τῶν τῆς αἰσθήσεως διαφέρουσι τῷ εἴδει, καὶ ἔτι αὗται ἀλλήλων. ὥστε καὶ αἱ ἡδοναί. τοῦτο δὲ ἔτι φανερὸν ἐκ τοῦ πάσῃ ἐνεργείᾳ οἰκείαν ἡδονὴν προσεῖναι. ὅτι δὲ οἰκεία, δῆλον. καὶ γὰρ συναύξει τὴν ἐνέργειαν ἡ οἰκεία ἡδονή. μάλιστα γάρ τις ἕκαστα γινώσκει καὶ ἐξακριβοῖ, καὶ ὅλως ἐνεργεῖ, ὅταν μεθ' ἡδονῆς τοῦτο ποιῇ. καὶ γὰρ γεωμετρικοὶ γίνονται μάλιστα οἱ χαίροντες τῷ γεωμετρεῖν, καὶ κατανοοῦσιν ἕκαστα μᾶλλον, καὶ ἕκαστον ἡ ἡδονὴ πρὸς τὸ οἰκεῖον ἔργον ἐπιδιδόναι ποιεῖ. εἰ τοίνυν τὰς ἐνεργείας συναύξουσιν αἱ ἡδοναὶ, τὰ δὲ συναύξοντα οἰκεῖα, τὰ δὲ οἰκεῖα τοῖς διαφόροις τῷ εἴδει, καὶ αὐτὰ διάφορα κατὰ τὸ εἶδος, φανερὸν, ὅτι αἱ ἡδοναὶ ἕτεραι τῷ εἴδει ἀλλήλων. ἔτι καὶ ἐκεῖθεν γίνεται δῆλον τὰς ἡδονὰς διαφόρους εἶναι τῷ εἴδει. καὶ γὰρ προσίστανται ταῖς ἐνεργείαις αἱ ἀλλότριαι ἡδοναὶ, καθάπερ αἱ οἰκεῖαι τελειοτέρας ποιοῦσιν. ἡ γὰρ τῆς αὐλητικῆς ἡδονὴ συγχέοι ἂν ῥαδίως τὴν ἐν τοῖς μα-

θήμασι θεωρίαν, ὅταν μὴ ἕξιν μαθηματικὴν ὁ θεωρῶν
ἔχῃ, ἀλλ' ἥδηται μᾶλλον αὐλοῦντος ἀκούων ἢ θεωρῶν,
καὶ οὕτω φθείρῃ τὴν περὶ τὸν λόγον ἐνέργειαν ἡ τῆς αὐλητι-
κῆς ἡδονή. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων συμβαίνει, ὅταν δύο
ἐνεργείας τις κατὰ ταυτὸν ἐνεργῇ. καὶ γὰρ ἡ ἡδίων τὴν ἑτέ-
ραν ἐκκρούει, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ κατὰ τὴν ἡδονὴν δια-
φέρει. εἰ γὰρ σφόδρα ὑπερβάλλῃ τὴν ἐξ ἑτέρας ἡ τῆς
ἑτέρας ἡδονὴ, καὶ παντελῶς ἀφανίζῃ τὴν ἀλλοτρίαν
ἐνέργειαν, ὥστε μηδὲ ὅλως κατ' αὐτὴν ἐνεργεῖν, διὰ τοῦτο
ἐπειδὰν χαίρωμέν τινι σφόδρα, οὐ πάνυ δρῶμεν ἕτερον.
εἰ δὲ οὐ πάνυ ἡδόμεθα ὁτῳοῦν, καὶ ἄλλα ποιοῦμεν, οἷον ποιοῦσιν
οἱ ἐν τοῖς θεάτροις τραγηματίζοντες. ὅταν γὰρ φαῦλοι
οἱ ἀγωνιζόμενοι ὦσι, καὶ οὐ πάνυ χαίρωσι τῷ θεάματι, τότε
μάλιστα αὐτὸ δρῶσιν. ἐπεὶ τοίνυν ἡ μὲν οἰκεία ἡδονὴ τὰς
ἐνεργείας ἐξακριβοῖ, καὶ χρονιωτέρας καὶ βελτίους ποιεῖ,
ἡ δ' ἀλλοτρία λυμαίνεται, φανερὸν, ὅτι πολὺ διαφέρου-
σιν ἀλλήλων. σχεδὸν γὰρ ὥσπερ αἱ οἰκεῖαι ταῖς ἐνεργείαις
λῦπαι κώλυμα γίνονται, καὶ προχωρεῖν οὐκ ἐῶσιν· οὕτω
καὶ αἱ ἀλλότριαι ἡδοναί. φθείρουσι γὰρ αἱ οἰκεῖαι λῦπαι
τὰς ἐνεργείας. εἰ γάρ τις ἐπὶ τῷ γράφειν λυποῖτο, οὐ γρά-
ψει, καὶ εἴ τῳ τὸ λογίζεσθαι ἀηδὲς, οὐ θεωρήσει. τοῦτο δὲ πεί-
σεται, καθὼς εἴρηται, καὶ ἀπὸ τῆς ἀλλοτρίας ἡδονῆς. εἰ τοί-
νυν ἡ ἀλλοτρία ἡδονὴ παραπλήσιον ποιεῖ ταῖς οἰκείαις λύ-
παις, ἡ δὲ οἰκεία λύπη τῇ οἰκείᾳ ἡδονῇ ἐναντίως ἔχει, φανε-
ρὸν, ὅτι ἡ ἀλλοτρία ἡδονὴ τῇ οἰκείᾳ ἐναντίως ἔχει. τὰ δὲ
τοιαῦτα οὐ δύναται τὰ αὐτὰ εἶναι τῷ εἴδει. ἡ ἄρα ἡδονὴ
οὐκ ἔστι μία κατὰ τὸ εἶδος.

ΚΕΦ. ϛ.

Περὶ τοῦ ὅτι ἐπιεικείᾳ καὶ φαυλότητι, καὶ ἔτι καθαρότητι διαφέρουσιν αἱ ἡδοναί. καὶ ὅτι ἑτέρων ζώων καὶ ἕτεραι· καὶ τίς ἡ ἀληθής.

Ἐπεὶ δὲ ἑκάστη ἡδονὴ τῇ ἐνεργείᾳ, ὅθεν ἐστὶν, οἰκείως ἔχει, αἱ δὲ ἐνέργειαι διαφέρουσιν ἀλλήλων ἐπιεικείᾳ καὶ φαυλότητι, καὶ αἱ μὲν αἱρεταί εἰσιν, αἱ δὲ φευκταὶ, αἱ δὲ οὐδέτερα, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰς ἡδονὰς ἔχειν ἀνάγκη, καὶ τὰς μὲν ἀγαθὰς εἶναι, τὰς δὲ φαύλας, τὰς δὲ οὐδέτερα τούτων. καὶ ἐπιεικὴς μὲν καὶ ἀγαθὴ ἡδονή ἐστιν ἡ οἰκεία τῇ ἐπιεικεῖ καὶ ἀγαθῇ καὶ σπουδαίᾳ ἐνεργείᾳ, φαύλη δὲ ἡ τῇ φαύλῃ ἐνεργείᾳ οἰκεία. καὶ γὰρ αἱ ἐπιθυμίαι τῶν μὲν καλῶν ἐπαινεταὶ, τῶν δὲ φαύλων ψεκταί. ἡ δὲ οἰκεία τῇ ἐνεργείᾳ, ἣ οὔτε ἐπαινετή ἐστιν, οὔτε ψεκτὴ, καὶ αὐτὴ οὐδέτερόν ἐστιν. ἐπεὶ δὲ τῇ ἐνεργείᾳ καὶ ὄρεξίς ἐστιν ὅθεν κινεῖταί τις ἐπὶ τὸ ἐνεργεῖν, ζητητέον πότερα μᾶλλόν ἐστιν οἰκεία ἡ ἡδονὴ, τῇ ἐνεργείᾳ, ἢ τῇ ὀρέξει. φαίνεται δὲ ὅτι οἰκειοτέρα ἐστὶ τῇ ἐνεργείᾳ. τῇ μὲν ὀρέξει γὰρ ἡ ἡδονὴ οὔτε συμπέφυκεν, οὔτε ἅμα γίνεται αὐτῇ κατὰ τὸν χρόνον, ἀλλὰ διέστηκεν αὐτῆς, καὶ τῷ χρόνῳ, καὶ τῇ φύσει. προηγεῖται γὰρ ἡ ὄρεξις τῆς ἐνεργείας, καὶ τῆς ἐπ' αὐτῇ ἡδονῆς. τῇ δὲ ἐνεργείᾳ οὕτω συμπέφυκεν ἡ ἡδονὴ, καὶ οὕτως ἀχωρίστως ἔχει, ὥστε ἀμφισβητεῖται, εἰ ταυτόν ἐστι τῇ ἐνεργείᾳ ἡ ἡδονή. φαίνεται μὲν οὖν, ὅτι τῇ ἐνεργείᾳ μᾶλλον ᾠκείωται ἡ ἡδονὴ, ἢ τῇ ὀρέξει· ταυτὸν δὲ οὐκ ἔστιν. οὐ γάρ ταυτὸν ἡδονὴ διανοίᾳ, οὐδὲ αἰσθήσει οὐδεμία. ἄτοπον γὰρ οὕτως οἴεσθαι. ἀλλὰ τῷ ἀχωρίστως ἀλλήλων ἔχειν δοκεῖ μηδὲν διαφέρειν ἐνεργείᾳ.

Διάφο-

Διάφοροι δέ εἰσι καὶ αὐταὶ αἱ ἡδοναὶ πρὸς ἀλλήλας, ὅτι αἱ ἐνέργειαι. διαφέρει γὰρ ὄψις ἁφῆς καθαριότητι, καθ' ὅσον ἡ μὲν τοῦ εἴδους ἀντιλαμβάνεται μόνου, ἡ δὲ ἁφὴ τῇ ὕλῃ μᾶλλον προσάγει, καὶ ἡ ἀκοὴ ταύτῃ τῆς ὀσφρήσεως καὶ τῆς γεύσεως διαφέρει, ὅτι τῆς ὕλης ἅπτονται μᾶλλον. ὅθεν καὶ αἱ ἑπόμεναι ἡδοναὶ διοίσουσιν ἀλλήλων, καὶ τῶν ἐκ τῆς διανοίας ἡδονῶν, ὅτι διάφοροι αἱ ἐνέργειαι. καὶ αὐταὶ δὲ αἱ τῆς διανοίας ἡδοναὶ οὐχ αἱ αὐταὶ ἔσονται ἀλλήλαις, ὅτι διάφοροι ἐνέργειαι διανοίας.

Φαίνεται δὲ ὅτι τῷ ἑκάστῳ ζώῳ οἰκεία τίς ἐστιν ἡδονή, καθάπερ τὸ ἔργον ἐστὶν οἰκεῖον. εἰ γὰρ ταῖς ἐνεργείαις αἱ ἡδοναὶ ἀκολουθοῦσιν, ἑκάστῳ δὲ ζώῳ οἰκεία τίς ἐστιν ἐνέργεια κατάλληλος τῇ φύσει, καὶ ἡ ἡδονὴ ἂν εἴη οἰκεία. τοῦτο δὲ τὸ καθ' ἕκαστον θεωροῦντι γίνεται δῆλον. ἑτέρα γὰρ ἵππου ἡδονή, τοῦ κυνός, καὶ ἀνθρώπου. καθάπερ Ἡράκλειτός φησιν, ὄνον σύρματα ἂν ἑλέσθαι μᾶλλον, ἢ χρυσόν. ἥδιον γὰρ χρυσοῦ τροφὴ ὄνοις. αἱ μὲν οὖν οἰκεῖαι ἡδοναὶ ταῖς διαφόροις ἐνεργείαις καὶ αὐταὶ διάφοροί εἰσι. τὰς δὲ τῶν αὐτῶν ἐνεργειῶν τὰς αὐτὰς εὔλογον εἶναι κατὰ τὸ εἶδος. διοίσουσι δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον. ὅτι γὰρ ταῖς αὐταῖς ἐνεργείαις οὐχ ὁμοίως ἥδονται πάντες, φανερόν· ἐπεὶ καὶ τοσαύτη γίνεται ἡ διαφορά, ὥστε τοῖς αὐτοῖς τοὺς μὲν ἥδεσθαι, τοὺς δὲ λυπεῖσθαι· καὶ γλυκέα οὐ πᾶσι τὰ αὐτά. οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ δοκεῖ γλυκέα τῷ πυρέττοντι, καὶ τῷ ὑγιαίνοντι, οὐδὲ θερμὰ τὰ αὐτὰ τῷ ἀσθενεῖ, καὶ τῷ εὐεκτοῦντι. τοῦτο δὲ καὶ ἐφ' ἑτέρων συμβαίνει.

Καθάπερ δὲ ἐπὶ τῶν τοιούτων ἡδέων τὰ ἀληθῶς ἡδέα τῶν δοκούν-

δοκούντων ἀπὸ τῶν ὑγιαινόντων γνωσόμεθα διελεῖν. οὕτω καὶ τὰς ἐν τῷ ἤθει ἡδονὰς ἀπὸ τῶν εὖ ἐχόντων περὶ τὸ ἦθος, δηλαδὴ τῶν σπουδαίων, διορισόμεθα. εἰ δὲ τοῦτο καλῶς λέγεται, καὶ ἑκάστου μέτρον ἡ ἀρετή, καὶ τὸ ἀγαθὸν εἶναι διὰ τὴν ἀρετήν ἐστιν ἑκάστῳ, καὶ ἡδοναὶ ἂν εἶεν ἀληθῶς, αἱ τῷ σπουδαίῳ φαινόμεναι ἡδοναί, καὶ ἡδέα οἷς οὗτος χαίρει. πρὸς ἃ δὲ οὗτος ἀηδῶς ἔχει, οὐκ ἂν εὐλόγως ἡδέα λέγοιντο οὐδὲ ἡδοναί. εἰ δὲ τοῖς διεφθαρμένοις ἡδέα δοκεῖ ταῦτα, οὐδὲν θαυμαστόν. πολλαὶ γὰρ φθοραὶ καὶ λῦμαι ἀνθρώπων γίνονται, καὶ ἡδεῖς εἰσίν, ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς ἡδεῖς, ἀλλὰ τοῖς γε διεφθαρμένοις. τὰς μὲν οὖν ὁμολογουμένως αἰσχρὰς δῆλον ὡς οὐκ ἂν εἴη ῥητέον ἡδονὰς εἶναι, πλὴν τοῖς διεφθαρμένοις.

Τῶν δὲ ἐπιεικῶν ἡδονῶν τίνα ῥητέον κυρίως ἀνθρωπίνην ἡδονὴν εἶναι; καὶ τοῦτο δὲ φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων. ἐπεὶ γὰρ οἰκεῖαι ταῖς ἐνεργείαις αἱ ἑπόμεναι ἡδοναί, ληπτέον τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν, ἢ τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ καθ' ὅ ἐστιν ἄνθρωπος, εἴτε μία ἐνέργειά ἐστιν, εἴτε πλείους. καὶ δὴ ταύτας τὰς ἐνεργείας αἱ τελειοῦσαι ἡδοναὶ τὰς τοῦ τελείου καὶ μακαρίου ἀνδρός, αὗταί εἰσιν αἱ τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἄνθρωπος, ἡδοναί· αἱ δὲ λοιπαὶ δευτέρως καὶ πολλοστῶς λέγοιντο ἂν ἀνθρώπιναι, καθάπερ καὶ αἱ ἐνέργειαι.

ΚΕΦ. ζ.

Περὶ εὐδαιμονίας.

Ἐπεὶ δὲ περὶ τῶν ἀρετῶν εἴρηται, καὶ τῆς φιλίας, καὶ τῆς ἡδονῆς, λοιπὸν περὶ εὐδαιμονίαν τύπῳ διελθεῖν, ἐπεὶ τέλος αὐτὴν εἶναι τῶν ἀνθρωπίνων πάντων φαμέν. γέ-

νοῖτο δ' ἂν ἡμῖν σαφὴς καὶ ῥᾴδιος ὁ λόγος, τὰ προειρη-
μένα περὶ τῆς εὐδαιμονίας ἀναλαβοῦσιν. εἴρηται τοίνυν περὶ
αὐτῆς ἐν τῷ ιγ' κεφαλαίῳ τοῦ πρώτου βιβλίου, ὅτι οὐκ ἔστιν
ἕξις. εὐδαίμων γὰρ ἂν εἴη καὶ ὁ διὰ βίου καθεύδων, καὶ ὁ
φυτῶν βίον ζῶν, καὶ ἔτι ὁ τὰ μέγιστα δυστυχῶν. ἐνδέχεται
γὰρ ἕξιν ἔχοντα ἀρετῆς οὕτω βιῶναι. εἰ δὲ τοῦτο ἄδοξον, εὐ-
δαίμονα τὸν οὕτως ἔχοντα καλεῖν, ἐνέργειά τις ἂν εἴη ἡ εὐ-
δαιμονία. ζητητέον δὴ τίς τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν ἐστιν.
ἐπεὶ γὰρ αἱ μὲν τῶν ἐνεργειῶν ἀναγκαῖαί εἰσι, καὶ πρὸς ἄλλα
φέρουσι, καὶ δι' ἄλλα ζητοῦνται, αἱ δὲ καθ' ἑαυτάς εἰσιν αἱ-
ρεταὶ, δῆλον, ὅτι τὴν εὐδαιμονίαν θετέον εἶναι τῶν καθ'
ἑαυτὰς αἱρετῶν. αὐτάρκης γὰρ ἡ εὐδαιμονία, καὶ οὐδενός
ἐστιν ἐνδεής. τὸ δὲ δι' ἄλλο αἱρετὸν ἐκείνου δεῖται, δι' ὃ ζη-
τεῖται πρὸς τὸ αἱρετὸν εἶναι καὶ ἀγαθόν. καθ' ἑαυτὰς δέ εἰ-
σιν αὐτάρκεις αἱ κατὰ τὰς ἀρετὰς ἐνέργειαι, ἃς οὐ δι' ἄλλο
ζητοῦμεν, ἀλλὰ δι' ἑαυτάς. τὸ γὰρ τὰ καλὰ καὶ σπουδαῖα
πράττειν, τῶν καθ' ἑαυτὰ αἱρετῶν. καὶ τῶν παιδιῶν δὲ αἱ ἡδεῖαι
οὐ δι' ἄλλα ζητοῦνται. οἱ γὰρ αἱρούμενοι αὐτὰς οὐδὲν ἐξ αὐ-
τῶν ὠφελοῦνται. βλάπτονται μὲν οὖν μᾶλλον τῶν σωμάτων
ἀμελοῦντες, καὶ τῆς κτήσεως τῆς ὑπὲρ τοῦ σώματος ζητουμέ-
νων. διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ τῶν εὐτυχῶν, καὶ κατὰ τὸν βίον εὐ-
θηνουμένων, ἐπὶ τὸν παιδιώδη τρέχουσι βίον, καὶ πολλοῦ
τιμῶνται τοὺς εὐτραπέλους. καὶ οἱ παρὰ τοῖς τυράννοις παί-
ζειν ἡδέως εἰδότες εὐδοκιμοῦσιν. ἡδεῖς γάρ εἰσιν, αὐτοῖς
παρέχοντες ὧν ἐφίενται καὶ δέονται πρὸς τὴν νομιζομέ-
νην εὐδαιμονίαν. δοκεῖ μὲν οὖν τὰς παιδιὰς εὐδαιμονι-
κὰς εἶναι, διὰ τὸ τοὺς ἐν δυναστείαις ἐν τούτοις μάλιστα
διατρί-

διατρίβειν. οὐκ εἰσὶ δέ. οὐ γὰρ ἱκανὸν σημεῖον τῶν τοιούτων ἀνθρώπων ἡ ψῆφος. οὐ γὰρ ἐν τῷ δυναστεύειν ἡ ἀρετὴ, οὐδὲ ὁ ὑγιαίνων μάλιστα νοῦς, ἀφ᾽ ὧν αἱ σπουδαῖαι ἐνέργειαι. οὐδὲ γὰρ, ἐπεὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ εἰλικρινοῦς ἡδονῆς ἄγευστοι καθάπαξ ὄντες ἐπὶ τὰς σωματικὰς καταφεύγουσιν ἡδονὰς, διὰ τοῦτο ταύτας εὔλογον οἴεσθαι τῶν ὡς ἀληθῶς ἡδονῶν αἱρετωτέρας εἶναι. καὶ γὰρ οἱ παῖδες τὰ παρ᾽ αὐτοῖς τιμώμενα κράτιστα οἴονται εἶναι. ἀλλ᾽ οὔτε τοῖς ἀνδράσι τίμια τὰ τῶν παίδων δοκεῖ, οὔτε ἐπιεικεῖς οὐ θαυμάσουσιν ἅπερ οἱ φαῦλοι. ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἡ δοκοῦσα, τοῦτο δὲ ἡ ἀληθὴς ἡδονὴ μάλιστα τέρψει.

Καθάπερ οὖν ἐν ἀρχῇ εἴρηται, τὰ ὡς ἀληθῶς τίμια καὶ σπουδαῖά ἐστιν, ἃ θαυμάζει, καὶ οἷς ἥδεται ὁ σπουδαῖος. ἐπεὶ δὲ ἀκολούθους ταῖς ἕξεσι ταῖς ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τὰς ἐνεργείας ἕκαστος ἐπιζητεῖ, καὶ ταύτας οἴεται μάλιστα αἱρετωτάτας εἶναι, ὁ δὲ σπουδαῖος κατὰ τὴν ἕξιν τῆς ἀρετῆς ζῇ, φανερὸν, ὅτι ταῖς ἐνεργείαις ἡσθήσεται ταῖς κατὰ τὴν ἀρετὴν, καὶ ταύτας τιμίας ἡγήσεται καὶ ἡδείας. τὴν δὲ παιδιὰν, ὡς ἀλλοτρίων τῆς ἕξεως, καταφρονήσει. ἐπεὶ δὲ ὀρθῶς καὶ ὑγιῶς οὗτος ψηφίζεται, οὐκ ἄρα τίμιον ἡ παιδιὰ, οὐδ᾽ ἄρα ἐν αὐτῇ ἡ εὐδαιμονία. καὶ γὰρ ἄτοπον παιδιὰν εἶναι τὴν ἀνθρωπίνων τὸ τέλος, καὶ πάντα πραγματεύεσθαι, καὶ κακοπαθεῖν διὰ βίου τοῦ παίζειν χάριν. εἰ γάρ τις ὑποθοῖτο ταύτην εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, ἀκόλουθόν ἐστι καὶ ταῦτα δὴ συγχωρεῖν. τῆς γὰρ εὐδαιμονίας ἕνεκα πάντα ζητοῦμεν. τῆς παιδιᾶς δὲ χάριν πονεῖν διὰ βίου καὶ σπουδάζειν, ἠλίθιόν τι δοκεῖ λίαν εἶναι, καὶ τοῦτο δὴ παιδικόν. τὸ δ᾽ ἀνάπαλιν μὲν

οὗ ἕνεκα τοῦ δύνασθαι σπουδάζειν αἱρεῖσθαι κατ' Ἀνάχαρσιν καλῶς καὶ ὀρθῶς ἂν ἔχοι. καὶ γὰρ ἀνάπαυσίς τις ἡ παιδιὰ τοῖς ἀγωνιζομένοις συνεχῶς οὐ δυναμένοις πονεῖν, ἣ τὴν δύναμιν αὐτοῖς ἀνακαλουμένη, τοῖς πόνοις ἀκμῆτας ἀποδίδωσιν. ὅθεν οὐ τέλος ἡ ἀνάπαυσις, ἀλλ' ἀναπαύσεως ἐνέργεια τέλος. ἔτι πᾶσιν ὁμολογεῖται τὸν εὐδαίμονα βίον κατὰ τὴν ἀρετὴν εἶναι. οὗτος δὲ μετὰ σπουδῆς. καὶ ὁ σπουδαῖος οὐ παίζων, ἀλλὰ σπουδάζων. ἔτι δὲ βελτίω λέγομεν εἶναι τὰ σπουδαῖα τῶν μετὰ παιδιᾶς καὶ γελοίων, καὶ τὴν ἐνέργειαν βελτίονος τῆς ψυχῆς μέρους σπουδαιοτάτην φαμέν· τὸ δὲ βέλτιον καὶ τοῦ βελτίονος μέρους μᾶλλον τῇ εὐδαιμονίᾳ προσήκει. ἔτι ἡ μὲν ἀπόλαυσις τῶν σωματικῶν ἡδονῶν κοινή ἐστι καὶ τοῖς τυχοῦσι, καὶ τοῖς φαύλοις, καὶ ἀνδραπόδοις, καὶ τοῖς μοχθηροτάτοις ἔνεστιν οὐχ ἧττον, ἢ τοῖς ἀρίστοις. ἡ δὲ εὐδαιμονία τῶν ἀρίστων λέγεται μόνον, καὶ οὐδεὶς ἂν εἴποι καὶ τοῖς φαύλοις προσεῖναι. καὶ γὰρ οὐδὲ βίον τὸν αὐτὸν ἀμφοτέρων εἶναι, ὅτι μὴ κατὰ τὴν φαύλην διαγωγὴν ἡ εὐδαιμονία, ἀλλ' ἐν ταῖς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείαις, καθάπερ καὶ πρότερον εἴρηται.

ΚΕΦ. η'.

Περὶ τῆς θεωρητικῆς εὐδαιμονίας.

Ἐπεὶ δὲ ἡ εὐδαιμονία ἐν ταῖς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείαις δέδεικται οὖσα, εἴ τις εἴη κρατίστη τῶν τοιούτων ἐνεργειῶν, μάλιστα ἐν ταύτῃ ἂν εἴη.

Κράτιστον γὰρ καὶ ἄριστον ἡ εὐδαιμονία. κρατίστη δὲ ἐνέργεια ἡ τοῦ κρατίστου τῶν ἐν ἡμῖν ἐνεργούντων, ὃ κατὰ φύσιν ἄρχει καὶ ἡγεῖ-

ἢ ἡγεῖται πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὸ ἀγαθὸν, εἴτε νοῦς τοῦτο αὖ καλοῖτο, εἴτε ἄλλο τι, ὃ δὴ ἔννοιαν ἔχει περὶ καλῶν τε καὶ θείων, εἴτε θεῖον ὂν καὶ αὐτὸ, εἴτε τῶν ἐν ἡμῖν τὸ θειότατον· ἡ δὴ τούτου ἐνέργεια εὖ καὶ καλῶς γινομένη, καὶ κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν, εἴη ἂν ἡ τελεία εὐδαιμονία.

Καὶ ἔστι θεωρητικὴ, καθὼς πρότερον εἴρηται. ὅτι δὲ ἐν ταύτῃ τῇ ἐνεργείᾳ ἐστὶν ἡ τελεία εὐδαιμονία, καὶ τὰ προειρημένα ἡμῖν περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν, καὶ ἡ ἀλήθεια μαρτυρεῖ.

Καὶ γὰρ ὡς ἐν τῷ περὶ φιλίας εἴρηται, ὁ νοῦς ἐστὶ τὸ ἡμέτερον εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο κρατίστη ἐστὶν ἡ αὐτοῦ ἐνέργεια, καὶ ἃ γινώσκει κράτιστά εἰσι τῶν αἰσθήσει γνωσκομένων. εἰ δὲ ἄριστον δεῖ εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, ἐν τῷ ἀρίστῳ εἶναι πᾶσα ἀνάγκη.

Ἔτι τὸ συνεχὲς ἀποδιδόναι δεῖ τῇ εὐδαιμονίᾳ. οὕτω γὰρ ἂν τελείως δύναιτό τις εὐδαιμονεῖν, μὴ διακοπτομένης αὐτοῦ τῆς εὐδαιμονίας. τοῦτο δὲ θεωροῦσι μάλιστα δυνατόν. θεωρεῖν γὰρ δυνάμεθα συνεχῶς μᾶλλον, ἢ ὁπουδν ἕτερον πράττειν.

Ἔτι καὶ ἡδονὴν οἰόμεθα δεῖν τῇ εὐδαιμονίᾳ παραμεμίχθαι. ἡδίστη δὲ τῶν κατ' ἀρετὴν ἐνεργειῶν ἡ κατὰ σοφίαν ὁμολογουμένων ἐστί· φαίνεται τοίνυν ἡ φιλοσοφία θαυμαστὰς ἔχουσα ἡδονὰς, διά τε τὴν καθαριότητα, καὶ τὸ ὕλης ἀπηλλαγμένην καθάπαξ εἶναι, καὶ διὰ τὸ βέβαιον, ὅτι περὶ τὰ ἀκίνητα καὶ ὡσαύτως ἔχοντα ἐνεργεῖ. ἡ γὰρ πρακτικὴ τῆς ὕλης δεῖται, περί τε τὰ ἐνδεχόμενά ἐστι. τοιαῦτα γὰρ τὰ πρακτά. ὅθεν οὐκ ἔνι τελείως κατὰ ταύτην εὐδαιμονεῖν.

Ἔτι καὶ αὐτάρκη τὸν εὐδαίμονα εἶναι δεῖ. τοῦτο δὲ τῆς θεωρητικῆς ἐστὶ μᾶλλον, ἢ τῆς ἑτέρας. τῶν μὲν γὰρ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ ὁ θεωρητικὸς δεῖται καὶ ὁ πρακτικός. πρὸς τούτοις δὲ ὁ μὲν πρακτικὸς καὶ ἄλλων δεῖται πρὸς τὸ τὴν ἀρετὴν ἐνεργῆσαι. καὶ γὰρ ὁ δίκαιος δεῖται πρὸς οὓς δικαιοπραγήσει, καὶ μεθ' ὧν, καὶ ὁ σώφρων, καὶ ὁ ἀνδρεῖος, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος. ὁ δὲ σοφὸς καὶ καθ' ἑαυτὸν ὢν, δύναται θεωρεῖν, καὶ οὐδενὸς δεῖται πρὸς τοῦτο, καὶ μᾶλλον ὅσῳ σοφώτερος. εἰ δὲ δεῖταί πως καὶ αὐτὸς ἄλλων, ὅτι μετ' ἄλλων βέλτιον θεωρήσει, πρός γε τὸ τὴν ἐνέργειαν τελείως ἐνεργῆσαι καθ' ἑαυτὸν αὐταρκέστατός ἐστιν.

Ἔτι καὶ δι' ἑαυτὴν αἱρετὴν καὶ ἀγαπητὴν εἶναι δεῖ τὴν εὐδαιμονίαν. φαίνεται δὲ ἡ θεωρητικὴ ζωὴ αὐτὴ δι' ἑαυτὴν φιλουμένη. καὶ γὰρ οὐδὲν ἀπ' αὐτῆς ἄλλο ζητοῦμεν, οὐδέ τι γίνεται ἡμῖν ἕτερον παρὰ τὸ θεωρεῖν. ἀφ' ἑκάστης δὲ τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν ἐστί τι ἄλλο ἢ μικρὸν, ἢ μεῖζον λαβεῖν. καὶ γὰρ ἀπὸ μὲν τῆς ἀνδρείας νίκη, ἀπὸ δὲ σωφροσύνης ἡ κατὰ ψυχὴν ἠρεμία, ἀπὸ δὲ φρονήσεως τὸ εὑρεῖν τὰ πρὸς τὸ ἔσχατον φέροντα τέλος, ἀπὸ δὲ πασῶν ἡ πολιτικὴ εὐδαιμονία. τῇ δὲ θεωρίᾳ οὐδὲν ἀκολουθεῖ, δι' ὃ δοκεῖ δέον εἶναι ζητεῖσθαι, ἀλλὰ αὐτὴ δι' ἑαυτὴν ἀγαπᾶται. φαίνεται ἄρα ταύτην εἶναι τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν. ἔτι καὶ ἐν ἠρεμίᾳ τινὶ καὶ σχολῇ συνεστάναι δεῖ τὴν εὐδαιμονίαν. τέλος γάρ τι ἐστὶν ἡ σχολὴ, καὶ ἀσχολούμεθα, ἵνα δυνηθῶμεν σχολάσαι, καὶ πόλεμον αἱρούμεθα διὰ τὴν εἰρήνην. αἱ μὲν οὖν ἐνέργειαι τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν ἐν τοῖς πολιτικοῖς εἰσὶ καὶ πολεμικοῖς. αἱ δὲ τοιαῦται πράξεις μάλιστα

δοκοῦσι πόῤῥω πάσης ἠρεμίας καὶ σχολῆς εἶναι. αἱ μὲν πολεμικαὶ παντελῶς· οὐδὲν γὰρ ἐν αὐταῖς ἐστὶν ἠρεμίας· εἰ γὰρ ἦν, δι᾽ ἑαυτὸ ἂν ὁ πόλεμος ἐζητεῖτο. οὐδεὶς δὲ αἱρεῖται τὸ πολεμεῖν τοῦ πολεμεῖν ἕνεκα, οὐδέ τις ἐθέλει δι᾽ ἑαυτὸν τὸν πόλεμον παρασκευάζειν· δόξειε γὰρ ἂν μιαιφόνος τις εἶναι, εἰ τοὺς φίλους πολεμίους ποιοῖτο, ἵνα μάχαι καὶ φόνοι γίνωνται. εἰσὶ δὲ καὶ αἱ τοῦ πολιτικοῦ πράξεις φανερῶς ἄσχολοι, καὶ παρ᾽ αὐτὸ τὸ πολιτεύεσθαι περιποιούμεναι δυναστείας καὶ τιμὰς, ἢ τήν γε εὐδαιμονίαν ἑαυτῷ, καὶ τοῖς πολίταις. ἑτέρα γὰρ ἡ αὐτοῦ, καὶ ἄλλη ἡ τῆς πόλεως, εὐδαιμονία. καὶ δῆλον· εὐδαίμων γὰρ αὐτὸς γινόμενος οὐκ ἀγαπᾷ, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν ζητεῖ, δῆλον ὡς ἑτέραν οὖσαν.

Ἐπεὶ τοίνυν τῶν μὲν κατὰ τὰς ἀρετὰς πράξεων αἱ πολιτικαὶ καὶ πολεμικαὶ κάλλει καὶ μεγέθει προέχουσιν, αὗται δ᾽ ἄσχολοι, καὶ τέλους τινὸς ἐφίενται, καὶ οὐ δι᾽ ἑαυτὰς εἰσὶν αἱρεταὶ, ἡ δὲ τοῦ νοῦ ἐνέργεια σπουδαιοτέρα τέ ἐστιν, ὅτι τοῦ βελτίστου τῆς ψυχῆς ἐστὶ μέρους, καὶ οὐδενὸς ἕνεκα ζητεῖται, οὐδὲ ἄλλου παρ᾽ αὐτὴν ἐφίενται τέλους, ἔχει τε οἰκείαν ἡδονὴν μείζονα ἢ κατὰ τὰς πρακτικὰς ἐνεργείας, ἡ δὴ ἡδονὴ συναύξει τὴν ἐνέργειαν. ἔτι δὲ ἡ τοῦ νοῦ ἐνέργεια καὶ αὐτάρκης ἐστὶ μάλιστα καὶ ἠρεμαία, ὡς ἀνθρώποις δήπουθεν δυνατόν. καὶ ὅσα ἄλλα τῷ μακαρίῳ ἀπονέμονται, κατὰ ταύτην τὴν ἐνέργειαν φαίνεται ὄντα. φανερὸν οὖν, ὅτι ἡ τελεία τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία αὕτη ἂν εἴη τέλειον μῆκος βίου λαβοῦσα. τῶν γὰρ τῆς εὐδαιμονίας οὐδὲν ἀτελές εἶναι προσήκει.

ΚΕΦ.

ΚΕΦ. Θʹ.

Ὅτι μείζων ἢ κατ' ἄνθρωπον ἡ θεωρητικὴ εὐδαιμονία· καὶ ἔτι περὶ τῆς ἠθικῆς, ἤγουν τῆς κατ' ἄνθρωπον.

Ἔστι δὲ ὁ τοιοῦτος βίος κρείττων ἢ κατὰ ἄνθρωπον. οὐ γὰρ οὕτω ζῶν ἕξει ᾗ ἄνθρωπος, οὕτω βιοῖ, ἀλλὰ καθ' ὅτι θεῖον αὐτῷ ὑπάρχει. ὅσῳ δὴ διαφέρει τοῦτο δὴ τὸ θεῖον τοῦ καθ' ἡμᾶς συνθέτου, τοσοῦτον διοίσουσιν αἱ τούτου ἐνέργειαι τῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν, καὶ ἡ τούτου ἀρετὴ τῆς ἄλλης ἠθικῆς ἀρετῆς. εἰ γὰρ θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὁ κατὰ νοῦν βίος θεῖος πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον.

Οὐ χρὴ δὲ ταῖς ἐνίων παραινέσεσιν ἑπομένους ἀνθρώπινα φρονεῖν ἀνθρώπους ὄντας, καὶ θνητὰ θνητούς, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἕκαστον ἑαυτὸν ἀπαθανατίζειν, καὶ πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον τῶν ἐν αὐτῷ. κράτιστον δὲ τῶν ἐν ἡμῖν ὁ νοῦς ἐστιν. εἰ γὰρ μεγέθει καὶ ὄγκῳ οὐδενὸς ὑπερέχει, διὰ τὸ ὑπερβαίνειν τὴν ὕλην, ἀλλὰ τῇ γε δυνάμει καὶ τιμιότητι μέγιστόν ἐστιν ἁπάντων, ἐπεὶ καὶ δεινῶς ἄτοπον, εἴ τις ἑαυτῷ μηδὲ τὸν ἑαυτοῦ βίον αἱροῖτο, ἀλλὰ τόν τινος ἄλλου. καὶ γὰρ αὐτός ἐστιν ἕκαστος τὸ κυριώτατον, καὶ ἄριστον τῶν ἐν αὐτῷ, καὶ τοῦτο ζῶν, ἑαυτῷ ἂν βιώη, καὶ τὸν οἰκεῖον μάλιστα βίον. ἄλλως τε τὸ πρότερον λεχθὲν ἁρμόσει καὶ νῦν. τὸ γὰρ οἰκεῖον τῇ φύσει ἑκάστου τοῦτο κράτιστον καὶ ἥδιστόν ἐστιν ἑκάστῳ. τῷ ἀνθρώπῳ δὲ οἰκεῖον μάλιστα πάντων τὸ κατὰ νοῦν ἐνεργεῖν, εἴπερ αὐτός ἐστιν ὁ νοῦς· οἰκεῖον δὲ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἐνεργεῖν ἑκάστῳ τῶν ἐνεργούντων. κράτιστος ἄρα καὶ ἄρα καὶ ἥδιστος ὁ κατὰ νοῦν βίος ἀνθρώπῳ. οὗτος ἄρα καὶ

εὐδαι-

εὐδαιμονέστατος, καὶ αὕτη ἂν εἴη πρώτως ἡ ἀνθρωπίνη εὐδαιμονία.

Δευτέρως δὲ ἡ κατὰ τὴν ἄλλην ἀρετήν. αἱ γὰρ κατ' αὐτὴν ἐνέργειαι ἀνθρωπικαὶ ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαις συνιστάμεναι. δίκαια γὰρ καὶ ἀνδρεῖα, καὶ τὰ ἄλλα τὰ κατὰ τὰς ἀρετὰς πρὸς ἀλλήλους πράττομεν, ἐν πράξεσι καὶ χρείαις, καὶ συναλλάγμασι, καὶ τὰ πάθη παιδαγωγοῦμεν, τὸ πρέπον τῷ πλησίον διατηροῦντες. ταῦτα δὲ πάντα τὴν σύνθετον ταύτην συντηροῦσι ζωήν· τὰ δὲ τοιαῦτα ἀνθρωπικά. ἔτι αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ πολλὴν ἔχουσιν ἐνίοτε ἀπὸ τοῦ σώματος τὴν σκοπήν. καὶ γὰρ σωφρονικοί τινες εἰσὶ φύσει, καὶ πρὸς ἀνδρίαν εὖ ἔχουσι, καὶ πρὸς μεγαλοψυχίαν ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ σῶμα διαθέσεως. καὶ ὅλως σφόδρα ὠκείωται τοῖς πάθεσιν ἡ ἠθικὴ ἀρετή, καὶ αὐτῇ δὲ ἡ φρόνησις. συνέζευκται γὰρ τῇ τοῦ ἤθους ἀρετῇ, καὶ δέδεικται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἐπεὶ φρόνησις μὲν τὰς ἀρχὰς ἀπὸ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν ἔχει. τὸ γὰρ ὀρθοδοξεῖν περὶ τὸ τέλος ἐκεῖθεν.

Ἡ δὲ ἠθικὴ ἀρετή, πῶς δεῖ τοῦ τέλους τυχεῖν ἀπὸ τῆς φρονήσεως λαμβάνει, καθὼς ἐν τῷ ιγ' κεφαλαίῳ τοῦ ς' βιβλίου διείληπται. ἐπεὶ τοίνυν ἡ μὲν ἠθικὴ ἀρετὴ περὶ τὰ ἀνθρώπινά ἐστι πάθη, καὶ τούτοις ἐστὶ συνημμένη, ταύτης δὲ ἀχώριστος ἡ φρόνησις εἶναι ἐδείχθη, φανερόν, ὅτι πᾶσα ἀρετὴ πρακτικὴ τοῖς πάθεσίν ἐστι συνημμένη. περὶ τὸ σύνθετον ἄρα, καὶ τὴν ἐν τούτῳ ζωήν· αἱ δὲ τοῦ συνθέτου ἀρεταὶ ἀνθρωπικαί. ὁ γὰρ τοῦ ἀνθρώπου ὁρισμὸς ἀπὸ τοῦ συνθέτου. ὥστε καὶ ὁ βίος, ὁ κατὰ ταύτας τὰς ἐνεργείας, ἀνθρω-

πικὸς καὶ ἡ εὐδαιμονία· ὁ δὲ κατὰ νοῦν βίος μόνος ἐστὶ κεχωρισμένος τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ ἡ κατὰ τούτου εὐδαιμονία. πῶς δὲ κεχωρισμένος ἐστὶ, καὶ ὡς ἔχει, διακριβῶσαι, μεῖζόν ἐστι τοῦ προκειμένου, καὶ θεολογίᾳ μᾶλλον προσήκει. τοσοῦτον δὲ μόνον εἰπεῖν ἀρκέσει ἐν τῷ παρόντι, ὅτι τὰ ἀνθρώπινα ὑπερβαίνει.

Τοῦτο δὲ καὶ ἐκεῖθεν γίνεται δῆλον. οὐ γὰρ δεῖται τῶν ἐκτὸς καὶ τῆς ἐκεῖθεν χορηγίας εἰς τὴν οἰκείαν ἐνέργειαν. δεῖται μὲν γὰρ ὁ θεωρῶν ἄνθρωπος ὢν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων· εἰς δὲ αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν οὐδενός. ὁ δὲ πρακτικὸς δεῖται μὲν καὶ ὧν ὁ θεωρητικὸς, καὶ μᾶλλον τούτου, ὅσῳ καὶ μᾶλλον τῷ σώματι πρὸς τὰς ἐνεργείας χρῆται. δεῖται δὲ ἔτι πρὸς τὰς ἐνεργείας καὶ τῆς ἔξωθεν χορηγίας. ὁ μὲν γὰρ ἐλευθέριος χρημάτων πρὸς τὸ τὰ ἐλευθέρια πράττειν. ὁ δὲ δίκαιος, ἵνα ἀνταποδῷ. χωρὶς γὰρ τῶν ἔξωθεν τούτων οὐ πράξουσιν οὐδὲν τῶν κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν ἕκαστος. δεῖ γὰρ τῷ μὲν ἀνδρείῳ καιροῦ τινὸς καταλλήλου, καὶ τῆς ἐν σώματι δυνάμεως, ὅθεν ἐπιδείξεται τὴν τόλμαν, καὶ τὴν καρτερίαν. καὶ τῷ σώφρονι ἐξουσίας, καὶ τοῦ δύνασθαι, εἰ βούλοιτο, ταῖς ἡδοναῖς ἐφεῖναι· καὶ τῶν ἄλλων ἑκάστῳ χρεία τῶν καταλλήλων, ἐν οἷς δύναται πράξαι τὴν ἀρετήν. αὐτοῦ γὰρ τοῦ πράξαι κατὰ τὴν ἕξιν τῆς ἀρετῆς μάλιστα μὲν ἄδηλος ἡ βούλησις, καὶ ἡ ἕξις. προσποιοῦνται γὰρ ἔνιοι μὴ δίκαιοι ὄντες βούλεσθαι δικαιοπραγεῖν, καὶ ἐλευθέρια πράττειν, μὴ ὄντες ἐλευθέριοι. ἔπειτα οὐδὲ τελεία ἐστὶν ἡ ἀρετὴ ἐν μόνῃ τῇ προαιρέσει, ἀλλὰ δεῖ καὶ τῆς πράξεως. ἐν ἀμφοῖν γάρ ἐστι. καὶ οὕτως ἐν ἀμφοῖν ἐστὶν, ὥστε ζητεῖται, ἐν ποτέρᾳ μᾶλλόν ἐστιν

λόν ἐστιν ἡ ἀρετή, ἐν τῇ προαιρέσει, ἢ ἐν τῇ πράξει. τὸ γὰρ τέλειον δῆλον ὡς ἐν ἀμφοῖν ἂν εἴη. φανερὸν τοίνυν, ὅτι ἡ πρακτικὴ ἀρετὴ πρὸς τὸ τέλειον εἶναι, τῶν ἔξωθεν χορηγίας δεῖται· καὶ τοσούτῳ πλείονος, ὅσῳ μείζων ἐστὶ καὶ καλλίων. αἱ γὰρ κατ' αὐτὴν πράξεις μεγάλαι, καὶ ἀξιόλογοι οὖσαι καὶ πλειόνων δέονται τῶν ἔξωθεν. τῷ δὲ θεωρητικῷ οὐδενὸς τῶν τοιούτων πρός γε τὴν ἐνέργειαν χρεία. ἀλλ', ὡς εἰπεῖν, καὶ ἐμποδὼν ἵσταται ταῦτα τῇ θεωρίᾳ. δεήσεται δὲ οὐχ ὡς θεωρητικός, ἀλλ' ὡς πρακτικός, ἐπεὶ ἄνθρωπος ὢν καὶ ἀνθρώποις συζῶν αἱρεῖται τὰ κατὰ τὴν πρακτικὴν ἀρετήν, ἵνα πρὸς τοὺς συνόντας τὰ ἀνθρώπινα σώζῃ.

ΚΕΦ. ι.

Ἔτι περὶ τοῦ θεωρητικοῦ βίου, καὶ ὅτι ἡ τελεία εὐδαιμονία ἐν αὐτῷ ἐστί.

ΦΑίνεται δὲ καὶ ἐκεῖθεν ἐν τῷ θεωρητικῷ βίῳ συνεστάναι τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν. ἡ γὰρ θεωρία μόνου θεοῦ ἔργον ἐστίν, ὅς ἐστιν ἀληθῶς μακάριος καὶ εὐδαίμων. ποίας γὰρ ἄλλας πράξεις ἀποδοτέον αὐτῷ; τὰς δικαίας; ἢ γελοῖον συναλλάττειν αὐτόν, καὶ παρακαταθήκας ἀποδιδόναι, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα; ἀλλὰ τὰς ἀνδρείας; πῶς οὖν ὑπομένει τὰ φοβερά, καὶ περὶ τῆς ζωῆς κινδυνεύσει τοῦ καλοῦ ἕνεκα; καὶ γὰρ καὶ εἰπεῖν ἄτοπον. ἀλλὰ τὰς ἐλευθερίους; τίνι οὖν καὶ τί δώσει; ἄτοπον δὲ εἰ καὶ ἔσται αὐτῷ νόμισμα, ἤ τι τοιοῦτον, οὗ δεόμενος αὐτοὺς εἰς τὸν βίον ἔπειτα ἄλλῳ δίδωσιν, ἕνεκα τοῦ ἀγαθοῦ. σώφρων δὲ πῶς ἂν εἴη φαύλας οὐκ ἔχων ἐπιθυμίας; πᾶσαι μὲν οὖν αἱ τοιαῦται πράξεις

μικραὶ καὶ ἀνάξιαι θεοῦ. ἐπεὶ δὲ ζῆν πάντες ὑπειλήφασιν αὐτὸν, ἀνάγκη καὶ ἐνεργεῖν. οὐ γὰρ δεῖ καθεύδειν ἐξηργηκότα, καθάπερ τὸν Ἐνδυμίωνα. ἐπεὶ δὲ ἐνεργῶν οὔτε πράττει, καθὼς δέδεικται, οὔτε πολλῷ μᾶλλον ποιεῖ· οὐ γὰρ συνεχῶς περὶ ἀποτελέσματά τινα διατρίβειν εὔλογον αὐτὸν κατὰ τοὺς δημιουργικοὺς τῶν τεχνιτῶν, τί λείπεται πλὴν θεωρεῖν; ἡ ἄρα τοῦ θεοῦ ἐνέργεια μακαριότητι διαφέρουσα θεωρητικὴ ἂν εἴη. ἐν ἄρα τῷ θεωρητικῷ βίῳ συνεστάναι πᾶσαν ἀνάγκη τὴν τελείαν. συγγενεστάτη γάρ ἐστι τῇ τοῦ θεοῦ ἐνεργείᾳ.

Φαίνεται δὲ τοῦτο καὶ ἀπὸ τοῦ μηδὲν τῶν ἀλόγων εὐδαιμονίας μετέχειν, τῆς θεωρητικῆς ἐνεργείας ἐστερημένα τελείως. τῷ μὲν γὰρ θεῷ πᾶς ὁ βίος μακάριος, τοῖς δὲ ἀνθρώποις ἐφ' ὅσον ἔοικε, καὶ εἰκόνα φέρει τῆς τοῦ θεοῦ ἐνεργείας. τῶν δὲ ἄλλων ζώων οὐδὲν μακάριον, ἐπεὶ οὐδαμοῦ κοινωνεῖ θεωρίας. ὅσα τοίνυν θεωρίας καὶ τῆς εὐδαιμονίας μετέχει, καὶ ἃ μᾶλλον θεωρεῖ, καὶ μᾶλλον εὐδαιμονεῖ, καὶ ὅλως ἐφ' ὅσον ἡ θεωρία, καὶ ἡ εὐδαιμονία διατείνει, οὐ κατὰ συμβεβηκὸς, ἀλλὰ κατ' αὐτὴν δήπου τὴν θεωρίαν· αὕτη γὰρ τιμία δι' ἑαυτὴν ἡ θεωρία. ὥστ' εἴη ἂν ἡ εὐδαιμονία θεωρία τις, ἡ ἀρίστη δὴ καὶ τελεωτάτη.

Χρεία δὲ καὶ τῶν ἔξωθεν τῷ θεωρήματι πρὸς τὸ συνεστάναι τὸ σῶμα καὶ ὑγιαίνειν. οὐκ εὔλογον γὰρ μὴ δεῖσθαι τῶν τοιούτων ἄνθρωπον ὄντα. οὐ γὰρ αὐτάρκης ἡ φύσις τὰ τοιαῦτα.

Δεήσεται δὲ οὐ τοσούτων, ὅσων ὁ πρακτικὸς, οὐδὲ ἁπλῶς πολλῶν τινῶν, καὶ μεγάλων, ἐπεὶ φαμὲν χρείαν αὐτὸν ἔχειν

ἔχειν τῶν ἀναγκαίων, ἀλλὰ μετρίων. οὐ γὰρ ἡ περιβολὴ τοῦ πλούτου, καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἔξωθεν ἀγαθῶν αὐτάρκη ποιεῖ τὸν εὐδαίμονα, ἢ πείθει κρίνειν ὀρθῶς περὶ τῶν πρακτῶν, ἢ πράττειν τὰ δέοντα. δυνατὸν γὰρ καὶ μὴ ἄρχοντα γῆς καὶ θαλάττης πράττειν τὰ καλὰ, καὶ ἀπὸ μετρίων τινῶν ποιεῖν ἃ προσήκει τοῖς μεγάλην περιβεβλημένοις ἀρχήν. τοῦτο δ᾽ ὁρᾶν ἐστὶν ἐναργῶς. οἱ γὰρ ἰδιῶται τῶν μέγα δυναμένων οὐχ ἧττον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, τὰ ἐπιεικῆ φαίνονται πράττοντες. τοσούτων τοίνυν εὐπορεῖν τὸν εὐδαίμονα ἱκανὸν πρὸς εὐδαιμονίαν. ἐνεργήσει γὰρ τὴν ἀρετὴν ἀκωλύτως, καὶ τὸν εὐδαίμονα βιώσεται βίον. μαρτυρεῖ δὲ τοῖς λόγοις καὶ Σόλων, οὐ τοῖς ἐκτὸς ἀγαθοῖς τὴν εὐδαιμονίαν ὁρίζων, ἀλλ᾽ εὐδαιμονίας ἀποφαινόμενος εἶναι τοὺς ἐκτὸς ἀγαθοῖς κεχορηγημένους, πεπραγότας τε τὰ κάλλιστα, καὶ βεβιωκότας σωφρόνως. ἐνδέχεται γὰρ μέτρια κεκτημένους πράττειν ἃ δεῖ. δοκεῖ δὲ καὶ Ἀναξαγόρας οὐ πλούσιον, οὐδὲ δυνάστην ὑπολαβεῖν τὸν εὐδαίμονα εἶναι· φασὶ γὰρ οὐδὲν θαυμαστὸν, εἰ δόξειέ τις τοῖς πολλοῖς ἄτοπος εἶναι. δυνατὸν γὰρ ἀγαθὸν καὶ εὐδαίμονα ὄντα πονηρὸν καὶ ἄθλιον νομισθῆναι τοῖς πολλοῖς, οἳ τοῖς ἐκτὸς καὶ φαινομένοις κρίνουσι, τούτων αἰσθανόμενοι μόνον. ὥστε τοῖς ἡμετέροις λόγοις καὶ αἱ τῶν σοφῶν συμφωνοῦσι δόξαι· καί τις καὶ ἀπὸ τούτων τοῖς εἰρημένοις γίνεται πίστις μετρία. τὸ γὰρ ἐν τοῖς πρακτοῖς ἀληθὲς ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τοῦ βίου φαίνεται. καὶ τούτοις ἐλέγχεται τὸ ψεῦδος, ὅταν οἱ λόγοι μὴ φαίνωνται τοῖς πράγμασιν ἐξακολουθοῦντες. ἐν γὰρ ταῖς πράξεσι τὸ κύριον. δεῖ τοίνυν σκοπεῖν τὰ

προειρημένα, καὶ ταῖς ἀνθρωπίναις πράξεσι καὶ τῷ βίῳ φέροντας ἐφαρμόζειν. τὰ συνᾴδοντα μὲν ἀποδεκτέον, διαφωνοῦντα δὲ λόγους κενοὺς ὑποληπτέον.

Ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖθεν γίνεται δῆλον, εὐδαιμονέστατον εἶναι τὸν κατὰ νοῦν ἐνεργοῦντα. καὶ γὰρ θεοφιλέστατός ἐστιν· οὗ τί γένοιτ' ἂν εὐδαιμονέστερον; εἰ γάρ τι τῷ θεῷ μέλει τῶν ἀνθρωπίνων, καί τις ἐστὶν αὐτῶν ἐπιμέλεια παρ' ἐκείνου, καθάπερ πᾶσι δοκεῖ, ὃ εἴη γε, τίνι τῶν ἐν ἀνθρώποις χαίρειν τὸν θεὸν μᾶλλον εἰκός, ἢ τῷ ἀρίστῳ καὶ συγγενεστάτῳ; τοῦτο δὲ ὁ νοῦς ἐστίν. εἰ δὲ τῷ νῷ μάλιστα χαίρει καὶ ἀγαπῶντας μάλιστα τοῦτον, καὶ τιμῶντας, καὶ κατ' αὐτὸν ἐνεργοῦντας ἀντευποιήσει πάντως, ὡς τῶν φίλων αὐτῷ καὶ συγγενῶν ἐπιμελουμένους, καὶ ἄλλως ὡς ὀρθῶς καὶ καλῶς πράττοντας. τοιοῦτος δὲ ὁ σοφός ἐστι καὶ κατὰ νοῦν ἐνεργῶν. θεοφιλέστατος ἄρα. τὸν αὐτὸν δὲ εἰκὸς καὶ εὐδαιμονέστατον εἶναι. καὶ διὰ τοῦτο ἄρα ὁ σοφὸς μάλιστα εὐδαίμων. ἡ ἄρα τελεία εὐδαιμονία ἐν τῷ θεωρητικῷ συνίσταται βίῳ.

ΚΕΦ. ια΄.

Ὅτι περὶ ἀρετῆς οὐχ ἱκανὸν τὸ εἰδέναι, ἀλλ' ἔχειν καὶ χρῆσθαι πειρατέον.

Ἃ μὲν οὖν προσῆκε περὶ τῶν ἀρετῶν ὡς ἐν τύπῳ διαλαβεῖν, ἔτι τε φιλίας, καὶ ἡδονῆς, καὶ τῆς εὐδαιμονίας, ἱκανῶς εἴρηται. καὶ οὐδενὸς ἴσως ἔτι δεήσει τῇ πραγματείᾳ προστεθὲν πρός γε τὸν περὶ αὐτῶν λόγον. τί οὖν; ἤνυσται τὸ προτεθὲν ἡμῖν ἤδη, καὶ τὸ προσῆκον τέλος ἔλαβεν ἡ σπουδή; καὶ μὴν πρακτική τίς ἐστιν ἡ φιλοσοφία, καὶ δεῖ καταλλήλου

τέλους αὐτῇ. τὸ δὲ εἰδέναι τί ἐστιν ἀρετή, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον, θεωρία τίς ἐστι μόνον. οὐκοῦν καθάπερ τῷ πρὸς ἀρετὴν ἐπειγομένῳ οὐ μέχρι τούτου στῆναι δεῖ τὴν σπουδὴν, μαθόντι τίνα δεῖ πράττειν, καὶ τίνων ἀπέχεσθαι, τί τε ἐστιν ἡ ἀρετή, καὶ τίς ἡ κακία, καὶ τί τὸ τῶν ἀνθρωπίνων ἔσχατον τέλος, ἀλλὰ καὶ τῶν πράξεων ἅπτεσθαι, καὶ τὴν μὲν φεύγειν, τὴν δὲ διώκειν, ὑπὲρ δὲ τοῦ τῆς εὐδαιμονίας τυγχάνειν πάντα ποιεῖν. τὸν ἴσον δὴ τρόπον καὶ τὸν τῆς ἀρετῆς ἀλείπτην ἀνάγκη μὴ τούτοις ἀγαπᾶν μόνον τοῖς λόγοις, ὅθεν ἔνι μαθεῖν ἕκαστα τί ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ὅπως ἂν γένοιτο κατορθῶσαι. καὶ τοῦτο διδάσκειν, οἰόμενον οὕτως ἂν ἀληθῶς γενέσθαι διδάσκαλον ἀρετῆς. πρὸς γὰρ τὴν τελείωσιν τοῦ γυμναζομένου τὸν παιδευτὴν προσήκει τάττειν τοὺς λόγους. τελείωσις δ' ἂν εἴη τοῦ τῆς ἀρετῆς ἀθλητοῦ, τὸ ἀγαθὸν αὐτὸν γενέσθαι καὶ πρακτικὸν τῶν καλῶν. φανερὸν τοίνυν, ὡς ἄρα τοῖς περὶ τῶν ἀρετῶν εἰρημένοις ἐκεῖνα προσθεῖναι δεῖ, τί ποιῶν ἕκαστος, ἢ πῶς ἔχων, οἰκείως εἰς ἀρετὴν, καὶ τὸ ἀγαθὸν ἕξει, καὶ τῶν περὶ αὐτῆς ἡδέως ἀκούσεται λόγων, καὶ βιῶναι δυνήσεται κατ' αὐτήν. οὕτω γὰρ ἂν ὁ περὶ τῆς ἀρετῆς αὐτάρκης γένοιτο λόγος, διὰ πάντων τὸ γιγνόμενον σώζων. πειρατέον δὴ ταύτην τὴν μέθοδον ἀποδοῦναι. εἰ μὲν οὖν ἱκανὸς ἦν ὁ περὶ τῆς ἀρετῆς λόγος πεῖσαι γενέσθαι χρηστοὺς, πολλοὺς ἂν μισθοὺς καὶ μεγάλους δικαίως κατὰ τὸν Θέογνιν ἐφερόμην, καὶ πολλῶν ἔδει τοῦτον ὠνεῖσθαι, καὶ ζητεῖν ἐκ παντὸς τρόπου λαβεῖν.

Νῦν δὲ τοὺς μὲν ἀγαθοὺς καὶ ἐλευθερίους τῶν νέων, καὶ οἷς εὐγενὲς καὶ φιλόκαλον ἦθος, φαίνονται δυνάμενοι πείθειν,

πείθειν, καὶ πρὸς τὴν ἀρετὴν, καὶ τὴν ταύτης πρᾶξιν, καὶ τὴν ἕξιν παρακαλεῖν.

Τοὺς πολλοὺς δὲ οὐκ ἔτι. δύναται γὰρ οὐδεὶς τῶν τοιούτων λόγῳ τινὶ καὶ πειθοῖ τὴν καλοκαγαθίαν ἑλέσθαι, καὶ τὴν κακίαν φυγεῖν. οὐ γὰρ αἰδὼς αὐτοὺς ἄγει δεινὸν ἡγουμένους αὐτὸ τὸ δόξαι κακοὺς, ἀλλὰ φόβος. οὐδὲ ἀπέχονται τῶν φαύλων, διότι φαῦλα, καὶ ὅτι τὸ ταῦτα πράττειν αἰσχρὸν, ἀλλὰ διὰ τὰς τιμωρίας. τὸ δὲ αἴτιον, ὅτι λόγῳ μὲν οὐ ζῶσιν, ὅθεν αἰδεῖσθαι συμβαίνει, πάθεσι δὲ ἀκολουθοῦντες τὰς ἑπομένας τοῖς πάθεσι διώκουσιν ἡδονὰς, καὶ διὰ τοῦτο τὰς ἀντικειμένας φεύγουσι λύπας. τὸ δὲ φεύγειν τὰς λύπας, τοῦτό ἐστι τὸ φοβεῖσθαι. τοὺς δὴ οὕτως ἔχοντας, καὶ τὸ μὴ γεύσασθαι τῶν ὡς ἀληθῶς καλῶν καὶ σπουδαίων, μηδὲ εἰς ἔννοιαν τούτων δυνηθέντας ἐλθεῖν, τίς ἂν λόγος μεταρυθμίσαι; καὶ γὰρ ἀδύνατον, ἢ οὐ ῥᾴδιον, τὰ χρόνῳ πολλῷ τοῖς ἤθεσιν ἐμπαγέντα καὶ βεβαιωθέντα, λόγῳ κινῆσαι μόνῳ. δεῖ γὰρ καὶ ἑτέρων, ὧν παρόντων ἀγαπητὸν, εἴ τις ἀρετῆς καὶ χρηστῶν ἠθῶν μεταλάβοι. ἐπεὶ τοίνυν οὐκ αὐτάρκεις οἱ λόγοι πρὸς τὸ προκείμενον, ζητητέον τίνα ἐστὶν, ὧν προϋποκειμένων καὶ ὁ λόγος τὸ ἀγαθὸν δύναται πείθειν.

ΚΕΦ. ιβʹ.

Πῶς ἐστὶ καλὸν καὶ ἀγαθόν τινα γενέσθαι· καὶ ὅτι δεῖ πρὸς τοῦτο τοῦ νόμου.

Τὰ τοίνυν αἴτια τῆς ἀρετῆς τοῖς ἀνθρώποις, τρία πᾶσι δοκεῖ. φύσις, καὶ διδασκαλία, καὶ ἔθος. ἡ μὲν οὖν φύσις, ὅτι ἐφ' ἡμῖν οὐκ ἔστι, φανερόν· τὸ γὰρ πεφυκέναι πρὸς ἀρετὴν

ἀρετὴν διά τινος γίνεται θείας αἰτίας τοῖς ὡς ἀληθῶς εὐτυχέσιν. ἡ δὲ διδασκαλία, καὶ ὁ περὶ τῶν ἀρετῶν λόγος, δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων, ὡς οὐ πάντας δύναται πείθειν; ἀλλ' ἀνάγκη τὴν τοῦ ἀκροατοῦ ψυχὴν ἔθεσί πως ἀγαθοῖς παρεσκευασμένην εἶναι, πρὸς τὸ χαίρειν οἷς δεῖ, καὶ μισεῖν ἃ δέον ἐστίν. οὕτω γὰρ ἂν καλῶς ὑποδέξαιτο τὴν διδασκαλίαν, καθάπερ ἡ τὸ σπέρμα θρέψαι δυναμένη γῆ. χωρὶς δὲ τούτου πῶς ἂν ἀκούσειε λόγου τῶν ἡδονῶν ἀφισάντος; πῶς δ' ἂν ὅλως καὶ δυνηθείη συνεῖναι ζῶν κατὰ πάθος; τὸν δὲ οὕτως ἔχοντα πῶς οἷόν τε μεταπεῖσαι; δῆλον γὰρ, ὡς οὐ λόγῳ δύναται τὸ πάθος ὑπείκειν, ἀλλὰ βίᾳ τινί. διὰ τοῦτο οὐχ ἱκανὸς ὁ λόγος ποιῆσαι χρηστούς, τὸ δὲ ἦθος προϋποκεῖσθαι δεῖ τῆς διδασκαλίας, δι' οὗ τὸ ἦθος τοῦ ἀκροατοῦ πρὸς ἀρετὴν οἰκείως ἂν ἔχοι, στέργον μὲν τὸ καλὸν, δυσχεραίνων δὲ τὸ αἰσχρόν.

Ὅτι μὲν οὖν τὸ ἀγαθὸν ἦθος δεῖ προϋπάρχειν, καὶ τὴν ψυχὴν προδιατεθέναι, δῆλόν ἐστιν ἐκ τῶν εἰρημένων. ἐθισθῆναι δὲ πρὸς τὸ ἀγαθὸν, καὶ τυχεῖν ἀγωγῆς ὀρθῆς, καὶ πρὸς ἀρετὴν φερούσης διαίτης πῶς ἂν γένοιτο χωρὶς τῶν ὀρθῶν, καὶ δικαίων, καὶ ὅλως καλαλλήλων ἀρετῇ νόμων; δεῖ γὰρ ὑπὸ νόμοις τοιούτοις ἔτι νέον ὄντα τραφῆναι. τὸ γὰρ σωφρόνως ζῆν καὶ καρτερικῶς οὐχ ἡδὺ τοῖς πολλοῖς καὶ μάλιστα νέοις οὖσι· καὶ διὰ τοῦτο προσήκει νόμοις τετάχθαι αὐτοῖς τὰ ἐπιτηδεύματα, καὶ τὴν τροφὴν, καὶ τἄλλα, δι' ὧν ὁ βίος. καὶ οὕτως οὐκ ἂν εἴη λυπηρὰ αὐτοῖς, διὰ τὸ συνήθη γενέσθαι. οὐ μόνον δὲ νέοις οὖσιν, ἀλλὰ καὶ ἀνδράσι χρεία τῶν νόμων. οὐ γὰρ ἱκανὸν πρὸς τὸ γενέσθαι χρηστοὺς τοὺς νέους ὄντας

μόνον τροφῆς ὀρθῆς καὶ ἐπιμελείας τυγχάνειν· ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἀνδρωθέντας ἐπιτηδεύειν δεῖ τὰ καλά, καὶ πρὸς ἀρετὴν ἑαυτοὺς ἐθίζειν, καὶ τηνικαῦτα δεησόμεθα νόμων, καὶ ὅλως περὶ πάντα τὸν βίον. οἱ γὰρ πολλοὶ ἀνάγκῃ πειθαρχοῦσι μᾶλλον, ἢ λόγῳ, καὶ ταῖς ζημίαις, ἢ τῷ καλῷ. διὰ τοῦτο καί τινες οἴονται δεῖν τοὺς νομοθέτας πρῶτα μὲν λόγοις ἐπὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἀγαθὸν ἐνάγειν, προτρεπομένους τοῦ καλοῦ χάριν. οὕτω γὰρ ἂν τοὺς ἐπιεικεῖς ἀμείνους γενέσθαι πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐθισθέντας. ἔπειτα τοῖς ἀπειθοῦσι καὶ ἀφυῶς ἔχουσι κολάσεις καὶ τιμωρίας ἐπιτιθέναι. τοὺς δὲ ἀνιάτους ἐξορίζειν τοῦ χοροῦ τῶν ὑγιαινόντων, ἢ δυναμένων. προσήκει γὰρ τὸν μὲν ἐπιεικῆ καὶ πρὸς τὸ καλὸν ζῶντα τῷ λόγῳ πειθαρχήσειν· τὸν δὲ φαῦλον ἡδονῆς ὀρεγόμενον καὶ πάθεσιν ἀλόγοις ἀκολουθοῦντα λόγῳ μὲν οὐκ ἂν βελτίω γενέσθαι, λύπῃ δὲ κολαζόμενον, ὥσπερ ὑποζύγιον. ὅθεν καί φασι δέον εἶναι τοὺς ἀλογωτέρους ἐκείνους ταῖς λύπαις κολάζειν, αἳ πρὸς τὰς ἀγαπωμένας ὑπ' αὐτῶν ἡδονὰς ἐναντίως ἔχουσιν. οἷον τὸν μὲν πλεονέκτην ἀπογυμνῶσαι τῶν ὑπαρχόντων, τὸν δὲ ἀλαζόνα καὶ ὑβριστὴν ἀτιμάσαι, τυπῆσαι δὲ τὸν ἀκόλαστον.

Εἰ δὲ ταῦτα σκληρὰ καὶ ἀηδῆ, καὶ ἀγαθὸν εἶναι δεῖ καὶ ἐπιεικῆ τῶν ἀνθρώπων ἕκαστον, ἐκ παιδὸς καλῶς καὶ ὀρθῶς προσήκει τραφῆναι, καὶ παιδευθῆναι, καὶ τὴν ἐπιείκειαν ἐθισθῆναι, καὶ οὕτως ἔπειτα ζῆν ἐν ἐπιτηδεύμασιν ἀγαθοῖς, καὶ μήτε ἄκοντα μήτε ἑκόντα πράττειν τὰ φαῦλα. τοῦτο δὲ δύναται γενέσθαι διαιτωμένοις κατά τινα τάξιν καὶ λόγους ὡρισμένους, κῦρος ἔχοντας καὶ ἰσχύν. τὰ μὲν οὖν τῶν

τῶν πατέρων πρὸς τοὺς παῖδας προστάγματα τὴν ἰσχὺν οὐκ οὕτω μεγάλην ἔχειν ὥστε βιάζεσθαι, οὐδέ τινος ἑνὸς ἀνδρὸς, μὴ τυράννου ὄντος ἢ βασιλέως. οἱ λόγοι δύνανται τοῦτο δρᾶν, ὥστε μὴ βουλομένους ἐνάγειν ἐπὶ τὰ καλὰ τοὺς πολλούς. μόνος δὲ ὁ νόμος ἀναγκαστικὴν τινα δύναμιν ἔχει. πιστεύεται γὰρ ἀπό τινος νοῦ καὶ φρονήσεως τεθῆναι τὸ ἐξαρχῆς. ὅθεν τοῖς μὲν ἀνθρώποις ἐχθαίρουσιν οἱ πολλοὶ ταῖς ὁρμαῖς αὐτῶν ἐναντιουμένοις, κἂν ὀρθῶς αὐτὸ δρῶσι. τῷ νόμῳ δὲ οὐδεὶς ἄχθεται τάττοντι τὸ ἐπιεικὲς, καὶ τῶν πονηρῶν ἀφιστάντι. τοὺς μὲν γὰρ ζῶντας τῶν παιδευτῶν ἴσως ἐστὶ νομίζειν μίσει τινὶ ἢ φθόνῳ κινουμένους λυπεῖν· τοῖς νόμοις δὲ οὐ τοῦτο συμβαίνει. φανερὸν μὲν οὖν, ὡς ἄρα δεῖ νόμων ῥυθμιζόντων καὶ διατιθέντων πρὸς τὴν ἀρετὴν εὐθὺς ἐκπαιδός.

Τοιοῦτοι δὲ νόμοι μόνῃ τῇ Λακεδαιμονίων ἐγένοντο πόλει, καί τισιν ἄλλαις ὀλίγαις κομιδῇ· ταῖς δὲ πλείσταις πόλεσιν οὐκ ἐμέλησε περὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἕκαστος ὡς βούλεται τάττει τὸν βίον καὶ τὴν οἰκίαν Κυκλωπικῶς θεμιστεύων Παίδων ἠδ' ἀλόχου ———. κράτιστον μὲν οὖν τὸ γίνεσθαι κοινὴν ἐπιμέλειαν καὶ ὀρθὴν, καὶ πάντας ζῆν δύνασθαι τεταγμένως, καὶ ὡς ὁ ὀρθὸς ἀπαιτεῖ λόγος. εἰ δὲ μὴ τοῦτο γίνοιτο, καὶ τὸ κοινὸν ἀμελοῖτο, προσήκειν ἑκάστῳ δόξειεν ἂν τοῖς ἑαυτοῦ τέκνοις καὶ φίλοις εἰς ἀρετὴν βοηθεῖν, ἢ βοηθεῖν προθυμεῖσθαι. δυνηθείη δ' ἂν ἕκαστος ταῦτα τοὺς οἰκείους εὐεργετεῖν νομοθετικὸς γενόμενος, ὡς φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων. γίνεται γὰρ πᾶσα ἐπιμέλεια διὰ νόμων. καὶ αἱ μὲν κοιναὶ ἐπιμέλειαι διὰ τῶν κοινῶν νό-

νων, αἱ δὲ σπουδαῖαι καὶ ἐπιεικεῖς ἐπιμέλειαι καὶ παιδεῖαι διὰ τῶν καταλλήλων, τῶν σπουδαίων καὶ ἐπιεικῶν, φημὶ νόμων.

Γεγραμμένους δὲ ἢ ἀγράφους εἶναι τοὺς νόμους, οὐδὲν διαφέρει. οὐδὲ τὸ πολλοὺς παιδεύειν, ἢ ἕνα ῥυθμίζειν, εἰσάγαγοι δὴ τοῖς νόμοις διαφοράν. ὥσπερ ἐπὶ τῆς μουσικῆς, καὶ γυμναστικῆς, καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων συμβαίνει. καὶ γὰρ ἃ τὸν ἕνα δύναται γυμνάζαι, καὶ τοὺς πολλούς· καὶ δι᾽ ὧν εἷς μουσικός, καὶ πολλοὺς οὐδὲν κωλύει γενέσθαι, καὶ τὸ ἀνάπαλιν. διὰ τοῦτο καὶ τὴν οἰκίαν διατιθέντα μίαν καὶ ῥυθμίζοντα, ἢ ἕνα ἄνδρα παιδεύοντα οὐδὲν κωλύει νόμους τιθέναι, καὶ εἶναι νομοθετικὸν οὐδὲν ἧττον τοῦ πόλιν ὅλην, ἢ ἔθνος διατιθέντος. καὶ γὰρ ὥσπερ ἐν ταῖς πόλεσιν ἰσχύει τὰ νόμιμα καὶ τὰ ἔθη, οὕτω καὶ ἐν οἰκίᾳ μιᾷ οἱ πατρικοὶ λόγοι, καὶ τὰ ἤθη, οἷς φαίνεται χαίρων, μεγάλην ἐν τοῖς παισὶ καὶ τοῖς ἄλλως οἰκείοις δύναμιν ἔχει, καὶ πολλῷ πλέον διὰ τὴν συγγένειαν, καὶ τὰς εὐεργεσίας. εὖνοι γάρ εἰσι διὰ ταῦτα τῷ πατρὶ μᾶλλον οἱ παῖδες, ἢ οἱ πολῖται τῷ νομοθέτῃ. καὶ διὰ τοῦτο ῥᾷον ἄγονται, καὶ τοῖς νόμοις πείθονται μᾶλλον, κἂν ἄλλως ἀπειθεῖς ὦσι, φύσει τινὶ στέρξαντες ἐξ ἀρχῆς. ἔτι δὲ καὶ ἀκριβέστεροι γίνοιντο δὴ τῶν κοινῶν οἱ καθ᾽ ἕκαστον νόμοι, καὶ διὰ τοῦτο λυσιτελέστεροι, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῆς ἰατρικῆς ἔχει. καὶ γὰρ οἱ μερικοὶ ἰατρικοὶ λόγοι, οἱ ἑνὸς ἐφαρμόζοντες σώματος ἕξει βέλτιον ἰῶνται τῶν καθόλου. καθόλου μὲν γὰρ τῷ πυρέττοντι συμφέρει ἀσιτία καὶ ἡσυχία, τινὶ δὲ ἴσως οὐ ταῦτα, ἀλλὰ τἀναντία, λυσιτελήσει. καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἑνὶ σώματι νομοθετῶν ἀκριβέστερον νομοθετήσει τοῦ πᾶσιν ἁπλῶς διαιτῶντος. καὶ ὁ πυκτικὸς δὲ,

ἐὰν

ἐὰν ἀπὸ τοῦ ἀεὶ παρόντος ἀνταγωνιστοῦ τὸν ἀγῶνα διατιθῇ, καὶ τὴν μάχην οὐχ ὁμοίαν ἀεὶ τὴν αὐτὴν, ἀλλὰ προσήκουσαν ἑκάστῳ ποιῆται, ἄμεινον ἀγωνιεῖται. καὶ ὅλως ἀκριβέστερον ἕκαστον ὠφεληθήσεται, τῆς ἐπιμελείας ἰδίας καὶ καθ' ἕκαστον γινομένης. οὕτω γὰρ ἑκάστῳ γένοιτο τοῦ προσήκοντος τυχεῖν. φανερὸν τοίνυν, ὅτι ἐπιμεληθείη μὲν ἄριστα καὶ ἑνός τινος, καὶ ὀλίγων ὁ τὸ καθόλου γινώσκων, ἢ ἰατρὸς, ἢ γυμναστὴς, ἢ νομοθέτης, ἐπειδὰν τὸν καθόλου λόγον τῆς ἐπιστήμης συνάψῃ τῷ μερικῷ. καὶ γὰρ οἶδεν, ἃ πᾶσιν ἢ τοιῶσδε, ἢ οὕτως ἔχουσι λυσιτελεῖ. τοῦ κοινοῦ γὰρ αἱ ἐπιστῆμαι λέγονταί τε καί εἰσιν. οὐδὲν δὲ κωλύει καὶ τὸν μὴ τὸ καθόλου εἰδότα, τεθεαμένον δὲ ἀκριβῶς τὰ συμβαίνοντα ἑκάστῳ δι' ἐμπειρίαν, ἑνός τινος καλῶς ἐπιμεληθῆναι. καὶ γὰρ ἰατροί τινες εἰσὶ τῶν σωμάτων τῶν ἑαυτῶν, ἄλλοις ταῦτα μὴ δυνάμενοι βοηθεῖν. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων συμβαίνει. καὶ οὕτως δὲ τῆς ἐμπειρίας ἀρκούσης πρὸς τὴν ὠφέλειαν τῶν ἐπιτηδευμάτων ἑκάστων, τήν γε ἐπιστήμην ζητητέον πάσῃ σπουδῇ, καὶ βαδιστέον ἐπὶ τὸ καθόλου τῷ τεχνικῷ καὶ θεωρητικῷ βουλομένῳ γενέσθαι. περὶ γὰρ τὸ καθόλου ἡ ἐπιστήμη. γινώσκειν δὲ οὕτω χρὴ τὸ καθόλου, τό γε τῆς ἰατρικῆς, ἢ νομοθετικῆς, ἢ ἄλλης τοιαύτης ἐπιστήμης, οὐχ ὡς ἀκίνητον, καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχον, ἀλλ' ὡς μάλιστα ἐνδεχόμενον. τῶν ἐνδεχομένων γάρ, καὶ οὐ τῶν ἀκινήτων αἱ τοιαῦταί εἰσιν ἐπιστῆμαι. ζητητέον τοίνυν ἐφ' ἑκάστου τὴν ἐπιστήμην. καὶ τὸν βουλόμενον δι' ἐπιμελείας βελτίους ποιεῖν, εἴτε πολλοὺς, εἴτε ὀλίγους, νομοθετικὸν

προαιρετέον γίνεσθαι. καὶ γὰρ διὰ τῶν νόμων πρὸς τὸ ἀγαθὸν κινούμεθα, καὶ τὴν ἀρετήν. οὐ γὰρ ἔτι τοῦ τυχόντος ἢ πολλοὺς, ἢ ἕνα τινὰ καλῶς διαθεῖναι, καὶ παιδεῦσαι πρὸς ἀρετὴν ἔχειν οἰκείως. ἀλλ᾽ εἴγε τοῦτο δυνατὸν ἐν ἀνθρώποις, ἐκεῖνος ἂν δυνηθείη μόνος, ὃς οἶδε νόμους τοὺς μὲν κρίνειν, τοὺς δὲ τιθέναι.

ΚΕΦ. ιγ΄.

Περὶ τῶν σοφιστῶν τε, καὶ τῶν τὰ πολιτικὰ διδάσκειν ἐπαγγελλομένων. καὶ ὅτι τὸ περὶ τῆς νομοθεσίας ἐπισκέψασθαι πρὸς τὴν τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας τελείωσιν ἔτι λοιπόν ἐστι.

Ὅτι μὲν οὖν νομοθετικὸν εἶναι δεῖ τὸν τῆς ἀρετῆς ἀλείπτην, φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων. ὅπως δὲ δυνηθείη τις ἂν νομοθετικὸς γίνεσθαι, ζητητέον ἐστίν. ἢ φανερόν ἐστιν, ὅτι καθάπερ ἀπὸ τοῦ εἰδότος τὰ γραμματικὰ ἢ τὰ μουσικὰ, γραμματικός τις γένοιτ᾽ ἂν ἢ μουσικὸς, οὕτω καὶ νομοθετικὸς ἀπὸ τοῦ εἰδότος νομοθετεῖν, ὅς ἐστιν ὁ πολιτικός. τῆς γὰρ πολιτικῆς ἡ νομοθετικὴ μέρος.

Καί τι δοκεῖ οὐ τὰ αὐτὰ συμβαίνειν τῇ πολιτικῇ, καὶ ταῖς ἄλλαις δυνάμεσι καὶ ἐπιστήμαις. ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἄλλαις οἱ αὐτοὶ φαίνονται τάς τε μεθόδους τῶν ἐπιστημῶν παραδιδόντες, καὶ κατ᾽ αὐτὰς ἐνεργοῦντες. ἰατρὸς γὰρ, καὶ ζωγράφος τήν τε τέχνην ἕκαστος διδάσκει, καὶ ὁ αὐτὸς καὶ ζωγράφει, ἢ ἰατρεύει. περὶ δὲ τὴν πολιτικὴν ἑτέρως φαίνεται ἔχον. οἱ μὲν γὰρ σοφισταὶ τὰ πολιτικὰ διδάσκειν ἐπαγγέλλονται, μηδὲν πράττοντες πολιτικόν. οἱ δὲ πολιτευόμενοι πράττουσι μὲν, διδάσκουσι δὲ οὐδέν. οὐ γὰρ δύνανται.

Οὐ γὰρ

Οὐ γὰρ μεθόδῳ τινὶ πράττουσι καὶ ἐπιστήμῃ πολιτικῇ, ἀλλὰ φυσικῇ τινὶ ἐπιτηδειότητι καὶ ἐμπειρίᾳ μᾶλλον, ἢ διανοίᾳ. ὅτι δὲ οὐ δύνανταί τι περὶ τῆς πολιτικῆς διδάσκειν, φανερόν. οὐ γὰρ διδάσκουσιν, οὐδέ τι γράφουσιν, ἢ λέγουσιν περὶ τῶν τοιούτων, εἰπόντες ἄν, εἴπερ ἐδύναντο. μεῖζον γὰρ ἂν ἦν αὐτοῖς εἰς φιλοτιμίαν τούτους συνθεῖναι λόγους, ἢ δικανικούς τε καὶ δημηγορικούς. ἄλλως τε καὶ τοὺς σφετέρους υἱοὺς πολιτικοὺς ἐποίησαν ἄν, ἤ τινας ἄλλους τῶν φίλων, εἴπερ ἐδύναντο. οὐ γὰρ εὔλογον δυναμένους μὴ τοιαῦτα τοὺς φίλους καὶ τοὺς φιλτάτους εὐεργετεῖν· οὔτε γὰρ εἶχον μεῖζον ἀγαθὸν καὶ συμφορώτερον τῇ πόλει καταλιπεῖν, ἢ ταῦτα συγγραψάμενοι καὶ διδάξαντες. οὔτε ἑαυτοῖς, ἢ τοῖς υἱέσιν, ἢ τοῖς ἑταίροις μεῖζον ἂν ἠθέλησαν ἀγαθὸν τοῦ τοιαῦτα δύνασθαι. φανερὸν τοίνυν, εἴπερ ἐδύναντο διδάσκειν τὰ πολιτικά, ὅτι καὶ ἐβουλήθησαν ἄν, καὶ ἐδίδασκον. ἐπεὶ δὲ οὐ φαίνονται διδάσκοντες, φανερὸν, ὅτι οὔτε ἐδύναντο διδάσκειν, οὔτε αὐτοὶ λόγῳ τινὶ τὰ πολιτικὰ ποιοῦσιν, ἢ ἐπιστήμῃ, ἀλλὰ ἐμπειρίᾳ. καὶ γὰρ οὐ μικρὸν ἡ ἐμπειρία πρὸς τὸ πράττειν συμβάλλεται. γίνονται γὰρ διὰ τῆς πολιτικῆς συνηθείας μᾶλλον πολιτικοί. διὰ τοῦτο τοῖς ἐφιεμένοις περὶ τῆς πολιτικῆς εἰδέναι, καὶ ἐμπειρίας τινὸς χρεία καὶ συνηθείας.

Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ σοφισταὶ διδάσκειν μὲν ἐπαγγέλλονται τὴν νομοθετικὴν, διδάσκουσι δὲ οὐδὲν μᾶλλον, ἀλλὰ τοσοῦτον ἀπέχουσι τοῦ περὶ ταύτης, ἃ προσήκει, δύνασθαι λέγειν, ὥστε οὐδὲ τίς ἐστιν ἡ νομοθετικὴ, ἢ ποῖόν τί ἐστιν, ἴσασι. καὶ γὰρ ταυτὸν, ἢ χεῖρον ἡγοῦνται εἶναι τῆς ῥητορικῆς, εἶτα καὶ τὸ νομοθετεῖν οὕτω ῥᾴδιον, ὡς πολλοὺς εἶναι. νομίζουσι γὰρ τὸ

συναγαγεῖν νόμους τοὺς εὐδοκιμωτάτους, καὶ τούτων ἐκλέξασθαι τοὺς ἀρίστους, τοῦτο εἶναι τὸ νομοθετεῖν, τὸ δὲ κρῖναι νόμους, καὶ τὸν ἄριστον λαβεῖν μὴ πάνυ χαλεπὸν εἶναι. καίτοι πρῶτον μὲν οὐ ῥᾴδιον καὶ τοῦ βουλομένου τὸ δύνασθαι κρίνειν ὀρθῶς περὶ τῶν προτεθέντων ἑκάστου, ἀλλὰ θαυμαστῆς δεῖ συνέσεως καὶ διανοίας πρὸς τὴν τοιαύτην δύναμιν. οἱ γὰρ ἔμπειροι περὶ ἕκαστα καὶ δύνανται κρίνειν περὶ αὐτῶν, ὥσπερ ὁ τῶν μουσικῶν ἔμπειρος τὰ μουσικὰ δύναται κρίνειν, καὶ ὁ τῶν γραμματικῶν τὰ γραμματικά, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως. οὗτοι γὰρ ἴσασι δι' ὧν ταῦτα, ἢ ἐκεῖνα, γίνονται, καὶ ποῖα ποιεῖν συνᾴδει, καὶ πῶς ἕκαστον ἔχει. οἱ δὲ ἄπειροι οὐδὲν τούτων εἰδότες πῶς ἐκλέξονται τὰ καλλίω, καὶ τὰ ἄριστα. καὶ γὰρ ἀγαπητὸν, εἰ τοῦτο μόνον γνώσονται ἁπλῶς, ὅτι καλῶς, ἢ κακῶς, πεποίηται τὸ ἔργον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῆς γραφικῆς ἔχει. καὶ γὰρ τὸ μὲν τὴν ἀρίστην εἰκόνα γινώσκειν, ὅτι καλῶς γέγραπται, καὶ τῶν μὴ ζωγράφων ἂν εἴη, τὸ δὲ εἰδέναι ὅτι ἀρίστη, καὶ ὅποι τῶν ἄλλων διαφέρει, μόνου ἐστὶ τοῦ γράφειν εἰδότος, ἢ ἐμπειρίαν τινὰ κεκτημένου περὶ αὐτό. οὔτε τοίνυν τὸ ζωγράφου ἔργον, ἢ τὸ τοῦ μουσικοῦ, ἢ τοῦ γραμματικοῦ, χωρὶς τῆς περὶ αὐτὰ ἐπιστήμης οὐδεὶς ὀρθῶς δύναται κρίνειν, οὔτε τὸ τοῦ πολιτικοῦ ἔργον, ἄνευ τοῦ τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην εἰδέναι, κρῖναι δυνατόν. ἔργον δὲ τοῦ πολιτικοῦ ὁ νόμος ἐστί. πρῶτον μὲν οὖν τὸ συναγαγεῖν νόμους, καὶ ἐκλέξασθαι τοὺς ἀρίστους ἄνευ τῆς περὶ τὰ πολιτικὰ ἐμπειρίας οὐ δυνατόν· ἔπειτα εἰ καὶ τοῦτο δῶμεν, ὡς ἄρα δυνατὸν ἄνευ τοῦ πολιτικὸν εἶναι νόμους κρίνειν εἰδέναι, καὶ συναγαγεῖν τοὺς ἀρίστους,

ἀρίστους, οὐδὲ τοῦτ' ἀρκέσει πρὸς τὸ γενέσθαι πολιτικὸν καὶ νομοθετικὸν, ἐπεὶ οὐδὲ ἰατροὶ γένοιντο ἂν ἀπὸ τοῦ τὰ ἰατρικὰ συγγράμματα συναγαγεῖν καὶ ἀναγνῶναι· καίτοι οἱ τοιοῦτοι πειρῶνται λέγειν οὐ μόνον τὰ θεραπεύματα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἰάθησαν οἱ τούτοις χρησάμενοι καὶ ὅπως προσήκει τῶν νοσημάτων ἕκαστον θεραπεύειν, καὶ διαιροῦσί γε τὰς ἕξεις τῶν νοσημάτων, ἀλλ' ὅμως οὐκ εἰσὶν ἰατροί. δεῖ γὰρ καὶ ἐμπειρίας καὶ συνηθείας τινός. τὰ δὲ συγγράμματα, καὶ αἱ τοιαῦται θεωρίαι, τοῖς μὲν ἐμπείροις καλλίους ποιοῦσι, τοῖς δὲ ἀπείροις οὐδὲν ὤνησαν πρός γε τὸ δύνασθαι θεραπεύειν. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν νόμων ἂν ἔχοι, καὶ τῆς πολιτείας. τὸ γὰρ συναγαγεῖν νόμους καὶ διερευνήσασθαι τὰς ἑκασταχοῦ πολιτείας, τοῖς μὲν ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας δυναμένοις ἕκαστα καλῶς θεωρῆσαι καὶ συνιδεῖν, ἅ τε ὀρθῶς, ἢ ἃ φαύλως ἔχουσι, καὶ ποῖα ποίοις ἁρμόττει, πάνυ ἂν ὠφελήσειε. γένοιντο γὰρ ἂν ἑαυτῶν τὰ πολιτικὰ καλλίους. τοῖς δὲ ἄνευ τῆς τοιαύτης ἕξεως καὶ πείρας τὰ τοιαῦτα διεξιοῦσιν ἀνόητος ἡ σπουδὴ πρός γε τὸ νομοθετικοὺς γενέσθαι. οὐ γὰρ δυνήσονται κρίνειν ὀρθῶς περὶ αὐτῶν, εἰ μὴ ἄρα τύχῃ τινί. γένοιντο δ' ἂν ἴσως εὐσυνετώτεροι πρὸς ταῦτα τρόπον τινὰ, μαθόντες περὶ τῶν πολιτικῶν. φαίνεται μὲν οὖν, ὅτι οὔτε οἱ σοφισταὶ, οὔτε οἱ πολιτευόμενοι περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ νομοθετικῆς οἷοί τε ἐγένοντο διδάσκειν.

Ἐπεὶ δὲ ἀκόλουθόν ἐστιν, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐδείχθη, τὸν τῆς ἀρετῆς διδάσκαλον καὶ περὶ τούτων διεξιέναι, τῶν προτέρων οὐ πάνυ περὶ νόμων καὶ πολιτείας διερευνησαμένων, βέλτιον ἴσως ἡμᾶς ἐπισκέψασθαι περὶ τούτων, ὥσαν

οὖν πε-

ἡ προκειμένη ἡμῖν φιλοσοφία περὶ τῶν ἀνθρωπίνων οὖσα παθῶν καὶ πράξεων τοῦ προσήκοντος τυχοῦσα τέλους, μηδενὸς ἐλλείπῃ τῶν εἰς ταῦτα φερόντων. πρῶτον μὲν οὖν, εἴ τι καλῶς περὶ αὐτῶν εἴρηται τοῖς προγενεστέροις, κατὰ μέρος ἐπελθεῖν πειραθῶμεν, εἶτα συναγαγόντες τὰς πολιτείας, θεωρῶμεν ἐν αὐταῖς, ἅ τε φθείρει, καὶ ἃ σώζει τὰς πόλεις. ἔπι τε τῶν πολιτειῶν ἑκάστην ἃ συνίζησι, καὶ ἃ διαλύει. καὶ τίνα μὲν βασιλείαν συνέχει, τίνα δὲ δημοκρατίαν, καὶ τῶν ἄλλων ἑκάστην, καὶ τίνα πέφυκε λύειν. καὶ μὴν κἀκεῖνο σκοπῶμεν, διὰ ποίας αἰτίας αἱ μὲν τῶν πολιτειῶν καλῶς πολιτεύονται, αἱ δὲ ἐναντίως ἔχουσι. τούτων γὰρ δὴ πάντων θεωρηθέντων συνίδοιμεν ἂν καὶ ποία πολιτεία ἀρίστη, καὶ πῶς ἑκάστη ταχθεῖσα, καὶ τίσι νόμοις καὶ ἔθεσι χρωμένη, τοῖς πολιτευομένοις λυσιτελήσει. λέγωμεν οὖν ἀρξάμενοι.

Τῶν εἰς τὰ τοῦ Ἀριστοτέλους Νικομάχεια

ΤΕΛΟΣ.

ARISTOTELIS
ETHICORVM NICOMACH.
PARAPHRASIS
incerto autore.

Interprete

DANIELE HEINSIO.

Annotationes quædam & emendationes ad Græcum textum.

Pagina 51. linea ult. ἔπ ἐπεὶ αἱ ἀρεταὶ πράξεις εἰσὶν ἢ πάθη. ſcribe, περὶ πράξεις εἰσὶν ἢ πάθη, ex Ariſtotele: quemadmodũ Latine quoque reddidimus.

Pag. 201. lin. τῶν. δι' ὃ τὸ μέγαν γινώσκεται. ſcribe μέσον, quemadmodum & vertimus. Sed hoc ſine dubio typographicum mendum eſt.

Pag. 210. lin. καὶ. καὶ ποίησις μέν ἐστιν ἧς τὸ * * * * * * deeſt χυδαία & ſimplex τῆς ποιήσεως definitio, quæ ἀπὸ τῆς πράξεως diſtinguitur ab Ariſtotele, cum alibi, tum Politicorum primo & Eudemiorum quinto, quæ facile ſuppleri à quovis poteſt. Vt exempli gratia, ἧς τὸ ἔργον μετὰ τὴν ποίησιν, aut ſimile quid.

Pag. 212. lin. ἡ μέν. ἡ μὲν οὖν τέχνη, ὡς εἴρηται, ἕξις ἐστὶ μετὰ λόγου ποιητική &c. ſcribe, μετὰ λόγου ἀληθοῦς.

Pag. 290. lin. μένοι. καὶ ὥσπερ οὐκ * ἐστὶ διαφθεῖραι, ſcribe, ἐς τὸ διαφθεῖραι, aut ſimiliter.

Pag. 361. lin. κει. καὶ γὰρ πᾶς μὲν νοῦς αἱρεῖται. ſcribe, καὶ γὰρ πᾶς μὲν ἀνὴρ ἀγαθὸς ὁ νοῦς αὐτοῦ ἐστίν· ὁ νοῦς γὰρ αἱρεῖται τὸ βέλτιστον ἑαυτῷ. quemadmodum ex verſione colliges.

Pag. 385. lin. πορεύεται τὴν αὐτὴν οὖσαν τῷ εἴδει * * * * ſcribe, τῷ εἴδει, ἄλλο δὲ τῷ. ἀλλ' ἐπεί &c.

Pag. 386. lin. καὶ. ὅλον τι πρὸς τέλειόν ἐστι. In Ariſtotele eſt, καὶ τέλειόν ἐστιν. & recte.

Pag. 405. lin. ἔχειν. οὐ γὰρ ἡ περιβολὴ τοῦ πλούτου. In Ariſtotele eſt ὑπερβολή. & bene.

Emendationes quædam & Annotationes ad textum Latinum.

Monendus es, amice Lector, interpretationem noſtram ab alio aliquo, cujus opera uſus ſum, ex ſchedis meis deſcriptam eſſe: quod interdũ ſine menda aliqua fieri non potuit. Quarum nõnullas hic inter alia ponemus, ne hoc fraudi eſſe poſſit Lectori.

P. 251. lin. teat. *Neque enim remedia.* Paulo aliter in Græco textu locum hunc edidimus: cujus ſenſus eſt talis. *Neque enim remedia, & quæ valetudini conducunt, ſatis cognoſcet, ſimulque qualia adhibenda ægro ſint aliquis intelliget, ſi tantum audiat ſanitati ea conducere, & medica eſſe, quæ medicina, & qui ea præditus eſt adhiberi juſſerit medicus.*

Pag. 263. lin. eſt. *Eſt ergo ars, ut dictum eſt, cum ratione efficiendi* &c. Iam ante in Græco textu addendam eſſe vocem ἀληθοῦς monuimus: eodem modo in Latino ſcribe, *cum ratione vera efficiendi.*

Pag. 269. *Vnde ſequitur accuratiſſimam ſcientiarum eſſe prudentiam,* ſcribe *ſapientiam:* de qua agitur.

Pag. 351. lin. eas. ſcribe, *Eos vero qui non ad naturalem ducunt perfectionem, ſed ipſi naturalis ſunt perfectio, ſatis planum eſt, finem non habere alium, ſed ipſos eſſe finem aliorum.* Vt ad actus referatur, non ad voluptates.

Pag 358. lin. malum. ſcribe, *ex quo ſequitur ne fugiendum quidem eſſe. Quare ergo ſi fugiendus nõ eſt, fugit eum*

is qui est felix? Neq; enim fugiendus est, nisi simul sit malus. Vt ad dolorem referatur.

Pag. 395. lin. fratr. ſcribe, *Fratribus enim ſodalibusq; communia sunt omnia: aliis vero non omnia, sed certa quadam.*

Pag. 421. lin. rum. ſcribe, *quod nimirum minus quam oportet referat, atq; ille ad prius pactum* &c.

Pag. 439. lin. agend. ſcribe, *illud agendum ſit aut dicendum*, ex Græco.

P. 497. lin. ullo. *Quod ſi optimum rerum humanarum eſſe felicitas debet:* non *mens.*

Pag. 459. lin. ſunt. *amicis parum opus eſſe.* ſcribe in Græco ὀλίγοις pro ὀλίγον, & in verſione *paucis.*

Typographicæ mendæ in verſione.

Pag. 13. lin. ſtren. *effectum.* P. 44. l. me. *feret.* P. 49. l. ult. *ad.* P. 65. l. hic. *innaſcitur.* P. 67. l. mot. *& non.* P. 73. l. ſpect. ἀγωνιστικὴν P. 75. l. eſſent. *virtutis.* P. 99. l. eorum. dele punctum poſt *praelectio.* P. 110. l. eſt. *cuius penes ipſos cauſa non eſt.* l. juſm. *adhortatio.* P. 111. l. act. *actiones.* P. 112. l. tu. *diuturna.* P. 120. l. ſtit. *fiunt actiones.* P. 127. l. fugæ. *tradant* P. 139. l. pecu. *quorum.* P. 172. l. quem. *rariſſimi enim.* l. quia. dele *cum quia.* P. 176. l. præ. *alii.* P. 180. l. habe. *illi quem* P. 187. l re. dele comma poſt *habet.* P. 196. l. ticu. *altera quidem in* &c. P. 201 l. rum. *accipiunt.* P. 204. l. aut. μεσιδίως. P. 205. l. *dix.* δίκαιον. P. 219. l. dictum. *ſit.* P. 225. act. *& ſi neque.* P. 226. l. per. *perpeſſio.* l. cum. *neceſſe.* l. erit. *accipi omnem iniuriam.* P. 240. l. ro. *alius ab ea.* P. 274. l. Et. *quolibet* P. 281. l in. *abſoluta.* l. ag. *cogitatio.* P. 283. l. lum. *quod.* P. 187. iud. *legibus.* P. 297. l. tutes. *iidem.* P. 308. l. re. *pacto.* P. 351. l. ip. *ipſi.* P. 370. l. ut. *amabilia.* P. 385. l. illis. *cito aut.* P. 397. reſ. *videntur.* P. 424. l. ſuum. *ſit.* P. 442. l. ficium. *qua.* P. 444. l. eaque. *cui.* P. 453. l. do. *dolere.* P. 473. l. bus. dele *enim.* P. 475. l. fug. tolle poſterius illud, *neque fugiendum eſſe* P. 483. l. ſe. *diverſa.* P. 186. l. Quæ. *Quilibet.* P. 492. l. ult. *Reliqua.* P. 499. l. cis. *ſuſcipimus.*

ARISTOTELIS
ETHICORUM NICOMACH.
PARAPHRASIS:
Interprete
DANIELE HEINSIO.

CAPUT I.
Aliquem extremum esse finem, ad quem omnes humanæ actiones referantur.

N omni tam arte quam docendi ratione bonum aliquod quærimus: sed & præ reliquis eligere illa & agere solemus, unde bonum aliquod consecuturos nos putamus. Quare recte nonnulli, bonum id pronunciarunt esse, quod omnia appetunt. Et profecto non ea tantum quæ ratione moventur, boni alicujus causa moveri videmus: sed & ea, quæ natura sua & sponte moventur, ad bonum aliquem finem, licet sine ratione, ferri; sicut sagitta ad scopum. Quamobrem & actio omnis finem suum habet, & motus.

Horum tamen finium aliqua videtur esse differentia. Actionis enim finis, opus est; sicut naupegicæ, navis. Rursus actionis finis alia est actio; sicut

 eque-

equeſtris equitare.

Iam vero in quibus non actio finis eſt, ſed opus, in ijs melius actione opus eſt. Actiones autem cum ſint multæ, multi etiã ſunt fines. Medicinæ enim finis eſt ſanitas, naupegicæ navis, imperatoriæ victoria, œconomicæ opes. Sed & frequenter actiones multæ ac artes uni alicui vel facultati ſubjiciuntur vel arti: quoties nimirum artis illius finis cauſa, illæ quæruntur. Sicut ea, quæ in conficiendis ars frænis occupatur, ut & equeſtris, omniſque militaris, finem imperatoriæ quærunt. Omnes enim victoriæ cauſa exercentur. Ac propterea illæ quidẽ ſub imperatoria eſſe dicuntur: ipſa vero imperatoria reſpectu earũ architectonica dicitur. idem enim poteſt, quod inter fabros reliquos architectus. Etenim ut ille ad formam reſpiciens domus, facere ea fabros jubet reliquos, quæ requirit forma illa, ita imperatoria, & ſi quæ alia eſt hujuſmodi, ex fine ſuo reliquis normam præfigit. Nam & qui frænum facit, ita facit illud, ut ad victoriam reſpiciat: quo nimirum convenire poſſit ei & ſervire, qui ad victoriam tendit. Alius eodem modo ſagulum, & quiſquis denique equeſtria arma fabricat. Sed & eques ita ſe præparat, ut poſſit vincere, & miles alius: omneſque quæ ſub imperatoria ſunt, ipſius imperatoriæ finis regit. Habent ergo quæ ſub architectonica ſunt finem ſuum ſingulæ, quemadmodum quæ frænis incumbit

frænum ipsum, quæ equestri studio, equitare, aliæ denique alium: habet & finem suum architectonica, quemadmodum imperatoria, victoriam. Cæterum finis hujus & præstantior & majori dignus honore est reliquis. Quare & aliarum, ut jam dictum est, quæ sub ea sunt fines, hujus finis causa petuntur. Porro licet non actiones, sed opera sint actionum fines, nihil tamē obstat, quo minus præstantior sit, magisque eligēdus architectonicæ finis, quamvis sit actio tantum. Sicut artis quæ frænum fabricat, finis est opus: est enim frænum; imperatoriæ actio: est enim victoria. Neque quicquam obstat propterea, quin præstantior fræno longeque præferenda sit victoria. Opus enim actione quidem est præstantius; non omni tamen; sed ea tantum, a qua perficitur hoc opus: quippe cum finis actionis sit illius. finis autem eo quod ad finem refertur, semper est præstantior. Est autem finis unus multorum, sicut ille quem in architectonicis videmus. Sed & omnium reliquarum finis unus extremus est, cujus causa reliquarum fines quæruntur: cum ipse nullius causa alterius, sed ipse propter se petatur.

Etenim nisi unus aliquis extremus finis esset, sed semper aliquid alterius causa peteremus, & hoc rursus alterius, atque ita aliud in singulis, nunquam id quod peteremus consecuturi essemus: sed contra vanum & sine ullo effectu esset hoc desi-

derium: cum nihil haberet, ubi poſſit conſiſtere. Quod certe abſurdum eſt: quia nulla naturalis cupiditas eſt fruſtra. Quare neceſſe erit, unum eſſe finem extremum. Is autem erit, id quod bonum dicimus & optimum. Itaque & cognitio illius, magno nobis in vita eſt futura ſubſidio. Sic enim fiet, ut, quemadmodum ſagittarii ſolent qui ſcopum proponunt ſibi, magis id quod oportet conſequamur.

CAP. II.

Finem ſcientiæ civilis eſſe extremum finem.

QVod ſi ita ſe habet, danda eſt opera, ut rudi quaſi Minerva, quis extremus ille finis, quarum item ſcientiarum proprie actionumque ſit, delineemus. Omnis enim ſive artis ſive facultatis aliquis communis eſt finis. Sed & unius alicujus facultatis, aliquis peculiaris eſt: ſicut finis architectonicæ. Ille etenim & omnium ſimul quæ architectonicæ ſubjiciuntur, & ipſius peculiariter eſt architectonicæ. Quare & artis ejus, quæ præcipue maximeque eſt architectonica, finem eſſe aliquem, ſit veriſimile. Talis autem eſt civilis ſcientia, ut pote quæ aliis uſum ſuum tempuſque præſcribit artibus. Etenim & quas eſſe in urbibus, & quas a quibus hominibus diſciplinas, & quouſque diſci oporteat inſpicere, unius civilis eſt ſcientiæ. Sola etenim civilis ſcientia & inutiles ex urbe ejicit, nec eas quæ

quæ ſunt utiles, ut diſcantur ab omnibus aut exerceantur, permittit. Si quidem nec eum qui imperare poteſt aut ſervare remp. coriarium eſſe ſinit: nec eum qui melius inter milites verſatur, ad imperatorium munus vocat. Sed & tempora maxime exercendis idonea artibus deſignat: ne quis, exempli gratia, cum præſtat quieſcere, ducat exercitum. Etenim & cum opus eſt imperatorem mittere, mittit eum politicus: & cum præſtat quieſcere, hoc quoque imperat. Quamvis enim non raro ipſe ſibi tempus præſcribit imperator, non tamen ipſi propterea arti præſcribit. Si quidem omnes alicujus artis regulæ, ſolum illius artis finem ſpectant: quæ vero vel contrarium ſpectat vel aliud, artis illius non eſt regula. Imperator etenim cum conſiderat, quando bellum gerere oporteat, ac propterea ſæpe a bello abſtinet, aut impetrandæ pacis cauſa legatos mittit, non amplius manifeſte ex imperatoriæ artis norma agit, ſed alterius alicujus, quæ & major ſit & ſuperior, ipſius videlicet civilis ſcientiæ. Cum ergo etiam artes illas, quæ præſtantiſſimæ habentur ac præcipuæ, ſibi civilis ſubjiciat ſcientia, (qualis imperatoria, & œconomice eſt & rhetorice) reliquaſque quæ in actione verſantur diſciplinas ad finem ſuum referre ſoleat: (omnes etenim ad commune reip. dirigit bonũ, ac propterea de eo quod vel agendum vel fugiendum eſt leges præſcribit) neceſſe eſt fi-

nem ejus reliquarum fines sub se comprehendere. Quoniam vero reliquarum fines boni humani causa petuntur: is autem finis est civilis scientiæ, cujus causa aliarum fines petuntur, manifestè apparet, hoc esse humanum bonum. Neque vero dubium, quin idem bonum & ab uno petatur homine & ab urbe tota: majus nihilominus, tum ad consequendum tum ad conservandum videtur & perfectius, urbis totius bonum. Non enim negari potest, quin uni quoque homini (sive id in alio aliquo, sive in se faciat aliquis) bonum conservare suum, res sit non contemnenda: tanto tamen in urbe tota id posse vel populo, tum divinius est, tum præstantius, quanto multorum felicitas unius præferenda est felicitati. Quare multo magis merebitur finis civilis scientiæ, & extremus finis & extremum dici bonum: cum ea non unum tantum finem, sed reliquarum etiam omnium, tanquam proprios, consideret; ut pote communis disciplina, & civitatis.

CAP. III.

In tradenda civili scientia non agendum esse demonstrationibus accuratis: quia id subjectum eius non permittit.

IIs vero qui de hoc fine agere instituunt, sufficiet talis agendi ratio, quæ subjecto convenire videatur: nec enim æque in omnibus necesse est disciplinis, accuratissimam tradendi rationem sequi. Quia fieri

fieri non poterit, ut in quovis similiter subjecto, strictissimam inveniamus veritatem. Sed in mathematicis quidem disciplinis, ut pote quæ necessarium subjectum & semper sui habent simile, simplex est veritas, nec quicquam ibi accuratam agendi rationem impedit subjectũ. In reliquis vero, in quibus nec necessaria sunt subjecta, nec eodem semper modo se habent, ea sufficiet ratio, quæ ex ijs, quæ ut plurimum ita se habent, aliquid colligit. Nam & ita in operariorum artibus se res habet. Nec enim ea quam ars confert forma, eodem modo omni conveniet materiæ: sed in aptioribus accuratius, in aliis vero longe aliter se habebit. Humanam, exempli gratia, formam, non similiter accommodabit materiæ plastes & pictor. Nam & colorem pictor addit, & molem quandam videtur exprimere, & distantiam: materia enim hoc permittit. Plastes vero molem quidem illam accommodat materiæ: colorem verò simul ut addat, non permittit materia. Similiterque in alijs quoque artibus. Quare neque accuratissima ubique ratio ab omnibus exigenda est, sed quam materia permittit. Eodem ergo modo ad veritatem civilis scientię subjectũ se habet. Honesta etenim & justa, de quibus civilis agit scientia, & in quo ut subjecto versatur, tantam vel differentiam habent vel errorem pariunt: ut nec honestum natura videatur esse honestum, neque justum natura

justum

juſtum, ſed inſtitutione quaſi & lege. Ac propterea id quod revera honeſtum eſt & juſtum, non facile ab eo diſtingui poteſt, quod videtur tantum. Nec hoc tantum, ſed & ipſa è quibus felicitas conſiſtere putatur, bona, fortitudinem dico aut opes, & id genus alia, multis & ipſa involuta ſunt erroribus: quia plurimis noxæ ac damni cauſa fuerunt. Adferri enim eorum exempla poſſunt, qui propter opes perierunt, ut & alij qui propter fortitudinem. Quare ſuffecerit, ut qui de his vel eorum fine ſunt acturi, craſſa quadam pinguique Minerva veritatem exponant. Et ut verbo abſolvam, quoties de iis quæ ut plurimum ita ſe habent, diſputandum eſt, ſatis eſt ſi talia quoque colligamus.

Sicut autem qui civilem tradit diſciplinam, veritatem non poteſt invenire magis accuratam, quam quantam ſuppeditat ſubjectū: ita qui de tali agendi ratione judicaturus eſt, recte tum demum judicabit, ſi eodem modo veritatem non magis accuratam requirit, quam permittit ſubjectum: eamque quæ haberi poteſt, admittit. Docti enim eſt hominis, unoquoque in genere tradendæ alicujus diſciplinæ, accuratam eatenus rationem requirere, quatenus id ipſum rei patitur natura. Quare in eo, ut dictum eſt, quo mathematicæ traduntur, nihil minus neceſſarium admittet: in logicis contra phyſiciſque, aut quæ aliter ſe habent, non ita. Simile

enim est mathematicum admittere, qui probabilia dicit, & à rhetorico exigere demonstrationes velle.

CAP. IV.

Eum qui civili operam daturus est disciplinæ, experientia eorum quæ in vita aguntur esse præditum debere.

ET judicium quidem quod in hac disciplina requiritur, tale est. Quivis autem rectè de ijs judicat quæ novit, bonusque eorum est judex. Itaque & de civili recte judicabit scientia, qui ejus consecutus est peritiam, & à tempore rerum gerendarum mutuatus est experientiam. Et ille qui in singularibus quibusdam est versatus, recte de illis judicabit: qui vero in omnibus, recte quoque iudicabit de omnibus. Ideoque eorum quæ de civili traduntur scientia, idoneus auditor esse juvenis non potest: ut qui eorum, quæ in vita aguntur, nondum sit consecutus experientiam. At vero ea, quæ de hac scientia instituitur, partim de his agit, partim ex his ipsis colligitur agendi ratio. Præterea, cum nondum ex rationis vivat præscripto, sed adhuc affectus suos ac libertatem quandam sequatur & consuetudinem, frustra, nulloque bono hæc audit. Quia nunquam ad finem hujus disciplinę pervenire, aut mores suos mutare, & ex rationis præscripto vivere poterit, quamdiu adhuc consuetudinem sequetur. Siquidem finis ejus non scientia est, sed actio. Nec is tan-

tum qui ætate, ſed & qui moribus eſt talis, licet ætatem juvenilem exceſſerit, nihilominus ſine fructu ullo civilem audiet diſciplinam: quandiu more ætatis illius vitam quoque inſtituet. Nam & in eo, qui ætate eſt juvenis, non a tempore eſt defectus ille, ſed quod nec rationi pareat, & ex affectuum præſcripto adhuc vivat, & ex eorũ præſcripto petat omnia. Talibus ergo nulla ex parte diſciplinæ hujus prodeſt ſcientia, non magis quam intemperantibus aut libidinoſis. Ijs vero qui e rationis præſcripto tum appetunt, tum agunt, plurimum hujus diſciplinæ conferet cognitio; mens quippe eorum quæcunque ſemel facienda eſſe ex hac didicerit ſcientia, præſtare poterit etiam: ut pote ab affectuum ſervitute vindicata, & cui jam ſua uti poteſtate, ſit integrum.

Cap. V.

Finem civilis diſciplinæ eſſe felicitatem: eamque quæ ſit, ex civilibus cognoſci actionibus poſſe.

ET hactenus quidem, qualem diſciplinæ civilis eſſe auditorem oporteat, quomodo item judicare de ijs, eaque quæ traduntur approbare debeat, tum quod ſit in præſentia ſubjectum noſtrum, ſatis nobis præfati videmur. Quare revocata rurſus a capite diſputatione, quandoquidem omnem & ſcientiam & inſtitutum, bonum aliquod appetere diximus, videamus quid ſit illud, quod civilis appetit ſcien-

ſcientia. Et cum omnes quæcunque eæ ſunt actiones, ad bonum aliquod, ut ſupra dictum eſt, referantur, quonam tēdat illa, quodque ſit eorum, quæ ab actione ſpectantur, bonorum maximum. quod quidem finis civilis dici poſſit ſcientiæ. Et hujus quidem nomen unum idemque a pleriſque dicitur, nec aliter de eo vulgus quam præſtantes viri judicant. Felicitatem enim vocant omnes. Rurſus bene vivere, beneque agere, idem quod felicem eſſe exiſtimant.

Cęterum de eo quid ſit felicitas, contendunt: neque de hac inter ſe vulgus conſentiunt ac ſapientes. Vulgus etenim unum aliquod ex manifeſtis illis, & quæ in oculos incurrunt bonis, felicitatē eſſe exiſtimat, ut, exempli gratia, voluptatē, aut opes aut honorem: alijque aliud ſimile. Fit & ſæpe ut unus aliquis, non idem ſemper, ſed modo hoc modo illud, felicitatem nominet. Nam ſi æger ſit, valetudinem; ſi pauper, opes: atque ita deinceps quod in præſenti maxime optare videtur, felicitatis appellat nomine. Rurſus qui ſapientiæ ſtudioſi ſunt, ea quæ ſibi maxime ignorare videntur, ſcire deſiderant: omnesque qui præclarum aliquid & quod captum ſuum excedat dicere videntur, mirari ſolent. Alij contra præter hæc bona quæ ſunt plurima, aliud eſſe bonum, quod per ſe ſubſiſteret, ijſque omnibus quæ bona dicuntur bonitatis ſuæ cauſa eſſet, felicita-

tem esse voluerunt. Quamobrem omnes omnium de felicitate opiniones velle excutere, vanum forte & sine fructu futurum esset. Satis itaque erit nonnullas tantum, quæ vel celebrantur maxime, vel plurimos autores habent, excussisse.

Quia autem de principio agimus (etenim & principium rerum & causa, finis actionum est, ut pote cujus causa faciamus aliquid) videndum est, quomodo quæ de eo suscipitur, instituenda sit disputatio. Non eodem enim modo se habet. Ac primum quidem de causis aliquid dicamus. Causarum ergo alia est finalis, alia formalis, alia materialis, alia efficiens. Efficiens, ut operatio artificis; materialis, ut ligna & lapides, ex quibus domus constat; formalis, ut forma ejus; finalis, cujus causa domus facta est. Hæ ergo cum essentiæ rei uniuscujusque causę sint, etiam cognitionis ejusdem rei, causæ sunt eædem: quia cognosci per easdem res possunt. Si quis enim artem noverit artificis, qua arte domum fecit ille artifex, etiam illud sciet, bonane an contra illa domus sit: quatenus id ars requirit. Eodem modo & qui formam. Rursus si finem ejus sciamus, quis nimirum sit ille, etiam illud, bonane an contra sit, sciemus. Interdum tamen contra fit, ut a cognitione rei perfectæ causas quoque cognoscamus. Qui enim causam noverit, artem quoque noverit artificis, & reliqua in hunc modum. Vt necesse

cesse sit dupliciter eam quæ de re aliqua suscipitur, procedere institutionem: si aut ab effectis demonstrentur principia, aut a principijs effectu. Nos autem utranque suo tempore adhibe bimus rationem. Et a principijs quidem, cum manifesta erunt illa: contra vero, cum effectum erit manifestius. Propterea recte hoc quærebat Plato & in dubium vocabat, cum non in omnibus eodem se habeat modo, utrum a principijs, an vero ad principia conveniens rei de qua agitur instituatur ratio. Quemadmodum in stadio a ludorum præfectis ad metam, an contra. Duplex igitur cum sit via, unde incipiendum erit nobis? An vero perspicuum est, a civilium potius actionum effectis, quorum & principium & causa, civilis est finis? A notioribus enim incipiendum est, non natura sua, sed nobis. Natura enim nota dicuntur, principia & causæ. Ea quippe natura prius adhibet, primumque in ea intuetur. Nobis vero nota sunt effecta. Ita autem perspicua futura est, si ab ijs quæ nobis nota sunt, instituatur tradendi ratio.

CAP. VI.

Requiri ut is qui civili doctrinæ operam daturus est, bonarum prius actionum usum ac consuetudinem aliquam sit consecutus.

QVare eum qui doctrinæ huic operam daturus est, si & intelligere eam, & quemadmodum oportet judicare de ea, ac cum emolumento

ſuo verſari in ea velit, uſque ad ipſam oportet honeſtarum juſtarumque actionum perveniſſe conſuetudinem. Nam ſi id nobis propoſitum eſſet, ut ab ipſis principijs civiles actiones bonas eſſe demonſtraremus, eum certe qui adhuc earum imperitus actionum eſſet, firmis rationum vinculis adoriendum eſſe, atque eo modo perſuadendum putaremus: cum vero a poſteriore parte nobis propoſitum ſit actionum civilium demonſtrare principia, idque non aliter, quam certum aliquod demonſtrationis fundamentum ſubſterni ijs oporteat, bonas eas eſſe, manifeſtũ eſt perſuaderi id poſſe neminem, quam qui uſu atque experientia bonas eas eſſe prius didicerit. Si enim aliquis tales eas eſſe abunde ſciverit, nihil addere opus erit, quare ſint tales. Cauſam namque, ipſum nimirum finem, aut jam novit, aut cum audiverit, ſtatim cognorit. Cui vero neutrum adeſt horum: hoc eſt, neque hæc aut per ſe novit, aut ab alio poteſt diſcere, illa Heſiodi audiat:

Huic primas tribuam, ſi quis ſponte omnia norit,
Expendens animo, quæ mox meliora ſequatur.
Nec mihi diſpliceat, qui ſit monitoribus æquus.
At qui nec ſapiat, nec quicquid dixerit alter,
Pectore deponat facturus, inutilis eſto.

CAP. VII.

Tria esse vitæ genera, eam quæ voluptatem sequitur, eam quæ honorem (in qua etiam consideratur ea quæ lucro vacat) tertiam postremo quæ contemplatur. Deinde, neque eum qui voluptati, neque qui honori, neque qui lucro vacat, felicitatem quærere.

NOstra autem unde digressa est eo se referat oratio. Hoc autem erat de quo agebamus: diversas nimirum de felicitate esse opiniones hominum. Quorum pro suo in quo versantur singuli vitæ genere, felicitatem definiunt. Ita vulgus hominum aut qui intemperantes sunt, voluptatem dicunt felicitatem esse: ideoque vitam quoque amplectuntur, quæ in voluptate versatur. Generalia enim vitæ genera, tria sunt potissimum. Prima quæ voluptatem spectat, altera civilis, tertia quæ comtemplatur. Et harum quidem prima, nihil admiratione dignum habet, aut laude: cum plerumque hanc qui sequuntur, nihilominus illiberales sint, & pecudum vitam agant. Et tamen est in ea aliquid cur appetatur: quia multi nimirum, qui in summis versantur dignitatibus hanc eligunt, in eoque Sardanapalum sequuntur.

Secundam præstantissimi ut plurimum mortalium, & qui actionibus præclaris delectantur præferre solent; honorem nimirum. Fere enim vitæ civilis hic quem dico finis est: & quod ab omnibus maxime petitur, honor est. Et tamen ne hoc quidem

dem ſupremum eſſe bonum videtur; ſed ex eo quoque bonorum genere, quæ videntur tantum eſſe bona, & apparent. Verum enim & quod beatum efficere aliquem poteſt bonum, in ſe ipſo eſſe oportet: honor autem non in eo eſt qui honoratur, ſed in eo magis qui honorat: quare neque in honore eſt felicitas. Eum namque qui felix dici poſſit, bonum aliquod habere proprium oportet, & quod eripi non facile queat. Adde quod honorem nonnulli propterea ſequi videntur, ut credant ſe bonos eſſe. Ac propterea a prudentibus viris, & ab ijs quibus noti ſunt, honorari poſtulant: idque virtutis cauſa. Ex quibus apparet honorem peti propterea ab aliquo, ut bonus videatur & honeſtus, idque a virtute. Vt manifeſtum ſit non ſua cauſa peti honorem, ſed ob virtutem. Ideoque ne ipſe quidem extremus eſſe finis poterit, ſed virtus.

Quæ tamen ipſa virtus nondum perfecta eſt: quare neque in ea finis perfectus, quæ eſt felicitas, eſſe poterit. Ipſam autem nondum perfectam eſſe, manifeſtum eſt. Fieri enim poteſt, ut habitum virtutis conſecutus ſit aliquis, qui tamen dormiat, aut toto vitæ tempore nihil agat: aut etiam qui crucietur, aut qui miſer, aut infortunatus quam maxime ſit; atque ita imperfectam habeat virtutem. Eum vero qui ita vivat, nemo beatum dixerit, tantum abeſt ut id pro conceſſo ſumpturus ſit, ipſum virtutis ha-

tis habitum felicitatem esse. Et de vita quidem tum ea quæ voluptatem spectat, tum de civili diximus. De contemplativa autem postea dicendum erit: aliud enim nunc agimus. Est autem & aliud vitæ genus, quod in præcedentibus spectamus duobus; ejus dico qui quæstui vacat. Etenim & ille qui voluptatem sequitur & qui honorem, de quæstu quoque cogitat. Ac propterea tria tantum præcipua esse diximus vitæ genera. Hoc enim in ijs spectatur, & quodammodo est violentum. Nec enim bonum sequitur, quod perfectum est, nec sequi videtur. Quare non ita multi hoc sequuntur: paucissimi enim sunt qui omni studio solas sibi pecunias tanquam finem proposuerunt. Sed neque hanc vitam ultimum illud bonum sequi manifestum est. Divitiæ enim propter usum bonæ putantur, aliamque petuntur ob causam; honorem dico vel voluptatem. Vltimum vero bonum per se bonum esse oportet. Quare magis superiora illa, fines esse recte aliquis putaverit; voluptatem dico & honorem: illorum enim causa expetitur. Et tamen ne illa quidem perfecta esse bona constat, licet multi apud veteres multa de ijs disputaverint: quorum alij voluptatem, alij honorem supremum esse bonum dixerunt. Nos vero hæc mittamus.

CAP. VIII.

Non esse unam boni ideam.

CVm hoc loco de fine ultimo, qui videtur universale quoddam bonum esse, nobis sit sermo; videndum est quomodo universale dicatur: & an aliqua boni idea sit. Tametsi difficilis nobis hæc quæstio futura sit: quod amicissimi nobis viri fuerint, qui hanc primum de ideis disputationem introduxerunt. quorum opinio fuit, singularum quæ sunt rerum, aliquam esse ideam, quę per se subsistat. Et tamen præstare videtur, & decere quemvis, ut conservandæ veritatis causa vel proprias opiniones evertat. nedum hoc indignum sit philosopho. Etenim cũ ambo nobis amici sint, & idearum autor & veritas, præferri certe veritatem oportet.

Qui autem hanc de qua agimus opinionem invexerunt, nullam illorum entium ideam statuerunt, in quibus prius est & posterius. Ac propterea quoque nullam numerorum fecerunt ideam, quia primum habet numerus & secundum. Cum vero in bono prius sit & posterius, manifestum est non posse unam esse illius ideam.

Prius vero in bono reperiri & posterius, clarum est. Etenim & in Substantia bonum est, sicut mens, Deus. Et in Qualitate, ut virtus. Et in eo quod est secundum quid, ut utile. Et in Quantitate, ut medio-

cre. Et

cre. Et in Vbi, ut diæta: diæta enim locus dicitur, in quo voluptatis cauſa vivimus. Et in Quando, ut opportunitas. opportunitas autem ſingulis in rebus tempus idoneum vocatur. Et ſimiliter in alijs. In his vero prius eſt & poſterius. Eo enim quod ſecundum quid eſt, prior eſt ſubſtantia. Tum quod hæc per ſe ſubſiſtit; illud in alio: tum quod hæc non ad aliud refertur, illud vero alterius reſpectu dicitur: nec enim aliud videtur, quam cognatum quid ejus quod eſt, & accidens.

Præterea cum totidem modis dicatur bonum, quot modis illud dicitur quod eſt; illud autem quod eſt dicatur plurimis; plurimis quoque modis neceſſe eſt dici bonum: quare nec commune nec univerſale erit bonum, nec unum: non enim in omnibus, ut dictum eſt, prædicamentis eſſe poſſet, ſed in uno tantum.

Deinde cum unius ideæ una ſit ſcientia, una quoque boni eſſet ſcientia, ſi una eſſet idea. Atqui hoc non eſt: ergo nec una boni eſt idea. Multas autem boni eſſe ſcientias, manifeſtum eſt. Non tantum enim eorum, quæ in diverſis prædicamentis ſunt, non una eſt ſcientia, ſed nec eorum quæ in uno. Vt exempli gratia, in prædicamento Quando, bonum eſt occaſio. Hæc occaſio & in bello & in morbo eſt: non ejuſdem tamen ſcientiæ. Medicus enim occaſionem quæ in morbo, imperator eam

novit quæ ſpectanda eſt in bello. Rurſus mediocre, quod in prædicamento eſt quantitatis, in alimento eſt, & in laboribus. Alterum tamen gymnaſticæ, alterum novit medicina.

Præterea cum hominis & ipſius hominis una eademque ſit definitio, ſicut equi & ipſius equi, id eſt, ideæ equi (ſi enim alia eſſet, quo modo poſſet ipſius idea conſiſtere?) ſequitur nihil differre hominem, qua homo eſt, ab eo quem ipſum vocant hominem, hoc eſt, ab idea hominis: & eodem in reliquis modo. Sic & bonum, qua bonum eſt, nihil differt ab ipſo bono. Satis enim manifeſtum eſt differre non poſſe, ut bona: quia idea boni æterna eſt, alterum vero non eſt æternum. Sicut non differt quod diu album eſt, ab eo quod ad parvum tempus eſt album. Ex quo ſequitur, nec alterius entis eſſe ideam ſupra ipſum, neque boni. Probabilius autem de bono loqui videntur Pythagorici: qui Vnum quoque in ſuo quem ſtatuebant bonorum recenſebant ordine. Quos ſecutus eſſe Speuſippus videtur. Ipſe vero bonorum ordo quem ſtatuebant, talis erat:

1 *Finitum.*	6 *Rectum.*
2 *Impar.*	7 *Lumen.*
3 *Vnum.*	8 *Quadrangulum.*
4 *Dextrum:*	9 *Id quod quieſcit.*
5 *Maſculum.*	10 *Bonum.*

Cui

Cui alium rursus opponebant.

1 *Infinitum.*	6 *Curvum.*
2 *Par.*	7 *Tenebræ.*
3 *Pluralitas.*	8 *Id quod altero latere est porrectum.*
4 *Sinistrum.*	9 *Id quod movetur.*
5 *Fœmineum.*	10 *Malum.*

CAP. IX.

Bonorum per se non esse unam ideam.

VErum de his alias dicendi locus erit. Nunc de bono accuratius agamus. Ea enim quæ dicta sunt, diligentius tum examinanda tum explicanda erunt: quia nondum de omni sigillatim bono diximus. Quare adhibita divisione, accuratius in hac disputatione pergamus. Duobus ergo modis dicitur bonum. Alia enim per se bona sunt, quæ & per se petuntur, & per se hoc nomen habent, & per se amantur: alia contra non per se sed per illa. Quia enim reliqua quæ per se bona sunt, vel conservant vel efficiunt, vel contraria depellunt, propterea expetuntur. Et per se quidem bona sunt, sanitas & virtus, prudentem esse, videre. Non per se, ut exercitationes, quæ virtutis causa suscipiuntur; gymnasia puta & remedia, quę valetudinis causa adhibentur. Talia enim utilia quoque eadem ratione dicuntur.

Quare primum ab ijs quæ utilia dicuntur, bona quæ per se sunt distinguamus; ac deinde an una ali-

qua eorum ſit idea videamus. Videtur ergo vanum eſſe, aliquam bonorum quæ per ſe ſunt, ideam ponere. Quid enim inter hanc & illam intererit, ſi & illa per ſe ſunt, ſicut hæc eſt? Etenim prudentem eſſe & videre, item voluptates quædam pudicæ & honores, licet propter alia petantur, nihilominus ſine illis tamen ipſa per ſe & eligenda & expetenda ſunt. Itaque reſpectu illius per ſe bona ſunt, nec ſoli id ideæ ad ſcribendum eſt.

Præterea ſi una bonorum quæ per ſe ſunt eſt idea, eadem omnibus competet definitio, quemadmodum eadem albedinis in nive & in ceruſſa eſt ratio. Quod non fit. Prudentiæ enim & voluptatis, quæ bona ſunt, diverſa eſt definitio. Aliud enim voluptatis, aliud prudentiæ bonum eſt.

CAP. X.

Bona ſecundum proportionem, uno appellari nomine: deinde ideæ ipſius cognitionem nihil prodeſſe ethico.

CVm ergo, quemadmodum dictum eſt, bona non univoce dicantur (non enim eandem definitionem habent) videndum eſt quomodo dicantur. Aut enim univoce dicuntur, aut ut ea quæ ab uno, aut ad unum tendunt, aut quæ ſecundum proportionem ſumuntur. Vt, exempli gratia, cum mentem oculum vocamus: quia eandem ad animam, quam oculus ad corpus, rationem habet. Videntur

dentur autem eodem nomine ſecundum proportionem bona dici. Nam ut animum bonum dicimus, ita & tempus & locum: proportionem enim habent. Et quod in anima eſt virtus, hoc in tempore occaſio, in loco diæta, in quantitate eſt partium cõmunitas. Sed hæc nunc mittamus. quia alij potius philoſophiæ accurata eorum convenit tractatio: nec enim eſt Ethicę. Sicut & in univerſum de ideis agere, quod theologũ decet potius: neque quicquam illi conferre videtur, qui civile bonũ quærit.

Etenim ut demus boni ideam eſſe, quæ communiter de alijs & univerſaliter pręedicetur, quęque ab alijs ſeparari, & per ſe poſſit ſubſiſtere, hanc tamen neque actioni accommodari humanæ, neque acquiri poſſe, manifeſtum erit. Nos vero de tali jam loquimur bono. In eo enim poteſt conſiſtere felicitas. Etenim in eo quod agere quiſquam aut habere poteſt, in eodem felix eſt. Quare nec inſtituti noſtri eſt de alio bono loqui. Et tamen contra judicare poſſet aliquis: qui nimirum arbitrabitur, ad agenda vel habenda ea quæ aut agi à nobis aut haberi poſſunt bona, magis utile eſſe, ipſam boni ideam noviſſe. Quæ quidem ad intelligendum quænam ex illis bonis bona ſint nobis, normæ inſtar eſt futura: quod cum ſciemus, facile ea conſequemur. Habet ergo aliquid probabile hoc argumentum: longe tamen abire à ſcientijs videtur. Nul-

tur. Nulla quippe eſt quæ non bonum aliquod pe-
tat ſcientia, & hoc quod deeſt ſibi ſupplere nitatur:
ſicut medicina, quod ad ſanitatē, gymnaſtice quod
ad robur deeſt aut ad fortitudinem: & tamē quam-
vis ita in boni inveſtigatione occupentur, nihilo-
minus boni hujus quod univerſale dicimus ſcien-
tiam prætermittunt. quod neutiquam facerent, ſi
aliquod ſibi in eo ſubſidium putarent. Nec enim
veriſimile eſt, aut ignorari ab omnibus artificibus
bonum tantum, aut non quæri. Ex quo etiam ſe-
quitur, vanam eſſe hanc ideam. Vt omittam non fa-
cile dici poſſe, quid aut textori proſit in arte ſua, aut
fabro, ſi univerſale illud bonum, quod ipſum bo-
num vocant, cognoſcat: aut quomodo medicinæ
peritior medicus, aut rei militaris evadat imperator,
qui ideam contemplatus fuerit boni. Cum potiſſi-
mum id quod univerſale eſt ſpectet artifex: ut, ex-
empli cauſa, medicus: non enim univerſalem ſpe-
ctat ſanitatem, ſed hominis: & ne univerſalis qui-
dem hominis, ſed individui. In ſingulis enim medi-
cinam exercet.

CAP. XI.

Perfectum eſſe & per ſe ſufficiens civilis ſcientiæ bonum.

ET de his quidem hactenus. quare rurſus ad
priorem redeamus quæſtionem: ut videamus
quis ſit finis ille quem civilis ſibi proponit ſcientia.

Alius

Aliud enim in alia arte bonũ est. Aliud in medicina quippe, aliud in militari scientia: & similiter in reliquis. Bonum autem, finis ipse est in singulis, cujus causa facit reliqua. Sicut in medica arte bonum est sanitas, in militari victoria, in architectura domus. Cum in omni ergo tum actione tum arte, cujus causa fiunt reliqua, illud sit bonum; ipse finis bonum erit: ac propterea si omnium in universum actionum finem illum invenerimus, cujus causa actiones illæ fiunt, illud in omnibus actionibus bonum erit. Et quemadmodum bonum medicum finis medicinæ, & militare itidem est militaris: ita & in actione rerum bonum erit singularum finis actionũ. Qui si non unus est sed plures, utique hæc quæ sub actionem cadunt, erunt bona. Quis autem finis sit ille ostendendum est pluribus: quia nihil hactenus de eo definivimus, sed adhuc quærimus. Neque enim quidquam effecit superior, quæ eodem semper recidebat, investigatio, nec aliud probavit, quam actionis, ut in prooemio diximus, cujusque finem hoc esse, quod bonum dicimus & optimum. Cum ergo multi actionum sint fines, horum autem quidam non per se, sed ob alios aliarum scientiarum fines, qui principes vocantur, ut supra dictum est, petantur, ac propterea utiles putentur, sicut divitiæ, qui hominis quęstui intenti finis est, homini politico ad finem suum possunt

conducere; & tibia quæ finis est artificis, nihilominus tibicini ad inflandum conducit, & similiter instrumenta reliqua: cũ ergo, inquam, fines quidam sint, qui per se non sint bonum, sequetur nec omnes fines perfectos esse. Illud vero cujus causa omnia facimus, perfectum esse oportet bonum. quare nec inter illos fines erit, qui non sunt perfecti. Quod si multi sunt perfecti, is qui perfectissimus erit: sin unus, hoc jam illud erit, quod in omnibus humanis actionibus quærimus bonũ. Iam id certe quod per se petitur, eo quod ob aliud, dicimus perfectius. Rursusque cum talia sint bona quædam, ut & per se & ob aliud petantur, sicut valere & prudẽtem esse, horum perfectiora sunt quæ per se semper, nunquam ob aliud petuntur. Ac hujusmodi quidem bonum, non alterius tantum respectu, sed simpliciter & absolute est perfectum. Tale autem maxime videtur felicitas. Hanc enim semper per se petimus: honorem contra, voluptatem ac prudentiam cæterasque per se quidem petimus virtutes (quamvis enim possessionem earum nihil aliud sequatur, tamen ea ipsa ut sunt, petimus) nihilominus tamen & felicitatis causa petuntur: quod per ea felices futuros nos judicamus. Felicitatem vero nec harum, nec cujusquam rei causa quisquam petit, sed per se tantũ. Ex quo sequitur, felicitatem esse, illud quod humanæ sibi actiones proponunt bonũ. Id ip-

Id ipſum quoque & hinc probari poteſt. Etenim perfectum illud quod quæritur bonum, per ſe ſufficere videtur. Sufficere autem illud putatur, quod non uni tantum qui vitam degit ſolitariam, ſufficiat homini, ſed quod parentibus etiam, uxori, ac liberis, cæteriſque, ut verbo abſolvam, tum amicis ſufficit, tum civibus. Scimus enim bono tali, quod ad hos etiam ſe extendere poſſit, opus eſſe homini: ut qui civitati natura & communioni natus eſt. Denique ſufficiens hoc eſt, quod ſi demas reliqua, ſufficientem per ſe vitam ac eligendam facit: ita ut nullius prorſus egeat. Talem autem eſſe felicitatem putamus. Vnde apparet felicitatem illud eſſe quod quærimus bonũ. Præterea felicitatem cum reliquis non dicimus numerari bonis: quia ſupremum quaſi bonorum culmẽ eam putamus. Nam ſi inter reliqua eam collocemus bona, illud eveniet, ut ſi aliud illi adjungamus, magis quoque eam eligendam faciamus: unde ſequetur, ſummum eam bonum non fuiſſe. Illud quippe quod adjungitur felicitati, aliquod ipſa felicitate magis eligendum efficiet bonum. Hoc vero quod quærimus bonum tale eſt, ut cum alijs numerari non debeat, ſed eorum omnium, quę eligenda diximus, ſit ſummum: eſt enim perfectum. Quod autem perfectum eſt, maxime eſt eligendum. Semper enim id quod magis perfectum eſt bonum, magis quoque eligimus.

Vnde ſequitur, felicitatem eſſe hoc quod quærimus bonum. Adhuc tamen videtur quędam in hac quæſtione de ſufficientia boni reſtare difficultas. Si enim tum demum eſt ſufficiens bonum, quoties alicui cum familiaribus ſuis civibus ac amicis, rurſuſque horum familiaribus ſufficit ac propinquis, quod in infinitum abit, nuſquam conſiſtet illud quod ſufficiens dicimus bonum. Quare certus aliquis, ad quem uſque progredi hoc bonum oporteat, ſtatuendus erit terminus. Qua de re tamen alias dicemus. Nunc ſubjectum noſtrum perſequamur.

CAP. XI. PARS II.

Felicitatem in ea eſſe, quæ ſecundum rationem ab homine inſtituitur, vita: functionem item animi ſecundum virtutem in vita perfecta, felicitatem eſſe.

SVpremum igitur illud quod à civili quæritur ſcientia bonum, felicitatem dici poſſe, conſtare videtur inter omnes. Et tamen res ipſa poſcere videtur, ut planius de ea re agamus, & quid ſit ea oſtendamus. Quod fiet, ſi prius appareat, quodnam ſit opus hominis, qua eſt homo. Etenim ut artificis cujuſlibet in operatione ſua bonum eſt; tibicinis, exempli gratia, ut tibia canat, ſtatuarij, in ſtatua, cœdemque in reliquis operationibus & actionibus modo, ſic & hominis in opere ſuo eſt bonum: ſi aliquod hominis opus eſt qua eſt homo. Vtrum ergo fabri

fabri ac coriarij tale est opus aliquod & actio, hominis vero nulla, sed plane iners est hoc animal? An vero ut oculi, manus, pedisque, reliquorumque deinceps membrorum, aliquod opus est, sic & hominis peculiare ab his omnibus opus statuendum est?

Quodnam ergo hominis opus est? Ac primum vivere, plantis etiam commune est: nos autem proprium hominis opus quærimus. quare nihil amplius de hoc dicendum est. Cum vero post vitam eam, quæ nutritiva dicitur & auctrix, quam plantis tribuimus, sensitiva sequatur, ut quæ ad rationalem accedat propius, etiam de ea agendum erit. Porro & hæc equo & bovi reliquisque communis est animalibus. quare neque hoc erit opus illud hominis, quod quærimus. Restat ergo vita rationalis, cum actione conjuncta. Hæc duplex videtur. Altera enim pars ejus ratione quidem caret; paret tamen rationi & cedit: altera vero ratione prædita est & mente utitur. Et ea quidē quæ ratione est prædita, & mente utitur, disponit & ordinat: quæ caret, disponitur & ordinatur. Quare rationali parti magis proprie tribuitur hæc functio; si quidem hæc sit functio: altera enim passiva vocatur.

Est ergo opus hominis animi secundum rationem functio, quoties nimirum intelligit: aut non sine ratione, quoties secundum passivam partem movetur cum ratione. Cum ergo ea quæ secun-

dum rationem, fit functio sit hominis, si recte fiat eadem & ut oportet, nihil vetabit, quin rursus sit functio hominis. Sicut nec diversi generis citharœdi & boni citharœdi opus est. Citharœdi enim est citharam pulsare: boni autem, bene. Neque enim differunt hæc genere. Sicut nec equus alius est genere, quam bonus equus. Quod si hęc ita se habent, hominisque opus esse judicamus vitam aliquam, hanc vero functionem animæ actionemque secundum rationem esse, boni hominis opus erit, bene & decenter secundum rationem operari. Bene autem singula & decenter secundum proprium sibi bonum fieri dicuntur: quare & functio hominis, secundum proprium sibi bonum, recte fiet ac decenter. Bonum autem illi proprium, est virtus. Quare bonum hominis hoc erit, quod dico: animæ nimirum secundum virtutem functio. Quod si virtutes multæ sint; quæ secundum optimam earum ac perfectissimam. Atque ita opus hominis invenimus. Bonum autem in singulis, finis est, ut jam diximus: quare & finem humanarum actionum invenimus. Finem autem humanarum actionum, eundẽ esse cum felicitate diximus. Quare & ipsam, quod propositũ nobis erat, felicitatem invenimus.

Præterea, oportet opus hominis, ut plane sit perfectum, in perfecta vita esse. Nam, ut una hirundo aut dies una ver non facit: sic nec beatum aut felicem

cem aliquem dies una facit, aut exiguum tempus.

Quare bonum hominis, ipsa nimirum hunc in modum circumscribatur felicitas: ut sit in vita perfecta secundum virtutem animæ functio. Præstat enim adumbrare prius, postea vero accuratius, ut pictores solent, instar imaginis, hanc boni quā proponimus definitionem perficere. Etenim quæ feliciter delineata sunt, promovere porro & articulatius distinguere, facile videtur, & cujusvis esse. Ad hujusmodi enim ipsum quoque tempus confert aliquid: quod & invenire & optime promovere solet talia. Tempore enim semper aliquid accedit artibus: nec fere quisquam est qui non supplere possit, id quod deest.

CAP. XII.

Pro ratione materiæ, tractationem quæ de ea instituitur petendam esse: item causam rei in principijs non quæri.

SEd & illud meminisse oportet quod supra diximus, ne accuratam agendi rationem ubique exigamus: sed contra prout subjectum singulorum flagitat, & in quantum tradendi poscit ratio. Nec enim faber & geometra eodem modo rectum considerant angulum. Singuli enim prout rationi suæ convenit, hoc agunt. Faber quidem quatenus operi suo conducere existimat: geometra vero ipsum per se considerat: hoc est, quid sit, & qualis. Nec enim aliud subsidio ejus opus efficere cogitat: sed veram tantum

tantum ejus rationem inquirit. Eodem quoque modo in reliquis agendũ eſt, ne plura fiant quæ extra opus ſunt propoſitumque noſtrum, quam quæ eo tendunt. Si enim ex fabro rationem recti quæramus anguli quod ad inſtitutum operis illius non facit, difficilius hoc inveniet, quam ſi de opere ipſius artis ex eo quæras. Sed neque ſimiliter cauſa eſt quęrenda in omnibus. Sufficit enim in quibuſdã, plane oſtendiſſe quod ſint, licet non addatur, cur ſint. Illud autem in diſciplinarum quoque fieri principijs ſolet: in quibus non cur ſint, ſed an ſint quæremus tantum. Atque hoc omnibus commune diſciplinis eſt principium. Si enim principiorum ſemper rationem quæremus, nunquam incipiemus, ſed in infinitum potius abibimus. Illud autem, quod ſint, in diverſis in principijs modis probatur: ut puta, inductione, ſenſu, conſuetudine. Inductione, ut cum dico: quæ ad idem ſunt æqualia, inter ſe ſunt æqualia. Probatio enim à particularibus, eſt inductio. Senſu vero, ut cum ignem calere, aquam frigere, demonſtrat phyſicus: quæ quidem principia ſunt ſcientiæ. Conſuetudine vero ethici cognoſcuntur principia. Nec enim fieri poteſt, ut aliquis eam quæ de virtutibus agit, recte intelligat diſciplinam, qui non prius honeſtis inſueverit actionibus: ſicut in ſexto à nobis dictum eſt capite. Quare danda eſt opera, ut ſingula convenienter naturæ ſuæ tradantur prin-

tur principia: tum ut ex definitione fiant manifesta. Multum enim ad sequentes demonstrationes conferunt. Ita quidem ut plus quam dimidium totius demonstrationis posse videatur principium: quia plurima de quibus quæritur, per ea illustrantur. Semper enim in majore propositione assumitur principium. Major vero propositio, omnia fere potest in demonstratione. Et fortasse quemadmodum & alia de causa, ita etiam ab hac major vocatur.

CAP. XIII.

Quæ veteres de felicitate dixerunt, non omnino à superiori definitione dissentire.

ET hæc quidem de principijs dicta sint in genere. De eo autem quo nunc peculiariter agimus, plura videnda erunt. de felicitatis nimirum. Quare non tantum definitionem ejus examinabimus, sed & singula ex quibus constat verba, pressius paulo inspiciemus: cum quibus deinde veterum opiniones conferemus, ut videamus nimirum an definitioni huic respondeant nostræ. Veræ enim definitioni, omnia quæ definito insunt, facile respondent: ac propterea & alia quæ de eo dicuntur: à falsa vero statim dissentit veritas. Cum ergo tripliciter distinguantur bona; aliaque externa, alia animi, alia corporis dicantur esse; bona quidem animi, propria esse maxime, maximeque bona fatemur

temur omnes. Animi autem bona, actiones animi & functiones dicimus. Vnde ſequitur actiones ejus functioneſque bonas, proprias maxime, maximeque bonas eſſe. Quare in bona functione animi, id quod proprium maxime, maximeque bonum dicimus, conſiſtit. Hoc vero eſt felicitas. Animi ergo ſecundum virtutem functio eſt felicitas, etiam ex hac opinione: quæ & antiqua eſt, & Philoſophorum omnium comprobata ſuffragijs.

Recte præterea per actiones quaſdam atque functiones definitur felicitas: ita enim ex animi apparebit eam bonis eſſe, nec ad externa referendam.

Ideoque bene agere beneque vivere dicitur qui felix eſt: quæ functionem actionemque denotant.

Apparet præterea, ea quæ ad felicitatem requirebant veteres, ijs quæ ſupra poſuimus, comprehenſa eſſe omnia. Eorum quippe alij virtutem, alij prudentiam, alij ſapientiam requirunt: alij etiam omnia hæc felicitatem eſſe judicant. Alij aliquid horum cum voluptate: ſed quæ ex his ipſis naſceretur potiſſimum.

Fuerunt etiam qui externam adjungerent proſperitatem. Horum autem alia multi atque antiqui, alia pauci quidem ſtatuerunt, ſed magni nominis. Quorum neutros in omnibus erraſſe, veriſimile eſt: ſed in uno fortaſſe aliquo, in pleriſque vero recte ſenſiſſe.

Cum

Cum ijs igitur qui vel omnem virtutem, vel certe earum præstantissimam, felicitatem esse voluerunt, nostra convenit de eadem opinio. Ex functione enim virtutis, est felicitas. Rursus tamen hoc differt: quod illi in habitu virtutis ac possessione felicitatem ponebant; nos in functione & usu. Est vero non exiguum discrimen, utrũ in possessione an in usu; in habitu summum bonum ponas, an in functione. Quippe cum esse possit habitus, nec quidquam efficere; ut in eo qui dormit, aut alio modo ociatur: quod in functione fieri non potest. Necessario enim aget, penes quem est functio: & si bona ea est, aget bene. Hoc vero felicitatem vocamus. Nam ut in Olympicis non pulcherrimi coronantur aut fortissimi, sed qui certant (ex his enim quidam tantum victores abeunt) ita in communi vita boni illi & honesti, non qui possunt recte agere, sed qui agunt, felicitatem consequuntur.

CAP. XIV.

Iucundissimam per se esse eam quæ secundum virtutem instituitur vitam, maximeque honestam & bonam.

Est autem jucundissima etiam eorum vita, idque non extrinsecus, sed propria quadam & quæ per se inest, voluptate. Etenim cum delectari sit animi, nihil vetat eam quæ secundum virtutem est functionem, cum voluptate esse. Esse autem

vel hinc apparet. Cum enim ſingulis jucundum ſit illud, cujus ſtudioſus dicitur; ſicut equus ei, qui equis delectatur gratus eſt, ſpectaculum ei, quem hæc voluptas capit; ſequituur & virtutem eaſque quæ ſecundum hanc inſtituuntur actiones ei gratas eſſe, quem hæc capit. Ea autem quæ pleriſque jucunda videntur, inter ſe pugnant: alius enim aliud vel jucundum vel non jucundum exiſtimat: cauſa autem eſt, quod natura non ſint talia. Illis vero quos honeſta delectant, ea quæ ſunt talia, jucunda videntur. Cum enim ſint optimi, ſequi quoque videtur, ut quæ revera ſint jucunda ſequantur. Sequuntur autem eas, quæ ſecundum virtutem ſunt, actiones. Vnde apparet eas quæ ſecundum virtutem inſtituuntur actiones, ijs jucundas eſſe quos virtus delectat, idque per ſe quidem. Nam quod natura ſua eſt jucundum, nō ob aliud jucundum eſt. Quare neque externa ulla voluptate tanquam appendice opus habet vita eorum, ſed ipſam continet in ſe voluptatem. Quod ſi quis dicat, non omnes viros bonos delectari virtute (ſunt enim qui virtute non delectentur nonnulli) reſpondebimus: bonum revera aut honeſtum non eſſe, quem actiones non delectant bonæ. Sicut nec quiſquam juſtum eum dicet, qui juſte agendo non delectatur, aut liberalem quem liberalis non delectat actio. Similiter & in alijs. Quod ſi ita ſit, ſequitur eas quæ

ſecundum virtutem ſunt actiones, per ſe jucundas eſſe. Eæ autem & bonæ ſunt & honeſtæ: eoque magis tales ſunt earum ſingulæ, ſi quidem recte judicat de ijs vir bonus. Male autem judicare talem, abſurdum eſſet. Bonas autem eas & honeſtas eſſe judicat. Quare & optima & pulcherrima & jucundiſſima res eſt felicitas. Neque aliud pulcherrimum, aliud optimum, aliud, ut in Deliaco epigrammate dicitur, eſt jucundiſſimum.

Pulcherrimum eſt quod eſt juſtiſſimum, optimum autem ſanum eſſe.
At jucundiſſimum id, quod conſequi optat aliquis.

Omnia enim hęc optimis inſunt functionibus. has autem vel omnes, vel ſi quæ inter eas maxime excellit, felicitatem eſſe dicimus.

CAP. XV.

Externis etiam rebus opus habere eum, qui felix futurus ſit: licet in externis non conſiſtat felicitas. Item, felicitatem hominis à fortuna non eſſe.

IN bonis ergo actionibus conſiſtit felicitas: & tamen externis quoque bonis egere videtur nihilominus, ut diximus. Fieri enim non poteſt aut certe difficulter, ut honeſte quis agat, ſine externorum ſubſidio. Multa enim & quidem præclariſſima, non aliter quam inſtrumentis quibuſdam, externorum fiunt ſubſidio. quemadmodum amicorum opera, vel opibus, aut civili denique honore,

imperio & potentia. Vnde & qui nonnullis destituuntur horum, felicitati quasi splendorē eripiunt suum. Vt si quis generis nobilitate, aut liberorum probitate destituatur aut forma. Nec enim plene felix videtur, qui aut deformis est, aut ignobilis, aut orbus, & sine liberis: aut qui improbos liberos vel habet, vel probos amisit. Quare ad felicitatem ejusmodi quoque requiri prosperitatem, dicimus. Quo factum est ut hanc ipsam de qua agimus felicitatem, externa hac prosperitate definierint nonnulli; sicut alij virtute: quia qui vere felix sit futurus, opus utroque habet.

Ideoque quæri solet, utrum disci possit, ac certa quadam disciplinæ ratione comparari. an vero sola bene & ex virtute agendi consuetudine, aliave aliqua exercitatione haberi queat felicitas: vel potius divinitus aut à fortuna quadam hominibus contingat. Et videtur certe, si quicquam aliud divino concedatur munere, certe hoc esse tale. Quinimo tanto magis quam reliqua munus Deorum videtur esse felicitas, quanto reliquis omnibus, quæ contingunt hominibus, est præstantior. Cæterum de his accuratius velle inquirere, non est loci hujus, sed ibi potius faciendum est, ubi de providentia disputatur. Nobis vero ex ratione instituti nostri est agendum & ordinis. Videtur ergo, etiam si Deorum munere non contingat, sed aut virtute, aut alia quacun-

quacunque exercitatione comparetur, nihilominus in ijs quæ maxime divina ſunt, reponenda eſſe felicitas. Virtutis etenim & præmium & finis, quæ ipſa putatur eſſe felicitas, optimum quid & divinum videtur, ac beatum eſſe omnibuſque commune. Poſſunt quippe omnes, quibus integra mens eſt, neque plane ad comparandam ſibi virtutem ſunt inhabiles, ipſam quoque conſequi felicitatem.

Veriſimile eſt enim ab omni exercitatione majorem provenire felicitatem, magiſque perfectam, quam à fortuna. Eodemque modo omnia, quæ ab alia quacunque proveniunt cauſa, ſive ea ab arte, ſive ſit à natura, meliora ſunt ijs, quæ à fortuna; maximeque quæ ab optima: qualis eſt virtus. Præterea maximum pulcherrimumque bonum, felicitatem dico ipſam, fortunæ velle committere, nimis abſurdum foret. Quod ipſum vel ex ſuperiore felicitatis definitione apparet. Animi enim functionem ſecundum virtutem, in vita perfecta, definivimus eam eſſe. Reliqua vero bona, cum corporea, quæ ipſius ſunt corporis, tum cæterea quæ ad corpus referuntur, partim ad felicitatem ſunt neceſſaria, partim tanquam inſtrumenta ſe habent ad eam. Et neceſſaria quidem ſunt: ut, exempli gratia, ſanitas corporis, eaque quæ ad vitam ſuſtinendam ſpectant: & ſimilia, ſine quibus perfici non poteſt felicitas. Inſtrumenta vero: ut, exempli gratia

gratia, opes & amici. Quod si hæc vera est felicitatis definitio, quomodo causa ejus statuetur fortuna? Animi enim functio à fortuna esse non potest. Hanc autem definitionem etiam reliqua sequuntur, quæ de civilis scientiæ fine supra disputavimus. Finem etenim ejus id quod optimum est, esse diximus: ideoque felicitatem in ea humanam consistere. Merito ergo nec equum nec bovem nec aliud simile animal beatum dicimus: quia nullum eorum hujus de qua loquimur functionis compos esse potest. Eademque de causa nec puer beatus est: nondum enim per ætatem actionibus hujusmodi idoneus habetur. Si qui vero inter pueros beati dicuntur, spei causa, quam de se præbent, ita appellantur. Etenim & virtute, ut diximus, & vita opus est perfecta.

Multæ enim vel mutationes vel diversi casus accidūt in vita, fitque sępissime, ut qui maxime sit fortunatus, in maximas quoque calamitates incidat: quemadmodum in heroicis de Priamo fabulantur veteres. Eum vero qui ejusmodi fortunā experitur, miserque moritur, nemo felicem prædicat.

Cap. XVI.

Vtrum felices iudicandi sint viventes.

VTrum ergo nullus hominum felix dum vivit judicandus est, sed finis, ut volebat Solon, expe

expectari debet? quod si verum esse ponamus, sequetur aliquem post mortem felicem esse. An potius hoc omnino absurdum est, ut in morte ponatur felicitas: cum præcipue in actu aliquo & functione ea consistat? Ij vero qui hoc sentiunt, in ocio potius eam locant perpetuo & inertia.

Dicimus ergo, neque nos neque Solonem propterea beatum judicare mortuum, quia sit mortuus: sed quia ad finem usque vixerit beate. tum vero posse tuto felicem judicari aliquem: ut qui extra miserias omnes & adversam videatur positus fortunam. Rursus tamen non sufficere videtur hæc solutio. Adhuc enim quæri potest, an aliquod vel malum mortuo putemus esse vel bonum, cujus ad eum pervenire sensus possit, sicut ad eum qui adhuc vivit. Etenim & felices judicantur & miseri, & honore afficiuntur, & dedecore; tũ liberorũ ac nepotum ad eos referri videtur prosperitas: beati enim ac felices in felicitate posterorum, sicut infelices in eorum infelicitate videntur esse. Nam & hoc dubitandi causam præbet. Ejus quippe qui feliciter vixit & eodem modo est mortuus, multa evenire possunt nepotibus: alij enim boni erunt, vitamque se dignam consequentur: alij contra. Absurdum autem videatur, si una mutetur quoque mortuus, ac interdum felix, interdum contra infelix sit. Rursus absurdum illud videatur, si ij qui adhuc vivunt, for-

tunæ mortuorum nullo modo fiant participes: quos præcipue aliqua generis conjungit necessitas. Verum ad priorem nobis quæstionem redeundum est: ut nimirum videamus, an non dum vivunt, sed post obitum tantum judicandi sint beati. Ex eo enim forte alterum quoque fiet manifestum de quo nunc quærimus.

Quod si respicere finem oportet, ac tum demum de felicitate alicujus pronuntiare, non quod tum, quia mortuus est, propterea quoque sit felix, sed quia felix erat prius: quomodo non absurdum videbitur, quamdiu felix est, tribui ei non posse quod habet, nec vere felicē dici posse, quia felices judicare nolumus viventes, quod diversas in hac vita mutationes esse videamus, felicitatem vero rem stabilissimam, minimeque judicemus esse mutabilem, sicut cōtra maxime instabilis est fortuna? Et revera si fortunam sequamur, necessario illud sequetur, ut eundem & felicem esse & infelicem rursus dicamus. Atque ita ex eo quem felicem videri volumus, Chamæleonem faciemus, planeque imbecilliter eum stabiliemus.

Respondemus ergo ad objectionem hanc: Minime debere fortunam nos sequi. Nec enim in his vel felicitas consistit vel miseria. Fatemur enim, opus quidem habere his omnibus ad felicitatem suam, vitam humanam, sicut diximus: ita tamen ut ipsa

ut ipsa felicitatis essentia, non in his sed in ea quæ secundum virtutem est functione consistat, ut ex superioribus apparet. Stabilis enim ac perpetua oportet sit felicitas. Ideoque in fortunæ muneribus non potest consistere. Quod ipsum confirmat præsens quæstio, quæ ex ea opinione tanquam fundamento quodam orta est, quæ stabilem esse præsupponit felicitatem. Nullum enim tam est stabile humanum opus, quam ea quæ secundum virtutem instituitur functio: in qua felicitatem ponimus. Etenim ipsis quoque scientijs stabiliores habentur. Rursus inter has virtutes eæ quæ præstantissimæ sunt, simul quoque sunt stabilissimæ: quia præcipue in ijs, ac maxime continuo, felices vivunt homines; ita ut ne minimo quidem temporis intervallo abrumpatur ea, quam in bonis actionibus ponunt functio. quia hæc, ut dictum est, maxime eos vita delectat. Ac propterea nunquam eos capit oblivio.

Quoniam ergo non in fortuna, sed in ijs quæ secundum virtutem fiunt actionibus, consistat felicitas, hoc quoque aderit felici quod quærimus. ut nimirum bonū habeat stabile, totoque vitę tempore sit felix. Semper enim, aut præ reliquis, actiones eas ac contemplationes aget & contemplabitur, quæ secundum virtutem fiunt. Sed & cum fortuna luctabitur, nec ab adversis vel tantillum mutabi-

tur, ſed contra quæcumque ingruerint pulcherrime ac diligenter foret: quippe qui revera bonus ſit & ut in proverbio eſt, quadratus ſine probro.

Cum autem multa eveniant à fortuna, quorum magna alia, alia ſunt parva; ea quæ parva ſunt, ſeu ſecunda ſeu adverſa, nullam viro bono exhibebunt moleſtiam, neque ullam vitæ ejus mutationem adferent.

Magna vero, ſi ſecunda ſint, feliciorem ejus vitam efficient, ſi quidem felicitatem ea ornare ſolent, nec niſi in pulcherrimis rebus à bono viro adhibentur.

Sin adverſa, premunt quidem felicitatem ejus ac lædunt, multiſque præclaris actionibus impedimento eſſe poſſunt: nihilominus tamen & in his præſtantia quædam elucet, ſi quis non difficulter multa ferre ac magna poſſit fortunæ incommoda. idque non quod omni doloris ſenſu ſit privatus, & & ſtupore munitus, ſed quia generoſus eſt ac magnanimus.

Si enim in ijs quæ ſecundum virtutem fiunt functionibus felicitatis conſiſtit eſſentia, eæque hominis beati vitæ proprie conveniunt, nemo unquam qui beatus erit, miſer eſt futurus. Nunquam enim aget quæ deteſtanda ſunt aut improba. Hominem enim vere prudentem ac probum, omnem judicamus fortunæ faciem egregie ferre debere. Et quemad-

quemadmodum optimus artifex in materia quacunque artem ostendit suam; dux exempli gratia optimus, exercitu quem habet, licet non admodum sit eximius, quam maxime militariter uti solet; optimus coriarius è corio quocunque pulcherrimum facit calceum, eodemque modo & cæteri artifices: ita & beatus non semper felicem successum fortunæ petet, sed pro fortuna præsenti, præstantissimas actiones dabit. Ideoque quod ad fortunam, miser nunquam erit, sed solummodo non beatus, si in easdem forte in quas olim Priamus calamitates incidat.

Sed nec varius erit aut mutabilis: quia neque à secundis rebus neque ab adversis quibuscunque facile movebitur, sed à magnis fortasse & plurimis.

Quamvis nec ab his facile: si quidem quotiescunque ex adversis emerserit, non exiguo rursus temporis spatio ad perfectam perveniet felicitatem, à qua ad tempus divertit; quia non facile movetur: sed longo demum post tempore talis erit, atque interea magna illa sua ac pulcherrima rursus consequetur bona.

Quid ergo felicem vetat dicere ejusmodi hominem, qui ex præscripto perfectæ operatur virtutis: & qui, si forte minus aliquando felix in externis fuerit, rursus ad felicitatem redibit suam, satisque rursus ab his ipsis instructus erit, non exiguo tan-

tum ſed toto vitæ tempore: taliſque & vivet po-ſtea & morietur? Adjungo autem & externa bo-na, quia humanarum actionum finis eſt felici-tas, ac propterea perfectum eſſe debet hoc bonum, & ſine ullo defectu. Quod ſi hoc ita ſe habet, non poſt obitum de felicitate alicujus judicabimus, ſed dum vivit: ut pote qui & habet ea, & habebit ſem-per, quę jam diximus. Felicem autem, dico, felicitate humana: quæ non undique perfectum habet bo-num. Atque hæc quidem de felicitate, quam non mortuis ſed viventibus tribuendam eſſe putamus, dicta ſint hactenus.

CAP. XVII.

Vtrum fortunæ poſterorum participes fiant poſt obitum beati.

AD alteram vero quæſtionem, in qua illud quærebatur, utrũ ex infelicitate poſterorum aliqua ad beatos perveniat calamitas, nunc reſpon-dendum erit. Nihil igitur omnino à poſteris alijſve propinquis, ſive ſecunda utantur fortuna ſive ad-verſa, pervenire ad beatos poſſe, à communione ab-horret & conditione humana. Communioni nam-que natus homo eſt. Sed & cum opinione pugnat communi. Omnibus enim videtur, communia eſſe amicorum omnia. cum vero multa beatorum eve-niant propinquis, eaque ipſa diſſimilia ſint & diver-ſa, ita ut quædam magis, quædam minus ad felici-

tatem faciant, sigillatim quidem ea velle distinguere, longum esset ac infinitum. quare sufficiet si obiter ea, & quasi pingui Minerva, percurramus.

Distinguemus ergo hęc etiam, quemadmodum & reliqua, tam secunda quā adversa, quæ eveniunt beatis. Alia nimirum magna esse & eximia, hoc est, talia, ut pondus aliquod & momentum ad vitam habeant: alia vero parva ac leviora. Iam primum ergo differunt tantum, quæ viventibus adhuc beatis eorum eveniunt propinquis, ab ijs quæ post obitum eorum: quantum differūt ea quæ in tragœdijs repræsentantur mala, à malis ipsis, quorum hæc tantum umbræ sunt. Videndum igitur quantum inter se differant. Ac fortasse præstabit hoc ipsum videre: utrum quos beatos dicimus fortunæ illius, quam experiuntur propinqui, sint participes post mortem. Videtur certe, si aliquid ad eos aut bonum perveniat aut malum, leve hoc esse & exiguum. Vel quod per se leve sit & exiguum, vel quod illis sit tale, quamvis per se magnum sit: quia hac vita semel sunt defuncti. Quod si vim habeat quandam, certe non tantam aut talem, ut vel felices eos faciat qui non sunt, aut ijs qui sunt felicitatem eripiat suam. Ita ut aliquid à viventibus perveniat ad mortuos. quæ tamen omnia talia sunt & tantilla, ut nullam omnino secum mutationem adferant.

CAP.

CAP. XVIII.

Felicitatem ex ijs esse, quæ honoranda dicimus.

CVm hæc ita ſemel definita ſint; videamus & hoc de felicitate. Vtrum inter facultates, an vero ea quæ laudanda, aut quæ honoranda dicimus ponenda ſit felicitas. Ac facultatis quidem nomine, habitus intelligimus artium: ſicut gubernatoriæ aut medicæ, gubernare poſſe aut mederi. Laudanda vero, quæ jam ſucceſſerunt, & in actum ſunt producta, ſicut honoranda, quæ divina ſunt, & reliquis majora. Quæ cum ita ſint, quærendum, quid ex his omnibus ſit felicitas. Ac primo quidem facultas eſſe non poteſt. Eſt enim bonum perfectum: facultas autem imperfecta eſt. Præterea felicitas non numeratur cum multis, contra vero facultas: multæ enim ſunt facultates. Felicitas ergo non eſt facultas. Sed neque inter laudanda poteſt poni; id enim laudatur quod boni alicujus eſt particeps: ſicut juſtū fortemve hominem laudamus vel bonū: aut ipſam denique virtutem: quia boni alicujus qualitatis eſt particeps, & ad bonum quodammodo refertur & honeſtum. Quare & ij qui Deos laudant, ſunt ridiculi, quia quodammodo eos nobis æquare videntur. idque propterea, quia laudes omnes reciproce quodammodo fiunt ad bonum & relate. Talia igitur ſunt quæ laudanda vocamus. Felicitas

licitas autem non est talis. Est enim ipsa bonum & optimum. Quod vero bonum est & optimum, laudari non potest: nec enim ad aliquod refertur bonum. Quare neque Deos ipsos laudamus, sed felices & beatos dicimus. eodemque modo homines divinos, eaque bona, quæ per se sunt talia: qualis est felicitas. Nemo enim felicitatem, sicut id quod justum est, laudat: sed tanquam divinius quid ac melius, beatum judicat.

Quoniam ergo quæ laudanda dicimus, bonum aliquem ob finem laudantur, nullum vero ad finem refertur felicitas (ipsa enim ultimus est finis) sequitur nec inter laudanda ponendam eam esse: quare restat, ut inter honoranda collocetur. Hanc vero opinionem & Eudoxus confirmat. Etenim ut voluptatem optimum ostendat & perfectum bonum esse, ex eo probari posse voluit, non esse eam è laudandis, ut quæ sit præstantior; quia non laudatur, cum tamen sit bonum. Talia autem dicebat Deum esse, & ipsum bonum. Horum enim respectu reliqua quoque bona dici & laudanda esse. Laudatur enim virtus, quia præclaris ab ea actionibus idonei redduntur homines. eodemque modo gesta quoque præclara, sive corporis ea sint sive animæ, encomijs extollimus, quia ad finem aliquem bonum referuntur. Ipsa vero nunquam laudari poterit felicitas: neque enim ab

bonum tendit finem. cum ipsa, ut jam diximus, extremus sit finis. Cæterum de laudibus & encomijs agere, & quibus ea tribui soleant, non est hujus argumenti. Magis enim convenit alijs. Patet certe ex ijs quæ dicta sunt, ad ea quæ honoranda sunt & perfecta, referendam eam esse. Quin & principium reliquorum videtur bonorum & causa: siquidem ejus causa facimus & reliqua. Principium vero bonorum & causam, inter honoranda ponimus & divina.

CAP. XIX.

De virtute: in quo & de facultatibus animæ.

QVoniam ergo animæ secundum perfectam virtutẽ functio, est felicitas: videamus de virtute. Quæ quidem consideratio multũ hanc de felicitate disputationẽ illustrabit nostram. Sed & vero politico videtur convenire ut de ea agat. Studet enim quam maxime bonos efficere cives, ac subjectos legibus; quemadmodum Cretenses legislatores ac Lacædemonij; aut si qui alij his similes fuerunt. Quare neque aliena videtur esse hæc quæstio, ab eo quem supra nobis proposuimus, scopo: qui de fine nimirum civilis erat scientiæ.

De virtute ergo nunc agendum est, & quidem humana: siquidem & à principio humanum quærebamus bonum.

Quoniam ergo virtus hominis, non corporis est,

est, sed animæ (nam & felicitatem, animæ functionem dicebamus) virtutem autem hominis cōsiderat politicus: necesse est hæc quoque scire politicum, quæ de anima traduntur. Non aliter quam qui curaturus est oculum, totum novisse humanum corpus debet: tanto magis autem politicus animam quam medicus corpus, quanto civilis scientia & melior est medica & præstantior. Sed & multum operæ in cognitione corporis ponere videmus medicos præstantes: unde sequitur, conditiones quoque animæ perspectas debere esse politico. Eatenus autem de anima agendum est, quatenus præsenti de virtute disputationi sufficit. Omnia enim quæ ad eam spectant velle accurate persequi, & in genere de ea disserere, majus quam pro instituo nostro, in quo jam versamur, opus est.

Porro de anima, non in scriptis tantum quibusdam, sed & viva voce apud auditores nostros nonnulla satis luculenter tradidimus: quibus qui volent hoc loco utantur. Dicimus ergo, partem aliam animæ compotem rationis, aliam expertem esse. Hæc vero utrum separata sint à se mutuo, quemadmodum vel partes corporis, vel reliqua sunt quæ dividuntur; an contra, re ipsa unum sint idemque, verbo autem diversa, quemadmodum curvum in circumferentia & concavum (quæ cum idem sint revera nec possint disiungi, definitione

tamen differunt: alia enim circumferentiæ est definitio, qua cava, alia qua curva) hæc dico velle quærere, plane præter instituti nostri est rationem. Quare de ea, quę ratione caret, dicamus. Hujus ergo partis rursus pars alia est, quæ vegetativa dicitur: ita eam voco quæ nutriendi vim & augendi habet. quę quidem omnibus quoque & plantis communis est & animalibus. Si quidem hanc facultatem cunctis quæ aluntur recte possis tribuere, ut & imperfectis in utero fœtibus. quamvis eadem quoque in adultis sit hominibus: nam aliam ijs velle tribuere, absurdum esset. In hac ergo facultate virtus non reperietur proprie hominis, sed quædam omnibus communis. Talis enim virtus, qua vel nutritur corpus vel incrementum capit, etiam in dormientibus operatur: ac tum certe maxime. Virtus vero hominis, minime. Qui enim bonus aut malus est, minime in somno discernitur. Ac propterea vulgo dicunt, medio vitæ tempore, nihil differre à felicibus miseros: quamdiu nimirum dormiunt. Nec immerito. Est enim quasi torpor quidam somnus, tam probæ animæ quam improbæ. Nisi quis hoc dicat: honestorum propterea hominum somnos meliores esse, quoniam diurni quodammodo motus ad somnos quoque se extendunt: ac ob eam causam eas quæ in somnis offerũtur imagines viris probis, magis quoque bonas esse, quam quæ reliquis.

quis. Sed de his satis. Pars certe nutritiva virtutē hominis non habet: de qua nunc loquimur. Videtur autem & alia quædā esse animæ natura, non plane ex pers rationis, ut superior: sed quæ quodammodo rationis est particeps; & quodammodo pugnat cū ea. Quare continentis interdum & incontinentis rationem laudamus, quia non cedunt statim, sed in contrarium nituntur. Alter quamdiu oportet, alter ad tempus. Ac propterea aliquid in ea videtur esse præter rationem, quod pugnat cum ratione, & contra nititur. Plane enim quemadmodum resolutæ corporis partes, si in dextrum eas movere studeas, contra in sinistrum feruntur; sic & in anima. In contrarium enim quam à ratione trahuntur, appetitus feruntur incontinentium. Motum autem hunc contrarium, in corporibus quidem videmus, in anima vero non item. quamvis autem non vi-videatur, nihilominus & est & esse putandum est, præter rationem aliquid, quod cum ea pugnat & quasi congreditur. Id autem quomodo fiat hujus instituti non est dicere. Videtur certe & hoc esse rationis particeps, quatenus rationi paret. Etenim à ratione viri continentis pars altera quæ sine ratione est, in qua iræ vis & lubidinis sedem habet suam, ducitur ac paret. Magis vero in temperante ac forti paret & obsequitur: in quo omnia cum ratione consentiunt. Quamobrem duplex in anima vide-

tur pars rationis expers. Altera ſine ratione prorſus: vegetativa dico, quæ nutritioni ſervit nimirum & augmento. Altera quæ ex parte rationis eſt particeps, in qua bilis ſedem collocamus & lubidinis. quę eatenus rationis dicitur particeps eſſe, quatenus audit eam, moremque ei gerit. Cæterum eam quæ ratione caret partem, à ratione tamen perſuaderi, vel ex admonitionibus adhortationibuſque & objurgationibus apparet. His enim multi qui ſine ratione ſunt motus, in ordinem rediguntur. Dupliciter autem dicitur, rationis eſſe participem, ſicut & rationem habere. Dicimus enim aliquem patris & amicorum rationem habere, qui parentes diligēter curat aut amicos, & quæ ab ijs jubentur, exequitur. Dicimus & mathematicarum diſciplinarum rationem habere aliquem, qui eas novit, aut peritiam earum aliquam habet, vel ſcientiam. Eodem quoque modo dupliciter aliquid dicitur rationis particeps. Primo proprie & in ſe, ſicut pars rationalis: ſecundo improprie, ut altera, quæ quia rationi paret ſicut aliquis patri, rationis quoque particeps dicitur.

Sed & ipſa ſecundum hanc differentiam dividitur virtus. Alias enim διανοητικὰς dicimus, quę ad rationalem referuntur partem, alias ἠθικὰς, quæ ad alteram, inqua bilis ſedem collocamus & lubidinis, Et διανοητικαὶ quidē ſunt, ſapientia, intelligentia, & prudentia. Morales, liberalitas, & temperantia. Nec enim

enim solemus, cum de moribus loquimur, sapientem aut intelligentem, sed mitem dicere aliquem aut temperantem. Quin & à bono habitu laudamus sapientem, quæ est virtus. Habitus enim laude dignos, virtutes vocamus.

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIBER II.

CAPVT I.

Virtutem neque a natura neque præter naturam esse, sed consuetudine generari.

Voniam ergo animæ perfectio est virtus, animæ vero pars alia rationi alia appetitui destinata est, duplicem quoque virtutem esse necesse est. Alteram quidem quam διανοητικὴν Græci dicunt; sicut sapientia, & prudentia: alteram partis illius quæ appetit, quam moralem vocant. Et illa quidem quam διανοητικὴν dicunt, partim à natura initium habet (capax enim disciplinæ est) partim à consuetudine quoque promovetur. Potissimum tamen à doctrina & originem & incrementum capit. quare & experientiam requirit & tempus.

pus. Moralis vero consuetudine comparatur. Etenim hoc unum à natura aliquis consequitur, ut bonus esse possit. à disciplina vero, ut intelligat se debere talem esse. Cæterum hoc quoque, ut ad actum perducat vitutem suam, sola consuetudo tribuit, unde & nomen accepit. ἠθικὴ enim dicitur; quod parum abit ab ἔθος.

Ex quo etiam hoc manifestum est, nullam ex moralibus virtutibus natura innasci nobis. Si enim natura boni essent homines, nunquam in contrarium à consuetudine moverentur: nunc vero hoc fit: unde sequitur, nullam nobis moralem virtutem natura contingere: quia nihil quod natura movetur, in contrarium à consuetudine potest inclinari. Neque enim lapidem assuescat aliquis in altum ferri, licet millies in altũ mittat; sicut nec ignẽ ut deorsum tendat: sicut nec aliud quicquam quod natura aliter se habet, consuetudine poterit mutari. Quare neque natura, neque præter eam nobis ingenerantur virtutes. sed facultatem quidem à natura accipimus, talesque nascimur, ut recipere virtutes possimus: recipimus autem, & ijs perficimur à consuetudine. Præterea, eorum quæ à natura consequimur, facultates primum perfectas habemus, ijsque postea utimur: sicut videndi prius & audiendi vim perfecte habemus, ac postea utimur. Nec enim videndo sæpius aut audiendo sensus accepimus,

cepimus, ſed contra, cum prius habeamus, poſtea utimur. Poſtquam enim quæ oportet agere didicimus, eadem agendo rurſus diſcimus. quemadmodum ædificando ædifices evadimus, citharam pulſando citharœdi. Eodem ergo modo juſte agendo juſti, temperanter temperantes, fortiter fortes quoque evadimus.

Et hoc quidem confirmat, quod in urbibus fieri videmus: ubi legiſlatores conſuetudine cives emendant ſuos. qui cum præmijs virtutum, tum pœnis ad honeſtas eos actiones compellunt, atque ita honeſtos quoque reddunt. Quod ſi non ab omnibus fiat, errant illi à quibus fit aliter. Omnis enim legiſlatoris propoſitum tale eſt & voluntas, ut honeſtis cives actionibus adſueſcant. Quare non à natura, ſed à conſuetudine ſunt virtutes.

Ex ijſdem præterea & per eaſdem conſuetudines atque actiones, virtus & fit & corrũpitur. Fit enim cum bonæ ſunt, corrumpitur à contrarijs. Quemadmodum & ars. Etenim pulſando citharam & boni fiunt citharœdi & mali; bene quidem pulſando boni, male autem mali. Eodem modo & architecti ac reliqui quoque artifices, agendo ſecundum artem, aut boni fiunt aut mali; bene quidem ædificando boni, male autem mali. Niſi enim à tali aut tali functione talis aut talis ars eſſet, ſed natura perficeret artificem, nemo ad conſequendam ar-

tem aliquam præceptore opus haberet, ſed omnes ſtatim aut boni eſſent aut contra. Eodem modo & in virtutibus habet. Nam dum agimus ea quæ ad contractus ſpectant hominum, alij juſti, alij injuſti evadimus. Alterum quidem juſte agendo omnia & ex lege: alterum aliter agendo in Republica. Rurſus quoties in pericula incidimus, aut timere aſſueſcimus aut confidere: unde alij fortes, alij timidi evadimus. Eodemque modo & in cupiditatibus ſe habet & ira. A moribus etenim & eorum conſuetudine, alij temperantes & manſueti, alij intemperantes evadũt, & iracundi. Denique ut verbo dicamus omnia, à ſimili actionis functione quilibet naſcitur habitus; à bona quidem bonus, à mala autem contrarius. Quamobrem neque ſimplex actionis functio boni habitus cauſa ponenda eſt, ſed bonæ: neque mali quævis actionis functio, ſed mala. Plane ut in architectura. neque enim boni habitus in ædificando, ſimplex ædificandi functio, cauſa dicetur eſſe; ſed bona boni, ſicut & mala mali. Atque ita deinceps ſingulis habitus ſingulæ actionum quoque dandæ functiones ſunt. Differentiam enim harum ſequuntur quoque habitus. Quare multum intereſt ad habitum, utrum bene quis an male à teneris aſſueſcat. Aut potius tota habituum dependet inde differentia.

CAP.

CAP. II.

Eas quæ secundum virtutem instituuntur actiones in medio esse: easdemque tam ab excessu quam a defectu corrumpi.

CVm ergo hoc in quo nunc versamur argumentum, ad contemplativam non referatur philosophiam, quæ solam veritatis contemplationem pro fine habet; quia circa ea versatur entia, quę scientia tantum comprehenduntur, cum actione autem nihil habent commune; sed contra activæ pars sit, cujus finis est bonum agere (nec enim ut sciamus quid sit virtus, hic disputamus, sed ut boni simus: quia si illud spectaremus, periret nobis opera, siquidem ad finem pervenire nostrum non possemus:) cum ergo finis sint actiones, de illis jam videamus. hæ enim in causa sunt, quod jam dictum est, ut vel boni sint habitus vel mali, de quibus jam agimus. Cæterum bonas actiones eas definire, quæ secundum rectam fiunt rationem, contraque malas, verum quidem est, sed non satis, ut eas ab alijs distinguat. Etenim secundum rectam rationem aliquid fieri cum dicimus, universaliter loquimur. quæ definitio non sufficit, ut ignotæ prius res denotentur. Nam si quis quærat quid sit homo, alius vero respondeat esse animal, nequaquam totum quod de homine dicitur, expresserit. Quare in præsentia hoc differamus: postea enim & quid recta sit

ratio, & quo pacto ad alias se habeat virtutes, commodius dicemus. Illud vero prius concedatur, totam hanc quæ de rebus agendis loquitur doctrinam, hoc est, quæ vel bonæ actiones sint vel malæ, ostendit, non accurate, sed quasi perfunctorie tantum tradi posse, ut in principio est dictum. quia ejusmodi tractandi rationem, quæ materiæ respondeat, requirere oportet. Quoniam & actiones ipsæ, & quæ ijs competunt, non eadem sunt semper. Sicut neque quæ nunc salubria sunt: nunc enim hoc, nunc illud rursus est salubre. Cum constitutionibus enim corporum & mutatione temporis, mutantur hæc quoque. Eodem modo & in actionibus se res habet. Eædem enim modo nocent, modo juvant, idque eosdem sæpe homines. Cum ergo accurate definiri in universum non possint, multo difficilius est definire singula: quia singularia minus cognoscere possumus, quam universalia. quod neque ad artem aliquam aut rationem docendi vel modum, nec ad definita possit referri præcepta eorum consideratio. Quare oportet eos qui agunt, tempus intueri semper, & ab eo actionum investigare rationem. Hoc enim modo, an bonę sint actiones, an contra, invenient. Sicut & medici faciunt & gubernatores. Vterque enim actiones suæ artis pro tēpore distinguit. Et tamē quamvis talis sit doctrina præsens, nihilominus ejus succurrendū est veritati.

Ac pri-

Ac primum illud notandum est, eas nimirum quæ secundum virtutem instituuntur actiones, à defectu corrumpi & excessu. sicut in corporis robore & sanitate fieri videmus. Oportet enim cum de ignotis rebus agimus, notis uti exemplis. Etenim & nimia exercitia robur imminuunt corporis, & quæ infra mediocritatem sunt exigua. Eodem quoque modo & cibi & potus, si vel plus quam oportet sumantur vel minus, sanitatem corrumpunt: mediocres vero & cōciliant eam, & promovent, & conservant. Eodē ergo modo & in temperantia ac fortitudine reliquisque virtutibus se res habet. Nam & qui omnia metuit ac fugit, neque quicquam sustinere audet, fit timidus: & qui omnino nihil metuit, sed omnibus se offert, fit audax. in medio autem est fortis. Eodem quoque modo à defectu simul & excessu temperantia corrumpitur. Etenim & qui omni voluptate fruitur, nec ab ulla abstinet, intemperans: & qui omnes, quemadmodum agrestes solent, fugit, est stupidus. in medio vero est temperans. Etenim & temperantia à mediocritate conservatur & fortitudo.

Non solum autem functiones actionum, à quibus generantur augentur, & corrumpuntur virtutes, eodem modo se habent, sicut ea quæ producunt; ut nimirum bonæ sint, si creent virtutem & augeant, malæ si corrumpant; sed & eæ quæ habi-

tum ſequuntur, & quarum cauſa eſt habitus, eodem modo ſe habent actionum functiones. Quod ex alijs, quę ut ſimilia ſunt ita manifeſtiora, apparet. Sicut ex multo cibo, exẽpli gratia, multiſque laboribus robur naſcitur: quod robur rurſus functionis hujus atque actionis eſt cauſa. Qui enim robuſtus eſt, maxime rurſus tum cibum tum labores ferre poteſt plurimos. Eodemque modo in virtutibus ſe habet. Nam & dum à voluptatibus abſtinemus, temperantes evadimus, & cum temperantes jam ſumus, magis abſtinere à voluptatibus poſſumus. Eodemque modo in fortitudine. Nam & dum voluptates contemnere & pericula ſubire aſſueſcimus, fortes evadimus: rurſuſque cum fortes ſumus, magis quoque ſubire pericula poſſumus.

CAP. III.

In voluptatibus & doloribus moralem verſari virtutem.

QVoniam ergo priuſquam habitum conſecuti ſumus virtutis, & poſtquam eum jam habemus, eaſdem actionum producimus functiones, quo ſigno judicabimus, aliquem aut conſecutum eſſe aut non habere hunc habitum? Nullo certe alio, quam voluptate, cum ſecundum virtutem operamur, aut moleſtia. Etenim qui à corporis abſtinet voluptatibus, & hac delectatur abſtinentia, eſt temperans: qui vero adhuc dolet, eſt

let, est intemperans. Et qui pericula sustinet, eoque delectatur aut certe non dolet, fortis est: qui vero adhuc dolet, est timidus.

In voluptatibus quippe & doloribus virtus versatur moralis. Voluptatis enim causa, quæ improba sunt agimus: doloris vero, ab honestis abstinemus. Ac propterea magna morum actionumque bonarum statim à teneris, ut Plato ait, habenda est ratio: sed & danda est opera, ut ejusmodi moribus assuescant pueri, ut quibus oportet gaudeant, quibus oportet rursus doleant. Hæc enim vera rectæque rationi congrua est educatio. Rursus, quoniam in actionibus affectibusque versantur virtutes, ijs vero quæ agit aliquis aut quibus afficitur, vel gaudet si volens hoc agit, vel dolet si ab alio cogatur, satis manifestum est, in voluptate ac dolore omnem versari virtutem. Sed & idem ex pœnis illis quas in Republica proponi videmus apparet satis. Eos quippe qui improbis delectantur actionibus, ut ab ijs abhorreant, contraque honestis gaudeant, dolore legislatores solent adducere. Atque ita voluptatem virtutis paulatim ijs instillant. Quippe pœnæ ejusmodi ægros in Republica curant, ac medicinæ loco sunt. Acquemadmodum cum medicina pugnant morbi quos medicina curat, & cum frigidam ad hiberi à medico videmus medicinam, statim judicamus morbum à calore

esse:

esse: ita ex pœnis quæ dolorem infligunt, judicamus illud quod curatur malum, à voluptate esse. Omnis præterea, ut supra dicebamus, animi habitus, in ijs è quibus vel nascitur vel melior pejorue evadit, natura sua versatur, atque in ijsdem consistit. Iam vero à voluptate & dolore mali fiunt habitus: ut nimirum voluptatem sequamur secus quam oportet, & cum non oportet; dolorem contra cum non oportet, secusque quam oportet, & ubi non oportet vitemus. & si quæ aliæ circunstantiæ malum faciunt vel voluptatis studium, vel odium doloris. Eodem modo & in virtute se habet. quæ in eo, ut voluptatem vel dolorem quis sequatur aut fugiat, ut oportet, & cum oportet, consistit. Ex quo apparet in duobus hisce versari habituum naturam & consistere. unde nonnulli, vacuitates affectionum & tranquillitates, definiunt virtutes: quæ quidem à voluptate desumpta est definitio. Cæterum non recte definiunt: quia simpliciter & sine distinctione ulla hoc faciunt: nec addunt, cum vacuitatem affectionum esse dicunt ac tranquillitatem, ut oportet, & cum oportet, reliquasque circumstantias. Quare hoc manet certe, virtutem esse habitum, quæ circa voluptates doloresque eo modo se habet, quemadmodum diximus, & quæ optima sunt, agit. Vitium autem contra. Cæterum de his ipsis quibus jam locuti sumus, multo planius

nius ex ſequentibus cognoſcemus. Cum enim tria ſint, quorum cauſa aliquid petitur, totidemque quorum cauſa aliquid vitatur; honeſtum dico, utile, ac jucundum; turpe item, inutile, ac moleſtum; vir quidem bonus omnia hæc ut oportet ſequitur, quæque optima ſunt petit, quæ vero cum damno conjuncta ſunt, vitat. Improbus vero male de ijs judicat, maximeque de jucundo. Neque enim communis tantum omnibus animalibus eſt voluptas, ſed omnia ea ſequitur, quæ eligenda eſſe diximus. Quę namque eligimus, ijs omnibus delectamur. Sic & honeſtum & utile natura ſua eſt jucundum. Ac propterea falluntur improbi, qui omne quod jucundum eſt, honeſtũ quoque arbitrantur: quia jucunditas hæc ipſa ſequitur. putãt enim cõverti poſſe hæc duo. quod falſum eſt. Multa enim jucunda ſunt, quæ turpia ſimul ſunt & inutilia. Vnde rurſus apparet, in voluptate ac dolore actiones verſari humanas. Præterea, omnibus nobis à teneris affectus hic innaſcitur, unaque adoleſcit: totaque vita noſtra quaſi tincta hoc colore eſt & imbuta. Sed & actiones omnes tam probas, quam improbas, hac quaſi norma diſcernimus: quod voluptatem aliæ, aliæ adferant moleſtiam. neque quiſquam eſt qui non ad hanc quaſi normam omnes actionum functiones dirigat, licet alij magis, alij id faciant minus. Vnde neceſſe in dolore totam ac voluptate hanc doctri-

nam versari. Nec enim parum illi prodest qui quid agendum sit quærit, si prius quid sit honesta voluptate aut dolore affici, vel contra, cognoverit. Ex eo enim mores hominum, aut probos esse judicamus aut improbos. Præterea, si quæ actiones non sunt faciles, in his & ars occupatur & virtus. Quæ enim sunt faciles, nec diuturnam consuetudinem neque ullam discendi requirunt rationem. Quare quanto difficiliores sunt, tanto majorem quoque aut artem requirunt aut virtutem. Quia melius est, quæ difficilia sunt recte deducere, quam quæ facilia sunt superare. Quamobrem maxime in difficilioribus virtus est, in ijsque occupatur. Difficilius autem viro bono est, cum voluptate, ut Heraclitus dicebat, quam cum ira luctari. ideoque in voluptatibus necesse est ac doloribus omne studium suum & virtus ponat, & politicus. Qui enim bene voluptate utitur ac dolore, bonus; qui male, talis quoque est.

CAP. IV.

Differre justum & qui justa agit: ac similiter in reliquis.

IN voluptatibus ergo versari virtutem ac doloribus, itemque ab ijsdem quibus paratur, augeri quoque ac corrumpi, prout vel hoc modo vel illo actionibus fungimur: tum à quibus paratur, in ijs quoque operari, jam diximus.

Dubitare ergo posset aliquis, quomodo eum qui

qui justus vult esse, justa quoque oportet agere, aut temperata, qui temperans. Etenim & qui justa agunt, justi sunt omnino, & qui temperata temperantes: sicut illi qui musica agunt aut grammatica, musici sunt & grammatici.

Ad hoc respondemus: aliquam esse differentiam, inter eum qui justa agit & qui justus est: sicut & in artibus. Potest enim aliquis grammaticum quid facere, vel fortuito vel suggerente alio, qui tamen non sit grammaticus. Is vero qui & grammaticum quid faciet & grammatice, erit grammaticus: hoc est, cum ex norma aliquid faciet grammaticæ, in qua exercitatus est. Ita aliquis justa potest agere, qui tamen justus non sit.

Quin potius major in virtute, quam in artibus rei hujus apparet differentia. Hic enim in ipsis artis functionibus consistit bonū. Itaque si quis ea quæ musicę sunt faciat, qui musicam novit, nihil obstat, quo minus dici possit musicus. Est enim musicus, licet cum prælectione musica nō faciat, sed ab alio coactus. In virtute autem non ita. Quia si quis justa faciat, non propterea est justus, nisi præter reliqua, quæ requiruntur, volens quoque admodum motuque proprio hoc faciat, & nū ab alio coactus. Tum demum namque justus erit; primo si justa agit, idque sciens, deinde si ex prælectione, tertio si firmiter in actione persistat & constanter. Etenim

qui novit justa, volensque agit ea, nec tamen putat omne tempus justitiæ esse idoneum, nondum justus est. Cum in alijs contra artibus, si quis aut consequi eas, aut artifex in ijs dici velit, nihil requiratur horum, præter scientiam. Nam nisi scientia adsit, quomodo quis artifex erit? Quod si neque cũ prælectione artem agit, neque firmiter in exercenda ea persistit, nihil propterea obstat, quo minus sit artifex. In virtute autem parum prodest, si quis omnia sciat quæ sciri æquum est, ut vir bonus evadat. Reliqua vero non parum possunt, sed omnia. Etenim fieri potest, ut qui accuratum nihil de virtute possit dicere, tamen vir bonus sit. Nisi vero hoc etiam adsit, ut ex prælectione agat, constanterque in virtute se habeat, fieri bonus nemo potest. Ea autem ex crebris quas edimus, functionibus ut dictum est, contingunt.

Ac res quidem justæ dicuntur ac temperatæ, cum sunt ejusmodi, quales à justo fiunt ac temperante. Iustus vero est ac temperans, non quicunque hæc agit, sed qui ita agit, quemadmodum justi ac temperantes. Quare recte dicitur, justa agendo justũ fieri aliquem, sicut temperate temperantem. Qui vero hæc non agit, nunquam fit bonus nec futurus est.

Plerique autem hæc non agunt, sed ad philosophiam suam confugiunt, ac sermones meros: quod illi philosophari existimant. Quin & boni sibi viri viden-

videntur, si modo de virtute accurate possint disserere. qui quidem eodem modo faciunt ac ægri, qui diligenter audiunt medicos, neque quicquam tamen eorum faciunt, quæ præscribunt. Sicut ergo illis nunquam recte se habebunt corpora, quamdiu ita curantur: sic neque hi emendabunt animum, quamdiu hoc modo philosophantur.

CAP. V.

Habitum esse virtutem ac medium.

POst hæc restat ut videamus quid sit virtus: tria namque sunt in animo: affectus nimirum, facultates, ac habitus.

Et affectus quidem sunt, cupiditas, ira, metus, audacia, invidia, gaudium, amicitia, odium, amor, æmulatio, & misericordia: omnia denique quæ voluptas sequitur aut dolor.

Facultates autem sunt habilitates quædam animæ his accommodæ, quibus idonei ut his afficiamur, esse dicimur. quemadmodum quibus possumus irasci, aut tristari, aut miserari.

Habitus vero, modi sunt, quibus affectus toleramus; idque vel bene vel male. Quemadmodum, ad iram si vehementer nimium ac impotenter habeamus, aut contra remisse nimium ac molliter, male habere dicimur; sin medio quodam modo, recte. Similiterque ad alia. Iam vero ex his tribus quid

est virtus? Affectusne dico, facultas, an habitus?

Et affectus quidem nec virtus est nec vitium. Ex virtute enim boni esse dicimur, ex vitio mali: ex affectibus vero minime. Nemo enim aut bonus dicetur aut malus, quatenus tantum irascitur. quare nec virtus est affectus nec vitium. Præterea, ex affectibus nec laudamur, nec vituperamur: ex virtutibus autem & laudamur & vituperamur. Præterea, irascimur sine ulla præelectione & metuimus, cæterosque eodem modo affectus subimus. in virtute vero & vitio, non ita. quare neque affectus sunt. Postremo, ex affectibus non dicimur disponi, sed potius ex ijs moveri: ex virtute vero & vitio. dicimur disponi quare neque sunt affectus.

Eisdem vero de causis neque facultates sunt. Neque enim boni dicimur aut mali, quatenus irasci possumus simpliciter: nec laudamur aut vituperamur. sed nec cum præelectione possumus irasci, sicut in virtute se habet, sed quatenus natura ita comparati sumus. Cum contra neque boni natura simus, nec mali, sicut in superioribus ostendimus.

Quare si neque affectus sunt virtutes, neque facultates, restat ut ad habitus referantur. Quid igitur sit virtus in genere, jam diximus. Est enim habitus.

Iam vero neque hoc sufficit, si habitus dicatur esse, sed amplius addendum est, talem esse aut talem, id est, bonum. Siquidem vitium est habitus malus.

malus. Hoc igitur de virtute dicendum eſt: omnem virtutem tum illud in quo eſt ipſa inſtruere beneque affectum reddere, tum ipſum quoque opus, quod per eam producitur, recte diſponere. Sic, exempli gratia, virtus oculi ipſum non modo oculum perficit, ſed & opus ejus, viſum videlicet. virtute enim oculi bene videmus. Eodemque modo virtus equi, ipſum non modo equum inſtruit bonumque reddit, ſed & opus ejus. Hac enim virtute & ſeſſorem recte poteſt ferre & currere, & hoſtes excipere. Cum autem ita habeat in omnibus, etiam humana virtus ita ſe habebit: quæ nihil eſt aliud, quā habitus à quo bonus efficitur homo, & à quo humanū opus recte ac ut oportet efficiet. Quomodo autem talem cōparabimus nobis habitum? Iam quidem paulo ante id diximus. Eum namque qui cum virtute velit vivere operam daturum ſemper, dicebamus, ut ad medium perveniat eorum, qui ad affectus nos impellunt motuum: ijſque ſe inſueſcere. Sed & idem ex ſequentibus patebit: ſi nimirum videamus qualis ſit virtutis natura. Id autem videamus hoc modo.

In omni re continua, qualis eſt linea, ſuperficies, corpus, oratio, & tempus, aut quodcunque denique dividi poteſt, aliud plus, aliud minus, aliud æquale ſumi poteſt. Vt exempli gratia, in re continua; ſi quod decem cubitorum eſt, multum eſt,

quod

quod duorum eſt parum, æquale erit quod ſex cubitorum eſt. Eodemque modo in quantitate diſcreta. Si enim multum eſt viginti, parum vero decem, æquale erit, quindecim. quia quo deficit ab eo quod majus eſt, eo excedit hoc quod minus eſt. Ejuſmodi autem æquale, medium vocatur. ipſe autem ordo, arithmetica eſt proportio. Et in diſcreta quidem quantitate non neceſſe eſt ubique ſervare hanc proportionem, (nec enim in infinitum dividendum eſt) in continua vero ubique poteſt, cum in infinitum poſſit dividi. Hoc vero medium non ſimiliter ſemper judicamus: ſed interdum rei reſpectu, interdum vero noſtri. Et rei quidem reſpectu, medium duodecim eſt ſex. quæ æqualiter & excedunt & deficiunt. Ab ipſis quippe rebus differentia ſumitur. Reſpectu vero noſtri, cum à nobis medium exceſſuſque ac defectus ſumitur. Vt, ſi cui multum ſit decem libras comedere, duas parum, non neceſſe erit ſex libras eſſe medium, ac convenire corpori. fieri enim poteſt ut aut plures ſufficiant, aut pauciores. Reſpectu ergo rei, ſex libræ medium erunt ac æquale: noſtri vero, ſeptem aut quinque; quot nimirum corpus requirit. Etenim ſex illæ Miloni, ut qui plene exercitatus eſt, parum alimenti erunt, pluresque ei præbebit alipta. ei vero qui primum exercetur, multum. Similiterque in curſu quoque habet ac lucta. Nam & in his reſpectu co-

ctu eorum qui exercentur, æquale judicamus. Sed & quicumque disciplinam tuetur aliquam, medium quærit semper, defectum vero contra fugit ac excessum. Medium dico illud, quod respectu nostri, non ipsius rei est medium.

Et hoc quidem modo omnis scientia opus recte perficit suum. Ideoque de operibus quæ bene se habent, dicere solemus; neque detrahi ijs quicquam, neque addi posse. quo significamus, à defectu illa similiter & ab excessu abesse. Quia ut illa virtutem operis corrumpunt, ita solum id cõservat medium. Cum autem accuratior arte omni præstantiorque sit virtus, sicut & natura, medium quoque ipsa spectabit. Virtutem autem dico non διανοητικὴν, (alio enim modo se hæc habet) sed ethicam: in affectibus enim illa & actionibus versatur: quę majores nempe & plures quam oportet esse possunt, vel pauciores. Ac propterea decorum in ijs collocamus, hoc est, æquũ. Possumus enim & metuere & audere, concupiscere & aversari, irasci & misereri, voluptate denique affici & dolore, magis quam oportet aut minus; neutrum tamẽ recte. Omnibus vero his affici cum oportet, & quemadmodum oportet, & in quibus oportet, & erga quos oportet, & cujus causa oportet, medium est & optimum, in quo virtus consistit. Eodemque modo in actionibus habet, quæ ab affectibus producuntur. Nam in illis

quoque & excessus & defectus est, & medium. Quoniam in affectibus ergo actionibusque occupatur virtus, id vero quod medium in affectibus actionibusque est, rectum vocatur, & laudari solet, quorum utrumque virtuti convenit, apparet nec excessum nec defectum, sed mediocritatem esse virtutem, quæ medium semper respicit.

Rursus aberrare multis modis contingit: diversa enim ratione peccat aliquis. Etenim malum, ut Pythagorici dicebant, infinitum est: bonum vero definitum ac terminatum. Ideoque id quod rectum est consequi, res est simplex ac uniformis. Quare etiam facile est peccare, sicut sagittario aberrare à scopo: id vero quod rectũ est, consequi, difficile est; sicut scopum tangere. Apparet ergo ex hoc quoque, utrumque, cum excessum tum defectum sibi vindicare vitium (utrumque enim indefinitum est) mediocritatem vero virtutis esse, quæ definita est & unica. Etenim,

Simpliciterque boni sunt, varieque mali.

Est ergo virtus prælectionis habitus, qui in mediocritate consistit ad nos relata, ratione definita, & quemadmodum prudens definiret. Et mediocritas quidem duorum vitiorum: quorum alterum in excessu, alterum est in defectu. Alterum enim superat, ab altero vero superatur. Quia alterum vitiorum superat id quod rectum est, alterum ab eo superatur:

peratur: virtus vero id ſolum quærit quod rectum eſt, hoc eſt medium, ſolumque hoc eligit. Quare ſi eſſentiam quæramus vertutis, erit mediocritas: ſin bonum quod in ea eſt ac rectum, extremitas.

CAP. VI.

Non in omni affectu vel actione eſſe medium: deinde ſigillatim, quæ virtus quorum vitiorum ſit media.

SEd & illud ſciendum eſt, non omnem actionem neque omnem affectum, eam quam quærimus, mediocritatem, hoc eſt, ipſum rectum, admittere. Quędam enim ſive excedant ſive deficiant, ſive in mediocritate quadā ſint, ſemper mala ſunt. Sicut in affectibus, impudentia, & invidia: in actionibus, adulterium, furtum, homicidium. Hęc enim omnia, non quod mediocritatem excedant propriam, aut ab ea deficiant, mala dicimus; ſed ipſa per ſe ſunt talia. Quare nunquā in ijs decorum eſt, neque recte quiſquam aget in ijs, ſed peccabit ſemper. Sed neque in illis, ut in alijs affectibus, præfinire quiſquam poteſt, quomodo oporteat, & quando. Sicut nemo perfoſſori parietum præfiniet, quomodo furari, aut quando, aut quem, aut à quo oporteat. Quia ſimpliciter tale aliquid agere, peccare eſt. Quare nec medium in illis, nec exceſſus nec defectus eſt: ſicut nec in injuſtitia, aut timiditate, aut intemperantia. Hæc enim ipſa partim exceſſus virtu-

tis, partim defectus ſunt. Exceſſus autem aut defectus exceſſum velle & defectum quærere, aut medium, plane abſurdum eſſet.

Sicut enim mediocritatis nec exceſſus, nec defectus, nec eſt mediocritas: ipſius, dico, virtutis, quæ quaſi mediocritatis eſt extremitas; ſic neque exceſſuum aut defectuum mediocritas aut exceſſus eſſe aut defectus poterit. Nam quocunque modo aguntur, peccari in ijs eſt neceſſe. Denique ut verbo abſolvam, neque exceſſus aut defectus eſt mediocritas, nec mediocritatis exceſſus aut defectus.

Quanquam neque ſatis ſit mediocritatem eſſe virtutem, vitium vero extremitatē, in genere oſtendere: ſed & illud ſigillatim addendum eſt, quæ virtus, quorum vitiorum ſit mediocritas. Etenim eorum, qui de actionibus inſtituuntur, ſermonum, ij qui univerſales ſunt, magis ſunt communes, pluribuſque conveniunt: qui vero particulares ſunt, veriores contra ſunt, quod arcte cum ipſis actionibus cohærent. quæ ſemper in particularibus verſantur. quibus vera quoque reſpondet agendi ratio. Hoc ergo de quo quærimus ex ſequenti ſumendum eſt deſcriptione. In ſingulis ergo animi affectibus, exceptis ijs qui per ſe vitioſi ſunt, ut jam dictum eſt, inter exceſſum & defectum mediocritas quædam virtus eſt.

Et inter metum quidem ac confidentiam (nam & hi

& hi animi affectus sunt) media est fortitudo. Extremitates autem, in defectu quidem timiditas, in excessu autem, audacia. Etenim excessus à metu nullum habet nomen, sed tantum ab audacia. Quemadmodum & multa alia sunt sine nomine. Sicut nec defectus ab audacia nomen, sed à metu tantum habet: est enim timiditas. Ita ut extremitatum altera quidem à metu, altera vero ab audacia dicatur.

Eodemque modo in voluptatibus quoque ac doloribus, extremitates ut plurimū ac media sunt sine nomine, maximeque in doloribus. Porro in voluptatibus corporis, mediocritas quidem temperantia est, excessus vero intemperantia, defectus vero, quia paucissimi, qui ab omnibus abstineant voluptatibus reperiantur, sine nomine est. Dicatur tamen stupor interim.

Cæterum in affectu, quo afficimur, cum aut damus pecunias, aut accipimus, medium est liberalitas; extremitates vero, in excessu quidem profusio, in defectu autem illiberalitas. Sed & contra evenit, ut defectus sit profusio, excessus vero illiberalitas. In dandis enim pecunijs excessus profusio, defectus vero est illiberalitas. In accipiendo vero, illiberalitas excessus, profusio vero defectus est. Et nunc quidem summatim de ijs pinguique quasi Minerva loquamur, quod in præsentia sufficiet. Postea vero ac-

curatius de ijs agemus.

Est præterea & alia in accipiendis opibus dandisque mediocritas & extrema. Et mediocritas ea quidem est magnificentia (hoc enim à liberalitate differt, quod altera magna quædam impendit, altera vero parva) excessus vero elegantiæ imperitia, & inepta sumptuum collocatio; defectus vero indecora parcimonia. Nam & hæ à liberalitatis abeunt extremis. Differentiæ vero postea dicentur.

In honoris vero & ignominiæ affectu, mediocritas quidem magnanimitas, excessus autē est quam vocant inflatio, defectus autem, animi pusillitas.

Quemadmodum autem differre dicebamus eos qui in pecunijs versabantur habitus, liberalitatem dico & magnificentiam, quod altera in parvis, altera vero in magnis occupetur, ita & in honore diversus quidam à magnanimitate est habitus: quod eodem modo alter in parvis, magnanimitas vero in magnis versatur. Nam & ambire honorem quemadmodum oportet, & plus quam oportet, & minus quam decorum est, potest aliquis. Dicitur enim qui in appetendo honore excedit, ambitiosus; ipse vero habitus, ambitio. qui vero deficit, abjectus: cujus habitus caret nomine, sicut & mediocritas, quæ à magnanimitate eo quo diximus abest modo. Quia autem nomine caret is qui medius est, ideo ab extremitatibus nomen desumit, quia utriuf-

utriusque est particeps, interdumque ambitiosum eum interdum vero abjectum dicimus, interdumque ambitiosum, interdum vero laudamus abjectum. Quare autem hoc faciamus, postea dicetur. Nunc de reliquis affectibus dicamus, mediumque in singulis ostendamus, & extrema.

Est ergo mediocritas in ira quidem mansuetudo (medius enim mansuetus dicitur:) extremitates vero carent nomine. Excessus tamen iracundia dicatur, & qui excedit iracundus; defectus autem lentitudo, & qui deficit lentus.

Sunt & aliæ quæ aliquid commune inter se habēt, aliquid quo differunt, tres mediocritates. Etenim earum actionum quas agimus, ut & sermonum quos loquimur in communi vita, alia ad veritatem dirigimus & loquimur, alia ad voluptatem. Iam quæ ad voluptatem, partim & dicuntur joci causa & aguntur, partim reliquę, quam in vita sequimur, voluptatis causa. Ita ut tres esse mediocritates sit necesse. Ac eorum quidem quæ vel dicuntur ad voluptatem vel aguntur, veritas quoque dicitur mediocritas. Eorum vero quæ ad voluptatem, ea quæ in joco versatur, festivitas, quæ ad reliquam vero voluptatem, amicitia. Hoc autem inter se commune habent, quod omnes in dictorum factorumque communicatione versentur. Differunt autē, quod non in ijsdem, sicut dictum est, versentur. Extremitates

tates vero eorum ſunt ſine nomine. Nos tamen vel perſpicuitatis cauſa, utque eo facilius quæ traduntur aſſequi poſſint ſtudioſi, quædam ijs imponere conabimur. Dicamus ergo extremitates veri, alteram quidem quæ ſimulatione quadam rem auget, arrogantiam, & qui ea eſt præditus, arrogantem: quæ vero minuit, diſſimulationem, & qui ea eſt præditus, diſſimulatorem. Iam exceſſus in feſtivitate, ſcurrilitas, & cui adeſt hoc vitium, ſcurra. Defectus vero ruſticitas, & cui adeſt hoc vitium, ruſticus vocatur. In amicitia autem, qui excedit modum, ſine cauſa quidem, blandus dicitur. qui vero commodi ſui cauſa, adulator. Qui contra deficit, atque in omnibus eſt injucundus, difficilis ac moroſus eſt.

Non ſolum in affectibus autem, ſed & in ijs qui circa eos ſunt, mediocritates invenies, quemadmodum in verecundia apparet. Verecundia enim virtus non eſt, ſiquidem neque affectus, ſed eorum quæ circa affectum ſunt, eſt mediocritas. Eſt interim in ijs quæ laudantur. Laudatur enim verecundus, ſiquidem utrimque & exceſſum habet & defectum: ipſa enim eſt mediocritas. Et qui verecundia excedit modum, attonitus, qui vero deficit, aut quem nihil omnino pudet, impudens, medius autem verecundus vocatur.

Sed & in dolore eſt mediocritas, ut cum quis moleſte

leste fert aliquem præter meritum felicem esse, quæ indignatio dicitur. Quod quidem non minus & excessum utrinque & defectum habet. Et excessum quidem, cum ex omnium felicitate aliquis dolorem capit. Atque hoc vitium invidia dicitur, & qui eo laborat, invidus. Defectus autem, cum non tantum non dolet aliquis sed etiam gaudet, quoties aliquem præter meritum suum infelicem videt. Et talis quidem malevolus dicitur: habitus autem malevolentia. Cum autem mediocritas indignatio dicatur, qui præditus est ea, indignabundus dicitur. Cæterum cum de mediocritate, tum vero de extremitatibus posthac accuratius agemus.

Sicut & de justitia, quæ cum duplex sit, pluraque dicenda sint de ea, nunc quidem agendi de ea tempus non est: verum in sequentibus & dividemus eam, & de utraque agemus. Vt appareat, quomodo mediocritates sint, & quorum. Eodemque modo de virtutibus rationis.

CAP. VII.

De contrarietate vitiorum quæ utrinque virtutem ambiunt, tum quam inter se tum quam ad virtutem habent.

NVnc de contrarietate extremorum, tum quam inter se tum quam ad mediocritatem habent, agamus. Cum ergo habitus sint tres, unus quidem ipsa virtus, quam mediocritatem dicimus,

duo vero vitiorum, quorum alterum excedit, alterum deficit, in omnibus quædam est oppositio. Ac primum extrema inter se pugnant. Medium vero cum extremitate utraque. Nā ut hoc quod æquale est, majori opponitur & minori (siquidem majore minus est, minore autē majus) ita medij quoque habitus, ad defectus quidem sunt excessus, ad excessus autem sunt defectus. Quod quidem cum in affectibus, tum in actionibus eodem modo se habet. In affectibus enim fortitudo est mediocritas, in actionibus autem, ea quæ secundum fortitudinem est actio. Ideoque fortis respectu quidem timidi, audax videtur, respectu autem audacis, timidus. Eodemque modo & temperans, respectu quidem stupidi, intemperans est, respectu vero intemperantis, stupidus. Sic & liberalis respectu illiberalis est prodigus, respectu autem prodigi, est illiberalis. Vterque denique extremorum alterius nomine mediocritatem indigetat. Audax quippe fortem, timidum, timidus audacem vocat. Atque ita in reliquis.

Hoc autem modo extrema cum & inter se sint opposita, & opposita sint medio, major illorum inter se est contrarietas. Longius enim absunt à se mutuo, quam à medio. Sicut id quod magnum est & quod parvum est longius à se absunt mutuo, quā à medio, ab æqualitate dico. Aliqua enim medij similitudo est in utroque extremo: sicut in audacia for-

cia fortitudinis, & liberalitatis in prodigalitate. Cōtra vero nulla in extremitatibus similitudo est, sed plurimū inter se differūt. Quæ vero plurimum inter se distant, contraria judicantur. Quare magis quoque contraria, quæ magis à se distant mutuo.

Magis autem inter se distant extremitates, quam à medio. Non æqualiter autem utraque distat extremitas. Sed in quibusdam defectus magis opponitur medio, quam excessus: in quibusdam contra excessus magis, quam defectus. Ipsæ namque mediocritates ad alterum magis inclinant extremum, quam ad alterum: magisque similes nonnunquam defectui, nonnunquam vero sunt excessui. Sic fortitudo magis ad audaciam accedit, quam ad timiditatem. quare etiam magis est contraria timiditati, quam audaciæ. Rursus temperantia magis est stupori similis, quam intemperantiæ: ideoque magis est intemperantiæ contraria, quam stupori. Porro non tantum ea quæ cum altero extremorum est similitudo, ejus quæ cum altero extremorū est contrarietatis causa est: sed sæpe hoc à nobis est. Cum enim viro bono cum extremitatibus semper sit pugnandum, ut qui ad mediocritatem tendat, ea certe cum qua magis illi luctandum est, magis quoque medio contria est extremitas. Major autem lucta est cum ijs, ad quæ natura magis propendemus, aut quo magis impellimur. Quare quo magis ali-

quo impellimur, hoc quoque medio magis est contrarium. Sicut ex duabus temperantiæ extremitatibus, magis ad intẽperantiam impellimur, quam ad stuporem: quia in voluptates magis inclinamus quam in contrarium. Ac propterea major cum intemperantia lucta est. Quare hæc quoque magis temperantiæ est contraria, quam stupori. Eodemque modo & in reliquis se habet.

CAP. VIII.

Quomodo potißimum ad mediocritatem perveniatur.

AC virtutem quidẽ moralem, mediocritatem esse duorum vitiorũ, quorum alterum in excessu alterum est in defectu, qui cum in affectibus tum vero in actionibus semper quærit mediũ, satis jam dictum est. Id vero medium consequi, bonumque virum evadere, operosum est. In omni namque re invenire medium difficile est. sicut videlicet circuli medium, centrum dico, non quilibet invenire potest, sed solus ille qui geometriæ peritus est. Eodem modo & in affectibus se res habet & in actionibus. Facile enim est irasci, & pecuniam aut dare aut expendere. Cæterum ut oportet, aut cum oportet, aut cui oportet, aut quantum oportet, aut cujus gratia oportet, quod & medium & rectum & rarum est, & laudabile ac honestum, hoc vero nec facile est, nec cujusvis. Quare oportet eum

qui

qui vir bonus esse velit, ac de medio sollicitus est, omni primum studio eam vitare extremitatem, quę maxime medio est contraria. Hoc autem est illud, cui ex duobus illis quæ mediocritatem ambiunt maxime addictus est malis. Quemadmodum Calypso monebat quoque.

A fumo procul atque a fluctu dirige puppim.

Etenim peccamus quidem, ad quamcunque extremitatem auferamur, non eodem tamen modo. Majus enim peccatum erit in contraria magis extremitate, quam in minus contraria. Cum vero exquisite medium contingere sit difficile, secunda, ut in proverbio est, navigatione danda est opera, minima ut mala eligamus. Hoc autem fiet, si eo quo diximus modo, ad extremitates nos componamus.

Cæterum nec illud tantum videndũ est, ad quod omnes maxime extremum natura inclinent homines, sed ad quod etiam singuli. Alij namque alio inclinamus. Hoc autem sciemus, si inquiramus, quæ aut voluptatem nobis adferant, aut quæ molestiam. Cumque id intelligemus utro propendeamus magis, omni deinde studio in contrariam nos abripiamus partem. Si enim vehementer hanc extremitatem vitemus, ita demum ad medium veniemus. Sicut illi qui incurva ligna dirigere conantur: in contrarium enim ea flectunt.

Præ reliquis autem quæ vehementer afficiunt,

maxime violenta ſunt, voluptas & jucunditas. Ac propterea ſumma adhibenda eſt cura, ſummoque opere videndum eſt ne decipiamur, cum ab honeſta diſcernenda eſt improba. Difficile enim eſt integrum eſſe in his judicem. Quemadmodum ergo proceres illi Homerici de Helena ſentiebant, quam ut pulchram eſſe concedebant, ita ablegandam tamen eſſe judicabant, quamvis talis eſſet, eodem modo nobis de voluptate ſentiendum eſt. Si enim eodem modo ablegemus illam, minus peccabimus. Hæc ergo via eſt & ratio, quantum quidem ſummatim ea breviterque tradi potuit, qua maxime ad mediocritatem perveniemus.

Nec minus tamen difficultatis reſtat propterea, maximeque in ſingularibus. Quia non facile in ijs eſt certum quid definire, ſed alias judicamus aliter: ſiquidem nec ipſa definita ſunt. Exempli gratia in ira: nec enim facile eſt definire, quibus, & quomodo, & quando iraſci quis debeat. Etenim cum vel ex occaſione vel alijs judicemus circumſtantijs, aliter alias neceſſe eſt ut pronuntiemus. Interdum namque eos qui deficiunt in iraſcendo laudamus, ac manſuetos dicimus, interdum eos qui excedunt in eodem, & viriles appellamus. Et qui parum quidem à mediocritate deflectit, non reprehenditur, quia nec excedere videtur nec deficere: contra vero qui tantum abit, ut latere non poſſit. At vero quatenus

tenus aut quantum abire à recto quis ut vituperetur debeat, universaliter describi non potest. Siquidem nec aliud quicquam quod in singularibus versatur, aliasque aliter se habet. In hujusmodi enim singulare quoque judicium requiritur, & quod fit à sensibus. Videtur ergo, medium in omnibus habitum laude dignum esse. Nonnunquam autem ad excessum, nonnunquam vero ad defectum declinandum est, ut diximus, hoc est ad eam è duabus extremitatem, quæ ad mediocritatem magis accedit. Ita namque facilius & mediocritatem assequemur & bonum.

ARISTO-

ARISTOTELIS ETHICORVM LIBER III.

Capvt I.

De eo quod sponte est, & de invito.

CVm in affectibus ergo & actionibus versetur virtus, eaque sit actio bona & quę fit sponte, sicut contra vitium; quumque in definitione virtutis addatur vox, sponte, propterea ei qui de virtute agit aut vitio, de eo quod aut sponte est aut invitum, agendū est. Siquidē his duobus actiones omnes dijudicamus. Quarum alias laude, alias venia, alias reprehēsione dignas esse dicimus. Et bonas quidem quæ sponte fiunt laudamus: improbas contra, quæ sponte quidem fiunt, vituperamus: quæ ab invito vero, nō vituperamus, sed ijs ignoscimus: sicut quæ ab invito cum damno fiunt proprio, misericordia dignas judicamus. Quare cum de ijs quæ aut laude digna sunt aut reprehensione, sermo nobis institutus sit, necesse est, ut de voluntario quoque agamus & invito. Hæc vero disputatio legislatoribus etiam est utilis, quia ex his intelligent,

gent, quinam pœnis aut contra honoribus afficiendi sint; qui item venia sint digni aut misericordia. quod præcipuum artis civilis caput est. Restat ergo ut quid sponte fit, quid invitum, distinguamus. Videtur ergo invitum esse id quod violentum est, aut quod fit per ignorantiam. Violentum vero, cujus principium non in agente est, sed extrinsecus. cui nihil confert aut qui agit aut qui patitur. Vt si quem aliquo impulerit ventus, aut è loco in locum transtulerit, aut alij homines: in quorum vel potestate sumus, aut qui nolentem etiam possunt impellere. Contra vero id esse sponte dicimus, cujus in agente totum est principium. Sunt autem nonnulla quæ nec invita sunt proprie, nec sponte, sed medij cujusdam generis: sicut nonnulla quæ metu fiunt majoris mali, aut honesti alicujus causa. Vt si tyrannus aliquis turpe quicquam injungeret, in cujus potestate & parentes ejus essent & liberi: quique agentem hoc cum suis omnibus servare, non agentem autem posset è medio tollere. Nam de hoc dubitari potest, utrum sponte sit an invitum. Tale est quod in tempestatibus à navigantibus fieri solet, cum onera eijciunt: quod neque sponte plane dici potest, nec invitum, sed utrumque ex parte. Illius quippe actionis principium est extrinsecus, tempestas nimirum, idemque tamen est in agentibus. quippe cum judicio certo-

que consilio, tum salutis suæ causa, tum aliorũ qui una navigant, hoc faciunt sapientissimi quique. Ex quo apparet mixtas esse actiones hujusmodi, partẽque ab eo quod sponte est, partem vero ab invito trahere. Ita tamen ut plus ab eo quod sponte est, quam ab invito habere videantur. Eo enim tempore quo fiunt, hoc est, dum tempestas sævit, eligendæ actiones sunt hujusmodi. Sed & finis earum, si quis tempus illud respiciat, bonus est & amplectendus. Siquidem uniuscujusque actionis finis talis aut talis est, pro tempore, cujus respectu aut bonus fit aut malus. Quare id quoque quod sponte est & invitum, respectu ejus quo fit temporis, spectandum est. Eo quippe tempore sponte agit quæ agit, licet alio, tranquillitatis nimirum, sponte hæc non ageret. Partes quippe instrumentales, manus puta pedesque, non ab alio extrinsecus moventur principio, quam ab illius qui agit. Quæ vero motu ab alio aguntur proprio, hæc vel agere vel non agere poterit. Talia autem sunt quæ sponte fieri dicuntur. Est ergo sponte, ipsa quidem actio, respectu calamitatis nimirum, simpliciter autem & per se considerata, invitum. Extra calamitatem enim nemo tale quid eligeret. Rursus aliæ harum actionum laude dignæ judicantur, reprehensione aliæ. Et laudem quidem meretur, quoties turpe quid ab aliquo aut molestum sustinetur magnæ rei causa aut hone-

honestæ. Reprehensione vero, cum improbæ aut scelestæ. Improbus enim est qui turpissima sustinet, nullius aut honesti causa, aut mediocris saltem boni. Iam vero sunt & alia, quæ neque laude, ut dicebamus, nec vituperatione, sed venia potius & misericordia digna judicamus. quoties magnorum aliquis nimirum metu malorum, & quæ talia sunt, ut naturam excedant humanam, non agit quæ oportet. Quædam autem ita sunt turpia, ut omnis sit præcisa agenti excusatio. quæ omni ratione fugienda sunt, etiam si per tormenta exquisitissima subeunda mors esset. Ideoque ridicula videntur, quæ Euripideum illum Alcmæonem cogunt ut matrem tollat. Iam vero difficile est judicare, quorum malorum metu turpes subeundæ actiones sint, aut quæ pro quibus sint eligendæ. Tum multo difficilius est, cum semel quod sequendum est inveneris, in sententia permanere. Plerumque enim quæ agere cogimur, magis turpia quam molesta sunt: quæ vero cum expectatione agimus, molesta sunt. Quapropter generosi est hominis, ea quæ molesta sunt, forti potius subire animo, quam turpi aliqua actione defungi. Vnde etiam in talibus actionibus laudamus alios, alios reprehendimus, quosdam etiam neque hoc neque illud, sed venia dignamur tantum. Sunt ergo simpliciter invita, quoties eorum causa est extrinsecus, nihilque ad

actionem confert qui agit: quæ vero ſponte eſſe dicimus, quotieſcunque omnis penes agentem actionis cauſa eſt. Quæ autẽ per ſe non eligenda ſunt, ſed pro tempore aliquo, aut alicujus cauſa eliguntur, per ſe quidem invita ſunt, nunc vero & pro his ſponte dicuntur eſſe. Et ſponte quidem magis videntur eſſe, quam invita: quoniam in ſingularibus ſemper actiones verſantur. in quibus ſemper tempus aliquod, aut locus ſpectatur, aut cauſa. ea autem ut ſponte dicantur eſſe, hujuſmodi actiones efficiunt. Rurſuſque eadem hac de cauſa, quod in ſingularibus nimirum actiones verſentur, non facile eſt definire, quæ turpia quibus præferenda ſint moleſtijs: quia multæ in ſingularibus ſunt differentiæ.

Cap. II.

Adhuc de eo quod ſponte fit & de invito, ijſque quæ inter utrumque conſiderantur.

VIdentur autem ea quoque, quæ pulchra & quæ jucunda ſunt, violenta quodammodo eſſe: quia cum extra nos quoque poſita ſint, jucunditate ſua & pulchritudine agere cogunt ea quæ agunt homines. Quod tamen non ita eſt. Nam ſi hoc concedatur, omnia violenta erunt: omnia ſiquidem quæ agimus, quia pulchra eſſe ac jucunda putamus, ideo quoque agimus. Et nonnulla quidem cum moleſtia agimus: quæcunque nempe extrinſecus

trinsecus aliena vis imponit nobis; nonnulla vero cum voluptate, quæ sponte ipsi voluptatis ergo facimus. Omnia vero pulchritudinis cujusdam aut jucunditatis causa facimus. Nam & illa quoque quæ molesta sunt cum facimus, voluptatis causa coacti ea facimus. Etenim ut molestiora vitemus, ea facimus. Hoc vero est voluptatem sequi. Quare neque ea quæ pulchra, neque ea quæ jucunda sunt, violenta oportet dicere. Adde quod ridiculum sit, externa aut pulchra aut jucunda, causas actionum esse existimare: ac non potius seipsum, qui talibus facillime capiatur. Atqui bonarum actionum facile sibi causam aliquis adscribit, contrariarum vero non sibi sed voluptati. Cum non ita sit tamen. Invitum enim est, cujus extrinsecus est principium, neque quicquam ad actionem confert is qui agit. Quæ vero propter ignorationem fiunt, ea an sponte sint, an vero invita, nunc videndum est. Porro non eodem modo habent omnia. Alia namque sunt invita, alia quæ spōte fiunt, rursusque nec hoc nec illud alia: quæ quidem nunc non sponte dicantur. Et invita quidem, quæ post actionem cum novimus deploramus, quorumque nos pœnitet. Non sponte, quæ sine molestia agimus, & cum egimus, recordamur sine pœnitentia. Qui enim per ignorantiam egit aliquid, & cum novit, non indignatur hac actione; neque sponte fecit quod non noverat,

neque invitus, quia poſtquam novit, non indignatur ſibi. Quare non ſponte ejuſmodi dicuntur. Aliud autem eſt propter ignorantiam, aliud ignorantem agere. Ideoque qui propter ignorantiam agit, aut ſponte agit, aut invitus: at qui ignorans agit, ſponte. Ignorantem enim dicimus agere eum qui iraſcitur, aut inebriatur, aut ſimili peccat modo. Hic enim non propter ignorantiam, ſed propter voluptatem quam reſpicit, aut aliud quid hoc agit, ignorans tamen. Quivis enim, quæ facienda & à quibus abſtinendum eſt, ignorat improbus. Ac per hujuſmodi errorem injuſti fiunt homines, aut omnino improbi. Hujuſmodi autem actiones non ſunt invitæ. Quæ namque in prælectione eſt ignorantia, unde naſcuntur hæc vitia, non eſt cauſa inviti, ſed improbitatis. Nec enim ſi aliquis in genere ignorat, malam eſſe ebrietatem, hæc inviti cauſa erit: ſed quod ſigillatim non conſtat nobis hæc ratio. Vt exempli gratia, ſi ignoremus quatenus bibendum ſit, ut inebriemur. Hoc enim & venia dignum putamus & miſericordia. Nam qui ita ignorat, propter ignorantiam facit quod facit, ac invitus agit. Sed & illud definiendum eſt, quæ ſint & qualia, quæ ignorantes facimus inviti; perſona præterea, in qua agitur, quod agitur: tum ipſum quod agitur, interdumque etiam inſtrumentum quo agitur, ſed & cauſa cur fiat, ut puta ſalutis: nec non quomo-

quomodo fiat, modus videlicet, ut puta remiſſe, an vehementer. Hæc igitur omnia nemo ignorare poteſt, niſi qui inſaniat. Quædam tamen etiam qui mentis ſit compos. Sicut interdũ aliquis rem ipſam ignorat, ut qui myſteria eliminat. Solent enim dicere, ſe cum de alijs vellent loqui lapſos eſſe, atque ea occaſione aliquid de myſterijs, quod non debebant, addidiſſe: vel quod non ſatis perſpicerẽt, quid dicerent, vel quod neſcirent eſſe myſtica. Hi enim rem ipſam quam agunt ignorant. Nec enim advertunt ſe myſteria prodere. Sic aliquis emittit catapeltam in aliquem, cum monſtrare vellet tantum, eumque interficit. Aut alius filium ſuum, quem putat hoſtem eſſe, ut Merope. Aut qui haſtam præferratam ſine mucrone eſſe cogitat, vel qui conſervandi alicujus cauſâ lapidem jacit, quem pumicem eſſe exiſtimat, eique vitam eripit. Qui igitur aliquid ex ijs ignorat, in quibus actio cernitur, invitus fecit: proprie vero invitus, cum ea quæ ad actionem proprie ſpectant, ignoravit. Ea autem ſunt, perſonæ, & opus, & in quibus eſt actio, & cujus gratia. Quæ ſi ignoraverit, ac præterea acceſſerit eorum quæ patravit pœnitentia, invitus fecit improprie. Tale ergo cum ſit invitum, contra erit id quod fit ſponte: cujus nimirum principium in ipſo qui perſpecta habet ſingula, in quibus actio ſpectatur. Nec enim recte dicuntur invita eſſe, quæ iræ aut cupi-

cupiditatis impulsu agimus. Nam si hoc concedamus, primo nullum rationis expers animal, sponte quidquam agere dicemus. Omnia enim vel iræ, vel cupiditatis instinctu faciunt: ut nec pueros. Sed & in nobis absurdum erit: nam aut nihil sponte agemus, quod cupiditatis impulsu facimus vel iræ, aut honesta quidem sponte, vitiosa autem inviti. Etenim quæ à cupiditate sunt & ira, alia bona, alia sunt improba. Iam ridiculum erit si judicemus, bona tantum sponte, mala autem invitis fieri nobis. Eadem enim causa est, ira nimirum aut cupiditas. Sponte autem quid ut sit aut invitum, causæ facit differentia: quod altera intus, altera fit extrinsecus. Quod si omnia invita sunt, quis neget absurdum, si dicamus invitos ea nos petere, quæ peti oportet? Potest enim aliquis, ut oportet, cupiditate uti & ira: sunt enim nonnulla quorum causa irascendum est, sicut quædam concupiscenda sunt: ut puta, sanitas, aut disciplinæ: quæ invita dicere absurdum erit. Quæ enim invita, molesta sunt, quæ vero cum cupiditate conjuncta sunt, jucunda. Adde quod si invita essent quæ per iram committimus, differrent ab ijs, quæ ex ratione peccantur, secundum ejus quod sponte est atque inviti differentiam. Nunc autem nõ differunt. Hæc enim nihilo quam illa secus vitanda sunt, quod ei quod sponte est convenit, nec reprehendenda sunt minus. Quod

non

no esset, si ut quod sponte est differrent, & invitum. Præterea affectus quoque qui ratione carent, sunt hominis, quemadmodum ratio. Ab his vero, ira nimirum & cupiditate, omnes humanæ proveniunt actiones. Has ergo invitas dicere, absurdum erit.

Cap. III.

De prælectione.

POstquam de eo quod sponte est egimus & de invito, proximum est ut de prælectione agamus. Quæ quidem proprium quid cum virtute habet: ea quippe tanquam norma mores distinguere discimus atque actiones.

Est ergo prælectio quod sponte est, non ipsum tamen id quod sponte esse dicimus, sed eorum aliquid quæ ad id quod sponte est referuntur. Siquidē latius quam id quod sponte est se extendit prælectio. Idque vel ex eo apparet, quod id quod sponte est, reliquis quoque animalibus & pueris, non minus quam cōsummatæ industrię hominibus, commune est: nam & reliqua sponte agunt animalia: prælectio vero solis illis, qui & judicare possunt & deliberare, adesse dicitur. Etenim mutationis appetitus, prælectio vocatur. Quin & illa quæ subito à nobis nulla prius instituta deliberatione fiunt, sponte esse dicimus, non ex prælectione tamen.

Nec enim ira est prælectio aut cupiditas, aut vo-

luntas, ut nonnulli existimarunt, aut opinio. Ira siquidem & cupiditas cum reliquis quæ ratione carent nobis est communis. Præelectio autem neutiquam. Sed neque incontinens cum præelectione dicitur agere quæ agit, sed cum concupiscentia. Sicut contra continens cum præelectione, non cum concupiscentia. Præelectioni præterea adversatur cupiditas, siquidem contraria sæpe præeligimus, ab ijs quæ concupiscimus: cupiditati vero non adversatur cupiditas: non ergo cupiditas est præelectio. Deinde cum molestia conjuncta est cupiditas, semperque oppositum habet jucundum; eo siquidem semper tendit. Præelectio contra nec molesta est, nec oppositum habet jucundum.

Sed nec ira est præelectio, multoque ab ea longius abest, quam cupiditas. Minime siquidem quæ per iram fiunt ex præelectione fieri videntur.

Sed nec voluntas est præelectio: quamvis vicina hæc videantur. Nec enim in ijs quæ fieri non possunt, est præelectio. Quemadmodum non præeligimus volare, aut immortales esse, sed volumus. Nam qui ejusmodi præeligeret, fatuus videretur. Quare nec voluntas est præelectio. Quin & volumus sæpe, quæ ipsi non agimus, sed alij: ut, exempli gratia, histrionē aliquem primas obtinere in scena, aut athletam. quę tamen nemo præeligit, sed ea tantum, quæ per se putat posse fieri. Rursus, finis ipsius

semper

ſemper eſt voluntas; eorum quæ ad finem tendunt, præelectio. Sic ſanitatem ipſam quidem volumus, quæ vero ad ſanitatem tendunt, quibuſque comparatur ſanitas, præeligimus. Sed & felicitatem volumus, & velle nos dicimus, non autem præeligere: quod plane abſurdum eſſet. Omnino enim eorum videtur eſſe præelectio. quæ in noſtra poteſtate ſunt.

Sed neque opinio eſt. Opinio namque in omnibus verſatur ſimiliter, ſive ea ſint æterna, ſive in poteſtate noſtra, ſive fieri nō poſſint: at vero præelectio eorū eſt tantum quæ in poteſtate ſunt noſtra. Adde quod opinio vero diſtinguitur & falſo: aliam namque opinionem veram, aliam falſam dicimus. Prælectio autem bono potius & malo. Aliam enim boni dicimus, aliam mali. Idem autem cum univerſali opinione nemo præelectionem eſſe putat. Neque cum univerſali opinione tantum non eſt idem, ſed nec cum ulla.

A præelectione enim tales aut tales evadimus. quatenus namque mala præeligimus, mali quoque evadimus: quatenus vero bona, boni. Ab opinione autē, non item. Pręterea præeligimus aliquid agere, aut non agere, ſequi aliquid aut vitare ejuſmodi. Opinione autem judicamus quid ſit quod præeligimus, aut aliud quidpiam, aut cui conducat, aut quomodo. At vero ſequi aliquid aut vitare, aut eli-

gere, non est opinionis. Quare nec opinio est prælectio. Deinde laudatur prælectio, cum quæ oportet præligimus: contra opinio, cum vera opinamur. Sed & præligimus quæ bona scimus admodum, opinamur vero quæ non admodum vera esse scimus. Præterea, idem aliquis non eodem modo præeligit & opinatur. Sæpe enim bene opinatur aliquis, cum vera opinatur, & tamen mala præeligit. Ergo non idem est opinio & prælectio. Quod si sæpenumero prælectionem præcedit opinio aut sequitur, non tamen propterea idem est utrumque Non enim hoc obstat, quo minus differentia esse possit aliqua.

Cap. IV.

De prælectione, quid sit, & in quibus versetur, itemque de deliberatione.

CVm ergo nec cupiditas sit prælectio, nec ira, nec voluntas, nec opinio, videndum est quid sit & quale. Apparet autem esse quod est sponte, neque ipsum tamen quod sponte esse dicimus, ut dictum est: nec enim omne prælectioni subjacet quod sponte est, sed ex reliquis quæ sponte sunt, solum illud prælectioni subijcitur, quod præmissa prius deliberatione facimus. Etenim cum ratione ea fit & mente. Quod vel ex ipso nomine apparet. Videtur namque id quod præ reliquis eligimus, designare prælectio.

Quę cum ita se habere ponamus, restat ut videamus, utrum de omnibus possit instituí deliberatio, an vero de nonnullis nequeat. Vt ex eo intelligamus, quorum sit aut non sit præelectio. Ad deliberativa namque refertur præelectio. Ita nunc ea voco, de quibus non fatuus aut insanus, sed prudens deliberat.

Ac primum, neque de æternis est deliberatio, sicut de mundo. neque enim quomodo æterna moveantur corpora, quisquam deliberat. nec de ijs quę habere se aliter non possunt: sicut de quadranguli latere, & diametro. ut si quis vellet efficere, ut eandem inter se proportionem habeant, quam numerus cum numero.

Neque de ijs quæ semper eodem modo moventur: sive id necessitate fiat, seu natura, aut alia ratione aliqua. Vt de conversionibus solis & ortibus.

Sed neque de ijs quæ aliter atque aliter se habent, deliberatio instituitur: ut de siccitatibus, aut imbribus.

Neque de ijs quæ à fortuna sunt: ut de thesauri inventione. quia neque horum quicquam in potestate nostra est, neque humanum est. Sed neque de humanis omnibus, verum ijs tantum quæ in potestate sunt nostra: hoc est, quæ aut ipsi per nos, aut per alios efficere possumus. Neque enim Lacedæmonij de Scytharum deliberabunt Republica,

quo pacto recte ea administrari debeat. Neque enim quicquam eorum per nos fieri potest, quæ diximus. De ijs autem quæ fieri per nos possunt, deliberamus: quæ jam videbimus.

Atque ita tres in rerum natura sunt causæ: ipsa natura, necessitas, & fortuna. Sed & mens, & quæcunque mente fiunt, ut artes aliæque actiones, eodem referuntur. Iam vero neque de ijs, quorum natura causa est, au fortuna, aut necessitas, deliberare solent homines, sed de ijs tantum, quorum disciplina aliqua humana causa est aut actio.

Sed neque de omnibus hominum disciplinis deliberare solemus: quia de accuratis & quæ per se absolutæ sunt, nulla est deliberatio: ut de literis. Nec enim dubitamus, quomodo scribendum sit. quia satis de eo constat, & definitæ sunt notæ.

At vero quæ per nos fiunt, cum diversis modis possint fieri, hæc sunt de quibus deliberamus. Vt in actionibus medicis, quæ non admodum sunt definitæ, aut in quæstuaria (quia multis modis quæstum facimus) aut in gubernatoria, aut gymnastica. Et magis in gubernatoria, quam in gymnastica, siquidem minus accurata est quam gubernatoria. Eodemque de reliquis modo. Sed & in artibus magis quam in scientijs locum habet deliberatio. magis enim dubitamus in artibus, quia minus definitæ sunt quam scientiæ. Porro in ijs, quæ ut plurimum

mum ita se habent, deliberare quidem solemus: cum vero neque horum satis est manifesta ratio, ut puta quomodo eveniant, & in quibus, ibi rursus definita non potest esse deliberatio.

Quare & consiliarios assumimus, cum de re magna deliberamus. quia nobis diffidimus, neque putamus nos sufficere ut de tanto recte judicemus negotio.

Ac deliberamus quidem non de finibus, sed de ijs quæ ad fines referuntur. Nec enim medicus de restituenda ægro sanitate deliberat (quia non est aliud quo respiciat, ac propterea deliberatione opus non habet) sed de ijs quæ ad finem referuntur: quæ non uno modo possunt fieri. Eodem modo nec de persuadendo deliberat rhetor, sed de ijs quæ ad persuadendum pertinent. Sed neque senatum convocat politicus, ut de bona legum constitutione deliberet (constat enim bene administrari Remp. debere) sed de ijs quæ ad ad bonam legum constitutionem faciunt.

Omnes denique qui simile quid agunt, finem quidem ipsum præsupponunt; cæterum quo pacto, quibusque eo perventuri sint medijs, deliberant. Cumque quæ deducant eo sint plurima, quomodo facillime eo pervenire possint ac optime, deliberant. At vero cum unus tantum modus est, tunc non hoc quærimus, sed rationem potius

qua

qua utemur eo, & quid potissimum agendo pervenire ad finẽ possimus. Rursusque hęc ipsa actio, quo medio, & hoc ipsum quo tandem possit effici: donec ad illud pervenerimus quod sine medio fit, nec per aliud: quæ prima finis causa est, ad quam postremo pervenitur. Ita namque qui deliberat à fine primum incipit, unde ad ea quæ ad finem spectant abire pergit: atque ita usque ad primam causam actionem totam resolvit, sicut designationes suas mathematici.

Est ergo deliberatio, quæstio aliqua: nec omnis tamen quæstio, est deliberatio. Et tamen aliquatenus, ut jam dictum est, similiter cum mathematicis resolvit quæ deliberat. & quod postremum in resolutione invenitur, hoc primum deliberanti opus est. Quemadmodum ad quod ultima resolutione pervenit mathematicus, hoc supposito, ab eo transit ad reliqua, atque ita confirmat hoc de quo agitur. Sed & uterque cum in aliquid quod fieri non potest inciderit, desistit quærere. Sicut, exẽpli gratia, si opus sit pecunijs, ut ad eum quẽ quærit finem perveniat aliquis, quod sine illis eo perveniri non possit, illæ autem pecuniæ haberi non queant, de modo quo hoc fieri possit non amplius quærũt, sed absistunt. Sin vero posse constet fieri, agere id aggrediuntur. Ea autem fieri posse putamus, quæ per nos possunt fieri. Nam quæ per amicos nostros,

aliquo

aliquo modo per nos fiunt. Quia & horum causa est in nobis. Interdum autem de instrumentis, interdum vero de usu eorum deliberamus. Denique, interdum de ijs quæ ad finem tendunt, quomodo haberi possint, interdum de modo quo uti ijs possimus, aut etiam per quem.

Ex ijs ergo quæ dicta sunt, apparet de fine ipso non deliberari. Siquidem in ijs quæ in potestate sunt hominis, ut vel fiant vel non fiant, habetur deliberatio. Quę vero in potestate hominis sunt actiones, sunt humanæ. Humanæ vero actiones causa fiunt alterius. Quæ vero alterius causa fiunt, non sunt fines: quare neque de quo deliberatur, finis est. Iam vero ut sub deliberationem finis non cadit, ita nec quæ ad finem tendunt, si sint singularia. Vt, exempli gratia, an hoc sit panis, an pistus sit aut factus ut oportet. Hæc enim sensu dijudicamus, non consilio ant judicio. Nam qui de his semper deliberare volet, in infinitum abibit.

Quod ergo sub deliberationem cadit, hoc est: quod autem sub prælectionem, sub deliberationem quoque cadit, sed definitam. Nam quod à consilio reliquis præpositum est, prælectioni subjacere dicitur. Quia postquam semel id quod fieri oportet reliquis prætulimus, non amplius de re deliberamus, sed jam definite quomodo agendum sit novimus. Rei quippe quam quærebamus princi-

pium, ad voluntatem revocamus noſtrā: noſtrum vero & judicium & voluntatem, ad præelectionem, quæ principium jam actionis eſt. Quod vel ex antiquis apparet Rebuſpublicis, quas in poëmatis ſuis Homerus expreſſit. In quibus introducuntur reges, qui demiſſo concilio, populo, quæ optima judicarant eſſe denuntiant, tanquam præelectione, ut agantur. Cum ergo id quod ſub præelectionem cadit, ſit id de quod deliberamus, quo id videlicet quod in poteſtate noſtra eſt appetimus, quodque poſt conſilium appetere ſolemus, cum in poteſtate noſtra ſit ut fiat, ex eo manifeſtum eſt, appetitionem deliberativam eſſe præelectionem eorum quæ in poteſtate ſunt noſtra. Nam cum ex eo quod deliberavimus judicemus, ex deliberatione quoque appetimus. Hæc igitur rudis quædam præelectionis eſt definitio. Sed & in quibus verſetur, jam dictum eſt: ijs nimirum quæ ad finem ſpectant.

CAP. V.

De voluntate & eo quod ſub voluntatem cadit.

SEd & de voluntate jam agendum eſt. Voluntatem ergo finis eſſe, ex ijs quæ ſupra diximus, apparet.

Iam vero utrum cujuſlibet ſit finis, quem aliquis proponit ſibi, an vero boni tantum, quæritur.

Alij ergo dicunt eam boni tantum eſſe, alij ejus, quod

quod videtur tale, ſive ſit ſive non ſit. Ex eorum autem opinione, qui dicunt ſolum bonum ſub voluntatem cadere, ſequitur, ut malum dicant ſub voluntatem non cadere improbi. cum tamen hoc ſub voluntatem ejus cadat.

At vero ex eorum, qui dicunt bonum quod videtur illud eſſe quod ſub voluntatem cadit, nihil ſub voluntatem cadere per ſe, ſed quod in ſingulis videtur tale: quoniam alij aliud bonum videtur, idemque ſæpenumero huic bonum, illi malum. ac frequenter idem homo res contrarias bonum eſſe exiſtimat, atque ita nihil ſub voluntatem natura ſua cadet & per ſe.

Quod ſi hæc non videntur veriſimilia, illud dicemus: bonum nempe, quod natura ſua revera & per ſe bonum eſt, ſub voluntatem cadere: illud vero quod videtur tantum, aliquatenus & reſpectu ſingulorum hominum voluntati ſubjacere. Nam licet revera bonum non ſit, reſpectu alicujus certe circumſtantiæ, eſt bonum. Sic præmiari natura ſua eſt malum, præmiatori vero, & pro tempore aliquo, bonum. Quare ſimpliciter bonum videtur: quatenus vero bonum eſt, etiam ſub voluntatem cadit. Vnde fit interdum, ut quod videtur bonum, aliquatenus etiam ſub voluntatem cadat. Viro igitur bono, id quod revera bonum eſt, ſub voluntatem cadit: improbo vero, quod ſors obtulerit.

Sicut & in corporibus ſe habet. Ijs etenim quibus recte ea valent, ſalubria videntur ea quæ revera ſunt talia, ægris vero, alia. Eodem quoque modo in amaris & dulcibus, ijs quidem qui bene ſe habent, ea quæ natura ſua ſunt amara aut dulcia, videntur quoque talia: ſic & calida & gravia, atque ita in ſingulis. Ijs vero quorum ſenſus vitioſi ſunt, alia. Similiter ergo in bonis quoque, jucundis, & malis. Vir quippe bonus ea quæ revera ſunt talia, eſſe quoque exiſtimat, malus vero contraria ſæpiſſime. Pro unaquaque namque naturæ conſtitutione, peculiare quid bonum eſt, & jucundum. Quia hoc quoque ab improbis differt vir probus, quod à jucundo diſtinguat bonum, veritatemque in omnibus tanquam norma eorum conſpicetur & regula. Improbi vero cum veritatem animadvertere nequeant, à voluptate decipiuntur. vt qui bona eſſe exiſtiment, quæ jucunda ſunt, cum natura ſua bona non ſint. Eodemque modo moleſta vitant, cum natura ſua nec mala ſint, nec vitanda.

CAP. VI.

Vtrumque & virtutem & vitium ſponte eſſe.

CVm ergo fines ſub voluntatem, ea vero quæ ad fines ſpectant, ſub deliberationem ac prælectionem cadant, manifeſtum erit eas quoque quę in utroque verſantur actiones, & quod ſub voluntatem,

tatem, & quod sub praelectionem cadit, secundum praelectionem esse & sponte. Tales autem actiones sunt quae ex virtute fiunt. quia in ijs quae sub deliberationem cadunt ac praelectionē versantur. Quare & in nostra potestate virtus erit & vitium. quippe cum eae actiones, quibus virtuti assuescimus, praelectionis sint, & in potestate nostra. Iam si bonum agere in potestate nostra est, etiam non agere in potestate nostra erit. Sicut in quibus non agere in potestate nostra est, in ijs quoque agere. Et si ut bonum agamus, quod bonum est, in nostra potestate est, etiam ut non agamus, quod turpe est, in nostra potestate erit. Et si ut malum non agamus, quod bonum est, in nostra potestate est, etiam ut malum agamus, quod turpe est, in nostra potestate erit. Haec autem sunt quae bonos nos efficiunt aut malos. Ex quo apparet, esse in potestate nostra, ut probi simus aut improbi. Iam vero, dicere neminem sponte esse improbum, aut invitum felicem, verum ex parte, ex parte rursus falsum videtur. Alterum enim, neminem invitum fieri felicem, verum est, falsum autem est prius. Improbitas enim minime est invita. Etenim ex praecedentibus satis probavimus, hominem actionum suarum esse principium. Quorum vero penes nos sunt principia, haec in potestate nostra sunt & sunt sponte. Ex quo apparet omnem sponte esse humanam,

actionem, ſive ea proba ſit ſive improba. Hanc autem ſententiam & privati homines re ipſa confirmant, & legiſlatores. Etenim ſupplicijs eos afficiunt, qui malum agunt, niſi aliunde coacti id faciant, aut per ignorantiam, cujus penes ipſos cauſa eſt. Vt ſi quis ebrius malum quid faciat ignarus. Hujus enim penes ipſum cauſa ignorantiæ eſt. Eos vero qui bonum agunt, honore afficiunt: cum ut alios ad bene agendum impellant, tum ut à malis actionibus avertant. Vnde manifeſtum eſt, exiſtimare eos, eſſe in poteſtate noſtra, vel ut improbi vel ut ſimus probi. Ac propterea perſuadere hoc ijs conantur. Quæ namque nec in poteſtate ſunt noſtra, neque ſunt ſponte, nemo, qui modo non ſit demens, agere compellit aliquem. Nec enim quiſquam perſuadere poteſt aliquem ut non caleſcat, aut frigeat, aut etiam eſuriat, vel aliud quid tale, quod in poteſtate non eſt noſtra. Nihil enim in hujuſmodi proficiet adhoratio, quamvis admodum hoc velit qui admonetur. Nec enim minus illa nobis evenient. Similiter ſi quid invitus aliquis ignorat, quod ſcire non poteſt. Quia in poteſtate non eſt ejus ut aut ſciat aut ignoret. Qui vero ignorantiæ ſibi cauſa eſt, unde natum eſt illud malum, ſupplicio afficitur. Sponte enim ignorare videtur, quod in poteſtate ſua habet ut vel ſciat vel ignoret. Sicut qui ebrius eſt, aut per incuriam ignorat legem,

gem, quam ſcire facile poterat. Nam & ille ignorantiæ ſibi illius & improbitatis auctor eſt, volenſque eſt improbus. Sic & in alijs quæ ſcire poteramus, ſi ignoremus ea, peccare dicimur. Ac propterea pœnas legiſlatoribus damus. Etenim in noſtra poteſtate eſt non ignorare illa, quia in poteſtate noſtra eſt vitare negligentiam, operamque in eorum inveſtigatione ponere.

Quod ſi aliquis ſit talis, ut negligentiam hanc vitare nequeat, non tamen propterea pœnam minus ſubibit: nam vel propterea ſupplicio afficietur, quod illius quoque negligentiæ, quam vitare amplius non poteſt, ipſe ſibi cauſa ſit, ad quam incontinenter diſſoluteque vivendo pervenit. Qua vivendi ratione, improbi plerique injuſtique evadunt ac intemperantes. Nec ab hac tantum, ſed & quoties non hoc quidem propoſitum habent, ut male agant, ſed cum diſſolutam agunt vitam luxuque diffluunt. Semper enim agendo creſcit, ut dictum eſt, conſuetudo, qua mali evadimus aut boni, aliumve quemcunque conſequimur habitum. Sicut videmus eos qui in gymnicis volunt excellere certaminibus, aut aliquam quamcunque actionem exercere aut certamen, perpetuo in eorum actione verſari & exercitio, quibus eo perventuros ſe exiſtimant. Neque quiſquam ignorare poteſt ipſas actiones eſſe, per quas ad habitum virtutis deducamur,

mur, aut vitij, nisi qui plane sit stupidus. Quod si hoc planum est omnibus, manifestum quoque est, omnes de actionibus judicare posse & operibus, utrum ad virtutem referantur, an vero ad vitium. Cum vero sciant quæ agunt, sponte quoque aut boni sunt, aut mali. Quippe cum valde absurdum sit, eum qui injuste agit, dicere se injustum esse nolle, aut qui intemperanter agit intemperantem esse nolle. Etenim licet nequeat si velit, postquam diutura illa jam victus est consuetudine, aut justus esse aut temperans, nihilominus tamen sponte est improbus. Nam & qui victu utitur corrupto, neque morem gerit medicis, proptereaque æger est, sponte certe æger est. Nam in potestate ejus erat, ut vel hoc modo vel illo viveret: postea autem cum defungi morbo velit, amplius non potest. Nam priusquam quidem æger esset, in potestate ejus erat, ut valetudinem tueretur suam. Cum vero semel per illam victus incontinentiam projecit eam, non est in potestate ejus ut pristinam sibi restituat valetudinem. Sicut, exempli gratia, lapidem potest aliquis in mare proijcere, postquam autē semel projecit, non potest resumere. Et tamen sponte emisit lapidem. quia in ejus potestate erat, ut aut emitteret, aut contra. Eodem ergo modo in injusto quoque & intemperante. Priusquam enim sunt vitiosi, eumque sibi pepererunt habitum, poterant non esse:

esse: cum vero esse cœperunt, non possunt non esse. Neque vero animi tantum sponte fiunt vitia, sed quibusdam hominibus nonnulla corporis quoque eveniunt sponte. quorum causa reprehenduntur nihilominus. Ea quippe quæ natura sunt turpia, nemo reprehendit, quam qui mente caret. Ea vero quæ per ignaviam aut negligentiam aut aliam improbitatem corpus corrumpunt, solemus reprehendere. Qui enim à natura cæcus aut morbo aut ab ictu est aliquo, ei nemo hoc exprobraverit, sed potius miseria prosequitur: qui vero ex vinolentia aut alia improbitate aliqua corrupit oculos, hunc & improbare solemus & reprehendere. Vnde apparet ex corporis ipsius vitijs, ea quæ sponte & in potestate sunt nostra, reprehendi, quæ vero invita, neutiquam. Quare eodem quoque modo erit in alijs. Nam quæ punimus, quorumque causa supplicia exigimus, omnia sunt sponte, & in potestate nostra: quæ vero sunt talia, sunt invita. Vitium ergo est sponte. Videtur autem cum recta hoc pugnare ratione: quia ex eo fit vitium, quod aliquis finem sibi in agendo proponat improbum. Id autem ex eo proficiscitur, quia bonum esse existimat quod agit. Iudicare autem de bono aut malo, non est in potestate nostra.

Omnes enim id appetimus, quod bonum videtur. Hæc autem imaginatio in nostra non est

potestate: quare nec vitium est voluntarium.

Ad illud respondemus, in virtute quoque hæc ita se habere, cum tamẽ sit voluntaria. Nemo enim invitus fit felix. Si enim à vitioso habitu proficiscitur hæc boni ignorantia, & à bono habitu boni cognitio, manifestum quoque est, non sponte bonos quoque fieri & malos: quia hujus habitus nobis causa sumus. Quod si finis cognitio non est ab habitu, nec sub prælectionem quidem cadet, sed ut visus bonus erit, aut tale quid, quod natura nobis dedit: quæ nisi quis habeat, ne aliunde quidem accipiet, nec ipse subministrabit sibi; sed nasci cum ejusmodi oportebit judicio, si recte judicare velit: quę vera erit & cõsummata naturę perfectio. Quod si hæc vera sunt, una cum virtute sponte quoque perit vitiositas. quia finis cognitio eodem modo penes probum est & improbum, sive ea ab habitu cognoscitur aut ignoratur, sive à natura, ut est dictum. Quod si virtutem sponte esse dicimus, quia finis natura est & cognoscitur à viro bono, quæ vero ad finẽ spectant, vel eligi ab eo possunt vel non, quid vetat sponte quoque esse vitium? Nam & quæ ad finem deducunt malũ, sunt in potestate nostra, ut vel eligantur vel non. Quod si rursus sponte est virtus, quia cognitio finis fit ab habitu, cujus nos aliquo modo causam habemus, etiam sponte erit propterea vitium, quia improbos habitus sequitur finis ignorantia.

CAP. VII.

Non eodem modo ſponte eſſe actiones & habitus: item de fortitudine.

QVid ergo eſt virtus? In genere & ſummatim quaſi, jam dictum eſt, mediocritatem eſſe duorum malorum in medio. quorum ab altero deficit, alterum vero excedit: Deinde eſſe habitum: & à quibus gignatur. Quin etiam, à quibus functionibus vel actionibus ea fit, has ipſas poſtquam virtutem conſecuti ſumus, fieri à nobis. Sed & illud oſtendimus, in poteſtate eam noſtra eſſe, & ſponte eſſe. Nunc illud dicendum eſt, non ſimiliter actionem eſſe ſponte, & habitum (nam utraque ſponte eſſe oſtendimus) actiones enim ita agimus, ut ſigillatim eas noſcamus: ac propterea penes nos eſt ſimpliciter, ut vel agamus eas vel non agamus, à principio eorum uſque ad finem. Atque ita ſponte ſunt proprie. At vero habitus non cognoſcitur omnino. Nec enim per ſe cognoſcitur, ſed per eas actiones ex quibus fit ille. Actiones enim facile cognoſcimus, ex quibus conſequimur habitum, habitum autem non item. Quemadmodum in morbis corporum: victum enim quo utimur & cognoſcimus, & adhibemus, morbus autem ſequitur occulte. Habitus ergo ſponte eſſe dicitur, quia eæ è quibus naſcitur ſponte ſunt actionum functiones. Has enim non agere poterat.

Iam autem & sigillatim de habitibus erit dicendum: quid nimirum sint singuli, & in quibus animi versentur affectibus, tum quo pacto fiant. Ex quibus etiam manifestum erit quot sint. Ac primum quidem de fortitudine agemus.

Eam autem in metu versari & fiducia, ita ut mediocritas sit earum, quæ timiditatem quidem excedit, ab audacia autem deficitur, ex superioribus satis manifestum fuit. Iam vero dicendum est quibus opponatur.

Metus ergo eorum quæ metuuntur dicitur respectu, quibus etiam opponitur. Ea autem sunt quæcunque mala nobis videntur in universum omnia. Quare qui metum definiunt, volunt eum esse expectationem mali. Mala ergo metuimus omnia. Vt exempli gratia, infamiam, paupertatem, morbum, amicorum penuriam, mortem. Porro non ijs omnibus fortitudo opponitur: nec enim in omnibus homo fortis versatur. Quæ enim metui debent metuit vir fortis: atqui non metui debent hæc omnia, sed quædam tantum. Vt exempli gratia, infamiam metuere pulchrum, non metuere turpe est. alterum namque pudentis, alterum vero impudentis est hominis. Neque refert quod fortis dicatur metaphorice homo ejusmodi, quia aliquid cõmune cum forti habet homine: quod nõ omnia metuat videlicet. Sicut fortis quoque metu vacat.

Paupertatem vero aut morbum, vel ſi quæ ſunt ejuſmodi quæ ſine culpa noſtra eveniunt, aut ſine vitio aliquo noſtro, non oportet metuere. Iam ſicut qui non metuit ea quæ metui oportet, non eſt fortis, niſi forte metaphorice ita dicatur: ſic nec ille qui non metuit quæ metui non oportet, fortis eſt, ſed ex ſimilitudine fortis ſolũmodo dicitur. Quippe cum multi qui hæc aut ejuſmodi non metuunt, ſed liberales ſunt, fortique animo familiaris rei jacturam ferre poſſunt, meticuloſi nihilominus in bellicis ſunt periculis. Sicut autem qui metuit ea quæ metuere non oportet, non eſt fortis, ita nec qui non metuit quæ metuere oportet, fortis eſt. ut qui, exempli gratia, contumeliam in uxore metuit aut liberis, non eſt timidus, ſicut qui non metuit non eſt fortis. Et ſi quis cum flagellandus eſt, non metuit, ſed confidit. Hi quippe cum quæ metui oportet non metuant, fortes quoque non ſunt. Eſt itaque fortis, qui id quod maximum eſt in periculis, non metuit. ſiquidem nemo adverſorum tolerantior eſt, quam fortis. Non eodem tamen ſemper modo. Quædam namque pericula, propter eam qua inferuntur rationẽ, etiam forti terribilia ſunt. Vt, exempli gratia, mors omnium malorum extremum eſſe videtur. quippe cum terminus vitę ſit, neque qui jam mortuus eſt, bonus eſſe poſſit aut malus. Ac propterea maximum quoque malum videtur

tur & bonis & improbis.

Iam vero quæ à turpi causa est, terribilis est forti. quæ vero ab honestissima aliqua, ut quæ in bello contingit, minime, sed valde expetenda. Quæ in morbo autem vel in mari, quatenus non ab illustri aliqua causa infertur, terribilis quoque forti erit: quatenus vero molesta est, minime. Quare fortis erit, qui aut pulchram mortem non metuit, aut certe non turpem. quique subito & parato animo quæcunque mortem inferunt subitoque ingruunt subire est paratus. Cujus generis sunt bellica. Nam qui sustinet ea quæ subito ingruunt pericula, manifestum documentum dat se ad summum fortitudinis pervenisse habitum. Iam vero fortis est proprie, qui præstantissimam sustinet mortem. plane ut in honoribus se res habet. Honores quippe, cum nulla ex parte aut legitimi sint aut stabiles, contemnet vir fortis. Qui in urbibus vero bene constitutis, cum & legitimi sint & æqui, non item. Iam vero mortis quoque metu vacant nautæ: non ita tamen ut fortis. Alij enim sustinere eam videntur, quod semel de salute desperaverint. alij quod experientiæ confidant suæ: ac propterea facile se maritimis putant superiores fore periculis. Accedit, quod nec proprie in his fortiter se gerere dicatur aliquis. Id enim in ijs fit proprie, in quibus vigor erectus ille impetusque animi locum habet, aut cum

cum mors est illustris. In tempestate vero aut morbo ea locum non habet. Quippe cum nec mors talis, boni alicujus causa sit, neque robore ullo animi aut vi mascula adversus eam utamur. Præterea vero fortis non eodem modo in terribilibus se habet. Alia namque alijs magis sunt terribilia. Quidam enim pecuniarũ jacturam maxime metuunt, qui nempe pecunias amant, quidam infamiam, qui nimirum gloriam præ reliquis amant. atque ita in reliquis, quæ alij maxime, alij minus, alij vero non omnino metuunt.

Sunt & alia quæ nemo non metuit mortalium. Sicut illa quæ supra hominem sunt mala. ut, exempli gratia, fulmina violenta, terræ motus, exundationes maris. Hæc enim omnibus qui sapiunt sunt terribilia. Ea ergo vir fortis quoque metuit, sed ut oportet, & ut ratio jubet, aut causa honestatis. quem finem affectuum suorum vir bonus statuit & actionum: hujus enim causa virtus omnis exercetur. Hæc autem non similiter omnibut sunt terribilia, sed minus alijs, alijs magis: sicut & ea quæ respectu hominis sunt terribilia, quæ quoque non similiter metuenda sunt omnibus. Vt puta paupertas, infamia, & hujusmodi.

Quæ etiam vir bonus cum oportet metuet, sicut dictum est, & ut oportet. Propterea quippe peccat improbus, quia nec ut oportet, nec cum oportet,

tet,

tet, nec ubi oportet metuit. Similiter & qui confidit, non quo oportet tempore confidit, nec eo quo oportet modo. Qui ergo & confidit & metuit quæ oportet, cujusque causa oportet, item cum oportet aut confidere aut metuere, fortis est. Quia ut æquum est utrumque facit, & ut fortitudinis requirit ratio. Hic enim omnis, quæ secundum virtutem instituitur, functionis finis est: ut secundum rationem fiat habitus. Sicut eæ quæ secundum justitiam fiunt habitus, finem hunc habent, ut secundum rationem habitus justitiæ agantur. illæ item quæ secundum fortitudinem, secundum rationem quoque habitus illius ut fiant. Finis siquidem actionis omnis est honestas. Honestas vero forti, fortitudinis ratio, sicut justo justitiæ: & in alijs similiter. Hæc enim est actionum ratio, ut secundum habitum fiant. Terminus namque singulis est finis suus. fortis ergo ubi æquum est ac oportet, consistit.

Eorum vero qui modum excedunt, ille qui metu, caret nomine. Iam autem ante diximus, multa esse sine nomine. Dici tamen poterit qui talis erit, insanus aut doloris expers, si nihil metuat videlicet nec terræ motum, nec tempestatem, ut de Celtis dicunt. Qui vero confidentia excedit in subjecto terribili, audax est. Atque audax quidem arrogans quoque videtur esse, ac affectare fortitudinem. Vi-

rum quippe fortem imitatur. Nam ut ille in ijs quæ terribilia ſunt ſe habet, ſic audax videri poſtulat. Quatenus ergo poteſt eum imitatur. Quæ cauſa eſt, ut plurimi eorũ audaces ſint ac timidi. Quippe cum in quibus audaciam ſuam jactant, in ijſdẽ mox pericula non ſuſtinent. Qui vero metu modum excedit, timidus eſt. quia quæ non oportet metuit, nec ut oportet. Quinetiam in confidendo deficit, in doloribus vero modum excedit, neque facile quicquam ſperat, quem timidum dicimus: qui omnia nimirum metuit.

Contra vero ſe habet fortis: ſemper enim ſperat. Etenim ex eo ipſo quod bene ſperat, fiducia illa naſcitur. Quare in ijſdem timidus & audax verſatur, & fortis. In ſubjecto enim omnes metus verſantur & confidentiæ. Non tamen ſimiliter: alio enim atque alio modo ſe habent in ijs. Illi namque aut excedunt modũ aut deficiunt: hic vero mediocriter ſe habet, & ubi debet conſiſtit. At audaces quidẽ ſunt præcipites, cũque ante pericula vehemẽter urgeant, ac ſupra modum ea appetant, congreſſi cum illis, refugiunt. Contra vero fortes: in ipſo namque fervent opere, cum ante modeſte ſe gerant. Quemadmodum igitur dictũ eſt, fortitudo eſt mediocritas in ijs, quę aut fiduciam ſpectant aut metũ, quemadmodum oportet. quæ, vel quia honeſtũ eſt ſubit atque eligit, vel quia non ſubire aut eligere, eſt turpe.

Iam vero paupertatis causa aut amoris mori velle non est fortitudinis, sed potius timiditatis. Nam quæ molesta sunt vitare velle, mollitiei proprium est ac ignaviæ. Neque enim quisquam propterea ejusmodi mortem eligit, quia honesta est, sed ut ijs defungi malis possit, quibus ferendis amplius par non est. Ita vero affici proprium est ignaviæ. Talis ergo fere est fortitudo.

CAP. VIII.

Amplius de fortitudine.

DIcuntur etiam aliæ quædam fortitudines, idque quinque modis. Quarum prima est civilis: ita eam voco, qua cives, præmiorum aut pœnarum quæ à legibus præscribuntur, ignominiarum dico aut honorum causa, pro Republica pericula subeunt. Vnde fit ut fortissimi videantur esse, apud quos sine honore timidi, maximo vero in honore sunt fortes. Quales sunt de quibus in poësi sua Homerus canit. Diomedes nempe & Hector.

Poulydamas fœdum mihi primus crimen inuret.

Et Diomedes.

Namque aliquando Hector Trojanis dicit in urbe,
A me Tydides, &c.

Hæc autem fortitudinis species quam proxime ad superiorem accedit: quia sicut illa honestatis causa suscipitur, ita hanc virtus aliqua producit. Pudore enim,

enim, honestatisque studio adducti ac vitandæ causa ignominiæ quam fœdam esse sentiunt, fortiter se gerunt cives. Cum enim & leges vereantur, atquehonorem appetant, facile quoque pericula sustinent. Altera fortitudinis species est, qua fortes dicuntur, quos aut molestiam perferre, aut fortiter se periculis opponere, superiores cogunt. Quæ quidem inferior civili est, quod à metu potius quam ab amore boni est. qua qui præditi sunt, non id quod turpe sed quod molestum est fugiunt. Cogunt namque eos superiores: ut Hector.

Quem procul à pugna pavitantem stare videbo:
Non tamen ille canes pascet minus.

Licet autem forte imperatores absint ab acie, neque cogant milites sustinere pericula, tamen propter eum quem animis eorum impresserunt metum, quod sæpe eos cum ordinem desererent verberibus in officio continuerunt, idem faciunt. Atque ita necessario videntur fortes esse. Cum contra non necessitatis causa sed honestatis eligenda sit fortitudo.

Videtur etiam rerum singularum experientia, fortitudo esse. Quam ob causam fortitudinem esse scientiam putabat Socrates. Iam vero alij aliarum rerum periti, fortes in ijs dici poterunt, in bellicis vero, milites. Videntur enim quædam in bello vana esse, quæ maxime noverunt: ideoque cum alij

ignorent quæ aggrediantur, hi fortes videntur. Hoc enim experientia illa confert ijs, ut cum nocere ipsi adversarijs possint, facile tamen ab illis sibi caveant: & ut eorum tela & lanceas vitare, ita facile ipsos ferire possint. Vel quod dextre armis uti possint, vel quod arma habeant ejusmodi, quæ maxime sint idonea, cum ad impetendos hostes, tum ut nihil ab illis contra patiantur. Quare ut armati pugnant cum inermibus. Ac propterea in certaminibus hujusmodi, non qui maxime fortes sunt, pugnāt optime, sed qui & robustissimi sunt, & aut corpore excellunt, aut experientia. Qui tamen si majus expectatione ingruat periculum, aut si vel numero vel apparatu vincat hostis, timidi evadunt. Quare primo quoque solent fugere, qui experientia excellunt, cum civiliter contra fortes ad mortem usque persistant. Sicut in Hermæo factum est. Vbi milites quos in acie dux locaverat, cum periculum sentirent, in fugam abierunt, cives vero ad mortem usque perstiterūt. Potior enim tali salute illis mors videbatur. Contra milites, quamdiu se præstātiores esse aut plures hostibus putarent, rem gerebant strenue, cum vero pauciores esse & minores viderent, fuga sibi consulebant: ut qui mortem magis timerent, quam dedecus. Talis autem non est fortitudo.

Sed & iram nonnulli dicunt fortitudinē: & qui

ferarum

ferarum ritu in vulnus ruunt, eos fortes vocant. quia fortes etiam aliquo modo sunt iracundi. Ira quippe natura sua in pericula tendit. Vnde & Homerus ait:

——— *vimque addidit iræ*. Et
——— *vires iramque ciebat*. Et
——— *Eximius nares subijt vigor*. Et
——— *tum sanguis ferbuit intus*.

Quibus omnibus iræ concitatio ostendi videtur & impetus. Vir autem fortis honesti alicujus causa agit omnia, neque ullo modo ab ira impellitur, sed auxilio ejus utitur ut instrumento. cum illos quos fortes ab ira dicunt, non honestas impellat, sed dolor. Ideoque plane ut feræ, quæ aut percussæ sunt ab aliquo aut metuunt, ira non utuntur, sed ab ea potius trahuntur. Eodem namque modo hi homines, qui antequam ab aliquo percutiuntur, aut metuunt, nullam significationem dant alicujus iræ: sicut & feræ, si in sylua aliqua occurrant aut palude, neminem adoriuntur priores, neque invadunt. Quare neque fortis dicendus est, qui aut doloris impulsu aut iræ, aut cujuscunque denique affectus causa, periculis se objicit, neque ullum ante malum præcepit. Eo enim modo & asini cum esuriunt fortes dicendi essent merito: qui licet verberibus subacti, pascere non desinunt. Quin & mœchi libidinis causa multa audacia patrant facinora: cum tamen

neque asini fortes sint neque homines, quos vel dolor vel ira, vel alius denique in periculum affectus rapit. Naturalis autem, maximeque propria fortitudo est illa, quoties ab ira quidem impellimur, cum præelectione tamen & boni causa. Quos vero reliqua impellunt quæ jam diximus, non fortes sunt, sed pugnaces. Neque enim honestate inducti ruunt aut indignantur, sed ab affectu trahuntur: neque ut oportet, aut recta jubet ratio, sed prout ille quem dixi affectus movet.

Omnes quoque qui bene sperant, videntur fortes esse, cum tamen non sint omnes. Possunt enim bene sperare aliqui, non quod non metuant ea quæ molestiam adferre possunt, idque honestatis causa: sed quia sæpe vicerint & plurimos, ideoque nunc quoque existimēt nullū sibi à malo illo periculum futurum. Ac propterea fortes videntur, quod quatenus fiducia quoque sunt præditi, similes fortibus videantur. Cum tamen fortes propter ea confidant quæ diximus: hi vero quod dolore aut molestia tutos se fore arbitrentur. Ita bene quoque sperant ebrij, quia omnia ex animi sententia eventura sibi judicant, ideoque si aliud eveniat quam expectabant, resiliunt. At vero fortis ea quæ venire videt eminus sustinere audet pericula: vel quod sustinere sit honestum, vel quod non sustinere sit turpe. Quare inter omnes qui fortes habentur, ille maxime ex-

me excellit, qui vel ob ea quæ subito ingruunt immotus manet & interritus, aut in ijs quæ maxime apparent & ante oculos sunt, talem se præstat. Nam qui prius novit quæ molestiam inferre possunt, vel ratione diu ante instructus vel judicio, facile ea sustinuerit: qui vero licet prius ignoraverit tamen cum ingruunt ea sustinet, satis profecto probat, se jam habitum esse consecutum fortitudinis.

Dicuntur & illi fortes, qui quod ea quæ occurrere possint mala ignorant, periculis se obijciunt. qui fortasse ab ijs quos bene sperare diximus nihil differunt: nisi quod hi ad tempus aliquod sustineant pericula: ij vero qui ignorant, simul ac intelligunt, fugæ se tradunt. Sicut Argivi, qui in Laconas inciderunt, cum Sicyonios putarent esse.

CAP. IX.

Amplius de fortitudine: fortem nimirum magis in ijs quæ terribilia sunt, quam quæ fiduciam adferunt, aut quæ jucunda sunt, versari.

QVi igitur vere fortes sint, & qui videātur esse, jam ostendimus. Cum vero in fiducia metuque fortitudo versetur, non eodem modo tamen in utroque: magis enim in ijs quæ terrorem inferunt. Nam qui in his minime movetur, magis fortis est, quam qui in illis ut oportet se habet. Quia majus hic certamen quam ibi cernitur. Difficilius enim molestiam sustinere est, quam à jucundis abstinere.

stinere. Quare etiam molesta est fortitudo, quia fortes sunt qui molestiam sustinent. Hæc enim causa est cur laudetur. Quamvis enim voluptas quoque aliqua conjuncta sit cum fortitudine, quia finis ejus est voluptas, nihilominus tamen ab ijs cum quibus congredi debet sæpe offuscatur molestijs. Sicut in gymnicis fit certaminibus. Quippe pugilibus finis quidem est jucundus; corona nimirum & honores; cædi tamen molestum est, si quidem ex carne constant, ideoque illis necesse est molestum esse omnem laborem. Quia ergo magnæ eorum sunt molestiæ, parva voluptas, nulla frui voluptate videntur. Idem quoque fere in fortibus videmus. Mors quippe ijs & vulnera molesta sunt, ac propterea invitis eveniunt. Et tamen ea sustinẽt, vel quod honestum sit sustinere, vel quod non sustinere sit turpe. Eoque magis molesta videntur, quo magis vel boni vel fortes sunt, vel felices, aut omni denique virtutum genere præditi. Ijs quippe maxime molesta mors est. quia vita eorum maxime æstimanda est, cum & optime vivant, & ut oportet hominem: atque ideo plurimis mors eos privatura sit bonis. Quare quia maximæ eorum sunt molestiæ, nulla quoque viri fortis voluptas, voluptas videtur. Atqui licet hæc molesta ei sint, animumque ejus vellicent, nihil obstat quo minus sit fortis. Succumbere enim ijs aut cedere fortis non est: at ve-

at vero pungi ab ijs aut molestiam sentire, contra. Quo enim majori afficitur molestia, molestiamque tamen honestatis causa sustinet, eo magis proprie fortis est dicendus. Quia nec in reliquis virtutibus, ulla cum voluptate per se est functio: sed solummodo quia ad bonum deducit finem, jucunda quoque videtur ei, qui operatur. In militibus autem forte nec necesse est, accuratam nimis velle fortitudinis definitionem quærere. quin potius, magis ad bellum utiles futuri sunt, qui fortitudinis vix participes, reliquis quoque virtutibus privati sunt. Quippe cum tales ad subeunda maxime parati sint pericula, & exigui causa lucri vitam suam protrudant. Nam quos proprie fortes dicimus, cum prudentes sint, alijsque præditi virtutibus, vitam quoque amant suam, quod ea sit optima: atque ideo non facile eam profundunt. Ac de fortitudine quidem satis jam dictum est. Quare facile erit, ex ijs quæ dicta sunt, rudem quoque aliquam definitionem formare.

CAP. X.

De temperantia.

POst hæc de temperantia dicamus, ut quæ aliquo modo connexa sit cum fortitudine. quatenus utraque ejus partis est, quæ ratione caret.

Temperantiam ergo mediocritatem esse quæ in voluptatibus cernitur, jam dictum est à nobis. In

voluptatibus dico, quia licet etiam in molestijs, minus tamen nec eodem modo quo in ijs versatur. In his vero etiam intemperantia cernitur.

In voluptatibus ergo cerni temperantiam jam diximus. Nunc in quibus peculiariter voluptatibus, definiemus. Voluptatum aliæ corporis sunt, aliæ animæ. Sic in honoris studio & discendi cupiditate, voluptas consistit animæ: uterque enim & hic & ille eo delectatur quod amat, cum tamen non corpus ejus afficiatur illo, sed animus. Qui hujusmodi ergo voluptate delectantur, neque temperantes dicuntur, neque intemperantes. Sicut neque quos alia delectant, quæ non sunt corporis. Quare eos, qui libenter fabulas referunt, aut narrant aliquid, & in rebus nihili diem conterunt, garrulos dicimus, intemperantes vero minime. Sed neque qui pecuniarum causa aut amicorum dolent, cum in his aut illis damnum senserint.

Quare in voluptatibus animæ non spectatur temperantia. In corporis vero versari potest. Quamvis nec in omnibus his quoque. Etenim quos ea quæ visu jucunda sunt delectant, ut exẽpli gratia, colores, figuræ, aut pictura aliqua, neque temperantes neque intemperantes dicuntur; ut neque qui sonitus amant aliquos aut cantus: nec qui odores. Et tamen in his quoque aliqua mediocritas, certusque, quatenus oportet, est terminus. Sicut excessus quoque

que illius & defectus. Et tamen neque qui medium servant, temperantes; neque qui excedunt, intemperantes dicimus. Iam vero, in odoris voluptate, quod eos quidem, quos malorum aut rosarum aut suffimentorum odor delectat, intemperantes non dicimus; sed quos unguenta aut obsonia, sciendum illud fieri per accidens. Quoniam his delectantur intemperantes, quia ex his voluptatum suarum ijs suboritur recordatio. Sicut etiam alios videmus, quos, cum esuriunt, odor cibi delectat. Vnde apparet, eos qui ejusmodi capiuntur odoribus, delectari per accidens. Tum enim aut cibi, aut aliarum quibus delectantur ineptiarum meminisse intemperantes incipiunt. Quare neque homini, neque reliquis ullam animalibus sensus illi quos diximus voluptatem adferunt, nisi per accidens. Voluptates autem dico, in quibus vel temperans spectatur vel intemperans. Canes etenim licet odore delectentur leporis, non hoc odoris causa fit, sed cibi. Nam cum odor ille sensum ijs feræ obijciat, ita eam persequuntur. Sic neque odore bovis aut voce delectatur leo, sed pastu. Ex voce tamen intelligit, se prope esse. neque gaudet, quod aut cervum invenerit, aut agrestem capram, sed quia cibum habiturus est.

Quare in ijs demum voluptatibus, quas cum reliquis communes animalibus habemus, temperan-

tia spectatur aut intemperantia. Hæ autem tactus sunt & gustus. Vnde etiam brutales quodammodo & serviles esse intemperantes videntur: quia in ijsdē quibus bruta delectantur, incontinentes sunt voluptatibus. Porro ex his rursus tactu magis quam gustu: nam gustu magis, omnino non, sed tactu. Quare non in alijs tantum voluptatibus, sed in cibo quoque intemperans spectatur & potu. Quibus quoque non quia gustus objecta sunt delectatur modo (siquidem gustus est proprie de saporibus judicare, sicut illi faciunt qui vina gustant, aut qui obsonia condiunt) sed quatenus tactus, magis. Vnde & Philoxenus quidam Erixius, homo helluo, guttur sibi longius gruis gutture optabat, ut diu quasi tactu delectari cupediorum posset. Omnium quippe sensuum maxime communis est tactus. siquidem tactu quodammodo sensus omnes percipimus. In hoc ergo tactu intemperantia cernitur. Atque ideo quoque inter opprobria merito ponitur, quia nobis ea competit, non qua homines sumus, sed qua animalia. Quare talibus aut delectari, aut maxime appetere, belluinum est. Sunt tamen liberales quædam quæ in tactu consistunt voluptates: sed quibus privatus est intemperans. Vt quæ frictione in gymnasijs & calefactione fiunt. Nec enim in toto corpore, sed in partibus quibusdam.

CAP. XI.

De cupiditate.

QVoniam ut de cupiditatibus agamus postulat series, quotuplex sit cupiditas, primo dicendũ est. Alia igitur communis & naturalis est, alia peculiaris & ascititia. Communis ergo est, cum nutrimentum, sive siccum illud sit sive humidum, appetimus: idque cum opus eo habemus. Peculiaris vero & ascititia, cum tale aut tale. Hoc enim nec naturale est nec commune. Siquidem nec eadem omnes petunt, nec eodem modo. Alij hoc enim, alij illud. Rursus qui idem petunt, non eodem modo petunt: sed minus hi, magis illi. Quare nec communis est cupiditas talis; neque naturalis simpliciter, sed ascititia potius, atque à nobis excogitata. Et tamen naturalis quodammodo etiam hæc est: quia pro ratione naturæ suæ singulis sua est cupiditas.

In cupiditatibus ergo pauci peccant naturalibus, & eodem modo. Cum nimirum magis cupiditati indulgẽt, quam oportet. Vt cum plus quam oportet edit aliquis: sicut glutones. qui ultra quam necesse est, naturalem explent cupidinem. Tales autem fiunt, qui nimium serviles sunt. In ascititijs vero cupiditatibus & quas peculiares diximus, peccant multi, nec eodem modo. Siquidem multæ ejusmodi cupiditatum sunt species. Sicut ciborum quoque & potuum, ac indumentorum variæ sunt

species: & quicquid natura appetimus, varium est ac multiforme. Ac propterea multis quoque modis in ejusmodi cupiditatibus peccamus. cum vel alijs quam oportet delectamur, aut magis, aut cum vulgo. In omnibus quippe modum excedit intemperans. Nam qui alijs delectantur quam oportet, siquando etiam in ijs quas oportet versentur voluptatibus, magis tamen quam oportet, nec ut plerique, ijs delectantur.

Cap. XII.

Quomodo in doloribus temperantia spectetur atque intemperantia.

INtemperantiam ergo quæ in voluptatibus excessus est, vituperandam esse manifestum est. Porro, quod ad ea quæ molesta sunt, non quemadmodum cum de fortitudine agebamus, dictum à nobis fuit, subire ea aut sustinere non posse, timiditatem esse, ita hic quoque agitur: neque enim aut non sustinere ea intemperantia, aut sustinere temperantia est. Sed ita demum in doloribus spectatur intemperantia, cum aliquis plus quam oportet, aut non ut oportet, dolet se carere voluptatibus. Eodemque modo temperantia, cum quantum oportet, aut cum oportet, aut ob quæ oportet, tristatur aliquis, neque ullo propterea dolore afficitur, quod voluptate caret. Etenim voluptates aut omnes aut maximas desiderat intemperans. Atque ita à cupiditate

ditate, qua ducitur, ut reliquis ea præferat omnibus, quæ voluptatē adferunt. Quare etiam dolet quoties frustratur. Cum molestia enim conjuncta est ejus cupiditas. Ac propterea absurdum videtur, voluptatis causa dolere aliquem, ipsamque voluptatem contrarij causam esse. Excessus ergo in voluptatibus intemperantia est, ut diximus.

Defectus vero, quia raro reperitur, caret nomine. Qui namque in voluptatibus deficiunt, aut minus quam oportet concupiscunt, sunt paucissimi. Quare extra naturam fere humanam relegandus ejusmodi stupor videtur. Nam & reliqua quæ ratione carent animalia, cibum tamen distinguunt: ita ut jucundo delectentur, aversentur contrarium. Quod si quis talis est, ut nihil jucundum esse existimet, neque à contrarijs ea possit distinguere, multum hic à cōditione abest hominis. Quare in voluptatibus ac molestijs, defectus & excessus, sunt vitia.

Mediocritas vero virtus, nimirum temperantia. Neque enim temperās maxime ijs delectatur, quibus intemperans, sed ijs potius angitur, quibus gaudere nō oportet. Sed neque quibus gaudet, magis gaudet quam oportet, neque dolet cum voluptas abest, neque eam concupiscit, aut si, mediocriter certe, nec magis quam oportet, neque cum non oportet. Quæ vero ita jucunda sunt, ut ad valetudinem bonumque corporis conducant habitum,

aut

aut ſaltem neque huic obſint, nec illi, erunt idem appetit, ſed mediocriter, & ut oportet. Qui voluptates namque eas concupiſcit, quæ ipſi vel ut ſit, vel ut bene ſit, obeſſe videntur, ſecus appetit quam debet. Talis autem non eſt intemperans, ſed ut recta præcipit ratio.

CAP. XIII.

Intemperantiam magis ſponte eſſe quam timiditatem.

QVoniam ergo & intemperantia eſt ſponte, & timiditas, videndũ an eodẽ modo ſint ſponte. Quod non videtur, cum contra magis eſſe videatur intemperantia. Timiditatis enim cauſa dolor eſt: quia enim dolorem timemus, timidi exiſtimus. At intemperantiam voluptas creat: quarum alterum eligendum, alterum fugiendum eſt. Quod vero rei eligendæ cauſâ facimus, magis ſponte eſt, quam quod fugiendæ. Adde quod dolor naturam ejus qui habet, de ſtatu ſuo deijcit ac corrumpit: cum nihil tale faciat voluptas.

Quare majori vituperatione digna eſt intemperantia, quam timiditas. Nam cum vel propter id quod ſponte bonum eſt vel malum, laudetur aut vituperetur aliquis, manifeſtum eſt malum quoque aut bonum, quatenus eſt ſponte, laudari magis aut vituperari. Sicut facilius quoque eſt ab intemperantia abſtinere, quam à timiditate. Conſuetudo

quippe, qua ejuſmodi emendantur vitia, ſi timiditatem ſpectes, cum periculo conjuncta eſt (dum enim in bello, aliave quacunque re terribili, timiditatis expugnandæ cauſa aſſueſcimus, non longe à periculis abſumus) ſi temperantiam, ſine ullo. Quare ob hanc quoque cauſam magis ſponte eſt intemperantia, quam timiditas.

Videri autem poterit, non ſimiliter ſponte eſſe timiditas ut ſingularia. Timiditas enim, ipſe dico habitus, ſine dolore eſt: neque enim ulla eſt quæ nos timidos eſſe cogat moleſtia: quare magis ſponte eſt. At vero timiditatis opera, quæ propter dolores procedunt aut metum, neceſſitate quadam adducti facimus, quæ nos perturbat, & ut arma abijciamus, aut ſi quæ ejuſmodi pudenda ſunt, perſuadet. Ac propterea minus ſponte eſſe videntur ſingularia. In intemperantia vero contra ſe habet. Ipſam enim nemo cupit, neque intemperans eſſe petit: at vero intemperantiæ opera magno deſiderio faciūt. Vt minus intemperantia ſit ſponte quā ſingularia.

Hoc vero intemperantiæ nomē ad puerilia etiam crimina transferimus: pueroſque qui peccant ἀκολάςους dicimus. quia ejuſmodi peccata aliquid cum ea, quam diximus, habent commune intemperantia. At vero utrum ab utro dicatur ſcire velle, nihil ad inſtitutum noſtrum facit. Niſi forte poſterius à priori deduci veriſimile eſſe dicendum ſit. Atque

adeo à puerilibus peccatis ad hanc translatum esse intemperantiam. Idque non inepte, sed convenienter admodum. Sicut enim castigare oportet pueros, cum turpia appetunt, eorumque intra limites modestiæ redigere lubidinem: eodem quoque modo castiganda est, cum efferre se nimium incipit, cupiditas. Etenim & puer, nisi in officio contineatur, cum sine modo ullo aut fine voluptatem petat, ac præcipue ob ætatem, facile officium excedet. Et cupiditas, nisi à ratione castigetur, late se extendet. Quin etiam dum quotidie ex pręscripto cupiditatis actiones instituit suas, rationem etiam ipsam sæpe expellet. Quare & mediocres & paucas oportet esse cupiditates, & quæ cum recta non pugnent ratione. Tales autem dicto audientes & κεκολασμένας, hoc est castigatas, dicimus. Vnde non immerito tam in pueris quam in cupiditate, quod cum his pugnat, ἀκολασία dicitur. Nam ut puerum ex præscripto pædagogi oportet vivere, ita partem illam quæ cupidini servit, ex rationis. Quare eandem quoque in temperante partem rationi oportet respondere. Vtriusque enim finis est honestas. Ideoque quæ oportet, ut oportet, & cum oportet, concupiscit temperans. Hoc enim & ratio præscribit. Atque hæc quidem de temperantia dicta sint nobis.

ARISTO-

ARISTOTELIS ETHICORVM LIBER IV.

Capvt I.

De liberalitate.

St & liberalitas virtus quæ ad eam animi partem refertur, in qua regnat cupiditas. Ac propterea postquam de temperantia egimus, de liberalitate agendum est. Est autẽ liberalitas talis in pecunijs mediocritas, cum neque plus quam oportet, neque minus, sed ut oportet, & in quibus oportet, & quorũ causa oportet, eas impendimus. Laudatur autem liberalitas, neque in re bellica, neque in quibus temperans, neque in judicijs, quemadmodum vir justus, sed in largiendis accipiendisque pecunijs.

In largiendo tamen magis.

Pecunias autem jam dicimus ea omnia, quarum æstimationem nummo metimur.

Mediocritas ergo in pecunijs est liberalitas: sicut excessus prodigalitas, defectus est illiberalitas.

Iam prodigalitatem vero, non excessum solum in pecunijs dicimus, sed & intemperantes nonnun-

quam prodigos vocamus, qui per intemperantiam multa profundunt. Atque hoc quoque vitium prodigalitatis appellamus nomine. Quare pessimi quoque sunt hujusmodi, ut qui multis simul vitijs laborent: nec in pecunijs tantum, sed & in voluptatibus male se gerunt. Ac propterea neque uno proprie nomine, quod unius peculiariter sit vitij, appellantur. Debet enim prodigus is esse, qui uno hoc laborat malo, ut rem consumat suam. Est enim prodigus, qui sua ipsius perit opera. Videtur autem aliquo modo se perdere, qui rem perdit familiarem. quia ex ijs quodammodo vitam habemus. Prodigos ergo & incontinentes, & qui per intemperantiam sua profundunt, uno nomine appellamus. Illiberales vero, eos tantum, qui plus quam oportet pecunijs adhærent, & in liberalitate deficiunt.

Cum igitur omnibus quorum usus est aliquis, vel bene quis uti possit vel male: ut puta, gloria aut cibo: talesque sint etiam divitiæ (nam & harum aliquis in vita usus est) sequitur ut ijs quoque aut bene aliquis uti possit aut male. Cum autem rebus singulis bene utatur ille, qui propria cujusque rei est virtute præditus, etiam divitijs recte utetur, qui earum est virtute præditus. Hic autem est quem liberalem dicimus.

Vsus autem pecuniarum non est alius, quam largiri aut expendere. Accipere enim eas & servare, non

non tam usus videtur, quam possessio. Ideoque liberalis magis in erogandis quam in accipiendis versatur pecunijs: magisque illi convenit, ut sciat quomodo insumere oporteat, quorũ causa, & in quos, quam quomodo accipere debeat, quorum causa, & a quibus. In usu ergo pecuniarum versatur, ut diximus. Vsus vero magis est dare quam accipere. Sed & magis virtus videtur, beneficio afficere, quam affici: & quæ honesta sunt agere, quam quæ turpia sunt non agere. Ejus autem qui dat est benefacere, & quæ honesta sunt agere, sicut ejus qui accipit, beneficio affici, & turpia non agere. Accipere enim unde oportet, est beneficio affici, sicut non accipere unde oportet, est non turpia agere. Præterea, id quod magis laudatur, magis etiam virtuti convenit, dare autem ut oportet, quam accipere, magis laudatur: gratia quippe & laus magis ei tribuitur qui dat, quam qui non accipit. Præterea, in difficiliori versatur virtus, difficilius autem est, ut oportet dare, quam accipere, aut non accipere ut oportet. Suum enim ipsius dimittere multo est difficilius, quam alienum remittere. Quare magis liberali conveniet, dare honeste, quam aut non accipere, aut accipere honeste. Siquidem nec eos, qui unde non oportet non accipiunt, sed qui dant quibus oportet, liberales dicimus. Quia illi justi magis quam liberales videntur: ac propterea laudantur. Qui vero unde oportet ac-

cipiunt, ne laudantur quidem. Laudatur enim qui quod difficile est agit, idque honestatis causa. At qui unde oportet accipit, nihil quod difficile sit sustinet. Sed & maxime, ex omnibus qui honeste agunt, laudantur liberales, quia prosunt. Prodesse autem non in eo est, ut aliquis non accipiat male, sed ut det honeste. Quare in dando magis quam in accipiendo liberalitas spectatur. Qui ergo dat quibus oportet, idque honestatis causa, liberalis est.

Omnes enim quæ ex virtute fiunt actiones, honestatis fiunt causa. Quamvis neque hoc tantũ requiratur, ut honestatis causa, quibusque oportet, & cum oportet, cæteraque quæ ut bene det aliquis requiri solẽt; sed & ut lubenter, & sine molestia. Nam qui moleste dat aliquid, necdum liberalis est. Opus enim liberalis facit, nondum tamen est liberalis, quia nondum consecutus est habitum. quod si esset, ne molestum quidem hoc illi esset. Quæ enim ex virtutis pręscripto fiunt opera, aut jucunda sunt, aut non molesta. Qui vero quibus non oportet, aut non honestatis ergo, sed alia aliqua de causa dedit, non liberalis, sed alio dicetur nomine: ut neque qui cum molestia dat, sicut diximus. Talis enim honestæ actioni pecunias præponit. quare neque liberalis esse potest.

Sicut enim dat quemadmodum recta præscribit ratio, ita nisi à quibus oportet, liberalis non accipit:

cipit: idque quia non æstimat pecunias. Cum autem non æstimet, ne petet quidem. Nec enim libenter beneficio afficitur, qui afficit libenter. Quare & unde oportet accipiet, à proprijs nimirum pecunijs: non quia pulchrum ducit, quæstum facere, sed quia necesse est, ut donare possit. Ideoque nec facultates negliget proprias, quia ex ijs prodesse cogitat.

Sed neque cuilibet dabit, ut dare possit, quibus, & cum, & ubi oportet. Est autem viri liberalis, adeo in dando excellere, ut minora sibi relinquat. Vtilitatem quippe suam negligere, maximæ liberalitatis signum est. Nec enim è magnitudine eorum quæ dantur, liberalitas spectatur aut numero, sed è proportione quam ad facultatem donantis ea quæ donantur habent. Hinc enim liberalitatis probatur habitus. Quare nil vetat magis liberalem esse, qui è parvis multa donat facultatibus, quam qui multa è majoribus. Plerumque autem qui labore non proprio rem pepererunt, sed relictam possident ab alijs, liberales magis videntur: vel quod egestatem nunquam sunt experti; ideoque non admodum divitijs adhærēt. vel quod, ut parentes solent & artifices, magis amant pecunias, qui eas pepererūt. Cæterum neque admodum ditescere possunt liberales, quia neque ad accipiendum admodum sunt prompti: neque ad ea quæ habent conservanda satis sunt providi: sed potius ad erogandum parati. Quia non

per se

per ſe æſtimant pecunias, ſed ut donare poſſint. Quare fortunam quoque accuſare ſolemus, quoties opibus deſtitui liberales videmus, cùm facultatibus opibuſque ſint digniſſimi. Quod tamen non fit ſine ratione. Nam qui non dat operam ut diteſcat, quid mirum eſt hunc non diteſcere? cum neque aliud quicquam ſine cura quiſquam poſſideat aut labore. Ideoque nec diteſcet facile liberalis: cum nec opes aliunde conquirat, & quas habet diſſipet.

Sed neque donat eas, quibus non oportet, neque cum non oportet. Quod propterea facit, ne ſi ubi non opus eſt eas conſumat, poſtea ubi opus eſt non habeat: atque ita, quibus, aut cum oportet, dare nequeat. Eſt enim liberalis, ut dictum eſt, qui pro ratione opum ſuarum ſumptus facit, ubi oportet. Qui vero ſine diſcrimine, eſt prodigus. Ideoque nec tyrannos prodigos dicimus, licet multa donent & ſine modo. Quia facultatum magnitudo donorum excedit magnitudinem. ſemperque plura ſunt quæ poſſident, quam quæ impendunt.

Cum in dandis ergo accipiendiſque opibus mediocritas ſit, liberalitas, ideo quoque in ea quæ oportet, & quantum oportet, dabit expendetque liberalis. Quin & in magnis juxta ac parvis ſimiliter: ſed & utrumque libenter faciet; ut vel donet quemadmodum oportet, vel accipiat. Quia mediocritas in dando & accipiendo eſt liberalitas.

Sequitur autem ut qui dat honeste, accipiat quoque honeste, & utrumque quidem cum voluptate.

Quare dolebit quoque, si vel non donarit ut oportet, vel non acceperit; idque modice, & ut oportet. Sed & libenter cum alijs communicat quæ habet, nec morosum in eo se præbet, aut difficilem: quia cum pecunias contemnat, non admodum curat, si aut injuria in ijs afficiatur aut damno. Contra vero gravius ferre solet, si cum sumptum facere necesse est, non fecerit, quam si quid cum necesse non est, consumpserit. Nam cum aliquid quod non necesse est consumpserit, pecuniarum damnum patitur, quod vix tangit liberalem. At si aliquid ubi necesse est consumpserit, in officio peccat, ideoque hoc virtutis damnum est. ac propterea magis dolet. Quare nec Simonidis admittit consilium, qui contra suadet. Prodigus vero in voluptate semper peccat & dolore. Neque enim, ubi oportet, gaudere solet, nec quemadmodum. De quo planius in sequentibus agetur.

CAP. II.

Majus malum esse illiberalitatem, quam sit prodigalitas.

MEdiocritas ergo est liberalitas, quemadmodum excessus prodigalitas, defectus est illiberalitas. Iam vero in dando & non accipiendo prodigalitas excedit, in accipiendo deficit. Sicut in accipiendo illiberalitas excedit, in dando vero deficit.

Cum officium autem viri boni excedat utraque, pejor tamen prodigalitate est illiberalitas. Primum enim, diu permanere nequit, sed exhausta materia sua, cito quoque deficit prodigalitas (facile enim homines plebejos, qui assiduos sumptus faciũt, facultates destituunt: si præsertim sine fine donẽt & modo, neque quicquam aliunde accipiant) neutiquam vero illiberalitas. Neque enim si crescant opes, melior illiberalis efficitur, & si deficere incipiant, multo deterior. Præterea, ab ætate eorumque quæ paupertatem sequi solent malorum experientia, sanari potest prodigus, & ad medium redire: a quo non longe abest; dat enim & non accipit. Quamvis non quemadmodum oportet, & quibus. Quare si hoc tantum posset assuescere, ut nimirum quibus oportet daret, & quemadmodum, liberalis esset: nam & quibus oportet daturus esset, neque unde non oportet acciperet. Quare nec mala indole videtur esse prodigus. Non enim improbi est aut degeneris in dando excedere, neque quicquam accipere, sed stolidi. Ideoque melior illiberali est prodigus: cum propter ea quæ dicta sunt, tum quia prodigus multis prodest, illiberalis vero nemini, ac ne sibi ipse quidem. Prodigum enim jam intelligo, qui dando quidem excedit, non dando autem deficit: quem supremum esse respectu illiberalis supposuimus. Multi enim & prodigi sunt & illiberales, qui accipiendo

piendo simul deficiunt & dando. Fiunt quippe partim ad accipiendum proclives, quia volunt quidem expendere, hoc autem facile facere non possunt: cito enim eos facultates deficiunt; ideoque aliunde coguntur sibi comparare. Partim etiam undique nullo delectu accipiunt, quia nec de officio suo solliciti sunt, neque quid fieri debeat respiciunt. Nihil enim quam dare cogitant, quomodo vero & unde oporteat accipere quod detur, nihil habent pensi. Quare neque liberalis est eorum donatio, quia neque honesta est, neque honestatis causa suscipitur, neque ut oportet. Interdum enim quos pauperes esse oportebat divitijs cumulant: viris vero bonis & qui moderate vivunt, ne hilum quidem darent. Quin etiam adulatoribus, & qui in alijs ipsis administri sunt voluptatibus, multa largiuntur: quare etiam intemperãtes sunt plerumque prodigi. Nam quia non ex præscripto vivunt rationis, ad voluptatem declinant: quia vero assueverunt multa impendere, etiam intemperantiæ suæ sumptus indulgent. Quare quoque admodum sunt intemperantes. Prodigus ergo cum sine cura ulla vivat ac disciplina, eo quo dixi, nequitiæ prolabitur: si vero disciplinam admittat & curã, ad officium potest redire.

Contra vero nullam admittit medicinam illiberalitas. Neque enim spes est, ut ab experientia majori aut ętate illiberalis fiat melior. Earum quip-

pe rerum quæ in vita se offerunt experientia, sicut & senectus, & quæ senectutis mala sunt, omnisque impotentia & miseria, illiberalitatem semper augent. Adde quod per se ad illiberalitatem magis quam ad prodigalitatem inclinant homines. Pecuniarum enim studiosi sunt plerique & illiberales: neque multi sunt, qui donant: & exiguo admodum numero sunt prodigi. Quare multo quoque melior illiberalitate videtur prodigalitas. quia ex his apparet satis, propius eam abesse à medio.

Præter hæc, multiforme malum est illiberalitas. Multi namque ejus modi videntur. Cum enim in accipiendo versetur & dando, alij eorum in dando male, alij in accipiendo versantur. Alij namque neque dant cuiquam, neque accipere quidquam volunt ab ullo: quorum nonnullos eo adducit naturæ probitas, ne quicquam turpe aut se indignum committere cogantur: quosdam metus, ne dare quicquam cogantur, quia accipiunt. Quare neque dare malunt nec accipere.

Dicuntur autem parci, tenaces, sordidi, qui dando deficiunt. Inter quos est caminisector, quem vocant. Alij rursus accipiendo excedunt, qui res turpes quascunque vel agunt vel ferunt, ut aliquid accipiant; idque neque ut oportet, neque à quibus. Et hi quidem omnes turpilucres dicuntur. Quales sunt, exempli gratia, lenones, fœneratores, aleatores,

tores, præmiatores, & latrones. Quorum nemo eſt qui non lucri cauſa exigui maximam ſubeat infamiam. Nam qui magni cauſa lucri hæc & ejuſmodi faciunt, quique nec unde, nec quemadmodum oportet accipiunt, non turpilucres, ſed improbi dicuntur, impij & injuſti. Quales ſunt tyranni, & qui urbes vaſtant, aut templa ſpoliant. Aleator enim, exempli gratia, unde non oportet, accipit: ab amicis nimirum, quibus dare oportebat; parva tamen, ac propterea inter turpilucres cenſetur. Ita magna quidem pericula ſubit latro, parvi tamen lucri cauſa. Vt & præmiator, & ſi quis præterea talis.

Merito ergo liberalitati contraria dicitur illiberalitas: tum quod longius abſit ab ea, quam prodigalitas (magis enim illi eſt contraria, quia magis malum eſt, quam prodigalitas) tum quod pluribus modis in hac quam in prodigalitate peccent homines.

CAP. III.

De magnificentia.

AC de liberalitate quidem vitijſque oppoſitis, dictum ſit hactenus. Sequi autem videtur, ut de magnificentia deinceps agamus. Similis enim liberalitati eſt magnificentia, quatenus & ipſa in pecunijs, ijſque recte expendendis verſatur.

Hoc rurſus differunt, quod in accipiendo, dandoque & ſumptus faciendo, liberalitas verſetur, in

ſumptu faciendo tantum magnificentia. Deinde, in paucis nec ita magnis ſumptibus verſatur liberalitas; in magnis contra multiſque magnificentia. Quemadmodum ipſum quoque magnificentiæ nomen indicat. Eſt enim ſumptus magnitudine decorus. In omnibus autem non eadem ſumptus eſt magnitudo. Neque enim eadem convenit omnibus, ſed pro ratione. Sicut neque idem ſumptus triremium & ſpectaculorum convenit præfecto: ſed qui imperij utriuſque convenit magnitudini. quam uterque cum ut oportet impendit, & in quibus oportet, magnificus vocatur. Qui enim convenienter tum ſibi tum accipienti impendit, neque magna tamen, nondum magnificus dicitur, ſed liberalis. Qualis ille eſt, qui ait:

——— *mendico dare ſæpe ſolebam.*

Sed qui tum magna, tum quæ ſibi conveniunt, & accipienti. Ita ut magnificus ſit liberalis, liberalis tamen non ſit ſemper magnificus.

Hujus vero habitus, defectus quidẽ indecora parſimonia, exceſſus autẽ inepta magnificentia & elegantiæ ignorantia vocatur. & ſi quæ ejuſmodi ſunt, quę cõmittuntur, nõ quod ſumptus idonei magnitudine excedant magnificentiam, ſed quod ubi non oportet, neque ut oportet, eos impendant. Et de ijs quidem quę utrinque eam cingunt vitijs, poſtea accuratius agemus. Nunc de magnificentia dicamus.

Homini

Homini porro ſcientia prædito ſimilis eſt magnificus. quia ex rationis præſcripto omnia conſiderat, & ad normam quaſi idoneam ſingula diſponit. Quare ſumptus quidem faciet magnos, ſed concinne, & ut oportet. Eæ namque quæ ſecundum habitum ſunt functiones, habitum ſequuntur, ideoque, ut in principio diximus, functionibus quoque definitur habitus. Itaque ſumptus quoque magnifici & magni ſunt, & cum magnifico, tum operi etiam cujus cauſa impendũtur, quod magnum quoque oportet eſſe, conveniunt. Atque ita ſumptus operi, opus reſpondebit ſumptibus. Quod ſi alterum neceſſe erit excedere, id opus erit: hoc enim magis convenit magnifico. Sumptus autem hos faciet, primum honeſtatis cauſa, quod quidem omnibus commune eſt, qui virtute aliqua ſunt præditi: deinde etiam libenter ac prolixe, neque ſubducta nimis accurate ratione. Omnia enim ad calculum revocare, indecoræ parſimoniæ eſt. Magnificus vero, de ipſo quidem delibera bit opere, ut quam optime fiat nimirum ac quam maxime decore: nam hoc potiſſimum conſiderat. De ſumptu vero qui requiritur in opere, aut ne quid plus impendat quam conveniat, ſed ut fiat quam minimo, exigua illi cura eſt. Nam & hoc indecoræ eſt parſimoniæ. Eſt autem neceſſe, quod ſupra dicebamus, liberalem quoque eſſe eum qui ſit magnifi-

cus,

cus, licet qui liberalis eſt non ſit magnificus. Sumptus enim facit, quos, & quemadmodum, & cum oportet, magnificus: quod commune habet cum eo liberalis. Sed & magnos & in magnis, quod proprium eſt magnifici. Ijſdem enim ſæpe ſumptibus non idem opus magnificus facit quod liberalis, ſed magis magnificum. Vt, exempli gratia, ſi de cultu divino eſt cogitandum, vas aliquod aureum preciosiſſimis undique lapillis illuſum adornabit liberalis: templũ contra pulchrum ædificabit & eximium, aut ſtatuas eriget, aut pontes fabricabit, aut aliud denique admirabile & eximium ijſdem ſumptibus efficiet magnificus. Ita quod magnificus faciet, opus proprie, quod vero liberalis, poſſeſſio magis erit, quam opus: nec enim eadem eſt poſſeſſionis virtus & operis. Poſſeſſionis enim, ut plurimi æſtimetur, & ſit quam preciosiſſima, ſicut aurum & pretioſi lapilli: operis vero, ut magnum ſit, pulchrum, & admirabile; quod maxime convenit magnifico. Eſt enim virtus operis magnificentia, quæ in magnitudine conſiſtit. Opera autem magnifica ſunt & precioſa, ut exempli gratia, dona quæ Dijs dedicantur, templi apparatus & victimæ. item quæ honeſtæ laudis ſtudio in Remp. conferuntur: ut ſi quis in ludis ſumptum facere, aut triremium præfecturam de ſuo adminiſtrare velit, aut epulum præbere civitati, cum res poſtulat. Non tantum

autem

autem opera magnifica, ſumptuſque congruos eſſe oportet & magnificos, ſed etiam ei convenire, qui facit. Maximeque quod ad facultates. Nunquam enim pauper erit magnificus. Aut ſi magna conabitur, ſtolidus erit: quod præ quam res patitur aut fieri debeat, aggrediatur talia. Sed & magis ijs convenire videtur, qui ſæpe talia fecerint, aut quorum magnifici majores fuerunt. Ex operibus autem, maxime quæ in Deos conferuntur, aut Remp. ſunt talia. hæc enim ſunt magnifica. Sunt tamen & privata quædam. ut quæ ſemel fiunt tantum, ſicut nuptiæ, ædes, & ſimilia. Maxime enim convenit magnifico, ut in Rempublicam Deoſque quamplurimos, in ſe vero ſumptus faciat quam minimos. Nam & quæ diuturna ſunt, magnifica ſunt opera. Talia enim & admiranda ſunt & pulchra.

Sed & alio modo ſpectandum in operibus decorum eſt, cum quæ quibus conveniant ſpectamus. Nec enim eadem Deo conveniunt & Reipublicæ, ſicut nec idem templo convenit & tumulo. Ita ut magnifici opera magna ſint & admiranda, reſpectu eorum quæ ejuſdem ſunt generis. Vt, exempli gratia, tumulorum fabricæ ad tumulos, templorum ad templa, pontium ad pontes collatæ: & ita in reliquis. Nec enim magnitudinẽ modo, quam ipſum hoc operis genus requirit, ſpectat magnificus: quia non idem eſt magnũ eſſe ſimpliciter, quod ad ſum-

ptus,& magnum esse respectu eorum quę ejusdem sunt generis: sed differunt. Sic enim pila aut ampulla aliqua pulcherrima, quæ minima quidem sunt, si sumptum videas, magnifica tamen puerorum dona sunt. & si ad reliqua, quæ donare illi solent respicias, jam magna erunt. Cum ergo magnitudo, quæ in genere, ab ea quæ in sumptibus consideratur, soleat differre, utrumque respiciendū est magnifico. ut quæ unicuique convenit, magnificentiam excerceat. Ita demum & eximium, & admirabile opus futurum est, & pluchrum: neque facile ab alijs ejusdem generis superabitut. Talis ergo est magnificus.

Qui autem excedit & inepte est magnificus, prę terquam necesse est, neque quemadmodum, nec in quibus oportet, sumptus facit. atque ideo excedere dicitur magnificum. In vili quippe opere aliquo, quod sumptus modo exiguos requirit, multos facit magnosque. Atque ita contra quam fert magnificētia aut patitur, magnificus vult videri. Talis est, exempli gratia, qui nuptiali apparatu eos excipit, qui symbolā in cœnam contulerunt: aut qui comicis ad se venientibus omnia præbet, si choragū agit: nec aliter in ludos pecunias impendit, quam si cum Reipublicæ eas utilitate conferret. Aut in actione comœdiæ, pro ijs quibus scena vestiri solet pellibus, purpuras mavult cum Megarensibus. Idque non tam honestatis causa, quam ut dives videatur.

Ex hoc

Ex hoc enim admirationi se futurum judicat. In quibus denique magno opus sumptu est, parvum, in quibus parvo, magnum impendit. Talis ergo est qui magnificum excedit, quem inepte magnificum vocant.

Qui vero deficit, quem indecore parcum dicunt, deficit in omnibus. Cum enim honestatis causa sumptus nullos faciat, tantum considerat, quomodo quam minimum impendat. Quin sæpenumero cum maximam sumptuum jam partem toleraverit, & ad finem suum opus spectet, dum nimis stricte omnia ad calculũ revocat, sumptus exigui causa imperfectũ relinquit. Sed & omnia quæ agit, cunctabundus agit, & accurate examinat, semperque plusquam oportet impendisse se existimat. ideoque sumptus suos deplorat, magnosque queritur fecisse.

Hi ergo habitus, sordida nimirum parsimonia & inepta magnificentia, vitia sunt quidem, non tamen afferunt opprobria: quia nequę nocent alijs, neque turpes admodum sunt, aut cum dedecore nimio conjunctæ.

CAP. IV.

De magnanimitate.

SEd & de magnanimitate jam agamus. Versatur autem in magnis magnanimitas, quemadmodum & nomen ejus indicat. Quæ autem sint illa

magna & qualia, videamus. Dubium autem non est, quin eodem recidat, sive de magnanimitate dicamus sive de magnanimo. Neque enim interest, sive habitum, sive eum qui habitu præditus est, aliquis cognoscat.

In magnis ergo versatur magnanimus: idque ijs, quæ digna sunt ipso. Quoties nimirum dignus est magnis, dignumque se esse judicat. Neque enim qui dignus est parvis, dignumque se parvis judicat, magnanimus dicitur, sed temperans. In magnitudine quippe est magnanimitas. Porro eodem modo ad temperantem se habet magnanimus, quo formosus ad venustum. Qui enim formosus est, cum magnitudine, qui venustus, cum pusillitate formam habet: quem & concinnum dicimus, formosum vero minime. Talis ergo est magnanimus. Eorum autem qui utrinque sunt, is qui excedit, elatus dicitur. Elatus enim est, qui magnis se dignũ judicat, cum dignus sit neutiquam: qui vero cum dignus sit plurimis, dignum se tamen arbitratur pluribus, non omnino elatus est. Qui vero deficit, pusillanimis vocatur. Pusillanimis autem is est, qui cum magnis dignus sit, minoribus se dignum judicat: aut cum parvis dignus sit, adhuc tamen minoribus se dignum judicat. Ex his autem maxime est talis, qui cum magnis dignus sit, dignitatem ipse suam non percipit. Quomodo enim se gereret, si aut

aut parvis dignus esset, aut mediocribus? Quare eorum qui utrinque sunt, alter excedit, alter deficit.

At vero magnanimus, quatenus in magnis versatur, summus videtur: quatenus vero in officio manet semper, neque in excessu ejus peccat aut defectu, eatenus medius est.

CAP. V.

De magnanimitate: tum in quibus verſetur magnanimus, & quæ ejus ſint propria.

CVm in externis ergo bonis versetur magnanimus, quibus prout meretur, dignus judicatur ab alijs, necesse omnino est, ut vel in pecunijs, vel voluptate versetur, vel honore. Cum in ijs autem, quæ maxima habentur inter homines, versetur bonis (siquidem qui maximis se dignum judicat honoribus, cum sit dignus, magnanimus vocatur) sequitur ut in honore occupetur. Qui in humanis quidem, ijsque quæ externa dicimus, reliquis excellere bonis videtur. Ideoque divino eum maxime tribuimus numini. Quare in honore & ignominia, quemadmodum oportet, magnanimus versatur. Quod & absque his ex inductione facile probari potest. Omnes enim magnanimos, honorem eum appetere videmus, qui se dignus sit. pusillanimis vero & sui respectu deficit (minus enim quam meretur de se magnifice judicat) & respectu dignitatis

magnanimi. Elatus vero, respectu quidem sui excedit (magis enim magnifice quam pro dignitate sua de se existimat) magnanimum vero opinione de se magnifica non superat. Etenim magnanimus cum dignus sit maximis, maximis quoque se dignum esse existimat. Vnde sequitur, optimum quoque esse eum, moribusque præditum integerrimis: sed & fortem & justum, reliquisque eodem modo excellere virtutibus. Nam qui parva judicat omnia, nec ullo modo se digna, neque in hoc fallitur judicio, sed verum sentit, cujus tandem rei causa turpe quicquam committeret, aut indignum? Aut quomodo hoc fieri posset? Quia cum ratione magnanimi pugnat hoc ipsum. Quomodo enim honore dignus esse potest improbus? Nam si dignum se esse existimat, cum sit improbus, & in hac improbitate ab omnibus deprehenditur, jam ridiculus videbitur. Siquidem virtutis præmium honor est, solisque bonis merito tribuitur viris. Quare omnes simul virtutes in se complectitur magnanimus: estque velut omnium virtutum ornatus quidam magnanimitas. Ideoque sicut sine ijs non est, ita majores eas & præstantiores facit. quia dignas eas quibus sunt esse judicat. Ac propterea admodum difficile est, esse magnanimum. quia sine omnibus nemo magnanimus esse potest virtutibus. Omnes vero habere & in ijs excellere, admodum difficile est. In

honore ergo & ignominia, quemadmodum diximus, spectatur magnanimus. Ideoque magnis, & qui à magnis offeruntur delectari solet, ut qui propria, & quibus dignus est, consequatur bona, aut minora etiam, quam quæ meretur. Quia nullum summa virtute dignũ ab hominibus persolvi possit præmium. Aut enimvero si gaudeat, hac de causa gaudet, quia quem possunt maximum, aut quo majorem non habent, offerri sibi videt honorem. Quem vero plebei, simpliciter contemnit: eoque magis si ob res parvas, offertur. Vt si quis Achillem honore affecisset, quod dextre citharam pulsaret. Eodemque modo & de ignominia, prout illi cõvenit. In honore igitur & ignominia, quemadmodum dictum est, cernitur magnimus: consequenter vero in divitijs quoque, ac potentia, omnique secũda fortuna & adversa. Nam & in his modice se habebit, & quemadmodum oportet. Neque indignum se in mutatione hac quicquã committet. sicut neque nimium gaudebit, si res sint secundæ, aut dolebit, si adversæ. Qui quidem ne honorem quidem rerum omnium maximam putabit, neque in eo tanquam re maxima se geret. Porro cum hoc modo in honore se habeat, multo magis divitias contemnet, & potentiam: quippe cũ utrique præferendus sit honor. Honoris namque causa & divitiæ amantur & potentia. Qui namque eas habent, affici honore volunt;

lunt propterea. Qui vero honorem parvi facit, multo magis alia. Ideoque magnamini quoque contemptores esse videntur: quia nihil in rebus humanis admodum magni faciunt. Cum vero honore digni videantur esse successus quoque prosperi, etiam illi ad magnanimitatem aliquid conferre videbuntur. Quod enim excellit in bonis, majori honore dignum est. In bonis autem excellit, qui fortunatus est; quare & hæc hujusmodi magnanimitatem quoque constituunt. Fortunatus enim magno se honore dignum existimat, quia fortuna fruitur secunda: à nonnullis enim afficitur honore. Cum revera solus ille, qui probus est moribus, honore sit dignus. Cui vero utrumque, virtus nimirum & externa adsunt bona, honore dignus judicatur magis, quam qui sola est præditus virtute. At qui tantum fortunatus est, & cui externa prospere succedunt, nihil autem cum virtute habet commune, talis neque merito honore ab alio afficitur, neque ipse se magno dignum honore judicat, neque ex recta ratione magnanimus vocatur. Sine perfecta enim virtute nemo potest esse magnanimus. Ideoque qui secunda utuntur fortuna, contemptores fere aliorum & contumeliosi evadunt. Sine virtute enim non facile est concinne res secundas ferre ac mediocriter. Cum autem ut oportet ferre eas non possint, majores se alijs existimant, ideoque

ideoque om̄nes contemnunt. Ipſi vero ſine judicio omnia faciunt, & ut in mentem venit. Cumque omnino ſint diſſimiles magnanimo, omnibus tamen in rebus imitari eum conantur. Multa enim contemnit magnanimus, ſed merito (vere enim, & ut oportet, de ſe judicat) ſed & magna aggreditur, magnaque deſpicit pericula: verum honeſtatis cauſa, nec niſi magnis intentus. Qui vero externis tantum præditi ſunt bonis, virtutem ipſam negligunt, neque in ea poſtulant excellere, ſed & reliqua contemnunt: cæteraſque actiones ſuas, quantum in ſe eſt, cum actionibus magnanimi ſtudent conferre. Quod tamen non poſſunt, cum virtutem non habeant.

Sed neque frequens eſt in periculis: neque enim ſæpe ijs ſe obijcit, quia non curat vulgaria, nec minimis de rebus in diſcrimen venit. Sed contra cum magnis congreditur, quotieſque eximia ſibi bona videt propoſita, ne vitæ quidem parcit ſuæ.

Sed & beneficia in alium cum confert, delectatur: cum ab alio afficitur, pudore ſuffunditur. Beneficia enim cōferre ejus eſt qui ſuperat, affici vero ejus qui ſuperatur. Qui vero magnifice de ſe ſentit, minori parte non offendi non poteſt. Quod ſi prior affectus beneficijs, beneficium reponat, majora reddit: ut alterum, qui in beneficio prior fuit, obſtrictum ſibi habeat. Sed & hoc proprium videtur

magnanimi, ut eorum quibus bene fecit, ſemper meminerit, à quibus beneficio affectus eſt, obliviſcatur. Non quod ingratus ſit (quomodo enim ingratus eſt, qui majora reddit, quam accepit?) Sed quia hoc magis ei proprium eſt, magiſque convenit, beneficio ut afficiat, quam ut afficiatur. Ideoque beneficia quæ confert, quia præſtantiſſimum illoque dignum hoc eſt, cura quoque ac memoria proſequitur: non item vero quæ accipit. Semper enim vult excellere. Ac propterea illud quidem commemorari quoque ab alio libenter audit, hoc vero non item. Quare neque Thetis apud Homerum beneficia ſua Iovi commemorat, neque quæ in eum beneficia contulerit, ſed quibus ab eo ſit affecta recenſet. Eodem modo Lacedæmonij, cum gratificari volunt Athenienſibus, beneficia ab ijs in ſe collata in medium producunt. Atque hoc quidem proprium eſt magnanimi, nulla ut re egeat, aut quam paucis, ipſe vero alijs quibus opus habent, libenter ſubminiſtret. Sed & illud, ut apud eos qui in dignitate ſunt, magnifice ſe gerat: idque quia nihil ex bonis illis ſplendidum exiſtimat, quibus qui dignitate aliqua funguntur, metui ab alijs ſe poſtulant. Apud medios rurſus mediocriter: quia magis moderati plerumque & mediocri indole ſunt ejuſmodi. Præterea, ſuperare eos qui in dignitate ſunt, & difficile eſt & ſplendidum: ideoque convenit

venit magnanimo: medios contra facile eſt, neque magnum in eo quicquam. Ac in illis quidem ſe efferre, non ignobile eſt; in abjectiſſimis vero, ineptum. Non ſecus ac ſi quis inter infirmos, morbove aut ſenio confectos, robur oſtentaret corporis. Sed neque curioſe honorem ſectabitur aut quæret ſapiens (nam & hoc parvum eſt) nec unquam venturus eſt, ubi primum locum occupant alij: ne ſecundum occupet, cum primo dignus ſit. Sed neque admodum promptus in agendo paratuſque eſt, ſed ceſſator ac cunctator potius. Semper enim magnis actionibus intentus eſt, & magnorum cauſa, vel unde magnus honor expectatur. Hæ autem raro incidunt. Ideoque pauca quidem agit, magna tamen & illuſtria. Quos vero vel amicos ſibi vel inimicos putat, palam aut diligit aut odit. Novit enim recte à ſe fieri utrumque: ideoque nec male audire metuit in plebe. Quia magis veritatem reſpicit & rectum, quam opinionem. Ideo in aperto vel odit vel amat. Sed & quicquid aut dicit aut agit, palam aut dicit aut agit, quia opinionem negligit vulgarem, ut dictum eſt. Ac propterea libertatem amat, ſemperque verum dicit. Niſi forte cum diſſimulatione inter plebejos utitur homines, parumque ſibi tribuit, quia infimorum ſcilicet honorem negligit. Neque cum quovis vivit aut verſatur, ſed cum amico tantum. Nam cum eo qui amicus non ſit,

mensa velle eadem aut tecto frui, non magnanimum est, sed servile, aut adulatoris proprium. Humiles quippe sunt adulatores, & vice versa, omnes qui humiles sunt, adulatores sunt. Sed neque facile admiratur magnanimus, neque obstupescit quælibet. Nihil enim magnum arbitratur. Neque injuriarum memor est. Quia etiamsi aliquod ab inimicis damnum patitur, parvi id æstimat, minusque quam ut nocere possit sibi. Idque vel ob virtutis magnitudinem: vel quod præteritorum meminisse, ac præcipue malorum, parvo sit animo præditi: sicut negligere magnanimi. Nam qui ne beneficia quidem, quibus affectus est, meminisse ullo modo dignatur, sicut supra diximus, quia exiguum neque se dignum esse, affici beneficijs arbitratur; multo magis malorum, quibus affectus ab aliquo fuerit, memoriam deponet. Præterea nec aliorũ actiones hominum recensebit, nec suas. Quia nec alienas curat laudes, nec suas. Sicut neque operam dat, ut alij vituperentur. Quare nec in laudes propendet, nec in calumnias. Sed nec inimicos sugillat, nisi præsentes: quia absentibus obtrectare, non est magnanimi. Ac res necessarias aut parvas, si qua earum opus habet, ut consequatur, non lubenter supplicat, aut queribundus aliquem compellit. Quomodo enim qui nihil æstimat, aut in rebus humanis magnopere expetendum judicat, tam demissi esse

posset

possetanimi? Sed & honesta ita omni lucro anteponit, ut meliora sine ullo etiam emolumento ea existimet, quam quæ cum emolumento conjuncta sunt & prosunt, nec honesta sunt tamen. Eodemque modo, in ijs quæ possidet; ut exempli gratia, arboribus aut servis. Eos enim servos, non qui quæstum adferre possunt plurimum, sed qui honesti sunt & boni, possidebit. Sed & motus hominis magnanimi tardus videtur esse, & vox gravis, & dictio sedata. Neque enim fieri potest ut admodum festinet, qui pauca curat. Nam quæ vulgus admiratur, ille exigua judicat. Neque ut admodum contendat, qui nihil magnum existimat. Festinant enim & volubiliter loquuntur, qui vehementer admirantur aliquid, aut eximie curant. Talis ergo est magnanimus.

Qui vero deficit, pusillanimis, qui excedit, vanus. Quamvis nec illi mali sunt. Non enim sunt malefici, sed tantum errant, quatenus videlicet ab officio decedunt & à medio.

Cum enim bono dignus sit pusillanimis, non novit se ipse, ac proptera quibus dignus est, privat seipse. Atque hoc respectu, malus sibi ipse est, quia bene sibi ipse non facit, quod ignoret, quæ sibi debeantur. Si novisset enim, expeteret quoque, cum bona sint. Neque tamen stolidus recte dicetur ejusmodi, sed potius ignavus. Quamvis nec hoc tan-

tum modo nocet sibi pusillanimis, sed & alio. Nam & quia ignorat se ipse, moribus quoque evadit corruptior. A bonis enim & præclaris actionibus abstinet atque institutis, tanquã indignus sit illis. Quemadmodum & ab externis abstinet bonis: quia supra dignitatem ea existimat suam.

At vero vanus, cum & stolidus sit, & se ipse ignoret, ea aggreditur, quæ dignitatem excedunt suam. Et cum virtute ornari non possit, veste contra & habitu alijsque se exornat talibus. Ac quia splendidus sibi ex eo videtur, prospera uti fortuna vult videri: suasque res secundas semper vult cognosci ab omnibus, ac de se ipse loquitur semper: tanquam honorem consecuturus ex eo.

Cum autem utrumque magnanimitati & pusillanimitas opponatur & vanitas; magis pusillanimitas opponitur quam vanitas: tum quia est crebrior, tum quia majus est malum. Ejus enim quem possidet, & mores corrumpit, & virtutem, *ut dictum est*, minuit. Vanitas autem per se quidem mala est, eum vero quem possidet, deteriorem, in reliquis non efficit. Nullum enim bonum, quo prædictus est vanus, vanitate corrumpitur: sed contra præclara interdum atque honesta propterea aggreditur opera, quibus se dignum existimat. Sed neque semper crescit vanitas. Experientia enim ad cognitionem sui pervenit vanus. Cum enim plerumque non

non consequitur quem appetit honorem, modestiam addiscit necessario. Ideoque facile deponitur vanitas, neque potest permanere. Contra vero semper pusillanimitas procedit. Nam cum semper in deterius eat indoles illius, etiam ejus de se decrescit opinio. Cum opinione autem, mores. Ac rursus propterea, eadem opinio. Atque ita semper pusillanimitas procedit. Sec nec ab experientia emendatur pusillanimis. Nam cum ea quæ aggreditur facile perficiat (exigua enim sunt viribusque minora) virtutem suam ignorat quasi. Sed & honorem cum petat quam dignus est minorem, nemini molestus est. ideoque nec spe frustratus corrigitur, quemadmodum vanus. Et ob has quidem causas majus quam vanitas malum est pusillanimitas, minusque facile expugnari potest. Vnde etiam magis cum magnanimitate pugnat.

CAP. VI.

De mediocritate quæ in honorum cupiditate consistit.

IN magno ergo honore, sicut dictum est, spectatur magnanimitas. Sed & alia virtus in honore versatur, quæ eodem modo ad magnanimitatem se habet, quemadmodum ad magnificentiam liberalitas. Sicut enim magnitudine à magnificentia differt liberalitas, cum in pecunijs & ipsa versetur, sic ab illa virtute differt magnanimitas, quod in magnis

gnis verſetur honoribus, cum illa tantum in parvis.

Sicut enim in dandis accipiendiſque pecuniis, & mediocritas, & exceſſus eſt, & defectus: ſic & in honoris cupiditate, mediocritatem quoque poſſumus, & exceſſum invenire, & defectum. Nam & magis quam oportet, minuſque, & quemadmodum oportet, ac recta poſtulat ratio, honorem poſſumus appetere. Ab honorum enim cupiditate & laudamus multos & reprehendimus. Vnde apparet quoſdam ut oportet, quoſdam non ut oportet, eum appetere. Quorum alij excedunt medium, alij deficiunt.

Ambitioſum enim vituperamus, ut qui magis quam oportet honorem appetat: vituperamus & honoris contemptorem, ut qui ne in honeſtis quidem velit affici honore.

Interdum & ambitioſum laudamus, ut virum fortem & honeſti ſtudioſum. Honoris vero contemptorem, ut modeſtum ac temperantem: ſicut & ſupra diximus. hoc autem fit idcirco, quia ſimile aliquid exceſſus habent cum medio, & quia ſine nomine eſt medium, ideoque ab extremis nomen deſumit. Neque quicquam vetat, quo minus vel ambitio, vel honoris contemptus dicatur medium. Multis enim modis dici poteſt, honoris eſſe ſtudioſus aliquis aut pecuniæ: ſicut multis modis aliquid dicimur appetere. Nam & plus minuſque quam opor-

oportet, & quemadmodum oportet, aliquid possumus appetere. Quare & nomen ejus qui appetit aliquid, ita se habet: meritoque ejus aut ejus esse studiosus dicitur, tam qui ut oportet, quam qui secus, appetit. Quoties ergo aliquem quem laudatum cupimus, ambitiosum dicimus, non plus quam oportet, sed plus quam vulgus honorem appetere eum putamus. Cum vero hunc ipsum vituperamus, eum qui plus quam oportet, honorem appetit, hoc nomine vocamus. Eodemque modo & in honoris contemptore se res habet.

Quare in mediocri studio honoris, licet nullum ejus nomen sit, consistit medium. In quibus enim & excessus & defectus est, necesse quoque est esse medium: cumque, vel plus quam oportet aliquis honorem appetat vel minus, necesse est mediam quoque aliquam cupiditatem esse, quæ est ut oportet: quam laudamus.

Estque ea virtus sine nomine. Videtur autem si cum ambitione conferatur, hoc est cum extremo, honoris contemptus, si cum honoris contemptu, ambitio. sicut cum utraque si conferatur, utrumque, quatenus utriusque est particeps. Quod in alijs etiam fit virtutibus. Semper enim cum ad extremitates accedit medium, nominibus quoque eorum appellatur. Quatenus enim recedit ab altero, eatenus inclinare videtur ad alterum.

In hac vero magis, quia caret nomine.

Ideoque nec medio alicui opponi extremitates videntur, sed sibi magis. Honoris enim contemptus cum ambitione videtur pugnare.

CAP. VII.

De lenitate.

LEnitas autem, mediocritas in ira est: cujus excessus iracundia dicitur, defectus caret nomine. Affectus ergo, in quo versatur lenitas, est ira: quæ autem eam movent, multa sunt & varia.

Qui ergo quemadmodum, & cum, & in quibus oportet irascitur, laudatur: quem lenem dicimus. Videtur enim lenis esse, qui perturbationibus vacat, neque ab affectu ducitur, sed ducit eum, prout recta præscribit ratio. Videtur autem ad defectum magis propendere, quatenus ad ulciscendum non tam proclivis est, quam ad veniam.

Defectus autem, sive lentitudo, aut quocunque appellatur nomine, vituperatur. Vbi enim oportet non irasci, neque ullis vel suis vel amicorum commoveri contumelijs, stolidum est ac servile.

Excessus vero fit in omnibus. Quoties enim præter decorum vel loci, vel temporis, vel rei, vel personæ, aut alterius alicujus circumstantiæ, aliquis irascitur, excedit. Nec tamen semper qui excedit, ubique excedit: quod fieri non potest. Neque enim malum,

lum, nisi aliqua ex parte bonum sit, potest consistere, sed à se corrumpitur. Et si solidum sit, intolerabile efficitur.

Ac iracundi quidem cito, & quibus non oportet, irascuntur: cito vero cessant iterum: quod in ijs est optimum. Idque ideo, quia cohibere iram non possunt aut abscondere, sed efferuntur, & quo possunt sese ulciscuntur modo. Quod cum fecerunt, statim, quæ eorum vehementia est, irasci desinunt. Vehementes autem sunt supra modum quos ἀκροχόλους dicimus, & ad omnia iracũdi, & in omnibus. Vnde etiam nomen ab extremitate deductum possident. Quos vero amaros dicunt, & reconciliari difficulter, & irasci diu solent. Neque enim statim promunt iram, sed dissimulant & premunt. Quam tum demum ponunt, cum malum ijs reddiderint, à quibus acceperũt. Voluptatẽ enim ijs affert & dolorem illũ adimit vindicta. Id autem quam diu non fit, onus suum bajulant, ac circũferunt quasi iram. Cum enim nemini indicare eam soleant, neque solando eos juvare quisquam nec monendo potest. Quo fit ut tam diu apud eos resideat, donec dissolvi sua sponte possit, aut concoqui. Hoc vero non fit nisi tempore. Hi autem & sibi sunt molesti, & præcipuis amicis. Eos vero qui ubi non oportet, & cum non oportet, & quantum non oportet morose se gerunt, diuque irascuntur, neque ante vindictam

placari poſſunt, difficiles vocamus. Cum his vero vivere, aut eodē uti contubernio, eſt moleſtum. Quare medium lenitas, exceſſus iracundia, defectus vero ſtupor quidam, aut ſtoliditas poſſit vocari, aut lentitudo.

Cum autem utrumque opponatur medio, magis quam lentitudo tamen iracundia: majus enim quam lentitudo malum eſt iracundia: quia eſt frequentior. rariſſimi ſunt quos lentos dicimus; Cum quia tum quia cum hoc vivere jucundū eſt, cū illo moleſtum; atque ideo majus eſt malum. Quicquid enim in homine manſueti eſt aut amoris mutui, tollit iracundia. Iam vero bonum eſſe medium, ſicut & virtutem, quæ vero utrimque ſunt, exceſſum dico ac defectum, vituperari manifeſtum eſt, & jam ſupra diximus. Quia, quemadmodum, & in quibus, & cum oportet iraſci, medium eſt. Quam diu vero, & in quibus ex officio iraſcendum ſit; quæ item juſta ſit iræ occaſio, aut locus, aut perſona, & ſimilia, definiri non poteſt. Quæ enim ſingula reſpiciunt, aut partes, ſicut & in principio diximus, definiri non queunt. Alia enim alias conveniunt, neque quicquam horum fixum eſt aut ſtabile. Hoc tantum dicere poſſumus, medium in quocunque affectu laudari habitum, exceſſum contra in omnibus vituperari ac defectum. Et illi quidem qui parum abeunt à medio, non admodum ſunt conſpicui,

cui, ideoque neque admodum vituperantur. qui vero plurimum, plurimum etiam apparent, & vituperantur plurimum. Vnde apparet medium esse habitum, cui adhærere oportet.

Cap. VIII.

De amicitia, vitijsque quæ cingunt eam, morositate nimirum & adulatione.

AC eos quidem qui in ira considerantur habitus, jam diximus. Sunt vero in hominum congressibus mutuaque societate alij, qui in sermonibus cernuntur & rebus. In his ergo aut laudamus aut vituperamus aliquem. Cum autem laudari mediocritas, excessus vero ac defectus vituperari debeant; manifestum est, in hac etiam societate, excessum quoque & defectum esse aliquem, & medium. Alij enim nulla omnino in re molesti esse ijs volunt cum quibus vivunt: quo fit ut laudent omnia, velintque omni in re placere omnibus, neque usquam ab ijs dissentire.

Alij directe cum his pugnant: qui molesti sunt omnibus, omnia vituperant, neque quicquam eorum quæ fiunt approbare possunt: sed de re qualibet cum omnibus contendunt.

Vituperatur autem horum uterque. Sicut is laudatur, qui ut oportet hæc facit. Hoc est, qui vituperat quæ debet, laudat quæ oportet, placere ijs qui-

bus æquum est conatur. Ac is quidem qui omnia laudat, blandus ac adulator dicitur: qui vero in omnes invehitur, morosus: qui vero rei quæ geritur se accommodat in utroque, amicus. Videtur autē virtus ipsius amicitia esse. Nomen enim hujus mediocritatis non est proprium, sed à vicino desumitur. Habitus quippe hujusmodi, si amandi assumpserit affectum, fit amicitia. Differt enim ab amicitia, quod sine hoc fit affectu. Neque enim quia aut amat aut odit, ea quæ dicuntur vel fiunt, grata habet aut odit: sed honesti simpliciter causa, & quia habitum hunc sibi comparavit. Eodem quippe modo ergo notos se habet & ignotos; cum quibus consuevit, & quorum nunquam usus est consuetudine, quod ad hunc habitum. Semper enim quæ oportet, & quantum, laudat ac vituperat: nisi quod non eodem modo semper. Neque enim ubi fieri hoc necesse erit, molestia æque notos afficiet ac ignotos; cum quibus consuevit, aut nulla necessitudine est conjunctus: Eodemque modo in voluptate. Neque enim eadem conveniunt. Ideoque honesti semper & utilitatis ratione habita, vel delectabit eos cum quibus vivit vir bonus, vel molestia afficiet.

Etenim in voluptatibus quas societas admittit humana & molestijs versatur hic habitus. Quare quæcunque voluptates non respiciunt honestum, ijs non

ijs non oblectabit se apud eos cum quibus vivit, sed potius ijs qui delectantur succensebit: multoque magis molestus optabit videri honestatis causa, quam jucundus. Idque potissimum, si dedecus voluptas ea aut noxam facienti adferat ingentem. Tunc enim prȩoptabit parva aliquem molestia afficere aut pudore, ut à molestia eum majori aut dedecore immunem habeat, quã simul gaudendo ad tempus eum delectare, majori mox afficiendum molestia. Non eodem autem modo cum ijs qui in dignitate sunt & cum plebeijs se geret, sed singulis quod suum est tribuet, & prout diversa singulorum poscet ratio, diverso quoque modo consuetudinem instituet suam. Sed & quemadmodum, & in quibus, & cum oportet laudabit ac reprehendet singulos. Ita quidem ut delectare eos maxime & per se malit, molestia vero afficere non nisi minime aut mediocriter, neque per se, sed utilitatis causa. Quare & cum molestia aliquem afficiet, magnæ alicujus voluptatis causa modice id faciet: semperque metuet ne odiosus possit haberi. Talis ergo est qui in voluptatibus humanæ societatis spectatur & molestijs. Qui quidem proprio non appellatur nomine, sed propter eam quam cum amicitia habet similitudinem, ut dictum est, amicus vocatur.

Eorum vero qui utrinque sunt, is quidem qui excedit, si absque causa laudet omnia, & omnia approbet,

probet, nec aliud quam ut jucundum se præbeat respicit, blandus vocatur: sin ut aliquid vel pecuniæ, vel quæ pecunia parantur, lucri accedat sibi, adulator.

Qui vero deficit, morosus ac litigiosus dicitur: qui omnibus offenditur, ac reprehendit omnia.

Quia vero & hic, quemadmodum dictum est, nomen non habet medium, non videntur medio extremitates sed inter se opponi.

CAP. IX.

De veritate, & quæ utrinque eam cingunt vitijs.

IN hac autem cum hominibus societate, etiam alij versantur habitus. Duplex enim homini cum homine societatis est ratio. Altera quæ ad dicta spectat factaque ejus cum quo versamur: altera quę ad nostra ipsius. Atque ad priorem quidem duo præcedentes spectant habitus: ad secundam aliæ. Aut enim mentitur aliquis, qui de se suisque actionibus loquitur, aut verum dicit. Quod si mentitur, aut minora re ipsa dicit aut majora: aut si vera, hoc est, nec majora re ipsa nec minora dicit, talis habitus veritas vocatur, & qui eo præditus est, verax dicitur.

Iam vero dissimulatio & arrogantia, & si quæ tales sunt præterea, alterius alicujus causa suscipiuntur interdum à nonnullis: gloriæ nimirum aut opum,

opum, & si quæ sunt similia. apud alios vero nulla prorsus de causa eas invenias. Alij ergo minora quam merentur de se prædicant, alij majora. Non quod ita velint videri, sed quod se ignorent ipsi. quod rarissime accidit. Plerumque enim qualis quisque est talia quoque aut loquitur aut agit, atque ita vivit. Cum ergo reprehensione per se dignum sit mendacium, laudem mereatur veritas, ideo hic quoque laude digna est mediocritas: ea autem est veritas: sicut excessus contra defectusque vituperio; mendacia nimirum. quorum arrogantia quidem excedit, deficit vero dissimulatio. Ac nos quidem de utroque accuratius agemus. Et primo de medio.

Veracem ergo dicimus, non qui in pactis aut conventibus, alijsque id generis, quæ ad justitiam aut injustitiam referuntur, verum dicit, hoc enim alterius virtutis est: sed qui sine ulla necessitate, sine lege ulla aut jure, aliove vinculo civili, veritatem in sermone amplectitur & vita: idque solummodo quia hujusmodi virtutis præditus est habitu, & honestatis causa. Sed & talia de se prædicat, talisque videri vult alijs, qualis est revera. Quo fit ut æquitatis quoque laudem mereatur. Nam qui ubi nihil necesse est veritatem amant, multo magis ubi bonum civile hoc postulat tales sunt futuri. Qui enim per se à mendacio, quia vitium est, abhorret,

quomodo si accedat dedecus, neque tantum sit tale, sed & alijs quoque videatur, non omni ratione hoc vitabit? Ac talis quidem est verax: qui cum vitium fugiat & dedecus, merito laudatur. Et ita quidem, ut si recedendum fuerit à medio, ad defectum potius quam ad excessum abiturus sit. hoc enim concinnius videtur altero: quia excessus est molestissimus.

Arrogans vero, qui majora re ipsa simulare verbis & actionibus solet. Atque hic quidem, si nullius alij rei id causa faciat, improbus videtur: nec enim aliter mendacio gauderet. Et tamen vanus potius videtur, quam malus. Quod si rei alicujus causa simulet, si id vel gloriæ vel honoris causa faciat, non admodum reprehensione dignus est: sin pecuniam vel aliquid quod ad pecuniam refertur proponat sibi, turpior habetur.

Nec enim in facultate arrogantis arrogantia est: nam si ita se haberet, vituperanda non esset: neque enim in ijs esset quæ sponte esse dicimus, & quæ in potestate sunt nostra, sed in prælectione. ideoque fœda est & vituperatur. Est enim habitus quidã arrogantia: & secundũ habitũ arrogantes evadimus. non secus quam mendax, qui nec gloriæ nec pecuniarum causa simulat, sed ut mentiatur tantum.

Qui gloriæ ergo causa arrogantiam adhibent, tali simulatione utuntur, unde laudari aut felices possint

possint judicari: qui vero lucri causa, tali qua prodesse etiam possint proximis. Sicut medicinam, aut divinandi artem. Medicos enim se peritos aut hariolos simulant: ut dum ijs qui opera eorum uti velint profuturi videantur, injusta ratione opes eorum ad se transferant. Talis ergo est arrogans.

Dissimulator vero is est, qui re ipsa simulat minora: qui venustior videtur, quam sit arrogans. Nec enim lucri causa simulat: sed quia omne quod elatum magnumque videtur esse, studet vitare. Qui ergo ea quæ honori esse possunt simulat, quemadmodum Socrates solebat, elegans videtur ac venustus: qui vero non magna tantum, & quæ gloriam merentur, sed minima quæque, & quæ præstare omnium indicio potest, fieri à se non posse simulat, versute delicatus vocatur, ac contemptum meretur. Fit tamen etiam ut arrogantes ex hoc ipso dicantur. Sicut in vestitu olim Lacones faciebant. Etenim & excessus & defectus si sit nimius, arrogantiæ signum est. Qui vero modice dissimulationem adhibent, venusti videntur. tales autem sunt, qui non in rebus minimis, nimiumque manifestis, ea utuntur. Atque hoc quidem modo cum & dissimulator veraci opponatur & arrogans, magis tamen quam dissimulator opponitur arrogans. Majus enim malum, ut apparet ex ijs quæ diximus, est arrogantia.

CAP. X.

De urbanitate, & quæ utrinque eam cingunt vitijs.

CVm autem remissio quædam sit in vita ac quies, & in hac ipsa remissione aliquid cum ludo ac joco temporis ponatur: videtur etiam hic definiri posse honesta quædam & concinna cum alijs vivendi ratio; ut & quæ oportet dicat, & quemadmodum, qui hac remissione opus habet: codemque modo quæ, & quemadmodum, & cum oportet audiat. Differunt enim hæc aut illa dicere, & audire. Vnde apparet in hac quoque cum alijs vivendi ratione, & excessum, & defectum esse, & medium.

Et excessus quidem scurrilitas vocatur: quique in eo peccant, scurræ atque importuni videntur, & in ridiculis excedunt. Quibus magis curæ est, ut risum moveant, quam ut decori rationē in sermone habeant, aut ne molesti sint illis quem cavillantur.

Defectus vero asperitas ac rusticitas vocatur: quique in eo peccant, asperi ac rustici dicuntur. Qui neque ipsi quicquam risu dignum afferunt, eosque qui hoc faciunt aversantur ac oderunt.

Mediū vero εὐτραπελία, hoc est, urbanitas, quique in eo excellunt εὐτράπελοι, quasi εὔτροποι, hoc est, urbani dicuntur. Etenim potissimū à moribus videntur esse hi motus. Hi autem sunt qui concinne, & cum, & quemadmodū oportet, jocantur. Sicut

cut enim corpora distinguunt sui motus; ut exempli gratia, ignem, & quicquid leve est, motus qui in altum fertur, grave contra motus qui ad medium, eodemque modo in alijs, ita ex exterioribus & quæ in oculos incurrunt hominum motibus, habitus quoque apparent animæ & mores. Cum vero rarissimi sint illi, quos asperos diximus, plurimi contra quos joci delectant & festivitas, cumque hic habitus melior videatur quā austeritas: hinc fit ut scurræ quoque, urbani dicantur, quia festivi quoque videntur & jucundi. Differre tamen scurras ab urbanis, & quidem non mediocriter, vel ex superioribus constat.

Sunt autem dexteri ejusmodi urbani, meritoque dexteritas posset vocari urbanitas. Proprium enim dexteri est hominis, ea & dicere & audire, quæ probo ingenuoque digna sunt homine. Quædam enim in jocandi ratione sunt, quæ & dici à tali homine & audiri debeant. Differt enim ingenui hominis jocus & illiberalis, quemadmodum & docti differt ab indocti. Quod vel ex comœdijs apparet, tum antiquis tum novis. In ijs enim qui plebejas repræsentant personas & illiberales, ridicula putant & jucunda quæ obscœna sunt: qui cōtra ingenuos dexterosque homines & probos, quæ suspicionem movent tantum. Quæ quidem non parum differūt ad venustatem. Quem igitur dicemus medium

ſervare in jocis? Vtrum ne qui recte & ut homine ingenuo dignũ eſt cavillari ſolet: an qui moleſtus non eſt audientibus, ſed venuſtus potius jucundusque: atque hæc vera erit ejus qui medium ſervat in jocando, definitio? Atqui nil definitum habere videtur hæc definitio. Neque enim eadem aut amant aut oderunt omnes: ſed alia alijs jucunda videntur aut moleſta. Quibus vero delectantur ſinguli, ea in congreſſibus quoque mutuis aut dicunt aut faciunt. Et quas libenter cavillationes admittit cum audit, ijs utetur quoque. Nec enim dicet omnia. Quibuſdam enim à legiſlatoribus quoque interdictum eſt convitijs. Convitium autem quoddam eſt cavillum. Quia ergo indefinita ſunt quæ amamus aut odimus, propterea quoque eum qui jocando medium ſervat, definire eſt difficile. Quare ingenuus homo ac venuſtus ita ſe geret, ut lex ſit ſibi ipſe. Talis ergo eſt medius, ſive is urbanus ſit dicendus, ſive dexter.

At vero ſcurra, cum vehementer quæ ridicula ſunt amet, nullo neque verbo abſtinet neque actione quæ modo riſum moveat: quare neque ſibi ſolet parcere nec reliquis. Sed dum modo riſum moveat, ſive id cum ſuo fiat ſive aliorum qui audiant opprobrio, nihil penſi habet. Planéque ea & loquitur & facit, quorum ne minimum quidem aut faceret venuſtus homo aut diceret: & quorum

rum nonnulla fortasse nec audire quidem posset.

In hac autem cum alijs vivēdi ratione plane inutilis est rusticus. Nec enim aut ipse jucundus esse, aut alios tales potest ferre. Talis ergo reprehenditur: quia res in humana vita sunt necessariæ, & quies & jocus.

Tres enim sunt in humana vita, quæ ad hunc hominum inter se mutuo congressum referuntur, mediocritates. Vna quidem in veritate, quæ utrinque arrogantiam & dissimulationem habet, duæ vero in jucundo. Quarum altera est, quam amicitiam dicimus: quæ adulationem utrinque & morositatem habet. Altera urbanitas, dexteritasque, quam utrinque scurrilitas asperitasque cingit, ac rusticitas. Vterque enim voluptatem aliquam ad vitam conferunt, & amicus & urbanus.

CAP. XI.

Verecundiam virtutem non esse.

VErecundia autem non est virtus: nec enim habitus est, sed potius affectus. quod vel ex definitione patet. Definitur enim, metus infamiæ. Fere idem enim accidit verecundo, quod ei qui terribile aliquid metuit. Erubescit enim ille sicut pallescit qui mortem timet. Quare utrumque corporis videtur esse, tum verecundia, tum periculorum metus. Talia autem affectus magis videntur esse

quam

quam habitus. Et hic affectus quidem non omni ætati, sed juvenili tantum convenit. Iuvenes enim pudibundos esse oportet, quia sæpe peccant. Sæpe autem peccant, quia affectum magis sequuntur, quam rationem. Quare quoties à verecundia reprimuntur, meliores evadunt. Atque hæc causa est, cur verecundos laudemus adulescentulos: cum nemo eo nomine senem commendet, quod pudibundus sit. Neque enim fieri à sene ea debent, quæ pudore sunt digna. Neque viri probi pudor est, cum improba sequatur.

Cum autem alia revera sint turpia, alia non sint sed videantur tantum, utraque viro probo fugienda sunt. Fugiendo autem turpia, nunquam pudore suffundetur.

Etenim existimare hoc ipsum viri probi esse, ut pudore afficiatur, si quid turpe commiserit, cumque qui ita se habeat, judicare probum esse, res est absurdissima. Ea enim turpia, quæ sponte fiunt, sequitur verecundia: vir autem probus nihil unquam quod sit turpe sponte committet.

Vnde apparet non virtutem sed affectum potius esse verecundiam. Nec enim semper est laudanda: nec simpliciter aut per se res proba dicenda est, sed ex suppositione tantum. Vt si contingat aliquem peccare, bonum est, si verecundia sequatur. Atqui non ita se virtutes habent: eæ namque ha-

que habitus sunt, qui semper animo inhærent.

Quamvis autem aliqua videatur esse, & sit revera, inter consternationem atque impudentiam mediocritas, laudeturque verecundus, sicut contra qui impudentes sunt in rebus turpibus, & qui nimium verecundi sunt, quos consternatos dicunt, reprehendi solent; nihilo minus tamen propterea virtus est verecundia. Virtus enim est mediocritas, mediocritas vero non omnis est virtus. Neque enim hæc reciprocantur.

Sic nec continentia virtus est, sed aliquid ex ea admixtum habet. de qua posterius agemus. Nunc vero de justitia dicamus.

ARISTOTELIS ETHICORVM LIBER V.

Capvt I.

De Iustitia.

Am vero de justitia & injustitia quærendum est: tum in cujusmodi inveniatur actionibus: tū cujusmodi mediocritas sit justitia. sed & jus quarum rerum sit medium. tum etiam quæ utrinque illud cingant.

In his autem rebus exquirendis eandem viam rationemque teneamus, quam, cum de reliquis virtutibus egimus, secuti sumus.

Videmus igitur, omnes justitiam ejusmodi quendam habitum vocare, quo cum præditi sumus, ad agenda ea quæ justa sunt propendemus: quoque ea & agimus & volumus.

Eodemque modo de injustitia: ita enim dicunt, qua injustas res & agimus & volumus. Quare communes has de utraque opiniones quasi supponamus. Sitque justitia atque injustitia, prima quasi delineatione, ejusmodi habitus, quo justa volumus atque injusta. Semper enim moralibus virtutibus adden-

addenda est vox volumus: neque aliter definiri possunt. Quia enim temperans vult esse aliquis, justeque agere, ideo temperans quoque est & justus. In scientijs quippe & facultatibus, posse est necesse, velle autem non item. Nam si quis possit sanare, satis est: nec enim medicinæ habitum impedit, quod nolit. Eodemque modo in reliquis. In moralibus vero virtutibus, contra se res habet. Etenim juste posse agere, sæpe injusto quoque adest: velle autem solius est justi. Vnde is etiam, qui juste vult agere, habitumque habet, justitiæ licet non possit, justus tamen est. Similiterque & injustus se habet. Adde, quod omnis facultas ac scientia contrariorum est. Vna namque scientia nosse potest contraria. Sicut una scientia sanitatis & morbi, medicina est: eademque facultate fiunt contraria. Vnus vero habitus non efficit contraria. Sicut per justitiam justa non agimus & injusta. neque motus ægri corporis, ijdem sunt cum bene constitutis. Ex contrarijs ergo contrarij cognoscuntur habitus. Vt exempli gratia, si quis norit bonam corporis habitudinem, soliditatem carnis esse, sciet contrariam carnis esse raritatē. Cognoscuntur quoque è subjectis habitus. Vt, exempli gratia, habitus est sanitas: Subjectum, id quod salubre est, & ad sanitatem tendit. Si enim noverimus salubre esse, id quod soliditatem efficit in carne, id quoque sciemus, bo-

nam esse habitudinem, soliditatem in carne. Se-
quitur autem & hoc plerumque habitus: nam si
pluribus modis alter contrariorum dicatur habi-
tuum, etiam pluribus modis dicetur alter. Vt si
temperantia multa significat, etiam intemperantia
multa significabit. Et si justitia eadem voce alia si-
gnificat, ac de multis usurpatur, eodem modo &
injustitia se habebit. Plerumque autem diximus:
quia nonnulli sunt habitus, in quibus hoc non fit.
Vt, exempli gratia, φιλεῖν & μισεῖν, inter se sunt con-
traria: atqui φιλεῖν non est simplex, duo enim signi-
ficat: est enim & amare, & commissis aliquem la-
bijs amplecti. At vero μισεῖν unicum designat tan-
tum, odium nimirum. Hoc autem quam rarissime
evenit: sæpius vero ac plerumque contra, ut cum
multis modis habitus alter, multis quoque modis
usurpetur oppositus. Quare cum multis modis ju-
stitia, multis quoque modis sequetur usurpari in-
justitiam. Et tamen unum idemque videtur desi-
gnare utrumque: quod non multum inter se diffe-
rant significata. Quia tum demum homonymiæ
& diversæ apparent significationes, cum multum
inter se res significatæ differunt. Sic, exempli gra-
tia, κλεῖς dicitur, & quæ sub collo est animalium,
& qua fores claudimus. Hic enim quia multum
inter se res differunt, manifesta est homonymia,
& significationis diversitas. Cum ergo pluribus,
tum

tum justitia tum injustitia dicatur modis, ſumamus primo ac ponamus quot modis dicatur injuſtus. Hinc enim etiam ſignificationes deſumemus juſtitiæ.

Injuſtus ergo dicitur, & is qui legi non paret, & is qui plus ſibi ſumit, quam par eſt, & is qui æqualitatem non ſervat: unde conſtat juſtum quoque fore, tum qui legi paret, tum qui æqualitatem conſervat. Quare juſtum quoque erit, tum id quod lege præſcribitur, tum id quod eſt æquale. Injuſtum contra tum id quod cum lege pugnat, tum quod inæquale eſt.

Quando igitur & plus quam oportet ſibi vendicat injuſtus, hæc autem injuſta vindicatio in bonis ſpectatur, ſequetur ipſum quoque in bono aliquo plus ſibi vendicare. Ille autem bonum ſpectat, non quod ſibi bonum eſt, aut quo melior poſſit evadere (nec enim hoc agit ut temperantior evadat reliquis, aut medicina medicos, liberalitate vincat liberales, aut ex cæteris denique quæ & ſimpliciter & per ſe bona ſunt, bonumque eum poſſunt efficere, ullum conſequatur.) Verum ijs reliquos conatur anteire bonis, quæ ſimpliciter quidem & per ſe bona ſunt, non modo autem non meliorem eum efficiunt, sed & ſæpiſſime deteriorem. Quales ſunt pecuniæ, ac potentia, bonaque corporis habitudo. Hæc enim homini improbo majoris ſunt fomenta

nequitiæ. Vt & alia quæ secundæ aut adversæ fortunæ tribuuntur. cujusmodi sunt quæ plerique sibi optant homines, ac persequuntur. Quod non oportet. cum potius optandum sit, ut quæ simpliciter bona sunt, sibi quoque bona eveniant ac prosint, aut saltem non deteriores efficiant. Et cum eligendum est, ea præferenda, non quæ simpliciter, sed quæ sibi bona sunt, & quæ meliorem se possunt efficere.

Iam vero injustus, sicut secundæ quidem fortunæ optat bona, in ijsque maximam sibi partem semper vendicare nititur: ita minima in adversa sibi eligit mala. Minus enim malum, bonum esse judicat. Præterea, quia is qui plus quam oportet sibi vendicat, & injusta hæc pluris cupiditas in bono spectatur, ideo tum quoque pluris cupiditas videtur esse. Sed & æqualitatem negligit injustus: unde etiam generale ac commune omnibus injustitiæ speciebus nomen est inæqualitas. Nam & qui in leges peccat, & qui plus sibi quam oportet vendicat, æqualitatem negligit.

Quando autem is qui in leges peccat, injustus est, qui vero eis obtemperat, justus: perspicuum est, omnia quæ ex legũ præscripto fiunt, justa quodammodo esse. Nam & ea, quæ ab illa quæ leges solet ferre definita sunt scientia, legitima sunt ac justa appellantur: eorum enim unumquodque justum esse di-

esse dicimus. ut in quibuscunque leges, in ijsdem quoque justitia versetur.

At vero de omnibus loquuntur leges: spectantque partim id quod omnibus cõducit rebuspublicis, sive popularem, sive optimatum, sive quamcunque denique aliam instituant formam: partim etiam quaslibet quæ cũ virtute fiunt actiones imperant: ut, exempli gratia, tẽperantes, justas, ac fortes. Imperant enim, exempli gratia, ne quis ordinem relinquat aut fugiat, quod fortis viri est: ne quis adulterium cõmittat, aut alienæ illudat pudicitiæ, quod tẽperantis opus est. ne quis percutiat aliquem aut male excipiat, quod est mansuetudinis. Similiterque quę ad reliquas aut virtutes spectãt aut vitia, vel jubent vel vetant. Et ea quidem quæ recte accurateque lex posita est, sicut recta atque accurata postulat ratio, quæ vero temere inconsiderateque, minus accurate, nec ut oportet, sed deterius & jubet & prohibet. Quæ bona sunt nihilominus ac mala, jubet ac prohibet. Omnium enim legum finis hic est.

Si igitur quæcunque sunt legitima, etiam sunt justa, & in quibus lex, in ijsdem justitia versatur, omnem virtutẽ complectitur justitia: & quia omnem continet, totaque virtus est, perfecta quoque est virtus. Hoc enim solo ab universali virtute differt justitia, quod altera habitus sit respectu sui tantum, justitia vero perfectus sit habitus, non tamen simpli-

ſimpliciter, ſed ad alium relatus. Quoties enim aliquis omnes ad alterius commodum refert virtutes, hoc eſt quod juſtitia appellatur.

Ideoque omnium videtur eſſe præſtantiſſima virtutum: imo neque Heſperus aut Lucifer ita clarus eſſe atque admirabilis, ut eſt juſtitia. Vnde vulgo etiam dicimus:

Iuſtitia in ſeſe virtutem amplectitur omnem.

eoque ipſo maxime perfecta virtus eſt, quoniam perfectæ virtutis uſus eſt. ſiquidem qui ea præditus eſt, etiam in alium virtute uti poteſt, non tantum ipſe ſecum. Multi enim ſibi virtutibus proſunt ſuis, ad aliorum vero eas ſubſidium conferre non poſſunt: ideoque præclarum illud Biantis dictum eſt. Magiſtratus virum patefaciet: nihil enim aliud eſt magiſtratus, quam virtutum cum alijs communicatio. Atque ob eam ipſam cauſam ſola ex virtutibus alienum eſſe bonum videtur juſtitia: quia non quod ſibi, ſed quod alijs conducit, ut puta publico, vel principi, ſpectare ſolet. Vt ergo qui ſibi amicisque ſuis improbitate nocet, perverſiſſimus eſt: ſic qui virtutes non ad ſuum tantum, ſed & aliorum re fert commodum, eſt optimus. Hoc enim difficile eſt opus.

Ipſa igitur juſtitia non pars virtutis, ſed tota eſt virtus: neque injuſtitia ſimiliter pars eſt improbitatis, ſed tota improbitas.

Quo

Quomodo ergo à justitia hac universalis differat virtus, jam dictum est.

CAP. II.

De particulari justitia.

Est & alia justitia, quæ particularis est virtus: sicut & injustitia, quæ particulare vitium.

Porro & justitiam particularem esse & injustitiam, argumento fuerit vel illud: quod qui agit aliquid eorum quæ ad cætera vitia pertinent, injuste quidem ille facit, non tamen plus sibi quam oportet vendicat. ut, exempli gratia, qui clypeum per ignaviam abijcit, aut qui maledicit alteri; vel asperitate quadam impulsus, vel quod iræ nequeat moderari suæ; aut illiberalitate, ne pecunia juvaret alium, retardatus. Hi enim omnes sunt injusti, nec tamen plus quam oportet sibi vendicant. Quare qui tales sunt, alia improbitate censentur: quia neque in uno aliquo eorum peccant, neque in omnibus. Et tamen ut injusti solent reprehendi. Vnde apparet aliam quandam esse injustitiam particularem, tanquam injustitiæ totius partem. sicut aliud injustũ particulare est, tanquam totius injusti pars quædam, quo quicquid fit contra leges continetur. Præterea si è duobus unus quidem lucri causa cum aliena uxore rem haberet, & mercedis insuper aliquid acciperet: alter voluptatis causa, cum sumptu

id faceret ac detrimento, hic quidem intemperans potius, quam pluris cupidus, ille autem pluris cupidus, intemperans vero neutiquam diceretur. Quare est quædam injustitia, quæ non continet intemperantiam: ideoque nec eadem cum universali injustitia est, sed particularis. Præterea, alia omnia injusta facta ad vitium aliquod referuntur. ut, si quis adulterium fecit, ad intemperantiam: si in bello fugit, aut clypeum abjecit, ad timiditatem: si verberavit, ad iram. At vero si lucrum aliquis injustum fecit, & quæ alterius sunt, minimeque ad se pertinent, hoc modo sibi vendicavit, ad nullum jam hoc vitium præterquam ad injustitiam refertur.

Vnde apparet, præter totam illam injustitiam, aliam esse particularem quandam, uno eodemque appellatam nomine: quia utriusque in eodem genere est definitio: utraque enim in eo, ut ad alium aliquem boni usum transferant, consistit. Ab universali rursus differt particularis, quod hæc quidem in pecunijs, aut salute, aut lucri cupiditate, aut si quo uno hæc omnia possint comprehendi nomine, spectatur: universalis vero in omnibus in quibus versatur vir bonus.

Multis igitur modis justitiæ usurpari nomen, tum præter universalem illam virtutem esse particularem quandam justitiam, patet ex ijs quæ diximus. Quæ autem sit illa, porro dicendum est. Duobus au-

bus autem modis injuſtum dici oſtendimus. tum quod cum æqualitate pugnat, tum quod fit contra legem: ſicut juſtum, & quod æquale eſt, & quod fit è lege. Iam vero in eo quod fit è lege, univerſalis cernitur juſtitia: in eo quod fit contra legem & inæquale eſt, univerſalis cernitur injuſtitia.

Cum autem non idem ſit plus & inæquale, ſed inæquale ut totum, plus autem ut pars ſe habet (quicquid enim plus eſt, etiam inæquale eſt, non quicquid tamen inæquale eſt, etiam plus eſt) alia quoque, quæ inæqualitatem reſpicit, eſt injuſtitia. Quæ quidem duæ eædem eſſe non poſſunt. Nam quæ plus reſpicit, particularis, quæ inæquale, univerſalis injuſtitia eſt. Quare injuſtitia particularis, quæ ad integram injuſtitiam ſicut pars ſe habet ad totum, plus reſpicit. Et hæc eſt quæ injuſta pluris cupiditas dicitur. Atque ex his quidem quid ſit particularis juſtitia prima quaſi delineatione agnoſcitur: accuratius tamen de ijs erit dicendum.

CAP. III.

De ſpeciebus juſtitiæ particularis.

VNiverſalis ergo, ut dictum eſt, juſtitia, perfecta virtus, totiuſque virtutis uſus eſt: ſicut & injuſtitia integra eſt improbitas. Ex præſcripto enim legis agit. Lex autem non tantum omnium virtutum actiones, ut ſupra oſtendimus, injungit,

ſed & cives viros bonos eſſe docet, totiuſque virtutis ſibi comparare habitum. Ideoque aliud eſt civem bonum, aliud virum bonum eſſe. Qui enim habitu virtutis eſt prǽditus, vir bonus eſt, qui vero virtutis actiones agit, quibus prodeſſe publice civibus poteſt, quique ut viro bono dignum eſt cum civibus ſe gerit, civis bonus eſt.

Vnde quærere poſſit aliquis, quomodo ad civilẽ pertinere ſcientiã ea diſciplina poſſit, qua vir bonus efficitur: de quo poſtea dicemus. Talis ergo & juſtitia univerſalis & injuſtitia eſt. Porro juſtitiæ particularis, juriſque in quo verſatur illa, quidem in diſtributione cernitur ſpecies: quoties nimirũ vel pecunias, vel honores, vel aliud denique aliquid quod dividi inter cives ſolet, diſtribuere volumus: in his enim æquale & inæquale, majus eſt & minus. Ideoque, diſtribuere, ut oportet, & dividere, juſtitiæ pars eſt. Altera, qua negotia, quæ inter ſe contrahunt homines, diriguntur. Hujus rurſus partes duæ ſunt, ſicut & negotia in duas partes dividuntur. Alia enim ſponte fiunt, alia invito. Quæ ſponte, ut emptio, venditio, mutuum, fidejuſſio, locatio (ut cum aliquis domum ſuam, aut animal aliquod mercede locat) depoſitum, famuli denique alicujus aut operarij conductio. Et ſponte quidem fieri hæc dicuntur, tum quia qui accepit ea, uſuſque ijs fuit, ſponte reddit iterum: tum quia à volente co

te eo qui dedit, volens accepit. Atque hæc quidem causa est cur ita dicantur. Invita vero quæ sunt, partim clandestina dicuntur, partim violenta. Et clandestina quidem, ut furtum, adulterium, veneficium, lenocinium, servi alieni circumventio, per insidias allata nex, falsum testimonium. Violenta, ut verbera, vincula, mors, rapina, debilitatio, maledicentia, contumelia. Violenta autem hæc dicuntur, quia qui injustitiam in his exercet, furtim aut per vim, seu pecunias seu voluptatem aliquam sibi vendicat: pro quo postea mulctam in judicio, aut mortem, aut tormenta subit aut infamiam. Duæ ergo justitiæ sunt species: tum quæ in distributione, tum quæ in negotijs cernitur. Sicut rursus quæ in negotijs, vel in ijs quæ sponte fiunt versatur, vel in invitis. De singulis autem accuratius dicemus.

CAP. IV.

De æqualitate justitiæ & proportione: tum de ea juris specie, quæ in distribuendo cernitur.

Est ergo justum, & medium, & æquale, & proportione distinctum: & mediocritatis, æqualitatis, ac proportionis effectrix justitia. Ac medium quidẽ est, justũ, quia inter id quod plus est & quod minus, item quod supra decorum & quod infra est, consistit: quemadmodum omnes virtutes. Et hoc quidem commune cum reliquis virtutibus

habet juſtitia: proprium vero ejus eſt æquale. quia ſingulis quod convenit ac debetur perſolvit. Et quod accipienti tradit alicui, æquale eſt. Quæ enim conveniunt ſunt æqualia. Præterea cum inæqualitas ſit injuſtitia, & inæquale injuſtum, veriſimile quoque eſt, juſtitiam mediocritatem, juſtum eſſe æquale. Quia medium eſt ejus, quod plus eſt, & quod minus. In quacunque enim actione plus eſt & minus, neceſſe quoque eſt eſſe medium. Sed & ſine ulla ratione hoc omnibus videtur: æquale nimirum eſſe, id quod eſt juſtum. Proportione autem diſtinctum eſt, quia in diſtributione ea quæ dantur proportione æquat cum accipientibus: eandemque quæ dantur inter ſe rationē habent, quam inter ſe habent, qui accipiunt. Si enim, exempli gratia, Achilles, duplo virtute major eſt, quam Aiax, duplo quoque majus præmium Achilli quam Ajaci perſolvet vir juſtus. Quatenus autem medium eſt, multorum eſt. quæ enim extra medium ſunt, cum alia longius abſint ab eo, alia propius, multa quoque ſunt.

Quatenus vero æquale, duorum eſt. Ejus nempe cui datur, & quod datur. Cum enim inter ea quæ alterius reſpectu dicuntur ſit æquale, oportet duorum eſſe. Quatenus vero proportionem habet, quatuor ad minimum. Semper enim quatuor reſpicit proportio. Nam duarum rationum æqualitas eſt

proportio: in duobus vero terminis eſt ratio. Vnde ſequitur proportionem eſſe in quatuor. Vt, exempli gratia, ratio eſt dupli aut tripli: hic duplex eſt relatio, tum ipſius duplicis, tum ejus quod dimidium eſt, ſicut viginti ad decem. Vt neceſſe ſit duos eſſe in una ratione terminos. Quod ſi eandem rationem in alijs duobus ſumamus terminis, ut, exempli gratia, in duodecim, & ſex, proportionem efficiemus: eritque ſicut viginti ad decem, ita duodecim ad ſex. Atque ita ſemper in quatuor ad minimum erit proportio. nam & poteſt eſſe in pluribus.

Quin & tres interdum ſumimus, ut proportionem efficiamus, terminos. ut cum dico: ſicut viginti ad decem, ſic ſe habet decem ad quinque: ſed tamen quia bis ſumimus illud decem, rurſus fiunt quatuor. Vocaturque continens ejuſmodi proportio, ſicut ea quæ terminis fit quatuor, diſiuncta. Vtramque vero Geometricam proportionem dicunt mathematici; ad diſtinctionem alterius, quæ Arithmetica dicitur.

Erit autem Arithmetica: ut ſi A ſuperet B, quantum B D. Ius vero diſtributivum proportione conſtat Geometrica. cujus rei cauſam dabimus. Sit enim id quod diſtribuitur, honor, quibus diſtribuitur, Achilles & Aiax: hic eandem rationem ad honorem habere honor debet, quam ad Ajacem Achilles: & viciſſim, quam honor Achillis ad Achil-

ad Achillem, eandem honor Ajacis ad Ajacem. Aut si malis conjungere. quam rationem habet Achilles honore affectus ad Achillem, eandem honore affectus Ajax ad Ajacem. Et vicissim. quam rationem habet honore affectus Achilles, ad honore affectum Ajacem, eandem habet Achilles ad Ajacem. Quæ quidem omnis proportio distributivæ convenit justitiæ. quam in Arithmetica non invenies, sed in Geometrica tantum. Nam in Geometrica has omnes reperiri species ostendunt Geometræ. In Arithmetica autem non haberi, vel illinc palam est. Ponamus enim in Arithmetica proportione numeros esse quatuor, 4. 3. 6. 5. Hic 4. superat 3. quantum 6. superat 5. Quod si conjungas, non tamen proportio erit Arithmetica. Si enim conjungas 6. & 5. superabit 5. illis 6. sive 4. conjungas & 3. superabit 3. illis 4. Itaque disjuncta quidem proportionem habent Arithmeticam (eodem enim modo 4. superat 3. sicut 6. superat 5.) si vero conjungas non manebit proportio. Magis enim superat 11. 5. quam 7. 3.

Ideoque distributivum jus proportionem habet Geometricam: & quidem continentem, non disjunctam. Quatuor enim oportet esse terminos in numero. Neque enim quod datur & qui accipit, unum idemque potest esse numero. Habetque proportionem jus illud, quatenus distribuit, cum singuli

guli vel honorem vel pecunias, vel aliud aliquid eorum quæ dividuntur, pro dignitate ſua accipit. Vnde pax ac concordia in Rebuſpub. naſcitur. E contrarijs enim ſeditiones diſcordiæque naſcuntur ac querelæ. quoties aut qui æquales ſunt non æqualia, aut qui non æquales ſunt, accipiunt æqualia. Porro proportionem ab eo ſpectari, qui ex juſtitiæ præſcripto diſtributionem inſtituit, vel hinc planum eſt. Quod enim è dignitate ſingulorum eſt, id juſtum eſſe omnes arbitrantur. Dignitatem vero illam, cui honos debetur, non eandem eſſe omnes exiſtimant. Qui enim in populari Republ. libertatem, qui in paucorum poteſtate, opes; qui in optimatum, virtutem. Cum ergo diverſæ ſint dignitates, ſi quis juſte velit pro dignitate honores diſtribuere ſingulis, non æqualitatem in diſtribuendo reſpicit, ſed proportionem. Iuſtum ergo eſt, quod proportionem habet, ut dictum eſt: injuſtum vero, quod ſine proportione eſt. Cum nimirum plus minuſve quam requirit dignitas in diſtributione datur. quod etiam in alijs injuſtitiæ actionibus contingit. Qui enim infert injuriam plus boni habere ſtudet quam cui infertur. ſicut cui infertur minus habet. Quemadmodum contra in malo. Nam qui injuriam facit, minus habet mali, cui infertur plus habet. Minus enim malum præfertur majori: quia tanquam majus bonum, mi-

nus quæritur malum. Talis ergo est distributiva justi species. Quare jam de altero dicamus.

CAP. V.

De correctiva justitiæ specie, deque ejus proportione.

SEcunda vero justi species, ea est quæ in corrigendo consistit: aut quæ in negotijs, tam voluntarijs & invitis, quam furtivis violentisque versatur. Quæ quidem etiam in proportione aliqua consistit, non Geometrica tamen, in qua prius illud quod distributivum dicebamus, sed in Arithmetica. Cum enim distributivum ius aliquid ex publicis conferat in cives, servata proportione pro dignitate singulis distribuit, & prout quisque aliquid contulit in publicum. quia neque æquales sunt omnes, nec æqualiter conferunt. unde fit, ut neque accipiant æqualia, sed pro proportione tantum. Correctivum vero jus quod in negotijs versatur, terminos habet, eum qui infert injuriam, & cui infertur. Neque proportionem in dando singulis, sed æqualitatem respicit. Æqualitatem enim quam confundit ille qui injuriam infert, dum boni quid aufert ab eo cui infert, quod ad se transfert, eam restituit vir justus, dum tantam ab eo mulctam exigit, quantam ille intulit injuriam. Atque ita ęquum dat utrique. Sic cum quatuor sint termini, tum ejus cui infertur, & qui infert injuriam, tum quod accipit

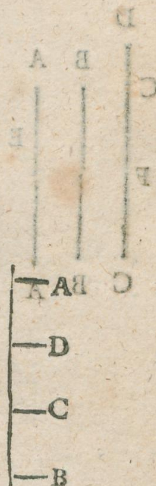
pit cui illata est ab eo qui infert, tum quod ille qui intulit à judice, arithmetica efficitur proportio. Quo enim superabat qui intulerat, eum cui illata erat, hoc superare judex facit eum cui illata est, eum qui intulit. Atque ita efficitur ut proportionis hujus quasi imago quædam sit jus correctivum. Licet enim vir bonus sit, qui aufert, improbus vero cui aufertur, nihil ad hanc refert proportionem. neque, licet qui adulterium committit sit improbus, cui injuria infertur probus: semper enim à corrigente spectanda est æqualitas. Nam uterque tantum, quatenus huic quidem infertur, ille vero infert injuriam, spectatur. Quantumque qui intulit injuriam aut voluptatis ab eo cui illata est, aut pecuniarum est lucratus, aut honoris, ideoque eum excedit, tantum ei cui illata est, restituit judex; vel mulcta, vel infamia, vel tormentis vel morte animadvertendo in eum qui intulit. Sed & alio modo in hac justitia videre eandem possumus proportionem: si nimirum conjungamus terminos. Sicut enim se habet qui intulit ad eum cui illata est, ita judex ad eum qui intulit. Qualia enim fecit ei cui intulit, talia à judice recipit, qui intulit.

Cum ergo majus minusque, tam in bonis quā in malis contrario modo inducat injustitia (qui enim majus quærit bonum, minus eligit malum: æqualitatem vero spectat justitia, medium autem inter

majus minuſque eſt æqualitas) apparet medium quid inter majus minuſque eſſe hanc juſtitiam. Iam vero, damnum dicamus, omnem quam quis patitur, ſicut lucrum omnẽ quam quis infert, aut qua plus ſibi vindicat, injuriam: ſive in pecunias alicujus vel exiſtimationem aut aliud quodcunque injurius velit quis eſſe. Medium ergo inter damnum & lucrum eſt jus correctivum. Quare qui contendunt, ad judicem confugiunt: quod exiſtiment hoc modo neutri poſſe damnum inferri. Sicut ne lucrum quidem eſt neceſſe: cum nimirum mediam inſiſtat viam. Etenim jus quaſi correctivum anima præditum eſſe eum putamus. Quare & medium eum vocant, quod illius opera ad medium perveniant. Nonnulli etiam non unum tantũ, ſed duos aut tres μεσιδίους vocant in controverſijs: unde quoque apparet, quod medium quærant. Quaſi unum ſit idemque, medium quærere & juſtum. Medium ergo eſt juſtum. Sicut medius quoque eſt judex, qui mediocritatem inducit & juſtum, eamque quæ ab injuſtitia eſt inæqualitatem tollit. Et ſicut ſi quis lineam A B, inæqualiter diviſam circa D, velit æqualiter dividere, tollendo à majori B D, exſuperantiam qua minorem ſuperat, D A, nimirum C D, addenſque ad D A A C, æqualem facit C B, atque ita invenit, quo pacto in duo poſſit dividere A B: eodem modo in injuſtitiæ quoque inæqualitate ſolet fieri.

—A
—D
—C
—B

fieri. Correctivum quippe jus demens lucro illius qui injuriam fecit, quod in eo tanquam quædam est exsuperantia, respectu ejus cui facta est injuria, addensque hoc eidem qui injuria affectus est, æqualitatem inducit ac medium. Ideoque etiam δίκαιοσ à Græcis vocatur, quia δίχα, id est, seorsim divisum est, quasi δίχαιον dicatur: sicut & δικαστὴς quasi διχαστὴς vocatur.

Et quemadmodum in linea habet, cum dupliciter divisa est, quia altera rectarum æqualium proportionis ratione majoris minorisque est media: eodem modo justum quoque medium lucri est & damni, majoris videlicet aut minoris boni mali. minus videlicet majore, majus minore. Ita autem se habere in linea, quemadmodum diximus, planum est. B D enim superat C A, ipsa C D. C A autem superat A D eadem C D. Itaque B D, C A, A D, proportione conveniunt, Arithmetica nimirum. media autem est C A, quæ æqualis est C B, quæ minor est quam B D, major autem quam A D, ipsa C D, qua & superat ac superatur. Sed & hinc manifestum est, id quod justum est & æquale, proportione medium esse lucri ac damni, idque arithmetica quidem. Sint tres rectæ inter se æquales, A A, B B, C C. Secetur autem A A in duo, circa E, & C C circa F: deinde tollatur ab A A, A E: manifestum est, C C majorem futuram quam E A, C F. Addatur

deinde quæ tollitur ab A A ad C C & sit DC: apparet D C majorem futuram quam E A, ipsa D C & C F. Quod si ergo extremas rectæ æquales reddere voluerimus, per B B illud fiet. Tanquam enim canonem C D adaptando, exsuperantiam tollemus: quam ad A A apponendo, illud quod deest, addemus. Atque ita rursus æqualia inter se erunt extrema. Ipsa vero quæ æqualitatem hanc inducit B B, media erit arithmetica proportione ipsius D C & E A. D C enim B B ipsa D C superat: B B autem E A eadem D C. Idem autem in correctivo quoque locum habere jure, ex præcedentibus apparet. Sicut & in artibus quoque idem fieri videmus. Tunc enim bene se habēt & ut oportet, quoties ijs opus habemus: quoties dico in tantum artificibus egemus, quantum ipsi artifices vel laboris in artibus suis subeunt vel damni. Ita enim consistere poterunt artifices, si egestati suæ per eos qui artibus ipsorum egent, videant consultum. Si enim hi quidem artes excercent suas, & in ijs laborant, qui vero ijs utuntur, qui dico egentijs, non ita hoc faciunt, neque pro merito laboris eorum vel damni, sed minus multo, nihil obstabit quo minus pereant omnes. Ideoque & hic quoque necessario medium requiritur & æquale: quia in medio damni est ac lucri.

Hæc autem nomina, damnum ac lucrum, licet proprie

proprie quidem de ijs quæ ſponte fieri dicuntur uſurpentur negotijs, nihilominus tamen & ad invita transferuntur. Dicimus enim ſimpliciter lucrari, qui plus quam ante poſſidet: ſicut & damno affici, qui minus quam ante jam poſſidet. Quæ vero prius habueras poſſidere, neque damnum dicitur nec lucrum, ſed medium aliquid. Quare inter lucrum ac damnum medium jus eſt. In invitis ſcilicet negotijs, quoties tam multa aliquis accipit, quot antequã injuria vel affectus erat, vel alteri faceret, habere eum conſtabat, hoc eſt, ante quam aut damnum conſequeretur aut lucrum. Quod enim in ijs quæ ſponte fieri dicuntur negotijs lucrum vocatur, neque eſt injuſtum, neque de eo judex pronunciat: quia nimirum lex hoc permiſit.

CAP. VI.

Ius talionis non eſſe ſpeciem juſtitiæ, niſi ſecundum proportionem reciproca illa inſtituatur perpeſſio.

Reciprocam autem perpeſſionem jus eſſe dicebant Pythagorici: ita autem vocabant, cum idem aliquis patitur quod fecit. Atque huc ſpectare illud Rhadamantis carmen,

Tum fuerit lex juſta, ferat ſi quiſque quod egit.

Hæc vero reciproca perpeſſio nulli juſtitiæ ſpeciei accommodari poteſt. Neque enim diſtributivum jus eſt tale, neque correctivum. Fieri enim non poteſt,

test, ut in distributione semper eadem beneficia è publico accipiat civis, quæ prior contulit. Nam si quis, exempli gratia, tyrannum interfecerit, quomodo dignum consequetur præmium? In correctivo autem jure sæpe abscedit. Si quis enim aliquem è magistratu percussit, non percuti tantum meretur, sed gravius puniri. Et si quis cōtra è magistratu aliquem è subditis percussit, ne hoc quidem ipsum meretur. Quod si quis & invitus & ignarus aliquem læsit, non æquum est ut eodem modo noceatur illi.

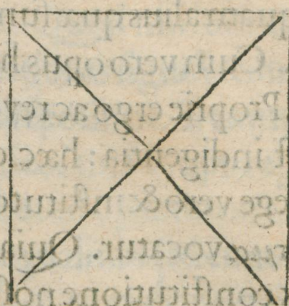
Potest tamen in communionibus rerum ultro citraque permutandarum justa esse reciproca ejusmodi perpessio. ut cum alter alteri vel bene vicissim facit vel male: item in mutuis artium inter se commercijs. Nisi quod ibi non ex æqualitate, sed ex proportione institui debet hæc perpessio. Qui enim aliquem è magistratu percussit, ordinem Reip. turbavit: quare non verberibus, sed morte mulctabitur. Et qui alicujus violavit connubium, vicissim quoque punietur, non eodem tamen modo, sed ut postulat proportio. Sive enim impune sit illi qui male fecit, servitus revera & tyrannis erit Respublica: sive eadem ferat quæ intulit, absurdum ac turpe. Eodemque modo in muneribus, dandisque atque accipiendis beneficijs. Vt enim tota Reipublicæ conservetur æqualitas, necesse est eum qui benefi-

cium

cium accepit, beneficium reponere: partimque hoc ipsum reddere, partim alia prius conferre. Quod nisi fiat, peribit communicatio: quæ urbem concordiamque in ea sustinet. Ideoque Gratiarum quoque templum in singulis extructum est urbibus. ut persolutione beneficiorum mutua colantur Gratiæ. Non potest autem gratia quæ datur eadem esse cum ea quæ redditur: sed proportione tantum respondere. Dat enim aliquis alicui quo opus habet, qui accipit: vicissimque accipit ab eo quo ipse opus habet. Atque ita gaudet, & gaudere facit. Quod si eadem det quæ accipit, quænam erit gratia? Quare beneficium conferre & accipere, non in eodem, sed in proportione consistit.

Quod etiam ex eo quod dicturi sumus, magis apparebit. Conferre beneficium in aliquem, vicissimque reddere, communicatio quædam est: communicatio autem eorum, quibus opus habere possumus. Earum namque rerum communicationem aliquis requirit, quibus opus habet. Opus porro habemus ijs, quæ sunt dissimilia. Neque enim quisquam se ipso, aut rebus suis, ijsve quæ efficere ipse potest, opus habet: sed quæ nec habet ipse, nec efficere ipse potest, particeps fieri ab alio desiderat. Non enim sutor sutore, nec medicus opus habet medico, sed sutor medico, medicus sutore. Vnde apparet, dissimilia esse beneficia. Quare nec collatio be-

neficij nec mutua redditio eadem erit: ſed ut juſte
fiant, ex proportionis ratione inſtituēda eſt æquali-
tas. Sutor enim architecto dabit calceum: viciſſim-
que architectus accipiet, quanti eſt ædificium, pro
proportione ejus quod confert. Ita & medicus alia
dabit agricolæ, alia pro proportione accipiet ab eo.
Opus enim alterius majoris precij eſt quā alterius.
Nec enim pro ædificio calceos architecto ſutor da-
bit, ſed tantum neceſſe eſt à ſutore viciſſim in illud
quod redditurus eſt impendi, quanti eſt quo priva-
tur is qui ædificium confert. Sin minus, inæqua-
lis erit mutatio, & quæ conferentur minime paria.
Eſt autem in ijs quæ conferuntur ſervanda æquali-
tas: verum ex proportione, quam diametralis effi-
cit conjunctio. Diametralis autem eſt, quæ ab an-
gulo adverſo in oppoſitum recta tranſcurrit linea.
Sint ergo nobis inſtar quadranguli quatuor ter-
mini. Architectus, dico, ſutor, calceus, ædificium.
Architectus ubi A, ſutor ubi C, ædificium ubi B, cal-
ceus ubi D. Quoniam igitur ſub ſutore ponitur
calceus, ſicut D ſub C ponitur: & ſub architecto
ædificium, ſicut B ſub A ponitur, in communica-
tione mutua conjungetur architectus cum calceis,
ſicut A conjungitur cum D. Sutor vero cum ædifi-
cio, ſicut C cum B. Atque ita è diametro fiet com-
municatio. Non quidem in eodem, ſed prout re-
quirit proportio.

Ideoque debent ea quæ mutantur, rationem aliquam inter se habere & convenientiam. Sunt enim quædam, quæ ne permutari quidem possunt fortasse: quia nulla ex parte congruunt. Sicut tibicinis opus & architecti. Ideoque nummos assumpsimus, qui cum qualibet mutari re possunt, preciumque metiuntur cujuslibet. Hinc enim discimus, quot calceos valeat ædificium, quantum item cibi, aut alterius cujusque rei. Nisi enim de cujusque rei constaret precio, non posset mutatio institui aut communicatio. Plus enim minusve dare aut accipere quam precium, non est mutatio, aut cõmunicatio.

Oportet igitur communem aliquam omnium mensurã esse, qua metiri cuncta possimus, rerumque omnium cognoscere precia. Hæc autem proprie quidem & revera est indigentia. Quantũ enim

quis aliquo opus habet, tantum ejus particeps vult fieri. Nisi enim ijs quæ alterius sunt, opus quis habeat, aut minus quam alius quæ sunt ipsius, nulla erit commutatio. Cum vero opus habeat, dat sua, accipitque aliena. Proprie ergo ac revera, rerum omnium mensura est indigentia: hæc enim in unum cogit omnes. Ex lege vero & instituto est nummus: ideoque etiã νόμισμα vocatur. Quia namque per se non est tale, sed ex constitutione nostra: ideoque in potestate quoque nostra est, mutare eum & inutilem efficere. Est ergo nummus quoque, quemadmodum dictum est, precij cujusque rei mensura. Quo tamen nemo per se opus habet: sed quasi in locum indigentiæ successit. Cum hac ergo quasi mensura singula rerum investigemus precia, æqualis & ut postulat proportio fiet commutatio.

Porro reciproca & quasi e lege talionis erit hæc proportio. Ita namque æquari poterit cõmutatio. Reciproca porro hoc modo dicuntur à mathematicis, cum sicut A ad B, ita se habet C ad D: & ut A ad C, ita D ad B. Si hoc ergo modo proportione respondent quæ commutantur, & qui commutant, justa erit commutatio. Sit enim sutor ubi C, agricola ubi A, calcei ubi D, frumentum ubi B. Ponamus ergo rationem dupli ad sutorem habere agricolam, & frumentum rationem dupli ad calceum. Si ergo sicut ad sutorẽ agricola, ita calcei se habent

ad ci-

ad cibum aut frumentum, necesse erit duplo excedere frumentum calceos, atque ita precium æquabunt frumenti. Quod nisi ita instituatur commutatio, in proportionis figurā reducenda non erunt. quia æquari non possunt. Si enim quemadmodum ad sutorem agricola, ita & opus agricolæ quod accipit sutor, se habet ad opus sutoris, quod accipit agricola, non erit æqualitas. sed cum reciproca hæc accedit vicissitudo, tum demum jure mutatio fit & communicatio.

Indigentia autem contineri Respublicas, eamque esse quæ communionem inducit & unitatem, tanquam unum quid, manifestum est. Si enim alter altero opus non habeat, non commutant inter se nec communicant. Aut si alter quidem altero, altero autem opus non habet alter, ne sic quidem similiter communicant. Quod contra tum demum procedit, cum quod alter habet eo eget alter, alter autem rursus eget, quod dare potest alter.

Cum vero sæpenumero opere fabri, opus habeat agricola, opere vero agricolæ non opus habeat faber, ne vel sic commutatio impediatur aut communio, adhiberi nummus cepit. Quem cum fabro tradit agricola, vicissim opus illius ab eo accipit. Qui quidē nummus quasi sponsor intercedit apud fabrum, futurum ut cum vicissim aliquid agricolæ requirat, hoc ipso ab agricola accepturū illud esse,

quo opus habet. Atque ita quia aliquando quoque indigere poterit eodem faber, commutatio hic institituitur & communicatio. Eſtque ipſa potentia nummus, quicquid alterius indigere poſſet alter. Manetque illius ſemper indigentia: licet nō eodem ſemper modo. In annonæ enim vilitate, magna nummi indigentia eſt: in caritate contra, non item. Quia non facile tū reperiri poſſit, qui vel minimum frumenti multis nummis vellet tranſcribere. Nihil ominus tamen propter ea quæ dicta ſunt, magis hujus quam reliquorū manet indigentia. Ideoque omnia oportet æſtimari. Quia ita demum ſemper mutatio procedet & communicatio. Ex eo enim quod nummo metiri omnia & æſtimare ſolemus, æqualitas procedit. Ex æqualitate autem commutatio: ſine nummo autem non ſemper introduci poteſt ęqualitas. Nonnulla enim opera & artes tantum inter ſe differunt, ut omnino nulla inter eas cōvenientia ſit aut ratio. Quare ne reperiri quidem in ijs poteſt æqualitas. Quia vero duo cum contrahunt, uterque utroque opus habet, hujus indigentiæ cauſa communem aliquam menſuram, quæ omnia metiri poſſet, adjunximus, nummum dico. Qui proprie quidem & revera non metitur (neque enim inter ea eſt quæ metiri ſolemus) ſed tantum ex lege quadam noſtra & conſtitutione. Ideoque cum in medio ſit eorum quæ nullo modo inter ſe con-

se congruunt, ad congruentiam ea reducit, & inter se adæquat. Quod ex hac delineatione fiet manifestius. Sit A ædificium, B minæ decem, C lectica. Sitque rursus ædificium quinque minarum, lectica unius. Itaque decem minæ B, decuplum sunt lecticæ, ædificij vero duplum. Ædificium ergo decem minarum est dimidium. Cum dimidium ergo sit ædificium, decimum vero illius sit lectica, dimidium vero decimi sit quintuplum, sequitur ædificium lecticæ esse quintuplum. Ita cum lectica congruere ædificium intercessione nummi incipit, qui velut communis est mensura. Quod si congruit, etiam æquari potest. Si enim quinquies augeas, ædificium æquabit. Quid ergo justum sit & injustum, tam in distribuendo quam corrigendo, hoc est, in distributivo jure & correctivo, jam diximus.

CAP. VII.

Iustitiam faciendæ accipiendæque injuriæ esse medium.

QVæ cũ ita definita sint, apparet justam actionẽ faciendæ accipiendæque injuriæ esse medium. Alterum enim plus, alterum minus est. Injuriam enim facere, nihil aliud est quam plus haberẽ, ubi æquale habendum erat. Sicut injuria affici, habere minus. Estque mediocritas justitia, non quemadmodum reliquæ sunt virtutes (quarum singulæ duorum vitiorum sunt in medio. Ita ut alterum

terum excedat, ab altero deficiat. Sic inter stoliditatem & intemperantiam est temperantia: inter timiditatem & audaciam fortitudo: & ita in reliquis.) At vero justitia non habet utrinque duo cum quibus pugnet vitia, sed soli injustitiæ opponitur. Media autem est, quia cum inæqualitatem semper inducat injustitia, æqualitatem quærit ipsa: atque hanc efficit. Quæ quidem medium majoris & minoris est æqualitas, ideoque mediocritas quædam ipsa est. Injustitia autem extremitas, quia est extremorum. Et justitia quidem est habitus, ex quo propensus fit aliquis ad agendum cum præelectione id quod est justum, eodemque modo ad distribuendum: ita ut tum sibi legem distribuendi, ut oportet, sive ad alios sive etiam ad se, si necesse sit, ea spectet distributio: tum etiam alijs certã in distribuendo possit præfigere regulã. Vt non plus quam oportet e bono sibi dum distribuit, minus vero alij, aut e malo minus sibi, plus vero alij attribuat. Sed id quod æquale est, secundum proportionẽ. Eodemque modo alijs quoque præcipiat, ęquitatẽ in distribuendo ut conservent. Et talis quidem est justitia.

Plane vero contraria est injustitia. Excessus enim defectusque est ejus quod prodest aut nocet, neglecta proportione. In distributione enim injustus ita se habet, ut in ijs quæ prosunt superare velit proximum, in ijs vero quæ nocent, ab eo superari. Inter

alios

alios autem cum distribuit, etiam tum proportionem negligit. Nisi quod non eosdem ijsdem aut superiores aut inferiores faciat, sed modo hos modo illos. Ita ut exsuperātia in injurijs sit majus minusque. Et majus quidē est injuria afficere, minus vero, affici. Quorum medium est æquale, hoc est justum.

CAP. VIII.

Quomodo fieri poßit ut injuste: faciat aliquis, nec tamen sit injustus.

ET de justitia quidē injustitiaque, tum quæ natura sit illorū, tum de justo atque injusto, universaliter egimus. Illud vero jam quærendum est: cum sint injustæ quædam actiones, quas qui agit injuste facit quidem, non tamen injustus est, quænam sint illæ. Ac primo illud ostendemus, fieri posse, ut injuste faciat aliquis, non tamen sit injustus. Vt furetur videlicet, nec tamen fur sit, adulterium committat, nec sit adulter. Qui enim, exempli gratia, ensem furatur insani hominis, ne insanus ille manus sibi inferat, furatur quidem, fur tamen non est. Et qui adulterium committit, ut ditescat, adulterium quidem committit, non tamen adulter, sed pecuniarum est avidus. Et si quis medicus ægrum decipiat, ut sanare possit, decipit quidem, sed deceptor non est. Posse igitur fieri ut injuste quis agat, nec tamen injustus sit, respectu illius in qua peccat injustitiæ, apparet. Quæ autem sint ejusmodi inju-

ſtæ actiones, ſemel generaliter dicendũ eſt. Sũt ergo quæ injuſte ab aliquo aguntur, non finis cauſa, qui illius injuſtitię proprius eſt, cujus actionem agit, ſed alterius, ſeu boni ſeu mali. In ijs ergo agit quidem injuſte, non tamen eſt injuſtus. Decipit enim medicus, non tamen eſt deceptor: nec enim finis illi eſt ut decipiat ægrum, ſed ut conſervet. Ita & qui furatur inſani gladium, non hoc quærit ut plus aliquid ſibi accedat, aut ut furtim lucri aliquid conſequatur à proximo, ſicut fur ſolet, ſed finis illi eſt ut conſervet inſanum. Iam vero à fine, formam definitionemque ſuam, ideoque & nomen conſequitur omnis actio. Contracta enim ac ſuccincta quaſi definitio, eſt nomen. Neque enim ducem qui Helepolides ſæpenumero in obſidionibus fabricat aut propugnacula, architectũ dicemus aut fabrum. Nam & is opus fabri efficit aut architecti, & ædificare videtur: quia vero non finem architecti reſpicit aut fabri, non architectus, ſed dux & eſt & vocatur. Et qui lectum proximi violat, nec tamen per intemperantiam id ſibi proponit, ſed pecuniæ ſtudium, non adulter dicetur ſed pecuniæ avidus. Quare fieri poteſt ut injuſte agat aliquis, nec tamen injuſtus in ea injuſtitiæ ſpecie ſit, in qua agit. Sed, ut aut injuſtus animo non ſit, ſicut medicus, aut alterius injuſtitiæ reſpectu, ſicut adulter. Quo autem modo, jam dictum eſt. Poteſt etiam alio fieri modo, ut qui injuſte

injuste agat non tamen injustus sit: cum nimirum invitus ita agit. Qui enim noctu ignorat furem, eumque qui fur non est, interficit, injuste quidem facit, non tamen est injustus.

CAP. IX.

De jure quod proprie jus non est.

AC de talionis quidem lege, quo pacto jus fiat, antea dictum est. Est vero aliud jus quoque, quod proprie quidem non est jus, sicut patrium jus & herile. Hæc namque proprie non sunt jura, sed civili juri ex parte similia. Patrium autem jus dico, quo erga liberos uti pater debet, sicut herile quo herus cum servo. Proprie ergo vereque jus est, id quod distributivum jus ac correctivũ dicitur, quod civile jus est. quodque secundum Geometricam, ut dictum est, vel Arithmeticam fit proportionem. In ijs enim jus est, quibus lex præscribitur. Lex autem ijs præscribitur, qui accipere injuriam possunt & facere. Quia lex ac justitia, nihil aliud quam justi ac injusti est separatio. Hæc autem civibus cõveniunt. Horũ enim alij alijs injuriam possunt facere, dum in ijs quæ simpliciter bona sunt, plus sibi, minus alijs vindicare volunt singuli. contraque in malis. Ideoque non permittimus urbibus præesse hominẽ, qui videlicet affectus sequatur suos, sed potius legem præficimus: ne commodi sui rationem in

imperio habeat, neque plus in distribuendo quam oportet sibi tribuat: sed proportionis rationem habeat. Quod nisi faciat, tyrannus est futurus. Nihil enim aliud studet qui imperat, quam ut jus conservet: æqualitatem & proportionis rationē dico. Nec enim sua, sed alienæ utilitatis causa imperat. Ideoque justitiam quoque alienum bonum vocare solemus. Ac propterea multa ijs qui recte imperant proposita sunt præmia. Qualia sunt, honores publici, ac dona. quæ si cui non sufficiunt, is tyrannidem molitur.

Atque hæc causa est cur jus civile, jus dicatur proprie: patrium vero ac herile non item. Nec enim fieri potest ut quisquam secum, vel cum parte sui agat injuste: aut ei quod ipse possidet nocere velit. Sunt autem tanquam partes patris liberi, donec sub eo vivunt, & ex illius quasi dependent providentia. Eodemque modo servus quasi utilitas quædam heri est, quatenus & quamdiu est servus. Nemo autem utilitati nocere studet propriæ. In quibus vero locum habere nequit injuria, ne jus quidem proprium, hoc est civile, habere locum potest, sed aliud quod illi est simile. Ius siquidem, ut dictum est, civile inter eos est, inter quos lex est. Inter patrem autem filiumque & herum, propter ea quæ diximus non est lex, quia neque potest esse injuria. Sed in ijs tantum, quibus imperandi ac parendi est ęqualitas. Quare

Quare magis quod viri cum uxore est, quam cum liberis ac servis, jus videtur. Id enim jus est œconomicum, magisque ad civile accedit. quod tamen ipsum quoque aliud est à civili.

CAP. X.

De naturali jure ac legitimo: & quid sit utrumque.

CIvile autem jus partim naturale, partim legitimum est. Diciturque naturale, quod ubique idem valet, omnibusque justum videtur. Vt, exempli gratia, qui mutuum sumpsit, reddat quod accepit: ut enim quisque quod suum est habeat, omnibus justum videtur. Legitimum autem, quod antequam latum erat, nihil intererat, neque justum videbatur aut injustum: ubi vero constitutum est, justum est: sicut, exempli gratia, ut mina rediman-tur servi. Antequã enim lex ferretur, promiscuum erat aut redimi aut non redimi servos, & in arbitrio dominorum: postquam vero ferri cœpit, non amplius: sed hoc ipsum jus fit, ut tanti vendantur. Talia enim sunt quæ de singulis feruntur. Vt puta plebiscita. Sicut cum senatui populoque videtur, ut coronam accipiat Demosthenes, aut Themistocles Olympius dicatur. Hæc enim priusquam decreta essent, erant promiscua. Postquam autem sunt, justa videntur.

Quidam vero existimant, nullum natura jus esse,

ſed legitima omnia. Omnia enim quæ natura ſunt, immutabilia ſunt. Ita ignis ubique calefacit & ſemper, tam apud nos quam in Ægypto. jura autem mutantur omnia. Mutuum enim accipere, nec tamen reddere, jus apud quoſdam habetur. Eodemque modo reliqua. Sed neque omnibus eadem videntur juſta. ex quo ſequitur legitima eſſe jura omnia, neque ullum naturale. Ad hoc reſpondemus: non ſimpliciter moveri jus omne aut mutari. Licet enim apud homines concedamus mutari omnia, apud Deos tamen aliquod neceſſe eſt jus eſſe immutabile. Ex quo ipſo ſequeretur naturale aliquod jus eſſe. Nunc vero etiam inter homines, qui recte & ut oportet ſapiunt, immobile aliquod jus eſt, quod naturale dicitur. Quod ſi quibuſdam quibus mens laborat, aut perverſa eſt, jus non videatur, nihil refert. Neque enim qui mel dulce eſſe dicit, mentitur, quia ijs quibus mens laborat, non tale videtur. Ita jus naturale, jus quibuſdam, quibuſdam non videtur jus eſſe. Sed prioribus hominibus naturalis adeſt ratio, & mens ſana: poſterioribus natura vitiata, & mens inſana. Quare nihil obſtare, quo minus naturale jus ſit, licet nonnulli homines jus illud non eſſe exiſtiment, conſtat. Cum vero jus utrumque & legitimum, & naturale, eo quo dicimus modo ſit mobile, quonam modo diſtinguetur, ſi utrumque ſit mobile? Eſt vero manifeſta di-

stinctio. Ipsum enim per se jus examinabitur. Vtrū videlicet omnibus conducat ut immobile maneat, an vero si mutetur, damnum inferre possit. Nam quod ita se habet, jus naturale est: quod secus, legitimum. Sic fieri videmus, ut omnes sinistra manu juxta utantur ac dextra, & tamen nihilominus dextra melior videtur natura esse quam sinistra. Legitima vero quæ ex instituto servantur jura, mensuris sunt similia, quæ aliæ sunt alibi. Neque enim vini mensuræ aut frumēti, æquales sunt ubique. Sed ubi emūt vinū aut frumentū, majores quoque faciunt mensuras, ubi vero vendūt minores. Eodē quoque modo se habent ea, quæ non naturalia, sed humana & ex pacto hominum instituta jura sunt. Neque enim eadem sunt omnibus. Si quidem nec una omnibus Reip. ratio est: cum una sit ubique, quæ natura est optima. Sicut jus naturale, in omni quæ recte constituta est Republica, unum quoque est. Eoque modo ad ea quæ in illa aguntur se habet, sicut universalia se habent ad singularia. Licet enim actiones sint multæ, unum tamen est idemque id quod justum aut legitimum vocamus. Vniversale est enim. Neque enim hunc aut illum qui strenue in bello operam navarit, jubebit honore affici, aut certum aliquem proponet, sed quemcunque qui idem fecerit simpliciter honore prosequi.

CAP. XI.

Quid sit juste factum, quod δικαίωμα vocant: quid item quod δικαιοπράγημα & ἀδικαιοπράγημα dicitur.

DIffert autem juste factum & justum, injuria item & injustum: quod justū sit illud quod simpliciter consideratur & in universum, sive lege sit, sive natura. Sicut, exempli gratia, ut homicida morte mulctetur. Cum vero justum ejusmodi, in singularibus consistit, sicut exempli gratia, ut talis homicida tali morte mulctetur, tunc juste factum vocatur. Eodemque modo in injuria se habet & injusto. Et δικαιοπράγημα quidem in genere omnis justa vocatur actio, sive injuriam puniat, sive præmio prosequatur virtutem. δικαίωμα vero proprie injustitiæ vindicta est. Quot autem tam hujus quam illius sint species, posthac videbimus. Nunc hoc prius dicamus. Cum justa & injusta eo quo diximus se habeant modo, injuste justeque quis agit, cum ea sponte facit: cum vero invitus, nec injuste per se facit nec juste, sed tantum per accidens. Quia per se nec justæ sunt actiones, nec injustæ. Nondum enim injusti facti ijs competit definitio, quæ in eo quod sponte est consistit. Sunt enim invitæ. Sed quia vel justitiæ æqualitas, vel inæqualitas ijs injustitiæ accidit, ideo iustæ aut injustæ dicuntur per accidens. & qui agunt eas, injuste justeve agere dicuntur. Per se enim cum sponte erit actio, tunc injuria erit

erit & injustum factum. Sine eo autem, injustum quidem egerit, nondum tamen actio ea futura est injuria. Neque enim qui facit est injustus, licet injusta faciat. Fieri enim potest, quemadmodum in superioribus ostendimus, ut injusta aliquis faciat, nec sit injustus tamen. Ita demum namque injustus futurus est, cum in potestate ejus erit actio, neque à quoquam cogatur, sed omnes norit circūstantias, nec in ijs fallatur. Vt, exempli gratia, quem feriat, & qua de causa. Hæc autē in superioribus quæ de eo quod sponte erant & invito distinximus. Eodemque modo in ijs qui justa agunt se res habet. Tunc enim justus est aliquis, justumque hoc factum quod agit, cum fit sponte. Qui enim præ metu reddit depositum, neque juste facit, neque est justus. Sed tantum per accidens ita vocatur. Verum hæc accuratius distinguenda sunt.

CAP. XII.

De injurijs ac infortunijs: tum de ijs quæ veniam merentur, & quæ contra.

EA etenim quæ in societatibus inferuntur damna, aut sponte sunt aut invita. Eorum autem quæ invita sunt, alia errata dicuntur, alia infortunia. Et erratum quidem est, cum aliquis alium lædit, invitus quidem, sed ita ut aliquam lædendi causam adferat. Vt exempli gratia, si quis in via qua

transire solēt homines jaculatus fuerit, hominemque transeuntem percusserit. Hic enim invitus quidem interfecit hominem; neque propterea tamen causam non præbuit. quod nimirum in eo loco sagittatus fuerit. Contra infortunium est, cum præter omnem expectationem damnum infertur. Vt si quis in deserto loco jaculatur, ibique sorte fortuna hominem transeuntem interfecit. Hic enim præter rationem atque opinionem omnium damnum illatum est, neque quicquam, nisi per accidens, attulit qui læsit: exteriusque est omnis causa cædis.

Earum autē quæ sunt sponte, aliæ ex præelectione, aliæ non ex præelectione dicuntur, injuriæ. Et ex præelectione quidem, quæ inito prius consilio: quoties aliquis re excussa prius & deliberata, damnum infert, idque ob hoc ipsum, ut noceat. Non ex præelectione, quæ per affectum fiunt, sine ulla deliberatione: ut cum quis per iræ violentiam lædit aliquem, aut vi paupertatis oppressus, furatur: nec tamen hoc ipsum proponit sibi ut male faciat, sed ut egestati succurrat suæ. Hæc ergo ambo, tam quæ non ex præelectione, quam quę ex præelectione, injuriæ dicuntur. Eorum autem qui eas inferunt, is qui consulto nocet, injustus est & improbus: qui per affectum autem, sive is sit naturalis, ut ira aut dolor, sive necessarius, ut fames metusque, is nec injustus est nec improbus. Ideoque & à judicibus

distin-

distinguitur, qui propulsat injuriam ab eo qui inchoat. Inchoare autem dicitur non qui impulsu iræ facit aliquid, sed qui iræ illius causa est. Ideoque qui incepit, negat se incepisse, qui vero propulsat, damnum quidem quo affecit eum qui incepit fatetur, sed aut vindicatam dicit aut relatam à se injuriam, quod non sponte, sed ab eo qui prius nocuit, irasci sit coactus. Neque enim, quemadmodum in ijs quę sponte fiunt contractibus, ita hic in controversiam res venit. Ibi enim factum vocatur in dubium. Vt, exempli gratia, an depositum aliquis acceperit aut mutuũ, atque ita quod accepit nõ reddiderit. Quod si ostendatur, injustus statim est ac improbus, nisi per oblivionem negaverit. Hic vero factum conceditur, & manifestum est. Quod enim per iram facit aliquis, manifeste facit: tantum quæritur an juste percusserit, an injuste. Itaque qui incepit & consulto fecit, injustus putatur esse: ideoque non fatetur se incepisse. Qui vero ad iram provocatus est ab eo, nõ putat se injustum esse, ideoque damnũ fatetur.

Sed & hinc manifestum est, ex ijs quæ vel per iram, vel alium quemcunque affectum, non autem per improbitatem fiunt, injurijs, neminem injustum esse. qui vero consulto id facit, injustus est & improbus, idque non in correctivo tantum, sed & distributivo ure: si quis non ex æqualitate distribuat aut proportione. Sicut in utroque quoque ju-

ſtus eſt jure, qui non ex affectu, ſed honeſti cauſa,
quod juſtum eſt facit. Qui enim ab affectu impelli-
tur aliquo, ſive is mœror ſit, ſive amor, ut juſte agat,
juſte quidem fecit, non tamen eſt juſtus.

Cum earum autem quæ invito fiunt injuriarum,
aliæ veniam conſequantur, aliæ nõ conſequantur:
dicendum quæ digna ſint venia, quæ nõ ſint. Quæ
ergo non inſciens tantum, ſed etiam per inſcien-
tiam aliquis committit, venia digna ſunt: quæ ve-
ro inſciens, non tamen per inſcientiam, ſed per af-
fectum, qui neque naturalis eſt, neque humanus,
qualis eſt metus, aut mœror, fameſve aut alia neceſ-
ſitas, ſed lubidinem quandam (ut qui vinum odo-
ratum bibere aut perdicem comedere deſiderat) hęc
hujuſmodi veniam non merentur. Poteſt autem
aliquis per inſcientiam etiam inſciens peccare. Vt
cum aliquis qui ignorat malum eſſe patrem exige-
re, noctu patrem, quoniam nõ novit, exigit ex ædi-
bus. Qui enim non novit univerſale, inſciens facere
dicitur, qui vero ignorat ſingulare, per inſcientiam.
qui vero utrumque, & inſciens & per inſcientiam
dicitur peccare: cui etiam venia datur. Inſciens au-
tem & non per inſcientiam, quoties quis ignorat
univerſale, ut exempli gratia, malum eſſe furari, &
tamen furatur: non quod ignoret, ſed per improbi-
tatem aut affectum, qui neque neceſſarius eſt, ne-
que naturalis, ut eſt dictum.

CAP.

CAP. XIII.

Fieri non posse vt injuria aliquis afficiatur sponte.

POssemus fortasse tamen non satis distinctè adhuc egisse de justo ac injusto videri. Cum enim inferre injuriam & accipere, sint contraria, jam vero inferri injuriã, aut sponte dixerimus aut invito, etiã perpessio injuriæ in spontaneam erit dividenda & invitam. Quod & Euripidi videtur: qui satis ostendit sponte aliquem injuriam accipere posse.

Matrem ut necarim, si lubet, brevi eloquar,
Sponte utriusque, aut illius, sed non mea.

Cum enim duo hæc sint opposita, alterum necesserit, aut sponte inferari, invito autem accipiem omnis injuriam, aut si distinguitur illatio injuriæ, aliaque sponte, alia invito infertur, etiam perpessionem ita distingui, ut alteri opponatur alterum. Eodemque modo fieri videtur, quoties aut ipsi jus suum alteri deferimus, aut ipsi ab alio nostrum obtinemus. Atqui existimare, semper injuriam aut jus accipere, sponte esse, est absurdum: sæpe enim invitus aliquis jus suum consequitur, cum injuriæ causa punitur. Similiterque sponte posse accipi injuriam, ne hoc quidem verum est: semper enim invitus quis accipit injuriam. Ius vero vel invitus aliquis consequitur vel spõte. Qui enim injuriæ causa punitur, invitus jus suum consequitur.

tur. Sicut contra qui ab injuria vindicatur, lubenter jus suum accipit.

Verum enimvero de consequendo jure suo, hæc sufficiant. De accipienda autem injuria, sponte nimirum id fieri non posse, accuratius agendum est.

Ac primo quidem argumenta proponemus, ex quibus inferri posse videtur, sponte aliquem injuriam posse accipere. Cum enim sponte injuriam facere, nihil aliud sit, quam injuste aliquem lædere: quoties nec damnum, nec is qui læditur, nec ulla denique rei ignoratur circumstantia, idque proprio instinctu fit nec cogente alio; erit vicissim sponte injuriam accipere, nihil aliud, quã injuste damno affici: quoties quis & damnum, & eum qui infert, omnesque rei novit circumstantias: & cum possit propellere, tolerat tamen. Illud autem fieri, manifestum est. Incontinens enim & ab alio damno afficitur, & cum sciat omnia & propulsare possit, tolerat nihilonimus. Vnde sequitur fieri posse, ut sponte aliquis injuriam accipiat. Præterea sequoque ipse incontinens lædit, & quidem sponte: ex quo apparet sponte à se ipso injuriam accipere, esse injuriam pati. Sponte autem aliquis injuriam patitur. Sæpe enim, exẽpli gratia, qui æquiores sunt, reliquis in distribuendo minus quam merentur accipiunt volentes. quod injustum quidem est, sed tamen fit sponte: sponte ergo afficiuntur injuria. Vnde ap-

de apparet posse fieri ut aliquis sponte injuriam accipiat. Atqui verum est contrarium, fieri non posse ut aliquis volens injuriam accipiat. Quia tunc injuriam accipit, cum injusta præter voluntatem patitur suam: nam ut aliquis præter voluntatem patiatur aliquid, pugnat cum definitione ejus quod est sponte: unde sequitur fieri non posse, ut aliquis velit accipere injuriam: ac ne incontinentem quidem. Ille enim ea quæ bona sunt vult sibi, neque ut injuria afficiatur simpliciter admittit. Hoc vero damnum admittit, quia non putat injuria se affici. Et cum existimet quæ è re sua futura sunt, agenda esse, agit quæ nocent, cum ignoret talia esse ut possint nocere. Ex quo apparet fieri non posse, ut injuria sponte afficiatur aliquis. unde objectiones etiam solvuntur contrariæ. Injuriam enim facit, cum sponte quis lædit alium, idque præter voluntatem ejus qui læditur. Eodemque modo injuriam accipit, cum injusta patitur præter voluntatẽ suam. At vero sponte injusta pati, non est injuriam accipere. Sicut enim injusta agere, non semper est agere injuste, neque qui injusta agit, injustus est, ut supra ostendimus: sic nec quicunque injusta patitur, afficitur injuria. Sed sicut qui ægrũ decipit medicus, aut qui insani gladium furatur, iniusta facit quidem, non tamen injustus est, quia nimirum salutem respicit ægri, neque damni illi, sed potius lucri causa-

causa est, ita qui in distribuendo minus quā meretur, accipit, non infert sibi injuriam, licet injusta patiatur. Nō enim ut noceat sibi ipse patitur minora quam oportet sibi assignari, sed ut prosit magis: hoc est, ut modestiæ, & æquitatis laudem consequatur. Deinde, licet damnum inferre sibi à seipso patiatur, nondum tamen injuriam accipit. Neque enim præter voluntatem suam injusta patitur: hoc autem est, injuria affici. Qui enim meliora mutavit cum deterioribus, sicut Glaucum Homerus ait commutasse, *Aurea cum æreis, quæque centum æstimarentur bobus, cum ijs quæ novem*; non accipit injuriam. Volens enim dedit. Qui vero injuriam accipit, invitus damno afficitur. Quare fieri non potest, ut volens aliquis injuriam accipiat. ut autem damnum accipiat volens, hoc potest.

CAP. XIV.

Vtrum qui injuste distribuit, an qui injuste accipit, majorem faciat injuriam.

IAm illud explicandum est, utrum injuriam faciat, is qui injuste distribuit, nec secundum proportionem, an vero qui plus accipit quam meretur. Videtur certe facere per se injuriam is qui distribuit, per accidens vero is qui accipit. Ille enim per se injuriam facit qui sponte illud facit, sponte vero, penes quem actionis causa est, & faciundi principium.

pium. At vero distributionis penes eum qui distribuit, est principium. Qui ergo distribuit, majorem per se injuriam facit quam is qui accipit. Nec enim penes hunc est principium, ut diximus. Neque qui injusta facit dicitur injuriam facere, nisi per accidens. Sicut, exempli gratia, manus dicitur occidere, aut gladius, aut lapis: cum penes eos tamen non sit cædis principium, neque ex se ipso agant. Injusta enim faciunt, injuriam vero neutiquam. Qui vero distribuit injuste, si leges ignorans præter legitimũ jus judicavit, non facit injuriam secundum legem, neque injustum est judicium. Alia vero ratione injuriam facit, secundum naturale. Aliud enim jus legitimum, aliud est naturale. Vt, exempli gratia, ponamus legem esse, ut qui strenue rem gessit plus accipiat: eum autem qui distribuit, cum legem ignoret, æquam ei cum alijs partem tribuere. Hic ergo si legitimum jus cogites, injuste non fecit, quia ignorabat legem: qui vero per inscientiam injusta facit, non facit injuste. Cum vero lex naturalis jubeat, ut eum qui bene fecerit præmijs vicissim prosequamur, quam cum ignorare ut pote naturalem non potuerit, & tamen prætergressus sit, hujus respectu injustus est. Quod si præterquam quod legem esse non ignoraverit, naturale quoque jus prætergressus fuerit, injusteque judicarit, eique cui minime competebat plus tribuit: non solum eum qui acce-

pit plus habere fecit, ſed & ipſe plus habet. Etenim ſive amicitiæ ſive odij, aut conſequendi precij cauſa injuſte fecit, dividitur injuria. Plus enim conſequitur ipſe, vel gratiæ reſpectu, ſi amicum videas, vel vindictæ, ſi inimicum, vel pecuniæ denique. Ideoque & cum altero qui plus accepit, injuriæ eſt particeps. Sicut enim, exempli gratia, ſi quis agrum aliquem cui non competebat pecunia tradiderit, is dividere agrum illum dicitur cum eo qui accepit: quamvis non agrum, ſed pecuniam acceperit: ita qui in diſtribuendo fecerit injuſte, ut vel ſibi gratificari vel amico poſſit, in partem lucri venit, injuriæque fit conſors. Et ille quidem qui accepit plus habet, fecitque quod injuſtum eſt: quamvis ne ſic quidem injuſte fecerit, niſi vel muneribus vel alia probabili ratione in partes ſuas eum qui diſtribuit adduxerit. Qui vero diſtribuit & plus ea qua dictũ eſt ratione habet, etiam eſt injuſtus.

CAP. XV.

Non facile eſſe cuilibet juſtum ſemper aut injuſtum eſſe.

QVidam autẽ injuſte agere aut juſtũ eſſe facile existimant, ſtatimque qui velit modo, juſtum poſſe aut injuſtum fieri. Atqui hoc non ita ſe habet. Etenim agere quæ juſta aut injuſta ſunt, ſicut reddere pecuniam, aut proximum percutere, facile eſt & volentis. At vero juſtitiæ aut injuſtitiæ habitum conſe-

consequi, quod tempus & exercitationem requirit, cujus respectu habitus justus aut injustus aliquis vocatur, illud vero in potestate non est nostra. Neque facile simul ac vult aliquis illud consequitur. Eodemque modo justi & injusti facilem esse arbitrantur scientiam eaque cognoscere nullius esse sapientiæ. Quia ea de quibus leges loquuntur nō difficile sit intelligere. Hæc autem dicunt esse justa. Non sunt tamē nisi per accidens. Neque enim simpliciter lex ab aliquo observata justa est semper, præsertim temere & à quovis: sed quoties ut oportet, & cum oportet, & à quibus oportet, in actionibus ea observatur. Hoc vero in singulis scire legibus, difficilius est quam salubria cognoscere. Si quidem ibi quoque mel & vinum & elleborū, & ustionem & sectionem, facile est nosse: quomodo vero ad sanitatem singula eorum adhibenda sint, & cui & quando admovenda sint, tam difficile est quam medicum esse.

Ac propterea existimant virum justum nihilo minus quam injustum posse injuste agere, imo vero etiam magis: quia injusta potest agere. Potest enim non minus percutere aliquē à quo injuriam non accepit, & alienas res subripere. Sicut vir fortis, clypeum abijcere & fugere. Atqui injusta agere non statim est injuste agere, neque quæ timidi sunt agere, timide quoque agere, nisi per accidens. At

cum habitu ea agere, hoc vero est timide agere & injuste. quoties aliquis non quia vult, sed timiditatis affectu commotus fugit, aut quia injustitiæ habitum habet agit injuste. Sicut mederi & sanare, non secare, aut medicamenta vel adhibere vel non adhibere est, sed quemadmodum oportet, & cum oportet, & cum habitu medicinæ hoc facere. Ac correctivum quidem & distributivum jus de quibus nobis dicere propositum erat, qualia per se sint, & quomodo se habeant, hactenus definivimus.

Sequitur, ut quomodo jus ad æquũ, ad æquitatem se habeat justitia dicamus. Si illud modo ad superiora, quæ de jure diximus, addiderimus: distributivum nimirum ac correctivum jus in ijs versari, quæ à simpliciter bonis trahunt aliquid. Vt puta in opibus aut gloria, in quibus excessus reperitur & defectus. In gloria enim potest aliquis excedere id quod oportet, sicut & deficere. Eodemque modo in opibus quoque. In ejusmodi enim æqualitas quæritur & proportio. Ijque qui participes sunt horum, distributivo quoque jure habent opus aut correctivo. Iam vero apud Deos locum non habet inæqualitas: sicut nec excessus apud eos aut defectus est. Quare neque locus ullus tali justitiæ. Sicut neque in scelestis omnino hominibus, aut qui vel luxu aut alia penitus improbitate sunt corrupti. Qui enim sanitatem consecuturi sunt, necesse est partem

partem aliquam habeant sanam, ut ex illa medicus incipiat revocare sanitatem: qui vero penitus corrupti sunt, sanari non possunt. Quare nullum in ijs locum jus habet. In ijs vero est hominibus, qui ea quæ justa sunt volunt, quantumque in hominis potestate est faciunt: rursusque peccant, quantum homini competit.

CAP. XVI.

De æquitate & æquo.

IAm vero de æquitate & æquo, quo nimirum modo ad justitiam æquitas, ad jus vero æquum se habeat, sequitur ut dicamus. Neque enim vel in omnibus eadem, vel diversa sunt genere. Quatenus enim æquum magis laudatur quam jus, etiam vir æquus justo melior habetur. Sed & quatenus ad aliam eam vocem transferimus, cum nimirum laudare virtutem aliquam volumus (dicere enim solemus hanc illa æquiorem esse, quo non quod justius, sed quod melius est significamus) eatenus alia à justitia videtur esse æquitas. Rursus vero cum rationem ipsam sequi volumus, absurdum videtur, si cum aliud à justitia sit æquum, laudem mereatur tamẽ. Si enim laudandum est justum (omne enim laudãdum justum est) & perfecta, quemadmodũ in superioribus ostendimus, virtus est justitia. Quod si non est justum, ne laudãdum quidem est. Aut si laudan-

dum est id quod est æquum, non est laudandum id quod est justum. Hæc fere sunt quæ dubitationem movent. Est autem utrumque verum, tum idem jus esse, tum aliud, neque hæc duo inter se pugnãt. Etenim & jus, & jure melius est æquum. Neque ut alterius generis quam ipsum jus illo est melius, sed ut pars alterius partis quæ ejusdem sit generis. Cumque illud & honestum sit & justum, magis tamen justum & honestum est æquum. Hujus vero dubitationis causa hæc fuit: quod ipsum quoque æquum jus est, non tamen secundum legem, quia non comprehenditur sub lege, sed quasi legitimi quædam juris emendatio. Hujus vero emendationis causa hæc est, quod universaliter pronunciet lex omnis: quibusdam autem singularibus accommodari secundum rectam rationem hoc non possit. Quia, ut definitum quid lex est, ita definitum quid respicit. indefinita autẽ sunt nec uno eodemque modo se habent singularia. Vt, exempli gratia, lex jubet in genere, omnem qui muros urbis ascendit peregrinum mori hominem. Forte fortuna aliquis ascendit, qui egregium virtutis documentum dedit. Si ergo legem hanc illi qui rem gessit strenue accommodemus, atque interficiamus hominem, præter rectam rationem & quod justum est, agemus. Eodemque modo in multis habet alijs. Et tamen nec in lege nec in legislatore est hoc erratum,

sed

sed in ipsa rerum natura. Etenim lex quia fieri non potest, ut singularia comprehendat omnia, cum infinita sint ea, quod ut plurimum fit sumit, eoque respiciens fert legem. Neque propterea quod delictum tale ignorat legislator, nihil definivit in lege: sed quia definitioni subijci rerum natura non patitur, cum alio atque alio se habeant modo. Indefinita enim rerum agendarum est materia, multasque mutationes admittit. Ideoque, quæ ut plurimũ accidunt, legislatores respiciunt. Etenim ut homo peregrinus belli tempore muros ascendat, atque ex ijs urbi subsidium ferat, raro evenit: sæpius vero ut in detrimentum urbis ascendat. Cum ergo necessario illud sit sciendum, quo pacto sint servandæ leges: præterea quando & in quibus, oportet quoque habitum dari aliquem quo emendari errata possint ejusmodi. Talis vero est æquitas, quæ defectum supplet legis, & emendat erratum, novamque definitionem quam prætermisit illa, quia singularia non potest nosse omnia, adijcit. Dicet enim vir æquus, omnem qui ascendat peregrinum mori debere, si insidiandi animo hoc fecerit. Sin feliciter rem gesserit, non modo cõservari, sed & præmijs affici debere. Quæ eadem & legislator dixisset, si adesse potuisset: aut si hoc ipsum scivisset, legem ejusmodi tulisset. Eodemque modo similes etiam alias leges emendabit vir æquus. Ideoque jus quoddam,

dam, & ipso jure melior est æquitas, non universali quidem ipso, sed legitimo, quod propter universale peccat. Estque ipsa æquitas legis emendatio, quatenus aut peccat propter universale aut deficit. Atque hæc causa est, cur neque omnia quę juste fiunt, sint secundum legem, quia universales sunt, & eorum quæ plerumque fiunt, sunt leges. Ac propterea decretis quibusdã opus fuit, quæ in singulis à magistratu fiunt casibus, quæ aliter quoque atque aliter se habent. Eorum enim quæ indefinita sunt, indefinita quoque est regula. Sicut ædificationis Lesbiæ plumbea est regula, quæ ad figuram lapidis transferri atque inflecti solebat. Eodem ergo modo ad res ipsas decreta transferuntur.

Quid ergo sit æquum, quid æquitas, tum quod jus sit, & quomodo ad universale se jus habeat, & quo jure sit melius, jam dictũ est. Ex quibus etiam facile apparet, quis sit æquus. Talis enim est, qui ea quæ dicta sunt, cõsulto præligit atque agit. Et qui non summum jus in deteriorem partem sequitur, sed imminuit, licet pro se legem habeat. Atque hic habitus æquitas, quæ justitia quædam est, non vero alia ab ea, aut habitus diversus.

CAP.

CAP. XVII.

Neminem posse se ipsum injuria afficere.

DE accipienda autem plenius dicendum est injuria, utrumne aliquando esse possit voluntaria. Cum justitia ergo & injustitia, alia quidem universalis, quemadmodum dictum est, & perfecta sit virtus, itidẽque tale quoque vitium injustitia; altera vero singularis: manifestum est nec secundũ universalẽ nec secundũ singularẽ injustitiam posse aliquem sibi injuriam facere. quamvis posse videatur. Ac propterea cum lex non jubeat ut aliquis se interficiat, præter legem est ut aliquis id faciat. Quod enim lex non jubet, id vetat: quod vero præter legem est, id injuriũ est, facitque injuriam qui se ipse interficit: qui vero injuriam facit, alicui quoque eam facit: sequitur ergo ut sibi eã faciat. Hoc ipsum autem sponte etiam facit, quare sponte quoque accipit injuriam. Præterea, qui præter legem lædit aliquem, nec id ulciscendi causa facit, aut damnum damno rependit, sed damni autor est, sponte injuriam facit: cum præsertim & damnum, & eum cui infertur, & reliquas quoque norit circumstantias. Qui vero iratus sibi manus infert, neque ulciscitur se ipse, & tum se, tum damnũ, reliquasque rei novit circũstantias. quare & sponte injuriam facit. Quod si sponte injuriam facit, sponte etiam accipit. Ideoque fieri non posse videtur, ut sponte aliquis inju-

riam ſecundum univerſalem accipiat injuſtitiam: quæ cum univerſali pugnat juſtitia: quam totius virtutis quaſi applicationem eſſe certum eſt. Nam primo ut aliquis per iram manus ſibi inferat, cum manſuetudinis pugnat lege. Illud vero fieri non poſſe, ex ſuperioribus ſatis oſtendimus. Ipſa enim quæ docet quid ſit injuriam accipere, definitio, pugnat cum voluntarij definitione.

Contraria vero opinio quatenus ſponte injuriam dicit facere eum qui ſibi manus infert, verum dicit: quatenus vero ſibi injuriam ait facere, falſum ait. Neque enim ipſe injuriam accipit (quandoquidem nec præter voluntatē illi accidit hoc malum) ſed urbs contra, quæ cum damno ſuo, ducem puta, vel militem, vel architectum, vel civem denique aliquem ſimpliciter, & quidem præter voluntatem ſuam, amittit.

Ac propterea tanquam ad ſe ſpectet injuria, pœnas ab eo exigit, eumque ulciſcitur, ut poteſt. Neque enim corpus ſepulturæ tradi permittit.

Atque ita quidem ſecundum univerſalem juſtitiam ſponte injuriam non accipi, oſtendimus. Secundum vero ſingularem, in quam plus habendo peccatur, quomodo fieri poſſit, ut injuriam ſibi ipſe inferat aliquis? Si enim injuriam facere, in hac injuſtitia nihil eſt aliud, quam plus habere alio, habebit plus ſe ipſo, qui ſibi injuriam facit. Si vero plus

ſe ipſo

seipso etiam minus, idemque & addet sibi & demet. quod fieri nō potest. Necesse enim est jus ejusmodi in duobus esse ad minimum. Ita enim & addi poterit & demi. Ita inferri injuria & accipi.

Necesse est præterea ut is qui injuriam facit, prius quam is qui accipit, damnum inferat: sed & ut sponte id faciat, & cum prælectione. Qui enim idem quia accepit reddit, facere injuriam non videtur. Eum vero qui sibi injuriam facit, simul & facere injuriam necesse est & accipere (quia idem est & qui facit injuriam, & qui accipit) simulque inferre & pati. Quare in pluribus esse debet hæc injustitia. Ac per consequens, ut aliquis injuriam sibi faciat, fieri non potest. Adde, quod qui injuriam facit, non alius est, quam qui injuste agit in specie. Neque sine singularibus potest injuste agere, aut simile quid committere. Sunt autem singularia, furtum, exempli gratia, contumelia, verbera, parietum effractio. Nemo autem vel furatur sua, vel parietem perfodit proprium, vel contumelia se ipse afficit, aut verberat. Denique, ut aliquis injuriam sibi faciat, aut accipiat sponte, ex definitione quæ quid sit injuriam accipere ostendit, falsum probatur esse: hoc autem est, ut injusta præter voluntatem aliquis patiatur suam.

CAP. XVIII.

Maius malum esse facere iniuriam quam accipere.

MAnifestum est autē utrumque quidem malum esse, & accipere injuriam & facere. Vtrumque enim medium excedit. Et facere quidem plus est, accipere autem est minus: juste vero agere & medium est & æquale. Sicut in medicina salubre, in gymnastica, id quod bene habitum facitur. Vtrumque ergo malum est. Pejus tamen facere. Facere enim injuriam & improbum est, & vituperatur: ac improbum quidem, vel absolutæ improbitatis respectu, id est, universalis, vel singularis. Et vel sponte & cum præelectione, quod est absolute injuriam facere, vel sponte quidem, non tamen cum præelectione: quod quam proxime ad illud accedit, non tamen est absolutum. Nec enim omne quod sponte fit, nocet proximo, aut injustum est. Injuriam vero accipere, improbum quidem est, non tamen vituperatur, nisi per improbitatem, aut aliud quodcunque vitium suum aliquis injuriam accipit. Quare per se quidem, accipere injuriam minus malum est quam inferre. Per accidens vero, nihil vetat pejus esse, quia fit sæpenumero, ut injuriam accipere damni majoris causa sit quam facere. Vt si quis, exempli gratia, injuria irritatus aliqua, ejus à quo injuriam accipit domum incendat, atque illinc tota urbs accendatur. Nihilominus

minus

minus enim & sic majus malum est injuriam facere. Nihil enim propter accidens pejus se ipso est. Siquidem nec dolor lateris minus est malum quam pedis offensio, quia aliquando accidit, ut quidam cum pedem offendisset caperetur ab hostibus, ac postea interficeretur.

Proprie igitur jus & injuria, justitia itē atque injustitia, sunt ea quæ diximus. Dicitur tamen ita & aliud, non per se quidem sed translate, & quia simile ex parte est cum jure: id videlicet quod habet aliquis in sua. Sicut dominus in servum, pater in filiū. Quemadmodum & anima suarum partium respectu vel justa vel injusta dicitur. Ita rationalis differt ab ea, quæ rationis expers est. Rationalis enim imperat, & disponit: quæ ratione caret, paret ac disponitur. Quod ipsum quoque nonnullis persuasit, ut existimarēt aliquem vel juste vel injuste secum posse agere. Quia fit interdum ut eam quæ ratione caret sequatur ratio, interdum vero ut pugnet cum ea. quoties aliquis alienum quid ab appetitu suo facit: habentque se hæ partes, ut is qui imperat ad eum qui paret: idēque inter ea jus est, quod inter eum est qui paret, eumque qui imperat. De justitia ergo cæterisque moralibus virtutibus hoc modo explicatum sit.

ARISTOTELIS
ETHICORVM LIBER VI.
CAPVT I.

Reliquum esse, ut quænam recta sit ratio definiatur.

Voniam in superioribus de virtute disputationibus, hoc quasi fundamentum posuimus, medium in omni tā affectu quam actione esse id quod laudatur & optimum censetur, idque adeo eligendum esse, non excessum vero aut defectum: medium vero id esse diximus, quod recta imperat ratio; sequitur ut quæ sit recta ratio, & quæ ejus definitio, deinceps dicamus.

In omnibus enim de quibus egimus habitibus, sicut & in alijs actionibus habitibusque, scopus est aliquis, in quem is intuens qui recta ratione est præditus, ejusque sequitur imperium, quę minora sunt quam oportet intendit, quæ majora sunt contrahit, sive affectus ij, sive actiones sint, sive aliud quodcunque, quod aut intendi potest aut remitti. Estque quasi regula aliqua & terminus, quo medium illud quod ex rectæ rationis præscripto fieri, interque excessum esse & defectum dicebamus, cognoscitur.

gnoſcitur. Quare neceſſe eſt eos qui hanc conſequi medij ſcientiam volunt, terminũ quoque ejus perſpectum habere & regulã. Hoc vero recta eſt ratio.

Nam cum ita ſimpliciter dicitur, medium eſſe illud quod ſecundum rectam fit rationem, verum quidem eſt, non tamen perſpicuum. Neque enim fieri poteſt, ut medium intelligãt, qui rectam rationem ignorant. In alijs vero actionibus & ſtudijs, in quibus aliqua ſpectatur ſcientia, verum quidem eſt, ſi dicatur, neque plus quam oportet, neque minus laborandum eſſe, ſed medium ſervandum eſſe, & quod recta jubet ratio: nondum tamen quid oporteat fieri, ex eo apparet. Neque enim remedia, & quę valetudini conducunt, ſatis cognoſcet, ſimulque qualia adhibenda ægro ſint, aliquis intelliget, ſi remedia tãtum eſſe & valetudini cõducere audiverit: quod tamen medicina, & qui ea præditus eſt medicus, jubet facere. Quamvis enim verũ ſit quod dicitur, nihilominus obſcurum manet quod quęritur.

Eodẽ modo de medijs animæ habitibus, non vera tantum, ſed & perſpicua dicenda ſunt. Hoc eſt, ut de recta ratione, tum quæ ſit, tum quo pacto recte definiri poſſit, perſpicue oſtendamus. Igitur de recta ratione, re paulo altius repetita, dicere incipiamus.

CAP.

CAP. II.

Dividitur rationalis pars animæ: & quæ in nobis sint actiones propriæ.

SVpra divisis animæ virtutibus, alias morales esse dicebamus, quas in illa parte ponebamus in qua affectus regnāt, alias vero quas διανοητικὰς dicebamus, quæ sunt mentis. Et de moralibus quidem diximus: nunc vero de reliquis dicamus, in quibus veram illam de qua agimus inveniemus rationem: si modo illud prius de anima dixerimus.

Prius ergo duas esse animæ partes diximus, tum quæ prædita est ratione, tum quæ ea caret.

Nunc vero eam quæ ratione prædita est dividimus, duplicemque eam esse dicimus. Alteram qua necessaria & quæ eodē semper modo se habent, nec aliter habere se possunt: alteram qua contingentia, quæ alio atque alio modo se habent, cognoscimus.

Etenim cum ea quæ cognoscuntur sint diversa, atque alia specie, sequitur etiam cognitiones specie diversas esse. Cognitionem quippe ei necesse est similem esse quod cognoscitur. Quare necessarij necessaria, contingentis sit contingens, omnino est necesse. Contingens enim est cognitio, quæ non semper verum dicit. Tum autem mentiri dicitur, cum id quod cognoscitur, non ita se habet ut cognoscitur. Porro aliter se habere quam prius, eorum est quæ contingentia dicuntur, & quæ alio atque alio modo

modo se habent. Contingentium ergo contingens quoque est cognitio. Eademque de causa necessariorum quoque necessaria. Omnis quippe ex similitudine quadam & affinitate fit cognitio. Si quidem nihil aliud quam congruentia & quasi cohærentia quædã est, ejus qui cognoscit & quod cognoscitur.

Cum ergo duplex sit cognitio, necessaria altera, altera contingens, necessaria quidem propria scientiæ, contingens vero ratiocinativa aut deliberativa dicitur. Deliberare enim & rationibus aliquid colligere idem est. In contingentibus enim occupatur deliberatio. Nemo enim de ijs deliberat quæ habere se aliter non possunt. Illa enim necesse est eodem modo semper se habere. Quare neque quicquam movebit in ijs aut mutabit deliberatio. Cum ergo in contingentibus deliberativa versetur, in ijsdem autem contingentibus versari rationativam dicamus, idem utrumque & rationativa erit & deliberativa. Quare altera rationativæ pars deliberativa erit.

Cum vero de ijs quas διανοητικὰς dicunt agamus virtutibus, hoc est, ijs quæ in intellectu consistunt, & ad rationativam referantur: partes autem rationis sint illud quo scientias cõprehendimus, & quo deliberamus, in ipsis facultatis rationalis partibus quas διανοητικὰς dicũt, nobis virtutes sunt quærendæ: videndum igitur utriusque harum, quis sit opti-

mus habitus: hæc enim uirtus utriusque est. Cum autem in proprijs operibus suis consideretur virtus, videndum quoque quæ sint illa quæ tam huic quam illi parti conveniunt opera.

Tria ergo sunt in animo, quæ præcipue in actionibus dominantur, & veritate. In veritate mens & sensus: quia cognitio est utrumque, finis autem cognitionis est veritas: in actione autem appetitus. In eo enim omne actionis est principium, operisque cujuscunque ea quasi causa est. Primo enim mens cognoscit, illud aut illud agendum esse: motus vero qui ad actionem fertur, est ab appetitu. Nullius autẽ actionis principium est sensus. Quod ex ijs quæ ratione carent manifestum est. Nam cum sensum habeant, non possunt tamen habere actionem. Quædam enim cum deliberatione functio est actio. Quare nullius actionis causa est sensus, omnium vero mens & appetitus actionum sunt principia. Quorum altera quæ fieri oportet, docet, altera ad agendum movet.

Quod vero in mente affirmatio est & negatio, idem est in appetitu rei alicujus persecutio aut fuga. Quare cum moralis virtus habitus sit prælectionis, prælectio autem appetitus quem deliberatio præcessit (est enim prælectio nihil aliud quã velle id & eligere de quo deliberamus) omnino necesse est, ut si bona ac honesta sit prælectio, illa

quoque

quoque eligi quæ ſunt honeſta, bonumque appetitum eſſe, qui bonum petit. Bonum autem petere non poteſt prælectio, niſi hoc ipſum doceat deliberatio. Vt neceſſe ſit, tum deliberationē verum dicere, prælectionem autem eligere: tum appetitum id quod bonum eſt perſequi: idemque deliberationem dicere, appetitū vero docere. Hæc igitur mens, rationativa videlicet pars ac deliberativa, ejuſque veritas, activa dicitur. Quia finis ejus actio eſt boni: opuſque illius eſt aſſumpta veritas, quæ in bono verſatur & malo. Ejus vero quæ in contemplando non in agendo mens verſatur, opus veritas eſt & mendacium, ejuſque finis eſt veritatis cognitio. Hoc enim opus eſt cujuſlibet, qui in mentis agitatione occupatur, quatenus in eo verſatur. Qui vero ſimul illi & actioni vacat, ejus opus eſt illa veritas, quæ honeſtæ actioni rectoque atque honeſto reſpondet appetitui.

CAP. III.

Eam agitationem mentis quæ activa dicitur, prælectionis eſſe principium.

CAuſa ergo actionis & principiū eſt actio: non tamen cauſa finalis (neque enim prælectionis cauſa agimus) ſed efficiens potius. Priuſquam enim agamus præligimus: finis vero poſt actionem eſt. Prælectionis autem principium appetitus

eſt & ratio, quæ quidem eſt deliberatio. Altera autem rationalis pars rationativa, & deliberativa eſt, quæ quidem veritatem quærit, non per ſe tamen, ſed actionis ipſius boni cauſa. Ideoque quia præelectionis ratio & appetitus ſunt principia, ne exiſtere quidem ſine mentis agitatione & morali habitu poteſt præelectio. A morali enim habitu boni fit appetitus & mali.

: Quatenus vero contemplativa eſt ea mentis agitatio, nullius eſt principium (nihil movet enim) ſed tantum quatenus activa eſt, eorum quæ diximus principium eſt: appetitus dico, præelectionis, actioniſque. Præterea efficientis principium eſt activa illa mentis agitatio. Efficiens quippe & activa differunt. Activa quippe boni finem putat, ut bene agat id quod bonum eſt, & eatenus reſpicit, ut bene agat quæ videbantur appetitui. Efficiens autem eſt ipſa illa bene agendi illud quod bonum eſt actio: finiſque ejus eſt felicitas. Et finis quidem activæ per ſe eſt, finis vero efficientis alterius reſpectu. quippe ad hominem refertur. Ejus enim utilitatem ſpectat. Quoniam ergo quem finem habet activa mentis agitatio, cujuſque eſt principium & cauſa, ipſam boni actionem dico, idem finis ſui principium habet efficiens (à bona enim actione humana proficiſcitur felicitas) ob eam cauſam ejus quoque dicitur principium.

Quia vero appetitus principium est mentis agitatio, præelectionis autem appetitus, erit aut mens quæ appetitu, aut appetitus qui tali mentis agitatione utitur, ipsa præelectio. Hæc autem soli animali illi competent, quod ratione est præditum. Is autem est homo.

CAP. IV.

De arte, scientia, prudentia, sapientia, & mente: & quomodo à reliquis differat scientia.

ET præelectio quidem est talis. Quæ vero sub eam cadunt, hoc est, quę præeligere possumus, sunt contingentia. Et inter hæc quidem futura. De præteritis quippe, an facienda sint, nemo deliberat. De quibus vero nemo deliberat, nemo præeligit: quæ enim sub deliberationē, etiam sub præelectionem cadunt, sicut in disputatione de præelectione diximus. Nemo enim præeligit, eversum Ilium. Quare recte Agatho dixit:

Hoc namque solum ne Deus quidem potest,
Quæ facta sunt, infecta rursus reddere.

Et hæc quidem ita se habent. Cæterum de opere illius agitationis mentis, quam ἐπισημονικὴν, & alterius quā βουλευτικὴν diximus, quarū altera in scientijs, altera in consilijs versatur, planius agamus.

Opus autem, ut ostendimus, utriusque est veritas. Cum vero opus utriusque appareat, manifesta quoque est eorum virtus. Vniuscujusque quippe in

proprio opere virtus consistit. Etenim hoc ipsum, recte & ut oportet opus proprium agere, est virtus. Habitus ergo, secundum quos, & hæc pars & illa propriam veritatem suam, quam verissime fieri potest, enunciat, hæ sunt virtutes utriusque.

Quare paulo altius repetito eorum principio, rursus de ijs dicamus. Cum ergo de veritate nobis institutus sermo sit, videndum quot modis in affirmando aut negando verum enunciare possit animus. Et quot sint habitus, quibus verum enunciamus. Sunt ergo quinque numero. Ars videlicet, scientia, prudentia, sapientia & intelligentia. Existimationem enim & opinionem, quæ tantum contingenter veritatem enunciant, prætermittimus. Ex ijs enim quas diximus quinque facultatibus, nunquam fallitur intelligentia, ut nec scientia. Hoc enim ipsum eorum esse est: quod necessario verum enunciant. Ars vero, prudentia, & sapientia, interdum quidem, non per se tamen mentiuntur, sed quia tanta est subjecti eorũ inæqualitas. Tunc enim mentiri per se dicitur aliqua agendi ratio, cũ regulis illius & pręceptis falsum colligitur. Quod si regulæ illius recte se habẽt, res vero ipsę quæ alio atque alio modo se habent, falsum illud inducunt, nõ illa quidem falsa merito, sed existimatio ejus & opinio est dicenda. Nam cum ea quæ sub cognitionem cadũt, eodem semper modo se habeant, illa est quæ mentitur.

titur. Vnde apparet, eam per ſe non mentiri. Vt ſi quis, exempli gratia, pedaneæ magnitudinis eſſe ſolem exiſtimet, aut à ſe ipſa lucem habere lunam. Nam cum hæc eodem ſemper modo ſe habeant, exiſtimatio de ijs mentitur & opinio. Quæ ergo verum exiſtimant, quinque ſunt, ut diximus. Quid tamen ſint ſingulæ dicendum erit. Licet enim ſimile aliquid inter ſe habeant (multa enim ars & ſcientia, multa rurſus ſcientia ac ſapientia, ſicut & reliqua habent communia) nihilominus ſi accuratius inſpiciantur, tamen differunt, eſtque diverſa eorum definitio.

Scientia ergo neceſſariorum eſt cognitio. Illud enim ſcire nos dicimus, quod aliter habere ſe non poteſt, cujuſque quod ſemper in eodem maneat, firma apud nos perennat veritas. Neque enim contingentium æque firma eſt veritas. Poſtquam enim cognita fuerint, mutantur & ignaris ſæpe nobis deſinunt. Quare neque ratio eorum neque firma ſtat veritas, ſed alio quoque atque alio modo ſe habet. Cujus autem firma ſtabiliſque eſt cognitio, id vero eſt quod neceſſarium & eodem ſemper modo ſe habere dicitur. Talia autem ſunt æterna. Quare neceſſe erit id quod ſub ſcientiam cadit, æternum eſſe, cognitionemque æternarum eſſe ſcientiam.

Præterea doctrina tradi poteſt omnis ſcientia, & quod ſub ſcientiã cadit, idẽ quoque addiſci poteſt.

Omnis

Omnis autem & quæ traditur doctrina & quæ discitur, ex antecedente quadam, ut in Analyticis diximus, cognitione est. Quare cujuslibet principia esse constat scientiæ. Et aliæ quidem immediata habent, & quę non demonstrantur principia scientiæ: quæ per inductionem probantur, qualia sunt Geometriæ principia. Alia vero ex jam demonstratis oriuntur principijs, quæ sublimioris cujusdam sunt scientiæ, ac syllogismo probantur. Qualis est Optice, quæ tanquam principijs quibusdam, Geometriæ demonstrationibus utitur. Est ergo inductio tanquam eorum principiorum, quæ non demonstrantur, principium, & quæ universalia quidem sunt, à singularibus cognoscuntur tamen. At vero syllogismus qui demonstrata probat nonnullarum scientiarum principia, universales quasdam & quæ non demonstrantur notiones habet pro principijs. Sunt ergo universales communesque notiones, scientiæ alicujus principia, quibus suppositis syllogismum formamus, quas non probat syllogismus, sed inductio. qua rursus scientia, demonstratur alia, quæ sub ipsa esse dicitur. Ideoque omnis scientia ab extremis quibusdam quæ per se fidem habent demonstratur principijs.

Est igitur habitus demonstrativus scientia, qui ex ijs quæ per se sunt, & qua hoc sunt, primisque & quæ causa sunt conclusionis, efficitur: quemadmodum

dum in Analyticis definivimus. Cum enim aliquis suppositiones quasdam credit, notaque ei sint rei principia, tūc hoc scire potest. Si enim nec principia habeat cognita, neque magis quam conclusio notæ sint ei propositiones reliquæ, per accidens tantum habet scientiam. Neque enim per se scit homo ille, neque quod principiorum penes se cognitionē habeat, sed quia fortasse ex alio audivit. Nā si, quemadmodum dico, propter principia conclusionem haberet cognitam, magis quam conclusionem cognita haberet principia. Propter quod enim aliquid cognoscitur, illud magis cognoscitur. Et de scientia quidem hæc definita sint.

CAP. V.

De arte.

IAm vero de arte dicendum est. Eorum enim quæ cōtingentia sunt & aliter se habere possunt, alia efficiētia, alia activa sunt. Et efficientia quidē in quibus effectus, activa in quibus actio. Et effectio quidem, cujus *****. Quoniam autem aliud effectus, aliud est actio, aliud quoque habitus cum ratione activus, quam cum ratione effectivus erit habitus. Alia tamen sunt, non ita quidem ut alterum contineatur ab altero, sicut pars & totum, sed ut equus & bos. Non enim actio sub effectum reducitur, neque enim est effectus: nec effectus sub actio-

nem, neque enim est actio. Quod quidem vel ex definitione apparet utriusque: alia enim actionis, alia effectus est definitio. Est ergo ars, cum ratione efficiendi habitus, sicut ars ædificandi. Prudentia vero cum ratione agendi habitus, ut postea dicetur. Differt ergo ars à scientia, quia in contingentibus versatur, & à prudentia, quia efficiendi non agendi facultatem habet. Omnis enim ars, cum vera ratione efficiendi est habitus. Et habitus qui talis est, ars est. Sunt enim hæc reciproca.

Omnis autẽ ars in ijs quæ fieri & nõ fieri possunt, producendis versatur. Sicut ædificandi ars, ut domus fiat. Et naupegicæ, ut navis. quæ quidem & fieri & non fieri possunt. Neque in omnibus tamen quæ fieri possunt, ars versatur: sed in ijs tantum, quorũ originis principium in efficiente non in effecto est. Qualia sunt naturalia. Naturalium quippe originis ratio in ipsis est. Suntque contingentia quidem, non tamen arti subijciuntur. Neque enim, sicut causam ejus quod sunt extrinsecus habent, architectum domus, navis naupegum.

Porro in ijsdem fere subjectis ars versatur & fortuna. Nam in ijs quoque fortuna est, quorum causa ejus quod sunt, est extrinsecus. Si enim ejus quod sunt, causas in se haberent fortuita, non viderentur præter expectationem nostram. Nunc propterea admiramur illa, quia non modo extrinsecus

eorum causa est, sed ex ijs unde nemo expectasset. Ex eo enim quod aliquis fodit, sæpe evenit ut ditesceret. Nam dum in fundamento domus alicujus fossam fodit, in thesaurum incidit: & tamen præter expectationem hoc est, quia hoc ipsum quod fodit, causa non est cur ditescat (quod si esset, omnes qui fodiunt ditescerent) sed per accidens. quæ enim per accidens causa sunt ejus cujus sunt causa, nemo expectabat ut fierent. Illa enim in eadem re expectantur, quæ sub eadem ratione, aut facultate comprehenduntur, aut efficacia. Quæ vero per accidens, non sunt talia. Est ergo ars quodammodo & fortuna in ijsdem. Quodammodo autem addo, quia contingentium est eorumque quæ aliter atque aliter se habent. Non per se autem horum causa est, sed per accidens. Ars vero eorum quæ subjacent arti, causa per se est.

Est ergo ars, ut dictum est, cum ratione efficiendi habitus in contingentibus, quorum causa in efficiente est. Contrarium vero inertia: cum ratione nimirum falsa efficiendi habitus, in ijs quæ aliter se habere possunt.

CAP. VI.

De prudentia.

NVnc de prudentia dicamus. Manifesta autem fient, quæ de prudentia tractanda sunt, si qui sint illi quos prudentes esse dicimus, videamus.

Prudens autem videtur esse, qui de ijs quæ bona sibi & utilia sunt, bene consultare potest. Neque de singularibus bonis: ut, exempli gratia, de sanitate, aut robore, alijsque ejusmodi, aut quæ eo spectant: sed de vita bene instituenda, ijsque quæ ad felicitatem conferunt, qui humanus est finis. Hoc vero ita se habere, vel ex eo planum est. Prudentes enim dicimus, qui ad finem aliquem bonum actiones dirigunt suas, rectumque de ijs, & quod oportet consilium capiunt: & tanquam eo modo ad honestum pervenire finem possint, ea agunt, in quibus ars locum non habet. Itaque simpliciter is prudens erit, qui ad consultandum idoneus erit. Quod si ad consultandum idoneus, in contingentibus quoque occupabitur.

Nemo enim de necessarijs & quæ aliter se habere non possunt, consilium capit. Sed neque de ijs quæ fieri quidem possunt simpliciter, ab ipso autem fieri non possunt. Nam nec de ijs quisquam cōsultat, sed de ijs solummodo quæ fieri ab ipso possunt. Apparet ergo ex ijs quæ dicta sunt, non tantum aliud præter artem, quod ostēdimus, sed & præter scientiam, esse prudentiam. Quia altera in necessarijs, altera in ijs quæ aliter se habere possunt, versatur. Est enim verus cum ratione efficiendi habitus, qui in bonis malisque humanis occupatur, prudentia. Ab arte autem differt, ut diximus, quia aliud actio, aliud

aliud est effectio. Effectionis enim finis præter effectionem est alius. Aliud enim ars est quæ naves fabricat, aliud navis. Actionis vero finis præter actionem non est alius semper. Interdum enim ipsa sui finis est actio, cum bene recteque agit. Equestris enim finis est, recte & bene equitare.

Est ergo habitus qui in bonis malisque humanis versatur, prudentia.

Ac propterea Periclem & similes, prudentes judicamus esse: quia sua aliorumque hominum perspicere bona potuerunt. Tales autem eos putamus esse, qui aut familiæ recte præesse possunt aut Reipublicæ.

Quod quidem vel ex nomine apparet temperantiæ, quam σωφροσύνην dicimus. Temperans enim qui σώφρων dicitur, cum bonum suum conservet, prudentiam conservare dicitur. Ideoque σωφροσύνην, ὡς σώζουσαν τὴν φρόνησιν, hoc est, quod prudentiam conservet, hoc appellamus nomine. Etenim intemperans nullam aliam voluptate corrumpit notionem, nisi solam prudentiam. Nam neque scientiam, neque artem, neque aliam earum ullam, quas enumeravimus. Neque enim vetat voluptas, quo minus sciamus triangulum duas rectas habere, quod est scientiæ. Aut quomodo navis fabricanda sit: aut aliud quid, quod artem spectat, effici debeat: sed solum id quod sub actionem cadit, pervertit,

tit, in quo versatur prudentia. Principia quippe eorum quæ sub actionem cadunt & causæ, finis sunt cujus causa aguntur. Singulis autem quæ sub actionem cadunt, finis est bonum ejus qui agit proxime. Quod cũ ignoratur, pervertitur id quod sub actionem cadit. Ignoratur vero, quoties à voluptate quis aut dolore aliove quovis affectu corruptus, id bonum, quod petendum est, esse voluptatem judicat, finemque ad quem perveniundum sibi sit eam esse existimat, eoque actiones dirigit suas. atque ita bonum corrumpit suum: qui finis est, & legitimũ eorum quæ sub actionem cadunt principium. Principium enim corrumpit improbitas. Ideoque cum prudentiam corrumpat intemperans, qui eam conservat, σώφρων vocatur. Vt necesse sit, habitum cum ratione verum efficiendi humana bona, esse prudentiam. Ex quo ipso etiam apparet, aliud præter scientiam artemque & reliquas notitias esse prudentiam.

Præterea artis est vitiũ & virtus: potest enim & bonus esse artifex & malus. Prudentiæ vero neque vitiũ est (non enim fieri potest ut prudens aliquis sit malus) neque virtus. Ipsa enim est virtus. Virtus autem virtutis nõ est, sicut nec mediocritas mediocritatis. Deinde, qui in arte errat sponte, melior est quam qui invitus, quatenus est artifex: in prudentia vero non ita, sed contra. Qui enim sponte prudentiam

dentiam corrumpit, pejor est quã qui invitus. Vnde etiam apparet, prudentiam virtutem esse, non artẽ. Est autem virtus ejus partis quam obtinet opinio.

Nam cum earũ quæ ratione præditæ sunt animæ partium, duæ rursus sint partes, quã mens & quam obtinet opinio, id est, deliberativa: altera in contingentibus versatur, in quibus & prudentia. Est autem prudentia, non verus modo cum ratione habitus, sicut ars, quamvis eam non exerceat artifex (nihil enim obstat, quo minus, licet nihil efficiat, sit artifex, & verus cum ratione habitus sit ars) at prudentiam semper in actione occupari, omnino est necesse. Neque enim semper subjecta sunt artifici in promptu, aut artis materia. Prudẽtiæ vero subjecta nunquam deficiunt prudentem. Etenim neque affectus humani neque actiones, neque mutua hominum inter se consortia, neque reliqua in quibus virtus omnis occupatur & prudentia, exulare è vita possunt subjecta. Ideoque artis quidem interdum, nulla vero prudentiæ esse potest oblivio. Et hæc quidem de prudentia.

CAP. VII.

De intellectu.

IAm vero de intellectu dicendum est, cujus generis sint illa quæ sub cognitionem ejus cadunt. Cum ergo universalium, eorumque quæ necessario sunt,

rio sunt, idque cum ratione ac demonstratione, notitia sit scientia, quædam autem principia habeat demonstratio, quæ ante demonstrationē præsupponi oportet à scientia prædito, videndum est cujus ex omnibus, quas ante numeravimus notitijs, sit illa, quæ hæc cognoscit principia. Scientiæ, dico, artis, prudentiæ, sapientiæ, aut intellectus. Ac primum scientiæ esse non potest. Demonstrativa enim est scientia: demonstrari vero non possunt principia. Sed nec prudentiæ aut artis. In contingētibus enim occupantur illæ, cum talia nequaquam sint principia. Sed nec sapientiæ est principia cognoscere, cum ejus sit demonstrata cognoscere: medio autem destituantur principia.

Restat ergo ut principiorum sit intellectus. Estque hoc ipsum intellectus, quo principia cognoscimus scientiæ.

Cap. VIII.

De sapientia.

DVpliciter autem sumitur sapientia. Alia enim singularis, alia universalis sapientia est. Et singularis quidem, singularum artium virtus est, qua illum aut illum artificem in arte sua sapientem dicimus. Vt cum Phidiam sapientem lapidum sculptorem dicimus, quia in ea arte excellit, & Polycletum sapientem statuarium.

Vniversalis vero sapientia est, cujus respectu non in uno

in uno aliquo ſapientes quoſdam dicimus, ſicut in Margite ſuo Homerus ait:

Hic neque foſſor erat nec arator munere Divûm,
Nec ſapiens ullis fuit artibus.

Vnde ſequitur, accuratiſſimam ſcientiarum eſſe prudentiam, ſive ſingularem ſive univerſalem intelligas. Etenim & ſingularis hoc ipſum eſt, ars accurata & ſcientia: & univerſalis, quia univerſalis eſt, reliquis eſt accuratior: quatenus magis eſt definita. Cũ ergo univerſale quid ſit ſapientia, oportet ſapientem, qui per ſe talis ſit, non quædam quæ cognoſci poſſunt ſcire, quædã ignorare. Ideoque non demõſtrata tantũ, ſed & principia unde deſumuntur demonſtrationes, ſciet ſapiens; eamque quã admittunt dare rationem poterit. Quare & ars & intellectus erit ſapientia. Eoque modo longe pręſtantiſſima erit ſcientia, ut quæ tanquam caput habeat principia. In ejus enim definitione demonſtrata conjunguntur & principia. Quod in alijs non item fit ſcientijs. Neque enim in definitione eorum, principiorum, ſed tantum demonſtratorum habetur ratio.

A prudentia autem differt ſapientia, quod civilis quidem ſit prudentia, ſapientia vero reliquarum ſcientiarum ſit præſtantiſſima. Neque enim præſtantiſſima eſt prudentia. Præſtantiſſima enim eſt, quæ in optimo verſatur: prudentia vero in huma-

nis versatur bonis: homo vero ejusque bona non sunt optimum. Præterea bonum invenire suum, est prudentiæ. Bonum autem non idem est omnibus. Neque enim idem omnibus salubre est & utile. Vnde sequitur, neque id quod prudens dicimus, omnibus idem esse. Id vero quod sapiens, omnibus idem est. Quod enim sciri potest, id est quod sapiens dicitur. Duas autem rectas lineas habere triangulum, sciri potest, idemque omnibus videtur tale esse ut sciri possit, sicut quod rectum est, aut quod album, idem omnibus videtur. Id autem quod prudens dicimus, non in hominibus tantum, sed & in alijs locum habet: hoc est, ut quisque bona sua & videat & agat. Vnde & nonnulla animalia ajunt prudentia esse: quotcunque videlicet ita vitã agũt, ut facultatẽ aliquam providã habere videantur. Apparet ergo sapientiam & prudentiam non idẽ esse. Si enim facultatẽ agendi, quæ expedire sibi quisque putat, sapientiam quis dixerit, multæ erunt sapientiæ. Multa enim sunt quæ conducũt singulis. Sicut non eadem in omnibus animalibus sanandi ratio: quia alijs alia aut valetudinis causa sunt aut morbi. Quod si quis reliquis præstare animalibus dixerit hominem, ideoque civilem scientiam, id est, prudentiam esse præstantissimam, sicut & sapientia, nihil refert. Alia enim multo quam homo diviniora sunt. Sicut ea ex quibus manifeste universum conflatum

flatum est: hoc est, ex quibus mundus consistit.

Ex ijs ergo quæ diximus, apparet, & intellectum & scientiam, in ijs quæ præstantissima natura sunt, hoc est, quæ necessaria sunt & eodem modo se habent, esse sapientiam.

Ideoque Anaxagoram & Thalem, aliosque ejusmodi, sapientes quidem vocant, non prudentes tamen. Quia quæ ipsis utilia erant, & ad vitam conducebant, cum ignorarent, eximia & admiranda & difficilia quędam sciebant & divina. In his ergo versatur sapientia. In humanis autem ijsque de quibus consultamus, prudentia. Hoc enim potissimum prudentis opus esse dicimus, ut consultare possit. De ijs vero quæ necessaria sunt, nemo deliberat, aut quæ habere se aliter non possunt. Vt nec de ijs, quibus bonum quod in actionē cadit non est finis. Finis autem sapientiæ universalis est veritas: sicut subjectum id quod universaliter fieri potest, omnisque scientiæ principia.

At vero in singularibus quidem etiam versatur prudentia: novit enim universaliter quidem quæ sint hominis bona vir prudens, nihilominus tamen & singularia nosse debet necessario: quæ sint nimirum, quæ ab hoc aut illo sint agenda homine, idque hoc aut illo tempore. In agendo enim occupatur. In singularibus autem occupatur actio. Ideoque qui tantum norunt singularia, multo ad agen-

dum aptiores sunt, quam qui universalia noverunt. Et ut breviter dicamus, semper qui experientia sunt præditi, melius possunt agere, quam qui universalia noverunt. Si quis norit enim leves carnes faciles ad concoquendum & salubres esse, quæ autem sint illæ adhuc ignoret, nemini restituet sanitatem. sed qui sciet avium esse leves & salubres, is potius hoc faciet. Cum ergo in agendo occupetur prudentia, utrumque adesse illi oportet, magisque singularia. quia universalibus instructa tantum, ad agendum idonea esse non potest. Quid ergo sit sapientia, & quomodo à prudentia differat, jam diximus.

Cap. IX.

De prudentia.

De prudentia autem amplius dicamus. Est ergo vel universalium prudentia vel singularium: quemadmodum architectonica. Qui enim novit universalia, architecti instar se habet ad experientia præditum.

Prudentiæ autẽ sumptæ simpliciter, alia est moralis, quoties tantum id quod sibi bonum esse videt quærit aliquis, quæ prudentia dicitur. Alia cujus finis est civitatis bonum: quæ civilis dicitur. Estque eadem cum prudentia, nisi quod differt definitione: quatenus in subjecto occupatur diverso. Rursus in civili, alia est architectonica quasi prudentia, quæ

Legalis dicitur, alia ſingularis, quæ eſt ſub illa, & civilis dicitur. Civilem jam dico, quæ in agendo occupatur & conſultando, quæque in decretis actionibuſque verſatur. Ad actionem enim decreta quoque pertinent: non quemadmodū prima quidem, quam architectonicam dicimus, prudentia, ſed quemadmodum extrema, quę proprie quoque activa dicitur. Ideoque hos ſolos in Repub. verſari dicunt, & in quo illi verſantur Rempub. vocant: quia hi ſoli agunt ex prudentibus, quemadmodum artifices manu. Hi enim ſoli agunt proprie. Architecti quippe quia actiones dirigunt ſolummodo, agere dicuntur: cum proprie non agant tamen.

Proprie autem videtur eſſe prudentia, cum aliquis id quod ſibi bonum eſt quærit tantum. quæ communi appellatur nomine, & peculiariter prudentia vocatur. Aliarum vero, illa quæ familiam regit, domeſtica: quæ vero urbē, alia quidē legiſlatrix, alia civilis vocatur. Hujus rurſus pars altera, deliberativa, altera judicialis dicitur.

Iam vero quæ proprie appellatur prudentia, qua aliquis quæ ſibi bona ſunt & utilia cognoſcit, cognitio quædam eſt, ſicut civilis. Non tamē plane eadem eſt cum civili. ideoque eum qui ea quæ ſibi bona ſunt, quærit tantum, prudentem eſſe exiſtimant homines: qui vero in civilibus verſatur, negotioſum. Ac propterea etiam Euripides dicit:

Prudensne ut habear, cui licebat molliter,
Exercitus pars esse cum multis simul,
Et sorte cum sapiente qualibet frui?
Quinamque magna moliuntur & gerunt,
Odére Divi.————

Ac propterea peculiariter dicta est prudentia, quam moralem diximus; sicut prudens peculiariter, qui suum tantum quærit bonum, solumque hoc agendum, nec ulterius esse inquirendum arbitratur.

Atqui ne esse quidem poterit moralis fortasse, sine domestica, sicut nec domestica sine civili. Neque enim fieri potest ut sua aliquis recte disponat, cum domus male se habeat aut civitas. Nec facile fit, ut qui cum improbis versetur plurimis, non corrumpatur ipse: quod si versetur cum nemine, sed vitam agat solitariam, quomodo scire poterit id quod bonum est ipsi? Est enim incertum, neque sine doctrina, aut diligenti consideratione cognoscitur. Quæ ipsa sine experientia adesse possunt nemini. Iam vero eorum qui inter se communicant est experientia, quod in familia fit & urbe. Neque sine his aut experientia quis præditus erit aut prudentia. Et hinc est, quod facile mathematici fiant juvenes, & in scientijs excellant ejusmodi, prudentes tamen non videantur esse. Causa enim est, quod singularium prudentia est, quarum cognitionem suppeditat experientia. Experientiam autem juvenis non habet:

habet: quia multo opus eſt tempore, ut ea prædi-tus ſit aliquis. Quare & hoc quærendum videtur, qui fiat, ut mathematici fiant juvenes, ſapientes ve-ro & naturalium periti nequaquam. An quia phy-ſicorum principia & ſapientiæ à ſingularibus ſu-muntur. ipſa ſapientia quippe, quæ in neceſſarijs verſatur & æternis, ſine experientia recte perfici non poteſt. Ab ijs enim quæ nobis nota ſunt & ſen-ſibus, ad ea quæ ſenſus excedunt, deducimur. Niſi enim quis noſcat quæ in illo eveniant aut illo natu-rali, univerſaliter de ijs agere aut ſcientiam efficere non poterit. Rurſuſque ſine naturali ſcientia, ad ſapientiam pervenire poterit nemo. Quippe poſt naturalia, ea quæ ſupra naturā ſunt, cognoſcimus. Noſſe autem ſingularia, eſt experientiæ. Multi autē tēporis experientia. Ideoque nec naturalium periti rerum, nec ſapientes eſſe juvenes poſſunt. Sine ma-teria autē mathematicorum ſumuntur principia. Ac propterea ſingularium in ijs non requiritur co-gnitio. Nec enim in materia conſiderant aut circu-lum aut numerum, in qua multiformis fit, & ut ita dicam, indefinitus, quemadmodum naturalia phy-ſicus. Sed à materia eū ſeparant, & ita per ſe contem-plantur. Atque hac de cauſa nihil eſt quod obſtare poſſit, quo minus mathematici eſſe juvenes queant. Etenim de naturalium principijs, ac ſimpliciter de ipſis naturalibus, licet loquantur, accuratam ta-

men

men eorum ſcientiam non habent, neque credunt certa. Mathematicorum contra credunt principia: certam enim eorum cognitionem habent, quia definita in ijs eſt agendi ratio. Cum manifeſtum ſit ergo, cauſam moralis prudentiæ eſſe experientiam, ſine communione autem civili eſſe non poſſit experientia, civilis vero communio ſine civili eſſe non poſſit prudentia, apparet moralem prudentiam eſſe non poſſe abſque civili. Præterea, cum ipſi qui in actionibus committuntur errores, vel ab univerſali vel à ſingulari oriantur ignorantia, (Etenim & qui ignorabit in genere graves aquas vitioſas eſſe, & qui hoc ſciet, illud vero ignorabit in ſpecie, has ipſas aquas graves eſſe, ſimiliter errabit: quia uterque aquis utetur vitioſis) apparet neceſſe eſſe, ut ſi quis errare nolit, non ſolum ſciat has aquas graves eſſe, ſed etiam graves vitioſas eſſe: unde manifeſtum eſt, ſingularem prudentiam univerſali quoque opus habere civili. Neque fieri poteſt, ut ſine civili conſiſtat moralis: ſicut ſingularis ſine univerſali non errare non poteſt cognitio.

Ex quibus apparet, nec ſcientiam eſſe nec intellectum, prudentiam: ſcientiam, quia in ſingularibus, quę poſteriora ſunt natura conſiſtit: in univerſalibus vero, quę prima ſunt natura, verſatur ſcientia. Sed nec intellectus eſt prudentia.

Quin & opponi ſolet intellectui. Etenim intellectus

lectus in primis, & quæ demonstratione carent, in ultimis vero, in quibus non scientia occupatur, sed sensus, versatur prudentia. Illa autem intelligo, non in quo singuli peculiariter sensus occupantur, sicut ea quę in gustum aut odoratū cadunt vel auditum: nec enim de succis aut suffitibus aut sonis, sed de singularibus simpliciter judicat prudentia. Hæc enim solus dijudicat sensus, ideoque in ijs in quibus sensus quoque, versari dicimus prudentiam. Vt, exempli gratia, an hæc urbs Athenarum cum hac Corinthiorum urbe bellum gerere debeat, scire est prudentis. In agendo enim occupatur prudentia. Singularium autem est actio. Porro eodem modo mathematici quoque triangulum illum cognoscunt, qui sub sensus cadit: non quatenus visui obijcitur aut tactui, sed simpliciter quatenus ex singularibus & particularibus est, quæ ultimo noscuntur. In ijs enim qui cognoscit consistit, nec ulterius inquirit. Etenim si à particularibus incipias, ijsque quæ sub sensum cadunt, ultima universalium est cognitio: si vero ab universalibus procedat cognitio, ultimo cognoscuntur quę sub sensum cadunt. Iam vero singularia, quatenus sub sensum cadunt, cognoscere, aut quatenus sensuum objecta sunt, aut quatenus alia eorum gustui, alia auditui, alia tactui objiciuntur aut visui, hoc vero sensus est, non prudentiæ: hæc vero scire quatenus aut pro-

ſunt humano bono, aut nocent, hoc eſt prudentiæ.

CAP. X.

De bona conſultatione.

AC de ſapientia quidem, prudentia, intellectu, arte, & ſcientia; quid item ſint ſingula, & quo pacto inter ſe differant, dictum eſt: nunc de bona conſultatione, intelligentia dicendum eſt & ſentẽtia. Primo quid ſint ſingulæ, tum quomodo à ſuperioribus quinque veritatis differant habitibus.

Ac de bona conſultatione primum. Maxime enim accedit ad prudentiam, cujus tractatum proxime abſolvimus. Quare quæ de bona conſultatione dicenda ſunt, cum ijs quæ de prudentia diximus, conjungenda videntur. Primo ergo non eſt quæſtio: latius enim quam bona cõſultatio, patet quæſtio: quia non tantum qui bene, ſed etiam qui male conſultat, quærit. Neque contingentia tantum, ſed & neceſſaria quæruntur: in quibus videlicet locum habet ſcientia. Vt, exempli gratia, an triangulus duas rectas habeat lineas, quæritur à ſcientia: & an circularis ſit Luna. quare, non idem quod quæſtio, eſt bona conſultatio.

Sed nec ſcientia eſt bona conſultatio. Neque enim quærit quæ ſcit, qui ſcientia eſt præditus, qui vero bene conſultat, quærit. Etenim conſilium aliquod eſt bona conſultatio, conſilium autem ejus

quod

quod agendum est, quæstio est: & qui consilium init, quærit de actionibus ac deliberat, quo pacto recte fieri possint. Itaque quæstio quoque est bona consultatio, talis vero non est scientia: quare nec scientia est bona consultatio.

Sed nec bona conjectura est bona consultatio. Bona quippe conjectura sine tempore, deliberatione fit, aut meditatione aliqua. Etenim ut quis recte de re proposita sentiat, obvium est & sine ulla fit meditatione, hoc autem bona conjectura est: talis vero non est bona consultatio. Longo quippe tempore ac tarde procedit consilium: ideoque vulgo dicunt, mature facto quæ consulueris opus esse, consulendum vero tarde. Sed & aliud est sagacitas, quā bona consultatio: sagacitas quippe prompta & inconsiderata est medij assignatio: ita rei ejus de qua agitur causam voco. Bona vero consultatio, cum consideratione solet fieri. Est enim bona conjectura quodammodo sagacitas: quare nec sagacitas est bona consultatio. Bona quippe conjectura est, ut de omni re proposita aliquis recte dextreque respōdeat: sagacitas vero, ut de rei propositæ causa aliquis prompte respondeat. Vt, exempli gratia, quare melius sit parere quam imperare in paucorum potentia. Quia est tutius. Ideoque nec bona conjectura nec sagacitas est bona consultatio.

Sed nec opinio est bona consultatio. Cum enim

multæ sint opinionum species, nulla earū est bona consultatio. Aliæ enim opiniones cogitationis cum demonstratione necessaria conclusiones sunt. Vt, exempli gratia, triangulum habere rectas duas, si quis demonstratione adductus credat, opinionem habet necessariam. Aliæ à sensibus conficiuntur: quarum nonnullæ falsæ sunt sæpenumero: cum tamen veritatem omnes habeant propositam: estque opinionis rectitudo ipsa veritas. Bonæ autem consultationis finis est, vel ejus qui consultat, vel ejus cui dat consilium, utilitas. quod per mendacia sæpe & fraudes qui bene consultare solent, recte perficiunt.

Præterea bonæ consultationis non alia est rectitudo, sed ipsa consilij rectitudo est. Si enim qui male consultat, aberrat, omnino qui bene consultat, secundum rectam consultat rationem.

Est enim rectitudo bona consultatio, non opinionis tamen aut scientiæ, sed vero consilij, sicut ipsum indicat nomen. Scientiæ vero nulla rectitudo est: nec enim peccat scientia, ut habere opus possit rectitudine.

Opinionis vero rectitudo, sicut dicebamus, est veritas. Quare nec opinio, nec scientia, nec opinionis rectitudo est bona consultatio, nec scientiæ. Præterea bona consultatio, quæstio est secundum rectam rationem: opinio vero conclusionis cujusdam

dam inventio; & in definito aliquo versatur. Estque bene consultare quasi quærere, opinari autem, quasi invenisse. Sicut cogitatione quoque inferior est bona consultatio. Est enim ratio quædam jam inventa, & absolute cum conveniente causa sua, agitatio. In quæstione vero essentiam habet suam recta consultatio. Qui consultat etenim, seu bene consultet seu male, quærit aliquid & perpendit. Et cum ratione quærit quidem, nondum tamen conclusit. Atqui non talis est opinio: nec enim quæstio, sed enunciatio est jam absoluta. Quare nec scientia nec bona conjectura, nec opinio est bona consultatio. Sed cum rectitudo sit consilij, primo quid sit consilium, & in quibus versetur qui consilium init, videndum est. Iam vero de consilio, & quæ in consilium cadunt, supra diximus. Iam ergo de rectitudine agendum est.

Rectitudo autem varijs modis dicitur. Etenim & qui malum sibi finem proponunt, & tamen quę ad illum recta ferunt inquirunt, recte deliberant. Estque rectitudo ejusmodi consilium. Sed & qui bonum quidem sibi proponunt finem, & ad eum tendunt, neque tamen quæ eo ducunt maxime quærunt, sed alia, ut qui ex falsis propositionibus aut non necessarijs veram conclusionem inferunt. Nam & illi in ijs quidem quæ ad finē ducunt, aberrant: quia tamen ad bonum feruntur finem, bene

deliberant. Quare tale consilium, est rectitudo.

Est præterea rectitudo quædam bona consultatio, quæ proprie quoque consilij rectitudo dicitur, qua non ad bonum tantum tendimus finem, sed & ea quibus facillime atque expeditissime ad eum pervenitur inquirimus.

Iã vero nec prima nec secunda rectitudo est bona consultatio. Prima enim, malum est consilium, bona vero consultatio, bona. Hoc enim indicat nomen ipsum, bona consultatio. Secunda vero rectitudo, id quidem quod oportet quærit, id vero, quo id consequi oportet, non item: neque recte de ijs quæ ad finem tendunt deliberat: in quibus tamen, quemadmodum dictum est, consilium versatur. Itaque quatenus ad bonum fertur, recte fertur, quatenus vero non per ea quæ ad finem requiruntur fertur, non recte fertur. Quare neque talis rectitudo erit bona consultatio.

Præterea nec illud quod longo aut majore quam oportet tempore instituitur consilium, bona est consultatio.

Ea namque demum rectitudo bona consultatio est, quæ utilitatem sibi proponit, idque quoties & quibus, & quemadmodum oportet, deliberamus, & quam diu.

Cum vero finis vel universalis sit & ultimus, vel singularis, ultimusque sit ad quem omnis humana tendit

tendit actio, singularis vero, ad quem quædã actiones diriguntur, eodem modo & bona se habet consultatio. Alia enim universalis est, quæ nihil aliud quam rectum bonumque consilium est de ijs quæ ad ultimum ducunt finem: quæ est vitæ secundum virtutem instituendæ ratio. Alia singularis, quæ ad singularem aliquem finem ducit, qui quidem non est ultimus, nihilominus tamen ad ultimum ducit finem.

Cum vero prudentis viri sit, bene deliberare, necessario bonę consultationis definitioni adjungenda est prudentia. Quare talis futura est bonæ consultations definitio. Bona consultatio rectitudo est, quæ secundum id quod utile est ad aliquẽ finem tendit, cujus vera existimatio est prudentia. Ac secundum quidem id quod utile est, quia ad bonum quidem finem interdum tendit consilium, per quæ oportet tamen neutiquam: ut puta, actiones, vel tempus, vel modum. Illud vero, ad finem aliquem, cujus vera existimatio est prudentia, propter malum consilium: quæ illa quidem quæ fini conveniunt & respondent, quærit: nihilominus tamen ad finem tendit non bonum. cujus non est vera existimatio prudentia.

CAP.

CAP. XI.

De intelligentia.

ET de bona quidem consultatione hactenus. Nunc vero etiam de intelligentia dicendum est. Est ergo intelligentia ac hebetudo, ex quibus intelligentes dicimur aut hebetes.

Neque idem cũ scientia, aut opinione, aut prudentia est intelligentia. Primo enim nec scientia est nec opinio intelligentia: quia omnes qui aut scientia essent præditi aut opinione bona, intelligentes quoque essent.

Sed hoc est absurdum: quin ne ulla quidẽ scientiarum est intelligentia: quemadmodum medicina aut geometria. Nam aut de salutaribus aut magnitudinibus ageret.

Sed neque in ijs quæ necessaria sunt eodemque modo semper se habent, intelligentia versatur.

Neque in uno aliquo eorum quæ aliter habere se possunt.

Sed in ijs simpliciter, de quibus dubitare aut deliberare potest aliquis: ijsque quę considerationem aliquam aut consilium admittũt aut quæstionem. Quare in ijsdem intelligentia versatur, in quibus prudentia. In ijs quippe contingentibus versatur, quæ aut agere ipsi per nos, aut nõ agere possumus.

Non omnino tamen idem est cum prudentia. Prudentia quippe tantum ad quem finem sit eundum,

dum,& quæ ut ad finem quis perveniat, agenda sint præcipit. Atque hoc opus illius est: ut nimirum quæ agenda sint præcipiat. Iudicare vero de ijs quæ præcepit prudentia, scire item recte hoc se habere, omninoque agendum esse, id vero est intelligentia. Neque enim à bene intelligente, differt intelligens, sed de hoc ipso ut bene recteque intelligat, dijudicetque quæ prudens præcepit, deliberat intelligens.

Idemque intelligentia ac bona est intelligentia, quæ neque idem quod prudẽtia, neque idem quod prudentiam habere est. Neque item accipere aut consequi prudentiam, est intelligentia. Etenim accipere prudentiam, est discere quæ novit prudens. Intelligentia vero est ea discernere. quare neque idem quod accipere aut habere prudentiam, est intelligentia.

Sed sicut qui ab alio aliquo scientiam audit, recteque cognoscit, intelligere dicitur, sic qui ea quæ à prudente præcipiuntur cognovit, recteque dijudicat, intelligere dicitur, idemque intelligens & bene intelligens, quia bene ea novit, vocatur. Bene enim ac recte idem est. Et ab hac ipsa causa nomen desumptum est, quia quæ ab alio dicuntur cum alius audit recteque ea novit, discere hoc & intelligere dicitur.

CAP. XII.

De sententia.

NVnc vero de gnome, id est, de sententia dicendum est. Versatur autem in contingentibus & illa, sicut prudentia quoque, bona consultatio, & intelligentia. Quare & de illa dicamus.

Est ergo sententia, qua bene sentientes & habere sententiam dicimus, rectum æqui & moderati viri judicium: quis autem æquus sit & æquitas, in superioribus diximus.

Hanc autem esse sententiam vel ex eo apparet: æquum enim virum maxime dicimus esse συγγνωμονικὸν, id est, ad ferendã ejusmodi sententiam proclivem. ipsamque æquitatem, in quibusdam ἔχειν συγγνώμην, id autem est ignoscere, sive veniam dare.

Venia autem recta est judicandi de æquo sententia. Rectum autem judicium & æqua sententia est venia. Rectum autem dicitur judicium, quod veri est. Si ergo venia, judicium æqui, rectaque est sententia, à recta autem sententia sive γνώμη, quidam συγγνώμονες, id est, rectam sententiam ferre dicuntur, sequitur sententiam, à qua ita dicuntur, id est, γνώμην, æqui judicium esse.

Omnes ergo veridici, ut vocantur, habitus, eodem tendunt, eademque subjecta, in quibus versantur, habent. Etenim & prudentia, & intellectus, & bona consultatio, & intelligentia, & sententia, in singula-

singularibus, in quibus actiones sunt, versantur. Intellectum autem dico, activum, qui principia habet singularia, & quæ sub sensum cadunt. Idem namque homo, cum ea quæ ad bonum finem tendunt, agit, prudens est, cum vero de ijs, ut oportet, deliberat, bene consultus dicitur. Cum vero quæ ad finem bonum ordinavit & disposuit, cognoscit, recteque, & ut fieri oportet, de ijs judicat, intelligẽtia præditus dicitur. Cum vero quæ ab alijs facta sunt recte considerat, eaque venia interdum prosequitur, quoties nimirum hoc meretur, tum εὐγνώμων & συγγνώμων vocatur.

Totum enim viri æqui judicium in omnibus communiter quæ ab alijs fiunt, versatur. Etenim & illa quæ vocatur æquitas, quæ legale emendare jus solet, de qua ante diximus, de ijs quas alij tulerunt judicare leges solet. quare & sententia quã γνώμην, & venia quam συγγνώμην vocant, recte in ijs quę ab alijs facta sunt versari dicitur. Hæc vero omnia æqui sunt hominis. Hinc fit ut omnes humanæ actiones eæ sint solæ, de quibus judicat, & decernit vir æquus. Etenim in legali jure versatur æquitas. Sententia vero in ijs quæ sub actionẽ cadunt, cum ab alio aguntur. In ijsdem quoque intellectus versatur activus. Cum enim principiorum cognitio sit intellectus, principia autem actionum sint singularia, sicut eorum quæ in contemplationem veniunt,

niunt, quorumque finis est veritas, termini, & immediatæ rationes, communesque notitiæ, sequetur quoque contemplativum intellectum, terminorum primarumque & immutabilium rationũ, cognitionem esse: sicut activus extremorum est ac contingentium, hoc est, singulorum quę sub actionem cadunt. Ita ut activus ac contemplativus intellectus, extremorum sit ac primorum. Etenim & immediatæ rationes, & termini & singularia, tum prima sunt, tum postrema. Immediatæ rationes primæ natura, nobis extremæ: singularia vero, prima nobis, extrema vero natura. Hæc vero quæ natura sunt extrema, principia ac causæ illius finis sunt, qui sub actionem cadit. Etenim ex ijs quæ sub sensum cadunt, singularia illa, quæ aut nobis conducunt aut alijs, tum ea per quæ ad finem quem quærimus pervenire oporteat, agere docemur. Atque ita dum ex his singularibus universales quasdam colligimus rationes, prudentes in vitæ communis actionibus efficimur. Ideoque cognitione singularium instructum esse oportet politicum. Ejusmodi autem cognitio, cum sine medio fiat, est intellectus. Etenim immediatorum ac principiorum cognitio, intellectus est.

Ideoque naturalis videtur esse hujusmodi cognitio. Neque enim à certa aliqua docendi ratione aut disciplina, sed vero à natura proficiscitur. Neque intellectus

tellectus tantum, ſed prudentia quoque, intelligentia, ac ſententia, videntur eſſe naturalia. A naturali enim intellectus cognitione proficiſcuntur hæc omnia, & in eodē cum intellectu verſantur. In ſingularibus videlicet. Non item vero ſapientia. Sapiens enim natura eſt nemo: quia tum certa docendi ratio, tum diſciplina, ut ſapiens fiat aliquis requiritur. Ac prudentiam, ſententiamque, intellectum item & intelligentiam, ſequi ætates putamus. Dicimus enim hanc aut illam ætatem, intellectum, ſententiamque habere, ac prudentiam: quaſi cauſa eorum ſit natura. Sapientiam vero nunquam huic aut illi adſcribimus ætati. Nam & juvenis & adoleſcens poteſt eſſe ſapiens, non ſenex tantum. Sicut in prudentia fit & reliquis. Seniorum quippe eſt experientia, ſine quia prudens nemo eſſe poteſt, nec intellectum aut intelligentiam habere aut ſententiam.

Intellectum autem dico activum. Intellectus quippe, ut dictum eſt, & contemplativus & activus eſt; principiumque ac finis. Ac principium quidem, quatenus primorum principiorum eſt cognitio, ac contemplativus dicitur. Demonſtrationum enim eſt principium. Finis vero, quatenus ſingularium eſt cognitio, & in ſenſu conſiſtit, ac activus dicitur. Huc enim tendunt demonſtrationes, ſuntque hæc quę demōſtrata ſunt, & in hæc poſtre-

mo qui demonstravit ab universalibus descendit.

Hic autem cum ab experientia paretur intellectus, in senioribus invenitur. Ideoque eorum quos experientia, aut senium commendat, aut prudentia, etiam sine demonstratione, nudis enuntiationibus non minor quam si demonstrationes essent, fides adhibenda est. Quia enim multa experientia aliquem quasi compararunt sibi oculũ, ipsa actionum principia, hoc est, illa quæ sub actionem cadunt, vident singularia. Quibus quid conducat singulis advertunt, seque & alios de eo monent homines.

Cap. XIII.

De prudentia & sapientia, qua in re conducant: utra item sit melior.

QVid ergo prudentia sit & sapientia, tum in quibus versetur utraque, esse item alterius animæ partis utramque, jam dictum est. Dubitare autem aliquis de ijs possit, qua in re sint utiles, aut ad quid tandem hominibus conducant.

Sapientia enim nihil eorum contemplatur, ex quibus felix esse homo potest. In actione quippe cernitur felicitas, nullius autem causa generationis est sapientia. Neque enim finem habet, id quod sub actionem cadit bonum.

Prudentia autem causa quidem actionis est, & ad id quod sub actionem cadit bonum, deducit: ad possessionem autem virtutis non admodum videtur ne-

tur necessaria. Viris enim bonis, cum ab ipsa consuetudine illa contingant principia, firma quoque solent esse. Sunt quippe habitus. Neque ullo modo sciendo ea quæ honesta sunt & justa, aptiores ad agendum ea redduntur: non magis quam sani aut bene habiti, ex sola cognitione eorum quæ sanitati vel bene habito conveniunt corpori, effici solemus, cum solus hujus aut illius præstare hoc possit habitus. Sicut nec pugil major fit in arte sua, si sciat quid sit bene recteque pugillari. Neque enim quatenus scit hoc, sed quatenus habitum ejus artis habet, pugillatur. Eodemque modo & luctator, & cursor. sicut & gymnicus: neque enim quia novit, quæ bene habito corpori aut exercitationi illi congruunt, sed propter habitum est gymnicus. Bene habito autem corpori aut gymnicæ exercitationi ac sanitati convenire illa jam dico, non quæ aut bonum efficiunt habitum aut sanitatem, sed qua homo sanus aut bene habitus hoc ipso quod habitũ utriusque habet, utrumque efficit. Sicut ergo in ijs quos diximus habitibus, qui eos consecuti sunt meliores ipsa non efficiuntur scientia: ita nec vir bonus in virtutum actione melior efficietur prudẽtia. Quod si viris bonis nihil ad virtutis actionẽ conferat prudentia, restat, ut qui viri non sunt boni eos meliores efficiat prudentia. Atqui ne hos quidem magnopere necesse est prudentes esse, ut viri efficiantur boni. Pos-

ni. Possunt quippe ab alijs discere ea quæ de virtutibus tenenda sunt, ijsque obtemperare, atque ita viri boni fieri. Plane quemadmodum cum recte valere volumus, non ipsi medicam addiscimus artem, sed medicos consulimus, neque quidquam obstat, quo minus bonam consequamur valetudinem. Et hæc quidē sunt quæ ab aliquo moveri de sapientia possent ac prudentia: quo in dubium vocatur, quid hominibus conducant, & qua in re aliquid conferre possint.

Sed & hoc de utriusque ad alterū relatione quæri debet, utra sit præstantior. Videtur enim præstantior quam prudentia esse sapientia, quatenus necessariorum est cognitio. Rursus præstantior quam sapientia, videtur esse prudentia, quatenus actionum est principium, ideoque plus posse quam sapientia, quæ in contemplando occupatur tantum. Activus quippe habitus imperat in singularibus & injungit.

Et hæc quidem sunt, quæ in dubium de sapientia vocari possunt & prudentia. Ad quæ respondendum est, ac primo ad primum. Primo ergo, licet ad aliud omnino nihil hæ virtutes conducerent, tamen per se necessario eligendę essent. Virtutes enim sunt: estque utraque utriusque partis quæ menti tribuitur, ut diximus. Omnis autem virtus eligenda est.

Ad

Ad felicitatem præterea conducunt, non quemadmodum ad ſanitatem ars medica: ſed quemadmodum ad ſanitatem ſe habet ſanitas, ita ad felicitatem ſapientia conducit ac prudentia. Vniverſalis quippe felicitas virtus eſt integra, ſapientia autẽ & prudentia, virtutis totius partes ſunt. Quare pars quoque felicitatis humanæ ſapientia eſt ac prudentia, & qui eas cum reliquis poſſidet virtutibus, in tota felicitate felix eſt.

Præterea ad omnem actionem honeſtam conducit prudentia, & ex ea quodlibet mortale opus perficitur. Virtus quippe moralis, ad finem voluntatem dirigit bonum, ſcopumque rectum efficit. Prudentia vero ea quæ ad rectum tendunt finem, quærit: ſed & deliberat, quibus potiſſimum medijs optime facillimeque, & ut oportet, finem aſſequi poſſit ſuum. Quartæ vero partis animæ, cui alendi vis tribuitur, nulla eſt hujuſmodi, de qua jam loquimur, virtus, cujus principium ſit vis appetendi: intelligo autem moralem. Neque enim pars illa altrix, actionis alicujus poteſtatem habet proprie: id vero quod actionis non eſt principium, habere ejuſmodi virtutem non poteſt. Virtus autem dici poteſt altricis, bona alitura, & ſi quæ alia ſequuntur, quoties bene habet ſe pars altrix, quemadmodum pulchra forma aut magnitudo corporis: quæ proprie tamen non eſt virtus: non enim fit conſulto,

neque est eligenda, sed per translationem ita vocatur. Et hæc quidem interijcere reliquis placuit: sed & aliud ad propositum adijciendum est subjectũ. Illud ergo, quod etiam si ad aliud omnino nihil sapientia conferret & prudentia, per se tamen plurimi faciendas videri, jam ostendimus.

Iam vero & illud ostendemus manifestius, ad hoc quoque ut meliores fiant homines, faciliusque justas atque honestas actiones agant, conducere prudentiam: quod ut faciamus, paulo altius repetenda erunt quæ dicturi sumus, & ab illis ducendum initium. Sicut ergo dicimus, fieri posse, ut quidam qui justa agant nondum sint justi, & qui temperata, nondum sint temperantes: quales sunt illi qui legibus parent, & quæ ab illis jubentur metu faciunt, aut inviti: vel si quis per ignorantiam id quod justum est facit: ut, si quis inscius eum qui injuriam intulit, punit pro eo qui accepit: sed & qui alterius causa, pecuniarũ puta, aut voluptatis, non per se autem, id quod justum est faciunt. Sicut ergo hos justos non dicimus, licet ea quæ justa sunt faciant, eodem videlicet modo in omni virtute se res habet. Et is qui quod bonum est agit, virtutemque sequitur, idque & per se, & boni causa ipsius, sed & cum prælectione, atque instinctu suo, non autem invitus, ille est revera, quem honestum dicimus virum. Qui enim cogitur ab alio ut faciat bonum,

boni

boni quidem causa facit quod facit, siquidem qui cogit eum, boni causa eum cogit, honestus tamen non est aut bonus, nisi & cū prælectione & sponte facit bonum. Habitus virtutis ergo format primum ordinatque eam, quæ appetendi vim habet, animæ partem; in qua iræ vis est ac libidinis, atque ita ipsam prælectionem rectam facit. Vult quippe & præligit id quod bonum est, ab habitu bono. Non autem debet consistere in eo vir honestus, si virtutis modo consecutus sit habitum: sed & illa agere quibus stabiliri confirmarique in animo possit ille habitus: actiones nimirum honestas. Vt autem ejusmodi actiones aliquis cognoscat, neutiquam id à virtutis poterit accipere habitu. Illa siquidem solum animo ingenerat appetitum boni: ut vero possit cognoscere quæ agere debeat vir honestus, alterius est facultatis.

De qua quidem facultate jam dicendum erit planius. Est ergo facultas quædam quam dicunt solertiam. Hæc vero talis est, ut ea quæ ad propositum semel scopum tendunt, possit agere, atque consequi. Quod si ergo honestus est scopus, laudanda quoque est illa, sin improbus, versutia vocatur. Ideoque & solertes & versutos esse dicimus prudentes. Est autem prudentia, non ipsa facultas illa, quam solertiā diximus, sed nō sine hac facultate est prudentia. Hujus quippe facultatis virtus est soler-

tia. Quare nec ſine prudentia perfecta eſſe moralis poterit virtus, neque ad intellectum activum ſine reliqua morali virtute poterit accedere prudentia. Ratiocinationes quippe eorum quæ ſub actionem cadunt, quas nimirum ratiocinando agimus, pro principijs ſuis habent actionum fines. A finibus enim ratiocinari ſolemus, utrum bonæ ſint actiones an contra. Principia vero ejuſmodi, hoc eſt, ipſos fines, ſine moralis habitu virtutis non cognoſcimus: malo quippe habitu, malum quoque finem ponimus. Atque eo, tanquam ad bonum, actiones noſtras dirigimus. Eoque fit, ut ejuſmodi actionū finis non ſit prudentia: in hominis quippe bonis cernitur prudentia. Quare neceſſe eſt ut bonum ſibi finem ponat, vir prudens. Ideoque nec ſine reliqua morali virtute poteſt conſiſtere prudentia. neque quiſquam prudens eſſe poteſt, qui non ſit bonus. Atque ita quidem apparet, ſine reliqua morali virtute non poſſe eſſe prudentiam.

Sed & illud manifeſtum eſt, ipſam quidem virtutem eſſe poſſe ſine prudentia. Etenim quemadmodum ad ſolertiam ſe habet prudentia, ita ut non idem ſit cum ea, ſed vicina potius ac ſimilis (naturalis enim animæ promptitudo eſt ſolertia, ejuſmodi autem promptitudinis virtus eſt prudentia) ita & moralis virtus ad naturalem ſe habet.

Omnibus enim ſingulę virtutes morales, videntur

tur naturales esse. Etenim & justi quodammodo, & temperantes, & fortes à teneris sumus, & cum reliquis quodammodo nascimur virtutibus.

Aliud tamen quærimus nihilominus. Neque enim has proprie virtutes esse existimamus.

Illæ enim & pueris insunt & belluis, & noxiæ sunt nonnunquam: quia sine intellectu adsunt illis. Et quemadmodum valido corpori accidit quoties movetur, ut valide quoque cadat, si absque visu moveatur: ita ejusmodi habitus, sine intellectu quidem mali, cum eo vero sunt boni. Vnde & virtutes eædem proprie dicuntur. Itaque ijdem & sine intellectu proprie virtutes non sunt, & cum intellectu proprie virtutes fiunt. Quare, quemadmodum in ea parte, cui opinandi vim tribuimus, duæ sunt species, solertia ac prudentia: ita in morali duæ sunt, altera naturalis virtus, altera ita dicta proprie.

Et harum quidem, quæ proprie dicitur, non fit sine prudentia.

Quare etiam omnes virtutes quidam dicunt prudentias esse.

Et qui hanc opinionem secutus est Socrates, partim verum dicebat, partim falsum. Quatenus enim prudentias putabat esse omnes virtutes, errabat: quatenus vero non sine prudētia esse, verū dicebat.

Idque vel ex eo apparet: quod etiam nunc omnes, cum virtutem definiunt, postquam eam habi-

tum dixerunt esse, & in quibus versetur, addunt hæc verba, secundum rectam rationem. Recta autem ratio est, quæ secundum prudentiam. unde apparet, non posse esse virtutem absque prudentia.

Deinde non solum habitus secundum rectam rationem virtus dicitur, sed & cum recta ratione. Recta vero in ejusmodi ratio, est prudentia.

Socrates enim rationes existimabat virtutes esse: omnes enim scientias dicebat esse. Nos vero cum ratione habitus. quod enim secundum rationem est, differt ab eo quod est cum ratione. Etenim secundum rationem aliquid agere dicitur aliquis, etiam monente alio, & de fine cogitante, sicut secundum rationem natura facit. Cum ratione autem, quoties sciens agit, qui agit, & de fine cogitat, atque ita secundum rationem agit. Ideo non secundum rationem tantum, sed & cum ratione est addendum. Ratio autem, sicut diximus, prudentia est.

Ex ijs ergo quæ dicta sunt, apparet, proprie bonum esse sine prudentia habitum non posse, quemadmodum nec sine virtute prudentiam.

Ex quo ipso diluetur etiam si quod ex contrario argumentum moveatur. Etenim à morali virtute distingui posse videtur prudentia. Neque enim eo modo omnes ad omnes nati sunt, ut omnes simul morales virtutes, simulque possint consequi prudentiam. Quare aliam quidem jam consequetur, aliam

aliam vero nondum consecutus erit. Vnde videtur, dividi virtutes posse.

Hoc ergo in naturalibus quidem locum habet virtutibus: in moralibus vero, à quibus simpliciter bonus homo dicitur, locum non habet.

Simul enim cum prudentia, licet sit una tantum, omnes existent.

Est igitur activa prudentia, & ad omnes reliquarum virtutum actiones eadem est utilis. Est tamen & per se quærenda: quia præstantissimæ animæ partis virtus est, rationalis videlicet; qua quidē vel sola de causa ea opus esset. Nemo enim bonus erit simpliciter, qui præstantissima sui parte laborat. Nunc vero, ne una quidem sine prudentia posset virtus consistere. Neque enim recta absque prudentia esse poterit præelectio, sicut nec sine virtute, ut dictum est. Virtus enim ad finem ipsum movet bonum, & ad hunc petendum, primo præparat.

At vero neque præest sapientiæ, quia propter prudentiam est sapientia: quatenus enim sumus prudentes, quærimus sapientiam. Et tum sapientiæ finē, tum ea quæ ad sapientiam ducunt, quærit prudentia: neque propterea tamen sapientia est præstantior. Præstantioris quippe partis animæ virtus est sapientia. Activi enim intellectus virtus est prudentia, contemplativi autem sapientia. Quamvis vero etiam de sapientia interdū dispicit prudentia,

non

non ad finem tamen suum ea utitur, quemadmodum architectonicæ ad eas quæ sub ipsis sunt se habent: sed quomodo comparari possit quærit tantum. Nec propterea præest illi: sicut nec sanitati præest medicina: nec enim illi imperat, sed ejus causa. Ideoque quam prudentia præstantior est sapientia, sicut quam medicina sanitas, quia illius causa agit. Quod si imperet prudentia, non sapienti ea quidem, sed qui ad hanc nondum pervenit: qui vero jam pervenit, non item. Sicut nec civilis scientia, quod omnia præcipiat quæ fiunt in urbe, etiam Dis imperat.

ARISTO-

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIBER VII.

CAPVT I.

De continentia.

POst ea, quæ de moralibus & ijs quæ mẽti tribuuntur dicta sunt virtutibus, de continentia, eaque quæ supra hominem est virtute, quam heroicam vocant & divinam, aliquid dicendum erit. Neque enim ejusdem generis cum reliquis virtutibus aut continentia est, aut ea quæ supra hominem est virtus. Ideoque post ea quæ de virtutibus diximus, alio facto initio, de his seorsim dicamus. Neutram autem earum, cum ijs quas supra diximus, cohærere virtutibus, vel ex his ipsis quæ de illis tradituri sumus, erit manifestum. Eorum vero quæ vituperio digna sunt, & vitari debent, tres sunt species. Vitiositas, incontinentia, immanitas.

His vero contraria, vitiositati quidẽ virtus, de qua diximus, moralis: continentiæ incontinentia: immanitati, quæ supra hominem est virtus, quam &

heroicam dicunt. qua ex hominibus divini fieri dicuntur homines.

Sicut Homerus de filio suo Hectore loquentem introducit Priamum.

——— non illum quippe putasses
Sanguine mortali genitum, sed Dîs oriundum.

Propter virtutis nimirum excellentiam.

Hic autem est qui immanitati opponitur habitus. Nam quemadmodum non est talis vitiositas, qualis quæ opponitur virtutibus, immanitas (nec enim humana est vitiositas, ac ne simpliciter quidem vitiositas: siquidē nec feræ est vitiositas aut virtus, quia nec cum ratione, nec præter eam agit) ita nec divina virtus aut heroica, virtus erit proprie. Humanum quippe bonum, virtus vocatur: hoc vero divinum quid est. Dei autem non est virtus, sed præstantius quid virtute, divinum est bonum. Et quemadmodum rarum quid est ejusmodi habitus, ita & quæ opponitur, rarū quid est immanitas. Ac maxime inter Barbaros reperitur. Et ea quidem non non ab improbissimo tantum habitu, sed & à morbis ac mutilationibus originem trahit suam.

Ac de tali quidem animi affectione postea agemus: de vitiositate vero, cum de moralibus egimus virtutibus, antea diximus: nunc vero de incontinentia, mollicie, ac luxu, deque oppositis ijs virtutibus, continentia nimirum, ac tolerantia dicamus.

Neque

Neque enim cum dicta vitiositate aut virtute sunt eædem, nec ita tamen, ut alterius sint generis, diversæ. Quatenus ergo bonum eligit, rationemque sequitur continens, convenit virtuti continentia: quatenus vero semper adversatur ei cupiditas, & continenter in certamine est, quia habitum non habet, eatenus non est virtus. Eademque ratione nec incontinentia est vitiositas, si eam quæ moralibus opponitur virtutibus vitiositatem videamus. Qui enim in reliqua vitiositate improbus dicitur, cum improbitatis consecutus sit habitum, non repugnãte vi rationis, quæ sunt improba agit. Incontinens vero, cum ad bonum ea pars, quæ ratione est prędita, trahit eum, à cupiditate superatur. Ideoque nec ejusdem cum vitiositate speciei est incontinentia. Quatenus vero præter rationem quoque ipsa est, & eorum quæ sponte dicuntur, eatenus aliquid cum ea commune habet.

Quemadmodum autem de alijs, ita & de his dicamus: eodem, dico, quo de reliquis modo. Primo enim eas quę vulgo probantur, proponemus rationes. quarum illas quæ non procedunt, opposita arguemus veritate: reliquas vero, quæ maxime probabiles sunt, confirmabimus ac relinquemus. Atque ita plana erunt, quæ de ijs agenda sunt omnia.

Omnibus ergo bonum videtur continentia, interque res probas & laudabiles reponenda esse tole-

rantia: contrarium vero incontinentia. Sed & hæc de continentia dicuntur. Primo, continentem eundem esse cum eo qui in ratione persistit, immotusque ei adhæret: & in tali ratione persistere, esse continentiam: sicut incontinentia contra, & incontinens contra. Secundo, quod cum sciat improbas cupiditates suas esse continens, divortium cum ijs facit, sequiturque rationem. Contra vero, quod cum sciat improba esse quæ agit, voluptate adductus, ratione tamen non persuadetur incontinens. Tertio, etiam temperantem, esse continentem, ac tolerantem, sicut contra est intemperans. Quarto, etiam omnem continentem, temperantem esse. Et nonnulli quidem similiter incontinētem omnem intemperantem, & intemperantem omnem esse incontinentē volunt. Alij vero inter se differre. Quinto, prudentem posse & solertem hominem, incontinentem tamen esse. Sexto, incontinentes eos dici, qui in iram facile propendent, & qui honorem vehementer appetunt aut lucrum. Hæc ergo fere sunt quæ de continentia & incontinentia dicuntur omnia. De quibus singulis videamus: ac primo quidem de primo.

CAP. II.

Non esse continentiam, simpliciter in opinione persistere.

SI hoc ergo, ut in quavis aliquis opinione persistat, est continentia, erit etiam mala continentia:

tia: quoties nimirum in falsa aliquis opinione persistit. Atqui supposuimus, bonum & laudabile quidcam esse. Quare nec simpliciter in opinione permanere, continentia est.

Similiterque, non omnis improba erit & fugienda incontinentia, sed bona etiam quædam: quoties aliquis in falsa non persistit opinione, sicut Neoptolemus, cui ut mentiretur persuaserat Vlysses, non in ea tamen permanet opinione, sed veritatem amplectitur. Aut si quis deceptus ab eo, cum quo agit, falsamque opinionem amplexus, in opinione non persistit. Neque enim vituperatur talis: vituperatur vero incontinens. Quare neque qui in opinione persistit, est continens, neque qui ab opinione discedit, est incontinens. Iam vero, eveniet ut incontinentia cum stultitia, sit virtus, siquidem ab opinione desistere, nec in bono, quod censeas, permanere, sit virtus. Si quis enim præ fatuitate bonam esse judicet intemperantiam, neque in eadem postea opinione permaneat, hic jam temperās erit. Atque ita incontinens bonus erit, quod est falsum. Omnibus namque vituperanda videtur esse incontinentia. Præterea, qui ab opinione novit desistere, melior sæpenumero est, quam qui non novit: at vero continente non est melior incontinens: quare nec qui in opinione permanet, continens, nec qui ab ea desistit, est incontinens.

Iam vero eum qui desistere ab opinione novit, meliorem esse eo, qui non novit, manifestum est. Qui enim deceptus, mala sequitur, quia bona esse existimat, melior est eo, qui mala novit esse, & sequitur tamen. qui enim deceptus fuit, alijs postea rationibus persuasus, bonus fieri potest. qui vero ex intemperantia ea sequitur, novitque mala esse, non potest discedere à malis. Quomodo enim possit, cum ne contrarijs quidem rationibus possit persuaderi? quod enim scire debebat, novit, & cum noarit, intemperanter vivit tamen. Itaque in eum quadrat proverbium,

Quid adbibendum est, cum premit fauces aqua?

Quare apparet neque in eadem permanere opinione, esse incontinentiam, neque desistere, incontinentiam.

Cap. III.

De cognitione incontinentis, in qua sciens non persistit.

De secundo autem quærendum est: oritur enim difficultas quædam. Quo pacto, dico, cum recte de ijs quæ agit judicet aliquis, nihilominus tamen incontinenter se gerat. Dicuntque nonnulli, nescire incontinentem, quæ agit mala esse, eumque hac destitui scientia: sicut dicebat Socranes, fieri non posse, ubi est scientia, ut qui hac præditus est, aliud quippiam in eo dominetur, & tanquam mancipium in diversa trahat. Quæ quidem incon-

cum ijs quę manifesta sunt, pugnat ratio. Esse enim incontinentem, & eum esse incontinentem, qui in contrarium illius fertur boni quod novit, id vero manifestum est. Quare quærendũ est, an per ignorantiam agat, quisquis agit malum: & quæ hujus ignorantiæ sit ratio. Alij vero existimant, scire quidem ea quæ agit, incontinentem, nõ habere tamen eorum scientiam, sed opinionem tantum. Neque enim fieri posse, ut qui scientia sit prædītus, à voluptatibus vincatur tamen. Nihil quippe scientia esse fortius. Ideoque opinionem esse volunt illam incontinentis cognitionem. Atqui, si opinio est, non vero scientia aut firma rei in incontinẽte cognitio, sed infirma tantum tenuisque, sicut in dubitantibus, danda erit venia incontinentibus, quod in ijs quæ noverunt eo modo, non permaneant, quoties violentæ contra nituntur libidines. Quare ne mala quidem erit incontinentia. Nemini enim in ijs, quæ aut mala, aut fugienda sunt aut vituperanda, datur venia. Talis autem est incontinentia. Cum vero nec opinio sit cognitio incontinentis nec scientia, videtur esse prudentia. Illa enim restat: estque firma cognitio. Sed & illud absurdum est. Ita enim simul prudens erit & incontinens. Nemo autem dicet prudentis esse agere quæ mala sunt sponte. Cum præsertim supra ostendimus, in agendo occupari prudentem, & in actionibus quidem singularibus,

reli-

reliquasque quoque habere, quæ requiruntur virtutes. Non ergo prudentia cognoscit intemperans. Ijs ergo quos hactenus proposuimus modis, intemperantem cognoscere non posse, ostendimus. Quare quo pæcto hoc fiat, quærendum est. Quod paulo post accuratius considerabinus.

CAP. IV.

Continentem non esse temperantem, neque temperantem continentem.

NVnc vero de tertio, an nimirũ temperans esse possit continẽs: sed & de quarto an quodammodo continens sit tẽperans videamus. Quod quidem fiet manifestius, si definitionem sumamus cõtinentis. Est ergo continens, qui validis se improbisque opponit cupiditatibus. Validas ergo improbasque cupiditates habet continens. Si ergo continens est qui temperans est, cupiditates quoque improbas habebit & robustas. Quod cum ratione pugnat temperantiæ. Neque enim in eo ut rationi obsequantur cupiditates temperantia cõsistit. Præterea gaudet ijs quæ agit temperans, nec enim aliter temperans esset: continens vero, cum in certamine cupiditatum versetur & lucta, non gaudet. Si quidem voluptas illa est in quiete. Deinde, sicut eum qui habitum consecutus erit fortitudinis, licet subito ingruant, aut priusquam ratione adversus ea se munierit, non terrebunt pericula: eodem modo

cum

cum qui habitum habebit temperantiæ, non movebunt jucunda, licet nondum de ijs cogitaverit, aut opposuerit rationem. Talis autem non est continens. In hoc ipso enim ut ratione adversus ea utatur, aut ijs se opponat, consistere continentia dicitur. Si enim bonæ sint cupiditates cõtinentis, mala est, quæ uti ijs vetat, continentia: sin imbecilles nec malæ, nihil magnopere eximium erit continentia. Nunc vero talis videtur. Sin vero & imbecilles, & malæ, non magnopere præclarum erit eas continere. Quare neque magnum quid erit continentia. Restat ergo, ut & malæ sint cupiditates continentis & validæ. Ideoque neque qui temperans, continẽs, neque qui continens, temperans esse poterit.

CAP. V.

Prudentem non esse incontinentem.

EX ijs quæ dicta sunt ergo apparet, nec incontinentem esse posse eum, qui sit prudens. Cum enim prudentiam temperantia sequatur (quia omnis virtus moralis) temperans autem non possit esse continens, multo magis non poterit esse incontinens. Quod si ita est, sequitur nec incontinentem esse posse eum, qui sit prudens.

CAP. VI.

Quomodo quærenda sit quæ de continentia movetur quæstio.

SEd & de sexto quærendum est. Vtrum videlicet in opibus, & existimatione, reliquisque quæ

cupiditatibus subijciuntur continentia cernatur & incontinentia. Et si hoc verum sit, constetque eum, qui singula horum propendeat, incontinentem esse, quærendum erit, quis sit ille qui simpliciter incontinens dicitur. Neque enim qui æque in omnia, is erit. Nemo enim omni simul incontinentiæ laborat genere. quare eum qui simpliciter sit incontinens, quæramus. Hæ igitur vel quæstiones sunt vel dubitationes, quæ in hoc solent moveri subjecto. Quorum alia tollenda, alia relinquenda sunt. Dubitationis quippe solutio, ejus, de qua quæritur, rei est inventio.

Primo ergo quærendum, utrum scientes inconnenter agant incontinentes, an secus: aut si scientes, quomodo sciant. Deinde in quibus continens spectetur & incontinens. Hoc est, an in omni voluptate, & dolore, an in quibusdam definite. Præterea inter continentem & tolerantem, an quę sit differentia. Et si quæ præterea ad hujusmodi spectant quæstiones. quarum omnium fundamentū est & prinpium, hęc quęstio. Quo pacto inter se continens differat & incontinens. Hoc est, utrū respectu eorum, in quibus versantur, subjectorū, an vero rationis, qua ad ea se habent, aut potius utriusque.

Deinde & illud videndum est, utrum in omnibus, quæ sunt jucunda, continentia sit & incontinentia, an contra. Neque enim in omnibus spectatur

tur continentia & incontinentia, & qui ſimpliciter incontinens vocatur: ſed in quibus intemperans. Neque eodem quo intemperans modo ſe habet in illis, ſed alio. Etenim intemperans cum judicet corrupte, putetque bonum eſſe ſequi ſemper id quod eſt jucundum, eo fertur quoque: incontinens vero cum cupiditati ipſius adverſetur ratio, nihilominus ſequitur.

CAP. VII.

Quomodo norit incontinens.

AN ergo ſit opinio illa cognitio, cui contraria incontinens facit & non ſcientia, ad præſentem nihil refert quæſtionem. Hoc enim quærimus, utrum firma illa, an vero ambigua boni ſit cognitio. Fit autem ſæpenumero, ut tam firma illi inhæreat opinio, ut nihil, quod ad congreſſum cum cupiditatibus & luctam, à ſcientia differat. Sed & nonnulli ita credunt ijs quæ opinãtur, ut illi qui ſciunt, ijs quæ per ipſam noverunt ſcientiam: ſicut Heraclitus, quæ opinabatur, certo ſe putabat ſcire: ut, exempli gratia, non eſſe motum, & quæ ſtatuebat reliqua. Tali ergo boni ipſius opinioni qui facit contraria, nihil ab eo differt qui ſcientiam habet boni, & ad id quod jucundum eſt fertur nihilominus. Similiter enim ſunt improbi: quatenus videlicet cum firma uterque pugnat ratione. Ideoque id

de quo quæsitum fuit in prioribus, quomodo qui ſcit id quod eſt bonum, eligat nihilominus id quod eſt malum, ſolvi hac ratione non poteſt. Quare, quo pacto aliter ſolvi poſſit, quærendum eſt.

Dicamus ergo, ſcire, & ſecundum ſcientiam aliquid noſſe, ſumi dupliciter. Scire enim dicitur, & qui habet ſcientiam, & qui ea utitur. Vt ſi quis Geometra eſt, eamque tractat artem, is ſcire dicitur: ſed & is qui habet quidem, non tamen utitur ſcientia. ut ſi quis diſſerat, non vero Geometriam tractet, ſi Geometra. Sicut ergo in Geometra mirum eſt, ſi dum artem tractat ſuam, falſa colligat: ſi vero dum diſſerit, non advertat, ſi quis aliter, quam poſtulat Geometria, formas conſideret, minime eſt mirum: eodem modo in incontinente etiam ſe res habet. Si enim ſciens, ſuaque utens ſcientia incontinens & è præſcripto ejus omnia conſiderans, in contrarium ab ijs quę ſcit deflectat, mirum id erit: ſi vero habeat quidem ſcientiam, non utatur tamen, minime mirandum.

Præterea, quotieſcunque & habet ſcientiam, & utitur, ſi non plene utitur tamen, minime id mirum, ſi ſit improbus. Cum enim duo ſint propoſitionum modi quibus probat aliquid ſibi qui ſcit; univerſalis & ſingularis videlicet: ſi non utroque utatur, univerſali dico, non autem ſingulari, minime mirum ſi ſit improbus. Vt, exempli gratia, ſcit aliquis,

aliquis, hoc esse improbum, quod autem improbum est non est agendum, hoc ergo non est agendum. Cumque utræque in animo sint propositiones, quoties ad aliquid quod improbum est impellit libido, fit ut utatur universali, id nimirum quod improbum est non esse agendum, & ex ejus præscripto rem ipsam tum temporis inspiciat, singularem vero, hoc nimirum improbum esse, sciat quidem, non tamen utatur ea, neque re ipsa expendat: atque ita non aliter quam oculis captus ad ipsam feratur improbitatem. quod quidem mirum non est. Licet universali enim utatur propositione, nihilo magis tamen agere ex scientia poterit, si non & singulari utatur. Ea enim est quæ proprie in actionibus dominatur. Si quis enim norit, siccis utendum esse, non autem norit hæc sicca esse, nihilo magis siccis utetur. Eodem modo & hic habet. Si quis universali namque utatur, & ex ejus præscripto rem videat, singulari vero non utatur, nullũ scientiæ suę retulit fructũ. Iam vero differunt quoque singulares: alias enim necessario scimus, quoties universales scimus: alias non item. Cum enim ita se habet universale, ut complectatur eum de quo agit ratiocinatio, aut qui sub eadem est specie, ipsa universalis tum una cognoscitur & singularis. Vt, exempli gratia, omnibus hominibus noxium est helleborum, ipse autem homo est, ipsi ergo noxium est hel-

leborum. Hic enim una cum universali, singularis quoque cognoscitur. Neque enim ignorare potest, se esse hominem. Eodemque modo, si eos qui sub eadē sunt complectatur specie. nam nec illos ignorare potest. Quoties vero rem universalis aliquam complectitur, tunc non necesse est, cognita universali, cognosci quoque singularem. Vt, exempli gratia; omne helleborum est noxium, hoc est helleborum, hoc ergo est noxium. Hic cognita universali, non necesse est cognosci quoque singularem. Talem ergo singularem aut non novit, aut si novit non utitur incontinens. At vero uti aut non uti tantum inter se differunt, ut eum qui utitur scientia & peccat tamen, absurdum judicemus, miremurque vehementer talem posse esse. Qui vero non utitur & peccat, non item.

Præterea non hoc tantum differunt qui sciunt aliquid, quod alij scientiam quidem habeant, eaque utantur, alij habeant quidem non utantur tamen: sed etiam eo ipso quod habent differunt. Neque enim eodem modo habent scientias, qui sciunt aliquid. Fieri enim potest ut scientiam habeat aliquis, nec habeat tamen. Vt, exempli gratia, qui dormit, aut insanit, aut ebrius est. Et hoc quidem modo etiam illi, quibus imperāt affectus, habent scientiam. Nam & inebriantur cupiditatibus, & insani redduntur ab ira. Et quemadmodum fit in ijs, qui aut in-

aut insaniunt aut sunt ebrij, ita eorum quoque manifeste à priori forma talibus affectibus mutantur corpora: nam & colorem mutant & vultum: nonnullique etiam omnino insaniunt. Vnde apparet plane eodem modo sicut ebriorum & furentium, incontinentium quoque se habere scientiam.

Quamvis autem verba sæpe proferant scientiæ, ne propterea quidem ijs sunt dissimiles, quos jam commemoravimus. Etenim & ebrij demōstrationes sæpe recitant aut versus Empedoclis: sicut & qui recenter eos didicerunt pueri: nam & illi verba quidem ipsa connectunt, neque tamen priusquam confirmati sint consuetudine, & cum ætate quasi paulatim in ijs adolescant, quicquam intelligunt: quod ut fiat longo opus est tempore. Quare sicut histriones ita existimandi sunt ea dicere incōtinentes. Qui quasi personam repræsentant alienam, dum poëtarum recitant versus, neque quicquam tamen eorum intelligunt, quæ dicunt.

Sed & hoc modo naturalem invenire poterimus causam, cur cum norint bonum, non tamen eligant incontinentes. Est enim universalis, est singularis quoque opinio: quæ quidem singularis in ijs quæ sub sensum cadunt, versari solet: quoties ex universali vero & singulari aliam quandam opinionem construimus, necesse est, si quidem contemplativa sit opinio, ut accedat, atque ita se habere, mens

re, mens credat: sin activa, necesse, nisi quis impediat, statim ut agat. Sicut, exempli gratia, noxium esse helleborum, mel dulce, contemplativa est opinio. Vnde si quid colligamus, non agemus, sed credemus tantum. At vero quæ dulcia sunt gustanda esse, activa est opinio. Vnde si quid colligamus, agemus aliquid, hoc est, gustabimus. Quoties opiniones ergo, tum universalis, tum vero singularis, agere aliquid jubeant, ut exempli gratia, hoc gustandum est, quia hoc dulce est, ea autem quæ dulcia sunt gustanda sunt, hic autem sciētia & universalis non gustare jubeat ratio, ac tum forte rei ipsius, quæ in eo est accedat cupiditas, id quod ex his colligitur, in actum perducitur, utiturque eo. Vniversale enim vetat gustare, cum opinione vero ad rem gustandam deducit eum cupiditas. Singulas enim movere partes potest: ita voco sensus objecti illius in quo cupiditas versatur, proprios. Visum videlicet, si visus sit objectum id quod petitur jucundum, gustum si sit gustus, ad se trahit. Fit itaque ut à ratione & rationi contraria opinione incontinentia nascatur. Est autem non per se, sed propter cupiditatem rectæ rationi contraria opinio. Neque enim vi sua propria rectæ rationi imperat opinio: quia fieri non potest, ut scientiam superet opinio, sed vi cupiditatis: quæ corpus quoque mutat sæpe, & à statu movet suo. A ratione ergo quæ rectæ rationi

tioni adverſatur opinione, inſtinctu cupiditatis, fit incontinentia.

Quare neque incontinentes dici poſſunt belluę, quia rationem cui adverſari poſſit cupiditas, non habent, ſed phantaſiam ſingularium ac memoriam.

Quomodo autem ſolvatur extincta jam cupiditate incontinentis ignorantia, rurſuſque ſcientiam & conſequatur & ex ea agat incontinens, ſi quæratur, eandem dicemus rationem eſſe, quæ in ebrio eſt & dormiente. Illud autem ſcire eſt phyſicorum.

Cum vero ab affectu ſuo poſſidetur incõtinens, minorem propoſitionem, & quæ actionum quaſi princeps eſt & domina, hoc nimirum malum eſſe, aut non habet omnino nec novit, aut ita, quemadmodum verſus ac demonſtrationes recitant ebrii. Sed & propterea: quia neque per ſe propria ſcientiæ minor propoſitio eſt, ſicut univerſalis & major.

Vnde videtur ſequi id quod volebat Socrates. Neque enim præſente ea quæ proprie videtur ſcientia, quæ univerſalis eſt, oritur affectus ille (neque enim illi imperat cupiditas) ſed quæ actionum propria eſt, minore: quæ minor eſt, & in ſingulis verſatur. Hanc enim corrumpit agens, quæ in actionibus verſatur: eſtque ea quæ ab affectu rapitur, non autem univerſalis. Ac de cognitione quidem incontinentium, an omnino cognoſcant id quod eſt

bonum, & quomodo, si cognoscant, incontinenter agant, dictum sit hactenus.

CAP. VIII.

Quis simpliciter continens, & simpliciter sit incontinens.

DEinceps dicendum erit, utrum aliquis simpliciter sine ulla adjectione sit continens, an omnes ex parte: ut, exempli gratia, iræ incontinens aut gloriæ. & si sit aliquis simpliciter incontinens, in quibus versetur subjectis, dicendum erit.

In voluptatibus ergo ac doloribus continentes versari omnes ac tolerantes, tam simpliciter dictos quam ex parte; incontinentes item ac molles, manifestum est.

Cum vero eorum quæ jucunda sunt, alia necessaria, alia vero non necessaria sint, sed eligenda per se & jucunda: (necessaria autem dico sine quibus cōsistere vel species universaliter nequit humana, ut exempli gratia, nuptiæ, vel individuum, sicut cibus, remissio somnus & similia: non necessaria autem, quæ eligenda per se sunt & jucunda, nō ita tamen, ut sine iis homo nequeat consistere. ut, exempli gratia, divitiæ, honor, victoria, & ejusmodi). Fit ut in utroque jucundorum genere, quædam sint exsuperantiæ: tam in iis, dico, quæ sunt necessaria, quam quæ per se sunt eligenda. quoties aliquis plus iis quam oportet, aut quam recta præcipit ratio, utatur.

tur. Qui ergo in jucundis modum transit non necessariis, non simpliciter sine ulla adjectione vocatur, sed aut gloriæ incōtinens, aut opum: tanquam alius ab eo qui proprie incontinens dicitur simpliciterque, sed tantum ob quandam cum eo similitudinem ita dictus. Sicut differt homo qui Olympia vicit, à simpliciter homine. Licet enim parva eorum sit differentia, differt nihilominus, aliusq; est, quia hoc additur.

Differre autem eam quæ in jucundis non necessariis versatur incontinentiam, ab altera, vel ex eo apparet: quod nimirū dicta simpliciter vituperetur incontinētia, neq; erratum solum, sed etiam vitium videatur, sive proprie, sive alicujus respectu dicatur: altera vero, cui aliquid additur, nō vituperetur ut vitium. Qui in jucundis ergo modum excedunt non necessariis, addita alia voce incōtinentes dicuntur.

Qui in necessariis vero corporis excedunt voluptatibus, idque sine judicio aut assensu rationis, sed potius cum lucta, easque vehementer sequuntur voluptates in quibus temperantem versari & intemperantem diximus, dolores vero vitant plus quam oportet, ut, exempli gratia, famis, sitis, æstus, frigoris, omniumque qui in gustu versantur aut tactu, hujusmodi, sine ulla appendice, simpliciterque incontinentes dicuntur.

Idq; vel ex eo apparet, quod qui in his modū ex-

cedunt intemperantes dicuntur, qui in non necessariis jucundis, minime.

Quia in iisdem enim corporis voluptatibus, temperans & continens, incontinens item versatur & intemperans, eodem loco temperantem & continentem, intemperantem item ponimus & incontinentem.

Licet non eodem modo in his se habeant voluptatibus. Cum prælectione enim in cupiditatem fertur intemperans: sine prælectione vero, obstante recta ratione, incontinens. Quare eodem loco cum intemperante incontinens, & cum temperante ponitur à nobis continens, eosque versari in iisdem dicimus. Qui vero in aliis non necessariis incõtinenter se gerit voluptatibus, non item. Etsi autem in voluptatibus iisdem cum intemperante versetur incontinens, magis tamen reprehenditur, ut qui magis serviat voluptatibus, intemperans. Etenim à violentissimis superatur cupiditatibus incontinẽs: neque enim aliter hoc esset, cum recta præcipue repugnet ratio. At vero à parvis etiam & exiguis superatur voluptatibus intemperans: quia non adversatur iis recta ratio. Ideoque & excessus quærit & modicos vitat dolores. Quod si modicis tantum impulsus voluptatibus, ita in excessum rapitur, quid futurũ esset, si magna aliqua eum occuparet libido, aut ob rerum necessariarũ defectum, dolor gravis?

CAP.

CAP. IX.

De feritate & quæ in ea incontinentia.

RVrsus eorum quæ jucunda sunt, alia natura bona, alia mala sunt, alia media. Et natura quidem bona ea sunt jucunda, quæ per se non propter aliud petimus. Vt, exempli gratia, gloria, victoria, valetudo bona. Natura vero mala, ut exempli gratia, hominem comedere, sanguinem humanum bibere, & quæ præter naturam est intemperantia. Media autem horum, quæ nec bona per se sunt, nec mala, sed ad aliud conducunt bonum. ut, exempli gratia, cibi, vestes, nuptiæ. Quæ igitur natura bona sunt, & quę sunt media, si quis ea quęrat, ita ut rectam non excedat rationem, sed quemadmodum oportet, laudatur.

Nec enim in aliis etiam omnibus laudatur excessus: sed is quidem qui in iis est quæ natura sunt bona, nõ quidem vituperatur, nec malus habetur, quia ea quæ sequitur, natura, ut dictum est, sunt bona, & per se quæruntur: nihilominus tamen & fugiẽdus est & malus. Sic cum, exempli gratia, amare liberos sit bonum, vitandus nihilominus excessus est. Nec enim, quemadmodum Niobe, agẽdum est, quæ cum Diis pro liberis suis pugnabat: aut Satyrus, qui tanquam Deũ patrem invocabat suum: omnino enim insanire videbatur. Nec tamen incõtinentia est, talis excessus. Non enim inter vitanda

tantum, ſed & ea quæ vituperanda ſunt eſt incontinētia. Dicitur tamen nihilominus incontinentia, à vicinitate quā habet cum ea, ſed cum adjectione videlicet. Vt, puta, incontinentia lucri, incontinentia honoris. Et incontinens non ſimpliciter, ſed incontinens honoris, aut amoris liberorum, aut ſimilium. Sicut malum dicimus medicum, qui præter artem tractat ægros, & malum hiſtrionem, qui non recte imitatur eum quem repræſentat, non vero ſimpliciter malum. Quia non eſt vitium hujuſmodi aberratio, niſi per ſimilitudinem tantum, & cum adjectione. Qui igitur in iis quæ natura bona ſunt, committuntur exceſſus, ſunt tales. Qui vero in iis, quæ in medio ſunt boni, ii mali ſunt ac vituperandi. Idque quia ejuſmodi bona quod talia ſint aut talia à ſemet non habēt, ſed ab eo fine ad quem diriguntur, vel bona ſunt vel mala. Ideoq; ſi ad malum dirigantur finem, mala ſunt quoque. Ad malum autem tum diriguntur finem, quoties cum exceſſu ea perſequimur. Qui namque in exceſſu ciborum peccat aut veſtium, aut aliorum item quę ſunt neceſſaria, præterque rectam iis rationem utitur, ad intemperantiam ea refert. Ideoq; omnium illorum exceſſus, eſt improbitas. Quorundam vero, ſimplex & ſine adjectione incontinentia. in quibus temperantia quoque verſatur & intemperantia.

Eorum vero quæ natura mala ſunt & jucunda, non

non excessus sunt improbi, sed simpliciter eorum habitus; sunt autem illi quos ferinos dicimus. Quæ quidē nec natura sunt jucunda. Eorum enim quæ jucunda sunt, alia natura, & quidem omnibus jucunda sunt animalibus. sicut cibus, & somnus, & similia: alia natura quidem, non omnibus tamen sunt jucunda, sicut ille aut ille cibus. Vt, exempli gratia, herbam comedere aut carnes, nonnullis natura jucundum est animalibus. Alia rursus non natura, sed vel ob consuetudinem, vel mutilationem aliquam, aut naturæ improbitatem sunt jucunda. quæ natura sunt mala.

In quibus versatur feritas. Quale est quod de muliere quadam narrant, quæ prægnantium ventres secare, fœtusque earum comedere solebat. Vel quibus efferati circa Pontum delectabantur homines. Quorum alii pisces crudos edebant, alii carnes: alii pueros ad epulum sibi invicem dabant mutuos. Aut quod Phalaris faciebat, qui filium comedebat suum. Talia ergo quæ & mala sunt & jucunda, non natura sunt jucunda. Et hæc quidem ob aliquam naturæ improbitatem, jucunda videntur. Alia rursus sunt, quibus ob mutilationem aliquam delectantur aut insaniam, aut morbum deniq; alium. Insaniam quidem, ut qui insania correptus hepar conservi sui comedebat, aut qui matrem immolabat, ac comedebat. Morbum vero, ut qui carbo-

nes comedit, aut terram. Ex consuetudine autem fit ferinus, qui iis quæ præter naturam sunt ex quo natus est assuescit voluptatibus, iisque gaudet cibis, quibus nemo delectabitur hominum, nisi qui naturales excedat leges, & ea, quæ præter naturam est, gaudet intemperantia. E quorum numero & illi sunt, qui pilorum vulsione, aut morsu delectantur unguium. Nam & hæc à naturę proficiscuntur pravitate.

Quicunque ob naturæ pravitatem ergo, iis quæ natura mala sunt delectantur, non sunt incontinentes. neque enim veram rationem habent, cui resistant. Eodemque modo quæ aut à consuetudine aut morbo proficiscuntur aut insania. Quia ejusmodi delectari rebus, omnes excedit naturæ terminos.

Quod si quis his interdum imperat voluptatibus, interdum succumbit, non incontinẽs dicitur simpliciter, sed cum adjunctione. Vt, exempli gratia, continens feritatis, itidemque incontinens. Neque enim in quibus intemperantia, in iisdem quoque feritas versatur, sicut simplex continentia. In naturalibus enim voluptatibus & intemperantia versatur, & simplex continentia. In iis autem quæ præter naturam sunt, feritas.

Omne enim quod modum excedit vitium, sive ea amentia aut timiditas, sive intemperantia sit & duritia,

duritia, partim feritati, partim morbo tribuēda est. Nam & qui natura ita timidus est, ut etiam ad muris tremat strepitū, timiditate laborat ferina: morbo vero talis, ut exempli gratia, qui felem propter morbum metuebat. Idemque & in amentia videbis. Nam qui à natura ita omni ratione carent, ut solo sensu vivant, qualia nonnulla remotorū Barbarorum sunt genera, ferina laborant amentia. Qui vero propter morbos, vel comitiales vel insaniam, ii morbo hanc debent amentiam. Potest tamen fieri ut & habitum quis habeat talem: nec ab habitu superetur tamen. Vt, exempli gratia, si Phalaris, cum puerum comedere desideraret, cupiditatem superaret illam. Fieri autem potest, ut & superetur qui habet.

Talem ergo sive incontinentiam, sive continentiam etiam, non incontinentiam simpliciter aut continentiam, sed cum appendice, quemadmodū supra dicebamus, ferinam, aut morbosam dicemus incontinentiam: & ferini vitii aut morbosi continentiam. simplex autem incontinentia sola ea est, quæ in intemperantia versatur humana.

Incontinētiam ergo & continentiam in iis tantum esse, in quibus intemperantia quoque versatur & temperantia: tum illam vero quæ in reliquis spectatur voluptatibus, aliam esse speciem, translato non autem proprie ita vocatam, diximus.

CAP. X.

Cupiditatum incontinentiam ira fœdiorem esse.

VIdendum autem utra sit fœdior improbitas, cupiditatum videlicet an iræ. Videtur autem cupiditatum esse fœdior, quam iræ incontinentia. Qui enim irascitur, non omnino rationi non auscultat, sed ex parte & auscultat, & non auscultat. Quemadmodũ festini solent servi: qui prius quam totum id quod mandatur audiunt, procurrunt, atque ita male id quod imperatum est, agunt. Aut quemadmodum canes, qui priusquam advertunt an amicus aliquis adveniat, ad strepitum latrant solum. Ita & ira cum ob fervorem naturę & impetum leviter audierit rationem tantum, neq; illud quod imperatur respiciat satis, ad vindictam proruit. Ratio quippe aut imaginatio hoc solum ostendit: talem aut talem, contumeliam inferre illi, aut contemnere, aut afficere damno. Ira vero, quæ quasi ratiocinatur, ac colligit cum hoc pugnandum esse, statim se effert. Atque ita quidem aliqua ex parte rationem sequitur ira. Cupiditas vero, si solummodo sensus, aut corrupta à sensu, hoc aut illud jucundum esse, dixerit ratio, statim ut fruatur eo se confert. Quare rationem aliquo modo sequitur ira, non vero cupiditas. Ideoque etiam fœdior est, qui cupiditatis, quam qui irę est incontinens. Qui enim iræ est incontinens, à ratione vincitur, qui cupiditatis au-

tis autem, à cupiditate ſuperatur. Præterea appetitiones magis naturales ſequi, levius eſt malũ, quam eas quę minus ſunt naturales. Quia facilius veniam hoc conſequitur. Iam vero iræ magis, quam cupiditatum naturalis incontinẽtia eſt: cupiditates autem minus neceſſarias intelligo, aut etiam majores quam oportet, opum, exempli gratia, vel gloriæ. Quare magis tolerabile malum eſt, iræ, quam cupiditatum incontinentia. Illud autem quod magis naturale eſt, magis quoque veniam mereri, ſatis manifeſtũ eſt. Ita quidam accuſatus, quod patrem verberaret, reſpondebat, naturalem ſibi eſſe hanc iram, & incontinentiam ejus. Etenim & patrem ſuum pulſaſſe parentem, & avum: ſed & filiũ ſuum hoc facturum eſſe, neque aliud ſe expectare quam ubi adoleviſſet, ab eo quoque ut vapularet. Et alius quidam, qui, cum à filio traheretur ſuo, ad fores eum deſiſtere, jubebat: nam & ego patrem huc uſque meum, aiebat, pertraxi. Vnde apparet, excuſare hoc nonnihil res fœdas, ſi quis ad eas ſit natus: & quodammodo levius hoc pacto fieri crimen. Magis autem à natura iræ quam cupiditatum eſſe incontinentiam, planum eſt. Simpliciter quippe iraſci magis naturale eſt, quam quæ neceſſaria non ſunt appetere. Ad naturæ quippe conſervationem ira hominibus innata eſt, ut quæ noxia videntur, removeat: & huc tendit. Eorum vero quæ non ne-

cessaria sunt, cupiditas, non item. Nam & sine victoria, exempli gratia, conservari natura potest, & sine honore. Ideoque magis quam voluptates non necessariæ, communis est ira. Hæc enim omnibus & hominibus adest & animalibus: illæ vero ne omnibus quidē hominibus. Cum autem magis quam ejusmodi cupiditates, naturalis sit ira, magisq; naturalis sit iræ, quam cupiditatum excessus, sequitur quoque magis naturalem, ideoque minus fœdam esse iræ quam cupiditatum incontinentiam.

Præterea, eorum qui injusti sunt, ii qui magis insidiosi sunt, magis quoque sunt injusti. Magis autem insidiosa, quam ira, est cupiditas: ergo & injusta magis. Magis autem insidiosam esse, planū est. Occulte enim subit, nō cum impetu, quemadmodum ira. Et qui irascuntur, manifeste id faciunt, qui vero concupiscunt, non admodum manifeste, quia furtim & quasi dolose ac occulte cōcupiscunt: ac propterea dolose quoque ipsi & furtim ad ea quę concupiscunt, feruntur. Vnde & Homerus Venerem fallacem dicit, ideoque variam illi vestem tribuit, quo cupiditatum varietatem subinnuit. Sed & illud:

Sermo illic blandus, qui mentem utcunque sagacem
Decipit, ———

huc spectat. Quare si injustior ejusmodi est cupiditas, etiam fœdior cupiditatis quam iræ est incontinentia.

nentia. Proprieque incontinentia est ea intemperantia, quæ vitiositas vocatur.

Præterea, eorum qui absurdis obtemperant voluptatibus nemo dolet, quilibet vero qui irascitur dolet: jam vero vituperatur magis qui dum male agit delectatur, quam qui dolet; quia is qui dolet aliquam dare criminis sui pœnam videtur, ideoq; vituperatur minus. Quare qui absurdis obtemperat voluptatibus, magis quam qui irascitur, vituperatur merito. Majus ergo malum, cupiditatis quam iræ incontinentia est. Ob quæ enim justissime quis irascitur, ea sunt injustiora. Quare magis fœdam cupiditatum esse quam iræ incontinentiam, tum etiam in cupiditatibus corporeis ac voluptatibus, tam continentiam quam incontinentiam esse, planum est ex iis quæ diximus.

CAP. XI.

Quomodo continentia inter se differat & incontinentia: temperantia item & opposita vitia.

IAm vero temperantiæ porro & continentiæ, tolerantiæ item & quæ his opponuntur, intemperantiæ nimirum incontinentiæque & molliciei videamus differentias. Voluptatum enim corporearum, aliæ humanæ, aliæ ferinæ, aliæ morbosę sunt. Et humanæ tales quidem, ut natura delectent hominem, tot vero, quot sunt quibus delectatur ho-

mo, vel bonus, vel vitiositatis humanæ respectu non bonus. Vt, exempli gratia, divitiæ, gloria, cibus, aut nuptiæ. Qui enim eas prosequitur, vel ut oportet, vel minus, aut etiam magis, dummodo rectam rationem nō naturam excedat suam, talis humana delectari voluptate dicitur. Ferinæ vero, quæ humanam qualitate sua & quātitate excedunt naturam. Quare & humanarū excessus voluptatum, cum se ipsæ superant, & humanos egrediuntur terminos, tum sunt ferini. Morbosæ vero, quæ ob morbum aliquem aut insaniam, humanam superant voluptatem, & quæ pręter naturam sunt. Simpliciter ergo, quemadmodum supra, cum de ferina egimus voluptate, distinximus, similes quoque in his voluptatibus sunt habitus.

At in humanis tantum temperantia versatur & intemperantia. ideoq; nec temperantes aut intemperātes feras dicimus, nisi forte translate, nō autem proprie. Ac tum earū inter se respectu tantum loquimur. Nam & illæ, quod ad voluptates corporis, aliquo inter se differunt modo. Ita ut aliis aliæ minus, aliæ delectentur magis. Proprie autem neque temperantes, neque intemperantes dicuntur, quia nullo modo ratione sunt præditæ, sęd omnino ab ea separatæ sunt natura, quemadmodum homines insani.

Ideoque minus malum, quam vitiositas, huma-

na est feritas, minusque metuendum. Humana quippe id quod in homine optimum est corrumpit vitiositas, rationem dico: feritas vero minime. Nec enim habet rationem. Sicut & inanimum malum animato malo est pejus. Illud quippe, quod principium habet à quo impellitur, multo magis nocet malum. Magisque tolerabile id quod non movetur, quam quod movetur est malum: quanto efficere minus potest. Sicut ergo id quod animatũ est inanimo malo pejus est malum, quia principium in se à quo movetur, ipsam videlicet animam, habet, ita id quod ratione est præditum, quia magis quam id quod ratione caret principium habet, magis nocet, peiusque est. Infinito enim plus mali homo improbus fecerit, quam fera. Et hęc quidem hactenus. Restat, ut reliqua quæ proposuimus, persequamur porro.

In singulis ergo quæ supra commemoravimus generibus, singuli quoq; sunt habitus. In voluptatibus autem humanis & doloribus temperantia, quemadmodum diximus, sed & continentia versatur & tolerantia: & quæ his opponuntur. Humanas autem voluptates eas dico & dolores, in quibus temperantia versatur, quę tactui, dico, competunt & gustui. Horũ autem, alii magis superãtur, quam vulgus, & ad eas feruntur, quemadmodũ improbi pauci. Alii vero superant, à quibus vulgus superatur.

tur. Cum autem dolores ſint & voluptates à quibus ſuperantur, & quas ſuperant, qui voluptates ſuperant, continentes, qui ab iis ſuperantur, ſunt incontinentes. Qui vero ita dolores & quæcunque adferunt dolorem ſuperant, ut ab iis non moveantur, tolerantes, & qui ſuperantur facileque ab iis movẽtur, molles dicuntur. Plerunq; tamen neque tolerantes neque molles ſunt homines, ſed in medio horũ, licet ad pejorem magis vergant partem. Eodemque modo in aliis habitibus ſe habet. Quæ tamen accuratius diſtinguenda erunt denuo.

Cum enim voluptatum aliæ ſint neceſſariæ, aliæ non item (jam ante enim, quę & quatenus ſint neceſſariæ diximus) exceſſus autem non ſint neceſſarii, nec defectus, eodemque modo cupiditates quoq; & dolores ſe habeant, qui voluptatum perſequitur exceſſus, & aut eas quę natura magnę ſunt, ſemper quærit, aut quæ natura ſunt mediocres ultra modum petit, ita tamen ut nec violenter ab illis trahatur, ſed conſulto ad eas ipſe tendat, neque alterius rei cauſa, gloriæ, puta, vel lucri, ſed ipſas per ſe petit, is eſt intemperans. Nunquam enim pœnitentia duci, talem neceſſe eſt: ideoque nec ſanari poſſe. Qui enim pœnitentia non ducitur, ne ſanari quidem poteſt. Talis autem eſt intemperans. Qui vero minus quam oportet hæc hujuſmodi quærit, is eſt qui directe opponitur, quem ſtupidũ vocant.

Medius

Medius autem, eſt temperans. Non ſolum autem qui corporeas, quemadmodum dictum eſt, perſequitur voluptates, eſt intemperans: ſed & qui corporeos dolores, non quod ab iis ſuperetur, ſed conſulto fugit, eodem quoque modo eſt intemperans. Eorum autem qui inconſulto ad voluptatem tendunt, alii voluptatis cauſa id faciunt, alii ut dolorem fugiant cupiditatis. Quare & hi inter ſe differunt. Ille autem, qui ut dolorem fugiat, ſequitur voluptates, mollis, qui vero voluptatis cauſa, incontinens vocatur. Porro continenti incontinens, molli opponitur tolerans. Etenim in reſiſtendo tolerantia, in ſuperando autem eſt continentia. Aliud autem reſiſtere eſt, quam ſuperare. Sicut aliud vincere, quam non vinci. Quare & melior & præferenda tolerantię eſt cōtinentia. Sicut melius, quam non vinci, eſt vincere. Peior autem incontinentia, videtur intemperantia. Omnibus quippe manifeſtum eſt, deteriorem eſſe eum, qui conſulto, & vel ſine cupiditate, vel ita ſaltem ut non imperet violenter cupiditas, voluptatem ſequitur, quam qui ſub violento cupiditatum eſt imperio. Prior autem horum intemperans, alter vero eſt incontinens. Quare deterior quoque quam incontinentia eſt intemperantia. Continens ergo hoc modo differunt & tolerans: & hæ ſunt cauſæ, cur præferenda tolerantiæ ſit continentia, incon-

tinentia item magis sit intolerabilis quam intemperantia.

CAP. XII.

Quæ incontinentia veniam mereatur & mollities.

SEd & pluribus hæc distinguenda sunt. Est ergo cōtinens qui superat cupiditates, tolerans vero qui resistit, nec superatur. Qui vero molliter in iis se gerit quibus & resistere multi possunt, & quæ possunt ferre, is mollis dicitur & delicatus. Quædam enim mollities, sunt deliciæ. Sic, exempli gratia, qui vestem non tollit, ne tollendi subeat laborem, similisque illi est, quem morbus aliquis dissolvit plane & enervavit, cum miserum se esse nesciat, misero est similis. Eodem modo in continentia se habet & incontinentia. Sunt enim voluptates quędam & dolores, ita tum vehementes tum magni, ut qui succumbat iis venia dignius videatur. A talibus enim superari aliquem, nihil est mirum: quemadmodum Philoctetes ille quem in poëmatis suis introduxit poëta Theodectes: qui à serpente ictus, cum aliquamdiu dolori imperasset suo, tandem in clamores prorupit. aut ille qui à Carcino poëta introducitur Cercyon, qui in filiæ suę aliquamdiu tacet contumelia, post tamen à dolore superatur. Placet contumelia, post tamen à dolore superatur. Plane quod iis evenire solet, qui risum conantur comprimere: fit enim ut effuse in cachinnum solvantur. quod Xenophanto accidit. Quare neque mirum

rum est si à tam vehementibus superentur affectibus: sed si quis ab illis, quibus plerique possunt resistere vel voluptatibus vincatur vel doloribus, neque sustinere eorum possit impetum, nec natura hoc illi conferat aut genus (quemadmodum reges Schytharum natura sunt molles, aut quemadmodum sexus fœmineus mollior est masculo) vel etiam morbus, sed habitus tantum & improbitas, ille venia indignus est. Sed & is qui ludo nimiũ addictus est, mollis nihilominus est, licet intemperans videatur. Qui enim remissionem nimiũ sequuntur, sunt molles. Remissio enim quædam & quies, ludus videtur. Et qui nimium ludo indulget, in remissionis quodam genere modum excedit, & ludibundus vocatur.

CAP. XIII.

De incontinentiæ speciebus, maius item malum esse intemperantiam, quam sit incontinentia.

INcontinentiæ autem duæ sunt species. quarum altera temeritas, altera imbecillitas vocatur. Qui autem ante cum animo suo deliberarunt, nõ cedere affectui, & tamen postea ab eo superantur, iis causa incontinentiæ est imbecillitas. Qui vero sine ulla prius deliberatione à primo statim ejus superantur impetu, temeraria laborant incontinentia. Nõnulli vero cum præsenserunt prius ac viderunt,

 ani-

animumque suum & rationis diu ante impetum excitarunt, non superantur ab affectu: sicut in quibusdam corporis videmus fieri partibus, quas cum ante fricuimus aut titillavimus, postea nō titillantur amplius. Maxime autem ii qui præcipites & melancholici sunt, temeraria laborant incontinentia. Præcipites quidem, quia festinant semper, neq; judicium expectant rationis: melancholici vero, quia in imaginatione toti sunt, & eam sequuntur. ideoq; & vehementius moventur, neque respiciunt rationem. Omnis vero incontinens, etiam pœnitentia facile ducitur, quemadmodum est dictum. Extincta quippe cupiditate, ratio, quę valet, absurditatem perspicit affectus: unde consequitur pœnitentia.

Pœnitentiam vero non novit intemperans: quia neque sana illi est ratio. quare nec videre potest turpitudinem. Ac propterea curari potest incontinēs, nunquā vero potest intemperans. Nec enim quemadmodum supra, cum de iis ageremus, dictū à nobis fuit, ita se res habet. Exercitii quippe & disputandi gratia, id quod probabile erat ibi dicebamus. Ipsa autem res ita se habet. Similis enim intemperantia aquæ intercuti est aut tabi, quæ assiduo fatigat ægrum. morbo vero comitiali incontinentia, quæ aliquod tempus intermittit, neque continenter est molesta. Assiduum enim vitium intemperantia est, semper enim intemperanter agendū esse putat

putat intemperans; non vero item incontinens: ſed cum à vehementioribus tantum oppugnatur cupiditatibus. Aliud denique intemperantiæ, aliud incontinentiæ genus eſt. Latet quippe turpitudo intemperantiæ, incontinentiæ vero non item. Novit enim turpe eſſe cedere affectui ſuo incontinens. Quare utraque incontinentię ſpecie, fœdior intemperantia eſt.

Quod ad ipſas vero incōtinentiæ ſpecies, fœdior temeritate eſt imbecillitas. qui enim imbecilli laborant incontinentia, ab affectu minore, qui temeraria vero, à majore ſuperantur. Eos enim quibus deliberare adhuc licet, ſatis manifeſtum eſt, non ita vehemēter ab affectu oppugnari. Temerarii autem hoc ipſo quod deliberare non poſſint, ab eximiis oſtendunt ſe cupiditatibus invadi. Iam vero ſimpliciter etiā turpius eſt poſt deliberationem, tanquam armatum ſuperari, quam ſine deliberatione victum eſſe. Qui enim imbecilli laborat incontinentia, iis qui facile & à parva vini copia, aut minore certe quam plerique, inebriantur, eſt ſimilis.

Vitium ergo eſſe incontinentiam, manifeſtum eſt. Licet non ſimpliciter quemadmodum intemperantia, ſed reſpectu quodam. Quatenus enim quamdiu in perturbatione illa verſatur, præeligit malum, eſt vitium: quatenus vero non omnino ſequendum eſſe putat illam perturbationem, non eſt

vitium. Quare similis est Milesiis illis, de quibus Demodocus ait, qui perstringit eos: Non quidem desipientes sunt Milesii, sed quæ desipientes, agunt. Eodem quoque modo incontinentes, intemperantes quidē non sunt, sed quæ intemperantes, agunt.

Cum præter rectam ergo rationem corporis voluptates sequatur incontinens, non quod persuaserit sibi bonas eas aut sequendas esse, intemperans vero sequendas eas esse sibi persuaserit, facile mutari potest incontinens, minime autem potest intemperans. Actionum quippe principium, ipsum nimirum bonum, finemq; cujus causa fit aliquid, cōservat virtus, corrumpit improbitas. Per virtutem quippe pervenimus ad bonum, improbitate vero ab ea recedimus. Finis autem ejusmodi nec ratione cognoscitur nec demōstratione, sicut nec demonstratione mathematica cognoscuntur principia. Sed virtus quædam potius est, vel natura comparata vel consuetudine, ut rectam aliquis de fine opinionem habeat. Vel à natura enim, vel à consuetudine talis nobis contingit cognitio. Quare qui bonum, quod tanquam finem nobis proponere debemus, & noverit, & quæ eo tendunt, egerit, is temperās vocatur. Qui vero pro fine sibi proponit malum, eoq; voluptates dirigit suas, intemperans dicetur.

Qui vero finem proponit bonum, & eodem actio-

actiones dirigendas putat suas, & tamen nihilominus à recta ratione perturbatione abstrahitur quadam (non quod oportere aliquem sequi hujusmodi voluptates putet, sed quod in ipsis tantum peccet actionibus) talis nec temperans dici nec intemperans poterit. Nam & temperante pejor propter actiones, & intemperante melior, propter rationem est. Alter enim aliquatenus, alter vero simpliciter est malus. Incontinenti vero alius opponitur, continens nimirum, qui à vera ratione perturbatione nulla abstrahitur. Vnde apparet & honestum habitum continentiam, & malum habitum esse incontinentiam.

CAP. XIV.

Quis sit continens per se, & quis per accidens.

SEd & illud quærendum est de quo dubitavimus prius. Vtrum qui in omni manet proposito, sit continens, an qui in recto tantum. Eodemq; modo & de incontinente. Per accidens ergo continens is dicitur qui in omni manet proposito, per se vero qui in recto tantum, & vera ratione. Eodemq; modo incontinens per accidens, qui in quavis non persistit opinione, per se vero qui non in recta. Si quis enim quid petit aut eligit, nō per se ipsum, sed alterius causa, hoc quidem per accidens, illud vero cujus gratia id petit, per se petit. Nam qui gloriæ causa opes petit, per accidens quidem opes, per

se au-

ſe autē gloriam petit. Eodem modo in his quoque. Nam qui in bona opinione & recto perſiſtit propoſito, ipſum quia bonum eſt, petit bonum: quare per ſe eſt continens. Qui vero in propoſito non recto, & in opinione falſa perſiſtit, ideo quia bonum arbitratur eſſe id quod eligit, perſiſtit (id autem arbitratur, quia obſcurum aliquod boni veſtigium in eo apparet) ideoque propoſitum non rectum, & opinionem falſam, tanquam rectam amplectitur veramque. Quia ergo non per ſe eligit quæ eligit, & in quibus perſiſtit, ſed propter bonum illud, non per ſe, ſed per accidens eſt continens. Eodemq; modo & in oppoſitis ſe habet. Quodammodo enim incontinens, qui in quacunque opinione non perſiſtit, ſimpliciter vero, qui non in recta. Simpliciter enim & per ſe pro eodem ſumuntur.

CAP. XV.

Eos quos pertinaces vocant, & qui ſuæ adhærent tantum opinioni, non eſſe continentes.

QVos vero pertinaces vocant, ii in opinione quidem permanent aliqua, & in propoſito nonnunquam vero bonoque perſiſtunt, neque tamen ſunt continentes. Sed quemadmodum liberalibus ſimiles ſunt prodigi, fortibus audaces, eodem modo continentibus hi quoque. Suntq; ſicut illi quibus difficulter perſuaderi aliquid poteſt, neque facile in aliam poſſunt traduci ſententiam.

Quate-

Quatenus ergo in sentẽtia manent, continentibus sunt similes. Hoc interest, quod ratione & persuadendo mutantur continentes, nulla vero ratione pertinaces. Multi vero à cupiditatibus & voluptatibus trahuntur. Sunt autẽ pertinaces, & qui propriis opinionibus adhærent, indocti agrestesque. Indocti quidem agrestesque, quia principia, quibus persuaderi possint, ignorant. Qui vero propriis adhærẽt opinionibus, voluptatis causa & doloris non facile persuadentur. Hoc ipso enim quod persuadere aliquid conantibus nõ succumbant, delectari videntur: contraque dolent, si eorum rescindantur quasi decreta. Ideoque magis incontinentibus sunt similes, quam continentibus, qui propriæ sententiæ adhærent: non enim rationem, sed affectus sequuntur, ut illi.

Sunt autem quidam qui in opinionibus persistunt veris, aut non persistunt in falsis, idque causa voluptatis: qui non sunt improbi, quia laudandæ voluptatis causa, aut persistunt, aut non persistunt. Sicut Neoptolemus, qui non persistebat in iis quæ Vlyssi receperat, neque Philocteten fallebat, idque non improba inductus voluptate, sed honesta. Nec enim qui voluptatis causa simpliciter facit aliquid, intemperans improbusve est aut incontinens dicendus, sed qui fœdæ alicujus, is demum vituperatur.

CAP. XVI.

De incontinentia, quomodo ad temperantiam se habeat: & quo pacto prudens aliquando videatur esse, qui incontinens est.

CVm autem habitus laudandus sit continentia, sequitur duorum vitiorum esse medium: quorũ ab altero quidem superabitur, alterum vero superabit. Iam habitus qui superat, incontinentia est, qui superatur, caret nomine. Is autem est, quo minus quam oportet, voluptatibus corporeis delectantur homines: qui & ipsi à recta discedunt ratione. In recta enim ratione non persistit incontinens, quia plus quam oportet voluptatibus delectatur. Qui vero deficit, præter rectam & ipse rationem facit, quia minus quam oportet sequitur jucunda. Continens autem in recta persistit ratione, neq; ab ea, aut parvę voluptatis causa abit, aut magnę. Cum vero & laudanda & honesta sit continentia, necesse est eos qui utrinque sunt habitus, improbos esse & eum continentia pugnare. Sed quia nomine caret, raroque contrarius evenit habitus (rari enim illi sunt admodum, qui minus quam oportet corporeis delectantur voluptatibus) ideo sola contraria videtur esse incontinentia: quia, dico, raro reperitur stoliditas.

Temperans autem etiam qui continens est, & intemperans qui est incontinens, vice versa, ob similitu-

militudinem vocatur. Multa enim ſimilitudinis cauſa eodem appellantur nomine. In iiſdem quippe & temperans verſatur & continens, neque præter rectam rationem quicquam agit earum altera: licet temperanti quidem non adverſentur, continenti vero adverſentur cupiditates ſuę. & pręter rationem quidem nō delectatur temperans, delectatur vero, non autem trahitur à voluptatibus continens. Eodemque modo, quatenus ab iiſdem ſuperantur voluptatibus, ſimiles quoq; inter ſe ſunt, intemperans & incontinens. Hoc tamen differunt: quod petendas eſſe voluptates putat intemperans, non putat incontinens.

Eademque ratione à prudentiæ quadam ſimilitudine incontinentes aliquos prudentes vocant. Quidam enim incontinentes ſunt ſolertes: ſimilis autem prudentiæ eſt ſolertia. Solertes quippe, quatenus quod fieri oportet noverunt, ſimiles ſunt prudentibus. Hoc rurſus intereſt, quod illi id quod fieri oportet noverint tantum, non vero in agendo pręeligant: prudētes vero id quod fieri oportet non noverint tantum, ſed & agant. Ideoque prudens, ſimul vir bonus eſt: incontinens vero, licet ſit ſolers, improbus eſt tamen, & reprehenditur.

Etenim, licet quid oporteat fieri, norit ſatis, non quemadmodum prudēs tamen ad agendum contemplationem transfert ſuam, aut utitur ſcientia,

ſed, quemadmodum dictum eſt, ſicut qui dormit, aut eſt ebrius. Et ob hanc quidem ſimilitudinem, incontinens qui ſimul & ſolers eſt, & dicitur prudens, & ſimilis prudenti eſt. Siquidem & ille qui ſimpliciter incontinens eſt, non ſimpliciter quoq; improbus eſt, ſed ex parte tantum. Non enim eſt injuſtus: neque enim inſidioſus. Quia enim ſponte quod improbum eſt, agit, novitque eſſe improba quæ agit, ſed & improbum eſſe non ignorat finem, quo tendunt, ut neque quæ meliora ſunt agenda eſſe, ex parte improbus, ex parte nō eſt. Actio quippe improba, judicium vero eſt rectum. *Ejus vero* qui in corporeis improbus eſt voluptatibus, intemperantis nimirū, & actio improba eſt & judicium. Itaque in altero tantum peccat alter. Incontinens enim aut imbecilli incontinentia eſt incontinens, aut temeraria. Vterq; autem in actione peccat tantum. Temerarius quippe, ne deliberat quidem: imbecillis vero ita deliberat, ut putet fœdis nō obtemperandum eſſe voluptatibus. in utroque vero corruptus eſt intemperans. Ideo civitati, quæ omnia quæ oportet decrevit, legeſque habet optimas, nihilque hac quidem in parte fecit reliquum, ſed nulla earum utitur, ſimilis eſt intemperantia. Plancque quod Anaxandrides cavillabatur olim:

Vrbs ſtatuit: at quæ deſtruit leges ſuas.

Contra vero urbi quæ legibus quidem utitur, ſed impro-

improbis, similis est intemperans. Omnis autem tum continentia, tum incontinentia in excessu est ejus habitus, qui est multorum. A quibus enim superantur plerique, ea superat continens: quæ vero superant plerique, ab iis superatur incontinens.

Iam vero qua laborant melancholici difficilior sanatu est, temeraria nimirum, quam imbecillis incontinentia: ita dico, qua deliberant quidem etiam incontinentes, sed non persistunt. Sicut & qui à natura sunt incõtinentes, difficilius sanãtur, quam qui à consuetudine. facilius enim cõsuetudo mutatur, quam natura. Ideo enim difficilis mutatu cõsuetudo est, quia similis naturæ est. Sicut Evenus ait:

Temporis hanc multi curam affirmamus, amice.
Postremamque homini naturam dicimus esse.

Cap. XVII.

De voluptate.

IAm autem de voluptate videamus & dolore. Quæ quidem quæstio propria illius est, qui in civili occupatur scientia. Hic enim quasi finis ipsius est præcipuus, quemadmodum ex superioribus liquebat. Finis autem est id quod bonum est & optimum, quo tanquam norma quadam bona activa distinguimus à malis. Quæ enim ad finem ducunt illum, bona arbitramur: quæ vero abducunt, mala. Cum voluptas ergo aliis bonum, aliis malum,

quibusdam etiam finis ipse videatur optimus, omnino de voluptate ei agendum erit, qui civilem profitetur scientiam. Vt omittam, necessarium id esse, cum de virtute agitur ac vitio. In voluptatibus enim ac doloribus, virtus, ut supra dictum est, versatur, & vitium. Quare requiritur, ut is qui de virtutibus agit, etiam de voluptate loquatur. Adde quod felicitatem quidam cum voluptate conjunctam dicunt esse. Vnde etiam Græci μακάριον ἀπὸ τοῦ χαίρειν, id est à gaudendo felicem vocant. Ante omnia autem, quæ aliis de his videantur, est dicendum.

Aliis ergo neutiquam, nec per se nec per accidēs bonū videtur voluptas esse. Neque enim arbitrantur idem & bonum esse & voluptatem posse. Aliis rursus inhonestę pleræque voluptates, quædam tamen etiam videntur bonæ. Rursus alii, etiam si bonum omnis voluptas esset, minime tamen finem esse voluptatem posse putabant. Atque hæ quidem aliorum de voluptate sunt opiniones.

Cap. XVIII.

Nullam voluptatem bonum esse.

IAm vero causæ, cur singulis hoc aut illud videretur, explicandæ sunt. Qui ergo nullam omnino voluptatem bonū putabant esse, ita argumentari solebant. Omnis voluptas generatio est in naturam sensibilis: plantarum enim in naturam generatio,

neratio, si nõ sit sensibilis, non est voluptas. Si ergo voluptas est generatio, generatio autem est imperfecta, illud autem quod imperfectum est, non est bonum, voluptas quoque non est bonum. Id quippe quod factum est, non vero ipsum fieri bonũ vocamus. Neque enim ejusdem generis cum finibus suis in quos desinit, potest esse generatio. Sicut nec ejusdẽ generis cum ædificio est ædificatio. Præterea: quæ fugienda sunt, fugit vir temperans; est enim honestus: fugit autem voluptates: voluptas ergo non est bonum. Præterea: id quod bonũ est sequitur vir prudens, voluptatem autem non sequitur (quod enim sine dolore est potius, quam voluptatem ipsam sequi solet) voluptas ergo non est bonum. Præterea: prudentiæ obstat voluptas, eoque magis quo major est voluptas (nemo enim qui in maximis versatur voluptatibus, contemplari potest aliquid) Præterea: omne quod bonum est, artis opus est: nullius autem artis opus est voluptas: voluptas ergo non est bonũ. Præterea: voluptatem belluæ, & qui sine ratione feruntur pueri, sequuntur: quod vero ea quæ sine ratione feruntur sequi solent, non est bonũ: voluptas ergo nõ est bonum.

Iam vero bonum non esse omnem voluptatem, idcirco videbatur: tum quia nonnullæ quæ jucunda sunt, simul noxia sunt & morbosa: tum quia fœdæ nonnullæ sunt voluptates & pudendæ.

Non

Sed nec finem voluptatem, quia generatio est & motus, finis vero terminus est, ad quem tendit motus. Et hæc quidem fere sunt quæ de voluptate dicuntur. Quarum illa quidem quæ bonas alias, alias malas statuit volupta tes, vera est sententia: reliquæ vero & falsæ sunt, & à nobis quantum fieri potest, refutandæ. Ac primo quidem de primo agamus.

CAP. XIX.

Respondetur ad ea argumenta quibus bonum negatur voluptas esse.

NOn sequi ergo ex iis quæ diximus, aut bonũ non esse, aut non esse optimum, voluptatem, ex his patet. Cum enim dupliciter dicatur bonum, alterum simpliciter per se & proprie, sicut virtus, alterum vero non simpliciter, sed alicui bonum, sicut præmiari prẹmiatori bonum est, sequetur etiam omnem naturam ac habitum, omnem item generationem ac motum, partim simpliciter, partim alicui bonum esse. Similiterque in malo. Motus enim generationes & habitus mali simpliciter sunt quidam, quidam alicui tantum, ut puta cuidam malo. Rursus alii semper alicui mali sunt, alii certo quodam modo, parvoque tempore. Et simpliciter quidem mali, sicut omne, exempli gratia, vitium: cuidam mali, ut intemperanti temperantia, semper & omni modo. Cuidam mali, sed

ſed non ſemper, ſicut intemperanter agere incontinenti. Extincta enim cupiditate, malum videtur: & quaſi cum perturbatione quoque deſinit. Cum ergo omnis tum motus ita dividatur, tum generatio, ſitque alia ſimpliciter mala, alia cuidam tantum, motus autem ſit voluptas quoque, ſequitur nõ omnem voluptatem eſſe malam. Quibus enim æquum eſt, delectari poteſt aliquis: ut, exempli gratia, qui virtute delectatur, aut ſapientia. Sicut contra rebus malis delectatur aliquis. Et ſimpliciter quemadmodum in univerſum diſtinximus. Præterea, boni, aliud eſt habitus, ut qui juſtitiæ habitũ habet, aliud eſt actus, ut qui id quod juſtum eſt, facit. Porro actus defectum actu ſuo ſupplet habitus. Sed & naturalis conſervatur habitus. Sicut ſanitas ineſt quidem, ſalubribus tamen conſervatur cibis. Actus ergo qui conſervat habitum, tam hic quam ille, eſt jucundus. non per ſe tamen, ſed per accidẽs. Neque enim hoc ipſum ut defectus ſuppleatur naturæ, eſt voluptas, ſed hoc ſequitur voluptas. Si enim hoc voluptas eſſet, vel naturalis nimirum vel conſuetudine comparati ſupplere defectum habitus, etiam omnis voluptas hoc eſſet. Nunc vero nõ ita habet. Nõ ergo ſenſibilis in naturam generatio eſt voluptas. Hoc vero defectus naturalis expletio eſt. Atque ita argumẽtum ſolvitur eorum, qui nullam voluptatem bonum eſſe probant. Iam vero nõ

omnem voluptatem esse expletionem, vel ex eo apparet, quod sine dolore & cupiditate voluptates sint nonnullæ: cum sine illis talis non possit esse expletio. Sic, exempli gratia, quæ ex contemplatione scientiarum petitur voluptas, sine defectu aut dolore est. Cum enim nondum adest, sed adhuc animæ innascitur scientia, voluptatem quidem adfert sua præsentia, nullum tamen absentia sua adfert dolorem: siquidem nec defectus est absentia scientiæ: nec enim erat cum adesset scientia; nunc vero, periit. Sed & corporeæ quædam voluptates, sine defectu tales & dolore sunt: non solum enim cum egemus cibo, nutrimēto delectamur cibi, sed & postquam supplevimus defectum nonnullis delectamur cibis. Nec enim iisdem cum egemus delectamur, & cum expleti sumus. Postquam enim expleti sumus, iis qui proprie jucundi sunt delectamur, & illi grati sunt omnibus: antequam vero expleti sumus, quibuslibet, & sæpe contrariis delectamur. Vnde apparet, alias simpliciter, alias quibusdam, esse voluptates. Sicut enim ea quæ jucunda sunt, ita & quæ ex iis oriuntur voluptates se habēt. Non omnem ergo voluptatem, naturalem esse expletionem, monstratum est. Sicut nec omnis expletio est voluptas. Sanitatis quippe, qui naturalis est habitus, & certa quadam ratione fit ciborum, jucunda non est expletio. Quare nec verum est, generatio-

nerationem in naturam ſenſibilem, eſſe voluptatem. Ideoque nec ex his neceſſario infertur, voluptatem bonum non eſſe.

CAP. XX.

Reſpondetur ad argumentum, quo voluptas non eſſe optimum probatur.

SEd & illi qui negant finem optimum eſſe voluptatem, non neceſſario argumentantur. Si enim finis eſſe nequit voluptas, neceſſe eſt ſemper ea melius aliquid reperiri, finem nimirũ. Omnium enim optimus eſt finis: ipſe enim optimum eſt & præſtantiſſimum. Non neceſſe eſt vero. Nec enim generatio eſt voluptas: ut neceſſe ſit, meliorem in ea finem eſſe generatione. Neque ſemper in generatione conſideratur, ſed actus eſt & finis. Sed neque in conſtitutione cõſideratur habituum: (ut, exempli gratia, cum ea quæ juſta ſunt agit aliquis, & juſtitiæ in animo habitum format quaſi, cum tamen nondum ſit juſtus:) ſed in uſu potius ipſius habitus, cum jam juſtus aliquis factus, ipſo poſtea juſtitiæ utitur habitũ. Ideoque nec omnium voluptatum eſt finis, ſed ipſæ interdum ſunt finis. Illi quippe actus, qui ad perfectionem ducunt naturæ, non ipſæ ſunt finis: ſicut actus ille qui ſecundum medicinæ inſtituitur habitum, finem habet ſanitatem. Eas vero quæ non ad naturalem ducunt perfectionem,

nem, ſed ipſę naturalis ſunt perfectio, ſatis planum eſt, finem non habere alium, ſed ipſas eſſe finem aliorum. Vt ſi quis ſecundũ perfectum naturæ operetur habitum. Talis quippe actus, finis aliorum eſt, non vero ad alium ipſe dirigitur finem. Vnde neque omnis voluptas, licet ſit actus, finem habet. Eſt enim habitus ipſius ſecundum naturam actus. Quare nec vere dicitur, ſenſibilem generationem eſſe voluptatem, ſed potius habitus ſecundum naturam actus, dicenda eſt. Pro eo enim quod ſenſibilis addunt, potius non impeditus addendum eſt. Atq; ita erit voluptas, habitus ſecundum naturam non impeditus actus. In ſuperiore autem oſtendimus capite, non omnem voluptatem generationem eſſe ad naturam: quare nec plena eſt ejuſmodi definitio. Prętereà, nec ſenſibilis eſt omnis. Ea quippe quæ in contemplando conſiſtit, non eſt ſenſibilis voluptas. Actus autem, ſenſibilem etiam habet generationem. Neque ulla eſt quæ non ſit expedita voluptas. Cum autem ſecundum naturam dicimus, omnem complectimur habitum, naturalem ſimul & qui in conſuetudine conſiſtit. Nam & qui conſuetudine comparatur, ſecundum naturam eſt habitus: quia natura ad ejuſmodi naſcimur habitus, ideoque eos habemus. Qui ergo ſecundum aliquem non impedite operatur habitum, delectatur: & hoc ipſum eſt voluptas. Ideo autem generatio

quibusdam visa est voluptas, quia voluptatem putabant esse, id quod bonum proprie & optimum vocatur: id autem quod proprie bonum est, actum esse. Sed nec quicquam differre actum & generationem. Quod falsum est: neque enim idem generatio est & actus. Generatio quippe, à non esse ad esse via quædam ipsius est habitus. Actus vero, quod optimum vocamus, postquam adepti habitum sumus, secundum hunc ipsum jam perfectum, operatio.

CAP. XXI.

Respondetur ad argumentum quo probatur non omnem voluptatem bonum esse: quare item mala videatur esse: postremo & cur necesse sit voluptatem optimum esse, demonstratur.

SEd neque malam esse voluptatem est necesse, quia nonnulla jucunda sunt morborum causæ. Nam si illud esset, sequeretur etiam ea quæ salubria sunt mala esse, quia interdum, ne quis ditescat. impediunt, multasque opes evertunt. Sed non propterea mala sunt. Neque enim quod alii alicui adversatur bono, continuo est malum. Sicut interdū sanitati nocet contemplatio, nec propterea tamen est malum. Quare nec voluptas, licet morborum causæ nonnulla sint jucunda, est malum.

Sed nec quia nonnullæ prudentiam ac contemplationem impediunt voluptates, propterea malū est voluptas. Nec enim prudentiam impedit pru-

dentiæ voluptas, nec artis artem, sed singulos potius auget habitus propria unicuiq; voluptas. Itaq; alienæ potius sunt quæ habitum impediunt voluptates, & quia non pertinent ad eum, turbant eum quoque. Ex quo quidem non sequitur, malũ eum esse: sicut contemplatio, quemadmodum jam dicebamus, nocet sanitati, tanquam non conveniens sanitati actus. Neque ex eo tamen sequitur malam contemplationem esse.

Sed nec quia nullius opus est artis, ideo malum sequitur esse: ita enim malus esset omnis actus. Nullius enim artis perfectio est actus. Facultatem quippe ars, actum autem producit facultas. Sic, ut gubernare aliquis possit, causa est ars gubernatrix: hoc ipsum autem quod gubernare potest, actus illius qui ex eo procedit, est causa. Adde quod artis nonnunquam est voluptas. sic unguentaria ars & coquinaria, voluptatem inducunt.

Iam vero quod temperantes viri & prudẽtes voluptatem fugiunt, vitamque potius quæ sine dolore est sequuntur, iis quæ decimo octavo dicta sunt capite, solvitur satis. Cum enim alię voluptates simpliciter bonæ, aliæ non simpliciter sint bonæ, eas quæ non simpliciter sunt bonæ pueri sequuntur & belluæ: eas autem fugit temperans, suntque hæ solæ quibus dolorem vitat. Eodem modo prudens quoque, & quicunq; est honestus. Intelligo autem eas,

eas, quæ cum cupiditate ſunt & dolore, corporis nimirum (nam hæ tales ſunt) earumque exceſſus, in quibus verſatur intemperans. Ideoque has fugit temperans quoque. Eas vero quæ ſimpliciter ſunt voluptates, temperans quoque perſequitur & prudens: quæ temperantes quoque ſunt voluptates, neque aliud quam laudabilium habituum ſunt actus. Vt, exempli gratia, temperantiæ, juſtitiæ, ac contemplationis.

Quoniam autem & dolor, alius quidem bonus, alius vero malus eſt & fugiendus, rurſuſq; ejus qui fugiendus eſt, alius per ſe fugiendus eſt, ut, exempli gratia, is quem virtus adfert dolorem, alius ſecundum quid, ſicut pœnæ alicujus dolor aut damni, qui ſecundum quid eſt fugiendus, quia contemplationem turbat: ſequitur quoque id quod dolori eſt cōtrarium, voluptatem dico, neceſſario aliam ſimpliciter, aliam aliquatenus fugiendam eſſe. Neceſſe enim eſt ei quod ſimpliciter eſt malum, id opponi quod ſimpliciter eſt bonum: eique quod aliquatenus malum eſt, id quod aliquatenus eſt bonum. Neque enim revera illa Speuſippi, qua inſtando ſolvere hoc argumentum conatur, procedit ſolutio. Vult enim, quemadmodum majus & minus ęquali ſunt contraria, ita voluptatem quoque indolentiæ opponi ac dolorem. Illam quidem ut majus, hunc vero ut minus. Eſtque bonum indolētia, malum

lum vero voluptas, ac dolor. Hæc enim nulla ex parte probabilis est ratio. Nemini enim malum videtur voluptas. Nemo enim ipsam dicet voluptatem, quatenus est, malum esse.

Sed nec quicquam vetat bonum esse voluptatem ac optimum, quia nonnullæ voluptates sunt malæ. Sicut, nec quia multæ malæ sunt scientiæ, quicquam obstat quo minus optimum sit scientia. Forte enim nõ fieri potest tantum, sed & necessariũ est, optimũ esse voluptatem, maximeq; eligendam. Si enim omnis habitus aliquis est actus, felicitas vero & id quod est optimum, boni habitus, sive unius optimi sive omnium non impeditus est actus: voluptas verò ejus qui secundum naturam est habitus, nõ impeditus est actus, necesse erit felicitatem, ipsumque id quod est optimum, esse voluptatem. Neque quicquam obstat, quod nonnullæ malæ sunt voluptates. Iam vero necesse esse, ut actus non impeditus sit felicitas, est planum. Perfectam enim esse oportet. Nullus autem, qui impeditur, perfectus esse potest actus. Ideoque, sicut in superioribus dicebamus, bonis quoque externis opus habet felix, ne ipsius impediatur actus. Qui vero eum qui inæqualiter vivit, magnasque in calamitates incidit, felicem dicunt esse si sit bonus, vel ignari vel volentes nihil dicunt. Bonis quippe corporeis, ut puta, sanitate, ac longævitate opus quoque habet felix:

felix: ut & reliquis corpori necessariis, & fortunæ favore. Ideoque quidam eundem fortunatum esse putarunt ac felicem: quia sine fortunę favore nemo plene potest felix esse. Non tamen idem est. Honestum enim esse oportet felicem: atqui non omnes felices sunt honesti. Sed & obstat interdum virtuti, perturbatque virum honestum, si nimia sit fortunę benignitas. quæ quidem ne bona quidem fortuna appellari meretur. Siquidem in eo ipso, ut ad felicitatem aliquid conferat, bona fortuna consistit. Vnde etiam ex hoc ejus desumitur definitio, quemadmodum & nomen. Neque enim, nisi ad felicitatem conduceret, merito hoc appellari posse videtur nomine. Vnde apparet, illas voces, non impeditus, actui felicis addi debere. Hoc autem, actus nimirũ nõ impeditus, est voluptas. Aliqua igitur voluptas, est felicitas. Sed & ex eo, quod & belluæ & homines, reliquaque omnia voluptatem sequantur, apparet voluptatem esse optimum. Omnia enim uno quasi ore clamant, bonum optimumque voluptatem esse: unde etiam ad eam feruntur.

At nunquam penitus fama interit ulla, nec errat,
Quam multi celebrant populi.

Non omnia autem optimam sequuntur voluptatem, sicut nec ejusdem naturæ sunt omnia. Voluptatem vero omnia sequuntur, licet bonam alii, alii malam. Imo neque malam fortasse quicquam

ſequitur voluptatem: neque enim quam putat ſe quærere, aut quam à ſe peti diceret, hanc petit quoque: ſed optimam omnia ſequuntur. Omnia enim natura appetunt bonum. Quia divinũ quid omnibus innatum eſt, proprieque ad bonam cuncta feruntur voluptatem. Quamvis propriæ voluptates videantur eſſe corporeæ: quod propterea accidit, quia quamplurimum ad eas ſe applicant, earumq; participes ſunt omnes. Atque ita quia ſolæ hæ ſunt notæ, ſolas has voluptates vocant. Quia vero hæ voluptates non proprie etiam ſunt bonæ, nullam voluptatem bonum eſſe dixerunt. Apparet ergo neceſſe eſſe, ut voluptas ſit bonum.

Præterea ſi voluptas, iſque qui ſecundum voluptatem inſtituitur actus, non ſit bonum, ne jucunde quidem vivere poterit vir felix. Atqui neceſſe eſt, ut cum voluptate vivat is qui eſt felix, quare nec fieri poteſt, ut non ſit bonũ voluptas. Iam vero, quod eſſi cum voluptate vivat qui eſt felix, hinc quoque efſici ut voluptas ſit bona, vel ex eo apparet, quod felicitati nihil adeſſe poſſit, quod aut malum ſit, aut non proprie bonum. Quare enim ſi non eſt bona, petit eam vir felix? Quod ſi nec bonum ſit voluptas nec malum, ne dolor quidem aut bonum erit aut malũ: ex quo ſequitur ne fugiendam quidem eſſe. Quare ergo, ſi fugienda non eſt, fugit eam is qui eſt felix? Neque enim fugienda eſt niſi ſimul ſit mala.

Atqui non fugere dolorem non poteſt vir felix. Neceſſe enim eſt ſimul jucundam eſſe vitam felicis. Quod quidem fieri non poteſt, niſi ſimul jucundi ſint actus felicis. Quomodo enim jucundiſſimus poſſet eſſe? Si autem neque malum eſt voluptas, neque non bonum, ſequitur bonum eſſe.

CAP. XXII.

Quæritur cur fugiendus ſit omnis dolor, cum non omnis voluptas ſit bona: & reſpondetur.

DVbitare autem poſſet aliquis, ſi bonæ quædam & eligendæ, quædam malæ ſunt voluptates, ſicut corporeæ in quibus verſatur intemperans, quare malus ac fugiẽdus ſit omnis dolor. Neceſſe enim eſt, eum qui bonis opponitur voluptatibus, dolorem, malum eſſe, ſicut qui malis opponitur, bonum. malo enim contrarium eſt bonum. Quod ſi malus eſt dolor, bonæ eſſe videbuntur voluptates corporis. Ad hæc reſpondemus: ita bonas eſſe voluptates corporis, ut non ſint malæ: quod enim non eſt malum, illud eſt bonum. Aliquatenus enim hoc procedit. Hoc ergo modo bonę ſunt, quæ nõ excedunt modum. Ideoque dolores quoq; qui his opponuntur, non ſunt boni. Cum enim alii habitus excedant, alii non excedant modum, excedunt quidem neceſſarii: quemadmodum exempli gratia, nutriendi facultas, reliquęque neceſſariæ, ac

postremo quæ ſunt corporis. Plus enim quam oportet uti illis poteſt aliquis. Nõ excedunt autem, qui ſi intendantur, non excedunt modum, ſed ſemper ſunt boni: quemadmodum, exempli gratia, habitus contemplandi.

Cum autem habitus ſequantur voluptates, neceſſe eſt etiam alias voluptates eſſe quæ excedunt, alias eſſe quæ non excedunt modũ. Quæ ergo modum excedunt, ſunt malæ, in iiſque intemperans verſatur & incontinens. Quod ad oppoſitos vero dolores, nõ in excedentibus verſatur intemperans: ſed excedẽtes magnaſque ſequitur voluptates, pares vero fugit dolores. Vnde apparet illos, qui in intemperantibus cum excedentibus pugnant voluptatibus, dolores, non excedentes, ſed mediocres eſſe: taleſque, quales nemo honeſtus vitaret, quia ne ſunt quidem dolores: ſed ei qui exceſſum ſequitur voluptatum dolorem adfert, quod mediocriter iis & ſicut ratio poſtulat, utatur. Solvitur ergo hoc modo dubitatio: iique qui modicis contrarii ſunt voluptatibus dolores, non ſunt boni. Modicæ enim corporis voluptates ſunt bonæ, quatenus nõ ſunt malæ. Qui vero excedentibus ſunt oppoſiti, ſunt mediocres, ac ne dolores quidem: ideoq; nec fugiendi. Omne itaque bonum fugiendo eſt contrarium, malæq; voluptates bonis contrariæ ſunt doloribus, ſicut fugiendis bonæ.

CAP.

CAP. XXIII.

Quare corporeæ voluptates contemplativis præferendæ esse videantur.

QVoniam vero non solum id quod verum est, dici debet, sed & cur id quod contrarium est, falsum nimirum, verum esse videatur (nam & hoc ad veritatis aliquid cognitionem facit: cum enim causa apparet, cur probabiliter verum videatur id quod est falsum, ejusq; convicta est falsitas, majorem id veritati conciliat fidem) hoc quoque dicendum erit, cur corporeę nimirum voluptates, magis quam quæ proprie bonæ sint, eligendæ videantur. Primum quidem, quia corporis medicantur doloribus, eosque quamvis sint maximi facile exsuperantes expellunt voluptates. Ideoque ipso corporei doloris tempore petuntur: quia violenta esse remedia videntur, nec difficulter ei, qui ex defectu voluptatum procedit, dolori medentur. Deinde quia ab illis petuntur, qui aliis delectari voluptatibus non possunt. Multi autem sunt tales: ideoque id quod ab illis appetitur, bonum videtur esse & eligēdum. Multi sunt, dico, qui non tantum naturales explere cupiditates studēt, sed & ascititias quasdam excogitant. Sicut illi, qui sitim conciliant sibi, ut semper solida voluptate frui possint. Quod quidem si nec rationem excedat, nec modum, neque noxium est (modicæ enim voluptates non nocent corpori)

neque reprehensione est dignum. sin modum excedant & noceant eæ quas appetimus voluptates, malum id est ac vitiosum. Modicis quippe uti voluptatibus minime reprehendi potest, quia naturæ suæ causa, quæ in assiduis versatur molestiis, aliqua voluptate, tanquam quiete uti homo cogitur. Semper enim laborat homo, sicut physicę docent rationes: quæ ipsum quoque visum ac auditum labore aliquo volunt constare, qui tamen ne appareat aut sentiatur, consuetudo efficit. Ideoque aliqua homini opus est voluptate. Qui vero contemplativis destituitur voluptatibus, eum necesse est corporeis uti. Quare qui modice utuntur iis, ita ut corpori non noceant suo, non reprehenduntur. Similiter autem à juvenibus appetuntur voluptates, sicut ab intemperantibus, quę ad nutriendi facultatem spectant: quod sponte impelli à natura videntur, ut crescant. Eodemque modo se habent, quemadmodum vinosi. Edendo enim semper, bibendo, ac dormiendo, integram harum rerum cupiditatem servant, sicut illi sitim. Ideoque jucunda est juventus, quia cum cupiditate semper rebus fruitur necessariis. Eodemque modo qui natura sunt melancholici, semper violenter appetunt, perpetuaque opus habent medela. Semper enim corpus illis propter temperamentum hoc pungitur. Hi ergo sunt qui voluptates quærunt, & hæ causæ sunt, cur ab illis

quærantur. Simpliciter autem omnis corporea ad expellēdum corporis dolorem quæritur voluptas. Dolorem enim pellit voluptas, non modo contraria illi, ſicut altricis facultatis voluptas, altricis dolorem: ſed & alia, ſi vehemens fuerit. Atq; ob hanc cauſam corporeæ appetuntur voluptates, & ex his intemperantes improbique dicuntur.

Contemplativæ vero, quas dolor non præcedit, voluptates (non enim in his ſicut in corporeis voluptatem dolor præcedit) nunquam debitum excedunt modum (neque enim quiſquam plus quam oportet contemplari poteſt) ſed laudabiles ſunt ſemper: quia quæ in iis ſunt jucunda, natura ſunt jucunda, non vero per accidens. Iucunda autem voco per accidēs, quæ corporeo medentur defectui ac dolori, ſicut cibi. Illi enim naturæ medētur eſurientis, quæ hac in parte ægra eſt quaſi, ſuppletque defectum: quoties in altera parte nec defectum ſentit, neque eſt ægra (intelligo autem altricem) ſed & habet eam, recteq; valet ex ea, & operatur ex ea, hoc eſt, appetit. Per accidens enim hæc ſunt jucunda, quia ob eam quam afferunt medelam, accidit illis ut ſint jucunda: natura autem jucunda ſunt, nō quæ defectum ſupplent naturæ, ſed quæ actiones efficiunt ipſius. qualia ſunt contemplativa. Actum quippe perficiunt animæ.

Quia autem neque ſimplices ſumus, neque ſola

vivi-

vivimus anima, ideo quoq; non eadem nobis sunt jucunda. quoniam nec semper quæ per accidēs bona sunt quærimus, sed modo hæc, modo illa. Cum enim magis ad corpus inclinamus, corporeis quoq; delectamur, cum vero altius mentem attollimus, quæ natura jucunda sunt appetimus. Animæ quippe voluptates pugnant cum corporeis; quibusque actionibus delectatur anima, hæ præter naturam sunt corporis. Quoties vero tantum aliquis virtutibus impēdit studium, ut animam sequatur corpus: tum iis quidem quibus anima delectatur actibus, non delectatur quidem quatenus sub sensum non cadunt, corpus, sed nec dolorem ex illis sentit.

Ideoque quibus simplex omnino natura est, eadem semper actio est jucunda. Deus enim una & simplici delectatur voluptate. Et nihilominus manet immobilis, ideoque nulla videtur affici voluptate. Actus enim est voluptas, solius autem motus videtur esse actus. cum non sit tamen. Nam & immobilitas aliquis est actus. magisq; in quiete quam in motu est voluptas.

Omnium autem, ut poëta ait, jucundissimum est mutatio. quod quidem non in optima natura verum est aut in bona, sed in composita, idque propter imbecillitatem ejus & improbitatem. Sicut enim facile mutatur homo improbus, ita improba quoque semper mutationem desiderat natura.

Neque

Neque enim simplex est aut æqua. Ac de continentia quidem & incontinentia, voluptate item ac dolore, & quid sint eorum singula, tum quo pacto alia bona, alia mala sint, jam dictum est. Quare in sequentibus de amicitia dicemus.

ARISTOTELIS ETHICORVM LIBER VIII.

CAPVT I.

De amicitia.

SEquitur ut in sequentibus de amicitia dicamus. Est enim aut virtus, aut certe virtutem sequitur amicitia: ea quippe quæ inter morositatem est & adulationem virtus, si amorem adjungas, fiet amicitia (quemadmodum octavo libri quarti capite dictum est à nobis) & amicitiam sequitur. Vera enim, sicut paulo post dicetur, in honestis tantum viris invenitur amicitia. Ideoque ubi de virtutibus agitur, de ea quoque agendum videtur, cum præcipue in vita humana res sit maxime necessaria. Sine amicis enim nemo vivere optaret, cui etiã reliqua adessent omnia. Quippe cum iis qui

aut opibus excellunt aut potentia, maxime amicis opus esse videatur. Quid enim prodest talis felicitas, nisi habeant de quo bene possint mereri? Quod facere nō possunt, nisi habeant amicos. Quæ enim maxime laudatur, & sæpissime fit, in amicis locum habet munificentia. Aut quomodo in felicitate illa manere, aut conservari possit homo? Quanto enim major, tanto minus tuta est felicitas. Quid quod non felices tantum, sed & miseri opus amicis habent, & pauperes? Vnicum enim refugium esse putant omnes, amicos. Neque omni tantum fortunę, sed & ætati amicitia confert. Si enim adolescentes sint, amici eos ad rectam vivendi rationem deducunt, ne rerum imperitia bonarum, aberrare cogantur: senes contra colunt, eorumque in agendo defectum, qui ab ætatis imbecillitate est, solet supplere. Eorum vero qui adhuc florenti sunt ætate, actiones promovent præclaras, melioresque eas reddunt. Sicut in proverbio est,

Si duo se jungant pariter.

Cum amicis enim melius & excogitare singula possumus & agere. Sed & à natura nobis adest amicitia. Natura enim fœtum suum diligit qui genuit. Quod non in hominibus tantum, sed & in avibus, aliisque plerisque locum habet animalibus. Nec in eo quod gignitur tantum, & quod gignit, sed & in iis quæ ejusdem sunt inter se generis. Maximeque omnium

omnium in hominibus. Ideoq; eos qui natura sua amant homines laudamus: aliquid enim humanū vidētur agere. Quin & ex peregrinationibus, quanta sit homini cum homine conjunctio licet animadvertere, & necessitas. Qui enim in terra manēt sua, maxime cum voluptate peregrinantem excipiunt & colunt: & qui peregrinatur, si in homines modo incidat, vehementer gaudet. Sed & urbes primum amicitia constituit, & semper conservat. Et qui urbes fundarunt legislatores, majorem amicitiæ quam justitiæ habent rationem. Concordiæ quippe causa justitia quæritur, amicitiæ autem similis est concordia, sicut inimicitiis seditio: quam semper ab urbe sua removere legislatores satagunt. Adde quod ne opus quidem sit justitia, si amici semper inter se sint cives: contra vero licet sint justi, amicitia tamen est opus. Magis enim cum hac quam cum justitia concorditer vivent. Sed & id quod maxime justū est, maxime amicitias jungere videtur. Si quis enim jura omnia observet in alio, neq; quicquam prętermittat, ac ne pœnam quidem si mereatur, is tamen amicus erit. Quare magis quam justitia à legislatoribus quæri solet amicitia. Estque ea ad veram concordiam omnino necessaria. Neq; necessaria est tantum, & ad aliud confert bonū, sed & ipsa per se pulchra est & laudabilis. studiosos quippe amicorum laudamus. videturque res præclara

esse multitudo amicorum. Sunt etiam qui nihil à bono viro differre amicũ putent: sed unum idemq; esse utrumque.

CAP. II.

Quæ sit amicitia: item tres eius species esse.

TAlis ergo est amicitia: quæ vero in dubium dea vocantur, sunt non pauca. Ac primo quidem, utrum similitudo sit amicitia, similesque sint amici, an contrarietas, & contrarii amici. Quidam enim similitudinem eam faciunt, similesque amicos: unde illud, similem (quod vulgo dicunt) ad similem, item, graculum ad graculum: & si quæ alia sunt hujusmodi. Alii vero cõtrarios amicos dicunt: totamq; hanc rem universaliter magis tractãt & ad naturales deducunt rationes. Vt Euripides cum ait: Desiderare imbrem terram cum arida est,

Desiderare & splendidam cœli domum,
Plenam imbre, humum rigare.

Et Heraclitus, cum ait, contrarium utile esse, & ex diversis optimam harmoniam produci: omniaque ex lite oriri. Contra vero, cum aliis quamplurimis Empedocles: qui ait, simile enim appetit simile. Velle igitur universalius hæc & naturalibus tractare argumentis, aut scire quomodo aut contraria appetunt cõtraria, aut similia similibus delectentur, non est hujus instituti.

Videamus ergo quæ ad humanam tantum pertinent

tinent naturam, & ea quidē humana, quæ ad mores ſpectant & affectus: quod proprium hic ſubjectum eſt noſtrum. Quare potius quærendum eſt, utrum in omnibus eſſe poſſit; an in probis tantum, nunquam vero in improbis. Item, ſintne multæ amicitiæ ſpecies, an una tantum. Neque enim quia magis recipit & minus amicitia, ideo quoque ſequitur unam tantū ejus ſpeciem eſſe. Recipiunt enim magis quoque & minus ea quæ ſpecie diverſa ſunt. Subſtantia quippe & accidens, quæ ſpecie diverſa ſunt, majus tamen recipiunt & minus. Neq; enim cum ſint, eodem tamen ſunt modo. Quare qui propterea, quod magis amicitia recipiat & minus, unam tantum ejus eſſe putant ſpeciem, argumento credunt non neceſſario. Ac de his quidem ſupra diximus.

Quæ igitur quæri ſolent, hæc ſunt. in quibus nulla manebit difficultas, ſi prius quid ſit amabile, & reliqua quę de eo ſcienda ſunt, manifeſta fuerint. Neque enim omnia amamus, ſed quæ amari natura ſua poſſunt: hæc autem ſunt, quæ amabilia dicuntur. Amabilia autem hæc ſunt: Bonum, jucundum, utile. Horum vero bonum per ſe & jucundum amatur, utile autem vel boni cauſa amatur vel voluptatis.

Vtile enim eſt, quo bonū aut jucundum aliquid cōparamus. Quare bonū & voluptas, tanquam fi-

nis sunt amabilia. Vtile vero, tanquam ea, quæ ad finem diriguntur.

Videamus autem quomodo bonum sit amabile. utrumne quod simpliciter, an quod amanti est bonum? Nōnunquam enim hæc inter se differunt: estque aliud quod simpliciter bonum dicimus & proprie, aliud quod videtur tale. Eodemque modo differt & jucundum: aliud enim est quod simpliciter, aliud quod quibusdam est jucundum. Vtra igitur sunt amabilia? An vero manifestum est, ea quæ jucunda videntur & bona, amabilia esse: eodemq; modo & utilia illa, quæ ad ea quæ jucunda videntur & bona, deducunt, amabilia putantur: ut neq; omnia tamen, quæ aut bona videntur aut jucunda, sed quæ illis bona videntur & jucunda esse, & utilia, & amabilia dicuntur.

Quare simpliciter quidem amabile est bonum: quibusdam vero amabile, quod quibusdam est bonum. Apparens vero amabile, quod quibusdam videtur bonum. Eodemque modo, jucundū quoque & utile.

Cum autem tria sint amabilia, quorum causa dilectio excitatur, nō in omnibus tamen quæ amamus, etiam amicitia sequitur. Nam & inanimata diligimus, idque unius ex his tribus causa. Quod tamen dici amicitia non potest. Quæ tum demū esse dicitur, cum redamatur qui amat, & omnia evenire bona

bona illi vult qui amatur, vicissimque qui amatur bona evenire vult omnia ei qui amat. Qui vero, exempli gratia, amat vinum, neque vicissim ab eo amatur, neque quicquam boni evenire vult vino. quod ridiculum est dictu. Nam si conservari vult vinum, non vini causa id vult, sed sua, ut nimirum fruatur ipse. Amico autem bona evenire, ipsius causa volumus. Ideoque qua inanima prosequimur, non est amicitia.

Præterea neque si quis hominem amet, eiq; bona evenire velit omnia, continuo id amicitiam esse necesse est: requiritur enim ut vicissim diligatur. Quod nisi fiat, non amicus, sed benevolus vocatur.

Fit quoque interdum ut quidam occulte se mutuo ament; cum aliquem bonum aut utilem, aut honestum denique probumq; virum esse judicant, eique propterea bona evenire velint omnia. quos tamen proprie amicos non dixeris. Quia amari se non intelligunt, & mutuam hanc ignorant benevolentiam. Quos propterea melius benevolos vocamus. Vnde sequitur neq; inanimorum dilectionem, neq; etiam hominum, si desit aliquid eorum quæ jam diximus, amicitiam vocari posse. Quoties vero mutua inter se benevolentia quidam sunt cōjuncti, idq; vel bona, vel jucūda de causa, vel utili, ita ut sibi mutuo bona evenire velint omnia, neq; hoc clam aut ignaro altero, id demū amicitia vocatur.

Quid

Quid ergo ſit amicitia jam diximus. Tres autem eſſe amicitiæ ſpecies apparet ex præcedentibus. cum enim tria ſint quę amicitiam conſtituunt, bonum, jucundum, & utile, differantque ſingula hæc ſpecie, totidem numero, quot ſunt amabilia, amicitię ſunt ſpecies. Pro ſingulis enim amabilibus aliqua amicitia dilectioque non occulta, ac mutuus viciſſim amor eſſe poteſt.

Sed & quod præterea requirebatur, bene in his omnibus alteri velle poteſt aliquis: quatenus enim aliquid diligimus, bene quoque velle illi ſolemus. Tres ergo amicitiæ eſſe ſpecies ſequitur: quæ bono, quæ jucundo, & quæ honeſto definitur.

CAP. III.

De ea quæ aut utilitatis, aut voluptatis cauſa inſtituitur, amicitia: eaſque amicitias imperfectas eſſe.

SEd & de ſingulis videndum eſt ſpeciebus. Qui ergo utilitatis cauſa ſe mutuo amant, nõ ipſorum cauſa quos amant ſe mutuo amant, ſed boni cauſa, aut voluptatis, ad quæ ſibi comparanda utilem eſſe judicant amicitiam eorum, amantq; tantiſper dum aliquid alter ab altero conſequatur boni. Eodemq; modo qui voluptatis cauſa ſe mutuo amant, non per ſe amant: neque enim quia ſimpliciter jucundi ſunt eos amant, ſed quia ipſis. ſi enim aliis jucundi eſſent, non eos amarent. Qui utilitatis ergo

ergo aut voluptatis cauſa amant, non ſimpliciter boni aut jucundi cauſa amant: neque quia ipſe ille qui amatur, talis eſt, propterea amant: ſed quia ipſis jucundus eſt ac utilis. Vnde apparet, tantū per accidens has amicitias eſſe. Neque enim qui amatur idcirco amatur, quia talis aut talis eſt ipſe, ſed quia aliquid præbet: alius bonum, alius jucundum. Sed & facile amicitiæ ſolvuntur hujuſmodi. Neque enim qui jucundi ſunt aut utiles, ſemper jucundi ſunt & utiles. aliis enim alias delectantur: ſicut aliud alias eſt utile.

Cum amicitiæ igitur non maneat cauſa, ne ipſa quidem manet amicitia, ſed diſſolvitur: ut pote, quæ eo reſpiciat, eumq; habeat finem. Talis autem quæ tam facile mutatur potiſſimum in ſenibus eſt. Neque enim id quod jucundum eſt, aut vehementer aut crebro appetunt, qui id ætatis ſunt. ideoque minus ſunt idonei ad contrahendam eam quæ voluptatis cauſa inſtituitur, amicitiam. Quia enim id tantum quod è re ſua eſt, quærunt, ideo quoque ad eam tantum quæ utilitatis cauſa inſtituitur amicitiam idonei videntur. Quamvis nec ſenes tantum, ſed & juvenes illi, qui non voluptatem, ſed utilitatem ſpectant ſuam. Raro enim alii cum aliis verſantur, qui tales ſunt. Interdum enim ne grati quidem ſunt ſibi mutuo. Quippe qui tum demum grati ſunt, cum utiles quoque eſſe poſſunt: aut aliquam

saltem utilitatis spem præbent, alias vero nõ item. Cum vero nec jucundi sibi sint mutuo, ne vivere quidem una possunt. Talem autẽ etiam eam quam hospitalem dicunt amicitiam, volunt esse. Nam & illa utilitatis contrahitur causa.

At vero juvenum voluptatis plerumque contrahitur causa. Ex affectu enim vivunt, maximeque id quod jucundum est, sequuntur. Neque futuram utilitatem, sed præsentem appetunt voluptatem. Nam cum sensu potissimum vivant, semper præsentibus gaudent, & id quod oblectat sensum, amplectuntur. Cum flexu autem ætatis, etiam jucunda mutantur. Ideoque & fiunt cito amici & esse desinunt: cum mutatione enim voluptatis, amicitia quoque mutatur. Talis autem cito mutatur voluptas: quare & amicitia quoque. Sed & in amorem propendent juvenes, ut qui ex affectu vivant & voluptate. Maxima enim ex affectu & voluptate pars est amoris. Ideóque diligunt, ac statim quoque desinunt: ita ut eodem interdum die mutẽtur. Quia non ratione aliqua amant aut judicio, sed prout ab affectu rapiuntur. Hi vero versari simul gaudent & vivere. Hinc enim amicitiæ inter illos ortũ est initium: sed & contubernium cõmune postulat voluptas. Quæ igitur utilitatis causa aut voluptatis amicitia instituitur, est talis: hoc est, imperfecta; neque per se, sed per accidens tantum.

CAP.

CAP. IIII.

De ea quæ boni causa contrahitur amicitia: absolutam eam perfectamque esse.

QVæ vero boni causa contrahitur, si & bonorum est virorum, & ex virtute contrahitur, per se est, & perfecta. Tales enim bene sibi volunt mutuo, quia ipsi sunt boni: & boni quidem per se, non ob aliud. Qui vero bona evenire amicis, non sua, sed ipsorum causa volunt, hi sunt qui proprie amici sunt dicendi. Amicorum enim causa amicos diligunt, beneque illis volunt nō ob aliud, aut per accidens. Talis autem & firma & stabilis est amicitia. Manet enim dum boni honestique sunt amici, & dum talibus quoque delectantur. Stabilis enim virtus: estque uterque eorum & simpliciter bonus, & amico talis. Boni quippe & per se boni sunt & amicis boni. Eodemque modo utiles sunt quoq; & jucundi. Qui enim simpliciter & per se boni sunt, etiam sibi mutuo jucundi sunt. Singuli enim actionibus delectantur suis, ideoque etiam aliorum delectantur, cum aut similes sunt actionibus suis aut eædem. Bonorum vero honestorumque virorum similes sunt actiones & eædem. Vnde apparet honestos viros & sibi & inter se mutuo alterum alteri jucundos esse. Ideoque stabilis hujusmodi amicitia est. Quæ enim peculiariter reliquæ habent amicitiæ, quibusque opus est amicis, hæc omnia sola ea

in ſe amicitia comprehendit. Nam & bonum & jucundum habet & utile. Bonū enim & jucundum ſequitur & utile. Eſtque ejuſmodi bonum non per ſe bonum tantum, ſed & ei qui amat. Voluptatem enim ejuſmodi amicis ſimilitudo conciliat. Et hæc eſt quæ plurimum & voluptatis & utilitatis habet. à cujus ſimilitudine reliquæ quoque amicitiæ dicuntur. Præſtantiſſima quippe amicitia eſt ipſa. Et quæ eam conciliant, ea ſunt quæ maxime proprieq; amabilia dicuntur. Raras autem neceſſe eſt tales amicitias eſſe. Pauci enim ſunt eo modo boni. Non ſolum autem virtute boniſq; moribus, ſed & tempore ac conſuetudine opus habet virtus talis. Fieri enim non poteſt, ut quis alterum, quod in proverbio eſt, recte noverit aut amare poſſit, priuſquam quos vulgo dicunt ſalis modios ſimul conſumpſerint. Sicut nec fieri poteſt, ut alter amplectatur alterum, aut amet, niſi uterque alteri dignus amicitia videatur, & ab altero amari ſe credat. Qui vero cito amicorum inter ſe munera obeunt, volunt quidem amici eſſe, non ſunt tamen: niſi forte longo tempore ac conſuetudine, digni videantur qui amentur, & amari ſe credant. Voluntas ergo cito fit amicitiæ, ipſa vero nō item. Talis ergo, ſive tempus ejus inſpicias, ſive alia, perfecta eſt amicitia, ut diximus. Sed & in omnibus conſiſtit amabiliū ſpeciebus. Eodemq; modo alter accipit ab altero, quæ

accipe-

accipere æquum est amicos. Similes enim sunt ambo, utpote cum uterque sit bonus: eodemque modo jucundus alter alteri amabilisque est.

CAP. V.

Imperfectas amicitias, similitudine perfectæ ita vocari.

QVæ voluptatis autem vel utilitatis causa instituitur amicitia, in iis aliqua hujus amicitiæ similitudo est. Proprie enim jucundum ac utile est bonum. maximeque & jucundi sibi mutuo & utiles sunt boni. Et in his quidem qui à similitudine amare dicuntur, tantisper amicitiæ manent, donec alter alteri idem reddiderit. Vt, exempli gratia, si utilis alter alteri est aut jucundus, vel alter utilis, alter jucundus. Neque tantum idem uterque debet reddere alteri, sed & ab eodem. siquidem permanere in amicitia velint. Sicut, dicis causa, si alter alteri voluptatem præbeat, ab iisdẽ præbebunt moribus. Sicut festivi, qui festivitate sibi gratificantur mutuo: non ut amator ei quem amat. Nam & illi voluptatem sibi præbent mutuo, sed nõ eodem modo. Amator enim aspectu delectatur ejus quem amat, amatoris contra officiis qui amatur. Cum forma autem interdum cessat amicitia. Voluptas quippe est, cujus causa cessat amicitia. Nec enim aut facie ejus quem amat delectatur amplius amator, aut is qui amatur, colitur amplius. Multi nihi-

lominus horum in amicitia persistunt, si ex longa consuetudine, alter alterius mores, tanquam similes suis, amaverit. Qui vero non idem sibi reddunt mutuo, sed alter voluptatem, alter utilitatem, non persistunt in amicitia: & cum se mutuo amant, minus amant. Omnes denique qui utilitatis ergo sunt amici, cessante utilitate illa, amare quoq; desinunt & dissolvuntur. Neque enim se mutuo amabant, sed utilitatem tantum. Ideoque ejus qui utilitatis causa & voluptatis contrahitur participes quoque esse possunt improbi. Potestque & improbus simul hac conjungi & probus. Quia & improbus improbum, & improbus probum, & probus improbum amare potest hac lege, & qui medius inter hos sit, utrunque eorum. Nam & probus sæpe aliqua in re eget improbo. Potest enim aliquis bonus esse navium præfectus, aut imperator exercitus, licet non admodum probis moribus, cujus tamen ope egere potest vir bonus. Sed & ut improbo aliquo delectetur vir probus, fieri aliquando potest. Sunt enim quidam, quamvis moribus longe diversis, qui in disserendo, vel philosophando, aut accurata alias veritatis investigatione, aut ipsius boni, grati jucundique sunt viris bonis. Qui ergo ita amantur, non per se, sed voluptatis causa aut utilitatis amantur. Soli vero boni à bonis, ipsi & per se, amantur: neq; unquam talis solvi solet amicitia, quia multo longo-

longoque tempore & perfecta explorata est cõsuetudine. Neq; enim facile fieri potest, ut de eo quem ita exploraverit, sinistrum aliquid credere possit is qui exploravit. Hujus præterea amicitiæ proprium est, ut & sibi credant mutuo amici, & maxima queque libere communicent, caveantq; sedulo, ne injuriam faciant. reliquaque quæ in verorum amicorum requiri possunt amicitia. Cum in reliquis speciebus nihil obstet, quo minus calumniæ interveniant, & injuria alterum alter sublata æquitate afficiat: & reliqua hujusmodi. Vnde neque proprie amici sunt tales. Sed quia amicos etiam illos vocare solent homines, vel quod opus iis habeant, sicut urbes socios belli amicos vocãt, vel voluptatis causa, sicut pueri qui una vivunt, se mutuo hoc nomine appellare solent, ideo & nos eos amicos dicimus. Non eo vero modo quo bonos. Neque enim ejusdem esse speciei putamus, sed à similitudine amicos vocamus. Ideoque multas amicitię esse dicimus species. Estque amicitia, primo quidem proprieque bonorum, qua sunt boni: ad similitudinem vero cæterę. Etenim & jucundum, quatenus bonũ quid est, tanquam jucundum, cõjungit eos qui hoc delectantur. Bonum enim aliquod est jucundũ quoque, iis quos jucundum capit. ideoque bono simile est, quia bonum illic videtur. Ita & utile bonum utenti videtur. Ideoq; ad veræ similitudinem amicitiæ,

citiæ, tales amicitiæ dicuntur. Mixta vero ex utili & jucundo amicitia non facile invenitur: hoc est: ut alter amicorum jucundum, alter utile in amicitia spectet. Id quippe quod amicos conjungit, per accidens est in illis. Cum hoc potissimum eos conjungat, quod iisdem delectentur, eademque ament. Ideo enim Socrates amat Platonem, quia ambo amant Socratem, Socratisque bonis ambo delectantur. Vel quia voluptatem ambo amant, aut ambo id quod est utile. In mixta autem amicitia non eodem delectantur ambo. Alter jucundo enim, alter utili. Per accidens vero idem diligunt. Vterq; enim utroque delectatur, & bona illi optat: non illius tamen causa, sed jucundi & utilis. Ideoque non facile amicitia instituitur talis, quia commune utriusq; per accidens unum est, unum autem per accidens non facile conjungit.

CAP. VI.

Amicos ex eo quod simul vivunt aut simul versantur, ipso actu amicos fieri.

CVm in has ergo amicitia distinguatur species, illud apparebit, improbos voluptatis aut utilitatis causa amicos esse: qua in parte similes videntur. Viri autem boni per se sunt amici. quatenus enim boni sunt ambo, ambo quoque alterum diligunt. Tales ergo & simpliciter & proprie & per se

se sunt amici, Hi vero per accidens, & quatenus illis sunt similes, nomen amicitiæ habent.

Sicut autem in virtutibus, alii quidem habitu, alii vero actu amici dicuntur (alii enim habitū tantum justitiæ obtinent, non agunt vero re ipsa ex eo: quia ab externis impediuntur quibusdam) Alii vero re ipsa agunt etiam quæ justa sunt, habitumq; quem cōsecuti sunt justitiæ in vita exprimunt. Eodem modo fit in amicitia quoque. Qui enim una vivunt, alter alterius bonis gaudent: præbetque alter alteri quę potest bona. Qui vero aut dormiunt, aut locis divisi sunt, non possunt amicitiæ ultro citroque munera obire. Et tamen ita se habent, ut possint agere amice.

Neque enim amicitiam simpliciter dissolvunt loci, sed actum.

Quod si diuturniorem esse contingat hanc absentiam, videtur etiam aliqua amicitiæ obrepere oblivio. Vnde illud:

Dissolvit varios sermo intermissus amicos.

Non videntur autem nec senes, nec qui severi sunt, ad amicitiam idonei esse. Parum enim in illis voluptatis est. Vivere autem cum eo aut versari, in quo voluptas locum non habet, nemo potest. Nemo enim cum tristi, aut non jucundo optabit vivere. Videtur enim fugere omne id quod triste est natura, sequi autem quod est jucundum. Cum quo vero

nemo potest vivere, huic ne amicus quidem esse poterit. Consuetudo quippe & mutua amicos facit conversatio.

Qui enim animo se mutuo amplectuntur quidem, neque simul vivunt tamen, benevoli magis inter se sunt quam amici.

Nihil enim tam proprium amicorum est, quam versari simul & vivere. Nam nec illi qui utilitatis causa amici dicuntur esse, nõ simul vivere possunt. Cum enim alter opus habeat altero, alter quoq; altero uti postulat, quod non possunt, nisi qui simul vivunt. Multoque minus quos voluptas cõjungit. Sed nec qui proprie amici sunt, ipsi nimirũ felices. Licet enim alter altero non egeat, alter tamen alteri est jucundus. Ideoque ut nõ simul esse velint, fieri non potest. Solitariam enim vitam hi præcipue agere non possunt, quos felices dicimus. Sed omnino necesse est ut simul vivant, iisdemque delectentur. Illud vero, ut iisdem quis gaudeat, socialem etiam quam vocant in juvenibus constituit amicitiam. quoties nimirum eadem studiose petunt.

Maxime ergo amicitia est, quemadmodum sępe diximus, bonorum: videtur enim amabile & eligẽdum esse, id quod simpliciter proprieque bonum est & jucundum. Rursusque singuli amabile judicant & eligendum, quod sibi est bonum. Bonus autem bonum ob hæc duo diligit. Bonum quippe

ipsius, & simpliciter, proprieque, & amico est bonū. Vnde sequitur utraque de causa bonum virum esse amabilem. Ideoque ut simul vivere boni optent viri, plane est necesse. Cum præsertim delectentur se mutuo, tum ut similibus, tum ut simpliciter bonis, tum etiam ut sibi mutuo bonis.

CAP. VII.

De amicitia & amatione.

CVm autem virtus sit amicitia, in omni autem virtute aliquis spectetur affectus & habitus, quærendum quid in amicitia affectus sit & quid habitus. Similis ergo amatio affectui est, habitui vero amicitia. Affectus quippe est, id quod inconsultis etiam accidit nobis: habitus vero, quod consultis nobis accidit, & quo consulto aliquid producimus in actū. Amatio ergo est, qua inanima etiam amamus, planeque talia, unde redamari nō possumus. Hoc vero est affectus. Nec enim cum judicio aut ratione talia amamus, aut consulto, sed impulsu illius quod simpliciter est affectus. Amicitia vero quædam est, qua amicos prosequimur dilectio: qui affectus est cum prælectione. Prius enim quomodo diligere oporteat amicum, judicamus: neq; solum exterius, sed à nobis ipsis nostraque ratione movemur. Ille autem qui cum ratione & prælectione motus est, proficiscitur ab habitu. Vnde se-

quitur amationem affectum, amicitiam vero esse habitum.

Præterea, amici iis quos amant bona volunt evenire omnia, idque illorum causa: nõ ex affectu, sed ex habitu. Non enim sine ratione, sed ita ut prius causam perpendant. Debere autem velle aliquem, ut bona eveniant amico, idque ipsius causa, in definitione amicitiæ ponitur. Habitus ergo est amicitia. Præterea, bonum amicum, quia sibi bonus est, amandum putat aliquis: cum enim amicus fit vir bonus, bonus quoque fit amico. Vterque igitur utrumque tanquam proprium amat bonum: sed & bona evenire illi optat, & jucundus est vicissim.

Æquum denique illi reddit: dicitur enim amicitia æqualitas. Sine præelectione autem hæc non fiunt. Præelectio autem ab habitu. Amicitia ergo est habitus. Amatio vero cum sine præelectione sit, purus putusque est affectus:

CAP. VIII.

Multis simul perfectum esse amicum posse neminem: quales item eorum qui in dignitatibus versentur sint amicitiæ.

OMnia igitur quæ spectant ad amicitiam aũt requiruntur in amicis, in sola bonorum inveniuntur amicitia. In severis vero & senioribus minus amicitia cõtrahitur, quo sunt morosiores, minusque consuetudine delectantur mutua. Con-

suetudo

ſuetudo quippe, vitæque cõjunctio, inducere quaſi & formare amicitiam videntur. Ideoque cito amici fiunt juvenes, ſeniores autem non item. Neq; enim quiſquam ei quo vel non delectatur, vel cum quo non libenter vivit, eſſe amicus poteſt. Quod in ſenioribus raro evenit: parum enim voluptatis eſt in illis. Vnde ne ſeveri quidem cito facile amici fiunt: ſed benevoli potius tales inter ſe ſunt (bona enim ſibi mutuo evenire volunt, quibus opus habent) ſed & alter ab altero accipit quibus opus habet, amici tamen dici non poſſunt, quia neque conſuetudine utuntur mutua, neque altero delectatur alter, quæ maxime ad amicitiam facere & ſpectare videntur.

Vt autem multis amicus ſit perfecta amicitia vir bonus, non evenit. Sicut neque ut multos amet aliquis fieri poteſt. Exceſſus enim quidam amicitię eſt perfecta amicitia. Tale autem niſi cum uno eſſe nõ poteſt. Iiſdem enim vehementer delectari, vix eſt multorum. Sicut neque boni facile & honeſti ſunt multi. Sed & in tali amicitia longũ tempus ac conſuetudo, tum vero diligens amicorum inter ſe requiritur exploratio. Hoc vero eſt moleſtum. In reliquis vero amicitiis multos amare poſſumus. Etenim & utilitatis cauſa multis placere poteſt aliquis, & voluptate multos allicit. Multi enim ſunt qui his delectẽtur, ac propterea amant: neq; multo

opus est tempore, ut tales explorent amicos. Sed statim utilitatis causa aut voluptatis se amare fatentur. Quæ ergo boni causa instituitur amicitia, est perfecta. Ad similitudinem autem hujus, quæ utilitatis causa & voluptatis.

Earum vero quæ à similitudine dicuntur, ea quę voluptatis causa, magis ad veram accedit: quoties eadem sibi mutuo reddunt amici. Aut alter delectatur altero, aut iisdem. Quales adolescentū sunt amicitiæ. Etenim in jucunda amicitia, magis quam in utili apparet liberalitas. Vtilis enim forensium & illiberalium quorundam est hominum. Sed & vera amicitia jucundo opus habet, utili nequaquā. Beati quippe utili non egent, sed jucundis. Cum enim vivere velint cum aliquo, cum tristibus tamē & molestis non possunt. Exiguo enim ferent tempore id quod molestum est. Nemo enim diu sustinebit molestiam. Sed ne bonū quidem quisquam ferre poterit, si molestum sit sibi. Ideoque amicos boni viri quærunt jucundos, hoc est, ut cum boni sint, sibi quoque sint tales. Ita enim illis erit quicquid adesse amicis oportet. Vnde sequitur amicitiam jucundā magis accedere ad perfectam, quam ea quæ utilis vocatur.

Qui vero in dignitatibus versantur, non iisdem amicis, tanquam utilibus utuntur & jucundis. Alii enim illis utiles sunt, alii jucundi. Vt vero ambo sint

sint iidem, fit raro. Cujus rei causa est, quod utile simul & jucundum in perfecta amicitia est, quæ est bonorum. Illi vero tales non quærunt. Neq; enim eos quos virtus jucundos facit, quærunt illi, neque qui ad honestatem sunt utiles. Sed facetis quidem voluptatis utuntur causa, sagacibus vero, utilitatis: utpote qui quod imperatum fuerit strenue exequi solent. Hęc vero raro concurrunt in eodem. Iucundus enim simul utilisq; sicut dicebamus, est vir bonus. qui præstantiori se non fit amicus, nisi si virtute superetur is qui dignitate est præstantior: ideoq; tanquam bono viro se submittat, quatenus se meliorem eum judicet. Ita enim æquabit eum qui dignitate præcellit vir bonus: si quemadmodum postulat proportio & superet & superetur. Nam cum æquaverit, amicus erit, si vero non æquaverit hoc modo, non erit. Quia vero raro qui in dignitatibus versantur, sunt tales, ideo ne quidem amici illis sunt viri boni.

CAP. IX.

De utili amicitia & iucunda, eas nimirum ex parte esse amicitias, ex parte non esse. Et de amicitia quæ in excellentia consistit.

OMnes igitur, quas hactenus commemoravimus, in æqualitate consistunt amicitiæ species. Eadem enim sibi mutuo reddunt amici, eademque optant. aut alterum cum altero commutant,

tant, æquum cum æquo. Vt, exempli gratia, cum utilitate voluptatem. Quas quidem ſpecies & minus eſſe amicitias quam cæteras, & minus eſſe diuturnas, jam diximus. Inter eas autem quæ utilitatis cauſa inſtituuntur, & quę voluptatis, ex parte amicitiæ videntur eſſe, ex parte non item. Quatenus enim ad perfectam accedunt amicitiam, amicitiæ dicuntur, quatenus vero ab ea recedunt, non ſunt amicitię. Similes autem ſunt, quatenus in perfecta & bonum eſt & jucundum: rurſus diſſimiles ſunt, quod illa quidem & culpa vacat & eſt ſtabilis, hæ vero cito mutantur. Sed & aliæ non paucæ ſunt differentiæ. Hæ ergo omnes in ſimilitudine & æqualitate ſpecies conſiſtunt.

Eſt vero & alia amicitiæ ſpecies, quæ in excellentia præſtantiaque conſiſtit: ſicut inter patrem & filium, omnemque eum, qui provectior ætate eſt, & juniorem. Virum præterea & uxorem, omnemque magiſtratum & ſubditum.

Sed & hæ inter ſe differunt. Neque enim eadem parentibus cum liberis, & magiſtratui eſt cum ſubditis. Sed nec patri cum filio, aut filio cum patre: nec marito cum uxore, nec uxori cum viro. Vt non tantum ipſa inter ſe amicitia, ſed & amatio hic differat, & redamatio. Alia enim cuique horũ eſt virtus, & officium: nec non diverſæ cur vel ament vel amentur, cauſæ. Quare & amicitiæ quoq; & amationes

tiones diversæ. Eæ autem quas supra dicebamus, quia eadē ab altero accipit alter, propterea tantum sunt stabiles. Hic vero non item. Neq; enim eadem pater à filio, quæ filius petit à patre.

Neq; in his eo modo est servanda æqualitas: sed quoties ab altero ea accipit alter, quæ hunc dare, illum accipere æquum est, tum demum firma & qualis oportet eorum futura est amicitia.

Sed & proportioni quoque cōsentaneam oportet esse amationem in iis, quæ in excellentia consistunt, amicitiis. Magis amari enim quam amare debet præstantior: sicut & qui utilior est, eodemque modo in reliquis. Nam & in his aliqua esse debet ęqualitas. Hoc enim est id quod amicitiam sustinet.

Fit autem aliquo modo æqualitas, cum pro dignitate fit àmatio, & in ęqualitate servatur justum. Cum tamen non eodem modo se habeat æquum in amicitia & in justo. In justo quippe primum spectatur æquum, quod pro dignitate est alicujus, & proportione ei respondet qui accipit. Secundo id quod secundū quantitatem est spectatur æquum. Si pro dignitate enim & proportione instituatur distributio, justa est. & licet multum quantitate differat, nihil tamen obstat, quo minus justi constet ratio. Sin vero quantitate, non autem proportione sit æqua, justa esse non potest. In amicitia autem contra. Æquum siquidem in ea quæritur, primo

quidem quantitate, ſecundo autem proportione. Si enim multum differant, neque parū diſtent, ſed longe alterum virtute alter, aut opibus ſuperet, aut alio quocunque, non ſunt amici. Nam nec volunt eſſe nec poſſunt. Quod quidem in nobis maniſeſtius eſt & in Deo. Quia enim longe magis quam nos omnibus excellit bonis, ideo locum ibi amicitia non habet. Idemq; & in regibus videre eſt. Nam nec horum amicitia, qui multo inferiores ſunt, dignos ſe deputant. Vt nec optimis ſapientiſſimiſque, nullius precii homines. Qui ergo multū differunt, amici eſſe non poſſunt. In mediocri tamen fieri poteſt excellentia.

In quanta autem definitè dicere, aut accuratam rationem reddere, nemo poterit. Nam ſi multa alteri tollantur amicorum, ita ut excellat alter, manere nihilominus amicitia poteſt: ſicut contra ea ſolvitur, cum nimis magnum incipit diſcrimen eſſe: velut inter nos & Deum.

Vnde etiam dubitatur, utrum maxima amicis bona velle debeant amici. Nam ſi debent, etiam ut Dii fiant optabunt: hoc autem amicitiam ſolvet. Itaq; ſi maxima illis volunt bona, etiam ut non ſint amici volunt. Hoc autem cum amicitiæ pugnat ratione. Sed ne quidem illis boni erunt, ſi non ſint amici. Quare neque talia illis optabunt bona. Ad quod reſpōdendum eſt: amicum amico optare bona, il-

na, illius causa. Quod si illius causa, manere oportet amicum, ut bona evenire illi possint. Manebit autem, si homo sit, neq; Deus fiat ex homine. Homini autem maxima quidem amicus optabit bona. Non tamen fortasse omnia, quemadmodum pleriq; faciunt amici. Sibi enim maxime bona evenire volunt singuli.

CAP. X.

Magis in eo, ut amet quis, consistere amicitiam, quam ut ametur.

VVlgus autem, quia ambitiosum est, amari videtur malle, quam amare. Quare & amant adulatores plerique & libenter cum iis versantur: quia superiores illis sunt, cum tamen amici videantur. Superiorem autem esse amicis, ambitiosis gratum est. Voluntque videri cedere ubique amicis adulatores. Ideoque amare magis quam amari. Amari autem idem fere quod honorari est: quod plerique sequuntur.

Honorari autem non per se petunt, ii qui id petunt, sed per accidens tantum. Alterius enim causa bonum illis videtur honor esse. Sicut vulgo cum à superioribus afficitur honore, spei causa. Quibus enim sibi opus esse sciunt, ea se ab iis à quibus honore afficiuntur, consecuturos esse putant. ideoq; tanquam futuri beneficii signo, honore illo delectantur. Meliores vero & qui vicissim à melioribus

honore quoque affici gaudent, ideo honore delectantur, quia libenter optima quæque de se quam firmissime sibi persuadere volunt. Quas enim de se concepere opiniones bonas, eorum à quibus honore afficiuntur judicio confirmant. Atque hinc honore delectantur. bonos enim esse se confidunt. Honore ergo affici ob aliud, amari vero per se appetitur. Dulce quippe per se est & amabile. Vnde etiã præstantius quam honore affici, & per se eligenda esse amicitia videtur. Cum enim in eo ut ametur aliquis & amet consistat, si utrumque per se eligendum est, sequitur amicitiam etiam per se eligẽdam esse. At vero non tantum amari, sed & amare per se eligendum est: & quidem multo magis, quanto est præstantius.

Vnde sequitur amicitiam quoque magis in eo ut quis amet, quam ut ametur, esse. Exemplo sunt matres, quæ amare gaudent, neque tamen cõtra amari à liberis quærunt. Quædam enim aliis suos ad tempus supponunt, aut certe nutriendos dant liberos, à quibus cum ignorentur, amari non possunt: ipsę tamen quæ norunt eos amant, vicissimq; amari, si utrumque fieri non possit, non vehementer curant. Satisque iis videtur esse, si recte cum iis agi videant. Cum ergo magis in eo ut amet aliquis, quam ut ametur sit amicitia, iique qui amãt amicos soleant laudari, virtus amicorũ videtur esse, amare.

Quare

Quare in quibus hoc est pro dignitate, firmi sunt amici, firmaque eorum est amicitia. Atque ita inæquales quoque, si pro dignitate alter alterum colat, amici fient. Ita enim æquales sibi mutuo fient. Æqualitas autem est amicitia.

CAP. XI.

De stabilitate amicitiæ, & unde amare & amari.

HÆc autem similitudo inter bonos maxime invenitur ac proprie. Inter improbos autem vix apparet. In iis autem qui utilitatis causa aut voluptatis amant, magis. Probi enim sibi mutuo sunt similes: neque enim facile mutantur, aut nunc his delectantur, nunc illis, sed bene agendo tantum. Stabilis enim est virtus, quia est habitus, ideoq; sibi mutuo semper sunt similes, & in amicitia persistunt. Sed neque quod turpe est postulant, neq; in talibus ministros se prebent, sed quodammodo vetant quoque ne id fiat. Est enim bonorum, ut neq; ipsi delinquant, neque amicis permittant ut administri sint talium. Improbi vero, etiam propterea sunt improbi, quod non iisdem semper delectētur. Vnde neque sibi semper neque amicis sunt similes. Ideoque parvo admodum tempore in amicitia persistunt: quia alterius improbitate delectatur alter. Ideoque utiles magis in similitudine illa persistunt & jucundi, quia diuturnius est id quod uterq; queͅ-

rit. Ideoque similes sibi mutuo & inter se sunt, quia id quod utile est & jucundum uterque quærit: donec utilitatem alter alteri suppeditare potest, aut voluptatem. Et eæ quidem quæ ex similitudine instituuntur amicitiæ, sunt tales.

Videtur autem ex contrario ea amicitia maxime constare, quam utilitatis causa esse diximus. Vt, si quis, exempli gratia, pauper amicus esset diviti, vel imperitus docto. Qui enim id petit quo sibi opus esse videt, aliud reddit, quod à se dari potest. Ad quam amicitię speciem amator quoque & amasius referri possit. pulchrique amicitia & turpis. Ideoq; ridiculi non raro amatores videntur, qui ab amasiis suis formosissimis æque amari postulant, cum sint deformes. Si enim æque sunt amabiles, nō indigna petunt, neque amari minus merentur: sin minus, sunt ridiculi. Ideoque ex contrario constare hęc amicitia videtur: quia formosos deformes, pauperes opulenti, indocti amant peritos. Sicut in natura rerum humida quoq; appetuntur à siccis. Talis autem contrariorum amicitia non per se fit, sed per accidens. Neq; enim quatenus se mutuo amant sunt contraria', sed contra accidens in iis est quod sunt contraria. Pauper enim amat divitem, quia & prodest illi & utilis est dives. Qui vero utilis est aut prodest, non contrarius illi cui usum exhibet sui per se est. Omnis enim qui utilis est cuilibet utenti

esset contrarius. Atqui neque miles duci, neq; præceptor est contrarius discipulo. Sic & amator amasium, quia jucundus sibi est, amplectitur. Qui delectat autem ei quem delectat non est cõtrarius, licet per accidens fiat ut sint contrarii. Natura autem siccum petit humidum, non contrariũ tamen humidum sed medium. Boni enim illa appetitio est. Bonum autem est medium. Atq; hęc quidem relinquamus. Cum præcipue non admodum ad pręsens faciant subjectum.

CAP. XII.

De amicitia civili.

VIdetur autem, quemadmodum & supra dictum est, in iisdem amicitia cum jure versari. In mutuis quippe hominum communionibus jus quoque spectatur: in quibus amicitia quoque consistit. Nam & qui una navigant, aut militant, aut quos denique vel actiones aliquæ communes vel instituta conjungunt, jus inter se mutuo conservare conantur, & inter se sunt amici: quantumque communione aliqua inter se sunt conjuncti, tantum & amare se mutuo solent, & jus inter se conservare. Vnde illud, Communia amicorum, recte vulgari dicitur proverbio. In communione enim amicitia est. Ipsæ autem communiones differunt. Fratribus enim sodalibusq; cõmunia sunt omnia,

ſed certa quædam. Aliiſque horum plura, aliis pauciora. Communionibus autem amicitiæ reſpondent. Aliæ enim magis, aliæ minus ſunt, quemadmodum proportiones ipſæ. Eodemq; modo communionibus quoque jura reſpondent. Neq; enim jus idem fratribus inter ſe, quod patri cum filio, aut civibus inter ſe eſt & ſodalibus, ſed aliud. majuſq; illud & minus, pro amicitiarum ratione eſt. Neque enim ſimiliter injuſtum eſt, pecuniis ſodalem fraudare aut civem, fratri petenti nõ ſuccurrere aut peregrino, patrem denique pulſare, aut alium quemcunque. Creſcit enim cum amicitia jus quoque, cum utrumque in iiſdem verſetur, & ad eadem ſe extendat. Vnde & eum qui magis amicus fuerit, & qui majori nobis communione conjunctus eſt, afficere injuria magis indignum eſt, quam quem minor nobis aut communio aut amicitia conjungit.

Quęvis autem in qua vel jus vel amicitia eſt communio, civilis pars eſt. Civilis quippe utilitatis cauſa eſt communio. Quam ob cauſam & inſtituitur omnis à principio, & conſervatur Reſpublica. Omnis autem utilitatis cauſa eſt communio: alia quidem hujus, alia vero illius. Quæ enim conducere nobis putamus, hujuſmodi communione acquirimus: ideoque inſtituitur à nobis communio, ut ea quæ ad vitam nobis ſunt comparemus neceſſaria. Hanc autẽ etiam legiſlatores publicam utili-

utilitatem ſpectant, qui jus eſſe volunt id quod publice conducit. Quare & aliæ ſocietates, tum ipſæ ut ſunt integræ, tum vero partes earum utilitatem quærunt. Sicut, exempli gratia, nautæ eam quæ in navigatione eſt utilitas: ut puta, pecunias, aut aliud quodcunque. Qui ſimul militant, utilitatem quæ in bello ſpectatur, pecunias nimirũ, aut victoriam, aut urbem ſolent ſibi proponere. Eodemque modo tribules & populares. Aliæ rurſus jucunditatem reſpicere, ejuſq; cauſa contrahi videtur ſocietates: quales ſunt quas ſodalitates vocant in urbibus, & qui de ſymbolis una vivunt. Illa enim ſacrificii, hęc vero convictus cauſa inſtituitur. Sicut jucunditatis cauſa magis utraque. Ipſæ autem civilis partes ſunt. Vnde etiam publici boni cauſa à civili inſtituuntur ſcientia. Non enim tantũ id quod nunc conducit, ſed & illud quod ut nunc non prodeſt, ita in poſterum prodeſſe poterit, quærit. Quia non præſens tantum, ſed vitæ potius totius ſpectat cõmodum. Ideoque & ſacrificia, & publicos conventus, & cõvictus jucundos introduxit, & remiſſiones laborũ. Poſt collectas enim fruges, quidam indicti ſunt conventus, ut & ſacrificia, quæ primitiarum inſtar eſſent. Hoc enim maxime ociari ſolebant tempore. Quia talibus congreſſibus, & propitium ſibi reddebant numen divinum, quod è re ſua ſciebant eſſe, & ipſi tantiſper quieti indulgẽtes, rurſus de integro

Ddd colle-

collectis viribus, utiles sibi labores subibant. Vnde apparet omnem, tam quæ voluptatis quam quæ utilitatis causa instituitur, communionem utilitatem tanquam ultimum spectare finem. Ideoque partes omnes sunt civilis. Has ergo amicitiæ etiam sequentur communiones. Quare sicut illæ, ita & hæ dividentur. Talesque erunt amicitiæ, quales sunt & communiones.

CAP. XIII.

De tribus Reip. formis.

IAm de civili societate dicendũ est. Hujus autem formæ tres sunt. Regnum nimirum, Aristocratia, & Timocratia, quam Remp. solent pleriq; vocare: quæ censu comparatur. Qui enim pecunias dederint, imperium accipiunt. Vnde etiam Timocratiam vocant proprie. Harum vero præstantissima Regnum, deterrima vero est Timocratia. Atque hæ quidem Reip. formæ sunt. Defectus vero harũ & quasi corruptelę, Regni quidem Tyrannis: ambę enim sunt monarchiæ, multum licet differant. Tyrannus enim suum spectat commodum, sicut rex subditorum: neque enim rex est qui non sufficiens est sibi, bonisque excellit omnibus. Talis autem opus non habebit, ut aliorum ad se pertrahat bona. Ideoque id quod sibi conducit non spectat is qui in Rep. versatur, sed tantum id quod subditis.

Neq; enim è publico, sed è privato utilitatem procurabit suam. Qui vero talis non erit, is sorte potius creatus esse quam rex videbitur. Quare regno contraria Tyrannis est. Id enim quod sibi bonū est, Tyrannus spectat, multoq; magis quam qui sorte est creatus: eo autem longius differre à rege videtur, quod illo est deterior. Ideoque regno contraria est Tyrannis, quia alterum optimum, alterum deterrimum est. Pessimum enim contrarium est optimo. Solet autem à regno transire in tyrānidem Respublica: corruptela enim Monarchiæ Tyrānis est: fitq; Tyrannus rex qui nō bonus est. Regni igitur excessus est Tyrannis sicut Aristocratiæ Oligarchia est: quod fit quoties qui illam constituunt Rempublicam, quæ civitatis sunt, contra quam oportet, sibi vindicant: & vel omnia, vel plurima. Iidemq; magistratus urbis & imperia semper tribuunt iisdem, ut familiares eos sibi faciant, atque ita opera eorum res peculentur publicas. Vnde fit ut & pauci rerum præsint summæ, & pro bonis viris, scelesti. Timocratiæ autem defectus, Democratia est. Finitimæ enim hæ duæ sunt. Nam & plebis esse vult Timocratia, & pares sunt omnes qui censu continentur. Minime autem corrupta Democratia est. quippe quæ parum à Timocratiæ forma recedit. Plusque cum ea commune, quam ab ea diversum habet. Censu enim differt, æqualitatem autē cum ea com-

munem habet. Pares enim sunt omnes qui censu continentur, etiam in plebe.

Cap. XIV.

De illarum formarum similitudine.

ET civilis quidem societatis in hæc potissimum transeunt formæ. Ad minimum enim singulę earum quas diximus formarum, in contrariam sibi solent transire, facillimeq; in eam mutantur. Sunt tamen & in domestica re imagines illius & exempla quasi. In familia enim regni imaginem & Aristocratiæ, reliquarumq; invenire est formarum. Quæ enim patri est cum liberis societas, regni formam habet. Liberorum enim curam gerit pater. Vnde & Homerus patrem vocat Iovem. patrium enim imperium videtur regnum esse. quod Persæ dum excedunt, Tyrãnidem efficiunt. liberis enim imperant ut servis. Tyrannis enim est imperium in servos. Domini quippe commodum semper spectant servi. Quare vitiosum est, cum in liberos exercetur tale imperium: sicut rectum est, quod ad regnum accedit. Cum enim differat filius à servo, differre quoque imperium necesse est. Quare quæ patri est cum liberis, similis regno est, societas. sicut Aristocratiæ, viro cum fœmina. Pro dignitate enim, & tanquam præstãtior vir imperat. Eritque vera Aristocratia, quoties quæ viro conveniunt, sibi vir tribuit:

buit: ſicut fœminæ, quæ fœminis. Hanc autem formam excedet, & in Oligarchiam mutabitur, cum in omnibus imperium ſibi vir vindicat. Pręter dignitatem enim ſuam, neq; quatenus eſt melior, hoc facit. Interdum tamen mulieres imperãt, cum bonorum paternorum ſunt hæredes. Ideoque opulentia viros excedunt & potentia. Neque à virtute eſt hoc imperium, ſed quemadmodum in Oligarchiis, à divitiis potentiaque. Talis ergo Ariſtocratia & Oligarchia eſt in familiis. Sicut Timocratia, fratrum ſocietas. Pares enim ſunt, niſi quatenus ætate aut ſuperant aut ſuperantur. Quo fit, ut ſi multum differant ætate, non amplius fraterna ſit amicitia, ſed potius paternę ſimilis fiat & liberorum. Democratia autem in iis potiſſimum, quæ ſine hero ſunt, familiis. Ibi enim pares ſunt omnes. Sicut & ubi qui præeſt, viribus deficitur, ideoque quilibet præeſt ſibi.

CAP. XV.

De ea quæ in ſingulis Reb. pub. eſt amicitia.

HÆ ergo & civiles communiones ſunt & domeſticæ. quas omnes ſequi amicitia videtur. & in tantum quidem, quantum jus ipſum.

Ac Regiam quidem, quę in excellentia conſiſtit. ſiquidem bene faciendo rex excellit, beneque de ſubditis meretur ſuis: & eorũ curam gerit, ut bene ſit illis, bonus ipſe, plane ſicut ovium paſtor. Unde

& Homerus pastorem populorum Agamemnonem vocat. Talis autē & paterna est amicitia: nam & hæc in excellentia consistit. quamvis beneficiorum differat magnitudine. Majora enim sunt quæ confert pater. Causa enim est ut sit filius. quod quidem omnium videtur maximum. Tum ut alatur, & erudiatur. Quæ eadem etiam tribuuntur majoribus. Natura enim pater filiis, minoribus majores, rex imperat subditis. Sunt ergo in excellentia amicitiæ tales: unde etiam honore afficiuntur parentes. Eodemque modo cum amicitia jus quoque non idem est, sed in excellentia cōsistit. Quod enim patri est in filiū longe majus eo est, quod in patrem est filio: pro dignitate enim reddendum est. Quo solo amicitia consistit.

Non vero regiam communionem tantum, sed & eam quam Aristocraticam vocant, amicitia sequitur. Cum majore enim major quoque requiritur dilectio. Talis autem viri & uxoris amicitia est. Ea quippe Aristocratia est in familia. Virtutis enim respectu vir præest. Tum præstantiori quoque plus dilectionis tribuendum est. Similiter autem in excellentia hic quoque jus consistit.

Eam vero quam Timocratiam vocant communionem, qualis est fratrum, sodalitia sequitur amicitia. quæ in æqualitate consistit. Æquales enim & ætate sunt pares. Tum studiorū quoque & morum plerum-

plerumq; similitudine cōjunguntur. quales etiam sunt qui in Timocratia versantur. In hac enim æquales esse cives & honesti volunt. Tum vicissim & imperant singuli & parent. Ex æquo igitur & amicitia illorum & jus est. In bene constitutis ergo vel Rebuspublicis, vel societatibus, hoc modo & jus sequit..r & amicitia.

Quæ autem aberrant ab iis & recedunt, in iis & jus parvum est, & amicitia. Cum autem omnium quæ aberrant, Tyrannis sit pessima, ideo vel omnino non in ea reperitur amicitia, vel quam minime. In quibus enim nihil commune habet qui paret & qui imperat, ne amicitia quidem est. siquidem nec jus est. sed sicut ad instrumētum artifex, ad corpus se habet anima, ita & ad famulum dominus, & ad subditos se habebit Tyrannus. Iuvatur enim ab artifice instrumentum, corpus ab anima. Nulla tamen intercedit amicitia. Siquidem inter inanima amicitia esse potest nulla. Sicut nec jus inter ea est & qui utuntur: quemadmodū nec cum bove est aut cane. Eodemque modo nulla cum servo amicitia intercedit hero, aut cum subditis Tyranno: quatenus sunt servi. Nihil enim heris commune est & servis. Animatum enim instrumentum est servus, sicut instrumentum sine anima est servus. Qua ergo servus est, nulla cum eo amicitia esse potest. qua vero homo, potest. Cuilibet enim homini jus aliquod

quod cum quolibet videtur esse homine: qui modo legis esse alicujus particeps potest aut pacti. Illud quippe, inter homines jus quod intercedit, legum facit cōmunio. quæ autem ex justo est, hæc quoque amicitiam introducit communio. Quare amicitia erit cum subditis Tyrāno, quatenus sunt homines. Vnde obscurū admodū & jus in illis est & amicitia.

Sicut in Democratia plurimum. Iis enim qui æquales sunt, multa quoque sunt communia.

CAP. XVI.

De sodalitia, consanguinea amicitia, & œconomica.

OMnis ergo amicitia in communione, quemadmodum dictum est, consistit. Sola autem cognatorum amicitia & sociorum, non videtur in communione consistere. In communione autem eæ quæ convento constant aut pacto, consistunt. quales sunt tribulū, eorumq; qui una navigant, & similes. Quibus adjungi etiā recte hospitalis possit.

Cognatorum vero ac sociorum neque convento constat nec pacto, sed alios natura conjunxit, alios ætas eadem, eademque in quibus versantur studia.

Ac primo quidem de cognatorum dicendū est. Est autem multiformis ea, & ex paterna dependet. Quia enim patrem communem habent, aut generis autorem cum quo conjunguntur, tum fratres se mu-

se mutuo tum alii amant cognati. Liberos enim, tanquam partem sui, amant parentes. Liberiq; cõtra, ut qui à parentibus sunt oriundi. Fratres autem fratres, ut qui ex iisdem sunt oriundi. Magis autem norunt parentes ex se oriundos esse liberos, quam liberi se à parentibus oriundos esse. Magis enim cõjungitur causa, & id quod producit, cum eo quod fit aut producitur: quam id quod factũ est, cum eo quod fecit, & quod productum est, cum eo quod produxit. Quod enim ex aliquo, propriũ ei ex quo est: sicut dens aut capillus est habēti proprius. Cum tamen neque capillo ipsi nec denti proprius sit qui habet. Quare vel omnino nõ est propria causa suo effecto, & id quod ex aliquo, ei ex quo, neque ullam cum eo relationem habet: aut si habet, minorem quam illud ad ipsum. Ideoque minus amant parentes suos, quam ab iis amantur liberi. Quod quidem etiam ex tempore apparet. Illi enim statim amant liberos, liberi vero ipsos postea, cum jam intellectu præditi fuerint & sensu. Quare matres quoq; magis amant liberos quam patres: quia prius eos diligunt. Ideoque sicut seipsos amant parentes liberos. qui enim ex ipsis, tanquam alii sunt ipsi, nisi quod separati sint, nõ alio discrimine. Liberos ergo quod ex se nati sint amant parentes.

Fratres vero quod ex iisdem nati sint amant se mutuo. Quia enim ex iisdem nati sunt parentibus,

hoc ut iidem quoq; inter se sint, efficit. Plane sicut ramos eadem radix conjungit. Ideoque dici solet, Idem sanguinem, & radicem ac similia. Vtrumque enim in multis quę divisa sunt, unum est idemque. Ad amicitiam etiam non parum confert educatio eadem, eademque ætas. Æqualis namque ęqualem diligit. Sed & cõsuetudo sodales efficit. Vnde etiam fraternam, sodalitiæ dicunt similem. Consobrini vero reliquique cognati, ex fratribus conjunguntur. quia enim ex iisdem sunt, quodammodo etiam iidem sunt. Sunt autem alii è cognatis magis propinqui, alii minus: prout vel minus ab autore distant generis vel magis. Quibus enim longe petita est communio, sensim quasi evanescit, minorque semper fit procedendo. Estque ea qua parentes liberos, homines Deum amant, tanquam cum bono & excellenti amicitia. Maxima enim contulerunt beneficia: nam & hoc quod sunt, & educationem iis debent ac disciplinam. Quæ vero cognatis inter se, in æqualitate cõsistit. Habet vero voluptatem quoque, & utilitatem hæc amicitia magis, quã qui genere alieni sunt: quanto magis communis eorum vita est, ut qui plurimorum inter se sint participes. Et fraterna quidem maxime. Omnia enim illi quæ sodalitiæ accedunt: magisq; huic quam illi. Ideoque si honesti sint fratres & similes, magis se mutuo amabunt quam sodales. Quippe cum & familia-

miliares ſint magis, magiſque ſimiles, & ex quo nati ſunt alter alterum dilexerit, majorque accedat conſuetudo & neceſſitas. ut qui ex iiſdem ſint nati, eademque imbuti diſciplina. Sed & experientia hic major à tempore eſt & firmior. Cognatarum ergo amicitiarum maxima eſt fraterna. Aliæ vero rurſus pro ratione ſanguinis, proportionem quoq; habẽt.

Viri vero & uxoris à natura videtur eſſe amicitia. Magis enim proprium eſt homini liberorum procreatio, quam Reip. inſtitutio. quanto prior magiſque neceſſaria familia quam urbs eſt: quantoq; magis animalibus hæc propria eſt quam illa. Alterum enim omnibus animalibus, alterũ ſolis adeſt hominibus. Reliquis enim animalibus eatenus tantum ſua eſt cõmunio, quatenus procreare poſſunt: hominibus vero nõ procreandi tantum cauſa ſua eſt communio, ſed & communis vitæ cauſa. Statim enim à principio, diviſa videmus eſſe eõrum opera. Alia enim viri, alia mulieris ſunt opera. Alter enim alteri ſuccurrit, & inter ſe communicant propria. Ideoque utilitas quoque in hac amicitia videtur eſſe & voluptas. Sicut bonum quoque & virtus, ſi ſint honeſti. Et ſi uterque conveniente ſibi præditus ſit virtute, hocquoque eos conjunget. Videntur autem quaſi vinculum amicitiæ tali, eſſe quoque liberi. Quare facilius qui liberis deſtituuntur ſolent diſſolvi. Commune enim utriuſque bo-

num sunt liberi. Quod autem commune est, conjunctum tenet id quod communicat.

CAP. XVII.

De iis quæ in utili amicitia oriuntur querelis.

QVomodo autem viro cum uxore, fratri cum fratre, amico denique sit cum amico vivendum, velle quærere, nihil aliud est, quam quomodo juste sit vivēdum. Sequetur enim quanvis communionem pro ratione amicitiæ etiam jus; sicut dictum est sæpius. Neque enim idem jus cum amico, neque cum extraneo, neque cum fratre aut sodali videtur esse aut condiscipulo. Cum ergo tres sint amicitiæ species: quæ boni, quæ voluptatis, & quæ utilitatis causa instituitur, & in singulis, alii in æqualitate, alii in excellētia amici consistant (Nam & qui similes sunt, vel boni, vel voluptatis, vel utilitatis causa, amici fiunt. quemadmodum & deterioribus meliores.)

Pares quidem ęqualiter amare oportet, & in cæteris quoque æquari omnibus. Impares vero pro ratione vel defectus, vel excellentiæ amare oportet aut amari.

In sola autem ea, quæ utilitatis causa instituitur amicitia, aut hac certe maxime, accusationes & querelæ inter se amicorum reperiuntur. Et quidem merito. qui enim virtutis causa sunt amici, libenter benefi-

beneficia alter conferunt in alterum. Hoc autem proprium virtutis & amicitiæ est. In hac enim contentione nec querelæ oriuntur, nec pugnæ. Eum quippe qui amat, & qui beneficia confert, nemo odit. Imo nisi inhumanus sit, benefaciendo refert gratiam. Qui vero beneficiis alterũ superat, si consequatur id quod petit, nunquam amicum accusabit. Vterque enim bonum appetit, & beneficium conferre.

Sed nec in ea quæ voluptatis causa instituitur, criminibus locus esse admodũ potest. Simul enim contingit ambobus quod petunt, si quidem consuetudine delectantur. Ridiculus enim esset, qui accusaret alterum ex quo voluptatis nihil perciperet, cum vitare ejus possit cõsortium. quare neq; quæ boni instituitur causa, neque quæ voluptatis, criminibus locum relinquit aut querelis.

Sola vero quæ utilitatem spectat, accusationum plena est. Cum enim emolumenti causa, alter altero utatur, semper plus petunt, minusque quam oportet habere se arbitrantur. Neque quantũ oportet se consequi queruntur, minusque quam merentur. Qui enim beneficia conferunt, suppeditare iis omnia quibus opus habent nequeunt. Semper enim pluribus opus habent quibus bene fit, quam conferre qui benefaciunt, possint.

Videtur autem, quemadmodum jus duplex est,

(unum non ſcriptum, alterum vero legibus conſtitutum) ſic & utilitatem emolumenti, aliam moralem eſſe, aliam legitimam. Et legitima quidem utilitas, cum quis aliquid dat alicui, ut aliquid accipiat: idque certum ac definitum. Moralis vero, cum aliquis alicui, tanquam amico aliquid dederit: pro quo tantum vel amplius accipiat, non certum tamen neque definitum. In utraque autem utilitate hac accuſationes amicitiam ſequuntur & querelæ. Maxime vero cum alter legitimam, alter vero moralem utilitatem introducit amicorũ. Facile enim diſſolvuntur tales. Si enim alter pecuniis proſit, eodemque modo alterũ prodeſſe velit ſibi, ac tantundem accipere, quantum contulit; ille vero alio prodeſit modo, non poſſunt in amicitia perſiſtere. Rurſus ea quam legitimam dicunt, utilitas, alia circumforanea plane, alia eſt liberalior. Nolle enim dare niſi ſtatim recipias, de manu in manum, quod aiunt, circumforaneum eſt omnino. Multoque, ut qui dat recipere differat, eſt liberalius. Ex conventione enim hoc fit: quid pro quo debeatur. Evidenſque eſt hic debitum minimeque cõtroverſum. Dilatio vero ejus liberalius multo, multoque amicius pactum facit. Quamobrem de his alicubi actiones nullæ dantur. Neq; de debito inter ſe contendunt. quod cenſeant amandos eos potius, qui bona fide contraxerint. Vtilitas vero moralis, omnino certis præſcri-

præſcriptiſque conditionibus non conſtat, ſed ut amico aliquid datur, aut alii alicui aliquid confertur. Ita tamen ut vel tantundem exſpectet, vel amplius, ut qui non proprium, ſed mutuum dederit. Si vero non accipiat, quaſi mutuo dederit, tum demum accuſat eum, qui non reddit, ut amicum tamen. Idque uſu venit propterea, quod omnes aut certe plurimi, voluntate quidem ad honeſta deferantur, utilia tamen poſtea præferant & commoda. Honeſtum autem eſt, ita benefacere, ut nihil viciſſim beneficii exſpectes, utile vero & commodū beneficium accipere. Ideoq; id quod utile eſt, quærunt, quod cum non conſequantur, honeſti videri volunt.

His vero amicis, qui ut beneficium recipiant, beneficium conferunt, bene viciſſim facere debēt qui poſſunt, quantumque merentur reddendum eſt. Nec enim vi ad veram amicitiam aut nolentes debent pertrahere: ſed potius dolere, quod ab alio quam oportebat beneficium acceperint. neq; enim ab amico. Quare dabunt operam, ut prompto animo fœda diſpungant beneficia, quæ inviti admiſerunt: quia à quo ea acciperent non ſatis pervidebāt. Quod facient, ſi tantundem reddāt, modo poſſint, & quemadmodum ſi certa eſſet præfixa conditio, debitum confeſtim diſſolvant. Aut ſi ſtatim non poſſint, ſimul ac potuerint ſe reddituros eſſe promittant.

mittant. Quod ſi omnino reddere non poſſint, ne illi quidem qui contulerunt, quicquam ab iis exigent. Itaque ſi poſſint, ſtatim reddent. Priuſquam vero beneficium accipiant, conſideranda ſunt ſingula: ut puta à quo & qua de cauſa accipiant, ut nimirum cognoſcant, utrum admittendum id ſit, an ſecus.

CAP. XVIII.

De menſura retributionis in utili: tum de iis quæ in excellenti amicitia exiſtunt querelis.

IN reddendis autem inter ſe mutuo amicorū beneficiis, reſtat difficultas. Cum enim parum ſæpe magna proſint beneficia iis qui accipiunt, contraque multū parva (fit enim ſæpe ut aliquis multo vel labore vel ſumptu parum juvet amicum: ac viciſſim) videndum eſt utrum in reddendo beneficio, utilitas, an vero beneficii ſpectanda ſit menſura. Sæpe enim qui acceperunt beneficium, talia ſe ab iis qui dederunt accepiſſe aiunt, quæ illis parva eſſent, quæque ab aliis ſumi potuiſſent. atque ita ea elevant. Contra qui dederunt, dediſſe ſe ex ſuis maxima, & quæ ab aliis ſumi non potuiſſent. tum in periculis, aliiſque ea contuliſſe neceſſitatibus. Quare dubitatur utro metiri retributionē quis debeat, an accipientis commodo, an vero conferentis beneficio. Quod quidem non eodem modo in omni faciendum eſt amicitia. Sed in ea, quæ utilitatis in-

ſtituitur

stituitur causa, ejus qui beneficio afficitur, utilitati respondebit: aut etiã eam superabit. quod quidem præstat. Hic enim est, qui ope indiget, alterque ei suppeditat, tantundem recepturus. Tanti ergo fuit hoc subsidium, quanti emolumentum quod percepit, aut pluris. Suo denique ipsius metiri retributionem debet cõmodo, quia amicus est propterea. In ea autem quæ virtutis instituitur causa, nullæ sicut hic querelæ existunt, ubi singuli ad commodum quam maxime suum beneficia referre conantur. Quare neque ejus qui beneficium accipit emolumento, retributionem metimur, sed conferentis instituto. Virtutem quippe & mores in animi proprie instituto spectamus. Quia ergo virtutis causa alterum amat alter, beneficii retributionem etiam animo metientur: ideoque omni querela amicitia vacat ejusmodi. cum aliæ contra querelarum plenæ sint semper.

Qualis ea quoque est quæ in excellentia cõsistit. quoties nimirũ major minorem, vel qui plus prodest eum amat, qui minus. Plus enim petit qui excellit. alter quia præstantior est, alter quia plus prodest. Si enim, inquiet, uterque amicorum quantum potest tribuat, non quantum debet accipiat, onus quoddam amicitia futura est. Ideoque volunt non paria tantum, sed majora ex amicitia consequi. Putant enim, quemadmodum in mercatura, qui

plus conferunt pecuniæ, plus quoq; accipiunt, ita in amicitia quoque habere. Et ita quidem qui excellunt. Contra autem superiores negant hoc majoribus convenire amicis, sed contra. Boni enim amici esse, necessitati succurrere. Quid enim, aiunt, profuerit magno ac potenti amicum esse homini, si nihil ad nos ejus perveniat bonorum? Hoc modo, dum uterque accusat alterum, partemque uterque sibi potiorem vindicat, facillime dissolvuntur.

Videtur autem ęquum postulare uterque. oportet enim plus quodammodo ex amicitia tribuere utrique. non ejusdem rei tamen. Sed præstantiori plus honoris, egeno plus eorum quibus eget. Præmium virtutis quippe ac beneficiorum honor est. Egestatis vero subsidiũ lucrum est, aut aliud quodcunque quo egere videtur. Eodemque modo & in Rep. Semper enim iis qui beneficium conferunt aliquod, honor persolvitur. Neque honore, qui non aliquid contulerit in publicum, affici solet. Publicum enim præmium ei redditur, qui bene de publico meritus fuerit: publicum autem est honor. Neq; enim fieri potest ut & lucretur simul è publico aliquis, & honorem cõsequatur. Sed qui egent, pecunias quidem accipiunt è publico, honorem vero minime. Nemo enim utriusque damnum vult pati, & pecuniarum & honoris videlicet: sed cum alterum

alterum dedit, alterum accipit. Ideoque ei qui pecuniarum Reipublicę causa damnum subivit, reddunt honorem. sicut ei qui pecunias præfert, has cōferunt. Dignitatis enim & meriti ratio exæquat, ut dictum est, amicitiam, & conservat. Eodem audem modo cum inæqualibus etiam agendum est amicis. & is qui vel pecuniis ab aliquo augetur vel virtute, honorem vicissim ei reddere debet à quo accipit. Sic enim reddet quod potest.

Quod enim potest non quod dignitati debetur aut merito, amicitia requirit. Neque enim possunt omnes pro dignitate id reddere quod debent aut merito. quia id omnibus inveniri non potest. Sicut in Deorum, exempli gratia, aut parentum honoribus, nemo pro dignitate potest persolvere aut merito quod debet. Qui vero quantum potest & pro viribus id facit, probus atque honestus videtur esse. Ideoque videtur non licere filio abdicare patrem, aut quicquam eorum quæ petierit negare. semper enim debet: Quare etiam semper reddendum. nihil enim unquam paternis dignum beneficiis præstitit. Cōtra vero patri licet abdicare filium: licet enim ei qui beneficium contulit abdicare debitorem. Quamvis fortasse nullus pater filium relinquat suum, nisi eximio quodam modo sit improbus. Præterquam enim quod naturalis eo impellat amicitia, humanum quoque est subsidium

non aversari aut rejicere. Filius autem si sit improbus, plane aut odit aut certe non admodum studet patri ferre auxilium. Plerique enim affici beneficiis volunt: ea vero cōferre tanquam rem fugiunt inutilem. Ac de his hactenus quidem.

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIBER IX.

CAPVT I.

Quæ sint quæ amicitiam conservent.

ADhuc de amicitia dicamus, & quæ opus est superioribus addamus. In iis ergo quæ æqualitate constant amicitiis, æqualia quoq; sibi mutuò reddere amici debent. In iis vero quæ sunt inæquales, proportionis tantum, sicut dictum est, habenda erit ratio. In civili quippe societate, æquare amicos solet proportio. Sutor enim pro calceis non calceos, sed precium, & quod proportione iis respondet, accepturus est. quemadmodum in quinto pluribus diximus. Eodemque modo textor quoque & alii. Hoc enim est quod civilem sustinet societatem, ut cum proportione dētur & accipiantur om-

tur omnia, quibus vel egent vel abundant ſinguli. Et in civili quidem ſocietate communis menſura, quo omnia referantur, & quo tam ea quæ damus, quam quæ accipimus, metiri ſolemus, eſt nummus. In morali vero & quæ amicitia conſtat, nihil habemus, quo ea quæ ſunt diſſimilia metiri poſſimus. Quamobrem querelarum atque accuſationum plenæ ſunt hujuſmodi amicitiæ: qualis quoque eſt amatoria.

Interdũ enim amator accuſat eum quem amat, quod cum vehementer amet, ab illo viciſſim non ametur. cum fortaſſe amore dignus non ſit. Sæpe qui amatur amãtem accuſat, quod cum prius omnia promiſerit, nunc nihil præſtet. Solet autem hoc fieri, cũ alter voluptatis, alter utilitatis cauſa amat: poſtea vero neque ille admodum jucundus, neque admodum utilis eſt alter. Cum enim horum cauſa contracta ſit amicitia, ſi non adſint ea, neceſſario amicitia diſſolvitur. quia non alter alterum, ſed alterius bona amat alter. quę cum ſtabilia nõ ſint, amicitiæ quoque ruinam ſecum trahunt. Qui vero ſe mutuo, moreſq; alter alterius diligunt, quales ſunt honeſti viri, in amicitia perſiſtunt. Amicos enim propter ipſos, nõ alia de cauſa amant. Illi vero cum maneant qui ſunt, amicitiam quoque conſervant. Suboriuntur inter diſſimiles quoq; amicos ſimultates, quoties alia ab amicis, non quæ petebant,

consequuntur. Propemodum enim nihil accipere videtur, qui non accipit id quod petebat. Sicut ille, exempli gratia, qui promittebat citharœdo, quanto melius caneret, tanto se plus illi daturum: mane autem cum promissum exigeret, voluptatē voluptate remunerasse se dicebat. Si ergo uterq; voluptatem petiisset, recte constitisset societatis ratio. Sin autem delectationem alter, alter vero lucrū petebat, & hic quidem quod petebat acceperat, ille autem non item, non potuit sarta tecta conservari societatis ratio. Singuli enim ut accipiant quibus opus habent, dare ea solent quæ habent.

Cap. II.

Cuius sit in iis quæ sine pacto conferuntur beneficiis, precium ponere: item de ea quæ virtutis & quæ utilitatis causa sine pacto contrahitur amicitia.

IN dissimilibus ergo amicitiis proportio & dignitatis requiritur ratio. Quæstio autem movetur: utrius sit remunerationem ponere, an qui prius dedit, an vero qui accepit. Qui enim prius dedit, videtur ei qui accepit permittere, ut de remunerationis dignitate ipse statuat. quemadmodum Protagoras solebat. Neque enim aut certam discipulis suis præfiniebat, aut quam præfinierat exigebat institutionis mercedem: sed ipsos æstimare jubebat, quanti ea essent quæ didicissent: ac deinde quod illis videbatur accipiebat. In ejusmodi autem communione, qui-

ne, quibuſdam ea ſufficit quæ in proportione conſiſtit remũneratio. quibus Heſiodi illud ſatis eſt:

Merces nempe viro ſatis eſt &c.

Forenſes autem quidam, & quorum in mercatura conſiſtit ſocietas, plura quærunt. Fit enim nõnunquam ut ante pecunias acceperint, quas ſtatim ſe reddituros eſſe promiſerant, quas cum non reddant, neque quicquam eorum quæ promiſerãt faciant, nõ immerito accuſantur. quia nimirũ quicquid præſtant minus eſt promiſſis. Ideoq; & ſophiſtæ non niſi accepta prius mercede ſolent docere. quia nemo pecuniis ea emere vellet quæ docẽt, quia nullius ſunt precii. Iam vero cum magna quædam & præclara ſe docturos eſſe promittant, mercedem quidẽ accipiunt, ac poſtea ineptiſſima quædam eos docent Hi ergo cum precium acceperint, neque tamen id quod promiſerant præſtiterint, merito accuſantur.

Vbi autem pactum nõ intercedit cõventum retributionis aut operæ, ſi qui amicis per ſe ſubſidiũ tulerunt, ſuaque amicorum cauſa dimiſerunt, ut honeſti ſolent homines, eos accuſari non poſſe diximus. Talis autem eſt quæ virtutis cauſa inſtituitur amicitia. Atque ibi ex conſilio propoſitoq; reddenda eſt remuneratio. Illa quippe amici & virtutis eſt, ut in ſuperioribus oſtendimus. Talis autem eſt & philoſophica communio. Neque enim qui do-

cet

cet eam, aut pecunias à discipulis suis aut honorem definitum exigit, cum neque in hoc neque in illis quicquam illa dignum sit. Quare consilium tantum propositumque respicit. id vero opus, aut remunerationem quam præstare quisque potest, judicat sufficere. sicut illud quod cum Dis nobis jus est & parentibus. Qui ergo causa amicorum benefaciunt amicis, ita remunerationis solent æstimare precium.

Qui vero alicujus causa, utilitatis, dico, aut voluptatis hoc faciunt, ita dabunt remunerationem & accipient, quemadmodum uterque dignum esse existimat. Eo enim modo demum pura ab omnibus querelis amicitia futura est. Quod si non contingat, neque uterque de ea quam meretur remuneratione judicare possit, sed aut alter tantum, aut fortasse neuter, necesse est pro ejus qui beneficia accepit judicio, institui remunerationem. Si enim alter pro tot tantisque quæ accipiat beneficiis, tot vicissim tantaque reddere se velle promittat, alter vero hac cōditione ei hæc tradat: alter quidem quæ daturum se promiserat dabit, & quod acceperat compensabit, sive voluptate, sive alio quoque beneficio paria cum eo faciundo: alter vero de quo queratur non habebit, ut qui acceperit, quod deberi pro iis sibi judicabat. Hoc vero non necessariū modo est, & omni molestia humanū liberat con-

sortium,

ſortium, ſed & juſtum. Si quis enim quæ velit conſequatur, injuriā ſibi fieri dicere non poteſt. Ideoq; & in mercimoniis hoc fieri ſolet. Qui enim emit, precium inſtituit, ſuaq; ipſius aut utilitate aut voluptate rem illam metitur, tantique eſſe dicit mercem quā empturus eſt. Vnde & alibi leges ſunt, quę judicia de voluntaria in cōtrahendis rebus obligatione fieri prohibent, neque volunt alium quęri in tali negotio judicem, aliaſve leges: quod oporteat cum eo cui quis credidit & cum quo cōmunicavit ſua, ex pacti ratione decidi. Cēſent enim ęquius eſſe, ut ille cui ab initio commiſſa res eſt, de remuneratione judicet, quam qui commiſit. Aliter enim qui commiſit ferret ſententiam: jam vero in ſuis nemo fide dignus judex eſt. Propria enim plerique & quæ dant ipſi magno æſtimare ſolent. Cui vero permiſſum eſt, ut remunerationem eorum quæ accipit ſtatuat beneficiorū, ſi moleſtiam illi exhibuerit poſtea, qui participem ſuorū fecit ipſum, quod nimirum minus quam oportet, referat, ad prius pactum recurrat, de quo inter utrumque convenit, recte judicabit; quod nimirum alter accepit, alter vero tulit. Neque enim nunc quanti ea eſſe exiſtimat, poſtquam accepit, ſed quanti ea æſtimabat prius quam accepiſſet, tantum pro iis reddet.

CAP. III.

Quæ quibus sint tribuenda.

ET hæc quidem hactenus. Est autem & illud quærendum: utrum illis qui maximis à nobis colendi sunt honoribus, maximeque cari esse debent, tribuenda sint omnia, & in omnibus mos sit gerendus: an sint quædam quę aliis, qui minus nobis colendi sunt, minusque sunt cari, tribuẽda sint potius, quam aliis, quibus & maximus honor à nobis debetur, maximeque cari sunt. Vt, exempli gratia, Patrine in omnibus gerendus mos sit, quoties & cum jusserit, an vero non semper. sed potius qui æger est medico parere, qui militat imperatori morem gerere debeat. Rursusque, uter pro imperatore eligendus sit, amicusne aut pater, an vero qui militiæ laude excellit. Vtri item amicone an viro bono magis sit inserviendum: & an amico magis, quam ei à quo beneficium accepimus, & cui hoc debemus, potius sit gratificandum: quoties de utroque bene mereri res non sinit.

Hæc ergo omnia sigillatim accurateque definire admodum difficile est. Cum multas præsertim variasque admittant differentias, neque eodem inter se varient modo, sed pluribus: magnitudine nimirum, exilitate, honesto, & necessario. Nõ eodem enim modo parva omnia, aut magna, aut honesta denique ac necessaria videntur esse.

Inter-

Interdum enim inservire amico magis videtur necessarium, quam viro honesto: interdumque ei à quo beneficium acceperis, honestius est benefacere quam amico: & cõtra. Ideoque rationem de singulis reddere accuratam, nemo omnino potest.

Illud certe, non omnia eidem danda esse, manifestum est. Etenim iis à quibus beneficium acceperis, beneficium vicissim reponere, justius plerumq; est, quam gratificari sodali. Quemadmodum debitum creditori potius persolvendũ est, quam sodali.

Plerumque autem propterea dico, quia interdũ fit, ut contra magis sit justum. Vt, exempli gratia, si quem captum à latronibus aliquis redemit, nunquid hic vicissim illum redimere debeat, quicunq; tandem fuerit? aut an alii non capto, sed impensam repetenti pecuniam, persolvere eam potius debeat, quam redimere patrem. Cum præ seipso quoque unusquisq; liberare patrem debere, videatur? Ideoq; plerumque, nõ vero semper, reddendum potius id esse quod debetur diximus, quam amico gratificãdum esse. Sin vero gratificari amico ita vehementer vel honestũ sit vel necessarium, ut jus illud quod ei à quo beneficiũ accepimus debetur, excedat, potius eo inclinandũ est. Præsertim cum neque semper jus postulet, ut beneficium ei à quo accepimus reponamus, si improbus sit à quo beneficiũ accepimus. Ponamus enim hominem improbum aliquid cre-

didisse viro bono: non enim propterea improbo cogetur credere vir bonus. Alter enim quod sciret se id recepturum esse à viro bono, id credidit: vir autem bonus cum sciat se nō recepturum esse ab improbo, injuste non facit, si non credit. Sive ergo verum est quod de improbo illo suspicatur vir bonus, eum nimirum hac quoque in parte improbum futurum neque redditurum id esse, æquum facit, si non credat: sin autem aliter se habet, ille vero id suspicatur tantum, ideoque par pari non reddit, ne sic quidem admodum injuste agere videtur. Neq; enim justum est, quę in bonum virum confert homo improbus, eadem ab illo ut accipiat vicissim. quia neq; æquale est id quod dat improbus ei quod dat vir bonus: licet idem sit quod uterque confert utrique. Quippe cum à dignitate dantis precium suum mutuetur: ideoque & majus fit. Quare diximus, non semper iis à quibus beneficium accepimus, id reddendum esse potius, quam gratificandum amicis. Quod enim sępe in superioribus dictū est à nobis, ea quæ de actionibus affectibusque instituitur agendi ratio, ipsos affectus atque actiones sequitur; ideoque semper alio atque alio modo, quemadmodum & illa, habere se solet. Quare ut definite quis de singulis atquē accurate agat, fieri omnino non potest.

Ex his itaque nec omnia danda esse omnibus,

neque patri omnia, quemadmodum nec omnia sacrificamus Iovi, satis manifestum est. Cum vero alia parentibus, alia fratribus, alia iis qui beneficiū dederunt, ac sodalibus debeantur: ea quæ propria sunt, maximeque conveniunt, singulis tribuemus. Quod quoque fieri ab omnibus propemodum videmus. Ad nuptias enim non tam eos à quibus beneficiū acceperunt, aut sodales, quam propinquos vocant. His quippe & genus & generis actiones sunt communes. In funera quoq; cognatos potissimum prodire eadem de causa debere, plerique arbitrātur. Ideoq; parentibus, ut victus potissimum suppetat, & magis quidem quam sibi, curandum esse aliquis existimaverit. Vitam enim parentū, unde ipsi suam acceperunt, cōservare debent liberi. Honor quoq; iis tanquam Dis tribuendus est. Nō omnis tamen, neque quilibet. Neque enim patri idem ac matri. Sicut neque utriq; sapientis & imperatoris tribuendus est: hoc est, quem sapienti aut imperatori tribuimus. Sed qui patris est, patri, qui matri vero convenit, matri. Cunctis quoque senioribus, pro ratione ætatis, honor exhibendus est: qualem videlicet juniorem exhibere seniori æquum est: ut assurgat videlicet, locoque cedat, & similibus. Sodalibus vero ac fratribus, orationis libertas, omniumque rerum concedēda est communio: ut & propinquis, tribulibusque ac civibus, aliisque omnibus. Danda

denique opera est, ut suum cuique tribuatur. Qua in re considerandа est singulorū, qua nos tangunt, propinquitas, ususque, ac virtus. quibus honores qui illis debentur, ac communionem metiemur. Ac de propinquis quidem facilius est judicium. Facile enim quæ propinquis, civibus, tribulibus, aliisque quos mores nobis conjungunt, tribuenda sint, intelligemus: quæ vero extraneis, iisque qui multum à nobis differunt, invenire est operosius. Quamvis nec propterea minus quid fieri debeat, tradendum est: sed prout argumentum permittit, singula definienda sunt, & in omnibus decori est habenda ratio.

Cap. IV.

An dissolvi soleant, nec ne, amicitiæ.

SEd & illud quærendum est, utrum dissolvendæ, nec ne, sint amicitiæ: dubitari enim potest, an aliquis dum ab amico vehementer adhuc amatur ac diligitur, desistere ab amicitia debeat.

Dicimus ergo, cum iis qui aut utilitatis causa aut voluptatis ab aliquo amantur, si iis destituantur, dissolvi sine reprehensione amicitiam posse. Quoties enim aut voluptas eos deficit aut utilitas, quorum amici erant, mirum non est si non ament. Quoties autem illi qui utilitatis causâ amãt aut voluptatis, morum causa & honesti ipsius amare se simulant, posteaque dissolvuntur, ac propterea in reprehen-

prehensionem incurrunt, injuste agunt, meritoq; accusantur. Plenæ enim querelarum sunt, quod initio dicebamus, amicitiæ ejusmodi, cum non eadem de causa atq; eodem modo amantur ac amãt: neq; amari se intelligunt quemadmodum amantur, sed falluntur. Tunc enim cum detegitur fraus, alter alterum accusat. Si quis ergo falsa ducitur credulitate, morumque suorum gratia amari se existimat, cum alter tamen nihil tale agat aut dicat, quod illi solent qui morum gratia aliquem amant, tum se ipse merito accusare potest. Cum vero simulatione decipitur alterius, merito illum à quo deceptus est accusat: multoq; id quidem magis quam si quis nummos adulteret: quo in re majoris precii hoc maleficium versatur. Atque ii quidem qui utilitatis causa amicitiam aut voluptatis colunt, hoc modo dissolvi solent.

Si quis vero morum gratia amat aliquem, & ut virum amplectitur bonum, ille vero improbus postea aut evadat, aut amico talis videatur, quæritur, utrum amandus porro, an potius dissolvi amicitia debeat. Respõdendum autem est: fieri ne quidem posse, ut qui nõ bonus videatur, amabilis esse possit (id enim quod amabile est, est bonum: quod vero improbum est, ne justum quidem est) Neminem enim aut amare, aut similem fieri malo oportet. Nam si amet, omnino necesse est, ut similis illi

fiat

fiat quoque. Iam enim ante diximus, ſimili ſimile gratum & acceptum eſſe.

Nunquid igitur repente talis diſſolvenda eſt amicitia? An non omnium, ſed eorum modo, quorum inſanabilis eſt improbitas, quia modum excedit. Si qui vero ita ægri ſunt, ut curari poſſint tamen, & correctionem admittãt, minime ea quidem diſſolvenda videtur. Quin potius omni ſtudio ac diligẽtia ſubveniendum eſt talibus, moreſque eorũ ſunt emendandi: ut potius eorum virtus à nobis, quam facultates aut opes ſartæ tectæque conſerventur. Si quidem opibus ac facultatibus virtus eſt præſtantior, multoque magis dignum eſt amicis, ibi ſubſidium ferre iis, quam eorum opes cõſervare. Quod ſi paupertatem à familia amici propulſare is tenetur qui poteſt, quanto magis virtutem illi addere, cum præcipue hoc magis amicitiæ conveniat? Virtutis enim cauſa ſunt amici. Eſt igitur magis quidẽ laudandum, ſi quis amicum, quamvis jam improbus evaſerit, amare tamen non deſinat, ſed potius emendationi ejus incumbat: ſi quis vero ſtatim ab eo ſe disjungat, nihil præter rationem facere videtur. Neq; enim improbo amicus erat, ſed honeſto. Cum vero eum qui honeſtus eſſe deſinit, amare quoque deſinit, nemini injuriam facit. Cum enim eum qui ex bono improbus evaſit, conſervare ſe non poſſe videat, ab illius divortium amicitia facit.

Atque ita quidem, si ex honesto bonoq; viro amicus improbus evadat, dissolvi amicitia debet.

Iam vero, utrum, si eodem in statu manente altero, alter probior se ipso evadat, multumque virtutibus excellat, utrum, dico, ille qui tanto est probior, altero qui talis amplius non est, uti porro, an renunciare potius amicitiæ debeat? Quod quidem in magno potissimũ apparet discrimine. Vt, exempli gratia, Si duo inter se pueri mutuo amarẽt, tum quod ætate pares, tum quod studiis iisdẽ eodemq; lusu delectaretur uterque, atque eorum alter cum virilem attigisset ætatem, homo gravis, ac plane omnibus quę ætatem illam decent, consummatus virtutibus evaderet; alter vero pueriles illos mores retineret: quomodo tandem amici hi possent esse: cum neque eadem probarent, neq; ex iisdem voluptatem molestiamque caperent? Quare neque amplius alter quoque alteri gratificari posset. Quia neuter quo alterũ oblectaret quicquam posset facere. Sed ne vivere quidem una poterunt: sine quibus tamen cõsistere, ut diximus, amicitia nõ potest.

Num autem ita erga eum affectus esse debebit vir bonus, ut si amicus nõ fuisset unquam, an vero præteritæ aliqua amicitiæ conservanda erit memoria? & quemadmodum amicis potius quam exteris gratificandum putamus, ita iis, qui aliquãdo amici fuerunt, amplius tribuere, quam quibus nun-

quam usi sumus, oportet? Videtur certe aliquid præteritæ iis deberi amicitiæ causa: nisi forte quia modum omnem eorum improbitas excedit, instituatur dissolutio.

CAP. V.

De officiis amicorum, & amicum eodem modo erga se & amicum, improbum autem neque erga se neque amicum esse animo amico.

ATque ita quidem commode dissolvētur amicitiæ. Restant tamen & alia nonnulla, quę de amicitia nobis sunt dicenda. Officia autem amicitiæ, & in quibus consistit illa, tanquam normam aliquam & principium eorum, quæ quisque nostrum debet sibi, habere videntur. Ea enim quisque ab amicis petit, quæ à se ipse.

Ideoque amicum definiunt esse eum, qui bona omnia amico contingere cupiat, ipseque ea in amicum conferat, quæ bona esse judicat, idque illius causa. Aut qui superesse & vivere amicum cupiat, ipsius causa. quemadmodum erga liberos afficiuntur matres. Nam & superesse & felices esse optant eos, idque eorum causa. Siquidem frequenter, licet non amentur aut ne à liberis cognoscātur quidem, bona tamē omnia illis & felicitatem optant. Quod in amicis quoq; illis fieri videmus, inter quos quædam intercesserunt offensiunculæ, aut qui ab aliis neglecti fuerunt: cum ipsi propterea amare nō desinant.

ſinant. Omnia enim bona optant amicis, cum eorum nullam ipſi partem expectent, ſed eorum cauſa tantum. Sicut & amicum definiunt, qui iiſdem cum amico aut delectetur aut doleat. Quod ipſum quoque maxime in matribus videmus. Vnde & definitionem amicitiæ, ab eorũ nimirum qui ea præditi ſunt definitione, deſumunt. Sicut temperantis definitio, temperantiæ ipſius definitionem prębet. Atque hæ quidem amicitiæ atque amicorum definitiones ſunt. Quæ quidem ab iis quæ quiſque ſibi debet, deſumptæ, ſicut diximus, & mutuatæ ſunt.

Quicquid enim verus amicus eſt amico, vir bonus eſt ſibi: maximeque is amicus eſt ſibi, qui vir bonus eſt, aut talem eſſe ſe arbitratur. Quod ſi non omnes, & exempli gratia, improbi, ea quibus conſtat amicitia tribuunt ſibi, nihilo tamen minus procedit quod dicimus. Etenim quæ boni & honeſti faciunt viri, hæc ſunt quæ in hominibus & in communi maxime excellunt natura. Etenim vir bonus atq; ipſa virtus, humanorũ tum affectuum tum actionum quaſi menſura eſt. Quæ vero improbus ſpectat, ne ad communem quidem referuntur naturam. His enim de rebus non ab iis qui ægri ſunt, ſed qui ſunt ſani, deſumemus ſententiã. Virum autem bonũ, omnia quæ in amicitia requiruntur, ſibi tribuere, planum eſt. Ille enim & conſentit ſecum, eademque petit: ſive rationalem, ſive

eam, quę ratione destituitur animæ videas partem. Neque quemadmodum qui judicio destituuntur, contrarium quærit: aut partes in eo quæ affectibus sunt destinatę, pugnant cum iis in quibus est ratio. Sed & quæ bona sunt optat sibi vir bonus: bona dico, tum proprie ita dicta, quæ ad virtutem ducunt: tum quæ bona videntur, & virtuti quasi aliquod adferunt subsidium. Quin & sui ipsius causa bona optat sibi. Quod nō facit improbus, qui non sui ipsius causa optat illa. Ea quippe pars in qua vis mentis est, humanam constituere naturam putatur. cujus causa omnia facit vir bonus, bonaq; quęrit omnia: sicut contra nihil improbus. Neq; enim contemplationem finem suarum actionum ponit improbus, sed improbam cōtra voluptatem. Quo fit, ut nulla sibi bona, sui optet causa. Vitam vult etiam diuturnam, & se salvum atque incolumem esse vir bonus, eamque sui partem potissimum, in qua vis est mentis. Sed & omnia agit, quæ conducere sibi existimat, & ad incolumitatem suam spectare videntur. Ex aliis autem ii qui non plane à bono sunt aversi, sed qui ita se gerunt, ut videri possint viri boni esse, ea quæ videntur bona, ipsi quoq; quærunt, tum vitam atque incolumitatem optant sibi. Id autem faciunt, quia quodammodo bonis adhuc viris sunt similes. Qui vero improbi omnino sunt & scelesti, nihil tale habent. Nam ne ipsa quidem

illa

illa quæ videntur bona ſequuntur: ſed alia quidem volunt, alia vero concupiſcunt. Quales ſunt continentes, aut qui vel timiditate ab actione eorum abſtinent, quæ ſibi optima eſſe norunt, vel ignavia. Quare ne ea quidem ſequuntur, quæ bona eſſe judicant: ſed neque vitam ſibi, aut incolumitatem cupiunt contingere. Multos enim qui quamplurima & quidē ſceleſta egerunt, poſtquam propter ſummam ſcelerum ſuorum vim, alienum in ſe concitarunt odium, vitæ ſuę piget, mortemq; ſibi conſciſcunt. Contra vero vir bonus, vitam ſibi cupit contingere: bonum enim viro bono eſt, eſſe. Contemplativam enim ſequitur vitam. In mente autem & cogitatione omnium natura conſiſtit: aut certe in ea maxime. Qui vero partem illā in ſe quæ ratione caret, & vivere vult & incolumem eſſe, ſibique bona vult contingere, quatenus naturam ſuam, & id quod erat, hoc quod eſt mutavit, nō amplius ſibi vult bona, ſed illi quod eſſe cœpit. Neque quiſquam eſt qui non ſibi bona vult contingere, quamdiu ſe manere exiſtimat id quod eſt. Quod ſi alium ſe eſſe factum videat, nunquam optabit ut omnia bona contingant illi, quod eſt factus. Nihil enim differt, utrum alii velit bona contingere, poſtquam jam mutavit, an ſibi. Nemo enim cōtentus eſt, ſi alii eveniant bona. Deo enim, exempli gratia, bona adſunt omnia: eſtque tamen ille quic-

quid eſt tandem. Ideoque eo nos contenti non ſumus: quo minus nobis ipſis aut amicis, qui quaſi pars noſtri ſunt, bona optemus. Sed & ſecum ipſe ſolus degere ætatem vult vir bonus, quia ſe ipſo eſt contentus, ſibique eſt acceptus. Partim enim eorũ quæ egit ſecum ipſe delectatur memoria, partim etiam bona ſe acturum ſperat, & quæ bona ſunt inventurum eſſe. Sed & plurimas præclaras mente cogitationes concipit. Quæ quidem omnia ut ipſe ſit acceptus ſibi efficiunt: libenterque ſolus ipſe ſecum ocioſe verſatur.

Contra vero alios cum quibus verſentur quærunt improbi, ſeque ipſi vitant. Multa enim ac moleſta iis in mentem, cum ſoli ſunt, venire ſolent: ſed & multa ſperant ejuſmodi, quorum ſi cum aliis verſentur, oblivisci ſolent. Rurſus vero dolet gaudetque ſecum ipſe quam maxime vir bonus. Quia vult eadem, eademque concupiſcit ſemper, neque pars in eo quæ ratione prædita eſt, cum ea pugnat quæ ratione caret: ideoque idem illi moleſtum eſt gratumque ſemper. Nunquam enim propemodũ mutatur. Quod de improbis dici non poteſt. Cum enim nihil quod amore dignum ſit habeant, nullo modo ut amici erga ſe ipſi affecti eſſe poſſunt. Quare neque gaudere ſecum ipſi neque dolere poſſunt. Semper enim ſeditionibus eorũ agitatur animus, pugnatque id quod ratione caret, cum eo quod ratione

tione est præditum. Quod enim ratione in iis destituitur, dolet cum ab improbis abstinendum est: sicut tum non dolet una sed gaudet, quod ratione est præditum & contra. Alterum denique huc, alterum illuc, & quasi in diversas partes animum divellunt. Licet enim fieri non possit ut doleat simul ac gaudeat eodem aliquis tempore, nihilominus tamen paulo post dolebit, quia gaudebat prius: & illam sibi evenisse voluptatem nolet. Pœnitentia enim abundant improbi. Vnde apparet nullo modo amice erga se affectum esse posse improbum, quia nihil quod amari possit habet.

Quod si ita affectum esse admodum est miserum, omni fugienda ratione est improbitas, imprimisque ut probi sint ac honesti singulis videndum est. Ita enim & amice erga se affectus erit quisque, & amicus erit aliorum.

Quoniam ergo ea quæ sibi vir bonus tribuit, ea quoque tribuẽda sunt amico: (erga amicum enim, quemadmodum erga se affectus esse debet quilibet: alter enim ipse est amicus) sequitur ea quæ sibi vult fieri & tribuit vir bonus, amicitiæ esse officia, & in his amicitiam consistere.

Quærere autem utrum hæc sit amicitia, qua singuli se ipsos diligunt, an secus, hoc prætermittatur loco. Duorum enim aut trium, quemadmodum ex superioribus apparet, est amicitia. Quod si quis

hoc

hoc quoque quo se ipse aliquis diligit, vocare amicitiam velit, amicitia quidē erit eatenus, quatenus à se ipse differt, parsque ea quam affectus tenent, cum altera ea conciliatur, quæ ratione est prædita. Præterea quia omnis quæ excellit, maxime illi, qua quisque se ipse diligit, similis est amicitia, etiam illa vocari amicitia poterit.

CAP. VI.

De benevolentia.

EST autem similis quidem amicitię benevolentia, nondum amicitia tamen. Sæpe enim benevolentia eos complectimur, quibus nondum amici sumus. Sed & ignotos sæpe benevolentia amplectimur, quæ tamē eum cui bene volumus latet. Quod convenire amicitiæ non potest, quemadmodum pluribus ante diximus.

Quare nec amicitia est benevolentia, neque dilectio videtur esse. Dilectio enim impetu quodam & motu ad eum quem diligit pertrahitur, & appetitu quodam fertur, semperque qui ita amat, illud quærit quod amat. Talis autem non est benevolentia. Benevoli enim omnia quidem bona cupiunt contingere quibus sunt benevoli: versari autē cum iis non admodum desiderant. Est præterea cum cōsuetudine quadam conjuncta dilectio. Tempore enim paulatim crescit ac consuetudine. Simul vero & subi-

& ſubito in quibus eſt ſuboritur benevolentia. Quemadmodum ſpectatores erga eos qui certant afficiuntur. Continuo enim benevolentia eos proſequuntur, quos vincere vident: omniaq; iis bona cupiunt contingere: neque propterea tamen auxilium iis ferunt. Non enim diligunt eos, neq; tempore aut conſuetudine crevit hic affectus. ſed ſimul ac viderunt eos, delectari iis cœperunt. Ideoque leviter tantum, &quaſi ſuperficie tenus amant:quod eſt benevolentiæ.

Principium ergo amicitiæ videtur eſſe benevolentia, quemadmodum amoris ea quæ videndo cõcipitur voluptas. Et quemadmodum nemo amare poteſt, quem non primo delectaverit illius quem amat facies, poteſtque tamen fieri ut delectetur aliquis & non amet tamen (quia tum demum amat aliquis, cum abſentem etiam diligit, ejuſque præſentiam deſiderat) ita fieri non poteſt, ut amici ſint qui non prius fuerint benevoli. Fieri tamen poteſt, ut qui benevoli ſunt, nõ ſint amici. Benevoli enim bona omnia iis cupiunt cõtingere, quibus ſunt benevoli: neque unquam tamẽ eos opera juvabunt, aut aliquam eorum cauſa moleſtiam ſubibunt. Quare tranſlate aliquis etiamocioſam vocare amicitiam poſſet. Si enim tempus accedat & conſuetudo, fieri amicitia ſolet.

Amicitia dico, non quę utilitatis aut voluptatis,

ſed quæ honeſtatis cauſa inſtituitur. Benevolus enim aliquis fit alicui virtutis cauſa aut probitatis: quoties aut fortis aliquis alicui videtur eſſe, aut ſimili aliquo præditus bono. Qui vero aut voluptatis aut utilitatis cauſa bene de aliquo vult mereri, non illi eſt benevolus, ſed ſibi: ſicut neque amicus eſt, qui eſt talis. Quemadmodum nec ille qui, quia beneficium ab aliquo accepit; bene illi vult à quo accepit, benevolus dici poteſt proprie, ſed juſtus potius. Nam qui viciſſim illi à quo beneficium accepit gratificatur pro iis quæ accepit, non virtute illius, ſed ſuo gaudere bono videtur.

Quare nec amicitia nec dilectio, ſed amicitiæ principium eſt benevolentia. Si autem tempus ac conſuetudo, reliquaque quæ ad amicitiam requiri ſolent, accedant, fiet amicitia: & ea quidem, quam honeſti virtutiſque cauſa dicimus inſtitui.

CAP. VII.

De concordia.

VIdetur ad amicitiam referri quoque poſſe cōcordia: quæ amicitiam ſequitur quoque. Eſt autem cōcordia, non ut aliquis idem ſentiat, quaſi opinionum aliquis cōſenſus. Cum inter eos etiam qui ſe mutuo ignorant, conſenſus eſſe poſſit talis. Nihil enim vetat, quo minus de iiſdem idem ſentiant, eandemque eorundem habeant ſcientiam,

licet ſe mutuo non norint. Concordia vero in iis quæ ad vitæ communionem amicitiamque ſpectant verſatur. Vnde & civitates concordes eſſe dicimus, cum de iis quæ conducunt & è re ſua ſunt eandem habent ſententiam, eademque agunt quoque quæ omnibus videntur.

Eſt ergo concordia amicorum communis ſententia, non in iis quæ ad cōtemplationem, ſed quæ ad actionem pertinent. idque in iis qui magni alicujus ſunt momenti, & in magnitudine aliqua cōſiſtunt. In parvis enim quibuſdam quæ ad vitam ſpectant noſtram, neque urbem neque amicos dicimus concordes eſſe. Vt, exempli gratia, utrum domi ſit manēdum, an in forum abeundum, illud agendum ſit aut faciendum. quæ quidem neq; utilitas quædam ſingularis neq; damnum excipit. unde in ejuſmodi neminem concordem eſſe dicimus.

Sed in magnis, & quæ aut utrique amicorum ſimul, aut civitati publice conducunt.

Vt, exempli gratia, cum tota urbs ſentit, magiſtratus ſorte creandos non eſſe, aut ſuccedere debere, ſed eligendos eſſe, aut belli cum Lacedæmoniis ſocietatem ineundam eſſe. Aut aliud denique quid ſimile, quod alicujus eſt momenti, aut in quo Reip. vertitur ſalus. Eodemque modo concordes quoq; amicos eſſe dicimus, quoties aut eandem eligunt vitam, vel quæ in vita ſunt maxima, aut ad utilita-

tem utriusque vel damnum faciunt, uterque simul vel sequitur vel fugit. Neq; enim idem sentire tantum debent concordes, sed similiter quoque in toto. Vt, exempli gratia, si utrique videatur amicorũ, ut dux vitæ alteri sit alter, neque eundem tamen esse uterque velit, sed uterque se proponat: ibi enim idem quærunt quidem, non in eodem tamen, sed uterque sibi: quod non est concordem esse. Sic & in urbium comitiis tum concordes dicuntur esse, cum eidem omnes magistratum deferunt. aut falcem optimum omnes, nõ se quisque. Quemadmodum in Phœnissis suis Euripides poëta fecit. Neque enim id quod omnibus placet eo modo fieri potest: quod concordia dici non potest. sed cum omnes id quod petunt consequuntur, tum demum sunt concordes.

Quare civilis quædam amicitia est concordia: itaque appellatur. Nam in iis quæ ad actiones spectant & quæ conducunt, quæque ad vitam pertinent humanam, spectatur: quæ omnia civilis sunt disciplinæ.

Est autem inter honestos concordia: hi enim & secum & cum aliis cõsentiunt, cum in iisdem sint, ut ita dicam. Horum enim permanent, neq; quemadmodum Euripus refluunt voluntates. Nam & quæ justa sunt, & quæ utilia volunt. & hæc communiter quidem.

Impro-

Improbi vero concordes esse non possunt homines: nisi ad tempus fortasse parvum: quemadmodũ neque amici esse stabiles possunt, cum uterq; plus sibi vindicare, & majorem altero partem consequi velit, in iis quę utilia esse arbitrantur. Sicut in laboribus contra, iisque quæ alterius causa ministeriis subire solet alter, minus habere quærunt semper: cumque uterque se dignum existimet, ut labores habeat quam minimos, utilitatis vero consequatur plurimum, in ministeria alterius, diligenter nimis atque accurate inquirit: cumque eum vetet frui quãta vult utilitate, tamen quam maximos subire patitur labores. Quare quia quod cõmune utriusque est non conservant, cito dissolvuntur. Conjunctionis enim solvitur vinculum: quod quidem cõmunio est, & concordia. eo autem soluto, conjungi diutius non possunt. Vnde seditiones oriuntur: cum amicitiæ officia ab utroque exigat uterque, neque ipsi tamen quæ justa sunt velint agere. Quo fit ut inter improbos concordia esse non possit, sed inter probos tantum.

CAP. VIII.

De beneficiorum collatione.

EST & illud quęrendum, cur qui beneficia conferunt magis eos ament in quos contulerunt, quam ab iis amantur. Quia enim præter rationem fieri videtur, quęri solet. Et vulgus quidem eadem

de causa fieri autumat, ut magis ament qui beneficium contulerunt, quam creditores debitores amant suos, cum à debitoribus vicissim non amentur. Qui enim crediderunt, saluti debitorum consulunt, omnique iis subveniunt modo, ut redire ad eos pecuniæ suæ possint. debitores vero creditoribus non item. Vellent enim non esse eos. quia felicius dissoluto ære victuri videntur. Eodem ergo modo & hic dicunt fieri: eos nimirum qui beneficia contulerunt, optare & vitam eorũ & salutem in quos ea contulerunt, quod eo modo beneficiorum persolutionem suorum ab iis consecuturos se existiment. Eos vero in quos collata sunt, nõ admodum eorum, qui contulerunt, salutem optare. Quod non ita curæ sit hominibus ut reddant, quam ut accipiant. Atque hæc quidem ea est, quam vulgus esse arbitratur, causa. Quæ quidem credere & existimare coacti sunt, quod ingratos tantum atque improbos respiciãt homines: & quod apud Epicharmum est, è malo spectantes. Quod quidem homini proprium videtur esse: immemores enim sunt plerique, magisque affici beneficiis quam conferre ea desiderant. Videri autem possit magis physica esse causa, minimeque simile illi quod de creditoribus diximus. Inter eos quippe qui afficiunt beneficio & qui afficiuntur, quædam intercedit dilectio, quæ inter creditores debitoresque intercedit nulla. Nec enim amat

amat debitorem creditor: ſed ſaluti ejus ſtudet tantum, ut recipiat quod dederat, debitumque conſequatur ſuum. Qui vero contulerunt beneficium, eos in quos contulerunt amāt, licet illis utiles non fuerunt, ac ne eſſe poſſint quidem. Quod ipſum quoque in artificibus fieri videmus. Quilibet enim opus magis amat proprium, quam amari ab eo opere ſuo poſſet, quamvis viveret atque animaretur. Quod quidem in poëtis fieri potiſſimum videmus: qui ſupra modum ſua amant poëmata, neque aliter quam parentes amant liberos. Cui ſimilis eſt eorum qui beneficia dederunt affectio. Qui enim eorum ſunt experti beneficia, opera eorum ſunt hoc reſpectu: ideoque magis eos amant, quam ab operibus amantur ſuis. Hujus autem rei cauſa eſt, quia eſſe omnes volunt ac diligunt. Proprie autem tum ſumus, cum actu ſumus. Actu autem, vivendo ſumus atque agendo. Qui vero agit, actu eſt in opere. Sic ars ædificandi, quæ ædificii eſt ratio, actu eſt in ædificio. Eſtque ipſum ædificium quatenus eſt ædificium: ſicut artifex actu, quatenus eſt artifex. Atque ita in reliquis, quicunq; operatur, actu opus ſuum eſt. Si ergo naturale eſt, ut quis eſſe amet, eſſe autem eſt in agendo, opus autem ipſe eſt qui agit actu, manifeſtum eſt, quatenus quis ſeipſum deſiderat eſſe, eatenus quoque opus ſuum ut deſideret eſſe. Cum autē maxime ſemet amet aliquis, maximeque

meque opus suum amet, etiam eum quem beneficio affecit, quatenus opus ipsius est, maxime amabit. Ideoque magis etiam quam à quo beneficio est affectus. Maxima enim, qua aliquis se diligit dilectio est. Præterea, quia is qui dat beneficium, se ipso, dum dat, benefaciẽdo fit melior, bonumq; illi est benefacere, ideo quoque eo qui beneficium accipit delectari solet, quia in eo bonũ videt suum. Cum contra qui beneficium accipit, non fiat melior se ipso, qua accipit: neque in eo qui dat beneficium ullũ habeat bonum. Ex iis enim quę ipse agit, melior solet fieri aliquis. In operando enim, quemadmodum supra dictum est, humanum consistit bonum. Quare, si quid ille cui beneficium datur, in eo à quo accipit voluptatis habet, id nõ bonum est illi, sed utile. Id autem quod utile est, non ita aut jucundum est aut amabile, ut id quod est bonum. Id enim quod bonũ est, finis est ejus quod est utile: eaque de causa qui bonum est, amabile quoq; est & jucundum, id quod est utile. Magis ergo qui beneficio afficit eum amat qui beneficio afficitur, quã ab illo amatur. Præterea boni ipsius jucunda & functio & spes est ac memoria. Functio quidem, præsentis & dum adhuc fit: spes, futuri: memoria, præteriti. Iucundius autem est bonum, dum est præsens, quam aut futurum, aut præteritum. Est autem qui beneficium accepit pręsens bonum ejus

qui de-

qui dedit. Manet enim ac diuturnum est bonum, quod in accipiẽte contemplatur is qui cõfert. Ejus vero bonum qui accepit, neque manet (erat enim utile, unaque cum utilitate abit) neque proprie est bonum. Ideoque, sive utrumque est præsens, jucundius ejus qui beneficium dedit, bonum est: sive utrumque præteriit, tamen aliquem à se beneficio affectum esse, quam ab aliquo beneficium se accepisse, jucundior est recordatio. Quatenus boni maxime, utilitatis vero omnino non aut parum certe jucunda est recordatio. Licet utilitatis contra se habeat expectatio: quæ præteritorũ bonorum recordatione est jucundior. Ideo & hanc quoque ob causam magis amare videtur, quem beneficio affecit is qui beneficio afficit, quam ab eo amatur. Præterea functioni actionis similis est dilectio, cum amare contra passioni sit simile. Iis ergo qui amicitiæ officia agunt, qui dant nimirum beneficia, magis amare convenit, quam qui accipiunt. Præterea, ea quæ labore nobis cõparavimus, magis amamus, magisque amplectimur, quam quæ sine molestia aut negotio. Vnde & opes suas majoris illi faciunt, qui pepererunt, quam qui à parentibus eas acceperunt. Iam vero ut quis bene fieri sibi patiatur, sine labore est, benefacere autem cum labore conjunctum. Bene autem fieri, ei cõpetit qui accipit: sicut benefacere ei qui confert. Ideoque magis qui acci-

pit beneficium amatur, quam qui confert. Neque alia est causa, cur liberos suos magis ament matres; (quia nimirũ labore eos pariunt) quam matres liberi; quia nimirũ nullos in partu experiuntur dolores. Magisq; norunt è se esse liberos suos matres, quam se è matribus illis oriundos esse liberi. Quæ quidem illis quoq; qui beneficia conferunt, competere videntur. Neque enim solum in dando labores aliquos perferre beneficio vidẽtur: sed & magis sciunt se in eos beneficia contulisse, quam ii se à talibus accepisse. Fieri enim potest, ut qui beneficium confert, non ipse instinctu proprio, sed alterius cui inservit, beneficium conferat, neque illius causa, in quem confert, sed sua & utilitatis ergo: atque ita ipse non sit à quo beneficium confertur. Aut ut ipse sponte quidem beneficium conferat, non vero ejus causa qui accipit, sed sua, & utilitatis propriæ. Quæ omnia faciunt, ut qui beneficiũ accipit, nõ satis certo eum cognoscat qui dedit. Sicut contra nihil est, quod obstet, quo minus ille qui beneficium confert, eum noscat qui accipit: quia se accurate novit, & beneficium revera conferre non ignorat. Ac propterea qui dat beneficium magis eum amat qui accipit, quam ab eo amatur.

CAP. IX.

De amore sui.

ET hæc quidem huc uſque. Iam vero & illud quærendum eſt, utrum ſe ipſe maxime aliquis amare debeat, an alium. Videtur enim ſe amare maxime, bonorum non eſſe hominum: ideoque vituperantur qui ſe amant maxime, & tanquam ignominioſo nomine Amatores ſui vocantur. Præterea quia omnia ſui cauſa facere videtur improbus, eoq; magis, quo aliquis eſt improbior, ideo quoque accuſatur, quod nihil præter propria quærat, ſuaque unius cauſa agat omnia. Vir autem probus honeſtatis cauſa facit omnia, eoque magis quo & melior eſt & honeſtior. Qui & amici cauſa, & ut aliquid in alios quos egere videt, poſſit cõferre, propria etiam prætermittit. Atque hæc quidem ſunt, quorũ cauſa videtur non debere aliquem ſe amare maxime. Ab his autem opera diſſentiunt, nec ſine cauſa. Dicunt enim maxime amandum eſſe qui maxime ſit amicus, maxime autem eſt amicus, qui omnia amicitiæ in eo quem amat, officia conſervat. Ea autem ſunt, ut quis bona alicui & illius quidem cauſa velit contingere, licet clam hoc ſit futurum: tum ut ſimul vivere quærat quam maxime, eademque de cauſa aut gaudeat aut doleat. Hæc autẽ nobis ipſis tribuere ſolemus omnia: ideoq; & ab eo quo quiſq; erga ſe eſt affectus modo, & quæ ſibi ſolet tribuere,

etiam quę amicis tribuẽda sunt desumimus, quemadmodum in quarto dictũ est capite. Quod ipsum etiam omnia confirmant proverbia. Quoties enim singulares designare amicos volunt, Vna eademq; anima, solent dicere. Deinde & illud, Communia amicorum, pertinet eodem, & Æqualitas est amicitia, & Genu sura propius. Si enim id quod commune est, & æqualitas amicitia est, & proximum, quidnam cuilibet esse charius seipso possit homini? Maxime ergo ipse quilibet amicus est sibi. Si vero eum quoq; qui maxime est charus, amare quoque oportet maxime, maxime se ipse amare debet quilibet.

Quare cum hoc modo utræque veræ videantur esse opiniones, merito utrum sequi oporteat dubitatur. Nos igitur si diligenter dividamus rem ipsam & distinguamus, facile quo usque verum ab utroq; dicatur & quomodo inveniemus. Si namque vocis φίλαυτος, de qua agitur, & quę amatorem sui designat, significationem & quo pacto utrobiq; sumatur videamus, statim apparebit id de quo dubitatur. Prima ergo opinio, ἀυτοφιλαύτους, id est, sui amatores, eos vocat, non qui se ipsi amant simpliciter, sed qui sibi ipsi maximam tribuere partem quęrunt: idque non ipsius boni aut virtutis, sed in pecuniis ac honoribus reliquisque voluptatibus corporis. Hæc enim sunt quæ plerique desiderant, &

quæ studiosissime sequuntur, quod omnia ea esse optima judicent: ideoque contentionum multarum ac certaminum causa videntur. Qui ergo in his plus sibi vindicant, cupiditatibus suis reliquisq; gratificantur affectibus, ac ei animi sui parti, quæ ratione caret. Tales autem sunt multi, hoc est, hominum vulgus. Vnde & iis impositum fuit hoc nomen. Iis enim quæ plerumque sic se habent imponitur nomen. Quæ vero rara sunt vix nominantur: cum incognita etiam quædam sint illorum. Sunt autem improbi, & qui ea quæ videntur sibi tribuunt bona, multi. boni autem & honesti, pauci. Ideoque multos, hoc est, vulgus hominum, qui sunt improbi, amatores vocant sui. Qui quidem sui amatores merito quoque accusantur. Iam vero eos qui improbe in lubidinibus se gerunt, amatores sui appellari à vulgo, planũ est ac manifestum. Si quis enim semper studiose præ reliquis, quæ justa sunt agit, aut temperanter vivit, reliquasque virtutis actiones exercet, semper deniq; ea quæ honesta sunt sibi vindicat, nemo eum amatorem sui dicet, aut vituperabit. Prima ergo loquendi ratio, eum qui improbe se amat, amatorem appellat sui. Ideoque verum est: nec enim hoc modo quisquam se amare debet. Secunda autem virum bonum, quiq; virtutem bonumq; sibi vindicat, maxime seipsum amare dicit.

Qui quidem magis quoque amator esse sui videbitur: gratificatur sibi enim: ei namque parti, quæ maxime proprie ipsius est, quæ contemplationi dico ac cogitationi destinata est, quæ præstantissima maximeque sunt tribuit bona. Qui vero maxime propriæ gratificatur parti, sibi quoque ipse gratificatur maxime. Nam ut civitas ea quæ proprie maxime civitatis pars est, civiumq; præstantissimi, vocantur: sic & homo est potissimum, id quod proprium in homine est maxime. Vnde & amator sui maxime, qui illud amat illique gratificatur. Sicut & continens & incontinens aliquis dicitur, non quod simpliciter aut contineat, aut cōtineatur: sed quod mēs illius aut imperet affectibus, aut pareat. Itaque cum mens ejus contineat, ipse continere dicitur. Cum vero affectus, non ipse continere, sed magis contineri. Vnde apparet singulos maxime eam esse partem, qua cogitare & contemplari possumus. Eamque qui partem diligit, omniq; ratione gratificatur, amatorem sui dici merito posse. Diversa videlicet ab ea quæ vituperatur, specie, & quæ tantum differt, quantum ex ratione vivere & ex affectu: aut quantum boni appetitus, improba à cupiditate. Cum ergo probos & honestos homines maxime & laudent & amplectatur omnes, omnes autem probos esse oporteat (si enim cuncti enitantur ac contendant, ut honestissimas edant actiones, omnia

omnia & publice & privatim singulis evenient bona) manifestũ est bonum cum primis virum amatorem sui esse oportere. Etenim & sibi bene agendo proderit, aliosq; eodem exemplo suo impellet. Improbum vero non item. Si enim aut amare se, aut gratificari sibi cœperit, & sibi nocebit & aliis, quia improbis nimirum morem gerit affectibus. Quoniam in hominibus probis idem est quod agunt, & quod agi oportet. Totus enim vir probus, mens sua est: mens autem id eligit quod est bonum: illi vero parent menti ac sequuntur. In improbis vero id quod oportet, & quod fit ab iis, sunt diversa. Ideoq; hos sui amatores esse non oportet: illi vero se quam maxime amplecti atque amare debent. Atq; hactenus quidem veram distinximus opinionem. Iam vero & ad primam respondendum est, quæ persuadere conabatur, virum bonum sui amantem non esse: quia propria negligit, amicorũ vero patriæque incumbit bonis: cujus quidẽ causa ne ipsa quidem detrectanda mors sit. Talem ergo esse virũ bonum, verum est: neque propterea dicendum est eum non maxime amantem sui esse. Cum etiam hac de causa maxime sui amans esse videatur. Maximorum enim gratia, exigua amittit. Et dum minima quædam abjicere videtur, maxima consequitur bona. Amicis quippe patriæque pecunias, honores, atque hujusmodi largitur: sibi vero honesti bonique, atq; humani

humani viri patriæq; amantis ac similium famam atque existimationem acquirit: quibus longe minora sunt reliqua. Quare cum aut patriæ aut amicorum causa subit mortem, vitamque impendit, majora tamen lucratur, quam impendit. Mavult enim ad parvum tempus honesta illa ac laudabili frui voluptate, quam longa ac levi. Multoque prę-stare sibi existimat vitam illam suam exiguam magnis ac præclaris esse facinoribus refertam, quam si & plus vitæ & minus laudis consequeretur. Aut unum aliquod illustre atque honestum edidisse facinus, quam multa ac vulgaria. Hoc enim illis prę-clarius. Sed & præclaras interdum actiones amico concedit. Cumq; ipse eas possit agere, amico hunc honorem transcribit. Vbi nihilo tamen minus majus sibi largitur bonum. Multo enim honestius est, quam si ipse eas egisset, quod honestæ hujus existimationis causa sit amico. Quare merito videtur probus esse, quia rebus honestatem præfert omnibus, partemq; sibi majorem non nisi in bonis quę-rit & honestis. Videtur ergo maxime se ipse amare vir honestus, semperque majorem honestatis sibi vindicare partem. Atque ita quidem sui amantem esse oportet, sicut diximus. Sicut autem plerique, non oportet. Quomodo ergo aliquis amare semet debeat maxime, dictum sit hactenus.

CAP.

CAP. X.

Etiam felicem honestis opus amicis habere.

IAm vero & de felicibus dubitatur: utrum videlicet opus habeant amicis, an contra. Negant enim nonnulli beatis, & quibus omnia adsunt per se abunde, opus esse amicis. Cum enim se sint contenti, omniaque in se bona habeant, quomodo egere possunt aliis? Amici enim opus habent amicis, eorumque opera ea consequuntur, quæ per se consequi non poterant. Est enim quasi alter ipse, amicus. Cum autem seipso contenti sint felices, amicis opus habere non possunt. Atque hinc illud est, quod dicunt,

Quid amicis opus est, cum benignus est Deus?

Ideoque videtur nihil amicis opus esse felici.

Rursus vero alia ratio est, quæ absurdum esse probat, omnia felici tribuere quæ bona existimamus, neque amicos tribuere tamen: quod inter extrema bona maximum videtur. Cum aliis de causis, tum quia benefacere ad felicitatem est necessarium: honestissimum autem & quod maxime laudatur, est quod in amicos confertur, beneficium. Quare amicis quoq; opus habent felices, quia opus habent ut benefaciant, & beneficia quæ præstantissima sunt alibi ponant. Maxime autem convenit amico bene ut faciat, & beneficia ut accipiat. Tum honestius est bene amicis facere, quam ignotis aut

exteris, quibus nulla vel morum vel civitatis nobiscum intercedit conjunctio. Atque ideo amicis videtur opus habere, is qui est felix. Ideoq; queri solet, utrum in secunda fortuna magis opus sit amicis, an adversa. Nam & qui adversa utitur, amicis opus habet, qui succurrant, illamque quodammodo fortunam fulciant. & qui secunda, ut possit benefacere. Sed & illud absurdum est, felicem eum dicere velle, qui solitarius sit, & sibi vivat tantum. Res enim eligenda est felicitas. Solitariũ autem esse, nemo eligeret. Nemo enim solus habere bona vellet omnia. Civile enim animal est homo: & cui hoc natura innatũ est, ut libenter cum aliis vivat. Hæc autẽ habet felix, qui cum aliis vivit libenter. Quæ enim natura bona sunt, ipse quoque habet. Quod si cum aliis vivere oporteat felicem, manifestũ est, cum optimis hominibus hoc eum facturum esse, maximeque illi propriis. Illi autem amici sunt & viri boni. Cum quibus præstat, multoque jucundius est vivere, quam cum peregrinis & quibuslibet. Amicis quoque ergo opus habet vir felix.

Primo autem prima solvenda est opinio, quæ probare conabatur amicis non egere felicem. Vt appareat quid velit, & quatenus vera sit. Dicimus ergo plerosque existimare eos qui prosunt amicos esse, & qui non boni causa, sed utilitatis amantur. Vt & illos qui voluptatis ergo. Quibus quidem felix non

lix non eget. Ac primo utili amico: quia bona habet omnia. Sed nec jucundo: quia jucunda est vita ejus, neque externa eget voluptate.

His vero quia non eget, egere amicis nō videtur, qui revera sunt amici. Hi autem sunt qui boni causa aut virtutis amantur. Hoc autem verum non est: quod vel ex illo apparet.

Felicitas enim functio est, ut supra dicebamus. Functionem autem fieri, & in eo quod fit consistere, est planum. Neque enim facta est atque adest sicut possessio. In vivendo ergo atque agendo consistit felicitas. Vivere enim ex virtute, & honesta agere, est felicem esse. Cum autem viro bono jucunda sit talis functio, quia bona per se est & jucunda, ut initio dicebamus, & quia maxime est propria illi, talem quoq; videre functionem jucundissimum est felici. Iam vero quæ ab alio fiunt, magis videre, quam quę à nobis, possumus, illorumque actiones magis quam nostras: quare amici actiones maxime videbit vir felix, & cum sint optimæ, maxime quoque iis delectabitur. Quod si necesse est bonam esse voluptatem qua delectetur vir felix, manifestū erit talibus quoque amicis egere felicem: siquidem honestas videre velit actiones sibique proprias, quales sunt bonæ, cum amicus est præsertim.

Omnes præterea jucundissimam felicis esse existimant vitam: vita autem felicis est ex virtute operari,

rari, operari autem perpetuo cum aliis quidem facile, secum autem est difficile (unde & difficilis solitaria est vita) quod vero facile est jucundius est, quam quod difficile est: quod autem jucundius est, magis quoque competit felici. Præterea frequētior quoque ei futura est functio, sit sit jucunda. Hoc autem convenit felici, ut frequenter ex virtute operetur: quod rursus illi hanc augebit voluptatem. Delectatur enim vir bonus iis quæ ex virtute sunt actionibus, qua bonus: improbas vero aversatur. Quemadmodum & musicus bonis delectatur carminibus, malis vero offenditur.

Non solum enim quem jam consecutus est habitum frequētius in functionem producet vir probus, dum vivit probe, sed & quem non habet consequetur, aut quem habet, emendabit. Vivendo enim cum bonis, virtus quoque accrescit, quemadmodum Theognis ait. Quare amicis opus habebit, qui est felix.

Quod & hinc apparebit, si magis naturalibus ad illustrationem hujus quæstionis uti rationibus voluerimus. hoc est, si consideremus, non ex iis quæ peculiariter adsunt felici, sed quæ omnibus communiter. Iam ergo constat vitam omnibus natura jucundam esse animalibus. Vitam autem in iis quidem quæ ratione destituuntur animalibus, sensus facultatem definiunt, in hominibus vero sensus vel intelli-

intelligentiæ. Iam vero propter actum est facultas, & quod in ea præcipuum est in actu consistit. Si ergo facultatem sensus habere aut intelligentiæ, est vivere: multo magis actu sentire & intelligere. Quare sentire actu aut intelligere hoc ipsum est quod actum vocamus. Vivere autem jucundum per se est & bonum: idque maxime, quia definitum aliquid est, vivere. Quod autem definitum est, ex boni natura est, quemadmodum & Pythagoricis videbatur. qui in eo, quem statuebant, bonorum ordine, definitum quoque statuebant. Adde & quod omnia vitam appetant: quod autem ab omnibus appetitur bonum est per se & jucundum. Vitam autem intelligo, non improbam, aut quæ mille plena est calamitatibus. Indefinitæ enim sunt tales, quemadmodũ ea quæ insunt ipsi. De quibus cum de voluptatibus agimus, tractandũ nobis erit. Cum ergo bonum per se sit & jucundum, vivere, neque quisquã sit qui nõ id quod bonum & jucundũ est, si in se ipso videat, eo delectetur: sequetur hoc ipso quoque quod sentimus nos vivere, delectari nos & gaudere. Vivẽdo enim sentimus nos vivere, sicut vidẽdo nos videre, audiẽdo audire, incedẽdo incedere: quemadmodũ & intelligẽdo quoq; ac sentiẽdo intelligere nos ac sentire percipimus. Iã vero intelligere ac sentire, idẽ est, quod ex eorũ numero esse, qui sentiunt ac intelligũt. Quare intelligimus nos esse,

estque facultas aliqua in nobis, qua percipimus in actu nos esse, & vivere. Quod si vivere vere est bonum, & boni alicujus sibi esse cōscium, jucundum per se est, sequitur vitæ suæ, aut ejus quod vivimus sibi esse conscium, bonum esse. Cum ergo ea quæ natura bona sunt & jucunda, viro etiā bono bona sint & jucunda, delectabitur vivendo vir bonus: & quidē plus quam reliqui vir bonus, quāto eligenda magis & jucunda ejus vita est ac beata. Delectabitur autem, quia percipit se vivere. Vivere autem est intelligere. quare dum se intelligere percipit, delectatur sapiens. Iam vero ad amicum, quemadmodum ad se ipsum, habet se sapiens. alter enim idē est amicus. Quare sequitur, quod sicut ipsum esse gratum est & eligendum ipsi, ita etiam ut idem sit amico, optet; ut intelligat nimirū. Esse enim & vivere, est intelligere. Sicut autē delectatur dum percipit se intelligere, ita jucundū illi est & acceptum, quod amicum percipit intelligere. Hoc autē ut intelligere percipiat amicū, tum fit re ipsa, cum ipsa ea percipit quę intelligit, nō cum simpliciter aliquid cogitare eum percipit. Hoc autē in mutua cum aliis fit conversatione, ubi sermones & cogitationes cōmunicamus nostras. Hoc enim modo simul vivere homines dicuntur. Neque enim quod in eodem sint loco, una vivere dicuntur, sicut pecudes, cum simul pascuntur, una vivere dicimus. Ex quo sequitur, una cum amicis

amicis vivere, eligendum esse viro bono & jucundum. Quod vero eligendum est ei, hoc esse quoq; ei debet. Sin minus, hac in parte deficiet, quod cum felicitate pugnat. Quare bonis amicis opus habebit felix.

CAP. XI.

De numero amicorum.

CVm ergo constet opus esse amicis felici, illud quęrendum restat, utrumne plures aut quam fieri potest plurimos conciliare sibi debeat. An quemadmodum recte ac convenienter de hospitalitate dictum est, neque nullos neque plures quam oportet admittendos esse hospites, ita & de amicis sit dicendum, neque nullos neque multos esse habendos?

Respōdemus ergo: cum triplex sit amicitia, quarũ alia utilitatis, alia voluptatis, alia boni & ipsius virtutis causa instituitur; iis quidem qui vel utilitatis, vel voluptatis, maximeque qui utilitatis causa sunt, amicis, parum opus esse, quia paucis tantum suppeditari possunt necessaria, multisq; simul inservire molestia non caret: si potissimum sint difficiles, & vehementer coli desiderent.

Iis autem qui voluptatis causa, quia modicum tantũ voluptatis ac remissionis vita postulat, sicut condimenti epulum.

Probis vero & qui virtutis causa atque ipsius

amant

amant boni, pluribus opus habebit felix. Ita tamen, ut & hjc certa conſtet ratio. Sicut enim certus urbis eſt modus, & neque ex decem hominibus, neque ex centum hominum millibus cõſtare urbs ſolet (quia amplius urbs non erit, quæ à tam multis habitetur) ita definitos eſſe amicos oportet, certumque aliquem eorum eſſe modum. Et quemadmodum in urbe nulla definita eſt quantitas, neque certus aliquis multitudinis, quæ urbi conveniat, eſt numerus, ſed ejus quæ major eſt quam oportet multitudinis in urbe, ejuſque qui minor eſt definito modi, mediam quantitatem, urbis eſſe modum dicimus. (ſicut, exempli gratia, neque decem urbem facient, neque centum millia, ſed quod inter utrumque eſt) ſic neque in amicis definitus ſumi poteſt numerus, ſed requirentur, quot ad vivendum una ſufficere videbuntur. Hoc enim maxime amicitiæ convenire videtur. Neq; enim fieri poſſe, ut cum pluribus quis vivat, & in multos quaſi ſeſe partiatur, ſatis manifeſtum eſt. Vivere enim cum amicis cogimur perpetuo. quod ſi plures fuerint, factu eſt difficillimum. Adde quod & dolere cum iis & gaudere oporteat: quod ipſum quoque moleſtiſſimum fuerit, ſi multis aliquis uti voluerit amicis. Multi enim ſi fuerint, alii gaudebunt eodem aut dolebunt tempore. & utriſque quaſi ſe partiri amicus debebit. Hoc autem moleſtia non caret.

Quare præstabit fortasse non admodum multos sibi comparare amicos, sed tot modo admittere, quot aut ad vitam una transigendam, atque agendam continuo, aut ad dolendum simul ac gaudendum suffecerint. Ita autem multis uti non possumus. Vnde ne in amatoria quidem multis esse amici possumus amicitia. Est enim quasi amicitiæ quidam excessus, amatoria: ideoque cum uno tantum institui solet. Eodemque modo in ea quæ virtutis causa colitur amicitia, ut multos admodum diligamus, omniaque iis amicitiæ exhibeamus officia, vix fieri potest: sed contra cum paucis ita agimus. Quibus rationibus etiam exempla respondent. Nunquam enim multi in ea quam sodalitiam vocant amicitia, sunt amici: sed eæ quæ maxime in hoc genere celebrantur, duorum fuisse dicuntur.

Qui vero & plures habent, & omnibus familiariter utuntur amicis: sed & singulis quæ oportet tam verbis, quam re tribuunt civibus, nulli vera illa & solida amicitia esse amici videntur: sed amici tantum civili esse amicitia dici possunt. quorũ alii sunt quos blandos vocant, qui in omnibus gratificari amicis solent; de quibus supra dictum est: alii quos æquos dicunt, qui & veritatis studio & honestatis cum amicis versantur: qui quidẽ ab ea quam cum amicitia habent similitudine, amici dicuntur: suntque inter blandos ac morosos medii: quemad-

modum in octavo libri quarti dictum est capite. Tales ergo multi inveniri possunt amici. Eos vero qui proprie ita dicuntur, vel paucissimos invenire suffecerit.

CAP. XII.

Vtrum in secunda, an vero in adversa fortuna, magis amicis opus habeamus: deinde vivere cum amicis & versari, proprium tam in bonorum, quam improborum amicitiis opus esse.

CVm ergo & felices opus habeant amicis & infelices; illud quærendum est, utri magis opus iis habituri sunt. Nam & qui adversa utuntur fortuna, amicorũ opus auxilio habent: & felices tum cum quibus vivere, tum de quibus bene possint mereri. Nam & bene volunt facere, & ad felicitatem iis hoc necesse est.

Aliqua igitur ex parte magis qui adversa utitur fortuna opus amicis habet, quam qui secunda: aliqua rursus, qui secunda. Alter quidem necessitatis, alter vero honestatis causa. Apparet ergo ei qui adversa utitur fortuna magis necessarios amicos esse, quam qui secunda.

Felici tamen & qui secunda utitur fortuna pulchrius, quam qui adversa. ideoque in adversis quidem rebus non tam honestis opus est amicis, quam utilibus & qui prodesse possunt: in secunda autem minime utilibus, sed honestis tãtum. Probos enim magis quærunt qui feliciores sunt, talesque magis benefi-

beneficiis afficere gestiunt, & cum iis vivere.

Ipsa enim, quoties fortuna favet, grata esse solet amicorum præsentia. Aliquid enim de dolore suo remittunt qui adversa utuntur fortuna, si cum iis doleant amici. Vnde dubitare posset aliquis: quæ sit rei hujus causa, & cur plerique minus doleant, si dolore secum videant amicos. Videtur enim dolor, instar oneris cujusdam, quod dividitur & cum amicis mitigatur. quod ita non est tamen. Sed ea quæ ex amicorū præsentia concipitur voluptas, & quod adversam nobiscum sortem moleste ferre amicos visu sit jucundum, nostrum minuit dolorem. Voluptas quippe abigit dolorem. Interim tamen quęstionem hanc, an nimirum hæc sit causa, quod minuatur dolor eorum, an vero alia, in præsentia differamus. Nam certe præsentibus amicis mitigari dolorem manifestum est. Videntur tamen nō plene neque simpliciter iis quos secum dolere vident delectari, neque meram esse hanc voluptatem, sed cum dolore aliquo conjunctam. Ipse enim per se amicorum gratus est conspectus, idq; adversa præcipue fortuna: estque hoc quasi aliquod adversus dolorem remedium. Cōsolationem enim tam sermone, quam conspectu adfert amicus, si pręsertim dexter fuerit. Nam & mores amici habet perspectos; tum quibus gaudeat aut quæ aversetur novit: nec difficile illi est solari lugentem.

Atque hoc ergo modo grata amicorum est præsentia. Dolorem vero ejus in adversis nostris sentire casibus, molestum tum temporis quodammodo amicorum efficit consortium. Molestiæ enim causam esse amicis, cuilibet molestum videtur. Et ideo qui natura sunt viriles, ii ægre committunt, ut in partem secum doloris veniant amici, & nisi maximum adferre queant solatium, aut in maximis succurrere doloribus, sed contra exigua sit in quã nobis dolorem suum cõmodare possunt molestia, nolunt cum iis communicare mala, neque aliquem qui secum lugeat admittunt: quia nec ipsi lubenter lugẽt, sed forti potius animo molestiam ferunt. Contra vero mulierculæ, & qui his similes sunt viri, gaudent lugentibus, eosque tanquã amicos amant & doloris socios. Quos quidem imitari nõ oportet: sed viriles illos potius. In omnibus enim ea quæ meliora sunt sequi oportet. Atque ita quidem adversæ amicorum fortunæ succurrunt amici.

In secundis vero rebus dupliciter amicorum grata est præsentia: tum quia jucundum sit cum amicis versari, quãtenus sunt amici, tum quia delectari eos bonis vident suis: quod maximæ testimonium est benevolentiæ.

Siquidem ergo quoties cum amicis adversam nostram communicamus fortunam, molestia eos affici-

afficimus: quoties secundam, exhilaramus, videbitur decere magis ut cupide quidem in secundis, timide autem & cunctanter in adversis eos advocemus rebus. Bene enim facere pulchrum est: quam minime autem communicanda sunt mala. Ideoq; & Tragicus ait: Satis ego miser sum. Neque malis nostris onerare amicos convenit. Quare tum demum in doloris societatem vocandi sunt amici, quoties quā minimo ipsi animi dolore plurimum prodesse amicis possunt.

Ipsos vero contra facere amicos oportet, quoties adversis premi casibus amicum vident, ipsi vero extra calamitatem vivunt. Sponte enim ac lubenti animo ad eos qui cum adversa colluctantur fortuna, se conferre debent: proprium enim bene-facere amici est, maximeq; si quis egeat, neq; tamen adhuc postulet. Illud enim utrique, tum qui dat, tum qui accipit, & honestius est & jucundius. Et in secundis quidem rebus accedendi sunt; eo tamen animo, ut subsidium iis & opem nostram, etiam in fortunę prosperitate, prompto offeramus animo: ut vero boni aliquid ex eo cōsequamur, tardius. Neq; enim beneficio lubenter velle affici, honestum est. sicut nec illi qui studiose aut cupide prodesse amicis conantur, rejiciendi sunt, aut eorum respuendum est beneficium: ne parum humano erga amicos videamur esse animo. Hoc enim fieri nonnunquā solet.

Apparet ex superioribus ergo, nihil mutua illa vivendi inter se consuetudine amicis gratius esse. Et quemadmodum amantibus, si se mutuo conspiciant longe id gratissimum est, magisque hoc sensu dum una versantur, quam alio quovis frui gaudent. idque propterea quod ex hoc potissimum & nascatur primo & consistat amor ipse, ita & amicis nihil ex reliquis, quæ in amicitia requiruntur, officiis, mutua illa consuetudine præferendum est.

Communio enim quædam est & omnium communionum perfectissima, hęc simul vivendi ratio. In communione autem cõsistit amicitia. communio enim est amicitia. Iam vero & sensus sui, quatenus se esse sentit, omnibus est gratissimus, quemadmodum & supra dicebamus: amici autem respectu se habet tanquam sui. quare & amici sensus, quatenus eum esse sentit, maxime ei eligẽdus est. Reipsa autem amicum sentit, qui cum eo agit, vivit, ac versatur. Quare & libenter una vivunt amici. Ideoque quilibet id quod humanam esse arbitratur functionem, & cujus rei causa vitam appetit, aut quod ipsam esse existimat vitam, in hoc ipso vivere optat cum amicis, & versari. Quare alii potare, alii aleam ludere, alii venari, alii gymnasticis cum amicis exercere se malunt studiis: quia hæc magnifaciunt, & horum socios habere amicos volunt. Alii rursus simul philosophantur, alii aliis in actionibus aut vivendi

vendi generibus adhibent amicos: omnes denique in iis vitam ponere amant una cum amico ſtudiis, quæ plurimi in vita facienda eſſe arbitrantur. Quia enim libenter cum amicis vivunt, ea & faciunt & cum iis communicare ſolẽt, quæ utriſque ſunt jucunda. In his enim mutua illa conſuetudo cõſiſtit. Improborum igitur & malorum talis quoque eſſe amicitia ſolet: improbarum enim & malarum inter eos rerum eſt communio: ſed neque manet eorum aut conſiſtit amicitia. Incõſtantes ſunt enim. tum quotidie ſimilitudine mutua, & quia ad res deteſtandas & improbas alter alterum exhortari ſolet, pejores evadunt. Proborum vero contra & proba eſt & conſtans amicitia: quę cum ipſa vivendi quoq; accreſcit conſuetudine, ſicut bonis quoq; functionibus meliores evadunt: alter enim alterum emendat. Sed & ab altero alter mutuatur bona: quare alter quoque alterum diligit. Vnde & poëta quidam ait,

Namque boni bona ſola docent.

A bonis enim bona, ſicut ab improbis improba conſequimur. Ac de amicitia quidem hactenus ſit dictum. Sequitur ut de voluptate dicamus.

ARI-

ARISTOTELIS ETHICORVM LIBER X.

CAPVT I.

De Voluptate.

POst hæc vero de voluptate sequitur ut plenius agamus. quæ quidem quodammodo cum humano nata est & adolevit genere. Ideoque in disciplina juventutis, voluptate eos ac dolore ducimus: & dolore quidẽ à malis avertimus, voluptate autem ad bonũ propellimus. Vnde apparet natura & dolorem nos vitare, & voluptatem sequi. Quia vero cum de affectibus humanis, tum de actionibus institutus nobis sermo est, etiam de voluptate agendum nobis erit, quod & argumenti nostri ratio requirit. Videtur autem ad consequendam moralem virtutem nõ parum referre, ut quis iis quibus debet gaudere, gaudeat, quę odisse debet, ea oderit. In universam enim hæc se extendunt vitam. Aliis enim delectari, alia odisse solemus. Quæ duo tum ad virtutem, tum ad beatam multũ ponderis habere vitam videntur, si bene atque honeste, & quemadmodum recta postulat ratio, se habeant.

De his

De his autem ut nihil dicamus, minime videtur æquum esse. Cum præcipue non ita simplex aut aperta sit ac manifesta ea quæ de voluptate haberi solet disputatio, ut non multæ ac gravissimæ ad intellectum ejus requirantur rationes: sed tam multa adhuc in ea controversa sint relicta, ut alii ipsum summum esse bonum voluptatem, alii ne bonum quidem esse dicant, sed contra omnino malum. Et ex iis quidem qui malum esse dicunt voluptatem, alii quidem ita sentiunt, & ita esse sibi persuadent: alii vero bonam aliquam esse voluptatem nō ignorant, aliis vero id persuadere conantur, simpliciter malas omnes esse: quod existiment hoc magis vitæ conducere, magisq; è re esse hominum, ut malum esse arbitrentur voluptatem. Cum enim omnes ad eam natura propensi sint homines, in contrarium eos pertrahendos esse, & qua potissimum fieri potest ratione, omnino ab iis avertendos esse: ut ad medium nimirum pervenire, & quemadmodum oportet se habere ad voluptatem possint. Quod quidem non recte ab iis dicitur: neque enim hoc modo improborum vulgus à voluptate deterrere aut avertere poterunt homines. Quia omnis quæ de affectibus humanis atque actionibus instituitur tractatio, nō tam fidem facit, quam ea ipsa. Quum ergo verbis quidem voluptatem vituperent, actionibus autem suis eandē & affectibus cōmendent,

atque eo ſibi contradicant modo, ab iis qui audiunt ea aut vident, ridentur. Neque quicquam iis verbis apud populum proficiunt, quæ re ipſa arguuntur. Qui enim vituperare voluptatem ſolet, ſi ſemel appetere eam videatur, inclinare in eam, bonamque eam exiſtimare videtur. Quo perſuadet præſentibus, non quandam tantum voluptatem bonam eſſe, ſed omnem ſimpliciter laudandam. Definire enim aliquid aut diſtinguere, & hanc quidem bonam, illam vero malam eſſe, dijudicare poſſe, non eſt vulgi. Sed ſimul ac cordatũ aliquem virum delectari vident voluptate, omnem quoque voluptatem bonam eſſe judicant atque eligendam. Atque ita non tantum nõ probarunt quod volebant, ſed & ipſam quoque ſimul everterunt voluptatem.

CAP. II.

Eudoxi & Platonis de voluptate opinio; item aliorum. tum bonum eſſe voluptatem, neque omnem tamen eligendam eſſe: tum contrariorum argumentorum ſolutio.

ET de his quidem ſatis. jam vero de voluptate dicamus. Ac primo quidem veterum de ea opiniones exponamus. Eudoxus igitur ipſum ſummum eſſe bonum voluptatem judicabat: quia voluptatem appetere videbat omnia, tum quæ ratione ſunt prædita, tum quæ ea carent. Quod vero ab omnibus appetitur, id omnium bonorum eſt maximum. Id enim quod ſinguli petunt, ſingulis quoque

quoque bonum putabat esse. Sicut quisque cibum sibi bonum appetit, aut quem cõducere existimat. Communiter vero bonum omnibus, quod omnes petunt communiter, & comparare volunt sibi. Quod vero omnibus simpliciter bonũ est, & quod omnes appetunt, illud esse extremum bonum. & hæc quidem sunt, quæ de voluptate Eudoxus pronunciabat. Accedebant autem ejus opinioni homines, magis virtutis quam in moribus ejus observabant, quam ipsius causa. Cum enim singulari esset præditus temperantia, non ut amicus voluptatis dicere illa videbatur, sed quod magnam veritatis rationem haberet. Sed & ex contrarietate doloris cum voluptate idem quoque manifestum esse videbatur. Cum enim omnia dolorem fugiant, necessariũ quoque esse ut voluptatem omnia sequantur. Quod vero sequuntur omnia, id voluptatem esse. Sed & hoc modo argumentari conabatur. Id maxime expetendum esse, quod per se expetendum est, quodque non ob aliud, neque alterius causa expetimus. Talem autem revera esse voluptatem. Nemo enim rogat, cujus rei causa voluptatem expetamus. Cum de aliis tamen hoc quærere soleamus: sicut, exempli gratia, cujus rei gratia pecunias vel honorem expetamus. De voluptate autẽ non item. Nemo enim finem dare voluptatis posset, cujus causa ea velit affici: sed ipsam per se eligit, ut quę per

ſe ſit talis. Cum autem id quod per ſe eſt eligēdum, finis ſit extremus, ipſumq; adeo bonum, hinc colligebat voluptatem eſſe extremum bonum. Sed & hinc manifeſtum eſſe id putabat de quo agitur. Virtus enim cuicunq; accedat bono, optabilius illud facit magiſq; expetendū. Temperantiæ enim ſi adjungas voluptatem aut juſtitię, jucundiorem eam magiſque efficies expetēdam ſeipſa. quod vero cuicunq; accedit bono melius illud efficere poteſt, hoc extremum eſſe exiſtimabat bonum. Hoc autem ſecus ſe habet. Quod enim cum accedit bono, melius hoc efficit bonum, bonū eſſe, eſt manifeſtum: neque tamen neceſſe eſt extremū hoc eſſe bonum, aut quolibet melius. Quodlibet enim bonum, ſi alii accedat bono, magis eligendum hoc efficit bonum. Semper enim totum majus eſt parte. & hæ quidem Eudoxi de voluptate erant ſententiæ.

Plato autem extremū eam eſſe negabat bonum: qui iiſdem id probare conabatur argumentis, quibus bonum eſſe extremū probabat Eudoxus. Neq; enim extremum eſſe poteſt, dicebat ille, bonum, quo dari majus poteſt: quia illud ipſum eſſe oportet maximum. tale vero bonum, quod ſi adjunctum fuerit alterum, majus eſſe magiſque expetendum poteſt, illud certe extremum non eſt bonum. Neq; enim maximum eſt bonum, quo majus eſſe poteſt aliud. Talis autem eſt voluptas. Vita enim, exempli gratia,

gratia, ſuavis, ſi prudentiam adjungas aut temperantiam, jucundior magiſque fit expetenda. Eſt ergo aliquid voluptate præſtantius. Quare neque extremum bonum eſt voluptas. Sed tale quoddam eſt bonum, quale virtutes ac ſcientiæ, reliquaque ſunt, quorum nos participes ſumus. Nam & illud in pręſentia oſtendere conamur, aliquod ex his eſſe bonis voluptatem. Alii Eudoxi rationibus aliud opponebant, negabantq; illud eſſe bonum, quod omnia appetunt: qui tamē nihil dicunt. Illud enim verum eſſe dicimus, quod omnibus videtur verum eſſe. Qui vero hanc communem tollit opinionem, ejuſque labefactare poſtulat ſententiam, quomodo ipſe magis fide digna poſſit dicere non video. Etenim bonum id eſſe quod omnia appetunt, omnibus cōmuni ſenſu præditis videtur. Ea enim quibus enim eo pervenire poſſint, ſequuntur. Quare quin bonū arbitrentur eſſe, nō eſt dubium. Si enim bruta ſolum ea appeterent, ſolis quoque iis eſſent bonum: neque procederet aut firmum eſſet judicium brutorum: neque revera bonū eſſe videretur. Cum vero ſimul & bruta, & cætera quæ prudentia ſunt prædita communiter id bonum eſſe judicent animalia, quo pervenire eo ſolemus, quid adhuc obſtat, quo minus ſit revera bonum? Vt omittam in brutis quoque naturale aliquod bonū eſſe, quod eorum imbecillitatem tranſcendit, quo cum bono

ipſo conciliantur, & tanquam proprium ſibi ſolet appetere. Et ad primum quidem Eudoxi ita inſtare ſolent argumentum. Ad ſecundum vero, quod deſumptum eſt à contrario, negant neceſſario hoc ſequi, Si dolor malum eſt, bonum eſt voluptas. Neq; enim ſi quid ſit malum, hoc quod ei eſt cõtrarium, id bonum eſſe. quia interdum malum quoq; contrarium eſt malo. Sic, exempli gratia, intemperãtię contraria eſt ſtoliditas, cum utrumque ſit malum, & temperantiæ utrumque contrarium. Hęc autem licet non abſurde dicantur, non de voluptate tamen vere dicuntur. Si enim utrumque malũ eſſet, & voluptas & dolor, utrumque quoque fugiẽdum eſſet: ſicut ſi utrumque bonum eſſet, utrumque quoque eligendum eſſet: aut ſi neque bonum, neq; fugiendum, neque fugiendũ neq; eligendum eſſet utrumque. Nunc autem dolorem fugimus, ut malum, voluptatem vero eligimus, ut bonum. Vnde apparet, ſicut malum bono, ita dolori eſſe oppoſitam voluptatem.

Alii volunt bonum non eſſe voluptatem, quia non eſt qualitas: quod quidem argumentum non eſt neceſſarium. Nam neque functiones virtutum ſunt qualitates, ut neque ipſa felicitas. Aliqua enim eſt functio. Neque quicquam tamen obſtat, quin hæc ſint bona.

Negant præterea definitũ quid eſſe virtutem, bonum

num autem esse definitum, atque ex eo sequi, bonam non esse voluptatem. Non esse definitam autem propterea dicebant virtutem, quia non est eadem, sed magis recipit & minus. Si ergo in ipsa voluptate majus respiceremus aut minus, verum eorum esset argumentum. Nunc vero in ipsa voluptatis perceptione, intensio hæc fit & remissio: quia qui illam percipiunt, magis percipiunt aut minus. quod quidem in ipsis quoque accidere virtutibus videtur. Alii enim magis alii minus sunt aut justi aut fortes. Sicut quoq; juste ac temperanter agere, vel magis possumus vel minus. Neque tamen indefinitæ idcirco sunt virtutes. Eodem modo ipsa per se indefinita non est voluptas, sed in iis qui voluptate afficiuntur remissionem illam recipit ac intensionem. quia nō mera est, & sine omni dolore in omnibus, neque eodem modo, sicut & in sanitate fieri videmus. Quæ cum sit definita, in iis qui sanitatem recipiunt, intēdi solet aut remitti. Non enim eadem semper est in omnibus competentia, neque eadem in uno semper, sed modo in majus modo in minus abit; & modo penitus alicui sanitatem corpus recipit, modo aliquid admistum est morbi. Simile est quod in voluptate fieri videmus.

Sed & illinc inferebant, voluptatem bonū non esse. Motus quidam & generatio est voluptas, mo-

tus

tus vero imperfectus est & generatio. quod autem imperfectum est non est bonum: bonum enim est perfectum: voluptas ergo non est bonum. Falsa autem est eorum minor: quia neq; motus neque generatio est voluptas. Non esse autem motum, vel hinc apparet.

Omni enim motui celeritas competere videtur & tarditas: licet nullus sui respectu celer videtur aut tardus, quod celerius seipso aut tardius moventur ea quæ moventur, sicut ea quæ inæqualiter moventur, sed respectu alterius aut tarde moveri aut celeriter dicuntur. Sicut, exempli gratia, cœli motus, per se quidem est æqualis, si vero cum motu conferatur siderum, celer esse dicitur.

Omni ergo motui celeritas competit ac tarditas. Voluptati autem non competit. Motus ergo non est voluptas. Non esse autem hæc in voluptate, manifestum est. Voluptate enim affectum fuisse, sicut iratum fuisse, dicimus aliquem: quia exiguo temporis spatio ad perceptionem voluptatis, à non percipiendo movetur: cum tamen nec tarde propterea percipiat nec celeriter. Et hoc quidem, nec sui respectu, sicut quæ inæqualiter moventur, neq; alterius respectu, ut quæ æqualiter moventur. Incedere enim & crescere, mutari item, reliquaque quæ ad motum referuntur, cum celeritate ac tarditate cōsiderantur. Cito enim aliquis aut tarde ad voluptatem

tem ferri dicitur, ſecundum vero eam, tarde aut celeriter functionem nemo aliquam exercet. Quaſi terminus enim quidā motus eſt voluptas, ac quies: neutiquam vero motus eſſe poteſt ipſa. Non eſſe motum ergo voluptatem ex his apparet.

Sed neque eſt generatio. Si enim generatio eſſet voluptas, corruptio eſſet dolor. & quorum generatio voluptas, eorum corruptio eſſet dolor. Neq; enim cujuſlibet rei corruptione generatur quidlibet, ſed ex quo generatur aliquid, in illud etiam reſolvi ſolet.

Quoniam autē etiam dicunt, dolorem eſſe ejus quod ſecundum naturam eſt indigentiam, ſequetur etiam voluptatem ejus quod ſecundum naturam eſt, repletionem eſſe. Hæ autem corporeę ſunt affectiones. Quod ſi ejus quod ſecundum naturam eſt, repletio eſt voluptas, certe hoc voluptatem percipiet in quo eſt repletio, & huic voluptatis competet perceptio. Vnde ſequetur corpus voluptate affici, & in hoc voluptatem eſſe. Hoc autem verum non eſt. Voluptatem enim percipere eſſe animæ videtur. Quare nec generatio nec repletio eſt voluptas, ſed potius repletionem ſequitur, ſicut dolor indigentiam. Dum enim fit repletio, voluptatem percipimus, dum ſcindimur autem, dolorem.

Videtur autem ex corporeis, iiſque qui ad nutrimentum ſpectant doloribus ac voluptatibus orta

esse hæc sententia. Postquam enim indigere cœpimus ac prius aliquem dolorem sensimus, repletione delectamur. Quod in omnibus locum non habet voluptatibus. Carent enim dolore & mathematicæ, tum quæ in sensibus consistunt voluptates. Sic, exempli gratia, eas quæ ex auditu, aut odoratu, aut visu oriuntur, nullus omnino dolor præcedit, voluptates: neque ulla in iis indigentię est repletio. Adde quod & spes & recordationes bonorū sunt jucundissimæ. Harum vero voluptates cujus tandē rei esse generationes dicemus? Nullius enim rei præcessit indigentia, cujus esse possent repletio. Vnde apparet, voluptatem generationem nō esse.

Alii rursus negant voluptatem bonum esse: idq; ut ostēdant, probrosas in medium adducunt voluptates. Quibus hoc respondemus: non esse hęc jucunda, quę improbis videntur jucunda. Neq; enim si male affectis jucunda ea sint, simpliciter etiam jucunda esse existimandum est; sed illis tantum. Sicut nec quæ ægris salubria, aut dulcia videntur, aut amara, simpliciter salubria aut dulcia sunt, sed ipsis. Sicut neque alba simpliciter, quæ lippientibus videntur. Ex quo manifestum est, ne ex hoc quidem argumento effici, voluptatem bonum nō esse. Primum quidem, quia voluptates non sunt, quæ improbis videntur: deinde, quia licet has demus voluptates esse, non tamen propterea necesse est, voluptatem

ptatem

ptatem ſimpliciter malam eſſe. Neq; enim una ſpecie eſt voluptas, ſed multæ. Neque quicquam vetat, alias malas, alias bonas eſſe. Aliæ enim ſunt quę ex honeſtis & laudę dignis, aliæ ſunt quæ ex turpibus & flagitioſis voluptates petuntur. Aliæ enim bonę, aliæ fugiendæ ſunt. Sicut diteſcere aut ſanum eſſe. Poteſt enim fieri, ut ſine ullius injuria diteſcat aliquis, & facultates ſibi comparet: poteſt & fieri ut turpiter diteſcat aliquis, ſi patriam prodat ſuam & propinquos divendat. ſic & recte ſanitatem comparare ſibi poteſt aliquis, ſi victum, quo uti conſuevere homines, adhibeat: & male, ſi non unde oportet rectam ſibi paret valetudinem. Eodemq; modo in reliquis. Sic & in voluptatibus ſolet fieri. Sunt enim omnino ſpecie diverſę. Sic, exempli gratia, voluptate muſici affici non poteſt, qui non ſit muſicus, juſti, qui non ſit juſtus. Vnde apparet aliam ſpecie eſſe muſici, aliam voluptatem juſti. Atq; ita in reliquis. Quare ſi improborum voluptas eſt malum, non idcirco ſimpliciter fugienda eſt voluptas.

Deinde & ex differentia adulatoris & amici, bonum nō eſſe videbatur voluptas. Adulator namq; reprehenditur, quia ad voluptatem inſtituere conſuetudinem videtur ſuam: cum amicus laudetur, quod non ad voluptatem, ſed ad veritatem eam dirigat ac bonū. Vnde ſequi videtur probroſam eſſe voluptatem. Quod tamē minime ex his colligi po-

test: quia contra potius, differre specie voluptates: aliamque laude, aliam vero probro esse dignam. Etenim amicum quoque & jucundum esse, & aliquam amico adferre quis ignorat voluptatem? Apparet ergo utrumque aliquam ei cum quo versatur adferre voluptatem. Ita ut vituperio adulatores, laude prosequamur amicos.

Præterea & ex eo vituperanda esse videbatur voluptas. Nō enim vir esset mente præditus, qui toto vitæ tempore ex puerilibus cogitationibus voluptatem sibi optaret aut gaudiis (quod ab illis fieri videmus) aut aliud quid turpe cōmittere, ut quam diu viveret gaudere posset. Atqui ne sic quidem ullo modo est necesse, ut malum sit voluptas. Neque enim puerilem vir sapiens fugit vitam, aut actiones omnino turpes, illius causa voluptatis: sed ipsas per se, quia flagitiosæ sunt.

Cum præsertim multa quæ ad voluptatem tendant, non ipsius tamen voluptatis causa petamus: sed quia per se eligenda sunt. Sic, exempli gratia, videre, meminisse, scire, virtutibus esse præditum, nemo non eligeret, licet nullam adferre nobis voluptatem possent. Licet enim necessario hæc voluptates sequantur, nihil tamen refert: quia nihilominus ea peteremus nobis, quamvis nulla ex iis oriretur voluptas. Non omnem ergo eligendam esse voluptatem aut bonam, nonnullasq; esse quæ per

se vel

ſe vel ſpecie, vel iis unde oriuntur cauſis, differunt ab improbis, manifeſte oſtendiſſe videmur.

CAP. III.

Voluptatem non eſſe motum.

ALiorum ergo de voluptate ac dolore opiniones hæ ſunt. Iam vero ipſi, quid ſit videbimus & qualis. Quod fiet perſpicuum, ſi paulo altius diſputationem revocemus. Eſt ergo voluptas perfecta. Quemadmodum quovis tempore perfectus eſt viſus, neque pars ejus quo videmus poteſt ſumi temporis, quo nimirum fiat illud, cum ſit in toto: in quavis enim parte imperfectus eſt motus, differtque ſpecie. Motus enim non tantum à toto, ſed etiam inter ſe partes differunt ſingulæ: ſicut in ædificatione. Totius enim, exempli gratia, operis, ut puta ipſius templi, alia eſt lapidum coagmentatio, alia columnarum exſtructio, quæ quidem inter ſe & à tota differunt fabrica. Hæc enim eſt perfecta: nihil enim illi deeſt, quod adeſſe oportet: at vero baſis adhuc imperfecta eſt & triglyphi fabrica. Partis autem fabrica tam hæc quam illa eſt. Differunt ergo ſpecie, neque in ulla poteſt temporis parte, quod reſpectu quidem motus dicitur, motus ſumi ſpecie perfectus, quæ in perfecto quæritur motu: ſed in toto tempore motus efficitur perfectus. Eodemque modo in inceſſu ſe res habet, aliiſq; moti-

bus. Diverſas quippe motuum ſpecies in iis continet loci mutatio. Saltus enim, volatus, ac ingreſſus, loci quidem mutationes ſunt omnes, ſpecie tamen inter ſe differunt, Neque illud tantum, ſed in ſingulis illis loci commutationibus diverſæ quoq; inceſſus ſpecies exiſtunt. Vnde enim & quo diverſi ſunt termini. Diverſi autem cum ſint termini, diverſæ quoque inceſſus exiſtunt ſpecies. Sic, exempli gratia, pars illius qui in ſtadio eſt inceſſus, diverſos ad totum habet inceſſum terminos. Neque ad totum tantum, ſed & ad reliquas partes quoque. Si enim, exempli gratia, totus inceſſus eſſet, ab A ad E, qui ab A ad C eſſet, tum à toto, tum ab eo qui à C ad D eſſet, differret terminis, tum ab eo qui à D ad F, & ab eo qui ab F ad E. Cum autem diverſi ſint termini, ipſos quoque ſequitur differre ſpecie. Si enim ſinguli inceſſus lineam eandem tranſirent ſpecie, aliud eſſet: cum vero in loco aliquo ſingulæ ſint lineæ, loci autem ſint diverſi, ideo diverſi quoq; ſunt motus. Ac ad motum quidem quod attinet, accurate alibi de eo diſputavimus. Illud tantum hic dicere neceſſe eſt, non in omni tempore perfectum motum eſſe, ſed in toto. Qui enim in partibus temporis totius ſunt motus, ſunt imperfecti, ſpecieque inter ſe differunt: ſiquidẽ motus ipſius termini, unde videlicet & quo, motus ſpecies diſtinguunt. Voluptatis vero quovis in tempore perfecta eſt ſpecies.

Vnde

Vnde apparet voluptatem motumque ſpecie inter ſe diverſas eſſe. Et voluptas quidem, præterquam quod perfecta eſt, tota eſt: motus vero non omni in tempore eſt perfectus: deinde ſine tempore eſſe motus nō poteſt, poteſt voluptas. In prę̨ſenti enim, & ipſo temporis puncto moveri nihil poteſt: poteſt vero aliquis tota & perfecta affici voluptate.

Ex quibus apparet, non tantum non motum, ſed nec generationem eſſe voluptatem. Neq; enim omnium ſimpliciter, ſed eorum tantum quæ dividi poſſunt & non tota ſunt, eſt generatio; ſiquidem nec viſus, nec puncti, neque unitatis eſt generatio. Quia totũ eſt unoquodq; eorum, nec diviſionem recipit, neque ab imperfecto ad perfectum tempore procedit, ſed in quolibet tempore quidlibet totum & perfectum eſt eorum. Neque enim unitas partim perfecta, partim imperfecta eſt, neque tempore perficitur, ut nec punctũ. Sicut, exempli gratia, videre, in qualibet temporis parte quo videmus, eſt perfectum. Cujuſlibet denique ſenſus, qui in ſenſibili ſuo operatur ſubjecto, in qualibet temporis parte perfecta eſt functio.

CAP. IV.

Omnem functionem à voluptate perfectam effici.

SEnſus autem & cogitationis noſtræ functiones ſequitur voluptas: idque potiſſimum cum bene

bene affecti perfectissimam proponunt sibi functionem, & in pulcherrimo exercent eam subjecto, sensus quidem eorum quæ sensuum, cogitatio autem quę cogitationis sunt objecta. Tum enim maxime ac perfecte functione sua fungitur functio, aut qui functioni servit habitus. Nihil enim differt, sive hunc fungi dicas, sive illam. Sic, exempli gratia, quoties sincere & perfecte, & pulcherrimum quod videri potest videmus, perfectissima existit functio. Eodemque modo in cogitatione, aliisque sensibus. Quæ autem jucundissima est, est & perfectissima. Iam vero cogitationis ac reliquorum aliquam esse voluptatem sensuum, satis manifestum est. Nam & quæ cogitamus, jucunda esse dicimus, & iis, quæ contemplamur, gaudemus, & iis, quæ videmus, delectamur, eodemque modo quæ audimus, ac maxime cum perfecte functione illa fungimur, sicut jam dictum est, hoc est, quæ optima sunt videmus, vel contemplamur, vel alio aliquo percipimus sensu. Talia enim cum & sensus & sensuum objecta, & cogitatio & cogitationis sint objecta, semper erit voluptas, donec vel cogitatio vel sensus à propriis afficiatur objectis.

Functionem ergo ipsam sequitur voluptas, estq; ejus quasi quædam perfectio. Perficit autem non quemadmodum habitus eum qui preditus est illo, ab eo quod potentia est deducendo ad actum. sicut eum

eum qui, exempli gratia, potentia est architectus architectura perficit, actuque architectũ facit. sicut neque sanitas & medicus eodem modo causę sunt, ut sanus sit aliquis. Altera enim, quamvis non ipsa hoc sit, sanitatis inducit actum: alter conservat & custodit, & ut permaneat operam impendit. Præterea nō quemadmodum sensuum objectum perficit sensum, aut cogitationis objectum perficit cogitationem, sic etiam voluptas functionem perficit eorum, qui voluptate afficiuntur. Habitus siquidem & objectum, ab eo quod potentia est ad id quod est actu, functionem promovent. Voluptas vero cum ipsi quasi, quæ fit, annata sit functioni, & cohæreat cum illa, conservat eam & custodit. Functionem autem ipsa functionis persuadet actio, & ad functionem impellit: estque quasi finis quidam, qui accedit functioni & supervenit, quemadmodũ iis qui in ipso ætatis flore sunt, venustas, sequiturq; hanc semper, donec aut est, aut in objecto functione sua cogitatio fungitur, vel sensus: ac potissimum cum bene se aut optime habent, & in optimo operantur.

Hoc autem si ita se habeat, dubitare posset aliquis, qui fiat, ut nemo qui eo operatur modo, perpetua afficiatur voluptate. Ad quod respondēdum est: omnia defatigari mortalia, neq; perpetuo functione tali fungi posse quenquam. Quare neq; con-

tinua quisquā frui poteſt voluptate, quia functionem ſequitur actio. Sunt autem & quædam, quæ cum primo objiciuntur nobis, delectāt: poſtquam vero aliquandiu adfuerint nobis, & quaſi lōga nobis uſitata eſſe incipiunt conſuetudine, minus jucunda videntur, minuſque adferunt voluptatis. Cauſa autem eſt quam dixi. Primum enim incumbit in eo cogitatio, intenteq; admodum in iis functionem ſuam exercet, ſicut in vidēdo, qui aliquid intuentur. Poſtea vero non ſimilis eſt functio, ſed remiſſa. Vnde fit etiam ut obſcuretur voluptas.

CAP. V.

Voluptatem naturaliter appetendam: deinde ſpecie quoque differre voluptates.

CVm vero omnem functionem atque actum perficiat voluptas, ipſum autem vivere etiam ſit actus, ſequitur ea quæ vivunt, voluptatem appetere, quia perfectio eſt ejus. Omnia autem appetunt vitam. Ex quo, ut dico, ſequi videbitur, omnia appetere voluptatem. Siquidem omnem functionem atque actum magis eligēdum facit voluptas. Quælibet autē in iis & his ipſis functione ſua fungitur maxime, quibus delectatur maxime. Sicut, exempli gratia, muſicus auditu in modulis, ſtudioſus diſcendi cogitatione in contemplationibus, ac ita ſinguli aliorum. Cum ergo eo modo pulchriorem

rem magiſque eligendam functionem faciat voluptas, non eſt mirum ea quæ functionem appetunt aliquam, ejus quoque functionis appetere voluptatem. Vnde ſequitur ea quę vitam appetunt, ejus quoque appetere voluptatem: quia id quod eligendum videtur, ac petendum illis, perficit. Illa autem quæſtio, utrum voluptas vitæ ipſius, an vero vita voluptatis cauſa appetenda ſit, in præſentia omittatur. Videntur autem hęc disjungi non poſſe, neq; voluptatem ſine functione aut actu, neque functionem aut actum ſine voluptate inveniri poſſe. Perfectio enim functionis eſt voluptas, ideoque ſeorſum eſſe ab ea non poteſt.

Hinc etiam apparet ſpecie inter ſe differre voluptates. Diverſarum enim ſpecie functionum cum perfectiones ſint, ſequitur ipſas quoq; diverſas eſſe. Diverſarum quippe perfectiones ſpecierum, non poſſunt non ſpecie diverſæ eſſe. Sicut cogitationis functiones à ſenſus functionibus ſpecie differunt, & ipſæ inter ſe rurſus. Vnde & voluptates. Quod ex eo manifeſtum eſt, quia ſingulis propria ſua voluptas adeſt functionibus. Propriam autem eſſe manifeſtum eſt. Cōjuncta enim functionem propria ejus auget voluptas. Maxime enim ſingula & cognoſcimus, & accurate percipimus, & omnino efficimus, quoties cum voluptate hoc facimus. Sicut Geometræ fiunt maxime, qui eo delectātur ſtudio,

magiſque ſingula intelligunt: atque ita deinceps cujuſlibet in proprio ſuo opere conatum promovet voluptas. Si ergo functiones augent voluptates conjunctæ, quæ vero conjuncta augent aliquid, ei quod augent ſunt propria, quæ vero differentibus ſpecie ſunt propria, etiam ipſa ſpecie differunt, manifeſtum fit voluptates quoque ipſas ſpecie differre. Præterea diverſas eſſe ſpecie voluptates etiam illinc poteſt probari. Videmus quippe functionibus obſiſtere & impedimento eſſe voluptates alienas, ſicut eas propriæ perficiunt. Sic, exempli gratia, tibiarum voluptas facile diſciplinarum contemplationem confundit: niſi forte habitum diſciplinarum ſtudio proprium conſecutus ſit qui contemplatur, ſed magis tibiam audiēdo delectetur, quam contemplando, atque ita illam quæ diſciplinis occupatur functionē corrumpat voluptas. Eodemq; fieri modo in reliquis amat, quoties duas aliquis eodem tempore functiones agit. Alteram enim ſemper elidit jucundior, eoq; magis, quo magis voluptate excellit. Si enim longe alterius voluptatem antecedat altera, plane etiam alteram delebit functionem, ut alterius plane ab agendo ſuperſedere cogatur functio. Ideoque quoties aliquo delectamur vehemēter, aliud vix facere ſolemus. Sin vero non admodum delectemur aliquo, etiam alia agimus. Plane quemadmodū illi faciunt qui in theatris

tris bellaria gustare solent. Qui plerumque cum ineptos esse actores vident, neque admodum delectantur spectaculo, facere hoc maxime solēt. Quia vero functiones magis accuratas magisque & diuturnas & bonas propria efficit voluptas, sicut aliena destruit, multum eas inter se differre satis apparet. Fere enim sicut proprii functiones impediunt dolores, neque pergere eas permittunt, ita & alienæ faciunt voluptates. A propriis autē corrumpi functiones doloribus, est certum. Si quis enim cum dolore scribat, non scribet: si cui contemplari non jucundum est, non contemplabitur. Idem autem ei ab aliena, quemadmodum jam diximus, eveniet voluptate. Si ergo aliena voluptas idem fere quod proprii efficiat dolores, cum voluptate autem propria pugnet dolor proprius, sequitur alienam quoque voluptatem esse contrariam propriæ. Talia autem specie esse eadem non possunt. Quare neque eadem specie est voluptas.

CAP. VI.

Differre honestate inter se voluptates & improbitate: item sinceritate. deinde aliorum animalium esse alias: & quæ sit vera.

QVoniam autem quælibet cum ea ex qua nascitur, functione convenit voluptas, ipsæ vero inter se functiones honestate differunt & turpitudine, aliæque eligēdæ, aliæ fugiendæ sunt, aliæ

vero neutrum; eodem modo ſe habere, voluptates neceſſe eſt, ut aliæ bonæ, aliæ turpes, aliæ nec hoc ſint nec illud. Et honeſta quidem voluptas ea eſt ac bona, quæ honeſtæ ac bonæ probæque propria eſt functioni: ſicut turpis, quæ turpi propria eſt functioni. Nam & cupiditates honeſtorum laude, turpium vero vituperatione dignæ cēſentur. quę vero functioni quæ nec laude nec vituperatione eſt digna, propria eſt voluptas, ipſa quoque eſt neutrum. Cum vero in functione quoque conſideretur appetitus, unde ad illam aliquis propellitur functionem, videndum eſt, utrum functioni magis, an appetitui propria ſit voluptas. Videtur autem magis functioni eſſe propria. Cum appetitu enim nec cohæret, neque eodem cum illo fit tempore voluptas: ſed & tempore & natura differt ab ea. Quippe & functionem & ejus voluptatem pręcedit appetitus. Cum functione autem ita cohæret, ita indivulſo quodam modo conjuncta eſt voluptas, ut dubitetur, ſit ne idem cum functione voluptas. Vnde apparet magis cum functione quam cum appetitu cohærere voluptatem. Neq; eſt tamen idem. Neq; enim aut cum cogitatione aut cum alio aliquo ſenſu idem eſt voluptas. Hoc enim exiſtimare eſt abſurdum. Sed quia indivulſe, ut jam diximus, quodammodo inter ſe cohærent, nihil differre à functione videntur.

Sed

Sed & inter se ipsę quoque differunt voluptates, quia differunt functiones. Puritate enim a tactu differt visus, quatenus ille quidem solam apprehēdit speciem, tactus vero magis ad materiam deducit: sicut hoc ipso modo ab olfactu & gustu differt auditus, quia illi ipsam magis tangunt materiam. Vnde etiam quæ ęx his sequuntur, partim inter se, partim ab iis quæ animo ac cogitatione percipiuntur voluptatibus, different: quia diversę functiones ejus partis sunt.

Iam vero & singulis propria quædam voluptas videtur esse animalibus, sicut proprium quoq; est opus. Si enim functiones sequantur voluptates, cuilibet autem animali propria & quæ naturæ ejus respōdeat, est functio, etiam voluptas erit propria. Quod in singula eorum intuenti apparebit. Alia enim equi, alia canis, alia hominis voluptas est. quemadmodum Heraclitus ait, Asinum stramenta malle quam aurum. Gratior enim auro cibus est asinis. Quare propriæ diversis functionibus voluptates, ipsæ quoque sunt diversæ. quæ vero earundem sunt functionum, eas quoq; easdem esse specie, fit verisimile: eo tamen quod vel plus sunt, differunt, vel minus. Non iisdem enim omnes delectari functionibus constat satis. Cum vero tanta sit differentia, ut ex iisdem, alii voluptatem, alii percipiant molestiam: sicut nec dulcia omnibus eadem:

neque

neque enim eadem febricitanti dulcia videntur & ſano: neque calida eadem infirmo & bene conſtituto. Quod & in aliis fieri conſuevit.

Sicut in ejuſmodi autē jucundis, ea quę vere ſunt jucunda ab iis quæ vidētur, à ſanis diſcemus diſtinguere: ita morales etiam voluptates ab iis qui bonis ſunt præditi moribus, hoc eſt viris honeſtis, diſtinguere diſcemus. Quod ſi hoc vere dicitur, & cujuſlibet menſura eſt virtus, eſtq; vir bonus virtute quilibet, etiā voluptates erunt verę quę probo tales vidētur, & jucūda, quibus delectatur ille. A quibus vero abhorret ille, neque jucunda dici merito poterunt, neque voluptates. Corruptis autem ita videri hominibus non eſt mirum. Multæ namque & corruptelæ in hominibus & labes exiſtunt: ſuntque jucundæ, nō tamen ſimpliciter, ſed corruptis. Quare eas quæ ſine controverſia ſunt turpes, voluptates dici non poſſe, niſi corruptis, apparet.

Ex voluptatibus autem honeſtis, quamnam proprie humanam eſſe voluptatem dicemus? Etiam hoc ex ſuperioribus apparet. Cum enim propriæ functionibus, eę quę ſequuntur ipſas, ſint voluptates, ea ſumenda eſt hominis functio, quæ hominis eſt, qua ęſt homo, ſive unica ea ſit, ſeu plures. Quæ has ergo functiones perficiunt voluptates, viri dico boni functiones & beati, hæ ſunt hominis qua homo eſt voluptates. Reliqua autem ſecun-

do ac multifariam, ſicut & functiones, dicantur humanæ.

CAP. VII.

De felicitate.

QVoniam autem de virtutibus dictum eſt, amicitia item & voluptate, reſtat ut de felicitate obiter dicamus. ſiquidem omniũ eam rerum humanarum finem ponimus. Ita autem demum tota hæc nobis plana eſt futura diſputatio, ſi ea quę ſupra de felicitate diximus, obiter revocemus. Diximus ergo lib. primi decimo & tertio capite de ea, habitum non eſſe. Ita enim & qui toto vitæ dormit tempore, & qui plantæ more vivit, aut qui in maximis vitæ verſatur calamitatibus, felix dicẽdus eſſet. Cum habitu enim felicitatis eo modo vivere poſſumus. Sin vero eum qui ita vivat velle felicem dicere abſurdum futurũ ſit, ſequitur functionem quandam eſſe voluptatem. Reſtat ergo, ut quænam humanarum ſit actionum videamus. Cum enim functionum aliæ neceſſariæ ſint, alioq; deducant, atq; alia de cauſa petantur: aliæ per ſe autem; ſequitur inter eas quæ per ſe petendę ſunt, felicitatem reponendam eſſe. Per ſe quippe ſufficiens eſt, neque ullius eget felicitas. quod vero alterius cauſa eligẽdum eſt, illo opus habet, cujus cauſa, ut eligendum ſit & bonum, ſolet quæri. Per ſe autem ſufficientes ſunt functiones virtutis, quæ non alterius, ſed ſua

ipſius de cauſa petuntur. Pulchra quippe & honeſta agere, inter ea ponimus quæ per ſe eligẽda ſunt. Sicut & luſus jucundi, non ob aliud petuntur: qui enim eos ſequuntur, nihil ex iis commodi capiunt: imo damnum potius: dum & corpus, eaſque quæ corporis cauſa comparari ſolent, negligunt poſſeſſiones. Ideoque multi ex fortunatis, & quibus proſpere in vita ſuccedunt omnia, ludibundam vitam ſequuntur, homineſque magni faciunt feſtivos. Vnde & eos qui apud Tyrannos venuſte jocari norunt, eſſe in exiſtimatione magna videmus. Dum enim ea ſuppeditant illis, quibus ad eam quę vulgo putatur, opus habent felicitatem, jucundi ſunt iis. Felicitati ergo ludi videntur convenire & joci: quia ii qui rerum potiuntur, maxime in iis verſantur. Non conveniunt tamen maxime. Neque enim talium ſufficit calculus hominum. Non enim in imperio aut virtus eſt, aut mens ſana maxime, à quibus honeſtæ proficiſci functiones ſolent. Neque quia liberalem ac ſinceram nunquam omnino guſtarunt voluptatẽ, ac propterea ad corporeas tranſcurrunt, ideo has quoque ſequitur veris præferendas eſſe. Nam & pueri ea quæ in precio apud ſe vident eſſe, putant eſſe maxima. Cum neque viri ea magni eſſe facienda exiſtiment, quæ ſunt puerorum, neque honeſti viri mirentur, quæ ſunt improborum. Alios quippe quæ videtur, alios autem

tem vera maxime delectat voluptas.

Quemadmodum in principio ergo dicebamus, vere honore digna sunt & honesta, quæ miratur, quibusq; delectatur vir probus. Quoniam autem eas, quæ internis animi habitibus respondent functiones, nemo non quærit, easque maxime eligendas esse existimat, ex virtutis autem habitu vivit vir probus, manifestum est virtutis quoque functionibus virum delectari probum, easque honore dignas & jucundas esse existimare, ludos vero jocosq; tanquam ab habitu suo alienos contemnere. Cum autem recte sanoque modo ita judicet, sequitur nec honore dignum esse ludum ac jocum, & per consequens nec in eo felicitatem esse. Absurdum enim esset, rerum humanarum finem esse ludum: omnia gerere, omnes calamitates toto vitæ tempore lusus causa subire. Si quis enim eam esse supponat felicitatem, sequetur ut hoc etiam concedat. Felicitatis enim causa omnia petimus: lusus vero causa laborare toto vitæ tempore & res serias tractare, stultum nimis videtur, & vere puerile. Contra vero, ut seria possis agere, lusum sequi, recte cum primis ac honeste fit, ut dicebat Anacharsis. Etenim quasi quies quædam laborātibus est lusus, qui assiduis laboribus pares esse non possunt: ideoque vires illis restituit & iisdem indefessos rursus laboribus tradit. Quare non finis est quies, sed quietis fi-

nis est functio. Præterea, secundū voluptatem esse vitam felicem omnes fatentur. Seria autem est illa. Neque probus est vir probus qua ludit, sed qua seria agit. Præterea meliora esse dicimus seria, quam quæ cum joco sunt conjuncta & risu: sed & melioris animæ partis functionem esse, maxime quoque seriam dicimus. quod vero melius & melioris est partis, felicitati magis convenit. Præterea, corporearum voluptatum omnes, tum plebei homines, tum improbi fiunt participes, & serviles. neq; improbissimis minus ad sunt quam optimis. At solorū optimorum esse dicitur felicitas, neque quisquam eam improbis adesse dixerit. sicut neque eandem utrorumque vitam esse. quia non in prava vivendi ratione, sed in functionibus virtutis, sicut ante dictum est, felicitas consistit.

Cap. VIII.

De contemplativa felicitate.

QVoniam autem in functionibus virtutis ipsam consistere ostendimus felicitatem, si quæ earum functionum sit præstantissima, in ea potissimum consistere eam oportebit. Præstantissimum enim ac optimum est felicitas: præstantissima autem functio, præstantissimæ earum quæ in nobis aliquo munere funguntur, partium est functio: quod natura sua ad veritatem nobis præit & bonū, sive

ſive mens, ſive alio quocunque id dicatur nomine, quod divinarum honeſtarumque rerum notione eſt præditum: ſeu id divinum revera, ſive omnium quæ in homine ſunt partium, ſit diviniſſimum. Hujus ergo functio, ſi recte ac ut oportet, maximeque ſecundum propriam fiat virtutem, perfecta erit felicitas.

Eſtque contemplativa, ſicut ante dictũ eſt. Porro perfectam in hac functione felicitatem eſſe, partim ea quæ de functionibus ſupra à nobis dicta ſunt humanis, partim ipſa veritas confirmat.

Etenim quemadmodum in ſuperiore de amicitia diſputatione diximus, mens noſtra eſt eſſentia, ideoque præſtantiſſima eſt ipſius functio: & quæ mens percipit, omnium quæ ſenſu percipiuntur ullo, ſunt præſtantiſſima. Quod ſi optimum rerum humanarum eſſe mens debet, in optimo quoque eam eſſe omnino neceſſe eſt.

Requiritur præterea ut continua ſit felicitas. Eo enim modo perfecte beatus eſſe poteſt aliquis, ſi ejus non interrumpatur felicitas. Hoc cõtemplantibus autem maxime contingit. Facilius enim continuo contemplari, quam aliud quicquam agere poſſumus.

Sed & voluptatem cum felicitate conjunctam eſſe debere diximus. Omniũ autem judicio, earum quæ in virtute conſiſtunt maxime jucunda eſt ſa-

pientiæ functio. Videtur autem miras habere voluptates philoſophia, tum quod ſit pura & ab omni ſeparata materia, tum quod ſit ſtabilis, & in iis quæ non mutantur, ſed eodem ſemper modo ſe habēt, functionem exerceat ſuam. Activa quippe, quam dicimus, ſcientia ſubjectum requirit, & in contingentibus conſiſtit: talia enim ſunt quæ aguntur. quo fit ut nemo perfectam in ea conſequatur felicitatem.

Deinde etiam ſe ipſo contentum eſſe debere diximus felicem. Hoc autem contemplativæ magis quam alterius eſt ſcientiæ. Iis enim quę ad vitam requiruntur, & is qui in cōtemplatione opus habet, & qui in actione verſatur. Sed pręter hæc aliis etiam ad virtutis functionem opus habet is qui agit. Sic juſtus opus habet illis, in quibus juſtitiam exerceat ſuam, & cum quibus: temperans item & fortis, & quicunq; alius ſimili virtutum pręditus eſt genere. At vero ſapiens, etiam ſolus cum eſt, contemplari poteſt, neque ullo hac in re eget homine, eoque magis quo eſt ſapientior. Licet autem aliis etiā egere videatur, quia contemplari melius cum aliis videtur, ad perfectam tamen virtutis functionem ſe ipſo contentus eſſe poteſt, nec ullius magnopere requirere præſentiam.

Adde quod eligendam per ſe atque amplectendam eſſe oportet felicitatem. Cōtemplativa autem per ſe

per se amanda esse vita videtur. Nihil quippe aliud ex ea quærimus, neque præter contemplationem aliud quicquam assequimur. E singulis autem activis quas vocāt virtutibus, aliud quicquam, vel minus vel majus consequimur. E fortitudine enim victoria, è temperantia animi tranquillitas, è prudentia, ut ea quæ ad extremum deducunt inveniamus finem: ex omnibus autem civilis oritur felicitas. Contra vero nihil omnino, cur petenda esse videatur, cōtemplationem sequitur: sed per se ipsa amatur. Vnde humanam hanc esse felicitatem, manifestum est. In ocio præterea quodam & quiete consistere felicitatem oportet. Finis enim aliquis est ocium: & in negotiis ocii causa versamur. sicut pacis causa suspicimus bellum. Quare in civilibus rebus ac bellicis activæ virtutis functiones occupantur. Tales autem actiones, ab ocio omni & quiete quam longissime abesse videntur. Et omnino quidem bellicæ. Nihil enim ibi est quietis. Quod si esset, per se eligendum esse bellum videretur. Nemo autem bellum belli petit gratia, neque quisquam est qui sua ipsius causa bellum parat. Fœdam enim in eo cędium cupiditatē esse judicaret quivis, si quis amicos sibi hostes faceret, tantum ut prælia & neces spectaret. Sed & civiles omni ocio destituuntur actiones: qui enim in iis versatur, præterquā quod administrare Remp. oporteat, potentiam etiam & hono-

honores, ipsam denique felicitatem sibi suisq; civibus omni modo comparare conatur. Alia enim ipsius, alia Reip. est felicitas. Quod vel ex his manifestum est. Quia licet felix sit ipse, nihilominus de Reip. etiam felicitate cogitat: ex quo apparet, aliam eam esse.

Quoniam ergo inter reliquas virtutis actiones, civiles maxime bellicæque pulchritudine ac magnitudine excellunt. illæ vero ocio carẽt acquiete, aliumque sibi finem proponunt, neq; per se sunt eligendæ: mentis vero dignior longe ac præstantior est functio, quia præstãtissimæ animi partis est, nec ullius causa appetitur, neque aliud quisquam prȩter ipsum sibi in ea finem proponit, propriamq; quandam & majorem quam activȩ functiones habet voluptatem, quæ conjuncta cum ea promovet eam ac intendit, tum quia maxime se ipsa contenta ac tranquilla mentis est functio, quatenus quidem id fieri in homine potest; & quia reliqua quæ felici tribuuntur, in hac sunt functione; satis apparet perfectam esse hanc hominis felicitatem, modo perfecta vitæ longitudo accedat. Quia nihil quod in ulla felicitatis parte collocatur, imperfectum esse oportet.

CAP.

CAP. IX.

Maiorem quam quæ in hominem poßit cadere contemplativam esse felicitatem: item de morali, hoc est, de humana.

Est autem talis vita, quam pro homine, præstantior. Qui enim ita vivit, non qua homo ita vivit, sed quatenus aliqua in eo divinitatis pars est. Quantumque hoc ab eo differt quod in nobis est compositum, tantum etiam illius à reliquis humanis functionibus differt functio, & à reliqua morali virtute, virtus illius. Si enim divinum quid hominis respectu mens est, etiam ea quæ secundum mentem est, vitæ humanæ respectu, vita est divina.

Neque tamen ut nonnulli monent, quos omnino sequi nefas est, humana sapere homines oportet, mortalia mortales, sed quantum in se est à mortalitate vindicare debet se quisque, & omni studio in id incumbere, ut præstantissima sui vivat parte. Ea autem mens est. Quæ licet mole ac pondere nullo major sit, quia materiam omnem excedit, potentia tamen maximum omnium est ac præstantia. Adde quod maxime absurdum sit futurum, si quis non suam, sed alicujus alterius sibi ipsi eligeret vitam. Id enim quod in quoq; propriū est ac præstantissimū, hoc ipse est: & qui secundum hoc vivit, sibi vivet maxime, maximeque sibi vitam ducet propriam. Si quidem & hic locum habet, quod ante diximus: quod enim cujusq; maxime proprium naturæ est,

idem illud jucundissimum cuique est, & præstantissimum. mentis autem functionibus fungi, proprium maxime est homini, siquidem ipsa mens est homo. Proprium autem est, ut convenienter sibi functione sua fungatur quilibet qui fungitur. Vnde sequitur, præstantissimam eam, qua secundum mentem vivitur, vitam esse. Quæ eadem quoq; felicissima est: neque alia est quæ primo ac præcipue humana dici felicitas meretur.

Proxima vero, quæ secundum cæteras virtutes est. Ejus quippe functiones humanæ sunt, & in mutua inter se hominum conversatione cõsistunt. Ea namq; quæ ex justitiæ & fortitudinis præscripto à nobis fiunt, item quæ secundum reliquas à nobis virtutes, in actionibus, usibusque, & contractibus cum aliis hominibus geruntur, & in quibus habita alterius ratione affectus moderamur nostros: hæc dico omnia, illam, quam compositam diximus, cõservant vitam. Hæc autem sunt humana Morales præterea virtutes multum nonnunquam corpori debent. Natura enim quidam ad temperanter vivendum sunt idonei, & ad fortitudinem atque animi magnitudinem ab ipsa corporis constitutione formantur. Omnino deniq; magnum morali virtuti cum affectibus est commercium, sicut & ipsi prudentiæ Cum morali quippe virtute quasi cohæret, ut supra dicebamus, quoniam à moralibus princi-

principia ſua virtutibus habet prudentia. ut enim recte aliquis de fine judicet ſuo, ab illa eſt.

Quomodo autem ad finem pervenire ſuum debeat, à prudentia moralis diſcit virtus: quemadmodum in decimo & tertio libri ſexti capite oſtendimus. Cum ergo in humanis virtus moralis verſetur affectibus, & cum iis cohæreat, ab hac vero prudentiam ſeparari non poſſe, jam probaverimus, apparet omnem activam cum affectibus conjunctam eſſe virtutem. In compoſito ergo illo, & in hac vita verſatur. Hujus autem virtutes ſunt humanæ. Definitio quippe hominis ab hoc ſumitur compoſito. Itaq; & vita quæ in his conſiſtit functionibus, humana eſt, ut & felicitas. Sola vero quæ ſecundũ mẽtem vivit, ab omnibus humanis ſeparata eſt vita, ſicut & ejus felicitas. Quomodo autem ſit ſeparata, & quomodo ſe habeat, velle accurate oſtendere, majus eſt hoc argumento, magiſque Theologiæ convenit. Hoc in præſentia dixiſſe ſufficiat, vitam eam tranſcendere humanam.

Quod quidem etiam illinc apparet. Neq; enim externis bonis aut eorũ apparatu ad functionem ſuam opus habet. Is enim qui cõtemplatur, quippe cum homo ſit, externis quibuſdam ad vitam opus habet bonis: ad ipſam vero functionẽ nullis. Qui in activa vero verſatur, iis quoque opus habet quibus qui in contemplativa, magiſque hic, quo magis ad

obeundas corpore functiones utitur Sed & ad easdem externo quoque opus habet apparatu. Opibus quippe liberalis, liberalitatem ut exerceat egebit, justus vero ut reddat quæ accepit. Sine externis enim his nemo illorū quæ virtuti suę propria sunt, aget. Etenim & fortis tempore idoneo, ut animi sui exerceat præsentiā, & corporis opus habet robore. Sicut potestate temperans, hoc est, ut si velit, possit voluptatibus se dedere. Atque ita singuli propriis quibusdam egent & idoneis, ut suam singuli exercere possint virtutem. Nisi enim quis secundū habitum agat virtutis, nec de voluntate potest cōstare, nec de habitu. Quippe cum quidam simulent, qui justi non sunt, juste se velle agere, & cum liberales non sint, liberaliter se velle agere. Deinde nec in sola præelectione perfecta est virtus, sed etiam opus actione est. In utroq; enim est: & ita quidem, ut quæratur, in utro sit magis; in præelectione dico, an vero in actione. Quod enim perfectum est, in utroque esse manifestum est. Apparet ergo activam virtutem, ut perfecta esse possit, externo egere apparatu. tantoq; magis, quanto major est ac pulchrior Ejus enim actiones magnæ cum sint, & eximiæ, pluribus etiam egebunt externis. Is vero qui contemplatur, nullo eorum ad functionem suam opus habet. Sed quodammodo etiam obesse hæc, ut ita dicam, & impedire contemplationem videntur.

tur. Egebit autem non ut qui cõtemplativam, sed ut qui activam colit vitam. Cum enim homo sit, & cum hominibus vivat, quæ activæ conveniunt vitæ eligit sibi, ut apud eos cum quibus versatur, ea quoque quæ in homine requiruntur, conservet.

CAP. X.

De contemplativa vita, & perfectam in ea felicitatem esse.

SEd & ex illo apparet, in contemplativa vita perfectam felicitatem esse. Solius enim Dei opus est contemplatio, qui revera beatus & felix est. Quæ enim alia tribui ei possit actio? Anne justæ? Hoc vero ridiculum erit, si permutare eum dicamus, aut depositum reddere, & si quæ sunt hujusmodi. An vero fortes? Quomodo ergo terribilia subibit, aut in periculum de vita veniet honesti causa? Hoc vero dictu est absurdum. An autem liberales? Cui ergo aliquid dabit? Nam & hoc absurdum erit, si nummos illi tribuamus, aut quid simile: quibus cum ipse ad vitam opus habeat, honestatis tamen causa, ea tradat aliis. Iam vero temperãs quomodo erit, cũ ne malas quidem habeat cupiditates? Omnes ergo ejusmodi actiones sunt exiguæ, neque Deo dignæ. Quoniam autem vivere eum omnes consentiunt, necesse est etiam functione aliqua fungi. Neque enim ociosus Endymionis instar poterit dormire. Cum vero in hac functione neq; agat, sicut dictum

eſt, multo autem minus faciat (neque enim perpetuo in perficiendo aliquo opere, quemadmodum artifices faciunt, verſari eum veriſimile eſt) quid reſtat, niſi ut contempletur? Quare, cum beatitudine excellat Dei functio, contemplationem eam eſſe ſequetur. In cõtemplativa ergo vita perfectam eam eſſe omnino eſt neceſſe. Eſt enim divinæ quam maxime cognata functioni.

Id ipſum etiam ex eo apparet, quia nullum ratione deſtitutum animal, felicitatis fit particeps: quæ contemplativa illa penitus privata ſunt functione. Dei quippe vita tota felix eſt: hominum autem quatenus ſimilis eſt ei, & divinę illius functionis aliquam imaginem habẽt. Reliquorũ vero animaliũ nullum eſt beatum, quoniam nulla ex parte cum cõtemplatione quicquam habẽt commune. Quæ ergo contemplatione, etiam prædita ſunt felicitate, & quæ magis contemplantur, magis quoq; ſunt felicia: quam late denique contemplatio, tam late quoque ſe extendit felicitas; non per accidens, ſed ipſius cauſa contemplationis: ipſa enim per ſe honore digna eſt contemplatio. Vnde ſequitur cõtemplationẽ quandam, felicitatem eſſe, optimam nimirum maximeque perfectam.

Habet tamen externis quoque opus qui contemplatur: ut & conſiſtere ejus corpus poſſit, & ſanitas. Neque enim veriſimile eſt, homo cum ſit, iis opus cum

eum non habere. Quia non sponte sua hæc suppeditat natura, aut per se suis est contenta.

Nō tamen tam multis, quā qui in activa versatur vita, egebit, neque simpliciter multis magnisque: quia necessariis egere eum quidē dicimus, sed modicis. Neque enim opum abundantia, aut reliquorum, quę externa dicimus, bonorum, se ipso cōtentum facit felicem: aut recte de iis quæ agenda sunt judicare, aut ea quæ oportet agere. Potest enim aliquis, licet nec terræ imperet nec mari, quæ honesta sunt agere, & ab exiguis facultatibus aut modicis, quæ magno digna imperatore sunt, efficere. Quod quidem per se res ipsa evincit. Siquidem privatos quosdam homines non minus, & fortasse magis quam qui plurimum possunt, ea quæ proba sunt agere videmus. Talibus ergo instructum esse eum quem felicem dicimus, ad felicitatem est satis. Virtutis quippe sine impedimento ullo exercebit functiones, & felicem vivet vitam. Quod quidem confirmat & Solon, qui non externis felicitatem definiebat bonis, sed eos felices dicebat esse, qui externis instructi bonis, actiones exercuissent honestas, & temperāter vixissent: fieri enim potest, ut qui modica possideant, ea quæ oportet agant. Sed nec Anaxagoras divitem hominem aut potentem judicare felicem videtur. Neque enim mirandum dicebat esse, si absurdus vulgo videretur. Fieri enim potest ut

test ut qui bonus sit ac felix, improbus tamen ac miser à vulgo habeatur, qui ab externis tantũ, quæ sola illi sentiunt, judicare solent. Ex quo apparet cum nostra sententia, veterum quoq; philosophorum cõvenire opiniones. Quæ aliquo modo fidem quoque aliquam iis faciunt quę diximus. quum tamen veritas activa ab ipsis operibus & vita probetur. Hinc enim mendacium evincitur, cum rebus ipsis non consentiunt rationes. In ipsis enim actionibus præcipuum consistit. Diligenter igitur considerandа sunt quæ diximus, vitæque ea humanæ applicare & actionibus oportet: & quæ illi respondent, admittenda: quæ vero non congruunt, meri sermones & inanes sunt habendi.

Postremo etiam hinc evincitur, eum qui mentis functionibus fungitur, felicissimum esse. quia Deo est gratissimus. quo quid felicius possit esse? Si enim Deo res humanæ curę sunt, earumque, sicut omnibus videtur, & revera est, rationem habet, quo tandem magis delectari Deum putabimus, quam eo quod est optimum, maximeq; illi cognatum? Hoc autem mens est. Quod si mente delectatur maxime, etiam iis qui hanc amant maxime, & honorãt, ejusque functionibus funguntur, bene vicissim faciet; ut qui eorum, quæ maxime illi grata & accepta sunt & cognata, diligenter curam gerant, atque ideo quoque recte & honeste agant. Hic autem est sapiens,

ſapiens, & qui mentis functione fungitur. Hic ergo maxime acceptus eſt Deo. Eundem autem neceſſe eſt & feliciſsimum eſſe. Ac propterea videlicet felix maxime eſt ſapiens. Perfecta ergo in contemplativa vita conſiſtit felicitas.

CAP. XI.

Non ſatis eſſe ſcire ea quæ ad virtutem ſpectant, ſed habenda eſſe, & utendum iis eſſe.

QVæ ergo rudi quaſi pinguique Minerva dicenda eſſe de virtutibus, item de amicitia, voluptate ac felicitate videbātur, ſatis jam dicta ſunt. Neque aliud quid fortaſſe in hoc argumēto requiritur, quod quidem tradi de eo poſſe videatur. Quid igitur? Num ergo inſtitutū plane abſolvimus noſtrum, & ad finem ſuum nobis pervenit hæc conſideratio? Atqui vero meminiſſe oportet activam eſſe hanc philoſophiam, finemque eam ſibi requirere idoneum. Scire enim quæ ſit virtus, & ſi quæ ſunt hujuſmodi reliqua, nihil aliud quam cōtemplatio eſt. Quemadmodum ergo is qui ad virtutem contendit, non hoc modo agere debet, neque diligentiæ ſuæ hunc ponere terminum, ut ſciat quid agere, & à quibus abſtinere debeat, quid item ſit virtus ac vitium, vel quis extremus rerum humanarum ſit finis, ſed ad actionem etiam ſe conferre, ut hanc fugiat, illam vero ſequatur, & ad conſequendam nihil non faciat felicitatem. Ita doctor

quoque, & ut ita dicam, alipta virtutis, non sola contentus esse disciplina debet, neque hoc tantum curare, ut naturam intelligat singulorũ, sed etiam ut fiant dare operam debebit, atque hoc ipsum docere, neq; existimare aliter se posse vere virtutis esse doctorem. Eo enim, ut perfectus in arte sua esse possit gymnasta, totam docendi rationem suam dirigere oportet eum qui docet. Illa autem erit athletæ perfectio, si bonus esse & quæ honesta sunt agere possit. Vnde apparet, reliquæ in qua hactenus versati sumus de moribus doctrinæ, hoc quoque addendum esse, quibus actionibus singuli, aut habitu, convenienter ad virtutem se habebunt & bonum: quomodo item quę de ea traduntur libenter audire, & ex præscripto ejus vivere poterunt. Ita enim demũ quæ de moribus traditur perfecta erit doctrina, si ubique actionem adjungat. Hæc ergo docendi quoq; explicanda est ratio. Si enim ad persuadendam virtutem sufficerent qui de virtute habentur sermones, multa nec exigua merito dignus esset mercede, ut Theognis ait, labor hic noster: magnoque emendus esset talis aliquis, & omni nobis ratione comparandus.

Nunc vero bonos quidem adulescentes atq; ingenuos, quibus generosa & honesti studiosa est indoles, videntur persuadere, & ad virtutem, ejusque actionem & habitum adhortari posse.

Vulgus

Vulgus vero non item. Neque enim eorũ quiſquam ratione ulla aut perſuaſione ad honeſti ſtudium ac boni, & ad fugiendum incitari ſatis vitium poteſt. Neq; enim pudore retinentur, ut hoc ipſum dedecus eſſe exiſtiment quod improbi habeantur, ſed metu. Neque abſtinent à malis quia ſunt mala, & quia agere ea turpe eſt ac inhoneſtum, ſed propter pœnas. Cauſa autem eſt, quia ratione non vivant, ex qua pudor oritur, ſed affectus ſequantur, eaſq; viciſſim quæ affectum ſequuntur voluptates, quoque ipſi ſectentur: ideoque eos qui cum iis pugnant fugiant dolores. Fugere autem dolores, hoc eſt quo perturbantur. Eos autem qui ita ſe habent, & cum nunquam ea quæ vera ſunt bona guſtaverint & honeſta, & ne quidem ad conſiderationem eorum atq; cogitationem pervenire poſſint, quæ tandem emendare poſſet ratio? Neque enim aut omnino aut certe non facile fieri poteſt, ut ea quæ multo tempore infixa moribus hæſerunt, & quaſi jam ſunt confirmata, ſola ratione moveantur. Requiruntur enim & alia, quæ ſi adfuerint, tum demum bene etiam nobiſcum agetur, ſi virtutis, morumque participes eſſe poterimus bonorum. Cum ergo ad id de quo in præſentia agimus ſola per ſe non ſufficiat diſciplina, quærendum reſtat, quænam ſint illa, quæ ſubſterni prius oportet, ut bonum ipſum perſuadere nobis poſſit ratio.

CAP. XII.

Quomodo honestus ac bonus evadere poßit aliquis: idque ut fiat, lege opus esse.

CAusæ igitur in hominibus virtutis tres esse videntur omnibus. Natura, disciplina, & consuetudo. Iam vero naturam in nostra potestate nõ esse, manifestum est. Etenim ut quis ad virtutem nascatur idoneus, in felicibus vere hominibus à divina aliqua causa contingit. doctrinam vero & virtutis disciplinam omnes persuadere non posse, satis ex iis quæ hactenus diximus apparet. Cum necesse sit bona prius consuetudine præparatum esse auditoris animum, ut & gaudere quibus oportet, & odisse possit, quæ debet. Ita namque demũ cum fructu admittet disciplinam, non aliter quam terra semen, quod nutrire jam potest. Sine hoc vero quomodo audire eam possit doctrinam, quę à voluptate abstrahere eum conatur? Aut quomodo omnino intelligere, quamdiu ex affectus ratione vivit? Aut quo pacto diversa illi persuaderi queant, qui ita se habet? Verisimile enim est non ratione sed vi potius expugnandum esse affectum. Quare neq; sola sufficit doctrina, ut bonos faciat viros, sed oportet ut doctrinam præcedat consuetudo: qua ad virtutem prius præparabitur & idonea auditoris indoles reddetur, ut nimirum id quod honestũ est amet, quod autem turpe & flagitiosum est, detestetur.

Debere

Debere ergo bonam præmitti consuetudinem, priusque bene constituendam esse animam, ex præcedentibus apparet. Iam vero ut aliquis bene agere assuescat, rectaque & quæ ad virtutem ducat institutione imbuatur ac vivendi ratione, sine rectis justisque, & quæ virtuti conveniant legibus, id fieri non potest. Oportet enim sub talibus jam usque à teneris eum educari legibus. Quia ad temperātiam vitam suam componere & tolerantiam, plerisque, ac maxime juvenibus gratum esse nō solet. Ideoq; certis quibusdam oportet legibus instituta iis atq; educationem, cæteraq; quæ ad vitam ut decet agendam requiruntur, præscribi. Ita fiet ut molesta iis esse desinant, cum jam usitata esse cœperint. Neq; juvenibus tantū, sed & viris opus est legibus. Quia non sufficit ut boni fiant viri, si à prima statim ætate diligens cura adhibeatur atq; educatio: sed cum potissimū ubi ad virilem pervenerint ætatem, quæ honesta sunt agere, & virtutis sibi comparare habitum debeāt, etiam tum opus erit legibus, & quamdiu denique vivemus. Pleriq; enim homines vi magis quam rationi, pœnis magis parent quam honestati. Atque hæc causa est cur nonnulli arbitrētur, legislatoris esse officium, ut prius rationibus & verbis ad virtutis studium deducat, & bonum: propositaque eos honestate adhortetur. Ita enim futurū, ut boni viri fiant meliores, si bene agere assuescant:

deinde ut & iis qui non parent, & ab officio suo natura alieni sunt, supplicia imponat & pœnas. Eos postremo qui sanari non possunt, è numero sanorũ rejiciat, & eorũ qui viri boni munus possunt implere. Decet quippe, ut vir bonus, & qui ex præscripto vivit honesti, obtemperet rationi. Improbũ vero, cum voluptatem assiduo sequatur, & affectibus omni ratione destitutis morem gerat, ratione emẽdari non posse, sed dolore potius subjiciendũ esse, sicut jumentum. Vnde est quod dicunt, eos homines, qui ratione fere omnino destituuntur, iis castigandos esse doloribus, qui cum voluptatibus illis, quas illi maxime sequuntur, pugnant maxime. Vt, exempli gratia, qui plus quam oportet, sibi vindicat, bonis privetur omnibus, qui arrogans est & cõtumeliosus, infamia, qui intemperans, verberibus afficiatur.

Quod si hæc dura sint ac molesta, & tamen bonum esse oportet unumquemq; hominem ac probum, statim à prima ætate, bene educari, ac institui, & ad probitatem assuefieri singulos oportet, atque ita deinceps in iisdem persistere ac vitam traducere institutis, neque sponte aut invito agere id quod à virtute est alienum. Quod fieri poterit, si ex præscripto quodam ordine, & definitis quibusdam præceptis vivamus, quæ autoritate quadam publica vim habeant quandam & potentiam. Et patrum quidem

dem, quibus liberos suos in officio cõtinere solent, præcepta, vim quidem ita magnam non habent, ut cogere eos possint: sicut neq; unius alicujus hominis, nisi qui regis aut tyranni potestate sit praeditus, tantum possunt, ut invitum ad honeste vivendum compellant populum. Sola autem lex cogendi vim quandam habet. Quilibet enim credit nõ sine provida mente & prudentia ab initio latam fuisse. Vnde fit ut hominibus ipsis indignẽtur plerique, quos obsistere affectibus vident suis, quamvis recte meritoq; hoc ab illis fiat. Legi vero quę id quod ęquum est ac fieri oportet, præscribit, & à vitiis homines avertit, nemo est qui indignetur. Etenim vivi virtutis præceptores, odio aliquo interdum atque invidia adducti nocere velle existimantur: quod in legibus locum non habet. Vnde apparet, certas requiri leges, quæ ad virtutem statim ab ætate prima dirigant mores nostros ac componant.

Tales autem leges sola Lacedæmoniorum urbs habuit: ut & aliæ nonnullæ admodum paucæ: in reliquis vero nulla earum habetur ratio, in quibus prout lubet, singuli vitã regunt suam & familiam, more Cyclopum imperantes,

Conjugibus natisque. ——

Optimum ergo est, cõmunem aliquam, rectamq; suscipi curam: utque omnes ordine & quemadmodum recta postulat ratio, vitam instituant suam.

Quod

Quod ſi non fiat, neq; ulla publica habeatur cura, id potiſſimum ſingulos decere videbitur, ut quiſq; liberis ſuis & amicis aliquid ad virtutem adjumenti adferat, aut ſaltem id facere conetur. Qua quidem in re amicis potiſſimũ ſuccurrere poterit, qui ad leges ferẽdas maxime futurus eſt idoneus, quemadmodum ex ſuperioribus apparet. Omnis enim cura ejuſmodi eſt à legibus. Et communis quidem à communibus: ſicut honeſta ac proba inſtitutio ac cura, quæ privata, eſt ab iis quæ reſpondent huic: ab honeſtis dico legibus ac probis.

Sintne autem ſcriptæ leges aut nõ ſcriptæ, nihil refert: ſicut nec utrum unus inſtituatur iis an multi, nullam adfert legibus differentiam. Vt, in muſica, exempli gratia, & gymnaſtica, ac ſimilibus fieri inſtitutis videmus. quæ enim unum in gymnaſtice exercere poſſunt, poſſunt & multos. & quæ unum efficere muſicum, nihil obſtat quin poſſint & multos: ſicut & contra. Ideoq; nihil obſtat quo minus ille qui unam dirigere ac diſponere familiam poteſt, aut qui unum inſtituere poteſt hominem, leges quoque ferre poſſit, ac in ejus rei cognitione excellere, non minus quam qui urbem totam regit aut populum. Nam quemadmodum in urbibus vim habent inſtituta legitima & mores: ita & in una familia præcepta paterna & mores quibus delectatur ille, magnum apud liberos reliquoſq; fa-
miliares

miliares habent pondus, multoque magis propter ſanguinis vinculum, & beneficia paterna. Magis enim benevoli ob ea patri ſuo ſunt liberi, quam legiſlatori cives. Ideoq; facilius ducuntur, magiſque legibus parent, quamvis alias ſint immorigeri, quia naturalem aliquam benevolentiam adferunt & amorem. Præterea, multo accuratius quam publicę, fiunt leges privatæ, ideoq; magis cōducunt: quemadmodum in medicina habet. Singularia enim medicinæ præcepta, & quæ ad unum tantum accommodata ſunt corporis habitum, melius quam univerſalia ſanabunt. Generaliter enim febre laboranti inedia conducit & quies, cuidam tamen fortaſſe non hæc, ſed contraria conducent. Ideoq; qui uni corpori fert leges, accuratius illud eſt facturus, quam qui omnibus. Sicut & peritus pugil, ſi pro ratione ſemper ejus cum quo congreditur adverſarii, certamen dirigat, neq; luctam ſemper eandem aut ſimilem, ſed prout convenit ſingulis inſtituat, melius certabit. Quicquid denique id fuerit multo geretur accuratius, ſi peculiarem illi aliquis adhibuerit diligentiam. Ita enim id quod requirunt, cōſequentur ſingula. Manifeſtū eſt ergo facilius eum rem unam aut paucas diligēter curaturum eſſe, qui univerſalem prius habet ſcientiam; ſive is medicus, ſive gymnaſta fuerit, aut legiſlator: quoties dico univerſalem ſcientię rationem cōjunxerit cum ſin-

 gulari,

gulari. Novit enim quæ omnibus, sive hoc, sive illo se habeant modo, cōveniant ac prosint. Ejus enim quod commune est & sunt & dicuntur scientiæ. Neque tamen quicquam prohibet, quo minus qui universalia ignorat, sed tantum simpliciter quę singulis accidant, longa fuerit experientia contemplatus, unum aliquid efficiat diligenter. Sic, exempli gratia, quidam suorum corporum sunt medici, qui hac in re aliis prodesse nihil possent. Eodemq; modo in aliis se res habet artibus atque institutis. Et tamen licet hoc modo ad agēdas res singulas & instituta hominum sufficere videatur experientia, nihilominus omni studio ac ratione incumbēdum est scientiæ, & ad universalia eundum est ei, qui artifex vult evadere, aut recte cōtemplari. In universalibus enim versatur scientia. Ita autem scire oportet id quod est universale, sive id in medicina sit, sive in legislatoria, sive in alia quacunque simili scientia, non tanquam immobile, & quod eodem semper se habeat modo, sed ut quam maxime cōtingens. Ex contingentibus enim, non ex immobilibus tales sunt scientiæ. Et tamen quærenda nihilominus in singulis est scientia: eumq; qui cum cura meliores velit vel multos efficere vel paucos, hoc agere oportet, ut ferendarum sibi legum compararet scientiam. Solis quippe legibus ad virtutem & id quod bonū est impellimur. Neque enim hoc modo est cuju-

bet, vel multos vel unum aliquem recte disponere, & ut ad recipiendam fiat idoneus virtutem, disciplina sua obtinere. Sed si hoc ab ullo fieri possit homine, certum est ab eo id posse, qui & ferre leges, & de legibus judicare possit.

CAP. XIII.

De sophistis, reliquisque, qui civilum rerum promittunt scientiam: item, curam de ferendis legibus ad summam activæ scientiæ consummationem adhuc reliquam esse.

DEbere igitur legum ferendarum præditū esse scientia, eum qui doctrinam de virtute velit tradere, ex superioribus apparet: quomodo vero ad eam pervenire possit, deinceps est quęrendum. Nisi forte per se manifestum est, quod quemadmodum ab eo qui grammaticę peritus est aut musicę, grammaticus quis esse discit aut musicus, ita & legum ferēdarum, ab eo qui peritus hujus est, sibi comparabit scientiam: is autem est quem civilis scientiæ peritum dicimus. Civilis enim scientiæ pars ea est, quam legislatoriam dicimus.

Atqui non idem quod in reliquis facultatibus ac disciplinis, in civili quoque usu videtur venire scientia. In aliis enim iidem videntur viam ac rationem tradere scientiarum, & ex earum præscripto operari. Sic pictor quilibet & medicus, artem suam & docet, simulq; & pingit quoque, & medicinam

exercet. In civili autem aliter habere videtur ſcientia. Sophiſtæ quippe ea quę ad civilem ſpectant docturos ſe eſſe promittunt ſcientiam, cum nihil tale agant tamen. Contra vero qui civilem exercent in Rep. diſciplinam, agunt quidem, non docent tamen. Neque enim poſſunt.

Non enim hoc certa arte, aut civilium rerum faciunt peritia, ſed naturali quadam facultate, magiſque experientia, quam intelligentia. Non poſſe autem eos civilem docere, ſatis manifeſtū eſt, ſcientiam. Nihil enim aut docuerunt aut ſcripſerunt de ea, aut dixerunt hactenus: quod procul dubio facerent, ſi poſſent. Multo enim plus ex eo honoris cōſequerentur, quam ex iis, quas in judiciis habēt, orationibus & concionibus. Pręterea, filios etiam ſuos civili imbuerēt diſciplina & propinquos, ſi hoc poſſent. Neque enim veriſimile eſt, cum poſſint, nolle amicos ſuos, imo amiciſſimos, tali afficere beneficio. Cum præcipue nullum etiam majus aut Reip. utilius poſſint relinquere bonum, quam ſi hęc ſcribant & doceant. Neque filiis ſuis aut amicis majus velle poſſunt bonum, quam hanc relinquere ſcientiam. Manifeſtum eſt igitur eos, ſi civilem docere potuiſſent diſciplinam, etiam voluiſſe, & docturos fuiſſe. Cum autem appareat eos nō docere, ſequitur eos ne docere quidem potuiſſe: neque certa ratione aliqua ea quæ civilis ſunt ſcientiæ ab iis adminiſtrari, ſed

ri, ſed experiētia tantum. Neq; enim parū ad agendum confert experientia. Ipſa enim conſuetudine magis periti civilis evadunt ſcientiæ. Ideoque ii qui civilis ſunt ſtudioſi ſcientiæ, experientia quoque opus habent aliqua & conſuetudine.

Sed & ipſi ſophiſtæ cum hujus artis promittant ſcientiam, nihil tamen propterea præſtant: ſed tantum abeſt ut de hac quæ oportet poſſint dicere, ut ne quidem quæ ſit ferendarum legum ſcientia, aut qualis ſit ea, intelligāt. Nam aut eandem aut minoris eſſe putant momenti, quam ſit Rhetorica: deinde leges ferre, ita eſſe facile, ut ſit omnium. Arbitrātur enim leges aliquot corradere, & ex iis præſtātiſſimas eligere, hoc eſſe quod leges ferre dicimus: at vero dijudicare eas optimaſq; excerpere, nulla cum difficultate conjunctū eſſe. Atqui primo omnium, non facile eſt, nec cujuſvis qui velit, recte quæ de ſingulis proponas judicare, ſed mirabilis ad hāc facultatem intellectus requiritur & vis mentis. Soli enim qui peritiam ſingulorū habent, bene quoque judicare poſſunt de iis: ſicut qui muſices peritus eſt de muſica, qui grammatices, judicare poteſt de grammatica, eodemque & de reliquis modo. Soli enim hi ſciunt qua ratione hæc aut illa fieri debeāt; quæ item faciēda ſint, & quæ ſit natura ſingulorū. Imperiti vero cum nihil ſciant horum, ne quidem meliora eligent, aut optima. Etenim bene agitur

cum imperitis si hoc solum sciant, bene aut male opus factū esse: sicut & in pictura se habet. Quippe in præstantissima aliqua imagine hoc intelligere, bene eam pictam esse, etiam eorum esse potest qui nunquam attigerunt picturam: intelligere autem quod sit præstantissima, & qua in parte differat ab aliis, solius ejus est qui pingere aut potest, aut aliquā saltem ejus artis consecutus est peritiam. Quare nec de pictoris opere, aut musici, aut grammatici, sine artis ejus quisquam recte judicabit peritia: neq; de civili scientia præditi, nisi qui civilis disciplinæ consecutus sit peritiam, judicare quisquam potest. Opus autē ejus qui civilis disciplinę præditus scientia est, lex est. Quare primo leges colligere, & ex iis præstantissimas eligere, nemo sine civilis disciplinę potest peritia. Deinde licet hoc concedamus, sine hac civili scientia aliquem de legibus judicare, & ex iis optimas posse colligere, ne hoc quidem tamen, ut in civili aliquis aut legum ferendarum scientia excellat, poterit sufficere: sicut nec medici, libros colligendo ac perlegēdo medicos, fiunt medici. Et tamen illi non de remediis tantum, sed & quomodo pristinam qui his usi sunt consecuti sint valetudinem, & quomodo singuli curandi sint morbi, deque habitibus singulorum ac differentiis morborū loqui conantur: & ne ita quidem tamen sunt medici. Nam & experientia quædam requiritur &

consue-

consuetudo. Scripta vero & ejusmodi consideratio-nes, eos quidem qui periti sunt magis reddunt idoneos, imperitis vero nihil in curandis prosunt morbis. Eodem modo in legibus res habet & Republica. Etenim leges singulorum componere, omnesq; perscrutari Resp. eos quidem qui quod scientia sint præditi, omnia recte considerare possunt ac intelligere, quæ bene habent & quæ contra, quæ item singulis conveniant, multum juvare potest. Eo enim modo se ipsis in civili præstantiores evadēt scientia: qui vero sine habitu tali & peritia ea percurrunt, nihil omnino confert hæc cura ut civili præditi evadant scientia. Nam ne recte quidem, nisi forte fortuna, judicare de iis poterunt. quamvis aliquanto eos perspicaciores in his evadere, si civilem prius didicerint scientiam, negari non potest. Apparet ergo nec sophistas, nec eos qui Remp. administrant, civilem aut eam quæ in ferendis occupatur legibus, docere posse scientiam.

Cum ergo sequatur, sicut in superioribus ostendimus, eum qui doctrinam morum tradat, etiam hæc persequi debere, neq; qui ante nos scripserunt accurate quæ ad leges spectant, aut Rempublicam investigarint; præstiterit fortasse hæc à nobis considerari, ut ea in qua jam versamur philosophia, quæ de humanis actionibus agit atque affectibus, quem oportet consecuta finem, nihil eorum quę huc spectant

ctant

ctant desiderare possit. Quare primo omnium, si quid recte dictum est à superioribus, sigillatim id percurrere conemur: deinde singulas colligamus Respublicas, & in iis, quæ aut corrumpant urbes videamus, aut conservent. Deindeque singulas aut constituant aut dissolvant. Quæ item sint quæ regnum contineant, aut statum popularem, singulasque eodem modo formas: quæ item evertant. Sed & illud videamus, quanam de causa aliæ Respublicæ recte, aliæ vero contra sint constitutæ. Ex horum enim omnium contemplatione, etiam illud intelligemus, quænam sit optima Respublica, quomodo item constitutæ singulæ, quibus item legibus usæ moribusque quam plurimum prodesse poterunt civibus. Quare hinc jam tractationis nostræ ducatur exordium.

Finis interpretationis Paraphraseos Ethicorum Aristotelis Nicomacheorum.

10